AUGUSTINI STEUCHI, EUGUBINI, ... OPERA QUAE EXTANT, ...

Bibliopola lectori, S.

EX quo tempore cœpi in hunc laborem incumbere, vt optimos quoſque veterum & recentiorum libros excudendos, ad rem literariam & pietatem Chriſtianam iuuandam, meo ære ac ſumptu curarem, nihil habui prius, quàm vt pretermiſſis iis quos ad hunc finem minus conferre intelligerem, eos potiſsimum ſumerem in manus, & publicari tandem curarem, è quibus eruditi, piíque homines non parum emolumenti ac fructus ſe capturos ſperarent. Ad quod vnum ſtudium cùm pridē animum applicuerim, Lector optime, admonitus, à viris certè doctis, nullis ſumptibus ac vigiliis peperci, vt doctores quoſdam veteres, veræ Theologiæ interpretes ſuperioribus anteactis annis emitterem, idque non citra aliquam minimè pœnitendam acceſsionem, non tam meæ, quàm doctorum virorum induſtriæ teſtem, qui me connitentem non parum adiuuerunt. Atqui ego, vti ſæpenumerò è ſapientum quorundam ſermonibus audiui, nunquam fas eſſe duxi, eos nullo in numero habendos, qui noſtra ętate ſcriptis aliquid mandarunt: veteres vnos & ſolos euoluendos eſſe: quorum profectò doctrinam vt permagni facimus, ſic aliorum qui poſteri ſunt, quíque noſtro tempore floruerunt eruditionem, ad illam priſcam ſapientiam vel proximè, vel quadam ex parte accedentem, amplexamur. Quod ipſum confirmare verbis nihil habeo neceſſe, cùm mihi vltrò illud occurrat Plinij iunioris, qui ſe mirari antiquos ait, non tamen vt ingenia ſuorum temporum aſpernetur. non enim in gignendis optimis laſſam & effœtam eſſe naturam exiſtimandum eſt. Sed quorſum hæc? inquies: vt nimirum intelligas me non temerè de publicãdis Auguſtini Steuchi Eugubini ſcriptis omnibus, quæ nanciſci hactenus potuimus, cogitaſſe: nam ita recens eſt, vt cum pleriſque veterum ſit conferendus: ita ſolers ac diligens, vt permultos è veteribus induſtria ſuperet: ita ingenioſus & acutus, vt ipſis etiam philoſophis quanquã argutis non ceſſerit: ita denique omni doctrinarum meliorum refertus ampliſſimo penu, vt ſcriptorum iſthæc in iuſti formam voluminis collectio, ſit inſtar bibliothecæ, in qua euoluenda ſtudioſi omnes obſeruabunt miro ſtudio ac labore impreſſa vetuſtatis omnis ac priſcę doctrinæ veſtigia. Sed hęc ſatis: vereor enim ne quis putet me eo eulogio, aliis nominibus has quanquam vtiliſsimas merces velle carnis vendere. Vale itaque, iíſque optimi ac doctiſsimi hominis laboribus vtere fruere. Lutetia, Kalend. Nouemb. cIↄ. Iↄ. LXXVII.

AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI, OPERVM, CATALOGVS,

TOMI PRIMI.

Cosmopœia, vel, De mundano opificio, Expositio trium capitum Genesis, in quibus de creatione tractat Moses.
De rebus incorporeis & inuisibilibus.
Veteris Testamenti ad Hebraicam veritatem, recognitio, siue in Pentateuchum, Annotationes.
in librum Iob, Enarrationes.
An vulgata editio sit D. Hieronymi.

TOMI SECVNDI.

Enarrationum in Psalmos pars prima, Qui est primus Psalmorum liber iuxta diuisionem Hebræorum.
Adiectæ sunt aliquot explanationes nobilium psalmorum, quorum argumentum est.

De { Rege Messia
Creatione mundi
Generis humani conditione
Spe cælesti }

TOMI TERTII.

De Perenni philosophia libri decem.
De Mundi Exitio.
De Eugubij vrbis suę nomine.

Quibus adiectæ sunt in margine Annotationes, & in fine singulorum Indices locupletissimi.

BEATISSIMO PATRI, SVMMOQVE CHRISTIANAE RELIGIONIS PRINCIPI PAVLO III. AVGVSTINVS EVGVBINVS CANONICVS REG. VL. SANCTI SALVATORIS, HVMILITER S. D.

VM omnis religionis, quæ rerum humanarum regina veráque moderatrix est, penes te summe pater, gubernaculum diuinitus existat, optimi cuiusque Christiani arbitror, ad te tanquam iudicem ac caput referre, tuóque iudicio subiicere, quæcunque de religione, de litteris sacris, de maximis, altissimísque rebus scribantur. Est autem Cosmopœia, id est mundanum opus, quod in omnem posteritatem, hominibus non sine diuino consilio scripsit & tradidit Moses, in cuncta & sacra & profana philosophia maior & prior. Vnde fit, vt tibi, quem maximum in omni mundo, & religionis caput, quæ mundanarum rerum est prior, Deus esse voluit, iure id opus nuncupetur, in quo de sacra mundi origine, & rerum, quæ toto mundi corpore continentur, disseritur. Alit autem omnia & continet mundus ipse, & illa à Deo creata, sic tuum est, qui omnium à Deo pater es constitutus, omnes fouere, amplecti, alere. Hinc nec audacia, nec arrogantia dicetur esse, hæc tibi dicasse, cùm & ad suum legitimum caput litteræ sacræ referantur, & paterna te vocet & inuitet ad omnes amplectendos clementia. Tum maximi reges, parua munera non contempsisse feruntur.

AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI CANONICI R. S. S. IN COSMOPOEIAM.

PRAEFATIO.

DVÆ sunt res, quibus in terris nihil habere melius homines potuerunt, in quibus sese exercentes, vitam tranquillam atque optimam, vitámque diuorum proximè adæquantem agerent: Pietas, & id quod Philosophari dicitur. Quæ quidem adeo inter se similes sunt, & finitimæ, vt vix altera sine altera reperiatur. Sed præcipue vera Philosophia nunquã fuit sine pietate. Nam cùm pietas primam quidem sedem in animo teneat, tum se præclaris actionibus ostendat, hæc philosophia non in sola contemplatione detinet hominem, sed ad eas actiones adducit, in quibus Dei cultus, vitáque beata maxime existit: Efficítque tum eas operationes, quibus humana vita necessario agitatur, meliores: tum rariores quasdam, magísque cęlestes quàm humanas edocet. Vt per diuinam philosophiam, & actiones vitæ melius instituantur, & ad sublimiores quasdã & augustiores, quas heroicas appellari posse credidit Aristoteles, mentes accendãtur, in quibus maxime est homini cum Deo, & immortalibus animis similitudo. Ac quanquã est ipsa rerum omnium generalis contemplatio nobilis atque præcipua: in sola tamen hac permansisse, nec veram, ardentémque in agendo expresśisse pietatem, & religionem, videtur & ab ipsa philosophia, & ab omnium qui penitus in arcana eius penetrarunt, alienum. Nam cùm & omnis vita, in agendo transigatur, & philosophia diuina plena sit præceptis viuendi, hunc sibi videtur ea statuisse finem, vt homines operari doceret, nec in solis indagandis ac legendis oraculis ac dictis suis debere eos mentem defigere: sed vt his inuestigatis aliquando, aut quoniam & tantum est pelagus, & crebra repetitio demittit altius, semper consideratione vigente, iungerent etiam actiones, aut in actionibus exprimerent, quod aliquando didicissent. Duo sunt vt dixi actionum genera: Quædam ad vitam sustinendam faciliúsque degendam necessariæ. Alię sublimiores, supra corpora, puriores, quibus se pium maxime, & cælestem potius, quàm terrestrem, & vltra res humanas aliquid sibi promittentem, demonstrat homo. Tunc igitur existeret beata vita, cùm & audiretur, indagaretúrque quod loquitur hæc philosophia, & actionum, qui maxime quæreretur finis appareret. Non ego quidem

dem vanas, inutiléſque ſine actionibus, perennes lectiones dixerim, ſed à fine ſuo tamen ſemper longinquas. Vt pari fere errore ducantur, & qui agentes, ſeſe à contemplatione, ſiue lectione ſubduxerunt, & qui ſolum in legendo laborem, ſpémque omnem ſuam, & gloriam conſtituerunt. Non enim videntur verum contemplationis ac lectionis fructum conſequuti. Eſt quidem hoc ipſum contemplari laudabile, ac præcellens animi actio, ſed altiſsimæ, veræque de qua loquimur, Philoſophiæ finis eſſe videtur, vt etiam prodeat aliquando, quod te diu docuiſſet. Accidit quidem, vt ea diuerſis interpretationibus diſtrahatur: ſed vnus eſt tamen notus, & certus finis eius: vt vtraſque quas dixi actiones, priores quidem, iuſtè, rectéque inſtituas, poſteriores item aſſequaris, vt te & rerum caducarum propter Deum contemptorem, & curam carnis, ac voluptates abieciſſe, & in excolendo ſpiritu, omnem ſpem, laudémque apud eum, collocaſſe comprobes. Hæ ſunt enim celſiores illæ, heroicæque virtutes. Hæc vt de ſacris litteris & omni Philoſophia diuina loquerer, coëgit neceſsitas ipſa: quoniam vti eſt, diximus eam beatæ vitæ ducem. Et ad eam diſſerendam nunc ingredimur, vt vim & finem prius eius conſideraſſe non fuerit alienum. Ac præter omnem, quę continetur affatim in ea, vberrimam vtilitatem, non dubium eſt, vt Philon diſertiſsimus Iudęorum, multíque alij mortalium aſſeruerunt, quin omnis humanę vitę vera & certa, omniúmque virtutum ſtabilis conſtitutio, ſit in cognitione creati mundi. Nam mundi creatione conſtituta, conſtituitur creator, gubernator item: Itaque & pietas, & cultus eius: tum & peccandi metus, propter eum qui creatis ab ſe, operibúſque ſuis præſidet. Cunctæque actiones habent aliquod caput, quo referantur, ſine quo in ſumma confuſione verſarentur. Omnes denique virtutes hinc habent initium, ſicut omnia ſcelera ex contraria perſuaſione: vt magnæ cùm in cæteris, tum vero in hoc ipſo gratiæ à mortalibus Deo debeantur, qui res tam arcanas, támque à poſteritate ſummotas, & ſęculorum caligine obuolutas, ſæpius per interpretes ſuos reuelauit, & fecit, vt antiquiſsimis litteris fideliter traditæ, omnium temporum decurſu conſeruarentur. Hoc igitur tantum, támque præcipuum in omni Philoſophia diuina, à Moſe perſcriptum de mundi cratione opus, & ſi habuit ſemper, apud Hebræos, Græcos, ac Latinos innumerabilem interpretantium multitudinem: nos tamen nec numerum interpretum, nec ingeniorum magnitudinem veriti, huc ingeſsimus, illud vſurpãtes, quod prius doctiſsimus, ſanctiſsimúſque Hieronymus, deinde eminentiſsimus philoſophus Ioannes Picus, cæteros aurum & purpuram, biſſum, coccum & hyacinthum ad tabernaculum Domini obtuliſſe: nobiſcum bene agi, ſi & pelles, & pilos caprarum obtulerimus. Nec præiudicamus illis, volumúſque ea ſuum habere locum. Cæterum fieri poteſt, vt Deo docentẽ, ad cuius imaginem facti ſumus omnes, & cuius nunquam eſt manus abbreuiata, vt aliquid à poſterioribus deprehendatur, quod vel ſuperiores latuiſſent, vel cognitũ illi non prodidiſſent. Nos quidẽ aut credimus perfeciſſe, aut certe conatus ipſe nõ defuit, vt hoc opus, quod erat magnis difficultatibus obſcurũ, multáq; erant in eo penè indiſſolubilia, eſſet clarius, & his quæ videbãtur inexplicabiles quęſtiones, aut veras, aut vero proximas expoſitiones arbitramur dediſſe. E quibus ſunt, Spiritus Domini ſuper aquas, Creatio Lucis & Solis quarta die, Aquæ ſuper cæleſtes, & firmamentũ interiectũ: tum Ordo dierum, Paradiſi terreſtris ſitus & cõditio: & quod prius diſſoluere non potuimus,

de fluminibus Phison & Geon, credimus super his nunc veriores sensus reperisse. In quibus & si prolixiores fuimus, fecit necessitas ipsa, & magnitudo rerum, vt vitare hoc duntaxat opere, longitudinem commentationum non possemus. Ac nos superiore quinquennio annotationes in Pentateuchum edidimus, cuius commentationis ratio diuersa est ab hac aliquantum: cùm ibi magis super editione, vocúmque varietate & pondere, & variantibus locis scripserimus: hic de re, ipsáque mundi historia. Idem tamen autor, & res eædem, & sæpe eorundem hic necessaria repetitio. Quod si interdum hoc opere aliquid diuersum sensimus, id euenit partim quia illic aliorum placita referebamus: partim quòd iugis meditatio, & curę posteriores sępe pariunt meliora. Pauca tamen id genus sunt. Iterúmque hoc loco affirmamus, vulgatam editionem esse sanctissimi, doctissimíque Hieronymi: quam veritatem, quoniam intelleximus adhuc habere aduersarios, latiore argumento disseruimus. Ac speramus nullam, nisi apud pertinaces, futuram amplius super hac dubitationem. Quoniámque argumentum est prolixius, operi postpositum est, ne ex tam longo interuallo ad Genesim accederemus.

PRIVILEGII SVMMA.

CAROLVS IX. *Francorum Rex, suo diplomate sanxit, ne quis Augustini Steuchi Eugubini opera quæ extant omnia, tribus tomis digesta, ante decennium, à die primæ editionis numerãdum, præter Michaëlem Sonnium, ad eius castigationis exemplum imprimat, nèue alibi impressa diuendat in Gallius. Secus qui faxit, mulcta fisco applicãda, aliisque pœnis indictis damnabitur, vt latiùs patet in litteris priuilegij, indultis Lutetiæ* 5. *Nouembris* 1570.

A

AVGVSTINI EVGVBINI COSMOPOEIA,

In tria capita Mosis expositio, vsque ad eiectum Adam de Paradiso.

AN MVNDVS SIT AETERNVS.

B

SCRIPTVRVS de creatione mundi iuxta theologiam Mosaïcam, quæ & initium mundi tradit, & rationem creati eius claram ostendit, non incongruum exordium & ipsi theologiæ, & rebus à nobis dicendis fore putaui, si prius mundum creatum probarem: probarem autem rationibus maxime ex hac theologia petitis, posthabitis multis, quæ solent à cæteris afferri. Mirari enim mecum, simul & misereri multorum imperitiam, ne dicam insaniam, sæpe soleo, qui clariore & augustiore sapientia destituti, & certam irrefragabilémque veritatem non agnoscentes, iudicia potius deceptorum hominum sequuntur. Mundum quidem æternum non esse, æternúmque nihil esse posse, nisi Deum, fit omnium rationum concursu manifestum & irrefragabile. Variæ sunt autem rationes, vt quæ non solum è fontibus naturæ, sed ex historiis etiam, & signis, ac coniecturis colligantur. Quæ & si per se debiles sunt, coniunctæ tamen, & in vnius rei assensum conspirãtes, vim habent validissimarum rationum, vel earum pondus æquantium, quæ de natura duci putantur, quibus & philosophi tantopere gloriantur. Nec esset in numero prudentum, syncerèque de rebus æstimantium referendus, qui spretis historiis, spretis aliis innumerabilibus indiciis & testimoniis, eas tantum rationes probaret, quas è natura profectas ipse crederet: aut qui naturales tantum rationes appellandas censeret,
C quæ apud vnum Aristotelem inuenirentur. Ac qui putant sacrorum librorum, quibus nunc omnis orbis assentitur, autoritatem sola legentium fide teneri, nec afferre secum diuinas quasdam, potentissimásque rationes, magnorum animorum ad se iudicia trahentes, ideo falluntur, quia non sunt horum è numero, quorum mentes & naturali bonitate, & assidua, variáque exercitatione philosophandi, altissima & verissima quæque solerter apprehendant. Quòd si cui data esset, quantam rerum æstimandarum magnitudo postularet, prudentia, diuinorum oraculorum tantum esse pondus sentiret, vt sola pronuntiatio ad ingenerandam validissimam, subitámque fidem sufficeret. Omnibus ergo rationibus constat mundum neque fuisse, neque esse potuisse ab æterno, quem æternum non esse, omnes religiones, omnium gentium vetustissima monimenta confitentur. Quæ si secum discreparent, negari fortasse autoritas eorum posset: sed quia cuncta consentiunt, omnium necesse est, concorditer hoc asserentium, magnam esse autoritatem. De mundi autem æternitate nullum est vsquam indicium, quæ tamen esse plurima deberent, si esset æternus. Deberent extare aliqua vetustissima monimenta, si non centum millium annorum, at quadraginta, at viginti, at decem. Debuit aliquibus monimentis comprehendi, quæ bella olim gesta fuerint, qui reges claruerint, quæ nationes cæteris imperauerint. Nam si semper fuit mundus, semper artes fuisse, & bella inter mortales semper exarsisse, & aliquos, cæteros superos necesse est, sic necessario semper aliqui philosophati sunt, & in omni disciplina aliqui claruerunt. At vbi nomen est eorum, qui ante sex millia annorum mundi scilicet

Mũdi creationem primus Moses docuit.

Solus Deus æternus.

Sacrorũ librorum autoritas.

Id copiosissime disputatur ab eodem Eugubino, toto 7. de perenni Philosophia.

verissimum ortum, floruerint? Quæ linguæ eos demonstrant? quæ litteræ loquuntur? Ne- D
que enim potest fieri, quod philosophi quidam, suos errores defendentes, fabulantur, di-
luuia quædam semper extitisse, mundúmque labefactasse, vetera secum abstulisse. Pri-
mum, hæc diluuia aut vniuersalia, aut particularia fuerunt. Si vniuersalia, necesse est vnum
fuisse quodam tempore diluuium, quo toto humano genere deleto, nullus qui cladem
posteris posset referre, esset superstes. Sin autem particularia, nationes à clade seruatæ
& de diluuiis ipsis testarentur, & millia præteritorum sæculorum commemorarent: Ar-
tes, & disciplinas, & bella gesta, reges, & exercitus ostenderent. Tum si fuerunt hæc di-
luuia, quo tempore ea inundasse probabile sit? Si ab æterno fuit mundus, fuerint ea, ab
hinc centum millibus annis, fuerint quadraginta millibus elapsis. At vbi sunt monumen-
ta, sæcula post diluuia consecuta designantia? Cur neque natio, neque imperium, quod
ante sex annorum millia extiterit, nullis in litteris & lingua extat? An vno tempore om-
nia conticuerunt, omnes memoriæ conflagrarunt? At si memoriæ & monimenta confla-
grarunt, etiam homines, qui ea vbique tenerent, sunt concremati. Nemóque hoc tem-
pore qui ista suspicari, vel scire posset, adesset. Si quatuor nostris millibus annis tot res
gestæ sunt, & monimentis comprehensæ, tot artes apparuerunt, tot claruerunt ingenia
philosophorum, tot bella memoratu dignissima sunt pugnata: cur tot annorum millibus,
tam innumeris sæculis nihil est gestum? Cur non fuerunt qui retulerint casum alterius
nationis, incendium, aut cataclysmum, quo genus aliquod esset extinctum? sicut postea
litteris mandatum est, quæ fluctibus alluentibus vrbes absorptæ fuerint, quas terræ mo- E
tus complanarit. Commemorasset igitur altera natio casum & interitum alterius, si di-
luuia & incendia extitissent, & ad posteritatem transmisissent, si homines erant, quales
nunc. Non enim tot sæculis neque litteras fuisse, neque homines discendi & scribendi cu-
pidos non fuisse verisimile est. Neque si vniuersalibus cataclysmis & incendiis prohibiti
non fuerunt, par est eos non sua sæcula commemorasse. Cùm hæc igitur sint luce clariora,
necesse est sermonem illum esse fabulosum, Semper mundum fuisse, semper artes apud
aliquos floruisse, sed ad hæc sæcula non peruenisse propter incendia & cataclysmos. In
contrarium autem extant inuictæ rationes, mundum & principium aliquando habuisse,
& nec alio temporis principio cœpisse, quàm quo demonstrant sacræ litteræ. Nomina ter-
rarum, gentium, principia regnorum, nationum exordia mirabiliter cum attestatione sa-
crarum scripturarum consentiunt. Nullas enim litteras præter sacras inuenies quæ gentes,
qui progressus humani generis ante diluuium fuerit, demonstrantes. Ac regnum Caldæo-
rum omnium ab omnibus scriptoribus fertur vetustissimum, longè tamen post diluuium
excitatum. Quod solæ diuinæ litteræ, quod initium, quam inchoandi occasionem habue-
rit, quis autor fuerit, quæ ipsum antecesserint, ostendunt: omniúmque inueniuntur veris-
sima propter expressam temporum, locorum, hominumq; commemorationem, quæ so-
lent ostendere historiæ veritatem. Illud quidem est certissimum, non ante, sed post dilu-
uium genus humanum per totum orbem se diffudisse, & in regione tantum Caldæorum
atque Armeniorum (quibus in locis & arca extructa est) eos primo tempore habitasse. Ter- F
ræ enim atque insulæ nomina ab his qui eas post diluuium occuparunt, acceperunt: postea
quidem magna ex parte retenta: alia paululum, alia prorsus immutata. Hæc gentium, in-
sularum, prouinciarúmque nomina declarant veram esse sacrarum litterarum descriptio-
nem, docentem quo tempore genus humanum fuerit in varia loca distributum, qui primi
nomina locis & terris indiderint: quorum, vt dixi, apud omnes gentes integris litteris ac
prolatione plura remanserunt, nonnullis prorsus aboletis. Nam libri sacri docent tres filios
Noë, alios filios genuisse, ex hisq; fuisse Ghomer, Magog, Madai, Iauan, & Tiras. Ex quibus
Ghomer Gordieis, Madai Mediæ, Iauan Ioniæ, Tyras Tyro nomen dedit. Quæ nomina, vt
videmus, remanserunt apud Græcos & Latinos, etiam si nescirent, vnde ad se peruenissent.
Ex hisce nominibus apparet verissimum theologiæ testimonium, docentis hos earum ter-
rarum, insularúmque primos habitatores fuisse, & illis à se nomina fecisse. Quæ concor-
dia ostendit scripturarum veritatem. Collige enim eorum nominum catalogũ, quem ho-
minum post diluuium natorum, & in diuersas prouincias abeuntium, nomináque illis sua
imponentium veritas comprehendit. Quæ tametsi non remanserunt cæteris gentibus
syncera, possumus tamen facile, si volumus, intelligere, omnes ab illis hominibus natio-
nes satas, omnes item regiones habitatas, eásque ab eis nomina accepisse. Primæ terræ vbi
nati sunt homines ante diluuium, post diluuium rursum restauratæ, sunt Caldæa, Meso-
potamia,

Veritas sacrarum litterarum earúmque antiquitas.

Terra primùm habitata.

Apotamia, Armenia, Babylonia, Elam, Assyria, Arabia, Palestina, Sidonia, Tyrus, Cyprus, Rhodus, Saba, Lydia. Quæ si quis eorum originem veterémque theologiam ignoraret, crederet esse Græca, fabulasque Græcorum audiret, fingentium nescio quos Genarchas, his appellationibus nuncupatos, cùm sint Hebraica, restaurationem hominum & propagationem, ac terrarum possessionem illam post diluuiũ, litteris Hebraicis comprehensam, locupletissime testantia. Homines ergo qui prouinciis his sua nomina indiderunt, fuerunt hi, quos antiquissimæ Hebræorũ litteræ describunt. Ab Aram, Armenia, quæ & Aramea: Babylonia Hebraicè Babel, propter confusionem: à Casdim, Caldæa: ideo sine aspiratione: Assyria, ab Assur: Elamitæ, ab Elam. Apud Græcos Sidon: apud Hebræos Zidon: Palestina Græce, Hebraice Pelestin: Tyrum Græce, Hebraice Tiras, mas, non fœmina. Cyprum Græce, antiquissima descriptio Cittim, vnde Citiæus Zeno è Cypro: Rhodus non Græcum, sed Hebraicum est, neque à rosis, vt illi fingunt, sed primus insulæ conditor, qui eam de suo nomine nuncupauit, dictus est Rhodanim, qui in illo antiquo catalogo insulam dicitur habitasse: Lydia Hebraice Lud, si quidem & Græci y, psilon per v, olim proferebant: Saba quoque in ea descriptione est, quos & gentes Sabæos dixerunt: Nabaioth Hebraicum antiquissimum nomen, à quo Nabatei, partem Arabiæ tenentes, quam pater Nabaioth tenuit primus. Hæc igitur hominum antiquorum nomina, cùm sint toto orbe celebria, trita, vulgatissima, apparet restitisse terris, ab antiquis illis imposita, progressúmque humanæ propagationis, principiumq; ostendunt. Tunc enim hæ terræ sunt habitatæ, cum ad eas venerunt ii, qui eis sua nomina indiderunt: nomináque docent originem, & principium habitationum, cum quo & generis humani principium, & omnis successus continetur. Generatim quidem Hebræi nominibus primorum habitatorum qui & aliquam gentẽ genuissent, & terras primi habitassent, eas ipsas terras appellant. Neque enim Ægyptus ab eis dicitur, sed Mizraim à principe. Sic Arabes & totus penè oriens non Ægyptum dicit, sed Mizraim. Plura quoque sunt alia quæ sunt à Græcis deprauata, apud gentes tamen orientis propter locorum propinquitatem, & cum Hebræis sermonis & generis affinitatem, integra. Maxima tamen pars etiam Græcis, restitit syncera. Hæc ratio & superior omni luce clarius ostendunt mundum nec semper fuisse, nec exordium eius alio tempore, alio modo extitisse, quàm in theologia demonstrato. Nam aut fuit diluuium, aut non fuit: si fuit vniuersale, cur non omnes extincti sunt? Et si non omnes perierunt, qua ope, qua ratione seruati superstites, nisi videlicet ea, quam docent illæ litteræ? Quarum si hac in re verum est testimonium, etiam verum, cùm mundum confitetur creatum. Si autem non fuit vniuersale diluuium, ostende nomina terrarum, ac gentium, quibus antea vocarentur: Doce vel vnam nationem aliud ante nomen habuisse: Dic etiam cur facta nominum mutatio fuerit: cur generatim totus mundus, omnésque prouinciæ, omnes insulæ nomina concorditer innouarint: cur reges & principes id fieri permiserint. Hæc cùm neque fuerint, neque esse potuerint, necesse est illorum philosophorum fallaces ac præstigiosas esse rationes, qui vt nouas, & a tota vetustate dissentiẽtes disciplinas suas corroborarent, mundum statuerunt æternum. Non poterant enim eorum stare decreta, nisi huic fundamento niterentur. Ac mundum æternum non fuisse ostensum est, nunc æternũ nec esse debuisse, nec potuisse docendum est. Dico autem mundum nec esse debuisse sempiternũ, nec esse potuisse, meliusq; esse, vt factus aliquando fuerit, quàm vt fuerit semper. Ruina igitur omniũ rerum secutura si mundus esset æternus, casus & flagitia, & summa omnium rerum calamitas, confusio, & desperatio, docet eum æternum non fuisse. Taléque est hoc argumenti genus, quale si quis ex ruina quæ sequeretur, si non esset Deus, ostenderet necessario aliquem esse Deum rectorem omnium, & viuificatorem. Si enim mundus esset æternus, nulla pietas esset, nulla religio, sublato eo quod & ægritudinem tollere, & iustitiam vbique ingenerare potest, te principium à rege vniuersi habuisse, & immortalem ad triumphos claritatemq; indeficientẽ eius aliquando venturum esse: quæ Spes & Fides tanquam clauus vitam regit humanam: quo sublato, totius mortalitatis cymba fluctuaret. Si enim semper fuit mundus, homines quoque semper extiterũt. Itaque à nullo habuere principiũ. Quem igitur nostrarũ rerum principem ac caput haberemus? Quem earum autorẽ dicere, ac de eo gloriari possemus? In quem tantis in angustiis, quibus hæc vita vexatur, figere spẽ nostram, ac lachrymosos oculos attollere, eiusq; implorare fidem possemus? Quis aspiceret ex alto, gemente iusto, exultante impio, & inter cruentas cupiditates etiam blasphemante? Omnis hæc proculdubio turpitudo volitaret, si nullum naturæ nostræ caput, ac

Genealogia prima.

B

Terris primum indita nomina.

C

Mundum nõ potuisse esse æternũ.

Lactant. epist. Dei cap. 3. & seq.

genitorem haberemus. Quod rursum animal homine miserabilius natura fecisset, in quo D solo eam & crudelem & diram fuisse libere confiteri possemus, in quem vnum tot morbos congessisset, tantam cæcitatem errorum, malarúmque cupiditatum stirpem ingenuisset? Non enim tantarum miseriarũ causas, in nostras & præsentes, & antiquam quandam culpam possemus referre, si mundus esset æternus. Est autem magna in his miseriis consolatio ac recreatio, cùm eas intelligimus ab errore nostro & proficisci, & profectas, cùm nos nostrorum malorum autores fuisse scimus. Vide autem quid cosequens statuere necesse fuit his, quibus placuit mundum esse sempiternum. Esset enim numerus animorum infinitus, si mundus esset æternus, eorúmque vagaretur infinita multitudo, olim ex infinitis corporibus egressorum. Omne cælum & omnes terræ eorum essent plenæ. Quod quoniá videbatur eis absurdum, duo coacti sunt decernere, alterum monstrum, alterum inexpiabile flagitium: aut vnum esse vastum, & per omnia tendentem animum, in quem animi nostri post mortem resoluerentur, aut animas esse mortales, in nihilum ab omni æuo resolutas. Quorum vtroque euertitur vita humana, funditus tollitur religio, iustitia ex humano genere fugatur, infamatur philosophia, quæ rerum bonarum, & hominibus vtilissimarum inuentrix esse debet. Eas autem positiones absurdas & falsas esse necesse est, ex quibus & falsa, & absurda, & mala sequuntur. Eas autem oportet opiniones esse veriores, ex quibus sequuntur meliora. Ordine & ratione flagitante naturæ, vt meliora ac rectiora ita cum veritate magis consentiant, sicut sunt propinquiora naturæ. In omnibus enim rebus præualuisse videtur, quod esset melius. At cùm ex æternitate mundi, tantorũ malorum moles, E tanta omnium rerum turpitudo sequatur, quis sibi persuadeat eum æternum esse posse? Sequitur autem cum æternitate mundi, ad alia, aut animas esse mortales, aut vnum esse animum. Cum primo hæret ruina rerum humanarum, non solum ipsa mortalitas, sed auersio ab amore & à cultu Dei, quo nihil est præclarius, honorificentius, & quod res ipsas magis sustineat, regat, amplificet, à turpitudine, interitu defendat. Qua igitur opinione hoc tantum bonũ tollitur, eam & absurdam & falsam, miniméque naturalem, esse necesse est. Bona enim & naturalia & vera, eadem secum sunt. Cum secundo sequitur fœdissimarum & prodigiosarum opinionum turba, Centauri, Scyllæ, Harpyæq;. Nunquàm igitur erit verũ quod & naturæ, & diuinis, humanísque rebus tam sit aduersum. Quare enim cogimur Deum fateri sempiternum? quia si quis daret Deo principium, eum in absurdissima cadere necesse esset. Sic ne tot absurda sequantur, velis nolis cogeris mundo æternitatem denegare. Nam si esset ita nunc hominibus persuasum, semper mundum fuisse, sicut persuasum est, aliquando cœpisse, alia facies esset rerum humanarum, nulla templa cernerentur, nemo pietatem, iustitiámque coleret: nec impius scelerum se pœnas daturum, nec iustus pietatis præmia se recepturum putaret. Omnes ad hanc mundi vanitatem, ad inanes vmbras has inhiarent. Cúmque nunc in tanta rerum diuinarum claritate, tam caliget genus humanum, quid fore tunc putes, cùm nec à Deo se fuisse profectum, nec vlla iustæ vitæ præmia proposita intelligeret? Sequerentur autem hæc omnia, si mundus esset æternus. Tolleretur etiam ex hominum opinione Dei prouidentia: quia sicut à nullo principio F mundus & homo esset profectus, sic neminem esse putarent, qui rerum ad se nihil attinentium vellet esse custos & gubernator. Quoniam igitur pessima quæque inducerentur si æternæ res essent, & quia nec debent esse, neque esse natura possunt tanta dedecora, mundus æternus esse non potest. Porrò rationem quis non perspicit, sicut ad vnum fontem necesse sit riuos reuocare, sic necessario ad vnum caput cuncta referri, à quo tanquam principe, omnium rerum ordines prodierint? Vnam enim necesse est esse omnium originem, à qua propter summam diuinitatẽ ac potestatem potuerint cuncta proficisci. Vnam fuisse sapientiá, in qua decor ordinesq; rerum visibiles prius comprensi exire in lucẽ atque depromi potuerint. Atque ornamenta hæc mundi, omnes quidem intelligunt vnum exornatorẽ habuisse, sed eum ab æterno dicunt sustinuisse, aluisséque semper vniuersa, quandam perennem creationem comminiscẽtes, quæ potest dependentia vocari. Quos operæpretium esset intelligere errorẽ suum. Primum nulla est dependentia, quæ non cœperit aliquando dependere, nisi & dependens, & à quo dependeas sint æqualia natura. Ea enim mutuo semper coniuncta fuerunt, in quibus esset eadem similisque semper existendi potestas. Non potest autem alteri dare vim æternitatis suæ magna ac suprema potestas: Quod tam fieri non potest, quàm non potest alterum similem efficere sui Deus. Essent enim duo capita, maxima duo. Duobus autem summis constitutis, neuter esset summus. Sicut ergo Deus non potest

Opiniones veriores quæ.

Deus an ab æterno sustinuerit omnia.

Depẽdẽtia.

A non potest vndequaque similem sui efficere Deum, sic efficere non potuit, vt haberet vllus ab æterno societatem. Vbi est enim æternitas, semper item est existendi vigor ac potestas, quæ solo in Deo est. Tantáque est hæc diuinitas & potestas, vt alteri etiam ab ipso Deo, non queat conferri, non propter impotentiam, sed quia capi non potest. Videant igitur, probéque discutiant, quanto impietatis errore demergantur, qui dant mundo æternitatem. Non enim animaduertunt se dare mundo potentissimam diuinitatem, ac semper existendi potestatem: quæ non solum non potest cuiquam dari à Deo, sed à nullo etiam potest recipi. Nam cui data esset hæc semper existendi potentia, id & genitum de substantia Dei necesse esset, & totam in se diuinitaté recipere, perinde atque filium Dei, qui ideo est æternus, quia generatus à Deo. Reputet autem secum, qui prudens est, quid sit aliquid esse sempiternum. Inueniet enim nihil distare inter hoc & diuinitatem, siue infinitam, & incomprehensibilem potestatem. Idem enim est, si recte perpendas, æternitas ac diuinitas. Non est autem eadem ista rerum manatio à Deo, atque fluxus radiorum à sole, aut vmbrarum à corporibus profectarum, & corpora semper comitantium. Exempla minime similia & congruentia. Nam ideo radij semper cum sole fuerunt, quia de substantia solis generantur. Si ergo vis ita manationem rerum à Deo semper fuisse, sicut fluxus radiorum a sole, dicas etiam oportet, res à Deo generari, ac de substantia illius procedere, sicut fluunt radij à solis substantia: Sic enim esset mundus æternus, si ab æterna Dei substantia manaret. Si autem manaret, esset etiam Deus. Non quadrat etiam exemplum: Falsò enim ista rerum à Deo dependétia, manatio vocatur, cùm tamen hoc recte de radiis dicatur. Quis enim non intelligit longe aliud esse hoc ab illo? non solum quia dissimillimę sunt omnes res à Deo, sed etiam quia si veniunt & sustinentur ab eo, voluntate quadam veniunt & sustinentur. Intellige vero exempli dissimilitudinem. Deus sine omnibus rebus esse potest, sol sine radiis esse non potest. Esset enim Deus etiam si genus humanũ, si cælum, si terræ non essent: sed non esset sol, si radij non essent: non fons existeret, si riui non fluerent: sunt enim riui de fontis substantia. Nauis quidem fluctuaret, raptatáque & vaga per pelagus, nouissiméque fracta mergeretur in præceps, si gubernator abesset: gubernator autem in regno suo degere sine naui posset. Hoc Deus in mundo, sine mundo. Vmbrarum quoque à corporibus profectarum exemplum, propter multimodam dissimilitudinem nihil est. Nam vmbræ non semper cum corporibus existunt, longéque alia fluunt ratione, quàm opificia ab opificibus, aut mundi constitutio à Deo. Est enim carentia lucis vmbra, non res vlla, at corpora aliquid sunt. Eóque non manant, nec veniunt à corporibus vmbræ: quia non potest quod nihil est, ab eo quod aliquid est, proficisci. Deus autem optima res, quæq; ab eo sustinentur, aliquid sunt. Fluxus igitur rerum non est à Deo, sed subita operatio, à potentissima & sapientissima eius voluntate procedens. Quamobrem quibus hæc & id genus exempla placuerunt, quibus à Deo perennem manationem ostenderent, facile suos errores agnoscerent: si paulò attentius quid loquantur considerarent. Sed sunt quidam adeò pertinaces & hebetes, vt malint semel haustos errores defendere, quàm ad verum resipiscere: parati ac coniurati, quos sequuntur philosophorum, animis inuictis opiniones tueri. Sed eos quando aliud non possumus, suis placitis delectari patiamur. Duas autem rationes quæ palmares sunt illis, quibus mundi comprobent æternitatem, dissoluamus. Si mundus, inquiunt, non sit æternus, duos execrabiles errores sequi necesse est: Deus vt mutabilis sit, & ab opinione ad opinionem transiens, ceu mortalis: tum vt tempus factum sit in tempore, id est vt fuerit antequàm esset: quod quàm sit absurdum, nemini dubium est. Nam (vt primùm in eorum gratiam disseramus) quî fieri potuit, vt tam repente mundi opifex extiterit, ab æterno cessator? Qua tandem libidine permotus, eo initio, quo creatus est mundus, non infinitis ante sæculis hæc omnia molitus? Quoniámque in Deo non potest cadere mutatio, cuius est immutabilis, semper in summa bonitate sua consistens substantia, necessario negandum est, mutata sententia in qua fuerat ab æterno, ad mundi constitutionem eum venisse. Tempus autem idcirco factum in tempore fuisset, quia quicquid fit, in tempore fieri certum est. Quòd si, vt autor est Plato, tempus vna cum cælo est generatum, sine dubio non potuit in tempore fieri cælum. Tempus item est, quod instat, præsénsque est, præsens nunquam caruit præterito & futuro, nullum igitur habuit tempus principium, cum quo ex vtraque parte semper est præteritum & futurum. Hæc sunt eorum validissimæ rationes, quibus adducti mundo dederunt æternitatem. Sed nullus erit labor, quantum præstigiarum his argumentis

Exempla parum congruẽtia, radiorum solis, & corporis vmbra.

B

C

Rationes quibus mũdi æternitatem probare nituntur.

insit perspicere, si relicta superna cute, oculos in recessum inferamus. In arcanis enim ac D reconditis naturæ penetralibus inueniemus veritatem. Dicis in tempore fieri omne opus. Quæro igitur, quo modo tibi sit necessarium, vt omnia fiant in tempore: quid dicas etiam tempus, scire cupio. Est, inquiunt, numerus motus cælestis, id est distributio, & quasi diuisio motus illius & consideratio. Est enim tempus vniuersum annorum multitudo: particulare tempus, hora: ex horis dies, è diebus menses, è mensibus anni, ex annis tempus vniuersale colligitur. Horæ autem, dies, menses, & anni, è motu cæli. Respondeo igitur, eò te falli, quòd tantum tempus esse cõtendis, quod è motu cæli componitur & cogitatur, cùm non in cogitatione solum, sed etiam in natura, alia possint esse tempora. Vnúmque genus temporis est quod cælesti motu conficitur, sicut ipse motus, non omnis est motus, sed vna tantum species, multis præter motum cæli, motionibus occurrentibus. Nam si perhibentur multi sub altissimis cauernis toto vitæ tempore habitare, hísque suas operationes distribuere placeret, quo motu eas diuiderent, qui cælum nunquam suspexissent? Aut ergo äeneas machinas erigerent, ad continuum motum incitatas, aut clepsydris vterentur, & ad istos motus, suas horas, dies & annos colligerent, ad motum autem cæli nihil metirentur. Est ergo tempus numerus aut mensura motus: sed non cæli solius. Nam quanquàm fiant à cælo noctes ac dies, fiunt alia necessitate. Quòd si cogente Deo, cælum cursum suum sisteret, nihilominus tempus esset. Sublato ergo & amoto cælo, non tolleretur hac de causa tempus & motus, sed ea solum, quia non esset, qui viuerent, quíque motus vllos exercerent, eósque metiri possent. Ac si possent sine luce & calore cælesti viuere animan- E tes, sine dubio motus & tempus essent. Non est igitur inuicta necessitas, se tempus & motum cæli mutuo consequi, vt indissolubili vinculo alligentur. Ita enim potuit tempus sine motu cæli existere, sicut posset nunc his, qui sub altissimis cauernis aut carceribus habitarent. Quod exemplum & si non facile inuentu sit, eo tamen probatur, motum cæli & tempus non esse inseparabiliter coniuncta. Quod puto esse clarissimum. Factum est igitur cælum in tempore, sed non eo tempore quod postea è motu cæli pependit. Quis enim non intelligit ante motum cæli, quoddam spatium, siue æternitas vocetur, siue quocunque alio gaudeat nomine, fuisse? Quid quod Aristoteles ait, supra vel extra cælum nullum esse tempus, vbi sint res beatissimæ, tota diuinitas, degens æuum felicissimum? In hoc æuo Deus existens accessit ad mundi constitutionem. Adde quod alij dicerent, eum non in tempore, sed instanti creasse, subita & momentanea operatione, omnia enim obediebant naturæ diuinæ, tempus autem mensura continua est, potens in multas partes secari. Non enim creauit Deus mundum aut anno, aut mense, aut die, aut hora, sed actione inuisibili: aut si qua maiore actione, ea certe, quæ quodam spatio, non cæli motu transfigeretur. Initio, ait Theologus, tu domine terram fundasti. Cùm terra fundata est, nullum erat cælum, nullum tempus. at quodam spatio & alio genere temporis tamen est fundata, quod ipse appellat initium. Dicerent fabulæ nostræ, nullum initium esse posse vbi non sit tempus, quæ deceptio & exemplo, & ratione, & autoritate coarguitur. Nam supra cælum, vt dixi, nullum censet esse tempus Aristoteles, viuitur tamen illic beatissimè eodem autore. Aliquam igitur actionem cogitabat vbi non foret tempus, & non adesse tempus asserebat, vbi non F esset cælum. Sic ante cælum aliqua fuit actio, qua partum est cælum, non in tempore. Hæc etiam dissoluunt quæ de præsentia temporis argumentabantur. Aliam enim vitam, alios annos, aliam ætatem degit Deus, in qua cùm esset, venit ad mundi constitutionem. Illud præsens fuit ab æterno, tempus aliud diuinius, quod, vt nunc dixi, Aristoteles censet esse supra cælum, sic erat etiam antequàm esset cælum. In illa igitur præsentia Deus consistens mundum creauit, tempúsque cœpit: æternitas autem est sempiterna, sempiterna præsentia, sempiternum nunc. Omnis etiam operatio initium temporis facit: si operatio habet initium, habet etiam tempus: Et vt non habet semper prius & posterius operatio, similiter nec tempus. Hoc item patet de magna illa mundi operatione, qua inchoata, inchoatum etiam est tempus. Itaque non necessario, omne tempus habet præteritum, sicut nec particularia tempora particularium operationum: nec verum est omne tempus ex duabus partibus constare. Quod autem de mutatione Dei obiiciebatur, eadem ratione speciosius est, quàm verius. Non solum enim scriptura diuina testante, sed verissima etiam ratione docẽte intelligimus duas in Deo inesse proprietates, sic enim eas puto posse nuncupari: Vnam ad infinitam & incommutabilẽ, æternam & immensam diuinitatẽ suam spectantem: Alteram spectantem ad res nostras, eáque omnia quæ sunt extra substantiam diuinam.

Refellit eas rationes. *Tẽpus quid.* *Quomodo factum cælum in tempore.* *Psal. 101.* *Duæ in Deo proprietates.*

A diuinam. In prima Deus est æternus, immensus, immutabilis, id est in rebus suis, in diuinitate sua, in diuitiis, in altissima, profundissimáque sapientia & sanctitate, quæ nulla potest ratione mutari. Amplissimum & admirabile regnum, quæ sunt, quæcunque esse possunt, complectens, omnium pelagus bonorum, altissima caligo, in quam nemo possit oculos inferre. Hæc substantia neque variari potest, neque mutari. Altera est in Deo proprietas, spectans ad res nostras, earúmque administrationem, in qua Deus non solum non est immutabilis, sed fieri etiam non potest ne non sit mutabilis. Necesse enim est Deum mutare dispositiones suas ad rerum nostrarum mutationem: iniustissimúsque esset, nisi mutaretur, implacabilis, inexorabilis. Quæ cùm sit crudelitas (crudeles enim dicuntur à cruditate, quia nunquàm maturescant, mitescant, mollescant) vix etiam in Tyrannis, nedum in Deo locum habet. Nam si cumprimùm iniusti peccauerunt, continuo pœnis æternis à Deo deputantur, post resipiscentes redeunt in gratiam cum iustitia & probitate, nónne & Deum super his decreta sua mutasse dices? Quoties iratus, postea placatus est? Quibus exemplis refertissima est theologia, Quæ ne à philosophis quidé, nisi velint esse impij, negari queunt. Spectant enim ad prouidentiam, quam nemo bonus philosophus sustulit vnquàm. Mutatur ergo Deus in rebus nostris, quem & pœnituit quòd hominem fecisset, super eo creato mirum in modum antea lætatus. Multis sæpe est multa pollicitus, quæ non concessit, non meréte eorum improbitate, quorum priori probitati promisisset. Optauit etiam, idq; verisimile est, omne genus humanum ad suos triumphos euehi, quæ cupiditas non omnem B habuit successum. Quicquid aliud dixeris impium erit, & absurdissimum. Sic ergo voluit facere mundum, nihil in sua diuinitate mutatus, manente regno suo incolumi: nec gratia substantiæ & diuinitatis suæ, & vt vel tantillum res augeret suas, eum fecit, sed impellente, quæ præcellit, soláque apud eum dominatur, sola placet, bonitate, & clementia. Quanta quæso res est mundus ad maiestatem diuinam, quæ posset mille mundos facere, si vellet, cuius creatio timemus ne quid mutationis afferret Deo? Respice res humanas, non diuinas, quæ mutari non possunt: respice quas creari propter ipsas oportuit. Non debuit ergo eas creare Deus, ne scilicet mutaretur, aut omnino non creauit? Vt igitur apparet. Deum sæpe in rebus nostris fuisse mutatum, sic mutatus est, ad mundi constitutionem manus admoliens. Creauitque hoc tempore, non prius, quia quocunque tempore creasset, necessario aliquando æternus ipse creasset. Eadémque semper esset quęstio, cur hoc tempore, non prius. Tum in æternitate, in qua Deus existens creauit mundum, nihil est prius & posterius, quæ res nostræ sunt, & animi nostri cogitationes. Fuitque mundus creandus, res à diuinitate separata, & aliena, in quo Deus creando hactenus est mutatus, quatenus se mutauit, cùm eum pœnituit quòd hominem fecisset. Qui autem ex conchis repertis in montibus, tam facile ad asserendam mundi æternitatem feruntur, animaduertent errorem suũ, si primo occursu relicto, in recessu pectoris sui rem exactius ponderauerint. Inueniéntque apud historicos sæpe sanguine & lapidibus pluisse, cùm nec ille sanguis verus, nec hi veri lapides essent, sed res verarum rerum aliquo modo similes. Sic montanæ conchæ, similes C marinarum, non marinæ: Ideo non fuit in montibus mare. Cur non cogitent etiam, si hæ marinæ conchæ essent, nõ fuisse tot millibus annorum dissolutas? Sit etiam verũm aliquos montes inundasse mare, sequetúrne ilicò æternitas? Ex diluuio remansisse potuerunt, ex illis immensis ab exordio mundi aquis, quibus non subito tota terra, sed paulatim nudata, multa in montibus restitisse potuerunt creati, omniáque inundantis maris indicia. Deniq; omnes vetustissimi philosophi, & priores theologi, & poëtæ creationem mundi asseruerunt. Vnus Aristoteles suspectus est: nam Democritum & Epicurum nulli vnquam in numero bonorum philosophorum habuerunt. Quem quidem Aristotelem ob eos æternitatem induxisse constat, quos materiam informem, siue chaos æternum asseruisse credidit. Quo, sine dubio melius est, mundum dicere sempiternum. Minus inquàm malum, pulchritudini & venustati atque ordini dare æternitatem, quàm confuso elementorum aceruo, quod horribile quoque est ad cogitandum. Hoc cùm videret aut crederet, Anaxagoram, Timæum, Platonem tradidisse, opposuit sese, mundique æternitatem & ordinis inuexit, quam illi dabant confusioni, materiæ informi, & ei quod dixere chaos, infinitum tempus à chaos ad mundum creatum inducentes. Sed quoniam nec veritas, nec fortasse quisquàm, nisi qui priores theologos & Mosen non intellexerunt, à chao ad creatum mundum infinitum tempus interiecerunt, dicemus è duobus male constitutis, illud Aristotelicum esse tolerabilius. Vna quoque hirundo non facit ver: vnius in tanto & philosophorum & theo-

Deus quomodo mutetur.

logorum numero testimonium quid valere potest? Posset quoque ex dictis suis conuinci, D quibus prudens vel imprudens mundum creatum est confessus. Sed quando tantus est maximarum rationum fulgor, quas ille videre non potuit, tantum robur, vt quátacunque audacia quis opponat sese, facile sit prosternendus, non esset prudentis contendere aduersus eum, quasi eo deuicto vel esset maiorem lucem veritati daturus, aut labenti auxilium laturus: cùm nec illum, si ad theologiæ veros fontes aspirare potuisset, à toto mundo par sit fuisse dissensurum.

Mosis sapientia.

INchoata igitur est creatio quodam certo temporis initio, non fuit aut æterna mundi à Deo dependentia, aut creatio quidem quodam initio, materia verò sempiterna. Ac Moses, vt ait Philon, qui & ἐπ' αὐτὴν φθάσας φιλοσοφίας ἀκρότητα καὶ χρησμοῖς τὰ πολλὰ, καὶ συνεκτικώτατα τὴν τῆς φύσεως ἀναδιδαχθεὶς, ἔγνω δὴ ὅτι ἀναγκαιότατόν ἐστιν ἐν τοῖς οὖσι, τὸ μὲν εἶναι δραστήριον αἴτιον, τὸ δὲ παθητόν. Ad summum philosophiæ culmen peruenisset, quique oraculis, præstantissimas vires & causas naturæ didicisset, cognouit necessario in natura rerum, esse causam agentem, & patientem. sic Philon. Qui tollit igitur creationẽ, qui negat hoc omne à quadam magna causa aliquando habuisse principium, is non sentit, se auferre hominibus, quo nihil habere possint salutarius. Quod quoniam idem Philon intellexit & prædicauit, cupio vocem eius omnibus esse notam. τὸν δὲ κόσμον οἱ φάσκοντες ὡς ἐστὶν ἀγένητος λελήθασι τὸ ὠφελιμώτατον, καὶ ἀναγκαιότατον τὴν εἰς εὐσέβειαν ἐκκόπτοντες ἀποτιμνόμενοι, τὴν πρόνοιαν, τοῦ μὲν γὰρ γεγονότος ἐπιμελεῖσθαι τὸν πατέρα καὶ ποιητὴν, ἱσορεῖ λόγος πρὸς δὲ μὴ γεγονὸς οἰκείωσις οὐδεμία τῷ μὴ πεποιηκότι. Qui mundum prædicant increatum non perspiciunt nec sentiunt, se quæ potissi- E mum pietatem constituunt, & ad eam adducunt, clam abscindere, dico prouidẽtiam. Do-

Creator & custos idẽ.

cet enim ratio vnumquemque factorem & creatorem rei ab se factæ esse custodem. Erga rem, quam tu non condideris, nulla charitas & beneuolentia. Hæc Philonis ratio verissima est. Quòd si prouidentiam nolumus tollere, nec tulit philosophus bonus vnquàm, ne tollere quidem possumus aut debemus creationem. Sequitur enim ingens ruina, labẽte eo, quo cætera sustinentur. Qui tollit creationem, tollit prouidentiam: sublata prouidentia, pietas omnium regina princepsq; virtutum aufertur: pietate sublata, nullæ virtutes, genus humanum nullam habet à brutis differentiam. Insolitúmque est, vt idem ait, & prorsus alienum, vt si videmus vbique ἀναρχίαν esse turpissimam, eam à re omnium maxima ac pulcherrima, id est hoc mundo, remouere. Quæ est enim vrbs, quæ nauis, omnísque alia res, in qua aliquis ordo cernitur, quæ principem, rectorémque non habeat suum? Idcirco Moses mundi creationem inuulgauit, è cuius historia & scientia plurima bona prouenerunt. De quo idẽ Philon, sunt enim obseruanda, eáque non vereor proferre: διὰ δὲ τῆς λεχθείσης κοσμοποιΐας, πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἡμᾶς διδάσκει, πέντε δὲ τὰ κάλλιστα, καὶ πάντων ἄριστα, πρῶτον μὲν ὅτι ἐστὶ, καὶ ὑπάρχει τὸ θεῖον διὰ τοὺς ἀθέους. δεύτερον δὲ ὅτι θεὸς εἷς ἐστὶ διὰ τοὺς εἰσηγητὰς τῆς πολυθέου δόξης, τρίτον δὲ ὡς ἤδη λέλεκται ὅτι γενητὸς ὁ κόσμος οὗτος διὰ τοὺς αὐτὸν οἰομένους ἀγένητον καὶ ἀΐδιον εἶναι. τέταρτον ὅτι καὶ εἷς ἐστὶν ὁ γενητὸς κόσμος οὗτος. ἐπειδὴ καὶ εἷς ὁ δημιουργὸς, πέμπτον δὲ, ὅτι καὶ προνοεῖ τοῦ κόσμου ὁ θεὸς. Propter traditam à Mose creationem, præclarissima & omnium optima edocti sumus. Primum, esse & subsistere in natura rerum aliquod numen, aliquam diuinitatem, idq; F propter impios ostensum. Secũdum quòd Deus sit vnus, propter eos qui multos Deos introduxerunt. Tertium quòd, vt iam assignatum est, mundus is est creatus, propter eos qui eum statuerũt sempiternum. Quartum quòd vnus sit etiam iste mundus, quia creator eius sit vnus. Quintum quòd gubernet Deus, & regat hunc ipsum, quem fecit. Sic Philon in sua Cosmopœia. Deinde pulcherrimè ac sapientissimè concludit. ὁ δὴ ταῦτα μὴ ἀκοῇ μᾶλλον ἢ διανοίᾳ προμαθὼν, καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ ψυχῇ σφραγισάμενος θαυμάσια καὶ περιμάχητα εἴδη ὅτι τε ἐστὶ καὶ ὑπάρχει θεὸς, καὶ ὅτι εἷς ὁ ὢν ὄντως ἐστὶ, καὶ ὅτι πεποίηκε τὸν κόσμον, καὶ πεποίηκεν ἕνα ὡς ἐλέχθη, κατὰ τὴν μόνωσιν ἐξομοιώσας αὐτῷ, καὶ ὅτι προνοεῖ τοῦ γεγονότος, μακαρίαν καὶ εὐδαίμονα ζωὴν βιώσεται. Qui hæc igitur, non tam auribus, quàm cogitatione arripuerit, imprimens præclaras has & admirandas in animum species, Deum esse, & vnum esse, qui verè est, & hunc creasse mundũ, & creasse vnum tantum, vt dictum est, singularem eum sicut ipse est faciendo, & quod facto prospiciat, felicem & beatam aget vitam. Hæc præclarè & diuinè mortales omnes docuit Philon, vt ex creatione Mosis, quicquid ad mundum spectet, & res humanas, possit perspici, de eius creatione, vnitate, prouidentia. Sed sæpe furiosæ quædam inuadunt animum cogitationes, dicentes, Si creatus est mundus, cur non multis ante sæculis est creatus? cur non centum millibus elapsis annis? Contra quam insaniam (insania enim profecto) nullum inueni salutarius ac præsentius remedium, quàm quod extat apud doctissimum Genna-

A Gennadium. Eum igitur auribus intentis audi: vera enim, & præsentia, ad tollendam hanc ægritudinem, loquitur: εἰσὶ τινὲς οἳ φασὶ δεῖν τὸν θεὸν βουληθέντα κτίσαι τὰ σύμπαντα, μὴ ὕστερον οὕτως, ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ τοῦτο ποιῆσαι, ἔστιν δὲ οὗτος ὁ λόγος, πρὸς μὲν τῷ τολμηρῷ, λίαν εὐήθης. ἀϊδίου γὰρ τοῦ θεοῦ καὶ ὄντος καὶ εἶναι πιστευομένου, πάντοτε ἂν ὁμοίως τὸ αὐτὸ τοῦτο, τοῖς ἐθέλουσι, λέγειν ὑπῆρξεν κἂν εἰ πρὸ μυριάκις μυρίων ἐτῶν ἐπεποίητο τὰ γεγεννημένα. πάντοτε γὰρ πρὸς τὸ τοῦ πεποιηκότος ἀπέραντον ὁμοίως ἂν ἀπελέλειπτο, ἀνιούσης μὲν ἀεὶ καὶ ἀναχωρούσης εἰς τὸ ἄνω τῆς διανοίας ἡμῶν, ἐξανυομένης δὲ οὐδαμῶς, οὐ δὲ πώποτε πρὸς τὸ ἄναρχόν τι αὐτοῦ, καὶ ἀΐδιον, ὥστε οὐδὲ τοῦτο θρασυνομένοις πολυπραγμονητέον ἡμῖν, ἀλλ' εὐλαβῶς τοῖς παραδεδομένοις στερκτέον. Sunt, ait, qui dicant, Deum condere vniuersa decernentem, oportuisse non tandiu à creando eum supersedere, sed multo ante tẽpore opus aggredi. Quorum verba prÿterquam quòd temeraria sunt, etiam sunt stulta vehementer. Nam cùm Deus & sit & credatur sempiternus, semper id ipsum poterit qui volet, dicere: etiam si innumerabilibus annis antè, mundus fuisset creatus, æquali semper spatio remanente, respectu creatoris infiniti, & cogitatione nostra semper progrediente, nec vsquam sistente ac perueniente, ad id quod est sine principio, & sempiternum. Quapropter his audacia nostra debet supersedere, standúmque religiose est & acquiescendum his quæ sunt erudita. Hucusque Gennadius. Quoniam autem hanc traditam à Mose creationem, & cum cæteris omnibus credimus oraculo eum didicisse, & alia quoque ratione fieri potuisse, vt à primis vsque sæculis inuulgata ad eum peruenerit, hoc ipsum excutiamus.

B *QVOD COGNITIO MVNDANAE CREAtionis fuerit etiam ante & post Mosen penes gentes.*

ORIGINEM mundi, omniúmque rerum inuentionem quondam fuisse, nec in sempiternum retro tempus, innumerabilibúsque sæculis cælum ac terras, hominésque extitisse, ipsam quoque creationem fuisse qualem libri sacri tradiderunt, non his solum oraculis, quibus nemo nisi demens atque impius fidem derogabit, sed & omnium penè gentium monumentis, continuatisque doctrinæ per totum orbem terrarum, apud omnes populos, successionibus, constat. Vt tradita per manus à primo genitore, transmissáque ad posteros videatur: Si quidem & apud Ægyptios, & qui priores illis, floruerũt Chaldæos, atque Phœnices, demum Græcos ipsos, præcipue antiquissimos eorum poëtas ac theologos, clara atque distincta, eadémque non pauca Mosaicæ philosophiæ, quæ sola pura synceráque, cæteris magnis erroribus temeratis, restitit, apparent membra, vt facile sit prudentibus ea recognoscere. Fieri quidem non potest, quoniam tanta est doctrinæ sermonúmque de mundo condito, & ordine condendi, nominum, appellationum, & principiorum apud omnes similitudo, quin quemadmodum fluminum orientium ab vno iugo, & in diuersa abeuntium, sic ab vno homine multa in omnes terras magnæ atque inclytæ cognitionis istius facta sint diuortia. Potuerunt quidem librum Mosis, quippe qui omnium scriptorum est an-
C tiquissimus, cuncti legisse, & inde hausisse, quæ nos in libris eorum reperta, soliti simus admirari. Sed causam istarum rerum, ipsáque primordia penitus indagáti, occurret forte certius, ac probabilius, primæuos homines, quibus cùm is qui primus satus à Deo fuit, plus nongentos annos egit, cuncta quæ ipse de creatione rerum vel vidit, oculísque conspexit, aut proximus quare quæque facile discere potuit, vberrime ac plenissime omnes docuisse. Quid enim aliud tam verisimile, quàm magni ac sapientissimi & à Deo creati hominis illius vitam ac sermonem, maximis de rebus priscísque illis cæli ac terræ, & hominis initiis fuisse? Neque verò ante Mosen Hebræos & cæteras gentes ignaros rerum tantarum fuisse putandum est, vt Noë, & Abraham, cæterósque sanctitate ac sapiẽtia principes. Quid Iob, cùm diceret: Manus tuæ fecerunt me? Quis enim eum hoc docuit, cùm ante Mosen multa sæcula floruerit? in cuius libro non posset hominis discere creationem. Quis ea quę tam multa de Deo, rebúsque humanis cælestibus ac terrestribus philosophatur, cùm nec dum philosophia Mosis extaret. Certè igitur credendum, ante illa sæcula omnes, sed eas præcipue gentes, quæ primæ conditæ sunt, cæterísque antiquiores fuerunt, cuncta & litteris tradita, quæ de mundi creatione perhibentur, habuisse, & omnibus ea nota, celebriáque fuisse, quemadmodum hoc tempore omnium in ore sunt, propter earum magnitudinem, ac temporum propinquitatem, res Romanorum. Quo tempore à florẽtissima Republica eorum, id est à nostra salute mille quingentos annos triginta tres absumus, eorúmque res in-

Iob ante Mosen.

credibili celebritate circunferimus: sic eo tempore, quo tantundem sæculorum à mundi D principio fuisset decursum, quanquam proximum instabat diluuium, fuere vt par est cunctis principia rerum notissima, déque his passim feruebat hominũ sermo. Quis autem vel ab aliquo memorabili bello, vel a remotissimis terris proficiscens, non auide quæcunque viderit, audieritque cunctis refert? Quis eorum, qui longe in ætatem prouecti sint, non creber est rerum sui temporis commemorator? Hoc priscos illos homines fecisse multo magis necesse est, quò & numerosissime viuebant, & erant pietate, iustitiáque insignes: tum ea quæ narranda occurrebant, non parui erant ponderis. Hinc vt dixi in omnes gentes tota ista de mundo manauit scientia, deferentibus secum eam his quos parentes colonos in varios orbis terrarum tractus dimittebant. Omnium autem gẽtium primi sunt Chaldæi, Armenij, Charanei, id est Mesopotamij, qui primi has à se nominatas regiones tenuerũt, ibiq; res gestæ sunt priorum sæculorum. Creatio hominis, diluuium, arca, seu nobilissima memoratissimáque nauis, quæ in montibus Armenię conquieuit: deinceps turris illa ingens: Post, Phœnices, Ægyptij: nouissimi autem omnium Græci conditi sunt: quorum sicut genus, sic qualiscunque apud eos fuisset, ab Eois philosophia, vt autor etiam est Plato & Plutarchus, manauit. Hanc igitur de creatione rerum Mosis descriptionem, cum apud omnes prope gentes reperiam, fit vt suspicer, plurima quoque alia antiquis de mundo scripta fuisse, vnde hæc veluti frusta, ac quædam naufragia ad posteriora sæcula peruenerint. Refertq; ad alia Iamblichus & Philon Phœnix, Mercurium Trismegistum plura volumina de natura rerũ & creatione scripta reliquisse. Conferam igitur, antequàm Mosen aggrediar, quędam cum E descriptione eius, vt constet veras esse coniecturas, omnes quondam gentes creationem mundi, qualem tradidit Moses, cognouisse: eámque ante & post tãtum virum vbique fuisse decantatam. Dico autem solas coniecturas, quæ sint quasi certissima scientia: Principio docuit Moses omnésque deinceps prophetæ, cuncta in principio fuisse permista, aquas videlicet ac terras, nulla desuper cælesti luce radiante: terrámque fuisse aut vanitatem quandam, ac deformitatem, aut obscuram atque inuisibilem, propter aquarum multitudinem, quæ tanta fuit, quanta postea resolutis illis ad Aërem efficiendum sufficeret, & pars pro mari in terra resideret. Non enim temere & incassum tanta fuit aquarum copia. Alioquĩ nec aër ex aquis euaporatis fieri, nec continua vaporum, nubium, è quibus in aëre pluuiæ, in montibus & cauernis, fontes & flumina generantur, cõcrescere ac liquefieri potuissent. Denique si recte aciem mentis in rerum naturam intendas, si bene veritatem consulas, quanto tenuior leuiórque natura sit aquarum, natura terrarum, tanto maiorem aquarum copiam, fieri debuisse probabis. Quid enim, an à principio, antequàm aër & nubes ac fontes, fluminàque essent, si fingamus tantas quantæ nunc, aquas fuisse, & creata luce solísque ardore hæ in aërem sudorémque tantum abiissent, quantum natura coëgisset, nónne consumptæ breui omnes in aërem euanuissent? Sic neque mare fuisset, nec ex marinis vaporibus genitæ nubes ac pluuiæ, nec aëris, vllis ex aquis continua reparatio ac restitutio. Ad alendas igitur terras, ad efficiendum extendendúmque per omnem mũdi tractum aërem, debuit a principio maxima fieri, feréque decuplo maior terris aquarum vbertas, quibus vt F dixi per solis ardorem euaporatis ac resolutis, duo sunt magna bona cõsequuta, quòd pars terrarum habitabilis vna remansit, & creatus desuper effectusque est aër, quo animantes viuunt, terræ vitalibus eius humoribus fœcundantur. Atque etiam philosophi veris rationibus ostendunt, maiora ex proportione alterum altero elementa esse, vt maior sit certo naturalique excessu globus aquarũ globo terrarum, tantundem excedat aër, aquas. O singularem igitur opificis rerum sapientiam. Erant ergo primo terra & aqua cõmistæ, aquęq; altissimæ circunquaque terras vestiebant. Hæc fuerunt rerum exordia duo, & inchoationes, iacta veluti reliqui ædificij fundamenta. Nam quia terris aquæ sustinentur, aquæ autẽ vapores, vitalésque halitus ex se terris suppeditant, terræ autem propter animantes & homines creabantur, iure fuerunt ea duo omnium rerum veluti principia. Erat autem terra inuisibilis & incomposita, vt transtulerunt Septuaginta: siue inanis, & vacua, vt Hieronymus. Sine herbis videlicet, sine arboribus, sine animantibus, nulla ei pulchritudo, nullus decor, nulla species & forma, tantum rudimentum quoddam, & principium, & inchoatio, qualis statuarum, signorum, tabularúmque pictarum, quales item facit vbique natura, siue plantas, siue animantes respectes, quorum sunt omnium exordia inuisibilia, incomposita, inania, vacua. Quid homo, quando inchoatur? Monstrum sine oculis, sine manibus, nusquã cætera membra. Sic terra, quę regina est omnium elementorum, soláque apta ad generandos, su-

Primæ gentes in terra.

Philosophia ab Eois ad Græcos.

Mercurius Trismegistus.

Terra erat inanis & vacua.

Ados, sustinendósque animantes, tunc omni decore, istáque mirabili, quam nunc aspicimus omnes carebat varietate. Tum duabus de causis obscura & inuisibilis, quod tenebræ essent, nondum creata luce, quòd sub aquis latitaret. Primo igitur fuit terra & aqua, sed aqua longe maior, altiórque terris. Nox autem etiam fuit à principio, non aëris obscuratio, sed lucis absentia, nondum sole ac cælo creato. Hoc fuit confusum mistumque rerum initium, postea cunctorum ab inuicem separatio, & in separatione duarum rerum, cunctorum creatio. Hæc omnia habet commemorátque philosophia Mosis rerum principia, quorum nomina sunt, terra, abyssus, horum confusio, nox, seu tenebræ, spiritus super aquas. Nomen terræ distinctæ ac separatæ & formatæ Hebraice, est Arez: confusæ, & informis, vel inuisibilis, Thohu & Bohu. ארץ תהו בהו

DOceo igitur à cæteris gentibus hæc credita & prodita, quin & nomina Hebraica, quæ lingua primorum hominum fuit, vt clarum est, ad alias nationes transisse. Repetens igitur, vt res clarior sit, dico principio fuisse confusum ac mistum, & indigestum quiddam, cui reliqua mundi moles superstructa fuerit. Non autem fuit ante decorem deformitas, ante pulcherrimas formas, & ordines rerum magna quædam vniuersalisque ab æterno confusio. Hoc calumniatur Aristoteles, Anaxagoram, & alios quosdam existimasse, in quo errabunt solum hi, qui non recte de rerū naturis censuerint, & eorum quæ dicantur ignari. Nō enim vel ab æterno fuit illa moles indigesta, vel aliquo temporis interuallo creationē antecessit: Sed fuit prima hæc basis, primum fundamentum & solum, quod ab opifice ad cæ- *Nullā fuisse rerū confusionē ab æterno ante creatum mundum.*

B terarum rerum creationem præparabatur. Creanda erant in terra animalia, Sed præcipue creandus homo, idq; erat primum, ac mouens quàm maxime opificem, consilium. Ad sustinendos autem animantes, excogitandum aliquid solidū fuit, quod in se haberet alimentum, sustinens iuxta ac nutriens animantes. Ad alimentum, omniumq; terrestrium rerum fœcunditatem & partum, aquas, id est exilius penetrabiliúsque elementum, quod per viscera terræ subiens, complecteretur vterum eius ac fœcundaret, oportuit fieri. Aquæ autē nihil egissent, nisi calore tepefactæ ac commotæ, & in aërem extenuatæ perq; omnes partes terrarum diductæ. Hæc cùm vidisset ille opifex rerum & mundi melioris origo, id est inuentor mundanarum formarum, qui fuit mundus melior, quædam istius melioris mūdi iecit principia. Quid enim aliud potest dici? Quid aliud faciūt humani opifices? Quid ipsa natura? Omnibus in rebus sunt exordia quædam informia, connexa tamen atque apta ad totum opus, nascentémque deinceps formam, paulatimque surgentem. Antegressa ac facta docet Moses creationem, formationémque mundi duo rerū principia, terram & aquā, facta autem vel antegressa non quodam tempore æterno, quod & impossibile, & absurdissimum, perinde ac si opifex statuæ formandæ cupidus, rudimentum principiúmque statuę quodam temporis spatio permitteret ociari, ac quiescere, quod ad cogitandum irrationabile est. Prægressa sunt igitur initia, sed neque ab æterno tempore, neque à reliquo corpore seiuncta. Hæc dixit & monstrauit Moses: idem Hesiodum, Anaxagoram, Platonem, veteres Græciæ theologos doceo credidisse ac prædicasse. Atque Hesiodus cùm ait, *In Theogonia.*

C *Extitit ante chaos, post hæc latissima tellus,*
Quam super innixum pondus rerum incubat omne.

Duo dixit scitu dignissima, & cum Mose vndequaque consentientia: Primum fuisse chaos, id est terrā & aquam informia, ac ceu massam: id enim etiam voce Hebraica dicitur chaos, id est Thohu, vel Bohu. Deinde terram extitisse, quod Moses appellauit seclusionem aquarum à terra. Ea enim fuit terræ creatio, cum primum ab aquis, quibus circumobruta, atque oppleta latebat informis, & quia nondum exsiccata, magis erat aqueum quiddam, quàm terra, emersit. Tum dicit Hesiodus creatam terrā, quæ omnia sustineret, eóque vocat eam εὐρύστερνον amplos, patentésque habentem sinus. Docet nimirum doctissimus vates, terram ideo fuisse creatam, vt sustineret omnium rerum pondus. Is finis, hoc opificis consilium, condere elementum solidum, sedem firmam ac robustam, qua cuncta sustinerentur, cum primis aqua, tum plantæ & animalia. Hinc veluti basis ac radix fuit omnium rerum prior nominata, ac iacta in omni creatione. Cor mundi terrestris, ceu tergus in naui, in animalibus costæ & latera. Nam tametsi quæ post secuta sunt, longe sunt ea meliora, lux desuper, in terris animalia, & homines: vt tamen pedes sustinent caput, sensus, rationem, res longe pedibus ipsis meliores, sic creata veluti mater ac genitrix, sedésque firma pesq; totius magni animalis, prior omnibus terra: sed antequam esset ac diceretur terra, chaos erat & confusio. Cùm autem dico ante, non tempus dico, sed inchoationem, ac initium. Hæc causa, *Terra pes mundi.*

quòd Deorum antiquiſſimam terram,& altricem ac matrem poëtæ ac theologi dixerunt, D
Deos elementa, cælum & ſydera vocantes, quorum antiquiſſimam, ac matrem, id eſt genitricem, alumnamq́; terram nominarunt. Homerus in hymno γαῖαν παμμήτειραν πρεσβίστην, id eſt, terram omniparentem antiquiſſimam, ſeu venerandam. Plato autem in Timæo, mirabiliter cum Moſe conueniens, πρώτην καὶ πρεσβυτάτην σωμάτων, ὅσα ἐντὸς οὐρανοῦ γεγονέναι, Primam & antiquiſſimam omnium corporum quæ intra cælum ſunt fuiſſe terram. Hoc enim eſt quod pſalmus, Initio domine terram fundaſti. Concors igitur cum Moſe eſt vndequaque Heſiodus.

Chaos vnde dictum.

Quódque magis mireris ac ſtupeſcas, hanc vocem Chaos quam diximus eſſe illam Hebraicam Thohu, facta permutatione vnius, quæ ſimilis eſſet illi, litteræ Thau, & Chet in Thau tranſeunte factum ſit Thohu, dico veteres Latinos, ac Græcos, totumq́; penè mundum, primam illam rerum commiſtionem, ac ceu maſſam, mundique initium, appellaſſe eadem voce, atque Hebræos & Moſen: vt ex nomine ſit perſpicuum omnes gentes audiſſe quondam & cognouiſſe, illud initium rerum, quale primum extiterit. Chaos appellatur à Græcis, Thohu appellatur ab Hebræis, Latinos autem veteres perhibet Feſtus Pompeius, mundum appellaſſe Chohum, nomen à cohibendo vt certum eſt: habebatq́;, vt Ioannes Pontanus perhibet aſpirationem in medio, quemadmodum Hebraica dictio. Remanſit ergo apud Latinos vetuſtiſſima mundi nuncupatio. Namq́; prima quæ fuit Thohu ſiue Cohu, poſtea cælum & terra & mare, omnibus digeſtis, & mundus dictus eſt. A choho illo dehinc factum eſt verbum inchoho, vt in omnium rerum deinceps principiis, vſi ſint ea voce, quæ mundi ſignificat primordium: & inchoare diceretur, cùm res rudis & informis ante oculos aſtaret. E Talis erat ante mundus, talem habuit naturam, erat Chohus, id eſt rudis inchoatio, ac vitæ principium. Ab ea re communiſſima, vniuerſalique inchohatione, omnis dicta ac vocata eſt particularis inchoatio, vt vbicunque aliquid rude atque indigeſtum aggrederemur, inchoare diceremur. Rudis igitur illa, indigeſtáque moles, erat quædam inchohatio, non anteceſſit tempore æterno, cum toto opere ſecuta eſt, ſicut in particularibus operationibus, non ſunt principia ab operatione tota ſeparata. Nec deſiſtunt, cũ ſemel artifices quid aggreſſi ſunt, ab opere, niſi aut impediti, aut operis pœniteat eos inchoati: at Deum neque qui prohiberet erat, neque cur eum pœniteret, vlla fuit ratio. Quicunque igitur putarunt illud exordium, ac maſſam æternam fuiſſe, magno ſunt errore, & animi hallucinatione obcæcati, nec quid ſiue Hebræorum, ſiue cæterarum omnium antiquarum gentium, vetus theologia, totusq́; maiorum maximorumq́; hominum chorus tradidiſſet, agnouerũt. Poſterorum fuit is error, ſicut & alia pleraque à maioribus bene tradita, praue fecit aut humanus ſenſus ſemper caligans, aut ſemper obſcurans veritatem, temporum diuturnitas. Hoc Chaos, ſic enim vt oſtendimus ſcribendum, proferendumq́; eſt, vocatum eſt ab aliis ἀταξία, inordinatio, eaq́; appellatio eſt Anaxagoræ & Platonis, vera & ipſa ſicut & chaos. Fuiſſe autem apud vetuſtiſſimas Græcorum gentes eadem quæ perhibet Moſes, de rerum commiſtione, atque chaos, & maſſa, prodita, atque monimentis eorũ relata, conſtat non ſolum Heſiodi teſtimonio, ſed noſtrorum quoque, qui Gręcam theologiam de origine mundi, verſibus Latinis expreſſerunt, eáque omnis tota fere eſt Moſis. F
Narrat theologia Græcorum quam & Heſiodus, & Anaxagoras, & Plato, & Ouidius apud noſtros, ſecuti ſunt, hoc modo fuiſſe mundi primordium: κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν, μίαν ἔχειν ἰδέαν, οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως. In principio, omnes res vnũ aſpectum habuiſſe, cæli & terræ commiſta inter ſe natura. Poſtea cunctorum ſeparationẽ extitiſſe. Anaxagoras quidem, vt Plato & Ariſtoteles & Laërtius perhibent, dixit mentem ad illam confuſionem acceſſiſſe, & in ordinem quęque redegiſſe. Qua cauſa mirifice ſe Plato dixit lætatum, mentem fuiſſe omnium ordinum inuentricem. Confuſionem igitur primum & Thohu ac Bohu, poſt ordinationem per mẽtem Græca theologia proponit, quod plurimis verbis apud illos explicatur, ſolum teſtimonium Euripidis, quem Anaxagoræ ferunt fuiſſe diſcipulum, proferam, qui veterem de mundo famam, vſque ad ſua tempora venientem excipiens, ſic cecinit, nihil à Moſe diſſentiens:

Chohus.

Error de Chao, rerũ omniũ principio.

Ὡς οὐρανός τε γαῖα τ᾽ ἦν μορφὴ μία
Ἐπεὶ δ᾽ ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα, κἀνέδωκαν εἰς φάος,
Δένδρα, πετεινά, θῆρες, οὕς τε ἅλμη τρέφει.
Γένος τε θνητῶν. . . . Quæ ſunt.
Cælúmque terráque vnius formæ fuit.

Sed

A *Sed cum fuissent abiuncta amplexu mutuo,*
Emersit omnis in lucem res progenita.
Arbores, aues, feræ, quásque affert Mare.
Genúsque mortalium.

Animaduertimus eum illam vnam omnium rerum & cæli ac terræ figuram, per circumlocutionem, ambitúmque verborum dixisse, quod superior Hesiodus vocarat chaos. Neque vero Hesiodum putandum est, non habuisse quem sequeretur, eius sententiæ, ac nominis autorem, non fuisse aliquem ante eum à quo & nomen chaos, & rem didicerit. Deuoluta est igitur ad eum, & ad cæteros æquales eius, quorum nõ extant scripta scientia maiorum. Figuram autem cæli & terræ eandem dicunt, aut quia cælum nondum esset creatum, aut quod non perspicue intellexerint, quæ vel Moses, vel antiquissimi memoriæ prodidissent, arbitrati eos vna cælum cum terra dixisse concretum. Quæ sententia hactenus vera est, si cælum, aut pro aëre acceperint, aut tanquàm in origine sua lucentes stellarum orbes in illa aquæ cum terra confusione, extiterint, postea creati ex ipsis. Illúmque censeant fuisse globum, informémque congeriem, terrestrium visibiliúmque rerum. Quoniam autem eadem Græcorum theologia refert, primum terras & aquas, his autem separatis, omnes ordines rerúmque nitorem effloruisse: fulsisse in cælo sydera, aërem agitari cœpisse, igneáq; eius ac puriorem partem sublimiora loca petiuisse, possimus forte suspicari ex eo facta sydera. Quicquid id sit, in cunctis videmus esse consensum, nulli non mirandum. Cæteras B coniecturas, & indicia sequamur, nostram theologiam totius quondam mundi fuisse theologiam probantes.

FVisse cum terra permistas atque confusas aquas, abyssúmque vastam atque excelsam super terras incubuisse, prodidit theologia Mosis. Tunc nullũ in terra fuisse decorem, eáq; sua venustate, & nomine ac natura caruisse, sed cõgeriem potius, ac cœno simile quid fuisse, exerta prope voce clamat Moses, & sequi ex illis aquis cum terra turbatis, re & cogitatione aliud non potest. Hanc rem aliis verissimis coniecturis probo notissimam, famigeratámque omnibus gentibus fuisse: duoq; nomina assumo quæ quidem nomina terræ sunt, sed alterum eius cum esset aquis concreta, prioris scilicet status eius, alterum eius ab aquis separatæ. Ex his autem nominibus, quæ sunt apud exteras gentes vsitatissima, dicô nobis repræsentari. quod traditur à Mose super hac re, audisse omnes gentes & agnouisse, aut audisse quidem, sed quid ab antiquis celebratum fuisset non agnouisse statum illum priorem, & denudationem terræ. Est apud Græcos notissima, & philosophorum, poëtarum, theologorumq; sermone trita, ea quæ dicitur HYLE: cuius nominis vim posteriores non cognouerunt, fuit quoque scriptura ab illis deprauatum. *Hyle quid* Philosophi materiam quondam primá non illam in mundi exordio, sed omnibus naturis corporeis adiunctam, in quam formę inhæreant, ab ea vicissim recedentes, ac redeuntes: alij quidam nescio quid aliud, sed minime quod esset verum, nec minus quàm philosophi praue interpretantes, suspicati sunt. Veritas igitur habet, Hyle est nomen terræ informis, & aquis obrutæ, antequàm ab his separata, in C se coaluisset, summotis aquis. Dicóque hoc nomen sic esse deprauatum, quòd factum est hyli, quod erat Ilys, quæ deprauatio notior est in scriptura Græca, prior ὕλη. posterior, ἰλύς. Designat autem Græcis hæc vox, cœnum, limum. Hoc fuit nomen terrę cœnosæ, aquisque sepultæ. *ὕλη, ἰλύς.* Hæc illa est philosophorum hyle, id est, limus, cœnum, & quod Græcis βόρβορος. Talis erat terra, cùm esset cœnosa, veluti limus, quem paludes & stagna, aquæq; stagnantes vbique efficiunt. Quin ipsa hæc latina vox limus, à Græca fluxit ilys, litteris adiectis. Hyle igitur illa celeberrima, & philosophis notissima, multorúmque sermone crebro vsurpata est, id quod dicitur ilys. Reuoca litteras in suum quanque locum, & corrige quod esset con suetudine deprauatum. Hæc hyle dicitur ante omnia fuisse, dicitur ergo, quod Moses docuit, terram antequam informaretur, fuisse limum, fuisse altissimarum aquarum solum ac pauimentum, scilicet fuisse, quod nunc est omnis terra, aqua commista. Hoc nomen ostendit antiquam terræ naturam, docet esse verum, quod prodidisset Moses. Venit enim à vetustissimis sæculis hæc vox, sicut & chaos, quod simili errore Aristoteles ἀπὸ τῆς χώρας asseruit dici, quo hylen, & ipse & alij multi, sunt, vel præiacentem materiam, vel materiam formarum δεχομένην, id est receptaculum, vt ait Plato, interpretati. Ascribitque idem Aristoteles inter principia non quondam nascentium rerum, sed omnium quę fiant, hylen, nesciens videlicet vim eius, & quid antiquis ea designasset. Sunt ergo hyle & chaos

antiquiſſima nomina terræ, cum eſſet Thohu & Bohu, & aquis demerſa, cùm ilys eſſet, id D eſt limus, & cœnum. Stoici igitur eadem atque Moſes referentes, duo rerum principia conſtituiſſe dicuntur, θεὸν καὶ ὕλην ἄποιον, τὸν μὲν θεὸν ποιεῖν, τὴν δὲ ὕλην πάσχειν τε καὶ τρέπεσθαι. Deum & hylen informem, Deúmque egiſſe, hylen actori atque opifici paruiſſe. Deceptos autem poſteriores in hac appellatione, nec aliud apud veteres fuiſſe hylen, niſi limum, ſeu terram limoſam, apparet eo, quòd ex libris Mercurij Triſmegiſti antiqui Græci hylen nominare cœperunt, ſicut item chaos. Mercurius autem in ſermone ad Aſclepium ſic loquitur: Fuit Deus & hyle, quem Græce credimus mundum, & mundo comitabatur ſpiritus. Ex hoc limo cùm adhuc recens aquis terra madeſceret, creatus eſt homo: ex ea beſtias pullulaſſe & philoſophia profana confitetur, & vero eſt maxime propinquum, accedente fauore, & afflatu quodam diuino, quod Moſes. Sed quod diximus clarius faciamus.

OMnium terrenarum rerum fuiſſe principium hylen informem, optimámque hanc aquæ cum terra creandæ, ſiue creandæ terræ limoſæ fuiſſe rationem, vt cuncta ex ea fierent, hylen ſiue limum à ſacra theologia eſſe in libros & animos aliarum gentium profectam, teſtimoniis certis probatur. Oſtendimus enim hylen eſſe quaſi ilyn, id eſt limum. Duo igitur ex ſcripturis demonſtremus, tum omnia ex antiquo limo conſtitiſſe, tum nomen & ſenſum iſtum ad alios è ſcripturis aut veteris theologiæ ſucceſſione peruenisse. Primùm ſciendum eſt, limum appellari Hebraice עפר aphar, quam vocem Græci & Latini in ſuum idioma vertentes, Græci quidem ilyn, Latini limum dixerunt. Quod igitur vetuſtiſſimi Græci ſcripſerint, omnia ex hyle, id eſt limo creata, doceo famam ab E Hebraica theologia manaſſe. Eóque & ipſam theologiam, famámque rerum è limo creatarum, & eius ad Græcos ab Hebræis deſcenſum demonſtro. Primum in Geneſi, apparet terram à principio fuiſſe limoſam, propter ſparſas vſquequaque aquas, Tum ipſum iſtud nomen, & ſi in cæterarum creatione rerum non commemoratur, in creatione tamen hominis, qui præſtat omnibus animalibus & inanimis rebus, ſic dicitur: Formauit autem dominus Deus hominem ex humo terræ, pro humo Hebraice עפר aphar, quod nomen conſtat Græcos duobus modis vertere ſolitos, χοόν choon, vnde forte dictum eſt chaos, id eſt antiqua omnium rerum origo, & hylen limum, vt chaos, & hyle, apud veteres ſint idem. Salomon igitur interpretans ſententiam antiquæ theologiæ, dicit, Omnia de terra facta ſunt, & in terram pariter reuertuntur. Qui locus Hebraice vt voces agnoſcas habet, הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר. Omnia inquit fuerunt ex aphar, id eſt, humo, limo: omnia reuertuntur in aphar. Septuaginta autem interpretes hunc locum tranſtulerunt. τὰ πάντα ἐγένετο ἐκ τοῦ χοός, καὶ τὰ πάντα ἐπιστρέφει εἰς χοῦν. Videmus hoc loco vertere Septuaginta interpretes Hebraicam aphar, choon vel chun, vt quaſi videatur dicere Salomon, omnia facta ſunt ex chaos: Dicitur autem chaos Græce, vel χοός in caſu gignendi, à verbo χέω cheo, fundo. Recte igitur hoc nomine antiqua illa materies, quia fuſilis eſſet, & liquabilis, eſt vocata: quod non tacuit Iob, loquens de primæuæ terræ fundatione. Quando, inquit, fundabatur humus, & glebæ eius compingebantur. Fundabatur ait, quod Græce χεύω cheuo, & pro humo eſt aphar. Venio ad alia teſtimonia. F Salomon ait, Adhuc terram non fecerat, & flumina, & cardines orbis terræ. Pro cardinibus Hebraice eſt aphar in numero multitudinis עפרות apheroth. Tota ſcilicet terrarum quaſi medullarum lutulenta compactio. Totius mundi medulla, inde oſſa & caro, id eſt montes, & ſolidior meliórque terra. Inde ſanguis, id eſt ſuccus herbarum, & plantarum, & animantium propago. Inde ſpiritus, id eſt aqua. Inde ſenſus, nempe ætherius ignis, ſubſtantia luminum cæleſtium, ſenſus quaſi totius mundi, vt puriſſimus omnium, ſic vitaliſſimus, & leuiſſimus. Eſt aliud apud Dauid hoc ipſum reſpiciens teſtimonium, Auferes ſpiritum eorum & deficient, & in puluerem ſuum conuertentur. Pro puluere eſt aphar, primum ſcilicet materiale exordium, docétque cunctorum animalium principium eſſe aphar. Reuertentur, inquit, in ſuam aphar, ſicut dicebat Salomon omnia ex aphar, & in aphar omnia reuertuntur. Hæc omnia conſiderans ſiue Salomon, ſiue Philon, aut quiſquis fuit, qui librum Sapientiæ ſcripſit, Non impoſſibilis, ait, erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terræ, ex materia inuiſa, immittere illis multitudinem vrſorum. Qui locus clarius in verbis Græcis liquet, οὐ γὰρ ἠπόρει ἡ παντοδύναμός σου χείρ, καὶ κτίσασα τὸν κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης, Pro eo igitur quod Latinus vertit inuiſa materia, Græce eſt, materia informis, Sicque habẽt codices emaculati. Ex hac omnia confitetur creata,

ὕλη quaſi ἰλύς.

Ecclef.3.

Pſal.103.

Sap.11.

cuncta

A cuncta videlicet præter ipsam. Ipsam fuisse quoque à Deo creatam, sæpe probauimus, hic dicuntur omnia ex ipsa constitisse. Vertit ergo, Græcè loquens, hylen informem, quod Hebraice est aphar. Vt enim Salomon omnia facta asserit ex aphar, sic is quisquis erat, omnem mundum ex hyle informi. Omnem autem mundum, quia corpora humana, arbores, herbæ, stirpes, animalia, aqua autem erat ei admista, ex aqua, aër, æther, Sicque omnis mundus, ergo hyle, vel chaos, sunt Hebraicæ vocis aphar: nomina Græca, res Hebraica est, vel potius omnium linguarum, & hominum olim, qui de materia mundi & rerum origine certissimam scientiam tenebant: & quanquam chaos potuisse ab Hebraico Thohu proficisci credimus, addimus tamen hoc loco, etiam à chaos posse descendere, quæ est prima materia, id est, humus aquosa, lutulenta, cœnosa: vt chaos sit vel vacuitas, vanitas, inanitas, ante omnia, & priuatio, aut ipsum lutum, materiáque informis, & idem atque hyle. Cúmque sint hæc apud omnes celeberrima, nos aperta eorum significatione, ostendimus ex his, antiquos, antiquam materiam mundi originémque rerum celebrasse, cognouisse, prædicasse, & chaos atque hylen esse nomina mundi nascentis, nonti, & perfecti.

ALtera vox, nominatióque terræ, qua luce clarius panditur, veteres de mundi principio cuncta cognouisse & confirmasse, quæ traduntur à Mose, est quod Hebraice dicitur, haiabasha, Latine arida, Græce ξηρά. Dicóque hac voce fuisse designatum, terram quondam aquis oppressam, atque circundatam, his ipsis fuisse postea denudatam, היבשה *Arida terra.*
B atque submotis illis arefactam. Hæcq; causa est quòd sæpissime in scripturis sacris terra dicitur Arida, dicitur enim non ob præsentem, sed ob antiquissimæ conditionis naturam, cum aquis demersa, dein his seclusis, arefacta, exsiccatáque est. Atque id diuinam perhibere theologiam, nouimus omnes, cùm scribitur iussu Dei, aquas in vnum locum, vt appareret Arida, secessisse, quo nomine postea terram nuncuparit. Hoc etsi vim forte non perceperunt, est apud Græcos theologos & philosophos, sed fuerunt etiam qui perceperint, non tam clare forte quàm Moses. Aristoteles cuius in id mens & industria sæpe intenta fuit, vt antiquis gentis suæ detraheret philosophis, qui ne præceptori quidem, vbi vel laudatissime scripsisset, pepercit: veluti fabulosa locutum ait Æsopum vetustum hominem, & ante philosophorum tempora natum, quòd dixisset, δὶς μὲν ἡ χάρυβδις ἀναῤῥοφήσασα τὸ μὲν πρῶτον, τὰ ὄρη, ἐποίησε φανερὰ, τὸ δεύτερον τὰς νήσους, τὸ δὲ τελευταῖον ῥοφήσασα ξηρὰν ἐποίησε τὸ πάμπαν. Quæ sunt, Bis quidem Charybdin exæstuantem montes detexisse, secundo detexisse insulas, postremò exæstuantem, totam detexisse aridam. Sic enim scripsit Æsopus non in posterum id fore, sed in præteritum factum asserens. Quis dubitet supradictum hominem, quippe qui vetustissimus est, theologorum ferè ęqualis, Charybdin dixisse id quod Moses Thehom, Græce abyssus, quæ primo impetu commota, montes aperuerit, tum תהום *Abyssus.* ruens, quoniam diuina eam impellebat potentia, eámque ad vnum locum cogebat, insulas ostenderit, secedens ad caua loca. Tum demum procurrens, & exæstuans totam monstrauerit aridam, id est quicquid est terrarum non aquis opertum. Hinc ab illa vasta & im-
C penetrabili aquarum profundáque abysso, dicta est omnis vorago Charybdis. Neque *Charybdis omnis vorago.* enim quam retulit Æsopus, quoniam eam montes, insulásque, nouissime cunctam vbique aridam detexisse dixit, illam freti Siculi potuit respicere. Omnis autem tendens in immensum, & exæstuans terribili fremitu vastitas aquarum, Charybdis ab illa prima est vocata, quæ cùm altissima fuit, vt canit Dauid, quam dicit montes subiectos habuisse: *Psal.103.* Abyssus, ait, sicut vestimentum tegebat eam: de terra loquens, super montes stabunt aquæ, tum fremitu ingenti, & motu atque æstu, in loca caua consedit. Idcirco vocatur Hebraice Thehom, ab originis suæ verbo hom, abiecta littera thau, id est, fremere, consonare, tumultuare, rumorésque ciere. Hinc apparet Homerum atque alios eo vetustiores, aquarum alicubi vastitatem, horribili sonitu frementem, dixisse Charybdin, vetustissima voce vsurpata, voce quæ fuisset, primarum antiquarumque aquarum, magno sonitu, reboantium. Esse autem vocem Hebraicam Thehom, quæ designat abyssum, deductam à fremitu & sonitu, conturbatione, & rumore, quem tunc in illo efficeret exordio, esse vera quæ dixit Æsopus, ac de illa abysso antiquissima eum fuisse locutum, propone testimonium Dauid eodem ferè modo, de æstu eius abyssi, & commotione loquentis, sic legitur in psalmo, Hebraice תהום כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים מן גערתך ינוסון מן קול רעמך יחפזון. Quæ hoc modo, sonant. Nam in vulgata tralatione non ita clarescunt. Abyssus sicut vestimentum tegebat eam, super montes stabunt aquæ, Ab increpatione,

vel sonitu tuo diffugerunt, à voce fragoris tui præcipitarunt. En Dauid ait aquas illas quibus montes obruerentur, omnes terræ demergerentur, à sonitu quodam diuino, & iussu vasto, terribili, commotas præcipitasse, montiúmque vertices magno fragore liquisse, à terris subitas atque incitatas & impulsas diffugisse. Quantus erat, aquarum è montibus ruentium, & ad caua intérque montes iacentia sola properantium fragor ac tumultus, quandoquidem tantus est paruæ Charybdis, tantus & catarractarum Nili fragor, vt accolas exterreat? Hanc præcipitationé Græce dixit Æsopus ἀναῤῥοφεῖν quod designat æstuare, & absorbere cum sonitu & fragore, immaníque tumultu. Itaque Charybdis veteris illius abyssi nomen est, forte à Chaos deductum. Quod putat etiam Suidas non mediocriter laudandus scriptor. χαρύβδις ἡ ἀναπινομένη θάλασσα περὶ τὰ γάδειρα, καὶ πάλιν ῥαγδαίως ἀναστρέφουσα, εἴρηται δὲ παρὰ τὸ εἰς χάος καὶ ὄλεθρον κατάγειν. Charybdis, ait, mare est quod resorbetur circa Gades, iterum prærupte regrediens. Dicta quòd in Chaos & baratrum adducat. Apparet igitur hanc fuisse vetustissimæ voraginis, euntis & redeuntis, donec in suas digrederetur considerétque sedes, appellationem. Quemadmodum autem inchoatio, quia dicebatur à choho, id est, nascente mundo, illius antiquæ rei est nomen, postea ad particulares inchoationes est translata, sic quæ veterem voraginem, furentémque æstum significaret, ad alios consimiles est tralata. Chaos igitur & hyle, & Thehom, id est abyssus, & Charybdis, atque arida, sunt antiquissimarum rerum theologiæ Mosaïcæ, aut Mosaicam theologiam referentium nomina. Mosaicam dico theologiam, Tum quæ ab illo est scripta, Tum ea quæ peruagata gentes similis eadémque fuit vbique. Alias propono coniecturas.

Charybdis veteris Abyssi nomen.

MOses has tradidit fuisse res à principio, Chaos, Thehom, siue abyssum, tenebras, seu noctem, & spiritum, Chaos atque Hyle eadem res sunt. Quoniámque spiritum præcipue commemorat Moses, veluti principium agens atque operans, & omnem moderans creationem atque informans, doceo hoc principium omnium gentiũ theologos, pari consensu esse confessos, à quo fuerit omnis profecta creatio & animatio. Primus Hesiodus vetus poësis testatur, autórque est Aristoteles, hæc dixisse cognoscitur:

In Theogonia.

Πάντων μὲν πρώτιστα χάος γένετ' αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖα εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί,
Ἠδ' ἔρος, ὃς πάντεσσι μεταπρέπει ἀθανάτοισι.
Extitit ante Chaos, post hæc latissima tellus,
Quæ super innixum pondus rerum incubat omne,
Atque amor, inter qui cælestes enitet omnes.

Ante exutam ac denudatam aquis terram, fuisse vnum terræ atque aquæ corpus Moses ait & Hesiodus: ille Thohu, is Chaos, Latini Chohus hoc appellauerunt. Emersisse terram post hæc, pariter Moses & Hesiodus referunt. Moses expresse palámque memorat aquarũ denudationem, Hesiodus hoc ipsum, creationem, siue existentiam terræ dicens, vt prius Chaos, deinceps terra extiterit. Moses ait spiritum domini incubasse & agitasse se super aquas. Hesiodus amorem clara voce cum his quæ à principio extitissent, fatetur. Amorem vocans, quem spiritum Moses. Est enim vt claret in nostris litteris, spiritus diuinus amor. Hoc ipsum Empedocles & Parmenides comprobans, amorem & ipsi ad rerum principia adiunxerunt. De Hesiodo & Parmenide testatur Aristoteles loquens de principiis ὑποπτεύσειε δ' ἄν τις ἡσίοδον πρῶτον ζητῆσαι τὸ τοιοῦτον, κἂν εἴ τις ἄλλος ἔρωτα ἢ ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς οὖσιν ἔθηκεν ὡς ἀρχὴν, οἷον καὶ παρμενίδης. Suspicetur quis primum Hesiodum de principiis quæsisse, tametsi etiam nonnulli amorem siue desiderium statuerunt principium, ceu Parmenides. Interpretatur autem Aristoteles amorem desiderium seu cupiditatem vsquequaque recte, & ad eorum amussim mentem, qui hoc inuexissent. Parmenides igitur hoc carmine apud philosophos celeberrimo, theologiam suam declarauit:

Spiritus diuinus amor.

Πρῶτον ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.
Cunctorumque Deum, primum quæsiuit amorem.

Amor, antiquissimus Deus.

Amorem, æque ait Parmenides, primum deorum cogitasse primordia, atque Hesiodus, cuius videtur sententiam secutus. Hoc ipsum Empedocles amplexus & confessus est, non eodem atque Hesiodus, sed simili vsus nomine. Siquidem quod ille ἔρωτα, ipse φιλότητα, id est amorem siue amicitiam dixit. Hunc amorem docuit inuétam litem, & non bene iunctarũ discordia semina rerum modificasse, & ad concordiam reuocasse, quæque erant deformia, confusa, intérque se pugnátia, socia, atque amica, & decora fecisse. Hunc illi fuisse sensum, cùm tota eius diuina poësis declarat, tum nõ desunt qui cõstanter testentur apud Græcos,

præcipue

A præcipue Sextus Empiricus. Nam sic omnes concordant, vt quod Chaos & amorem Hesiodus, Thohu & spiritum, siue Deum opificem Moses, litem & amorem Empedocles, hylen & Deum Stoici, ἀταξίαν, id est confusionem & mentem Anaxagoras prædicauerint. Vt hæc sint vnius rei apud omnes, nomina, Thohu, Chaos, lis, discordia semina, hyle, ἀταξία. Similiter hæc vnius apud omnes, Deus, Spiritus, Amor, Amicitia, Mens. Atque Anaxagoras prorsus cum Mose sentiens fertur dixisse, ἦν πάντα ὁμοῦ χρήματα, νοῦς δὲ ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε. Fuisse omnia confusa, & commista, ingressam autem mentem cuncta disposuisse & digessisse. Moses autem erat Thohu & Bohu, veniens Deus dixit, Sit lux, Sit firmamentum, discedant aquæ, nascantur omnia. Vehementer autem obseruandum, eundem Anaxagoram, non vt Aristoteles, qui veterum suæ gentis theologorum vel ignorauit, vel nosse dissimulauit sensus, ac dicta, vel vt alij plerique, praue sunt interpretati, illam quam primus vocauit ὁμοιομερείαν, homœomeriam, id eo nomine sensisse, quod aliis sæpe verbis expressisset. Perpetuus enim fuit prædicator, vana quondam & inuisibilia cuncta fuisse, Deum autem ordines lite dirempta, addidisse. Itaq; Homœomeriã vocabat terrã informem & Chaos, quod & Latinus discordia semina rerum. Vis enim erat in terra limosa, illa cunctarum rerum. Respiciens tempus illud antiquum Anaxagoras, non particulares materias, philosophatur enim de primis vbique rerum exordiis. Non mirum auté Aristotelem (is enim primus in veteres, quòd quam nouam moliebantur philosophiam infirmam reddituri essent, inuectus est) eorum sentẽtiam quasi senum delyria, existimasse, aut absurdis interpretationibus deprauasse. Quod alias, vt enim nec amorem & litem Empodoclis, nec hylem veterum theologorum cognouit, sic nescit homœomeriam Anaxagoræ. Homœomeria igitur Anaxagoræ est omniũ rerum seminariũ, est massa illa antiqua rerum. Quæ postea sylua rerum dicta est. Nanq; sylua, ἀπὸ τῆς ὕλης addito s. Stoici priorũ decreta confirmãtes dixerunt, autore Athenagora, δι' ὕλης χωρεῖν τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ, per hylen versatum spiritũ Dei. Mercurius itaq; Trismegistus Ægyptiæ philosophię antistes, videtur laxasse fontes Gręcis, & vbertate sua totã regionẽ repleuisse. Omnis enim hæc philosophia Græcorum Mercurij est. Ille primus hylen, ille Chaos, ille spiritum Dei, & amorẽ, ille litem & mentem cõmemorauit. Is ad alia in sermone ad Asclepium, hæc ad verbum, Erat Deus & hyle, & mundo comitabatur spiritus. Quibus patefit idem omnes (nam & Phœnices ad rerum creationẽ spiritum adhibuerunt) asseruisse, credidisse, confirmasse quod Moses: candẽq; de toto orbe fuisse de mundo theologiam. Certe & Homerum inuenio apud Græcos, qui crediderint hæc quæ diximus posteris suppeditasse principia: τὸν μὲν πρῶτον καὶ ἀρχαιότατον αἴτιον, πρωτέα, καλῶν, τὴν δὲ εἰς εἴδη περιπλεχθεῖσαν οὐσίαν εἰδοθέαν. Vt primam quidem præcedentemq; omnia causam Proteum vocarit, substantiam autem quæ formas ab illo recepisset, Idotheam. Alias profero coniecturas.

Deus, Spiritus, Amor, Amicitia, Mẽs, vnius rei apud omnes nomina.

Homœomeria Anaxagoræ quid.

Mercurius Trismegistus.

B

VEteres ante Homerum & Hesiodum, plures deinde post illos, omnium aquas rerum principium asseruerunt. Vbique enim peruagatur carmen Homeri,

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν. Quod rectius nostri,
Oceanum rerum patrem Tethynque parentem.

Aqua rerum principium.
Iliad. ξ'.

C Deos enim elementa dixit Homerus, Hoc perspicuum est eos, aquas illas antiquissimas, abyssũmque respexisse, quę fuit omnium gignendarum rerum principium. Eadem his ipsis mens ac sensus, atque illis, qui hyle & Chao dederunt principatum. Quippe qui dicunt res ex humenti terra, limosa, ac molli, creatas, dicunt aquas fuisse causam & originem rerum condendarum. Alij ergo terram, alij seorsum aquas nominatim genitrices omnium designarunt. Eodémque sensu spiritum, siue amorem qui fœcundaret animarétque aquas induxerunt. Itaque in hymno veterem ecclesiam canentem de spiritu diuino scimus, Tu super aquas, foturus eas, numen tuum expandisti spiritus. Tu animabus viuificandis, aquas fœcundas. Ergo etiam theologia sacra, aquas animatas ac fœcundatas, rerum parentes ac formatrices fuisse fatetur. Nimirum non aquas solas, sed has iuxta cum terra. Seorsum igitur aquas alij, seorsum alij terram nominarunt. Thales ergo Milesius, ex antiquioribus Græciæ theologis (theologos enim appello, quoniam Aristoteles negat eos fuisse physicos, idq; verissimum est, veteris enim erant theologiæ assertores) vt aliis in multis, sic item in assignatione principiorum maiores secutus, aquas omniũ fuisse rerum principium, hisq; fuisse mundum animatum præcauit. Habuit enim teste Laërtio præceptores Ægyptios, vt Homerus, & Hesiodus. Is & mundum factum à Deo fatetur, cámque ob causam omnium esse rerum pulcherrimum: hæc omnia maiores sciens tradidisse. Alitam autem & animatam humiditatem appellasse veteres Oceanum, eámque asseruisse mundi principium,

Aqua, principiũ rerum ex Thalete.

testatur etiam Diodorus. Omnes famam illarum vetustarum priscarum aquarum audientes. Et perspexit Thales, Deum fuisse mundi conditorem, eadem scientia. item est & mundi conditionem, & ex quibus conditus esset, contuitus. Quo enim oraculo didicisset creationem, hoc eum necesse est, principia creationis didicisse. Igitur aquarum fœcūditatem, quibus terra irrigata, & humefacta, mollisq; effecta est, cōstat cunctis principium dedisse. Prisci autem illi, vt Anaxagoras quoque, de rerum primordiis loquebantur. Hinc autore Aristotele, per aquas, stygiámque paludē, Deos iurantes poëtæ inducūt, id est per id quod esset vetustius. Vetustiora enim esse sanctiora, vetustissimum sanctissimum, Ad alia autem quod maxime mireris, Thales cùm aquam principiū protulisset, autore Aristotele τὴν γῆν ἐφ᾽ ὕδατος εἶναι ἀπεφήνατο. Terram sub aquis fuisse pronunciauit, planè Mosaicū. Postea addit Aristoteles, εἰ μὲν οὖν ἀρχαία τις αὕτη καὶ παλαιὰ τετύχηκεν οὖσα περὶ τῆς φύσεως ἡ δόξα, τάχ᾽ ἂν ἄδηλον εἴη. An antiqua sit & peruetusta hęc de natura opinio non est adeo clarū. Claret ergo omnem quam tradit Moses theologiam, cæteris gentibus patuisse, & omnium sapientum voces in ea asserenda, & ad omnem posteritatem, transmittendam, cōsonasse. Vt constet, & mundum, quia constanter à cunctis affirmatur, principium habuisse, & tale principium, quale Moses designauit.

Vetustiora esse sanctiora.

HOc quoque clarum est, de theologia Mosis manasse, aut ab exordio mundi, & antiquissimis sæculis, ad posteros ex relatione maiorū peruenisse, vt theologi Græcorum omnia ex nocte genuerint. In his enim rebus quas Moses & Mercurius Trismegistus asserunt à principio extitisse, censentur etiam tenebræ, quas postea iussit deus appellari. Oraculúmque Mosis super hoc, clarum est: Mercurius autem, ἦν σκότος ἄπειρον ἐν ἀβύσσῳ. Erant tenebræ immensæ in abysso. Hesiodus item noctem cuncta pręcessisse commemorat. Generabant autem omnia ex nocte, non tanquam principio gignendi, sed ostendebāt ex nocte, id est post noctem, sicut ex nocte, fieri dicimus diem, res esse creatas. Thales etiam rogatus, quid prius, nóxne an dies fuisset: noctem fertur respondisse. Atque eò perspicuum est, noctem illam immensam, tenebrásque abysso incubasse, antiquos spectasse, quod Hesiodus ait vnà Chaos noctémque extitisse, illam videlicet noctem, quæ Chaos comitabatur: Moses autem, erat Thohu & Bohu, & tenebræ super abyssum. Coniungunt igitur omnes Chaos & noctem. Aristoteléśque theologos appellat, eos qui generarent ex nocte καί τοι εἰ ὡς λέγουσι οἱ θεολόγοι οἱ ἐκ νυκτὸς γεννῶντες, ἢ ὡς οἱ φυσικοὶ, ἦν ὁμοῦ πάντα χρήματα. Theologi, inquit, gignunt ex nocte, aut physici fuisse cuncta simul. Hos quoque Aristoteles antiquissimos fuisse testatur, item affirmat veteres poëtas, qui idem sunt & theologi eodem autore, hæc prima dixisse, νύκτα, οὐρανὸν, χάος, ὠκεανόν. Noctem, Cælum, Chaos, Oceanum. Moses autem, cælum, & terram, & thohu, abyssum, aquásque. Oceanus ergo illorum, aquæ Mosis, Chaos eorum, Mosis Thohu & Bohu, siue terra inuisibilis & incomposita, nox istorum, Mosis tenebræ super faciem abyssi.

Ex nocte omnia gigni secundum Græcorum theologos.

Nox prior die.

THeologia quoque veterum Gręcorum, quę sine controuersia, omnis est Ægyptiorum. Ægyptia nascitur ab Hebraica, post assignata, sæpiúsque repetita rerū principia, in quibus statuendis vbique cum Mose concordes monstrantur, discribit seorsum quaruncunq; rerum creatarum rationem, quo cælum ac sydera, quo plantæ, bestiæq; terrestres ac marinæ natæ modo. Quæ ratio eo differt à Mosaica, quod Moses sanctius ac venerabilius ad vnamquamque rem, nomen, & imperium & autoritatem adhibet opificis. Illa Græcorum rarius, exempli causa: Quod Moses ait Deum fecisse ac præcepisse, terra plantas & animalia vt produceret. Illa post discessum aquarum, post omnem vbique aridam denudatam, cùm recens adhuc humus esset tellus, id est: aquarum humore mollis ac fluxa, inde asserit cuncta pullulasse, cæli adiuncto vitali calore. Fiebat quidē id à causis naturalibus, quæ non aliæ esse potuerunt, atque hæ ipsæ, vt ex humenti & confota ac concalefacta desuper terra, nascerentur, sed hæc omnia voluntas, imperium ac prouidentia diuina administrauerat. Ac Mosi satis supérque visum est, principem causam, moderatricem, reginamq; totius creationis commemorasse, omisit veluti minora, ac leuiora, qua quicque ratione fuerit creatum. Humus igitur vniuersalis illa, & terra primæuis aquis irrigata, cælesti simul luce & calore desuper aspirante, omnes animantes & plantas procreauit, id est, ex hac causa Deus terrestria produxit, aut producere ac nasci fecit. Sic enim sunt intelligenda & interpretanda quæ passim Deo vendicantur à scriptura. Intonuit de cælo Deus, & altissimus dedit vocē. Nimirum intonare fecit, sic cùm dicitur, produxit Deus de humo terræ omne lignum pomiferum, produci fecit: creauit cete grandia, vt crearentur fecit, principiumq;

Psal.17.

aptum

A aptum excogitauit. Sic dicerentur nunc à Deo nasci eadem illa, quia principia ad nascendum & procreandum apta excogitauit. Respice igitur ac consule theologiam Græcorum, quã maxima ex parte poëta noster expressit, Latinisque carminibus illustrauit, apud Græcos repertam. Anceps quidem ille an Deus an natura, & litem elementorum illam diremerit, & ornauerit orbem tanta varietate, postea it prorsus in sententiam, vt Deus autor fuerit, ex illa theologia vt appareat quanta concordia, post rerum aliarum creationem idẽ poëta, similiter atque Moses, hominem creatum fuisse docuit:

Sanctius his animal, mentisque capacius altæ, *Ouid. 1. Metam.*

Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset.

Ecce quod dixit Moses, & post omnia creatum hominem, & vt cæteris dominaretur creatum, confessus est poëta interpres antiquæ theologiæ. Nam Moses, Faciamus hominem, inquit, ad imaginem & similitudinem nostram, & præsit piscibus maris, & volatilibus cæli, & bestiis, vniuersæq; terræ, omníque reptili, quod mouetur in terra. Ad imaginem Dei homo creatus est, dicit Moses: Poëta verò,

Finxit in effigiem moderantum cuncta deorum.

Ac forte Deos vocauit (audi suspicionem) quia Hebraice pro Deo est Elohim, id est Dij, & in numero multitudinis Moses loquitur, Ad imaginem & similitudinem nostram. Hoc plures Deos, ad quorum imaginem esset homo creatus, suspicati illi sunt. Vni tamen adscribit creationem, vnum dicens fuisse. Finxit ad imaginem, dominantũ cuncta Deorum. Ex humo terræ vel limo formata, & in imaginem humanam protracta, Moses ait Deum creasse: poëta de terra, mixtam fluuialibus vndis, Finxit in effigiem. Vsurpat etiam modũ loquendi Hebraicum poëta. Neque enim dicitur, Ad imaginem & similitudinem nostram: Sed, Bezalmenu, Bidmuthenu, in effigiem nostram, in similitudinem nostram. Credendum est enim olim pro Caph, fuisse Beth, in dictione Bidmuthenu. Eundem opificem mũdi tradit poëta hominis fuisse conditorem, nec scit, an eum diuino semine fecerit, an quia prior materia, è qua posset homo nasci cognati, id est, simul nati cæli, semina retineret. Quorũ vtrũque, verum est, alterum ad corpus, alterum ad animum pertinẽs. Hæc igitur cùm cura Dei facta referat vates, cùm nusquã fere dissentiat à vero, cùm vetustissimæ theologię sit interpres, apparet certe, confessam, prædicatam, vulgatam toto orbe rerum atque hominum creationem. Apparet omnes audisse mundum habuisse principium, quale theologia Moses demonstrauit.

(Margin: אלהים — at "Elohim"; B — at "mo terræ"; בצלמנו בדמותנו — at "Bezalmenu, Bidmuthenu")

EX his duæ verissimæ rationes sequuntur, quòd & posteriores philosophi, si qui fuerunt, contra mundi totius consensum, extra communes omnium gentium, omnium sæculorum litteras ac philosophiam reiecti, mundo dederunt æternitatem: & quidam Christiani, & infinita Hebræorum caterua magis ad suum arbitrium, quàm scripturarum voluntatem, hanc traditam à Mose creationem allegoricè ac mysticè sunt interpretati. Ad quã cùm propter aduersa ac repugnantia quædam nequirent penetrare, se ad allegorias receperunt. Hoc enim supererat refugium. Cùm ergo ea quæ fortè allegoricè dicta viderentur, eodem apud omnes gentes sermone, ac ratione celebrentur, vnam atque eandem tantum rationem creationis illam fuisse, necesse est. Hanc rationem, nos apud vnumquenque abunde posse testari credimus, mundum habuisse quondam principium, & omnium initia rerum talia fuisse qualia esse debuissent, & esse nostra theologia demonstrauit. Quod & ipsa consideratione fit manifestum. Faciléque erit prudentibus causas cuiusque rei, allegoriis amandatis, reddere. Omnis hæc superior tractatio comprobauit, cur aqua cum terra ante omnia existere debuerint. Repetens autem omnium istorum conabor afferre rationem. Moses visibilis istius, nostrísque oculis spectabilis mundi, de quo loquimur semper, cuius initia semper inquiruntur, indagantur, cuius inuentio reperta atque assignata, multis ac magnis erroribus esset humanum genus liberatura, explicare voluit ac docere. Non illi de his quæ non videntur, quorunque cognitio ac scientia à paucissimis desideraretur, curæ fuit. Qualis autem mundi creatio fuerit, verisimile est etiam ante Mosen, Hebræos, & genitores eorum, Abraham, & Noë, vsque ad primum hominem perceptum habuisse, & Mosen hæc ipsa clarius ac melius oraculo diuino audito conscripsisse. Existimandum verò est totam Hebraicę gentis ante Mosen genealogiam, similiter fuisse monumentis antiquorum comprensam, vt Regum & regnorum successiones, & Iudicum post Iosuhe. Hócque sibi sanctissimos ac sapientissimos quosque munus omni sæculo suscepisse. Priores illæ gentium ante Mosen genealogiæ, vsque ad creationem mundi mirabili ac

(Margin: *In eos qui mundi creationem ἀλληγορικῶς interpretantur.*; C — at "tur, eodem apud omnes")

prope diuino ordine reuocantur, comprensis cum vnaquaque temporibus ac regnis, & principibus, & rebus clarioribus, quæ essent ad sciendum vtiles ac necessariæ. Quod planū ac perspicuum est testimonium, tale res humanas & principium & processum habuisse, qualem hæc fidelissima instructissimáque temporum ac regnorum, nationumq; concatenatio demonstrat. Requirendum autem erat hominis initium, vnde & quando originem habuissent hæc quæ sursum ac deorsum aspicimus, quæ propter hominem fuisse creata, omnes confitentur facile esset cognoscendum. Duplex est autem rerum explanandarum cognoscendarumq; ratio, vna cum ab initiis earum inchoantes, vsque in nouissima descendimus: altera cum per resolutioné reflectimur ad prima. A tota igitur genealogia, ab ætatum, hominumque enumeratione, ad primam hominum originem peruenimus: ab homine, ad mundum ipsum, & partes eius, à posterioribus partibus ad priores eodem ordine semper. Cuius autem causa facta sint priora, ostenditur ex consequentibus deinceps. Ergo propter hominem & posteriores genealogias, quæsita est, & prodita prior origo. Human auté origo, cum terra, rebúsque terrestribus habet cognationem, vt autem in hominum genealogia à posterioribus, ad vnam primam radicem ascendimus, sic quędam rerum ipsarum inter se est genealogia, vt à posteris ad aliqua prima peruenire sit necesse. Res terrestres sunt animalia, plantæ, priores animalibus plantæ: plantæ animalia sine luce, & habitu, & calore, nec viuere possunt, nec nasci. Nata sunt animalia & plantæ de terra, corpus etiam humanum de terra sumptum. Aluntur autem & crescunt à plantis quidem animalia, plantæ autem à terra irrigata, & tepefacta. E durissima atque arida terra, aut humida, sed calore non affecta, nec animalium corpora coagmentari, nec arborum stirpes & succus coalescere potuisset. Irrigare igitur eam prius ac mollem tractabilémque reddere oportuit. Hæc quoque ipsa irrigatio, sine calore & luce infœcunda fuisset. Extenuatur enim & digeritur & coalescit calore, vis tenuis aquarum. Omnium igitur rerum principium fuit terra, sed irrigata, mollefacta, quasi limus reddita, quod sine aquis fieri non potuisset. Inde animalium corpora, & anima, quæ & ipsa purissima pars aëris & caloris est, compacta sunt, inde stirpes originem habuerunt. Natis autem animalibus halitus ab aëre, cibus à terris suppetit. Aër gignitur ex aquis, sed non sine calore, qui cum ex aquis eliciat ac dissoluat. Plantis id ipsum calor subministrat, vt nisi dissoluat aquas, elicere ex eis succum radices non queant. Aquæ quoque non irrigarent, nisi deuectæ ac sparsæ passim. Hæc talia ac tanta, ac longe plura, excogitanda ac prouidenda mundi autori fuerunt. Igitur propter altricem terram cuncta sunt parta & quæsita, terra vt esset hominum domicilium, his sustinerentur, nascerentur, viuerent. Atque hæc quanquam prior fuit intentio, sunt tamen innumerabilia bona, & incredibilis multarū rerum venustas inde consecuta. Si cuncta igitur ad hominem rediguntur, si propter hominem factus est visibilis iste mundus, omnia commoda, & ad vitam eius necessaria, debuerunt excogitari. Arbores, & plantas, & animalia creare oportuit, animalia vt his iuuaretur, vesceretur, plantas, vt his & ipse & illa viuerent. Vt plantæ nascerentur & crescerent, & terram priorem ac primordialem oportuit esse, & passim irriguam. Eadem enim est ratio nascendi atque crescendi. Vt irrigatione crescunt & augentur omnia, sic nata sunt. Hæc igitur verissima ratio, cur vnà cum terra aquas esse oportuerit, vt esset terra limosa, & fœcunda, inde animalia ac plantæ pullularent. Terra seorsum esse non potuit, aquæ minus, quæ neque solum habuissent. Nulla vel terræ, vel aquæ separatim vtilitas. Nec vllum extra hæc aliud, rerum gignendarum principium. Creata sunt igitur vt Moses, & Græca, & Ægyptia theologia confessa est, primæua illa animalia è terra, cuius creationis ratio talis extitit, qualem probamus & aspicimus quotidie, vt ea, quæ Nilo deuecta humus, solis operante calore, dicitur procreare. Namque paulatim è terra molli animalia concrescunt. Quæ omnia mirabiliter describentem, canentem, confitentem Ouid. audi:

Duplex ratio rerū cognoscendarum.

Ordo & natura rerum creatarum.

1. Metamorph.

Cætera diuersis tellus animalia formis,
Sponte sua peperit, postquàm vetus humor ab igne
Percaluit solis, cœnumque, vdeq; paludes
Intumuere æstu, fœcundáque semina rerum
Viuaci nutrita solo, ceu matris in aluo
Creuerunt, faciémque aliquem cepere morando.
Sic vbi deseruit madidos septemfluus agros,
Nilus, & antiquo sua flumina reddidit alueo,

Ætherioque

A *Aetherióque recens exarsit sydere limus,*
Plurima cultores versis animalia glebis,
Inueniunt, & in his quædam modo nata, sub ipsum
Nascendi spatium quædam imperfecta, suisque
Trunca vident humeris, & eodem corpore sæpe
Altera pars viuit, rudis est pars altera terra.
Quippe vbi temperiem sumpsere, humórque calórque
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cúmque sit ignis aquæ pugnax, vapor humidus omnes
Res creat, & discors concordia fœtibus apta est.

Hæc carmina locupletissime docent, vt nihil possit esse clarius, quamobrem opifex mundi, ante omnia terram creatam immensis aquis alluerit: ecce humor antiquus. Plantarum quoque nascentium ratio eadem est. Principium ergo omnium, fuit aqua limosa & mollis. quod non Moses solum confessus est, sed & idem poëta. Moses, Formatis igitur dominus Deus de humo, cunctis animátibus terræ: & de homine, Et formauit dominus Deus hominem de humo terræ. Poëta, Mixtam fluuialibus vndis tellurem fictam à prometheo, id est sagaci, prouidóque Deo in effigiem hominis edocet. Intelligimus igitur quamobrem terram & aquam omnium rerum parentes fundare ac iacere ante omnia sapiens architectus debuerit. Quoniam autem sunt omnia propter hominem facta, non terræ propter B cælum hoc visibile, sed cælum propter terras creatum est. Habitat enim homo in terra, cui parare pabulum, omnemq; opem Deus decreuerat. Hoc omne suppeditat à cælo irradiante terras, & aquas, terrásque concalefaciente, hócque consilio sydera sunt creata. Vt luceant, ait Moses, super terram. Hinc constat post creatam massam illam, congeriémque terræ & aquarum, cælum esse creatum, quod & Moses ipse docuit. Mirabilis est igitur & creationis & descriptionis ordo: sed singula perpendamus.

In principio creauit Deus cælum & terram.

PRoponit totum opus ante oculos, vt autorem ostendat, quicquid oculis aspicimus à Deo quondam docens creatum ac constitutum, vt si cui peregrino primum Romam contemplanti, obuius quis diceret, hæc vrbs quam cernis à Romulo condita est. Deinde assumens totam conditionem, eámque per partes suas destribuens, ostenderet singula. Primum cælum commemorauit, non quòd ante massam & chaos, sol, sydera, cælúmque omne fuerit, sed quòd postea declarauit, cælum esse creatum ante terram, terram autem tunc esse & diu terram cœpisse, cùm esset aquis denudata, quod post creatum cęlum est effectum. Erat prius terra Thohu & Bohu, inuisibilis atque incomposita, nondum poterat terra nuncupari, Siquidem prodit theologia, tunc appellatam à Deo terram, cùm facta esset haiabasha, id est, arida: & aridam, inquit, appellauit terram. At à principio arida non erat, aquis omnia prementibus. Terra igitur, id est, hoc quod postea terra est nuncupatum, creata tunc est, cùm facta est aquarum separatio, quod tertia die est effectum. Lux au- C tem, id est cælum, ante primam diem. Duæ sunt autem res memorabiles, quæ primæ cogitabantur, decernebantúrque ab opifice, altera ab altera habens exordium, cælum & terra, vniuersales res, cæterarumq; rerum capaces & effectrices, id est humor & calor. Hasq; primas memorauit. Quicquid autem sub aspectum oculorum veniat, cælum ac terra est, tota vrbs rerum visibilium, cælum supernæ regiones, inferiorçs terræ, omnium postea natarum rerum causæ. Ideóque Orpheus duo hæc magna principia pronuntiauit, æthera, & chaos: chaos, siue terram recipere vti genitricem, æthera agere veluti patrem. Vere nihil sine calore cælesti, sine humore, materiáque terrestri, fieri potuisset. Has duplices causas opifex primas excogitauit, quas & si hæc vtilitas necessitásque creare compulerat, multa tamen ac varia, tum vtilitas, tum dignitas est consecuta. Hominum dentes, ad terendum cibum dati sunt, sed iidem incredibilem ori adhibent decorem. Cælum vt luceret, illustrarétque terras, dulcémque lucem, creatorémque calorem præberet, desuper est protensum, vndique terras amplectens: sed ex hac ipsa vtilitate, inenarrabilis euenit pulchritudo, vt non solum salutis, sed etiam voluptatis causa inuentum esse videatur. Non quidem venustas, sed necessitas ipsa quæsita est. Euenit autem ob infinitam creationis sapientiam, vt idem tantam haberet dignitatem, quam habuit vtilitatem. Cælum ergo duabus de causis in hoc primo sermonis ingressu, debuit præferri terris, quòd in ordine creationis prima die creatum est: tertia autem, terra aquarum pondere & alluuie est liberata. Aut

Aether et Chaos, duo magna principia.

primam eius creationem innuit. Tunc terra cœpit vocari, cùm in lucem emerſit, viſáque D
eſt. Deinde cùm ſint duæ cauſæ creandi, vna agens, altera recipiens: illa quaſi genitor, hæc vti genitrix: hæc eo præcedit, quo eſt valentior, maioréſque habens in creatione vires. Cætera quæ ſunt occultiora, cur cælum præſtet terris, non commemoro. Poſſum & hoc oſtendere, non ſeruare Moſen certum ordinem. Siquidem in ſecundo capite, vbi in noſtra editione dicitur, In die quo fecit Deus cælum & terram, Hebraice eſt, terram & cælum. Sed naturæ eſt inſtinctus, vt priora dignitate & natura nominemus. Cælum autem hic proculdubio intelligendum eſt, quod Ariſtoteles in tertio ſignificato poſuit. Tripliciter enim dicitur eodem autore cælum, primum id quod eſt habitatio Deorum, extra cæleſtẽ vertiginem, vbi neque locus ſit, neque vacuum, neque tẽpus, ſed res tantum beatiſſimæ. Secundo dicitur cælum, ſubſtantia orbiũ cæleſtiũ, orbis ſolis, lunæ. Tertio cælũ eſt, quicquid eſt præter terras. Quicquid eſt ſupra terras, cum quo & aër & æther eſt adiunctus. Hoc igitur poſtremũ memoratur apud Moſen. Quare & ab Hebræis, & Latinis, & Græcis, quorũ nonnulli cenſent, hic cælum empyreum deſignari, quod ante omnia fuerit creatum, duabus de cauſis cogor diſſentire. Primum quòd non ſit veriſimile Moſen rerum corruptibilium, viſibiliumq; origines deſcribentem, ab inuiſibilibus inchoaſſe ſermonem, & cùm reliqua hiſtoria ſit naturalis tota & phyſica, nihil erat quamobrem principium eſſet theologicum. Qui ſi cælum empyreum reſpexit, mirabile eſt, cur non & Angelorum creationem induxerit, & vna tantum ſpirituali re commemorata, refugerit ſubito ad res corporeas. Altera eſt cauſa, quia non videtur cælum empyreum, niſi quod dixit Ariſtoteles, habitaculũ E
Dei, vbi neque locus ſit, neque tempus, neque res vlla corruptibilis. Hoc ergo non poteſt eſſe creatum. Nam quod creatum fuit, fuit locus, & tempus, id eſt, ipſe mundus. Deinde cùm illud ſit regnum Dei, non videtur fas regnum Dei non ſemper fuiſſe. Eſt enim cælum empyreum claritas diuina, quam ſemper fuiſſe cum Deo neceſſe eſt. Ad quam claritatem admiſit Angelos, incredibili humanitate ſua, & homines pios. Regnum Dei, eſt regnum omnium ſæculorum, ait Pſalmus. Semper ſol ille lucem æternam ſuam habuit comitem. Nec poteſt aliud eſſe cælum empyreum, id eſt, igneum, niſi claritas illa, manans à Deo circunquaque, extra mundum, extra rerum creatarum corruptibiliumq; regnum. Fueruntq; apud Græcos, qui quod ait Moſes, In principio creauit Deus cælum, exponerent, ἐν πρώτοις, prius, primùm ſcilicet cælum eſt creatum, aut ἀρχὴν ἐποίησεν τὸν οὐρανόν. Principium creauit cælum, omnium videlicet rerum creatarum. Et Theodoritus τί δήποτε τὸν οὐρανὸν, πρότερον ἐποίησεν, ἔπειτα τὴν γῆν; πρότερον τὸν ὄροφον, εἶτα τὸ ἔδαφος. Cur prius cælum, poſtea terra eſt à Deo creata? quia prius fit tectum, tum pauimentum. In contrarium videtur eſſe ſcriptum, Initio domine terram fundaſti. Quòd ſi ex aquis factum eſt cælum, poſt aquas neceſſariò eſt creatum: cælum empyreum videtur eſſe cælum increatum, nec videtur eſſe apud Moſen. Dico vt mihi videtur, ſi fallor, errorem non defendo. Duobus ergo nominibus, Moſes cõprehendit totum viſibilem mundum, cælum appellans quicquid ſupra terras imminet, aërem, æthera: terrã autem quicquid infra eſt. Nam cùm terra, etiam aqua eſt creata. Licet enim Moſes non referat creationem aquæ, ſequitur tamen cum creatione terræ, cuius rei F
locupletiſſimus teſtis eſt Timæus Locrẽſis in libro ſuo de creatione mundi, & quaſi quodã altero Geneſi, οὐδέποκα ὕδωρ ἐγεννάθη δίχα γᾶς. Nunquam ait, fuit, vel facta eſt terra ſine aqua. Et Græci pulcherrime demonſtrant, præcipue Theodoritus, quia cùm Moſes dicit, Terra erat inuiſibilis & incompoſita, & tenebræ erant ſuper faciem abyſſi, oſtendit vnà cum terra aquas eſſe creatas. Item de Sabbato præcipiẽs dixit Deus ipſe, Sex dies operaberis, ſabbato autem eſt requies domino Deo tuo, qui creauit cælum & terram & mare, & omnia quæ in eis. E quibus colligit, omnia quæ in his ſint, excepta diuina ſubſtantia, ſiue viſibilia, ſiue inuiſibilia, opera eſſe Dei, habere naturam creatam. Item Dauid, Beatus cuius eſt Deus Iacob adiutor eius, ſpes eius in dominum Deum ſuum, qui fecit cælum & terram, mare & omnia quæ in eo. Præter hæc teſtimonia, etiam Iob, vt paulò poſt oſtendemus, clamat mare à Deo creatum.

Cælum tripliciter dicitur.

Cælum Empyreũ, quid

Pſal. 144.

Pſal. 101.

Timæus Locrenſis.

Exodi 20.

Pſal. 145.

Terra autem erat inanis, & vacua.

HOc principium deſcriptionis, hinc fieri quondam mundus à Deo, à Moſe poſtea cœpit deſcribi: re à Deo, ſermone creatus à Moſe. Terram dicit, id quod poſtea terra eſt vocatum, explicátque quo hæc ſit creata modo. Duas habuit terra creationes à Deo, eaſq; ambas à Theologis commemoratas. Pirma cum vnà cum aquis eſt effecta vna rerum ſylua, vna congeries, & homœomeria. Hanc innuit, cùm ait: In principio creauit deus cælum & terram.

Terræ duæ creationes.

A terram. Secunda creatio tertia die fuit, cùm ab aquis est segregata. Priorẽ creduntur apud Græcos, veteres Philosophi abstulisse, vt negarent materiam a Deo generatam, quod Aristoteles crimẽ importat Anaxagoræ φησὶ γὰρ ἐκεῖνος ὁμοῦ πάντων ὄντων καὶ ἠρεμούντων τὸν ἄπειρον χρόνον, κίνησιν ἐμποιῆσαι τὸν νοῦν καὶ διακρῖναι. Dicit enim ille, simul cunctis existentibus, & infinito tempore quiescentibus, mentẽ motum dedisse, & diremisse. Ait Aristoteles de Anaxagora, secutúsque eum Lactantius, sed nimis fortasse calumniose. Nam cùm Anaxagoras, perinde atque Moses sit locutus, omnibus quiescentibus, simulque existentibus, mentem motum dedisse & exornasse, plane præter eorum forte opinionem, additur temporis infinitas. Dicunt quidem omnes antè chaos fuisse, dicit Hesiodus, dicit Plato, dicit Anaxagoras, dicit Moses: sed hoc antè, vel tempus interpretari, vel infinitum tempus, est ab animis eorum alienum. Veluti si dicente aliquo, Primum vel antè in templo columnas positas fuisse, alius qui id audiret suspicaretur, aut tempus aliquod, aut etiam infinitum tempus ante positas. Vel si in animali cor, si cerebrum ante omnia membra extitisse scriberet Hippocrates, infinitum tempus quis existimaret ab eo scriptum? Aut si in arbore radices antecessisse faterer, magnum à radicibus, ad reliquam arborem intermissum à natura tempus dixisse, quis me calumniaretur? Sic cùm Moses referat, Terra erat inanis, qui hinc inuisibilis terræ æternitatem arriperet, aut malitiosus calumniator, aut iniquus rerum æstimator esset. Eadem ratione locutus est Hesiodus, Ante fuit chaos, postea terra: & Poëta.

B *Ante mare, & terras, & quod tegit omnia cælum.* Ouid. ibid.
Vnus erat toto naturæ vultus in orbe.

Eodem modo Mercurius Trismegistus, Plato quoque, Quicquid erat, inquit, quod in cernendi censum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, idq́; ex ordinato in ordinem adduxit. Vbi est hoc loco, tempus infinitũ. Lactantius vir eloquẽtissimus, Aristoteli & Ciceroni subscripsit. Eorum igitur inter chaos, & ordines digestos temporis, aut interuallum, aut infinitum, nemo nisi forte Timeus, interiecit. Creata sunt omnia simul ait vir sapientissimus, id est, coniunctim, causæ cum effectibus, totum opus, simul iacta sunt omnium rerum fundamenta, simul prouecta & super imposita reliqua moles. Ante principiis locatis, excogitata, & sagacissime reperta origine, omnes deinde ex ea formæ sunt depromptæ, vt species & formæ sequerentur, eorum mirabile quoddam oportuit cogitare principium. Quis est tam male peritus, quin perspiciat, ideo fuisse ab eodem inuentam originem, syluamq́; à quo res ipsas? Istarum enim successus declarauit, quid ille tunc cogitasset. Alioqui si non à se factam, sed casu repertam materiã informasset, vtique non eam quocunque res postulasset flexisset, nec illam sibi parere coëgisset, sed contra sequi naturam ipse eius coactus fuisset. Neque enim opifex ex omni materia omnem educit formam, sed aptitudinem cuiuscunque materiæ persequitur, coactus quasi parere trahenti. Similiter Deus nisi materiam ipse sibi creasset, ac parasset, nunquam fuisset tantus ornatus, tanta rerum omniũ dignitas consequuta, multáque omissa fuissent,
C propter asperitatẽ difficultatemq́; materiæ, quam sibi aduersantem, resistentemq́; in multis moderator habuisset. Ratio igitur coarguit eundem fuisse principij ac totius successus creatorem, non coarguit autem, quia Theologi tradiderint antecessisse quoddam primordium, istius primordij æternitatem. Quæ cogitatio facile vanescet, si referamus animos ad omnium naturalium & artificiosarũ rerum naturas, eásque pro exemplo obscurissimæ rei habeamus. Nunquam enim tanto stupore, ac socordia sumus, quin percipiamus, inq́; animos inducamus, quicquid vbilibet producitur, iam antea inchoari, post informari, ac distingui: & hoc quod dicitur, ante ac post, quo pertineat, probe non intelligamus. Erratum igitur ab illis est, & praue interpretatum quod dicebatur ante, vel primum, vt ait Hesiodus: vel erat, vt Moses, Terra erat inanis & vacua. Fuitq́; peculiaris error Manichęorum, de qua re Theodoritus οὐχὶ τὸ ἦν κατὰ μανιχαίους, τὸ ἀγέννητον δηλοῖ, οὐ γὰρ ἀεὶ τὸ ἦν, τὸ ἀΐδιον δηλοῖ, ὡς τὸ ἦν ἄνθρωπος ἐκεῖνος εὐγενὴς τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν. Non est quòd erat, designet iuxta Manichæos æternitatem. Non enim semper designat æternum, erat: vt erat homo ille insignior omnibus orientalibus. Sic ille, cuius declarandæ rei cupiditate, pluribus forte, quàm deceat verbis vtor. Nam prudentibus toties non debuit inculcari.

Inanis & vacua.

QVem habuit ordinem creatio, quémque diuini Theologi descriptio, eundem nostra habet interpretatio, qua probare conamur, nihil esse in hac descriptione absurdum,

& absonum, nihil allegoricum, non planum, & vsitatum, sensibile, nihil ab hac vitæ, & naturæ consuetudine alienum. Non debuisse aut esse potuisse aliud vel primordium, vel conditionis progressum. Omniáque facta Dei, dicta Mosis summum habere consensum & rationem. Terra erat inanis & vacua, Hebraice, Thohu & Bohu, quarum vocum proprietas est, hoc quod noster, sequutus Aquilam & Symmachũ, transtulit. Quippe prior vox, habet originem à verbo, היה haiah, quod ad alia, designat euertere, destruere, in nihilum redigere, vanitatem efficere. Hinc Thohu sonat, vanũ, nihilum, cuius nullus sit aspectus. Exemplum est ex aliis locis, præcipue Reg. 1. Nolite declinare post vana, quæ non proderunt vobis, neque eruent vos, quia vana sunt. Quo loco, bis est Thohu, quod vana traduxit diuinus interpres. Idoláque appellauit, vanitatem & Thohu, quòd nullus in corũ cultu esset fructus, & quod coleretur, esset vanissimũ, esset nihil, non extaret, nec oculis & sensu pateret. Esaias quoque, Tanquam nihilum & vanitas reputata sunt ei, iisdem vocibus. Secunda vox Bohu, similiter designat, quod non est, rem latentem, obscuram, quæ non veniat in conspectum. Quæ vox vt alia pleraque, remansit forte in lingua Italica, quæ antiquissimæ Latinæ linguę est colluuies. Figmẽta sunt Hebræorum, Bohu esse materiam desiderantem formam, quasi in eo: figmenta ex iunioribus Philosophis petita. Ergo Bohu fortasse est, quod dicunt Buio, id est obscurum, tenebrosum, opacum, ideo Sept. transtulerunt ἀόρατον. Talis erat terra priusquam & à sole desuper mundus inclaresceret, & aquis quarum profundo cooperta latebat, ipsa emergeret. Dixi hoc fuisse, nec aliud esse potuisse rerum sensibilium, corporaliumq; primordium, vt ante omnia fundare in medio mundi terrã, post aquas maius quoddam, exilius & fragilius, ac debilius elemẽtum, diffundere ac superiacere oportuerit. Terra in obscurissimis & densissimis tenebris & profundissimis aquis latitabat, quibus fuerat ante substrata, vt solidius elementum eas sustineret, vt earum assidentia ad rerum creationem mollesceret, disponeretúrque ad vniuersalem rerum partum. Hoc præcipuum, diuinumq; consilium, Deique prouidentiam, in primo ingressu Moses declarat. Cur autem non ita commemorauerit aquas sicuti terram, nec dixerit eas fuisse creatas, ea ratio est, quòd propter terras crearentur. Non enim terra propter aquas, sed aquæ propter terram, vt tum in illo primordio ab his irrigaretur, tum deinceps semper ascendentibus superius iisdem extenuatis à sole, volucribúsque effectis. Quod Dei, naturæq; consilium clarum est. Res ergo præcipuas cælum & terram, fatetur à Deo creatas, quibus vniuersa, quæ toto in mundo continentur, comprehenduntur. Inuisibilem autem & incompositam transtulerunt LXX. interpretes, neque ipsi ab Hebraico dissentientes, neque ab illis dissentiente Hieronymo. Eas enim causas, quæ terram inanem & vacuam redderent, (nam nec videbatur, ob aquas, & tenebras, nec plantis & herbis, & animantibus erat ornata, & quasi extructa, & composita) declarant interpretes, alter verbi proprietatem, alteri rem sub verbo latentem explicantes. Obscuræ autem erant terra & aquæ: sed terram aquæ, aquas tenebræ super incumbentes opacabant. Vtrunque Moses terram dicens fuisse Thohu & Bohu, super aquis autem tenebras insedisse. Omnia necessitate cogente, tenebras lucis absentia, aquis terræ obscuritatem inducente. Terra propter aquas, & quia futura proles plantarum & animantum, aquæ propter terras mollefaciendas, altissimæ aquæ, quia circunquaque mollefacere terras, & pars aquarum in vapores erant extenuanda, & aër ex ea efficiendus. Non alia rerum creandarum ratio, nec sapientius quicquam, hæ veræ ac solæ rerum origines. Terram oportebat condere, sed aquis associatam, quis sine terra nihil peperisset. Mater, & genitrix, & altrix, omnium prior generata, ante lucem, ante cælum, ante aërem, animalia, plantas, homines. Tres igitur habet sensus, terram fuisse inanem & vacuam, aut quod propter aquas & tenebras, non videretur, aut quòd esset informis, sine plantis, animabus, hominibus, sine luce, sine vlla vita. Aut dicit terram fuisse inanem & nihil, hoc est, vt postea ex theologia Iob clarebit, hoc quod fuit postea terra, antea fuit nihil. Erat terra nihil: in loco vbi terra condita fuit, nulla res erat: vanitas, inanitas erat: erat vacuitas, erat rerum carentia: ex quo conuinceretur eorum error, si qui fuerunt, qui siue materiem, siue ipsam terram æternam asseruissent. Quare recentiores Hebræi, qui Bohu dicunt esse materiam formas desiderantem, Aristotelica loquuntur, non Mosaica. Quandoquidem Bohu, & Thohu sint nomina vanitatis, inexistentiæ, inapparentiæ, siue materiæ primæ, siue cuiuscunque rei, vt declarant varia exempla scripturarum. Quas videbis semper cùm rem non extantem, vanam, nauci, nihil volunt designare, vsurpare hæc duo nomina: è quibus duo proferam exempla. Esaiæ, Et extendetur super ea mensura, vt redigatur ad nihi-

Tohu.

Bohu.

Aquæ cur nõ dicãtur creatæ.

Terra inanis & vacua quomodo.

A ad nihilum, & perpendiculum ad desolationem. Hoc de Babylonis excidio Propheta, quam in nihilum redigendam vaticinatur, pro nihilo in Hebraico est Thohu, pro desolatione est Bohu, quasi idem his duabus vocibus pollentibus. Hieremię quoque cap. 4 Aspexi terram, & ecce vacua erat & nihili. pro vacua & nihili, Hebraice Thohu & Bohu. Quibus exemplis declaratur idem esse Thohu & Bohu, nec in sola materia prima vsurpari, sed vbicunque nihil sit. Súntque sibi comites hæ voces, propter æquipollentiam significatus: placita sunt Philosophorum, illa Hebraica. Nam & eosdem sequuti isto loco, dicunt duas materias primas Deum fuisse, vnam rerum terrestrium, alteram cælestium. Fortasse magis est theologiæ consentaneum, principium rerum cælestium fuisse aquam, & eádem terram & aquam, omnium extitisse origines rerum visibilium. Nam ex aqua aër, ex aëre æther fit, ex ætheria substantia lumina cælestia. Priores duos sensus inuenies apud Græcos: Acaciúsque eam inuisibilem ait dictam propter aquas (vnde paulo post: Congregentur aquæ, & appareat arida) Deinde & propter luminis absentiam. Inuisibilémque non Deo, sed hominibus, tum nondum existentibus, tamen si extitissent, propter altissimas aquas inuisibilem. Seueriano non placet propter aquas terram dictam inuisibilem, patrum quorundam sensum εὐσεβὲς μὲν, οὐκ ἀληθὲς δὲ, pium quidem, sed minime verum. Mihi omnino videtur posse defendi. Basilius quem magis probat Seuerianus, inuisibilem, quia sine cultoribus, sine fructibus, quasi ἄμορφος. Aquilas autem qui vertit κένωμα καὶ οὐδὲν, inanitas, & nihil, quem sequutus est Hieronymus præbuit occasionem postremi sensus, quem nos de
B fontibus Hebræorum eruimus. Nobis omnes probantur, quia Thohu & Bohu, etiam de solitudine informi, & horribili dicuntur, & de euersa Babylone.

Et tenebræ erant super faciem abyssi.

CReata sylua, ac massa, vnde promenda, ac gignenda cuncta terrena fuerant, nondum autem creata luce, necessariò erant tenebræ, non quidem illæ, quæ nunc singulas absente sole noctes efficiunt, quæque sunt aër tenebrosus, sed quales necesse sit nos cogitare, existente illa rerum congerie, sed nondũ condito cælo inhorruisse. Nondum erat aër, nondum lux, sola massa, rerúmque cõgeries. Quid ergo aliud occurrit animo, quã tenebras fuisse? possunt autẽ tenebræ esse tam & si aër nõ adsit. Nihil enim est vmbra, nec habet aërẽ vti sedẽ ac subiectũ, vt ei necessariò inhæreat, priuatio lucis est, vbicunque non est lumen, sunt tenebræ. Nũc tenebræ sunt aër obscuratus, tũc erat lucis absentia, qua luce carebat chaos, submoue lucẽ cogitatione, submoue aërem, remaneat terra, finge oceanũ cum terra, quid super immensis aquis illis insideret? Nónne densissimus & teterrimus horror? Fac talẽ esse totũ orbem, qualis nunc oceanus, vbi mare vndque, & vndique cælum, talis sit orbis, nusquã terræ, florentésque cãpi, & mõtes, ne sit lux, non aër, iã vides horribiles tenebras, aquis illis, & omni oceano incubantes, eas videlicet tenebras, vt non modo lux, sed ne alia quidẽ res adsit. Ac ipse tibi quasdam tenebras proponã, tamen non aërias, tum his longe tetriores, quæ in aëris obscuritate cernuntur. Quæ sunt illæ tenebræ, cùm nihil clausis oculis videmus? Quid tenebricosius eo, quod cæcorũ oculis occurrit? & is tamen nõ est aër tene-
C brosus, & obscuratus, obscurũ tamẽ est quiddã, quod cuiusmodi sit, ex ipsa dulciss. luce perspicimus ac ponderamus. In tenebris cęci dicuntur esse, cùm perinde ac cæteri sint in luce. Tenebras videlicet appellamus, omnẽ lucis absentiã, siue in aëre, siue quouis alio modo. Tales erant super aquis immensis, sine aëre, merũ nihil, lucis & aëris priuatio, absentia nõ modo per corpus perspicuum penetrantis lucis, sed ipsius etiam corporis perspicui: perspicuũ corpus, aër. Erant autem hæ tenebræ super faciẽ abyssi. Faciẽ appellat superficiẽ. Cogebat esse tenebras necessitas, sola aqua desuper incumbẽte, in imo iacente terra, illæ duæ res solitariæ, aliud præterea nihil. Nã tenebrarum cõmemoratio, nullius rei cõmemoratio cõmemoratio eius quod lucẽ antecessisset, vt constaret, quantũ sit ex luce creata bonum consecutum. Hæc illa cùm aqua & terris nox, eóque chaos, & nox apud Theologos ante omnia, prima de quibus lux inducta sursum, terra detecta deorsum. Tenebras ergo vocat lucis paulopost creatæ absentiam, quod docte & sapienter etiam Gennadius ostendit contra Manichæos inuectus σκότος λέγει, οὐ πονηρὰν τινὰ φύσιν ὡς ὁ τῶν ἀθέων μανιχαίων βούλεται λῆρος, ἀλλὰ τὴν φωτὸς ἀπουσίαν καὶ ἀπόλειψιν. Tenebras, inquit, non prauam quandam naturam dicit, vt impiorum Manichæorum nugæ volunt, sed lucis absentiam & defectum. Non igitur aliqua substantia tenebræ, nec sunt à Deo creatæ, sed accidens quoddam erat, proueniens ex lucis absentia, quod etiam Theodoritus fatetur. οὐ τοίνυν ἀγέννητος οὐσία τὸ σκότος οὔτε μὴν γεννητή τις ὑπόστασις, ἀλλὰ πρᾶγμα συμβεβηκός. Non ergo aut æterna & increata,

Tenebræ quid.

aut creata ſubſtantia ſunt tenebræ,ſed res accidens.ſic ille. Ergo tenebrarum commemo- D
ratio apud Moſen, non propter ipſas eſt,quaſi aliquid ſint,ſed propter lucē paulo poſt creatam. Quod pulchre deſcribitur à ſanctiſſimo Chryſoſtomo, ἐμάθομεν ἐντεῦθεν ὅτι ἅπαν τὸ ὁρώμενον, ἄβυσσος ἦν τῷ σκότει κεκαλυμμένη, καὶ ἐδεῖτο τοῦ σοφοῦ δημιουργοῦ, ὥστε πᾶσαν ταύτην τὴν ἀμορφίαν ἐξελεῖν, καὶ εἰς εὐκοσμίαν τινὰ τὰ πάντα ἀγαγεῖν. Hinc didicimus quicquid videretur abyſſus erat, tenebris obtecta, & opus erat ſapiente aliquo opifice, qui hanc deformitatem ſubmoueret, & omnibus decorem daret. Sic ille. Declarat autem Diodorus quid ſit abyſſus. Eſt, ait, abyſſus aqua ingens, cuius profundum aut eſt incomprehenſibile, aut vix comprehenſibile. ἄβυσσος ἐστὶν ὕδωρ πολὺ, οὗ τὸ βάθος ἀκατάληπτον, ἢ δυσκατάληπτον σφόδρα τοῖς ἀνθρώποις.

Abyſſus quid.

Et ſpiritus domini ferebatur.

TErtium principium .poſt terram & aquam. Primum igitur tellus mater & ſinus animantium rerum fœcunda parens, poſt aut pariter aquæ, quibus tunc & deinceps irrigaretur,& commadeſceret.Spiritus deinde quem malim diuinū interpretari,quàm ventum,quòd omnis omnium gentium Theologia,ſpiritum intelligibilem & ſanctum hic cōfeſſa eſt,& ventus abſente aëre, abſente luce, nondum eſſet generatus. Tum nihil acturus ventus eſſet in rerum creatione. Spiritum igitur hunc veteres amorem, Ariſtoteles ἐπιθυμίαν cupiditatem, Platonici animam mundi,alij mentem,quidam Deum palam rectè omnes dixerunt. Hebraica vox eſt רוח ruach, ea declarat,ventum, ſpiritum, afflatum, impetum. Vox quidem rem corpoream repræſentat,ob affinitatem,etiam incorpoream. Vt afflatus corporeus à re ſpirante dimittitur tenuis,& inuiſibilis, atque exilis, ſic manat ab animis incorporeus quidam. Vim igitur diuinam ac fauorem ſpirantem à Deo, & manantem,quaſiq; lucem prodeuntem,ſpiritum vocat vbique ſacra philoſophia. Vocat interdū benedictionem,quoniam quod Latinè dicitur benedicere, Hebraice eſt ברך barach, quæ vox vbertatem, affluentiámque deſignat. Hinc eadem voce bereka dicitur, fons, piſcina, quaſi largitas,vbertas affluentia, & ברכה birka, munus,largitio.Spiritum hunc rebus creatis præſentem dedit Deus, iteratóque largitus eſt, cùm benedixit opera quæq; ſua. Ergo ſpiritus & is in creatione,rectè ab antiquis Philoſophis, amor & cupiditas eſt appellata. In amore enim eſt benignitas & largitio, vt in maleuolentia & odio, malignitas. Amor item eſt cupiditas ſeſe diffundens,amplectens res amatas,& fouens. Is amor,hæc cupiditas erāt animandi,fœcundendi,viuificandi mundi,bona ſua largiendi : iuſtiſſimèq; idem dictus anima mundi, largitio diuina, bonorum ſuorum affluentia, rerum cunctarum animatio,& iure quidem ab alijs mens, ab alijs Deus. In mente enim & ratione, ordinatio, diſpoſitio. Animabat ergo,ordinibus repertis,nuſquam eſſe ſinens temeritatem. Hæc autem non ſine Deo. Is ſpiritus quòd mundi fuerit principium,quòd rerum creatarū viuificator,quòd ſine eo nihil naſci ac fieri, etiam terra & aquis & luce creata, potuerit, ab omnibus gentibus cognitum eſt & confeſſum.Eum,vt dixi,alij animam mundi,alij ſpiritū dixerunt. Idem enim eſt re & verbo,anima & ſpiritus. Siquidem anima ab ἄνεμος anemos, ventus Græce, ventus autem & ſpiritus idem. Anima igitur & ventus idem, quia quod anemos Græce, ſpiritus Latine : & ſæpe anima, halitus, & ventus etiam apud Latinos, vt, F

Spiritus domini.

Spiritus ab antiquis amor dictus.

Amor quid.

Anima mundi.

Anima ſpiritus, & ventus idē.

-Animas & olentia, Medi
Ora fouent illo, & ſenibus medicantur anheli. Et,
Quantum ignes, animæque valent.

Anima autē mundi apud omnes eſt celeberrima,omneſq; libri veterū & recentiū Platonicorū ſunt eius cōmemoratione pleni. Ab hac natū, naſciq; quotidie mundū, nulli non fuit perſpectū,mirabileq; eſt ſuper hoc teſtimoniū Mercurij Triſmegiſti,ſic dicentis,in ſermone ad Æſculapium : Spiritu agitatur, & gubernatur omnis in mundo ſpecies, ſpiritus implet omnia. Mundus nutrit corpora, ſpiritus animas. Spiritu miniſtrantur omnia, & vegetantur in mundo, & quaſi organum vel machina, ſummi Dei voluntati, ſubiectus eſt. Hæc ſparſim ad Aſclepium. In ſermone autem tertio,abſolutiſſime hæc de ſpiritu ſancto. Nunc quod reſtat,inquit,in hac ratione audite. Hoc ſpiritu, vt ſæpe ante diximus, omnia indigent, omnia enim portat, pro cuiuſque dignitate & meritis omnia viuificat & alit. A fonte ſancto producitur, ſpiritu & vita fœcundiſſimus. Ac niſi prouidentia quædam eſſet eius qui dominatur omnibus, quæ & ipſum Dei verbum reuelaret, neque nos nunc talis amor tenuiſſet, vt de eo loqueremur. Hæc ait Mercurius de ſpiritu, cuius dictis innoteſcit, quæ vis & natura ſit is ſpiritus, quem ad creationem viuificationémque rerum Moſes, & is idem, cæterique omnes adhibuerunt : quàm fuerit, ſitque neceſſarius.

Huic

A Huic & administrationem specierum, & animarum, quasi satum ascripserunt, vt si hæc vis abfuisset, exorbitare species necesse fuerit, animæ nec nasci, nec sustineri, propagari potuerint. Hoc & Dauid, & profani vates sunt confessi. Quos iucundum est inter se concordes audire. Dauid, Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ. In contrario autem: Auertente te faciem turbabuntur, auferes spiritum eorum, & deficient, & in puluerem siue lutum suum, (Hebraice עפרם apharam) conuertentur. Declarat vates, quid in rerum creatione, dum mundus conderetur, dum nunc eodem cursu insistit, spiritus ille, benignitásque diuina valuerit. Nobilis autem Poëta, nobiliter: *Psal. 103.* *Aeneid. 6.*

Principio cælum, ac terras, campósque liquentes
Lucentem globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum, pecudumque genus, vitæque volantum
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.

Deum immortalem, quanta carminum istorum maiestas! vt theologiam Mosaicam sacrorúmque vatum resipiunt! Moses dicit principio, spiritum super aquas incubuisse, omniáque diuina benedictione creuisse. Poëta vsque à principio, spiritum totam machinam aluisse, inde homines animantésque terrestres ac marinos pullulasse. Quàm finitime quoque verbis Mosaicis vsus est? Nam quod Moses dicit: & spiritus domini ferebatur super B aquas. Hebraice est merachephet מרחפת, quod proprie sonat, fouere, Græcis assentientibus, alere, fœtare, agitare. Poëtaque ait, spiritum molem aluisse, Moses confouisse, fœtasse, id est, ad fœtum fœcundasse, & aquas commouisse. Moses ab hoc principio creationem deducit: Poëta inde omnigena animalia in lucem docet prodijsse. Eundem etiam spiritum & mentem appellat Poëta. Moses spiritum super fœtasse, Deum creasse, eundem videlicet. Siquidem eundem alibi Deum vocat Poëta:

-Deum namque ire per omnes, *Virgil. ibi.*
Terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum:
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum:
Quémque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

De spiritu enim sentit consentanee Dauid, Emitte spiritum tuum & creabuntur. Pythagoras ergo è vetustioribus Philosophis, intelligens quam vim spiritus haberet, censuit eum esse animum, per naturam omnium rerum intentum & commeatum, ex quo nostri animi caperentur. Interpretatúsque est Marcus ψυχὴν animum, quod cæteri animam. Sentiebat autem de anima mundi Pythagoras. Ergo alij spiritum, alij animum, & animam mundi eum appellauerunt. Omniúmque est vna confessio, & consensus fuisse, & esse mundo afflatum quendam spiritúmque diuinum, & animationem necessariam, sine qua nec nasci quicquam neque ali potuerit. Quin & sapientissimus Orator, idémque & philosophus quam vim proprietatémque is haberet, à Platone, priscísque viris mutuatus vidit, cúmC que suo nomine appellauit. Hæc ait, de natura rerum loquens, ita fieri, omnibus inter se concinentibus mundi partibus, profecto non possent, nisi ea, vno diuino & continuato spiritu continerentur. Et spiritum diuinum euntem per omnia confitetur sicut Poëta.

-Deum namque ire per omnes
Terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum.

Ab eo tantos vitæ, rerúmque ordines, qui sunt in toto mundo extitisse solo dicit, vt si abesset, nec inter se rerum consensus & ordo, nec reditus eorundem vniformis semper extare potuerit. Mercurius autem docuit species ac formas, & animas spiritum moderari, ac viuificare. Ergo iam intelligimus, hoc tertium, præter terram & aquas principium, quibus viribus, qua proprietate sit, quem locum ac principatum in omni satu tenuerit. Ipse enim est verus sator, omniúmque animator, & altor, omnium formarum repertor, earundémque seruator, vt quæ felicitas mundi nascentis, fertilitásque fuerit, talis esset in omnem posteritatem. Vniuersale animalium spiraculum, id est, spiraculorum largitor. Magnus alens magnos commistus corpore fœtus. Propterea dicitur Hebraice ruach, quod considerare est plurimum operæpretium, ab origine sua רוח ruach, id est, affluxit, exuberauit, vt ruach designet exuberantiam, largitatem, affluentiam. Cúmque dicitur, & spiritus domini ferebatur, quasi intelligendum sit, fauor ceu benignitas, vitarúmque affluentia, & inuentio diuina. Duæ sunt autem vitæ, vna maxima, potens, vasta quædam vis, & substantia:

aliæ ſunt vitæ minores, quæ ab illa præpotenti, veluti fonte vberrimo profluxerunt. D Hac ſententia dixit Moſes referens fermè quod in creatione docuiſſet. Domine Deus ſpirituum omnis carnis. Magnus ſcilicet ſpiritus, ſpirituũ minorum procreator, ac dominus. Eccle.12. Vt vates: Magnus alit magnos commiſtus corpore fœtus. Salomon: Et ſpiritus reuertetur ad dominum qui dedit illum. Principio ergo omnium corporalium rerum, ſed præcipue vitarum fuit, eſtq́; ſemper, inuiſibilis quædam, quoniam incorporea, magiſque ſub intelligentiam, quàm ſub oculos cadens, diuina virtus, quæ dicitur, dictáque eſt ab omnibus ſpiritus, ſiue anima mundi, dans omnes animas ac ſpiritus orbi, ac quaſi procreans, ſolis procreatrix & rerum à quibus ſpiritus terreſtres. Hæc poteſt duabus de cauſis, ſpiritus Dei appellationem habuiſſe, aut quòd ſit tertium principium illud, & hypoſtaſis manans à Deo, aut quòd non id quidem ſit intelligendum, ſed ſſatus quidã, atque animatio, & fauor à Deo, & quod Ariſtoteles Theologorum ſenſa aperiens, amorem illorum ἐπιθυμίαν cupiditatem eſt interpretatus, quæ rerum induxerit exordium. Itaque quod poſſit quæri ac dubitari, an terris, aquiſq́;, præter lucem calorémque cæleſtẽ, ſit aliud ad rerum generationẽ neceſſarium. Dicendum veteres docuiſſe, tantam ordinum mundanarum in tanta varietate concordiam, nunquam conſtare potuiſſe, niſi ea vno diuino continuatóque ſpiritu regerẽtur. Nunquam ex ſeminibus rerum tam exiguis, tantas formas gigni potuiſſe, nunquam ſpecies, ac formas, ſine moderatore non confundi, & commiſceri potuiſſe. Nos lucem & calorem, terráſque limoſas aſpicimus, principium illud inuiſibile non aſpicimus, ſed ratione offertur nobis præterquam quod theologiæ & hominum conſenſus locupletiſſimus teſtis. E Ne imitemur eorum leuitatem, qui ſolas viſibiles eſſe, nullas autem inuiſibiles, quia non viderentur ab illis, ſubſtantias putarunt. Creatis itaque rebus benedixiſſe Deum prodidit Moſes, adeſſe videlicet monſtrauit hoc robur, ſecretámque rerum cuſtodiam, vt qua parte eadem ſeruaretur ope, & qui incubabat aquis, inducẽs primordium, eundem aſſore præſto, abſoluto mundo. Præter igitur hæc viſibilia rerum principia, æthera, & chaos, aquã ſcilicet cum terra, aliud inuiſibile latet principium, tam antiquæ ac primæ, quàm deinceps conſecutæ creationis cauſa, & conſeruatio. Dicitur ſpiritus, quod occulte perinde atque ventus, ſpiret, & animet, dans animas inuiſibiles inuiſibiliter. Triáque hucuſque poſuit Moſes principia, duo viſibilia, æthera, & chaos, vel cælum ac terram, tertium autem inuiſibile, ſpiritum operatione tantum, vt anima, quæ latet in nobis, manifeſtũ. Et ſi igitur Hebræi & Græci hic ſpiritum, tum diuinũ ſpiritum, tum aërem qui ſuper aquis eſſet, putent intelligi poſſe, omnino priorem ſpiritum dixerim ſpectatum à Moſe, vt magis oſtendam.

Ferebatur ſuper aquas.

EX verbis Hebraicis, quæ ſunt hoc loco, videlicet ורוח אלהים מרחפת, id eſt, abyſſus, ſpiritus domini agitabatur, vel actitabat ſuper aquas, hanc ſiue ſcientiam, ſiue opinionem colligimus, ad fontem enim reſpectandum eſt, principio ſpiritum diuinum primordiales aquas commouiſſe, inde illam voraginem aquarúmque vaſtitatem ſonantem, citam atque Spirit' pro vi & impetu. ruentem, appellatam Thehom, id eſt, tumultuationem, ſi etymon reſpicias, quòd eam ſpiritus diuinus impelleret, ſpiritum domini hic interpretor præter animationem etiam impetum diuinum, animoſitatem, oſtendens ſæpe ſpiritum vim, impetum in ſcripturis deſignare. F De Sampſon cùm tria millia hominum proſtrauit, dicitur, Et arripuit eum ſpiritus domini. Impellebatur igitur vorago ſiue abyſſus, & agitabatur à ſpiritu, poteſtate, potentiáque diuina. Illa turbata ruebat. Inde vocata eſt Hebraice thehom, id eſt, ſi etymon diſſoluas & enodes, ſonitus, fremitus, turbatio. Hanc aquarũ vaſtarum à ſpiritu diuino commotionem, declarat ipſa vox ſpiritus, ipſa vox thehom, id eſt reſonans abyſſus, demon vox Prouerb.3. Hebraica merachepheth מרחפת quam Sept. trãſtulerunt ἐπεφέρετο, ſuperferebatur, ea notat tum fœtationem, tum commotionem, agitationem, vt verba Moſaica hoc per ſe ferant, ſpiritus, aut impetus diuinus, vt terra diluta aquis appareret, voraginem conturbabat, & commouebat, illáque tum ſecedebat, tum ſiccabatur, tum animabatur. Hoc ſenſu dixit forte Salomon, Sapientia illius eruperunt abyſſi, clarius Hebraice נבקעו fractæ ſunt, patuerunt, ſciſſæ ſunt. Eius ſapientia, quam infinita poteſtas ſequebatur, ſcindebat abyſſum, vt id quod vidimus, fieret. Nam primum poſt fundatam terram, opus, prima in terrenis rebus operatio, fuit aquarum ſeceſſus, poſt, quinque dierum ſunt opera conſecuta. Totáque creatio à ſciſſa voragine, à moderatis benéque conſtitutis aquarum tantis agminibus pependit. Hæc forte ſciſſio, & impulſio, & moderatio fuit, quam veteres decantauerunt,

omnia

A omnia quondam in vna congerie existentia, ingressam mentem secuisse, ac distinxisse, & moderasse, quod praeclare Ouidius vt nemo melius,

Quae postquam euoluit, caecóque exemit aceruo: Ouid. initio

Dissociata locis, concordi pace ligauit. 1. Metam.

Caecum dixit aceruũ, vt & Moses, tenebrę erant super abyssum. Totum hoc Moses vno linguae suae verbo expressit, merachephet. Vnam quidem diuini spiritus operationem, aquarũ scissionem & ruptionem commotionemq́; id designat, sed sub eo continetur, omne quod Theologi fando prosequuti, tradiderunt rerum aceruos conglobatos, tum mentis cuiusdã sapientia, & consilio, dissociatos & diréptos, quósque suas regiones tenuisse. Vt ergo Theologus, caelum ac terras scribit à Deo creatas, postea totam expolit creationẽ, cuncta nominatim appellans, sic ante totam formationem, hoc praefatur exordio, spiritus domini merachephet, id est, ferebatur, mouebatur, inualescebat super aquis. Magnus ait tumultus, valida impressio & agitatio erat in aquis, diuini impetus submouentis aquas, litémque dissociantis, caelũ desuper tendentis. Hinc Chaldaea tralatio, quod Moses dixit, merachepheth, reddidit ipsa מנשבא menasheua, flebat, pellebat, remouebat. Quę vox quid habeat põderis, nam & Hebraica est, agnosce ex illo loco psal. CXLVII. Flabit spiritus eius, & fluent aquę. Et ex illo Gene. XV. Et abigebat eas Abraham, est enim vtrobique נשב nashab. Vt ergo abigebat, ac submouebat aues Abraham, sic voraginem, & immensas aquas, impetus ille diuinus. Et vt post creatum mundum, spiritu illius flante, diffluunt aquae, sic idem fiebat tunc

B in exordio. Appellátque illic spiritum non ventum, nam mondum erat ventus, sed sapientiam caelum desuper extendentem, & diuinam potentiam mouẽtem & animantem aquas, quod antiqui Theologi dixissent, litem aceruúmque rerum dirimentem, ac dissociantem. Hunc igitur ordinem ac progressum habuit creatio. Terra ante omnia fundata est. Initio ait diuinum oraculum, terram fundasti, pro quo quiddam lucidius Hebraice lephanaim לפנים ante, prius. Terrae magna vis aquarum est superiniecta. Quibus positis, ac iactis, Deus ad reliquum opus mentem adiecit, & vt aperiret terras, super aquis porrexit molem caelestem. Dúmque omnia ab inuicem abscinderet, aethera primum creauit, quod poëta docet: Ouid. ibid.

Hanc Deus, & melior litem natura diremit.

Nam caelo terras, & terris abscidit vndas,

Et liquidum spisso secreuit ab aëre caelum.

Moses autem primum gradum creationis lucem siue solem & aethera, vt ipse interpretor, docuit fuisse, sed principium inde habuisse, quòd spiritus super aquas fluitaret, ac cõmoueretur. Atque animo in illam spiritus diuini actionẽ vel commotionẽ penetrasse, perdifficile sit, eam tamen & aquarum animationem, & agitationem fuisse, ex proprietate vocum occurrit animo suspicio. Appellauit enim Moses, agitationem, actionémque Dei, quam Anaxagoras διάκρισιν, id est diuisionem, diremptionem, quam dixit fecisse mentem: eam commotione, ac tumultu quodam rerum factam, sed aquarum praecipue necesse est. Quassabat

C iugiter impetu vasto, spiritus aquas, quod Hebraice dicitur hic & alibi rachaph, & quassando rumpebat, & animabat. Ac plane videntur prisci Aegypti Graeciaeque theologi, vidisse quod scripsit Moses, qui concussionem aquarum illam, rerum abinuicem abscissionem vocauerunt, Moses aquarum tantum fuisse prodidit. Sed cùm ijdem antiqui principium, originémque rerum aquis adiudicarint, in his polificas rerum vires ac seminariũ videntur statuisse. Ergo quem Anaxagoras rerũ congeriem cẽsuit secuisse, eundem & abscidisse aquas ac sciunxisse (quia sunt illis hę principium & origo) cõfessus est. Ac doceo vera & sacris oraculis cõsona, antiquos illos asseuerasse, omnia tunc cõiuncta ac quasi conglobata diuini spiritus impulsu, & agitatu fuisse creata & secreta. Primúmque ex cõmotione cõcussionéque aquarũ cõceptum esse ignẽ, effectámque substantiã puriorem aetheriam. Nam etiam mortales cernunt ex concussione aquarũ ignem accendi, & saepe noctu horrentibus tenebris, totũ repente caelestem tractum vidimus irradiari, & alia quã solis luce illuminari subiectas terras. Collisis inter se nubibus aquosis, & ex collisione inflãmatis. Hęc illo primordio, spiritu diuino, multo potentius operante, verisimile est puriorẽ quandam substantiã, accensam postea constipatam in orbem à sapientissimo artifice fuisse. Ideo subito ex hac agitatione creata est, apparuitque repente teterrima illa in nocte, quę super abyssũ insideret, insperata lux, vt nunc densissimis in tenebris, concussis ac commotis supernis aquis, exoritur aperiẽs & illustrans omnia tenebrásque amoliens, maxima lux. Decet enim nos de rebus conse-

cutis,intelligere quales hæ in exordio fuissent. Tales enim postea extiterunt, qualem habuissent à principio naturam. Factúmque est tunc, quod postea principiis nitens suis per omnia sęcula cucurrit. Nec vsquam dissentiunt ab extremis initia,sed horũ natura,illorum est fœtura. Ideo poëta dicit, opificem secreuisse primum ex aceruo, id est ex aquis, abscidisseq; puriorem ac meliorem substantiam. Nónne vides id ipsum in omni natura,actione vehementi, optimaq; secerni? Sic oritur ac secernitur per calorem,ex sanguine spiritus,sic aquis extenuatis à sole, efficitur purior his aër. Itaque & æthera,id est liquidiorem substãtiam,genitum ex aquis in illa commotione credẽdum. Vides ex aquis nasci aurum, nasci argentum,lapides pretiosos.Quis silici & ferro ignem inesse putasset,si non vidisset?quãdo ne inest quidem:sed mirabiliter oritur his attritis.Duo autem mirabiliter,quòd cùm terra & ignis sint duo tam disparia elemẽta,subitò nascitur ignis,vbi non esset,vt ex nihilo nasci videatur, Mirabilius autem,vt ex attritu aquarum idem generetur. Si natura potest, ex aquis ignem accendere, idq; sæpissime facit,quanto potentius id fecisse Deum credendum est,autorem naturæ,vt compulerit ex aquis oriri puriorem substantiam? Hanc ob causam, æthera cælestésque substantias dixerunt ex aquis esse creatas, & nomen habuit cælum apud Hebræos shamaim, quod sonat aquas igneas,tum poëta canit:

שמים

Ouid.ibid. *Et liquidum spisso secreuit ab aëre cælum.*

Ex aceruo, scilicet illo cæco & aquis eduxit ac deprompsit ætheriam substantiam. Hoc & Salomon sentiẽs,cùm in creatione rerum quam breuiter & compendiose tradiderat Moses, despatiaretur dixit, Quãdo certa lege & gyro vallabat abyssos. Quod Hebraice habet E

Prouerb.6. בחקו חוג על פני תהום. Cùm poneret ordinarétque ambitum,siue sphæram super faciem abyssi. Innuit enim super abyssum à principio cælestem orbem Deum posuisse, quasi cum abysso continuatum, ac cognatum. Omnium igitur rerum fuit terra & abyssus origo: terra animalium & plantarum, sed non sine complexu aquarum: aquæ substantiarum cælestium, quas solus,qui creare principia earum, potuit excudere. Vt autem nubes ex aquis tenuatis crassescunt, eædémque accensæ incredibile lumen reddunt, aptissimæ ignis sedes, ac conceptacula, sic factum est ex his cæleste corpus, paulò màgis densatum & constipatum, eoq; leuis est æther, tenens supernas natura regiones. Mihi quidem ante oculos occurrit columna ignis, quæ noctu tenebras vsquequaque propellens, conluceret Hebræis ea vice solis erat illis, erátque nubes vt locus declarat, instar oblongæ in medio aëre columnæ. Denique omnia perspicua sunt aquea, vt aër, Chrystallus,vitrum, lapides pretiosi, humores oculorum.Ex aquis ergo,& aër est effectus,& corpora cælestia,vt nubes,sed his densiora.Idem fuit ætheris,atque aëris principium,& nunc quoque ex aquis vapores aërij, ex his igneæ trabes,Cometæ,Stellæ cadentes, quæ hoc solo differunt ab illis cælestibus,quòd illæ perpetuo constant, intra certos limites ab artifice coactæ, hæ fluxæ sunt,& dissolubiles. Plato vir sapientissimus, ob hanc causam dissolubile ratus est corpus cæleste. Videbat enim id eadẽ ex materia, atque omnia lucẽtia, & perspicua cõstare.Rectè igitur & ex intimis philosophiæ,theologiæq; arcanis, ex Chao nata veteres omnia prodiderunt,& Moses ante creationem cælestium terrestriumq; rerum, Thohu & Bohu, terram & aquam commemorauit, vt omnes intelligerent, inde cuncta fuisse deprompta, & prudẽtissime alij syluam,alij homoiomeriam, id vocarunt.Trahunt igitur omnia ab his duobus originem.Hoc spiritus diuinus agitabat, quatiebatq;, aquas dirimens,& educens ex his cætera principia. Prius ergo terra & aquæ factæ sunt, ex his cælestis substantia, & ea quæ in terris. Atq; huc vsque spiritum animatorem,postea & conditorem cæli sumus interpretati. F

Spiritus domini ferebatur.

SPiritum,animationem,halitum, vitamq; omnium rerum, omnium naturarum administrationem prior sensus docebat. Est alius sensus huic finitimus ac simillimus, feréque idem,sed fortasse verior. Varius est enim spiritus in scripturis:Est primum animatio,satus viuificatio:est item spiritus sapientiæ & scientię. Talis spiritus erat prophetandi futuráque prospiciendi, nobilissima scientia, & sapientia, Dei propria possessio,quam hominibus cõmunicare solitus esset.De sapiente igitur tabernaculi artifice Bezaleel dicit Deus: Repleuit eum spiritus sapientiæ: Hebraice רוח חכמה ruach,chokmah.Ibidem de eodem:Et replevi eum spiritu domini: Hebraice רוח אלהים ruach elohim, eodem modo vt loquitur hic in Genesi Moses:Ibique obseruandum est,quòd eundem post appellat spiritũ domini, quem paulò ante spiritum sapientiæ.In libro Numerorum dicitur Mosi, Auferam de spiritu tuo, tradámque eis,vt sustentent tecum onus populi. Non procul inde, Descenditq; dominus

Spiritus varius in scripturis.

Exod.28. & 31.

per

Anubem,& locutus eſt ad eum,auferés de ſpiritu qui erat in Moſe,& dans ſeptuaginta viris. Cumque requieuiſſet in eis ſpiritus, prophetarunt, nec vltra ceſſauerunt. Ibidem cùm duo, qui in caſtris remanſiſſent, eodem afflati ſpiritu prophetarent, nunciarentque id Ioſuhe vt eos prohiberet, Moſes, increpans eum dixit:Quis tribuat, vt omnis populus prophetet,& det eis dominus ſpiritum ſuum?Quibus exemplis,intelligimus ſpiritum domini, eſſe ſpiritum ſapientiæ, eſſe intellectum, ſenſum, ſapientiam infinitam Dei & incomprenſibilem ſcientiam.De qua etiam Dauid,Quo ibo à ſpiritu tuo, id eſt ſapientia,ſcientia,cognitione. Quibus etiam perſpicuum eſt ſimiliter iſt hic in Geneſi locum eſſe exponédum, vt ſpiritũ domini, ſapientiam eius intelligamus, æternámque eius, omnium inueniendarum rerum prudéntiam. Quæ ſuperuecta aquis, & mouens eas operansque cæleſtes ſubſtantias ætheriosque orbes,quod opus,diuinam maxime teſtatur ſapientiam,ex his educeret.Declaratur hoc ipſum alijs ſcripturæ locis, qui perſpicue docent,eſſe ſpiritũ diuinum, ſapientiam Dei, quæ ante omnia,omnibus præfuerit, intelligendum.Salomon exponens ferè theologiam Moſaicam,multis,mirisque laudibus vehit ſapientiam,eam dicens habuiſſe Deum in omnium rerum creatione ſociam ac participem, dans illi non modo anteceſſionem ad cæteras res,ſed etiam æternitatem. Ac qua gratia ſpiritum domini ante opera, ante mundum ornatúmque rerum præmiſerit Moſes, optimis ſententijs declarat Salomon. Oſtendimus enim idem eſſe ſpiritum hic & ſapientiam, ſicut ſuperiora declarant exempla. Sicut ergo refert Moſes ſpiritum Dei qui aquas creaſſet,ſuperuectũ aquis, vt cælum,ſyderáque crea-
B ret:ſic Salomon attribuit ſapientiæ diuinæ omnem creationem:Dominus inquit,ſapientia fundauit terram, quod pulcherrime Hebraice בחכמה יסד ארץ Bechokma Iaſad Arez. In ſapientia, vel cum ſapientia fundauit terram: Totius mundi fundamentum, terram principio iecit,& ſtabiliuit.Deinde ſtabiliuit cælos prudentia, pro ſapientia, Hebraice תבונה Thebuna, id eſt,intellectu intelligétia. Cape igitur dictum Eſaiæ,Et repleuit eum ſpiritu intellectus:pro intellectu,eſt Thebuna. Ergo Thebuna,id eſt intellectus eſt ſpiritus.Is erat ſpiritus domini, nempe intellectus,ſapientia, quæ etiam terram ante omnia fundauit, & cælos ſtabiliuit.Nec poſſum admiratione ſatiari, quomodo fuerit hoc à veteribus Græciæ theologis cognitum,& celebratum.Siquidem cùm ſpiritus domini, iſto loco deſignet intellectum,mentem, quę ex aquis mirabilia cæli opera produceret,video Anaxagoram νοῦν,id eſt mentem,ſiue intellectũ,ad Chaos & congeriem vt ſepararet, & crearet, adhibuiſſe. Video id ipſum Platoné,Socratem,plurimosque alios aſſeruiſſe, quos & poëta ſecutus. Hanc Deus & melior litem natura diremit.Qui etiam νοῦν,nun illam Græcam, video eſſe Thebuna Hebraicam, ſiquidem banun intellectus dicitur Hebraice. Detraxere igitur Græci primam ſyllabá,ſicut in θεραπεύω Therapeuo, id eſt ſano,quod Hebraice rapa, priorem addiderunt: plurimáque id genus. Ergo quod apud Anaxagorá, cæterosque eſt νοῦς, nus,hoc apud Moſen ſpiritus domini,qui idem eſt ſpiritus ſapientiæ,& intellectus.Proſequitur Salomon,Scientia illius eruperunt abyſſi, ecce idem ſunt,ſapientia Dei, & intellectus,& ſcientia,quæ hic & alibi,à Moſe, cæteríſque prophetis, ſpiritus domini dicuntur. Nam Eſaias cùm dixiſſet,
C Et requieſcet ſuper eum ſpiritus domini, declarans quàm multiplex, quantarúmque viriũ eſſet ſpiritus, adiecit, Spiritus ſapientiæ & intellectus, ſpiritus conſilij, & pulchritudinis. Hunc ſpiritum ne mireris & ad creationé,& ante creationem aſciuiſſe Moſem, audiendus eſt tibi Salomon,de ſapientia dei tam multa,miráque canens,Deus,inquit,loquens ex perſona ſapientiæ, poſſedit me in initio viæ ſuę, ſic enim Hebraice דרכו .Viam autem appellat, opificium, rationem, ingreſſum modum creandi, ipſámque creationem,quam viam,quaſi inuentionem,operationémque Dei vocat.Antequam faceret quicquam.Ab æterno,antequam eſſet terra,ante abyſſos illas terris incũbentes,ante montes & colles.Dum ſtabiliret cælum,dum ſphęras cæleſtes ſuper abyſſum extéderet,ſociam ſe Deo fuiſſe gloriatur cum eo cuncta componentem, & operantem. Spiritus ergo Dei, id eſt, ſapientia, quæ erat ab æterno,iure ad mũdi adhibetur à Moſe opificiũ, ſine qua,nec terra fundari, aquáque ſpargi deſuper, nec ſtabiliri, & conglobari cæleſtes orbes potuiſſent. Eſſe autem ſpiritum Dei ipſam ſapientiam, declarat idem ſiue Salomon, ſiue Philon, quod teſtimoniũ quoniam eſt præclarum,multíſque vſurpatum, profero ſuis verbis. In libro ſapiétiæ diffinitur,ſapientia ea quæ ſpiritus eſſe dicitur, ἔστι γὰρ αὐτῇ πνεῦμα νοερὸν, ἅγιον, μονογενὲς, πολυμερὲς, λεπτὸν, εὐκίνητον, τρανὸν, ἀμόλυντον, σαφὲς, ἀπήμαντον, φιλάγαθον, ὀξὺ, ἀκώλυτον, εὐεργετικὸν, φιλάνθρωπον, βέβαιον, ἀσφαλὲς, ἀμέριμνον, παντοδύναμον, πανεπίσκοπον, καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν, λεπτοτάτων, πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον σοφία. Eſt enim,ait, Sapientia, Spiritus intelli-

Prouerb. 3.

Prouerb. 8.

gens, Sanctus, vnigenitus, multiplex, sine mole, mobilis, penetrabilis, infici non potens, clarus, innocuus, bonarum rerum amator, acutus, solutus, beneficus, humanus, stabilis, tutus, securus, omnipotens, omnibus prospiciens, per omnes spiritus intelligibiles, puros, tenuissimósque penetrans. Omni enim motu velocior est sapientia. Hæc & plura alia, quisquis ille fuit. In quo illud est mirabile, quomodo cum Mose & mercurio tantopere conueniat. Siquidem Mercurius Trismegistus Mosi fere ęqualis, spiritum, quem Moses, ait, delatū super aquas, eisdē prorsus vocabulis, quibus est Salomon, vel Philon vsus appellet πνεῦμα λεπτὸν, νοερὸν. Spiritum nudum intelligentem, vt in annotationibus ex verbis Mercurij in Pimandro citauimus. Quem animorum concursum non sine stupore considero. Aut enim est ordo à primo homine succedentis & per omnia sæcula delabentis doctrinæ: aut is ille de quo loquimur: Spiritus diuersis temporum interuallis sese in humana pectora insinuans, eundem se omnibus ostendebat. Quod Sapiens ipse testatus etiam est, καὶ κατ' γενεὰς εἰς ψυχὰς ὁσίας μεταβαίνουσα φίλους θεοῦ, καὶ προφήτας κατασκευάζει. Et singulis, inquit, ætatibus in sanctos animos transiens, amicos Dei, & prophetas facit. Cum Mose autem mirabiliter consentit, vt quasi interpres eius videatur, quòd quem spiritū ad rerum creationem, & ad opificium aquarum ipse adhibuerit, interpretatur, dicens: fuisse sapientiam. Cum ergo Mercurius spiritum illum Mosis dicat πνεῦμα νοερὸν λεπτὸν, ille autem sapientiæ laudator, interpretetur sapientiam, diffiniatq; eam spiritum intelligentem, & nudum, certe perspicuū est, spiritum domini qui ferebatur super aquas, intelligendam esse sapientiam diuinam, quæ ex aquis eas agitans & vt opifices solent, ciens, cælestes formabat substantias. Quod alius antiquissimus theologus ante Mosen, id est Iob, mirabiliter testatur his dictis, Spiritus domini ornauit cælos. Claret ergo spiritum intelligendum esse sapientiam. Admirando autem expleri nequeo, considerans quod reperi sacramentum. Etenim apud Platonicos, tria cùm sint rerum principia: τὸ ἀγαθὸν, νοῦς, ψυχή. Excellentissima primáque Bonitas: Mens, siue Intellectus: Animus, vel animatio: eaque à vetustissima theologia (nam & apud antiquissimos habentur) descendant: tam priores illi, quàm posteriores cogniti & comperti sunt primum intellexisse fontem bonitatis, ac diuinitatis Patrem ac genitorem: secundū ipsum Filium, quem mentem genitam ab æterno à patre, ipsam autem mundi, omnémque rerum genitricem dicebant, vt nostrarum conformationū libri ostendunt. Hanc mentē cùm Anaxagoras, cæterique ante eum complures ad mundi creationem adhibuerint, spiritus autem apud Mosem sit, id quod apud Anaxagoram mens, hunc autē spiritum sapiētiam Dei diffiniat, deinde fateatur eam esse, ἀπαύγασμα γάρ ἐστι φωτὸς ἀϊδίου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. Hoc est, Radius est luminis æterni, & speculum virtutis diuinæ carens omni sorde, & imago bonitatis eius. Ex his apparet filium Dei esse, quē spiritum super aquas dixit Moses. Mens enim apud Græcos theologos, est filius Dei, ad creandum cælum & terram adhibita, apud prophetas spiritus domini exornat cælos, est sapientia, est radius, & speculum diuinę bonitatis, quemadmodum videlicet apud Græcos, qui mentem à summo bono fulgere dicebant. Sapientia autem & radius summi genitoris est filius. Ergo hunc Moses dixit & spectauit quando ait, & spiritus domini ferebatur super aquas: eodem enim omnes consensu filium Dei, cæli & rerum creatorem asserunt, diuersis eum nominibus, sed eundem sonantibus, appellantes. Anaxagoras νοῦν, intellectū, mentem rerum ornamenta depromentem: Moses spiritum domini: Salomon, sapientiam: Philon, siue Salomon, & sapientiam, spiritum purissimum, & intelligentem, tum radium & exemplum, imaginémque summi boni, summáque concordia decernitur ab omnibus cæli conditio filio Dei. Siquidem & alius propheta, eundem & verbum Dei, & spiritum eius perinde atque Moses, appellans, adscribit ei cæli & omnium syderum constitutionem. Verbo ait domini cęli facti sunt, & spiritu oris eius omnis ornatus eorum, vt habet Hebraicū צבאם Zobaam. Quam sacrosanctam theologiam, mirabiliter demiror etiam Orpheo fuisse perspectā, qui & verbum Dei commemorauit & formatorē eum dixit vniuersi, ad filium scribens:

Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τούτῳ προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος. εὖ δ' ἐπίβαινε
Ἀτραπιτοῦ, μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο τυπωτήν.
Inque Dei verbum aspiciens, huic semper adesto,
Defigens animi altas luces, perge viámque
Rectam & qui solus dedit orbi, cerne figuram.

In verbum

Marginalia: *Mercurius Trismegistus.* *Iob ante Mosen.* *Iob. 26.* *Tria principia rerū.* *Pater.* *Filius.* D E F

A In verbum diuinum mundi formatorem hortatur filium Musæum, semper intueatur, Formatorem mundi, dicēs sicut Anaxagoras νοῦν intellectum, quam digessisse Chaos, formámque mundo dedisse semper prædicabat. Quod & Platoni fuisse cognitum, est supra quam dici possit admirandū. Cui notum fuit ornatū, & certos ac cōstantes cęli motus à verbo diuinissimo fuisse repertos. In Epimonide: μήτε τινὰ χρόνον τάττωμεν, ἐν ᾧ διεξέρχεται τὸν αὐτοῦ πόλον ξυναποτελῶν κόσμον, ὃν ἔταξε λόγος ὁ πάντων θειότατος ὁρατόν. Neque tempus, inquit, vllum stellis venerandis præscribamus, in quo vnaquæque proprium orbem conficiens ordinem absoluit, quem spectabilem, oculisque notum omnium diuinissimū verbum instuit. O Deum immortalem assertorē tam clarum esse Platonē Hebraice theologię. Hebraica enim theologia dicit: Verbo domini cæli facti sunt. Plato autem, diuinissimum verbum, motus illos cæli rationésque cælestes ordinasse. Si enim motus, vtique & ipsa corpora mota, & orbes eorum. Vt etiam agnoscas spiritum apud Mosem, subito in vestibulo creationis ascitum, esse sapientiam diuinam, quæ more Hebraicæ linguæ dicitur spiritus. Latini quoque ingenium spiritum dicunt. Hanc autem sapiētiam esse filium Dei, & filio Dei dari ab omnibus sæculis, à toto mundo, ab omni philosophia concorditer rerum creationem, testes sunt intonantes & sæpe in aures nostras idem repetentes permulti. Hoc enim est quamobrem filius dei appellatur cōcorditer ab omnibus λόγος id est verbum, ratio, principium, inuentio, interpres Dei, missus ad rerum creationem. Hunc Caldæi, Sibyllæ, Mercurius, Orpheus, Plato, Philon, Numenius, Amelius, rerum creationem appellant, celebrant, adorant, expresse dicentes ei datam à patre rerum creationem & administrationem: patrem esse summum bonum, summam diuinitatis arcem, habentem filium, quo tanquàm ministro, nuncio ad omnia vtatur, ad creationem primum, tum administrationē & prouidentiam. Pauca quædam ex fontibus eorum delibabo. Nam Sibyllæ, & Orphei, & Mercurii, tum nostri sæpe, tum cæterorum libri demonstrant testimonia. Philonem autem ac Numenium hæc confitētes scias, filiū esse Ideam Idearū, Ideam archetypā, originariā, vt filius Dei, sit quasi mundus νοητὸς intellectualis mundus, idealis ille mundus, illa ratio rerum vasta, vniuersalis, plena originū, fons originū, εἰ δέ τις ἐθελήσειε γυμνοτέροις χρήσασθαι τοῖς ὀνόμασιν, οὐδὲν ἂν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν κόσμον, ἢ θεοῦ λόγον, ἤδη κόσμον ποιοῦντος. Quod siquis velit, inquit, loqui nudius & apertius, remota omni obscuritate, nihil aliud dicat esse mundum intellectualem, vel idealem, quā verbum Dei creantis ipsum mundum, ait Philon: vt ostendat perfectissimum archetypum, vniuersalémque rerum rationem verbum Dei, qui & sapientia Dei. Iuréque Deus creaturus mundum, per verbum suum, & sapientiam suam creauit, in qua erant omnium rerum idealiter, virtute quadam diuina, origines, atque primordia: & iure narraturus creationem rerum Moses, nominauit ante omnia hanc sapientiam, eam appellans iuxta sermonem suum, spiritum. Quem idem Philon, propter luminum cælestium creationum, propter eorum creandorum scientiam cum illo insitam, & natam, existentémque semper παναύγειαν, quasi luminositatem, omniluminem vocat. Eidem dicit datam à parte omnium rerum administrationem, appellans eum legem vniuersi, & ὕπαρχον magistratum, officijs Dei patris sui fungentem. Orientem quoque iuxta Zachariam, iure eum appellari, quia primogenitus prodiit ex ore patris. τοῦτον μὲν γὰρ πρεσβύτατον ὁ τῶν ὅλων ἀνέτειλε πατήρ, ὃν ἑτέρωθι πρωτόγονον ὠνόμασε, καὶ ὁ γεννηθεὶς μέντοι μιμούμενος τὰς τοῦ πατρὸς ὁδοὺς πρὸς παραδείγματα ἀρχέτυπα ἐκείνου βλέπων ἐμόρφου τὰ εἴδη. Hunc antiquissimum (id est æternum, vt Hebraice solet dici, qui antiquum dicunt æternū, & mundi æternitatē, Kadmut, id est antiquitatē) hūc, inquit, ęternum genuit pater omnium, quem alibi vocat primogenitum. Genitus autem ipse imitans vias paternas, & ad exemplaria eius respiciens, creauit species. Sic ille. Intelligimus creationem esse primogeniti filij, vias paternas imitantis. Hæc est enim doctrina etiam Christiana. Ergo formator ille apud Mosen spiritus, est filius Dei primogenitus, sapientissimus, patris sui imitator. Numenius autem Pythagoreus, quod maxime est admirandum, ait patrem vacare ab omni opere, data filio omni creatione & administratione, totiúsque regni prouincia. τὸν μὲν πρῶτον θεὸν ἀργὸν εἶναι ξυμπάντων, καὶ βασιλέα, τὸν δημιουργικὸν δὲ θεὸν, ἡγεμονεῖν δι' οὐρανοῦ ἰόντα. Cito enim Græca, vt sit apud omnes, quod testor, clarum, fidele, pluraque philosophatur eximia, stupenda, profundissima de patre fonte diuinitatis, de filio creatore, quem mirabili consensu, omnes Platonici, sequentes antiquissimam theologiam, vocant δημιουργὸν opificem, propter creationem, quam omnes sciebant esse filij Dei, Ac Plotinus interpretans Platonem, qui in epistola ad tres amicos, vocat filiū Dei, αἴτιον, id est causam, propter creationem, mirabilia

Filius Dei dicitur λόγος.

Deus, spiritus, sapientia.

(Section markers in left margin: B beside "expresse dicentes…", C beside "sui fungentem…")

differit, quæ ſi citarem, quoniam copioſiſſima ſunt, non carerem reprenſione. Ad alia ait δημιουργὸς γὰρ ὁ νοῦς αὐτοῦ. Opifex ait mens eius eſt, ſcilicet patris. En quem Anaxagoras mentem Plato opificem in Timæo dixit: hunc filium Dei, vel Deum ſecũdum, vt illi loquebantur, dicit Plotinus: cùm vero ait, κρεῖττον ἁπάντων νοῦς, ὅτι τ' ἄλλα μετ' αὐτόν, Ante omnia mens, & melior omnibus, quia cætera poſt illam: indicat creationem per mentem, ſupra quam ex ſententia Platonis confitetur eſſe ſummum bonum, ipſum nempe patrem, ipſam autem mentem, omnium aliarum rerum primam. Obſeruemus igitur apud Platonem ſequentem veterem theologiam celebrari Deum, λόγον δημιουργὸν, νοῦν, αἴτιον, opificem, mentẽ, cauſam, verbum, quæ ſunt nomina filij Dei, exponẽtibus etiam ipſis Platonicis, & veritate ipſa manifeſta. Nam Plato vbi commemorauit cauſam, ſcilicet in epiſtola, patrem quoque iſtius cauſæ expreſſit. Ergo ſunt hæc nomina filij Dei, propter creationem, quam ei omnis lingua, omnis philoſophia concorditer aſcribit. Sic & Baſilius magnus putat hic ſpiritum appellatam eſſe potuiſſe efficaciam, operationémque diuinam his verbis, εἰ δὲ πνεῦμα θεοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν λέγει, λέγεται γὰρ πνεῦμα καὶ ἡ ἐνέργεια οὐκ ἀπόβλητος ἔσται. καὶ γὰρ ὁ θεὸς τῷ Μωσῇ προστάττει πρεσβυτέρους ἐκλέξασθαι ἑβδομήκοντα, τοῦ Μωσαϊκοῦ πνεύματος μέρος ἀποσχόμενος αὐτοῖς μεταδοῦναι. Eſt autẽ hæc efficacia Dei, filius eius. Poſtremo Ariſtobolus, qui tempore Ptolomæi floruit, explicans theologiam Hebraicam apud ſupradictum regem, commendat ſapientiam diuinam, quam quidam ex peripateticis ſcripſerint eſſe λαμπτῆρος τάξιν, quaſi ſplendorem quendam, & radium, & lucem. Pulchrius autẽ & clarius noſter inquit Salomon πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς αὐτὴν ὑπάρχειν, eam fuiſſe ante cælum & terram. Sic claret quem ante lucem, ante cælum, ante omnia, nominauit Moſes, fuiſſe ſapientiam Dei. Huic à patre rerum creationem datam dixere Caldæi: huc Amelius vocans verbum Dei, & admirans quæ de eo ſcripſiſſet diuus Ioannes, quem barbarum nuncupat, affirmat ante chaos, in ipſo chao ſtantem, quod ipſe ait ἀταξία καὶ τάξει, digeſſiſſe, moderaſſe, decoraſſe. Hanc etiam ob cauſam, omniũ pulcherrimam Salomon appellat ſapientiam, & quod cæteri omnes de rerum ornatu per mentem effecto protulerunt, hoc reſpiciens idem, vocat ipſam ſapientiam τοῦ κάλλους γενεσιάρχης, quod ſonat pulchritudinis artificem, genitricem, inuentricem, principium pulchritudinis. Denique quem ſpiritum ſpectauerit Moſes, optimus interpres erit Poëta Latinus, qui eundem vocat mentem, ac ſpiritum:

Virgil. 6.

Spiritus intus alit, totámque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Idem igitur eſt ſpiritus atque mens. Probauimus autem apud vetuſtiſſimos Græcorum theologos, quorum Plato, Platonicíque ſententias ſunt ſecuti, mentem eſſe filium Dei. Primum principium ad res creatas, ſecundum ad ſummum bonum, & patrem. Hæc etiam omnia cum Hebræis mirabiliter conſentiunt, qui imprudentes, & ſecretis quibuſdam machinis ad ſe veritate eos attrahente, confeſſi ſunt duo miranda: primum, per ſecundum principium creatum eſſe cælum & terram: deinde per ſapientiam, ex quo vt dixi, imprudentes per filium Dei, cum Græca antiqua theologia & chriſtiana confitemur omnia creata. Colligitur autem ab eis hoc myſterium ex litteris, ex quibus exactè ſolent philoſophari: etenim, In principio creauit, Hebraice dicitur, Breſhith bara. In alphabeto autem Hebraico, Beth, quæ eſt ſecunda litera, duo, vel ſecundum ſignificat. Reſhit autem denotat principium. Igitur Breſhith, idem eſt atque ſecundum principium. Ergo dicit Geneſis: Secundum principium creauit cælum & terram. Hoc autem ſecundum principium eſt filius Dei, quem dixere antiqui mentem, creatricem mundi. Primum principium, ſummum bonum: ſecundum, ipſa mens. Aliud ſuper eo myſterium eſt apud antiquos Hebræos: ſunt apud eos decem ſephiroth, ideſt decem loca, ad quæ reducunt omnes res diuinas, vt ſint quaſi decem fontes totius theologiæ. Perinde ſi quis conſtitueret ſummum bonum, deinde ipſam mentem, tum animam. Sic apud eos diſponuntur quædam eiuſmodi. primus fons vocatur corona altiſſimi, vt ſit quaſi ſummum bonum, ipſéque altiſſimus pater, quem antiqui concorditer τὸ πρῶτον primatum, primam naturam, primum eſſe vocitarunt. Secundum locum poſſidet ea quæ dicitur, cochmah, id eſt ſapientia. In hac igitur vel per hanc dicunt omnia creata, allegantes dictum Salomonis: Dominus ſapientia fundauit terram. Me autem non dicere fictitia, præter alia, videre hæc potes apud Ramban, antiquorum, ſenſa exponentem. Ex quo intelligimus creatorem illum apud Moſen eſſe ſecundum principium, eſſe ſapientiam, eſſe filium Dei, qui ſecundus eſt à patre, per quem omnia creata, vno ore autores ſunt omnes. De quo pro cæteris Græcis concordans

Secundum principiũ.

concordans

Acordans cum his omnibus, Serapion. τίς ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων εἰμὴ ὁ κύριος καὶ σωτὴρ πάντων ἰησοῦς χριστὸς ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ἐν αὐτῇ οὖν, τουτέστι λόγῳ αὐτοῦ ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐποίησε. Quod est principium omnium, nisi dominus & seruator omnium IESVS Christus, qui est primogenitus omnis creaturæ? Per hoc igitur principium, id est per verbum suum, Deus creauit cælum & terram.

Ferebatur super aquas.

QVid spiritus faceret super aquis, quæve esset commotio, quam vox Hebraica denotat, non quidem Moses declarat, sed oraculis cæterorum prophetarum quibus erat & theologia Mosaica probe nota, & in illa vestutate cui quanto propius ad originem mundi accederet, tanto erat notior, florebant, innotescit: ex theologia Iob & Salomonis ostendo. Primum non prophetarum modò, sed omnium penè gentium litteris prædicatur, cùm Deus mentem ad creationem eius, quem postea mortales cælum & mundum dixerunt, adiecisset, fundamentum ante omnia, ante cælum & astra, ante solem & lunam, ante aërem, antequam esset quicquam, terram ex nihilo & in medio nihilo, vbi nihil erat, quod postea mundi medium fuit, posuisse. Hoc cum primis testantur tres magni theologi, quorum sum ego interpres, Iob, Dauid, Salomon, prior in sua theologia ad hunc modum: *Iob. 26.* Qui extendit aquilonem super vacuum, & appendit terram super nihil. Extensam terram super vacuum affirmat, vacuum appellans id quod erat ante terram, ante mundum: erat B autem nihil, erat vacuum: Neque locus erat, neque corpus locatum. Dicit autem aquilonem, pro tota terra, præcipue verò aquilonem, quod cum terra sit corpus vastum, longéque porrectum, partes latissimas habens, id in creatione paulatim coaluisse sicut cætera, sicut arborum & animalium corpora, necesse est. Vt autem in corpore animalium, in arboribus, in rebus artificiosis item, quædam partes prius quædam mediæ, aliæ postremæ formantur: sic oportet totam terram ab aliqua parte fuisse inchoatam. Hæc pars appellatur aquilo, pars scilicet prior, & altior, & vbi homo creatus inque lucem editus, & tota posteritas eius vixit. Ab hac parte qua terra consurgit, Mundus vt ad Scythiam, Riphæásque arduus arces Consurgit, premitur Libyæ deuexus in Austros. Vocatur etiam à Salomone ראש עפרות caput apharot, id est terræ limosæ, caput terræ nascentis. Hieronymus transtulit cardines terræ, principium scilicet, ab aquilone, terræ creandæ principium, & vt terra fuit mundi fundamentum ac basis, sic terræ totius fuit aquilo, pars editior, ac melior, & habitabilior. Idcirco hæc & primum aquis detecta, & homo illic creatus est, & tota vixit antiquissimorum hominum natio. Nam cæteræ terræ ante diluuium non sunt habitatæ, & forte nondum detectæ aquis erant, sed paulatim, est in sese mare coactum, quanto magis humanum genus augebatur. Ab hoc igitur principio terra super nihilo fundata est, nihil erat, vbi glebæ illæ infigebantur, vbi cæmentum illud iaciebatur. Quid dico vbi? cùm & ipsum non adesset. Hæc vanitas, & nihil, quod terram antecessit, vbi terra fundata est, appellatur Hebraice Thohu. Et vt loquitur Iob di-C cens, Super nihilo terram esse fundatam, sic forte cogitauit Moses cùm dixit, Terra inanis & vacua. Ante scilicet quàm conderetur, & vbi condita est terra, nihil extabat, rerum erat carentia, quasi diceret, Cùm terra creata est, omnium rerum fuit absentia, ipséque arbitror eundem prope sensum esse Iob & Mosis de Thohu, Aliud testimonium super hac re è theologia Iob, est cùm interrogat eum Deus, Vbi eras cùm fundarem *Iob. 38.* terram? Quo loco est expressissimum, in Hebraico verbum iasad, quod fundamentum, יסד fundationem, inchoationem quasi ædificiorum, quibus magnæ moles sustineantur, significat. Hoc testimonio, magnitudinem diuinitatis suæ Deus ostendit, quòd iacere & inuenire totius mundi tale ac tantum potuerit fundamentum. Hanc rationem, quoniam stupenda, propéque incomprehensibilis erat, humana scientia nec quibus ferramentis ac vectibus vsus tantam molem posuisset, nec vnde extrahere potuerit, posset intelligi, Deus in testimonium potentiæ suæ citat. Ostenditur igitur quondam terram, super nihilo constipatam habuisse principium. Quis, ait ibidem: posuit mensuras eius? Quis tendit super eam lineam? More scilicet artificùm, qui vel columnas, vel quadrangula, vel rotunda corpora formantes, lineis & perpendiculis vtuntur. At Deus cùm pulcherrimum, imménsæque magnitudinis orbem tornaret, quibus artibus, quibus instrumentis id fecerit, intelligi non potest. Poëtæ quoque, qui non sine afflatu loquuntur, hoc sunt admira- & confessi:

בחוקו מוסדי ארץ bechuko mosede arez. Hoc est, cùm ordinaret, instituerct fundamenta terræ. Vnde חקות chukoth, præcepta, instituta, mores, ordinationes. Omnia quæ ordine certo, certáque lege formantur: sic certa lege & ordine, terræ fundamenta iaciebantur. Post fundatam terram, ante dies, ante cælum, ante solem, abyssus siue vis aquarum penè infinita creata est, de cuius creatione eam ob causam neque Mosen, neque cæteros prophetas, nihil arbitror dixisse, quòd creationi terræ quæ limosa, & hyle fuisse traditur, hæc item creatio sit adiuncta. Tum si de abysso & aquis est locupletissima mentio, contineri autem nisi terra aquæ non possunt, traditur autem expresse terræ creatio & fundatio. Profectò cum creatione terræ intelligenda est aquarum creatio. Terra igitur & aqua simul creata, simul fundata, quod & poëtæ confessi sunt, etiam sacrarum litterarum ignari:

Principio terram, ne non æqualis ab omni, Ouid. 1. Metamor.
Parte foret, magni speciem glomerauit in orbis:
Tum freta diffudit.

Aqua igitur vel abyssus etiam creata est, duóque cito testimonia. Primum locupletissime multis verbis testatur Iob. Apud quem de creatione & opere mirando suo, Deus disserens. & vt in omni creatione prima fuit, sic primum commemorata fundatione terræ, mox adiecit: Quis conclusit hostiis mare, quando erumpebat, quasi de vulua procedens, cùm ponerem nubem vestimentum eius, & caligine illud quasi pannis infantiæ

B obuoluerem? Circundedi illud terminis meis, & posui vectem, & hostia, & dixi, Vsque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Hucusque sublimis theologus, cuius testimonio natales maris panduntur, conditio, leges. Natales quidem, quòd similiter dicitur erupisse, vt de vulua progreditur infans. Erumpebat autem è nihilo, quemadmodum & ipsa terra. Terræ creatio dicitur יסד iasad, fundatio. Aquarum autem גיח, id est eruptio, inundatio. Quasi igitur è quadam vulua mare fluebat, non quidem, vt nunc ex aliquo loco, sed è nihilo. Ab illa eruptione, forte vocata est abyssus, Hebraice thehom, id est resonans, tumultuans, quem fragore ac tumultu, eam in erumpendo verisimile est fecisse. Conditio autem declaratur, quòd statim natum, caligine circundatum est. Quæ res & à Mose describitur. Tenebræ, ait, erant super faciem abyssi. Nec putes tenebras, & hanc caliginem, & nubem, veras tenebras, & aërem caliginosum fuisse: sed tetra fuit, horridáque omnis cæcitas ac priuatio. Nondum enim erant dies, non iucundissima lux, non sol, non luna, syderáque cælestia. Hæc priuatio dicitur ab antiquo theologo, nubes, caligo, ערפל araphal, id est obscuritas, horror, à Mose חשך tenebrositas, exponitúrque ac declaratur theologia Mosis, à theologia Iob, quia dicit vterque super mare siue abyssum, horrorem, & tenebrositatem, tetrámque caliginem fuisse. Leges autem declarantur mari præscriptæ, quòd dati sunt termini à Deo, dati montes altissimi, & immensorum saxorum aggeres, ac munimenta, ad quæ mare insanum procurrens, reflecti cogitur, vltra procedere non potens. Factique sunt

C hoc consilio montes, vt mare primum coërcerent, tum hæc in terris esset montium, & camporum iucunda varietas, pluráque alia commoda. Nullúmque ferè est mare, si pristinum statum respicias, cui aërij montes, fortissimáque scopulorum mœnia non impendeant. Hæc hostia, hi vectes à theologia commemorati. Sequitur testimonium Salomonis, apud quem æternitatem suam prædicans, sapientia se ante omnia fuisse dictitat. Nec dum erant abyssi, & ego iam concepta eram. Nec dum fontes aquarum eruperant. Quando librabat fontes aquarum, & legem ponebat aquis, ne transirent fines suos. Ante mare, abyssúmque gloriatur se fuisse sapientia. Quod si fuit ipsa ab æterno, fuit etiam ante mare & abyssum, creatum vtique est mare quoniam æternorum nullum anteit alterum. Abyssos ergo numero multitudinis vocat, infinitos propemodum illos cumulos aquarum, quæ vna cum terra creatæ, circunquaque per omnem, ac super omnem terrarum orbem sunt proiectæ. Ipsum hoc clarius exprimit, cùm addit: Et librabat fontes aquarum: pro librabat, Hebraice בעזוז baazoz firmabat, stabilibat, fontes autem dicit abyssi, primas illas aquarum nascentes, & è nihilo scatentes origines. Firmabat autem & solidabat tum in profundis terrarum cauernis, tum eas ipsas inter se cogens. Creata igitur terra & aqua, quod ab omnibus constanter affirmatur, & fundata quidem & subiecta ac substrata terra, aquis autem altissimis superiectis, quas propter innumerabiles, earum copias, abyssum, & abyssos appellant, ac Mose & Iob affirmantibus tenebras de-

Hostia & vectes maris quid.

super teterrimas inhorruisse: quid postea factum fuerit, ex eorundem theologorum te- D
stimonio est demonstrandum. Moses ergo dicit, diuinum spiritum super aquas, concitationem, motúmque fecisse. Declaro ergo quid senserit Moses auxilio & face reliquorum prophetarum. Spiritum domini diximus intelligendam esse sapientiam, ingeniúmque diuinum. Siquidem & nostri spiritum appellant sensum, ingenium, solertiam, sedibus ætheriis spiritus ille venit. Quid is spiritus super aquas à se concitatas ageret,
Iob 26. ex theologia Iob & Salomonis ostendo. Iob qui parem cum Mose tenorem in describenda creatione fuerat secutus, terræ è nihilo fundatione, aquarum eruptione desuper, tum tenebris commemoratis, addit: Terminum circundedit aquis vsque dum finiantur lux & tenebræ. Qui locus quem præ se ferat sensum clarius patet ex Hebraico. חק חג על פני מים עד תכלית אור עם חשך. Hoc est, disposuit sphæram super faciem aquarum, vsque dum finiatur lux & tenebræ. Hic non pro figura mathematica reperta, hecatombe sacrificanda esset, vt dicitur fecisse Pythagoras, sed magnæ gratiæ habendæ illi spiritui, quem inuenimus quid ageret super aquis, Sphæram videlicet orbémque cælestem, tendebat. Maximúmque habent Hebraica verba pondus, súntque valde perpendenda. Primum ait חק chok, quod declarat, ordinauit, disposuit, digessit, locauit quod maxime congruit cælestibus, quorum est inexplicabilis ordo. Deinde est חג chag, sphæram, orbem, ambitum, circuitum. Hinc ea voce circinnum vocant Hebræi, Deinceps על פני מים, Super facies aquarum. Moses autem de spiritu Domini, ferebatur ait, alpene hamaim, eisdem verbis, eodem ordine, & senso, Ac Moses dicit, quòd spiri- E
tus diuinus, merachephet, super facies aquarum. Quid valeat, quídve sonet, quid respiciat, merachephet, offero tibi duos sapientissimos interpretes, Iob & Salomonem: nunc Iob, Salomonem postea. Ferebatur ergo, Hebraice merachephet, non est aliud nisi chok chag, id est orbem, seu circum extendebat. Hoc laborabat solertissimus spiritus, is erat motus eius, stupendum scilicet infinitæ considerationis opus cæli. Hoc respiciens apud eundem Salomonem, diuina sapientia, & spiritus ille Mosaicus
Eccle. 24. de se prædicat: Gyrum cæli circuiui sola. Quòd hæc vox chag, orbem cælestem desi-
Iob 22. gnet, ipse idem Iob paulo ante testatur: Et circa cardines cæli perambulat, pro cardines cæli, Hebraice חג שמים chog shamaim, super facies autem aquarum hæc moles à prudentissimo spiritu tendebatur (est enim & istud profunde considerandum) quòd aquarum vastitas, in tantam altitudinem ascenderet, vt earum summa facies eo in loco esset, vbi cælum est extensum, vt quasi cælestis orbis aquas contingeret. Possumus autem quoniam ex aquis ætheriam substantiam, quæ dilucida & perspicua est, coalitam & defœcatam meminimus, non quidem contigue super aquas cælum extensum arbitrari, sed dum moles cælestis conderetur, tantum ex aquis fuisse detractum ac subsedisse, quantum orbes illos ætherios crearet, extenuatam in illos aqueam naturam, reliqua aër & mare esset. Si enim potest natura in purissimam chrystallum aquas mirabili modo constipare, & in tenebris lucentes quosdam purissimos lapillos ex aquis eadem natura fecit: quid poterat Deus, omnium naturarum maxima natura, repertor. Prosequitur Iob: F
Vsque dum finiantur lux & tenebræ. Ex intima philosophia locus: ea enim sapientia, ea prudentia, & eo vsque factus, & protractus est orbis cælestis, super quo soli esset incedendum, quousque legitimum lucis & tenebrarum procederet interuallum. Tantum est autem noctis ac diei spatium, quantus est desuper orbis, per quem sol circumeundo, noctes ac dies efficit. Quod si duplo latior ambitus ille cælestis esset, duplo item noctes, diésque maiores, quia defertur, orbe illo superno sol, circunquaque labens per cælum. Latius igitur solis iter, eóque tempus etiam diuturnius. Quoniam igitur id noctium dierúmque interuallum, eáque vtriúsque intermissio quærebatur, quæ terris prodesset, non noceret, eousque protractus & extentus est solaris orbis, quousque vtiliter noctes & dies vicissim interquiescerent. Obiter hoc loco apud Iob duo maxime consideranda succurrunt, de luce, & aquis. Expresse enim & clara voce fatetur theologus, super aquas iactum esse orbem cæli: ex quo intelligimus, quod Moses dixit inter aquas supernas & infernas positum cælum, non esse sentiendam sphæram cælestem, orbémque sydereum, sed aliud quoddam cælum, nimirum aërem, aërios tractus, regionem aëriam quæ post solem est creata. Docet enim Iob (quod & Salomonem fateri paulo post ostendam) super faciem aquarum immensarum, ac primordialium, gyrum, vel circum, siue orbem cæli à Deo fuisse dispositum: non inter aquas ergo, sed super: illud autem Mosis inter

aquas

Aaquas, quod testimonium est clarum & perspicuum. De luce autem admonemur expresse, quòd quam lucem dixit Moses principio creatam, intelligenda est lux solis, sol scilicet ipse: Hócque pluribus de causis. Post enim terras fundatas, post commemoratas aquas, asserit Iob desuper orbem, quo lux & tenebræ finirentur extensum. Moses commemoratis terra & aquis, ait lucem esse, spiritu diuino super aquis operante, creatam. Tum hanc lucem diem appellasse, tenebras noctem. En causam Iob declarat, cur sit orbis creatus, vt sol delatus eò, dies & noctes vicissim efficeret. Paulò autem post eodem loco Iob ait, spiritus eius ornauit cælos. Ergo spiritus ille Mosis, cùm super aquis operaretur, cælum creabat, certe ipsum solem quem creabat spiritus ille diuinus opificans Moséque cum appellat lucem, Iob cælum, & chag, id est, gyrum, ambitum. Intelligo autem solem & orbem eius pariter. Vt qui dixit solem creatum siue lucem, necessario orbem quem Iob expresserit, comprehenderit. Venio ad testimonium Salomonis, quod verbis & sensu idem prope est, atque illud Iob. Opera mundi antiqua narrans sapientia dicit de Deo: Quando certa lege & gyro vallabat abyssos. Vt sensum priorem & verba Iob recognoscas, Hebraica profero. בחקו חוג על־פני תהום Hoc est. Dum ipse gyrum, vel circum, super facies abyssi. Verba in Hebraico eadem sunt atque illa Iob, cok, chag, vel chug, al pene thehom. Iob dicit positum gyrum, al pene hamaim, super facies aquarum. Salomon super facies thehom. Idem enim est abyssus apud vtrunque. Declaratóque loco apud Iob, claret dictum Salomonis. Ecce omnes dicunt super aquas positum ordina- *Prouerb. 8.*
B túmque orbem. Ergo dicente Mose, spiritum domini operatum super aquis interpretantibus Iob & Salomone debemus intelligere creationem cælestis orbis. Quod & Moses expressit, cùm statim dicat lucem esse creatam. Cæteri ergo orbem nominarunt, lucem Moses: concurrentibus autem omnibus, intelligimus orbem, solem, lucem, tria simul creata. Orbem Iob & Salomon, lucem Moses & Iob, solem cæteri prophetæ, qui solem & lucem simul commemorant. Spiritus ergo domini operans super aquis, ornauit cælum, orbem, scilicet solis, quo sol delatus, dies & noctes circum terras finiret. Continuo igitur Moses vt dixerat, spiritus domini ferebatur, id est operabatur, subiecit creationem lucis, id est solis. Hoc illud est quod Thales Milesius, maiorum dogmata secutus, eodem præcise modo atque Moses, & quos citauimus theologi locutus est. De quo philosophus noster, Thales Milesius, qui primus de talibus rebus quæsiuit, aquam dixit initium rerum, Deum autem eam mentem, quæ ex aquis cuncta fingeret. Theologi autem veriores, dicunt super aquis Deum fingentem, non cuncta ex eis fecisse, sed super eis ambitum cælestem tetendisse, quem ex aquis creasse, cùm naturales rationes coarguunt, tum vero hæc ipsa quòd ideo super aquis, quia ex illis. Aquea enim est substantia ætheria. Núncque è terra fit aqua, ex aqua aër ex aëre æther, cælestis autem substantia, ætheria est. Creatum est igitur cęlum à spiritu diuino, idq; faciebat super aquis, hoc moliebatur, operabatúrque. In quo clarissime, & vocalissime de seipsa sapientia, loquens apud Sirak gloriatur: Gyrum cæli circuiui sola, & in fluctibus maris ambulaui. Sed cla-
C rius habet Græce in suo fonte γύρον οὐρανοῦ ἐκύκλωσα μόνη, καὶ ἐν βάθει ἀβύσσου περιεπάτησα. Gyrum siue ambitum cæli circunduxi sola, & in profundo abyssi deambulaui. Est enim ἐκύκλωσα, malim interpretari, circunducere, circum, orbémque facere, quàm in orbem ire. Illud denique potest comprobare (spiritum, id est sapientiam diuinam, super aquas cælestem orbem tetendisse, Mosem tradidisse, quòd multorum philosophorum ac theologorum consensu cælum ex aquea est natura, in ætheriam substantiam translata) Seuerianus vt in annotationibus ostensum est, τὸν οὐρανὸν τοῦτον οὐ τὸν ἐπάνω, ἀλλὰ τὸν ὁρώμενον, ἐξ ὑδάτων ἐποίησεν ὁ θεός, πήξας ὡς κρύσταλλον, εἶπεν καὶ ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων ἐπάγη πῆγμα κρυσταλλῶδες οὐρανός. Cælum non supremum illud, sed quod videtur, ex aquis fecit Deus, cogens & stipans instar crystalli, dictóque eius, congelata est materies crystalli similis, cælum in medio aquarum. Quam Seueriani sententiam, secutus est etiam posterior Damascenus Ioannes: ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀβύσσου τῶν ὑδάτων ἐστερεώθη τῷ διατακτικῷ πρὸς τάγματι κρυσταλλώδης οὐσία, ὃ δὴ καὶ στερέωμα εἶπεν ὁ θεὸς γενηθῆναι καὶ ἐγένετο, In medio, inquit, abyssi aquarum diuino imperio roborata, firmata est, substantia quædam glacialis. Vnde dixit Deus, vt in medio aquarum fieret firmamentum. Theodoritus item pari sensu se duci permisit, loquens de firmamēto, ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τῆς ῥοώδους τῶν ὑδάτων οὐσίας συνέστη καὶ ἡ ῥευστὴ φύσις στεγανωτάτη γέγονε καὶ στερέμνιος. Quoniam ex fluxa aquarum substantia compactum est. Et natura liqualibus durissima fuit, & solida. Hoc ipsum etiam dicitur sensisse Empedocles, de quo *Eccles. 14.*

Plutarchus, Ἐμπεδοκλῆς στερέμνιον εἶναι τὸν οὐρανὸν, ἐξ ἀέρος συμπάγεντος ὑπὸ πυρὸς, κρυσταλλοειδῶς, Id D est, Empedocles ſolidum eſſe cælum, ex aëre coacto ab igne, in ſpeciem cryſtalli. Idem Plutarchus teſtatur ſimile quid Ariſtotelem ſenſiſſe. Ἀριστοτέλης ἐκ πέμπτου σώματος πυρὸς, ἢ ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ μίγματος. Ariſtoteles, ait, è quinto corpore, igne, aut calido & frigido cælum conſtare aſſeruit. Quanquàm Chryſoſtomus negat ſciri poſſe, qua ſubſtantia ſit cælum, τί ἂν εἴποις τοῦτο εἶναι τὸ στερέωμα, ὕδωρ πεπηγὸς, ἀλλ' ἀέρα τινὰ συνεστραμμένον, ἀλλ' ἑτέραν τινὰ οὐσίαν, οὐκ ἄν τις ἁπλῶς τῶν εὐφρονούντων διϊσχυρίσαιτο, Quid dicas, inquit, hoc eſſe firmamentum an aquam gelatam, aſtrictam, an aërem quendam conglobatum & condenſatum, vel vllam aliam ſubſtantiam, nemo qui bene ſentiat, tam facile aſſerat. Poteſt igitur, vt his relictis, ad meipſum reuertar, facile intelligi, quàm recte ſit interpretatum, Spiritus domini inferebatur ſuper aquas: Id eſt, ſapientia diuina ſuper aquis & ex aquis cælum moliebatur. Spiritus enim eius ornauit cælum. Ex aquis ſcilicet ſolem & alia lumina fabricabatur, in tenuiſſimam, liquabilémque ſubſtantiam eas adducens. Vnde Baſilius & ſanctiſſimus Ambroſius cum aliis multis hærent dicto Eſaiæ, volentes ſibi ſatisfacere ſuper ſubſtantia cæli, qui ait, Fecit cælum ὡς καπνὸν, tanquàm nubem candidam, leuẽ. Quod & ipſum teſtatur ex aquis fuiſſe cælum.

Fiat lux.

DEſcriptis principiis, quorum ad cæteras res cognoſcendas ſcientia eſt neceſſaria, creationem aggreditur. Sic philoſophi theologíque omnes imitati naturam, primos habent de principiis ſermones, tum quid quaque ex his ratione coaluiſſet, expediunt. Principia ſunt indicata ac patefacta, poſitus ante oculos earum rerum ſtatus, quæ comitarentur principia. E Ante omnia fuit nihil, poſt nihil, initia indigeſta & informia, poſt hæc, magna mundi moles. Manus tua omnipotens, ait ſapiens, κτίσασα τὸν κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης, mundum ex informi materia creauit. Vt in animalium artificioſiſſimis corporibus, ex vno principio ſanguine, fiunt medullæ, carnes, oſſa, chartilagines, & quod eſt omnium admiratione & artificio maximum, fit ſpiritus & ſenſus, fit vita ſenſibilis: ſic ex vna maſſa ſunt omnes eductæ res, tanquàm autem ſenſus & ſpiritus, puriſſimum ætherium corpus. Vt ſenſus ob puritatem & leuitatem altiſſimas corporis tenuit ſedes, ſic altiſſimam mundi regionem occupat æther, quo nihil in omni re corporea eſt defœcatius. Miraris quòd ſydera quorum cenſes incorruptibilem ſubſtantiam, ex eadem maſſa atque res ſubiectæ, fuerint nata: ſed mirabilius, ex ſanguine, puriſſimos ſenſus, velociſſimos illos, inſcrutabiléſque motus, tenuiſſimas ſed poteſtate, virtutéque mirabiles ſubſtantias procreari. Ex ea materia ſydera conſtant, quæ luces gignit aërias, quarum ſi altior eſſet ſedes, ſi eſſet & natura incorruptior, idem terris officium atque ſydera præſtarent. Si ſapiens eas artifex validioribus vinculis alligaſſet, veluti aëriæ ſtellæ, ſoléſque minores eſſent. Per tractum cæleſtem velociter feruntur, lucent & terras illuminant, vt altiores illæ: quantum diſtat inter lapides, plantas, animalia, quæ vt ex eadem origine terreſtri habeant ortum, omnia tamen ſunt in ſuo genere plurimum diſparia, tantum inter aërias, ſuperioréſque luces. Prima igitur ex aquis genita res lucida ſubſtantia ſint. Hunc fuiſſe ſolem, vna tantum deterret, F plures autem aliæ mutant, perſuadéntque nos aſſerere rationes. Deterret, quòd quarta die ſatum eſſe ſolem, lunam, & ſtellas, theologus videtur dicere. Quod autem in contrarium, tantum non vociferatu magno, nos attrahunt rationes, hæ cum primis ſunt, quòd ſolus ſol (dictus quia luceat ſolus) lucis corporeæ eſt genitor, ſolus is ignis cæleſtis, vna terreſtris mundi lucerna, quam ſuper candelabrum mundi vt ab omnibus videretur, poſuit Deus. Deinde cùm à principio cælum ac terras creatas dixerit, gradum hunc primum dans cælo creationis, non poſſumus non eadem ſententia ac cogitatione ſolem comprehendere. Cum cælo enim creatum eſſe ſolem, quoniam ſol & ſtellæ ſunt cælum, neceſſe eſt. Qui ergo primum dedit locum in creatione cælo, dedit etiam ſoli. Vaſtus enim orbis eſt ſol, ne aliud quidem cælum videtur, niſi ſol ac ſydera. An ſint orbes horum corporum vectores, nec viſu perſpicitur, nec prodidit Moſes, cui conſilium vnum fuit, res viſibiles deſcribere. Nam cœruleum quod ſuſpicimus aëris immenſi eſt decoloratio. Non videntur autem circumplexi aërem orbes. Non quòd negem orbes illos. Præ- *Sol.* ſtantiſſimum item, mirabiliſſimúmque opus, omniúmque rerum ſenſu carentium primum eſt ſol, quem Homerus Διὸς τέκος prolem ſummi Iouis, Plato filium ſummi boni, regem luminum cæleſtium Aſtronomi, omnium ſatorem procreatorémque rerum philoſophi prædicauerunt. Hunc primum ex aceruo debuit autor producere, cuius illuc incu-

A incubuisse prudentia cernitur, vt ante particulares effectus, vniuersales causas excogitaret. Sicut autem vnde cuncta depromeret, terram & aquas primas iecit: Sic quo aërem, animalia, plantas conderet, solem istarum rerum præmisit genitorem. Deus, sol & Homo gignunt hominem. Deus, quia solem, hominémque primum creauit, à quo tota proles semen traxit: sol, quia fouet, alitque terras. Sic leonem Deus, sol, leo, tres causæ generant: sic item in plantis, Deus, sol, & palma gignunt palmam. Hæc igitur cùm rerum omnium terrestrium prima causa sit, sine qua nasci, fierique nihil potuerit, debuit prima omnium fieri, vt eius auxilio cætera fierent. Illud quidem probat ratio primum extitisse, quòd omnium futurum esset causa rerum corporearum, à quo sydera lumen, terræ & aquæ fœcundas prolificásque vires nanciscuntur: A quo accedente satus, discedente interitus omnium rerum adest: primum rerum gignendarum principium, fons & origo. Iam in theologia Mosis, idem est nomen, effectúsque solis atque lucis: etenim cùm de sole scribit idem, Vt luceant super terra, eandem vsurpat vocem, atque cùm prodit primo lucem fuisse. Illic, fiat or, אור, id est lux: hic lehair להאיר ad lucendum, vel vt luceant. Præterea cùm dixit, Fiant luminaria, eadem est vox atque eius rei, quæ prior dicitur fata. Hæc or, illa maor, Maor luminare vel corpus lumen reddens, quod Græce φωςήρ, or ipsa lux. Nusquam vero nomen solis, qui dicitur Hebraice שמש shemesh vsurpat Moses, cùm de creatione agit, ne illi quidem, vbi nemo dubitarit eum loqui de sole, quarta videlicet die, eóque non mirum, nec prima die fuisse ab eo commemoratum. Sed maluit eum tum B lucem, tum luminare vocare, quòd id esset efficacius nomen, & quamobrem esset creatus ostendens, Mater autem atque altrix, & rebus vt nascantur, & videantur, animalibus vt oriantur, ac videant causa quemadmodum ait Plato, est lux, amplissima rerum gignendarum causa, qua nihil habet mundus iste iucundius, vitalius. Deinde idem esse & apud Mosen & cæteras gentes lucem atque solem, satis superque docet loquendi consuetudo. Latini lucem vocant diem, vt ab eodem lucem, atque diem effici monstrent. Moses autem quod maximo est argumento, illam primogenitam lucem fuisse solem, idem munus huic primogenitæ rei attribuit, atque ei, quæ die quarta est creata. De luce sic loquitur: Et vidit Deus lucem quòd esset bona, & diuisit lucem à tenebris, appellauitque diem lucem, & tenebras noctem. De luminaribus autem magnis: Fecitque Deus duo luminaria magna, luminare maius vt præesset diei, & luminare minus, vt præesset nocti, & stellas, & posuit ea in firmamento cæli, vt lucerent super terram & præessent diei ac nocti, & diuiderent lucem & tenebras. Hoc testimonium sole ipso de quo loquimur clarius est, primogenitam lucem esse solem. Vtrique datur munus fugandarum tenebrarum, vtrunque ad efficiendum diem creatur. Vtroque dies à nocte separatur, nec secus loquuti sunt cæteri, atque ipse Moses:

Sol & lux idem.

Nam cùm dispositi quæsissent fœdera mundi:

Et lucis noctísque vices. Ecce lux appellatur dies, & illa diei ac noctis vicissitudo diuinum opus fuisse dicuntur. Tum non aliud quàm istud ipsum, quod quotidie fieri videmus, illi, C sicut & Moses loquentes, innuebant. Quid quòd aliis scripturæ locis sol vocatur lux, veluti regum secundo: Sicut lux auroræ, oriente sole, mane absque nubibus rutilat. Quod Hebraice clarius ובאור בקר יזרח שמש, hoc est: & sicut luce mane oritur sol. Quo loco sunt duo nomina, Or, id est lux: shamesh, sol. Dicit Dauid, Luce matutina nasci solem, coniungit ergo solem & lucem appellans lucem eodem atque Moses nomine. Nanque Moses ait primam fuisse creatam or, Dauid cum or, oriri solem. Esaias quoque: Non erit, inquit, amplius tibi sol ad lucendum. Hebraice sol לאור laor ad lucem. Hic quoque apparet or cum sole coniungi: vt qui dicat or lucem, necessarium dicat etiam solem. Hieremias etiam sic loquitur: Qui dat solem ad lucem diei Hebraice לאור יומם laor iomam. Vides & hic lucem cum sole, & solem cum luce ac die. Vt autē Hieremias datum esse solem à Deo, ad lucem diurnam, asserit: sic eisdem propemodum verbis, eadem sentētia comprehenditur, exibeturq; à Mose. Etenim Moses, creata luce, subito primā diem ait extitisse. Non enim in die prima creata est lux, sed luce creata, dies extitit. Cape Mosen, diligentérque pensita locum. Dies ergo & lux à sole, omnium prophetarum testimonio efficitur. Psalmus quoque lucem de stellis esse fatetur, recipiunt enim à sole: Laudate eum כוכבי אור stellæ lucis, stellæ or. Apud Iob quoque de luce hæc dicuntur: Indica mihi viam in qua lux habitet, & tenebrarū quis locus sit, vt ducas vnumquodque ad terminos suos, & intelligas semitas domus eius. Per quam viam spargitur lux, diuiditur æstus super terram. Ex his duobus locis declaratur,

Esaiæ 60. *Hierem. 31.* *Psalm. 148* *Iob 38.*

A quod etiam omnes confitentur. Eodem isto loco renouatur descriptio consitionis omniũ arborum, quæ prima die dicitur facta. Produxítque dominus Deus de humo omne lignũ pulchrum visu, & ad vescendum suaue. Pertinet enim ad omnes generatim arbores terræ hæc descriptio. Ibidem dicitur: Formauit igitur Deus hominem de limo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viuentem. Hoc omne dictum est superius, quando ait, Faciamus hominem. Et illud item repetitur, Formatis igitur ex humo terræ cunctis animantibus. Nam Hebraice, & formauit. Sunt alia non prosequenda nobis exempla, quæ tota scripturæ lectione ante oculos versabuntur, sed omni hac præcipue. Moses rerum nascentium descriptione, in quibus vt fit vbique, quod dicitur inter se aptum & connexum, reuocat quæ ante narrasset, oculos intentos habés ad exquisitam rerum explicationem. Sic cùm prima die sol conditus fuisset, quarta autem veluti minus necessaria, luna & stellæ, totúsque cæli ornatus, quæ potius decorem habẽt, quàm vtilitatem, complexus est omnia lumina cælestia, relegens quod ante ex parte tradidisset. Hoc declarat, quod in quarta die refert conditorem iussisse, Fiant luminaria, stellas videlicet omnes numero multitudinis. In quibus & solem veluti non omittendum in cælestium rerum descriptione voluit complecti, vt cùm in descriptione paradisi, omnem terrarum remorauit propaginem. Quod autem in scripturis fiat interdum quod Græci dicunt ὕστερον πρότερον, declarat locus Genesis, cùm Sara fertur adeo prouectæ fuisse ætatis, vt sibi persuaderet, filium generare non posse. Quo loco refertur: Erát ambo senes, prouectæq; ætatis. Non pro-
B cul inde rapitur Sara ob pulchritudinem à rege Palæstinorum. Quis addubitet ordinem hic esse præposterum, & raptum accidisse, cùm virides essent anni, & oculis grata iuuenta, animos inflammaret amore. Sic primo satu editus sol, quarto reuocatur, vt expleat comitum numerum. Ipse quidem stellarum rex, vt omnibus corpore, sic lumine maior, asseclæ eius stellarum cuncta cohors. Ipse prior satus & dictus, posterius syderum agmen. Esse autem quanquam etiam de sole, præcipue tamen de luna & stellis quarta die sermonem, declarat quod dicitur: Vt sint in signa, & tempora, & dies, & annos, pro tempora Hebraice מועדים mohadim, id est solennitates, cœtus, celebritates, stata tempora. Hæc autem ad cursum lunæ apud Hebræos agebantur. Sic annos lunares numerabant, id est, è lunæ cursibus confectos. Anni fiunt è mensibus, menses à cursu lunæ numerantur, dies quoque ab exorta luna. Hæcq; certior temporum quàm ex sole supputatio. Signa quoque magis è luna quàm sole, cuius est motus vniformis, colliguntur. Nam nunc maior, nunc minor, nunc antegrediens, nunc subsequens solem, certissima temporum, dierum, mensium, annorum est indicatrix. Hinc eodem nomine apud Hebræos ac Græcos dicitur mensis & luna, Hebraice ירח iareach, Græce μήνη, vnde Latine mensis. Quæ omnia mirabiliter etiam asseuerantur à Sirach cap. 43. Et luna, inquit, in omnibus in tempore suo, ostensio temporis, & signum æui. A luna signum diei festi, mensis secundum nomen eius est. Intelligis lunam signum diei festi, quæ hic appellantur mohadim, ab ea colligi tempora, & æui labentis indicia. Mensem appellari à nomine lunæ. Homerus item in hymno à luna signa fieri docet:

C Τέκμαρ δὲ βροτοῖς καὶ σῆμα τέτυκται *Hymno in Lunam.*
Indicium, signúmque fuit mortalibus ipsa.

Quare hæc facit tempora, menses, dies, & annos, & de ea proprie loquitur hic Moses, & sint in signa: Sol potius lucet, dans & lunæ lumen. Eóque excellẽti nomine vocatus est lux, lumen: propriæq; est solis nuncupatio Or, raro de luna dicitur: quod te varia scripturarum docebunt exempla. Proprie Or est sol, proprie luna Maor, quasi lucefactum, irradiatum, accensum à sole. Psalm. Tu fabricatus es auroram & solem: pro aurora Hebraice maor. Hebræique exponunt, lunam & Chaldæus. Salomon Ecclesiastes: Antequàm obscuretur lux & sol, & luna, & stellæ. Ecce lux & sol simul, quasi eadem res, plurima quoque exempla coarguent idem esse or, & solem, vt apud eundem: Dulce lumen, & delectabile est oculis videre: solem pro lumine Hebraice or, sic lux & sol, & hoc loco simul. Proprie igitur or est sol, maor luna. Et de hac proprie quarta die scribitur descripto prius sole. Cùm ergo per solem omnis in terris fiat generatio, omnis aquarum in tenues vapores, purissimúmque aërẽ resolutio, quo & animalia vescerẽtur, plantæ orirentur, & aëria passim genita ex aquis substantia sterneretur, hunc certe antea parari ac fieri decuit. Hinc hac creata luce, postera die, incipiens illa ipsa prima, effectus est aër, eodémque tempore, aquis arefactis, solæ marinæ restiterunt, apparuitque arida, cæteris aquis, quibus obruta terra delitesceret, in immensam aëris regionem, per solem euaporatis. Ac doceo non philosophorum solum testi-

monio, sed ipsa quoque ratione vna die tantum dissoluere in vapores solem, quantum vix tota terra capiat. Omnia enim flumina intrant in mare non crescens, eisdem semper littoribus coërcitum & inclusum. Causa est, quòd quantum flumina important, tantundem sol quotidie dissoluens reddit aëri. Quod si omnia flumina, quotidie mare subeuntia, nihil extenuante sole, in terras inundarent, eas vsquequaque complentes, ad pristinum statum redigerent. Sic illo antiquissimo sæculorum, rerumque exordio, creata luce, vna die tãtum ex aquis illis est detractũ, vt primum aër sit effectus, postera die patefacta tellus, cæteris diebus magis ac magis aperta. Hinc ea ipsa die, volente Deo dare in lucem terræ fructus cœpit, editis herbis & arboribus. Quoniamq; sine luna, quæ regina est aquarũ, cuius auctu augentur, decremento decrescũt, maria, congelationesq; marinæ vix hæ nasci potuissent, iustissimis de causis post creatam lunam quarta die, quinta stat in pedes cuncta marina propago. Cum ergo hunc creationis ordinem, & ratio & philosophia demonstret, necesse est solem vt in causis habet, sic in nascendo habuisse primatum. A quo omnia nascuntur & viuunt, aër, animalia, plantæ. Tunc & dies illos vere sine coactis allegoriis interpretabimur. Veros fuisse dies, quales nostros, veram creationẽ, qualem deinceps principia sua sequente natura, vidimus in mundo, cognoscemus. Nam sole constituto, & igne illo rapido, & præpotenti, suspenso, perq; aquas delabente, & aër factus, & terræ nudatæ eadem opera, & plãtæ omnesq; arbores progenitæ. Addita autem & luna, tota est maris progenies excitata. Factúmque quod vidimus quotidie fieri. Huncq; ordinem fuisse creationis declarat ordo resolutionis. Fac vt insperato Deus solem de mundo tollat, cum apud se vel in interiora cæli reuocans, vel prorsus amoliens. Primum aër horrefactus & tenebrosus, animalia & plantas interficeret. Ipse in aquas, nulla per solem facta resolutione, totus ac stillas difflueret. Ecce autem omnes terræ breui, distillante passim aëre, fontibus ac fluminibus, & mari redundante, quia non detraheret sol, quantum flumina importassent, allueretur. Omnis terra sex dierum spacio sub aquis esset. Cuncta enim aqua quæ vna die à sole in cælum trahitur, in mari remanens, extra littora, eo ipso die excurreret. Altera montes iam omnes separaret. Sicq; extinctis animalibus, & plantis, terra inundata aquis, aëre in aquas resoluto, deficiente die, omnia in antiquum chaos, id est, terram & aquam altissimam reuerterentur. Sol igitur omnium est causa rerum, sine quo ita quinque dierum opera, (nam primã fecit ipse creatus,) fieri nequiuissent, sicut si ipse interiret, illa quoque conciderent. Nam quod de aëre distillante diximus, probatur maxime exemplo diluuij, quod factum esse aëre in humiditatem & pluuias resoluto etiam sacræ litteræ testantur. Augustinúsque ait, se in quadam canonica epistola legisse, tempore diluuij aërios cælos perisse. Nunc ad sapiẽtissimos, sanctissimósque Græciæ Theologos me transfero, quos quidem ferè concordes cum hac interpretatione inuenies. Offendit quidẽ eos, quòd sol creatur à Mose quarta die, vt pronuntiare prorsus primogenitam lucem fuisse solem, id eos non permiserit. Ac censent lumen, seu materiam quãdam luminosam primo fuisse creatam, quarta autem die quicquid esset purius & defecacius, in solarem orbem à Deo redactum. Apollinarius, τοῦδε πρωτογόνου φωτὸς, ὅσον μὲν καθαρώτατον, ἐνέθηκε τῷ ἡλίῳ, τὸ δὲ λοιπὸν σελήνῃ, καὶ τοῖς ἄστροις ἐμέρισε. E primo genita inquit luce, quicquid purissimum esset, in solem selegit, reliquum lunæ & astris deputauit. Similia ferè sensit Theodoritus, qui quærens, quidnam fuerit prima illa lux, creatis quarta die luminaribus, respondet Deum è nihilo ποιεῖν, facere vel creare, ex aliquo δημιουργεῖν fabricari, moliri, primúmque cælum è nihilo, secundum ex aquis fecisse: Sic terram è nihilo, ex ipsa verò arbores & semina καὶ τὸ φῶς τοίνυν ἐδημιούργησεν ὡς ἠθέλησε· διελὼν δὲ αὐτὸ, τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς μικροὺς κατεσκεύασεν. Etiam lumen, inquit, creauit vt voluit, partitus autem ipsum, lumina maiora & minora est molitus. Alius quoque ἀνώνυμος. Sicut, ait, aqua à principio sparsa vsquequaque in certas sedes coacta, Deus creauit mare tertia die & flumina & fontes, οὕτω καὶ τὸ φῶς τὸ ἐν ἀρχῇ κτισθὲν πρότερον διακεχυμένον, ἀθρόως ὕστερον τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ συναγαγὼν ὁ θεὸς ἐποίησεν ἐξ αὐτοῦ, τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας. Sic & lumen iam inde ab exordio creatũ, cùm esset vagum ac sparsum, postea quarta die, ex eo coacto fecit solem, lunam, & alia sydera. Nos igitur diceremus, solem prima die perfecte fuisse creatum. Non enim fuisset prima, secunda, tertia dies, non vesperum, nõ mane, nisi talis fuisset sol, qualis postea. Tum reperta resolutione creationis in quarta die, cessat causa, quæ coëgit ea excogitare. Sunt autem cõcordes, quòd totus ille cælestis ornatus vsque ad quartam diem est absolutus. Talemq; eorum mentem fuisse credendũ est. Philon quẽ secutus est Basilius, vult idcirco post natas arbores solem esse creatũ, vt idololatriæ dempta

Luna aquarũ regina.

Sol omniũ rerũ causa.

D

E

F

A dempta esset occasio, quæ ferebat solem, rerum terrestrium autorem, ac genitorem. Cuncta hæc fecit excogitare solis creatio repetita quarta die: quam quidem repetitionem solitam fieri à Mose, inuenimus etiam à Græcis obseruatum. Vnde Theodorus censet virum atque mulierem pariter fuisse creatos, reuocans in pristinum caput, cùm dicitur, Masculũ & fœminam creauit eos: Id quod est in capite secundo de creatione mulieris. τότε γὰρ ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. ἀκόλουθον δὲ ἦν εἰπεῖν, ὅπως μὲν τὸ ἄρσεν ἐγένετο. ὅπως δὲ τὸ θῆλυ ἁρμοδίως τῇ τοῦ ἀδὰμ ποιήσει, τήν τε εὔαν ἐπισυνάπτων εὑρίσκετο. ταῦτα μὲν οὖν εἰρήκαμεν ἀναγκαίως εἰς δήλωσιν τε τῆς τῶν νοημάτων ἀκολουθίας, καὶ εἰς διδασκαλίαν, εἴτε καὶ τὴν κατὰ παρένθεσιν, κειμένων, εἴτε καὶ τὴν κατ' ἐπανάληψιν εἰρημένων. Tunc, inquit, masculum & fœminam creauit eos. Consequens autem erat dicere, quomodo quidem mas factus esset, quomodo autẽ & fœminam congrue cum creatione hominis adiungeret, inuentus esset. Hæc necessario diximus, vt sensuum clara esset consecutio, & vt demonstraremus tum ea quæ per parenthesin posita sunt, tum quæ per reassumptionem dicuntur. Hæc ille. Eadem ferè vbi animalium recapitulatur creatio, admonens: Non, inquit, alia animalia dicit Moses Deum creasse, sed de iam creatis scribit. Quod autem ait ἔτι, id est, insuper, ex quadam sermonis Hebraici proprietate fit. Sicut & illud, Produxit etiam Deus de terra, sic Theodorus. Memorat ergo duobus in locis τὴν ἐπανάληψιν. Vt & omnibus rationibus, & clara aduersantium obstantiúmque solutione, sol sit primogenita lux.

Dixit Deus.

B NVlla philosophia, nulla naturalis causa, sed sola loquendi consuetudo, vt hic locutiones & sermones introducantur. Priuatus mos Hebraicæ dialecti, qua & Hebræi frequenter admonent lectorem, bilshon Adam, id est, humana lingua loqui, sermones humanos sonare. Non sic Græci & Latini loquerentur. Plato quidẽ his vtitur verbis, quæ & propiora sunt, & Dei, hominúmque communia. Fecit, creauit, vidit, considerauit: dicendi autem verbo nunquam est vsus. Nunquam etiam Poëta Latinus, sed quæ magis Deo conueniant, litem diremit, abscidit terras ab vndis, secreuit cælum ab aëre, euoluit, exemit, ligauit, congeriem secuit, diffudit freta, & cætera id genus. Ne cęteri quidem qui de rerũ creatione sunt locuti. Qua autem consuetudine dant digitos Deo, dant manus (Digitus Dei est hic, aiunt magi Pharaonis. Manus mea fecit cælum & terram, sæpe audies) eadem dant linguam. Haud equidem crediderim ab aliqua ratione profectam hanc consuetudinem, sed vt in omni lingua & gente priuatus est dicendi mos, sic habere suos Hebræos tropos, ac similitudines, ac tralationes. Similitudo autem est, vt quemadmodum reges ac dictatores, imperiis solis ac dictis, immensa opera excitant, sic magno dictatore imperante, surgerent omnia, omnibus illi naturis parêre paratis. Vt autem agnoscamus esse in hoc sermone non abstrusiorem interiorémque aliquam rationem, sed consuetudinem loquendi solam, ex eo liquet exemplo, quod est apud Ionam: Et dixit dominus pisci, & euomuit Ionam. Hic aut *Ionæ 2.* iussum, motúmque reconditum interpretari cogimur, potius quàm locutionem, aut similitudinem quandam esse. Qua etiam dicitur: Odoratus est dominus sacrificium. Quibus C enim naribus? Est autem duobus modis figuratum & tropicũ superius, quod dicitur, quòd neque loqui Deus, neque irrationales bestiæ possint, quæ dicantur.

Itaque pro dictione Poëta posuit iussionem,
Iussit & ambitæ circundare littora terræ.

Hocque sonant illæ locutiones Hebraicæ: Et Claudianus.

Qui variam Phœben alieno iusserit igni *De laudib. Stilicon.*
Compleri, solémque suo. Sic Deus iussit existere solem, iussit eum suo igni compleri, idcirco luminare eum appellauit. Dicere eius est velle, velle autem & posse idem apud eũ, etiam autore Aristotele. Has dictiones Mosaicas respiciens Dauid, & ipse confessus est: Verbo domini cæli firmati sunt. Quæ de verbo sunt ascita à nonnullis, mihi viderentur ab *Psal. 32.* eis potuisse non credi, si sermonis Hebraici nota fuisset consuetudo. Nam & Hebræi probant, dicere in sua lingua, esse quasi cogitare, secúmque meditari. Dant enim dictionẽ etiã cordi. Dixit insipiens in corde suo, non est Deus. Salomon: Dixi ergo in corde meo, vadam, *Psal. 13.* & affluam diuitiis, & fruar bonis. Et in libris Regum: Porrò Anna loquebatur in corde suo. *Eccles. 2.* *1. Reg. 1.* Quæ sit autem locuta, superius ostendit. Ergo cùm ait, & dixit: idem erit atque, cogitauit in corde suo, meditatus est, decreuit esse lucem. Secernentes ergo Hebraismos à naturalibus, omniúmque gentium communibus locutionibus, iter ad veras rerum intelligentias tendemus. Plurimam enim submouet ex animo cognitionem fontis ex quo rerum istarũ

ſcientia hauritur, ignoratio. Ac magni refert ipſum ſua verba ſonantem Moſen audire. Eo- D
Pſal.147. dem tropo canit pſalmus: Emittet verbũ ſuum & liquefaciet ea. Vult verbo diuino emiſſo
Sap.18. omnem glaciem liqueſcere. Eodem ſenſu dixit Salomon: Omnipotens Dei verbum veniens à regalibus ſedibus, in media nocte in primogenitos Ægyptiorum feciſſe vaſtitatem. Non enim hic filium Dei, qui verbum dicitur, debemus intelligere: ſed imperium, voluntatémque ipſius filij Dei, eáque referre in priuatam Hebræorum loquendi conſuetudinẽ. Tale imperium veniens a regia ſede, & autoritate filij Dei, quæ ante mundum, in mundo diuinitatis ſuæ præſidebat, iuſſit primam omnium exiſtere lucem. Explicatúrque Hebraiſmus is in Pſalmo: Quoniã ipſe mandauit, & creati ſunt. Loquitur enim de cælis, ſine aquis. Dictum igitur eius fuit imperium, voluntas, decretum, aſſentientibus Græcis & Hebræis. Theodoritus autem ſolertiſſime alium ſenſum iſtarum locutionum excogitauit. Non alloquitur, inquit, quenquam, ſed vocat ea quæ non ſunt. Quod ſi locutus eſt, δῆλον ὡς οὐ τῶν ἀψύχων ἕνεκα στοιχείων ἀλλὰ τῶν ἀοράτων χάριν δυνάμεων ἵνα γνῶσιν. ὡς αὐτοῦ κελεύοντος, τὰ μὴ ὄντα συνίσταται. Videlicet non propter inanimata elementa loquebatur, ſed propter inuiſibiles poteſtates, vt intelligerent, eo iubente, fieri quæ prius non eſſent. Omnes ergo alij, videlicet Baſilius, Chryſoſtomus, Seuerianus, non vocem mortalem & articulatam, ſed voluntatem & imperium Dei ſentiendum eſſe docuerũt, dicentes non verba hæc eſſe, ſed ἔργων κατασκευὰς operum molitiones. Nosq; aperuimus, vnde ſit hæc conſuetudo loquendi profecta.

Et vidit Deus lucem quòd eſſet bona.

HOc quoque ad eandem fere rationem atque ſuperius ex Hebraiſmo eſt profectum, vt E dicat Deum vidiſſe, lucem eſſe bonam. Ea facilitate gens illa loquitur, attribuens Deo, quos à conſuetudine hominum ſermones ſumpſerit. Non enim conſtitutum ac certũ erat Moſi apud plebem philoſophari, needum ſubtilior philoſophia erat reperta, ſed promiſcui de Deo atque homine, Deo tanquam humano rege, iuſtiſſimo illo quidem & potentiſſimo, ferebantur. Huic & iram & indignationem, dolorem, & pœnitentiam, commiſerationem, ſententiæ mutationes, placationem, munerúmque oblatorum gratam recordationẽ attribuebant. Quod philoſophandi genus vulgarius fortaſſe videatur: ſi quis autem perſpiciat, longe melius ac ſanius iſto poſterorum ſæculorum. Genus ergo Theologiæ Moſaicũ, ſcripturarúmque ſacrarum, humanius fuit ac ſimplicius, & antiquorum ſanam illam, incorruptámque ſimplicitatem retinens. Quod & apud nationes apparet floruiſſe, appellatum ab Ariſtotele, contemptim ἀρχαῖον. Omnia vero antiqua hoc meliora, quo ſimpliciora. In hanc igitur conſuetudinem referendum eſt, quòd Theologus dixerit, vidiſſe Deum lucem à ſe creatam eſſe bonam: humanius ſcilicet quiddam dixit, hominúmque ſermonibus accommodatius. Quis enim adduci non debeat vt credat quæ fierent à Deo, non fuiſſe optima? Optime quoque locutus eſt Moſes. Siquidem & Plato quaſi ex iſto loco mutuatus, aſſeruit opera iſta mundi, mundúmque ipſum eſſe optima, quia nefas ſit, ab optimo nõ optima fieri. Quod vel à Moſe, vel Mercurio, Moſis vbique æmulo, didicit. Cuius explicãs Marcus ſententiam, inquit: Quæramus igitur cauſam quæ eum impulerit, qui hæc machinatus ſit, vt originem rerum, & molitionem nouam quæreret. Probitate videlicet præſtabat. Pro- F
bus autem inuidet nemini. Itaque omnia ſui ſimilia generauit. Hæc nimirum gignẽdi mundi iuſtiſſima. Fas autem nec eſt, nec vnquam fuit quicquam niſi pulcherrimum facere eum qui eſſet optimus. Intellexerunt igitur etiam illi, omnia quæ feciſſet Deus, bona eſſe neceſſario, propter opificis bonitatem. Quibus verbis ſubeſt etiam pulcherrimum myſterium. Declaratur enim de quo ſæpe ſolent animi mortaliũ dubitare, an quæ facta ſunt, fieri meliora potuerint. An mundus melior, homo, aër, terra, aqua, arbores meliores. Dicendũ enim Deum quæ feciſſet, fuiſſe optima, quia nefas ſit ab optimo, niſi optima fieri. Nihílque eum omiſiſſe, quod melius fieri aut potuiſſet, aut debuiſſet. Imperitis autem, aut perturbatis nõ ſecus atque his accidit quorum malis humoribus infecto palato, dulcia, amara videri ſoleant. Sic imperitiſſimis Manichæis, magis portentis quàm hominibus, videbantur omnia mundana opera mala, à malo principe profecta. Qui vinum etiam diaboli fel dicere non dubitarunt. Quos non Chriſtianorum modò, ſed etiam Philoſophorum rationes retuderunt tanquam inſipientiſſimos, ſenſúſque etiam communis expertes. Duplicem autem habet naturam in omni lingua, quod dicitur bonum, non ſolum bonitatem, ſed venuſtatem quoque deſignans. Erant ergo omnia quæ fecit Deus venuſta, apta, congrua, ornata. Et prudentiſſimus idem ſcriptor pulchritudinẽ nominauit, nefas eſſe dicens quæ fierent ab optimo, non eſſe pulcherrima. Fertur primus Pythagoras mundum ſua lingua vocaſſe κόσμον, ob venuſta-

Sermone accõmodato ad ſenſum popularem Moſes vſus

Error Manichæorum de creatione.

A venustatem. Quæ nuncupatio proprie designat lucem, id est, cælum. Quod pulcherrime idem Orator ex Platone circáque cælum æqualiter distribuit, vt hunc varietate distinctũ bene Græci κόσμον, nos lucentem mundum nominaremus. Lucentem mundum interpretatur, quod Græce κόσμος. In luce igitur, propria mundi nuncupatio. Lux vt satu, sic venustate & pulchritudine prior, primum pulchrum, prima in rebus corporeis venustas. Hinc omnia lucentia sunt pretiosa. Nihil est enim oculis luce delectabilius. Græcorum ac Latinorum est dicere γλυκὺ φῶς, dulcem, iucundámque lucem, vt & Moses bona lux, pulchra, iucunda. Hanc ob causam lucem istam, necesse est fuisse solem, quo nihil vident oculi pulchrius, & suauius, non solum omnium creandarum efficiendarúmque rerum causam, sed omnium rerum primam pulchritudinem, primus sensus est oculorum, prima item in omni pulchritudine pulchritudo oculorum, in hac item lucis prima pulchritudo, omniáque sordent sine luce. Solis igitur est hæc lux, à quo efficitur lucidus mundus, & κόσμον venustatem, siue ornamentum, lucentémque mundum interpretantur. Propriéque mundus & cosmus est cælum. Catullus:

Concussitque micantia sydera mundus. Lucret. *Nec magni sydera mundi.* *Catull. Argonauticis. Lucret. li. 5.*

Moses autem venustam, siue bonam, vel decoram dicit lucem, vt idem sit apud Mosen bona lux, atque istos, lucens mundus: quia cosmos, id est, venustas, & lux venusta, videntur idem. In Hebraismum autem, simpliciorémque gentis eius consuetudinem referes, quòd dixerit vidisse Deum lucem esse bonam. Multa sunt id genus in scripturis. Cernens autem
B dominus Mosen, quòd pergeret ad videndum. Hebraice: Et vidit Deus quòd pergeret ad videndum. Attribuunt auditum, visum, tactum, membra Deo. Eum considerantem, mirantémque opera sua propter eorum venustatem ac decorem, optimo iure inducunt. Pulcherrime quoque & superioribus similia philosophantur Græci super hac re. ἵνα πείσῃ τοὺς ἀχαρίστους, μὴ ψέγειν ἅπερ ἡ θεία ψῆφος ὀνομάζει καλοί. Vt persuaderet ingratis ne vituperarent quæ testimonium diuinum ac subscriptio, bona vocasset, dixit, Et vidit Deus lucem quòd esset bona, ait Theodoritus.

Et diuisit lucem à tenebris.

NOn separatim, sed eadem opera, simul creata est lux, simul disiectæ, fugatæq; tenebræ. Ab eodem lucis autore, qui eo condiderat lucem, quo nox ab abysso discederet. Non post lucem creatam diuisit lucem à tenebris, sed orta luce, dies facta est. Nec aliud fuit lucis creatio, quàm noctis & diei separatio. Declarat enim quamobrem fuerit ab eo lux reperta, nempe vt faceret quod fecit. Noctis videlicet & diei spatia diremit. Tolle lucem de mundo, nox sola, horrórque dirus obumbrat. Reperta est lux, non quidem quæ totum sursum ac deorsum mundum simul collustraret, quod animalibus & plantis pestis, non salus fuisset, sed quæ vicissim per omnes terras decurrens nocte recreatas, quæ luce attactæ fuissent, pulcherrimum ordinem præberet. Voluit ergo lucem creatam id habere muneris, vt noctem diémque separaret. Idcirco nata luce, statim effectus est dies, quem dicitur Deus fecisse, quia lucis euntis in orbem, quod noctes, diésque efficit, fuit inuentor. Idcirco enim *Lucis creatio quid.*
C lucem volucrẽ, circumeuntémque fecit, vt noctes & dies essent. Iure igitur & lucis, & diei noctisq; creator idem prædicatur. Vide igitur quod loquendi genus id sit, quasi separatim sit creata lux, & à tenebris separatim item diuisa, non simul dicit, & diuisit lucem à tenebris. Isto modo loquitur hæc lingua. Ne te igitur id turbet. Salua res est. Est quædam loquẽdi simplicitas. Debuerat quidem in hunc modum loqui, & creauit Deus lucem, ad diei noctísque interuallum. Interposuit autem quoddam spacium verbo, non re. Sicut in superioribus locutionibus apparebat Hebraismus. Duobúsque locis dies ostenditur, cùm separatio noctis ac lucis facta perhibetur, & cùm fertur primus dies extitisse. Ac cùm scribit Theologus, & diuisit lucem à tenebris, repetit rem superius memoratam, vt fiat lucidior, & explicatior. Debuit item veluti res eximia ac præcellens, & in rebus creatis memoratu dignissima, ac præcipua, creatio diei, à quo omnia moderantur, describi. Lux & dies principatum in omni opere diuino, primúmque locum habuerunt. Ad lucem pertinet quod ait, Et dixit Deus, fiat lux. Ad diem, & diuisit inter lucem & tenebras. Idem quidem fere est lux ac dies, & vbique lucem comitatur dies, sed is fuit ordo Dei, vt ne semper eodem in loco lux commorata ab aliis terræ partibus abesset. Non solúmque lucem creauit, sed talem ei ordinem præscripsit, vt absens noctẽ, præsens diem efficeret. Atque hoc loco multas res comprehendit ac deuincit Moses, lucem, diem, noctem, separationẽ, spaciúmq; interiectum inter noctes & dies, licet spacium non sit vllum, nisi ipsa nox & dies. Qui fecit ergo

lucem mouentem sese, non tardam, non vno in loco morantem, idem diuisit inter diem & noctem. Moses dicit finem, dicit consilium opificis. Fuit autem consilium vt lux vagaretur, per omnes terras funderetur. Ex quo duo miráda opera sunt cõsecuta, quòd lux omnibus terris est data, tum inuentum est interuallum noctis, sine quo lux inutilis, perniciosa fuisset, nihil profuisset, tam pulchram, delectabilémque rem creasse. Volo vt audias loquentem aurea Ioannem. Non citabo Græca ne sim prolixior. In libro περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου. Quod si & ipsam noctem, inquit, volueris exacte perpendere, videbis & hinc magná opificis prouidentiam. Hæc tibi corpus diurnis laboribus fessum restaurat, & membra attrita & fatigata, operando remittit, reparátque vires amissas: nec solum in ea corpus labore quiescit, sed abeunt etiam curæ ex animo. Sæpe & laborantis febrem eiecit antipharmacum somnum adducens. Et vbi defecerant medicorum artes, ipsa subueniens, ægritudine corpus liberauit. Tot sunt eius commoda, tanta vtilitas, vt sine ea diem claudicare, inutilémque maiore ex parte esse oportuerit. Si quis enim submoueat cogitando requiem & remissionem & inducias, quibus cuncta quiescunt, & animus fatigatus & corpus attritum cogitatione vigenti ad subsequentem diem reparatur, videbit inutile hoc animal esse. Si enim noctes adderet diebus semper vigilans & operans, & vigens, ídque aliquandiu faceret, breui moreretur, aut certe longa ægritudine confectum, nullam è die vtilitatem assequeretur. Hæc aureus ille, quod ad hominem attinet, noctis vtilitatem & necessitatem demonstrans. Aristoteles autem ostenderet sine nocte nihil in mundo esse posse. Nam nisi tantundem vaporum caderet ex alto, noctu, quantum die detraxisset sol, non flumina, non fontes essent, non venti, non nubes, non pluuiæ. Deficeret mare, quarum omnium rerum defectu cætera quoque interirent. Eadem Chrysostomo locutus est Theodoritus. ἀναγκαῖα τοῖς ἀνθρώποις ἀμφότερα, τὸ μὲν γὰρ πρὸς ἐργασίαν τε καὶ φιλοπονίαν, συνεργεῖ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ὑποδείκνυσι τὰ ὁρώμενα, καὶ τὸν τούτων ποιητὴν ὑμνεῖσθαι παρασκευάζει, τὸ δὲ διαναπαύει, καὶ συνεργεῖ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὸν ἐν ταῖς ἐργασίαις γινόμενον, διαλύει πόνον, καὶ τοὺς ἀνθρώπους μὲν οἴκαδε συναγείρει, τοῖς δὲ θηρίοις ἄδειαν παρέχει νομῆς.

Appellauitque lucem diem, & tenebras noctem.

DVobus sensibus potest intelligi, vt vel ad ipsa nomina vocésque rerum, vel res ipsas in solidum spectet. Non fuisse videlicet factas ac notatas has appellationes à rerum creatore, sed cum statuisse de rebus ipsis, vt lux esset id quod vocatum est postea dies, quasi hoc Moses dicat. Et solem statuit esse diem. Sicut enim nõ dicendo, sed vel iubendo, vel volendo creauit lucem, licet Theologus scribat, & dixit Deus, Fiat lux: sic non expresso vocis sono, diei ac noctis nomina signauit, sed voluit lucem esse diem, & ad diem efficiendam eam creauit, vt mirabile veréque diuinum esset istud noctium dierúmque interuallum. Quo sicut nihil est pulchrius ac melius, sic primum hoc, par est in omni illo primæuo opere extitisse. Lux ante omnia reperta, & cum luce dies. Hinc dulcissimus & à veterum aliquo doctissimo viro editus, totius Ecclesiæ voce canitur hymnus, quem quoties pronuntio vix lachrymas præ gaudio continere queo. Lucis creator optime, Lucem dierum proferens, Primordiis lucis nouæ, Mundi parans originem. Qui mane iunctum vesperi, Diem vocari præcipis, Tetrum chaos illabitur. Ecce sapientissimus vates intellexit lucem illam in primordio creatam, fuisse hanc, qua dies ac noctes diuiduntur. Quàm prudenter ait hac luce partam originem mundi? Creata enim luce, totus mundus editus est. Illud fuit omnium oriturarum rerum principium, quod ipsa totius mundi declarat descriptio, cum luce creata, dies est effectus, vesperum & mane, effectus aër, seclusæ aquæ, creatæ plantæ, animalia terrestria & marina, nouissime homo. Partáque est & excogitata mundi origo in primordio, inuentionéque lucis, in qua cæteræ res creandæ continebantur. Illud idem prudentissime cecinit. Qui manè iunctum vesperi, Diem vocari præcipis. Hæc nimirum Dei nuncupatio diei ac noctis. Fecit aut præcepit vt spacium à matutino ad vesperum tempus, dies vocaretur. Non indidit ipse nomen, sed edidit rem talem, vt hæc sortita sit nomina. Quoniam autem omnium antiquissima est, qua constat etiam primum hominem vsum, lingua Hebraica, fortasse vt homo est à Deo creatus, sic omnium rerum nomina credi potest eum docuisse. Constat autem Hebraicam linguam eam esse, qua primus homo, cæteríque ante & post diluuium sunt locuti, quòd nomina & etymologiæ nuncupationum, primorum hominum, ab ea nascantur. Siquidem אדם Adam ab אדמה Adamah terra, est nuncupatus. Sic autem necesse est priores homines appellasse terram Adamah, sicut nunc scimus ab Hebræis eam vocari, quòd ab hac deductum fuerit antiquissimum nomen. Prima quoque fœmina dicta est חוה Chaua (Eua corrupte dicitur à nostris) habéte suam in lingua Hebraica nomine

Lux, origo mundi.

Hebraica lingua antiquissima. Adam.

Eua.

A nomine etymologiam. Nam quia fuit mater omnium חי Chai, id est, animalium, quod de hominibus tantum videtur dici, vocata est Chauah. Et Abel dictus est חבל Chebel, forte littera he, in locum chet propter affinitatem transeunte, luctus, qui primus luctum attulerit patri. Is enim primus in omnibus mortalibus ante paternos oculos iacuit extinctus. Aut Hebel dictus cum littera he, id est, vanitas, quia cito euanuit. Kain קין autem dictus acquisitio קנה Kana acquirere, quia primum hunc pater adeptus est à Deo, ipso dicente, Possedi hominem per Deum. Et qui in locum interfecti Hebel redditus est patri vocatus est שת Seth, id est, restitutio, redditio. Omnia hæc cùm sint antiquissimorum hominum nomina, sumpta ex lingua Hebraica, hanc eam esse necesse est, qua priores illi loquerentur, ex qua sibi ipsis nomina imponerent. Hac vsi sunt omnes vsque ad diluuium, postea, maxime vero cùm turris ædificaretur, ad quod prodigiosum ædificium ex omnibus locis illis homines confluxerunt, corrupta est in linguam Chaldæam, Arabicam, Syrã. Iniecta inter omnes dissensione, omnibúsque in diuersas terras dissipatis Ex quo facta linguarum diuersitas est. Hanc igitur linguam partim à Deo partim à primo homine cõflatam par est. Primarumq; nomina rerum à Deo notata. Tum hæc & res ipsas Deum, Adam docuisse. Neque credibile fit totam linguam ab homine signatam, sed quoniam vbi creatus est, & dum crearetur, homo sese creantem Deum vidit, est allocutus, vicissimq; ille hominem, quãdam inter eos linguam oportet fuisse, subito eius scientia homini donata, sicut donata est vita, intelligentia, sensus. Audiuit igitur Adam in omni eo colloquio, Deum solitum appellare lucem diẽ,
B & tenebras noctem, & aëris effusionem, cælum. Quemadmodum autem, quod postea clarius dicetur, Deum, id est, filium Dei, autoritatem ac potestatem, cui condendarum administrandarúmque rerum pater tradiderat potestatem, vidit Adam, quia vidit eum & Abraham, vidit inquam imaginem suã gerentem, ad quam fuerat ipse formatus, sic audiuit eum in illa humana figura loquentem. Sermo autem fuit è rerum creatarum nominibus, & cæteris, quos vsus postularet. Cùm multa vero in quacunque historia oporteat reticere, tantúmque referre magis prementia, & vrgentia, multa omissa super homine, supérque cæteris rebus, sola creatione, & origine demonstrata. Quomodo autem & à Deo primum reperta, & homini cum multis, præclarísque scientiis tradita, locupletata autem postea fuerit, & si theologia non laborauit referre, suspicari tamen ipsi nobiscum possumus, quod cũ diu multúmque volutauerimus cogitando, hoc quod dictum est, probabilius (debet autem nostra mortalitas probabilibus esse contenta) reperiemus. Iure autẽ, nec sine ratione Deus appellauit diem יום Iom, sic enim dicitur Hebraice, ductum, vt dixi à verbo ham, fremere, strepere, consonare, quòd in die cuncta fremant, & perstrepant, noctu contrà cuncta sileát, plenáque horroris omnia, & tenebrosa. Cœperúntque nato sole & die, cuncta perstrepere, ídque tum primum fecerunt, quod postea semper factum est. Dies enim vigiliæ, nox omniũ rerum quieti data, vt eorum nomina declarant. Dicitúrque Iom dies Hebraice, à verbo, vt dixi, ham, in futuro formatur iom, sicut à Zachak verbo, nomen & futurum. יצחק Nox quoque congruam naturæ suæ habuit etymologiam. Vocauit eam Deus, לילה fortasse à Laha
C defatigari, in qua fessa diurna vigilia, & strepitu quiescunt omnia & reparantur, Quod pulchre Flaccus:

Nox hominum genus, & duros miserata labores,
Rettulerat somnos, & fessa silentia terris.
Sic dono diuum gratissima serpit. Aut ab horrore & tristitia tenebrarum. Hæc ante hominem & alia ab homine reperta nomina, à natura rerum sunt indita.

Factúmque est vespere & mane dies vnus.

O Præclarum & creatarum rerum, & earum descriptarum ordinem, iustissimum ac rectissimum illo quidem antiquo ac nascente conditoris, insecuto autem & adulto tempore, scriptionis seriem, creata luce, dies subito fulsit, rotaríque sol, ad eum, quem constantissimum ex illo tempore tenuit ordinem, cœpit, arripiens rapidam motus sui vertiginem. Ille fuit primus dies, illa temporũ, sæculorúmque origo. Simul enim ait sapientissimus Plato: Cælum & tempus nata sunt, vt simul si placuerit ei qui ligauit, dissoluantur. Si cum cælo tempus creatum est, non possumus aliud cælum interpretari, nisi solem, à quo solo tempus generatur, datore luminis lunæ, à qua dies, menses & anni colliguntur, ad motúmque solis lumen variante, in quo tempus inest, primus ille dies in mũdo refulsit. Est autem dies idem atque lux, sed lux intra certum interuallũ conclusa, duos habens terminos, mane & vesperum. Sed prima dies non habuit mane, vesperum tantum habuit. Quia mane tunc est, cùm

Abel. *Cain.* *Seth.* *Dies & lux idem.*

sol conspectus super orizonte, lustrat omne cælum cursu vsque in occasum. At in creatione, in medio cælo, refero enim ad situm vbi creatus est homo, vbi cæli terræq; dicta, ac promulgata fuit creatio, vbi homo cælum solemq; suspexit, & in suum orizontem respectans, dies numerare cœpit, creatus est sol. Vbique quidem si ad totum orbem terrarum, diuersosq; situs respicias, est sol, in ortu, in occasu, in medio cæli. Qui cum nobis oritur, occidit degentibus sub nostro hemisphærio, quorũ ortus, est occasus noster, & occasus, ortus. Oritúrque aliis & occidit, cum nostris verticibus imminet. Sed quoniã est & testimonio theologiæ, & certissimis coniecturis clarissimum, in terris nostris, dico in superiore hoc nostro hemisphærio, & vero mundo, genus humanum habuisse principium, & constat primos homines in Armenia, & Chaldæa, Mesopotamia, locisque passim illis habitasse, ibique primũ totius humanæ prolis satorem creatum, & cõmoratum, ibique paradisum fuisse, hinc necesse est ad hunc situm cuncta oportere referri. Vt hæ terræ detectæ aquis primum, & ad harum positum, sol super hemisphærium, non ab inferiore vt nunc emergens, sed in prima origine sua illic in cælo consistens, velut si quis accensam lucernam in laqueari suspendat, à Deo suspensus ille fuerit. Vt sol hemisphærium nostrum lustrare primum cœperit, inde per totum circunquaque orbem vagatus, & ad antipodas delatus fuerit. Quod cum sit vehementer necessarium, recte ad id docendum, tradidit theologia primum omnium temporum, sæculorumq; illum diem, non mane, sed vesperum duntaxat habuisse. Ob eamq; causam scriptor dixit, Et factum est vespere. Nam cùm in describẽdo vnius diei interuallo, debuerit mane primũ postea vesperum censere, videlicet factum est mane, & vespere, tuncq; dicere, diem vnũ fuisse, huncq; ordinẽ vbiq; Mosen seruare decuerit, ea certe cur non seruarit, causa fuit, quòd primus ille dies, quia super orizonte sol est creatus, dimidius prope dies fuit, nec aurorã, antecedentesq; solem lucis afflatus habuit, caruitq; matutino. Eóque dixit, Factum est vespere. In quo ordine admiratione digno si quis introspiciat, clara manifestáq; cõtinetur demonstratio, super creatione solis præcedente cæterarũ rerũ creatione. Ac quod adiecit, Et mane, Ad diem secundum spectat. Progrediens enim, & inchoatũ opus cum tempore prosequens, totũ sequentium dierũ est ordinem, quasi præposterum, nisi prudenter animaduertas, cõplexus: Ac cum dicit, Factumq; est vesperum & mane, dies vnus: Sic sonare scias, Vt vesperũ primi diei, vt mane subsequentis accipias, vt non cũ primo die, mane cõprehendas, sed primi diei interuallum cõprehendentem Theologum dedisse vesperum ei scias, noctis veluti non necessariam tacuisse, Non enim noctem idcirco non commemorauit, quòd omittere Deus opus, laboremq; interpolare cogeretur, sed sicut quod de viris dicimus, de fœminis item, cum de natura ipsa disputatur, intelligimus, licet illæ sileantur: Sic tametsi nõ meminit, cõmemorato tamen vespero primi diei, mane sequentis, planè & nocturnũ spacium descriptione cõplectitur. Atq; totum diuinum opus, sole creato, nocte, dieq; sequebatur, aquæ exhauriebantur in aerẽ, nudabantur terræ, præcipue quas primas sol attigisset, quasq; minus aquis Deus oppleuisset, fiebátque maximus aquarum à terris discessus ac fragor. Nam cum & eas sol exsiccasset, tum ad cæteras aquas circũ rotatus & has exhauriret, in loca caua pelagus terras patefactas relinquens, ruebat. Verique est simillimum, primum illum diem, fuisse ardentissimum, quòd id & diuinus impulsus vrgeret, & nubes ac vapores, qui solis ardorem retunderent, pauci & perexiles essent. Eadem flagrantia, rapidúsque æstus est cæteris diebus consecutus. Eóq; animalia ex humo vehementer concalefacta & confota, affatim pullularunt. Cuius rei, plura postea natura referens, & sequens ortus suos, dedit exempla. Eas enim terras nouimus & varietate formarum, & numero plures bestias edere solitas, in quas potentius sol ac rectius ardores suos dirigeret. Primus ergo dies non mane & vesperum habuit, sed vesperum tantum, quod fecit ipsa necessitas. Nam mane antecedit solem, ex inferiore hemisphærio aduentantem. Tum in matutinos prædicit lucifer ortus. Sed quos ortus prædixisset, si sol non erat satus? Nascitúrque mane & efficitur à sole: absente sole nullum mane potuit esse. Sicque necessario, post creatum solem, secutum est vesperum & mane alterius diei, & necessario post creatum solem, naturali ordine commemoratur mane. Non enim nascens sol in exordio nascebatur vt nunc, sed subito lampas constitit in cælo. Quod argumentum clarissime conuincit, primogenitam illam lucem fuisse solem nascentem, à Deo, & in exordio suo & creatione, mane non habentem. Quid enim solem creatum antecessit? Consule Mosen, terra videlicet, & aqua & tenebræ. Dicitur à Græcis mane φωσφόρος lucifer, proprie quidem de Venere, sed quam lucem attulisset nondum natam? Sicque non primus ille dies genitus ex mane, sicut

Homines primi vbi terrarũ habitauerint.

Paradisus vbi.

Dies primus fuit ardẽtissimus.

Dies primus nullũ mane habuit, sed vesperũ duntaxat.

A nec primæ plantæ ex plantis, nec prima animalia ex animalibus, sed diuersa fuit omnium tunc natorum, atque postea nascentium origo. Sic iustissime, naturalissime posuit Moses vesperum primi diei, mane dedit sequenti. Nam vt primus dies caruit mane, sic cœpit habere secundus. Eundémque ordinem sequitur in cæteris diebus, non curans meminisse noctis. Nam & interuallum quod vno rotatu, ac vagatu efficit sol, id est, naturalem diem, vt loquuntur Astronomi, respicit, & si non respicit, scimus saltem seruari ab eo primum ordinem. Bene ergo dixit tunc primum diem fuisse, cùm ad occasum sol respectu illius situs, & occasu ad ortum rediisset. Nec fuit is animus illi, matutinum diei sequentis cōplecti, quasi ad complendum primum diem id exigeretur, sed cuncta connectens, & prima cum secundis, quasi coniungens, rationémque primam æmulatus vbique, & principium, pari semper sermone locutus est. Hæc eadem est ratio, quòd per hunc ordinem incedens, & vesperum antecedentis, ac mane subsequentis diei colligens, perueniénsque vsque ad sabbatum docet, Deum opus suum eodem absoluisse, & eodem requieuisse. Vltimum enim mane, quod in descriptione sextæ diei ponitur, fuit mane sequētis sabbati. Eousque peruenit opus eminentissimi Dei, exiguóque spacio, tantum, támque immensum, per ordines naturales progrediens excitatum est & creuit. Tanto spacio initia rerum extiterunt, initia plantarum, animalium, quædam terræ nudatio. Pauca enim & exigua fuerunt, vt sunt, principia, sicut vnum hominem tot hominum satorem creauit Deus, postea magna ex initiis creuit caterua. Hæc exigua initia sex diebus, vsque ad mane septimi. Quando autem terra & abyssus est creata, non erat dies, quia nec sol nec lux, sed paulo ante lucem condita, velut initium, Initio domine terram fundasti. Lux ergo pariter cum die: Ante lucem & diem, terra & aqua, id est, in initio: Cætera post lucem & sub luce. Priora illa alio spacio, non quidem die, spacio tamen, quod theologia vocat initium, sicut insecuta spacia, dies: quod intellectu facile est. Reddidimus igitur rationem, quo situ sol creatus, cur vesperum prius, postea mane extiterit, Moséśque commemorauerit: quòd dies illi, veri ac naturales dies quales nostri fuerint: quod prima die non est creata lux, sed lux creata fecit diem: Totámque creationem comprehendentes dicimus, terram fuisse inanem & vacuam, id est, Deum creasse terram è nihilo, quod Hebraice vocatur Thohu, Bohu, Tum eundem Deum, siue spiritum operantem super aquas, creasse lucem: luce creata natum esse diem, imo ipsam lucem fuisse diem, fuisse lucem istam diurnam, dicente Mose, Et appellauit Deus lucem, diem. Cúq; in ortu suo esset sol, in cælo, necessario caruisse mane, vesperum tantum, primum illum diē habuisse, non antecedente alio die, cuius mane esset initium diei sequentis.

B

Dixit quoque Deus, Fiat firmamentum in medio aquarum, & diuidat aquas ab aquis, &c.

C SI mihi poëtarum more, Deos Deásque omnes inuocare liceret, vt in re difficili atque ardua, & vt tempore antiquissima ac remotissima, sic à cogitatione maxime longinqua, nobis præsentes essent, eámque oculis subiicerent, profecto serius numen illud esset inuocandum, quod fecit & creauit, affuítque ipse operi suo. Nunc magnis difficultatibus nobis circumuentis, ambiguum, quid pronuntiare, quomodo, qua consecutione, post lucem creatam, cælum deinceps sit creatum, cùm lucem, solem fuerimus interpretati. Solem autem, ipsum ex parte cælum, quod etiam profana philosophia κόσμον, id est, vt Tullius interpretatur, lucentem mundum, & cælum vocat, vt κόσμος & mundus, & cælum, & lucens mundus sint idem, lux autem cæli sit à sole. Vt lucens cælum, sit ipse mundus. Omnis autem lux in cælo, à sole in omnia perspicua illa, lucísque capacia corpora, dimanet. Quo fit, vt si cælum non intelligitur sine luce, cùm sol dicitur creatus, necessario fuerit & cælum comprehensum. Tum illud penitus incomprehensibile, inter quas aquas positum sit firmamentum, quæ've aquæ illæ superiores. Ad fontem igitur sacrorum oraculorum recurrentes, quem portum in omni difficili atq; aspera quasi iactatione & tempestate, dubitatione inuenimus tutissimum, docemus aliud intelligendum hoc loco firmamentū, & cælum quàm substantiam illam orbium cælestium, siue perpetuum quendam & terras circunquaque ambientem globum, quem quidem oculis non percipimus, sed tum philosophi tradidere nobis, tum fit ratione manifestus, quòd corpora fulgentia desuper, quorúmque sunt perpetui cursus & conuersiones, hos certos tenere motus non possint, nisi ab vnoquoq; orbe suo deferantur. Tum apparet eodem in loco cardinibus insistentibus, fieri totius simul, eúdem locum cunctis stellis tuentibus machinæ cælestis conuersionem, quod sine orbe qui gerat

Firmamentum quid hoc loco.

infixas luces illas,fieri non poteſt. Quod vt veriſſimum ſit,quia tamen non patent oculis hi D orbes,arbitramur autem Moſen,omnium ſenſibilium, oculiſque apparentium rerum originem docere voluiſſe,nullum de his orbibus dicimus hic eſſe ſermonem. Sed tum ordiné deſcriptionis à natura,tum nominũ proprietatem à ſcripturis petentes, hæc duo nomina ſhamaim,& rakia,primum deſignat cælum,alterum diffuſionem,pro aëre dicimus hic eſſe accipienda,ordo autem eſt deſcriptionis & naturæ,vt poſt ſolem ſequatur aër,quod ardentiſſima ſolis lampade inflammata, eaq; ſuper immenſas aquas, quæ nullis inferne fluminibus,quibus nunc,nullis ſuperne hymbribus augebantur, iubar ſuum præpotens, rapidum, demittens,magnam aëris regionem,perinde atque nunc ſolet, effecerit. Quod ſimul effectum eſſe,vt ſol extiterit,deſcriptio & natura demonſtrat. Quid enim aliud flagrante deſuper ſole,inferius tantarum agminibus aquarũ,iacentibus, & late abyſſo decumbente fieri debuit,quàm aëria ſubſtantia,quam Deus ad infinita omnium generatim rerum cómoda,ſed animalium præcipue,excogitabat?Hac enim audiunt,vident, olfaciunt animantes. Neque enim quia aer non eſſet,calere ſolis lux & radij non poterant, nam hi in aquas infigebantur,ordo autem eſt alius poſt res creatas,quotidianus conſecutus. Duoq; duorũ dierum magna & admiranda opera,fecit ſol creatus,imò per creatum ab ſe ſolem fecit Deus, quòd cũ eum prima die ſtatuiſſet,ſecunda factus eſt aer, tertia denudata terra ea aqua quæ terram tegeret,in vapores diſſoluta. Quomodo enim vnum in locum aquæ conueniſſent, quod prodit Moſes,ſi plena erant aquis vniuerſa?omnes voragines,omnes conualles, montes item omnes eſſent ſub aquis. Stabant enim, ait Dauid,ſuper montes aquæ. Quo inquá E modo in vnum locum ſeceſſiſſent? Quis enim erat locus, quin aquis eſſet demerſus,& circumfuſus?Certe igitur id fecit denudationem terrarum, & aquarum in vnum locum conceſſum, quòd maxima earum pars in vapores aerioſq; tractus abierunt. Vno rotatu ſol orbem circumuectus,tantas exoluit cateruas aquarũ,vt tunc cælum,id eſt aer, & rakia, id eſt diffuſio aeriæ regionis effecta, mox autem & terra ſit detecta. Ob hanc cauſam, magnam aquarum vim Deus creauerat,vt his tum tota terra madeſceret, tum fieret ex eis aer. Pars autem quæ remanſiſſet,eſſet aeriarum nubium materia, & continua aeris reparatio ac regeneratio,vnde pluuiæ venti generarentur. Nam piſciũ mirabilis ac varia natura, nauigationes item,magis ad voluptatem & cõmodum quæſita vidétur. Ad vſum autem & neceſſitatem mare,quod inde nubes,& omnes aerij vapores,quibus viuitur,erant creandi. Nam & ſi è terris humefactis hi generantur, verus tamen eorum pater mare eſt. Hoc etiam eſt quamobrem cum cõmemoratione iſtius cæli,miſcet Moſes etiam aquarum ſuperiorum & inferiorum mentionem.Aquarum ſcilicet quæ in aere generantur, quæq; remanſerunt in terris.Quid enim oportuiſſet cum cælo aquas cõmemorare? Quæ cognatio? Quid ſimile? Quid finitimũ?Qua præterea cauſa,qua ratione, à firmamento interiecto, in creatione rerum,tanquam mœnibus quibus ſuperiores & inferiores diuiderentur,ſunt aquæ ſeparatæ? Quicquid enim quod ante coiret,aliqua re interiecta,hinc atq; hinc partibus ſuis ſepoſitis, ſeparatur,partes habet illas inter ſe adhærétes,ſola mediatrice re ſeparáte. At ſi firmamento interiecto aquæ ſupernæ quædá ſunt ab inferioribus diremptæ, deberent hinc atq; hinc F hæ adhærere ipſi firmamento.Nunc autem videmus infinitá propemodum diſtantiam ab aquis inferioribus ad cælum, ſiue firmamentũ,vt cum creatione firmamenti cõmemoratas aquas eſſe marinas,nulla ratione factũ videatur. Quæ enim neceſſitas,quæ ratio cæli cõditionem ſtabilitatemq; deſcribentem,cogebat inferiores aquas,id eſt mare, cum eadem conditione cõprehendere?Quid enim ſimilitudinis ac ſocietatis mari cũ cælo?Quid aquis nunc facit etiá firmamentũ?Nam quod tunc factũ eſt, debuit vſq; ad hoc tempus perſeuerare. At mare à firmamento nihil accipit,à quo immenſis regionibus & magno naturæ diſcrimine ſeiungitur.Quoniá ergo in creatione molis cęleſtis ſuperuacanea fuiſſet illa inter ſuperiores & inferiores aquas interſiti diſcriminis cõmemoratio, neceſſe eſt illud cælũ intelligere,quod & natura cum aquis & ſitu ſit contiguũ. Ordo enim rerũ eſt,vt terra ſubiaceat,ob id ante omnia creata, poſt aqua deinceps aer, qui ſtatim interiacet inter aquas infernas & ſupernas.Sicq; omnia elementa cõmemorantur à Moſe,id eſt totus,qui venit ſub oculorũ obtutũ,mundus,Terra,aqua,aer,æther,id eſt ſol,luna,ſtellæ. Terras enim & aquas ante omnia,poſtea lucé,ſiue ſolé,inde cælũ,id eſt aeré.Regiones illę celſiſſimæ proprie cæli cælorũ,aut cælũ cæli dicuntur,quæ viſibili & noſtro cælo altiſſimæ aſſurgunt.Quod Moſes qui neq; angelos,eorũq; natales,nec vitá, moreſq; deſcripſit,tacuit,ſolaſq; noſtras, mortales regiones,vnde eſſent ortę,indicauit.Intelligitur tamẽ per continentiá propinquitatéq; cum

Margin notes: שמים רקיע — *Cæli cælorum.* — *Cælum pro aëre.*

Acum iſto. Cælum ergo hic deſignat aërem, cui supernè ſunt hymbres & pluuię, infernè mare. Reſpicit enim Moſes tempus illud antiquum creationis, quando à mari vapores eleuati, aërem creauerunt, & deſuper aquæ poſtea generantur, medio ipſo interfuſo aëre. Sed de his aquis ſupercæleſtibus latius diſſeramus, tum quòd cælum fuerit ſecunda die creatum, patebit. Sæpe quidem perobſcurum, & perdifficile, nonnunquam etiam inexplicabile de ſupercæleſtibus aquis mihi viſum eſt iudiciũ. De quibus non iſto modo loco, ſed tota paſſim philoſophia diuina ſit mentio. Hic inter aquas ſuperiores & inferiores interiectum firmamentum aſſeueratur, poſt in deſcriptione diluuij, aquarum tria genera commemorantur, fontium, abyſſi immenſæ, pluuiarum, poſtremo earum quæ lapſu confragoſo magnorum catarractarum, è cælo præcipitarunt. Tum Pſal. 103. Vates diuinus, operą Dei, totumq; mundanum opificium, carmine proſequens, ait de cælo: Qui tegis aquis ſuperiora eius. Quod Hebraice vt locus appareat. המקרה במים עליותיו Qui contignas aquis ſummitates eius. Significat autem carmen, quædam cæleſtia laquearia, ac quaſi ſuperiora tecta, & id quod in cælo vice contignationis vates ſibi fingebat, aquis à Deo fuiſſe contectum ac contabulatum, non ſecus atque domos terreſtres, trabibus, aſſeribúſque ſuperne ſoleant contegere mortales, Quæ autoritas eos maxime in eorũ opinione firmat, qui putant cælum ex aquis ſolidiſſime concretum, inde & perſpicuum eſſe, & firmamentum, ſiue validiſſimum robur & cryſtallum appellatum. Alio quoque in Pſalmo dicitur: Et aquæ quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomen domini. In hymno trium puerorum: Benedicite aquæ omnes, quæ ſuper

B cælos ſunt, domino. Sunt alia fortaſſe teſtimonia, quæ ſacras litteras euoluentibus occurrent. Hæc igitur inextricabilibus anguſtiis nos coarctant, quòd & ſcripturas arbitrari fabuloſas, illisq; fidem abrogare impium ducimus: & ex aduerſo quod dicitur, nec naturæ capit ratio, nec poteſt percipere cogitatio. Propria enim ſedes elementis datæ ſunt infra ambitum lunæ. Quod corruptibilium, mutabiliumque omnium rerum eſt regnum. Quòd ſi ſupra cælos aquæ exiſterent, magna incommoda admitterentur, corruptibilibus enim his in regione incorruptibilium rerum exiſtentibus, & nubes illic euaporatis aquis concreſcerent, & pluuiæ quales in terris, caderent ex alto. Multæ quoque illic animantes, ac formæ omni varietate diſtinctæ ex aquarum corruptione generatæ, tum in aquis natarent, tum exirent in ſiccum ſæpe. Deinde non eſt probabile Moſen deſcribentem viſibilia induxiſſe rerum inuiſibilium hiſtoriam, à quo conſtantiſſime ſe abſtinet. Hanc ob cauſam pleriq; inuiolatam eſſe debere, vti eſt, ſcripturæ diuinæ autoritatem exiſtimãtes, dixerunt his aquis, cæli quandam ſubſtantiam deſignari, quæ niſi ex aquis propter perſpicuitatem, nõ potuerit concreſcere. Duasq; eſſe & repræſentari in cęlo ſubſtantias, alteram igneam, quę calore & nitore, & luce: alteram aqueam, quæ ſoliditate & perſpicuitate ſit manifeſta. Nihil eſt enim cælo ſolidius, cuius ſoliditas, perennè in eo efficit cõſtantiam, vt ne fruſtillũ quidem, tot annorum ſæculorumq; decurſu è corpore eius deceſſerit, aut quemadmodum cæterarum viſibilium, corporearumq; rerum extiterit tabes ac diſſolutio. Victrix omnium temporum natura, ab incredibili ſoliditate, incõcuſſoq; robore profecta, vnde plus quàm adaman

C tinã neceſſe ſit eſſe cæli materia. Quoniam autem idem eſt & perſpicuũ ac tralucidũ, vtraque hæc vis hinc aqueam quandã ac veluti cryſtallum eſſe molem cæleſtem ſibi perſuaſerunt. Calorẽ autem ac lumen dicerẽt igni atteſtari. Suffragatur nomen Hebraicũ, Vt enim, cælum, quia ſyderibus quaſi cælatũ ſit, & exculptum, ſiue quia arcana multa contineat, cæletq;, dictũ eſt a Latinis, Gręce οὐρανὸς, quaſi ὄρος ἄνω terminus ſupernus, extrema ora, & determinatio mundi, omniũ rerum ſuperna diffinitio, ſic Hebraice vocatũ eſt שמים ſhamaim ab אש igne, מים maim aquis. Hinc Græcorũ ac Latinorum quin & Hebræorum plures, nõ dubitarunt totã cæli cõpagem dicere quaſi ſolidiſſimã cryſtallum, concretam, firmatamq; ex aquis, vti gẽmæ (ſi parua licet cõponere magnis) pretioſiq; lapilli, & has eſſe aquas ſupercæleſtes. Nihil certe de aquis illis ſi ſunt, dici poterat probabilius. Nos autẽ non quidem hæc inficiantes, quæ à doctiſſimis hominum iudiciis, magno conſenſu comprobata ſunt, à quibus & in annotationibus non diſſenſimus. Sed quia videre viſi ſumus quiddam aliud ſentire ſcripturas his de aquis, teſtimonia & rationes in aliam ſententiam, in medium proferemus. Primum aſſerentes fieri poſſe cælum, vt cryſtallinum ſit & aqueũ, idq; magis affirmari, quàm negari à philoſophia diuina, eamq; nos ſequi ſententiam: aquas autem iſtas eſſe aliud prorſus ab hoc ipſo. Nullas ſupercæleſtes aquas in ſacris litteris commemorari, & omnes locum, qui porrigat hanc ſuſpicionem, aut non probe intellectum, aut non recte in peregrinas linguas ex Hebraico fuiſſe tralatum. Hincq; errorem (vt nos quidem putamus)

Cælũ ſolidiſsimũ cryſtallum ex aqua concretum.

Aquas ſupercæleſtes nullas eſſe.

de his accidisse. Hæc autem dicimus, non aliorum quorumcunque sententiá, quæ fortasse D vera est, oppugnantes, sed quę nobis ex scripturis visa sint, ostendentes, quas nullas vsquam arbitramur supercælestes aquas agnoscere. Ac refugio Hebraicarum litterarum vsi, quarũ cognitione, multa intelliguntur, quæ à cæteris quòd earum sensa, ex linguis externis hauserunt, non percipiuntur, veriorem sententiam existimamus, nullas super cælum aquas à scriptura constitui. Declarabimus autem, ac soluemus quæ in diuersam sententiam adducere lectores potuerint. Primus locus est, cùm in descriptione rerum creatarum dicitur secunda die positum firmamentum, diuidens inter aquas & aquas. Qui locus vt probe intelligatur in quo solutio cæterorum continetur, horum admonendi sumus. Duos esse in cælo suspectus, vel duo superna: vnum secretum atque abditum, à nullo vnquam mortalium cognitum, ac visum, secretiores cæli partes, interioréſque eius sedes, conuexum eius supernũ, in quo inambulare pedibus eos qui ibi sint necesse sit. Alterum aspicientem terras, obuersum circunquaque atque ambientem inferiorem mundi globum, qui nostris oculis patet. Cui sol ac sydera sint affixa, & omnino quod primum, conuexum, secundum concauũ cæli philosophi dicerent. Horum prior ille raro à scripturis commemoratur, quia secretus & separatus ab oculis sit, nec quid illic sit, facile possit cognosci: sæpissime autem secundus, quia propter ea quæ in mundo gerantur, crebro eius incidat mentio. Vtrunque etiam vocatur in scriptura cæli supernum, siue cælestis summitas, ac vt dixi suspectus, sed frequentius secundus ille, quem & sublimis poëta cæli suspectum dixit:

Vergil.6. *Quantus ad ætherium cæli suspectus olympum.* E

Hæc appellatio ad nostrorum obtutum oculorum indita, vt dicatur suspectus, vel sublimitas. Non appellatur supernum propter eos, qui sunt intra & extra cælum. Id quoque constet, vt apud Latinos dicitur cælum, aër, & quicquid inferius inter sydera & terras interiacet: sic scripturam, cælum & firmamentum dicere, quicquid est infra cælum, totum aëriũ tractum, & quicquid patet à terris ad ipsum cęlum. Quod his exemplis est manifestum: Volucres cæli, & pisces maris Et: Qui operit cælum nubibus. Et: Sit cælum quod supra te est, æneum: multiſque aliis. Dupléxque est cæli nuncupatio in Hebraico, shamaim & Rakia, primo apud nos, respondet cælum, secundo firmamentum, quanquam non firmamentum proprie vox designat, sed extensionem, expansionem, veluti aulea, cortinæ, tentoria diffunduntur. Talem sua quadam vulgari consuetudine vtentes, cælestem tractum vocant Hebræi. His ergo duabus vocibus, tam ipsum cælum, corpúſque ipsum, in quo stellæ visuntur, quam omnem inferiorem regionem scriptura vocat. Quibus duabus declarationibus facile possumus ostendere nullas esse supercælestes aquas: aut non recte hoc, quod Hebraice dicitur supercæleste, intelligi, si creditur eo designari id quod sit vltra solem ac lunam. Atque cùm dicitur, Deum posuisse firmamentum, quo aquæ superiores & inferiores diuiderentur: doceo istud supra cælum ac firmamẽtum, non esse intelligendum quasi vltra sydera, & extra solis, lunæq; regnum, supráque molem cælestem, sed circum cælum, ac supra, respectu nostri. Quod ne mihi finxisse videar, perspicuo & claro exemplo docebo, quo hoc quod obscurius est, facilius intelligetur. Vtimur vt dixi, quoniam hæc omnia ab Hebræis F fluxere, Hebraicarum litterarum refugio. Vbi in nostra tralatione dicitur: Producant aquę reptile animæ viuentis, & volatile super terra, sub firmamento cæli: hoc quod dixit noster, sub firmamento cæli, Hebraice habet, על פני רקיע השמים super firmamẽto cæli. Quam locutionem sciens id Hebraicum sonare, quod ipse retulit Latine, prudenter noster deflexit. Septuaginta vero sequentes Hebraicum, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Et volucres volantes super terram, in firmamento cæli. Sed & ipsi noluerunt dicere super firmamento cæli. Nemo igitur est mortalium, tametsi super cælo vel fusione cælesti, aues volitare iubeantur, qui putet id intelligendum de quibusdam extra cælum, solémque auibus, quæ quasi diuis in deliciis sint. Nam declarat deinceps quid sentiat. Et aues, inquit, multiplicentur in terra. Ecce claret exemplo, hoc quod dicitur supra cælum, non sonare, & si sonare videatur vltra sydera, quos locos nusquam verisimile est Mosen, vt qui nec angelorum creationem indicauit, & apud plebem loqueretur, & de interioribus theologiæ mysteriis loqui recusasset, commemorasse. Transfer auium exemplum ad aquas, vt tales aquas intelligas, quales aues, quas supra firmamẽto iusserit sator nasci ac volitare. Vt nullas supercælestes aues cogitamus, sic nullas supercælestes aquas in animum inducamus, ne par absurditas consequatur. Vt autem in auibus illud super firmamento cæli, sonat quidam supra terras, ac supra aërem, & circum cælum, sic sonant aquæ supercælestes, aërias, & pluuiales, quas

Cælum pro toto aërio tractu.

A quas supra firmamento, quadam Hebraica phrasi, dixit existere, & inter eas, atque inferiores, terrestrésque istas interiectum cælum, id est, aëriam regionem, quæ solet a scripturis cælum appellari, vt superiora declarant exempla. Et vt ait Zacharias: Cæli dabunt rorem suum quod non de corporea cæli mole, ipsóve æthere, sed tota regione, quæ nobis imminet desuper, dicitur. Vtq; volatilia cæli appellat vbique, quæ supra cælum dixerat volare, sic aquas cælestes aërias quasdam dicemus, & sursum, aut super cælo, supernum aëris, cælique tractum, omnémque cæli altissimam regionem interpretabimur, non quidem temere, & ex nostris insomniis, sed ob notam, crebróque vsurpatam à theologia consuetudinem, quæ nusquam non præsto est. Obseruandum quoque, atque altissime in pectus demittendum, non declarasse, aut non ita demonstrasse nec Mosen, nec cæteros prophetas, cęlum esse vastum quoddam, ac validissimum, robustissimúmque corpus, molem quandam extensam, cui cælestia lumina sint affixa: sed tantum dictitasse in aëriis tractibus, regionibusque supernis, positam omnem syderum multitudinem, non quod id credi non debeat, aut quòd tollatur ab eis, sed quòd non fuerit commemoratum. Cælum autem, & rakiam, id est fusioné appellasse supernos múdi tractus, omnes à terris sursum ac deorsum ac circumtendentes regiones. Nam vox Græca στερέωμα, id est soliditas, firmamentum, non respondet ad sensum vocis Hebraicæ, designantis fusionem, non soliditatem. Diximúsq; cælum & fusionem appellasse eos tantum regiones supernas, quas oculis suspicimus, quæq; cæruleæ nobis videntur, non sedes illas firmas ac solidas, nisi raro: nec illam é philosophia

B rationem eos proponere voluisse, eas quas aspicimus luces, non solitarias ac vagas circunferri, sed habere vectores suos, solidos orbes, à quibus circum terras deferantur: sed nuda tantum, & visibilia, ac nota eos dixisse, cælumque non orbes illos, sed omnem supernam, cæruleámque regionem, quam oculis, vbi fugatis nubibus, serenam nobis venti reddidere, longe latéque suspicimus, appellasse. Cum autem dicitur de stellis, sole, ac luna: Et posuit ea in firmamento cæli: intelligendum eas posuisse in superna regione. Et: Qui habitat in cælis, In superna mundi regione, etiam vltra ipsum cælum. Et: Dominus in cælo sedes eius. In superna mundi regione, altissimis mundi partibus. Et: Extendens cælum sicut pellem, siue tentorium, fusionem illam aëriam: qua de causa dicitur rakia, quod etiam solet de aëre vsurpari. Cum vero ait Salomon: Quando præparabat cælos, aderam, quod Hebraice בהכינו, quando firmabat, stabiliebat, quod de robore & corpore videtur dici, non de aëre, quod non potest firmari ac stabiliri: respondeo me dixisse frequentius nomen cæli esse totius supernæ regionis, quam orbium cælestium: quod pro orbe aliquando reperiri non diffiteor. Verum neque nos illud prętereat, firmitatem à Salomone dari etiam nubibus, vt possis intelligere cæli firmationem etiam de aëria regione. Nam paulò post cum ait: quando æthera firmabat sursum: pro æthera, Hebraicum habet שחקים shechakim, id est nubes. Sic paulopost, & librabat fontes aquarum: pro librabat, est בעזוז baazoz, dum firmabat, stabiliebat. Declaránsque, quid sibi voluerit, quod de cælo, nubibus, fontibus, stabilitis & firmatis dixit, addit: Et legem ponebat aquis, ne transirét fines suos. Hæc inquam

Psal. 122.
Psal. 10.
Psal. 103.
Prouerb. 8.

C est stabilitio, situs, positus, locatio, præscriptæ sedes omnium rerum, & elementorum. Denique audiendus hoc loco Aristoteles, qui variam significationem cæli afferens quótque modis soleat dici cælum docens, vnum ait esse, quod quicquid supernum est, solemus cælum appellare, εἰώθαμεν γὰρ τὸ ἔσχατον, καὶ τὸ ἄνω μάλιστα καλεῖν οὐρανὸν, ἐν ᾧ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρῦσθαί φαμεν. Solemus enim extremum, & supernum vocare cælum, in quo dicimus, totam diuinitatem consistere. Ergo cùm prophetæ dicunt, Deum & angelos habitare in cælo, proculdubio, vt autor est Aristoteles, non in orbibus solis & lunæ dicunt, sed in altissimis totius mundi regionibus. Quod quidem neque cælum est. Nam est alia cæli significatio, quæ corpus cæli & orbes solis & lunæ & astrorum designat, quam raro aut ferè nunquàm credo à scriptoribus sacris commemorari. Est nouissima significatio, totum à terris ad cælum, ambitum mundi designans. Hos ille affert cæli significatus, pro aëre igitur, & tota superna regione creberrima est theologiæ consuetudo, dicere cælum. Quæ regio iure merito vocata est à Deo shamaim, & hoc est verius etymon, & verior vocis sensus quam superiores, à sham illic, maim aquæ, vbi aquæ generantur, inde ad nos descendentes. Aquarum regnum. Ergo cùm dixit: Fiat firmamentum in medio aquarum: intelligitur omnis superna regio, quam primum fusionem, & spatiú extensum, vocauit, postea shamaim, quasi sedem, regionémque aquarum. Eáque disclusit aquas inferiores, ac superiores. Inferiores autem, quia nondum fuerant à terris separatæ, dixit hac regione separatas à supernis aquis fuisse,

nullas ſupernas aquas innuens, niſi quæ deſuper concreſcunt & delabuntur ſemper, quas D loquens populo, qui nondum philoſophari poterat, quaſi ex altiſſimis cæli regionibus delabi monſtrabat. Hanc regionem, que diſiungebat aërias aquas, ſic enim putant vulgares, ab aquis infernis, fuſionem, tractúmque cæleſtem, quem inter eas aquas, quibus tunc omnia tegebantur, & eas quæ nunc inde deſcendunt, tradidit poſitum, appellauit. Quantum autem ab omni ſæculo, deſuper, agmen aquarum defluxit in terras, omnibus fluminibus ac fontibus terrarum, ipſo quoque latiſſimo Oceano vberius? Et mare ſuum, ſuóſque fontes ac flumina habet cælum, quæ regio finibus immenſis circumſcripta, ſydera ac terras attingit, ipſis terris, quas perennibus aquis fœcundat, longe vaſtior: quas niſi fontibus, natura ſiccas, irrigaret ſuis ariditate & ſquallore defœtæ, nihil vtile ac ſpecioſum animalibúſque alendis aptum, continerent. Genitor autem ac pater omnium aquarum eſt aër, à quo non hymbres ſolum, ſed & terreſtres fontes, qui de montibus cauis, plurimíque aëris, & propter ſolis abſentiam frigidiſſimi, oriuntur, fluminaque ingentia, quæ maris ampliſſimis ſinibus recepta, ipſum augent, & efficiunt, habent initium. Hinc veteres omnium rerum principium aëri adiudicarunt, & plures flumen appellarunt aërem. Orpheus & Plato, tartarum, fontium, ac fluminum itémque maris genitorem. Nec melius quiſquam docebit hæc, & interpretabitur Moſen, quam Ariſtoteles, qui loquens de ſitu aëris, vt cauſas aëriarum rerum aſſignaret, diſtribuit eum in duos locos: primum aſcribens cometis, facibus volantibus, capris ſaltantibus, & id genus: de ſecundo autem loquens ait, περὶ δὲ τοῦ τῇ θέσει μὲν δευτέρου τόπου, μετὰ τοῦτον, πρώτου δὲ περὶ τὴν γῆν, λέγωμεν, οὗτος γὰρ κοινὸς ὕδατός τε E τόπος, καὶ ἀέρος, καὶ τῶν συμβαινόντων περὶ τὴν ἄνω γένεσιν αὐτοῦ. De ſecundo, inquit, loco reſpectu eius quem diximus, primo autem circa terram dicamus: ſiquidem is communis eſt locus aquæ & aëris, & eorum quæ accidunt ſurſum, vbi ipſe deſuper generatur. Ecce Ariſtoteles & Moſes mirabiliter concordes, imò philoſophiæ Moſaicæ Ariſtoteles interpres. Nam quem apud Moſen Deus appellauit ſecunda die, shamaim, id eſt ibi aquas, vel ſitum aquarum, hunc Ariſtoteles quoque locum communem aquæ & aëris appellat. Duóque nomina Moſaica declarant quæ dicit Ariſtoteles, rakia, shamaim, quæ ſunt nomina aëris, primúmque eſt aëris effuſi, ſecundum aëris aquas generantis: & vtraque illa aëris & aquæ, quam dicit Ariſtoteles, communitas declaratur. Quid quòd idem Ariſtoteles ait eſſe quendam fluuium labentem inter cælum & terram, communem aëris & aquæ, modóque ex aqua fieri aërem, modò ex aëre aquam? Meritò igitur aëris creati Moſes faciens mentionem, aquas ſimul ſupernas & infernas memorauit, quæ alteræ ex alteris generantur, interfuſo aëre, & loco communi aëris & aquæ. Hunc communem locum inter vtramque rem ſeparantem, Moſes vocat rakiam, & shamaim: primum, quia fuſus eſt circum terras: ſecundum, quia habet gignitque aquas. Cum quo iuſtiſſimè vtraſque aquas commemorauit, quia infernæ aquæ gignunt ſupernas, ſupernæ item infernas, interiacente aëre & loco, quo fit iſte reditus & reciprocatio ab aquis marinis euaporatis, ab eiſdem deſuper congelatis, & in terras iterum redeuntibus. Quæ cùm ſit maximum diuinúmque opus, ad rerum terrenarum mundanarúmque procreationem neceſſarium, vt maxima pars ſit philoſophiæ, iure inter diuina opera habuit locum præcipuum. F Eſt autem Geneſis iſte Moſis quaſi quidam liber philoſophiæ naturalis, non rerum gignendarum cauſas, ſed earum primo natarum origines docens. Nec eſt fortaſſe fictitium quod docemus, omnium viſibiliū rerum Moſen quæſiſſe & docuiſſe principia. Videntur autem mare, terra, aër, ſydera: ignis autem quem circum lunam conſiſtere tradidere philoſophi, non ſenſu, ſed ratione percipitur. Sed enim etiam ipſe Ariſtoteles eum non ignem, ſed aërem ignitū, & igni quiddam ſimile, eſſe teſtatus eſt. Hoc quia non videtur, nec eſt ab aëre natura ſeparatum, non commemoratur etiam à philoſophia ſacra. Quid igitur, ſi dicamus, quoniam terras & aquas creatas docuiſſet, id eſt, duo elementa, ſupereſſent autem duo, quorum vnum non venit ſub oculorum obtutum, nec eſt ab aëre, ſeparatum, reliquum alterum ei commemorare ac deſcribere neceſſe fuiſſe? Itaque poſteaquàm abyſſum, id eſt, aquas, & terras nominaſſet: poſtquàm lucem, hoc eſt, ſolem deſcripſiſſet: vbi eſt aëris, quæ maxima eſt mundi pars, deſcriptio? Non enim eſt, vt Hebræi ſuſpicantur. Et ſpiritus domini ferebatur, quomodo enim aër ſpiritus, pars aëris? Et quomodo ſpiritus ante ſolem & aërem? Nimirum igitur ibi eſt aër. Fiat firmamentum, vel vt habet Hebraicum, rakia, effuſio, expanſio in medio aquarum. Sciant igitur omnes, atque quod obſeruauimus ipſi ex cognitione Hebraicarum litterarum, audiant, nullam eſſe ſacris litteris aëris appellationem. Eſt nomen

Aër omnium aquarū genitor.

terræ,

A terræ, est aquarum, terra dicitur Arez, aquæ dicuntur maim, aeris appellatio nusquàm est. Nam אד ed, signat vaporem quendam vt transtulit Symmachus ἀτμὶς, ענן anan designat nubem, sic & שחקים shehakim, nomen autem totius elementi nusquam est. Hinc & Caldæi, & qui apud Hebræos philosophantur, vsurparunt vocem Græcam aer, vti & Latini. Dico autem esse necessario istius rei, quæ certe non debuit in creatione rerum, cunctis rebus nominatis, silentio præteriri. appellationem rakiam, id est diffusionem, siue shamaim, quod sonat illic aqua, aqueam regionem, aquarum regnum. Hinc volucres cæli, & super rakia volantes aues, id est aere, hinc aquæ super hac fusione, id est desuper generatæ inter aspectum nostrum, & eas quibus terræ obruebantur, aeriis campis interfusis. Hinc & Theodoritus ait, τὰ νέφη τὰ φέροντα ὑετὸν, οὐρανὸν καλεῖ ἡ γραφὴ, καὶ τὸν ὑετὸν οὐρανόθεν ἔρχεσθαι. Nubes ferentes hymbrem, cælum vocat scriptura, & de cælo pluuiam labi. Ac forte shamaim primum significat aërem, deinceps cælum ipsum sydereum, quod aëri imminet, sydereósque globos, in omnes mundi partes diffusos, cælestes aulas, quarum vna est aula Dei, à splendore perenni vocata ab antiquis cælum empyrium, præcipue igitur ac primo shamaim ac rakiam aërem fuisse nuncupatum, post ex loci propinquitate ipsum iam cælum, non est credere absurdum. idq; traditum ac descriptum à Mose cùm dixit: Fecit Deus firmamentum in medio aquarum: id est diffudit ex altissimis aquis illis terrestribus, quæ omnium cacumina montium, teste sacro vate Dauid, excellerent, inter eas, quas vident omnibus sæculis, delabi mortales, aeriem regionem, eam vsquequaque velut velum tenuissi-

Aëris nullum apud Hebræos vocabulũ.

Cælũ empyrum.

B mum pandens (sic enim nobis suspicientibus apparet porrectum quiddam & effusum) eoque vestiens terras. Declaranda nunc vel soluenda sunt alia, quæ supercælestes aquas credere nos cogerent. Quod enim dicitur: Qui tegis aquis superiora eius: quem sensum habeat, ex alio scripturæ loco declaro, Qui operit cælum nubibus, Eadem cùm sit vtrobique oratio, idem debet esse orationis sensus. Cùm cælum dicit nubibus à Deo cooperiri, quid percipis? quo to vocari & impelli animo sentis? Nempe cæli, hoc est, aeris regiones supernas nubibus offundi, per latas cæli regiones, Deum nubila spargentem, auferre ex oculis serenitatem: possúmque audacter asseuerare, cælum à vate hoc loco non supernos illos orbes, qui non videntur, non veniunt sub aspectum nostrum (Nam cœruleum illud, aeris immensi est decoloratio) nominari, sed viride istud ac serenum quod tegi vel operiri atque abscondi nubibus potest, non possunt orbes, qui non videntur. Sicut ergo cælum operit nubibus Deus, sic contegit aquis. Vtq; non semper nubes adsunt, cælum vestientes, sic nec semper aquæ, ne forte suspiceris perpetuam quanquam aquarum assistentiam eum dixisse. Decet enim nos secum theologiam conferentes, eam propriis facibus illustrare. Idem ergo est de aquis atque nubibus cælum contegentibus sensus. Vtrisque cælum contegit Deus. Vbi enim sunt aquæ, nisi in nubibus? Qui tegit nubibus cælum, etiã aquis, quæ nubibus continentur. superiora autem dixit, id est supernas partes eius, quæ distant plurimum à terris. Intellige enim quid sit cæli supernum. Non vltra solem ac lunam, & extra cælestem vertiginem, sed sacris litteris, cæli, id est, aeris supernum, est quicquid

Supercælestes aquæ.

C est supra nos. Quod & à Græcis dicitur μετέωρον: vnde & ventos & pluuias, & cometas, grandinésque vocant meteora, Latine superna, sublimia. Ergo quod dixit, Qui tegis aquis superiora eius, recte dixeris: Qui tegis aquis sublimitates eius, siue meteora. Ac nubibus condensatis, veluti tecto, cælum, id est aerius tractus, contegitur: hísque confertis ac conglobatis, fit per totum cælum, valida contignatio ac quasi tabulatum. His etiam quæ diximus patet illud oraculum. Et aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen domini. Dicendum enim cælum, propter morem linguæ Hebraicæ: & super, intelligendum respectu nostrorum oculorum, non cælestium globorum ac sphærarum, quasi vltra ac supra illas. Cælum quoque aerem, totámque regionem sublimem exponendum. Aquas ergo quæ super cælos, nubes ac pluuias voluit significare, cuius est in promptu euidentissima ratio. Nam cùm omnia ad laudem Dei conuocaret, solem & lunam, & stellas luminosas citans, tum cælum & aquas quæ super cælo. Dein cetos marinos, & abyssos hinc ignem, grandinem, niuem, glaciem, siue iuxta Hebraicum קיטר kitor, vaporem & nebulam, deinde ventum & procellam, quæ omnia meteora sunt. In his non est vsquam pluuia. Quid igitur est, quòd omnibus sublimibus commemoratis, pluuiam, quæ præcipue ac cum primis fuit commemoranda, reticuit? Certe igitur hanc aquas supercælestes vocauit. Quod clarescet magis testimonio de catarractis cælestibus, vt & istud dissoluamus. Dicitur enim, Et catarractæ cæli apertæ sunt, & facta est pluuia super terram quadraginta diebus, & quadraginta no-

Gen. 7.

ctibus. Vides causas largissimorum hymbrium, quia ruptæ essent catarractæ cæli. Quos D appellat præcipitantes magno cum impetu, rapidóque descensu nimbos. Nimbos ergo appellat catarractas Hebraico dialecto. Quos & Græci catarractas hymbres vocant. Sunt autem catarractæ præcipites ac vasti largarum aquarum ex alto loco descensus, veluti catarractæ Nili. Tales ac tanti nimbi fuerunt inundante diluuio. Non sunt autem duo genera aquarum catarractæ cæli & pluuia, sed exponens causam cur facta tanta pluuia esset, dicit cæli catarractas patefactas. Idémque illic pluuiæ & catarractæ, aggeratio prioris est postremum. Talis est autem ibi locutio, qualis cum nostri poëtæ dicunt, labi præcipites ex æthere nimbos. Neque enim eos putamus è cælo præcipitare, quòd ita poëtæ loquantur. Has ipsas aquas respexit planè Dauid cùm cecinit de Deo: Posuit tenebras latibulum suum, tenebrosas aquas in nubibus aëris. Hebraice clarius. Tenebrositatem aquarum, densas vel densitatem nubium. Nominat quasdam aquas, quæ sint latibulum Dei, eásque ne credas cælestem substantiam, crassas ac densas esse nubes dicit. Consideratis igitur locutionibus Hebraicis, deprendemus supercælestes aquas, esse nimbos & pluuias, quæ super firmamento, cælique sublimitate generantur. Et si verò permultum supra nubes interualli superfit, populari tamen suspicioni inseruiens, firmamentum & fusionem, quicquid est infra nubes appellauit: quòd autem in hymno trium puerorum statim post angelos, ante solem & lunam aquæ nominantur, dicendum autorē eius carminis in ea sententia fuisse, sicut & Hebræi postea, vetustiores autem secus credidisse. Ex cognitione igitur cælestium aquarū, innotescit quod cælum fuerit secunda die creatum. Nam cùm aquas coniunxerit cum cōmemoratione cæli id certum est indicium, id cælum ab eo describi, quod habeat, generétque aquas. Non enim, vt à principio dixi, oportebat cum cælo, si cælum hic orbes illos cælestes designat, aquas comprendere: sicut nec in commemoratione solis, lunæ, cæterorúmque astrorum. Quid enim istis corporibus cum aquis? Vt ergo catarractas cæli, & cælestes aquas, more quodam suo, pluuias vbique scriptura dicit. Sic tale cælum, à quo istæ aquæ descendunt, secunda die est factum. Ac sicut solita est, pluuias & nubes dicere, consistere supra cælo, si hoc loco locuta, subiecit quoddam cælum illis aquis, semper enim ait supra de cælo vel desuper cælo delabi aquas. Ergo quoddam cælum subiicit illis aquis. Eadémque est phrasis apud Mosen ac cæteros prophetas, in cæteris item locutionibus inter se similes. Vt cùm ait Dauid: Verbo domini cæli facti sunt. Respexit enim ad illud Mosaicum: Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquarum. Quanquàm apud Dauid magis, cæli superior pars significatur. Est igitur omnium linguarum, ac gentium mos, cælum vocare omnem superiorem tractum, vastam circunquaque regionem. Ideo vocatur Hebraice shamaim, id est situs, generatióque aquarum. Et ab Aristotele τόπος ὑδάτων, locus aquarum, vt sit quasi Hebraicæ vocis interpretatio. Sham locus, illic, maim aquæ. Tres autem sunt res, vt natura, sic nomine finitimæ, in quarum appellationibus est nomen aquæ, shamaim, iamim, maim, cælum, maria, aquæ. Omnium igitur rerum, terra & aqua fuere principium, terra terrestrium arborum, plantarum, animalium: aqua cælestium aëris, ignis, ætheris, lucis. Atque aër à calore solis est effectus. Qui si abesset, aut F prorsus deferueret, omnis in aquas aër rediret. Hinc aër in cauernis, aqueus totus, & in fontes, flumináque distillans. Nos igitur (quanquàm doctissimi Græci duos cælos induxerint: Primum supernum quoddam supra firmamento, de quo dictum sit, In principio creauit Deus cælum & terram: alterum creatum secunda die, appellatum firmamentum, hocq; secundum velint esse crystallinum) dicimus, habita prius omni veneratione tantis viris, ex his quæ nobis videntur, hos cælos sic esse digerendos, vt cælum quod creatum dicant secunda die, reuocetur in primum, vt spiritus domini creauerit cælum illud crystallinum ex aquis, non secunda vel prima die, nam nulla dies sine cælo esse potuisset, cui sol est affixus diei creator, sed ante diem, quando spiritus domini ferebatur super aquas: ideo subito lux extitit, Deinde cælum quod dicunt esse primo creatum, supra firmamento, dixerim non esse apud Mosen, vt qui nec de angelis sit vsquam locutus. Nam cælum illud, si esset, esset cælum empyrion, de quo non est credendum Mosen scripsisse, apud quem de solis corporeis rebus creatis est sermo. Deinde cælum secundi diei dicimus esse aërem, de quo nihil illi sunt locuti. Duabúsque rationibus necesse est, quod illi cælum secundum esse voluerunt, esse primum: quia dies non est sine sole, sol quoque non est sine cælo, sine orbe vectore. Ergo quoniam fuit ante cælum secundi diei, dies & lux, non est cælum in quo est sol & lux, cælum secundi diei. Necesséque est prius esse aut simul creatum firmamentum cum sole

Catarracta quid.

Psal. 17.

Calū quid apud gentes omnes.

A sole & luce & die. Aut inquam ante solem, lucem, diem, quæ sunt eadem, firmamentum est creatum, aut vna, dum fabricaretur orbis vector, etiam sol ac sydera creabantur, quia sunt de orbis substantia. Et vt Astrologi volunt, talis est stella in orbe, qualis nodus in arbore. Ne sequatur igitur confusio, necesse est ponere istum ordinem, vt cælum secundi diei, sit aër, cuius sunt multa indicia, orbis autem cælestis creatus sit ante lucem, aut vna cum luce. quod nisi fecerimus, magna incommoda sequentur. Præterea resoluta est ambago, quæ coëgit hæc dicere. Videbant enim cõmemorari cum cælo aquas quasdam supercælestes, quam rem nos resoluimus, & ad ipsam naturam reduximus, secundum illud cælum inuenientes esse aërem. Nam quod fecit locutio suspicari de aquis supra firmamento, quas desuper remansisse confitentur ad temperandum calorem corporum cælestium, certũ est eos coactos id dixisse. διχῇ δὲ διεῖλεν τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν ὁ τῶν ὅλων θεός, καὶ τὰ μὲν ἄνωθεν ἐπιτέθεικεν τῷ στερεώματι, τὰ δὲ κάτω καταλέλοιπεν, ἵνα τὰ μὲν ἄνωθεν ἐπικείμενα, τῇ τε ὑγρότητι, καὶ ψυχρότητι μὴ συγχωρῇ τῷ πυρὶ τῶν φωστήρων, λωβᾶσθαι τὸ στερέωμα. τὰ δὲ κάτω μεμενηκότα διατρέφῃ τοῖς ἀτμοῖς τὸν ἀέρα διαβαρόμενον καὶ ξηραινόμενον ὑπὸ τοῦ ἄνωθεν ἐπικειμένου πυρός, Bifariam ait Theodoritus pro Basilio, Seueriano, Acacio, Deus vniuersi diuisit aquarum naturam, aliásque desuper imposuit firmamento, alias reliquit inferius: vt desuper impositæ, humore & frigiditate non sinerent ignem luminum cælestium labefactare firmamentum. Quæ autem inferius remansissent, nutrirẽt vaporibus aërem, quem iugiter permeat, & exsiccat supernus ignis. Nos ergo gratias habemus Deo, reperta via, qua possemus ista nimium à

B natura dissidentia, effugere: inuenientes secundum cælum esse aërem, cum quo naturaliter hæreant aquæ superiores & inferiores. Dicerent enim multi, nulla indigere refrigeratione firmamentum, Esset enim corruptibile: Aliáque sequerentur impossibilia. Duos ergo cælos nonnulli è sanctissimus illis theologis à Mose inductos crediderunt, quia secunda die fit etiam quoddam cælum. E quibus Aquacius, quasi tamen dubius: μὴ ποτὲ στερέωμα ὠνομάσθη οὗτος ὁ οὐρανὸς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ προτέρου οὐρανοῦ εἰκὸς γὰρ τὸν πρότερον λεπτομερέστερον σῶμα τυγχάνειν, καὶ εἰλικρινέστερον. Quæ sunt, An firmamentum appellatum est istud cælum, ad discrimen prioris cæli? Par enim est, prius illud, esse corpus rarius & purius. Ecce Acacius si vocem Hebraicam rakia, quæ sonat effusionem, & extensionem, in firmamentum tralatum à Septuag. cognouisset, non sonare proprie firmamentum, nihil addubitasset: nunc autem dubitat an sit dictum firmamentum hoc secundum cælum, quia robustius, & ex aquis, & densius quàm illud, quod proprie cælum sit dictum. Atqui vox Hebraica, non solum non sonat robur, & firmamentum, vt potius designet raritatem, extenuationem, fusionem. Sicque ea non cogit hoc esse cæleste corpus. Theodoritus etiam fuit in eadem suspicione, ὁ μὲν πρότερος οὐρανὸς, οὐκ ἐκλήθη στερέωμα, ἀλλ' οὐρανὸς ἐξ ἀρχῆς ὠνομάσθη, οὗτος δὲ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος τὴν προσηγορίαν ἐδέξατο. Primum, ait, cælum non est appellatum firmamentum, sed mox à principio cæli appellationem est sortitum. Istud autem ex ipsa re nomen accepit: post declarat quia ex aquis densatum. Ego igitur semper alioqui veneratus eorum doctrinam & sanctitatem non arbitror esse duos illos cælos apud Mosen, sed duos

C hoc modo vt vnum sit tota substantia orbium, luminúmque cælestium: alterum ipse aer: Et vtrunque Mosen spectasse quando dixit, In principio creauit Deus cælum: vt hic designet cælum, quicquid est supra terras, aerem, ætheriámque substantiam: postea explicás, commemoret antea primum, id est lucem, seu solem, qui cum suo orbe est creatus, postea secundum, in secunda, scilicet die. Bifariam quoque diuisi sunt Hebræi, alij prima die creatos esse cælos asserentes, & cælos interpretantes, nouem hagalgalim, id est rotas vel orbes cælestes, siue sphæras, quorum est præcipuus Rabi Moses, & maiores. Alij secunda die, cælúmque exponunt rakiam, id est effusionem. Sed priores eadem sequitur impossibilitas, sequitur etiam posteriores, nisi cælum, aërem interpretentur. רקיע

Fiat firmamentum.

Tametsi in annotationibus secutus sum veterum theologorum opinionem, quæ maxime pendet ex interpretatione Septuag. qui reddiderunt vocem Hebraicam rakia, στερέωμα firmamentum, soliditatem, non destruuntur tamen illa ab istis. Ea sunt de substantia cæli, quam soliditatem, immutabilitatémque philosophi, poetæ, theologi esse dixerunt. Et Homerus vocat, nunc πολύχαλκον, ferreum, durissimum: nunc χαλκοβατὲς, ærea pauimenta, solum firmissimum: nunc, ἕδος ἀσφαλὲς, tutam, incorruptibilémque sedem. hoc tamen, quod hic proponimus spectat in aerem, & aliud quoddam cælum. Vt abeunte voce rakia in duos significatus, & significante tum cælum ipsum solidum, tum aerem, illic

Firmamentum. *Ilad. ε.* *Odyß. ζ.*

pro cæli soliditate sit exposita, hic pro aëre. Designat enim vox diffusionem, diffusio autem pertinet ad cælum ipsum sydereum, & aërem. Non quidem proprius est significatus huius vocis rakia, quod transtulerunt Septuaginta, στερέωμα, sed ad priorem sensum tamen, respondet. Commode de nubibus dicitur, & campis aëriis, qui fusi partes monstrantur in omnes. Cúmque vox ducatur à raka diffundere, extendere, vere dicitur de aëre, qui diffunditur & extenuatur. Vt enim malleus aurum in laminas diffundit, quod ista voce Hebraice significatur, sic sol aquas extenuat in aërem. Nec aër est aliud quàm aqua subtiliter explicata. Cùm autem hæc naturalia sint, quæ diximus de hoc cælo, minime autem naturalia, quæ nonnulli Hebræi, philosophiæ cognitione carentes, dixerunt, constat ea esse aspernanda. Dixerunt enim hac secunda die materiam illam cælestem, principio creatam, nunc diffusam vsquequaque, rakiam appellatam. Hæc qui fieri possunt? Cur non eodem tempore cælum creatum & effusum credamus? Deinde prima die, qua creata est lux, si lux corporea fuit, fuit sine cælo? sine orbe: si incorporea, quomodo aggressus creationem rerum corporearum, & visibilium, inchoauit ab incorporeis? Quomodo ante abyssum, terrámque commemorans, refugit statim ad lucem incorpoream?

Aër quid.

In medio aquarum.

AQuas non quæ tunc essent, sed in omne tempus, vniuersalémque naturæ consuetudinem respicit. Erant quidem aquæ infernæ, supernæ autem non quidem tunc, sed ad sua, omniáque alia sæcula respectat theologus, quoniam desuper creantur, gentis suæ more locutus, quæ solet vbique quasdam supernas, & cælestes aquas vsurpare, non illas quidem semper in sublimi pendentes, sed aquas supernas semper appellatas, propter tempora, quibus delabi videntur. Nam & cælestes sunt appellatæ, non quòd semper morentur in cælo, sed quòd sæpenumero inde cadant, priuatáque est Hebraicæ gentis loquendi consuetudo.

Diuisitque aquas quæ erant sub firmamento.

HEbraice non est verbum erat, sed habet ad hunc modum. Diuisitq; aquas quæ sub firmamento, siue diffusione, tẽporis diffinitione sublata. Itaque non tunc quidem aquas desuper innuit fuisse, quanquam vaporibus exhalatis, nubes tunc cogi poterãt, sed vt dixi ad omnem naturæ consuetudinem pertinet. Neque de diuisione aquarũ tanquam re præcipua, ac inter cæteras principe loqui theologo consilium fuit, sed sicut de auium, plantarum, pisciúmque origine est locutus, sic ista aquarum interposita est ab eo diuisio, vt declararetur vnde pluuiæ, quarum in his litteris est celebris commemoratio, & inter maxima Dei beneficia recensentur, à quibus ali terras, annuos prouentus effici demonstrãt. Quam habuerunt & causam & principium. Id scilicet principium habuerunt autore & indice Mose, quòd interiecta est quædam regio, & cælum quod nubes superuolantes sustinens, ab altis locis, non minorem vim demittat aquarum, atque earum, quæ finibus marinis continentur. Quòd si de mari loquendum sibi existimauit, certe & de cælestibus aquis, non erat quamobrem reticeret. Vniuersales enim origines & causas rerum cunctarum genitrices, quæq; omnem mundum & naturas omnes amplectantur, sibi demonstrandas putauit. E quibus autem omnia nata esse dicuntur sunt sol, cælum, aqua, terra. Si solem dicas, non tam vniuersalem, totóque mundo vagantem rem, cuius sint omnes res participes, dices: sin lucem, ecce res omnes aspicit, omnibus locis, omnibus animatis & inanimis rebus adest. Similiter vbique est cælum, id est aër, mare quoque omnes terras intra & extra, circúnque vagatur: generalis quoque omnium terrarum est pluuia. Has vniuersales res describere Moses curauit. Summa ergo sapientia, cælesti afflatu, in secunda die, tres res est complexus, cælum siue aërem, mare infernum, mare supernum, id est eam regionem, à qua tanta vis aquarum descendit, quantam mare cõtinet. Simile enim est mare in cælo, atque in terris. Totum siquidem mare fluminum, fontium, ac pluuiarum concursu efficitur, flumina & fontes, de montium latissimis cauernis, quæ frigidissimi sempérque stillantis, & in his ipsis cauernis, ob frigus, solísque distantiam, in aquam coacti aeris, sunt plenæ, oriũtur. Hymbres quoque à cælo. Ergo in cælo quoque id ipsum est mare. Eunt ergo redeúntque in semetipsa, mare terrestre & cæleste. Ex aquis terrestribus aer gignitur, aer per flumina & fontes, & hymbres ad genitorem suum reuertitur. Vno die totum mare circunquaque trahitur in cælum, & eodem die reuertitur in proprias sedes, præcipue noctu. Nam tot flumina, fontes, hymbres, quæ mare quidem subeunt, sed augere non possunt, eodem die à sole in cælum reuocantur: quæ omnia pulcherrime etiam

E quatuor elemẽtis nata omnia.

docuit

Adocuit Aristoteles vt sit eum audire operæpretiũ. γίνεται δὲ κύκλος οὗτος μιμούμενος τὸν τοῦ ἡλίου κύκλον, ἅμα γὰρ ἐκεῖνος εἰς τὰ πλάγια μεταβάλλει, καὶ οὗτος ἄνω καὶ κάτω, καὶ δεῖ νοῆσαι τοῦτον ὥσπερ ποταμὸν ῥέοντα κύκλῳ, ἄνω καὶ κάτω κοινὸν ἀέρος, καὶ ὕδατος. πλησίον μὲν γὰρ ὄντος τοῦ ἡλίου, ὁ τῆς ἀτμίδος ἄνω ῥεῖ ποταμὸς, ἀφισταμένου δὲ, ὁ τοῦ ὕδατος κάτω, καὶ τοῦτο ἐνδελεχὲς γίνεσθαι κατά γε τὴν τάξιν. Quæ sunt. Fit autẽ ista conuersio, solis circuitũ imitata. Nam simul ac ille flectere sese capit, ea sursũ ac deorsum it, reditque. Oportétque quasi circum eũtem fluuium istum communem aëris & aquæ cogitare. Nam cùm proximus nobis est sol, vaporum flumen sursum ascendit: cùm vero discessit, flumen aquæ reuertitur deorsum. Idq; iungitur, ordine quodã certo. Hęc Aristoteles. Ex intima ergo philosophia & Moses aquas superiores & inferiores, inter quas interfusus sit aër, nominauit. Quod Aristoteles dixit inter cælum & terram commune flumẽ. Et vere prophetica sapientia vtrumque mare est commemoratũ. Etenim vt regio maris terrestris est terra, sic regio maris cælestis est cælum. Inter vtrumque mare, separat quasi latissimum velum, ipsum cælum siue aër, propriéque cælum est aër, vnde color cælestis, cæruleus. Hoc cælũ, hæc regio, cum aquis suis facta est & constituta, à prudentissimo illo omnium rerum & causarum, è quibus alia nasci possent, inuentore.

Vocauitque Deus firmamentum cælum.

NOmina ista, nuncupationesq; Dei, quidã Hebræi & Latini dispositiones interpretantur, vt cùm dicitur vocasse, quasi sit eũ disposuisse, statuisse, decreuisse. Mihi videtur ipsum etymon spectãdũ, quod à rerũ natura depẽdeat. Vt autẽ natus Adã iuxta proprietates, B naturasq; cuiusq; nomina animalibus indidit, sic antequã nasceretur, eas res quę creationẽ eius antecesserunt aliquis necessario nuncupauit, & nuncupauit iuxta naturas & proprietates cuiusq;. Quis autẽ & naturas earum rerũ norat, & nomina poterat indere, nisi solus opifex? Merito igitur istarum rerum primordialium nomina, Dei nũcupationes fuisse dicuntur, quibus eas ipsas res eum appellantem Adam audiuit. Atque natura rerum nomina indita à Deo certum est, sicut & à primo homine, & cæteris qui in quacunq; lingua floruerunt. Vera igitur etymologia, nominis cæli ducta est à natura eius. Nam cùm multas habeat vtilitates & proprietates, aër, vna est notissima, & maxima, quòd continet aquas, est aquarum genitor, à quibus omnia affatim bona suppeditantur. Ab aquis ergo iustissime nomen est sortitus Atque hanc vocẽ shamaim declarare proprie aerem: & ab aquis nomẽ accepisse tres sunt rationes: priores duæ sæpe adductę sunt, quòd scriptura creberrime pro aere eam vocem vsurpet, volucres cæli, nubes cæli, pluuias cæli: quòd eius rei quæ hoc nomine significatur, ibi facta sit mentio, vbi & de aquis terrestribus, & cælestibus, cùm in descriptione orbiũ cælestiũ non fuerit operæpretium aquarũ meminisse. Postremo quòd ipsum nomen aperte declarat ab aquis esse deductum. Nam aqua apud Hebræos in numero multitudinis semper, in numero singulari nunquam profertur Maim. Nomen quoq; cæli semper est in numero multitudinis shamaim. Hæcq; est vera ratio, quòd cælum semper in plurali profertur apud Hebræos: non quòd sub nomine cæli aliqua multitudo cælorum subsit. Itaque quoties hæc vox, ad Latinos & Græcos traduceretur, debuit numero singu- C lari reddi cælum, non cæli, quia non à multitudine cælorum, numerum multitudinis accepit, sed à nomine aquarum quæ semper in plurium numero designãtur, est formata. Quod vehementer obseruãdum reor, vt sciatur, quid hæc vox proprie designet, & quam ob causam Deus eam sic formauerit, Diuina nempe ratione.

Cæli apud Hebræos etymon.

Congregentur aquæ, quæ subter cælo.

MIrabili ordine naturam creatio, creationem sequitur descriptio. Nulla est ea philosophia probatior, quæ cum theologia est commista, id est quæ causarum ingressa indaginem, eas primas & veras repertura, ad earum primum autorem sæpius respectat. Talis est philosophia Mosis, quæ philosophia quidem est, quia rerum naturalium veras causas, antiquissimáque assignat exordia, theologia vero, quia Deum sine cuius numine nasci proculdubio nihil potuisset, autorem, dictatorémque omnium monstrat. Lætatur Socrates apud Platonem, audita sententia Anaxagoræ, qui censuisset ordines istos rerum inuentos omnes à mente, vnum hoc causarum vere reddendarum refugium arbitratus, si ad mentem sapientissimam cuncta referantur. Primam igitur diem fecit sol creatus, ab excellenti, diuináque operatione lux appellatus. Pariter autem solem fecit Deus, ac sol fecit diem. Eo die ac sequenti à sole simul concoctis vastis aquis, aer, quem dicimus cælum, est creatus. Quod cùm eo temporis spatio sol egisset, apparuere terræ solis ardore sublatis supra terras aquis. Nam cùm

Acem, vt sit dulcis: Sic in omni mari, cùm dulce esset totum à principio, etsi idem fuit residē-tis atque ascendentis & per solem vanefacti humoris numerus, perfecit tamen quod remansit, vt totum mare esset salsum. Mitto alias rationes, præcipue quòd salsedo efficitur non solum euaporatione, sed concoctione, concoctio autem tota aquarum commotione. Naturale quidem videtur, quotidianam solis euaporationem, & quasi concoctionem, dum dulcissimũ ac purissimum quodque resoluit, crassus autem quicquid est, & densius, magisque terrestre, quasi excolatum dimittit, efficere mare vt sit salsum, esseq; solis ardorē, quasi naturalem calorem totius mundi, sicut naturalem habent suum animantes, euaporationem autem marinarum aquarum esse quasi digestionem, marinas aquas residentes, quasi vrinam, sed hoc præcipue factum, cùm recens creata solis ardentissima flamma, quæ tunc, quia per mane ferebatur, nec inter ipsam ac terrā obstabat aër, fuit potentissima, radiósque habuit flagrantissimos, vastas aquas adeo concoxit, vt tunc præcipue, tunc primum, facta fuerit salsedo. Illam enim solis aquarum dissolutionem, ideo necesse est fuisse potentissimam, quòd per eam infinitá vim aëris elicere, crearéque Deus statuisset, Hæc aëris postea vastitas à cælo vsque ad terras densata, solis calorē temperauit. Vt autem nunc per aërem, lux & aër feruntur, sic tunc licet exiguum tempus, per inane in aquas descenderunt. Quod quanquam est decretis Aristotelis contrarium, tendere per inane aliquid posse, ratio tamē alia est deprehensa melior ac verior. Bene ergo & Mosi consētanee dexerunt veteres Græciæ theologi, diuinæ creationis non ignari, & bene laudat eos Aristoteles, ἀλλὰ μᾶλλον εἰκὸς
B ὥσπερ φασί τινες, ἀπελθόντος τοῦ πλείστου καὶ μετεωρισθέντος τοῦ ὑγροῦ διὰ τὸν ἥλιον, τὸ λειφθὲν εἶναι θάλατταν. Magis esse probabile quòd quidam asseruissent, plurima per solem, aquarum parte recedēte, ac in sublime leuata, quod remansisset mare fuisse. O veritatem, omnia tempora, omnes animos penetrātem. Hoc quod illi dixerunt apud Aristotelem, prodidit nobis Moses. Hanc ob causam terra tertia die nudatur, mare efficitur, sublata scilicet in altum parte aquarum, per rapidi potētiam solis. Deum igitur vt ad principium reuertar, terras cauasse, aptasq; ad aquas recipiendas eas fecisse, verissimũ est: continetúrque sinibus, voraginibusque suis mare, à quibus ipsum nulla dimoueat æternitas. Solas mari adiacētes paludes, temporum diuturnitas immutauit, & circum littora in se coarctatum, ea ampliora reliquit, sed non magno progressu. Veras autem sedes nunquam deseruit, dico voragines quasdam, & loca caua, quæ vox tunc est reperta, cùm proprius locus, legitimæq; sedes sunt datæ mari. Hoc fortasse sit quod toties vociferātur scripturæ, Deum, mari terminũ præscripsisse. Obiecit enim magnorum longas, & inter se implicatorum montium series. Vt nullum ferè sit mare, cui vel non immineant, vel non proximi sint, altorum ordines montium, in quos penetrare, ne tota quidem æternitate possit. Sæpe ad ignota littora, & à littoribus paulo vlterius progressus, & circum editissimos montes, & scopulos procurrentes aspiciens, agnoui mirabile Dei consilium, quòd eos montes veluti munimenta & aggeres, fluctibus insanis obiecisset. Exhaustæ quidem sunt paludes, quas circum littora stagnare irrupentiũ in mare fluminum hostia coëgissent: Veluti palus, quæ sub Augusto, Strabone scribente, multóque *Paludes exhaustæ.*
C etiam post, totam circumibat Italiam, Rhauēna in media palude relicta, quæ nunc omnis ferè, partim natura, partim opere humano, euanuit, ingensq; spatiũ circa montes reliquit. Sed id raris in locis, vt à mari cōdito, cui creato montes pro littoribus & claustris, dati, non late campi excreuerint circum littora, quos olim mare allueret. Sed respice montes illos altissimos, mare vndique cingētes, ac munientes, siue in Italia, siue in Græcia, Gallia, Hispania. Iam ab vno tantum latere fit discessus. Hinc est ille qui in Libye dicitur catabathmos, hoc est, descensus. Ab Italia quoque in idem mare fit maximus descensus, in quādam profundam, vastámque voraginem, ab Aphrica & Italia recipiente se mari, vt iure ab accolis appelletur chonca. Contra sunt autem vsi quàm decuisset, ratione, qui ex his conati sunt probare maris ac terræ mutationes. Nam quia facta esset aliquorum locorum mutatio, eo argui voluerunt, quia mundus esset æternus, fore aliquando vt montes in campos descenderent, in cāpis montes surgerent: sic vicissim mare & terræ sibi succederent. Fieri quidem id posset, si mundus esset æternus. Nam cùm omnia particularia in æternitate corrumpantur: vtique & montes laberentur, & mare decederet, & aliæ terræ frugiferique campi inundarentur. Sed quoniam non est mundus æternus, nullum vnquam erit tempus, cum imas illas, profundásque sedes mare deserat, tametsi fiat in littoribus paululum. Mirabile igitur videmus Dei consilium, qui maria vastis vndique montibus sæpiuerit, sedes ei in profundum, vt latissime subsideret, deiecerit, terras munitissimis immensisq; saxorum

aggeribus, tantarum ab impetu aquarũ protexerit. Itaque quod nostri trãstulerunt, Congregentur aquæ, Hebraicéque habet יקוו המים ikauu hammaim, quasi dicendum esset. Excauentur aquæ, in cauernis subsidant aquæ. Fuit enim mare quasi totius aquæ sedimentũ, in altissimas regiones purioribus subleuatis. Eoq; vocatur quasi ὑπόστασις, quod idẽ & vrinæ animalium est nomen: Sedimentum autem ad imas partes defertur. Tanquam vrina totius mundi fuit mare, in vnam quasi χώραν vastissimam cauernam delapsa. Sol autem melius detraxit, quod animalia pasceret ac nutriret. Hinc tanquã philosophię haud ignari poëtæ loquuntur, mortales vesci auris.

Appellauitque Deus aridam, Terram: congregationésque aquarum appellauit maria.

QVoniam autorem non modo rerum, sed etiam nominũ ipsarum Deum theologus ostẽdit, aliquas hæc nomina ad naturas ipsarum rerum proximas etymologias habere necesse est. Terra igitur aquarũ alluuie segregata, dicta est arida, seu sicca. Græce ξηρά. Hanc siccitatem solis vehentissimus æstus, qui in primordio fuit rapidissimus effecit: siccitas autem est aquarum discessus. Qua gratia porrò Deus aquam segregasset, terram nudam esse voluisset, ipso nomine terræ indicauit. Appellauit enim eam lingua illa vetustissima, in qua nomina primarum rerum à veris ipsarum naturis ducebãtur, Erez ארץ. Nomen proprie designat quod calcatur, à verbo razaz, addita iuxta idioma Hebraicum, littera Aleph, quod consilium creandæ terræ demonstrat. Creata est vt ab animalibus nobilissimis, quibus omnia creabantur, calcaretur. Hoc respiciens antiquissimus Græciæ theologus, sapientissime totam hanc Dei voluntatem, vno versu declarauit:

Terra vnde dicta.

E

Γαῖα εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.
Tellus lata sinu, cunctis tutissima sedes.

Hesiod. Theogon.

Tantundem valet apud Hesiodum ἕδος, atque Mosen Erez. Ac forte vox Græca ἕδος, ducta est ab Hebraica, mutata littera, vt quod esset Erez, factum sit edes. Edos Græce pauimẽtũ, solum idem Hebraice Erez, quod premitur, calcatur, quod ingrediẽtes homines, reliquósque animantes sustinet. Ostenditúrque eo quam ob causam & terra creata, & aquis enudata fuerit. Idem istud probat terram & si cæteris elementis grauior, densiórque sit, tamen præcipue, quia hominum futura erat habitatio, Deum condere voluisse. Omniúmque prima condita & fundata est terra, æque conditione ac dignitate prior. Quod autem mirabilius est, nescio qua sorte, quo casu, qua ratione, nisi potius diuina, & ob successionem sæpius nobis commemoratam, eadem etymologia, antiquissimi Latini appellarunt terram à terendo, atque Deus, Erez à razaz, id est terendo, vt Erez signet terram, quia teratur, ita Hebraice, sicut & Latini. Hinc sunt illa, quod apud omnes gentes, terra sinus ac mater antiquissima & altrix dicitur: & Homerus ignauos appellat, ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης. *Terræ inutile pondus.* Hæc terrę in theologia appellatio coarguit eam ita accommodata, vt vndequaque posset ab animantibus habitari. Quod nunquã euenisset, nisi rotundam, vt æquè cælestis esset vbique luminis particeps, figuram habuisset,

Illiad. ε.

Terra rotũda.

Principio terram, ne non æqualis ab omni.
Parte foret, magni speciem glomerauit in orbis. Sic enim habitari ac teri vestigijs animantium vbique poterat. Itaque hoc nomen terræ indicat tum ad habitationem animalium eam fuisse creatam, tum ad id, aptum situm, dispositionemq; habuisse. Maris quoque nuncupationem, quoniam Dei est, Hebraice autem vocatur Iam, arbitrandum ab aliqua maris proprietate factam. A fremitu videlicet, perpetuóque stridore. Siquidem & aquæ quæ Hebraice dicuntur maim, à fremitu, sonitúque habent nomen. Fremitus, vociferatus, ac stridor Hebraice significatur hoc verbo המה. Ab hac origine dicuntur hamaim המים, id est resonantes, stridentes, tumultuantes, numerus multitudinis à singulari hamah. Inde elisione hinc atque hinc hiantis litteræ, fit Iam, id est, consonans, fremens, tumultuans. Iob litera ad futurum spectat, sicut in nominibus Izchak, Iaacob, Israel, à verbis, Zadiak, Aakab, Sara. Æque ab ham, Iam, & Iom. Ab eodem hoc verbo fit thehom: Omnia sonitum, fragorem, tumultúmque significantia. Ab vno verbo ham, hæc quatuor, hamaim, iam, iom, thehom, id est aquæ, mare, dies, abyssus. Fremunt omnia & consonant, subitóque nata fremuerunt, ab illo, & ab isto sonitu, nomina sortita. Hoc appellatum est mare, quo natura eius nunquam conquiescentis, sed in perpetua commotione semper frementi, significatur. Agitatus facit fremitũ, à ventis fit agitatus. Sed vt nulli incumbant venti, sunt tamen secretiores causæ, à quibus moueatur. Nam cùm incõstantes

F

Ouid. 1. Metam.

Maris etymon.

Mare cur moueatur etiã sine ventis.

Ates aquę natura ſint, hæ latiſſime patentes, motus illos ſuos habent liberiores, faciliqúe impulſu ſeu ventorum, ſeu feruore ſolis, qui concoquat, æſtúmque quaſi ignis in olla efficiat, ſeu radijs lunæ, quibus mouendorum, augendorumque humorum vis ineſt mirabilis, incitatur. Verior autem cauſa vt ſemper agitetur mare ea cùm primis eſt, quòd vt videmus flumina temetſi per planum ferantur, vt in ſumma æqualitate conſiſtere videantur, ire tamen ſemper in aliquam partem & impelli, ſic aliquò ſemper decurrit oceanus, tametſi videatur in plano. Reiectus autem à littoribus, quæ habet vbique tanquam clauſtra, nec valens vlterius progredi, neceſſario reflectitur. Quod idem facerent & flumina, ſi hoſtia maris nacta, aliqua vi refunderentur. Nam quæ in plano ſunt, breui momento, huc, illúcque impelluntur. Hinc ſemper it, reditque ſtatis horis mare, tanquam flumen vaſtum, quod non habeat vbi conquieſcat. Si terra eſſet inæqualis alibi profundior, alibi celſior, vnus tantum eſſet motus, nunc quoniam æqualis eſt vndique & rotunda, ſtare autem in tanto ſpatio non poteſt, neceſſario cum tenet curſum vt eat, redeátque. Eſt autem in tanta vaſtitate ex omni parte in rotundum decliuitas, quocirca facile eunt redeuntq; maria ad vnam decliuitaté, & à littoribus repulſa, ad aliam decliuitaté reflectũtur. A motu iſto vocatus oceanus Græcę: à ſonitu, qui fit ex motu, Hebraice Iam, quaſi ſonans & tumultuans. Sic fremit ſemper, ſic ſemper littora plangunt, hanc habuit à Deo, & naturam, & naturæ aptiſſimũ nomen.

Et ait, producat terra herbam virentem.

B PErſpicuum eſt, quamobrem eodem tempore, aquarum ad vnum locum concurſus, terrarum emerſio, tum earum fœcunditas extiterit, vna omnia, die, non vna dies in profũdas ſedes abeuntibus aquis, vna terrarum partui ſit data. Narratur enim quam ob cauſam, quóve conſilio extiterit primũ. Non propter ſe videlicet mare, terris aquarũ contagio ſolutis, in ſedibus ſuis conſtitiſſe, ſed vt longe latéque montium & camporũ viriditas, omnigenáque vbertas, primæuis aquis humefacta, deſuper autem ſolis ardore confota tellure, pullularent. Idcirco vna eademq; die, dum cogitur mare, dum celſiores terræ pateſiũt, producitur in his omnis arbos & herba. Ac prima die, quam fecit ſol creatus, quædam facta eſt aquarum reſolutio, ſecunda terræ magis aruerunt, tertia ex his arefactis, ſed adhuc humẽtibus, omne genus ſtirpium exortum eſt. Quod habuit ordinem mirabilem & prouidentiæ & naturæ. Naturaliter enim, quia prudentiſſime parata & prouiſa fuerant, ſequebantur. *Herba priores plantis.*
Natæ ſunt igitur plantæ, ſed herbæ primum teneriores ſcilicet, & ad naſcendum faciliores, tum priores natæ, quàm plantæ, quia nata prius animalia, quorum herbæ cibus eſſet futurus, poſterius ea, quorum arborei fructus. Sæpe autem mecum ſoleo demirari quæ reperio apud philoſophos aut ſumpta de theologia Moſis, aut quadam ſorte conſentientia. Teophratus probat Dijs non ſanguine & animalium adipe eſſe litandum, ſed potius frugibus terræ, & floribus, atque herbis ſuaue olentibus quòd hæc ipſa priora, quàm animalia terra enixa ſit, ex his autem quæ terra genuerit priores herbas quàm plantas. Quod his verbis docuit, Δένδρα μὲν γὰρ δὴ πρὸ ζώων ἀνέδωκεν ἡ γῆ, καὶ τῶν δένδρων πολὺ πρόσθεν, τὴν ἐπέτειον γενομένην πόαν. Quod eſt: Arbores ante animantes terra edidit, multo autem ante arbores,
C iſtam quæ annuatim herba producitur. Hæc ille: Legimus autem hoc loco apud Moſen, tertia hac die, herbam virentem, & lignum pomiferum, terram protuliſſe. Sexto auté die producta eſſe animalia. Et quod Theophraſtus ait, multo antè herbas è terra natas, quàm animalia: ſexta nempe die, illæ tertia: tum Moſes antè herbam, poſt arbores ait è terra pullulaſſe: prius enim dicit, Producat terra herbam virentem: poſtea, Et lignum pomiferum, id eſt, arbores. Moſéſque ait, imperatum eſſe terræ, vt produceret. Theophraſtus vtitur verbo producendi ἀνέδωκεν ἡ γῆ, quod Moſes Hebraice, ותוצא הארץ Et protulit terra. Septuaginta paulo vulgarius, καὶ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ. Herbam annuam ait Theophraſtus, id eſt fœnum, quod brutorum animalium eſſet cibus. Eaque Gręce dicitur πόα, qua voce vſus eſt idem philoſophus. Moſes autem ſua lingua עשב, quod proprie fœnum deſignat. Septuagintáque tranſtulerunt βοτάνην χόρτου, herbam fœni. Salomon autem illa voce Moſis vtens: Et collecta, inquit, ſunt fœna de montibus. Quo *Prouerb. 27.*
loco eſt עשבות הרים. Arbores autem in cibum humanum datas, etiam oraculum oſtendit. Vt duo genera animalium, alterum ante alterum ſunt creata, ſic ciborum genera duo eodem ordine. Sexta die bruta de terra naſcuntur, poſt eadem die, creatur homo. Tertia die terra profert herbas aut fœnum, poſt frugiferas arbores. Itaque herba, quam iuſſit cùm primis è terra naſci, eſt fœnum Hebraice עשב. Hæc dicitur דשא quando pullulat, & virere cœpit, quando ſicca colligitur eſeb. Quidam tamen Hebræi putant eſeb

plantas maiores dici, minores autem ... desc. Arguitúrque Salomon à nõnullis, quòd asseruerit desc virorem herbarũ, non herbas ipsas appellari. Ostendunt autem Descim esse numerum multitudinis à Desc, quod non esset, si virorem ipsum terrarum designaret. Hoc ergo fuit brutorũ cibus: frugiferę arbores, cibus humanus, delicatior. Quod doctissimus vates, de antiquissimis, paulo post creationem hominibus loquens, cõfitetur, quasi Mosis interpres: D

Ouid. 1. Metam.

Ipsa quoque immunis, rastróque intacta, nec vllis
Saucia vomeribus, per se dabat omnia tellus,
Contentíque cibis nullo cogente, creatis,
Arbuteos fœtus, montanáque fraga legebant,
Cornáque, & in duris hærentia mora rubetis.
Et quæ deciderant patula Iouis arbore glandes.

Hæc clara & expressa traduntur apud Mosen, cibus animalium brutorum fœnum prius de terra, tum arbores fructuum feraces producuntur. Nam tametsi nonnullis herbis homo, fructibus quibusdam bestiæ vescuntur, proprius tamen cibus istius, fructus arborum, illarum id quod theologia proprio nomine dixit eseb, id est, fœnũ, vt transtulerunt Sept. Hac de causa erant arbores in paradiso, quibus, vna excepta, vesci homini concessum. Poëta notas sibi arbores nominauit, sed alias longe potiores, tum ob situm orientis, tum ob paradisum locum fortunatum ibi floruisse putandum. Excluso tamen, quòd quidam ferunt, cuius aiunt etiam Bedam autorem, septuaginta duo genera fructiferarum, suauéque olentium arborum fuisse in paradiso: quòd quidem non arbitror Bedam sanè bonum theologũ scripsisse: quanquã non magni apud me hęc referunt. Nondum ergo terra segetes dabat. Ille fuit hominum antiquorum cibus, quod vsque ad rauim, succedente inuicem sibi ordine sęculorum, Poëtæ sunt vociferati, & in insulis fortunatis, nec veteribus incognitis, paucis ante annis reperti sunt, qui passim hoc cibo vescerentur, segetum boúmque ignari. Itaque non fabulose hæc finxere Poëtæ, sed à primoribus illis fama vulgata, post multa sęcula cum scribi & decantari ortus humanus cœpit, repleta sunt ea carmina veterũ Poëtarum, quos postea recentiores secuti sunt. Quam & Theophrastus & Porphyrius confirmarunt. E

Herbam virentem facientem semen.

CVm de arboribus loquitur, duas ab eis res exigit, vt faciant fructus, vt habeant semen iuxta genus suum: cùm vero de herbis, vnam tantum, vt habeant semen. Non fructus ergo efflagitat ab herbis, sed eas vult esse cibum animalium humi reptantium, reddituras terræ semen, vnde generis sui aliæ nascerentur. Fœnum igitur veluti herba medica, id est, τέλφυμον iubetur nasci, quæ se ipsa, non fructu vt arbores, animalia pasceret. Ac quod ait inferius, Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, & vniuersa ligna, quæ habent in semetipsis sementem generis sui, promiscue de homine & brutis animantibus loquitur, cibum eorum simul decernens: non quòd fœnum hominum escam præscriberet, quod explicat cùm ait, Vt sint vobis in escam, & cunctis animantibus. Fuisse igitur primordia fœcundissima, illásque in sua origine terras & aquas, & solé fuisse efficacissimũ, vt quemadmodum nunc multi de terra nascuntur frutices & herbæ, natæ tunc arbores felicissimæ sint, quas fortasse terra nunc non pareret, omnium rerum exépla & earum principia considerata confirmant. Qua enim priores homines formosa & procera, robustissimáque corpora, morborúmque omnium, propter sanguinis bonitatem, nescia habuerunt, viuebantq; numerosissime: eadem omné terram, omnes aquas & cælum, quæq; ex his nascuntur, alúturq;, felicitate fuisse genita, necesse est. De solis hominibus, eorumq; longæua vita declaratur, sed ex hac humanæ vitę loginquitate, quam ex originis bonitate pepédisse intelligimus, in cęterarum rerũ felicibus exordiis, considerando versamur, habuisse terras, proceras, aspectuq; & fructuum dignitate insignes arbores, iucundius rutilasse solé, nitentioribus radijs complesse late terras. Hoc, vt dixi, non modo ratio, omniúmque consideratio rerum, quarũ sunt exordia ferè semper meliora, sed ipsa quoque scriptura demonstrat, de genere humano, parte rerum meliore protestans. Quod latius patet in cæteras res exemplũ. Terra itaque facile est in illo fœcundo primordio, imperio Dei obsecuta, vt omne genus herbarum, amœnarúmque arborum produceret, cum adhuc vsquequaque humesceret, & nouus sol desuper illi animationem abunde suppeditaret. Species quidem arborum, naturali ratione, sicut in carne pili, in terra continebãtur. Vt enim in causis effectus, quia similes sunt causis de quarum substantia procreantur, insunt: sic in terra omnium stirpium F

Primordia rerum fœcũdissima.

pium

Apium erat materies,vt quamcũque formã quęcunque se daret,cadere posset.Omnia quidẽ referenda sunt in Deum, qui genitrices causas, in quibus cunctarum rerum lateret origo, creauit tales,vt his constitutis tanti,támque mirabiles effectus generarentur. Nam quemadmodum aëre constituto, secuti sunt venti, pluuiæ, nebulæ, grando, nix:sic posita terra, positum est id quod in omnes stirpium formas, mirabilibus modis variaret. Eóque idem fuit terræ fundator, atque plantarum, herbarum, fructuúmque sator, quia matrem, quæ tantarum esset rerum parens, ad hoc creauit. Requisiuitque postea ab ea, ob quæ fundamenti & parentis altricisque loco eam parasset. Ideóque in diuinis litteris idem est Deus atque natura,omnia quæ cæteri,in æternas,stabilésque rerum leges referrent,ad voluntatem constitutionémque Dei, redigentibus. Quod autem formas edere mare potuit, totidem quod potuissent,stirpium edidere terræ. In quãtam potuit aquarũ vitalis humor, formarum prodigiosam cadere varietatẽ, tantas,tantorúmque generum protulit terra, naturalem cum illa similitudinem,coniũctionémque habentium.Quid enim aliud sunt stirpes, quam ipsa terra & aqua, in quandam aliam speciẽ traductæ, & quasi excolatę? Formas autem efferunt omnigenas,in quas se cúnque vis ipsa transformet: vt quod venire in animos opificũ formæ possint artificiosæ,tot de se ferre terra naturæ instinctu potuerit. Ac sæpe ipse mecum quærere soleo, Factá ne sint naturalia & æterna quæ Deus fecisset, vt quemadmodũ ab artificibus dictæ & factæ sunt res artificiosæ,sic à naturali operatore, naturæ sint omnes repertæ,idque esse naturale contigerit,quod post creationẽ successit,an reperit ipse

Deus & natura idẽ.

B quod esset maxime è natura, extra quod melius fieri non posset: vt decem tantum, verbi causa,rerum creandarum,mundique totius rationibus propositis, meliorem Deus viderit, cúmque naturam omnium rerum esse contigerit. Soleóque assentiri postremo, Deum fecisse non quidẽ omnia quę fieri aut ipse facere potuisset,quia minus bona vtiliáque essent, sed quod esset optimum ac pulcherrimũ. Quod quoniá esset melius ac perfectius accidisse vt esset omnium vera natura.Poterat enim Deus creare terras,plãtis & frugibus steriles,duras,saxeas, sine aqua primordiali, vides quid fuisset consecutum. Decem alij si proponantur modi, in his fuisse melius & absolutius probabis, quod fuit, vt natura fuerit cuiusque rei. Est autẽ natura id,quod in vnaquaque re fuit melius. Tantas igitur terra species & formas edidit, quãtas naturæ eius conditio virtúsque reciperet. Quod quidem & si principiũ habuit ab ipsa terra,nisi tamen quiddam secretius, ordinem formis dedisset,stare ac seruari quicquam nequiuisset. Hinc ingenio magni viri, cùm in consideratione rerum istarum versarentur, & admirabiles essent hominum rerúmque naturalium ordines considerando progressi,non habentes quid amplius in horum assignãda ratione dicerent, Deum & naturam associarunt,naturam ordines eos, Deum eorum inuentorem & moderatorem appellantes.Sic Aristoteles Deum & naturam clamat nihil ociosum ac superuacaneum fecisse, quod non fuit nisi summæ sapientiæ:Idémque ait,Deum,quia res essent in terra corruptibiles,parasse vt esset inuicem sibi succedentium perpetuus generationum ordo.Cuius impellor huc proferre, quia longe est clarissimum testimonium.vt qui non cõsiderarunt vel

C quæ ab illo,vel à Mose dicerẽtur, fiant hac nostra admonitione attentiores.Etenim Moses docet Deum dixisse,imperasse,statuisse,vt omnia è terra nascerentur.vim gignendi simile sui retinentia.Hoc imperium & legem ac placitũ,fuisse Dei Moses docet.Aristoteles autẽ, ἐπειδὴ γὰρ ἐν ἅπασιν ἀεὶ τοῦ βελτίονος ὀρέγεσθαι φαμὲν τὴν φύσιν, βέλτιον δὲ τὸ εἶναι, ἢ μὴ εἶναι· τοῦτο δὲ ἐν ἅπασιν ἀδύνατον ὑπάρχειν, διὰ τὸ πόῤῥω τῆς ἀρχῆς ἀφίστασθαι, τῷ λειπομένῳ τρόπῳ, συνεπλήρωσε τὸ ὅλον ὁ θεὸς ἐνδελεχῆ ποιήσας τὴν γένεσιν. Quoniã,ait in quocunq; genere rerũ, desiderare melius naturá asseueramus,melius est autem esse quàm non esse, idautem fieri vbique non poterat,quia longa esset ab ipsa origine distãtia, quod supererat.Deus dedit vniuerso, perpetuam generationem. Aspicis interpretem & assertorem theologię Mosis Aristotelem? Moses quidem non assignat causam cur sit rerum terrestrium successus & formarum ingenitis rebus,rerum gignentium similitudo locata:docet Aristoteles duas causas, vnam propinquam,alteram superiorẽ proponens. Volebat,inquit,Deus aut natura facere quod esset melius,est autem melius esse, quàm non esse, quod Aristoteles ratione, Moses testimonio Dei, quod optima est ratio, probat. Siquidem asserit eum ad vnamquanque rem creatam affirmasse, fuisse bonã. Fieri autem perpetuũ esse non poterat, quia ab origine sua æterna, nimium res recederent,non substantia solum,sed etiam loco. Vult,ait vterque,Deus quod est bonũ,nam si voluisset, non creasset:assertum est autem,quod creasset esse bonum. Ecce & bonum dixit esse, & creare ipsum voluit. Id igitur maxime habuit in votis. Idque docet

A ante oculos haberet creationē, alterúmque post alterum, & si simul fuissent creata, esset ei commemorandum: maluit tamen quod natura monstrabat iter sequi, & explicare cuncta deinceps, vnumque ordinem aggressus, eóque absoluto, reuertitur ad alterum. Prior ordo fuit, quòd creato sole, fusæ & extenuatæ aquæ, aërem fecerunt, nudatæ sunt terræ, immensáque residuarum aquarum copia in vnam voraginem, coërcita. Terris autem nudatis, natæ sunt omnigenæ stirpes, vestiti floribus, herbis, arboribus, montes & campi. Vides vnum deinceps ordinem, quem totum absoluere describendo coactus sit Theologus. Eodem autem tempore quo factus est aër, mare intra legitimos fines coërcitum, terræ nudatæ, stirpes & herbæ genitæ, desuper luna & omnia sidera creabantur. Conglobatus & accensus, sapientissiméque constipatus sol: in terris quidem ipse reliqua opera faciebat. Ipse factus fecit diem, fecit aërem, fecit denudationem terræ, aquas exhausit, stirpes & animalia creauit. Desuper autem Deus cælestia lumina, ex eadem atque sole, sed diuersa ratione, massa creabat, processitq; opus vsque ad quartum. Primum enim creatus est sol, post luna, post septem errones, demum sydera, vel ἀπλανεῖς. Prima dies nata est à sole creato, secunda creata est luna, tertia creatæ septem errantes, quarta omnium syderum multitudo. Nihil enim temerè fit à Deo, & si fiunt omnia mirabiliter, quorū nulla possit, nisi potestas eius qui creauit, ratio assignari. Tria igitur opera in terris exequente sole, cælū, siue expirationes cælestes aëriamue regionem, reuelationem terrarum, aquis in profundum subsidentibus post, satum arborum, herbarū ac florum, de-

Solus Deus rationē rerum creatarum tenet.

B super creabat astra Deus implens mundum luminibus. quod quidem opus non solum non minoris momenti fuit, quàm illa tria terrarū, sed longe etiam maioris. Vt si duobus diebus, in cælestem lenitatem diffusa est pars aquarū, & terræ patefactæ, frugibus & plantis sunt repletæ, tantundem temporis aut plus etiam tam mirabili ac vasto dandum sit ætheriarū substantiarū opificio. An si vna dies in creatione solis, id est, spatio simili vnius diei, est exactum, in omnium opere stellarum, quarum singulæ vix credibili magnitudine dicuntur excedere terras, non diuturnius spacium absumptum debemus arbitrari? Omnis hæc ratio demonstrat iisdem diebus cælum stellis exornatum, quibus inferioris mundi opera peragebantur. Etenim à principio per spiritum sapientiamq; diuinam operātem, & eam quam dixere Theologi διάκρισιν diremptionem, & quasi extractionem faciētem, totus æther effectus est. Sol ante omnia, cuius a cæteris corporibus plurimum distare volebat dignitatem, quorum neque calida est neque lucida natura, sed quædam quasi crystalli, purissimáque veluti speculorum species, vt si lumen adsit, colluceant, sin minus, quemadmodum cætera sint tenebricosa. Atque illud est verissimum, & à Theologis quoque vetustissimis assertum, eadem ratione fuisse ex aquis eductam ætheriam substantiam, atque ipsum cælum, expirationésque cælestes. Videmus enim aquam in aërem, in nubes, in faces, vapores igneos mutari. Itaque eodem illo tempore id factum existimandum est, cùm sapientia, ingeniúmque Dei ferebatur super aquas, & ex his puriores substantias educebat. Solem primum, cuius operosa magnitudo & pulchritudo vincit omnia, cælestia &

C terrestria. Agitans igitur & concutiens creatas ab se aquas secreuit & accendit ignem, purissimáque lumina, defecatasque materias veluti speculorum & nubium, vt eædem & luminosæ sint, & leuissimæ: quales nitidissimæ nubes, quæ quo puriores sunt, hoc altiores sedes appetunt, ipsæque ignis, id est, flamma non est aliud, quàm accensus aër. Ideóque aquarum magnitudinem tantam fuisse credendum est, quanta & ad spiritus aërios efficiendos, & ad effundendum totum æthera, cælestésque substantias sufficeret. Hoc antiquarum gentium monimentis perpetuísque successionibus traditum erat. Quam penes eos Poëta repertam sapientiam referens ad amussim cum theologia Mosis consentit:

Sol pulcherrimus & maximus rerum omniū

Hanc Deus & melior litem natura diremit:
Nam cælo terras, & terris abscidit vndas,
Et liquidum spisso secreuit ab aëre cælum.

Ouid. Metam. 1.

Nisi theologia Mosis succurreret, Poëtarum more eum fabulose locutum putaremus. Sed vera canit, si tamen theologiam Mosi adhibeas. Non enim prorsus erat lis illa cum terra, congeries aquarum, sed iacta & præparata fuerant ceu rerum supernarum, infernarúmque origines. Ergo sapientissimus ille, & infinitæ potestatis spiritus diremit litem, diremit quam parauerat congeriem, ad opus, magnitudini, sapientiæque suæ congruum accinctus. Nam cælo terras, & terris abscidit vndas. Primum enim super illam aquarum

vastitatem operans (id enim proprie sonat Hebraicum מרחפת merachephet, motum scilicet magni opificis, immanémque operis immanis operationẽ) abscidit cælum à terris. Secreuit enim purissimum ex aquis illis æthera, eámque substantiam assumptá redegit in orbes, qui terras illuminantes, signa quoque & tempora distinguerẽt, hominúmque in terris opera gubernarent. Densiora fecit ipsa luminosa corpora, orbes autem eorum rariores. Abscidit ergo terras à cælo, cęlúmque à terris, in altum ætheria substantia sublimata. Secutum est deinde, vt vndæ fuerint ab eodem à terris separatæ. Scribit enim Moses, Congregentur aquæ ad locum vnum, & appareat arida. Ecce abscidit terras ab vndis: & liquidum spisso secreuit ab aëre cælum. Cernis & hunc eundem ordinem seruare non potuisse, & repetisse quod ante dixerat. Nam cælo abscidit terras. At hoc cõmemoratum est. Nunc autem, & liquidum cælum è spisso aëre secreuit. Bis ergo idem inculcat. Non potest enim in tanto simul vrgẽte opere non fieri repetitio. Repetit ergo & Moses in quarto die solis operationem. Sed carmen confero: Et liquidum spisso secreuit ab aëre cælum. Moses autem secũda die docet cælum, id est, diffusiones aërias, spiritalésque animationes extractas: addo ego, ex aquis. Debet autem summopere considerari quod ait, liquidum cælum, spissum aërem: Ostendit enim substãtiam cælestem esse ipso aëre puriorem. Sicque fatẽtur omnes, ex aquis aërem, ex aëre æthera generari, ætheria vero esse cęlestia lumina. Non mirum igitur si mundi altissimas regiones obtinuerunt. Confitentur autem & ipsi ex aquis æthera creatum, vt annotationes ostendunt: Simile quid enim est æther, atque purissimæ nubes, quæ & albescunt, & altissimis sedibus immorantur, Faces etiam per inane feruntur. Quo modo autem sempiternis sæculorum ætatibus, pares in eadem semper varietate teneant cursus, Dei opus fuit, & spiritus idem. Idem Poëta iterat tertio quod bis ante dixerat: E

Ouid ibid.

Ignea conuexi vis & sine pondere cæli,
Emicuit, summáque locum sibi legit in arce.

Cogebatur enim vt series esset perfecta, sæpius idem memorare. Et Moses cùm primum dixisset creatam lucem, id est, solem, quarto cum cæteris eum adnumerat, vt esset inter se apta & connexa descriptio, ne separatim quasi cæsa membra, moles & ornatus cælestis describeretur. Debemus enim naturam in his assignandis sectari, non turbari verbis. Nam tametsi descriptio sequitur operationes, multa tamen semel fiunt, quæ semel nequeunt tantum commemorari. Natura hanc rationem creationis ostendit, vt lux fuerit sol, duóque statim nascentium rerum riui, alter cælestium alter terrestrium in duas semitas abierint. Neque enim credendum est, dum in terra nascerentur plantæ, fuisse cælum sine luna, & syderibus Sed non poterat simul vtrunque opus describi. Assumpta est descriptio carũ, rerũ quæ à prima re creata, factæ essent. Nam luna & stellæ non fiunt à sole, & si irradiantur. A sole autem & aquæ in aërem euaporatæ sunt, & exhausta abyssus, & terræ patefactæ, & ex his calore confotis generatæ arbores & omnes stirpes. Hæc Mosen deinceps: narrare oportebat. Occurrendum est autem errori, quem non scriptoris quidem vitio, sed ipsa natura solet in his legendis animus arripere. Vt enim videbatur prima die fuisse sol creatus, veritas autem erat, solem siue lucem creatam, diem fecisse, F vt secuta post solem, dies fuerit: sic hac quarta die, qua videntur legenti creata sydera, luna, sol, non in ipsa creata sunt, sed his creatis, quarta dies circumacta & absoluta est. Dies ergo quarta, post opera, secuta est, non in die quarta sunt facta opera, qui sensus non esset nisi animi ludificatio & exorbitatio. Ecce igitur sic debes intelligere, opus eousque peruenisse, vt absoluto ornatu cælesti, dies quarta exacta fuerit. Sicq; totus ornatus à calce ad caput processerit. Ne videamur autem somnia, commentitiasq; fabulas, quanquam est ratio in promptu eorum quę dicta sunt, induxisse, & solem qui prima die fuisset satus, quasi repetitum quarta die fuisse, & cætera sydera cum luna, totum illud spacium, dum fierent, confecisse, quasique rememorationem primi diei, esse quartam, nec debere nos his repetitionibus turbari, nonnullas eiusmodi his ipsis etiam locis ostendam. Quod & si feci superius, addam tamen exempli causa, hoc quoque loco. Bis homo creatur, bis in paradiso ponitur, bis bestiæ nascuntur, bis plantatur paradisus. In quibus est etiam ordo præposterus. Quod repetatur hominis creatio superius ostendi, sed & subijcio hoc loco. Primo capite sexta die creatur. In secundo, Formauit igitur dominus hominem de limo terræ, & insufflauit in faciem eius. Hic tum repetitur humana creatio, tum additur quod fuerat prætermissum. Non enim sexta die scribitur, Deum hominem de limo fecisse,

Separatum cælum à terris.

A& in eum ſpiraſſe. Quaſi ergo fuerat omiſſum. Sic tametſi omiſſa eſt in prima die commemoratio ſyderum, non eſt quòd ſenſum quem oſtendimus, id vel tantillum dimoueat loco. Eodem capite ſic legitur: Plantauerat autem dominus paradiſum voluptatis à principio, Hebraice מקדם ab oriente: in quo poſuit hominem quem finxerat. Paulo poſt: Tulit ergo dominus hominem, & poſuit eum in paradiſo voluptatis. Nam prudenter addidit noſter, ergo, cùm non ſit in Hebraico: intelligens videlicet eſſe repetitionem. Primo capite dicitur: Ad imaginem Dei creauit illum, maſculum & fœminam creauit eos. At homo ſexta die creatur, in qua ſi & maſculus & fœmina creata eſt, vtique quod poſtea de coſta narratur, ibi fuerat omiſſum. Eodem loco legitur: præcepitque ei dicens, Ex omni ligno paradiſi comede, & quæ ſequuntur. Hoc præceptum ſimiliter mulieri atque viro datum, certũ eſt, at mulier nondum creata paulo poſt è latere Adam educitur. Ibi dicitur: Formatis igitur dominus Deus de humo terræ cunctis animalibus terræ. Pro formatis, Hebraice eſt ipſum verbũ formauit. Quod quidem ante multo, quàm homo crearetur, factũ fuerat. Fit igitur vbique neceſſaria repetitio, & quæ ante narrata non fuiſſent, ſecundæ deſcriptioni relinquuntur. In priore tamen intelligenda. Quæ exempla cùm ſint vera, cum non diſcedant à ſimilitudine ſolis, lunæ, ſtellarúmque conditarum, ſic debemus arbitrari hoc opus in primi diei commemoratione prætermiſſum. Solis autem conditionem in quarta repetitam, ſicut in cæteris eſt factũ. Dico autẽ ex his exemplis tria de ornatu cęli, Tum omiſſam eſſe in prima die partẽ cæli, id eſt, aliorum ſyderũ creationẽ, ſicut pars hominis quòd inſufflauerit, &
B ipſius mulieris conſtructio. Et vt reuocata eſt poſtea, ſic poſtea reuocatam lunæ, ſtellarũq; creationẽ, prius omiſſam. Tũ ſolẽ & ſi primũ fuiſſet editus, repetitũ eſſe poſtea cũ cæteris, tametſi cõſtet ea poſt abſoluta. Poſtremo totũ op⁹ à primo ad quartũ diẽ dico perueniſſe. Supereſt vnus ſcrupus, qui tantũ animũ torqueat, de die quarta, in qua hæc creata memorantur, vt ſpaciũ quaſi temporis certũ præfigatur, quem ſic remoueo: oſtendens non in die ea opera facta, vt quaſi narretur hoc die factũ eſſe cælum, altera primũ ſydus: ſed hunc eſſe veriorem ſenſum oſtẽdo, his operibus exactis, diei ſpaciũ circumactũ & abſolutum. Sicque ordinem fuiſſe cõditorum, vt neque noctu, neq; interdiu, primę cauſæ ab effectibus produ cẽdis interquieuerint. Quod ne fieri quidem poterat. Eundemq; ordinẽ cætera opera habuiſſe quem primum opus, quo nato & facto dies eſt ſecuta. Illud vero non ſine maxima admiratione mecum conſidero, quòd Poëta Latinus repertam apud Græcos, ad Græcos autem à barbaris tralatam creationem deſcribens, poſt omnem cæli ac terræ, poſt ætheris & aëris, aëriarúmque regionum diſpoſitionem, ſtellas ſcribit toto cælo exortas. Ideo enim demiror quòd dicitur ab eo, quod traditur à Moſe, qui poſt creationẽ lucis, poſt aëra, poſt æthera, poſt partas herbas, & ſtirpes, & arbores, affirmat à Deo ſydera creata: Poëta vero,

Vix ita limitibus diſcreuerat omnia certis,
Cum quæ preſſa diu, maſſa latuere ſub ipſa,
Sydera cœperunt toto efferueſcere cælo.

Res certè cõtemplatione digniſſima. Interpretatur enim Moſen, cuius viderat apud Græ-
C cos theologiam, non illam quidem in libris ipſius Moſis, ſed Phœnicum, Mercurij Triſmegiſti, Orphei. Latebãt, inquit, preſſa & occulta ſidera cęleſtia, ſub maſſa, maſſa ſcilicet ætheria, cælique ſubſtantia. Ætherium corpus, materies ætheria qualis facum in cælo volãtium, nuper ex aquis abſciſſum, arreptum, ac ſecretum, & in globum protractum, vt ait Plato, quod ſuper aquis in theologia Moſis moliebatur ſpiritus, ingeniúmve diuinum. Parata igitur hac ſubſtantia, & artificio Dei compacta, qui ſubito mirabiles & inſolitos ignes & ſplẽdores ſæpe accendit, vt ignis in rubo, vt is quo mons Sina ardere videbatur, vt ſplendor de facie, veſtibus eius manans in monte, exorta repente eſt lux. Interea conglobata & incluſa, & quaſi in ſua origine, in illa maſſa latentia cætera ſydera, veluti ſua vi & ſponte naſcebantur. Sicut enim creata terra fuit in ea mox partus fœcunditásque ſtirpium, paulo poſt prodierunt, ſic erant in maſſa cæleſti, nondum quidem nata, ſed paulatim naſcentia & ferueſcẽtia, certatímque erumpentia ſydera. Quod opus vſque ad quartum diem, trium dierum interuallo proceſſit, abſolutúmque eſt. Feruebantq; per omne cælum ſydera, perinde atque innumerabiles lucernæ. Naſcebantur autem è maſſa cæleſti, ætheria, ſicut è maſſa terreſtri ſtirpes. Aſſeritur enim & ab Aſtronomis ſydus in orbe eſſe quaſi nodũ in arbore. Vt ergo è terra ſtirpes & animalia, partes ſcilicet quædam terreſtres, condenſatæ in debitas formas fingebantur, & vt ex aquatili materia, quidã denſati humores & coacti, exiguo

ſpacio in mirabiles formas euaſerunt,ſic mirabiliter denſata liquiditate cęleſti,ſtellę colluxerunt. Idq; fiebat dum certis omnia limitibus diffinirentur. Atque vbi Poëta occupatur in deſcribendis mundi regionibus, qua lege creator eas ligaſſet, Moſes interea, ad maximas generationum cauſas generationéſque ipſas, quod erat potius progreſſus, deſcripſit aërem, & maria in ſinus coacta, terras patefactas,& natos camporum, mõtiúmque veſtitus, amnium ac riparum, cibos ſcilicet brutorum herbas, hominum fructiferas arbores. Ac poëta quod erat mirabile, & carminibus aptiſſimum, repetens creationem, multus eſt in deſcribẽdo aëre, æthere, ac cælo, terræ forma, vt globoſa ſit, flumina, fontes habeat: aëre vt ventos, fulmina gignat. Moſes hæc veluti minora minime moratus, breuibus maximas cauſas comprehendit. Poëta igitur poſteaquam ſitus aërios ac meliora deſcripſiſſet, demum hæc addidit: D

Hæc ſuper impoſuit liquidum & grauitate carentem,
Aethera, nec quicquam terrenæ fecis habentem.

Quo dicto vt è maſſa hac ætheria aſtra creata monſtraret, adiecit:

Vix ita limitibus diſcreuerat omnia certis,
Ouid. ibid. *Cum quæ preſſa diu, maſſa latuere, ſub ipſa,*
Sydera cœperunt toto efferueſcere cælo.

Non eſt igitur cur miremur, ſi poſt mare coactum, poſt terras apertas, poſt natas arbores, & herbas, dicuntur à Moſe ſtellæ creatæ. Ordine pari, atque æquo, iuſtiſſimóque dicuntur. Cœperant quidem efferueſcere toto cælo ſtellæ, cùm primum ætheria maſſa, mox ſol eſſet creatus, ſed ne impediretur deſcriptio, naſcentibus ac ferueſcentibus ſyderibus, terreſtria aggreſſus eſt Moſes: Ibique non diu moratus, reuerſus eſt ad aſtra, iam nata, iam rutilantia: cum quibus ſolem, & ſi iam fuerat ſatus oportere commemorare cenſuit. Nam neque ipſe Poëta, ſolem in deſcriptione ſtellarum retulit, quippe quem ante dictum eſſe oportuit. Deſcribit enim ante nata ſydera, fontes, flumina, ſyluas, ventos, quæ omnia ſine ſole fieri non poſſunt. Nec mireris quod Moſes aſſerat Deum ſydera creaſſe, tametſi è maſſa cæleſti pullularent: proponit enim Deum tanquam cauſam principalem, ſicut in creatione arborum & aquaticorum dixit: Et dixit Deus, Producat terra: creauitque cete grandia: & animam viuentem quam produxerãt aquæ. Sic tametſi dicat, Fiant luminaria in firmamento cæli: intelligẽda quoque eſt alia cauſa, è qua ſic facta ſint ſydera, ſicut è terra ſtirpes, ex aquis piſces. Tacet quidem Moſes hanc cæleſtium ſyderum materiam, quòd eſſet ab oculis remotior, nec intimos & obſcuros Philoſophiæ locos tangere decreuiſſet. Eſſe autem quaſi interpretem Moſis hunc Poëtam, formámque Moſaicæ theologiæ eum ſequi, declarat idem apud vtrumque rerum deſcriptarum ſeruatus ordo. Moſes quarta die creat ſydera, quinta piſces, beluáſque marinas, ſexta beſtias terreſtres, & hominem: Poëta quoque eodem ordine, poſt ornatum ſyderibus cælum, digerens quæque in ordinem, E

Ouid. Metam. 1. *Aſtra tenent cæleſte ſolum formæque deorum:*
Ceſſerunt nitidis habitandæ piſcibus vndæ: Die quarta. F
Terra feras cœpit, volucres agitabilis aër: Quinta.

Sexta, in qua & homo creatus eſt, lege Moſen: Poëta vero,

Sanctius his animal formæque capacius altæ,
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet.

Hoc omne traditur à Moſe, animal altæ mentis, id eſt, imaginis diuinę defuiſſe. Et homo ait, non erat, qui operaretur terram. Formatur igitur, vt in omnes accipiat dominatum. Quocirca ſi ſunt vbique ferè ſimiles, certe intelligimus quartum opus à Moſe deſcriptum, cùm deſcribatur idem eodem ordine à Poëta, de ſolis ſyderibus & luna eſſe intelligẽdum. Nam & Poëta, cùm primum fuiſſe chaos prodidiſſet, poſt in diremptione tantæ litis cælum, ætheriamque ſubſtantiam, primum factam narraſſet poſt ad ornatũ rerum terreſtrium ſe tranſtuliſſet, fieri iſta ab eo deſcriptio non poterat, niſi præmiſſo ſole, quem nullo etiam in loco nominat. Moſes autem ſub nomine lucis, rei ſcilicet in omni mundo, vt ait Philon, ἡγεμονικωτάτου, principaliſſimæ. Cuius dictum ſit Moſis interpretatio. Nam ſi natura lucis res eſt in mundo principaliſſima, habens præcipuum in omnibus locum, hæc vt cætera dignitate anteit, ſic item creatione & tempore debuit præcedere. Nulla eſt autem alia lux in mundo niſi ſolis, cui dandus ſit principatus: hæc igitur & creari primum debuit

Adebuit, & creatam primum in deſcriptione Moſis debemus credere. Quarto autem loco veluti minoris momenti, quòd à Moſe & à Poëta Moſaicæ theologiæ interprete deſcribitur, fuit aſtrorum multitudo.

Sint luminaria.

SVccurrit editio Chaldaica, id eſt, Biblia tralata quo tempore Hebræi eſſent in Babylone, in idioma illud Chaldæorum ex Hebraico, quartum hoc opus eſſe quaſi primum, vt hic quaſi commemoretur, quod prior deſcriptio tacuiſſet. Eodem ſiquidem nomine vocat opus primi diei, atque quarti. Primi נהורא nehora, id eſt, lumen, ſplendorem: quarti נהורין nehorim, lumina, ſplendores, numero multitudinis. Creatur itaque hic iterum cælum, cum repetitione eorum quæ fuiſſent omiſſa: ſicut creatur iterum homo, addita ratione creationis, quam prius tacuiſſet. Additur autem in deſcriptione, vt ſint in ſigna tempora, & annos, & vt luceant ſuper terram, & vt dominentur noctibus ac diebus, lucis & tenebrarum ſpacia moderantia, quorum nihil prius dictum fuerat: ſicut additur in repetitione creationis humanæ quod finxerit lutum, quòd inſufflauerit in faciem, quòd traxerit coſtam, & tamen dixerat, Maſculum & fœminam creauit eos: & fœminæ creationem ibi non narrauerat. Dicat igitur mihi qui quartum diem aliorum dierum explere numerum contenderet, an ſi ſexto die homo creatur, pars autem hominis eſt mulier, efficitur altera dies muliere creanda? Certe igitur hæc ſeparare non debet ratio, & ſi ſeparauit deſcriptio, nec ſeparata, debent nos ad inania figmenta reuoluere. In quibus & Hebraiſmus
B eſt, & omnium ſcriptorum, omnis quotidiani ſermonis crebra conſuetudine vſurpata eorundem enarratio.

Editio Chaldaica quæ dicatur.

In ſigna.

SIgna quoque à Græcis ac Latinis ea ſydera dicuntur, quibus menſes, ſoliſque efficiens diuerſa tempora conuerſio, internoſcitur. Et ſignifer is circuitus, quem ſol annuis reuolutionibus totum peragrat. Signáque ea aſtra, ſub quibus incedens ſol, menſes efficit, quanquam hæc ſigniferi (qui zodiacus, quòd zodia, id eſt, parua animalia deferat, dicitur) notatio, nondum erat tempeſtate Moſis vt reor reperta. Vera igitur ſignorum, temporum, feſtorúmque dierum rerúmque gerendarum, & ſolennitatum, quæ Hebraice מועדים mohadim, monſtratrix eſt luna. Ab ea certiſſima rerum gerendarum, omniúmque humanarum actionum ſigna & indicia colliguntur. Hinc Heſiodus & totius agricolationis, & aliarum humanarum actionum ſigna, notat ex lunæ crementis & decrementis. Et Homerus eadem prorſus ratione loquitur de luna atque Moſes:

Zodiacus.

Luna temporum index.

Τέκμωρ δὲ βροτοῖς καὶ σῆμα τέτυκται.
Indicium fuit, & ſignum mortalibus ipſa.

Hymno in Lunam.

Proprie igitur hæc de luna dicuntur, Solis munus eſt lux, idq; ei datum à principio, & hic idem officium confirmatur. Quare falluntur ac ſupra quàm dici poſſit mentiuntur, qui ex hoc loco, ſigna rerum futurarum iudiciariámque aſtrologiam defendunt, & peruerſiſſime locus ab eis interpretatur, vt quod de agris & feſtis ac celebritatibus ſcriptum fuerat, nulla
C prudentia, ad bella & fœdera, ad dies felices & infelices ab eis transferatur, imprudentiſſime ſcilicet à corporeis ad incorporea, ab exterioribus humanæ vitæ, hisq; non omnibus exercitationibus, ad ſecretos & diſtantiſſimos motus animorum aſcendentibus. Deus autem per prophetam admonet, A ſignis cæli nolite timere, quòd ſcilicet eſſet metus vaniſſimus, & falſa ſuſpitio: optiméque hos irridet Apollinarius, οὐ γὰρ θείων ὁρισμῶν ἀστρολόγοι γνῶσιν ἔχουσι. Non enim ſciunt diuinas diffinitiones aſtrologi. Stent, ait propheta, & ſeruét te aſtrologi. Signa ergo ſunt agricolis, vt ait Heſiodus, nautiſque, vt Auguſtinus, cæteriſq; rebus, in quibus temporum, id eſt ſereni, nubili, pluuiique, frigentis, vel calentis neceſſaria eſt obſeruatio. Sol quoque & exoriens & cum ſe condet in vndas, ſigna dabit, ait egregius poëta. Signa Didymus ea quæ leguntur in ſcripturis, vt ſtella magorum: Signum ſol manans immotus ſub Ioſuhe, ſub Eſaia retrogradiens. Item ſigna nauigantibus, arantibus. Baſilius, ventorum, ſiccitatum, hymbrium, ſignum exitiale cometæ, pluuiales hœdi, aquoſus Orió. Philon, ſigna rerum futurarum ſyderum ortu, occaſu, deliquiis, occultationibus, frugum prouentus, caritates annonæ portendi, fœtus animalium, interitúſque, ſerenitates, cælum nubilum, ventorum tranquillitates, aut violentias, fluuiorum inundationes, aut exhauſtus, maris tempeſtates, aut tranquillitates. Quatuor temporum mutationes, frigidas æſtates, aut ardentes hyemes, aut veris autumnantis, aut autumni vernantis. Iam & terræmotus, & alia multa ſigna ex aſtris accipi.

Solis munus.

Et tempora.

CVr diebus & annis commemoratis, menſes tacuerit, hæc videtur ratio, quod Moſes D
reſpiciens in conſuetudinem legis, & mandata quæ condidiſſet, cùm hæc ſcriberet, voluit menſes deſignare cùm dixit, tempora, Hebraice מועדים moadim, qua voce cuiusque menſis celebritates denotantur: quanquam Chaldaica tralatio, quæ in declaratione Hebraiſmi ſic vſui eſt, ſicut olim Græcis neſcio quæ Syra editio, aliique Græci interpretes, in qua Hebraicorum verborum proprietas ſæpe clareſcit, pro moadim tranſtulit זמנין zimanin, id eſt tempora, ſed ſtata tempora, & cerimonias intelligit. Nam & Pſalmus: Fecit lumen in tempora: quo loco eſt moadim. Ex quo perſpicitur quod ſuperius demonſtrauimus, hæc omnia, vt ſint in ſigna, tempora, & annos, proprie de luna fuiſſe dicta, non de ſole, cuius ſit munus tantum præbendæ lucis: Iſtam autem deſcriptionem quartæ diei proprie eſſe lunæ. Præclare autem diffinit tempus, & huic loco maxime conſentanee autor Latinus: Tempus, inquit, eſt id quo nunc vtimur. Nam ipſum quidem generaliter diffinire difficile eſt, pars quædam æternitatis, cum alicuius annui, menſtrui, diurni, nocturnive ſpatij certa ſignificatione. Intelligitur etiam hac voce Occaſio, quæ eſt pars temporis, habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem. Hoc addidimus ad ea quæ in annnotationibus habentur.

Tempus. *Editio Syra.* *Pſal. 103.* *Occaſio.*

In firmamento cæli.

PRo firmamento eſt ſolita diffuſio in Hebraico, quam proprie aërem eſſe docuimus. Quemadmodum autem & Latini aërem, & orbem cæleſtem appellãt cælum, ſic in ſcri- E
pturis ſacris, vterque vſitatiſſimus eſt ſignificatus: poſſumúſque arbitrari vt ſupra demonſtratum eſt, vel in ſublimibus aëris regionibus dicere Moſen, opificem lumina poſuiſſe, vel ipſi extenſo orbi affixiſſe. Totos autem ſupernos tractus ſolitum eſſe cælum appellari, omnis quotidiani ſermonis conſuetudo teſtatur. E cælo fulmina deſcendere, delabi cæleſtes hymbres, per cęlum ferri ventos, ſalubre, noxiumq́; cælum, variare & fingere cęlum humana ingenia, Nam cæleſtes orbes à nemine videntur. In cælo igitur poſita ſydera, quaſi in altiſſimis regionibus, quantum acies oculorum ſurſum extenditur ſcriptorem dicere, poteſt ipſa conſuetudine probari. Talisq́; erit hic locutio, qualis cùm Deuteron. cap. IIII. dicitur, Ne faciant imaginem iumentorum, vel auium, ſub cęlo volantium: quo loco Hebraice eſt, Auium quæ volant בשמים in cælo. Quam prudenter noſter locutionem mutauit. Sic in cælo ſunt ſydera poſita, id eſt, in ſublimi regione. Itaque quod alibi admonuimus firmamentum in ſcripturis, non eſt vt creditur, & ab indoctis prædicatur, octaua ſphæra, quæ Græce ἀπλανὴς aplanes, in contrarium videlicet, quàm ſeptem planetes, id eſt errantes, tendens, ſiquidem ad alia, hoc loco ſcribitur, ſol, luna, ſydera, poſita in firmamento, cùm ſol & luna procul infra firmamẽtum, omnium philoſophorum & aſtronomorum teſtimonio, ſuis orbibus deferantur. Quapropter vel de tota ſublimi aëris regione, vel tota cæli compage eſt ſermo. Nunquam autem ſeparatim orbis & ſydus nominantur.

Cælum. *Firmamentum.*

Et illuminent terram.

TReis habet cælum res, lucem, calorem, motum, propter duo tertium, non quòd vlla ex F
eo terris vtilitas. Deferente ergo motu lumina circum terras, fit id quod diuinum oraculum declarat: ne forte, ait, eleuatis oculis in cælum, videas ſolem & lunam, & errore deceptus adores ea & colas, quæ creauit dominus Deus in miniſterium cunctis gentibus quæ ſub cælo ſunt. Quem locum & ſi ad ſenſum prudentiſſime vertit interpres, id tamen quod tranſtulit, creauit, Hebraice ſignificantius eſt, חלק, id eſt diſtribuit, diuiſit, partitus eſt, communicauit. Hoc inquam facit motus, cuius circumactu lumina rotata, omnibus cælo ſubiectis gentibus, æqualiter diſtribuuntur, cunctis, ver, æſtas, autumnus, hyemsq́; adeſt. Non ſunt multæ terræ, quæ vel appulſu ſolis nimio, vel longiore diſceſſu, crementur, aut frigore torpeant. Ecce ſeſe, ſuáque conſilia declarat diuina ſapientia, cur ſolem, & lunam, & ſtellas cælo ſuſpenderit. In Hebraico quidem non eſt, In miniſterium, licet ſit intelligendum: ſed habet, Quæ partitus eſt, ſiue communicauit Deus cunctis populis. Propter vtilitatem igitur omnium populorũ, quæ vera eſt de cælo luminibusq́; illis philoſophia, ſunt aſtra creata. Quod cùm eo loco in Deuteronomio, tum vero hoc ipſo expreſſe declaratur. Vt luceant, ait, ſuper terram: Is finis, hæc gratia. Motus autem datus eſt propter lucem & calorem, Lux autẽ præcipue, non calor memoratur, quòd hæc & ſpiritualior & cõmunior, & dignior. Ea omnis vita regitur, hac humanæ operationes diriguntur. Tale inter lucem & calorẽ differt, quale inter calorem animãtis & ſenſum. Solus enim ſenſus, licet ſine calore ſenſus eſſe non poſſit,

Deuter. 4.

Aposset, in animali quæritur, & desideratur à natura. Iam voce Hebraica quæ lucem declarat, simul etiam calor intelligitur. Vnde Or, siue Vr, & lux est, & fornax, vt Vr Chaldæorũ. Quare qui dicit luminaria, dicit & quæ luceant, clarescant, atque flammescant. Philosophos igitur coarguit ipsa philosophia, qui cælo quod propter vtilitatem, necessitatémque humanæ vitæ pulcherrimis astris decoratum est, quoad omnis vsus exigeret, diuinitatem vendicauerunt, asserentes hos motus æternos, non nisi ab æternis sapientissimísque mentibus posse regi. At vera philosophia, nõ philosophia Platonis & Aristotelis, docet propter homines cælum creatum. Prohibetúrque idololatria cælestis, ne fiat quod aiunt, ἄνω ποταμῶν. Nam cùm propter humana commoda, & quasi in ministerium ac famulatum, & vt vsibus humanis deseruirent, sint lumina cælestia creata, nos si contra seruiremus illis, pergerent quasi flumina retro. Quis ergo non miretur felicitatem hominum, & indefessa voce non laudet creatorẽ, quem terras, omniaq; terrestria nobis fecisse dubitare quidem non poteramus? cælo autem, quod videbatur incorruptibile, & diuinum, propter mirabiles, constantissimósque motus, nemo ferè erat, qui non nefarium scelus duceret, vt Plato dicit, non adscribere diuinitatem, honorésque diuinos tribuere quasi seruatori, datori omnium bonorum. Vera philosophia errorem detexit, & indicauit, contra cælum esse homini debitorem, esse seruum & ministrum, perinde atque ignem & aquam, iumenta, quorum vtimur obsequiis. Sic homo lætari, felicitatéque gloriari sua debet, cùm videat omnia ditioni suæ late parere, ipsum etiam pulcherrimum cælum. Gratias agamus ei qui B falsos & impios philosophorum errores detexit & coarguit. His enim testimoniis & fabulæ Platonis, qui ait in Epinomide, Τίνα δὴ καὶ σεμνύνων ποτὲ λέγω θεὸν, ὦ μέγιλλέ τε, καὶ κλινία, χεδὸν οὐρανόν. τοῦτο καὶ τῶν ἄλλων αἴτιον ἀγαθῶν πάντων ἡμῖν αὐτὸν γεγονέναι, πάντες ὁμολογοῖμεν. Quem nam potissimum veneratus Deum dixerim ô Megille & Clinia? Certe ipsum cęlum: Quod omnium nobis causam & autorem bonorum, nemo est qui non fateatur, Aristoteles autẽ in metaphysicis cùm ad summam diuinitatem aspiraret, ad cælestes motus substitit, eosq; potissimum Deos approbauit. Hæc igitur commemoraui, quoniam hic expresse docemur, ad vtilitatem, ad lucendum facta esse sydera, vt quod faciunt sit ministerium, sicut aliorum corporum, ignis, aquæ, terræ, quæ & si nos iuuant, non tamen veneramur, nec venerari debemus. Sed si cælum videri sicut hæc terrestria potuisset, intellectum fuisset, motus illos esse naturales, non ab aliqua intelligentia, sed machina sic à Deo instituta, perfectos.

Astra pro Diis perperam habita.

Ad quid cælum creatum.

Duo luminaria magna.

EX his forte posset probari eos errare, qui stellas sole lunáque maiores contendunt: Duo enim luminaria magna tantum. Tum ratio coarguit, si ad illuminandas terras sole & luna erat satis, non debuisse maiora lumina fieri, à quibus neque calor, neque lumen abunde suppetit. Solus ornatus quæsitus. Fieri quoque non posset, si tanta esset singulæ cuiusque stellæ magnitudo, vt ne lux esset & quantus quantus sit calor terris manifestior. Est fortasse probabile, orbem stellarum esse solis ac lunæ altiorem, & longe mino- C res ac sint, has nobis videri: superare autem eas magnitudine solem, non est credendum. Sint igitur stellæ maiores, quam nobis videantur: lumina maiora dicta sunt sol & luna tantum, non solum respectu nostrorum oculorum, sed etiam naturæ, respectúque sui, vt ait Beda, & stellarum.

Stellas non esse maiores sole & luna.

Luminare maius.

SI magnitudinem solis ac lunæ oculis metiamur, non videtur sol maior luna. Sed non sensibus solis, sæpe fallacibus, verum & rationi simul credendum est. Cum ratione theologia quoque consentit. Ea autem est ratio solem esse luna maiorem, quòd tantam oporteat esse solis magnitudinem, quanta splendore totam lunam, quæ non natura, sed lumine solis refulget, comprehendens, stellas quoque illuminet circunquaque sparsas. Quod fieri non posset, nisi esset maior. Maior quoque dicitur, quasi regius, quasi augustior, clarior, venustior, principalior. Tria constat efficere solem, ex quibus magnitudo, pulchritudo, potestásque eius intelligatur. Illuminat terras, illuminat lunam, illuminat stellas eodem tempore. Tantámque eius necesse est esse lucem, quanta primum terras procul, id est vnum hemisphærium, tum spargens radios in lunam, exuperánsque eodem fulgore lunã, in omnes circum stellas euibret. Veluti si lucerna procul emicans, treis deinceps res illuminet. Idem facit autem sol in lunam, atque in terras. Vt enim terrarum late spatia larga luce complet, sic inuectus in latissimam lunam, eodem tempore eam, quo & terras collustrat.

Sol Luna maior.

Ex quo perpendimus radios solis esse eximię virtutis, tantúmque habere cursum, vt in terram eiaculati, in medio quasi spatio existant, tum delati potenter ad alterum cæli hemisphærium excurrant. Ex quo clarum est, cum non terras solum, sed totum etiam cælum vndique luce sua, veluti totius mundi lampada, complere, quæ totum templum, & si qua in medio penderent signa, vel tabulæ pictæ, aut aliud visendum opus, tum laquearia sursum deorsumq; omnia contingeret. Quod exemplum facile declarat, quantus sol existat, non terris, vt mea fert opinio, maior, fortasse à ratione non aliena. Vt enim vna parua lampade totum cubile inclarescit, sic vasta quidem illa, sed ad terras non vasta, luce solis, cælum & terræ nitescût. Maior est enim sine comparatione res illuminata, quàm illuminans: cùm res illuminata sit corpus infra certas mensuras præscriptum: lumen spirituale quiddam longe latéque excurrens. Egreditúrque à corpore luminoso, lux ipso corpore incomparabiliter latior, quemadmodum exigua acies oculorum, vno intuitu, cælum & terram comprehendit. Oculus est quasi totius mundi sol, corpore quidem non vastissimus, sed plurima luce, & sua virtute ac dote, maximus. Incredibiliter luce, quàm corpore maior. Iam si sol esset tota terra maior, vt Plato in Epimonide, Τὸν γὰρ ἥλιον ὅλον, τῆς γῆς ὅλης μείζω διανοεῖσθαι δυνατὸν, ὀρθῶς. Solem totum, tota terra maiorem recte nos arbitrari posse. Marcusque secutus ex æthere, inquit, innumerabiles flammæ syderum existunt, quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior atque amplior quàm vniuersa terra. Et Anaximander solem dicitur existimasse, ὀκτὼ καὶ εἴκοσι πλείονα τῆς γῆς, Viginti & octo vicibus terra maiorem. Quod quidem credendum, si ipse metitus esset, oculísque propius aspexisset. Si hæc inquam essent, non lateret terras hæc tanta vastitas, videreturq; profecto maior. Dices fortasse eum adeo sublimasse opificem, vt aufugiat oculos magnitudo. Quod duabus rationibus reprobatur: Qua enim gratia eo vsque separasset à terris, an scilicet, ne proximus terras inflammaret? Erat ergo melius eum & minorem facere, & terris admouere propinquius. Frustra enim tanta magnitudo parata fuisset, si ne terras concremaret, remota est. Tantopere autem illustratæ à minore luce, & idcirco propiore terræ fuissent, quantopere à vasta illa, sed ne nimia tum luce, tum calore exuperante læderet, à terris submota. Tum si tantus est creatus, tam exiguus apparuit, fieri non potest, quin à terris ad cælum infinita propemodû esset distantia. Et tamê si non certissimis rationibus, optimis certe coniecturis ambitum cæli constat non esse maximum. Par est quidem solem esse maximum vt qui tantum absens, tantum conficiens iter, moueri tamen non sentiatur, quod infinitam penè distantiã indicat, distantia autem arguit magnitudinê. Verum etiam luna, non videtur moueri, quam tamen omnes fatentur terra minorem. Vidi autem ego sæpenumero media in nocte, subito exigua nube vt fit, cùm sero vel noctu collidunt sese, omnem subiectum tractum, quemadmodum in media die fit, à sole illuminari. Diffusáque luce copiosa ex paruo nubeculæ corpore, maxima terræ spatia compleri, nulla vt ad magnitudinem, subito illuminatarum terrarum, cum magnitudine nubis, quæ lucem desuper accensa profudit, sit proportio. Vidíque nubeculam tenebris horrentibus subito inflammatam, detegere mihi ante oculos circunquaque terras, campos, arbores, semitas, ædificia. Quòd si exiguæ nubeculæ corpus, magna terrarum spatia, perinde luce larga complet, vt altissimus sol implet lumine terrarum orbem: eo perspicuum fit, ad illuminationem terræ, non tantam corporis luminosi molem Deum fecisse, quanta esset ipsa terra: Tantóque esse solare corpus magnitudine terrarum minorem quantum breui lumine possunt maxima spatia collustrari, vt corpus illuminatum & illuminans, nulla queant inter se mensura ponderari. Nam & si, vt Homerus ait, verum sit, solis luce exorta, cælum. id est, vt ille ait:

Sol an maior terris.

Sol mundi oculus.

Iliad. i.

οὐρανὸν ἐς πολύχαλκον, ἵν' ἀθανάτοισι φαείνῃ,
καὶ θνητοῖσι βροτοῖσιν ἐπὶ ζείδωρον ἄρουραν.
Extulit in cæli se vt his appareat, oras
Mortales, videántque illum terræ super aruis.

Verum inquam sit, corpus à sole illuminatum esse, non modo terras, sed totum vndique mundum, ad cuius magnitudinem sol illuminans sit minimus: certa tamen ac fixa creatoris mens fuit, vt sol irradiaret terris, eáque esset propria sedes radiorum. Itaque si paruo corpore poterant incommensurabiliter latiores terræ collustrari, eius magnitudinis lampada par est à Deo fuisse inflammatam, quanta caperet luce sua, paulóque etiam magis in vnoquoque finitore, terras. Venientes ergo à minore luce, & à minoribus spatiis, ad lucem maiorem, maximáque spatia, horumq; inter se proportiones componentes, possumus sic decer-

Ad decernere, vt si nubeculæ exiguum corpus magnitudine puta vnius iugeris, multa iugera terrarum circunquaque adeo illuminat, vt non minus atque in media die, omnia subito clarescant, sic multa iugera terrarum, à longe minore sole illucescere. Certum quidem est solem circum terras rotatum, semper earum dimidium, vnumve hemisphærium illuminare. Quod si verum esset, quod tradit Aristoteles, supputari a mathematicis crassitiem terræ, quadraginta myriades stadiorum, id est, stadiorum quadringenta millia, hemisphæriū esset ducenta millia. Tantóque spatio solem esse minorem existimandum esset. Sunt quidem magnitudinis solis, vt Beda sane bonus theologus ait, cùm alia, tum vero illud clarum argumentum, quòd omnibus idem orbis eius videtur, qui si minor aliis, cæteris maior appareret, exiguum eum esse id conuinceret, Conuincit quidem id eum esse maximum, sed terris maiorem, non conuincit. Tum qua tandem ratione fieri posse putauit, vt aliis minor, aliis maior videretur? si terra in medio sita, sol & sydera per certos, & æquales cæli ambitus deferuntur. Si fit in monte lampas, & à populis circum æqualiter distantibus videatur, eadem, parq; ab omnibus videretur. Sed fortasse id respexit, quod tametsi in medio sit terra, sunt tamē quibus supra verticibus fertur sol, velut his qui sunt Syenæ, & vltra tropicum cancri, quos propriores esse soli necesse est. Nec solus æqualis ambitus cæli est considerandus, sed etiam terræ crassities, & summa superficies, quam multa circū millia patere ostensum est. Quo fit vt Sol magis distet à nobis cū est in ortu, vel occasu, quàm cum in meridie. Nam non solum abest illo spatio, quod est infra cælum & terram, sed etiā quod patet à no-
B bis ad finem horizōtis. Sed hoc respectu distātiæ cęlestis, nihil propemodum est. Sic idem, sol & nobis videtur cum æstate propior, atque hyeme, cùm longinquior, quod apud nos, maximas facit mutationes, eóque necesse est, magnum interuallum esse a sole æstiuo, ad hyemalem. Quòd si, vt perhibent multi, lucis magnitudo testatur solem maiorē tota terra, non obstabo pertinaciter. Nam rationes Plinij facile mihi videtur posse dissolui. Illud quidem de calore solis & luce solet interdū succurrere, an sol albescat, vehementerq; calescat, quòd ab orbe suo deuectum lumen eius transit in terras, per orbes inferiorū planetarum, saltem lunæ perspicuū ac quasi crystallinum, in quem radij solis immissi, colligāt sese veluti in corpore densiore, ex quo densati, & clariores sint in terris & calidiores, sicut videmus fieri, si quando sol per crystallum, aut vitrū tranauerit, à tergo vt redditi radij longe clariores & calentiores cernantur, vt mirum sit, & lætissimū lumen. Fieri autem non potest, quin solis & lunæ sit proprius orbis à quo deferantur, si stemus astronomorum, philosophorumque iudicijs, censentium multos esse orbes, ibique peculiarem esse orbem, vbi peculiaris sit motus. Ex quo & septem planetarum, septem esse orbes seorsum asseuerāt. Ac fieri potest, vt solis in regno suo nullus sit calor, vt censet Aristoteles, sicut cùm nō sint ignei radij eius, tamen in corpore perspicuo recepti, fiunt ignei, non secus atque ignis comburētes, eodem modo à regno solis radios non calidos venientes, sed in crystallina lunaris orbis densitate receptos, sparsósque per orbem, & inde in terras delapsos, calidos fieri. Vidi ego solem, per phialam plenam aquæ penetrantem, admotam à tergo materiam penè accendisse. Sicque
C posse dissolui, quod & Aristoteli fieri non posse videbatur, vt sol esset calidus, vt caliditas eius aliunde proueniat. Ille quidem ait aërem vehementi cælesti motu, circum aërem inflammari fortasse per orbes alios penetrantes perspicuos radij fiunt calidi, densati, & albescunt, sicut lumen solis aut lucernę per crystallum transiens fit lucentius, & calor est maior.

Vt præesset.

AN tropus & is Hebraicus est dicere de syderibus ea regnare ac dominari, quemadmodum habet Hebraicum לממשלת lememsheleth, hoc est in dominatum, sicut sydera, stellásque ipsas cælestes, solent cæli exercitum appellare? Dicitur enim omnis cælestis ornatus צבא zaba, id est exercitus, militia. Huius exercitus duos fortasse dominos ac principes, qui cæteros magnitudine corporis & luminis antecedant, prætendunt eodem tropo. Forte regem diei atque autorem siue operum diurnorum rectorem solem, nocturnorum lunam, quam noctilucam, decus noctis, reginam cæli, idololatræ quondam dicebant, Iulianus solem βασιλέα regem in hymno nuncupat, similiter astrologi: sed vt hic veritas, sic apud illos superstitio. Tullius item, Ex æthere, ait, innumerabiles flammæ syderum existunt, quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans. Sic autor Latinus principem appellat solem, sicut ei dat Moses dominatum. Præsides ergo diei ac noctis hæc duo statuuntur, tanquam duces ac rectores, quorúmque ductu & signis terrena regantur, vt quasi signiferi nobis sint ac ductores, sicut stella Magos, columna in deserto ductabat Hebræos.

Et vt de cardinibus, & his quæ circum polum sunt, vt de Cynosura siue Helyce, D

Hac fidunt, duce nocturna, Phœnices in alto.

Dominari ergo ac præsidere dicit ingredi ante oculos, itérque ostendere, ac duces esse diei ac noctis. Idémque eloquentiæ princeps in somnium, de sole, moderator & princeps luminum cæterorum.

Luminare minus.

HEbræis, qui astrologis Arabiæ assenserunt, omnes stellas & planetas, Venere excepta, maiores esse luna: lunam autem apparere maiorem, quia sit terris propior, nisi certas ac probatas super eo rationes attulerint, assentiri non debemus. Est enim locus iste in contrarium, qui plurimi faciendus est, quo duo tantum maiora lumina esse feruntur. Tum ipsa ratio non consentit, vt sydera, quæ tantum ornatus causa, sole & luna ad vtilitatem creatis, sunt reperta, tantam habeant corporis vastitatem. Certe & eorum lumina in cælo maiora refulgerent, si hoc esset. Quid autem prodesset vastitas, si neque vtilitatem afferret, neque venustatem non visa? De magnitudine corporum cælestium, vt nulla certa potest esse vestigatio, si certa & expressa est temeritas pronunciare quantum vnumquodque sit. Potest quidem augurari & coniectare animus ea esse magna, esse maiora alteris altera. Sed hic quoque fallacissimis omnia sunt erroribus exposita. Luminare igitur minus est luna, propter solem, à quo irradiatur, eóque infima est, proximáque terris vt radios solis propior melius exciperet. Esse autem lunam tum corpus densum, non perspicuum ac tralucidum, tum sole inferiorem declarát solis eclypses, quas lunas soli ad lineá rectam opposita efficit, vt penè dimidius splendor solis videatur. Si igitur sol est longe luna superior, vt probat exemplum, & si tantus in ea distantia videtur, quanta luna, certe hoc palam testatur solem & lunam esse duo maiora lumina, sed solem esse luna maiorem. Nam quanto sunt res longinquiores, tanto minores videntur. Si sol esset lunæ æqualis, minor videretur, quia remotior. Sint autem duę lampades, vna proxima, altera remotior, æqualis autem magnitudinis oculis nostris videantur, proculdubio longinquiorem illam, constat hac propiore esse minorem. Si posset autem sciri quantum distet sol à luna, quanto quoque esset sol luna maior, sciremus, sed posse sciri despero. Illud quoque arguit lunam esse sole minorem, quòd ab eo illustratur, lunamq; quasi lucentem luce aliena dictam putant: quanquàm id non omnino probat excessum. Hoc loco admoneo solem & luná hic non fuisse propriis nominibus nuncupatos. Sol dicitur Hebraice שמש shemesh, luna ירח Iareach, quæ nomina isto loco non habentur. Ex quo intelligimus, id quod fuit primo creatum, esse id quod repetitur quarta die. Tam enim illic non proprio nomine, quàm hic non appellatur. Appellantur autem ab vna præstanti, diuináque facultate lumina, luces. Mirabilis auté, quæ est in calore solis & lunæ, virtus non commemoratur, aut quia esset abstrusior, oculisq; remotior, aut quia minus honorifica. Nam tametsi sine corde spiritus generari, vita sustineri non possit, dignior tamen & pretiosior corde & phantasia & sensus. Sic tametsi ad vitam sit calor necessarius, spiritualior tamen, diuiniorq; est lux. Et res ad perfectos animantes, perfectissimasq; operationes pertinens, calor autem ad inchoationem, ac rudimentum. Tum lux ad sensus puriores, calor ad corpus & corporeas congeries: operatúrque lux spiritualiter, calor corporaliter. Sunt aliæ rationes, quibus intelligitur in omni re corporea, quæ ad vsum ac vitam sit necessaria, dignitate ac venustate & vtilitate lucem esse primorem, idcirco ante omnia creatam, quia cuncta natura anteit. Cuius nomine cùm cælestia corpora nuncupentur, liquet eius causa ea esse creata. Luminare autem dicitur Hebraice מאור maor, quasi illuminator, & Græcè φωστήρ. Ergo duos magnos illuminatores Deus creauit.

Luminare minus.

Sol maior luna.

E

F

Et stellas.

DEscripsit noctium ac dierum diuidendorum solis & lunæ munera, quo commemorato, quasi ad aliud diuersum transiens, ait, & stellas. Ex quo probatur, luminis fundendi munus esse solis & lunæ, non stellarum. Quæ tametsi luminosæ sunt, non eo tamen vsque luminosæ, vt ad euincendas tenebras sufficiant. Venus quidem exiguum iacit lumen, vt vmbram in eo corpus efficiat. Quod autem addit & posuit ea (sic enim legendum est, non eas, ne ad solas stellas pertinere videatur) in firmamento cæli, vt diuiderent, ad solem & lunam referendum, de quibus omnis sermo fuerat: stellarum autem tanquàm appendix addita, & stellas. Mirabile autem esset cur de sole & luna multa dicantur, septem planetes nominatim non exprimantur, nisi videremus certum huius philosophiæ consilium: è tribus rebus in cælo pulcherrimis lumine, calore, motu, priorem præcellentem, totam

spectare

Aſpectare deſcriptionem. Tenebrarum enim ſuper abyſſo inſidentium, inducta eſt mentio, de die ac nocte, varius multiplexque ſermo. Nam nihil fuit luce, quæ tenebras illas horribiles ſuſtulit, mirabilius, ob hanc cauſam ſtellæ à quibus nec dies efficitur, nec noctes admodum illuminantur, & tanquàm minores & aſſeclæ ſunt duorum principum, particulariter non deſcribuntur. Atque planetæ ſolo ferè motu ſunt mirabiles, lumine vix à cæteris ſtellis dignoſcuntur. Lumen autem, ſolis & lunæ, noctes & dies illuminat, tenebráſque repellit, motus autem horas, dies, menſes, & annos, & tempora efficit. Quorum nihil fit à ſtellis ſiue his qua ἀπλανεῖς, id eſt non errantes, dicuntur, ſiue planetis, quos errones Latini dixerunt, ipſúmque nomen, eorum proprietatem, naturámque declarat, quæ omnis in motu, non in lumine eſt. Vt autem illa duo à lumine veluti natura finéque ſuo illuminatores ſunt appellati, ſic ab errore, id eſt per varios cæli tractus vagatu, iſti. Superiores autem à contraria natura vocati ſtantes, non quidem quòd non moueantur, ſed quòd vnam perpetuo ſedem, contrà quam illi ſeptem, tuentes, ad vnum curſum moueantur. Tacetur ergo motus, ſola lux potior, regalior nominatur. Sic quoque omnes qui ſolem & lunam laudabant, tantum pulcherrimæ lucis meminerunt. Homerus,

-Λαμπραὶ δὲ ἀκτῖνες ἀπ' αὐτοῦ, *Hymno in Solem.*
Αἰγλῆεν στίλβουσι, παρὰ δὲ κροτάφοισι παρειαὶ
Λαμπραὶ ἀπὸ κρατὸς, χαρίεν κατέχουσι πρόσωπον
Τηλαυγὲς, καλὸν δὲ περὶ χροῒ λάμπεται ἔσθος.
B *Formoſi affulgent capiti radij, ora, genáſque*
Inſignit nitor, & facies cum vertice, crinéſque
Elucent, ſplendor & gratia corpore toto eſt.

De luna quoque ſimilia, quam à ſolo nitore collaudat.

Ης ἀπὸ αἴγλη γαῖαν ἑλίσσεται οὐρανόδεικτος *Hymno in Lunam.*
Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, πολὺς δ' ὑπὸ κόσμος ὄρωρεν,
Αἴγλης λαμπούσης, στίλβει δ' ἀλάμπετος ἀήρ,
Aqua tellari nitor emicat actus ab axe,
Vertice ab æterno, totus citatur & orbis,
Lumine fulgente, atque aër clareſcit opacus.

Nec motum nec calorem hic agnoſcit Homerus, nimirum quia vera gratia in lumine ſolo. Ideo & à Moſe vocatur lux, luminare, vel illuminator.

Producant aquæ.

RES perſpicua, quo ordine, poſt cæteras operationes, poſt certum ac naturalem neceſſariúmque præteritorum dierum, numerum, ſecuta ſit animalium aquaticorum terreſtriúmque creatio. Nam cùm poſt primas origines terram & aquam ab ingenio diuino repertas, orta eſſet ab eodem, lux, id eſt omnium futurarum generationum inſtrumentum, qua fecit vniuerſa quæ conſecuta ſunt opifex, tum ex aquis aërij vapores ſe ſupra terras à ſole rapti extuliſſent, eodémque tempore & aquæ, in latebroſos ſinus recederent, & terræ
C caput madidum extollerent, nec ipſæ terræ à producendo, nec aquæ, ſole, & fœcunditate primordiali, omnia in lucem vocante, ceſſabant. Itaque terræ facili de genitali vtero ſuo, herbas primum, paulo poſt arbores, non longe poſt beſtias & reptilia generarunt, generatáque in lucem ediderunt. Interea dum terra patefacta ab aquis, plantas produceret, dum operi cæleſti à principio inchoato ſupremam manum Deus imponeret, aquæ quoque non ceſſabant. Itaque & ipſæ paſſim feruentes, omnigena naturæ ſuæ mõſtra procrearunt. Quo loco diuina hæc philoſophia, quæ veras cauſas, & motus originéſque omniũ nouerat, multa nos edocet præclara poſtea perpetuis ſæculorũ curſibus & exemplis cõfirmata. Omnes quidem animantes ex humo & limoſa terra creatas, quorum ſunt tria genera, ea quæ perpetuo in aquis, quæ perpetuo in terris, quæ viciſſim in terra & aqua degunt, quæ Græce dicuntur ἀμφίβια quaſi ambiuiua, duas vitas habentia. Deprehenſum eſt autem quotidianis exemplis, ea quæ ſemper ſunt aquatica, naſci quidem atque ali ex aquis, ſed aliquo terreſtri principio ac materia inchoata. Veluti exempli cauſa chonchæ, naui eodem in loco diu immoranti paulatim ad latera eius coaleſcunt, aqua alimentum ſuggerente, terra defixas eas vt adhæreat alimentum continente. Sic anguillæ è limo naſcuntur. Audiui etiam qui ſe vidiſſe dicerent, fruſtum funis in littore, quodam temporis ſpatio putrefactum in ſerpentem, ac quaſi anguillam euaſiſſe: capillos etiam muliebres eodem modo putreſcentes, in totidem ſerpentes conuerſos vidi: vidi ſetas equinas aliquandiu in aqua cænoſa moratas

Animãtiũ generatrix.

Mira experiẽtia quorundã animantiũ natorum.

ad solem, serpentes fuisse. Multa quoque sunt exempla nascentium è terra, sed suppetente D perenni ex aquis humore, quo coalescunt, diuersi generis piscium. Nam & phocæ & crocodili eodem modo nascuntur, licet etiam ex propagatione nasci possint. Eorum ergo principium tametsi terra sit comes, præcipuum tamen est aqua, quæ alat, membráque componat, sic ad generationem terrestriũ tametsi aqua concurrat, e terra tamen, maxima ex parte ducta sunt. Amphibia vero corpora cum vtraque habent affinitatem. Omnium igitur aquaticorum animantium, aqua est præcipuum principium & alimentum. Hoc loco obseruandum obiter (tota enim sese declarat philosophia) si quis iudex æquus esse velit, quinti huius diei opus, non ad amussim, hac quinta die conditum, quin in superioribus diebus aliquod principium habuerit. Cui enim non necessariũ videatur, subito eadémque die è terris patefactis nasci herbas & stirpes cœpisse, eadémque seorsum ex aquis aquatilia pullulasse? Neque enim quintũ diem, parturientes aquæ expectarunt, sic quando de terris plantæ nascebantur, parte alia, animalium terrestrium exordia inchoabantur. Itaque hoc attestatur his quæ de sole & luna creatis scripsimus, non prorsus quarta die fuisse creata, sed cũ certum narrationis situm, locumque tenuisse. Etenim possunt multa eodẽ tempore diuersis in locis fieri, quæ non possunt, si quis certum ordinem tenere instituisset, narrari. Estq; singulare istarum euadendarum pedicarum, quod superius demonstrauimus, quod etiam est verissimum, non in diebus facta hæc opera, sed operibus absolutis, dies esse peractas, & secutas. Sicut non in die sol est, luxq; creata, quem errorem recta offerebat animo ipsa lectio, sed creata luce, dies secuta est. Sic creatis cum sole & luna stellis, est quarta dies circumacta. Et natis aquatilibus absoluta est quinta. Quo tempore etiam terrestres, animantes nascebantur. Quibus perfectis, sexta dies affuit, sicq; à scriptore positum est. Nascebatur item post creatum solem cum luna totus stellarum chorus: quo absoluto quarta dies aderat, Idq; ipsum narrat scriptor eminentissimus philosophus. Hæc igitur exempla, nisi omnino tardi, hebetésque sumus, abunde nos docent, ne ad nubes, quæ prima die dicuntur creatæ eámque fuisse lucem primogenitã dicunt, refugiamus. Agnosce, perpende consuetudinem, modúmque loquendi, & phrases scripturæ. Porro quod ait, producant aquæ: Hebraice ישרצו ishrezu pulcherrime ab interprete redditum, Designat enim porro ducere, in auras, in vitam, motu quodam emittere. Eóque Caldæus qui ob affinitatem clare & expedite, ad Caldaicam linguã, Hebraicam accommodabat, pro eo trãstulit ירחשון irchashum, eructent, promoueant, æstuẽt. Nam ab hac ipsa voce dicitur מרחש marchash, cacabus, quasi æstuarium, pullularunt autem ac quasi ebullierunt ex aquis affatim omnia genera aquatilium animantium. Quod vero dixit reptile, Hebraice שרץ quasi pullulatio, res mobilis motatio. Septuaginta ἑρπετά, quod noster sequitur. Sed proprie designat motabile, germinationem, propagationem: & id proprie quod animaduertimus in ranis, quæ è limo primum nascuntur: quarum ortus & productio hoc ipso verbo exprimitur in Exodo, Et ebulliet fluuius ranas: Hebraice, sharaz præsens verbum. Hebræi dictum arbitrantur שרץ sharaz quasi, שהוארץ, she hu raz, quia currat, moueatur: quo nomine alij eorum minora reptilia vocari putant. Maiora vero quæ dicuntur רמש ramas, quasi calcantes. Deinde quod ait, Et volatile, quasi referatur ad creationem aquarum, Hebraicæ. ועוף יעופף Et volucris volet, vt si locum ipsum consulas, non videatur ad creationem aquarum referendum. Separatim enim præcipitur vt aquæ ebulliant piscibus omnigenis, & vt volucres volent super terram: vt nõ cogaris ex aquis volatilia producere. Sed quoniam auium creatio cum creatione piscium coniuncta est, videtur originem volucrum potius aquæ quàm terræ adscribere. Quod verissimum esse, & ex interiore philosophia dictum ratio & exempla declarant. Credendum est enim talem fuisse tunc auium generationẽ, qualem penè prodigiosam, & ad cuius considerationem animus stupescat, hodie quarundam auium accepimus. Sæpe fit vt ad oceani littora appulsum nauis aliquod fragmen & sabulo affixum, diuque fluctibus contusum, & aquis & diuturnitate peresum, fungos albentes primum proferat: post certo temporis spatio, & calente sole, pedibus, alisque adformatis, è ligno auellunt sese aues, quondam fungi, nunc volucres aëra tranantes. Est extra Italiã locus vbi mirabile dictu, nascuntur in frutice quasi formæ teretis vellera. Hæc certo tẽporis spatio ex arbore in flumen quod inferne elabitur, decidentia, vt primũ aquam attigerunt, dant aues volatum, & in sublimes regiones more cæterarum auium aufugiunt. De ephero simile quid prodit Aristoteles. Quid tam multa genera volucrum, stagna, lacus, paludes & flumina accolentium, nonne testatur originem suam id fuisse, quo nunc maxime oblectantur? Credendum est autẽ omnes aues generatim

Aduerte quo sensu creatio rerũ distinguatur diebus.

Aues ex fungis.

Aues ex arboribus.

A generatim aquam procreasse, conuersam in aliquam materiem densiorem, quales aquatiles aues cernimus. Ex hísque temporis progressu, quasdam quæ lõgius ab aqua secessissent, in remotiores terras, mutasse colorem cum sedibus, ibique ex propagatione nascentes, his in locis perseuerasse, vt ab aqua non videantur habuisse principium. Leuia quoque auium corpora, & volatus atque alæ, quibus cum piscibus conueniunt, declarant vnam vtrisque fuisse originem. Habent enim pisces squammas, & per grauius elementũ, instabiles vt aues semper natãt, & quod illis volatus, hoc natatus istis. Illæ quasi pisces aërij, hi volucres aquarum, sola sedium densitate discrepantes, sed tamen vtraque perspicua & penetrabili. Generasséque sic aues aërias, aquas probabile est, sicut est ex aquis aër ipse generatus. Omniũ enim leuium aqua principium, sicut terra grauium. Neque vero puto ita aquis volucrium generationem deputatam quòd per aquas aër turbulentus sit intelligendus, sed licet aër volucres sustineat, principium tamen vt nascerentur, genitalísque materia fuit aqua. Ex aquis enim primum cælum creatum est, tum aer, tum animalia aquea & aeria. E terris autẽ herbæ, arbores, animalia terrestria. Ergo nec sola terra terrestres animantes, nec aqua sola, aquatiles procreauerit: sed terra commista aquæ, & aqua commista terræ: secreta tamen quædam vis, maiórque materies, hæc terrestria, illa aquea & volucria reddidit, partimque ex his natarunt, partim auolarunt. Quod autem ait, Animæ viuentis, obseruaui animam in omni lingua, quæ mihi aliquatenus nota esset, id est Græca, Latina, Hebræa, Caldæa, nomẽ animæ eandem habere etymologiam. Hebraice dicitur נפש à voce נפש naphash, spirauit, *Animæ etymologia.*

B sufflauit: vt sit nephes quasi spiritus, Latinè anima quasi anemos, id est, ventus, quem Græci dicunt πνεῦμα, spiritum, quasiq; ventus, Latinè anima. Græcè ψυχὴ similiter vt Hebraice à spiratione, refrigeratione. Caldaice quoque vt Hebraice, naphsha. Ex quo perspicimus animam proprie id esse, quod commune est ad omnes generatim animantes, quę terrenum habuit principium. Illud autem quod immortale est, homini datum, pręter cæteros animantes à spiritu diuino, quodque Aristoteles dicit cum Mose prorsus consonans, venire θύραθεν extrinsecus, est id quod appellatur Græce νοῦς mens, Hebraice תבונה thebuna, mens, siue intellectus. De quo postea. Quod vero ait, Sub firmamento cæli: scito in fonte haberi. על פני רקיע השמים super firmamento cæli. Qui locus abunde testatur, quid sit Hebræis super cælo, aut quid sit cælum, illáque diffusio, quæ dicitur rakia, admonuíque superius sumens ex isto loco testimonium & exemplum, declarans aquas super firmamento cæli. Quod tamen super firmamento est infra lunam, non procul à nobis. Idem locus aquarum supercælestium atque auium. Sunt supercælestes aues sunt & aquæ supercælestes. Vt non procul à verticibus nostris, & infra lunam, aues supercælestes, sic aquæ supercælestes. Ex quo intelligimus, phrasin Hebraicam non intellectam, errorem ingenuisse, quem nos diuino auxilio, vt alia pleraque in hoc libro, remouimus. Et quod dixit, Cete grandia: videtur vnum præcipuum genus in cunctis aquatilibus commemorasse, vt si Deum intellexeris magnarum maris bestiarum creatorem, multo facilius cognoscas cætera esse in ingenium eius referenda. Non fit idem in descriptione volucrium, vt aliquam maximam auem me- *Anima propriè quid.* *Cete grandia.*

C moret, cuius dicat Deum creatorem: nec in descriptione arborum. Credo quòd in cæteris id fieri indignum esset: dignissimum autem in vno genere, quod esset prodigium, & immẽsæ magnitudinis, quale, nullo alio in genere inueniretur. Tanto enim pręcellit cetus omnes bestias terrestres, quanto sedes ipsa, id est omne mare, est terris latius. Itaque miræ magnitudinis bestiam, quippe quæ insulæ procul aspicientibus præbeat speciem, cum primis, quasi rem memoratu dignissimam induxit. Vocatur enim Cetus Græce, quæ vox sonat magnitudinem, latitudinem, vastitatem. Hinc Homerus μεγακήτεα πόντον, magnicetum pontum dicit, id est, vastum, latum. Et κητώεσσαν λακεδαίμονα, quasi latam, spatiosam. Græce declinatur neutro genere κῆτος, quam inflexionẽ (si quidem & Septuaginta τὰ κήτη μεγάλα transtulerunt) secutus est noster. Cæteri apud Latinos malunt dicere cetus, ceti, inflexione Latina. In Hebraico exprimitur quod Græca vox sonat, cete enim dicuntur Græce quasi vastitates, granditates, Hebræus autem dixit, Creauit Deus cete grandia. Hunc proprio nomine soliti sunt cæteri scriptores sacri vocare Leuiathan, quem Septuaginta vbique ferè cetum interpretantur. Et hos pisces hoc loco veteres Hebræorum expositores Leuiathan nominatim appellant: vt quod in Iob dicitur, Qui parati sunt suscitare Leuiathan: Septuaginta transtulerunt pro Leuiathan, magnum cetum. Adeóque sunt magni ceti, vt quemadmodum ait Theodoritus, ὡς καὶ νήσων, πολλάκις φαντασίαν παρέχεσθαι ἐπειδὰν, ποτὲ ἐπὶ τὴν ἄκραν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος ἀναπήξηται, οὐ δὲ περὶ αἰγιαλοὺς διατρίβει, ἀλλὰ τὸ λεγόμενον ἀτλαντικὸν *Cetus.* *Leuiathan.*

πέλαγος ἐνομῶ. Vt sæpe insularum præbeant speciem, si quãdo in summos fluctus enatarint. D Neque circa littora morantur, sed colunt quod pelagus Atlanticum nuncupatur. Quòd autem benedicuntur hæc genera, profundæ philosophiæ est sacramentum. Benedictio Hebraice dicitur barach, qua voce largitas, affluentia, & quod Græcis πορὸς, designatur. Benedixit ergo proprie positum pro eo quod est, largitus est, largitatem fecit, vbertatem dedit, fontes laxauit. Adhibetúrque hic præcipue benedictio & affluentia, quòd infinita sit marinorum animalium multitudo. Infinita formarum ac generum, & in omni genere infinita multitudo. Quot species cogitando fingi, quot artificio naturæ formari quocunque cadere, & in quas ire partes diuersi generis temperatura queat, tot genita sunt ex aquis, id tum aquarum natura ferente, tum decernente Deo, quòd ex seipsis pisces & se mutuo deuorando, quod raro terrestres faciunt, victitant. Hæc benedictio & affluentia, & largitas diuina, iussit vt hoc genus in omnes generatim formas procederet. Consiliũ enim scriptoris fuit, docere quicquid esset vel cælo vel terris quacunque ratione natum, à Deo genus & modum habuisse. Hebræi & si multa indigne ac superstitiose per omnes sacros libros comminiscuntur, à quorum commemoratione abstinere calamum certum est, in hoc fortasse non omnino fabulantur: Ideo marinas beluas benedictas, non terrestres, quòd in his esset callidus serpens, paulopost maledicendus. Gennadius ait hæc, non plantas benedici, quia propter animalia plantæ, benedici digniora, tum ad appetitum mutuámque mistionem benedici. Theodorus & ipse egregie, quia facilius herbæ nascantur. Diodorus, quia cõstent sensu, phantasia, digniora, homini propiora, pulchre item ait Origenes super hac benedictione, E σημαίνει ἡ μὲν αὔξησις, τὴν ἐπὶ μέγεθος ἐπίδοσιν, τὸ δὲ πληθύνεσθαι τὴν ἐκ τῆς μίξεως εἰς πλῆθος διαδοχήν. Designat, ait, auctio, incrementum ad magnitudinem: multiplicari autem, ex mistione in multitudinem successum. Id item obseruandum magnopere censui, quanta sit philosophiæ diuinæ maiestas, quippe quæ duas omnium rerum producendarum causas perinde atque Aristoteles omnésque philosophi prætendat. Vt enim philosophi dicunt solem, Deum, & hominem gignere hominem: sic duæ causæ primarum originum hic proponuntur. Creauítque, inquit, Deus cete grandia, & omnem animam viuentem atque motabilem quam produxerant aquæ. Deus ergo creauit, aquæ produxerunt. Proxima videlicet ac princeps causa, maximáque harum gerẽdarum autoritas fuit Deus: secunda causa aqua, sicut Deus & homo gignunt hominem, Quicquid ergo cæteræ causæ fecerunt multo maxime & principalissime fecit Deus, vt sit in omni creatione & causa ipse quod Græce dicitur τὸ ἡγεμονικώτατον, principatus ipse maximáque omnium causarum regina & magistra. Hanc diuinæ causæ in creatis marinis animantibus vim declarat ipsa benedictio, quæ est maris immensa propago. Benedictio autem à Deo missa est. Facta igitur à Deo innumerabilis natantium fœcunditas. Has ferè duplices causas, etiam in cæteris expressit. Nam cùm ait, Et dixit Deus, producat terra: duæ sunt causæ, maxima, præpotens, regnatrix, dictatrix: & inferior, & obsequens imperanti. Reliqui quoque qui de creatione rerum disseruerunt, in medium has causas protulerunt.

Benedicere quid.

Hebræi superstitiosi.

Causarum omniũ regina est Deus.

Producat terra animam viuentem. F

DE aquis dicitur, æstuent, efferuescant, ebulliant: de terra, producat, emittat, erumpat, exire faciat, iuxta Hebraicum תוצא, Quod & in creatione stirpium, herbarúmque dixerat. Terra igitur constipata, & quasi, teste Iob, inter se glebæ fusiles eius sunt compactæ. Aquæ congregatæ, illuminatores & stellæ factæ. E terris stirpes, & animãtes terrestres educti, aquæ piscibus & volucribus æstuarunt. Verbum creandi ad omnia vsurpatur, siue his quæ è nihilo, siue his quæ ex aliquo: non, vt aiunt quidam Hebræi, qui verbum suum ברא bara, id est creauit, dicunt de his dici, quæ è nihilo, à Latinis vsurpata licentia fingendi. Cælum & terra creantur, & creata sunt cete grandia, & homo creatus est. Produxit ergo terra superioribus aquis conspersa, & sole tumefacta, quæ gremio ac ventre suo parturiebat, animalia. Prius generata, quinque dierum spatio, & concrescentia, membrisque informata, quinta luce edita iam & perfecta. Generabantur autem simul atque aquæ separatæ terras apertas reliquerunt. Tunc mirabile dictu, passim feruebat humus, vtque terrestris humor in medullas arborum vitalem stirpium succum, solis calore conuertitur, sic vertebatur humus in carnes. Vt in vtero matris exiguum semen tepefactum crescit in carnem & membra, sic item exigua semina, & humorum partes coalescebant in diuersorum generum animantes. Fiebat id volente Deo, qui omnia quæcunque voluit, fecit in cælo & in terra, in mari, & in omnibus abyssis: sed & naturas parauerat ipse tales, vt inde nasci hæc possent,

Creare quid.

A terram tanquam matrem ac genitricem, ſolem tanquam genitorem: iacentem, ſtratamq; late terram, ſolem deſuper incumbentem, cupidiſſimum hunc generandi, hanc cupidiſſime rapientem, in ſéque continentem cæleſtem genituram. Attulimus ſuperius de ſtagnãte Nilo, & conſidente, terráſque humentes relinquente, & animalibus naſcentibus exemplũ, flagrante regione Ægypti magno ſolis ardore. Non fieret idem in locis frigidis. Ideo vbi inchoata eſt creatio, locus erat calidiſſimus, in Arabia, ſcilicet & Meſopotamia, vbi paradiſus erat prima pars aquilonaris. Eóque ſciendum eſt, iſtam animalium primo tempore propagationem, non in cunctis terris extitiſſe, ſicut nec omnes aquis principio patefactas, ſed in locis tantum æſtuantibus, ſoliſque ardore flagrantibus. Hæc, vt dixi, Meſopotamia eſt, & Aramea, id eſt Armenia, vbi fuit etiam prima hominum habitatio, & paradiſus terreſtris, & homines ante diluuium. Hic ardore ſolis nata ſunt primæua animalia, ex hiſce natis & per orbem proſeminatis, nata ſunt alia ex propagatione. Arbitrórque multa animaliũ genera calidioris naturæ in locis illis remanſiſſe, frigus refugientia, & in frigidiores terras abire recuſantia, aut allata celeriter extincta, ac Satyrorum, magnorúmque ſimiorum greges, & greges elephantum, aliáque plura animalia, ſunt in Æthiopia, & in locis feruore ſolis ardentibus, quæ antequàm terræ dureſcerent, atque arerent, credendum eſt ibi procreata remanſiſſe, cæteros animantes in diuerſas terras, difficile tamen atque ægre, diſceſſiſſe. Autórque eſt Ariſtoteles, eos qui ſuperioris noſtræ habitabilis Zonæ regiones probarent cum inferioribus eſſe coniunctas, eo argumento contendere, quòd elephantes extre-*Meſopotamia et Armenia prima hominibus habitata.*

B mæ noſtræ regionis ſint eorum elephantibus ſimiles: quod non eſſet, niſi in diſtantiſſimos tractus diſcederent, & ſecum miſcerentur. Hæc autem quæ dicuntur in theologia Moſes de animalibus è terra natis, audita & prædicata ſunt, & credita à cæteris gentibus, præcipuéque habebantur in theologia Phœnicum & Ægyptiorum, quorum fama allata quoq; eſt ab antiquis theologis ad Græcos, qui hæc audientes, dixerunt à principio rerum, certa ſolis diſpoſitione atque afflatu, extitiſſe maturitatem quandam animalium ſerendorum: nouámque terram, genitale ſemen retinentem, folliculos ex ſe quoſdam in vterorum ſimilitudinem protuliſſe. Quæ omnia non ex ſe quidem, nec ex ſua ſecta, quæ fuit delyrantiſſima, ſed à ſuperioribus ſæculis deſcendentia Lucretius late deſcripſit. Quem (excepto vbi non eam peruerteret ſuis vanitatibus) Moſaicam penè theologiam recitantem audies, non quidem vt Moſaicam, ſed vt ab antiquiſſimis traditam. Sicut enim Moſes cùm primum tellus eſſet aquis exuta, docuit herbas & virgulta, omniáque viridia peperiſſe: ſic idem,

Principio genus herbarum, viridémque nitorem, *Lucretius, de rerũ natura lib. 5.*
Terra dedit circum colles, campóſque per omnes
Florida fulſerunt, viridanti prata nitore,
Arboribúſque datum eſt variis, exinde per auras,
Creſcendi magnum immiſſus certamen habenis.

Hæc omnia ſi recte perpendas, fluunt à theologia Moſaica, aut quod credibilius eſt, de-
C uoluta rerum creatarum à priſcis fama ad poſteros. In creatione plantarum traditum eſt à Moſe, herbas primum, pòſt arbores terram protuliſſe. Idem à poëta. Natis autem plantis ac ſtirpibus è terra, Moſes deſcriptionem ſyderum primum, exinde piſcium eſt aggreſſus, tum terram ſecundo partu, imperio Dei, animalia, beſtias, omniáque iumenta docet edidiſſe. Poëta quoque ſimiliter,

Vt pluma atque pili primum, ſetæque creantur *Lucre. ibid.*
Quadrupedum membris, & corpore pennipotentum,
Sic noua cum tellus herbas, virgultáque primum
Suſtulit, inde loci mortalia ſecla creauit,
Multa modis multis varia ratione coorta.

Hæc omnia retulit Moſes, omniúmque leges apud eum animalium varietatem, varia ratione, formáque è terra natorum. Iuſſit enim ſator magnus, vt vnumquodque iuxta genus ſuum oriretur. Quoniámque nonnulli nõ valentes adduci vt crederent animalia è terris progenita, finxerunt abſurdius, ea de cælo cecidiſſe, hoc ipſum refellens, exemplis oſtendit quo quæq; modo beſtiæ è terra naſci potuerint,

Nam neque de cælo cecidiſſe animalia poſſunt, *Ibid. Lucr.*
Nec terreſtria de ſalſis etiam eſſe lacunis.
Linquitur vt merito maternum nomen adepta

Terra sit, è terra quoniam sunt cuncta creata. D
Multáque nunc etiam existunt animalia terris,
Imbribus & calido solis concreta vapore,
Quo minus est mirum, si tum sunt plura creata,
Et maiora, noua tellure atque æthere, adulta.

Pulcherrimam rationem, & cognitione dignissimam attulit, cur tam multa, támque vasta animalium corpora tunc è terra erumpere potuerint. Si, inquit, videmus hodie terram dilutam hymbribus, & solis tépore calentem, quædam animalia creare, id eo tempore multo magis necesse est factum, noua tellure & quasi puella, nouo sole, nouo æthere, quam maximis viribus in principio, & flore suo, & multo quàm nunc maioribus fuisse, æquum est. Omniúmque est magnorum virorum consensus, ante diluuium omnia fuisse meliora, sicut erant hominum corpora formosiora, fortiora, magísque procera. Hæc igitur est verissima ratio natarum è terra bestiarum, quòd erat noua terra, omniáque primæuis & fœcundis aquis madefacta, & potentissimo sole, qui tum vires experiebatur suas, fouebantur. Hanc etiam causam fuisse dubitauit alius poëta, corporis humani,

Ouid. 1. Metam. *Siue recens tellus, seductáque nuper ab alto*
Aethere, cognati retinebat semina cæli.

Sed postea ad verissimam theologiam prodidit sumptam è limo effigiem à Prometheo, id est sagaci prouidóque Deo, formatam in speciem humanam. Quod Lucretius quoque si videre, vt certe poterat & debebat, voluisset, nō homines item, vt & bestias è terra genuisset, nec arbitrarios illos folliculos, terrestrésque vteros commentus fuisset. Nam cùm ratio ab ea opinione eum dimouere debuerat, tū ea ipsa theologia, vnde superiora illa sumpserat. Nasci enim atque ali sine matre, propter summam fragilitatem homo non poterat. Rationabilius ergo est, & verius, vt corpus è terra sumptum, spiritus à Deo datus fuerit. Et vnus homo perfectæ ætatis creatus, materni famulatus non indiguerit, simúlque natus generare, stirpémque suam propagare potuerit. In quo sunt aliæ quoque interiores rationes. Ad Mosen igitur reuertor. Complexus est enim omne genus bestiarum terrestrium, primum eas generali nomine appellans animam viuentem, omnes scilicet generatim animátes, quæ & Latine & Græce, & Hebraice animantes nuncupantur. Hebraice נפש חיה anima vitæ, aut spiraculum vitæ. Est enim nephes quasi spiraculum, spiramentum: addiditque vitæ, quòd spiracula esse possint non viuentia. Ventus spiritus siue spiraculum dicitur, sed spiritus vitæ non dicitur. Post seorsum tria genera omnium vniuersaliter terrestrium distinguit, iumenta, reptilia, bestias terræ. Hebraice quæ noster vertit aptissime iumenta, dicuntur בהמה behemah, id est bestia, quo quidem vastiores animantes intelliguntur. Hæcq; proprie dicuntur bestiæ, non feræ, quas Nicolaus dictas arbitratur bestias, quasi vastias à granditate, & vastitate: potius forte nomen est à Græco βόσκω vosco, hoc est pasco: & bestia quasi pascēs, & bescens, id est vescens, vt à bosco Græco, factum sit besco Latine, quod iuniores dixerunt vesco, inde vestia, aut bestia: Et hoc omne ab Hebraico fonte omnium linguarum, behemah, quod sonat bestiam. Intelligentes autem Septuaginta quid valeret vox Hebraica behemah, eam transtulerunt τετράποδα, quadrupedia, quæ vox in antiqua Latina tralatione habebatur. Citatúrque à Beda commemorante antiquam tralationem: eandémque Augustinus in sua editione habebat. Ex quo perspicimus, innumerabilibus item suffragantibus coniecturis, antiquam ecclesiæ Latinæ tralationem fuisse ipsorum Septuaginta, nouam autem alterius quàm Hieronymi esse non posse, sunt irrefragabiles rationes. Behema igitur verterunt τετράποδα quadrupedia. Proprie enim eas designat, quæ quatuor pedibus incedunt. Latine dicuntur iumenta à iuuando, boues, equi, asini, cameli. Vnde de equis præcipue,

Beſtia vnde dicta. *Iumenta.* E F

Quadrupedantis equi sonitu quatit vngula campum.

Quanquam Hebraicum & Græcum ad ceruos, leones, vrsos, & id genus pertinere potest, quæ forte iumenta non dicerentur. Sed ea cum primis, quibus homines essent iuuādi theologia spectauit. Siquidem & nonnulli Hebræi behemah exponunt ea quibus vtimur ad vescendum & equitandum. Alterum vniuersale genus est serpentium ac reptantium, pedibúsque carentium, aut ventre terram radentium. Sequuntur bestiæ terræ, Quo patet superiorem vocem behemah iumenta, commode interpretem vertisse. Nam si qua essent alia quadrupedia, quemadmodum feræ syluestres, quibus homines non iuuarentur, ea in hac appellatione remanebant. Bestias ergo terræ, Hebræi bestias agri, feras appellant, quæque

his in

A his in locis,vbi nulla sit hominibus habitatio,cõmorentur. Quocirca & Septuaginta transtulerunt, τὰ θηρία, feras,quarum scilicet est venatio,à quibus θηρῶ, venor. Omnium igitur brutorum partes sunt comprehensæ,iumentorum,domesticorúmve animantium, ferarũ, reptilium. Quæq; Hieronymus vertit iumenta, & Hebraice dicuntur behemah, duobus modis transferunt Septuaginta τετράποδα quadrupedia,& κτήνη pecora. Quæ voces sunt in editione diui Augustini.Iumenta maiores bestiæ,equi,boues: pecora minores, oues,capræ.Hieronymus iumenta perpetuo,quòd ea præcipue innuebantur. Chaldæus item Hebraicum transfert, בעיר quod nunquam non est pro iumento. Non est autem eadem nominatio reptilium aquaticorum, & terrestrium, illa שרץ sherez, hæc remes. רמש Vtraque ἑρπετὰ reptilia Septuaginta dixerunt, quod à nostro est comprobatum. Hebraice priores dicuntur currentes,tales enim pisces: posteriores calcantes, ingredientes vel pedibus, vel corpore.Nomen vnum apud nostros eorum,ex motus affinitate ac similitudine. Hæc tradunt Græci,ideo cum homine,sexta die creata,quia eorum auxilio vtatur, ex his viuat,pisces quinta,ad solum cibum idonei.Exacta igitur creatione bestiarum, quarum è terra nascentium,& è terra soléque duobus principiis nasci valẽtium,vna erat ratio, restabat aliud animal,longe alia ratione creandum.

Iumenta et bestiæ quomodo differant.

Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.

Diuersa creatio,diuerso genere loquendi significatur,cætera iussa sunt vt ex aquis, è terra nascerentur,hominis creatio fit à Deo immediate. Creauerat pisces ex aquis, animantes terrestres & arbores è terra,iubens,& procul astans: hominem creaturus accessit (B) ipse,manus suas adhibens. Illa è terra substantiam, principium, formam accipiebant, volente quidem & imperante Deo:humana substantia aliunde infusa forma aliunde formata.Maximáque distantia inter hominem & irrationabiles animantes significatur, cùm nihil habeant in creatione,modóque creandi inter se simile.Tribus autem summum,creatio hominis discrepat cum creatione bestiarum:primum,quod ipse Deus fecit non iubens aut terræ,aut igni,aut ætheri,vt produceret:deinde ad imaginem suam fecit: postremo quod exterius spiritum ipse dedit.Imperium autem datum, super omnes animantes, etiam maximum facit discrimen.Rex igitur omnium homo creatus. Illi creata fuisse astra cæli,oraculo diuino superius comprobauimus. Post cælum, nihil est sensu animalium melius. Melior est enim terra & aquis,melior aëre & ęthere.Meliora sunt sensibilia insensibilibus.Datum est igitur homini imperium à Deo super omnibus animantibus. Ad eius autem vsum factum esse cælum,cælestiáque sydera, prædicant oracula cælestia. Omnes igitur hæ præstantes & eximiæ conditiones,palam immortalitati, diuinitatíque nostrorum animorum attestantur.Quas præclaro ingenio viri considerantes:immortalitatem hominũ sunt confessi:partim rationis,consilij,solertiæ,prouidentiæ, & acuminis exemplum sequentes:partim hæc ipsa oracula, & hanc de humana origine certam reuelatamq; de cælo theologiã. Aliiq; vnam,alij alteram harum conditionum, quæ narratæ sunt à Mose offerente eas natura,in testimonium immortalitatis asciuerunt. Videas quoscunq; ad aliquam hominũ cõ- (C) siderandam originem,naturæ instinctus vocasset, alios confessos hominem esse simulacrũ Dei,alios animum humanum à Deo creatum,quosdam ipsum animum,sicut & Moses, extrinsecus afflari. Nemóque ferè est philosophorum,qui non perceperit omnia quę in omni mundo continentur,esse hominum causa reperta. Has præclaras hic positas à Mose conditiones,diuino quodam theologicóque afflatu Tullius Latinæ philosophiæ princeps, qui de fontibus quidem Græcorum,philosophiam hausit,sed pluribus ac maioribus eam bonis ingenij sui vbertate locupletauit,proponens ait: Non faciam longius. Huc enim pertinet, hoc animal prouidum,sagax,multiplex,acutum,memor,plenum rationis,& consilij,quem vocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse à supremo Deo. Hæc vir ille summus,omnia cum Mose conueniens, expriménsque primam theologiæ eius partem,hominem factum,siue creatum à Deo, secũdum autem,creatum esse à supremo Deo solum, cæli videlicet & terræ, omniúmque terrestrium & cælestium rerum creatore. Is enim est supremus Deus,quem τὸ πρῶτον, primam naturam, primum esse vocat Aristoteles,Platonici summum bonum.Ab hoc inquam factum esse clamat hominem.Tertium autem quod in theologia quoque Mosis dicitur, præclara quadam conditione cum esse generatum,vt esset videlicet omnium creatarum rerum dominus, plenumq; rationis, prouidentię,cõsilij animal.In quo quidẽ habuit cum Deo similitudinem.Nihil est enim,vt idem inquit,in omni cælo ac terra,ratione diuinius,in quo cũ maxime Deus excellat,fecit tantæ

Creatio hominis quibus differat à bestiarum creatione.

Homo omnium rerũ creatarum dominus.

Homo particeps diuinitatis.

rei hominem participem. Quod si ratio, est vera diuinitas, factus est autem à Deo rationis particeps homo, particeps etiã diuinitatis est factus. Ergo & immortalitatis, sola enim immortalis est diuinitas. Illud porro quartum, quòd homo ad imaginem Dei sit factus, idem & si superius dixerat, præcipue tamen expressit, concludens enim, Est igitur, ait, homini cũ Deo similitudo. Ortum igitur hominis à Deo & similitudinem confitentur & illi. Aristoteles autem illam theologiæ Mosaicæ partem, qua demonstratur, spiritum humanũ à sedibus ætheriis venisse, venisse à Deo insufflatũ & immissum, plenis verbis sæpiusq; repetitis, cõprobauit. Siquidem asserit eam, quę dicitur mens, venire θύραθεν, id est exterius, extrinsecus: partem inquam hominis diuiniorem, per quam habet cum Deo cognationem & affinitatem. Quam immortalem negare propter hanc cum Deo naturæ similitudinem, non poterat. Nam cùm de anima loquitur, semper respicit eam, quæ communis est inter homines & bestias, quã & diuinæ litteræ suo seorsum nomine exprimunt, vitã vel spirationẽ eam dicentes: mentem autem, similitudinem, imaginemq; diuinam. Hanc etiam Aristoteles clarissime separat ab illa mortali, his verbis præcipue, περὶ δὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως, οὐδέπω φανερὸν, ἀλλ' ἔοικε ψυχῆς γένος ἕτερον, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεσθαι χωρίζεσθαι, καθάπερ τὸ ἀΐδιον τοῦ φθαρτοῦ, quæ sunt: De mente autem & facultate speculatiua non adeo compertum, sed par est eam esse aliud animæ genus, idq; solum potest separari & discedere, veluti æternum ab corruptibili. Hac confessione nihil clarius & illustrius, vt mirabilis sit quorundã impudentia, qui falsis interpretationibus hæc non contenti deprauasse, etiam clariores locos obscurarunt.

Mens imago & similitudo diuina.

Neque vero quia loquitur quasi dubitando, protinus suspicari par est eum negasse. Loquitur de re incerta, de re obscura, eóque prudenter loquitur & caute. Etenim hãc ipsam partem, quæ vere homo est, quámque esse diuinam Moses ostendit, quia & ad imaginem Dei facta esset, & extrinsecus accederet, sic idem expressit, ὁ δὲ νοῦς ἔοικεν ἐγγίνεσθαι οὐσία τις οὖσα, καὶ οὐ φθείρεσθαι. Mens autem videtur inesse, assistere substantia quædam, nec corrumpi. Deinde, καὶ τὸ νοεῖν δὴ καὶ τὸ θεωρεῖν μαραίνεται, ἄλλου τινὸς ἔσω φθειρομένου, αὐτὸ δὲ ἀπαθές ἐστι, ὁ δὲ νοῦς ἴσως θειότερόν τι καὶ ἀπαθές ἐστι. Intelligere quoque & speculari debetur interdum, sed alia re exterius corrupta, nam ipsum impassibile est. Mensq; forte diuinius est quiddam, ab anima separatum & impassibile. Hæc quæ quasi dubitanter ac nescius protulerat, demum audacius & constãtius, περὶ δὲ τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ ἕτερος λόγος. De mente contemplatrice est alia ratio. Quibus testimoniis, cùm nesciret prius an animus esset immortalis, declarauit demum æstu veritatis abreptus, vim illam diuinam intelligendi, quæ est imago Dei, esse immortalem, vt plurimum ab illa alia anima differat, quæ in nobis est & in brutis, quámque Moses spiraculum vocauit, natum è terra & aquis, eóque & in hæc ipsa resoluendum. Quid porrò est illo testimonio clarius, quod de generatione animalium disserens posuit, vt videatur hanc Mosis theologiam interpretari. Nam de anima brutorum dixit, fieri non posse, ὥστε καὶ θύραθεν εἰσιέναι, ἀδύνατον οὔτε γὰρ αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς εἰσιέναι οἷόν τε ἀχωρίστους οὔσας, οὔτ' ἐν σώματι εἰσιέναι, τὸ γὰρ σπέρμα περίττωμα μεταβαλούσης τῆς γαστρός ἐστι. λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον. οὐ δὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια. Vt ingrediantur extrinsecus, Quia nequeunt ipsæ per se introire, cum non sint separabiles à corpore. Esse enim semen continentis ipsum ventris excrementum. Relinqui igitur solam mentem exterius ingredi, cum cuius operatione nihil habeat actio corporea affinitatis. Hæc Aristoteles, quibus expresse reuelat & pandit quæ dubitanter in libris de anima posuerat, aut non quidem dubitanter, sed caute & prudenter, nunc autem illustri voce de separatione animæ immortalis pronuntiat, asserens eam non à corpore, vel semine produci, sicut illam brutorum, sed exterius infundi, omnia cum Mose conueniens. Erat autem obscurius Aristoteli, illud exterius, aut si non obscurius, non confessum. Confessus est Moses, omniúmque hominum ferè est consensus venire ac dari spiritum humanum à Deo. Hominem præterea esse ad imaginem & similitudinem Dei, & hac similitudine immortalitatẽ declarari, alio nobilissimo, clarissimóque loco idem Aristoteles demonstrauit. Nam cùm in libris de virtutibus, de vera felicitate, quam in contemplando & intelligendo sitam, veris rationibus conuicerat, dissereret, eósque qui in hac beatitudine versarentur, maxime pios, Deoq; caros esse demonstraret, ea potissimum ratione probauit, quòd hi maxime exercerent, excolerẽntque partem optimam, Deique simillimam. Esse autem mentem quod in nobis sit optimum, Deóque maxime propinquum & cognatum, sua verba resonantem eum audi, ὁ δὲ κατὰ νοῦν ἐνεργῶν, καὶ τοῦτον θεραπεύων καὶ διακείμενος ἄριστα, θεοφιλέστατος ἔοικεν εἶναι, εἰ γάρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων, ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εἴη ἂν εὔλογον, χαίρειν αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ,

λαέστῳ, καὶ τῷ συγγενεστάτῳ, τοῦτο δὲ ἂν εἴη ὁ νοῦς, καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτο, καὶ τιμῶντας ἀντευποιεῖν ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς, καὶ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς πράττοντας. Quæ ſunt: Qui autem ſecundum mentem operatur, & viuit, háncque maxime excolit, hunc eſſe Deo chariſſimum veriſimile eſt. Nam ſi Deus curat humana, vt certe apparet, & rationi eſt conſentaneum, cum re optime & maxime conſanguinea delectari, æquum eſt. Id autem eſt mens. De his item cum bene mereri qui hoc honorent & ament, tanquam de amicis ſuis, & bene ac recte viuentibus, eſt item æquum. Hæc Ariſtoteles, confitens animum ſeu mentem eſſe rem optimam, Deóque συγγενέστατον, propinquiſſimam, ſimillimam, eiuſdem naturæ, eiuſdem generis. Quod Moſes imaginem & ſimilitudinem, Plato in legibus, θεοῖς οἰκειότατον, Diis proximam, familiarem. Háncque rem prædicat excoli oportere, quam qui ornent, & in pretio habeant eſſe Deo chariſſimos prædicat. O venerandam, adorandam, exoſculandamq; philoſophiam. Aſſeuerat etiam Deum curare res humanas, idque clarere & eſſe rationi conſentaneum, dicens: Conſiderate quæſo omnes quid philoſophi naturam ſequentes fateantur. Hanc diuiniorem partem idem confitetur eſſe verum hominem his verbis. Optimum ac ſuauiſſimum eſt cuique, quod illi eſt maxime è natura, καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ νοῦν βίος, εἴπερ μάλιστα τοῦτο ἄνθρωπος. Etiam homini erit maxime beatum viuere ſecundum mentem, quæ vere ac præcipue eſt homo. Ergo cùm Moſes ait hominem factum ad imaginem Dei, intelligimus Ariſtotele interprete, quem hominem, Hanc ipſam mentem, partem hominis meliorem, verúmque ipſum hominem ibidem vocat, id eſt, βέλτιον μόριον. Quo loco tacere non poſſum quæ ſcribit Michael Epheſius. Incurrunt enim omnia in theologiam hâc Moſaicam: Βέλτιον μόριον καὶ ἄνθρωπον λέγει τὸν νοῦν ἡμῶν. τὸν γὰρ ὄντως καὶ μάλιστα ἄνθρωπον ἐν λογικῇ ζωῇ τίθεται. καὶ διττὸν αὐτὸν διὰ τούτων ἀποφαίνεται, ἕνα μὲν τὸν ἐκ ψυχῆς, καὶ σώματος, ᾧ καὶ τὸ εὖ ζῆν, καὶ τὸ εὐδαιμονεῖν ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρετὰς εἶπε ζῆν εἶναι ἐν τοῖς μεγάλοις ἠθικοῖς, καὶ ἐν τῷ πρώτῳ δὲ βιβλίῳ. ἄλλον δὲ τὸν πρώτως, καὶ ὄντως ἄνθρωπον, τὸν ἐν ἡμῖν νοῦν, ὑπὲρ οὗ περὶ ὕστερον ἐρεῖ χωρισθεὶς δὲ τοῦ σώματος ἐστὶν αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ ἐστί. καὶ δῆλον καὶ ἐκ τούτων ὡς οἱ λέγοντες τὸν ἀριστοτέλη θνητὴν δοξάζειν τὴν ψυχὴν, οὐδὲν τι λέγουσιν ἀληθές. Quæ ſunt: Meliorem particulam, vel hominem, dicit mentem noſtram. Nam verum hominem animam rationalem ſtatuit, duplicémque in his eum eſſe demonſtrat. Vnum ex anima & corpore conſtantem, cui bene ac beate viuere ſit, ſecundum virtutes, in magnis moralibus, & primo iſtius operis libros docuit. Alteram autem vere ac præcipue hominem, mẽtem noſtram de qua dicet poſtea. Separatáque eſt hæc à corpore, quicquid eſt. Ex hiſque fit perſpicuum, eos qui dicant Ariſtotelem opinari animam eſſe mortalem, minime vera dicere. Hæc Michael. Libentérque citaui locum, vt vndique eorum error innoteſcat, qui hæc neſcientes philoſophum immortalitati animorum detrahere incuſarunt. Itaque & Salomon, cuius ſapientia tralata eſt ex Hebraico in Chaldaicum ex ſermone Chaldæo in Græcum (nam legi Chaldaice quædam ex hoc libro) hominem ad imaginem Dei factum aſſeruit, & ob hanc cauſam eſſe immortalem. Atque impias eorum coarguit opiniones, qui dicerẽt, hominem eſſe tantum vitam ſenſibilem ac corruptibilem, cuius accuſabant Ariſtotelem. Coarguit autem, quòd ad imaginem Dei ſit factus. Ignorauerunt, inquit, myſteria Dei, qui dixerunt tanquam fumum ac vaporem eſſe vitam noſtram, nihil ſuperante poſt mortem, neque præmium eſſe probitati putauerunt, neque merita incorruptorum animorum diiudicarunt, ὅτι ὁ θεὸς ἔκτισεν τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν, φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον. Sap. 2. Quoniam Deus condidit hominem ad immortalitatem, & imaginem propriæ naturæ fecit illum, inuidia autem diaboli mors introiuit in mundum. Hæc vir ſapientiſſimus, myſterium & rem arcanam appellans immortalitatem animorum, præmiúmque conſtitutum ac paratum animis ſynceris, & incorruptis, nõ infectis labe terrena. Hi enim ſunt quos Ariſtoteles dicebat caros eſſe Deo maxime, & eos remunerari, immortalitate ſcilicet & cæleſti præmio. Vere autem myſterium, quia latet imperitas, & craſſas, terreniſque cupiditatibus graues mentes. Probationem autem eam præfert, quòd factus ſit homo ad immortalitatem, quia Deus imaginis ei ſuæ proprietatem indidiſſet. Inuidia autem diaboli redditum eundem, id eſt, quod ex anima & corpore conſtat, mortalẽ. Immortales autem eſſe animas ſuperius oſtenderat, dicens eſſe præmium animis incorruptis, appellãs animum vel animam quod Ariſtoteles, cæteriq; νοῦν mentẽ, intellectũ: quod & Michael Epheſius, ſenſum Ariſtotelis explicans, docuerat: Duplicẽ videlicet eſſe hominẽ, ſed alteram eſſe partẽ βέλτιον, potiorem, meliorem, quam dari exterius Ariſtoteles cum Moſe confitebatur. Obſeruandũ autẽ, quòd Methodius apud Græcos, allegans ſupra dictũ ex Salomone locũ,

pro eo quod impreſſi codices habent, ἰδιότητος, ipſe legit ἀϊδιότητος, Vt Salomon dicat, Et D
imaginem propriæ ęternitatis fecit illum. Ex quo multo magis affirmet hominem immortalem. Denique ne ſim prolixior, nemo ferè eſt magnorum virorum, quin naturæ inſtinctu inciderit in id quod Moſes docuit nos, à Deo reuelatum, totáque ſubſecuta philoſophia, ſubſcripſit antiquiſſimæ theologiæ Moſaicæ. Nam & Mercurius à Deo factum & formatum hominem aſſeruit, appellans eum θεοειδῆ, Dei ſimilem, vt annotationes priores oſtendunt. Sibylla quoque cùm Moſe prorſus,

Εἰκὼν ἐσ᾽ ἄνθρωπος ἐμὴ λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.
Eſt mea homo recta ratione inſignis imago.

Seuerianus item putat hoc Philoſophos agnouiſſe, quippe qui diffinirent philoſophiam φιλοσοφία ἐστὶν ἐξομοίωσις ἄνω πρὸς τὸ κρεῖττον κατὰ τὸ δυνατόν. Philoſophiam eſſe aſſimilationem ad id quod eſt ſuperius & melius, quoad licet. Cyrillus ſapiẽter, & dignum quod ab omnibus obſeruetur, duo ait diſcrimen magnum inter hominem, cæteráque animalia demonſtrare, αὐτουργία, καὶ προβουλία, quòd ipſe Deus fuit operator, & quòd quodam conſilio antea eſt vſus. Quoniámque Moſes diuerſo loquendi genere vſus eſt hoc loco, ſingulũ quodque verbum ponderemus.

Faciamus hominem.

CÆteri alij ſecum Deum eſſe locutum, alij cum Angelis, maxime vero Hebræi aſſeruerunt, ne in trinitatem Chriſtianorum inciderent. Quos error impius tranſuerſos agẽs, impulit fateri Deum locutum cum Angelis, ad quorum ſimilitudinem Deus fecerit hominem: hinc eos inuidiſſe, ægréque tuliſſe æquatum ſibi hominem: Imaginem autem Dei eſſe Angelum. Alij fabuloſius, eadem caligine grauante, Deum locutum cum terra, quaſi duo principia, faciamus ego & terra. Terra corpus, Deus animum. Quæ quoniam abſurda ſunt, & ab ea gente conficta, cui certum erat nunquam dicere, quod Chriſtianorum dogmata probaret, ac roboraret, nos imperitioribus & recentioribus hiſce relictis, quibus neq; erudita mens, neque pia & æqua fuit, vnum ex illa gente & tempore, & doctrina ſuperiorem, quem ego omnes Hebræos rerum magnarum multarúmque cognitione & Philoſophia ſuperare aſſerere non dubitauerim, proferam in medium, Philonem illum Iudæorum diſertiſſimum, de quo propter dicendi ac ſentiendi ſimilitudinem, ſolitum erat dici, quòd aut Plato eſſet ipſe Philon, aut Philon ipſe Plato. Hunc exiſtimare non poſſum, niſi diuini ſpiritus inſtinctu, aut antiqua ſucceſſione doctrinæ, tam mirabiliter, tam clare locutum de filio ac verbo Dei iſto ipſo loco. Duóque dixit omnibus viris Chriſtianis admiranda, amplexanda, exoſculandáque, Tum hominem eſſe diuinum & immortalem, quia factus ſit ad imaginem Dei, tum iſtum ipſum, ad cuius imaginem ſit factus, eſſe filium Dei. Cuius grauiſſimi & doctiſſimi viri autoritas deberet ſummo pudore afficere pertinaciam Iudæorũ, niſi eſſent tanto ſtupore, tanta cæcitate & imperitia grauati, vt ne poſſint vnquam, attollere oculos ad veritatem, nec ſaxea eorum pectora, adamantina durities obfirmaſſet. Eſſe igitur fabulas de Angelis quæ ſuperius dicebantur, agnoſce tanti viri teſtimonio. Proponam primum, hominem factum ad imaginem Dei. In libro de mundo, qui liber quoniam F
impreſſus eſt, non proferam totum locum Græcè: Præcipuam vero, inquit, ac differentem à cæteris creationem ſortitus eſt homo. Nam cæterorum animantium os in terram deflexit, eóque in terram nutant: hominis autem è conuerſo ſublimauit, vt cælum ſuſpiceret. Cæleſtis enim eſt propago non terreſtris, vt vetuſta fama perhibet. Ac cæteri, ætheriæ naturæ partem animum noſtrum dicentes, cum æthere dederunt ei affinitatem, at magnus ille Moſes, nulli creatæ rei, formam animæ rationalis dixit eſſe ſimilem, ſed diuini & inuiſibilis Dei illius imaginem. δόκιμον εἶναι νομίσας ἧς εἶπε καὶ τυπωθὲν σφραγῖδι θεοῦ, ἧς ὁ χαρακτήρ ἐστιν ὁ ἀΐδιος λόγος. ἐνέπνευσε γὰρ φησὶν ὁ θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, πνοὴν ζωῆς, ὥστε ἀνάγκη πρὸς τὸν ἐκ πέμποντα, τὸν δεχόμενον ἀπεικονίζεσθαι, διὸ καὶ τὸν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα φασὶ θεοῦ γεγενῆσθαι οὐ μὴν κατ᾽ εἰκόνα τινὸς τῶν γεγονότων. Probabile eſſe ratus accepiſſe ſimilitudinem Dei rem ipſam formatam, cuius character eſt verbum æternum. Inſpirauit enim, inquit, Deus in faciem eius ſpiraculum vitæ. Quo factum eſt, vt neceſſario ſit aſſimilatus is qui reciperet, ei qui inſpiraſſet & emiſiſſet. Hæc ille. In quibus eſt clara iſtius loci expoſitio. Primum, quòd Moſes nulli creatæ rei confitetur hominem ſimilem. Angeli autem ſunt creati. Deinde neceſſariò fieri, vt is qui reciperet nempe homo, ſimilis ſit effectus ei qui inſpiraret. Eo enim apparuit in homine diuina ſimilitudo, quòd à Deo veniret, non quidem tanquam particula ſubſtantiæ diuinæ, ſed tanquam fluxus ab illa, & largitio quędam proxima

Philonis Iudæi laus.

E

Artibus suis, aut vna è rebus suis. Et vt optime docet ipsa theologia, vti afflatus. Tum ait vetustum esse sermonem, hominem esse plantam cælestem, non terrestrem. Omnium ergo hominum & omnium sæculorum consensus fuit, hominem habuisse à cælo, id est Deo, originem, non ab aqua aut terra, sicut cæteri animantes è terra generati. Hæcq; tum communi & antiquo sermone iactabantur, tum in illa theologia habentur, quæ tota est ex oraculis cælestibus perscripta & perfecta. Illud quoque cælestem hominis originem ait indicare, quam in cælum, contra quam reliquæ animantes, versos vultus habeat, quasi in originem, pristinúmque domicilium. Quo argumento grauissimi quique prudentissimíque sunt vsi in asserenda quadam in homine diuinitate. Nam & Tullius: Nam cùm cæteras, inquit, animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cælique quasi cognationis, domiciliique pristini conspectum excitauit. Et Poëta, quod omnium in ore est:

Pronáque cùm spectent animalia cætera terras, Ouid. 1. Metam.
Os homini sublime dedit, cælúmque videre
Iussit, & erectos ad sydera tollere vultus.

Græce quoq; Plato perhibet hominem appellatũ ἄνθρωπον, à suspiciendo. ἄνω ἀθρέω, ὦπα, sursum aspiciens vultus. Quasi ἄνθρωψ, ἄνθρωπος. Postremo quod maxime mirabile dicitur a Philone, est, humanũ animum factum ad imaginem verbi diuini. O vere cælestẽ Philosophiã, & a regalibus sedibus veniẽtem. Sciendumq; est, Philonẽ multa ac præclara de verbo filio Dei scripsisse, quoniamq; erat à Platonicis, qui veteris sapientiæ cultores, admiratorésque præ cæteris Philosophis fuerũt, tum quia sacris litteris, maiorumq; suorum sapientia erat imbutus, verbum istud diuinũ, vt à principio ostendimus, Ideam idearum, omnium reginã rerum, mundi creatricem, hominis archetypum, & prototypon prædicauit. Quem igitur Moses appellans spiritum, creatorem mundi & hominis introduxit, hunc Philon filiũ Dei asseruit & demonstrauit. Huncq; ipsum esse formã & imaginem patris sui. Ipsum quidem imaginem patris, hominem autem imaginem eius. Quoniamq; pater ipse sedet in excelsa diuinitatis arce, non putat Philon fas, vt ad eius similitudinem quicquam creatum diceretur. Ergo ex profundissima Philosophia, altissimisq; Theologiæ cælestis penetralibus, imaginem patris filium, seu verbum, imaginem autem verbi hominẽ, id est, ad similitudinẽ eius qui esset imago patris, hominem docet creatũ. Duoq; narrat præclara, creatorem hominis fuisse filium Dei, quem pater tanquam autoritatem suam miserit ad creandũ, sicut & postea ad redimendũ, tum ad huius imaginem, qui eum creasset formatũ, vt facile possis intelligere, quantũ diuinitatis insit verbis Mosaicis isto loco. Sed quoniã quæ superius ex libro Philonis de mundo citauimus, parum emẽdata sunt, vbi hac de re loquitur, extat aliud testimonium ex alio eius libro de quæstionibus & solutionibus longe clarius. Super enim his verbis Mosis, Ad imaginem Dei feci illum, sic scribit: Διά τι ὡς περὶ ἑτέρου θεοῦ φησὶ τὸ, ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐ τῆς αὐτοῦ; παγκάλως καὶ σοφῶς τοῦτο κεχρησμῴδηται. θνητὸν γὰρ οὐδὲν ἀπεικονισθῆναι πρὸς τὸν ἀνωτάτω καὶ πατέρα τῶν ὅλων ἐδύνατο, ἀλλὰ πρὸς τὸν δεύτερον θεὸν, ὅς ἐστιν ἐκείνου λόγος. ἔδει γὰρ τὸ λογικὸν ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ τύπον, ὑπὸ θείου λόγου χαραχθῆναι, ἐπειδὴ ὁ πρὸ τοῦ λόγου θεὸς κρείσσων ἐστὶν ἢ πᾶσα λογικὴ φύσις. τῷ δὲ ὑπὲρ τῶν πάντων ἐν τῇ βελτίστῃ καί τινι ἐξαιρετωτάτῃ, καθεστῶτι, ἰδέᾳ, οὐδὲν θέμις ἦν γεννητὸν ἐξομοιοῦσθαι. Quæ sunt: Quamobrem veluti de altero Deo dicit, Ad imaginem Dei feci hominem, non autem ad imaginem suam? præclare & sapienter hoc oraculum editum est. Nihil enim quod esset mortale, poterat ad eum qui supremus est, patérque vniuersi, figurari: sed ad secundum Deum qui est verbum eius. A diuino enim verbo necesse erat animæ humanæ formam rationalem animi formari, id est, à logo diuino, logicum humanum. Nam Deus qui est supra verbum, melior ac potior est omni rationali creatura. Quocirca nefas erat quicquam assimile illi fingi, qui in optima, excellentissimáque Idea subsisteret. Hæc Philon: in quibus tanta est, támque profunda theologia, vt si eam velim diffundere, nimium quantum processura sit oratio. Sed claret mens hominis, claret altissima Philosophia. Patrem esse altissimum, supremum, in altissima sede, & caligine diuinitatis existentem, filium esse imaginem & characterem paternæ substãtiæ: Quem alterum Deum esse dicit, non quidem quòd duo essent, sed quòd veterum illorum ea esset loquendi consuetudo, nondum propter hæreses, distinctioribus verbis repertis. Nam aliàs prædicat patrem cum filio vnum Deum. Creator igitur hominis fuit Dei filius, & idem qui creauit redemit. Is idem verbum mundum quem creasset, semper administrauit. Is legem Mosi tulit, is Prophetas, ipsúmque Mosen est allocutus. Huius imago fuit homo, Non mirũ si voluit imaginem suam redimere. Hæc imago tanquam filius. Filius enim est imago

ἀνθρώπου etymon.

Imago verbi, homo.

Ad imaginem Dei homo factus.

patris. Hoc Græci filium Dei vocant hominis πρωτότυπον, exemplum. Omnes superius di- D
cebãt ad imaginem Dei esse hominẽ, nunc exquisitius & exactius intelleximus cuius Dei. Lætetur igitur & glorietur homo, quod tantus sit factus, quãtus fieri potuisset. Quid enim aliud restabat? Tanquam patrem habet filium Dei, cuius est ipse imago & filius. Ideo enim imago, quia tanquam filius. Emendandus est autem locus, in libro de mundo. Siquidem liber ille, multis in locis scatet mendis. Veluti cùm ait, firmissimum omnium rerum robur esse verbum Dei, quem genitor eius pater voluerit esse validissimum vinculum vniuersi. Quo loco, pro λόγος, positum est mendose νόμος. Νόμος δὲ ὁ ἀΐδιος θεοῦ αἰωνίου, τὸ ὀχυρώτατον, καὶ βεβαιότατον ἔρεισμα τῶν ὅλων ἐστί. Dicendum est logos, vt apparet in emendatioribus exemplaribus. Quod quidem & ipse locus abunde testatur. Considera enim, an de lege recte & congrue possit dici, quod paulo post infert, δεσμὸν γὰρ ἄρρηκτον τοῦ παντὸς ὁ γεννήσας ἐποίει πατήρ. Vinculum indissolubile vniuersi fecit eum pater qui genuit. Perspice an congruat vt de lege dicatur, eam à patre esse generatã. Obsecróque omnes vt emendent locum. Nefas enim est tanta Philosophia erroribus librariorum obscurari. Hortarer autẽ desperatissimos Hebræos, vt hæc penitus intenderent, nisi scirem, & multis, quæ mihi fuere cum illis, colloquiis expertus essem, eos non solum esse feros & ferreos, sed omnium etiam bonarum literarum imperitissimos, solúmque prodigiosarum suorum doctorum, fabularum admiratores. Quibus nulla vis queat extorquere confessionem veritatis, non ipsi cælicolæ, si placidè, non viribus agendum esset. Quos iure ait Basilius hoc loco γεγυμνασμένην πρὸς ψεῦδος γλῶσσαν ἔχειν, exercitatam ad mentiendum habere linguam. Sed reuertor ad creationem E
hominis. Non esse autem ad imaginem Angelorum vt fabulosi Hebræi phreneticãtur, sed ad imaginem Dei, id est, filium, hominem creatum. Eusebius euidenti argumento conuincit. Quoniámque liber non tam facile in manus eruditorum venit, ostendam Græce totũ locum. Quarto de euangelica, ἀποδείξεως, demonstratione, hæc ad verbum: καὶ εἶπεν ὁ θεὸς ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ αὖθις, καὶ εἶπεν ὁ θεὸς οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. καὶ ἵνα δὲ μήτις πρὸς ἀγγέλους ταῦτα εἰρῆσθαι νομίσειεν ἐπιφέρει χρῆμα δηλοῖ τὸν κεκελευσμένον, οὐκ ἄγγελον ὄντα θεοῦ, λέγων, καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. Quæ sunt: Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostrã. Rursum, Et dixit Deus, Non est bonum hominem esse solum, faciamus illi adiutorẽ secundum ipsum. Et ne quis cum Angelis hæc eum esse locutum suspicetur, mox declarat eum qui iussisset, non fuisse Angelum Dei, dicens, Et creauit Deus hominem, ad imaginem Dei creauit illum. Hæc Eusebius. Qui contendit, Faciamus hominem, esse verba patris ad filiũ, eo maxime quòd addidit, Ad imaginem Dei fecit illum: Filius scilicet, hominem, ad eum qui est imago Dei, nempe filium, vt & Philon interpretatus est. Filius est enim patris imago. Hinc Græci dicunt εἰκὼν θεοῦ, λόγος ὁ θεῖος, εἰκὼν δὲ εἰκόνος ἀνθρώπινος νοῦς. Imago Dei, verbum diuinum, imago imaginis ipse homo. Igitur maximorum hominum est iudicium, non solum è Christianis, sed doctissimorum etiam ex Hebræis, latitare sub hisce Mosaicis verbis sublime, reconditúmque mysterium diuinitatis. Atque alij quòd in numero multitudinis dictũ sit, faciamus, trinitatem aut plures personas augurantur expressam: alij quòd dicatur, Ad F
imaginem Dei feci. Responsúmque est à doctissimis Grçcorum, hæreticis & Hebræis aliis, secum Deum fuisse locutum: aliis, cum Angelis, asserentibus. Siquidem Basilius in eos qui secum Deum esse locutum dicerent: Quis, ait, faber aut opifex loquitur ipse secum? nónne tacite operatur? cui nisi filio hæc loquitur? Dicitque Moses, ad imaginem, propter gentes: non imagines, ne plures deos ostenderet. Faciamus autẽ propter Hebræos, qui negant numerum personarum. Idem asserit Theodoritus. Tum Seuerianus ait indicari verbo faciamus, σύμβουλον consiliarium. Esse autem filium consiliarium, Esaia teste, Magni consilij Angelus. Eadem asseruntur à Chrysostomo, qui & illud perpendit, cùm dicat, Ad imaginem nostram, vnam imaginem designari, Dei autem & Angeli non esse vnam imaginem. Quod & Theodoritus agnouit. Seuerianus vero, Hæc dicuntur, ait, vt agnoscas, per quem factus es, per eundem te seruandum: præcipuéque subdit, ὁ υἱός ἐστιν ὁ συνδημιουργήσας τῷ πατρὶ τὸν ἀόρατον, καὶ ὁρατὸν κόσμον. Filius est cooperator cum patre, mũdi visibilis & inuisibilis. O miraculũ, inquit Cyrillus, conditur cælum, creatur sol, nullo præcedente consilio, solo verbo: in solius hominis opificio, considerat, consultat opifex. Deus ergo qui prius loquebatur imperans causis maioribus, vt particulares innumerabilesq; effectus producerẽt, in creatione humana sermone mutato, imperat ipse sibi, vt quasi diceret mundanus ille opifex, sator hominũ atque deorũ: Hucusq; res mortales, & in alterius cõmoda paratas, maximæ causæ imperiis actæ

Hebræi, nõ solum feri sed & imperiti.

Filius, imago patris.

Actæ meis ediderunt, nunc ô pater, à quo creatio mundi est mihi credita, cuius ego sum sapientia, quique meorum omnium consiliorum & inuẽtionum particeps fuisti, non alienæ causæ, sed nos ipsi, præclarum opus moliamur, regémque omnium rerum istarum, quas paulo ante nasci voluimus, constituamus. Sic opifex mens, cum genitore.

Ad imaginem & similitudinem nostram.

NOn sum hoc loco veritus, quandam animi suspicionem ferre in conspectum, quam aliis in locis memini me aperuisse. Hanc imaginem similitudinémque diuinam, non solum inuisibilem quandam & internam iuxta cæteros omnes scriptores, Hebræos, Græcos, & Latinos, prudentiæ scilicet & sapientiæ, mentis & intelligentiæ, posse intelligi: sed aliam quandam, quam nunc describam. Homo creatus & compactus ex anima & corpore, sensus habuit corporeos: videbat, audiebat, vidit Deum deambulantem, audiuit loquentem. Hæc opera quoniam nisi in imagine corporea & humana inhęrere non possunt, fit vt necessariò oporteat credere, Deum sub imagine quadam excellenti, sed humana tamen, visum à primo homine. Tres autem sunt vnius alicuius rei imagines. Vna ipsa res & archetypum: altera spiritualis hærens in animum, quales, omnium in animo rerum formæ: tertia, quæ videtur oculis corporeis. Posteriores duas imagines videre sæpe Prophetæ, alij scilicet imagines animorum, id est, in animis per quietem, aut soporationem sensuum insidentes & astantes, alij qui oculis corporeis eas intuerentur. Vtrasque enim mirabilis Deus, cuius est ingenium & potestas infinita, potest formare. Itaque quemadmodum

Adã quomodo viderit Deum deambulantem in paradiso.

B Abraham tres viros, id est tres cælestes in virili habitu vidit, è quibus ipsa scriptura teste, vnus erat Deus is, qui creauit mundum & hominem quem ibi יהוה Iehouah, id est, Iouem, vel existentem, & eum qui est, nuncupat, quem Abraham videbat euntem, sedentem, manducantem, loquentem: sic primo homini censendum visum fuisse. Accessit ergo filius ac verbum Dei, ad creationem humanam, in forma, imagine, habitúque humano, gerens speciosissimam, diuinissimámque formam, & iucundissimam, omnium humanarum formarum pulchritudinem superantem. Quam videntem & intuentem generis nostri principé censendum est amore insanisse, creatorémque omnibus fœminis speciosiorem penè deperisse. Hanc speciem, diuinámque pulchritudinem, clementissimus, formosissimusque assumens, quam erat post multa tempora vsque ad carnem & ossa assumpturus, creabat hominem largiens ei speciem hanc tantam, ipse primus archetypus, speciosissimus ipse, speciosissimæ prolis creator. Quantam qualémve credas fuisse primi hominis illius venustatem? quantum in ore decus, quas gratias insedisse? Duóque dij statim conspecti sunt, alter alterius similis quoad ferret facultas: vnus creator, alter creatus. Sed ille Deus verus, & incomparabiliter pulchrior, is Deus fictitius, & paruus quidam Deus, similis tamen magni illius. Quanta gaudia, quantum lætitiæ & voluptatis, dum hæc fierent. Siquidem & Petrus, talem quandam, primæuámque in illo creatore formam intuens, dicebat, Bonum est nos hic esse. Tales ac tantæ fuerunt illo primo tempore delitiæ & voluptates, ab eo fluentes & nascentes, qui vt omnium rerum, sic omnium voluptatum est Idea, & fons, &

Primi hominis pulchritudo.

C torrens, & thesaurus. Iam tum declarabat suam exuberantem clementiam, benignitatémque creator, donans seipsum homini, & pulchritudinem, diuinitatémque suam munus faciens, & quantum quod creabat, formam donans ei suam, diligeret comprobans. Quicquid ergo fuit homo, hoc erat ante Deus. Videbat eum se creantem, manúsque sibi admolientem, fingentémque manibus manus suas & corpus. Talem speciosissimam, inenarrabilis venustatis formam vt Petrus in monte, sic Moses in rubo intuens expauit lumine circumfusus, texítque vultum: talem postea vidit in monte Sina: Talem vidit Abraham cùm loqueretur cum eo, ideo & gauisus est. O diem illum beatissimum! Gerebat enim secum germanam illam pulchritudinem, internæ diuinitati respondentem. Ideóque ineffabili gaudio quicunque hanc speciem viderunt, sunt affecti. Species quidem corporea, quia videbatur oculis: rursus non corporea, quia tanta inesset diuinitas, quantam nulla corpora recipiant. Quis enim reddet probabilem formæ, quod est vbique commodum exemplum; rationem visæ in monte, quæ fuerit? qua ex materia ascita, cùm nefas etiam sit dicere illum fuisse materiam? Quemadmodum igitur, præter ea quæ superius diximus exempla, illic Moses, & Elias gloriosi affuerunt, oculisque Apostolorum conspiciebantur, posteáque euanuerunt: sic Deus filius & verbum, vt dicebat Philon, simili quadam ratione, in gloria maistatéque sua, faciem similitudinémque gerens humanam, id est, quæ postea hominum fuit, venit in conspectum, & ad illam similitudinem, hominem creauit. Ideóque non fuit

Deus similis hominis, sed homo similis Dei. Hæc autem dicens, non attendo eorum deliramenta, qui corporeos Deos introduxerunt: sed simile quid dico, quale superiora exempla indicant. Non erat nefas, Deum illam, quæ postea nostra fuit, tunc assumpsisse similitudinem. Nam si nefas fuisset, nunquam assumpsisset. Repetit postea, quod quondam habuisset, habiturus iterum cùm is esset redimendus, & in conspectum, colloquiumq; cum eo veniendum, cum quo quondam versatus & locutus ab se nato fuisset. Quomodo enim cum vidisset homo deambulantem, non enim possunt mentes separatæ videri & deambulare? Vox quoque ore corporeo formatur. Cùm fingeretur homo, manus illas diuinas aspexit, ambrosiosq; vultus illos, pulcherrima brachia, corpus suum fingentia, singulósque artus ducentia. Mitto hoc loco, quia copiosissima sunt in litteris sacris exempla, de assumpta sæpe à cælestibus humana forma, è vetustissima poësi, quæ speciem habet theologiæ, testimona. Quid illud de Ioue res humanas circumspiciente apud Poëtam: D

Ouid. I. Metamor. *Et Deus humana lustro sub imagine terras.*

Quid item differt quod Homerus sæpe Palladem varias assumentem formas fingit ire comitem adolescenti, atque id quod nostra theologia Raphaelem speciosi iuuenis in habitu, prodit comitem adolescentis Tobiæ fuisse? Redolent enim poëtica illa sanctissimam antiquitatem, è vera vt par est, theologia accersita. Duos quoque Angelos vidit Lot, quos vti videbantur, homines esse suspicatus est. Erant autem forma spectatissima. Ob id à tota scelerata ciuitate, factus est ad hospitium, quo iuuenes diuertissent, confestim concursus, venustissimorum adolescentium pulchritudine inflammatis. Nam multa, quæ Poëtarum licentia, in hoc genere postea finxit absurda, finxit ad similitudinem verorum ac decentiũ. E
Hinc aiunt Homerus & Hesiodus, olim deos cum hominibus versatos,

Operum I. *Ἠέρα τε ἑσσάμενοι πάντη φοιτῶσιν ἐπὶ γαῖαν.*

Aëráque induti tota tellure vagantur.

Aëria enim illa Angelorum corpora, quibus hominibus apparebant, suspicati sunt. Et noster Catullus:

Argonautics.
Præsentes nanque ante, domos inuisere castas
Sæpius & sese mortali ostendere cœtu,
Cælicolæ, nondum spreta pietate, solebant.

Hanc diuum spectatissimam pulchritudinem, speciosissimámque iuuentam recipient generatim omnes, ab eo qui eam habet incomparabilem & archetypam, largitúsque in primo homine fuerat, toti posteritati, nisi eam peccato coinquinasset: recipiemus autem, si optimis decretis eius, contra quàm ille, parebimus. Neque hic nauci habuerim, quod Hebræi obiicerent, qui sua lingua dicunt, Absit, absit, vt Deo sit vlla similitudo. Nam istius nationis iudicium, non est vsquam multi faciendum. Non tam enim in Theologia, quàm Philosophia absurdissime peccant, In odium Christianæ religionis cuncta finguntur. Eadémque execratione vterentur in assumptam formam humanam à Deo. Et hoc quia dicitur, Cui assimilastis me dicit Dominus? Recte, si recte locum interpretarentur (latissime enim patet ista Dei assimilatio) posset dici: sed impie diceretur, tantam in aliquo esse sapientiam, quantam in Deo, æqualem fortitudinem, æqualem maiestatem. Hoc execratur Propheta. Præcipuéque ipsos Hebræos incessebat, qui idolis parem atque Deo tribuebant cultum. Præclaras autem illas species à Prophetis siue in spiritu, siue corporeis oculis visas non respicit. Quomodo enim defenderent quòd Esaias vidit Deum sedenté in throno, regia fulgentem veste, & latus eius stipantia agmina Angelorum? In similitudine ergo regis vidit Deum. Et Abraham vidit tres viros, è quibus duo ad excidium sceleratarum vrbium sunt profecti, tertius remansit cum Abraham, eúmque vocat scriptura illo peculiari nomine tetragrammo, superius auté virum cum duobus nuncupauerat. Non exclusa igitur interiore mentis similitudine, ad illam quoque formosissimá speciem dicitur homo creatus, in qua creatis omnibus, homini se conspicuum spectabilémque exhibuit, vt creatorem suum omnibus modis cerneret, agnosceret, omnique posteritati eum prædicaret. F

Et præsit piscibus maris.

Dominatus hominis in bestias.

OMnis theologia vociferatur, solæq; imperitæ & tardæ mentes vocem eius non audiũt, quantum inter homines & bestias intersit. Quid enim sibi vult iste dominatus, ista super omnes animantes euectio, nisi magnum quoddam naturale & factum, constitutumq; à Deo discrimen? Hunc dominatum Philosophi suæ disciplinæ verbis vtentes dicerent esse mentis supra sensum, vt quasi domina sensus ac regina sit mens. Debilis visus, & veræ cogni-

A cognitionis imago, ſenſus, mens ſumma regina per vniuerſalia diſcurrens, per tempora vniuerſa, per vniuerſas formas, per principia, media, fines, lumen quoddam magnum in omnes ſeſe partes explicans. Vt imago eſt veræ lucis luna, ſic veræ lucis ſenſus. Ménſque quaſi ſolis lux, ſenſus lunæ, debile & opacum, & ſimile illius, non illud: prudentérque ait Auguſtinus, continuo vt dixiſſet, ad imaginem noſtrá, ſubiunxiſſe, Et præſit piſcibus maris & volatilibus: vt hinc intelligamus, hoc eſſe imaginem Dei, quod antecellere ac præſtare omnes animantes. Et Chryſoſtomus ſimiliter κατὰ τὴν τῆς ἀρχῆς εἰκόνα φησίν. Manifeſtum eſt autem hominis ſuper animalia bruta imperium. Sic imago Dei manifeſta. Claret etiam hoc imperio, omnes animantes in ſeruitutem ac miniſterium humanum creatas, ſicut & cælum creatum probatur. Nos enim bobus, nos equis, nos canibus & dominamur, & eos parere nobis cogimus. Aliáque proſunt ad ſubuectanda noſtra corpora, & quæ noſtris ceruicibus, ſi ea defuiſſent, nos ferre oportuiſſet, onera ducenda, alia ad veſcendum, quædam ad velanda corpora, nonnulla ad voluptatem ac delitias. Quid enim ait eloquentiſſimus Philoſophus, (Græcam & Romanam explicans & illuſtrans Philoſophiam, & prorſus cum Moſe congruens, vt non cogamur meliorem quęrere interpretem) oues aliud afferunt, niſi vt earum villis confectis, atque contextis, homines veſtiantur? Quæ quidem neque ali, neque ſuſtineri, neque fructum edere ex ſe, ſine cultu hominum, & curatione potuiſſent. Canum vero tam fida cuſtodia, támque amans dominorum adulatio, tantúmque odium in externos, & tam incredibilis ad inueſtigandum ſagacitas narium, tanta alacritas in venan-
B do, quid ſignificat aliud, niſi ad hominum commoditates eſſe generatos? Quid de bobus loquar, quorum ipſa terga declarant non eſſe ad onus accipiendum figurata, ceruices autẽ natæ ad iugum, tum vires humerorum & latitudines ad aratra extrahenda? Longum eſt Mulorum perſequi vtilitates, & Aſinorum, quæ certe ad hominum vſum paratæ ſunt. Sus vero quid habet præter eſcam? Cui quidem ne putreſceret, animam ipſam pro ſale datam eſſe dicit Chryſippus. Qua pecude quòd erat ad veſcendum hominibus apta, nihil genuit natura fœcundius. Quid multitudinem, ſuauitatémque piſcium dicam, Quid auium? Ex quibus tanta percipitur voluptas, vt interdum pronoe noſtra, (id eſt, diuina prouidentia) Epicurea fuiſſe videatur. Hæc & id genus ille. Produxi autem totum locum, quòd ſi voluiſſem, ipſe melius declarare Moſen non potuiſſem. Nam eruditiſſime quoque, & adeò conſentiens cum vera iſta Theologia, vt ſit mirabile, quemadmodum Moſes in Deuteronomio, ſic idem ſcripſit etiam cælum, ſolem, lunam, ſtellas, hominum cauſa eſſe facta: quia ſi hominibus ſolis nota ſunt, hominum cauſa facta eſſe iudicanda ſunt. Soli enim ex animantibus nos aſtrorum ortus, obitus, curſúſque cognouimus. Ab hominum genere finitus eſt dies, menſis, annus, & alia eiuſdem generis plurima, plurimúmque admiranda: quòd quæ oraculo ſcientiáque diuina à Moſe ſcribebantur, eadem ſcripta & prolata ſunt ab illis inſtigatione naturæ. Quis enim melius iſtum Moſis locum atque aptius interpretetur, cùm idem ait: Efficimus etiam domitu noſtro quadrupedum vectiones, quorum celeritas atque vis nobiſipſis affert vim & celeritatem? Nos onera quibuſdam beſtiis, nos iuga im-
C ponimus, nos elephantorum acutiſſimis ſenſibus, nos ſagacitate canum, ad vtilitatem noſtram abutimur. Sed deſinam ipſe plura ex illa Philoſophia proferre. Claruit certe ipſo vſu omnibus poſt illud exordium ſubſecutis ſæculis, omnia facta hominum cauſa. Porro quod ait Moſes, Et vniuerſæ creaturæ: Hebraice, In omni terra, id videlicet quod interpres declarauit. Quicquid in terris procreatur, tam in animantibus, quàm plantis ac ſtirpibus ſit ſub humana poteſtate, eius dictioni pareat vniuerſa terra. Nihil enim eſt natura homini melius ac præſtantius. Ratio enim præſtat omnibus. Quin & ipſe Deus vt dixere prudentes, non eſt fortis & omnium dominus robore corporis, aut auro & argento, fulminibus, militum, exercituúmque cæleſtium multitudine, ſed ſcientia & ſapientia. οὐ γὰρ ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ μακάριον τὸ θεῖον, οὐδὲ βρονταῖς καὶ ἀστραπαῖς ἰσχυρὸν, ἀλλὰ ἐπιστήμῃ καὶ φρονήσει, ait Plutarchus. Hac igitur præſtat omnibus homo, animatis & inanimatis. Nam ſi animatis, multo maxime etiam exanimis. Ergo cælo & terræ, elementíſque primum, tum his quæ conſtant ex elementis. Hæcq́; eſt etiam imago, ſimilitudóque illa diuina, vt quo anteſtat Deus omnibus, id autem eſt ratio, & ſapientia: hoc antecedat omnibus homo. Deus autem immortalis per hoc ipſum quo & maximus & dominus. Eodem igitur & immortalis homo, quo & in omni terra dominatur. Septuaginta quoque iuxta Hebraicum καὶ πάσης τῆς γῆς. Noſter ἀπωνυμικῶς terram intellexit, pro his quæ in terra: ſicut cælum, pro his quæ in cælo. In neminem autem hærere præclara illa ſuperius poſita ſpecies potuiſſet, niſi interius quoque

Oues.

Canes.

Boues.

Muli.

Aſini.

Sus.

& sensu & intelligentia esset Dei similis. Alteráque cum altera intelligitur. D

Et creauit Deus.

QVatuor vicibus repetit humanam creationem: Primum, cùm quasi imperat ipse sibi. Tum cùm ad opus accessit, & ad imaginem suam creauit. Inde ne quis praue hæc interpretaretur, vt postea multi, & vt fieret certius, iterat. Ad imaginé Dei creauit illum. Sublata est enim, hoc multiplex impia persuasio. Etenim Hebraice Elohim Deus dicitur, dicuntur & Angeli. Aut ergo quod Plato, forte ex isto loco fama non recte manante, Angeli creatores hominis crederentur: Plato enim introducit deos minores, ad creationem hominis, aut creatum quidem hominem à Deo, sed ad imaginem non Dei, sed Angeli. Ergo scribit primum: Faciamus ad imaginem nostram. Secundo: Et creauit ad imaginem suam: Tertio, Ad imaginem Dei creauit illum. Sublatus est enim omnis error, nec potest quisquam, nisi qui se præcipitem daret, in errorem labi. Non repetit autem tertio loco similitudinem, sed tantum, Ad imaginem Dei creauit illum, quia duo nomina, eadem rem pollentia sunt imago & similitudo, & ad declarationem prioris positum est postremum. Primum tamen est validissimum, plenúmque ponderis. Dicitur enim Hebraice imago צלם zelem quod expressum substantiæ designat simulacrum. Eóque id solum positum tertio loco. Ne solum autem vnicum sexum factum a Deo putares, addidit: Masculum & fœminam creauit. Quod quomodo factum sit, omittitur hoc loco, solúmque creationem à Deo extitisse declaratur. Partes autem creationis omissas recensebit in recapitulatione. Siquidem hic quoque rationem creati hominis non declarat, vt finxerit limum in effigié: E vt insufflarit, vt in paradiso posuerit. Quæ omnia reliquit in repetitione commemoranda, contentus nunc indicasse, hominem à Deo creatum. Itaque quod ait,

Masculum & fœminam creauit eos.

HOc quoque spectat ad id quod nunc compendiose propositum, postea latius & copiesius innotescet. Sicut enim quomodo creatus esset homo nondum expressit, sed tantum creatum fuisse dixit: sic quomodo masculum & fœminam creauerit eos, hic non declarauit. Ostendet autem postea quid sit, Masculum & fœminam creauit eos. Itaque tota hæc descriptio tantum non mutila est, imò vero compendiosa. Quod ergo scribitur hoc loco, narrabitur postea, narratione quidem ab illo disiunctum, re autem coniunctum. Itaque scire nos conuenit caput sequens, secundámque narrationem esse repetitionem istius primæ. Et omnia quæ ibi dicantur, pertinere ad istum locum. coniungantur igitur ea cum istis, vt sic dicatur: Et creauit Deus hominem: Nam finxit Deus eum ex humo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viuẽtem. Deinde Deus intellexit, non esse bonum hominem esse solum, secúmque, id est, cum sua origine collocutus dixit, Faciamus ei adiutorium simile sibi. Ergo cum non inueniretur tale adiutorium, immisit soporem in Adam, & obdormiuit. Interea tulit vnam è costis aut è lateribus eius, & repleuit carnem pro ea: costam autem ædificauit in mulierem: Sicque masculum & fœminam creauit eos. Hunc ordinem non seruauit Moses, quòd fieri in diuersas partes descriptione omnes ei comprehendendas tendente, non posset. Eóque simul multa comprendit, multa quoque vt congruum est, repetit. Siquidem & paradisum, quem multo post plantatum à Deo dixit, tertia die cum cæteris arboribus probabile est, & omnes assentiuntur fuisse consitum, ibique Deum in aspectu, habituque mirabili, res mirabiles tractantem ac gerentem visum, ibi & hominem eum formasse, & res gloriosissimas fecisse. Sicut in monte quem gloria repleuerat, Mosi tulit legem, tanta gloria discedente, cæterorum postea montium simili. Declaratur ergo ab ipso eodem scriptore quomodo masculum & fœminam creauit eos. Quocirca non ad sensum verum forte quidam ex antiquioribus Hebræis suspicantur, hominem fuisse creatum à principio bisne parzuphin דו פרצופין vt ipsi dicunt quasi geminum, & quod Græci dicunt ἀνδρόγυνον androgynum, id est, masculum & fœminam. Quod Plato, nescio qua fama cognitum, prodidit, olim marem & fœminam fuisse connexos, vt quasi à priscis sæculis fama videatur descendisse. In Symposio, ἡ γὰρ πάλαι ἡμῶν φύσις οὐχ αὐτὴ ἦν, ἥπερ νῦν, ἀλλ' ἀλλοία. πρῶτον μὲν τρία ἦν τὰ γένη τὰ τῶν ἀνθρώπων οὐχ ὥσπερ νῦν δύο ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἀλλὰ καὶ τρίτον προσῆν, κοινὸν ὂν ἀμφοτέρων τούτων, οὗ νῦν ὄμα λοιπὸν, αὐτὸ δὲ ἠφάνισται, ἀνδρόγυνον γὰρ ἓν τότε μὲν ἦν, καὶ εἶδος καὶ ὄνομα ἐξ ἀμφοτέρων κοινὸν τοῦ τε ἔρρενος καὶ θήλεος. Quæ sunt: Olim enim nostra hæc natura, non eadem fuit atque nunc. Principio enim tria hominum genera fuerunt,

non vt

A non vt nunc duo, masculus & fœmina: sed aderat & tertium commune amborum. Cuius quidem nunc nomen superstes est, re ipsa extincta. Androgynúmque erat forma & nomine, ex masculo & fœmina. Hæc Plato. Addidítque Deum eos diuisisse vt multiplicarentur. Sed indigna multa adiecit, fuisse hoc tertium genus robustissimum, diisque bellum inferre voluisse. Verum si androgynum illud Mosis fuisset, non dixisset, Masculum & fœminam creauit eos. Idq; etiam admonuit Augustinus. Nicolaúsque indignum censet, vt à monstris humanum principium opifex sit auspicatus. Illud me maxime, quod homine creato dicitur, Et homini non inueniebatur adiutorium simile ei: parte quidem alia sunt rationes, vt non costam sed partem quandam integram raptam ex homine in ædificium mulieris innuat scriptor & ratio cogat asserere. Sed vt hoc verum sit, non sequitur tamen ex eo androgynum. Nec Hebræi, vt postea docebo, adrogynum, sed duas personas tradiderunt.

Crescite, & multiplicamini, & replete terram.

TOrquet vehementer is locus, similiter & omnis qui sequitur, cùm datur homini potestas super omnes animantes, decernitur humanus cibus, iubentur replere terram, eámque subiicere. Hæc enim coarguũt hominẽ fuisse creatum mortalem aut si non mortalem, ea certe conditione, qua sumus omnes hodie præter mortem. Atqui & propagatio successionẽ interiturorum singulorum quorumcunque, & cibus interni caloris continuam flammam, Eóque & iuuentã & senectam declarat. Certúmque est hominem ante casum comedisse, nuptias præceptas fuisse. Quamobrem relinquet ait: Et quæ sequuntur. Tum quod
B dicitur: Multiplicamini. An dicendum est eum habiturũ fuisse, nõdum habentem immortalitatem, creatum autem, quales nunc omnes, non quidem in peccato, sed simplices, quia nuper nati, & quasi paruuli. Miles ergo fuerat creatus, nondum accepto præmio, sed coronandus, si fortiter in bello stetisset. Ideo de eo loquitur tanquam eo qui nihil accepisset. Sicut autem nunc promittitur regnum cęlorum recte viuentibus, sic fuerat illi promissum si abstineret ab eo, in quo ad hoc præmium & immortalitatem vocabatur, sed per probationem, & per varios casus, vna præceptione contentos. Vtq;, tametsi nihil dum assequimur ipsi, promittitur tamen, speratúrque futurum, interim autem sors alia est, nondum immortalitate acquisita: sic ille talis erat, qualis probandus, venturus in aciem, déque eo vti immortali nihil dicitur, quia nihil factum fuerat, quod post superatam tentationem esset futurum. Ac si Adam non peccasset, postmodum immortalitatem assecutus fuisset, idq; posteritati profuisset. Licet & in aliquo etiam posteri fuissent probati, & forte in illa ipsa arbore, in qua fuisset pater probatus. Aut forte sicut vnius peccato sunt omnes à regia cæli exclusi, sic vnius virtute tota posteritas fuisset glorificata. Postea sunt omnes variis tentationibus relicti, sic diuinis legibus ferentibus, vt qui in paruo & facili imperiũ neglexımus, maioribus vexationibus obsideremur. Ac quod tunc erramus per obedientiam assecuturi parẽte cęlo, post à filio Dei redditum est, sed & nunc obedientibus. Quemadmodum autem nunc non adesset præmiũ, nisi adesset libertas, sic in aliquo debuit tunc
C libertas probari, vt præmium sequeretur. Dicuntur igitur omnia tãquam de milite & certante, tanquam mortali, nondum immortalitatem & coronam assecuto. Tanquam de animali ex mortali corporis natura, quam de humano traxerat, constanti. Seorsúmque est creatio, seorsum probatio, nec habet alterum cum altero commercium, nec debes cum creatione miscere immortalitatem & probationem. Ac post leges creationis sequuntur leges probationis. In creatione memoratur propagatio, cibus, dominatus super animãtes, vtilitas ex illis. In probatione mortis & vitæ legis lignum, cõminatio tanquam simplici ac paruulo, nudo. nondum laureato, vestibus nectareis induto, sed quia non peccasset, nondum nuditatem agnoscenti. Est autem immortalitas præmium maximũ, trahens secum diuinitatem, diuinitas ne possit amplius peccari. Ea enim est diuinitas, vt qui prius errare potens, se continuit, acquirat diuinitatem, quæ est vt amplius peccare non possit, cui est item immortalitas coniuncta, Ad hoc autem non peruenitur nisi antecedente probatione. Quid autem de animalibus ac cibis, & habitatione terrestri si non peccasset, futurum esset, optime omnia Deus cuius est infinita sapientia, dispofuisset, nec probatio cæteris fortè venturis ad immortalitatem, primo parente in cælum sine morte, sublato, subtracta fuisset. Tam bene autem Deus rebus consuluisset, quàm bene ipsi cogitare non possumus, non consultando nobiscum valemus assequi, quadámque alia meliore quàm nunc ratione. Quod vero dicitur, Et dominamini piscibus: pertinere potest ad humanam na-

turam simpliciter, nondum glorificatam, nondum immortalem, sed vt nunc habentem. D Potest esse iuxta Bedam & alios quosdam duplex dominatus, ante casum, & post illaeq; verus dominatus. Tum quod dicitur: Ecce dedi vobis omnem herbam. Et superius docuimus, & omnium Hebraeorum, qui haec maxime contemplati sunt, est consensus: & poëtae aureum saeculum, antiquissimámque hominum vitam canentes docuerunt, cibos eorum fuisse fructus arborum, quas verisimile est multo vberiores, dulciorésque atque nunc fuisse. Itaque herbas pecudibus, feris, ac iumentis adiudicauit: arboreos fructus homini. Adhuc etiam quaedam regiones, fructibus, baccis, melle, roréque caelesti commodo hominibus cibo vescuntur. Sic tellus inarata quotannis reddebat non cererem, sed fructus dulcissimos. Eóque sine rastris, nec vllis saucia vomeribus per se dabat omnia, videlicet omnes fructus qui nunc, & alios plures ac meliores nobis incognitos. Quorum feraces arbores recens tellus & sub optima caeli, solisque positura iacens enixa erat. Viuebant ergo sine sudore ac labore, nec rastris, ligonibúsque, nec falcibus, nec trahis & tribulis, ac ventilabris erat opus: nec fruges erant metendae, & in aërem congregandae, excutiendaeq; plaustris vt frumenta dissultarent. Ac terra quia nondum erat maledicta, maledictio enim est vbertatis repressio, & agris iniecta infelicitas, sicut benedictio vbertas late prorumpens, omnium fuisse rerum feracissimam necesse est, vt & plures species suauium fructuum ediderit, & longe meliores. Is erat primorum illorum panis, sine sudore ex arboribus decerptus, labens ipse & sese ex arboribus offerens, mirificéque alens corpora, & sensus, visum, tactum, olfactum mira voluptate afficiens. Quoniámque speciem E habet crudelitatis quaecunque sanguinis effusio, simplici autem saeculo, nihil immane sanguinolentúmque congruebat, tacetur esus animalium, & tacendo prohibetur: sub Noë permittitur, non larga manu laxatur iam saeculo foedato effusione cruoris, & sanguine iam hominibus noto. Et quia terra maledicta ferebat bonos & malos. In omnes item partes genus humanum propagabatur, cum ante diluuium, nulla in varias terras hominum distributio memoretur. Tum terra maledicta, vbertatis suae fontes exsiccauerat, multique fructus & arbores deerant. Aquae quoque diluuij arbores subuerterant, nec poterat earum cibus expectari, sed ex eis animalibus quae aderant in arca, ibique nata & aucta fuerant, egressis ex arca fuerat vescendum. Sed cum primis non conueniebat vllam creaturam interfici primo illo saeculo. Impium quoque habitum & Cyclopicũ apud gentes etiam post Noë, & à feris hominibus dicitur inchoatum.

Ferrea tum vero proles exorta repente est,
Ausáque funestum prima est fabricarier ensem,
Et gustare manu victum, domitúmque iuuencum.

Arbitrórque idcirco sub Noë fuisse permissum, quòd iam aetas ferrea, id est, Gigantum id ausa fuerat ante diluuium, vt quod erat antea lege tacente vetitum, nunc cessaret esse illegitimum, lege palam permittente. Nanque simpliciore saeculo non fuerit vsitatum mirabiliter cum Mose poëtae concordes canunt,

At vetus illa aetas cui fecimus aurea nomen, F
Foetibus arboreis, & quas humus educat, herbis
Fortunata fuit, nec polluit ora cruore.
Tunc & aues tutae mouere per aëra pennas,
Et lepus impauidus medijs errauit in agris.
Nec sua credulitas piscem suspenderat hamo.
Cuncta sine insidijs nullúmque timentia ferrum.
Plenáque pacis erant.

Vltima denique potest esse causa, cur esus animalium sit interdictus, quòd pauca extarent animalia, pauca inquam in vnaquaque esse specie è terra nata, quibus totum erat genus propagandum. Vt igitur in omnibus terris cuncta genera crescentia inuenirentur, primis autoribus parcendum fuit. Quanquam & sub Noë erant ad exiguum numerum redacta, sed illi erant paulo post distribuendi, & cum illis brutae quoque animantes, quarum partim illi secum in terras ferrent, pars iret ipsa per se, ac proseminaretur.

A

CAPVT SECVNDVM.

Igitur perfecti sunt cæli & terra, & omnis ornatus eorum.

TRIBVS temporibus, aut tribus ſpatiis conſtat creatio: initio, medio, fine. Initium ſiue principium fuit ante dies & tempora, quæ è motu cæli colliguntur. Genus aliud temporum, alia pars æternitatis, vocata principium. In hoc principio creata eſt terra & aqua, limus, informis qui fuiſſe dicitur, quod ſine aquis fieri non poterat, & abyſſus palam apud Moſen cæteróſque prophetas nominatur. Hoc etiam principio ſol cum orbe creatus. Nam ſi ſol, etiam orbis, hucuſque principium proceſſit. Quantum autem fuerit hoc interuallum Deus ſolus habet notum, nos iudicare poſſumus tantum fuiſſe, quantum non rapidus opificis impetus potuiſſet, ſed quanto prodire è nihilo res ipſæ poſſent. Hoc item principio fuerunt tenebræ, id videlicet quod lucem antecedit. Abſentia quædam, quædam lucis inopia: Fuit etiam ingenium ſpiritúſque diuinus. Quatuor autem ſunt, ſi velis omnia complecti ſpatia ante initium. Initium eſt æternitas in qua duæ res fuerunt, ſpiritus ipſe diuinus ſapientiáve quæ de ſe ipſa clamat: Ab initio & ante ſæcula creata ſum, id eſt in ipſo initio, & quod latius, ante ipſum initium, tum priuatio lucis, tanquam nihil: ſpiritus autem & ſapientia verum eſſe. *Initium.*
B Itaque vna tantum res propriè ante initium. In initio, terra & aqua ab ipſo ſpiritu, ſapientiáve creatæ, è quibus cætera creare cogitabat. Itaque orbem cæleſtem qui eſt leuiſſimæ puriſſimæq; ſubſtantiæ, defecatiſſimæq; naturæ, habens ob idipſum perſpicuitatem ac leuitatem, primum ſegregauit. Tunc inductum eſt tertium ſpatium dies, quem Deus vocauit iom, quòd in eo fremuerint, fremántque omnia nata, ac naſcentia, ſtrepitúmque vitæ ſuæ cierint. In hoc tertio ſpatio è ſex diebus confecto, tota in pedes ſtetit creatio, habens naturale congruentiſſimúmque temporis interuallum, nec longiore indigens, nec valens minore perfici. Origines autem ipſas paruáque initia notis his diebus eſſe nata, non totam propagationem, & cuiuſcunque formæ caterua. Vt enim è tot millibus hominum vnus homo caput ſequentium, ſic è tot millibus equorum, boum, camelorum, pauci omnino equi, pauci boues, & cameli: Terra quoque ardore ſolis non vbique nudata, ſed quondam tantum altiore eminentioréque loco, videlicet aquilone verſus ortum, ſicut dicebat Iob (qui Hebraice vocatur Zaphon, à zapha, id eſt ſpectando) contemplando, quia hæc terra prima conſpecta ſit. Hic exigua, prima die, tellure nudata, cœperunt herbæ & arbores enaſci, paulatimque conſota & condenſata, & duorum dierum ſole magis coalita, quædam paucæ natæ ſunt animantes, omnia per naturalia initia tendentia. Nam prima qua terra detecta eſt die, arbores ſenſim oriebantur, & animantium corpora inchoabantur. Víxque illa die emerſerant è radicibus ſuis, cúm animalium quoque corpora quinque dierum ſpatio coaleſcebant, arboréſque tertia, animantes quinta die parta, prius quaſi
C naſcentia. Erant animalia tunc tanquam pulli, ſuperioribus diebus in terra quaſi in vtero matris pullulantia piſces autem facilius, propter faciliorem materiá, prius ſunt editi. Sexta igitur die illæ paruæ exiguæq; numero origines, non quidem perfectæ auctæ, ſed perfectæ natæ ſunt omnes. Non enim proceræ ſtatim arbores, ſed mirabiliter natæ, mirabiliter etiá creſcentes, ſic equi & boues cæteráque animalia, primum quaſi pulli & è gremio terræ tanquam matris vtero procreati, túmque primum teneris pedibus ſtantes. Sex igitur ſolis conuerſionibus creata & perfecta ſunt omnia. Mirabiliter autem homo perfectæ ætatis & iuuenis creatus & factus eſt. Nam imago illa limoſa, quem perfectæ ſtaturæ hominem finxerat opifex, ſubito eſt, afflante Deo in carnem mutata. Iuueníſque erat talis creatus, qui nullius matris miniſterij indigeret, quíque ſubito natus ſaperet, & ſuum, & rerum intelligeret creatorem. Tertio igitur hoc ſpatio, qui dies dicitur ſexies circumacto, omnia ſunt ſurſum ac deorſum abſoluta, cámque habuerunt origines hæ ſtaturam vt perfectæ dici poſſent. Indéque ſemper augerentur & creſcerent, nec animantes lactis indigerent. Perfectum autem erat cælum, id eſt, omnis quæ ſupra terris eſt regio, incipiens ab aquis, tendénſque per aërios campos vſque ad ipſum æthera. Quicquid ibi eſt in ſyderibus, & volucribus, quæ cæleſtia omnia dicuntur, ſicut quicquid eſt præter terras terrenáque, cælum eſt. Ac quod noſter iuxta Hebraicum tranſtulit, perfecti ſunt cæli, ſonat quod tranſtulerunt Septuaginta, συνετελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, perfecta ſunt cælum & terra, vt numero *Hominis mirabilis creatio.*

Cælũ vnũ tantum. multitudinis cælorum, vnum tantum intelligas cælum, quod plurale est ob deductionis D necessitatem. Ducitur autem shamaim, id est cælum, à Maim aquis quod semper multitudo est, ideo cùm ait, perfecti sunt cæli, intelligendum, perfectum est cælum, ne plures cælos ob id fingas: omnis autem ornatus eorum, arbitror ad ipsum cælum referri cuius proprie est κόσμος, vt septuaginta transtulerunt, id est ornatus. Cosmus Latine mundus, mundus autem cælum: Concussitq; micantia sydera mundus, ait Catullus. Quocirca vt numero multitudinis, perfecti sunt cæli, etiam numero multitudinis, ornatus eorũ. Nescio *Exercitus cæli duplex.* autem an possit etiam de terra dici zaba, ornatus autem exercitus quasi acies. Duplex autem exercitus cæli, stellæ ipsæ quæ tanquam acies dispositæ incedunt per cælum: tum angelorum cateruæ, qui quasi sunt exercitus & infinitæ robustissimæq; legiones Dei. Exemplum primi cùm toties arguuntur Hebræi, quod adorarent militiam cæli, quod altaria erigerent omni cælesti exercitui, quæ fuit antiqua Ægyptiorum, Chaldæorum, Græcorum, etiam philosophis approbata idololatria. Exemplum secundi ad alia, cùm tertio regum Micheas ait: Vidi dominum sedentem super solium suum, & omnem exercitum cæli assistentem & à dextris & à sinistris. De primo videtur esse sermo, quòd nusquam apparet Mosen vel minimum de creatione angelorum scripsisse, puto quod vel difficilior esset miniméque conueniens rudibus philosophia, aut alterius negocij res, parúmque ad mortales & *Theologia abstrusior.* terrarum incolas pertinens. Nondum abstrusiore patefacta theologia, de angelis, de anima, de immortalitate, de futuris post hanc vitam: quorum nihil habetur expressum in libris Mosis. Mysticis autem modis solebant olim soléntque à Cabalistis apud Hebręos erui E digna quidem, sed parum certa, ac tuta res. Sicut autem est duplex cæli exercitus, sic duplex cælum. Primum aër totus, & æther, vsque ad ipsa vestibula cælestia, post suprema aëris pars, altissimáque regio, quæ vocatur cælum, cæli Hebraice שמי השמים, Græce οὐρανὸς οὐρανοῦ, vt quod ait Syrach ἰδοὺ οὐρανὸς, καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τοῦ θεοῦ. Ecce cælum, & cælum cæli Dei est. Vt autem de postremo exercitu non putamus Mosen fuisse locutum, ita neque de hoc postremo cælo, quod habitaculum est illius exercitus. Vtrunque enim spirituale & νοητόν, de quibus non constat Mosen aut voluisse, aut potuisse loqui. Cælum ergo & terram docet absoluta, cum cælo intelligens cuncta cælestia, cum terra quoque cuncta terrestria. Septimóque die narrat Deum hoc opus absoluisse, & in eodem requieuisse.

Et requieuit in die septimo.

NAturaliter ad hoc quantum spatium tota peruenit creatio, tantúsque fuit numerus dierum, quantus rerum creatarum: Tantus autem rerum creatarum, quantus in natura esset optimus ac iustissimus. Nihil superest, quod his sex diebus in lucem non emerserit. Propterea Deus benedixit ac sanctificauit, solennem ac sanctum & venerandum haberi voluit hunc diem, in quo desiit creare, omnibus necessariis creatis. Nec *Quieuisse Deum quomodo intelligendũ.* turbari debemus audientes Deum requieuisse, & cessasse, quasi fessum ac mortalem, sed ad verum sensum penetrandum est. Nam tametsi communicamus cum Deo, multis in nominibus, & operationibus, non communicamus tamen cum substantia. Quemadmodum autem dictus est creator, factor, productor, idq; diuine ac potentissime, sic item F modo quodam diuino, fuit quiescens ac cessator. Vox igitur Hebraica, requieuit, non trahit, licet trahere videatur secum defatigationem, languorem lassitudinem, sed simplicem cessationem, finémque operandi, vt etiam Beda admonuit, quæ res Deo est conuenientissima, sicut & ipsa operatio. Naturalis autem operationis aliquis finis, res autem naturales Deo maxime conueniunt, omnis naturæ optimo repertori. Propterea numerus ille ac dies, quia maxime naturalis, operibúsque diuinis conuenientissimus fuit, *Septenarius numerus sacer.* habitus est deinceps in omni ætate apud omnes gentes venerabilis ac sacer. Hinc inuenies numerum septenarium in scripturis celeberrimum, & efficacissimum, sic die septima septies sacerdotibus circumeuntibus mœnia Hierico, & septem tubis canentibus, ipsa mœnia corruerunt. quódque mirabilius est, Pythagorei septem Græce dici putauerunt ἑπτὰ, quasi σεπτὰ, sacrum, venerabile, quod Latini secuti addita s, littera, expresserunt: σεπτὸν enim Græce sanctum. Vt ergo sanctificauit diem septimum ipse magnus opifex, sic id veteres Latini & Græci antiquam famam sequentes, hunc numerum vocarunt septon, id est sanctum, sacrum. Ac Theodoritus iuxta consuetudinem scripturæ putat positum sanctificauit pro ἀφώρισεν, separauit, distinxit à cæteris. Selectam, egregiam haberi voluit. Expressius autem & clarius in antiquis Græcorum monimentis, Hesiodi & Lini, antiquissimorum poëtarum, laudes de sabbato inuenies, quo referendo

ac de-

A ac demonstrando, scio me incredibilem voluptatem legentibus allaturum. Hesiodus,

Πρῶτον ἔνη τετράσι καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ, *2.dierum.*
Ἑβδομάτῃ δ' αὖτις λαμπρὸν φάος ἠελίοιο,
Ἑβδομάτῃ δὴ ἦ λίπομεν ῥόον ἐξ ἀχέροντος. Hoc est,
Quarta dies, supremáque lux & septima sacra:
Septima candescunt praeclari lumina solis:
Septima qua tristes Acherontis liquimus vndas.

Constat his carminibus priscos illos creationem, qualem tradit Moses non ignorasse, eadémque de creato mundo, atque nos ipsos sensisse. Videtur enim Hesiodus innuere, septima die, cuncta fuisse perfecta, eadémque nos Acherontis vndas, id est Chaos, & priuationem & tenebras inuasisse, referens res creatas ad diem vniuersalis absolutionis. Linus item non minus mirifice:

Ἑβδομάτῃ δὴ ἦ τετελεσμένα πάντα τέτυκται,
Ἑβδόμη ἐν ἀγαθοῖς, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ γενέθλη.
Ἑβδόμη ἐν πρώτοισι, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ τελείη.
Ἑπτὰ δὲ πάντα τέτυκται ἐν οὐρανῷ ἀστερόεντι,
Ἐν κύκλοισι φανέντα ἐπιτελλομένοις ἐνιαυτοῖς. Hoc est,
Septima qua fuit omnis res perfecta creata:
Lux bona, natalísque fuit lux septima cunctis:
B *Septimáque imprimis & septima fine suprema*
Sydereo sunt cuncta polo septena creata:
Orbibus apparent semper vertentibus annis.

Completa sunt igitur omnia die septima, aut quod in ea cessatum prorsus sit, quod videtur expressisse, cum subdidit, Et requieuit: vt hoc quasi sit interpretatio eius quod antecessit, & compleuit Deus in die septima. Aut finis, & summa manus, vsque ad eam diem peruenit. Audiui qui dicerent, mulierem die septima creatam. Adductis enim à Deo sexta die cunctis animantibus coram Adam eóque in appellandis excogitandísque nominibus eorum, defesso & in soporem nocturno lapso, detractam interea costam & in mulierem aedificatam. Idq; factum matutino tempore sabbati, cùm tota nocte Adam obdormisset: euigilantémque mane vidisse mulierem ex se natam. *Mulierem die septima creatam secundum aliquos.* Porrò quod ait: Ab omni opere, quod patrarat, pro patrarat Hebraice עשה fecit, & Septuag. ἐποίησε. Bene ergo noster eo vsus verbo quo absoluta operatio designabatur. Quoniam autem sex dies superiores obscuram intelligentiam, vixque explicabilem habebant, diuersisq; sensibus ab omnibus interpretibus accipiebantur, non mirum si dies quoque septimus, & quies, varia interpretatione iactantur. Sed res clara & perspicua est, nec ad allegorias abhorrentésque sensus est refugiendum. Nihil habet septima lux, & quies laborum absurdi, ne possint vt sonant intelligi. Intellectis enim caeteris diebus, vt intelligi debuerant, haec quoque suprema erit perspicua. Longúmque esset enumerare sensus quos in re, quae videretur obscurissima, excogitare necesse fuit. C Potest autem, ad animi voluptatem, in varios sensus eadem res diffundi, sed vbique littera, vigilantissime perpendenda. Opus autem Dei dicitur mundanum opificium, quicquid enim natura fecit, Dei qui maiores molitus est naturas, fuit opus: sanctificatióque septimi, cùm antea esset celeberrima, renouata est sub Mose. Ac sub Adam, quemadmodum rerum creatio, ordóque creandi, principiorúmque inuentio fuit nota, sic quod ea die Deus cessasset, eámque sanctificasset, solennémque haberi, & operibus vacuam voluissent, vt animus curis terrenis exoneratus, omnis in eam creationis memoriam fixus inhaereret, & ex admiratione contemplationeq; operum, opifex ipse quaereretur. Siquidem vt Plutarchus & Alcinous testantur, ἐν τῷ οὐρανῷ θεασόμεθα ἀστρῶν τε φορὰς καὶ οὐρανοῦ, καὶ τὸν δημιουργὸν νυκτὸς, καὶ ἡμέρας μηνῶν τε καὶ ἐνιαυτῶν ἐξ ὧν κατά τινα οἰκείαν ὁδὸν, καὶ τὸν ἁπάντων δημιουργὸν ζητήσομεν, Quae sunt: In caelo admirabimur, astrorum cursus & caeli, opificémque noctis ac diei, mensium & annorum. Ex quibus via quadam propria & naturali etiam ad omnium conditorem aspirabimus. Sic igitur & sabbatum propter cessationem vocatum est & sanctificatum, vt in eo creatio tota consideraretur. *Sanctificatio sabbati qualis.* Sanctificatio autem fuit qualem sub Mose intelligimus, ocium & cessatio, & veneratio creatoris, totiúsque operis recordatio, vt docte admonet Beda, sic veneranda fuit postea haec dies, & aliis magnis facinoribus Dei & quasi strategematis insignita, sicut initio. In ea enim cōsummatum est, dixit CHRISTVS. Dico autem sextam vel septimam

eandem, quia si refertur in septima Deus quieuisse, interpretatio ferme est superioris consummationis: In sexta ergo homo creatus, mundus absolutus, homo redemptus, opusq; non minus magnum ac mundi creatio, salutis est factum. Vtq; septimo quiescebat in sepulchro, incommemorabilibus rebus morte sua perfunctus, sic omnibus ingenio suo natis, stellisque matutinis cum laudantibus, florentibus, stantibus, vegetis, viuentibus, ipse quieuit. Vt autem Adam in illa mirabili ac θεοπρεπῆ diuina inquam figura, Deum creantem sese contemplabatur, sic audiuit eum, septimam sanctificantem, multáque super ea loquentem, Viditque Adam sextam, septimámque diem, vidit omnium diuinorum operum summam, ipsa vero opera, cæterósque dies antecedentes à Deo audiuit, suspicórque sic quasi cum cum Adam fuisse locutū: O dulcissima optatissimáque proles Adam, ob quem cuncta, quæ suspicis creata sunt. Ecce nihil superest quod tibi ad vitam bene beatéque transigendam sit necessarium. Ecce omnia mirabili varietate distincta sex dierum numero absoluta. Iam primum contemplare terram quæ te sustinet, quam tot arboribus, tanta herbarum & florum copia vestitam aspicis. Hæc ante omnia ob has ipsas causas à me fundata, aquam item immensam accepit, vt ipsa tota, passim diluta, plantas & animalia produceret, & vt ex aquis vitales quas hauris tu & omnes animantes, expirationes exurgerent, totúmque inter cælum & terram spatium perspicuo, & præclaro vitalique aëre compleretur. Id & omnis deinceps creatio vt fieret, mox post terram & aquam iucundam dulcissimámque istam omniúmque rerum pretiosissimam creaui lucem, cámque ita sum moderatus, vt dies ac noctes diuidens, omnia salubri varietate temperaret, tum circumacta terras communicaretur cunctis gētibus. Hac creata, feci primum vt dies esset dicique dies inciperet, eadem feci vt aquis inflammatis, & feruefactis crearetur aër iste vitalis, quem dixi, inter aquas inferiores à quibus ductus est, & quas omni deinceps tempore gigneret, interiectum: tum à terra separata aqua, quippe quam ipsa exhausisset, plantæ & animalia in terra nascerentur. Quibus exactis, sex dies confecti: primum nudata est terra, tum natæ stirpes, deinde pisces, post omnes terrestres animantes. Interea post ortam lucem eadem nostra opera orta sunt astra. Sexto autem die, quo iam omnis creatura est perfecta ortáque animalia, tu quoque manibus quas cernis nostris creatus. Ecce igitur omnis est decor ad apicem perductus, cuncta viuunt, exultant, lætantur, lucent sydera, volant per aëra volucres, florent arbores & herbæ, pisces in mari lasciuiunt, ludunt animantes. Tu vero omnium dominus omnia conspicis, creatorem agnoscis: Decernimus igitur hanc diem qua cuncta simul existunt, cum cæteris diebus vnum horum aliquod non omnia extiterint, sacram semper & venerandam. Tu quoque hoc posteritati trades tuæ, vt si quisquam rogauerit te, quamobrem ista die terrenis operibus intermissis, totus in laudibus diuinis verseris: respondeas, ea totum mundum, id est omnes partes è quibus mundus perficitur, quæ antecedentibus diebus altera post alteram, naturali ordine sequentes orirentur, fuisse absolutas, totúmque numerum hodiernarum rerum, hac die expletum: cæteris diebus, & si erant plantæ, non fuisse animalia, interdum fuisse lucem, sed terram non fuisse, quam aquæ contegebant, aliquando pisces tantum, non etiam cæteras animantes. Nonnunquam hæc omnia sed te omnium dominatorem defuisse: quo igitur die totus exercitus, & omnes acies pulcherrimo in decore consistunt, erit omnibus sæculis venerabilis, sempérque colendus & memorandus.

Dei ad Adā creatum verba.

Istæ sunt generationes cæli & terræ.

HEbraice est תולדות, id est natiuitates: quod apposite Græci, Latinúsque interpres, transtulerunt generationes, Græce γενέσεις Genesis, quasi conditiones, facturæ. Vnde Genesis, liber est, quoniam has generationes cæli & terræ continet qua theologia antiquissima ac probatissima arguitur: posterorum philosophorum error, qui sine initio mundum aut creatum quidem mundum, materiam autem fuisse Deo coæternam, crediderunt. Primum errorem vnus propemodum Aristoteles inuexit, quem si vellem illi dictis suis recitatis possem coarguere. Materiam æternam nemine ex antiquis (nam Timæus post antiquos floruit) arbitror asseuerasse, licet in eo accusentur ab Aristotele Anaxagoras, Plato autem ab aliis. de qua re superius. Ipse Plato Ægyptiam theologiam, quam plurimum suspexit explicans Græcis, vnà cum Mose, intrepide generationem cæli & terræ confitetur, omnia dicens quæ cadant sub sensus esse corporea, corporea esse dissolubilia: Itaque æterna esse non posse. Mundum autem esse corporeum, eóque & factum & natura dissolubi-

Genesis liber cur sic dictus.

A dissolubilem, non prohibente Deo. Quam confessionem non video qua fronte quidam Platonici nitátur subuertere, & fabulosissimis quibusdam insomniis obscurare. Non enim audiendus est Alcinous de Platone ita dicens, ὅταν δὲ λέγῃ γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον, οὐχ οὕτως ἀκουστέον αὐτοῦ, ὡς ὄντος ἀποτὲ χρόνου, ἐν ᾧ οὐκ ἦν, κόσμος, ἀλλὰ διότι ἀεὶ ἐν γενέσει, καὶ ἐμφαίνει τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως ἀρχικώτερόν τι αἴτιον, καὶ τὴν ψυχὴν δὲ ἀεὶ οὖσαν τοῦ κόσμου οὐχὶ ποιεῖ ὁ θεὸς, ἀλλὰ κατακοσμεῖ. Cum autem dicit mundum generatum, non ita audiendus est, quasi tempus fuerit aliquando, cùm mundus non esset: sed quia semper est in generatione, & ostendit subsistentiæ suæ causam quádam maiorem. Animam quoque mundi semper existentem Deus non facit, sed exornat. At isto modo Alcinoe omnia poterunt peruerti, & leges quæ iubeant adulteros & homicidas interfici, poterunt ita interpretari, si quis formam interpretandi vestram sequatur, vt imperare hoc ipsum non videantur, poterunt & historiæ credi quæ laudes egregiáque Romanorum facinora decantent pro Romanis Græcos innuere voluisse. Quid enim aliud est Platone creatum mundum prædicante, istos pro creato æternum interpretari, pro temporis initio aut dependentiam, aut continuam generationem exponere? quasi sit obscure Plato locutus. Sed videbatur eis nimium vulgare, & quasi triuiale, mundo quem Deum asserere non dubitarunt denegare æternitatem. Itaque hoc deuitantes, coacti sunt ineptire, ficticio Deo ficticia immortalitate excogitata. Sed his quoniam respondet solerter & acute Ioannes grammaticus, ostendens Procli imperitiam eadem atque Alcinous asserentis, & velitari cum his non est animus & hæc quasi
B inuiti & à nostro opere ferme aliena commemorauimus, ab eo exquisitius perpendendo supersedebimus. Nam & Philon disertissimus has coactas Platonicorum expositiones & traducit, & refellit in libro de mundo, quem pulcherrime fecit Latinum eruditissimus Budæus, his verbis: Quidam arbitrantur sophisticis persuasionibus, Platonem mundum creasse, non quòd acceperit generationis initium, sed quia si factus esset, non alio modo esset factus, quàm prædicta ratione. Aut quia partes mundi sint in continua generatione. Sed melius est, & verius opinari quod est ante propositum, non solum quia in toto opere patrem & creatorem & opificem Deum prædicat hunc prolem archetypi mundi, & idealis exemplum sensibile comprehendens omnia quæ ille, perfectissimum ad mentis perfectionem, specimen & exemplum ad sentiendum. Deinde quia Aristoteles testatur de Platone, ob philosophiæ reuerentiam. Nihil sane mentitus, Hesiodúmque censent Platonici dogmatis autorem, Hæc Philon. Generatum ergo siue natum cælum & terram Moses antiquissimus theologus scribit, illa ipsa ante memorata generatione, non quòd in æternum habeat causam nascendi ac viuendi à Deo, vt homo non æquus magistri sui interpres comminiscebatur, qui ne mundum quidem in Deorum numerum referre erubuerunt, sed initio temporis. Exponúntque Hebræi tholedoth, natiuitates שהולידו sheholido, quibus nasci fecerat, Deus cælum & terram. Et quod ait, quando creatæ sunt, refertur ad cælum & terram Hebraicéque est necessitate sermonis בהבראם In creari ipsorum, in creari ipsa, in creandis ipsis: & quod commode nostri, quando creati sunt,
C Græce ὅτε ἐγένετο.

In die qua fecit Dominus cælum & terram & omne virgultum agri.

PRimum obseruandum, habere fontem, sicut noster interpres vertit. Itaque quod refert Augustinus, alia translatio habet. Hic est liber cæli & terræ, cùm factus est dies, fecit Deus cælum & terram, & viride agri: sciendum hanc lectionem esse apud Septuaginta, αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο, ᾗ ἡμέρᾳ ἐποίησεν κύριος ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Septuaginta recte ad fontem Hebraicum transtulerant, sed ille quisquis fuit, qui Græca, Latina fecit, cuius tralationem citat Augustinus, tam ipse non recte è Græco, quàm recte Septuaginta ex Hebraico. Superiora enim Græca verba sic certum est Græce scientibus esse interpretanda: Iste est liber generationis cæli & terræ, quando facta sunt. Hucusque coma est. Tum sequitur: Dies qua fecit Deus cælum & terram. Ille igitur quisquis fuit, non enim fuit Hieronymus, non debuit verbum ἐγένετο, quod ad partem antecedentem spectabat, referre ad subsequentem. Quæ amphibologia non est in Hebraico. Tum arbitrandum est, pro ἡ ἡμέρα, Septuaginta posuisse iuxta fontem ἐν ἡμέρᾳ, in die. Hæc igitur commemoraui, quia diuus Augustinus hinc confirmat, quod fuerat à principio suspicatus, vnam tantum diem factam à Deo, eámque sex vicibus in creatione repetitam. Quoniam igitur locus habet in contrariũ, super hac expositione non arbitror laborandum. Ergo quod ait, in die, non accesserim etiam quorundam Hebræorũ

interpretationi, consentium hinc ostendi in vna die prima, cuncta fuisse creata. Potius D quod venerabilis Beda quem sequitur Nicolaus, probant alij apud Hebræos, dies more sermonis Hebraici, tempus indefinitum designare, aut singulare pro numero multitudinis positum. Nam quod dies tempus quoddam designet, plena scriptura est exemplis. Tum hic esse digestionem & ordinem etiam ipsi consentiunt, vt sic loquatur Moses. In die qua creauit Deus terram, & cælum, herbas, animalia, hominem. In quibus & si ad singulam quanque rem non inculcetur dies, intelligitur tamen in vnaquaque. In die qua creauit terram, in die qua creauit cælum, qua herbas, & alia. Quódque legitur in nostra editione: qua creauit cælum & terram: & Septuaginta τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, Hebraice alio ordine, terram & cælum. Non arbitror quidem aliqua ratione, licet ratio subsit, Mosen hic *Psal. 101.* terram ante cælum commemorasse. Creata quidem est terra ante cælum: Initio, ait terrā tu fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli, præcipue autem duplex cælum, post terram est creatum, tum quod sustinet adfixa & cognata lumina cęlestia quod prima & quarta die creatur, tum aër ipse, totáque superna regio quæ videtur secunda die creata. Erat autem terra ante omnia, desuper aquis incumbentibus super aquis spiritu diuino, solem, totámque molem cælestem extruente. In superioribus vero cælum ante terram commemoratur, In principio creauit Deus cælum & terrā. Terra præterea non est in die, sed ante diem creata. Tunc enim dies extitit, cum lux extulit os sacrum, quod fuit post conditam terram. Ante terram fuit thohu, bohu, id est nihilum, è nihilo facta est terra: postea creatum est cælum, id est sol, solarísque orbis cùm cæteris syderibus. Ex quo fit perspicuum, E diem hoc loco pro quodam indefinito tempore positū, quod est ad similitudinem natorū postea dierum ac temporum, dies appellatum. Sicut enim ante solem & sydera non erat tempus, & tamen dicimus terrā ante, vel initio fuisse, quæ sunt aduerbia temporis, sic vsur- *Tempus est imago æternitatis.* pamus diem. Imago enim æternitatis, aiunt Mercurius Trismegistus, & Pythagorei cum Platone, est tempus. Intelligimúsque æternitatem per tempus, quemadmodū per omnes similitudines, archetypa: sic quod antecessit dies & annos, cùm fuerit æternitas, quadam similitudine dies dicitur. In cuius vna particula terra est creata: communéque est nomen dies antecedentis & subsequentis astra spatij. Itaque & virgulta, siue virores, in die creati dicuntur. Quæ cùm expedite & rationabiliter sequantur, cùm possit plane & recte littera quod sonat, intelligi, cùm superius sublata sit difficultas, quæ non sinebat ad numerum sex dierum aspirare, non videtur vnius diei, qua simul omnia creata sint, necessarium auxiliū. *Eccles. 18.* Nam quod ait Ecclesiasticus, Qui regnat in æternum creauit omnia simul. Sciendum pro eo quod nescio quis reddidit simul, autorem dixisse Græce κοινῇ, id est, communiter, promiscue, refertúrque non ad vnitatem temporis & dierum, sed rerum. Nec vno tempore, id est vna die, vno momento, omnia narrat creata, quod tametsi à Deo fieri potuisset, non fuisset tamen naturale, & ad eum cursum, quem post in tota natura vidimus. Ad omnem creationis coniunctionem refertur, quasi diceret, coniunctim, continuo, alia ex alia re, pendente & nascente, & quadam causarum serie res comprehendente, cuncta fuisse creata. Creato enim sole, multa coniunctim sunt effecta. Nudata est terra, aqua in vapores aërios exhalata, continuóque stirpes & animalia coaluerunt, quibus paulo post exortis, & F homo creatus est. Atque autor ille videtur eos maxime vt meriti erant, sugillare, qui rerū creatarum quasi corpus lacerabant, aliud æternum, id est hylen, siue chaos, aut terram, alia infinito post tempore nata contendentes, Sed cùm vnus, inquit, sit æternus, nec alia res possit parem cum illo habere æternitatem, is omnia coniunctim creauit, principio terrā, pòst, aquam cum terra, deinceps cælum, tum animalia vsque ad hominem coniunctim omnia, non interquiescente, vel immenso, vel pro diuturno tempore à terra creata, ad cæteras res. Tum illud κοινῇ etiam eò pertinet, quòd multa simul creabantur, simul herbis pullulantibus, animalia in terris, sydera in cælo cooriebantur. Eadem opera sol & terras denudabat, & aërem creabat, & terram vitali calore ad fœtus animabat.

Et omne virgultum agri antequàm oriretur in terra: Omnémque herbam regionis priusquàm germinaret. Non enim pluerat dominus.

PRo virgulto Hebraice שיח siach, arbuscula, proprie & virgultum. Fortéque respicit principium illud arborum natarū, quas non fit verisimile principio, illóque ipso die quo producte sunt, fuisse proceras & excelsas, sed paruas, perinde atque nunc exortas, deinceps adoleuisse. Eóque virgulta & stirpes eas dixit. Sept. transtulerunt πᾶν χλωρὸν, omnem virorem, viriditatem, Latináque antiqua editio habebat omne viride. Sed id non tam ad arbores,

A arbores, quàm herbas, omnémque camporum virorem spectat. Hebraicum autem vt & Latinum ad arbores duntaxat. Nam herbam & fœnum mox cõmemorat, cùm ait: omnemq; herbam regionis, herbámque appellauit fœnum iuxta Hebraicum עשב eseb, & Græcum χόρτον. Dupléxque est plantarum genus, quæ Græce communi nomine à nascendo dicuntur φυτὰ, arbores & herbæ, quibus omnia ferè viridia comprehenduntur. Virgultáque dixit Moses in hac ἀναστεραλαγμὸν, quas superius arbores fructiferas, ætatis hic indicium magis exprimens. Addit autem sæpissime, antequàm oriretur: eo enim tempore facta sunt, cùm ante non fuissent. Erant pauloante terra & aqua ab inuicem separatæ, arbor, & herba, & stirpes nondum erant. Producta sunt autem de terra, à Deo, quia quod terra faciebat, imperium, dispositióque diuina administrabat. Simúlque duas res arcanas pandit, tempus fuisse, quando non erant arbores, & omnis agrorum viriditas, & quando pluuia nondum in terram descendebat. Nondum erat ordo iste rerum. Nascentibus enim arboribus & herbis, nascentibus animalibus, credendum est vbique fuisse claram cæli serenitatem, nondum vaporibus condensatis, & in aërem eleuatis. Factum autem id paulopost ostẽdit. Ostendit autem harum plantarum ac stirpium satum, non fuisse, qualem oculis postea experti sumus. Nunc enim pluente, herbæ, stirpésque oriuntur & succrescunt. Atque vbi noster & Septuaginta concordes posuerunt μοείον ἀμπατικὸν, illi γὰρ, is, enim, Hebraice est כי ki, quæ non solum causam, sed etiam tempus declarat, potestq; pro eo quod illi transtulerunt, Non enim pluerat: etiam sic interpretari: quando non pluerat, iuxta Hebraicum B כי לא המטיר ne videatur innuere antea multis diebus terram sine pluuia extitisse, idque fuisse in causa, ne stirpes nascerentur. Quomodo autem stirpes nõdum hymbre cælesti delapso, sint exortæ, & si Moses non laborauit referre, certa tamen causa est. Habebat videlicet terra paulo ante, immensa aqua separata, perinde copiosum, vitalémque humorem, ac si cælestibus aquis esset irrigua. Similisque erat tunc omnis terra, vt vtar sæpe vsurpato & accommodo exemplo, Ægypto, Nilo qui passim stagnaret iam considente, campósque lutulentos & humidos relinquente: tunc varia monstra, & semina oriuntur. Simile quid Moses ostendit factum illo exordio. Nam neque vnquam fere Ægyptus pluuia cælesti immadescit. Diuersa igitur fuit à principio irrigatio terrarum. Duas autẽ res per negationem monstrat fuisse creatas, pluuiam, & hominem. Etenim cùm negasset tunc pluuiam fuisse, hominem item, vtrunque docet fuisse creatum. pluuiam, cùm ait, Sed fons ascendebat: Hominem, Formauit igitur Deus hominem. Huncq; consentaneum est esse ordinem totius sermonis Mosaici. Istæ sunt generationes, siue natales cæli & terræ, quando creati sunt: Dico quando Deus summus & sublimis creauit terram & cælum, omnésque arbores & herbas, antequam orirentur è terra & germinarent. Dico videlicet eas creatas à Deo, prius non existentes. Quando nec pluuia erat, neque homo agrorum cultor & sator. Post hæc igitur cœpit ascendere fons, id est vapor è terra, eóque omnis ipsa irrigari, homo quoque formatus eodem tempore à Deo est. Sicq; facta sunt quæ prius non erant. Non terra, non cælum, non viriditas terrarum, non arbores. Quandoquidem nec pluuia, nec homo. Creauit ergo C Deus cælum, terram, herbas, arbores, vapor autem ascendit & irrigauit terras: ísque fuit modus natæ pluuiæ. Hunc sermonem cùm præ se ferat aperte Moses, non video cur aliis interpretationibus, & ab ipsa littera remotis oporteat abuti. Clara sunt omnia, si verba clarescunt, obscurantur autem, cùm verbis non perceptis, delabi ad aliquem qualemcunque sensum necesse est. Mirabile enim est, quas deceptiones fecerit fons is, quem scribit Moses ascendisse, de terra, pro quo Hebraice, vt in annotationibus monstrauimus est אד Ed. Ac præter ea quæ ibi scripsimus, vt melius res intelligatur, quædam adiecimus hoc loco. Vox hæc, quam fontem Septuaginta eósque secutus noster, transtulerunt, vno tantum alio in loco reperitur. Iob cap. xxxvj. Qui aufert stillas pluuiæ, & effundit hymbres ad instar gurgitum, qui de nubibus fluunt. Quod noster interpres vertit, & effundit hymbres ad instar gurgitum, Hebraice est לאדו יזקו מטר leedo iazoku matar. Quod sonat, ad vaporem eius effundent pluuiam. Aquas ait Iob summus philosophus, gignere hymbres ad vapores suos. Nam nisi prius in leues vapores extenuentur, non efficiãt hymbres. Est enim hymber aqua terrestris extenuata in vapores, & in cælum eleuata, illicque concrescens iterum reddita terris. Ac quasi dictum Iob est dicti Mosaici interpretatio, qui & ipse absolutus philosophus, cùm prius negasset fuisse pluuias: Nondum enim, inquit, pluerat dominus super terram: vt doceret quomodo cœperit pluere, perhibet vaporibus è terra sublatis irrigari terram ab his cœpisse. Simillimam causam Lucretius & Aristoteles reddũt pluuiæ: Lucretius

Fons, pro vaporibus.

dicens pluuiam esse halitum terræ: Aristoteles in Meteoris eisdem penè verbis, eodem genere sermonis vt videatur à Mose didicisse. Moses ait ואד יעלה Veed iaalech. Et vapor ascẽdebat: Aristoteles autem crebro refert ἀτμίδα μετεωρισθεῖσαν, vaporem eleuatum & condensatum pluuiarum esse causam. Omnium, inquit, rerum istarum causa est solaris reuolutio, accessusque & discessus, à cuius radiis, omnique superno calore, quicquid humoris in terra resedit, euaporatum fertur in altum, calore autem qui sursum tolleret, partim in superiores regiones dissipato, partim extincto, quia nimium a calore terrestri in aërem qui est supra terras, frigidissimus, abscessisset, interim vapor frigefactus fit rursum aqua, qui esset aër, referturque in terram. Et euaporatio quæ ex aquis tollitur, dicitur ἀτμίς, quæ ex aëre in aquam redit vocatur νέφος, id est nubes, nubilum. Hoc docet Aristoteles interpres philosophiæ Mosis, quæ neruosa, compendiosáque est. Nam Hebraicum Ed id proprie transtulit Chaldæus quod Aristoteles dixit νέφος, ille ענני nubem, nubilum. Aquilas autem iam ipsam condensatam pluuiam ἐπιβλυγμόν. Et Hebræi hanc vocem interpretantes; subiiciunt loco eius עשן esen, id est vapor fumus. Nec forte procul à ratione Septuaginta transtulerunt fontem vberem istum vaporum ascensum, perhibet enim etiam Aristoteles esse quasi perennem quendam labentem inter cælum & terram fluuium vaporum ascensum & descensum, ὥσπερ ποταμὸν ῥέοντα κύκλῳ, ἄνω καὶ κάτω, κοινὸν ἀέρος καὶ ὕδατος. Hæc igitur erat vera Mosis philosophia. Duobus enim locis commemorat hoc omne, quod de pluuia, vaporibúsque plurimum est, & scitu dignissimum, secunda die creationis, & hoc loco. Quemadmodum enim Aristoteles duos locos affirmat, in quorum E sublimiore cometæ & faces volantes gignantur: Secundum, qui & potior est & memorabilior, & à terra primum eum esse docet. Et de quo idem, οὗτος γὰρ κοινὸς ὕδατός τε τόπος καὶ ἀέρος, communis aquæ & aëris locus. Sic Moses, secunda die docet istum locum genitum & positum atque aëre repletum: ideóque in eius commemoratione, aquas superiores & inferiores retulit, sicut Aristoteles paulo ante. Hæc autem obiter admonui, vt confirmaretur expositio diei secundi, qua dicitur positum inter aquas superiores & inferiores diffusionẽ quandam cælestem, id est aëriam, vbi hæc quæ sunt oculis manifestissima, pluuiæ, nubes generentur. De superiore cometarum, facúmque volantium, draconúmque igneorum loco, non erat scribere necessarium. Ex his ergo fit perspicuum, quem fontẽ oporteat intelligere, & magnis alioqui viris ac doctissimis parcendum, quos ista fontis nuncupatio fefellit. Nam & nos proculdubio essemus lapsi, nisi Hebraicę linguę cognitio fuisset opitulata. Imprimisque miror Nicolaum hominem Hebraicarum litterarum minime ignarũ, dicentẽ, ostendere Mosen modum quomodo facta est productio ex parte materiæ, scilicet per hoc quod aquæ latentes sub terra discoperta aquis, diuina voluntate ascenderũt vsque ad superficiem terræ per modum fontis, in qualibet parte terræ, vbi erant plantæ & herbæ producendæ. Sanior ergo sensus quem adducit ex Hebræis, consentibus hic nubes pro fonte esse intelligendas. Beda vero egregius theologus ait, huius fontis irrigationẽ iam terra herbis & lignis vestita, superuenisse, fontemq; vnum pro aliqua in terræ finibus vnitate: aut singulare positum pro plurali, quod & Eucherius postea. Quæ quidem si essent nimium quantum à natura recederent. Augustinus quoque varios adducit sensus, è quibus & ille, vt possint per vnum fontem, plures intelligi, regiones proprias irrigantes. Et alia id genus multa. F
Nouissime enim fatetur se nescire. Vide quanti sit causa boni scripturas è suis fontibus haurire. Sed quid mirum, quando & Philon Iudæus dubitat, an quemadmodum dicitur vnius equi nomine equitatus ἡ ἵππος, sic vno fonte sint omnes terræ scaturigines appellatæ? Omnis ergo cessat angustia si legas autorem vt ipse scripsit, mentemq; eius solerter explores. Atq; quod noster interpres ordinem quendam filumq; orationis Latinæ ducens, transtulit, Sed fons ascendebat. In Hebraico non est aduersatiua particula, sed: verum consecutiua texens aliud orationis exordium, videlicet. ואד יעלה Ac vapor seu nubes ascendebat. Innuitur enim pluuia, quam paulo ante nondum delapsam dixerat. Similiter quod noster transtulit: Formauit igitur dominus, Hebraice & hoc est consequutiuum. ויצר Et formauit. Respondent ergo duæ affirmationes, duabus negationibus pręcedentibus. Negauerat esse pluuiã, negauerat esse hominẽ. Asserit pluuiam extitisse, modúq; eius ostendit: asserit & hominem, modúq; creationis humanæ declarat. Liber enim iste tanquàm solida philosophia omnium conditarũ rerum conatur demonstrare rationes. Ac de creatione hominis scribẽs Moses, omissam superius explet descriptionem. Primum ergo quod ait, Et homo non erat qui operaretur terrã, referendum partim ad mortalem hominis conditionẽ, antequã esset probatus,

Aprobatus, nondum existens, sed futurus fortiter prœliatus, immortalis, partim ad præsentem statum, ad quem respicit Moses, & si non conueniat ei qui ante casum fuit. Loquebatur enim more temporis sui. Ac vox Hebraica Ed, de qua diximus, sonat etiam perditionem, abolitionem, ex quadam cum fumo similitudine. Dicitur enim Ed perditio, quasi abire in fumum, deleri, atque extenuari. Vnde est apud prophetam, Dies Edam, id est caliginis eorum, vaporis eorum, dies scilicet perditionis: quem eadem de causa diem caliginis appellant. Atque Abraham Hebræus etiam superiori expositioni astipulatur dicens, Ed est fumus, vapor, docétque ascendisse de terra vaporem vi caloris cælestium luminum, & irrigasse, pareréque fecisse omnem terram.

Formauit igitur Dominus hominem de limo terræ.

PRæter ea quæ in annotationibus discussimus, hæc item ad maiorem declarationem addidimus. Dictum est aphar apud Hebræos proprie limum, lutum, hylémque sonare, vt quod Moses testatur hominem fictum ex aphar, quasi sit hominē ex hyle, vel choos. Ostendimus etiam externā philosophiā hæc agnouisse, quod poëta pro omnibus facile testetur:

Natus homo est, siue hunc diuino semine fecit *Ouid. Metam. 1.*
Ille opifex rerum mundi melioris origo,
Siue recens tellus, seductáque nuper ab alto
Æthere cognati retinebat semina cœli.
Quam satus Iapeto, mistam fluuialibus vndis,
B *Finxit in effigiem dominantum cuncta Deorum,*
Sic modo quæ fuerat rudis & sine imagine tellus,
Induit ignotas hominum conuersa figuras.

Hæc omnia dicuntur à Mose, ex recenti tellure vndis fluuialibus mixta ac temperata, quæ fuit omnium rerum origo terrigenarum, dicitúrque Hebraice aphar. Hieronymúsque vertit limum. Septuaginta χοῦν, fictam imaginem humanam. Verbúmque fingendi est apud Mosen & poëtam, quod Hebræis est יצר iazar, vnde, יצר forma, cogitatio. Septuagintáque explanant Hebraicum dicentes Formauit dominus hominem, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς accepto è terra, limo, luto, chao. Videtur ergo idem principium fuisse corporis humani, atque animalium brutorum & plantarum. Atque explanator est quasi Mosis, poëta, idemq; sensus apud vtrunque. Vt enim perhibet poëta tellurem madidam ac lutulentam, id est limū, fictum in effigiem humanam: sic perhibet Moses loquens Hebraice ad hunc modum, pro eo quod dixit noster, Formauit igitur dominus hominem de limo terræ: Formauit humū terræ. Humum videlicet aut tellurem madidam ac limosam finxit hominem, finxit terrā illam in effigiem humanam. Hoc loco ait Abraham virtute corporum cælestium quemadmodum animalium brutorum, sic hominis corpus coaluisse. Quod mihi videtur dixisse, quia esset astrologus. Vbique enim deprehenditur auram captare syderibus. Quod faciūt omnes, qui superstitiosius aliquas artes sequuntur. Iulianus imperator adeo solis amore est captus, vt ad diuinitatem eius asserendam, omnia cælestia ac terrestria conuocarit: cum, id *Iuliani imperatoris de sole opinio.*
C est intelligentiam solis & filium Dei esse, & omnium Deorum satorem, quos illi νοητοὺς appellant, nostrorum item datorem animorum affirmans: quæ, & id genus vanitates iamdudum explosæ & exibilatæ, omniúmque consensu profligatæ, non debent iterum ad tormenta vocari. Censendúmque eum qui dixit, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, fuisse interioris & exterioris hominis autorem. Ac siue ad illam diuinā, formosissimámque speciem, quam pro eo tempore assumpsit, hominem formauit, siue ad inuisibile animi sui specimen, ita corpus effinxisse credendus est, ita sedes illas disposuisse, vt possent animum recipere, & continere. Idq; sine ope sua fieri non potuisse. Omniū enim magnarum stupendarúmque rerum mirabilissima existimatur animi cum corpore, & aduenientis exterius, diuinæq; naturæ cum natura corporea & mortali coniugium. Quis est porrò tam incogitās, & sensus communis tam expers, quin putet hoc dixisse Mosen, quod ex illius libro ad omnes gentes aut perenni fama manauit. Siquidem à gentibus est assertum, non solem & corpora cælestia, finxisse corpus humanum, sed Prometheum quod est, vt admonuimus, summi ac solertissimi Dei nomen. Græci προμηθία dicunt sapientē, prouidentem, sagacem. Omnium igitur siue Lucretij, siue Auicennæ, siue aliorum quorumcunque clara est ex isto loco reprehensio. Bene ergo ait Augustinus & Beda & Eucherius corpus de limo, animam de nihilo Deo inspirante formatam. Et Dei nutu animam ad corpus venisse. Quod fatetur etiam Apuleius, vt eius vtar verbis dicens, Animam hominis ex- *Prometheus summi Dei nomen.*

trinſecus in hoſpitium corporis immigranti quid ex iſtis addi poteſt. Limum igitur vertit D Hieronymus, quod eſt Hebraice aphar, quæ vox & ſi interdum deſignat puluerem, creber tamen ſignificatus eſt, limus, lutum. Ad quam ſimilitudinem dicit Iob, Ferrum de terra tollitur, Hebraice de aphar. Innuit ferrum de limo, terráque lutulenta tolli. Tale enim eſt ferrum antequam dureſcat, lutum eſt, & lenta materies. Quare non aſſentior Nicolao aſſerenti Hebraicum pro limo terræ, habere puluerem. Puluis quomodo cùm puluis eſt, in effigiem duci ac tractari poteſt? Quod ergo tractatur & formatur, aquoſum, madidúmque eſt, & limus. Puluis cùm exaruit, aquáque abſceſſit, diſſoluitur. Quod autem dicitur, Quia puluis es, & in puluerem reuertèris: eadem eſt vox, idem ſignificatus, lutũ, limus, lenta materies, aquáque cõmixta. Hinc homo dictus eſt Adam, id eſt terrigena. Quod declarat Salomon in libro ſapientiæ, εἰμὶ γὰρ κἀγὼ θνητὸς ἄνθρωπος ἴσος ἅπασιν, καὶ γηγενοῦς ἀπόγονος πρωτοπλάστου. Sum enim, inquit, & ipſe æque atque omnes, mortalis, & terriginæ protoplaſti proles. Duo ſunt ergo, vt hinc liquet, nomina primi hominis in Græca dialecto, quæ felix eſt in componendis nominibus. γηγενής, πρωτόπλαστος, Gigenis, protoplaſtus. Primum ſonat terrigenam, alterum primo fictum, vtraq; vim Hebraici nominis Adam declarantia.

Et inſpirauit in faciem eius.

PRimum vox Hebraica apaim duos habet ſignificatus, faciem, atque nares. Ac præter id quod in prioribus commentationibus oſtendimus, eo fit probabilius nares, ſiue naſum hic intelligendum, quòd conſimilis locutio pro naribus apud cæteros reperitur. Salomon ſapiens ſub perſona impiorum, ὅτι καπνὸς ἡ πνοὴ ἐν ῥισὶν ἡμῶν. Quoniam fumus eſt vel flatus, E vel ſpiratio in naribus noſtris. Eadémque vox apud Septuaginta interpretes cum ea qua vſus eſt Salomon, Et inſpirauit in faciem eius πνοὴν ζωῆς. Redarguit autẽ impios ille, quòd hanc diuinam inſpirationem dicerent eſſe quaſi mortalem fumum. Eſt item in Noë conſimilis locutio: Vniuerſi homines, & cũcta in quibus eſt ſpiraculum vitæ. Pro quo Hebraice, cuncta in quibus ſpiraculum, ſpiritus vitæ in naribus eorum. Vniuerſalem ergo omniũ animalium communem ſpirationem communi nomine vocauit, eámque docuit in naribus ſitam. Sed quoniam qui in nares ſpirat, in faciem quoque ſpirat, eo fortaſſe pertinet editio Septuaginta quos ſequitur noſter Hieronymus. Quomodo autem intelligenda ſit inſufflatio perſcrutandum eſt. In Ezechiele dicitur: A quatuor ventis veni ſpiritus, & inſuffla ſuper interfectos iſtos. Erant ergo licet imaginarie, & per viſionem, corpora exanguia & exanima, corpora tamen formam, membráque humani corporis habentia, ſolus ſpiritus qui ea excitaret, ac circumferret, deerat. Vocatus acceſſit ſpiritus, factáque eſt maxima commotio ſurgentium, & in pedes ſtantium occiſorum. Erat igitur & Adam corpus exangue, ductis ac delineatis artubus, & forma, habitúq; deſignato. Iacebátque ante pedes Dei terreus quidam homo, quales in officinis figulorum aſpicimus. Spiritus non aderat. Non eſt autem ſpiritus vocatus quemadmodum in occiſis, quorum ſpiritus iamdudum egreſſus in priſtina domicilia reuocabatur, ſed datore & opifice ſpirituum præſente, procul eum vocare non oportebat. Dabatúrque ilico non per prophetam aſcitus, ſed à creatore formatus. Quoniámque in corpore, domicilium ac vehiculum mentis, ſiue intelligentiæ, eſt ani- F ma ſentiens, factum eſt, vt ingreſſa intelligentia corpus omni vita ſubito animauerit. Suppetebat autem vita corporea ab eadem atque cæteris animantibus cauſa, vita intelligens, maximáque vita, ab alia maiore cauſa. Inexplicabile autem eſt, quomodo intelligentia exterius infuſa, eſt etiam corpus reliqua vita animatum. Nec facile dictu, quomodo cum anima ſentiente, ſit intelligens alligata, niſi ſciremus pleraque alia minoris ponderis nobis eſſe inexplicabilia. Præclare autem docuit Ariſtoteles facultates, matréſque ipſas operationum obſcuras, ex operationibus notis ac manifeſtis cognoſci. Duas diuerſiſſimas operationes videmus ſentire & intelligere, à duabus ergo diſtantiſſimis matribus eas naſci fateri cogimur. Nulla quoque eſſet internorum & externorum membrorum explicatio, niſi ad arcem æternæ ſapientiæ confugeremus, artificémque ſpiritum, qui cælum creauit & ornauit, aſciſceremus. Quomodo videlicet membra terreſtria in carnem ſubito mutata, ſanguinem habuerint, muneribus extemplo ſuis inſtiterint. Eiuſdem fuit ſapiẽtiæ, animæ ſentientis & intelligentis ligamen, aut vt anima quæ infunderetur extrinſecus, omni vita ſubito corpus ditauerit, quæ tantam terræ molem è nihilo traxit, cæteráque magis ſtupenda. Si autem humana vita poterat è terra ſicut & cæterarum animantium ſuffici, cur addita eſſet in ſolo homine diuina inſpiratio? Tum animalia bruta corpus & animam è terra trahentia, non prius terrena formata ſunt, poſtea ſunt in carnẽ mutata, ſed dum orirentur,

caro

A caro erant, ſpiritum ſuum habentia. At homo vt corpus & ſpiritum à diuerſis principiis habuiſſe videretur, de terra fictum eſt corpus, poſt efficto ac delineato eſt animus exterius infuſus. Quódque validius eſt, infuſus à Deo. Separatus ergo erat ſpiritus à corpore, & corpus à ſpiritu. Erátque quando corpus ſine ſpiritu iaceret immotum, corpora brutorum nunquam ſine ſpiritu fuerunt, vt appareat ab eodem principio corpus eorum & ſpiritum, natum & auctum. Creatus eſt igitur ſpiritus humanus à Deo, qui veniens in corpus, omnem ei vitam ſuggeſſit, ſicut angelorum corpora, vt vtar non eodem, ſed ſimili exemplo, à ſpiribus illis omniformiter quo ad vſus poſceret, animabantur. Sapientiſſimorúmque conſenſum ſuperius vidimus. Is ſpiritus per nares ingreſſus eſt, quod non haberet Moſes notius, quod rudi populo proponeret, quando & illic hiatus intranti & exeunti patet. Nam ne anima quidem ſentiens & corporea, nedum intelligens in naribus exiſtit, ſed ſpiratio ſola, quę pulmones tantum refrigerat, qui veluti folles viciſſim ſeſe pandentes & contrahentes, refrigerationem exterius receptam tranſmittunt ad calorem cordis, eúmque temperantes, in venas quoque diſtribuunt, vt pulſæ ſanguinem non ſinant concreſcere. Sed hæc minima pars eſt vitæ ſenſibilis, infimúmque munus. Quid ſenſus communis? Quid auditus, tactus? quid ſpiritus ille qui fertur ad caput per venas colli latiores, quo maxime viuitur? De quibus cum ſint præcipuæ partes animæ ſentientis, nihil Moſes eſt locutus. Non mirum, ſi neque intelligentis vitæ ſigna propoſuit. Non erat philoſophandi tempus, contentus eſt aliquid dixiſſe, & quaſi digito monſtraſſe, humanum ſpiritum, quem animum dicimus, ex-
B trinſecus afflatu Dei, in corpus terreum ingreſſum. Quid quod etiam omnis lingua partẽ nobiliſſimam, quæ ſapit, ſentit, cogitat, cognoſcit, vocat ſpirationem? Quid enim aliud eſt animus vel anima, niſi, anemos, id eſt ventus. Et ſpiritum dicunt omnes linguæ, ipſum intellectum, ipſum ingenium, ſapientiam, etiam in Deo, in quo cùm nulla ſit ſpiratio, ſapientiam tamen eius appellant ſpiritum. Certe igitur vt nomine aperto & noto, ſic re aperta, & omnium in oculis poſita, res obſcura eſt appellata, & deſignata, dicente Moſe per narem ingreſſum animum, ſiue ſpiritum humanũ, quaſi ex ſimilitudine, ſicut ex ſimilitudine partem Dei & angelorum, hominúmque diuinam, ſpiritum vel ſpirationem animúmque vocamus. Quod fit Hebraice, Græce, Latine, Chaldaice. Quid quòd etiã ſenſum appellamus etiam ipſam mentem, ex corporeis ſcilicet ſpiritualia ac intellectualia declarantes. Sic igitur per ſpirationem & nares apud Moſen totus interior ſpiritus quodam Hebraico tropo ſignificatur. Ipſa quoque inſpiratio cùm facta ſit ſpiritualiter, corporeo tropo deſignatur. Sed ea duobus forte modis poteſt intelligi: vno, vt ſpiritualis actio, hoc actu corporeo ſit expreſſa. Quemadmodum quod vidiſſet, dixiſſet, rebus nomina indidiſſet. Eritque inſufflatio, quaſi infuſio. Et quod ait inſufflaſſe Deum, vel inſpiraſſe, erit perinde ac ſi dixiſſet, infudiſſe. Nec animi creatio poteſt accommodatiore nomine ſignificari, quàm inſpirationis & infuſionis. Simul enim creabatur, ſimul in corpus dimittebatur, quod erat inſpirare & infundere. Ipſa quoque ſpiritus conditio, rectiſſime dicitur infuſio & ſpiratio. Vt enim creatio proprie de carne eſt, nam creare à Græco κρέας creas, id eſt carne, quaſi carnem facere,
C vnde creare vel procreare proprie animaliũ eſt, ſic animi aut mentis cõditio vocata eſt ſpiratio, infuſio. Iure ergo dixit, Et inſpirauit, quaſi ſpiritũ creauit, & creatũ indidit. Ac ſanctiſſimus Irenæus quid inter ſpiritũ animantẽ, atq; ipſam animationẽ intereſſet pulchre diſtinxit, ἕτερον δέ ἐστι πνοὴ ζωῆς, ἡ καὶ ψυχικὸν ἀπεργαζομένη, τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἕτερον πνεῦμα ζωοποιοῦν, τὸ καὶ πνευματικὸν αὐτὸν ἀποτελοῦν. Aliud, inquit, eſt ſpiritus vitę, qui & hominem efficit animalem, aliud ſpiritus viuificans, qui efficit hominem ſpiritualem. Alter eſt ſenſus, vt quemadmodum imaginem diuinã expoſuimus, ſpeciem quandam magnificã, glorioſam, inſignem, lucentem, ſolis iubar, ſyderumq; omniũ & lapidum pretioſorũ, omnium, venuſtatem, colorumq; ſuperantẽ, quam pro eo tempore opifex aſſumpſerat, qualis viſa eſt Abrahę, viſa Moſi, Apoſtolis item oſtenſa in monte: ſic item conuenientem huic formæ ſpirationem, ore illo diuino, ſacerrimoq; effuderit. Video enim eum per paradiſum deambulaſſe, allocutum hominem fuiſſe, illoq; conſpecto voceq; eius audita, hominẽ aufugiſſe. Audientes igitur theologiæ cæleſtis claram & illuſtrem vocem, magnis nos erroribus liberabimus, nec his qui partem Dei, vt Auguſtinus ait, animam dicunt, aſſentiemur, nec quorundam Platonicorũ figmentis decipiemur, animã partim è cælo præcipitantium, partim à ſole, cæteriſq; aſtris ferentium. Hic enim declaratur eius origo, diuina inquam origo: non quòd à cælo venerit pręceps gaudiis æternis in corpus exul, quia refrixerit amore Dei. Vnde ψυχὴ Græce ſit dicta, quaſi refrigeratio, ἀπὸ τοῦ ψύχους. Quod & Chaldæi quondã ſenſiſſe videtur, & Empedocles hoc carmine,

Animus & anima quid.
Spiritus quid.

Exul ab æterno venio delapsus olympo. D

Quos & alios multos fefellit paradisus ille terrestris quem mysticum & cælestem interpretabantur. Nullum enim seruarunt modum quidam Platonici in fingendis allegoriis, nihil terrenum, sed omnia νοητά, & idealia & archetypa esse volentes. Itaq; & paradisum huc vocarunt, & lapsum Adæ, id est, animæ humanæ, illinc quoniam in amicitia Dei non perstitisset, in hunc mundum expulsæ. Super quibus bene admonuit Chrysostomus, φεῦγε τὰς βεβιασμένας ἀλληγορίας, Execrare, inquit, & aduersare coactas allegorias. Vere enim coactæ & violentæ sunt allegoriæ, ex humana libidine, veritatem, quam non percipit, deprauante, nascentes: de quibus alias. Afflatus autem, vt docet Augustinus, non arguit partem diuiná, sed spiritus creationem, quæ dicitur afflatus, infusio. Quo & origo animi & diuinitas, immortalitásque fuit declarata. Hebræi superiora & inferiora ad hanc creationem asserunt conuenisse: ex inferioribus corpus, animum ex superioribus. Quodq; sequitur,

Allegoria coacta vitanda.

Et factus est homo in animam viuentem.

ARguit vt iidem autores sunt, repente animum extitisse, non antecessisse quodam spatio corpus, animaq; cæteras partes, Chaldæus pro, in animam viuentem, tametsi id habeat Hebraicum, transtulit לרוח ממללא in spiritum loquentem, vel rationalem. Fortasseq; eo pertinet editio, quod quidam è nostris, quos citat Augustinus, sunt opinati, superius homini creato, infusum hic spiritum sanctum, quasi spiritum meliorem, & βέλτιο μόριον, vt dicebat Aristoteles. Mihi videtur magis naturæ cõsentaneum, totam repente animationem extitisse, quòd alligata & implicata sit altera in alteram anima rationalis & irrationalis, alteráque alteriùs sit vehiculum. Est enim præsentia mentis, etiam corporis viuificatio. Sed res arcana est, & non solum oculis corporeis, sed cogitatione etiam impenetrabilis. E

Dixerat autem Moses superius, Deum creasse arbores & herbas, quippe quæ nondum essent exortæ nec pluuia, nec homo agricolator adesset, eoq; asseruit & pluuiam extitisse, & hominem in lucem à Deo produisse. Quo dicto reuertitur ad arbores & lucos & terrę viriditates ac amœnitates. In nemoribus, inquit, ac florentibus omnigenis arboribus, syluis, quas è terra imperio Dei, natas, naturalibus & diuinis augmentis auctas docueram, fuit placidissimum, amœnissimumq; nemus, omnibus delitiis ac voluptatibus refertissimũ. In quo Deus pulcherrimam quanq; & suauissimi cuiusque fructus arborem nasci fecerat. Hic erat homo iamdudum creatus, & hic degebat. Hoc igitur loco obseruanda causa est, quamobrem de paradiso Moses loquatur, quidve rationis habuerit hæc descriptio. Ac sciendũ causam commemorandæ paradisi, non talem fuisse, qualem fortasse suspicemur, suspicatique sunt multi, quòd ille beatitudinis locus sit, quòd illic Adam esset perpetuo, si nõ peccasset, mansurus, semper beatè victurus. Quæ suspicio animo insedit, propter sermonis similitudinem de rebus supernis, atque paradiso terrestri. Sed non fuit ea causa, nec id mens altissimi theologi spectauit, potius vt Græcis docentibus ostenderet Deum locum in terris fortunatum, amœnissimum delegisse, in quo & hominem crearet, & tota mundi publicaretur in eo conditio. In quo visus ipse Deus, speciosissimæ Dei & angelorum spectatæ visiones, homo primus ibi creatus, & Dei cognoscendi factus compos. Aliáque locus ille mysteria diuina conscius agnouit, perinde atque altera Hierusalem, tantorum mysteriorum, támque magnarum rerum spectatrix. Delectus est igitur locus amœnissimus, in quo fierent hæc omnia. Locus apricus, herbis & arboribus fertilissimus, vt ibi & animalia nasci & nata viuere, & homo nudus versari posset. Ac sicut scriptorum mos est, vt prius locum aliquem describant, postea persequantur quæ gesta sint in loco. Sicut Lactantius descripturus Phœnicem sic ab istius loci descriptione ingreditur, F

Est locus in primo, felix oriente remotus,
Qua patet æterni maxima porta poli. Et quæ sequuntur.

Sic Moses prius describit locum, exinde narrat quæ gesta sint in eo. Nos autem partim cõsiderantes quæ ab eo scripta sunt, partim quæ nos sentire cogit ratio, censemus primum ibi fuisse hominem creatum, non putantes aduersari huic sententiæ quod dicitur, In quo posuit hominem quem finxerat. Non enim cogit hoc nos fateri, hominem fuisse creatum extra paradisum, sed genus quoddam loquendi est, cuius est clarum exemplum. Nam cùm tulisset costam de viro, eámque in mulierem ædificasset, creatámque in prospectum adduxisset, dicitur: Et adduxit eam ad Adam. Et certissimum est tamẽ, ibidem mulierem fuisse. Scriptura vero quasi innuit eam procul à viro fuisse creatam, quia dicit eam adductam coram Adam. Adducuntur enim procul dissita. Mulier de costa vel latere viri est creata, non

Homo creatus in paradiso.

poterat

A poterat igitur adduci, tam adhærens & coniuncta. Sic tametsi scribit hominem adductum in paradisum, intelligendum est eum ibidem fuisse creatum, quo fuisset adductus, vel locatus, sicut illuc adducta est mulier, vbi fuisset creata. Est enim ratio quædam dicendi referens posteriora, non præsentia vel præcedentia, referens non quidem ibi creatum, sed ibi mansisse & habitasse. Atqui verisimillimum est, tum in loco pulcherrimo ac dignissimo hominem creatum, tum ibi semper mansisse, vbi fuisset creatus. Quid enim opus erat simul ac in lucem venisset vagari ac circumferri? Cætera vero clarescunt, omnia diuina, admirandáque creationis mysteria in isto loco fuisse peracta, vt si mysteria humana, etiam mundana. Ex quo fit vt appareat huius rei causa tantum, factam commemorationem paradisi, non quòd esset locus immortalis & beatus, dico sicuti cælum, sydereíve campi. Perspicimus item eiectionem Adæ de paradiso, non fuisse, quasi eiectionem de cælo, & beatitudine sua, sed cum in loco quo fuerat creatus, etiam probaretur, & per probationem ad præmium cæleste, & immortalitatem vocaretur, ibidem est morti damnatus, vbi erat glorificãdus si stetisset, glorificandus autem non illa terrena mansione, sed assumptione cælesti. Siquidem is locus & terrestris erat, & exiguus, similisque cæterorum locorum, habens aquas, arbores, terram, quæ si corruptibilia sunt, vtique & locus ipse totus. Ergo non erat id præmium immortale, præmium probationis, sed eodem in loco fiebat probatio, in quo facta fuerat creatio. Quod cùm intellexerimus, magnis nos angustiis & difficultatibus exemerimus, quas offert ipsa non cautis descriptio, sicut & alia complura toto isto libri

Paradisum non fuisse locum immortalem.

B principio. Mortalis erat Adam (imò vero in confinio mortalitatis & immortalitatis. Et vt ait Theophilus & Serron prior, *μέσος οὖν ὁ ἄνθρωπος τῶν δύο ἐγεγόνει οὔτε θνητὸς ὅλως οὔτε ἀθάνατος καθόλου, δεκτικὸς δὲ ἑκατέρων. οὕτω καὶ τὸ χωρίον, ὁ παράδεισος ὡς πρὸς κάλλος μέσον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ κόσμου γεγένηται.* Medius inter vtranque sortem creatus homo. Neque mortalis prorsus, neque penitus immortalis, vtriusque sortis si vellet particeps. Sic & locus pro pulchritudine medius cæli & mundi factus est. Serron autem, *μεθόριον θνητῆς καὶ ἀθανάτου φύσεως, μέσος μεγέθους καὶ ταπεινότητος ἤτοι ἐν μεταξὺ ἀθανασίας καὶ θνητότητος, καὶ οὔτε τοῦτο οὔτε ἐκεῖνο. ἀμφιτάλαντον γὰρ ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐτόν.* Situs, inquit, inter mortalitatẽ & immortalitatẽ. Medius inter altitudinẽ, & humilitatẽ, & neque hoc neque illud, Anceps à Deo factus ad vtrumq;) mortales arbores, mortalia flumina, mortalis tellus ipsa, & corruptibilis, vtique & ipse totus paradisus, sed hic si fortiter pugnasset, si vicisset, ad immortalitatis gradum & locum conscendisset. Quando autem eiectus est in terram, indignatio fuit fugantis hominem non è loco immortali (nam solo in cælo est immortalitas) sed è loco vbi erat arbor vitæ, & amœnitas quædam maior quàm in reliqua terra, & cum eiectione erat adiuncta condemnatio. Non procul tamen inde habitauit, sicut ipsa euidenter scriptura testatur. Quo arguitur locum illum fuisse cæteris similem, amœniorem quidem & virentiorem, eiectionémque ex illo fuisse non condemnationẽ, sed condemnationis, iræq; diuinæ signum. Sæpe enim probatũ eodem scelere amissa bona præsentia minora, atque cælestia maiora. Terra & animalia, & humana conditio, eodem in statu remanserunt, quo condita fuissent. Nam & illa

C peperit noxias bestias & herbas, tribulos & spinas, sicut erat antea paritura, & animalia eadem fuerũt, & homo qui esset de humo, mortalis remãsit. Quod si se à cupiditate vinci non permisisset, & probatus fortisq; fuisset, adeptus fuisset immortalitatẽ, cum qua erant bona innumerabilia adiuncta, ipsa primũ diuinitas, tum corporũ eximius candor & leuitas, potestas super elemẽta, & ea quæ constant ex elemẽtis. Tunc imperare igni potuisset, tunc omnes bestias calcasset, tũc à nulla re lædi potuisset. Qualia vidimus & probauimus in posteritate, in his, quos sanctitas eodẽ prope dignitatis gradu collocasset, quo futurus esset Adam, si nõ peccasset. Vidimus ad Eliæ imperiũ igneas flammas subito descendisse, ad eiusdẽ vocem, cælũ trium annorũ serenitatem continuasse. Vidimus eundem curru igneo sublimẽ volasse: & Paulũ vidimus viperam quæ eum mordere visa esset, excussisse. Quem circonstãtes arbitrati mox periturũ, mox admirati sunt non solũ non periisse, sed ne dolorem quidẽ sensisse. Vidimus Mosen tanto splẽdore & claritate ob cõmerciũ Dei, fulsisse, vt non minus in eum, atq; in solem oculi intueri nõ possent. Eundem quadraginta diebus non esurientẽ, maioribus autem gaudiis & inenarrabili quadam voluptate fruentẽ vidimus non manducasse. Deniq; quod ait sapientissimus Paulus, obturauerunt ora leonũ, extinxerunt impetũ ignis, effugauerunt aciem gladij. Hæc & id genus alia præmia immortalitatis fuisset Adam assecutus, si magno imperio voluisset obsequi: non obsecutus remansit mortalis, omnesq; naturæ, nulla re mutata, aut cursibus institere suis aut in deterius sunt relapsæ. Vide

Homo creatus mortalis.

igitur quàm sapienter omnia fuerint ordinata, quanta cum æquitate processerint. Nihil enorme & absurdum, nihil non naturalissime factum. Nunc quoque eadem propemodum est conditio, atque illorum primo conditorum. Probamur omnes, probatis & victoribus promittitur immortalitas, id est, regnum cælorum, victis & succumbentibus mors intentatur, id est, lucis & immortalitatis amissio. Perditissimis, illorum commercium, quorum improbitati obsequi maluissent. Idémque fit nunc in vniuersa terra, quod tunc factum est in paradiso, amœno quodam creationis loco, astantibus Angelis & Deo, & in habitu humano conuersantibus. Idem tentator, eadem res tentata, siue per quam tentamur, idem spectator, præmiorúmque largitor. Ecce igitur omnia clarescunt, sole ipso, quod aiunt, clariora, sine violentis allegoriis, quæ peruertunt non intellectam veritatē. Sed nos ipsa verba discutiamus, vt synceriores sensus exprimamus. D

Plantauerat autem dominus paradisum voluptatis.

O Mentem eorum lepidam & perspicacem, quibus cùm videretur absurdū, Deum quasi hortulanum fuisse, quendam fabulosissimum nobis, id est, Cabalisticum paradisum dederunt, plenum animorum suorum insomniis & chimeris: pro paradiso Dei scilicet paradisum suum: pro veris arboribus, quasdam commentitias Ideas: pro homine vero, ex animo & corpore constante, Idealem quendam hominē, & pro fluminibus naturæ, quasi quędam quæ soliti simus somniare flumina. Itaque quantum distat mendacium à veritate, tantum distat paradisus eorum à paradiso Dei. Sed qui probe ac diu apud Philosophos, Theologiæq; prudentissimos scriptores sint versati, ad eorum animos non facile superstitiones has aspirare videbis, Cabalistarum sunt figmenta. Quorum duplex genus, partim qui miracula, virtutésque mirificas vēditent, partim qui hæc ipsa ad litteras ac Theologiā transferant, videlicet quòd quantum illi sunt in iactandis operationibus, tantum hi in speculationibus fingendis fabulosi. Vtrique Cabalistę dicuntur, Alij ergo mirabiles operationes, alij mirabiles speculationes profitentur. Sed ex altero disce alterum. Speculationes sæpe sunt enormes allegoriæ, mirabiles operationes nunquam vidimus. Quæso igitur eos vt resipiscant, ne similes eorum sint, quos cùm non essent aut scientia, aut operatione diuini, Ennius iure incessuit: E

Ex Ennio Cicero retulit ad finem 1. de diuinatione.

Sed superstitiosi vates, impudentésque harioli,
Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat.
Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam.
Quibus diuitias pollicentur, ab his drachmas ipsi petant.
De his diuitijs sibi deducant drachmam, reddant cætera.

Sed nolo in hanc rem multa nunc scribere, ne videar vnà cum ineptis, viros sapientes ac bene doctos incessere, qui in hac quæ dicitur Cabala, verum delectū habere solent, vt operationes quidem in vniuersum tanquam magicas vanitates reiiciant, speculationes autem eas tantum recipiant, quas grauioris ponderis iudicent. Et hæc quæ dixi sciant me omnes quorundam ineptias destomachantē dixisse, qui nec insomnia quædam vendere, nec allegorizantes istos veris antiquísque scriptoribus erubescant præferre. Non fuit igitur Hortulanus Deus, quia plantasse paradisum dicitur, sicut nec figulus quia finxit hominem luteum, nec homo est, tametsi eum pœnituerit, nec nares habet, licet odoratus sit sacrificiū: nec habet manus, licet manus eius cælum molita fuerit. Quis enim est qui verum sensum istarū locutionū & quasi prosopopœiarū non percipiat? Qui ergo terræ iussit vt omnigenas herbas & arbores produceret, idem fecit vt amœnissimum nemus tertia illa ipsa die, omnibus assentientibus frondesceret, floribus, & pratis, omnibúsque arboribus distinctū. Quod cùm diuina voluntate factum fuerit, iure dicitur ipse plantasse, sicut reges, qui non manus, sed voluntatem & imperiū adhibuissent, dicuntur domos, ædificia erexisse. Dicitur Semiramis muros Babiloniæ ædificasse, Artemisia Mausoleū excitasse, sic plantauit Deus paradisū. Qui & Liæ vuluam aperuit. Bene ergo monuit Chrysostomus. Quantum, inquit, est periculi his qui scripturas sensu corporeo legunt? Deus plantauit paradisum, τί οὖν, σκαπάνης ἐδεῖτο καὶ γεωργίας, καὶ τῆς ἄλλης ἐπιμελείας, ἵνα καλλωπίσῃ τὸν παράδεισον; μὴ γένοιτο. πάλιν γὰρ καὶ ἐνταῦθα τὸ ἐφύτευσεν οὕτως δεῖ νοεῖν, ὅτι προσέταξεν ἐν τῇ γῇ παράδεισον γενέσθαι, ὥστε τὸν πλασθέντα ἄνθρωπον τούτῳ ἐνδιαιτᾶσθαι. Quæ sunt: Quid igitur, ligonéne indigebat, & agricultura & alia cura & diligentia, vt coleret paradisum? Absit, Hic enim etiam plantauit, intelligere debes eum imperasse terrę vt paradisum produceret, in quo degeret homo creatus. Verum ergo sensum docuit Chrysostomus eius quod dicitur plantauerat. F

A *Paradisum voluptatis.*

CVm Hebraicum habeat paradisum, siue גן Gan, id est, hortũ in Eden, idq; etiam transtulerint Septuaginta. παράδεισον ἐν ἐδὲμ κατ' ἀνατολάς, Paradisum in Eden in oriente: clare arguitur, hanc esse loci descriptionem. Siquidem præpositio in, chronographiæ est indicium. Vnde & Lactantius hunc ipsum locum describens, *Paradisus in Eden.*

Est locus in primo felix oriente remotus.

Quocirca & hinc probatur esse nomen loci, non delitiarum, Eden: Et sermonem esse loci descriptionem. Quis enim diceret plantatam paradisum in voluptate? An rationabilis & naturalis esset, non potius coacta & exorbitans locutio? Quanquã Seueriano locutio non displicuit: Eden, inquit, interpretatur delitiæ ὡς ἂν εἴποι τις ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον, ἐν τρυφῇ, ἀντὶ τοῦ ἐν τρυφερωτάτῳ καὶ καλῷ. Quasi, inquit, dicas, Plantauit paradisum in voluptate, vel delitiis, pro eo quod est, in loco delicato & amœno. Sed molliuit interpretando. Duoq; sunt hic quæ solent arguere locorum descriptiones, locus cõmunis, & proprius. Communis mikedem, id est, in oriente, vel ab oriente, proprius, in Eden, quæ & Græci docuerunt. Quod autem dicit glossema ordinarium ex eo quod scribitur in nostra editione, à principio, Hic apparet quod priusquam cælum, & terram crearet, paradisum condiderat, Hieronymi est dictum in quæstionibus Hebraicis. Cui viro & si plurimum deferendum est, propter maximam sanctitatem, rarum ingenium, summam eloquentiam, incredibilem eruditionem, sensum tamen scripturæ constat eum non esse. Et potest ex dictis eius colligi eum

B non perstitisse semper in hac sententia. Nam cùm, vt ostendi in prioribus commentationibus, improbet mysticum paradisum, quis alius esse potuisset ante cælum & terram paradisus, nisi mysticus, non terrestris, vt qui ante terram? Qui ergo improbat mysticum paradisum, improbat eum qui esset ante terram paradisum. Nam si ante terram, vbi arbores, vbi animalia, vbi Adam post dies creatus? Certe igitur secus sensit postea. Persuasus tunc à tribus interpretibus Gręcis, Aquila, Symmacho, Theodotione, quorũ prior vocem Hebraicam mikedem, verterat ἀπ' ἀρχῆς ab exordio: secundus, ἐκ πρώτης, à principio: nouissimus, ἐν πρώτοις. Quibus, & si tres sint, aduersantur Septuaginta, aduersantur concorditer Hebræi, & quod maioris est põderis aduersatur theologia & ratio. Et ipse seipsum reuocat Hieronymus. Beda igitur sane clarus Theologus, vt optimis etiã adnumerari merito possit, ad veterem editionem, quæ erat ipsorũ Sept. refugit, dicens, vt eius vtar verbis, Quod dicimus à principio, antiqua tralatio dicit, ad oriẽtem, Vnde volunt in orientali parte esse paradisum, longo interiacente spacio vel maris vel terræ à regionibus quas incolunt homines. Et quæ sequuntur. Tum exponens editionem Hieronymi à principio, principium interpretatur non ante cælum & terram: sed cùm terra remotis aquis, herbas & ligna producere cœpisset. Igitur & Rabi Salomo mi kedem interpretatur במזרחו של עדן bemisracho shel Eden, à parte orientali ipsius Eden. Scito tamen Chaldæum, quem secuti videntur Aquila, Symmachus, Theodotio transtulisse מלקדמין mille kodamin, à principio: vel, in primis. Cui vt videmus Hebræi non assentiuntur. Nam & Abraham perinde vt Sa-

C lomon מן הצד המזרחי à parte orientali. Hósque maiores, minores approbant, & eorum sententiæ subscribunt. Annotationes docuerunt paradisum esse terrestrem, non cælestem, aut spiritualem quendam, & extra mundum nostrum paradisum, In quo maior hominum diuinorum, & doctrina, sanctitatéque præstantium paribus suffragiis conueniunt. Nec potest alio modo paradisus fieri cælestis, aut allegorizari nisi quadam similitudine: vt si quis sapientiam fontem appellaret, aut per similitudinem & metaphoram, vrbes & mœnia & domos constitueret in cælo. Qui autem introducentes cælestem paradisum, terrestrem substulerunt, scient se à scripturis longius aberrasse. Fuitque cum primis Caldæorum, multorúmque hæreticorũ is error, non capientium ea quæ in Theologia dicerentur, & male intellectis alienum sensum attribuentium. Augustinus quidem asserit sibi eã placere sentẽtiam, quæ cælestem quandam, & terrestrem paradisum introducit. Id videlicet sentiens quod nos diximus, per similitudinem rei perfectissimæ, maximéque in terris voluptuosæ, cælum, quo nihil potest beatius cogitari, paradisũ appellatum. Gregorius autem Nazanzenus eodem modo est intelligẽdus, cuius sensa Serron doctissime explicãs scribit, ὅστις ποτὲ ἦν ὁ παράδεισος οὗτος, εἴτε αἰσθητὸς, εἴτε νοητὸς, πλὴν ἐμοὶ γὰρ δοκεῖ, ὅτι ὥσπερ ὁ ἄνθρωπος αἰσθητὸς ἅμα καὶ νοητὸς δεδημιούργηται, οὕτω καὶ τοῦτο ἱερὸν τέμενος, αἰσθητὸν ἅμα καὶ νοητὸν, καὶ διπλῆν ἔχον τὴν ἔμφασιν. τῷ γὰρ σώματι, ἐν τῷ θειοτάτῳ χώρῳ αὐλιζόμενος, τῇ ψυχῇ ἐν ἀσυγκρίτῳ τόπῳ διετρίβεν. ἔλαβε δὲ παρὰ θεοῦ, καθάπερ τινὰ τιμὴν, τὴν αὐτεξουσιότητα, ἵνα χοινὸν ἢ τὸ κατορθούμενον ἀγαθόν. ἀλλ' ὁ μὲν

αἰσθητὸς παράδεισος, δῆλος ἂν εἴη ἀπὸ τῆς ἱστορίας. ἐφύτευσε γὰρ ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς. D
ὅγε μὴν θεολόγος μεταφέρει τὴν ἱστορίαν εἰς ἀναγωγὴν, καὶ νοητὸν νοεῖ παράδεισον, τὴν οὐρανίαν ζωὴν ἤγουν
τὴν τῆς ψυχῆς καθαρότητα καὶ λαμπρότητα. φυτὰ δὲ ἀθάνατα, τοὺς λόγους καὶ τὰς θείας ἐννοίας. ὧν αἱ μὲν
εὐτελέστεραι, αἱ δὲ τελεώτεραι. γυμνὸς γὰρ φησὶν, ἦν καθ' ἁπλότητα. Quinam fuit, inquit, paradiſus iſte terreſtris, an ſenſibilis, vel intelligibilis? Mihi quidem videtur quemadmodum homo corporeus ſimul & intellectualis eſt factus, ſic ſacrum illum lucum corporeum pariter atque intellectualem fuiſſe, duplicem habentem perſpicuitatem & expreſſionem. Etenim corpore, in optimo diuiniſſimóque loco habitans homo, animo erat, in regione cum qua nulla alia poteſt conferri. Accepitque à Deo liberum arbitrium, vt quaſi commune eſſet, hoc eſt à Deo, & ab homine, quicquid benefit. Vtrum corporeus paradiſus, ex historia eſt perſpicuus. Plantauit enim Deus paradiſum in Eden, ad ortũ. Theologus tamen transfert hiſtoriam ad anagogiam, paradiſúmque intellectualem ſentit, vitam cæleſtem, videlicet animi puritatem ac claritatem. Plantas autem immortales, colloquia & cogitationes diuinas. E quibus quædam perfectiores, aliæ minus inſignes & perfectæ. Nudus enim ad puritatem, vel ſecundũ ſimplicitatem, inquit, erat. Sic Serron. Quo loco & corporeus paradiſus affirmatur, & paradiſus incorporeus anagogice tantum, non re vera ex illo corporeo transfertur, & ſumitur. Fortaſſe ad hunc etiam modum locutus eſt, ſi amicum & concordẽ ſanctiſſimis patribus eum volumus oſtendere, Philon in ſua Coſmopœia, licet porrigat apertam ipſe ſuſpicionem, eum non credidiſſe terreſtrem paradiſum. ταῦτα δὲ μοι συμβολικῶς
μᾶλλον ἢ κυρίως δοκεῖ φιλοσοφεῖσθαι, δένδρα γὰρ ἐπὶ γῆς οὔτε πεφήνει πώποτε πρότερον οὔτε αὖθις εἰκὸς φανεῖσθαι, E
ζωῆς ἢ συνέσεως. ἀλλ' ὡς ἔοικεν αἰνίττεται διὰ μὲν τοῦ παραδείσου τὸ τῆς ψυχῆς ἡγεμονικὸν, ὅπερ ἐστὶ κατα-
πλέον οἷα φυτῶν μυρίων ὅσων δοξῶν. διὰ δὲ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς, τὴν μεγίστην τῶν ἀρετῶν θεοσέβειαν
δι' ἧς ἀθανατίζεται ἡ ψυχή. διὰ δὲ τοῦ καλῶν καὶ πονηρῶν γνωστικοῦ, φρόνησιν τὴν μέσην ᾗ διακρίνεται τ'
ἀναντία φύσει. θέμενος δὲ τοὺς ὅρους τούτους, ἐν ψυχῇ, καθάπερ δικαστὴς, ἐσκόπει πρὸς πότερον ἐπικλινῶς ἕξει.
ὡς δὲ εἶδε ῥέπουσαν μὲν τὴν πανουργίαν, ὁσιότητος, δὲ καὶ εὐσεβείας ὀλιγωροῦσαν, ἐξ ὧν ἡ ἀθάνατος ζωὴ ἐπιγίνε-
ται, προσβάλετο κατὰ τὸ εἰκὸς, καὶ ἐφυγάδευσεν ἐκ τοῦ παραδείσου, μηδ' ἐλπίδα τῆς εἰσαῦθις ἐπανόδου, δυ-
σίατα καὶ ἀθεράπευτα πλημμελούσῃ ψυχῇ παρασχὼν, ἐπεὶ καὶ ἡ τῆς ἀπάτης πρόφασις ἐπίληπτος ἦν ὑμετερίως,
ἣν οὐκ ἄξιον παρασιωπῆσαι. Hæc inquit, potius ſymbolice, quàm reuera & proprie videtur mihi Moſes philoſophatus. Siquidem arborem vitæ, & arborem cognoſcendi, par eſt, nunquam vel antea, vel poſt è terra pullulaſſe. Sed videtur per paradiſũ quidem innuere animi principatũ, qui quaſi infinitarum arborum, variarũ opinionum eſt plenus. Per arborem autem vitæ innuere pietatẽ, quæ maxima eſt omnium virtutum, per quam anima efficitur immortalis. Arbor autem dignoſcendorũ bonorum & malorum, deſignat illi prudentiam in medio poſitam, qua natura contraria dijudicãtur. Poſitis his igitur terminis in animo, tanquam index cõtemplabatur in quam ſe rapi partem permitteret. Vt vero aſpexit in ſcelus quidem inclinãtẽ, pietatem autem & ſanctitatẽ, ex quibus immortalis efficitur vita, cõtemnentẽ, proiecit, vt par erat, & fugauit è paradiſo, vt ne ſpem quidem redeundi reliquã ei fecerit. Immedicabilia & irreparabilia dans præuaricanti animæ. Ea enim deceptionis occaſio vel excuſatio, fuit non mediocriter deteſtabilis. De qua tacere indignũ eſt. Hæc Philon. F
Quæ quidẽ vt allegoriæ, audiri æquo animo poſſent, ſed vt ea quę ſpectarit Moſes, & quæ cõcordibus animis à theologis decernãtur, non poſſunt. Quos intentiſſimis viribus videbis deſtruere paradiſũ iſtum fictitium, & Cabaliſticum, potius quàm Moſaicum. Sunt autem præcipui in hac deſtructione, Chryſoſtomus, Hippolytus, Epiphanius, Dionyſius, Alexandræus, Theophilus, Theodorus, Theodoritus. Ac Chryſoſtomus ad alia, quæ longũ eſſet & operoſũ huc proferre. διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐντέθηκεν ὁ μωσῆς, ἵνα μὴ ἐξῇ τοῖς φλυαρεῖν
βουλομένοις ἀπατᾶν τῶν ἀφελεστέρων τὰς ἀκοὰς, καὶ λέγειν μὴ εἶναι ἐν γῇ τὸν παράδεισον, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ. Eam, inquit, ob cauſam appoſuit nomen loci Moſes, vt adempta nugantibus, & his qui aures ſimpliciũ fallere cupiunt, eſſet libertas, qui aſſerant non in terra, ſed in cælo eſſe paradiſum. Idẽ prudẽtiſſimus ſcriptor monet & prędicat, vt credas eſſe paradiſum in certo terrę loco, quẽ ſcriptura deſignarit, à qua ſine periculo recedere nõ poſſis. Epiphanius autẽ plurimis rationibus reijcit paradiſũ myſticũ, maximũ fore periculũ oſtendens, ne ſi paradiſum allegorizes, tota hiſtoria de homine creato fiat fabuloſa. ad alia dicẽs ἐπείπερ οὐκ ἔστι παράδεισος
αἰσθητὸς οὐκ ἔστι πηγὴ, εἰ οὐκ ἔστι πηγὴ, οὐκ ἔστι ποταμὸς, εἰ οὐκ ἔστι ποταμὸς, οὐκ ἔστι τέσσαρες ἀρχαὶ, οὐκ ἔστι φισὼν,
καὶ γηὼν, καὶ τίγρις, καὶ εὐφράτης, οὐκ ἔστι συκὴ, οὐκ ἔστι φύλλα, οὐκ ἔφαγεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, εὔα, οὐκ ἔστιν ἀδὰμ, οὐκ
εἰσὶν ἄνθρωποι, ἀλλὰ μῦθος λοιπὸν ἡ ἀλήθεια, καὶ ἀλληγορεῖται τὰ πάντα. Si paradiſus, inquit, non eſt ſenſibilis & corporeus, non eſt etiã fons. Si non eſt fons non eſt flumen, ſi non eſt flumen, non

ſunt qua-

A sunt quatuor principia, non Phison, non Geon nec Tigris, nec Euphrates. Non est ficus, non folia, non comedit Eua ex arbore, non est Adam, id est, terrigena, non sunt homines, sed veritas iam fabula est, & omnia ad allegorias reuocantur. Hæc inductio Epiphanij verissima est, quam vtinam omnes attenderent, præcipue somniatores cabalistæ, quos rerum verarum imperitia, ad obscura & coacta rapuit figmenta. Hippolytus eodem atque Epiphanius argumento paradisum vere terrestrem confirmat, quòd flumina non sint in cælo, sed in terra, manifesta, nota cunctis propemodum mortalibus. Postremóque subijcit, ἐστὶ δὲ τόπος ἀνατολῆς, καὶ χωρίον ἐκλογῆς. Est, inquit, locus in oriente, lectissimus, præcipuus. Quod & Theodorus ὅπου τῆς γῆς ἁπάσης, ἐκεῖνο εὐπρεπέστερον. Totius terræ sedes formosissima. Eadémque affirmant Hebræi. Dionysius item Alexandræus, sanis rationibus cõuincit si in cælo esset paradisus, quomodo terrenum hominem Deus illuc introduxisset, Quomodo ibi animantes è terra volucrésque creasset? Vbi vir & mulier? vbi lignum fuit θανατηφόρον letiferũ, & serpens deceptor, quæ quidem in cælo esse non possunt. Theophilus item pulcherrimũ in terra, Deum selegisse sibi locum docet, diuersis & formosis arboribus insignem. Esse autem in terra paradisum apertissimum à scriptura demonstrari, cùm dicat Deum plantasse hortum in Eden ad ortum. Terram & ortum expresse docere paradisum esse terrestrem sub cælo, sub quo & terra & oriens sit. Sic & Theodorus vastam, plurimámque terræ partem affirmat esse Eden eius loci vel eo argumento dignitatem maxime comprobari, quòd plantatus à Deo dicatur. Hæc & id genus multa in destructionem mystici aut symbolici B paradisi à doctissimis illis, sanctissimisque viris adducuntur, quorum dicta mirabiliter etiam à tota scriptura roborantur, & illustrantur. Non enim si paradisus esset aut mysticus aut cælestis, terreni loci cum eo compararétur. Quis enim compararet corporea cum spiritualibus? Esaiæ autem cap. L I. Hierusalem à Deo in pristinum decorem restituenda, postquam à Chaldæis fuisset euersa, horto Dei cõparatur. Et ponet desertum eius quasi delitias, & solitudinem eius quasi hortum domini. Pro delitijs, in Hebraico est Eden, locus scilicet, siue regio paradisi. Ezechielis cap. X X V I I. Eden regio paradisi inter alias regiones orientis annumeratur, Eiusdem cap. X X V I I I. Pulchritudo, & proceritas, & altitudo, & fortuna, virórque regis Tyri paradiso Dei comparatur. In delitijs paradisi Dei tu fuisti. Pro delitijs Hebraice Eden. Eiusdem cap. X X X I. Felicitas regis Assyriorum arboribus paradisi comparatur, his verbis cedri non fuerunt altiores illo in paradiso Dei. Paulo procul: Omne lignũ paradisi Dei non est assimilatum illi, & pulchritudini eius. Emulata sunt eum omnia ligna voluptatis, quæ erant in paradiso Dei. Pro voluptate, Hebraice Eden. Proculdubio hæc comparatio non fieret, nisi paradisus, locus terrestris fuisset plenus arborum excelsarum, cedrorum, malorũ punicorũ, citronum, & id genus. Videmus enim hic expresse cedros nominari. Eiusdem cap. X X X V I. Terra Israël restituta in pristinum statum, cùm fuisset à Babiloniis euersa, paradiso Dei comparatur, vt populi dicerent: Terra illa inculta, facta est vt hortus voluptatis. Pro voluptate Hebraice Eden. Ioëlis item I I. Terra Israël antequam euerteretur à rege Babiloniorũ, paradiso Dei similis fuisse dicitur. Quasi ortus C voluptatis terra coram eo, id est, ante eum. Omnis igitur hæc comparatio proculdubio nõ fieret, nisi fuisset paradisus terrestris, terrestrémque naturam habuisset. Habuisset arbores florentissimas, pulcherrimas. Ex quibus dicta magnorum illorum virorum vera probantur. Locus ergo paradisi est Eden, regio in terris nominatissima ac cantatissima in scripuris sacris, ex parte Græcis etiam nota. Quorum Theodorus ἐδὲμ δὲ ἔοικεν ὀνομάζειν τὸν τόπον κατ᾽ ἀνατολὰς κείμενον, ἐν ᾧπερ ὁ παράδεισος ἦν, οὐ μικρόν τι γῆς μέρος οὕτω καλῶν. Eden, inquit, videtur, appellare locum in oriente, in quo paradisus erat, non exiguum terræ spacium sic appellás. Sic ait Theodorus. Nos autem hunc locum Deo adiuuante, si non fallimur, reperimus, inuenientes eum esse prope Charan. Charan autem est nũdinariũ Arabię iuxta Euphraten. Cęterũ etiã Origenes videtur nescio quæ de hoc loco audisse, ἐστὶ μὲν ἑρμηνεία τοῦ ἐδὲμ κυρίως ἡδονὴ, οὐδὲν δὲ παραδεδώκασιν ἑβραῖοι ὅτι ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἐφύτευσε τὸν παράδεισον ἢ τὸν κῆπον κύριος ὁ θεὸς ἐδὲμ καλεῖται. καὶ φασὶν δὲ αὐτὸν μέσον εἶναι τοῦ κόσμου ὡς κόρην, ὀφθαλμοῦ. διὸ καὶ τὸν ποταμὸν τὸν φισὼν ἑρμηνεύεσθαι στόμα κόρης, ὡς ἐκ τοῦ ἐδὲμ πορευομένου τοῦ ποταμοῦ τοῦ πρώτου. ὁ δὲ παραδεδώκασι, τοιοῦτον ἐστί, ἐδὲμ ὃς ἑρμηνεύεται ἡδονὴ, ἦ πρὶν τὸν κῆπον γενέσθαι. ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ ὁ κῆπος ἐφυτεύθη. Quæ sunt. Eden proprie interpretatur voluptas. Nihil porro tradiderunt Hebræi, locum in quo Deus paradisum, siue hortum plantasset, vocari Eden. Dicuntq; eum medium mundũ esse vt pupillam in oculo. Eóque fluuiũ Phison interpretari os pupillæ, quasi ex Eden proficiscente isto primo è quatuor, flumine. Quod tradiderunt, huiusmodi est, Eden qui appellatur voluptas,

erat priusquam hortus factus esset. In eo enim hortus est plantatus. Hæc Origenis verba D sunt obscuriora, nec prorsus intelligo quid sentiat. Videtur autē dicere in medio mūdi iacere regionē paradisi Edē,id præcipue cōprobari ex nomine primi paradisiaci fluminis Phison,vt quod designetos, siue scaturiginē,capútque pupillæ id est,loci qui quasi totius mundi sit pupilla, vel meditulium. Ideóque fuit hæc regio ante consitum paradisū. Prius enim terra est,quam conseratur.Eden autem sonare voluptatem in voce Græca perspicitur,quæ fluxit ab Hebraica Heden, ἡδονὴ, hedone. Non placuit etiam doctissimo Hieronymo allegoricus paradisus,suáque cum autoritate destruxit super Daniele,delyrare fallique & fallere dicens eos,qui in veritate vmbras & velamenta quærentes,hortum & arbores,totámque diuinā historiam allegoriæ legibus nitantur subuertere. Ipsa quoque varietas opinionum, super paradiso mystico & allegorico, declarat ea esse mera animi figmenta. Secus enim à Chaldæis,secus à Cabalistis,secus item ab Origene,& secus à Philone mysticus inducitur paradisus. Iam si res vna bene procedit, vt lapsus è cælo, vestes pelliceæ, cæteræ res suminæ dissentiunt,vt arbores,flumina, serpens, vt appareat in prioribus capi non natura aliquam accidisse verisimilitudinem. Sed ad hæc coacti sunt homines deuenire,quod multa sunt in paradiso difficilia. Refugium autem imperitiæ solet esse plerunque allegoria. Nos autem, nihil alioqui de nobis superbum, nihil ventosum sentientes,sed Deo cuncta referentes, primi fuimus qui neque ab Hebræis, neque Græcis, neque Latinis repertam rem deprehendimus. Ostendimúsque vbi regio paradisiaca sit Heden, siue Eden, & errorē superioris ætatis patefecimus eorum qui Phison & Geon, Nilum & Gangem asseruissent.Multa quoque sunt alia in hoc opere à nobis primum inuenta: vt creatio E lucis & solis, creatio secundi cæli, aquæ supercælestes quibus arbitramur veriores, quàm apud superiores reperirentur,sensus attribuisse. Cùm ergo dicitur,Plantauerat autem dominus:Hebraice est, Et plātauit: claraq; ἀνακεφαλαίωσις. Quæ igitur prius digesta sunt,omnia debent,quia hic repetuntur,in suos antecedentes dies reuocari. Repetitur enim plantarum, pluuiæ, hominis, animalium creatio. Pluuiam reuocabis ad secundum diem,paradisum ad tertiam,hominem & animalia ad sextam. Húcque pertinet præteritum plusquā perfectum Hieronymi, plantauerat. Quod vero dixit, In quo posuit hominem: Superius expositum est,ibi positum hominē, vbi fuisset creatus. Nec assentior Nicolao dicenti hinc argui,hominem extra paradisum formatum,ad ostendendum, quòd ille locus non debebatur sibi ex natura, sed ex gratia.Mihi videtur tutius & rationabilius,antiquis itē scriptoribus, & ipsis diuinis litteris conformius,non adeo deificare paradisum, locum mortalem, casibúsque mortalitatis obnoxium, è rebus corruptibilibus constantem, fluminibus, arboribus, animalibus, ipsa terra. Quàm nec diuiniorem ipsa Hierusalem & monte Sina crediderim, in quibus tot miracula, cælestiáque prodigia visa sunt,tellus à diuinis pedibus calcata,spectatrix Dei,& angelorum suorum.Quæ sanguinem eius absorbuit,cibum Deo suo præbuit. An putas talia ac tanta facta in paradiso? Et tamen Hierusalem sæpe capta, sæpe etiam destructa & euersa est, & tellus tota mutata. Sina vero vbi diuina maiestas, in decore suo visendam se præbuit,vbi tanta diuinitas tantum numinis fuit, vt ad ea stuperent cir- F cumstantes, quæ ibi videbantur, & audiebantur, scimus tamen esse montem deformem, squallentem saxorum aceruis, penéque omnibus montibus inferiorem. Hunc tamen verisimile est, eo tempore fuisse gloriosissimum, vt fuerit quasi paradisus, id est, locus ipse cælestis, vbi est præsentia Dei: Qui si vel apud inferos esset, ipsam secum beatitudinem, felicitatémque deferret. Quoniam ergo non ignobiliores hi loci, nec minus insignes,minorúmque facinorum testes, sed potius maiorum, quàm paradisus fuerunt, suæ tamen naturæ remanserunt: talem arbitrandum est fuisse paradisum, non locum æternum, & perbeatū, quē ex gratia, non natura esset Adā habiturus. Ista enim ἀποθέωσις multas angustias pariet animo,quas vix vnquā liceat euadere.Locus erat creationis, locus amœnissimus, in diuinis litteris cantatissimus, palmā ei omniū locorū in amœnitate facile concedentibus. Sed quoniā terrestris erat,credendum est,suę naturæ peracta creatione,& Adam cum indignatione repulso,eum relictum, & iuxta ac omnes paradisos regum Persarū &Salomonis, regumq; cęterorū squalluisse,ac defecisse,aut loci fertilitatē,vberq; solū semper retinuisse, dotes autē quasdam peculiares illius tēporis fuisse. De quo multa dicta sunt & dicentur.

Produxitque dominus de humo omne lignum.

TOta descriptio paradisi, qualem pulcherrimus amœnissimúsque locus exigeret, Descripserat situm vniuersalem & particularem: vniuersalem in oriente, particularem in Eden

A Eden, describit amœnitatem, quæ viriditate & inundatione constat. Viriditas erat, quòd in eo arbores, quæcunque & specie proceræ essent, & decoræ, effloruerunt, qualis palma, quam cùm primum videris, miraberis ramos & stipitem, totúmque habitum arboris, à cæteris plurimum differentem. Fructus non ramis, sed summo stipite croceos, virides, subrubentes progignentem. Tales atque id genus, quarum sunt regiones orientis feracissimæ, erant in paradiso, fructibus grauatæ, ramósque hinc inde curuantes. Ac quoniam, vt ait sublimis Orator, sæpe parua magnis aptissimè comparátur, referam quæ mihi dum hæc scriberentur, dum hæc meditarer, contigissent. Neque puto me absurde facturum, vtens notis & claris exemplis ad ea quæ sunt obscura, illustranda. Eram Ferrariæ cupidus visendi locum extra mœnia, amœnissimum pomarium ducis eius vrbis. Facta est potestas, Huc primum introgresso, atque omnia contemplanti, occurrit paradisi Mosaici descriptio. Locus est medius inter duos amnes, quos Padus, vbi ad eum situm appulisset, efficit, vt ab vtraque parte à pulcherrimo flumine alluatur. Qua parte desuper ac circum flumine contingitur, procurrit ordo ingens ac sylua opaca densissimorum arborum, summam amœnitatis speciem, incredibilémque voluptatem oculis, in tantam viriditatem, iuxta flumine delabête, expatiantibus, exhibêtium. Semitæ circum ripas fluminis decoræ, herbis & floribus, arboribúsque speciosæ. In nemore vmbrifero lasciuiebant diuersorũ generum animalia, Struthiones miræ magnitudinis, Gallinæq; quas indicas dictitabant, Pauones item prodigiosæ figuræ, vt eos contemplanti omnia facta esse quæ fieri potuissent, quæque natura fieri posse negassem, mihi viderentur. Asellos item perexiguos, Arietes quoque caudam vasti ponderis trahentes, cæteráque multa erant in nemore. Omnia igitur hæc intelligebam habuisse paradisum Dei similémque quendã fuisse locum: Siquidem & ille in medio magnorum fluminum virebat, florens omnigenis arboribus, diuersorum animalium plenum, quibus nomina indidit Adam. Paradisus Dei, sicut is paradisus principis. Vt voluntate principis consitus is locus, ibi interdum deambulantis, alioqui regiam suam in vrbe inclytam habentis: sic ille Dei, voluntate, interdum ibi præsentis, id est, quo tempore hominem creauit: fuit, degit, habentis alioqui regiam in inclyta vrbe sua. Hic ergo hominem creauit, & probauit an dignus esset, quem ad regiam, maiorémque dignitatem sublimaret. Videbam quoque tunc facile esse intellectu, hominem eiectum è paradiso, vt ne quid alienum à rebus humanis suspicaremur. Siquidem egressus è loco, nauique delatus, aditúque clauso locum paulo procul contẽplabar, carens tamen qua prius fruebar voluptate, vt viderer mihi è magnis gaudijs excidisse. Super omnia vero illius paradisi Dei gaudia cumulabat eius præsentia, secum quocunque proficiscitur felicitatem deferens. Vnde & Petrus optauit semper degere in monte. Sic Adam pulsus è loco maximis gaudijs, dulcissimóque fructu consuetudinis caruit, priuatus aspectu illo diuino, angelorumq; conspectu, & amœnissimo, pulcherrimóque loco. Degebat autem propè, oculis prospiciẽs locum, quem amisisset, tum damnatus ad maiores labores, grauiores probationes. Longo autem post tempore, squalluit nemus. Nam diuina præsentia peractis omnibus subito discessit, sicut data lege de monte Sina recessit. Hæc igitur qui non intelligunt, refugiunt ad Ideas, mundumq; meliorem, cogitabilem solum, non visibilem & sæpe ad eas Ideas, quæ neque sint neque possint existere. Quas audiens animus à natura quæ semper est, alienas, tristatur, rationẽ & modum earũ non valens apprehendere. Quis ergo non perspicit quomodo dominus produxerit de humo terræ omne lignũ, id est, omnem arborem pulchram visu, & suauissimorum fructuum feracem, sic dicit de se Salomon, Plantaui hortos & paradisos. Sed hæc quorum notissima est ratio, relinquentes, ad obscuriora penetrare conemur.

Pomarij ducis Ferrarij descriptio.

B

C

Lignum etiam vitæ in medio paradisi lignúmque scientiæ boni & mali.

NOn aliam habet rationem, ista arborum, quæ Hebraicè ligna dicuntur, descriptio, quã quòd cibus humanus erant fructus, homóque simul ac exortus est, hoc cibo cœpit vesci. Formatus & creatus erat in paradiso, de fructibus paradisi alebatur, quorũ erant in amœnissimo nemore plenæ arbores. Siquidem & flumina circumlabentia totum locum vberrimo humore nutriebant, qualem ferunt esse Mesopotamiam, vbi erat is ipse paradisus, cuius tantam ferunt vbertatem propter circumlabentia flumina, Tigrin ab ortu, ab occasu Euphraten, vt necesse sit pecora, ne pinguedine rumpantur, abigere à pastu. Causam vbertatis referunt, vt dixi, in flumina inter quæ sita est Mesopotamia, vt ipsum Græcum nomen indicat, Hebraicéque eodem modo vocatur Aram maharim, id est, Syria,

Mesopotamia vbertas.

vel Armenia fluminum. In his arboribus medio in nemore late florentibus, erat ingens D procerаq; arbos, quam pulchritudo & proceritas à cæteris arboribus magno discrimine separabat, quasi,

In medio ramos, formosáque brachia pandens
Arbor opaca, ingens.

Virgil. 6. Hæc fructus habuit speciosissimos, post illud tẽpus mortalibus incognitos, nulli degustatos vnquam, visos tantum à primis parentibus. Arborem procul nondum ad eam valentes accedere, intuebantur. Quare autem arbor vitæ dicta sit, collatis inter se pluribus exemplis fortasse poterit intelligi. *Arbor vitæ cur sit dicta.* Non possum quidem satis demirari, quomodo tacitus sæpe Moses & cæteri Prophetæ describentes sub imaginibus terrenis res occultiores, occultas dimiserunt, notis imaginibus tantum memoratis. Quorum nonnulla exempla subijciam. *Serpens.* Serpens, vt clarum est, erat diabolus, sub imagine serpentis: de insidiatore tamen ipsóque dæmone mirum silentium. Tota descriptio spectat in serpentem terrestrem, terram comedentem, & super pectus ingredientem. *Inspiratio Dei in Adam.* Inspiratio quoque Adam dicitur facta per nares, quasi Deus haberet halitum, quem in Adam inspiraret: si halitum, vtique & pulmones, halitum inquam corporeum, quippe qui per nares penetrarit. Tum id non est solum spiraculum vitæ, cùm longe meliores partes efficiant vitam. *Python Samuelis.* In Pythone quoque Samuelis, is qui appareret, dicitur quasi à muliere suscitatus, dicitur & Samuel fuisse: Et Python tamen erat summa & anicularis vanitas, & de suscitato nihil est dictum, quod declarare oportuisset, vt sciretur & suscitatus & qui suscitasset. Quibus non declara- E tis, magnis perturbationis relicti sumus. *Arbor vitæ.* Sic arbor ista vitæ, cùm haberet aliquid occultius ac melius, solum quod appareret exterius est descriptum, quicquid videlicet esset corporeum, & oculis spectabile. Ac nescio quo consilio Moses, vbique à rebus spiritualibus ac reconditis cõstantissime abstinet, qui nec Angelos, nec creationem eorum, nec vitam nec mores explicet. Nunquam de cælo empyreo loquatur, núquam de animorum immortalitate, de dæmonibus, casu, moribus, insidiisque eorum. Super quibus postea coacti sunt homines philosophari. Ac nisi secunda Theologia fuisset opitulata, versari nos in maximis erroribus oportuisset. Ita ergo occultat arborem vitæ Moses, sicut arborem sciendi bonum & malum. Neque declarat, qua tandem causa fructus vnius arboris homo degustans bonum malúmque cognosceret, aut quomodo bonum & malum oporteret intelligi. Quas ambiguitates cùm nobis enodandas reliquisset, maximis periculis nos exposuit. Vt igitur occultatur serpens interior, nihil de eo Propheta loquente, postea tamen intelleximus per astutias diaboli, mortem introisse in mundum, sic occultatur spiritualius quiddam sub arbore vitæ, præclaréque docet Theodoritus τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι, γνωστὸν τοῦ καλοῦ καὶ πονηροῦ, νοητὰ χρὴ λέγειν, ἢ αἰσθητά; ἐκ τῆς γῆς καὶ ταῦτα βεβλαστηκέναι εἶπεν ἡ θεία γραφή. οὐ τοίνυν ἑτέραν τινὰ φύσιν εἶχε παρὰ τὰ ἄλλα φυτά. ὥσπερ γὰρ τὸ τοῦ σταυροῦ ξύλον, ξύλον ἐστὶ, καὶ σωτήριον ὀνομάζεται διὰ τὴν ἐκ τῆς περὶ αὐτὸ πίστεως σωτηρίαν γενομένην, οὕτω καὶ ταῦτα, φυτὰ μὲν ἐστὶ ἐκ τῆς γῆς βεβλαστηκότα, διὰ δὲ τὸν θεῖον ὅρον, θάτερον αὐτῶν, ξύλον ζωῆς ὠνομάσθη, τὸ δὲ ἕτερον διὰ τὸ περὶ αὐτὸ γενέσθαι τῆς ἁμαρτίας τὴν αἴσθησιν, ξύλον ἐκλήθη γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ, καὶ περὶ τούτου F μὲν, ὁ ἀγὼν τῷ ἀδὰμ προετέθη τὸ δὲ τῆς ζωῆς οἷον τι ἔπαθλον πρόκειτο τετηρηκότι τὴν ἐντολήν. Lignum, inquit, vitæ, & lignum sciendi bonum & malum, an intelligibiliter & spiritualiter, an sensibiliter debẽt intelligi. Verum è terra & hæc nata, scriptura prodidit. Non ergo aliã à cæteris plantis naturam habuerunt. Vt enim lignum crucis, lignum est, salutare autem appellatur, propter eos qui ei credunt: sic hæ, plantæ quidem è terra natæ erãt, sed propter diuinum decretum, alterum vitæ, alterum noscendi bonum & malum, quia peccati notio in eo fuit, lignum est vocatum. Et de eo certamen Adæ fuerat propositum. Lignum autem vitæ tanquam præmium stabat præceptum seruanti. Acacius etiam perhibet arbores omnino fuisse terrestres: nec mirandum si per pomum, vitam Deus esset largiturus, quandoquidem panis & vinum sanctificet ea degustantes, & per aquam sensibilem fiat remissio omnium peccatorum. Ex signo igitur, & quodam maiorum, altiorúmque rerum exemplo id erat. Credendum est igitur talem esse arborem vitæ apud Mosen, quale apud antiquissimos poëtas, eosdem & theologos, nectar & ambrosia, & nepẽthes: quibus rebus cùm diuinorum animorum & corporum immortalitas designaretur, si quis tamen voces exterius sonantes audiat, cibum quendam, potionémque designant, quibus vescentes superi, mori non possint. Dicitur de nectare idem, atque arbore vitæ, earúmque præfert rerum etymologias, quæ sub hac arbore latitant. Vt de arbore vitæ à scriptoribus sacris fertur, quòd fructus

Actus eius, homines degustantes, numquam senuissent, sic appellatum est nectar, quasi vt Suidas ait, νέκταρ τὸ νέους ποιοῦν τοὺς πίνοντας, Neoctar, quia iuuenes faciat bibentes. Aut cuius priuatio multis sit, id est, quod à longe paucis possideatur. Pauci enim perueniunt ad veram immortalitatē. Dicitur etiam nectar, à νὴ, id est, ne non, & κτέω interficio, quasi mortalitatem auferens, non sinens mori. Ambrosia quoque earum rerū habet etymologias, quarum significatio latet sub arbore vitæ. Appellatur enim quasi abrosia, id est sine morte, sine mortalitate, aut qua caret mortalis, βροτὸς mortalis. Cuius possessio nulli sit mortaliū. Hos cibos sapientissimi poëtæ asseruerunt ab Hebe, id est iuuentute, Dijs ad mensas immortales ministrari. quia semper omnis Deorum natura florescat, semper iuuenes sint. Per cibos ergo tam in sacra theologia, quàm theologia poëtica quæ bona parte imitatur illam veram & sacram, immortalitas est designata. Ac quoniam innumerabilia deprehēdimus à theologia Mosaica manasse ad veteres Græciæ theologos, tot exemplis adductus ac persuasus, crediderim illum Deorū cibum, quo vescentes dicebant eos nunquam posse senescere, esse quasi fructus istius arboris. Ac sapiētes bene norunt, quid sit Nectar & Ambrosia, quid iuuenta apud superos, cibos hos ministrans. Faciléque quo respexere poëtæ percipiunt. Non enim est apud superos alius cibus, quo sint semper immortales & beati, nisi diuinitas & vita exuberans illis à Deo, nec est alia ciborum iocunditas nisi videre & nosse pulcherrimū & iucundissimū conspectum Dei, cuius intuitus immortales & beatos efficit. De quo Aristoteles, ὅμοιοι οἱ μὴ εἰδότες τὸ νέκταρ, οἴονται τοὺς θεοὺς οἶνον πίνειν, καὶ οὐκ εἶναι τούτου ἥδιον

B οὐδὲν. τοῦτο δὲ πάσχουσι διὰ τὴν ἄγνοιαν, Id est: Similes sunt qui veras nesciunt voluptates, his qui ignorant Nectar, suspicātur enim Deos bibere vinum, nec habere eos dulcius quicquam. Quod eis accidit propter imperitiam & insolētiam. Hæc ait ille: In illo autem terrestri cibo potest immortalitas & felicitas existere. Nec arbor vlla cuius fructus terrestris humor augeat, potest semper à senecta corpus defendere. Virtute quidem diuina fieri potest, vt in re terrestri sit immortalis vis, qui potest etiam corpus vegetare sine cibo, sed non est credendum, præmiū immortalitatis ac felicitatis aliud futurū fuisse, si fortiter Adam in probatione se gessisset, mandatisque Dei paruisset, nisi fructum ex cōmercio & præsentia Dei iucundissimum. Nec arbitrādum est aliam tunc, aliam nunc esse felicitatē. Nunc autore & præcone filio Dei, felicitas est regnum cælorū, eandem arbitrandum est futurā tunc fuisse primis illis. Designata est autem re & nomine figurato. Quod etiam Seuerianus sensit, δέδωκε τὸ δένδρον χαρακτῆρα τῆς βασιλείας. Dedit arborem, quæ regni foret insigne. Quo loco sciendum est, duplex esse in diuinis litteris figurarū genus, in dictis & factis. Non solum, inquam, sunt dicta figurata, sed facta etiam figurata, Figuræ dictæ, figuræ factæ. Figurata res fuit, cùm Haias Salonites scidit pallium in duodecim partes, vndecimq; tradidit Hieroboam. Designabat enim regnum, quod è duodecim tribubus constaret, scindendū, vndecimque tribus regnum Hieroboam integraturas, vna relicta filio Salomonis. Figurata res fuit, cùm percussus & sanguinolētus propheta corā Achab, qui regi Syriæ pepercisset, processit. Innuebat enim fore ab eo cui pepercerat, sanguinem & cædem. Figurata res item, cùm

Nectar.

Ambrosia.

Figurata & dicta & facta in sacris litteris.

C propheta iussu Dei, catenis oneratus, ante oculos omniū, per vrbem incessit quo portendebatur, tales breui capta vrbe, multos futuros, præcipue regem, omneq; regiū genus. Figurata etiam res, sed occultior & remotior, serpens suspensus in ligno, in eremo. Sunt aliæ plurimæ imagines, quę præsto erunt indagāti. Dicta figurata & tropi clari sunt, vt parabolæ, id est, cōparationes rerum verarū in Euangelio, aut simplices locutiones figuratæ. Omninoq; tria sunt genera figurarū, dicta, facta, visa. Quædā dicuntur figurate, quædam fiunt. quædā videtur. Ac facta & visa figurata familiaria sūt, & vsitata sacris litteris, cæteris litteris non item. Dicta figurata omnium linguarū. Dicendum igitur quēadmodum priscorum theologorum sapientia, suauissimis cibis, immortalitatē, visionemq; supernam innuisset, sic hoc ipsū re Deum fecisse. Fecisse re, quod illi fecerūt loquēdo. Fecerunt autem esse quosdam cibos, quibus vescētes Dij, emori non possent, semper essent iuuenes, suauitatē quandam æternam designantes. Sic Deus fecit re, & in oculis rem quandam degustabilem, quā declararet immortalitatē, ipsamq; diuinitatem, quasi statuens hanc esse Ambrosiā & Nectar, sub quibus nominibus per negationē mortis, latet vita. Vt autem Ambrosia est cibus Deorum sic pomum vitæ, in hac exprimitur vita per negationem mortis, in illo Hebraico clare vita nominatur. Quod si ea cibus Deorū, etiam hæc poma. Cibus autē Deorū nō est in vsu, nam regnum Dei, non est cibus & potus: ergo ambrosia quanquā cibus dicitur, non cibus est, sic pomū vitæ cibus erat, sed signū æterni alimēti. Non erat in eo permāsura diui-

Figurarū tria genera.

Ambrosiæ, & Pomi vitæ cōparatio.

A cæteris à diuersis casibus & cupiditatibus, abstractis. Recordare igitur & nuptias regias, ad quas plurimi non accessissent. Fecit ergo qui veras & viuas poterat imagines effingere, naturaliter & viuè, quod propter imbecillitaté simulate & picte fecerat homo. Cyprianus autem vir eloquentia & sanctitate insignis, talem quandam rem depinxit carmine. Finxit arborem proceram, & excelsam, natam quidem in Iudæa, sed paucis diebus mirabiliter crescentem, totum orbem ramis amplexam, sub quam innumerabiles populi coirent,

Hic vbi, multigenis flexos incumbere pomis
Certabant auidis ramos attingere dextris,
Gaudebant madidos cælesti nectare fructus,
Nec prius hos poterant, cupidis decerpere palmis,
Quàm lutulenta viæ vestigia fœda, prioris
Deterrerent, corpúsque pio de fonte lauarent.
Ergo vbi cælestem ceperunt ora saporem,
Permutant animos, & mentes perdere auaras.

Hæc apud diuum Cyprianum, cuius descriptio in propatulo quidem arborem quandam felicem ac vitalem, cuius fructus tantam haberent vim, vt possent animos permutare, exhibet, sed in occulto designat crucem, populis vniuersis salubres fructus suggerentem. Sic arbor antiqua illa, vt responderent inuicem priora & posteriora sibi sacraméta, designabat similem quandam vitam, & beatitudiné. Philosophatúrque his arboribus Deus apud ho-
B minem, per facilia & aperta, eum ad occulta & maiora perducés. Præmium occultú, præmio manifesto declarans, & fructu corporeo & terrestri fructú quendam maiorem & occultum. Quę philosophia fuit antiquis vsitatissima, vt quod Anacharsis Schyta inuentus est dormiens, vnam ad os, alteram ad pudenda manú continens. Ostendebat enim vtrumque membrum esse continendum. Et Pythagoras rogatus quid esset humana vita, ingressus cubiculum, subito egressus est, docens videlicet vitam esse introitum, celerémque exitum. Symbola quoque eius, actus erant corporei, Hirundines sub tecto ne nutrito, Ignem ne trásuerberato, Ambula per diuerticula. Primum loquaces iubet arcere, alterum prohibet iracundos lacessere, tertium sequi communes errores.

Lignúmque scientiæ boni & mali.

VT occultauerat Moses interiorem sensum arboris vitæ, sic simpliciter proponit arborem sciendi bonum & malum, merus rerum diuinarum recitator, non explicator. Quę simplicitatis arguit synceritatem ac sanitatem, ipsósque scriptores demonstrat tantùm in descriptione veritatis oculos posuisse. Quod fecerunt etiam Euangelistæ, in quorum scriptis summa synceritas deprehenditur. Vt quòd CHRISTVS in forma hortulani apparuit quòd matri dixit, Mulier ecce filius tuus: Cæteráque id genus multa. Vnam igitur atque eandem fuisse constat arborem sciendi bonum & malum. Quæ quidem & ipsa iuxta arborem vitæ adiacebat, virescens in media paradiso, pomis quidé distincta, sed & ipsis formosis. Alteráque à dextris, altera surgebat à sinistris. Vna vitæ & præmij signum, altera proba-
C tionis: quasi duę vię, quod figurauit antiquitas, altera tendens ad beatitudinem, & campos elysios, id est alysios, indissolubiles scilicet & immortales, altera ferés in Tartarum. Et sicut duæ mulieres, quas in adolescentia apparuisse cuidam dicit Prodicus, altera lasciua, altera casta, seuera: Virtus hæc, illa voluptas. Non erat autem hæc arbor beatitudo, aut illa supplicium & mors, sed symbola quædam erant symbola quibus probari virtus, non tantum demonstrari posset. Nam si arbor illa sciendi, ramos tantum & folia habuisset, symbolú quidem virtutis esse potuisset, sed vim probandi non habuisset. Electú est id, quo posset, constantia, virtus, sapientia, ea est obedire Deo, probari. Eoq; vocata arbor sciendi bonum & malú, id est virtutis & vitij, sapiétiæ & insipientię, dignoscédę. Vna arbore poterat intelligi quæ constantia, quæ continentia, quanta suo creatori, qui summú est ius, mundanaq; autoritas, esset apud hominé obsequendi volútas. Rursum an incóstátia, incótinentia, contéptus, negligétiaq; parédi. Nam facillima re, miniméque dura est probatus. Durior fuit ac difficilior tentatio Abrahæ iussi vnigenitum & dilectum filium sacrificare. Quæ potuit esse maior probatio, maior ex ipso fructu, quæ vnquam perspecta est. Tunc enim primú statuit ex propagine eius nascens redimere genus humanum, & in vnius probatione, elucescente virtute, abolere damnú, quod in probatione prioris accidisset. Ideo durior probatio quiddá etiam magnificentius est assecuta. Difficilius enim est restaurare collapsa. Dicitur quoq; arbor sciendi bonú & malú, vt Græci & Latini ferè omnes interpretantur, quia qui

Arbor scientiæ boni & mali quid.

fructus eius comedisset,quantú inter bonum atque malum interesset, facile dignosceret. D
Damnatus enim homo per illam arborem,cognouit quam beatitudiné amisisset:cognouit bonum amissum, malú possessum:tunc ingemuit,tunc largis fletibus ora rigabat. Non cognoscitur enim bonum,nisi vbi in potestatem mali ventum est. Tum vero cernitur malum præsens, bonú absens. Hoc enim boni habet malú, quòd præbet causam agnoscendi boni. Eso igitur fructu eo,Adam vidit qualem ac quantam iacturam fecisset,vidit mortalitatem & immortalitatem,hanc amissam, illam infeliciter acquisitam.O quantos dabat gemitus, cùm à conspectu Dei angelorúmque fugatus abiret?E quo se gradu dignitatis cecidisse videbat?Duos igitur hucusque habes sensus de arbore sciendi bonú & malum. Neque enim erat in fructibus virtus hæc cognoscendi, in quibus sola corporum nutriendorum vis, sola terrenorum fructuú species fuit. Erat res morsibus apta, ad ventremdemitteda,at in corporeis rebus,nulla vis spiritualis.Stabat igitur hæc arbos,ad probationé siue tentationem. Non est enim naturæ consentaneum, nec fieri potest, vt coronetur, qui non legitime certauerit.Erat autem Adam coronandus,coronatio est immortalitas,erat ad immortalitaté, diuinitatem,æternámque stabilitaté vocandus,non solum hac in parte Deo in illum suam clementiam declarante,quòd cum cunctarum rerum nobilissimum ac dominum creasset, sed etiam quòd ad maiorem gloriam vocaret, ad quam sine labore & certamine, sine virtute probata ac perspecta,aspirare nefas. Nec vero,nisi earum veritatis & naturæ gnari,admirabuntur dolebúntque,Deum Adam probare voluisse,vt ei quasi scandalú ante oculos, in quod offenderet,proposuerit.Patitur enim vim regnum,hoc æternum decretum,in na- E
tura incisum: nec nisi à violentis (id est his qui sibi vim & conatum attulere, & contra cupiditates iere suas)acquiritur. Hæc virtus sola coronatur,remuneratur: Sola immortalitatem promeretur.Debemus ergo tum dicta sapientum,magnorúmque theologorum,tum varia in diuinis litteris exempla colligentes,animorum nostrorum imbecillis & obtusis cogitationibus satisfacere.Probatus est Abraham,& quidem grauissimè:probatus Iob,etiam supra vires humanas : probatus Thobias, probatus Noë, qui creditur omnes à gigantibus, Deique contéptoribus iniurias esse perpessus. Quid memorem tot millia martyrú ? Quid quòd & ipse CHRISTVS voluit probari,& tétari , accedéte ad eú tétatore,siue probatore vt Græce sonat πειραστὴς,quo Deus ad omnium probationem vtitur,& eum in eadem re atque primum hominem aggrediente? Sed fortiter reiectus est , vt quo non facto à primo, damnatio est cósecuta,facto ab illo vindice,sequeretur liberatio. Et lapsus ille,ab ista constantia redimeretur.Idem ille vitam vexationesq; suas tentationes appellauit.Vos,inquit, estis qui permansistis mecum in tentationibus meis. Quid quòd oportet hæreses esse, vt probati & iusti elucescant?Quid quòd permittetur Antichristus signa & prodigia facere, occidere,vexare, diripere? Nempe vt illo scelerato sæculo quibus placebit iustitia,pietásque,intelligatur,multorúmque fiat virtus illustrior,& cælo digna.Denique vnusquisque à sensibus,à cupiditatibus suis in hac vita probatur,nec amota est tentatio,sed eius plena est humana vita. Quocirca sapientissimus quidam dixit, Militiam esse(quod Septuaginta intelligétes quem haberet sensum,tentationem transtulerunt)vitam hominis super terram. F
Hebraice quidé est צבא zaba, Græce πειρασμός. O præclarum & illud exéplum quod refertur apud Hieremiam de Rachabitis, quibus cùm pater iussu Dei præcepisset ne biberent vinum,accedénsque ad eos Hieremias proposuisset calices vini, id iubente etiam Deo, ipsi memores paterni præcepti, vinum bibere recusarunt. Tunc iubetur propheta dicere illis,Pro eo quòd obedisti patri vestro, non deficiet vir de stirpe eius stans in cóspectu meo, cunctis diebus.Vides quantum illi constiterint quantum Deo placuerit? Etiam prophetæ cótra præceptú patris obedire noluerunt.In vino tentati sunt,vinum prohibiti non bibere vinú non bibétes,ad æternos honores à Deo sublimátur. Quid interest inter vinum & pomum? Transgredi noluerunt illi, etiá propheta hortante: Adam transgressus muliere hortante,mulier serpéte.Audi autem quid alius quidá sapientissimus, huius mysterij apprime gnarus,ad omnes mortales dixerit.Fiet enim antiqua illa probatio,siue tétatio sic manifestior. τέκνον εἰ προσέρχῃ δουλεύειν κυρίῳ θεῷ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου, εἰς πειρασμὸν, εὔθυνον τὴν καρδίαν σου, καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύδῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς, κολλήθητι αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῇς ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου, καὶ ἐν ἀλλάγμασι ταπεινώσεως σου, μακροθύμησον, ὅτι ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσὸς, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως. Hæc IESVS Sirak. Greca enim protuli vt cum audires sua lingua loquenté, & quia Latina minus sunt fideliter tralata,Horumq; est sensus.O fili,cùm te ad cultum Dei contuleris, præpara animum tuum ad probationem. Adorna ac surrige & intende

Ecclesiastici 2.

A intende sensus tuos, & fortiter tolera, neque præcipites cum titillaris & oppugnaris. Hære illi, ne discedas, vt crescas in nouissimo. Inuictus esto in commutationibus, aut præmiis humilitatis tuæ. Quoniam igne probatur aurum, homines autem grati & accepti fornace humilitatis. Hæc vir ille, quasi totam hanc probati hominis primi philosophiam, omnémque rationem perfectæ virtutis explicans, aperiénsque arcana non cuiuis nota. Quantum his in verbis reconditæ sapientiæ? Quantum interioris philosophiæ? Affatur eos, qui amicitiam, gratiam, beneuolentiámque diuinam ambiunt. Hos autem præcipue, quia diuinus amor, debet esse nitidus, probatus, fortis, stabilis, æternus. Neque enim est verus amor, neque multum distat ab odio, non stabilis, non constans, non semper manens. Debet autem amor ille, & illa virtus, cui beatitudo, consortiúmque Dei promittitur, paratur, omnes habere perfectionis numeros, omnem lucem, omnem decorem. Creatus ergo Adam, ad virtutem, ad amorem, ad cultum Dei vocabatur. Vt animum ad probationem pararet, tum sua sapientia instructus esse debuit, tum audita voce Dei. Credendum est enim tametsi nõ sit scriptum, ei sublata manu, Deum ostendisse arborem illam vitæ, in qua præmium esset: ostendisse & eam, quam linquere intactam iubebatur. Hic surrigere & intendere sensus suos debuerat. Quàm facilis enim erat probatio? quàm minima labendi compulsio? nisi ipse sponte præcipitem se dedisset? Maluit enim mulieri, quàm Deo obsequi. Fortior fuit Abraham, fortior Iob, & Thobias, tótque hominum fortunatorum millia, quorum patientiæ & tolerantiæ Deus dedit regnum cælorum. Poterat igitur animum ad probatio-

B nem parare, sensus in vigilia constituere, arrigere mentem illinc ad pœnam, hinc ad supplicium, excipere fortiter, quod quidem non erat difficile, impetum illum fœmineæ vocis, stare inuictus in tempore ἐπαγωγῆς, adductionis persuasionis, cùm per fœminam, dimouere mentem loco tentator conabatur. Erat abductio à recto, ab imperio Dei, à virtute. Tum vero consistere, non præcipitare, non festinare debuerat: cogitare, meditari secum exquisitius, non ilico assentiri. Duæ voces erant inter se perpendendæ, Dei prius locuti, mulieris tum loquentis. Videndum quantum inter vtranque distaret, oppugnabatur, titillabatur, sed hærendum Deo fuerat, tum demum creuisset qui tunc prohibitus ne manducaret, quasi humiliabatur. Creuisset in immensum, è mortali factus immortalis, ex homine Deus. Creuisset in nouissimis suis, quia ad cælestes triumphos sublimatus fuisset, relicta fortasse prole, quam sine peccato genuisset. Erant enim antea synceri, sine malitia, veluti paruuli, vnde nudi non erubescebant. Delapsis autem ad supplicium amissa est innocentia, & puritas, ac synceritas, omniáque mala cognouerunt. Eadem enim est omnium membrorum corporis ratio, sicut os peccauerat comedendo non peccaturum si è cæteris fructibus comedisset, sic membra genitalia non habebant, quo posset homo tunc erubescere. Erubescimus enim ob peccatum. Habuerunt autem postea, quando delatis eis in errorem & supplicium, & condemnationem, in his partibus erubuerunt, in quas ex alio fuerat dedecus & pudor profectus. Comedebatur ante casum, cætera quoque membra muneribus functa suis sine peccato fuissent, si & sine peccato comedebatur. Con

C uersa & mutata sunt omnia ex vno peccato, quod fuit origo erubescendi, quia necesse fuit erubescere, vbi peccatum erat futurum, & vbi fuerat synceritas prius. Vtamur hoc exemplo: Sub priore statu latebat puritas, candor, veluti si quis in thalamo figuras quas non cernat, tunc allatis ardentioribus facibus videat quod prius latebat. Sic Adam propter summam innocentiam ac synceritatem, omniúmque malorum inscitiam non erubescebat, accedente peccato, pulsáque synceritate, accessit rubor & pudor. Quot enim etiam nunc nobis sunt occulta, vt minime videantur, minime cogitentur, per aliquam occasionem postea elucentia? non mutatis nobis, sed mente irradiata? Sic occasio pudoris & erubescentiæ fuit peccatum, manente eadem humana natura, sola non manente conscientia. Sæpissime euenit mihi vt ad quam essem antea rem veluti cæcus, subito per aliquam occasionem expergiscerer. Recordare in Euangelio quãdo in fractione panis aperti sunt oculi discipulorum, & cognouerunt CHRISTVM. Sic illi antiqui fracto & gustato pomo, lapsiq; in peccatum, omnia mala cognouerunt, primum nuditatem, tum omnia deinceps mala. Cognitionem nuditatis vocat theologia scientiam boni & mali: non quòd illic bonum fuerit, sed quòd cum cognitione mali & nuditatis, vtriusq; sit coniuncta notio. Tum more quodam suo vocat illam nuditatis cognitionem scientiam boni & mali, nõ proprie, sed per similitudinem paruulorum. Qui cùm incipiunt erubescere & tegere nuditatem, bona & mala dicuntur agnoscere. Donum autem Dei erat illa ignoratio nuditatis, *Nuditatis cognitio quid.*

idem faciebat vt ne eam agnoſcerent, qui fecit vt diſcipuli, quibus cum tandiu vixerat, ſe non cognoſcerent. De quibus poſtea. Tres igitur ſunt ſenſus arboris ſciendi bonum & malum, ſed eodem concurrentes. Dicitur enim, quia per eam ſciendum eſſet, bonúſne an malus, parens an ſpernens, fortis & conſtans, an imbecillus homo. Dicitur etiam quia per eam cogniturus eſſet homo, quantam iacturam feciſſet, quantum præmium amiſiſſet, omnibus in ſe ruentibus malis, fugam omnium bonorū, mala cum mortalitate & maledictióne, bona cum immortalitate. Dicitur tertio, quia per deguſtati fructus occaſionem cognouerunt ſe eſſe nudos, amiſſa ſcilicet puritate, & quadam ſynceritate, à Deo largita, à peccato ſublata. Et vt ait Euſebius, ἀπὸ τοῦ γυμνάσιον τῆς ὑπακοῆς, καὶ τῆς παρακοῆς αὐτῷ δίδοσθαι οὕτως ἐκλήθη. Sic appellata eſt arbor, quòd homini exercitationi obediendi, aut nō obediendi data eſſet. Idem Theodorus & Seuerus qui bonum & malum, obedientiam & inobedientiam interpretantur, & vt aliquis locus teſtis eſt & ſignum alicuius facinoris, ſic horum fuiſſe ſignum eam arborem. Sicut Galaad: id eſt tumulus teſtis, & puteus iuramenti. Et ſicut lex lata Iudæis vocata eſt mors non natura, ſed ex præuaricatione. Arbor erat probandi, quod ſiletur, ſicut alia pleraque in omni hoc libro, tantum manifeſtioribus relatis, prius nudi non erubeſcentes, poſtea lapſi gnari nuditatis facti & pudibundi. Sed minimum id in hac arbore, magnáque myſteriorū pars reticetur. Sicut inſpiraſſe per nares, & ſpiritum humanum infudiſſe. Dixit enim quod eſſet manifeſtius & certius. Alioqui totum ſpiritum, animámque viuentem non declarauit, minima pars eſt inſpiratio: Sic cognitio boni & mali relata eſt ad nuditatem tantum, cognitam pomo guſtato, cùm latius tendat hæc cognitio, & hoc malum. Omnes autem hi ſenſus inter ſe conueniunt, implicati mutuo, ſicut arboris alicuius propagines. Nam Moſe more ſuo, compendioſe loquente, ſolámque cognitam nuditatem proponente, ſapientes cognouerunt, hominem fuiſſe probatum, in virtute an vitio exiſteret, & hominem ſuam infelicitatem probaſſe, cum qua cognitio quidem nuditatis eſt ſecuta, ſed & alia multa quæ poterunt prudentes intelligere. Symbolum quidem totius infelicitatis, fuit cognitio nuditatis cognitio boni & mali, cognitio autē nuditatis, fuga ſynceritatis. Quæ breuibus ſcripta, ſunt cogitatione & ratione euoluenda.

Arboris ſcientiæ boni & mali triplex ſenſus.

D

E

Et fluuius egrediebatur de loco voluptatis, ad irrigandum paradiſum, qui inde diuiditur in quatuor capita.

HÆc quoque ex his ſunt, quorum perdifficile ſit, probabilem, naturalémque non coactā aut commentitiam afferre rationem. Quomodo ſcilicet concors theologia, cum hiſtoria poſſit oſtendi, vt perhibente hiſtoria, quæ vera rerum dicitur cognitio, diuerſas origines inter ſe diſſitas, habere hæc flumina, ex vno loco fluere dicantur in theologia. Tres igitur loci in hac deſcriptione paradiſi inducuntur à Moſe, oriens, Heden, hortus, ſeu paradiſus. Oriens locus vniuerſalior, Heden particularis, minus particularis hortus ipſe. Atque in oriente aut ab oriente, erat Heden, in Heden erat hortus. Si locus igitur vniuerſalis erat oriens, ab hac neceſſario parte erat regio Heden. Ac licet variatis habitationibus, varietur ortus & occaſus: in diuinis litteris tamen, quæ ab Ægyptiis & Iudæis ſcriptæ ſunt (Ægyptium dico Moſen, quia natus & educatus ſit in Ægypto: Iudæos autem, qui poſtea ipſam Iudæam tenuerunt) oriens appellatur id quod etiam apud ſcriptores profanos ex parte dicitur oriens, Arabia, Perſis, Babylonia, Meſopotamia. Iob igitur, qui fuit Arabs, adnumeratur inter filios orientis quos ſuperaſſe diuitiis dicitur. Et mare ſalis, quod mare mortuum, ab aliis lacus Aſphaltis, ponitur pro parte orientali Iudææ qui concremata & euerſa fertili regione, erupit. In libro Numerorum deſcribitur terra Iudææ, quibus terminis eſſet incluſa: pars meridiana ponitur à ſolitudine montis Zin, quæ eſt Arabia deſerta, ex parte ſabulo & montibus infrugiferis & aſperrimis horrida: pars orientalis, quod Hebraice kedma, eſt mare ſalſiſſimum. Atque tametſi alii termini orientis cenſeantur, non adduco tamen niſi notiores. Ioſue quoque cap. xv. Mare ſalſum, idem ſcilicet lacus, eſt terminus orientalis. Iudicum quoque cap. vj. Vicini Amalek & Madian dicuntur filij orientis. Erat autem Amalek in Paleſtina, Madianitæ tenebant Arabiam, vnde portabant aromata in Aegyptum. Eodem loco Iſmaëlitæ tales fuiſſe dicuntur. Tertio quoque Regum, dicitur ſapientia Salomonis præceſſiſſe ſapientiam filiorum orientis, & Aegyptiorū, fortaſſéque primos innuit Magos Perſarum. Eſaiæ quoque cap. viij. Aram quæ ex Hebraico dicta eſt à Græcis & Latinis extenſa dictione, Armenia, cenſetur ab oriente. Sequenti capite Paleſtini cum filiis orientis adnumerantur, Idumea, Moab, Amon. Item Hieremiæ cap. xlix. prædicatur ſapientia Theman. Erant enim aſtronomi & harioli, vnde

Oriens in ſacris litteris.

F

Balaam

A Balaam de Armenia habitans iuxta Euphraten. Ibidem dicitur, surgite & ascendite ad Cedar, & vastate filios orientis. Cedar communiter ab Hebræis dicitur Arabia. Ibiq; fit mentio de tabernaculis & tentoriis & camelis, quibus ea potissimum vtitur natio. Ezekielis cap. xxv. minatur traditurum se Amon filiis orientis, vicinis scilicet, quibus caulas & pecora attribuit, adnumerantúrque ibidem filij orientis cum filiis Amon. Eiusdem cap. xxxix. Orienté maris memorat, quasi sinum Persicum. Gen. quoque cap. xxix. dicitur Iacob profectus in terram orientalem, proculdubio profectus est in Aram, id est Armeniam, siue Mesopotamiam, vnde & flumen transiuit. Trans flumen autem habitauerunt patres, & ad eorum stirpem missus est Iacob ad Laban. Nam in Mesopotamiam Syriæ, Hebraice Aram naharim, id est Armeniam fluminum, iubetur ibidem à patre proficisci, Genes. item cap. xxv. cùm nati essent è Cetura alij filij Abraham è quibus erat Madian & Epha, dicitur eis dedisse pater Abraham, partem ad plagam orientalem, Hebraice ad terram Kedem. Ex hac terra cùm ibi multiplicati essent, post diluuium, profecti sunt in Senaar, id est Chaldæam, & Babiloniam ij, qui ædificarunt turrim. Quorum superius describit catalogum, è quibus erat Euilat, & Iobab. Terram autem Euilat dicitur Phison primus fluuius Eden circumire. Iobab autem erat in Arabia, de cuius prosapia fuit Iob. Ex quibus testimoniis sub vnum aspectum collocatis sine vlla dubitatione pronuntiandum est. Eden regionem paradisi quæ inter regiones orientis censetur, esse regionem attingentem Arabiam, Mesopotamiam quæ aut maxime, aut solæ penè dicuntur orientales. Quod etiam & locus vniuersalis & particularis, & fluminum descriptio constanter affirmant. Primum quòd kedem, id est partem orientalem, in Arabiam, Persida, Mesopotamiam, Armeniámque inferiorem, obuersam vbique à theologia prædicatur, In palestinam quoq; & Ismaëlitas, & Idumæos. In quo etiam nostri consentiunt autores. Siquidem poëtæ, Nabathæa regna, quæ vero nomine Nabaioth dicuntur, in ortum collocant. Totúmque orientem consentiens diuinis litteris sic comprehendit Ouidius,

Cedar, Arabia.

B (marginal letter)

Eurus ad auroram, Nabathæáque regna, recessit,
Persidáque, & radiis iuga subdita matutinis.

Ouid. Metam. 1.

Sunt autem Nabathæa regna in Arabia, de quibus & Geographi multa, & nostri. Tenemus ergo locum vniuersalem, vt è manibus elabi vix possit. Vt autem hæc melius intelligantur, & quid in diuinis litteris sit oriens, & eorum persuasio non recta innotescat, qui remotissimas ab hominum habitatione, paradiso attribuunt partes, eas orientem dici à Mose putantes, sciẽdum est, duplicem esse partem orientis, alteram celebrem, notam, cuius omnes sunt, præcipue sacri libri commemoratione pleni, habitatam, hominibúsque frequentem vt primum à Noë facta est in diuersas terras filiorum distributio. Hæc vt dixi est Arabia, Chaldæa, Babylonia, sinus persicus. Altera autem pars orientis obscura, ignota, præcipue scripturæ sacræ, quicquid vltra Babyloniam iacet, versus orientem, Persis, India intra, & extra Gangem. Hunc inquam orientem neque à filiis Noë habitatum, nec vsquam in catalogo gentium, primorúmque colonorum descriptione, dico cõmemoratum, vt remotiorem à Paradiso, & quo genus humanum, propter distantiam, nõdum peruenisset. Sicut nec in libris Mosis, & in catalogo inuenies Italiam, Hispaniam, Germaniam, Galliam. Nam hæ nationes ab illis ipsis quæ in catalogo censentur, post multa sæcula descenderunt, diffundente sese paulatim & veluti stagno crescente, humana prole. Quare quod à scripturis sacris perhibetur, & verissimum fuit omnium gentium principium continetur intra extremum occidentem, & extremũ orientẽ. Intra Persida, Indiam Gangeticam ab ortu, ab occasu maximam partem Europæ & Aphricæ. Sciantq; omnes primam habitationem, principium quoque & natales generis humani fuisse in oriente celebri ac noto, id est, cis Indiá, Gangem, Susianá, Persida, eo loco qui appellatus est Kedem, quod fuit nomen vnius corũ, qui gentem Arabũ creauerunt, à quo totus oriens, vicinæq; regiones sunt nomen sortitæ. Nati autem in Armenia, aut propinquis Armeniæ locis, homines sensim totam terram repleuerunt, sed primum vicinas regiones, id est Assyriam, Mediam, Babyloniam, Arabiam, Syriam, Ac quasi in orbem in quodam veluti centro ac meditullio nati se diffundebãt. Nati quidem sunt in Eden regione quam peragrant duo cunctis scriptoribus cantatissima flumina Euphrates & Tigris. Inde ante diluuiũ alij in ortum, alij in occasum, in septentrionẽ alij, cæteri in meridiem abierunt. Non tamen procul inde prisco illo tempore. Ac secundus homo, omnium hominum primogenitus Kain abiit ad orientem, versus scilicet Babyloniam, & Persida, non quidem procul à patre. Qui & ipse in oriente vbi & paradisus,

Orientis duplex pars.

C (marginal letter)

quasi non procul à paradiso, licet eiectus è paradiso. Post diluuium magna facta sunt di- D
uortia, superstite Noë, plus trecentis annis, & nepotes quàm maxime late in omnes partes diffundente. Tres autem, tanquam tres humani generis fontes, liberos suscepit Noë, quorum maior Shem eos genuit qui Septentrionem tenuerunt, Iaphet populos orientis, Cham meridianos. A quibus extremæ mundi post multa sæcula, vicinæ primis illis ætatibus regiones sunt repletæ. Oriens igitur in theologia, quæ hanc descriptionem catalogúmque gentium, & principium & propagationem respicit, est omnis Arabia, & quicquid Arabiæ adiacet. Hinc Magi venerunt ab oriente, his scilicet Arabiæ, Chaldææq; locis. Quare locus paradisi vniuersalis oriens, non insolens, aut vlterior ille paucis incognitus, aut vllus oriens vltra lunam, solísque vias, habitatissimus & nominatissimus in scripturis. Vtique igitur & regio paradisi inclusa cum oriente, habitabatur, habitatúrque præcipue. Adeo enim hæ regiones habitatæ, vt hæ primæ expertæ consuetudinem humanam fuerint. Hæc de vniuersali loco, particularem flumina nobis ipsa demonstrabunt circumeuntia terras Euilat, vel vt Hebraice, חוילה Chauila, & Aethiopia, Hebraice כוש Cus. Tum Tigris & Euphrates, primúmque nosse oportet.

Fluuius Paradisi. Cùm dicitur, Et fluuius egrediebatur, vt demonstretur cum historia consentire theologiam, hortum seu paradisum fuisse locum particularem in Heden. Locum credo non magnum, sed tamen spatiosum. *Eden.* Eden autem vnam regionem puta trecentorum millium passuum. Veniebat igitur in Eden aliunde maximus fluuius, ab Eden manabat in paradisum, irrigato paradiso, & in quatuor omnes distributus, ibat in diuersas partes. Quocirca cùm E ait: Egrediebatur de Eden: non ortum designat, neque fluminum manationem ex Eden, neque dicit in Eden flumen nasci. Exeunt enim Tigris & Euphrates de monte Tauro, dehinc per plana feruntur vsque in sinum Persicum. Inde igitur longo tractu, ab origine sua fluuius remotus, influebat Eden in Mesopotamia: Ibi cũ paradisum inundasset, erat enim ducenta stadia patens, exempli causa, paradisus, diuidebâtur in diuersas partes. Proposui superius exemplum notum & oculatum, nostrísque hominibus clarum de nemore, nec potest esse accommodatius. Nam Padus antea nemus illud opacum quàm stringat, maximus est fluuius labens ex Apennino centúmque amnibus auctus pleno alueo festinat in sinum Adriaticum: Anteaquàm attingat paradisum, in duos amnes scissus, in meridiem altero, altero in ortum contendit. Is qui Ferrariam petit, nescio quo casu an arte potius propè supradictam vrbem in duas alueos distributus cingit paradisum, dehinc redit in seipsum, efficiens rursum, non procul inde, duo flumina, inter se plurimũ dissita. Tale quiddam efficiebat in Mesopotamia fluuius natura, & ad morem cæterorum fluminum. Quòd si non esset nunc eadem fluminum distributio, norimus non flumina modo, sed etiam maria & fontes & paludes, lacúsque mutasse sæpe sedes, ipsósque amnes sæpe alueum variasse, sæpe plura capita, sæpe pauciora habuisse. Refert Polybius, vt isto nunc sim exemplo contentus, suo tempore Padum duobus hostiis in mare inferri. Ex quo manifestum est, tertium alueum, quo nunc nauigatur Rhauennam, post illud tempus accessisse. Nam cùm magnas extra alueum eruptiones faciat Padus, quod etiam Geographi perhibent de Euphrate, fieri po- F tuit, vt vna fuerit eruptio. quæ vsque ad mare continuata, deinceps eundem, quem cepisset, cursum semper tenuerit. Quamobrem cùm magnus quoque esset fluuius, qui de monte Tauro, vel superius oriens, in se omnes circumuicinos amnes reciperet, cum delatum per latissimos Mesopotamiæ campos, idem multo magis fecisse quod nunc Padus, eo necesse est, quo est Pado incredibiliter maior, Tigris & Euphrates quæ maxima sunt flumina. Nam & si Tigris videatur aliam quàm Euphrates habere originem, propinqui tamen fluentes, paulopost inter se coëunt, vt vnus locus vtrisque ascribatur. Clara est igitur tota ratio, tenemúsque vniuersalem & particularem locum paradisi. Tenemus etiam concordiam Theologiæ cum historia. Non enim egressus iste qui est in descriptione Mosaica, significat ortum, neque laborauit Moses horum fluminum originem ostendere, sed cùm esset paradisus locus amplus in Eden, regione lata, ab ea docet venisse ad paradisum maximum flumen, quam vbi attigisset, diuidebatur in plures partes. Effeceratq; volente Deo natura necessario, vt locus quidã beatissimus ac felicissimus esset inter hæc flumina, à quibus intus & extra, passim irrigabatur. Eoq; arbores paradisi sunt in scripturis cantatissimæ, quorum proceritati ac viriditati, maximi ac florentissimi reges comparentur. Non recedamus ab oculato insigniq; exemplo, padus nõ facit vsquam has alueorum, amniumq; distributiones, nisi ab Apennino vbi oritur, remotissimus, & iam mari propinquus. Sic in Mesopotamia,

A sopotamia,quæ est multipliciter campis Italiæ Apennino subiectis,latior, non fiebat flumi num,nisi distantissime ab origine,partitio. Diuisio duobus modis potuit fieri, vt vel maximus fluuius vbi paradisum efficeret,in quatuor alueos distribueretur, inter quos ipsa paradisus floreret,in tres quasi partes diuisa,quatuórque quasi riuis irrigata, qui inde in diuersas partes cótenderent,aut primum in duas partes, paulo auté inferius diuidebatur vterq;. Aut quod post dicetur,duos amnes magnus facit Euphrates Phisontem,& Gehonem,proficiscénsque vlterius iungitur cum Tigri,qui & ipse bibens aquas Euphratis, cum Euphrate in eadem regione memoratur. Atque id quod ait Moses. Qui inde diuidebatur, potest aut ad paradisum, aut Eden referri, vt in regione quidem fieret diuisio paradisus ab vno istorum irrigaretur.Hinc locus dictus Eden,quasi voluptas, fertilis, fortunatus, plenus pascuæ & amœnitatis,plenus fructuum,vbi & nata animalia facile nutriri herbarum fertilitate,& homo fructibus affatim expleri poterat. Quibus declaratis ad ipsa flumina, quibus omnia dicta facilius noscentur,accedamus.

Nomen vni Phison,ipse circumit omnem terram Euilat.

HÆc flumina non cognita,totam descriptionem paradisi & locum obscurabant. Atque in opinionibus superiorum,Hebræorum,Græcorum, & Latinorũ nihil fuisse certi declarat varietas ipsa sententiarum.Nostri passim arbitrantur Phison esse Gangem: Quidam Hebræorum Nilum,quos citans Rabi Moses Maimon ait, Et secundum priores Phison est *Phison flumium.*
B Nilus Ægypti, qui circumit omnem terram Chauilæ huius, inde super faciem totius Aegypti extensus influit mare magnum ad Alexandriam. Alij ausi sunt hac tempestate dicere Indum Phison, Gangem Gehon, qui de monte Caucaso oriantur. Eóque ad montem hunc,paradisum constituerunt. Quod non sacris litteris modo, sed etiam naturæ est contrarium.Est enim illic locus frigidissimus,vt neque Adam nudus illic versari, neque pecora & arbores nasci facile potuerint.Tum locus est,quem nusquàm scripturæ agnoscant. Refragatur etiam Euphrates & Tigris, qui procul à Caucaso & oriuntur & fluunt. Nec satis erat duorum fluminum origines habere concordes, oportebat & aliorum duorum ortum conciliare,& alia videre consequentia. Nam & illud eos fefellit, quòd Euilat crediderunt esse & dici Indiam,secuti videlicet persuasiones aliorum. Nos autem probabimus Euilat non esse Indiam.Rabi Salom est vnus horum,quos citat Moses, Nilum dicens esse Phison, dictum ab Hebraico פוש pasa, id est excrescere, inundare: id autem facere cum primis Nilum in Aegypto. Atqui si hoc esset, non dixisset, Ipse est qui circumit omnem terram Euilat, sed potius, omnem terram Aegypti, quod sæpe de Nilo in theologia dicitur. Eucherius noster, vide quàm recte, Phison ait est Ganges, qui nunc est Nilus. Nos autem tempus fuit cum auxilio diuino sperabamus ambiguitatem sese in his fluminibus offerentem, posse dissoluere. Itaque nunc si pro diagrammate reperto dicitur Pythagoras amplissimum fecisse sacrificium, multo maiores decet nos habere gratias, quòd duos fluuios Phison & Gehon aut deprehendimus, aut proxime ad eos accessimus. Obscurabat autem paradisum quòd Gehon quem Nilum, multi propterea quòd omnem terram Aethiopiæ obire dicitur, putare cogebantur, fluit à meridie, paradisus ab ortu situs est. Tum videbat ratio fieri non posse, vt distantissima flumina, vnum locum alluerent. Nos igitur obseruatis regionibus quas hæc peragrare flumina dicuntur, docemus neque Phison esse Gangem, neque Gehon Nilum. Non potest enim in scripturis sacris esse mendacium, aut à vera historia discordia. Euphrates & Tigris à septentrione, Nilus à meridie, quomodo vnius loci flumina? Primum ergo dicimus Phison, Gangem esse non posse. Ganges vltra Persida, vltra Parthorum montes per campos Indiæ decurrit, ille nascens in paradiso necessario adiacet duobus. A Mesopotamia, ab origine duorum ad Gangem, latitudo fermè viginti graduum: Quomodo vno in loco? Chauilam prætera inuenimus Mesopotamiæ, Arabiæq; adiacere. Siquidem tametsi duo Chauila fuerunt, hunc tamen, cuius regionem peragrat Phison, constat esse filium Iactan. Nam fratres Sabæ, qui nationem Sabæorum Arabum condidit, fuit Ophir, quæ memoratur inter regiones aut insulas sinus maris rubri: fuit Iobab, vnde Iob Arabs, éstque regio Arabiæ, Nominibus virorum primorum colonorum, terris & prouinciis nuncupatis. Credendum igitur fratres propinquas habitationes tenuisse. Habitatio quoque Chauilæ ponitur à Messa, regione Arabiæ, Mesopotamiæ adiacente. Ergo inter Arabas, Chauila. Tum aurum quod in isto flumine perhibetur nasci optimum, testatur regionem propinquam Ophir, vnde

tempore Salomonis aduehebatur aurum. Hinc etiam aromata, aromata autem in Arabia. D
Ergo vicina Arabiæ Eden. Nam apud Ezekielem cap. xxvij. nominatis negociatoribus deferentibus in Tyrum merces nominantur negociatores regionis paradisi Eden, dicuntúrque portasse aromata, lapides pretiosos his verbis. Venditores Saba, & Rema, ipsi negociatores tui, vniuersis primis aromatibus, & lapide pretioso, & auro, quod proposuerunt in mercatu suo, Charan & Cannæ, & Eden negociatores Sabæi. Sic enim habet Hebraicum, pro eo quod nostra habent negociatores tui רכלי שבא negociatores Sabæi. Ecce negociatores Sabæi, negociatores Eden. Ecce aurum, in flumine paradisi nascens, omnia beatitudinem, opulentiam, fortunámque loci testantia, Et nomen felicis Arabiæ respondens, Eden voluptati. Hedoni, Græce ἡδονή. En & arbores paradisiacæ vitales. Sic & Græcum σέβεσθαι, Sebesthæ, id est colere venerari, à Saba, quòd ibi esset thus, quo Deus colitur, & à diuinitate regionis.

Solis thurea virga Sabæis. Ac forte Canne vna adiacentium prouinciarum Heden, dicta est quòd canna sit calamus aromaticus, licet Canna per coph scribatur apud Hebræos: Sed caph & coph, vt nominis, sic transitus affinitatem habent. Auri igitur & lapidum pretiosorum, tantum in isto flumine Phison commemoratio, arguit ibi paradisum esse, vnde postea docuit theologia afferri aurum. Ac Bdelium incunctanter afferendum esse vnionem seu margaritum, crystallum nulla ratione, aut arborem aromaticem, in fluminibus non nascentia. Et hic de lapidibus sermo est, Attestantur aliquot Hebræi, suffragatur mannæ similitudo, quo exemplo vidi postea quosdam Hebræos vti. Atheneus item multis in E
locis perhibet nasci margaritum, è quibus vnus est, vbi sunt flumina paradisi. in Armenia, Babilonia. πολὺ δέ τι ἀδρὸν καὶ περίμυκες, ἔχον ἐν αὐτῷ σάρκα καὶ μεγάλην. Idq; margaritum est ingens, oblongum, & in eo carnis plurimum. Plinius insulas Calcandron & Tylon in sinu Persico vbi erumpunt flumina paradisi, quæstuosas margaritis esse perhibet. Quod autem vertit onychinum, lapis est ad similitudinem vnguis, à quo & dictus. Chaldæus dixit Burla, id est berillum, Septuag. πράσινον prasinon, porraceum, quasi hoc ipsum quod & Chaldæus. Rabi Moses lapidem album, id scilicet quod & Hieronymus, Aquilam & Symmachum secutus. Talis enim fere est onyx. Retulit igitur hæc Moses ad sua tempora, cùm adhuc regio paradisiaca ferret aurum, lapidésque pretiosos. Temporéque Salomonis perseuerauit. paradisus igitur ante hominem exortus, à fluminibus, quibus natus erat, alebatur, irrigabatur, vegetabatur. Flumina præstiterant, vt nemus opacum ante natum hominem, omnigenis plantis humore fluminum, & calore regionis vehementi fertilissimum surgeret. Phison ergo est Hebraicum nomen, sonátque incrementum, exuberantiam, fœcunditatem, nascens ex Euphrate, vna quasi ex eo eruptio, vnus alueus versus Arabas Chauilateos proficiscens.

Nomen fluuio secundo Gehon ipse est qui circumit omnem terram Æthiopiæ.

Regionem paradisi clamant rationes, & theologia esse orientalem, tria flumina deprehendimus orientalia, Euphraten, Tigrin, Phisontem: liquido igitur Gehon non est Nilus meridionalis, nascens ad montes lunæ, & per catarractas delapsus, alluensq; Ægyptum, F
Gehon non esse Nilum.
mare Ægyptium influens: Illa autem mare oceanum, ad sinum Persicum. Tum si Gehon est Nilus, cur quod maxime memorabile, non dixit eum circumire Ægyptum, quam non solum peragrat, sed etiam inundat totam? Cur non dixit. Iste est qui circumit omnem terram Aethiopiæ, & Aegypti, aut Aegypti tantum? Alius ergo Gehon quàm Nilus, particularis eruptio ab Euphrate. Probóque & Gehon esse Iudææ propinquum, & Aethiopiam in libris Mosis & apud cæteros scriptores esse, non illam solum meridionalem, sed etiam aliá quandam orientalem. Est igitur duplex Aethiopia, vt Homerus antiquissimus vates, & consentanea diuinis litteris sæpe canens, locupletissime testatur:
Aethiopia duplex.

Homer. Odyss. α.

Αἰθίοπας τοὶ διχθὰ δεδαίαται ἔσχατοι ἀνδρῶν,
Οἱ μὲν δυσομένου ὑπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντος.
Aethiopes extremi homines, geminique coloni,
Nanque sub occasum hi degunt, aliique sub ortu.

Homerus ait alios Aethiopes vergere in occasum, alios in ortum. Qui sunt enim alij occidentales Aethiopes, nisi quos peragrat Nilus, fluuius sub occasu hyemali, feréque vlterius exoriens? Hæc Aethiopia Libyæ est, maximũ latus totius Aphricę. Eáque est Aethiopia in qua degunt Christianissimi hominum, sicut olim optimi omnium ethnicorum, quippe ad quos libenter Deos diuerterentur. Alia est Æthiopia orientalis, alterũ videlicet latus. Finduntur
Occidentalis.
Orientalis.

Adduntur enim duo latera à mari rubro, introeunte in terras,& pene mari mediterraneo ſeſe aſſociante,alterumque cadit in ortum , alterum in occaſum , inter quæ labitur ſinus Arabicus,ab alıis mare rubrum appellatum. Quo fit vt ob propinquitatem, ſolo enim mari diuiduntur,vtrique dicti ſint Æthiopes.Quod etiam Strabo teſtatur, hos ab Homero dictos orientales Æthiopes aſſerens. Vide igitur quàm bene declaretur per Homerum Moſes: Moſes omnéſque alij ſcriptores ſacri, teſtantur paradiſum eſſe orientalem,Homerus monſtrat quoſdam orientales Aethiopas.Hos igitur,non illos circumit Gehon.Ideoque is non eſt Nilus, quippe qui occidentales & meridionales Aethiopas circunfluit. Deinde quod clarius eſt, refert Rabi Dauid nominum Hebraicorum interpres in ſuo cornucopiæ, eoſdẽ eſſe Aethiopas, Madianitas, & Iſmaëlitas. Claret autem è ſacris & profanis ſcriptoribus, Hos eſſe Arabas, Madiam & Epha filij Abraham ex cõcubina,quos pater adhuc ſuperſtes, dicitur à filio Iſaac ſeparaſſe ad plagam orientalem.Ergo Madianitę orientales,qui & cum Iſmaëlitis adnumerantur. Et Gen. cap. XXXVII. dicitur, Vendiderunt eum Iſmaëlitis: Tum addit, Madianitæ vendiderunt Ioſeph in Aegypto. Ex quo videmus Madianitas eſſe Arabas, qui deferrent in Aegyptum aromata, & è Paleſtina, vbi emerant Ioſeph, proficiſcerentur in Aegyptum.Aperte autem Iſmaëlitæ ſunt Arabes.Iam vero concordat & hoc, quòd vxor Moſis,filia Ietro ſacerdotis Madiã,dicitur fuiſſe Aethiopiſſa, Hebraice Cuſith. Erat ergo de Madian. Quaſiq; hoc loco apud Moſen cum dicitur, Ipſe circumit omnem terram Aethiopiæ, intelligendum eſt, omnem terram Madian. In oratione quoque Habakuk, cum dicitur, Vidi tentoria Aethiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian, Duo expreſſa indicia eorum quæ diximus colliguntur: primum quòd memorat ſimul Madian & Aethiopiam,ex quo ſuperiora confirmantur,tum attribuit pelles & tentoria his gentibus, quo claret hos eſſe Arabas Shenitas, id eſt ſub pellibus aut tentoriis degentes. Shenitæ autem Arabes adiacent Meſopotamiæ, imò pars eorum in Meſopotamia eſt, ad paropotamiam. Tum in Pſalmo cùm dicitur, Ecce alienigenæ & Tyrus, & populus Aethiopum hi fuerunt illic. Aſpicimus gentes vicinas ab eo comprehendi, & pro alienigenis ſemper in Hebraico eſt, Paleſtini, quos Septuaginta transferunt ἀλλοφύλους. Omnia igitur clarent. Nam Chauila,quæ corrupte Euilat regio primi fluminis Phiſon,eſt propinqua Sabæis:Madianitæ vero erant Sabæi,& ex Arabia. Hic quoque circum ſunt Euphrates & Tigris. Nam Tigrim expreſſe dicit Moſes ferri per Aſſyriam a parte orientali, cùm ait, Ipſe vadit contra Aſſyrios, Hebraice Kidmat Aſſur, plagam orientalem Aſſyriæ: idq; etiam Strabo & cæteri: præterea ſuſpicatos etiam Septuaginta interpretes Aethiopiam dici latus maris rubri quod vergit in ortum, atteſtantur hi loci. Vbi dicitur in Pſalmo, Tu confregiſti capita draconis, dediſti eum eſcam populis Aethiopum. Pro dracone Hebraice Leuiathan, piſcis ingens. Figurate innuit Pharaonem in mare demerſum,& ad littora cum omni exercitu eiectum. Eiectus autem eſt in eam littorum in qua erant Hebræi. Erant autem ad latus orientale verſus Palæſtinam, & montem Sina, qui in Arabia. Huc canit eiectum piſcẽ ingentem,ſuperbum,datumque in eſcam populis Aethiopum.Ac quanquam pro Aethiopibus in Hebraico ſunt ציים Ziim, exuſti,ſquallentes, ſitientes,ſignátque populos Arabiæ incultæ, Septuaginta tamen eos crediderunt eſſe & dici poſſe Aethiopas. Similiter alio in Pſalmo quo dicitur: Coram illo procident Aethiopes, ſunt item pro Aethiopes, Ziim. Canit autem Pſalmus, venturos de Saba populos aurum & thus deferentes. Appellátque hos Aethiopas prædicens eos regem adoraturos.Sic Magi ſub Chriſto veniſſe dicuntur ab oriente, aurum thus & myrrham deferentes. Tria congruunt cum paradiſo & Aethiopia irrigata à Gehon prædicuntur Aethiopes venturi ad adorandum regem. Vbi venerunt,dicuntur Orientales,portaſſe aromata,ex quo erant Arabes, qui idem & Aethiopes in pſalmo dicebantur. Tum erant Magi, Magorum autem patria fuit Babilonia,Chaldæa,Perſia, Meſopotamia.Nam Balaham Magus dicitur habitaſſe ſuper flumen filiorum Arnõ, Chaldæuſque interpretatur Euphraten, & Hebræi ſubſcribunt. Aramæus igitur erat, ſiue Meſopotamites. Aurum quoque allatum, auriferum paradiſi flumen demonſtrat. Tres locos de auro perhibentes conferas. Chauila in Geneſi propter flumen Phiſon producit aurum optimum. Aurum in libris Regum aduehebatur ſub Salomone, de Ophir, qui fuit frater Chauilæ. In Euangelio venientes ab oriente Magi portant aurum. Omniáque inclinant in Arabiam, ſiue Arabiæ vicinas regiones, & omnia in orientem vniuerſaliter,particulariter in regiones fluminum paradiſi, quas eſſe propinquas quia flumina ab inuicem ſeparantur, neceſſe eſt. Nulla denique ſupereſt dubitatio quin Aethiopia in ſacris litteris, ſit Arabiæ

Madianitæ Arabes. Iſmaëlitæ Arabes.

B

Schenitæ Arabes.

Pſal.73.

C

Pſal.71.

Balaham.

propinqua. Dicitur enim II. Paralipo. XXI. Suscitauit ergo dominus contra Ioram, spiritum Philistinorum, & Arabum, qui confines sunt Aethiopibus. Hebraice Cus. Ecce Palæstini, Arabes, Aethiopes vicinæ nationes. Ergo fluuius Cus. fluuius Arabiæ propinquus. Quibus rite examinatis, probeq; discussis, cognoscimus Aethiopes non solos esse meridionales & occidentales, sed in diuinis litteris potius orientales. Quoniámque sub Ezechiele negociatores Heden vendebant aurum, lapides pretiosos, & odores, quæ sunt à Magis oblata, cognoscimus, quasiq; manu tenemus paradisum. Inde & Magos venisse, Inde Sabæos, & Arabes opulentos: reginam Sabæ, quæ quod de genere Magorum sapientumq; erat, desiderauit audire sapientiam Salomonis, voluitque eum tentare in ænigmatibus. Et quia Sabæa erat & prope regionem paradisi tulit aromata, aurum, gemmas, quæ sub Ezechiele in Tyrum è regione paradisi Heden aduehebantur. Eóque forsan hæc natio cæteris melior, quòd propinqua paradiso, & humanum genus natum ibi & propagatum, & audita vox tot annis primorum parentum, tum ad cultum posteritatem inflammantium, tum mysteria multa tradentium. Hinc Homerus fortasse, scriptor antiquissimus, in quo magnæ sæpe vestigia sapientiæ deprehendimus, fingit ad Aethiopas diuerti & epulari Deos, Sabæos videlicet istos pios & sapientes, & odoribus suauissimis altaria Deorum suffumigantes, quos odores Dij captantes, sæpe ad eos adeant epulaturi. Hoc Homerus dicens, certissime non occidentales, sed orientales Aethiopes innuebat, eóque statim apposuit discrimen, alios ad ortum, alios ad occasum sitos. Nam Aethiopia occidentalis paucis ab hinc annis habitata, vel cognita. Et suo tempore Hieronymus supra Nili catarractas omnia dicit fuisse plena serpentibus, & monstris. Nunc etiam squallet regio late multorum dierum iter, satyrorum gregibus, pantherarum, pardorum, horribilis, incolarum vero relatu à nobis audita. At quos Aethiopas minatur Esaias à Rege Babylonio euertendos, erant infra catarractas. Quibus declaratis ostensa est regio paradisi, & Gehon cæteris fluminibus adiacere. Ac forte Gehon iste est de quo liber Regum loquitur, Cùm de Rege Salomone vngendo pater præcipit. Et ducite eum in Gehon, & vngat ibi eum Sadok sacerdos, & Nathan propheta in regem super Israël. Quod suspicatus est etiam Rabi Abraham. Quanquã Chaldæus transtulit Siloë, & sequitur Nicolaus cum Rabi Salomone. Est, inquam, forte Gehon iste, ille paradisiacus. Nam Euphrates alter fluuius paradisi, attingit Iudæam. Erat enim vnus è terminis, quibus terra sancta claudebatur. Itaque & Gehon potuit ad aliquod aliud latus eam attingere, ibique tanquam in finibus regni, reges vngi. Porrò Gehon, Hebraice Ghihon, dictum est à Gacha, exuberare, erumpere, vt sonet scatentem, longéque manantem fluuium. Nec nos moueat quòd recentes Aethiopes, qui è regionibus illis interdum veniunt ad nostra loca, Nilum appellent Ghehon: sequuntur enim suspicionem cæterorum, propter in libro Mosis commemoratam Aethiopiam. Minus etiam quòd Septuaginta interpretes Shichor, id est Nilum, interpretentur interdum Gehon, Fuit enim eorum suspicio Gehon esse Nilum. Euphrates autem & Tigris etiam Hebræis notissimi. Tigris à velocitate vel animalis, vel quia lingua Persica & Medorum Tigris sagitta. Hebraice Kidekel, Chaldaice Diglath. Et Plinius locum vbi Tigris tardior fluit, ait appellari Diglito, qui & flumini dedit nomen apud Chaldæos. Vbi concitatior fertur, dici Tigrin. Euphraten Græci, quos sequitur diuus Ambrosius ab εὐφραίνω, lætifico, propter vbertatem, forte & ab Hebraico hu perath.

Vt autem demonstratio sit perfectior, hæc iterum & quasi sub epilogo repetimus. Non solum non cogi nos quicquam enorme, & extra terras de paradiso fingere, sed eum penè à scriptura, quo sit in loco demonstrari. Si notissima sunt flumina Tigris & Euphrates regionem paradisi influentia, si duo alia flumina Phison & Ghehon sunt duobus his notis fluminibus propinqua, certe tenemus ipsam prorsus regioné, nulla re dissentiẽte, nihil non mirabiliter congruente & concordante. Dico Aethiopiam regionem fluminis Phison non distare à Mesopotamia, imò adiacere, dico Chauilã similiter non distare, sed adiacere. Chauila propinquat adiacetq; Mesopotamiæ, duabus clarissimis rationibus. Dicitur in Genesi: Habitauerũt à Chauila vsque Sur, quæ respicit Aegyptum. Cap. autem decimo, Chauila & Ophir fratres, & Sheba filij Iactan, dicuntur habere habitationẽ à Messa vsque ad Sepher montem orientis. Messa igitur vnus ex his qui Arabiam desertam occupauerunt. Ptolemæus quoque Messanos ponit in Arabia deserta, & Esitas, qui Vsitæ, vnde Iob Arabs de terra Vs, & in oriente. Ponit ibidem Théma, & Nabatæos iuxta Syriam. Si Messa ergo regio est in Arabia deserta, & ab ea vsque ad Sepher montem Babyloniæ habitauit Chauila, profecto

Enilath, quam Hebræi Chauila, vbi sita.
Messani.
Vsitæ.
Themma.
Nabathæi.

D
E
F

A profecto intra montem & Messam est Chauila. Vt Messa sit occasus, mons ortus. Termini Messæ sunt à Chauila, termini Chauilæ sunt à Messa, ergo vbi Messa, ibi Chauila, Messa in Arabia vbi attingit Euphraten, teste Ptolemæo cum cæteris, ibidem ergo & Chauila. Sicque probatur neque Chauilam esse Indiam, neque Phison Gangem. Deinde probatur hanc esse regionem cum cæteris fluminibus paradisi adiacentem. Nam Strabo & Ptolemæus ostendunt Arabiam attingere Mesopotamiam. Et Syriam quæ dicitur Hebraice Aram, id est, Aramæa habere ab ortu Euphraten & Arabas Shenitas. Partémque Mesopotamiæ hos Shenitas Arabas incolere. Et ipsa scriptura ait, Chauila & Sur, id est, Syriam fuisse terminos habitationis filiorum Ismaël, scilicet Theman, Cedar, Nabaioth,& Massa. A quibus Arabum gentes exortæ sunt, Themanitæ, Cedareni, Nabatæi, Massanitæ. Et à Ptolemæo commemorátur omnes inter Arabes. Ergo istorum habitatio duos habuit terminos, Chauila & Sur. Non distat ergo Chauila à Sur, id est Syria, imò inter Syriam & Chauila sunt nationes Arabum. Ergo vna è regionibus Arabiæ est Chauila, vt videar eam sic posse describere. Chauila est regio orientis adiacens Mesopotamiæ, habens ab occasu Arabas Messanitas, à Meridie Aegyptum, ab ortu montes orientis Sepher, à Septentrione Assyriam. Altera ratio quæ palam demonstrat, quæ regio sit Chauila, & astipulatur his quæ diximus, est quòd inter gentes Arabiæ, qua parte contingit Mesopotamiam, Strabo censet hos populos Chaulatæos, Nabatæos, Agræos. Quis ergo non liquidissime perspicit Chaulatæos esse Chauilatæos, id est, prouinciæ vel regionis populum à Phisonte peragratæ? Hos Ptolemæus appellat Chanchabenos corrupte, imò vero non Ptolemæus, sed hi qui vera populorum, nationúmque nomina nescientes, ea vbique deprauarunt, sicut vocant Agarenos, Agræos, id est filios Agar. Et Armenos qui Aramei apud Syros dicuntur Strabone teste. Sunt ergo Chaulatei gens, vt ostendit Ptolemæus & Strabo, habitás iuxta Euphraten. Sicq; videmus Geographiam cum theologia vndequaque concordem. Theologia demonstrabat Chauila esse regionem Arabiæ, id ipsum confitentur Geographi. Ex geographis quiddam clarius accedit, eos esse iuxta Euphraten, probe Nabatæos. Quod clare attestatur paradiso, cum videlicet fuisse locum, cuius flumina ibi inter se propinqua in propinquas regiones abirent. Quid quòd vicum nomine Chalaa in Arabia in locis pacatis, ad flumen Euphraten situm commemorat Strabo? quem videtur Ptolemæus appellare Calathua, corrupte certe. Est enim Ptolemæus apud Latinos mendosissimus.

Sur.

Chauilæ regionis descriptio.

Ex his sequitur alia perspicua demonstratio de regione fluminis Gehon. Regio vocatur Cus, nostri transtulerunt Æthiopiam, nos ostendimus Aethiopiam vel Cus, esse & ipsam regionem Arabiæ. Etenim Madianitæ sunt Arabes, quia sunt iidem Ismaëlitæ & Madianitæ. Ismaëlitæ autem sunt Arabes, ergo & Madianitæ. Madianitæ autem & Cusei sunt iidem. Nam vxor Mosis de Madian dicitur fuisse Cusea, & tentoria Madianea & Cusea apud Habacuc, demonstrant vnam & eandem hanc esse gentem, & domonstrat eam esse Arabas Shenitas qui à tentoriis vel pellibus, sub quibus degunt, sic vocantur. Vide igitur, quid sequatur. Prior ratio probauerat Chauila esse regionem Arabum Shenitarum, hæc ratio probat etiam Cuseos esse Arabas Shenitas. Ergo liquet Cuseos & Chaulatæos esse sibi propinquos, & facile in propinquas has regiones diuidi duo flumina paradisi. Ex quibus omnibus sequitur perfecta demonstratio, situs, fluminum, regionum, & ipsius regionis paradisiacæ. Vna est regio Heden quam quatuor circumeunt & influunt flumina, inde petentia propinquas terras, Tigris & Euphrates Mesopotamiam, Phison & Gehon Arabiam, hinc Cusæos, illinc Chaulatæos. Adiacent autem Mesopotamia & Arabia. Ac quanquam hæc duo posteriora flumina non commemorantur à Geographis, scito tamen eos maiora flumina celebrare, innumera minus insignia omittere. Phison & Gehon non inclyta, nec lata flumina suspicor esse, sed multo Tigri & Euphrate minora. Atque arbitror qui primum solus Euphrates est postea commiscetur Tigri, appellari primum Euphraten, deinde hunc ipsum mixtum cum Tigri, Tigrin dici. Ex Euphrate autem vbi Arabiam & Syriam attingit, duos amnes diuidi, quorũ alter Chaulatæos, alter Cusæos præterfluat. sicq; fieri vt ex vno fluuio qui locum voluptatis allueret, fierent quatuor flumina. Primum Euphrates est ipse solus, qui idem postea cum Tigri commixtus, ibíque nomen Euphratis amittens, ab incolis Tigris appelletur. Fit autem id in Babylonia supra locum qui dicitur Teredron. Proposui superius aliam quoque rationem. Antequam autem Euphrates cum Tigri misceatur, solus ipse duos alueos aut eruptiones faciens versus Arabiá proficiscitur, sicut Nilus multas habet fossas, multos efficit amnes. Septemplex est cùm in mare euadit.

Cus regio.

Madianitæ & Cusæi sunt iidem.

Danubius item in multos amnes diuiditur, vbi ponto Euxino propinquat. Padus item non D procul à mari sese in plures amnes partitur. Quorum vnus circumit omnem terram Rhauennæ, vt more scripturæ loquar, alter omnem agrum Ferrariæ.

Quibus positis addo quasdam coniecturas super regione paradisi, quam cùm in Arabiæ finibus & Mesopotamiæ inuenerimus, dico non iniuria fuisse hic paradisum locum fertilissimum, felicissimum. Triáque adhibeo super fertilitate & felicitate huius loci testimonia. Primum Quintus Curtius hæc loca describens, & omnia quæ ad hunc locum attinent, declarans, de Alexandro ab Arbella vico vbi superauerat Darium proficiscente Babyloniam hæc memorat. Euntibus, inquit, à parte læua, Arabia odorum fertilitate nobilis regio, campestre iter est, inter Tigrin & Euphraten iacens, tam vberi & pingui solo, vt à pastu repelli pecora dicantur, ne satietas perimat. Causa fertilitatis est humor, qui ex vtroque amne manat, toto ferè solo per venas aquarum resudante. Ipsi amnes ex Armeniæ montibus profluunt, & magno inde aquarum diuortio iter quod cepere, percurrunt. Duo millia & quingenta stadia emensi sunt, qui amplissimum interuallum circa Armenię montes notauerunt. Item cùm Mediæ & Gordianorum terras secare ceperunt, paulatim in arctius coëunt, & quo longius manant, hoc angustius inter se spatium terræ relinquunt. Vicina maxime sunt in campis, quos incolæ Mesopotamiam vocant. Mediam nanque ab vtroque latere concludunt. Eadem per Babyloniorum fines in rubrum mare prorumpunt. Hæc ille, Quibus & descriptionem & ortum & naturam, distantiam quoque inter se duorum paradisiacæ regionis fluminū cognoscimus. Fertilitatem item & fertilitatis causam. E Deinde Arabiam inter hæc duo flumina odoribus nobilem, solo pinguissimo & vberrimo, loca beata & paradiso vndequaque congruentia. Audimus Arabiam & Mesopotamiam inclusas inter hæc duo flumina. Tum hæc ipsa inter se maxime propinqua in Mesopotamia, ex quo non solum qua ratione demonstrauimus regio paradisi ab his duobus irrigabatur, sed etiam separatim ab vtroque intra & extra flumina iacens. Strabo quoque felicẽ Arabiam testatur tertio libro esse intra Euphraten, partem videlicet eius extremam, non eam quæ vergit in mare rubrum. Idem refert terram Nabateorum Arabum, omnium rerum esse feracem. Postremo hoc argumento, ait Arabiæ fertilitatem comprobari, quòd Alexander qui totum orientem subegisset, Arabiam præ cunctis regionibus elegerit, in qua regni sedem constitueret. Quanta sit item Mesopotamiæ & Arabiæ & Syriæ, id est regionum, quas peragrant flumina paradisi affinitas sic demonstrat: Armeniorum, inquit, Syrorum, Arabum natio, magnam præ se fert generis coniunctionem, seu linguam, seu viuendi ritus, siue corporis lineamenta consideres, cùm maxime finitimi sint. Indicio est Mesopotamia ex his tribus constituta gentibus. Et quos Græci Syros, ipsi Armenios & Aramæos vocant. Hæc dicente Strabone, profectò videmus omnia rationi consentire, vt his in locis sint flumina, locis & nationibus inter se propinquis. Idem, Mesopotamia, inquit, regio à multis fluminibus irrigatur, quorum maximi sunt Tigris & Euphrates. Idem quoque Euphrates, ait effusiones, quæ Arabiam versus, & lacus & paludes efficiunt mari Persico proximæ. Ecce eruptiones Euphratis versus Arabiam videlicet Chaulatæos, & F Cusæos, quæ quidem in sinum Persicum deferuntur. Sic & flumina multa in Mesopotamia perhibet esse quam regionem dicebat è tribus gentibus constitutam. Plinius autem ait scindi Euphraten, in duos alueos, læuo Mesopotamiam, dexteriore Babyloniam petere vsque Vram, quæ Vr, in scripturis. Hi aluei possunt esse flumina paradisi. Has etiam profero coniecturas paradisum in his esse locis. Siquidem propheta Amos intentans ruinam Syriæ numerat loca & reges. Primum Damascum, tum campum Idoli, quod Hebraice campum Auen. Deinde, Beth Heden, quod Hieronymus transtulit domum voluptatis. Verum Hebræi dicunt esse nomen loci: postea addit propheta, Et transferetur populus Aram. Ergo cùm prius & posterius minetur Aramæis, & in his includat Beth Heden, certe in his locis erat illa Heden Mosis, vbi erat paradisus. Et flumina consentiunt, & regiones Mesopotamia, Arabia. Præterea Ptolemæus & Strabo & Stephanus vrbem in Syria censent, eam appellantes paradisum. Aut igitur ibi est paradisus Mosis, vnde apud Hebræos & Græcos nomen traxerit, aut certe non procul. Deinde constans quædam fama est, in agro Damasceno hominem fuisse formatum. Crede mihi, non ab re vulgata est hæc fama. Et ager Damascenus laudatissimus ab historicis & Geographis perhibetur: plenus odoratarum arborum, citrorum, citriorum, quæ forte fuerunt arbores paradisi aspectu decoræ, dulces in locis illis calentibus, allatæ è Media in Italiam, antipharmaca, pocula, si quando

Asſuæ infecere nouercæ. Mala aurea hortorum heſperidum fortè paradiſi,vbi & ſerpẽs cuſtos. Deinde cùm ſuperius oſtenſum ſit, Charan & Heden eſſe propinquas, probamus Charan eſſe cis Euphraten. Venerunt,inquit, vſque Charan, & habitauerunt ibi. In Ioſue autem dicitur,Trans flumen habitauerũt patres noſtri. Ergo traiecerunt flumen Euphraten, venientes in Charan. Aut circum Euphraten erant. Sic & Heden quæ cenſetur cum Charan duobus locis apud Ezechielem, & apud Eſaiam. Prior: Charan & Canne & Hedẽ negociatores tui. Poſterior, cap. 37. Nunquid eruerunt eos Diis gentium quos ſubuerterunt patres mei, Gozan, & Charan, & Reſheph, & filios Heden, qui erant in Thalaſſar. Quo loco expreſſe nominantur filij,id eſt incolæ Heden, regionis paradiſiacæ, quos à patribus ſuis euerſos iactabat rex Aſſyriorum.Neque enim ſunt duo Heden,nec ſolita diſtinctio.Hic habet locum,omnibus in vnum atque eundem conuenientibus.Charan quoque, vt etiam obſeruauit optimus doctiſſimúſque vir Hermolaus Barbarus, eſt oppidum haud procul Euphratæ Arabiæ nundinarium. Ecce Charan, iuxta flumina paradiſi. Sic circum erat Heden. *Charan oppidum.*

Tulit ergo dominus Deus hominem, & poſuit eum in paradiſo voluptatis, vt operaretur & cuſtodiret illum.

OStendimus ſuperius non ſolum ratione ſuffragante, ſed etiam Hebraica locutione arbitrio atteſtante, hominem non extra paradiſum, ſed in ea ipſa creatum, ibique conſtitutum habitaſſe. Eſtq; hoc loco tertia propemodum ἀνακεφαλαίωσις, quaſiq; nouus epi-
B logus, primum enim creationem vſque ad ſextum diem protraxerat. Iterum eandem repetens nonnunquam ordinem, vt omnia faceret clariora, perſequens denuo eadem affirmat. Nec dum terram nec hominem, nec arbores fuiſſe,nec pluuias quibus vniuerſa terra irrigaretur. Omnia igitur à Deo fuiſſe reperta, hominem,pluuiam, plantas. Hic ei occurrit paradiſus, cuius deſcriptionem aſſumens,creationem humanam paululum intermittit. Expleta autem tota paradiſi deſcriptione, præcipue in commemoratione fluminum,quorum irrigatione & varia inductione, orta paradiſus fuerat, conſiſtente, reuertitur ad deſcriptionem humanam, memorabilibus myſteriis conſtantem. In omni autem recapitulatione non fit cunctorum recapitulatio, ſed quibus hæreant,& apta ſint ſequentia. Ex ſuperioribus igitur aſſumit hominem fuiſſe poſitum in paradiſo,vt operaretur & cuſtodiret. Dixerat enim etiam ibi nondum hominem extitiſſe qui terram operaretur. Eadem ergo iſtius atque illius loci declaratio. Docuimus omnia dici de homine aut tanquam mortali, nondum coronato, nec ad immortalitatem prouecto, tanquam ex animo & corpore conſtante, aut ſtatum réſque humanas poſt caſum reſpicere Moſen: Sicut docuit nomina fluuiorum paradiſi ac regionum, ipſe circuit omnem terram Chauila, omnem terram Cus. Hæc tamen nomina, tempore eo quod hac deſcriptione deſignatur non erant, nondum natus erat Chauila, nondum Cus, nati poſt diluuium, ſic nomina fluminibus nondum indita. Tempeſtatem ergo ſuam reſpicit Moſes, ſic forte in homine. Sequentes priorem ſenſum, cui magis fauemus, dicemus omnia fuiſſe mortalia. Mortalis erat etiam paradi-
C ſus, ſquallori obnoxius, & vaſtationi,poterat à feris diſſipari, poterat tempore labefactari, quod & factum eſt. Et cuſtodiam iſtam à feris dicunt Hebræi. Hunc ſi operaturus, ſi cuſtoditurus fuit Adam, arguitur profecto locum non ex gratia ſibi debitum tanquam diuinum ac cæleſte præmium. Quæ enim felicitas in laborando? Laborando igitur, & à feris, vepribus, & ſquallore cuſtodiendo deſudaſſet. Ex quo perſpicimus omnia eſſe terrena & mortalia. Si paruiſſet, alius ſermo,alia hiſtoria.Quoniam autem hæc myſteria peracta ſunt in paradiſo, neceſſaria fuit eius deſcriptio, fluminum cum primis, quibus creuit & floruit, omnia terreſtria,& ab iſto naturæ curſu vſitato non diſſidentia: homo laborans,terrarúmque cuſtos, arbores irrigatione creſcentes, cuſtodiam à feris laborem, irrigationem. Violenta Hebræorum quorundam expoſitio, vt operaretur, vel faceret, & cuſtodiret illum: quia illum ſit fœmineum genus in Hebraico,relatum ad paradiſum fœminini generis Hebraice, deſignari legem & præceptum. Vt faceret ipſum præceptum & cuſtodiret. Hoc excogitarunt, quia & illis durum ac difficile viſum, hominem operaturum & cuſtoditurum ante caſum. Sed ſi locum vt Theologia demonſtrat intellexerimus, & ad naturam rerum cunctarum magiſtram, retulerimus,nulla erit perturbatio. Homo mortalis,in ſua natura conſiſtens, non prouectus, nondum ad triumphum immortalitatis aſſumptus. De tali locutus Moſes, quale & de nobis dicendum eſſet. Confer & illud, Creſcite & multiplicamini,& replete terram,& ſubiicite eam.Declarant futura,iſta quæ fuerunt,totámque

Homo creatus mortalis, ſic & paradiſus.

esse hominis non glorificati historiam. Augustinus quidem, quod sequitur Nicolaus, hanc operationem non laboriosam, sed voluptuariam, & animi causa, custodiam autem vt quasi vigilaret, ne de sua terra pelleretur. Aut laborem, id est, cultum & custodiam Dei, quo custoditurus esset Adam. Vt custodiret, Deus scilicet hominem. Sunt alij sensus, quos ne sim longior prætermitto. Res mihi videtur clarescere. Est item operatio & custodia habitatio. Sic nobis Latinis cultus non solum operatio, sed habitatio & frequentatio. Coloni Tyrij, cælicolæ. Hoc ipsum Hebraice, עבד habad, vnde serui Dei, & cultores, quique in eum semper intenti, sæpe eum adeant, & frequentent עבדים. Eadem vis in verbo custodiendi. Vtq; solet Moses secretiores sensus abscondere, vulgaria & cuiuis nota ac domestica proponere, fecit etiam hoc loci. Positus quidem illic homo fuerat vt ibi habitaret, locumque eum frequentaret, sed potior causa, vt habitando probaretur, vt occasione & abstinentia rerum terrenarum fieret diues rerum cælestium. Hoc consilium reticet Moses, ne quid nimis occultum, minúsque probabile apud crassam plebem philosopharetur, vt candoré, simplicitatémque loquentis, vbique agnoscas. D

Præcepitque ei dicens, Ex omni ligno paradisi comede.

MVltarum quæstionum, ambagúmque solutio ac quasi portus est, quem ipsæ nobis diuinæ litteræ ostendunt. Vt Deus locutus, vt paradisum inambulauerit. Vera enim est solutio, quòd in habitu, specieque humana, primo homini conspiciendum se præbuit qua Moses eum vidit in rubo, ante Mosen, Abraham, viderunt Apostoli in monte. Sic eodem ore sacro præcepit ipsi Adam, quo postea alterum eximium incomparabilémque virum est allocutus. Tres illi, è quibus vnus erat יהוה Iehouah, Iouem ego dixerim, sciscitati sunt vbi esset Sara. Si vocales quibus abundat Hebraica dialectus, submoueas, qui est Hebraice Iehouah, qui cum Abrahã loquebatur, videbatur, epulabatur, viri habitu cernebatur, erit Ioues. Hanc eandem formosissimam, radiantissimámque speciem vidit & audiuit loquentem, deambulantémque per paradisum Adam. Visus est per speciem, similitudinémque corpoream, re autem non corpoream. Quod genus visionis ab insomniis & visionibus animi, aperte disiungit eadem ipsa Philosophia. Si quis, inquit, fuerit inter vos Propheta domini, in visione apparebo ei: vel, per somnium loquar ad illum. At non talis seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est: Ore enim ad hos loquar ei: palam, & non per ænigmata & figuras Deum videt. Hoc quod de Mose loquitur, apparet similibus multis & ęqualibus pietate & meritis viris concessum, vt ore ad os, Deum alloquerétur, duplici facie, duplici ore præsente, Dei & hominis. Talis fuit Adam antequam laberetur, talis Abraham. Testantur item Græci, eum quem veteres patres vidissent & audissent Deum fuisse. Eusebius de euangelica ἀποδείξεως. ἐπάκουσον γοῦν ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τοῖς θεοφιλέσι, καὶ πολλάκις χρηματίσαντα αὐτοῖς, τὰ ἀναγεγραμμένα ποτὲ μὲν θεὸν καὶ κύριον, ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον θεοῦ προσαγορεύει, θεὸς μὲν καὶ κύριος τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἀπηγορευμένος, ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτω πατρός. Quæ sunt: Agnosce, inquit, vt idem ipse Moses, eum qui apparuit piis & amicis Deo patribus, & cum eis sępe est locutus, interdum Deum ac dominũ, interdum etiam Dei Angelum appellet. Deus quidem ac dominus est piorũ, amicorumq; Deo viuorum. Angelus autem altissimi patris. Sic Eusebius. Sanctissimus item Augustinus eadem sensit, dicens, Vt potius credamus sic esse locutum Deum homini in paradiso, sicut etiam locutus est postea patribus, Abrahæ, Moysi, id est, in aliqua specie corporali. Facile igitur est intellectu quomodo præceperit Deus Adam. Quòd autem pręceptum ei soli videtur, non etiam mulieri: clarum est omitti potius à Mose, dicendũ alio loco, cùm mulier responderet serpẽti. Nondum enim de muliere creata quicquam fuerat locutus, omisit enim etiam superius cùm de creatione hominis sexta die loqueretur. Texiturq; historia prudẽtissime, multis in locis fit eorundem repetitio, non quidem omniũ, sed eorum quibus historia continuatur, hęrentq; sequentia cum præcedentibus. Credendum est autem tunc creationẽ mulieris fuisse, cùm dixit, Masculum & fœminam creauit eos. Iniecta est autem necessaria commemoratio paradisi, cum qua sequitur, fluuiorum & arborum descriptio, cum arboribus præceptũ super fructibus vetitis & concessis. Quibus exactis reuertitur ad id quod omiserat, omiserat autẽ rationem creatæ mulieris. Quod quidem fuerat cõmemorandum subito cùm viri creationem descripsisset. Sed historia melius hoc modo continuatur. Nostrum autem, ordinem scriptoris agnoscere. Vt ergo mulierem pariter atque virum creatos intelligimus, sic vnũ idémque pręceptum vtrique datum ab eodem pro certo habeamus. Id quoque sciendum, Adam designare vtrúque sexum, principaliter quidẽ virum, sicut apud Græcos & Latinos

ἄνθρωπος

ἄνθρωπος & homo. Itaque quod de Adam dicitur, spectat sæpe in vtrunque sexum. Quod ipse textus testatur cap. quinto. Iste est liber generationis Adam, in die qua creauit Deus hominem. Ad similitudinem Dei fecit illum, masculum & fœminam creauit eos, & benedixit eis, & vocauit nomen eorum Adam, in die qua creati sunt. Quid clarius? Etenim cùm ait, Iste est liber generationis Adam, perinde est ac si dixisset. Ista est historia creationis humanæ, quomodo creatus sit homo, vt ad imaginem Dei à Deo est creatus, vt masculum & fœminam eodem tempore, eadem die eos creauit, compacta & efficta vna massa in duas inter se personas cohærentes. Quocirca si vocauit eos omnium creator, Adam, clarum, quod Adam præceptum est, in alterutrum pertinere. Vocatur quidem Adam principaliter ipse vir, sicut apud Græcos & Latinos: sed cùm de specie, réque cōmuni est sermo, vterque sexus sub vno nomine intelligitur. Cùm autem communis fuerit eiectio, commune etiam fuisse præceptum necesse est. Augustinus putat fieri posse, vt à viro præceptum peruenerit ad mulierem. Mihi & hoc quod diuus dixit placet, & vt quoniam locutā cum Deo, & respondentem super eso pomo mulierem ostendit Moses, etiam audierit eum iubentē. Creatis igitur illis, statim legem facilem ac placidam tulit. Duæ sunt autem leges, altera vetans, altera iubens. Mitior vetans, nam in faciendo labor, maior quàm in non faciendo. Quodq; dixit. Ex omni ligno, Indicauimus tropum Hebraicum, lignum pro arbore, arborem pro fructu. De morte autem quam intentauit, eo quòd dictum sit, Morte morieris, Hebraice autē, moriendo morieris, Hieronymus docet melius Aquilam transtulisse, Mor-
B talis eris: potest autem deffendi quod transtulerunt Septuaginta θανάτῳ ἀποθανεῖσθε morte moriemini, quia sit consuetudo sermonis Hebraici, & idem sit sensus etiam iuxta hanc lectionem. Augustinúsque ait eos statim necessitatem moriendi incurrisse. Quam mortem autem intelligat, fateor me olim addubitasse, cùm multa in descriptione paradisi occurrerent indissolubilia, potius mortem animi quandam æternæq; felicitatis priuationē credidisse, quàm corporis: nunc ambagibus illis, alia meliore via resolutis, vtramque cum quibusdam aliis crediderim, caruisse perenni bono, quo per probationem vocabatur, & mortem corporis, quam amissa felicitate incurrit. Non est enim vera felicitas & æternitas separata, pariter est corporis atque animi. Vt ergo per filium Dei in eundem statum sunt omnia reuocata in quo fuissent, Adam non cadente, sed vincente, reuocata est autem resurrectio totius hominis, & ad cælum assumptio: sic si Adam non cecidisset, animo & corpore immortalis fuisset. Lapsus autem, totam beatitudinem, immortalitatemq; amisit. Vt enim sunt vno tempore animus & corpus creata, & homo vtrunque est, sic debet vtrūque fortunatum esse & beatum. Quæ quidem apud Mosen, sermone res humanas resonante, corticemq; summum vbique offerente sunt expressa. Quocirca quod dicitur, Morte morieris, Non est peculiare loquendi genus, & solo isto loco vsurpatū: sed Hebraice eo modo loquuntur, expectans expectaui: Laudans laudabo dominum. Atque quod Hieronymus in traditionibus Hebraicis asseruit, noluit sequi in editione, quam mille rationibus constat esse eius, prudentissime non recedens à littera. Nec illa Aquilæ erat tralatio, sed expositio.
C Theodoritus autem Hieronymo consentanee locum explicat. οὐκ εὐθὺς ἀπέθανε, τὴν ἐντολὴν παραβάς, φαμὲν καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι τὸν τῆς θνητότητος ὅρον θάνατον ὠνόμασεν. οὕτω γὰρ καὶ σύμμαχος ἡρμήνευσεν, ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγῃ ἀπὸ τοῦ ξύλου θνητὸς ἔσῃ, μετὰ γὰρ τὴν θείαν ἀπόφασιν καθ' ἑκάστην ὡς εἰπεῖν ἡμέραν, τοῦ θανάτου προσεδέχετο. Non statim mortuus est, post transgressionem, Dico diffinitionem & decretum mortalitatis, mortem scripturam appellasse. Sic enim & Symmachus vertit, Quacunque die comederis, mortalis eris. Nam post diuinam sententiam, ferè quotidie mortem expectabat. Ac Septuag. interpretes transtulerunt, morte moriemini, Hebraice tamen vbique est numerus vnicus morieris, comedes ex eo. οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ, ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. In Hebraico idem semper vnicus numerus. Innuūt ergo Sept. præceptum vtrique datum, & vtrunque sexum sub nomine Adam ostendi.

Dixit quoque dominus Deus, Non est bonum hominem esse solum,
faciamus ei adiutorium simile sibi.

HÆc quoque quæ isto loco dicuntur, non sunt ab his quæ sexta die gesta narrantur, separata. Quod potest ex ipsa descriptione, qua animantum omnium creatio retexitur, & creata coram Adam adducuntur, innotescere. Siquidem die sexta dum è terra animalia, quæ superioribus diebus ex humida terra, tanquam in vtero materno fingebantur, perficerentur & absoluerentur, interea Deus hominem creauit. In qua commemoratione complura memoratu dignissima acciderūt. Fit igitur eorundem nunc quoque

quidam epilogus: nec nos debemus, & si diuisa descriptio est, res ipsas putare diuisas. Itaque & hoc ipsum quod hic proposuit, recapitulans paulo post affirmabit, non placuisse Deo, hominem esse solum. Quod nisi hanc scriptoris seriem, qua continuans historiam, non veretur eadem sæpe retexere & iterare, intentis oculis obseruauerimus, cogemur arbitrari ab animo eius plurimum abhorrentia. Eadem repetitio fuit quarta die, de sole, quem cum syderibus & luna describendis noluit præterire, ne cæsa esset, ac disiuncta pulchritudo cælestis, præcipue decus habens à sole & claritatem. Quæ res cùm primum à nobis, quod sciamus, absit autem arrogantiæ suspicio, sit patefacta, arbitramur eam tota istius historiæ obseruatione posse comprobari, in qua semper aliquid dimittitur paulo post referendum, & in relatione resumitur quid narratum. Quæ consuetudo iam notissima est, eámque obseruauit ex parte etiam diuus Augustinus, & Theodorus apud Græcos, cuius obseruatio necessaria, & opportuna, ad omnes difficultates dissoluendas, ostendendámque prudentiam scriptoris, qui hæc quæ dubia & incerta apud multos ferebantur, non contentus dixisse semel, sæpissime confirmat. nos igitur vt omnia clarescant, quæq; seiuncta sunt ad vnum locum reuocentur, agnoscantúrque coniuncta, quasi mentem Mosis interpretantes, dicamus: Ecce autem tota terra, quæ propter aquarum alluuionem, erat vbique limosa, desuper autem à sole ardentissime confouebatur, quoniam hæc fiebant, vbi nunc quoque sunt maxima solis incendia, id est in Mesopotamia, Arabia, vbi & propter optimam cæli temperiem, nascitur aurum, nascuntur lapides pretiosi, & aromata, passim oriebantur animalia, sextáque illa celeberrima die steterunt in pedes, omnia iam perfecta, perfectéque concreta. Quæ dum fierent, Deus ipse optimus maximus, eandem limosam terram diuinis propriisque manibus assumens, in effigiem, qua ipse tunc temporis esset, informauit. Erant autem quasi duo latera, duóque inter se homines connexi, propterea vno nomine vocabantur Adam, quod sonat terrigenam. Quod cùm de muliere quoque dicatur, vocauit enim eos Adam, necessario & mulier ex eadem atque vir massa terrestri est informata. Videbat enim optimus ille, prudentissimúsque opifex, qui fecerat omnia, bona, eáque bona esse suo testimonio comprobauerat, non esse bonum, vnicum hominem creari, nec humanę propagationi oportunum. Hoc ergo animaduerso, terram illam limosam, è qua corpora brutorum fingebantur, assumens, primum quem fingebat protraxit in alterum, qui perinde inter se cohærebant vt duo qui se mutuo amplectatur. Tunc eos spiritu viuenti & intelligenti pariter afflauit, animatúsque est homo. Repente autem, eo soporato, & in altissimum somnum, vt à sensibus abiret, ne quis dolor esset ex separatione, delapso, ambos ab inuicem dissociauit. Atque vbi facta esset separatio, nondum autem limus eo loco in carnem perfecte coaluerat, caro concurrit. Extasi autem illa euanescente, tum vidit Adam, perfectior videlicet homo, à quo fuerat inchoata creatio, quod factum esset. Vidit mulierem quasi vnum è lateribus suis, quasi ex seipso prodeũtem, quasi dimidium sui. Tunc eam dilexit, amandámque cuique tanquam sociam, corpúsque ex se depromptum præcepit & prædixit. Simul autem facta est creatio duorum, simul soporatio & extasis, nullo temporis spacio interiecto. Poterat quidem eos separatim Deus creare, sed vt homo intelligeret eandem esse carnem, atque substantiam viri & mulieris, & eodem Dei afflatu eos animatos, vt quasi vnum corpus, & vnum spiritum habuerint, hínceque se amore indissolubili diligentibus, non solum futura esset generatio, sed omnia ex mutua beneuolentia & charitate bona, eodem tempore, ex eadem massa, vtrunque finxit, eodem spiritu animauit. Non enim in solum Adam insufflauit Deus, mulieris inspiratio non memoratur, quia cùm dicitur Adam inspiratus, vterque est inspiratus. Tunc Adam adducta ad se animalia, ipsámque mulierem contemplatus, agnoscénsque Dei mirabile consilium, cuncta propriis nominibus appellauit. Primam autem atque præcipuam omnium animantium, quæ ante oculos eius astarent, quòd eam videret egregiam, cæterísque illis plurimum differentem, ex se autem depromptam, & ex massa sua constitutam, duobus, vt ait Appollinarius, nominibus vocauit, אשה Isha quasi viram, viri similem, quasi masculam, & חוה Chaua, id est, matrem, vt ipse Adam interpretatus est, atque principem omnium animalium, aut matrem ac genitricem omnium futurorum hominum. Hæc fortasse dicerentur à Mose. Quod autem ad verba attinet, in nostra editione, Faciamus ei: Hebraice habet, אעשה faciam, quod etiam Chaldaicum. Irrepsit autem ex editione Septuag. ποιήσωμεν ad imitationem superiorem. Adiutorium Augustinus quod & Nicolaus putat referri, vt adiutorium semini est terra. Item quod eos ego arbitror credidisse adiuto-

Adami creatio.

A adiutorium, quasi societatem, sub qua non solum generatio latet, sed totum etiam commercium & consuetudo. Vnde creata muliere & socia, cognitóque Dei consilio Adam dixit, Quamobrem relinquet homo patrem ac matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. Hæc igitur societas, hoc adiutorium, ac quasi suffulcimentum viri. Partitáque est humana natura in duo, omniáque vitæ, naturæq; negocia partim in virum, partim in mulierem spectant. Quocirca pro adiutorio bene habet Chaldaicum סמך semach suffulcimentum. Dicuntúrque & hæc de conditione humana aut nondum glorificata, aut in sua tempora scriptore respiciente. Quódque noster transtulit eleganter, simile sibi, Hebraice כנגדו kenegdo, pro illo, vel iuxta illum, siue ad illum: quasi pro conditione eius, iuxta naturam suam, quod Septuaginta κατ' αὐτὸν ob illum, iuxta illum, dixerunt. Quidam Hebræi, è regione illi. Id Græci exponentes alij παραπλησίαν, καὶ οὐδὲν αὐτοῦ διαλλάττουσαν κατὰ τὴν οὐσίαν, Similem, nihilque à viro in substantia discrepantem, ait Theodorus, Seuerianúsque eodem modo τὸ βοηθὸν, ἵνα εἴπῃ κοινωνὸν τὴν κατὰ τὸν βίον, πάντων, διὸ καλῶς, καὶ τὸ κατ' αὐτὸν, ἵνα δείξῃ τὴν τῆς φύσεως ὁμοτιμίαν, Auxiliatricem dixit, quasi omniú quæ in vita geruntur participem. Eóque recte dixit simile sibi, vt ostenderet naturæ similem in vtroque dignitatem. Ex his ostendit Apollinarius iuxta diuum Paulum mulierem factam propter virum, non virum propter mulierem, quia lateri prius adhæreret, postea prodiit in conspectum creata & separata à latere, ductáque ante oculos.

Formatis igitur dominus de humo cunctis animantibus.

B EXpressa & clara ἀνακεφαλαίωσις, & omnium inter se apta continuatio. Repetitúrque animalium creatio, quòd adducta essent coram Adam, & propriis ab eo nominibus notata. Itaque quod Hieronymus innuens recapitulationem dixit, Formatis igitur: Hebraice est, Et formauit dominus. Addénsque, igitur, noster, & per participium loquens docuit esse quendam ordinem dictorum & dicendorum. Fit igitur animalium commemoratio propter indita nomina. Quid ergo mirum, vt hoc obiter hoc quoque loco admoneã, si quarta die cætera cælestia opera, totámque stellarum choream narraturus Moses, solem iam creatum reuocauit, sicut hic iamdudum creata animalia, iterum creat? Recéset autem eodem ordine, eadem phrasi dicens, ויצר יהוה אלהים מן האדמה Et creauit, seu finxit Dominus de terra, omnes bestias agri, & omnes volucres cæli. Sic in quarta die, Et creauit Deus duo luminaria, luminare maius vt præesset diei, quod idem dixerat in principio, creatum lumen vt faceret diem. Addidit autem in repetitione magni syderis omissa primo loco, vt in signa & tempora, dies & annos, vt suspensa in sublimi ad lucendum. Nulla igitur superest admiratio, cùm fiat idem tota historia. Deinde quod ait, Et adduxit ea ad Adam: Et hoc argumento est, verbum istud adducendi, non offerre situm extra paradisum. Siquidem verisimile est animalia creata in paradiso, loco amplo, & arboribus & herbis fœcundo, faciliori solo, ad generandum & plantas & ipsa animalia. Nec alibi putandum est toto orbe, omnium rerum inchoatam creationem, præcipue animalium, quàm felicissimo & fertilissimo locò. Quare animalia adducta coram Adam non aliunde quasi è longinquis locis

C & extra paradisum iacentibus venerunt, sed erant ibi circum late, ex humo coorta recenti. Et quo volente coorta, eodem exhibente homini, & ostendente, & quasi sub aspectum collocante. adducta coram Adam quo tempore sunt creata. Siquidẽ continua est nominũ impositio ad creationẽ, simul creata simul vocata. Rebus enim natis extemplo nomina induntur. Hæc etiam nominũ impositio adhæret (quod & Theodorus sentit ἐξουσίας δηλωτικὸν, τὸ ὀνόματα τιθέναι. potestatis est indicium, nominũ impositio, inquit) ad concessum à Deo super omnibus illis dominatum. Vt primum enim dixerat, Et dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli: continuo adductæ animantes in conspectum hominis, tanquam omnium eorum domini creati & promulgati steterunt. Pariter ergo, quæ quidem disiunctim narrantur, multis propositis, quæ sermone comprehendere opus erat, animalia sunt creata, atque superadductis coràm datus est à Deo dominatus, ab homine nominibus notata, cæsim relata à scriptore, ob multarum rerum concursum. Nominum autem impositionem factam ab Adam, summe est rationi consentaneum. Siquidem etiam Pythagoras eum qui primus nomina rebus indidisset, sapientissimum quendam fuisse suspicatus est. Primæ igitur rerum nuncupationes, partim diuinæ sunt, partim humanæ. Diuinæ rerum ante hominem natarum, cælum & terra, dies & nox, quibus vocibus audiuit homo Deum res ipsas appellantem. Humanæ nuncupationes, particularium rerum fuerunt. Nec

vero difficile primo homini fuit notare nomina animalium, qui omnium eorum audiuit à D
Deo proprietates, & ſapientia ab eo largita cognouit. Vt enim idem ipſe vocauit primogenitum ſuum, quem à Deo acquiſiſſet, Kain, quaſi poſſeſſionem & acquiſitionem, alterum autem Hebel, reor ipſe Chebel, id eſt, luctum, ſuper quo primum ingemuit interfecto: aut Hebel, id eſt, vanitatem, quia ſubito euanuit, non diu vixit, & vt omnium mortalium genitricem Chaua, ſic cæteros animantes, alios à ſonitu, ac voce, alios à colore, omníque ingeniorum & corporum qualitate nuncupauit. Id quod & inſecutis temporibus, à reliquis hominibus eſt factum. Dracones appellant Græci, quaſi dercones, id eſt, perſpicaciſſimè videntes: pantheras à varietate ac quaſi flore corporis, quo ſunt diſtinctæ, πᾶν, totum, omne, ἀνθῶ floreo. Dicunt hominem ἄνθρωπον exponente Platone, & omnibus aſſentientibus, quia os ſublime habeat, ἄνω ſurſum, ἀθρέω aſpicio. Nobis homo ab humo, quaſi ab Hebraica theologia profectum, vnde humanus, alij ab homoios ſimilis, quia ſimilibus gaudeat, appeténſque ſit ſocietatis: Hebraice Adam, ab Adama terra, vnde ſumptus, quaſi terrigena, γηγενής. Hanc & ſimilem philoſophiam, feciſſe Adam credendum eſt, videntem & agnoſcentem omnium animalium proprietates, & colores, habitúſque corporum. Quas poſtea mortales, & ſi non omnes, aliquas certe in ipſis nominibus deprehenderunt. Igitur in omni hac primarum rerum deſcriptione, ſicut facta eſt cæterarum rerum commemoratio, ſic declaratum eſt exordium linguæ & dialecti. Hæc autem ſine dubio fuit Hebraica, qua locutus eſt Adam è qua rebus & hominibus nomina notauit, cuius certam & claram vidimus ſuperius rationem. Hieronymus etiam humani generis linguā ait fuiſſe E
Hebræam, quia nomina quæ vſque ad linguarum diuiſionem in Geneſi legantur, Hebræā linguam reſonent, habeántque deductiones Hebraicas. Illud hoc loco nouiſſime admoneo, quod etiam quidam Hebræi, ſuperius dici ex aqua volucres exortas, hoc loco è terra, nimirum quia ex vtraque re. Quanquam Auguſtinus nomine terræ cuncta grauiora elementa putat intelligenda. E terra autem & aqua ſunt natæ omnes animantes, ſed ad alias maior è terra, ad alias maior ex aqua, vis acceſſit. Repetit autem vt deſcribat creationem mulieris, quòd homini non eſſet ſocia.

Lingua Hebraica locutum Adā.

Adæ vero non inueniebatur adiutor ſimilis eius. Immiſit ergo dominus Deus ſoporem in Adam, Cúmque obdormiſſet, tulit vnam de coſtis eius.

VTinam poſſem, ſi non veram, certe vero propinquam docere tum ſopiti hominis, tum eductæ de latere eius, & in mulierem ædificatæ coſtæ rationem. Mirabile enim eſt, cùm multis fieri modis ea potuerit, cur vel maxime placuerit iſte Deo. Ac fortaſſe tale ac tantum latet ſub hac ratione ſacramentum, vt oculis attingi noſtris, quorum eſt obtuſa acies, non poſſit. Forte & ipſa Theologia eſt clare locuta, ſed eam vel modus loquendi ſuus, vel in peregrinas linguas tralatio obſcurauit. Duo ſunt igitur ſenſus cùm dicitur, vnam è coſtis hominis dormientis Deum tuliſſe, cum quibus ſequitur diuerſa totius loci explicatio: Euoluendáque nominum ambiguitas, & anceps ſignificatus, à quibus diuerſi ſenſus ſequantur. Etenim vox צלע quam coſtam tranſtulit, Hebraice & F
coſtam vnam & totum latus, ac quaſi dimidium hominis, ſicut & vox Græca πλευρὰ deſignat. Vt poſſit intelligi Deum tuliſſe latus ac quaſi dimidium hominis, & in mulierem ædificaſſe. Quod idem poſſet ex Græco intelligi, καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ. Et tulit vnam è coſtis, aut vnum è lateribus. Vnde Græce πλεύρεσιν, idem νόσον πλευρῖτιν noſtri morbum laterum, ac dolorem. Atque apud Hebræos zela quod coſtam & latus ſonat, frequentius denotare latus, coſtam vero per quam raro, multa docent exempla. Principio ab eadem iſta voce videtur duci alterum conſimilem rem deſignans verbum צלע zolea quod quidem ſonat claudicare, quaſi laterare, abire in alterum latus, ac pendere, quod de vna coſta non intelligeretur. Deinde applicatur ſignificatus ad eas res quæ quidem latus habeant, coſtas autem non habeant. Exod. cap. x. Duo circuli ſint in latere vno, & duo in altero, pro latere Hebraice eſt צלע zela, præſens videlicet vox. Paſſimq; eo loco eſt commemoratio laterum arcæ. Inferius ſequenti capite, latera tabernaculi ſub hac eadem voce ſæpius referuntur. Eodem libro ſunt latera altaris: latus etiam montis in libris Regum. Latera quoque templi hinc atque hinc in ædificio Salomonis. Latera quoque abiegna & cedrina. In Pſalmo quoque x x x v. cùm ait: Aduerſum me lætati ſunt, In Hebraico, In latus meum, quaſi inſultauerunt, percuſſerunt. Et apud Ezechielem: Latera templi, latera propitiatorij. Quibus omnibus intelligimus propenſius eſſe vocis ſignifi-

A significatum, vt designet latus, quàm costam. Hebræi quoque magis huic acquiescunt. Et cum recentiores, tum vetustiores eorum, hic pro zela sunt interpretati zad, id est, latus, alterámque partem. Alij dixerunt hominem fuisse duo פרצופין parzuphin, quasi Græcam vocem corrumpentes duo prosopin, id est, duas facies, duas personas. Videtur ergo rationabilius & ad intelligendum facilius, naturæ quoque congruentius, vt ne costam sed alterum quasi latus, ac dimidium sit interpretandum sumptum ex Adam. Nam quanquam Deus quæcunque velit potest, etiámque ex lapidibus homines creare, vt qui ex nihilo: naturam tamen, quam ipse reperit, videmus sequi certos ordines, ac pulchritudinem, nihil enorme videmus fieri. Non videtur autem tantopere naturale, & cuius possit congruens afferri ratio, vt è costa vna sit mulier creata. Ex minimo osse tanta caro, tot membra coaluerit. Præsertim cùm hoc solum dicatur, inspiratio autem, maxima pars mulieris, reticeatur: probabile tamen est, eodem vtrunque cælesti afflatu animatum, eisdémque diuinis manibus vtrunque formatum, & eandem vtriusque cum solo sexu differát fuisse creandi rationem. Et ex eodem limo effigiē effictam vtranque. Duobus igitur propositis istius Hebraicæ vocis (ad Hebraicum enim tanquam ad portum est recurrendum) significatis, & duobus sensibus ex eis, se diuidentibus, vt vel de costa, sumpta mulier & ædificata sit, vel ab vno latere separata cohærens prius, vt quasi fuerit hominis pars altera, icrim ipse magis in hunc posteriorem sensum. Primus quidem videtur confirmari quia dicitur, Adæ vero non inueniebatur adiutor: Et, Immisit dominus soporem. Probatur enim his Adam fuisse solitariū à principio, eáque de causa Deum statuisse vt essent duo. Volentes autem tueri secundum,
B qui probabilior & congruentior est, aptiorémque habens rationem, hoc declarando, & priora illa soluendo, sic nobis est maxime dicendum: Deum volentem, hominem creare ad imaginem & similitudinem suam, id necessario fecisse quod in vtrunque sexum competeret. Nam alioqui aut non esset, aut non diceretur mulier ad imaginem Dei creata, nisi simul intelligeremus vtrunque creatum. Et quod dicitur de vno, sit item comprehensum de altero, quia vterque homo sit. Igitur dicentes, Deum hominem ad imaginem & similitudinem suam finxisse, hominem necesse est interpretari masculum & fœminam, quòd ipsa quoque theologia testatur. Et vocauit, inquit, eos Adam. Adam autem, id est, homo, factus est de massa terrestri, ergo vterque de terra, non vnus è terra, alter è costa, vel carne. Finxit ergo Deus hominem primum, iudicánsque minime decorum, & opportunum, vt masculus esset solus, dum eum effingeret, alterum latus ac personam fingendo adiecit. Vtrunque hominem creauit ad imaginem suam, vtrunque spiritu afflauit suo, masculum alterum alteram fœminam. Hanc societatē vocauit homo. Hominéque ipso, ac societate soporata, abiunxit alterum ab altero. Soporatos autem ea de causa par est, vt ne esset in separatione dolor. Quandoquidem sunt, qui tanta extasi corripiuntur, adeóque abscedunt à sensibus, vt admotos ignes, doloresq; non sentiant. Separatio autē hæc, non quidem quasi membrorū fuit, sed tanquam rerum cohærentium. Et ipsa soporatio, grauissimus somnus fuit. Eóque Aquila pro extasi quod interpretati sunt Septuaginta, significátque alienatio-
C nem à sensibus, vertit κάρον quasi somnum profundum, ac tantum vt ipsa dissecatio non sentiretur. Hæc autem dicēs, non dico Platonis androgynum, quod reprobat Augustinus, sed dico duas personas simul creatas, duósque distinctos homines, at inter se tamen cohærentes. Androgynum autem est vnus homo tantum, habens vtrunque membrum genitale, Cætera vnus homo singularis. Eos autem vt ait Theologia masculum & fœminam Deus creauit. Quod ilico factum, & eo ipso tempore, quo figuratum est corpus, & spiritus infusus. Eadem vtriusque formatio, & eadem inspiratio. Cùm crearet & fingeret Deus vidit non esse bonum, vnicum esse hominem, effigiánsque primum traxit in alterum, quod erat primus figurandus. Quod cùm post soporem esset separatum, & perfecte sciunctum, atque alterum effectum, iure dicitur ex sopore factum ædificium mulieris. Tunc enim perfecta fuit mulieris creatio, perfectúmque indiuiduum, cùm est ab altero separatum. Diuiduatio, perfectáque diuisio dicta est ædificium. Repleuit autem carnem, vbi sciunctio ac separatio facta esset. Leuiter enim cohærentes sunt disiuncti, adhúcque quasi limus erat, nondum perfecte versus in carnem. Itaque & si partes humanæ creationis Moses separat in historia, non omnia eodem tempore comprehendere statuens, quod in cæteris ab eo factum animaduertimus, non tamen non habent inter se societatem. Humana creatio constat formatione corporis, quod de limo est assumptum, constat inspiratione. Si igitur in figmento & afflatu, est tota creatio, vtrúque ratione

componendum, consociandúmque est, etsi sit sermone separatum. Dicentéque Mose de viro quasi solitarie per prata paradisi vagante: Adæ vero non inueniebatur similis, debet error ratione repelli, & spatium inter vtrunque creatum non interponi, cùm ad rationem habeas etiam Theologiam aperte testantem, masculum & fœminam creauit eos. Et vocauit eos Adam in die qua creati sunt. Et quòd cùm vterque sit homo vel Adam, vterque necessario de terra, vterque γηγενής. Et quòd eodem afflatu vtrunque animatum sit verisimile. Et cùm post hominem creatum dixerit, Crescite & multiplicamini, ergo ad vtrunque. Ergo cùm hoc dictum est, iam erat mulier creata. Dictum est autem, postquam descripsisset figmentum hominis, in quo & mulierem fuisse necesse est, cùm è terra scilicet fingeretur. Theodorus etiam testatur μετὰ γὰρ ταῦτα κατ' ἐπανάληψιν προσέθηκε τῆς γυναικὸς τὴν ποίησιν, ἐν ᾗ δὴ καὶ πέρας ἐπιτέθεικε τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις, post per reassumptionem ait, adiecit creationem mulieris, vbi & finem imposuit his qui de ea creata loquitur. Et tamen postea dicit, Adæ vero non inueniebatur similis. Quomodo non inueniebatur, si dixerat ante, ambobus, Crescite & multiplicamini, & replete terram, & subiicite eam. Debet ergo esse coniuncta creatio amborum, creatio corporum & afflatus animorum. Vides quibus de causis hoc sit necessarium. Formatos igitur ex eadem massa & luto coniunctim & se mutuo complectentes, tanquam fratrem & sororem, dicendum est. Referam oculatum exemplum, quod mihi quondam ingresso figuli officinam occurrit. Erat figulus habens ante oculos lutulentam massam subactam, paratámque ad singendum, eam manibus assumens cœpit protrahere & effingere in hominem. Primum formauit os, ceruicem, ac caput, tum brachia & crura: Cúmque latera, & brachia effingeret, distingueret, & expoliret, reuersum est ad eum pristinum consilium, recordatúsque est quod antea pulcherrimum iudicasset. Voluerat autem duos effingere, qui inter se brachia porrigerent. Itaque eandem ipsam massam cuius media pars iam erat formata, informis autem à latere sinistro, & tanquam prior massa pendebat, in alteram priori similem effigiem finxit accipiens de toto latere & parte quæ priorem integrabat, brachiáque amborum altera in alterius superiniecta ceruice formauit. Erátque videre duos quasi simillimos fratrem & sororem, se altero brachio amplectentes, alteróque latere cohærentes. Erat autem frater à dextris, soror à sinistris. In amplexu hærebat capiti caput, lateri latus, pedi pes, cruri crus. Vnóque erant coniugio sociati. Hoc exemplo potest humana creatio intelligi, prior masculus creatus, deinceps ex latere & à latere eius fœmina, tanquam socia. In soporatione autem sunt ab inuicem separati, & caro reducta, si quid in disiunctione, sectionisque loco defuisset. Vocatúmque ædificium, perfecta diuisio, respiciente tamen scriptore massam protractam in mulierem. Hinc Hebræi censent vt dixi aduerbium כנגדו Kenegdo, quod nostri transferunt simile ei: significat autem è regione illi, innuere, mulierem quæ fuisset à latere, ducendam in conspectum & è regione. Defuisséque mulierem, quæ astaret viro, & facie ad faciem cum eo iungeretur. Repleuit autem carnem, locum sectionis dicunt. Et cùm ait: Et ædificauit costam in mulierem, exponunt, Vt esset in mulierem, sicut cùm dicitur: Et fecit eum Gedeon in Ephod, quasi vt esset Ephod. Fecit vt latus esset mulier. Hæc interpretatio ad sensum & naturalem creationem est aptior. Nam super creatione ex costa afferre nequeo certam ac naturalem rationem. Et apud Sept. interpretes vt admonui, sermo & tralatio est anceps ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν, Tulit vnam è costis, aut vnum è lateribus. Nam quòd πλευρὰ sit latus indicant figuræ mathematicæ Isopleuron ἰσοπλεύρον, æquilaterum nostri: creberrimáque est vox πλευρὰ, apud eos pro latere, pro costa non congruens. Per me autem licet, si quis velit costam intelligere detractam, & in mulierem ædificatam, illúmque alium sequi istius interpretationis sensum. Porrò quod ait, Adæ non inueniebatur, Est Hebraice מצא inueniebat, Admoneo apud Hebræos verbum impersonale aut tertia persona passiuorum, sæpe agendi voce declarari. Vnum tantum nunc proferam exemplum, cætera fortasse aliis in locis. Apud Esaiam cap. IX. Et vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis: quo loco non est corruptus textus, vt quidam suspicantur: sed habet rectissime ויקרא vaikra, actiua voce & lectione. Significatus autem est qualis istius loci: qui cùm esset vocis agentis, in patientis significationis vocem versus est à Septuaginta & nostro, recognoscentibus, idem significatum apud Esaiam, Sicut & in omni scriptura. Sed huius rei abunde suo loco.

Immisit

A *Immisit dominus soporem.*

QVæsiuit venustius aptiúsque apud Latinos verbum in quod verteret Hebraicum ויפל vaippel, fecit cadere, facit delabi. Septuaginta quoque imitatur, ἐπέβαλε, immisit. Quod autem ipse vertit soporem, Hebraice est תרדמה chardema, dicitur etiam ab Hebræis plus esse hoc, quàm somnum. Vt intelligas quanta harmonia cuncti transtulerint, Septuaginta ἔκστασιν, extasin, excessum: Aquila καταφορὰν, quasi descensum, totius vigiliæ lapsum: Symmachus κάρον somnum profundum, & quasi lethargum. Conueniunt ergo cum Hebræis. Chaldæus simpliciter posuit שינתא shineta, somnum: Vnde sequitur, obdormiuit. Quodq; ait, Repleuit carnem pro ea, Hebraice יסגר clausit carnem pro ea. Replere & claudere aliquem hiatum & scissuram. Idem Septuaginta quoque ἀνεπλήρωσεν, repleuit. Hæc ita ad viuum non resecarem, nisi me interdum stomacho afficeret Hebræorum, & quorundam qui fabulas eorum nequeunt diiudicare, imperitia, qui sæpe venustatem in tralationis, verborúmque vim non intelligentes, pronuntiant, interpretem Hebraicum non calluisse. Animaduertique id maxime ab Hebræis manare, quorum aut nemo Latine eruditus est, aut tam male eruditus, vt raro vocum Latinarum noscat proprietatem. Vnde in lectionem Latinam incidentes (sanguis item ad detrahendum, præferendúmque sua prouocat) verba elegantiora, quibus à doctissimis declarata sunt Hebraica, filum item orationis Hebrææ quæ dura nobis, barbaráque esset, ad nostram dialectum accommodatum, non videntes, insultant in interpretem. Sunt forte quædam quæ melius videbuntur transferri potuisse,
B sed & hic sæpe fallimur, & re probe discussa, deprehendimus recte & venuste interpretem vertisse. Repleuit etiam Chaldæus. ומלי Ac potest esse sensus, vt vel alia caro sit restituta, vel vt hiatus ac quasi discessus coierit. Vnde pro ea, sunt Hebræi qui dicant, locum eius: vt sit sensus. Et clausit carnem loci eius lateris vel costæ, clausit, & reduxit, ac coire discedentes partes fecit: sicut si duæ manus coniunctæ disiungerentur, & in separatione hians caro reduceretur. Quod quidem natura non facit, nisi alia carne reuocata. Deus autem fortasse fecit sine alia carne, tantum separata coniungens. Qui sensus potest de latere, alteráque cohærente persona, bene intelligi. Sunt pleraque hoc loco ad phrasin Hebraicam penitus humaná, redigenda. Adæ non inueniebatur, vel non inueniebat Deus, more humano propositum, cum eodem tempore socia mulier sit creata. Et: Adduxit ad Adam. Erat enim in conspectu & propinqua: párque est manu apprehensam ad virum suum more patrum, opificem adduxisse, sanctissimáque fœdera iunxisse, in hunc maxime modum loquentem: Hanc sociam de latere, principiísque natam tuis accipe, cámque velut dimidium tui dilige, à me quidem formatam eodem atque tu tempore. Sed cùm te fingerem, videbam hanc tibi necessariam. Itaque eandem ipsam materiem, quam iam in carnem tuam vertebam, à te depromptam ac deductam traxi in hanc alteram, vt agnosceres quod factum esset, dimidiúmque tui, quasiq; alterum te hanc esse scires. Ex te enim, qui solus astabas, creata est. Accipe igitur eam coniugem, comitémque tuam, cámque vt temet, substantiámque tuam dilige. Hoc audiens Adam subscripsit dictis, iussisq; diuinis. Hoc os ex ossibus meis, sanguis
C ex sanguine, caro ex carne, corpus ex corpore: ex me homine alter homo, iidem natales, pater idem vtrique: Vt habet à me substantiam, sic habeat nomen. Ab Adam dicta est, egóque dicor איש Ish vir, hæc dicetur vira. Nullóque casu amor iste, quem pater & opifex sanxit, debet dissolui. Sed pater etiam & mater deseratur. Sic ista philosophia Mosaica originem totius mundi, cæli, terræ, aquæ, aëris, stellarum, animalium, arborum, declarat originem item orationis, non omnem quidem, sed quæ maxima pars est, nominum omnium animantium, tum quando, quibúsve rationibus sancitum est coniugium. Porrò quod ait: Os ex ossibus meis, qui nollet ad costam referre, facile posset ostendere eum dixisse os tanquam partem corporis. Addidit enim, & carnem, locutio enim Hebraica est, Vt cùm consanguinitatem & affinitatem declarant, dicebat Dauid populo: Os meum, & caro mea vos. Declaratúrque hac locutione, quod Latini dicerent per sanguinem. Proiice tela, sanguis meus. Hebræus diceret, caro mea: Et illud, de proximo, & carnem tuam ne despexeris. Sic in Italia vnusquisque carné suam, propinquos appellat. Ex quo perspicimus, quòd si omnes gentes, ab vna stirpe descendentes, eiusdem carnis & sanguinis dicuntur, naturali, vsitatoq; procreationis modo nascentes, non cogi nos de costa sentire oblocutionem Hebraicam, sed potius de quodam alio naturali modo. Nam si hi qui solo paterno semine communicant, dicuntur eandem habere carnem & os, multo magis congruit vt esset caro viri mulier habens maiores nexus, arctiorémque cum eo stirpem. Cæteri ergo eiusdem carnis &

ossis, eiusdémque sanguinis esse dicuntur, solis exiguis principiis communicantes. Adam D autem & Eua, maiore affinitate astringebantur. Quorum caro, sicut cæterorum ex paruo semine, inchoata concrescit, sic habuit terram mollem ac subactam, tanquam semen suum & principium. Quemadmodúmque videmus, & aliquam reddere rationem possumus, quomodo ex semine, paulatim fiat caro, sic isto exemplo possemus doceri, quomodo è terra caro concreuerit. Est autem semen tãquam resoluta caro per calorem, temperiemq; naturalem astrictum in carnem, sicut lac in caseum. Et charta antequam durescat, aqua est alba. Celeriter autem typo accepta constringitur. Talis erat eo tempore, sub optima cæli temperie tellus, seminis instar disposita, quod principium fuit serendæ carnis, maturata cælo. Hoc principium fuit commune viro & mulieri. Quod tametsi fuit etiam omnium animalium, præter terram tamen, plura intercesserunt in creatione hominum, quibus à creatione animalium plurimum differat. Et id quod priorem hominem tanquam principium creabat, tractum item & formatum in mulierem. Vt ergo si ex eodem semine simul, eodémque tempore duo velut Esau & Iacob concrescerent, eandem carnem & sanguinem habuisse dicerentur, sic longe rationabilius Adam dixit Euam, sanguinem, carnemq; suam, cum qua maius quoddam principium commune habuerit. Plures autem videmus coalescendæ carnis, vt quomodo è terra vel humo caro primorum illorum coaluerit intelligamus, rationes. Coalescit & quasi congelascit ex semine, ex sanguine quoque. Vt autem per calorem fit humoris & iniecti cibi conuersio in sanguinem, sic per calorem ætherium, humum vertebat Deus, & astringebat in carnem. Quod quidem etiam alia ratione à E Deo fieri potuisset, cui sunt omnia miris modis possibilia. Sed omnium rerum, quæ possit iusta & rationabilis reddi ratio, reddenda est. Et quod ait: Quamobrem relinquet homo, Apparet vxorem cum viro illo primo tempore, rebúsque nascentibus, fuisse sociatam, futuráque omnia fuisse, quæ postea fuerunt. Immortalitatis autem, ad maiorémque diuinitatem scandendi ratio non fuisset etiam diuersa, omnia autem præter mortem, & id quod ex præuaricatione contigit, fuerunt qualia nunc. Propagatio sancitur & coniugium, cibus memoratur pluráque id genus alia. Nunc relinquitur pater & mater, propter vxorem. Relinquet autem dixit, aut imperando, siquidem & per futura imperamus: Aut quasi prophetando & prædicendo, quæ postea fuerunt. Pertinent autem hæc ad id quod Deus prospexerat, non esse bonum, hominem esse solum: coniugiúmque & perpetuam vitæ societatem innuunt. In carnémque vnam dixit, autoribus nonnullis Hebræorum, sicut erãt prius, vt ad eandem coniunctionem reuerterentur. Et in idem consortium sociaretur caro: Ex qua vnitate alia quoque caro generaretur, duobus in vnam carnem principiis vnitis. Vxorem autem suam dixit Hebraice mulierem suam, mulieres vxores, viros, maritos dicente ea lingua. Commemoratóque coniugio & carnis vnitate, quæ & vitæ societate & generatione constat, continuo subdit eos non erubuisse ob eas partes, quibus fiat hæc generatio & astrictio. Quod simplicitatem, & innocentiam, & puritatem, candorem animi declarare, omnibus qui confiteantur assentior. Sanctitas autem & puritas non erubescit. Stat autem vt qui est alias sapientissimus, idem sit & simplicissimus: sicut qui astutissimus, idem F stultissimus in vita & cæcus. Qui ergo habuit omnium appellandorum animalium à Deo scientiam, habuit ab eodem autore & opifice suo quasi tunc recens natus & paruulus, malorúmque nescius, summam innocentiam & puritatem. Hinc quo fuerunt huic statui res propiores, eo fuerunt meliores & simpliciores, canentibus hæc etiam poëtis. Astutias autem callidus serpens, bonitatis & innocentiæ populator inuexit, cuius inuidia etiam mors introiuit in mundum. Recte ergo respondent hominum simplicitas & draconis astutia, vt ablatio simplicitatis ab astutissimo facta cognoscatur. Quo circa eadem voce nudus & astutus Hebraice vocatur, ערום harum, quasi duobus contrariis inter se significatis sub eadem voce latentibus.

CAPVT

A

CAPVT TERTIVM.

Sed & ſerpens erat callidior cunctis animantibus, quæ fecerat dominus Deus.

VOD philoſophia Moſis, iuxta ac totius gentis eius ſcriptores, ſit humanior, & ſimplicior, res tantum vt geſtæ ſint, nihil interius & arcanum deſcribens, hoc facit, vt quæ clarior hac de cauſa eſſe debuiſſet, obſcurior nõnunquam ſit effecta. Verba & locutiones ſimplices & exteriores ſunt omnes & corporeæ, totúſque ſermo ex humanis tum verbis, tum operationibus contexitur. Raro aut nunquam de ſupercæleſtibus: tum ſi quando cæleſtia ad terrena ſe tranſtulerint, ſolas ipſas formas corporeas deſcribens, raro interiorem oſtendit diuinitatem. Veluti quod ait, Abraham tres viros vidiſſe ſummas tantum facies, interiores autem qui ſub viris laterent, non explicans. Neque enim dicit, vt poſtea res ipſa docuit: Abraham tres ſpiritus ætherios, in ſpecie humana vidiſſe, è quibus duo à dextris, & à ſiniſtris medium ſtipantes, eſſent Angeli, medius Deus ipſe, qui ſolet nomine quatuor litterarum ſemper appellari. Similiter cùm Iacob de Meſopotamia in Chanaan cum tota familia, & gregibus reuerteretur, & iam illuceſcẽte aurora proficiſceretur, quendam virum ſcribit obuium habuiſſe, qui ſenem amplexus, eum deiicere in terram, quale fit in Palæſtra, conaretur: ſenem autem victorem fuiſſe, viro illo non quidem deiecto, ſed ſuperato ne ſe ſterneret, cáque de cauſa ab eo ipſo viro appellatum Iacob, Iſraël, id eſt victorem Dei. Quicquid hic factum eſt, ſub humana imagine factum, habitus ipſe viri, nomen lucta, & ſuperatio, omnia rem humanam repræſentantia, ſolo ex eo quod ille ſuperatus locutus eſt, & ex nomine impoſito intelleximus eum fuiſſe ſiue Angelum, ſiue Deum, ſiquidem El frequentius eſt nomen Dei, quàm Angeli. Eſt aliud item exemplum. In libris Regum ſcribitur & innuitur per Pythonem Samuël fuiſſe ſuſcitatus, & tamen idem ipſe qui Pythonem ſeu ventriloquam adierat, iamdudum qui genus iſtud ſuperſtitionum exercerent amolitus tanquam magicas vanitates fuerat. Tum ſceleratiſſimum & omnibus rationibus improbiſſimum eſt, tantæ potentiæ credere mulierculam fuiſſe, vt virum ſanctitate & amicitia, commercióque diuino maximum, frigidis incantationibus exſuſcitarit. Quaſi ſit ſcriptura poëſis, quæ fingat Circen quandam potentibus herbis homines in lupos, & vrſos, & ſues, tum ex his iterum in homines vertere ſolitam. Quod niſi ratio ſuccurreret, proculdubio à ſcriptore in maximum, inexpiabiléque facinus traheremur, non quidem ipſo fallente, falſáque referente, ſed modum, rémque ipſam non declarante, vt doceret Samuëlem non à vili contemptiſſimáque muliercula, ſed à Deo fuiſſe ſuſcitatum, qui apud Ezechielem promittat ſe etiam per fallaces prophetas reſponſurum, daturúmque ſigna & viſiones. Sed poſtea daturum pœnas prophetam illum mendacem, & impoſtorem. Hæc aut id genus ſignificare ſcriptor ille debuit. Neque vero reprehenſor nunc ſim, ſed potius monitor, docens ſæpiſſime multa à ſcriptoribus ſacris præcipue interiora, ac latentiora reticeri, vt minime miremur factum idem, hoc etiam loco à Moſe, qui ſupernum duntaxat ſerpentem exhibens, internum ſpiritum reticet, cùm tamen loqui ſerpentes nõ poſſint. Et vt bene monet Seuerianus, σιωπᾷ δὲ Μωσῆς τὸν ἐν αὐτῷ λαλήσαντα, χριστὸς δὲ μόνος γυμνῶς ἀπεκάλυψεν, Tacet Moſes qui è ſerpente loqueretur, ſolus detexit Chriſtus eum mendacem, dicens & homicidam. Et Theodorus neceſſario Moſen, ait reticuiſſe diabolum, quippe quẽ decepti non cognoſcerent. Plura quoque dicenda fuerant in hac deſcriptione, quomodo mulierem acceſſerit, cur eam potius quàm virum attentauerit. Quomodo quæ traderet, forent credibilia, vt eſſent ſerpentes locuti, cogitare etiam antea debuit. Nec mirum ſerpentem iſtum non totum, ſed exteriorem tantum eum deſcripſiſſe. Qui etiam ſerpentes illos quos ipſe vidit, à maleficis exhibitos Pharaoni, ſerpentes fuiſſe dixit, non referens quales eſſent: magica autem phantaſmata, ſimulatíque dracones erant, qualis & ille in paradiſo. Collectis igitur ex omni ſcriptura compluribus exemplis, datur nobis aditus ad intelligendum quid ſub hac deſcriptione ſit omiſſum, cur ſit exterior tantum ſerpens propoſitus. Agnoſcimus idem in cæteris factitatum, apparentias, imagineſque rerum ſcriptores ſacros tantum referre, interiores res omittere. Reuertor ergo ad propoſita ſuperius exempla, dicóque ſcriptores ſacros eſſe ſimplices rerum narratores, non interpretes, poſteris autem hunc laborem eos reliquiſſe, vt in intelligendis occultis deſudarent, oblata paſſim occaſione ex cæteris exemplis. Dicóque tametſi ſerpens iſte paradiſi, & ſerpens appelletur, & tota

descriptio conueniat in animantem terrestrem, talem tamen serpentem fuisse quales illi D Magorum & maleficorum Pharaonis, qui & si dæmones essent, aut oblata per dæmones phantasmata, ex eo tamen quod videbantur, à Mose serpentes vocantur. Similiter tametsi Deus in medio, cingentes autem à dextris & à sinistris duo erant angeli, tamen quòd in habitu viri visi sunt, viri sunt appellati. Sic tametsi esset aut Deus aut angelus, qui cum Iacob est luctatus, cum tamen, quòd videretur vir, virũ theologia vocauit. Quæ consuetudo cùm sit his exemplis nota, admirari non debemus, si in descriptione Mosaica, tantum ipsa imago, & apparentia describatur. Vtq; intelleximus in Abraham, medium illum fuisse Deum summum, duo circumstipantes, Angelos, quia duos Angelos postea narrat Sodomam profectos, Deum autem remansisse cum Abraham, sic ex cæteris quidem cognouimus serpentem paradisi, fuisse serpentem: sed quia locutus est, rationalé eum fuisse cognouimus, quia fefellit spiritum malum: omnis enim cognoscens & loquens spiritus, aut est homo, aut Angelus, aut Deus. Homo in nullam se potest vertere figuram, Angelus & Deus vertunt, sed ex operatione & assumpta figura fit res manifesta Deus conuenientissimam diuinitati suæ figuram assumet, aut humanam scilicet, aut diuinissimam quandam, qualem vidit in rubo Moses, Apostoli in monte, humanam quoque sed formosissimam, qualem vidit Abraham & Moses. Angelus similiter congruentissimam, pulcherrimam, clementissimam, ferinam autem, & truculentam, dæmon, Angelus malus: prauitati & interiori deformitati congruentem. Assumpsisse autem pulcherrimas & clementissimas species Deum & angelos, consentiunt etiam antiqui poëtæ, varias autem & truculentas species assumere solitum dæ- E monem ex ipsis etiam poëtis antiquissimis ostendo. Et quod admiratione dignius, celebratur apud poëtas forma colubri, in quam sese vertat spiritus ille malus. Homerus igitur inducens Proteum, cui magica phantasmata dæmones subministrarent, in quæ sese ille eorũ auxilio, aut ipsi pro eo, verterent, scribit varias formas has, & monstra fuisse.

Odyss.δ.

Ἀλλ' ἦτοι πρώτιστα λέων γένετ' ἠϋγένειος,
Αὐτὰρ ἔπειτα δράκων, καὶ πάρδαλις ἠδὲ μέγας σῦς,
Γίνετο δ' ὑγρὸν ὕδωρ καὶ δένδρεον ὑψιπέτηλον.
Principióque leo senior fuit ille iubatus,
Inde draco, & pardus, mox vero terribilis sus,
Liquidáque vnda fuit, tum celso vertice planta.

Apparet ergo etiam illos (nam Homerum hæc ad magica phantasmata Ægyptiorũ, probatissimi scriptores asserunt, retulisse) magnam fingendorum falsorum simulacrorum dæmonem habere potestatem credidisse. Erant, vt dixi, simulacra interiorem crudelitatem, feritatémque decentia. Leo, vnde etiam in diuinis litteris, tanquàm leo rugiens pessimus dæmon inducitur. Draco, forma congruens aptissime venenis, quibus afflare peccantes, eósque qui sub vmbram alarum diuinarum non refugiant, solitus est. Nam astutias ac inuidias, malitiásque eius nulla re quàm nomine veneni tam bene quis expresserit. Vrit enim curis, & cæcum spargit in præcordia virus. Quod mortales incauti non sentientes, sæpe putant bella & sæuas cupiditates, humanis & naturalibus causis accidere. Hac forma decipit F primos homines. Tum vrsus cæteræq; formæ quadrant ad illusiones diabolicas. Claret igitur etiam illos agnouisse phantasmatum fingendorum, id est non rerum verarum, sed simulatarum quales oculis solent à circulatoribus exhiberi, dæmonem habere facultatem. Hoc ipsum clarius demonstrauit noster poëta, qui quasi è Christianis theologis vnus, describit locum, naturam, mores, ingenium, cupiditatem, auiditatem modúmque fallendi, & in omnia se transferendi, dæmonis potestatem: Describit autem monstrum horribile, sanguinis, discordiarúmque sitibundum, secreta venena mentibus inspirans, figuram autem ei præcipue dat serpentis & colubri, vt vel antiquis relationibus, vel huc ducente natura videatur ista tradidisse. Appellatur in diuinis litteris hoc monstrum. Satan, id est aduersans, quasi hostis, & inimicus, quam aduersationem in calumniando præcipue positam credentes, Septuaginta interpretes, διάβολον, calumniatorem verterunt eius nomen in Græcum. Sedenim latissime patet malum eius, nec calumniatur solum, sed omne genus exercet fraudum malarum, quod sub Hebraica voce, satan designatur, & sub poëtica Alecto, quasi insatiabilis. Nunquam enim nocendi sitis extinguitur, semper vt in nostris litteris extat, insidians. Dicitur etiam Megæra, id est inuidens, intelligentibus nominis autoribus quod esset traditum in sacra theologia, inuidia diaboli mortem introisse in orbem terrarũ. Sed audiamus poëtam tantũ monstrum describentem, referétemq; eadem quæ traduntur à nostris, tum

Satan.
Diabolus.

Atum nō mirabimur hostem inuidentem homini immortalitatem, & eius pacem cum Deo, & concordiam, à principio sese in figuram colubri conuertisse:

Luctificam Alecto, dirarum ab sede sororum,
Infernísque ciet tenebris, cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, & crimina noxia cordi.
Odit & ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum, tot sese vertit in ora,
Tam sæuæ facies, tot pullulat atra colubris.

Primum describit locum, infernas sedes, appellat luctificam, totam vim malorum ab eo patratorum exprimens. Nihil enim præterquàm fletus & gemitus concupiscit. Tum locú luctuosum, lachrymis & luctibus fœtum, vbi ipsa inhabitat, cupiens omnes adducere: vbi inquàm fletus est semper, & stridor dentium. Tum naturam, mores, & ingenium luculentissime declarat, ei solas placere dicens iras, insidias, domos, vrbes & nationes vastantia crimina. Diabolus aiunt nostræ litteræ insidiatur vt pereas. Et à CHRISTO, de eo dictum est ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, homicida fuit ab initio. Tum sese in omnes facies vertendi potentem ostendit, facies quidem prauitati suæ congruentes, nimirum sæuas, & truculentas, ac formidabiles: præcipue colubrosas, plenas serpentibus & anguibus, quibus venena sua, tanquàm ipse maximus anguis, effundit. Eóque in anguem versus primos homines decepit, Delectatus à principio hac figura. Progrediens poëta hæc addit:

B *Tu potes vnanimes armare in prælia fratres,*
Atque odiis versare domos, tu verbera tectis,
Funereásque inferre faces, tibi nomina mille.
Mille nocendi artes. Non poterat describere diuinius, pessimi dæmonis vim. Odit enim pacem & concordiam, exhibens mille earum disiungendarum occasiones, incognitas quidem nobis & callidissime oblatas. Sunt autem ei mille nomina, sub quibus mille nocendi artes continentur, è quibus quædam notæ sunt, quædam summa eius calliditate occultantur, potest enim & in somniis decipere, naturales appetitus accendere, tum furias animo hianti & supino iniicere. Siquidem & ille qui totum eum norat, ad mentes ociosas reuertentem, eásque sibi paratas inuenientem, omnia dicit euertere. Mille ergo artes, nempe quot scelera cogitari & fieri eius suasu possunt, tenet impostor, plures item, quæ nominari non possint. Summum autem munus est disiungendæ pacis, vt luctus & discordia, cædesq; sequantur. Quam naturæ suæ malignitatem, simul homine exorto, cœpit exercere, disiecta pace, quæ inter hominem, atque opificem intercederet: facésque funereas intulit in orbem, & verbera manus plangentium ac lamentantium, prosequitur vates quomodo fœminam natura leuiorem, faciliúsque deceptioni patentẽ, versus in colubrum decepit, quo factum, vt maxima cædes, & sanguis ac luctus sit consecutus. Quo loco admiratione digna profecto res, vt quemadmodum Moses scribit colubrum istum primam mulierem decepisse, & ab ea deceptum virum: sic poëta hoc monstrum vxorem Latini inflammasse ac de-
C cepisse canat, per colubrum, vnde bellum crudele exarserit. Sed fœminam primum natura sua ad malum patentem demonstrat:

Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic Dea cœruleis vnum de crinibus anguem
Conijcit, inque sinum præcordia ad intima subdit.
Quo furibunda domum, monstrum permisceat omnem.
Ille inter vestes, & leuia pectora lapsus
Voluitur attactu nullo, fallítque furentem,
Vipeream inspirans animam. Ecce & fœmina hoc loco decipitur, & per anguem decipitur, qui veniens ad eam, alio quodam modo quàm primá mulierem fefellit. Recte enim dicunt nostri, non fuisse antiquam vehementem tentationem, nec interiorem animum attigisse, sed exterius tantum, & loquendo monstrum virus afflasse. At ille anguis subter præcordia lapsus, pérque omnem fœminam oberrans, furore eam decepit, sed ardentem prius & expositam. Non sic priorem fœminam meliorem & sanctiorem, vt facile si voluisset, potuerit eum reiicere, cùm & serpens horridus esset, & exterius prodigiose loqueretur. Quibus euestigio poterat deceptio patefieri. Inspirauit ergo vipeream animam vtrique mulieri, sed priori non inspirauit, nisi persuadendo, verbisque exterius sonantibus. Illam autem validius. Tum si poëtam legas, illa quoque afflata, hac anima viperea, maritum aggressa est,

eum ex oraculo diuino dimouere conata. Sed grauis ille vir perstitit immotus. Paulo post D iterum ait poëta, *–penitúsque in viscera lapsum Serpentis furiale malum.* En & apud eum, serpens deceptor, malum furiale iniiciens mulieri, inflammans fœmineum animum, fraudibus suis aptissimum. Hæc igitur carmina citaui, vt ex omnium scriptorum testimonio agnosceremus, quæ sacris litteris traduntur, ne miraremur tanquàm insolitum ac prodigiosum, antiquissimam fœminam à serpente deceptam. Nam nisi superius poëta originem totius mali explicuisset, quæ vis esset Alecto, qua potestate & artibus instructa, quomodo obsedisset limen Amatæ, dubitassemus proculdubio de sequentibus, nec potuissemus inducere in animum, qua ratione à serpente spirituale venenum esset inspiratum. Intelleximus autem ex priori descriptione, eum fuisse spiritum malignum, sese in quascunque velit formas vertentem. Verum apud Mosen compendiose loquentem tantum subsequẽtia, non etiam antecedentia referuntur. Neque enim perinde atque poëta narrauit etiam si totius mali originem referre neglexisset, fuisse à principio spiritum impium, crudelem, superbum, inuidum, qui ob arrogantiam ac superbiam, paulo ante de cælo cecidisset: Qui cũ se posset in omnigena monstra mutare, inuideret autem homini, quam ipse amisisset diuinitatem, eiúsque & totius posteritatis funus affectaret, in serpentem mutatum, constitisse in paradiso, tacitúmque limen reginæ obsedisse, vipeream animam inspiraturum. Retulit ergo ex omni descriptione, pauca tantum, finem & effectum deceptionis, & formam qua sit facta deceptio, principium autem totius mali non retulit. Nos autem ex cæteris locis, & ex vniuersa philosophia, hæc duo cognouimus. Spiritum esse quendam inuisibilem, perdi- E tum, inuidiæ, atrocissimarúmque cupiditatum plenum, tum visibiles formas induendi potentem. Idq; intelleximus multis simul testimoniis & exemplis concurrentibus. Ac fortasse priora illa reliquit Moses, quòd possent, nisi stulti & tardi ad cogitandum essemus, facile animaduerti. Quandoquidem & asina Balaham locuta est, licet eo loco dictum sit, dominum aperuisse os asinæ. Quod si & hoc loco, simile quid posuisset, omni nos angustia liberasset. Sed non credo eum dicturum fuisse, dominum aperuisse os serpentis vt loqueretur, sed diuersum quiddam, aut angelum malum, aut aliquid consimile. Constat igitur testimoniis etiam prophanarum litterarum primum, esse monstrum quoddam inuisibile, malorum sitibundum, lachrymarum, funerum, sanguinis & cædis auidum, id ipsum esse versutum, versipelle, versatile, & quod Græci πολυμήχανον, diuersis artibus instructum, ad fallendum, pectus fœcundum malorum. Has artes esse cum primis, quòd potest quascunque velit formas assumere: potest fieri canis, draco, aper, & ex his latrare potest, & loqui. Demum constat è formis in quas se conuertat, quibus decipiat, frequenter assumpsisse colubrum. Denique facinus aliquod aggressurum, ad fœminas primum aspirasse. Cuncta ergo hæc assensu omnium litterarum constant, esse spiritum impium, inuidum, tum versutum, id est versantem formas, tum forma colubrorum eum delectari, tum hac decipere, præcipue fœminas, Colligentes ergo, & quod ait CHRISTVS de Iudæis γεννήματα ἐχιδνῶν proles viperarum, quod exponunt, filij diaboli. Et quod Paulus, Dominus conterat satanam sub pedibus vestris. Item quòd CHRISTVS, pugnate cum antiquo serpente. Tum serpentes Ma- F gorum Pharaonis. Et canes oblatos à Simone Mago coram Nerone, iam vero & phantasmata Protei. Facilem omnium inueniemus solutionem, ad hæc & duas rationes adhibentes, quarum vna est, quòd oratio, est oris ratio, animíque simulacrum, quòd vbi oratio sit, necessario adsit mens cognoscens, verbáque formans: deinde non esse difficile spiritui solertissimo è quocunque corpore & animali loqui, quãdo è simulacris ligneis & lapideis loquebatur, è quercu, è percusso lebete, è ventre, vnde ventriloquæ Græce ἐγγαστρίμυθοι. Et vt ait Serabus, sic loquebatur per serpentem, sicut per fanaticos. Quencunque enim arripuit, intellectum & rationem tollit, ipséque regit habenas, ac tota erit res enodata ac patefacta. Nunc singula verba perpendamus.

Serpens erat callidus.

SErpens Hebraice dicitur נחש nachash, cui vocem subesse quoque significatum incantandi, magicámque exercendi, & diuinandi, ac tentandi, incredibiliter demiror. Siquidem Hebraice nachash etiam augurari, futurarúmque rerum scientiam quęrere designat. Vt Gen. cap. xliiij. Sciphus quem furati estis, ipse est in quo bibit dominus meus, & in quo augurari solet: id est scientiam quærere, futura vestigare, probare quid eueniat, quid impendeat. Et cap. xxx. Experimento didici, quia benedixerit mihi Deus propter te. Quod Hebraice, נחשתי probaui, inquit, & benedixit me Deus propter te. Et Chaldæus loco probaui, ha-

Abaui, habet נסה tentaui. Omninóque vox designat explorare, artibus quibusdam arcanis secreta quærere, præcipue vt solebant superstitiosi. Mirabile igitur est à nomine serpentis, factum esse verbum nichas, probandi, quærendi futura, idque arte quadam: sicut à dabar quod est verbum, dicitur dibher, loqui. Videtúrque ex isto loco idem esse nomen serpentis ac tentantis, & verbum nichash, quod quasi sonat serpentare, vsurpatum pro eo quod est probare, diuinationem, certitudinémque futuræ rei capere, vt videatur aut Adam instinctu quodam diuino, serpentem appellasse tentatorem ac probatorem, per quam quasi diuinare & cognoscere Deus decreuisset, an diligeretur ab homine, aut ex illo tempore totam gentem, quæ quidem omnis Hebraice loquebatur, cognouisse per serpentem hominem fuisse probatum, ac quasi per eum super homine augurationem ac diuinationẽ Deũ cepisse? Exin, omnem rerum futurarum artem, qua secreta vestigationem ac examinationem appellatam quasi serpentationem. Recte igitur serpens erat diabolus, quia vocat eum tentatorem theologia. Nam serpens & tentator Hebraice idem sunt, idem quoque tentator & dæmon. Et accessit, inquit, ad eum tentator dicens, Verte lapides istos in panem. Escá quoque proposuit mulieri, quasi & illi suggerens, Comede fructus hos suauissimos, & ad cognoscendum aptos. Serpens igitur fuit augurium, ac quædam diuinatio, & probatio. Eámque ob causam dicitur Græce dæmon πειραστὴς, opera eius πειρασμός. Duplices autem sunt omnino serpentes, hi qui dracones dicuntur, & hi qui serpunt. In scriptura interdum vtrunque genus nuncupatur nachas, nonnunquam nomine differunt, appellantúrque dra-
B cones, thaninim. Potest igitur hoc loco nomine serpentis aut draco ingens & alatus, aut coluber intelligi. Magis autem draconem crediderim, vt quasi in forma basilisci se obtulerit, quem Latine regulum potes appellare, quòd gestet in capite quasi coronam perinde atq; gallus. Duæq; sententiæ possunt occurrere, vt vel per verum terrestrémque serpentem dæmon subiens in præcordia sit locutus, aut ipse in forma & phantasmate serpentis apparuerit, sicut coram Pharaone per incantationes Magorũ, & quales canes oblati à Simone Mago, cæteráque multa. Superior disputatio in hunc posteriorem tendit sensum. Fieri quoq; potest vt prior sit verus, quod tota serpentis maledictio corroborat. Illæ quidem meræ fabulæ, vt opinati sunt quidam Hebræi, mulierem voces animalium tunc intellexisse, nutúmque serpentis agnouisse. Quidam ex eis Satan serpẽtem sunt arbitrati, sed ab aliis propter maledictionem coniectam in serpentem terrestrem, vt ingrederetur super pectus, vt comederet terram, reiicitur. Sed hi à Scylla in Charibdin quod aiunt, referuntur. Quomodo locutionem in brutis animantibus ostendent? Non potest ergo melius dici, quàm fuisse dæmonem. Et Hebræus siue Salomon, siue Philon assensus est, φθόνῳ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, Inuidia diaboli, istius scilicet serpentis, mortem ingressam in mundum: quod quidem artificiose & maliciose fecit, sicut omnia, & sicut decet fraudulentum. Duo sunt autem hoc loco dæmonem declarantia, calliditas, & sermo. Nam & si sunt multæ fraudes in animalibus brutis, maiores tamen fraudes, artis & rationis & sermonis indigentes, non sunt. Quomodo autem tanta fraus, nisi à solertissimo & ingeniosissimo deceptore fie-
C ri potuisset? Quod autem dixit callidior, Hebraice ערום arum nomen fere in malum propensius, quàm bonum, magísque malignã astutiam, quàm bonam denotans. Vnde sunt illa: Super populum tuum malignauerunt consilium: quod Hebraice hac ipsa voce significatur. Super populum tuum יערימו iaarimu. Quod Septuaginta transtulerũt κατεπανουργεύσαντο, ex quo intelligimus, quòd isto loco cùm dicitur serpens erat callidior, intelligendum est, malignior, propriumq; est nomen diaboli, πανοῦργος, id est veterator, malignus. Súntque idem πανοῦργος πονηρὸς, & vtrunque est nomẽ diaboli. Et Aquila & cum Theodotione, quod Septuaginta isto loco sapientem transtulerunt, ipsi πανοῦργον. Exodi quoque vbi in nostra editione dicitur, Si quis per industriam occiderit proximum suum: Hebraice est בערמה bearema, quasi per malitiam, per malignitatem & fraudem, & versutiam, studióque maligno. Omnibúsque collectis, hac voce illa nocendi ars, & ingeniosa malitia denotatur, quæ declarauit declarátque semper autorem suum. Serpentem autem omnibus animantibus callidiorem dixit, respiciens posteriores fraudes non præsentem naturam. Non inquàm quia haberet natura calliditatem, sed quia fecerit rem summæ calliditatis. Ideóque non in terrestrem naturalémque serpentem hæc pertinent, sed illum qui ex vna malitiosissime re perpetrata, cognitus & vocatus est malitiosus. Quod cum nulla cæterarum animantium fecerit, iure præfertur omnibus illis, hac parte. Sicut autem nunc ante omnes animantes calliditate præfertur, sic ante omnes animantes

n

paulo post maledicetur. Appellatúsque est ab eo qui genus humanum ab illata morte ex D fraude eius, liberauit, serpens antiquus, contra quem docuit esse pugnandum, vt præmium æternum acciperemus. Quasi referens eadem quæ par est cum cum Adam in paradiso locutum, cùm in aciem descenderet. Idem vtrobique princeps, & hortator magnus, in fine temporum clamans apud mortales, pugnate cum antiquo serpente: In principio, pugnate cum nouo isto serpente, aut mandata mea seruate, nullius suasu à legibus meis discedite, & accipietis præmium æternum. Quare constat Abraham Auen Esdra falli, & fallere, asserentem hæc iuxta sonum accipienda, vt serpens fuerit verus, naturalisque serpẽs, cui Deus scientiam dederit ante omnes bestias, sed non ante hominem. Quæ & antiquorum Hebræorum, & quod irrefragabile est ipsius veritatis testimonio refelluntur. Ratio quoque pugnat aperte. Paulus etiam eximius, astutias satanæ commemorans, credóque cum sua dialecto pro astutia vsum voce ista Mosis ערמה arema, attribuit illi quod & Moses, & mulier. Moses, Serpens callidior cunctis animantibus: Mulier, Serpens decepit me. Paulus autem, Timeo ne sicut serpens seduxit Euam, ita corrumpantur sensus vestri per astutias Satanę. Ergo vt antiquiores Hebræi censuerunt, is erat Satan. Eadem autem sunt nunc atque tum bella, eædem insidiæ, eadem victoria, idem præmium. Si pugnatur fortiter, præmium æternum est paratum: si pugnatum tunc fortiter fuisset, etiam præmium æternum fuisset consecutum. Sed corporalius tunc agebantur. Astabant corporaliter præmium, bellum: Ventum in aciem visibilem, oblatus visibilis hostis, propositum visibile præmium.

Serpens antiquus.

Qui & dixit ad mulierem: Cur præcepit vobis Deus, vt non comederetis de omni ligno paradisi? E

PRo eo quod noster transtulit, cur, imitatus fortasse Septuaginta τί ὅτι εἶπεν, quid est quòd dixit, Hebraice habet אף כי duæ particulæ, quæ sonant, etiámque, esto vt. Ex quo putant nonnulli Hebræi, quia sermo imperfectus sit, alia quępiam antea dixisse serpentem, vt tandem sermonem absoluens, addiderit, nedum, nõ quòd, multo minus præcepit. Quasi ad hunc modum loqueretur: Vos creauit inclytus iste princeps ac dominus, rerum nihil vobis ad beatitudinem denegauit, non denegauit dominatum super omnes animantes, nihil eorum ad alimentum, quæ è terra nascuntur, multo minus igitur arborem istam contingere, fructibúsque eius vesci prohibuit. Chaldæus tamen vt annotationes ostendunt בקושטא ארי in veritate quòd, verum ne est, quòd dixerit. Quod admirabundus cũ deceptione serpens loquebatur, quasi super re noua, & insolita, & incredibili perinde atque illud. *Id cinerem aut manes credis curare sepultos?* Non est, inquit, verisimile, Deus vt ista curet, &, vt secutura mors sit, pomorum esu, secutura est quæ denegatur, inuidetúrque, scientia boni & mali, quæ vos ipsi Deo adæquabit. Ac potius reor inuidere vobis Deum istam diuinitatem. Tale quid videtur serpens esse locutus. Ex quo recte tum deceptor & fraudulentus, tũ calumniator est appellatus. Decipit mentiendo. Vnde & diabolus & mendax, decipiens cũ maxima fraude, tum vt ait Chrysostomus, iure calumniator: quia Deum apud nos, & nos apud Deum calumnietur. Loquitur apud mortales de Deo falsa, eum rerũ humanarũ autorem negans, aut contemptorem prędicans, negans omnipotentem, nostri apud Deũ calumnia occultior. Dicuntur autem sicut & cætera breuibus à Mose, multáque tum dicta tũ F facta necessario interfuerunt, quæ reticētur: credendum est enim pleraque alia ante tentationem & in ipso tempore serpentem fecisse. Quem vbi constiterit an iuxta arborem, an nemore maligno, opaco aut in via, Moses non describit. Tum non ostendit an Eua cum viro tunc esset, aut separatim deambularet animi causa per paradisum. Deinde vtrum in paradiso natus, an exterius serpens aduenerit. Breuibus maxima & copiosissima complectẽs. Credendum est autem fuisse draconem pulcherrimum, cristatum, sublato pectore & collo: qui speculatus formosissimam fœminam per paradisum exultantem, corporeásque delitias captantem, eam minime occupatam, nec ad creatorem suum animo, sed ad delitias illas intentam, inuasit. Nec alterius generis aggressione fuisse putandum, quàm quas homines sæpe faciunt, cùm aut amicos, aut inimicos circumueniunt, aut cùm insidiose ad aliquẽ accedunt. Sed præcipuam diuinæ litteræ testantur dæmonem habere vim, cùm mentes offendit ociosas. Nam, *Ocia si tollas periere cupidinis artes.* Quod ipse veridicus autor etiam docuit, cùm in domum, id est mentem vacantem, paratam, ociosam, eos ventitare sociatos asseruit. Alij eum obambulare, vt deuoret. Ergo obambulantem, causámque nocendi quærentem, credendum est, in mulierem ociosam incidisse. Par est autem, si illa orasset, si cum

Asi cum Angelis & Deo, mente mansisset, nullam hostem vim habiturum fuisse. Interea cũ & Adam seorsum procul, fruens amœnitate paradisi deambularet, tempus opportunum callidus impostor quæsiuit, vt tunc mulierem aggrederetur, cùm nec in cælum intentos oculos haberet, & virili adiumento careret, qui fraudum occultarum eam forte cautiorẽ, attentiorémque fecisset. Nam serpentem visum ab Adam non est credendum, sed perpetrata deceptione, & illis comedentibus subito delituisse. A muliere autem allatum est pomum, viro deambulanti. Ideo persuasus est, non deceptus, vt aiunt Græci, dictum Pauli exponentes. Cùm ergo vidisset eam cæteris omnibus fructibus vescentem, solam quæ in medio erat arborem non attingentem, tum memor eorũ quæ fuerant antea decreta vt si non comederet, mortalitate careret, talibus aggreditur dictis, Cur præcepit vobis Deus? Admonent autem Hebræi in hoc sermone serpentis nominari nomen Dei Elohim duntaxat, non etiam nomen tetragrammum Iehouah, quod semper in superioribus nominatur, dicentes hoc nomen serpentem ignorasse. Atque credendum est non ignorasse hoc nomen serpentem, sed potius reticuisse, sicut sæpe multa diuina reticuit. Veluti cùm rogatus Apollo qui vir fuisset IESVS, respondit, eum fuisse virum sapientem, à Chaldæis occisum, suppressit diuinitatem. Sic nomen suppressit dæmon, quod diuinitatem veram ac solam significaret. Tum nominum diuinorum nimia veneratio, quæ sola prope est apud Hebreos philosophia, in superstitionem abit, dum magis quàm par sit, ventilantur, & excutiuntur, susq; deq; volutantur. Porrò cum hac serpentis interrogatione, expressum mendacium est adiunctum,
B quod mulier si voluisset, facile deprehendisset. Asserit enim Deum præcepisse ne ex omni ligno vescerentur, cùm contra Deus dixerit, Ex omni ligno quod est in paradiso comede. Quod quidem mendacium mulier coarguit incauta, recitans memoriter mãdatum. Ex omni ligno vescimur. Quod & Seuerianus obseruauit. ἡ γυνὴ νομίσασα ἄγνοιαν εἶναι, διορθοῦται τὴν λέξιν, οὐχ οὕτως φησὶν, οὐκ εἶπεν ὁ θεὸς μὴ φαγεῖν ἀπὸ παντὸς ξύλου, ἀλλ' ἀπὸ παντὸς μὲν ξύλου ἐπέτρεψεν ἀπὸ δὲ ἑνὸς ἐκώλυσεν, ἔδοξε μανθάνειν ὃ οὐκ ᾔδει. Hoc est: Mulier arbitrata quod serpens dixerat, cur præcepit ne comederetis ex omni ligno, inscitiam esse, corrigit dicẽs, non vetasse Deum, ex omni nos arbore vesci, sed ex vna tantum. Tum verò visus est didicisse, quod nesciret. Tripléxque mendacium monstrat idem fuisse in serpente, Ne ex omni ligno comederent, vno tantũ vetito. Non morte moriemini. Et, Nouit Deus quòd in quacunque die comederitis, eritis sicut Dij. Denique vbique deprehenditur mendax serpens, scelerum, mendaciorúmque pater & artifex, cùm etiam eos morituros negauerit. Cùm ergo ait, De fructu vero ligni, quod est in medio paradisi. Apparet ex isto loco, quod & Hebræi quidam arbitrantur, in medio paradiso & quasi eodem loco, propinquas fuisse arborem vitæ, & arborem sciendi bonum & malum. Etenim superius sic scribitur, Et lignum vitæ in medio paradisi, hic vero etiam lignũ sciendi est in medio paradisi. Erant ergo quasi duæ præstantes cæteris arbores, insignia mortis & vitæ. Sicut enim mortis arbor dicta est, & tamen nõ est ilico mors secuta, fructibus eius deuoratis, tum arbor sciẽdi dicta, cùm postea si fructus eius attingerentur, mortem futurã prædiceret, quę omnia symbolica
C sunt, minime sub cortice remanentia, sic verã vitam in illa, mortẽ veram in ista debes intelligere. Atq; attentius quod dixi considera. Arbor sciendi dicta est, cuius qui fructibus vesceretur, moreretur. Quid ergo conuenit inter scire bonum & malum ac mori? Cur in eadem arbore vtraque tam secum dissidens res apponitur? Videlicet sic habẽt quiddam paulo magis reconditum, sicut quod dixit ille, Non bibam amplius de hoc genere vitis, nisi cùm fuero in paradiso vobiscum. Hæc, inquit, conuiuia, & dulcissima symposia in terris deinceps nulla vobiscum celebrabo, sed postea exercebimus in cælo, vina suauissima in domo paterna bibentes. Vinum, conuiuium, domus, cælestes voluptates, perennémque habitationem designantia vsurpantur. Hæc repeto sæpius, allectus cupiditate rem abstrusam explicandi. Vescebantur ergo fructibus cæterarum omnium arborum, qui cibus erat illius temporis, vno solo vesci prohibebantur. Nam arbor vitæ astabat quidem & ipsa veluti præmium, de cuius fructu vesci non quidem prohibebantur, sed vetabãtur attingere, inaccessúsque erat & locus & arbor. Itaque quod sæpenumero admonui, apparet esse verum, pleraque omitti à Mose, quæ à minime tardis in descriptione eius possint intelligi. Nam cùm daretur facultas omnium fructibus arborum vescendi, vna duntaxat prohibita, arbor vitæ tamen reticetur nec dicitur ferme quod dicendum fuisset, & quod dictum par est. Si abstinueris ab ista, fructus istius æternos degustabis, assequeris qui terrestris es vt sis immortalis & cælestis. Hæc fuisse dicta est verisimile, quando postea vidimus eiectum

Adam, ne comederet ex arbore vitæ. Quo perspicitur, si non fuisset eiectus, ad illa poma aditum ei fuisse pandendum. Hæc tamen non dicuntur. Quódque ait mulier, De fructu lignorum quæ sunt in paradiso, vescimur. Quanquam fons habet, De fructu ligni, vnico numero intelligendæ tamen sunt omnes arbores. Figuráque est synecdoche, qualis inferius: Abscondit se Adam & vxor eius à facie domini Dei in medio ligni paradisi: eos enim intra densa nemora aufugisse credendum est. Sunt ergo caute & accurate omnia exploranda, & quod vno in loco emittitur, declarandum ex altero. plena est enim repetitionibus hæc descriptio ob ea quæ in antecedentibus omittuntur. Nam & hoc loco mulier repetens mandata Dei, præcepit ne comederemus, & ne tangeremus illud. Addidit, ne tãgeremus, quod quidam etiam monent, & Hebræi superius omissum. Atqui verisimile est, in mandatis traditum, quo magis essent cauti, & periculi securi ne tangerent. Quorundam enim vitiorum fuga victoriam assequimur: alia eundo obuiam, & resistendo superamus. Voluptates & illecebræ, qui velit ex eis victoria potiri, fugiendæ sunt, atque auertendæ: remouendus aspectus, tactus, quæ prima sunt, tunc absistit accessus. Insanit autem qui se putat inter arma & tela posse versari securum & illæsum. Cui autem esset à rege mandatum à meretrice se contineret, nónne tutior esset, si conspectum eius aufugeret, longe autem si colloquium, multo autem magis si contactum. Nulla igitur superfuit excusatio: præceperat Deus vt ne attingerent fructus, ne tactis his & irritata gula, comederent. Superius ergo in descriptione, cõtactus fuerat omissus. Et mulier totum imperium animo retinebat, vt excusatio locum nõ habeat. Hócque mihi magis probetur, quam quod Salomon, & Nicolaus suspicantur mulierem pręceptum aggrauasse ex displicentia: plurima enim sæpe probauimus omitti, postea referanda. Nam & minas mortis, non eo refert modo, quo fuissent pronuntiatæ. In quacunque, superius dicebatur, die comederis ex eo, morte morieris: & id soli viro videtur ibi præcepisse: nunc mulier etiam sibi ait à domino imperatum numero multitudinis referés præceptum. Tum ait: Ne forte moriamini, quod quodam diuerso modo fuerat antea pronuntiatum. Quod autem serpens respondit, Non morte moriemini, & quæ sequũtur. Duo manifestaria mendacia, & imposturæ duæ: Omnis enim deceptio fit cum mendacio. Ac primum falsa imago sumptã, tum dixit eos non morituros, postea similes Diis futuros ista arbore: cùm non ista, sed illa vitæ similes futuri essent Deo, vel Angelis. Idq; credendum est Deum pollicitum. Contemplare fraudem, artificiosúmque mendacium. Inferius Deus dixit, Nunc ergo ne forte sumat de ligno vitæ, & viuat in æternum. Hæc inquam erat futura similitudo, in immortalitate scilicet & æterna vita, cum qua omnia diuina bona sequebantur. Omnibus enim erumnis claret immortalis, tum eam non habent nisi animi puri, & à contagio peccatorum liberi. Quare hæc erat immortalitas vera, occultata, & suppressa à serpente. Atque prudenter docuit Gregorius dæmonem apud nos, aut imminuere, pondúsque detrahere præceptis Dei, aut recitare in contrarium. Imminuit autem recitauítque in contrarium, primum quòd Deus non constituerat immortalitatem in cognoscendo bono & malo, sed in abstinendo ab altera arbore, & in degustando fructu vitę, tum ista similitudo cognoscendi bonum & malum, non solum non erat profutura, sed iacturã incredibilem præbitura. Quod tacebatur ab illo referente quædam tantum, & quasi letiferum hamum sub oblata superne esca occultante. Escam cognitionis, & similitudinis offerente, venenum letale tegente. Ac cupiebat nocere præsentius, addens scientiam Dei. Scit, inquit, Deus oculos vestros reuelandos, Diísque similes vos futuros. Si Deus scit, certum est, & necessarium. Non erit secus. Ac quod ait,

Deceptio fit cum mendacio.

Eritis sicut Dij.

PRo Diis Hebraice est Elohim. Quod cum & Deum & angelos, & maximos quosque viros ac principes designet, varium potest hic efficere sensum. Abeuntq; & Hebręi & Græci omnes in diuersas sententias. Primumq; Chaldæus. Pro Diis posuit רברבין rabrebin, magnos, principes, summates, quod angelorum etiam est nomen. Hebręi exponunt, sicut Angeli, Septuag. ὡς θεοί, sicut Dij, assentitúrque Hieronymus. Potest etiam dici, sicut Deus: eadem enim est hic in Hebraico semper oratio. Scit enim Elohim, quòd in quocunque die comederetis ex eo, aperientur oculi vestri, & eritis sicut Elohim. Et inferius: Ecce Adam sicut vnus ex nobis, sciens bonum & malum. Rabi Salomon exponit secretorum cognitores, vt aperiendos eorum oculos, sit occulta & abstrusa eos cognituros. Dicendum est igitur, calliditatem & fraudem quam tribuit Moses serpẽti, ob multiplices fraudes eã tribuisse, non solũ quòd homines negauerit morituros, sed quòd futuros ob hanc cognitionem,

Calliditas et fraus serpentis dæmonis.

oculosq;

A oculosq; patefactos, Dei similes prædicauit. Quare videtur hoc modo maxime posse dissolui quod occurrit, quomodo videlicet sequatur similitudo Dei ex oculis patefactis & nuditate cognita. Videntur enim hic se hæc tria consequi, oculorum apertio, scientia boni & mali, similatio ad deum. Quæ si vera essent, multa indissolubilia sequerentur. Primum, quòd antea non fuerint Dei similes: tũ quòd videretur inuidia, si noluisset eos scire, sed potius imperitos esse maluisset, nec probabile est ex hoc cõsecutũ esse peccatũ. Tum si Deus & angelus scientiam boni & mali habent, vt postea demonstratur, quomodo ipsi sine peccato, homo cũ peccato? Oportet igitur esse cautos, ne à simplicitate sermonis decipiamur. Sermo enim simplex est, non addens ea quæ amoliri dubitationes possent. Asseramus igitur hanc esse illam calliditatem quam proposuit à principio, cùm asserit eos similes Dei futuros, sciendo bonum & malum. Nam quanquam Deus postea dixerit: Ecce Adam factus est sicut vnus è nobis, sciens bonum & malum: retulit ea quæ suggerente serpente, homo cõcupisset, & quasi ironice: Bene, inquit, ecce assecutus es, vt esses similis nostri: habes quod tota mente petisti, & vocem serpentis audisti: esto, sed lignum vitæ nõ gustabis. Quare qui exponunt, Eritis sicut Dij, scientes per vos, & cauti, & quasi ope diuina non indigentes, aut abstrusorum cognitores, non remouent scrupum, male habentem eos qui hæc legunt. Nõ enim ob istud, similitudo cum Deo videtur demonstrari: sed quòd aperti sunt oculi, & cognouerunt se esse nudos. Hæc scientia, hæc assimilatio, de hac locutus serpens, & quæ locutus esset, videntur consecuta, consecuta dico asserente Deo, factum hominem similem vni B ex ipsis. Sed quia non vidimus per amissam simplicitatem, cognitamq; nuditatem, quicquã diuinius hominem habuisse, imò diuinitatem perdidisse, cogimur interpretari, verba ista serpentis esse meram imposturam, nec futurã vnquam similitudinem cum Deo, in cognoscendis malis & bonis fuisse. Verba autem Dei posterius, Ecce Adam sicut vnus è nobis, cogimur interpretari, quasi ironice recitata, sub eadem forma, qua fuisset serpens locutus. Attigisti ait, quo voluisti, & nostri similis effectus: egredere igitur de paradiso, videamus istã similitudinem, istam quam oblatam à serpente non recusasti diuinitatem, vt cognita turpitudine tua, mortis etiã necessitatẽ incurras. Hæc erit diuinitas serpentis, pro ea quam tibi paulo ante in alia arbore pollicebar. Pro me, serpentẽ: pro vitali arbore, arborẽ scientiæ miseriarũ & turpitudinis tuæ elegisti. Sint igitur fructus electioni respondentes: Vt, *Virgil.7.*

Sanguine Troiano, & Rutulo dotabere virgo. Et, *Virgil.11.*

Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.

Quod genus apparet etiam apud Esaiam, cap. xxx. Cùm populus diceret, Nequaquam, sed ad equos fugiemus. Propheta vero ex persona Dei asserit quod illi dicerent, sed in alium sensum, Ideo fugietis. Ita, inquit erit, vt dicitis, fugietis, sed persequente vos hoste. Sic & Adæ, Factus est sicut nos, cognoscet bonum & malum, sed in suam perniciem. Hæc nos dicere & ad istum modũ interpretari cogimur, perspectissimũ habentes sermonem Mosaicũ esse partim simplicissimum, partim cõpendiosissimum: sermone humano & simplici & breui ac quas rudi, nõ copioso, & ornato, & locupleti, maxima sacramenta recitari: multáque C non dici, dicenda, quod ex Hebraica loquendi consuetudine scimus proficisci. Nec fas est nos hanc cõsuetudinem non videntes decipi. Vt cum dolore cordis tactus est, & pœnituit. Et cõtra turrim ædificantes, Venite confundamus eos. Quomodo enim ex ea arbore erat cũ Deo similitudo futura, si ex ea mors erat cõsecutura? Falsa igitur & adumbrata promissione eos circumuenit, quasi scire bonum & malum, esset, esse Dei similem: cùm potius esset esse dissimilem, & oculos habere patefactos, non scientiam qua Deo sis similis, sed miseriam & calamitatem esset comparaturum. Clarumq; est homines post casum non solum maiorem scientiam, quasi similes essent Dei, non habuisse, sed omniũ consensu, longe minorem, in miseriorémq; conditionẽ eos cecidisse. Quos antea fuisse sapientes, declarat nominũ impositio. Quis credat autem maiorem scientiã ex ruina accessisse. Accessit quidem vt oculi eorũ aperirentur, vt noscerent se esse nudos, sed in eo nulla est cũ Deo similitudo. Id quoq; est admiratione dignũ, qua tandem ratione nosse nuditatem, sit nosse bonum & malũ. Quid est enim bonum & malum? an non antea norant hæc ipsa? Si non nossent, nõ homines vtiq;, sed bruta fuissent. Duæ sunt igitur hoc loco Hebraicæ locutiones, scire bonum & malũ & oculos aperiri. Tertium est adiiciendũ, non arborem hanc vim habuisse aperiendorum oculorum, quod solum à Deo fieri potest: sed peccatũ ex arbore consecuturũ. Sunt ergo locutiones Hebraicæ, primũ scire bonũ & malum, ex aliis autem locis declaro quam habeat vim genus istud loquendi. Nam quanquã multiplex est bonũ & malum (est enim in *Nosse bonũ & malum quid.*

ſubſtantia, in qualitate, in relatione, tum in varia qualitate: nam forma bona dicitur etiam Hebraice, & pomum bonum, & homo fortis, bonus ad bellum eſt, & bonum vtile, & honeſtum: Totidémque modis dicitur etiam malum) ſcire tamen bonum & malum duos habere poteſt ſenſus, vt deſignet partim profundam quandam cognitionem & calliditatem, quam certum eſt hominem non habuiſſe, ſed habuiſſe ſerpentem. Ideo vocatus eſt callidus, & Salomon paruulos hoc habere denegat, dicens: Vt detur paruulis aſtutia. Vbi pro aſtutia eſt eadem illa vox qua ſerpentis aſtutia denotatur, ערמה & hæc iſto loco ex parte intelligenda eſt. Alter autem ſenſus eſt, qui facit hanc eſſe peculiarem Hebraice linguæ locutionem, quòd appellant ſcire bonum & malum, id quod ſeparat omnem aliam ætatem à pueritia. Quod apparet apud Eſaiam: Antequam puer ſciat reprobare malum & eligere bonum. Idem enim eſt etiam hic in Geneſi, ſcire bonum & malum, ſcire eligere bonum, reprobare malum. Quod non eſt in paruulis & ſimplicibus. Eáque res præcipue in rebus venereis exiſtit. Vt qui neſciat hanc rem, eum dicant neſcire bonum & malum. Eámque ob cauſam corpora non tegunt pueri, ignorantes ac non videntes quid ibi rei ſit. In libris quoque Regum Berzelai ait, Nunquid vigent ſenſus mei ad diſcernendum ſuaue aut delectabile? Hebraice, An cognoſcam bonum aut malum? Ex quo exemplo intelligimus hoc referri etiam poſſe ad voluptates, ſicut tranſtulit Hieronymus, apud Eſaiam vero, non refertur ad ſenſus, ſed animum, idque etiam iſto loco. Cum hac inſcitia, eſt omnium malorum ac bonorum ferè adiuncta imperitia, vniuerſaliſque ſimplicitas. Noſcunt quidem multa pueri, norunt parentes, norunt ſocios & amicos. Alia quoque multa credẽdum eſt primos illos tenuiſſe, quæ neſciãt paruuli. Vt fuerint quidem ſapientiſſimi, ſed fraudum & aſtutiarum imperiti. Declarant enim magnam in homine ſapientiam, non ſolum nominum inuẽtio, ſed prophetia, cùm intellexit relinquendum patrem & matrem ob vxorem, & cognouit eam de latere & carne ſua creatam. Hæc paruuli neſcirent. Erant ergo clauſi eorũ oculi ad agnitionem turpium. Sicut puer Eliſæi, alias vti reliqui homines, veluti autem cæcus nõ videbat equorum igneorum plenum montem: Orauitque Eliſæus: Domine aperi oculos pueri huius vt videat: Et aperuit, inquit, dominus oculos pueri, & vidit, quia ecce mons plenus equorum & curruum igneorum in circuitu Eliſæi. Hoc exemplum plurimum adiuuabit imbecillitatem ad intelligendum iſtum in Geneſi locum, Scimus enim hinc quid ſit oculos habere clauſos, quid eoſdem patefieri. Intelligimus fieri poſſe, qui ſint alias oculatiſſimi, poſſe habere in vna re clauſos oculos. Scimus id fieri à domino, vt tum non videamus, tum reuelentur oculi. Siquidem iſto ipſo loco eſt pulcherrimum eorum quæ diximus exemplum. Subdit enim: Hoſtes vero deſcenderunt ad eum. Porrò Eliſæus orauit ad dominum dicens, percute obſecro gentem hanc cæcitate: percuſſitq; eos dominus ne viderent iuxta verbum Dei: Ecce domini eſt claudere oculos, id eſt mẽtem. Vt qui omnia alia, quoad mortali fas ſit, cernat, vnam tamen aliquam rem non cernat. Nam hi ipſi, quos vt cęcitate percuteret precibus impetrauerat, non erant omnino cæci, ſed in eo tantum, quòd Eliſæum, & vrbem Samariam non cognoſcebant, illum alterum quendam hominem, hanc alteram vrbem exiſtimantes. Sequitur enim: Dixit autem ad eos Eliſæus, Non eſt hæc via, neque iſta eſt ciuitas: Sequimini me, & oſtendam vobis virum quem quæritis. Duxit ergo eos in Samariam, Cúmque ingreſſi fuiſſent in Samariam, dixit Eliſæus, Domine aperi oculos iſtorum vt videant. Aperuitque dominus oculos eorum, & viderunt ſe eſſe in medio Samariæ. Quo exemplo agnoſcimus conſuetudinem tum ſcripturæ diuinæ, quæ oculos appellet mentem, & videre ipſum intelligere: tum non ſolum diuinam poteſtatem, ſed modum quo poteſt effici vt non agnoſcamus videamúſque, etiam ſi eſſent in conſpectu quæ poſtea reuelantur volente Deo. Eſt aliud memorabile exemplum, quod etiam adducitur à Gennadio, de Ionatha, cùm pugnaret pater aduerſus Paleſtinos, guſtauit in ſylua fauum mellis. Apertique ſunt, ait ſcriptura, oculi eius. Nec dicit quam oculorum apertionem, cùm antea proculdubio videret de qua re nunc non diſputo, tantum oſtendo etiam alibi ex guſtu, effectam eſſe cognitionem. Sicut & in Euangelio, oculi diſcipulorum in fractione panis. Erant igitur clauſi eorum oculi ſic ad turpitudinem quod ſcire bonum & malum iuxta ſcripturæ conſuetudinem appellauit, ſicut illorum ne viderẽt Eliſæum, nec ſe adduci ab eo in Samariam agnoſcerent. Ilico autem ſunt ad preces iuſti oculi patefacti, & intellexerunt ſe eſſe in mediis hoſtibus. Sic homines primi eſo pomo cognouerunt bonum & malum, id eſt, nuditatẽ ſuam cognouerunt, non ligno hanc vim habente, fieri enim id non poteſt, ſed peccato, permittente tamen iuſtitia, vt qui præuaricatus eſſet iuſſa Dei, amitteret quãdam felicita-

Scire bonũ & malũ.

Oculos habere clauſos ſiue apertos quid ſignificet.

D E F

A felicitatem & inſcitiam malorum. Erat autem Adam aliàs oculatiſſimus, ſicut illi nihil humanum ignorabant, niſi quòd ſe duci in Sama iam non videbant, ductorem, viam, vrbem ignorantes, videntes autem omnia alia. Duo ſunt igitur de patefactis oculis exempla, quibus locus Geneſeos enodatur. Crediderat autem Adam quòd à ſerpente fuerat aſſertum, iſtam cognitionem, & oculorum reuelationem eſſe ſcientiam diuinam: ſed eum opinio & impoſtura fefellit. Sicut illis melius fuiſſet neſcire ſe eſſe in hoſtili vrbe. Nam incredibili pauore & gemitu credendum eſt eos circumuentos, à rege interficiendos, niſi iuſtus obſtitiſſet. Ac fortaſſe & eo decepti ſunt primi parentes quòd cognitio boni & mali erat amphibola, quemadmodum idem ille ſerpens in reddendis reſponſis poſtea fuiſſe perſpectus eſt, quæ ſemper obliqua, vt in diuerſas ſententias poſſent interpretari, reddebat: ſic eludens quam ſibi ob diuinitatem comparare apud homines nitebatur.

Aio te Aeacida Romanos vincere poſſe. Et, — *Cic. 1. de diuinatione.*

Crœſus Halin penetrans magnam peruertet opum vim.

Amphibola igitur erat ſcientia boni & mali. Optima quidem ac laudatiſſima eſt hæc ſcientia, eámque iuſti & angeli & Deus poſſident, cognitióque eſt ſummorum bonorum: aliàs autem cognitio boni & mali eſt nocentiſſima innocentiæ & ſynceritatis ablatio, detractio niuei candoris. Quale dicitur in Exodo de populo in ſcelus idololatriæ prolapſo. Videns ergo Moſes populum, quòd eſſet nudatus, Spoliauerat enim eum Aaron propter ignominiam ſordis, & inter hoſtes nudum conſtituerat. Hac amphibologia oraculi deceptos par B eſt primos illos: oraculum enim appello, quod plerunque reſponſa dæmonum ſic ſolita ſint poſtea vocari. *Oraculum.* Mouit quidem Grçciæ theologos quòd ſerpens futurum cognouit, & prædixit, eorum oculos aperiendos, cùm ſit apud omnes diffinitum, ſolum Deum habere cognitionem futurorum. Reſpondet ergo Gennadius ſapientem, vel callidiſſimum à ſcriptura dæmonem prædicari. Itaque poſſe eum è minimis maxima, è præſentibus futura colligere. Ex his autem quæ Deus præcepit, minis intentatis Adæ, cùm comederis ex hac arbore, ſcito te moriturum, eum agnouiſſe, fore vt lapſi & præuaricati, nuditatem agnoſcerent, pulſis omnibus bonis. Deinde ex eo quod ſenſerat arborem appellatam ſciendi bonum & malum, agnouiſſe, ex ea fore nuditatem, nomine hanc vim indicante. Quanquam Theodorus prudenter & ipſe iſtud diſſoluit increpans neſcio quos, qui dicerent impletum eſſe vaticinium ſerpentis, cùm ſe nudos eſſe agnouerunt. Non enim de nuditate locutum eſſe ſerpentem, ſed ex eo quod audierat ab eis appellatam arborem ſciendi bonum & malum, arripuiſſe id, & dixiſſe eos ſapientes futuros, ſi fructus illos deguſtarent, ὁ μὲν γὰρ διάβολος τὴν διάνοιξιν τῶν ὀφθαλμῶν οὕτω φησὶν, ὡς ἂν καὶ ἔννοιαν ὀξυτέραν ἐσομένων, καὶ δυνησομένων δίκην θεῶν ὁρᾶν ταῖς ἐννοίαις. Hæc Theodori ſententia vehementer mihi placet, vt aliud fuerit, ſe nudos agnouiſſe, aliud quod ſerpens innueret, ſuſpicatus maiorem quendam ſcientiam & æqualitatem cum Deo, ex guſtu fructuum oſtendi. Sicque volens eum in exitium pertrahere. Crediderat eſſe ſublimem quandam & diuinam Heroicámque ſcientiam, erat autem ignobilis, miſerabilis auerſanda, fugienda. Oculi igitur eorum tenebantur, ne nu- C ditatem ſuam agnoſcerent, licet alias eſſent homines prudentes, ſicut hi qui cum reſurgente comedebant. Hócque erat mirabile & clementiſſimum donum Dei, amiſſum poſtea ex peccato.

Vidit igitur mulier quòd bonum eſſet lignum ad veſcendum, & pulchrum oculis, aſpectúque delectabile.

Vidit pro eo quod eſt intellexit, Hebræi exponunt, & bonum dulce deſignat. Vidit autem ex ſerpentis monitu demonſtantis mirificéque commedantis eorum fructuum dulcedinem, & ad eam capeſcendam incitantis. Fortè non eſt abſurdum quod aiunt nonnulli Hebræi venenum quaſi ſubeſſe fructibus illis propter minas Dei, mulierem dubitaſſe. Hánceque ſuſpicionem ſerpentem remouiſſe. Fitque ſolitum à Moſe vt quod fuerat omiſſum, repetat. Tacuerat ſerpentem fructuum eorum ſuauitatem prædicaſſe, ſed de cognitione tantum docuerat mulieri fuiſſe locutum. Nunc iuxta indicium ſerpentis docet tria, & ſuauitatem fructuum mulierem audiſſe, & pulchritudinẽ vidiſſe, & ad cognoſcendum valere, ſenſiſſe. Nihil dum guſtauerat, eóque ſcire non poterat fructuum ſuauitatem: par eſt ſic ſerpentem dixiſſe, En fructus huius arboris, quam vetuit Deus vos tangere, omnibus qui ſunt in Paradiſo, guſtu ſuauiores, pulchriores aſpectu, quin & pandere abdita poſſunt, vt animus veſter, qui nunc propemodum caligat, plurima ſit cogniturus, quorum ſcientia, vel ipſi Deo adæquemini. Quin igitur eos attingis, Neque enim quod reris ſubeſt

periculum sed amplior vberiórque cognitio, quam profecto vobis Deus iste vester inuidet: eámque ob causam, habens exploratum fore vos illi similes, fructu isto degustato, prohibuit vos ad hunc gradum conscendere, sed si me audieris, non carebis tanto diuinorum pomorum gustu quominus & animo cognitionem, & palato suauitatem hanc capias. Hæc ille malus. Porrò quod ait: Aspectúque delectabile, vt in annotationibus ostensum Hebraice ad hunc præcise modum נחמד להשכיל concupiscibile ad cognoscendum, expetibile ad intelligendum. Quocirca cùm verbum Hebraicum designet cognoscere, potest tamen aut ad oculos, aut mentem referri, quia & apud Græcos νοῆσαι videre est interdùm, & vicissim videre pro intelligere, & intelligere pro videre, καπνὸν ἐπιθρώσκοντα νοῆσαι. Fumum spectare micantem, ait Homerus. Sed quoniam & de cognitione est superius dictum, & hic quod ad oculos pertineret propositum, cum ait pulchrum oculis, videtur hoc postremum ad cognitionem referendum, & Hebræi eò pertinere dicunt, quod eo essent oculi eorum reuelandi, & cogituri bonum & malum. Quidam ex eis delectabile ad cognoscendum, quòd in intellectu ex eo credidisset delectationem forè, quòd voluptatem daturus esset fructus menti. Collectis igitur omnibus sententiis videntur omnes propensiores, vt hoc pertineat ad intelligendum non ad aspiciendum. Nam & Chaldæus, לאסתכלא בה ad intelligendum per eam. Posset qui vellet tueri quod transtulit Hieronymus, quia sicut videntes dicebantur intelligentes, & oculus etiam cognitionem Hebraice designat, & apud Græcos item præter superius apud Homerum exemplum, etiam illud: E

Homer. Odyss. a. Τοῖος ἐὼν, οἷον μὶν ἐγὼ, τὰ πρῶτ' ἐνόησα,

Isque foret talis, qualis cùm vidimus illum.

Sic vicissim intellectu pro visu positum nos posse arbitrari. Quódque sequitur: & tulit de fructu eius, etiam apud Hebræos fuerunt qui crederent hanc arborem fuisse ficum, quia texuerint inferius è foliis ficus perizomata. Reprobatur ab aliis, quia si id esset, dixisset eo loci, Tulit folia arboris sciendi bonum & malum, &c. Alij frumentum. Varias arbores testatur theologia in paradiso extitisse, plurésque ferunt regiones orientis vbi erat paradisus, nobis incognitas. Itaque diffiniri non debet. Nam folia ficus acceperunt, quod hæc sint latiora, aptioráque ad tegendum. Sunt ex iis qui putent in paradiso sola, nusquam terrarum alibi fuisse has duas arbores, vitæ, & sciendi. Quódque ait: Deditque viro suo, additur Hebraice עמה secum suspicantur quidam Hebræi, ibidem fuisse etiam virum, nec latuisse cum dolos serpentis, eámque ob causam pœna capitis fuisse multatum, & cum ingenti indignatione eiectum de paradiso. Sed id vtcumque, designat hoc in Hebraica dialecto, simul, pariter dedit, inquit, pariter etiam viro, ascito & aduocato ad se. Neque enim credendum est, cum imposturæ affuisse. Quidam Hebræi asserunt idcirco eam viro dedisse, ne ipsa sola moreretur, aliámque vxorem vir acciperet. Erat videlicet fœminarum copia in paradiso. Potius ea est ratio, vt apud Pythagoreos circumferebatur, τὰ τῶν φίλων πάντα κοινὰ, Sunt omnia communia amicis, etiam mala, trahimúsque amicos nobis charos & gratos, sæpissime in commercium nostrorum malorum. Sic illa non patiebatur quem ardentissime diligeret ea carere re, quam pulchram visu, gustu suauem, ad cognoscendum idoneam iudicasset. Putabat se thesaurum, Magicénque veram reperisse, quibus vanitatibus quotidie videre est qui miserabiliter instar primæ mulieris eludantur. Dæmonum inuentum, qui sicut tunc scientiam pollicebatur, sic nunc his ludificatis & deceptis per impostores promittit. Hoc credebat mulier se manu tenuisse, eóque fuit grauissimum scelus. Et vt ait Augustinus, nimium potestatem suam amabant, & pares esse Deo voluerunt. Aptissimum deceptionibus instrumentum mulier, quo viri decipiuntur. Ipsaq; sola à serpente decepta est, sicut testatur sapientissimus Paulus, cuius testimonio totus mundus debet assurgere, Adam inquit πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα εὔα, καὶ ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε. Primus fictus est, postea Eua: & Adá non est deceptus, sed mulier decepta in preuaricatione fuit. Ex quo perspicimus virum non affuisse fraudi, & vt ait Nicolaus, ne delitias suas contristaret, non recusauit pomum oblatum ab amata, vt incurrerit crimē δυσωπίας, de quo preclare scripsit Plutarchus. Est enim noxia quędam, & detestanda verecūdia, vt si quis rem turpé amico petenti erubesceret denegare. Et quod ait, Et aperti sunt oculi amborū. Nota est consuetudo diuinarū litterarū, oculos non tam corpori quam animo tribuentium. Qui cum non vident neque agnoscunt quid, clausi in eo dicuntur: patefieri autem cum euigilant. Allata varia superius exempla, & nunc illud: F

A Reuela oculos meos, & conſiderabo mirabilia de lege tua. Poſtulabat ſapientiam, cognitionem. Sic primi illi affectauerunt ſapientiam, & quam affectauerunt, potiti ſunt, vt cognoſcerent bonum & malum, cognoſcerent nuditatem. Quæ fuit exitialis, perniciosáque ſcientia, trahens ſecum multa malorum examina. Neque ego aſſenſerim quibuſdam Hebræis qui cenſent, fructum iſtius arboris appetitum Veneris iniecisse, eóque eſo, homines turpitudinem ſuam texiſſe, perſpecto eo, quod has ſedes obtineret. Aliud latentius, abſtruſiúsque ſubeſt: omnes enim fructus, omnis eſca poteſt efficere, quod illi in vno ſuſpicantur. Ex præuaricatione fuit cognitio nuditatis, & vt daretur eis quod poſtularunt, & in quo ſerpenti crediderunt, quámque ſapientiam concupierunt, crediderúntque illi. Nuditas autem, vt dixi, facile poteſt ex Theologia ipſa oſtendi: eſt quidem corporis, ſed deſignat confuſionem, quam prius ignorabant, non quod in confuſione eſſent, ſed non erant in eo, quod non intelligebant. Cùm vero ſe nudos vidiſſent, tunc bonis omnibus exutos ſe agnouerunt. In Deuteronomio tria mala commemorantur infligenda, fames, ſitis, nuditas. Et apud Ezechielem quæritur Deus, quòd cùm nudam in Ægypto vidiſſet Eccleſiam Iudaicam, texeritque eam, recipiat pro beneficio contemptum. Ergo ſicut ſymbolica fuit arbor vitæ, ſic ſymbolica cognitio nuditatis, quaſi cognitio miſeriarum, quæ nuditate continentur. Quæ prius neſciebantur, & quia neſciebantur, etiam non aderant. In hac cognitione nuditatis, eſt amiſſio ſynceritatis, & candoris, tum cognitio nuditatis & malorum. Portò quod ait, Pſal. 118.

B *Fecerunt ſibi perizomata.*

GRæcum eſt, Latine ſonat ſubligacula, eadémque eſt deductio Hebraica חגרות chagoroth, à chagar, ligauit. Alligauerunt autem fœmori ramum cum foliis, ramum oblongum, qui fœmora vndique cingeret. Sunt igitur ex Hebræis, qui idcirco exiſtiment eos fœdas partes texiſſe, quòd eſo fructu, ilico libidinis amor virum arripuerit, vxorémque cognouerit, hánceque volunt fuiſſe boni & mali cognitionem. Siquidem & pueros cum primum agnoſcere bonum & malum incipiant, appetitu fœminæ irritari. Sed hæc ideo ſtare non poſſunt, quia tametſi etiam non peccaſſent, futuram tamen prolem fuiſſe, non ſolum ipſa ſcriptura demonſtrat, ſimul ac enim ſunt creati, aſſociati ſunt, Et eam vxorem ſuam pronuntiauit Adam, idq; ante caſum: tum cum ratione maxime conſentit, non vnũ tantum futurum fuiſſe, cui cælum & terræ, omnéſque res quæ ſub oculos cadunt, crearentur. Deberemus igitur humanam propagationem peccato. Arbitratur quidem etiam doctiſſimus Hieronymus quodam loco eos ſi non peccaſſent, in perpetua virginitate permanſuros, virginéſque in cælum ſubleuandos: ſed tum Theologia videtur alia ſtatuiſſe, tum Auguſtinus, pluréſque alij, quorum ſcriptis & illuſtrata & confirmata eſt ſapientia Chriſtiana, cenſent eos ſi non peccaſſent, ſine peccato prolem fuiſſe procreaturos nulla irrationabili, & inordinata libidine membris irritatis, ſed rationi obſequentibus. Sed forte Hebræus voluit facta tranſgreſſione, extemplo motum inordinatum membra ſenſiſſe, animámque in voluptatem carnis acquieuiſſe, eóque texiſſe illos eas partes, quarum officium per peccatum, quod vniuerſale in animos & corpora malum effudit, ſapientiámque C & clauo, & reliquæ compagi abſtulit, erat deprauandum. Et Auguſtinus ait oculos patefactos ad concupiſcendum ſe inuicem, & animum rationalem, motum beſtialem erubuiſſe. Oſtendimus autem ſuperius quòd ſicut comedebant, officiiſque ſuis cætera membra fungebantur, ſic illa quæ, ablata innocentia ſimiléſque cæteris mortalibus effecti cooperuerunt, fuiſſe ſua munera abſolutura. Omnino autem fieri non poteſt, vt ſolum pomum & libidinem accenderet, non è cæteris fructibus deuoratis vnquam antea incenſam, & nuditatem ſubito detegeret, vnóque momento omnia panderet. Ad maiores ergo cauſas videtur referenda cognitio nuditatis, ad peccatum validiſſimarum virium, vt quod mortem induxerit, multo certe facilius alia quædam minora mala, coorta, regina malorũ præſide tranſgreſſione. Nam ſi quis cauſam quærat quamobrem aperire fœdiores partes erubeſcamus, quas & ipſa natura recondit, videntur plures cauſæ: præcipua eorum membrorum deformitas, in quibus, natura, quia tegenda erant, non decorem, ſed vſum quæſiuit, eóque çùm cætera membra ſint venuſta, in his ſumma turpitudo eſt: propterea obſcœna dicuntur, & fœda, & ob fœditatem, pudenda. Omnia enim turpia oculus humanus deteſtatur. Nam & exonerare Venerem in propatulo erubeſcimus, habitu quoque deformi incedere, mores item turpes, qui varij ac multiplices ſunt, naturali ſenſu execramur. Ac ſicut mirifice quacunque venuſtate ſiue oculorum, ſiue aurium, ſiue cæterorum ſenſuum,

Perizomata.

Nuditatis cognitio.

delectamur, sic aspernamur contrariam turpitudinem. Quicquid autem in his membris D
est, turpe est & deforme, figura, motus, positus: Ipsáque generatione & partu nihil est fœdius. quæsiuit igitur in his natura vtilitatem, non venustatem, eóque abscondit in infimas, auersásque ab oculis partes: quam & ars imitata, in ædificiis ab oculis amandat secessum, quem Græci vocant ἀπάτητον, quasi à frequentia remotum, eáque pars in toto ædificio est deformior: Et apud viros probos ad eum locum non acceditur, nisi capite velato, & silendo, vel videri illic, & loqui erubescentes. Quare non propter peccatum videmur ea membra contegere. Siquidem non minus atrocia peccamus lingua, & manu, oculis. Ipse quinetiam animis, quæ sanctissima pars est, non solum peccat, sed fœdissimarum rerum sæpe fons est, & hospitium. Quocirca censuerim magis illam hominum primorum nuditatis suæ cognitionem fuisse, qualem superius vno claro & euidenti exemplo demonstratũ est, cùm de populo in turpissimam idololatriam prolapso dicitur. Videns ergo Moses populum quod esset nudatus, spoliauerat enim eum Aaron propter ignominiam sordis, & nudum inter hostes constituerat. Vt hęc cognitio nuditatis fuerit symbolum omnium miseriarum. Nam tametsi prius essent nudi, non agnoscebant tamen nuditatem, eóque nihil oberat, nullum habens malum nuditas, quasi non esset, vt quæ non sentiebatur, nec videbatur. Tales enim erant, quales fuerunt creati. Neque enim sericum sutorésque aderant Texerunt autem cognita nuditate, corpus, venientes ad totam humanam conditionem. Nam paulo post sudare & laborare cœperunt, fecerúntque omnia, quæ nunc fiunt à mortalibus. Vt ergo tropice dicta est nuditas illa in Exodo, pro ruina populi, contracta est sce- E
lerata idololatria, sic symbolice, quandoquidē erant in paradiso figuræ, symboláque viua, stantia, manifesta, qualibus vsus est sæpe Deus, vt cùm iussit prophetam in signum imminentium miseriarum, ire nudum & catenatum, sic nuditas Adæ cognita miserias, & ruinam eius ex peccato contractam, designabat. Illic verbis, hic re, eadem calamitas ostensa: incognita prius, nulla causa præsente & docente, eam esse nuditatem. Candorem igitur & puritatem simplicitatémque obtinebat, qua spoliauit eos transgressio. Quatuor igitur sunt sententiæ, vna quòd symbolica esset cognitio nuditatis, omnium malorum totius humani generis ruentis: altera quòd libidinis motum sensisset, quem non sentirent ante transgressum, eóque agnitas libidinis partes celassent: tertia quod motum inordinatum, & irrationabilem non quidem tunc primum sensissent, sed fore in his partibus transgressionem & peccatum cognouissent, eóque ob hanc erubuisse: Quarta quòd candor & innocentia, & synceritas puerilis designetur hac inscitia nuditatis, quæ amissa sit in transgressu, exutis eis hac innocentia, quia exuti quoque omnibus bonis essent. Omnésque interpretes horum aliquid dixerunt, nec placita possunt in maiorem numerum excrescere. Fateor mihi placere sensus omnes, quos si quis exacte examinet, eodem ferme tendere cognoscet. Nam cognoscentes se esse nudos, cognouerunt bonum & malum: bonum & malum præcipue est irrationalis motus. Tum ad hanc cognitionem non peruenerunt, nisi exuti innocentia. Itaque hoc postremum videtur probabilius. Similia quædam, quæ mihi vehementissime placent locuti sunt Græci. Serapion: Fit, inquit, quotidie quod factum est, in prioribus illis F
ὅτε ἁμαρτάνομεν, ὡς τυφλοὶ ἁμαρτάνομεν, ὅτε ἡμαρτήσαμεν, τότε ὁρῶμεν τί ἐποιήσαμεν. Quando, ait, peccamus, quasi cæci sumus: cùm peccatum est, tum vero agnoscimus quod fecimus. Itaque & Theodoritus ait, non oculos eos, clausos antea habuisse, nam vidit mulier lignũ quod esset pulchrum aspectu, sed apertionem oculorum, sensum peccati, & sceleris theologiam appellare. Nam scelere patrato, obiurgare & insurgere conscientiam. τὴν οὖν μετὰ τὴν ἁμαρτίαν, αἴσθησιν, τοῦτο κέκληκεν ἡ γραφή. εὐθὺς γὰρ, μετὰ τὴν ἁμαρτίαν κεντεῖται τὸ συνειδός.

Nuditas pro ruina.

Oculorum apertio.

Et cùm audissent vocem domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem.

DVo in illa visibili, sed admirabili ac diuina specie quam superius asciuimus, qua clare intelligentur quæ hoc loco dicuntur, facta sunt corporeas actiones repræsentantia, deambulatio, & vocatio. In forma igitur spectabili, miranda quidem illa & decora, sicut visus est Abrahæ (vnde vidit & gauisus est) videbatur etiam in paradiso. Illámque ipsam visionem Abrahæ accipientes, expedite & facile res istas paradisiacas interpretabimur. Eadem enim est vtroque in loco descriptio, conferamus igitur. Venit Deus ad Abraham, duobus Angelis tanquam ministris hinc atque hinc comitantibus. Fitque temporis descriptio, quo venit, dicitúrque, in ipso feruore diei, Hebraice vt agnoscas, quod hic dicitur de aura diei, habet כחם היום Kechom haiom, id est, circa calorem diei, aut in ipso calore, isto

Quomodo Deus ad Abraham venerit.

A iſto autem loco in Adam לרוח היום Leruach haiom, ad auram, aut ventum diei. Illic ergo circa calorem diei, hic circa ventum, quando incipiunt flare Eteſiæ, flant autem circa meridiem. Idem tempus vtroque in loco. Eſt in meridie feruor, eſt ventus datus ad temperandum hunc feruorem. Hoc tempore venit Deus ad Abraham, venit & ad Adam. Vidit eum venientem & loquentem Abraham, vidit & Adam, & audiuit. Quid dixit ad Abrahã? Vbi eſt Sara vxor tua? Ad Adam vero, Vbi es tu? Audito illo Sara poſt oſtium tabernaculi latebat, audito eodem, vxor & Adam ſeſe celarunt. In eo habitu apparuit Deus Abrahæ, vt etiam comederit, recubuerit, locutus, viſúsque fuerit: Sic viſus eſt, & auditus ipſi Adæ. Eſt igitur chronographia in Adam & in Abraham eodem modo. Hæc aura diei, quæ non diffinitur in Hebraico, diuerſa tempora homines ei tribuerunt. Septuaginta tempus veſpertinum transferentes, pro eo quod Hebraica veritas, ad ventum diei τὸ δειλινὸν, id eſt, veſpertinum. Quod etiam quidam Hebræi ſunt ſuſpicati, dicentes, inclinante in veſperum die, tolli ventum: Eóque tempore, quaſi deſpatiante per paradiſum Adam, poſt poma deguſtata, Deum ſuperueniſſe. Quidam ex eis non tempus, ſed ſitum ſunt opinati, ventum diei dicentes qui flat à meridie, eámque partem diem appellari, & ab ea Deum veniſſe. Sed collata diuina ſcriptura, videntur ea veriſſima quæ diximus. Non deſunt ex Hebræis, qui putent hoc ſecus intelligendum, vt referatur potius ad ventum, quem antecedere aduentum Dei ſcripturis diuinis eſt manifeſtum. Cùm ad loquendum cum Iob veniſſet, erat in turbine, & de turbine ei reſpondit. Et ad Eliam eo veniente anteceſſit ventus & tempeſtas B valida, ſcindens montes, & ſcopulos conterens. Et veniente ſpiritu diuino, factus eſt ſonitus ſpiritus vehementis. Talem ventum volunt hic deſcribi, & venientem Deum, qualem vidit eum Elias, & ipſe ait, & ambulabo in medio veſtri. Vt referatur ad ipſam diuinitatẽ, numénque omnia circumuagans, quod ipſi appellant shekina. Sed hæc quanquam poſſent eſſe, ipſa tamen deſcriptio oſtendit propius ad verum eſſe, vt ſit chronographia, quia dicitur, Aduentum diei, cognita ſimili deſcriptione in Abraham. Et aduentum ac præſentiam ſub ſpectabili forma debemus interpretari, vt ſæpe oſtendimus. Vox autem quam audierunt, talis profecto fuit, qualem cæteri prophetæ audierunt, ſed præcipue, vt hæream ad idem exemplum, qualem vidit & audiuit Abraham. Sic eandem viſibilem ſpeciem interpretor. Fuit autem hæc ſine dubio ea, quam poſtea exprimit, Adam vbi es? Nam cùm duas ſe res offerentes haberet enarrandas, vt ſe abſconderint, & corpus celauerint, vt vocem audierunt loquentis, primum vnum, deinceps alterum enarrat. Hócque ordine par eſt rem accidiſſe, licet, ſolitum illi, Moſes has partes ſeparet. Comederunt igitur mulier & Adam fructum. Tunc aperti ſunt amborum oculi, ſeq́; eſſe nudos agnouerunt. Deinceps ſub ortum Eteſiarum meridianum, Deus qua ſolitus eſſet præſentia per paradiſum deambulabat, & quanquam ſciret quid Adam feciſſet, tamen ex eo prudenter voluit elicere facinus. Quærens igitur eum, & oculis omnia colluſtrans, nec vſquam reperiens inclamauit. Adam vbi es? Ille autem iam ſe condiderat, & corpus foliis ficus velauerat Deo per paradiſum perambulante, & præſentia vocéque eius conſpecta, & audita. Ergo C contextus filiorum non ſimul ac ſe nudos agnouiſſent, fuit, ſed cùm audiſſent Deum venientem, nec inter ſe forte erubeſcebant. Non enim erubeſcunt amantes, nec motum inordinatum, vt reor, par eſt eos ſenſiſſe, nec ſi ſenſiſſent, inter ſe erubuiſſent. Vox igitur quam audiuerunt, quæq́; fecit vt in denſiſſimum nemus aufugerent, & corpus tegerent, fuit terribilis illa & formidabilis: Vbi es? Iam erant ſceleris conſcij, & cùm imminentis ſupplicij expectatione, aggrauabat cognita culpa, ſéque & perpetraſſe male cognoſcebant, & male perpetrati ſupplicia expectabant. Quo fiebat, vt in ſummo metu verſarentur, multo magis perculſi voce formidabili. Ea enim ſunt munera voluptatum, cum delectatione quidem & animi valida & ſuaui commotione percipiuntur, ſed relicto aculeo euaneſcunt, præcipue ſi percepta voluptas erat ante vetita & inconceſſa. Reſpondit igitur, quanquam abditus iam & inter folia tectus. Non commemoro quod aiunt quidam Hebræi vt vitarent Deum deambulaſſe, viſum, locutum, quod clare & manifeſte prædicat Moſes, deambulationem non ad dominum, ſed ad vocem referri, vt ſit ſenſus. Cúmque audiſſent vocem domini Dei obambulantẽ, & quaſi reſonantem per paradiſum. Ac monſtrat & probant dari aliis in locis inceſſum ſiue progreſſum voci. Sed rationabilius videtur vt inceſſus ſpectet ad eundem opificem, qui prius eos creauerat, & creatam mulierem in conſpectum viri adduxerat, in quo ingreſſum neceſſe eſt intelligere. Neque veriſimile eſt, ea præclara myſteria, ſine præſentia Dei, viſa, manifeſta, peracta fuiſſe. Quando omnibus

Quomodo venit Deus ad Iob & Eliam.

similibus sacramentis adfuit ipse mystagogos & initiator, & princeps. In lege condenda, D
in promissione sanctissimo viro futuræ prolis, nouissimo in redimendo humano genere. Tria hæc manifestam Dei & spectabilem habuere præsentiã, Visio Abrahæ, prolisque futuræ promissio, è qua omnia erant magna & incommemorabilia bona elicienda: Lex in monte Sina: generis humani redemptio. Ergo & ipsa creatio mundi, hominum casus, illaq; ipsa voce pronuntiata sunt mysteria creationis hominis expulso, qua pronuntiabitur super damnandis, suo tẽpore. Non ergo Deus ad auram deãbulabat quasi despatians, ne te sermo decipiat, sed ad auram, scito esse chronographiam, non deambulationem, vt adsonet tẽpus, non occasionem deãbulandi, tum verbum deambulandi ipsum aduentum, & accessum ad hominẽ, lenem & humano quodam modo designat, subduxerat enim se Deus tãtisper, qui antea cum eis versabatur, dum probaret, quid homo faceret, an in mandatis suis perseueraret, ac quasi procul pugnam contemplabatur, proposita occasione, coronandi hominis agonothetes. Quod facit interdum & isto ipso tempore relinquens nos, præcipue quos minus imbecilles nouit, probationibus. Et Apostolos amicissimos, familiarissimósque suos, vt ait prudentissimus Chrysostomus, cùm lacerari videret, & excarnificari, verberari, contemni, expelli, vexari, quæ probatio erat, & coronæ occasio, sustinebat, patiebatur & quasi spectaculo delectatus non commouebatur: Sic expectauit videre quid ageret, quo se verteret, data libertas, an propositam arborem vitæ, superata cupiditate oblatorum à serpente pomorum, quæ & sensus expetenda iudicabat, vellet contingere. An breui labore vincendi, arrectósque ad vetita sensus deprimendi, vellet per paradisum incedens coronatus, E
& ex arbore vitæ laureatus, in numerum deorum immortalium adscribi. Sed heu miseram conditionem, vt labimur omnes! noxiáque salubribus sæpe præferimus? Eadem enim etiam nunc in toto genere est miseranda calamitas, quæ fuit in autore: paucissimos videas, qui proposito præmio cælesti, & per præcones diuulgato, astantibus autem fragilibus & caducis bonis, quorum quotidiano interitu vanitas coarguitur, ad hæc tamen properamus ardentius, illa tum non curantes, tum non, nisi coacti, suspicientes. Et nos ipsi, qui hæc philosophamur, horum è numero fortasse sumus. Tanta nostra est inertia & imbecillitas. Cogitare autem debemus, quanta cum maiestate obambularet Deus per paradisum, credendum est enim & Angelos innumerabiles fuisse, & gloriam, splendorémque mirabilem cuncta repleuisse, multáque alia inenarrabilia contigisse. Meritóque perterritus Adam aufugit agnita nuditate, quam prius ne agnosceret animus eius præpediebatur, non permissus, vt ait Augustinus aduertere nuditatem. Et nuditas quæ prius erat ad candorem, per peccatum conuersis omnibus facta est ad pudorem, vt quo prius erat gloriosus, eodem fuerit ignominiosus.

Quo sensu dicatur, Deũ ad auram deambulasse.

Vocauitque dominus Deus Adam, & dixit ei. Adam vbi es? Qui ait: Vocem tuam audiui in paradiso &c.

AGnosce singularem Dei humanitatem & clementiam, cùm sciret eum & quid fecisset, & quo in loco esset, ne subito tamen malo perculsus, grauius periret, & iniuste se damnatum putaret, ingressurus in condemnationem, hoc quasi fecit exordium. Quod F
Hebræi in cæteris etiam locis fieri ostendunt. Ad Kain, Vbi est Habel frater tuus? Et ad Balaam, proficiscentem cum his, qui eum asciuerant, vt populum Israël malediceret: Quid sibi volunt viri isti? Et ad Ezechiam, cùm legatos misisset ad eum rex Babyloniorum: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerunt ad te? Omnibus his locis Deus rogat, vt ex responso conuincat errorem, & condemnet. Quod & Serapion vidit apud Græcos, πυνθάνεται οὐχ ἵνα μάθῃ, αὐτὴ γὰρ ἡ ἐρώτησις δείκνυσιν εἰδότα, ἀλλ' ἵνα τῆς παρακοῆς αἴσθωνται· μεγίστη γὰρ τοῦ πλάσματος κατηγορία τὸ κρύπτεσθαι. Scifcitatur non vt discat, ipsa enim interrogatio ostendit eum cognouisse: sed vt sentiant transgressionem. Magna enim erroris accusatio est, subterfugere & abscondi. Theophilus autem sapienter & ipse, & non discrepanti sensu, non tanquam ignarum Deum interrogasse, ἀλλ' μακρόθυμος ὢν ἀφορμὴν παρέχειν αὐτῷ μετανοίας, καὶ ἐξομολογήσεως. ἐλεύθερον γὰρ, καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Sed cum esset misericors, præbuisse occasionem pœnitendi & confitendi. Liberum enim & suæ potestatis hominem fecisse Deum. O præclaram & auream pronuntiationem, ait Deum confitendi & pœnitendi obtulisse Adæ occasionem. Hæc ergo vox ea est, quam audierunt emissam in paradiso à deambulante, séque absconderunt, & absconsi responderunt è loco opaco & sepro, putantes se à Deo non videri, aut putantes quidem, sed rubore, quæcunque se daret opportunitas, arripere cogente, ne nudi Deo, & Angelis eius spectatissimis circũastãtibus vide-

Ad quid ea Dei interrogatio.

A uiderentur. Quare fit solita apud Mosen repetitio, primum dicit, Et audierunt vocem domini Dei: secundo, Et vocauit dominus Deus. Hoc enim audierunt, quod vocati sunt. Itaque iam nota est scribentis consuetudo. Kain rogatus vbi esset frater, ausus est etiam, cum destomachatione superbóque responso, non solum celatum scelus, sed nec apud Deum etiam excusatum, denegare. Quid enim si numen non quæsisset, tanto profundior animi duritias perstitisset? Quod, inquit Deus, tu negas, cum magna voce, terra respersa cruore apud me fatetur. Vt ergo fiebant omnia tunc claris visibilibúsque exemplis, exigente rerum creatarum cuncta perfecta & clara principio, sic peccatum manifestum, manifesto & rationabili iudicio est conuictum & condemnatum, respondentibus inuicem sibi iudice & reo, & è responso peccantis transgressione patente. Ipséque non quidem transgressioné est confessus, vt nec cæteri quos vti reos & parum pios diuina scriptura demonstrat, qualis ille ipse homicida Kain. At Dauid excepto eo scelere, quod grauissimum in omni vita admisit, cætera iustissimus vir, vt etiam se affinitatémque omnem persequenti hosti parceret, à Propheta ex peccato super se, domumq; omnem venturis, auditis, dixit, Peccaui domino. Ille ipse Dauid, vt omnia recognoscas, suis verbis, proposito simili sceleris sui à Propheta exemplo, ignarus & imprudens conuictus est. Perpetrauerat ipse homicidium cum adulterio, sapiens Propheta accedens narrauit, qui tale quiddam fecisset, qué rex furibũdus ad supplicium trahi iubebat. Respondit propheta, Tu ille ipse es, te tua voce condemnasti, & quam ex scelere pœnam alterum promeritum iudicasti, in te qui idem flagitiũ perpetrasti, B recidit. Ecce ergo iudicium. Reuertantur omnia in caput tuum, quamq; voluptatem pessime quæsisti, maioribus pœnis dolendo cum omni posteritate persolues. Tali quodá exemplo apparet peccatum primorum hominum, perpetratum, patefactum, condemnatũ. Illic à Propheta, hic quoniam erat principium, in manifesta Dei præsentia. Similes res vtrinque, Seipsum condemnauit Dauid, seipsum Adam. Sed ante, Dauid non se condemnabat, latebatq; animum peccatum, in altero egit Propheta scelus vt suum agnosceret: Respõso, & fuga, & rubore, cognitáque nuditate, fecit Deus vt errorem suum Adam cognosceret. Aperti oculi & nuditas cognita, occasio fuerunt sceleris cognoscendi. Hoc fuit signum & indicium flagitij commissi. Cùm te nudum videris, inquit, tunc cognosces te peccasse. Hoc peccati datur exemplum, & argumẽtum, exemplis enim & factis, & dictis Deus tunc vtebatur. Nunc loquebatur exempla & argumẽta, nunc faciebat. Exemplo ascito, & sermone pronunciato, scelus Dauid est confutatum: oculato autem & practico conuictum est scelus Adam. Argumentum sceleris Dauid fuit alius quidam, qui vaccam pulcherrimam, vnicámque pauperi abstulisset, argumentum sceleris Adam non verbum, sed cognitio nuditatis & fuga, & protectio corporis. Hæc argumenta grauissimi sceleris, Quod quidem leue est si verba respicias, magnum autem fuisse docet ratio, penetransq; intime cogitatio, tum exempla & quod secutum est. Audiamus enim totam cõdemnationem Dauid. Dixit auté Nathan ad Dauid: Tu es ille vir, qui fecisti hanc rem? Hæc dicit dominus Deus Israël. Ego vnxi te in regem super Israël, & ego erui te de domo Saul, & dedi tibi domum domini tui, C & vxores domini tui in sinu tuo, dedíque tibi domũ Israël & Iuda, & si parua sunt ista, adiiciam tibi multo maiora. Quare ergo contempsisti verbum domini, vt faceres malum in conspectu meo? Vriam Etheum percussisti gladio, & vxorem illius accepisti in vxoré tibi, & interfecisti eum gladio filiorum Amon. Quamobrem non recedet gladius de domo tua vsque in sempiternum, eo quòd despexeris me, & tuleris vxorem Vriæ Ethæi, vt esset vxor tua. Itaque hæc dicit dominus, Ecce ego suscitabo super te malum de domo tua, & tollam vxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, & dormiet cum vxoribus tuis in oculis solis huius. Tu enim fecisti abscondité, ego autem faciam verbum istud in conspectu omnis Israël, & in conspectu solis huius. Huc vsque iudicium Dei formidabile, ac tremendum, omnibus qui legent, cognoscent grauiter indignari Deum, quòd scelera perpetrando contemnatur. Eum ne amicissimus quidem (neque enim nisi pios & iustos amicos habet) parcere si a iustitia descierint. Hæc igitur condẽnatio potest esse quasi exemplũ antiquę illius, si singula singulis conferas, vt quasi hunc in modum Deus sit locutus non per Prophetã, sed pręsentia manifestoq;: Ego creaui te regem ac principem totius mundi, omnium animaliũ volantium, natãtium, humiq; serpentiũ, omnium bestiarum principatum tradidi, tibi lucé, sydera, terrásque ipsas cum omni arborum, fructuum, herbarumq; varietate creaui, feci vt omnibus delitiis circumfusus, locum istum amœnissimum, hos fontes, campos has arbores, salubribus suauibusq; fructibus oneratas, ad omnem possideres voluptatem, & si parua hęc

Dauid.

Cain.

Nathan ad Dauid.

viderentur, arborem quoque vitæ, & diuinitaté, immortalitatemq́; pollicebar. Quare ergo imperium meum contempsisti, vt scelus tantum oculis meis ostenderes, vxor tua tibi præponderaret, eam Deo tuo & creatori anteponeres, factus eius quasi venerator, memet abiiceres? Quamobrem tu cum omni posteritate morieris, non recedet gladius de domo tua vsque in sempiternum, vt à te tota pereat posteritas, quia contempsisti, spreuisti, pro nihilo habuisti me, fœminam potius quàm me amasti, ei audisti, obedisti, eam optasti, concupisti, plurimi fecisti. Itaque ecce ego efficiam, vt omnibus in tuam perniciem conuersis, ex ipsa quam audisti, semper ingemiscas, eandem habeas omnium miseriarum autorem, cuius obtemperare voluntati maluisti. Hæc recurrés, similitudo rerum humanarú docet quid tunc factum sit, quamq́; causam habeat diuina indignatio. Intelligimus hinc quoties peccamus, contemni Deum, & ex contemptu indignationé sequi. Maximus autem fuit ille contemptus, quòd non vt posteri ratione & natura duce, & legibus commonétibus, peccatum cognoscebant, sed clara & illustri Dei voce & præsentia. Ibi apparuit incredibilis cótemptus. Quicunque ergo exiguum hoc malum fuisse queruntur, aspiciant & sciant fuisse grauissimum, quia Deus contemptus est, & in hac vna præuaricatione, omnium peccatorum, præuaricationumq́; reluxit imago. Si enim in re facili, contemptor neglectórque fuit, quid in maximis? Hac igitur præuaricatione, cætera sunt omnia patefacta, in vno scelere, cuncta scelera apparuerunt. Ostensúmque similem in aliis futurum hominem fuisse parum Dei venerantem, voluptatum potis & fœminæ, quàm summi & optimi patris, principísque sui obseruantem. Ecce Deus se contemni cùm peccatur, plus enim ea ipsa res, quam suscipimus, diligitur, quàm ille quem scimus prohibuisse, omniáque ista se mutuo consequuntur. Qui peccat, cótemnit: qui contemnit non solum non amat, sed etiam spernit: Deus autem qui se ardentissimum amatorem vbique probauit, nónne indignari debet & irasci, si quos amauit, sui videat contemptores? Quæ enim est maior indignatio, maius incédium, maior cruciatus? Sciunt qui aliquando amarunt. Non est supplicium grauius, quàm videre quem ames tui spernentem: nulla maior voluptas, quàm amari ab amato. Hos affectus in Deo cognouimus, quia idem demóstrauit, & ratione innotescit. Omnis enim animus rectus amat: si amat homo, nónne Deus longe magis? Amorem autem naturali cóiunctione sequuntur quæ diximus. Merito ergo & pulcherrimo philosophiæq́; pleno modo, ista grauissima prę-uaricatio, per nuditatem cognitam & expressam, est demonstrata. Cognitio nuditatis, & absconsio, & corporis velatiò, omnes miserias, stragem, peccatum inexpiabile designabat, ostensum quidem hominem ardentissimi amatoris sui spernenté esu pomi. Sed quid hunc impium neglectum, & non redamare amanté, sequeretur, cognitio nuditatis manifestauit. Si enim stetisset, nube candida vestitus, ad deos qualis Iesus transisset. Hoc intelligebat inuidus dæmon. Omnes miseriæ patefactæ in cognitione nuditatis. Ideo fugerunt, & se totos quoad possent, & corpora texerunt. Nec fuit is ipsi Dauid extitit homo, vt diceret, Peccaui tibi domine: sed alter in alterum culpam reiecerunt. Omnia videlicet abscondentes, corpora, seipsos, peccatum: plena pudoris omnia, magnáque mentis confusio, & tumultus, subita quasi & inopina nuditas, subita despoliatio, subita deprædatio. Vno mométo cuncta depopulata, nudiq́; prędati, victi, capti coram è vestigio apparuerunt. Mirare singularem Dei sapientiam, qui ex cognitione nuditatis voluit eorum peccatum & ostendere, & conuincere, confitendoq́; ille nuditatem, cófessus est peccatum, & prædam, & se in manus hostium venisse. Duobus modis scelus suum propter nuditatem, confessus, fugiendo & dicendo, confitendoq́; ipsam nuditatem. Et ex profunda sapientia, Deus in cognitione nuditatis, voluit omnia mala patefieri. Accersiuit peccatum nuditatem, mortem, & labores, ac sudores, omnium bonorum despoliatio, & præda infelix fuit. Descenderat Adam nudus in aciem, adhuc in conflictu, adhuc miles erat, necdum coronatus, & laureatus, vesteq́; nectarea decoratus, necdum dánatus, in confusione & pudore suæ nuditatis. At vbi qualis esset, cognitus est, tunc qui cælesti purpura velut vnus è cælestibus erat induendus, ignorata etiá nuditate, tunica pellicea est vestitus, & pro paradiso ætherio, caliginosas terras est sortitus, pro vita, mortem. De qua re diuina loquitur Basilius, οὔτε οὖν ἐκ φύσεως ἔπρεπεν αὐτῷ ἔχειν σκεπάσματα, οὔτε ἐκ τέχνης, ἀλλ᾽ ἕτερα ἦν εὐτρεπισμένα ἐπιδειξαμένῳ τὴν ἀρετὴν, τὰ ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ χάριτος ἐπανθεῖν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ περὶ ἀστράπτειν μέλλοντα, φωτειναί τινες περιβολαὶ, ὁποῖαι αἱ τῶν ἀγγέλων, ὑπὲρ τὴν τῶν ἀνθῶν ποικιλίαν, ὑπὲρ τὴν τῶν ἀστέρων στιλπνότητα. διὰ τοῦτο οὐκ εὐθὺς τὰ ἐνδύματα, ἐπειδὴ ἆθλα ἦν ἀρετῆς ἀποκείμενα τῷ θεῷ· εἰς ἀφθάσαι ἀπὸ τῆς πονηρίας τοῦ διαβόλου οὐκ ἐπετράπη. Quæ sunt: Neque igitur ex natura, neque ex arte cóueniebat eum habere vestes, sed erát aliæ paratæ, fortiter pugnan-

Dei contemptus.

Cognitio nuditatis quid faciebat.

A pugnanti, edito virtutis exemplo. Dico vestes fulgentes ex diuino munere circum hominem flagraturæ, quales sunt Angelorum, omnium florum varietatem, astrorúmque nitorẽ superantes. Quocirca non statim his indutus est, quippe præmium erant virtutis, a Deo repostæ. Ad quas aspirare diabolica prauitate homo non est permissus. O pulcherrimam veréque diuinam Philosophiam, vt cùm adhuc esset nudus designaretur, nondum quicquam eum promeritum, deesse coronam, deesse præmium. Quod nondum cognoscere permitteretur, qui non careret velut semper cariturus, sed adhuc esset ad vtráque sortem anceps, adhuc ἀμφοτερίζων ἀμφιτάλαντος, vt Græci pulcherrime dicerent, cognosceretur ac pateret perfecte nuditas sublata spe, eum cælesti amictu amplius induendum, symbolice cuncta & sapienter, & per Philosophiam. Arbor vitæ, arbor sciendi bonum & malum, nuditas, serpens. Euolue & enoda singula. Arbor vitæ, quasi nectar & vinum, quod in regno patris bibitur: scire bonum & malum, scire nuditatem: Sub cognita nuditate cuncta mala, quia symbolum amissorum pręmiorum. Serpens dæmon. Hinc non propterea quòd obscœnum motum in membris sensissent, censuerim eos aufugisse.

Cui dixit dominus: Quis enim indicauit tibi quòd nudus esses, nisi quòd ex ligno, &c.

VT orationem noster efficeret clariorem, addidit, dominus. Hebraice tantum, Et dixit. Deinde Hebraice non dicitur, enim. Et quod ait, Nisi quòd, interrogatio est המן העץ An de ligno comedisti? Ad quod respondit, Mulier dedit, & comedi. Sed nostra non variat, sed illustrant sensum. Nam Septuaginta εἰμὴ, nisi quòd. Vnde, inquit, didicisti te esse
B nudum, & quod in nuditate oporteat erubescere? Vidisti nuditatem, & erubuisti, vnde simul & nudum te esse sensisti, & eò erubescendum didicisti? Et quod est Hebraice המן potest esse interrogatio, & admiratio. An comedisti de arbore? Vel, Fierine potest vt comederis? Potest enim esse interrogatio cum admiratione, & sine admiratione. Quódque ait, Mulier quam dedisti mihi, quasi hæc eum dicere voluisse docent Hebræi. Hoc tibi debeo domine, qui hanc mihi comitem dedisti. Tu eam mihi, ipsa dedit mihi: à te data dedit: credebámque vt quam mihi adiutricem & comitẽ dederas, quicquid obtulisset, vtile foret & auxilio. Ex hoc condemnatio potius profecta est. Imo, ait, quoniam eam hic audisti, coronam perdidisti. Neque enim illam vbi imperium meum staret ex aduerso debueras audire. Veteres quoque Hebræi simile quid volunt respondisse Adam. Scandalum ante oculos mihi obiecisti, quæ mihi auxilio esse debuerat à te data, hæc fuit offendiculo. Sed locum nõ habebat hæc excusatio. Non enim cogebat, & si hortabatur. Sola necessitas potest excusari, libertas præmio afficitur, vel supplicio. Atque vt pulcherrime ait Theodorus, Non dederam eam tibi imperatricem & consulentem, sed sociam. Tu caput es, corpus à capite, non caput à corpore vel membro regitur. Te igitur ducem esse, illam sequi oportebat. Tu potius fraudem serpentis debueras animaduertere. Quódque noster vertit, Quã dedisti mihi sociam, est עמדי immadi, mecum. Quam mecum, inquit, posuisti: mihi addidisti in paradiso, ait Auen Esdra, Mecum in paradiso versari, & esse iussisti. Et Septuaginta
C sequentes Hebraicum μετ᾽ ἐμῦ, mecum. Quódque ait mulieri, Quare hoc fecisti? Pertinet ad duas culpas, cur comederit, cur viro dederit, Quorum vtrunque grauissimum, & iuxta vtrúque pœna importata, vt deinceps ei subiiceretur in omnibus, quem in errorem induxisset. Serpentem autem non interrogauit, vt monent Hebręi, quoniã clarum erat facinus: & interrogatio viri & mulieris facta est, vt ex ea eligeretur condemnatio. Serpens autem interior iamdudum fuerat condemnatus, vt ait Nicolaus: Incipitque condemnatio ab improbiore & prior, & grauior.

Maledictus eris inter omnia animantia & bestias terræ.

HÆc quoque ex his sunt, quæ scriptores sacri, magnis tenebris, non quidem volentes, sed ea vt gesta essent, referentes, obfuscarunt. Quod cùm multis in locis postea sit factum, non erit tam mirum in hac antiquorum rerum descriptione accidisse. Nam hæc maledictio duas maximas spargit ambages, vnam de dæmone, alteram de serpente. Nihil enim eorum quæ in ista maledictione continentur, dæmoni congruit. Tum non est naturale vt serpens alius à principio, alius postea fuerit, vt ne super pectus ambulauerit, ne terram comederit. Nam in descriptione animalium terrestrium superius adnumerantur etiam reptilia, quæ sine dubio, sunt ipsi serpentes. Reptabãt ergo & sine pedibus ingrediebantur, etiam ante maledictionem. Tum morsus serpentiũ naturalis est, si quis eos calcet. Hæc igitur obscurissima facta sunt à scriptoribus, non referentibus nisi ea quæ sunt gesta,

exemplum de Samuele. Michæas item cùm vidisset dominum sedentem & exercitus angelorum circumstantes, vnum ex his surrexisse asserit promittentem se mendacem spiritũ futurum in ore omnium prophetarum impij regis Achab. Succurrat prudentia, ne inter cælestes spiritus asseramus spiritus mendaces. Vt ergo interpretor in Samuele, eum fuisse suscitatum quidem, sed à domino, non frigidis mulierculæ incantationibus, licet à scriptore taceatur, sed à muliere potius factum scribat: asseróque ibi & res manifestas, & abstrusas quasdam accidisse: manifestas, quæ impostrici cæterisq; viderentur abstrusas quas mihi ratio, ipsáque scriptura diuina collata inter se, suggerit, & vt in Michæa audio quidem in his qui Deum circunstarent, qui se mendacem & deceptorem promitteret, scio tamen eadem diuina scriptura monente, sanctissimis, innocentissimisque animis deceptionem proficisci non posse, sic audio terrestrem serpentem maledici, sed cogor aliud item quàm audio interpretari. Nam & superius audiebam serpentem ante creatas à Deo animantes, callidum extitisse, & allocutum mulierem fefellisse: quia tamen in brutis animalibus nec calliditatem esse posse scio (dico calliditatem, quæ ratione regitur & exercetur) nec alloquiũ (quia nec ratio, eloquij fons) cogor aliud quàm audio addere descriptioni. Hæc consuetudo cùm mihi sit multis exemplis perspicua, nec sint petenda procul testimonia, sed habeam ea domestica monent enim superiora, aliud ibi quàm serpentem fuisse, hic quoque aliud quàm quod sit desuper, cogor interpretari. Recurrentes igitur ad superiora, nam sub arbore vitę, occultabatur vera vita: sub arbore sciendi bonum & malum, nuditatis cognitio: sub cognita nuditate latitabat mortalitas, coronæ amissio, & expoliatio: sub serpẽte maius quoddam monstrum, sic videbimus isthęc duas habere ansas, vnam à scriptore alteram à ratione & consideratione exhibitam. Quicquid superius loquebatur de serpente scriptor, conueniebat in serpentem terrestrem, erátque animus eius intentus in bestias illas proiectas humi, sed occasiones quasdam obtulit, quibus ad aliud abstrusius penetraremus. Sic animus hic totus in serpenté terrestrem respicit, conuenitq; in illum descriptio, sed nos aut à scriptore, aut à ratione pariter adiuti, scimus aliúd item subesse vt singula singulis reddentes dicamus serpẽtem, in quo fraus execranda peracta est, merito fuisse damnatum, sed hanc maledictionem ad quandam interiorem aliam penetrasse. Duæ serpentes, similiter maledictiones duæ: sed vt vnum serpentem exhibet Moses, sic maledictionem vnam, tantum occasionem non descriptionem exhibens alterius serpentis. Ac magis in descriptione serpentis exhibuit occasionem, vt alterum serpentem intelligeremus, quàm in maledictione, vt alterum latentiorem intelligeremus. Sed quod deest ab illo, à reliqua scriptura, & à ratione suppetet. Ac vt dixi nihil est propemodum in ista maledictione, quod in alterum serpentem congruat. Superius erat calliditas, erat sermo, mendacium, maioris serpentis, occultique monstri indicia, hic ingredi super pectus, humum incolere, & ex ea viuere, quod eorum venena testantur, quòd mordaces sint, hoc omne serpentium est terrestrium. Duas igitur habemus res ante oculos, alteram à Mose, alteram à ratione oblatam. Moses offert maledictionem serpentis terrestris, quia etiam superius dixerat, serpentem omnibus animantibus terræ fuisse callidioré, quasi ea esset natura eius, non alterius, ratio autem offert, vt tum ex scelere patrato, intelligamus sceleris patratorem, tum si damnatus est serpens exterior per quem scelus patratum est, multo magis interior, à quo deceptio, scelusq; manauit. Sed quam maledictionem maioris serpentis debeamus intelligere, non habemus à Mose, nisi vnam maledictionem in duos serpentes diffundamus, vtrique sua applicantes. Si enim sub vno cogimur duos intelligere serpentes, forsan & sub vna maledictione, duas. Quod quidem Moses non ostendit. Maledicitur ergo serpens exterior, non curante reliqua scriptore. Vt ergo præ omnibus animantibus maledictus & damnatus est exterior, sic præ omnibus animis ac spiritibus perditus, profligatus, serpens interior. Sicut super pectus ingredi, id est deiectus, prostratus, tenés terras semper, iubetur exterior, sic interior in centro terræ versari semper humi, semper in tenebris, nunquam superiora petés. Vt terra siue vt habet Hebraice expressius עפר, id est humo, terra lutulenta, cœnosa, quæ in subterraneis est locis vesci exterior iubetur, sic interior in inferis depressisq; & lutulentis, cœnosisq; cauernis habitans, hic agere vitam, his vesci omni æternitate. Nam si serpens exterior moritur, interior semper viuit, vt omnia maiora sub interiore illo cognoscas. Vt inimicitia intercedit æterna, naturaléque odium inter homines & serpentes. Nam conspicati hominem aut fugiunt, aut resistunt vt inuadant, ac noceát, & vt semper homines si possint conspicati serpentem, aliud telum non habentes, caput eius calcaneo perfringunt, aut humi

Distinguendi mali spiritus à bonis.

Serpens terrestris.

Duæ serpentes, maledictiones duæ.

D E F

& in

A & in herba latentem, & non sentientes calcant, illæq; versus remordet pedem, sic odium est æternum serpentis interioris cum genere humano, & vicissim nunc homines cum insidiantem, ac latentem reiiciunt, abigunt, profligant, nunc vicissim ipse retortus mordet eidem, nisi caueant. Et vt intelligas Mosen, Paulus inquit, Dominus conteret Satanã sub pedibus vestris. Ecce loquens de Satana, vtitur sermone serpenti terrestri cõgruente. Cùm non possit pedibus Satan spiritus premi. Quid Paulus ait, Dominus conterat sub pedibus. Figurata igitur locutio. Non habet quidem semẽ interior, nec per propagationem crescit, eóque hæc descriptio est exterioris tantum serpẽtis, genus tamen vnum dæmonum theologia demonstrat. Merito igitur dixerunt nostri, & ratione confirmatur, non impune fraudes has exercere serpentem, sed maiora ei accumulari supplicia, si quid sceleris peragat. Si enim dant homines pœnas ob cædes, rapinas, cæteráque peccata: cum scelerum Deo non persoluere pœnas non est credendũ? Vtq; ait Sapiens, potentes potenter tormenta patientur, dæmones spiritus magnos ac potentes, dare atrocissimas pœnas par est. Vt magnitudo eorum faciat sceleris magnitudinem, hæc magnitudinem supplicij. Musca, formica, vel digito obteritur, at bouẽ mactare volẽti, totis conatibus, vinculis, securibus esset opus. Damnatus est igitur, & atrocibus suppliciis addictus serpẽs interior est. Ac non hoc loco disputo an quod ex parte videtur asserere. Athenagoras, Dionysius Alexandræus, è Latinis Augustinus, damnatio dæmonis fuerit ista ipsa inuidia, & fraus, vt antea bonus quidem fuerit, sed hominis felicitati inuidens & in scelus eum pertrahẽs, inde damnatus fuerit, vt & proditor, & proditus dederint pœnas. Multas enim habet difficultates hæc assertio. Ad alia, quòd innumerabilis prope est multitudo spirituum malorum, vnum autem tantum certũ est, hominẽ decepisse? cæteri ergo vnde contraxere ruinam? Descriptio igitur maledictionis tota est serpentis exterioris: & vt vbique solet diuina prouidentia, prudenter elusit spiritum impostorem maledicens eum in ea forma & animali, quam tam libenter expetisset, eique dans omnia ad proportionem, quæ serpenti dedisset. Quasi diceret ei, Serpentẽ elegisti tuarum fraudum laruam & personam, eisdem suppliciis igitur atque ille subiacebis. In te recidant omnia, quæ congruunt illi. Atque ait ei cum hoc genere esse familiaritatẽ Augustinus, & diabolica vi è latebris trahi serpentes Marsorum verbis. An autem serpens talis ante maledictionem fuerit, cogitatio quidem exhibet, vt idem, eodem corporis habitu, eodem ingenio fuerit, sed aliud videtur referre theologia. Multáque sunt, quæ nostris cogitationibus viderentur, aut fieri non potuisse, quæ tamen facta sint: aut alio modo fieri debuisse, quàm sint: facta complura item sunt, quæ nisi oculus vidisset, alio referente credere ratio noluisset. Hebræi multa super hac re dicunt. Alij quòd maledictio serpẽtis, abbreuiatio vitæ eius fuerit, alij quòd cùm antea os sublime & pedes haberet, his detractis, in ventrem proiectus sit. Quæ refelluntur à Nicolao: sed certe maledictionem esse terrestris serpentis negare non possumus. Soluitur autem ambago ex alio loco. Nam & mulieri dat maledictio ea, quæ videtur ante habuisse, conceptum, dolorem, subiectionem. Viro etiam labores & sudores. Dicendum hæc quidem antea fuisse, nondum statu humano determinato, fuisse in ancipiti, partum, laborem, sudorem: tamen vt mortales fuerant creati, confirmata sunt ex maledictione. Sic serpentis talis & antea erat natura, sed quia sub hac forma peccatum est, confirmata est infelix conditio, & hominibus monstrata, quæ prius latuisset, nihilq; de ea dictum fuisset. Neque enim Deo cura est de bobus, idcirco nec de serpẽtibus. Voluit autem esse supplicium, quod prius esset natura: Sicut arcus in nubibus, erat antea naturalis arcus, sed postea signum fuit, quia existente arcu, diluuium esse non potest. Signum est enim arcus temperatorum, & cito recedentium hymbrium, existens per solem & nubẽ aquosam, ac cessante fere pluuia. Serpens etiã antea erat ille idem, sed cuius forma sumpta est ad maleficiũ, damnata est ad supplicium, pronũtiato ad dedecus eo, quo naturale prius visum esset. Neque enim & dæmon talem sumpsisset, nisi suis fraudibus proprium & familiarem. Igitur confirmatũ, patefactum, demonstratum quod ab eo est factum. Hæcq; fuit damnatio, cuius natura sumpta est ad fraudem, confirmata est ad dedecus, vt esset ei turpe esse talem, cui decorũ fuisset antea & naturale. Non enim vt dixi, Deo cura erat de serpẽte. Nec serpens quicquam commeruit, si diabolus, id est ratio potens, formam suam assumpsit ad imposturam. Alioqui quòd quis indumenta, mores, laruamq; vnius alicuius cepisset, ad scelus, inscius ille horum malorum, dabit pœnas? Sed vt dixi non fuit cura Deo de serpente, cuius tota tendit ad genus humanum prouidentia. Nec curauit patefaciens antiquam fraudem, & iudiciorum suorum ordinem aperiens, damnare serpentem, vt natura, quam

Damnatio dæmonis. [margin, beside "Augustinus, damnatio dæmonis"]

B [margin, beside "ditor, & proditus"]

Maledictio mulieris. [margin, beside "pentis negare non possumus"]

C [margin, beside "to, fuisse in ancipiti"]

1. Cor. 9. [margin, beside "nihilq; de ea dictum fuisset"]

haberet se volente naturaliter, deinceps instituto suo, cuius consiliis omnis obsequitur natura esset ad dedecus, & supplicium. Nam si recte censeas, ne serpens ipse quidam quicquam mali est assecutus, qui nihil commeruisset, tantum infame iussum est esse, quod si non esset iussum, fuisset naturale. Vt autem veneramur ac benedicimus crucem, in qua genus humanum est redemptum, sic maledictus est serpens, in quo fraus est perpetrata. Veneramur loca, tempora, domos, indumenta, propter eos qui hæc tenuissent, detestamur item eadem ipsa & auersamur: sic Deus execrans serpentē, & oculis eum toruis aspiciens, maledictis & imprecationibus, sibi conuenienti modo, in eum inuectus est. Nec opus erat supplicio, abunde enim in hoc animali malorum erat. Viuit humo, venenatum est, habitat iuxta sepulchra, lucifugum est, eóque ad maleficia vtuntur. Tantum erant hæc demonstranda, decretóque diuino ad dedecus & supplicium referenda. Nam postremum quod de inimicitia positum est, proculdubio nouum accessit, quod nisi homo cecidisset, hoc genus inimicum, vt nec cætera nūquam habuisset. Quæ ne à sanctissimis quidem Græciæ theologis dissentiunt. Primum Serapion cur deceptorem Deus non interrogarit, pulchram assignat causam. Nam pessimos non scrutatur Deus & examinat, sed subito condemnat. Quemadmodum dicit Dauid: Non resurgent impij in iudicio. Non quòd non resurgent, sed quia non examinabuntur. Theodoritus non minus prudenter, Nullam in serpente quæsitam correctionem & condemnationem, iamdudum eum fuisse damnatum. Terrestrem autem serpentem habuisse ex maledictione, quod habebat ex natura, μνημόσυνον αἰώνιον sempiternam memoriam præuaricationis. Idem ait, Deum inuisibilem serpentem pœna inuisibili insequi, organum autem deceptionis manifestum, manifestæ maledictioni subiecisse, volens argumentum & memoriam hominibus relinquere in serpēte manifesto, occulti & inuisibilis deceptoris, vt videntes insurgentem, aut reptantem homines, serpentem, antiqui doli recordarentur. Idem vt dixit Theodoritus, ad hominum vtilitatem, illatam in serpente maledictionem. Quæ mihi vehementissime satisfaciunt, præferuntúrque fabulis Hebræorum, censentium rectum aliquando serpentem fuisse, postea in terram depressum. Quos aut similes eorum redarguit oculatissimus Didymus. Quidam, ait, ex eo quòd serpens maledictus est, ᾠήθησαν ὀρθὸν ποτὲ τὸν ὄφιν εἶναι, οὐ λογισάμενοι, ὅτι οὐκ ἂν ἐξ ἁπάντων τῶν ἑρπετῶν ὁ θεὸς ἐκεῖνον μόνον ὄρθιον ἐποίησεν, arbitrati sunt, arduum aliquando fuisse serpentem, non animaduertentes, quòd non illum solum è reptilibus Deus rectum fecisset: sed quoniam, inquit, eum diabolus allocuturus mulierem erexit, ideo iussus est vt in pectus & ventrem caderet. Et hoc Didymi pulchrum ac scitum est. Arbitratur autem Serapion ex eo quòd vox serpentis non est maledicta, eum articulatam vocem minime habuisse. Bellum igitur ἄσπονδος irreconciliabile est, aduersus serpentem, decernente Deo, vt idem ait Didymus, αἴνιγμα δὲ τῆς πρὸς τὸν διάβολον ἔχθρας ἡμῶν, Ænigma, signum, indicium nostræ aduersus diabolum inimicitiæ. Est igitur maledictio execratio, detestatio, imprecatio. Potes autē in voce Græca agnoscere vim vocis Hebraicæ. Nam vt pleraque alia, sic vox Græca, qua imprecantur, ducta est ab Hebraica. Græce dicitur araomæ ἀράομαι, Hebraice arar, & Græce ἀρά ara sonat imprecationem. Hoc ergo loco vbi nos dicimus, Maledictus eris, Hebraice ארור אתה Arur atta, maledictus tu. Quasi sint meæ super te imprecationes & diræ. Quódque ait, inter omnia animantia, & bestias terræ, duo genera ponuntur Hebraice, pro primo est behema, bestia, iumentum, pecus, quod pascit: pro altero, fera campestris. Ante omnes ergo brutas animantes, nam omnes sub hoc duplici genere continentur, serpens maledicitur. Quódque ait: Super pectus, pro pectore Hebraice est גחון Gachon. Non desunt etiam qui hanc vocem apud Hebræos pectus interpretētur. Auen Esdra eam interpretans ponit pro ea החזה, quæ vox pro pectore semper est. Nostri pectus serpentibus attribuunt, qua mea conuoluens sublato pectore terga. Inuenies apud interpretes Latinos, citari aliam editionem quæ habeat, pectore & ventre repes. Est scilicet editio Septuaginta antiqua apud Latinos. Ex quo apparet eam quæ post recepta est, esse ipsius Hieronymi. Nam idem Hieronymus in traditionibus Hebraicis, hæc ad verbū. Ventrem addiderunt Septuaginta, sed in Hebræo habetur pectus tantum. Quare constat hoc quod nos habemus, esse ipsius Hieronymi. Quódque ait, Et terram comedes, pro terra, vt superius monuimus, est עפר aphar, humus, terra lutulenta. Nec scriptura solum sacra, sed etiam profana prædicat serpentes vesci humo: poëta,

Vita serpentis. (margin)

Virgil. 3. Georgic. (margin)

Aut tecto assuetus coluber succedere, & vmbræ,
Fouit humum. Apud Esaiam dicitur, & serpenti puluis panis, Hebraice pro puluere, est

A est עפר aphar, id est humus, lutum, terra limosa, quæ panis siue cibus serpentis esse dicitur. Apud Michæam: Lingent puluerem sicut serpẽtes. Pro puluere, similiter est aphar, humus. Quare cuncti fatentur cibum serpentum esse humum, hanc fouere, hic degere. Hinc trahit venena. Quodq; sequitur, Inter te & mulierẽ, ex sequenti intelligitur. In semen scilicet, & posteritatem recidere. Quanquam & tunc certũ est, hoc cœpisse sub muliere. Sunt quidem & alia animalia hominibus inimica, sed vulgatur hoc in serpente, propter ea quæ acciderũt. Ac nescio quomodo per eum animorum ruina est peracta, à quo mors corporũ in hominibus, & omnibus generatim animalibus contingit. Siquidem idẽ poëta de colubro,

Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus. Ibid. Virg.

Quódque ait Moses: Conteret, non satis percipio quid Chaldæus respexerit transferens. Ipsum scilicet semen tibi reuocabit ad memoriam, qui ei feceris à principio, & tu reseruabis ei in finem. Videtur caput & calcaneum allegorice interpretari, & cùm homo interficit serpentem adimpleri quæ dicuntur isto loco. Recordari hominem fraudum serpentis, serpentem in eadem inimicitia persistere insidiando, & lædendo. Quidam Hebræi caput & calcaneum aiunt, multo maiorem fore hominis super serpentem, quàm serpentis super hominem potestatem. Illum enim caput calcando daturum letum serpenti, sed serpẽtem calcaneum mordendo, non æque. Plures enim serpentes ab hominibus, quàm homines à serpentibus interficiuntur. Súntque quasi ex aduerso caput & calcaneum. Durátque odiũ, & inimicitia, non eadem causa qua cæterorum animantium, quarum & si quædam homi-

B num sunt inimicæ, causa tamen, prædæ sunt, & quia carniuoræ, serpẽtes autem nescio quo arcano odio, virus afflare lætantur. Quanquam remordere calcantem est naturale, & cæterarum animantium, apum, scorpionum. Dixi pro ipsa interpretem vertisse ipsum, vt referatur iuxta Hebraicum ad semen. Dixi & Septuaginta vertisse non αὐτὸς, sed αὐτὸ neutro genere. Quæ lectio à Leone papa maxime demõstratur. Apud quẽ eloquentissime vt omnia, hæc ad verbum: Deus enim omnipotens & clemens, cuius natura bonitas, cuius voluntas potentia, cuius opus misericordia, statim vt diabolica nos malignitas, veneno suæ mortificauit inuidiæ prædestinata renouandis mortalibus suæ pietatis remedia inter ipsa mundi primordia præsignauit, denuntians serpenti, futurum semen mulieris, quod noxij capitis elationem sua virtute contereret. CHRISTVM scilicet in carne venturum, Deum, hominémque designans. Hæc ille, Legerat ergo vt apparet apud Septuaginta quorum editio erat illis temporibus vsui, ipsum, videlicet semen. Et Serapion, à quo & alijs Græcis, puto didicisse Leonem, eodem ferè modo exposuit, καὶ μὴν σπέρμα ἡ γυνὴ οὐκ ἔχει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ, πῶς οὖν περὶ τὴν γυναῖκα εἴρηται τοῦτο, ἢ δῆλον, περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃν χωρὶς τοῦ σπέρματος, ἔτεκεν, ἡ ἁγία παρθένος, ἑνικὸν γὰρ ἐστὶ τοῦ σπέρματος, καὶ οὐ πληθυντικόν. Hoc est, Atqui mulier semen non habet, sed vir: Quomodo igitur mulieri id dictum est. An clarum est, Pronuntiatũ de CHRISTO, quem sine semine peperit intemerata virgo? Singulare enim est semen, non numero multitudinis, semina.

Mulieri quoque dixit, Multiplicabo erumnas tuas, & conceptus &c.

C HÆc quoque, nisi quædam maior prudentia succurrat, naturalia esse videbuntur, vt si nunquam homo lapsus esset, futuráque esset propagatio, non potuerit aliud esse. Debile est iudicium nostrum, quia vires fragiles quoque sunt, & ad conscientiam nostræ facultatis iudicamus quæ non sunt facta, nunquàm fieri potuisse, & quæ facta sunt, aliter fieri nequiuisse, constet autem nobis mille modis potuisse Deum efficere, vt manente propagatione, non manerent pressuræ & dolores. Quandoquidem virgineum partum sine dolore extitisse certum sit, Et reliquæ in omni genere animantum, fœminæ citra dolorem quoq; pariant. Habent autem diuina decreta tãtam vim, vt natura fiant, quódque voluntate Dei fit, fieri naturali quodam impulsu exterius contemplantes sibi persuadeant. Nanq; & venti qui ranas in mare proiecerunt, cùm essent à Deo extraordinarie impulsi, physiologos quis in naturales causas retulisset. Sic ipsas exortas ranas & cyniphes, siue cniphes, vt vocat Aristoteles, in anni temperiem. Dolores ergo mulieris auctos in transgressione audientes cælestem theologiam referentem, non est fides deroganda, cogitaréque debemus, varijs modis Deum & infligere hos potuisse, & prohibere si statuissent. Quod pleraque alia exempla contemplantes intelligemus. Adde quòd hoc loco habetur, Multiplicans multiplicabo dolores tuos, vt ante ruinam, conditionem eandem habuisse videatur mulier nondum coronam immortalitatis assecuta, aut mortalitatis sententia damnata, dolores autem ex transgressione accumulatos. Siquidem etiam homo erat terram culturus, erant multiplicandi

Deus omnipotens.

& per omnes terras, quam eis subiecisset, proseminandi, sed longe meliore cōditione. Terra quoque maledicta est, vt tribulos & spinas pareret, vt vbertatem suam frænaret, quæ res tamen naturales causas habere cernuntur. Sed apparet omnia, quemadmodum item erant homines viuaciores, vt ætas illorum sit nūc incredibilis, futura fuisse meliora, etiam in hac terrena conditione. Quis enim est qui non miretur primorum illorum diuturnitatem, & quod non multis est notum, corporum generalem proceritatem? Hæc vtique incredibilia, si præsenti conditioni assentiamur, corporum imbecillitatem & exiguitatem, vitæ breuitatem intuentes, videbuntur: Vt autem quasi alterum hominum genus videmur nos ab illis, altera natura terrarum: sic altera fuisset quædam, si nunquam transgressio accidisset: & erat ante transgressionem. Arbitror quidem statum illum ante casum fuisse breuissimum, sed decreta Dei ante casum & post intuens, differre priorem & posteriorem statum, discrimine magno naturali tamen & illum & istum, quoniam à Deo, constanter asseuerauerim. D

Multæ leges diuinæ varijs latæ tēporibus. Etenim quod ipsæ nos crebro docent diuinæ litteræ, leges diuinam prouidentiam ad tempora variasse, aliámque legem Adæ tulisse, aliam Noë, aliam Mosi, aliam nouissimis hisce sæculis, sic censendum est, duas super Adam leges tulisse vnam ante, alteram post casum, vtranque autem pro humana conditione variantem. Quod si in probatione & certamine fortis fuisset, tertia quoque lex & conditio fuisset renouata, quæ quidem quotidie super piissimis iustissimisque viris post istius vitæ certamina, innouatur ab ipso Dei filio regni immortalis principe, & capite posita. Quocirca tres conditiones humani generis possumus numerare, vnam cùm adhuc esset anceps, nec mortuus, nec viuus, nec coronatus, nec eiectus. Tunc dicitur, Crescite & multiplicamini, & subiicite terram, dominamini animalibus cæteris, vescimini fructibus arboreis, quos optimos ac vberrimos fertilissima tellus ferebat: ante casum factum est coniugium, & quasi desponsatio, de prole, cibo, dominatu, super omnia animalia sancita lex. Secundus status fuisset, non fuit, si Adam summam obedientiam, quæ exigitur à Deo magnopere, præstitisset. Talia enim fuisset præmia consecutus, qualia promittuntur hodie mandata Dei obseruantibus. Hæc est enim gloria eius, & honor in terris, inuiolabilibus eius obedire decretis. Hic amor, hæc veneratio, pietas, & hoc postulat, cupitque, non aliud à nobis. Cuius tanta vis esse cognoscitur, vt Propheta, non vereor enim digredi, iubente cuidam vt se in verbo Dei, id est mandante Deo percuteret, il- E

3. Reg. 20. léque prophetam Dei percutere detestaretur, pronuntiauit in illum propheta, Ecce quia non obedisti Deo, & non percussisti me, percutiet te leo. Alteri autem cui similiter præcepisset, non accidit simile, quia obtemperasset. Rem inauditam & stupendam, ait Chrysostomus: quia rem, vt videbatur, detestabilem facere noluit, dedit ille pœnas: alter autem nullas pœnas dedit, qui sanctum sanguinem effudisset. Quid aliud hinc docemur, nisi obedientiam velle summam, omnia regentem, & moderantem autoritatem? Hoc opus, hoc viuum sacrificium, hanc si Adam præstitisset, ad arborem vitæ peruenisset. Tertius status fuit post lapsum, in quo est ille primus, retentus quidem, sed variatus. Eadémque mansit conditio, propagatio, cibus, dominatus, sed nimis, heu nimis variata. Additi propagationi dolores, & ærumnæ: cibo additum, vt sudore & labore pararetur, qui prius sponte in humanas manus deuenisset: dominatus, quod cùm essent ad nutum eius omnia animalia obsecutura, aut nullum ab eis detrimentum accepturus esset homo, facta sunt maiore ex parte inimica, & nocentia, veluti serpentes. Quod declaratum expresse est, cætera reticentur. Recte ergo dictum, Multiplicabo, quasi non esset iste cumulus malorum ante casum, sed similis eadémque mulieris conditio, cladibus tamen his libera. Ac quasi virgineos partus Eua antea edidisset, omnia sacra, beata, felicia, angelica. Quemadmodum tellus, spinas & tribulos non peperisset, qualis erat, cùm deambularet homo in paradiso, omnibus vbertate, viriditate, odore plenis. Docui enim non esse nostræ imbecillitati, nostris ridiculis iudiciis assentiendum, si negent rem secus habere potuisse, quam habuit, nec aliam naturam esse potuisse. Sunt non rationes solum hanc mentis deceptionem arguentes, sed etiam exēpla: Gigantum formosa, proceráque corpora, antiquorum vita longæua. Quæ si quis cum nostris conferat, inueniet illos quasi alios homines fuisse, aliud genus præstantius, diuinius: F

Heroës. vnde & Heroës, & Semidei dicebantur. Quales sunt, cùm eiusdem generis videantur feles & leo, & testudines terrestres atque marinæ, Simij & Satyri, cæteráque id genus animalia, & plantæ. Agnoscamus ergo ex his quid fieri potuisset, quandoquidem propemodum etiam facta sunt. Nam quorundam antiquorum hominum longæua vita, docet cæteros omnes, mares & fœminas tales fuisse. Itaque minus, matres, ad hanc sanguinis bonitatem,

robúrque

A robúrque primæ matris retinentes atterebantur assiduo partu. Quod ergo ait, conceptus tuos, vt breuiter priores annotationes admonent, non simplex conceptus innuitur, vt in eo videatur mulieris maledictio, sed credendum est esse sensum, quem expresserunt Septuaginta στεναγμὸν, gemitum scilicet, & dolorem ipsius conceptus. Quod & ante & post exprimitur, positis inter se idem pollentibus duobus verbis, quorum alterum alterius declaratio, erumna, & conceptus. Declarat hoc postremum quid sit præcedens. Erumnæ, vt ait Marcus, proprie labores Herculei sunt, qui quoniam fuerunt validi & acerbi, omnes deinceps labores duriores, erumnæ sunt appellati. Declaratur & in sequenti, quid sit antecedens. In dolore paries, Id nempe erat conceptus. Atque vt solent Græci ὠδῖνα, id est partum, etiam dolorem vocare, sic Hebraice, nomen conceptus, est etiam nomen doloris. Hebræus Salomon exponens vocabulum partus, baron, dicit, Is est dolor conceptus: quod Nicolaus & quidam alij sequuntur, vt designet vexationem mulierum conceptum fœtumq; portantium, quæ est earum summa molestia. Nicolaus ait pro conceptu haberi imprægnationes in Hebraico, quasi non sit idem vtrunque. Sed sui simillibus loquebatur, Latine nescientibus. Quod autem, ait, Et sub viri potestate eris, patet in annotationibus sensus, redditúmque est Latine clarius, quod erat Hebraice: Et ad virum tuum desiderium tuũ. Quo loco soleo contemplans multa mysteria & nomina ex Hebraico & sacris litteris, in alias linguas & litteras manantia, vehementer admirari. Hoc loco quasi imperium est & decretum Dei, idcirco etiam natura, vt desiderium mulieris sit ad virum Græce viro vir siue maritus, appellatur enim Hebraice maritus, vir, dicitur πόσις, id est desiderium, à verbo ποθῶ,
B Apud Homerum in Odyssea Penelope: Odyss. ζ.

Ἡ πρὶν μὲν πόσιν ἐσθλὸν ἀπώλεσα θυμολέοντα
Παντοίης ἀρετῇσι κεκασμένον ἐν Δαναοῖσι. Id est,
Quæ primum forti ac iusto sum orbata marito,
Omni genu clarum virtutibus inter Achiuos.

Maritus ergo desyderium vocatur Græce: hic autem dicitur, Et ad virum tuũ, hoc est maritum, desyderium tuum. Hoc desyderium, vt aiunt Hebræi, facit vt fœmina non sentiat sese viro in concipiendo & pariendo, cæterisque muneribus inferiorem: Aiúntque sibi inuicem pœnam & peccatum respondere. Illa fecit vt vir sibi obsequeretur, offerenti pomum: factum deinceps, vt ipsa viro semper parêret. Serapion scite de hac re locutus est, ὑπομένουσα γὰρ τὰς ἐπὶ ταῖς ὠδῖσιν ἀνάγκας, οὐκ ἀπαγορεύει τοῦ συνοίκου τὴν συζυγίαν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐμπεσόντων ἀεὶ δυσχερῶν, ἐν αὐτῷ, τίθεται τὴν ἐλπίδα, Nam cùm necessitates quæ in partu contingunt perferat, non auersatur tamen mariti coniugium, sed etiam semper aduersis irruentibus, in eo omnem spem collocat. An hæc quidem conditio esset ante casum, vel si non cecidisset, futuram fuisse, bene soluitur ab Augustino, posse se inuicem homines & cõiuges seruire ex dilectione, omnem aliam seruitutem ex peccato manasse. Credendum igitur facile, & pulcherrimo modo, vt ex vna massa, vno tempore essent generati, sic vnâ eandémque futuram fuisse autoritatem, & egregiam, heroicámque dilectionem: quales fere
C sunt inuicem vir bonus, & coniux bona: nihil inter se in omni vita dissentientes, iugum suaue æqualiter trahentes. Quomodo enim si defuissent omnia incommoda, quibus necessario parent viris vxores? Si beata omnia, & felicia, & in statu immortali ac diuino, omnibus miseriis & erumnis abactis? Vt trahit altera alteram miseria & incommodum, mutuísque nexibus implicata dependent, mortalitate principe & regina, sic felicitate, & statu beatiore, omnium bonorum vbertas inter se implicata venisset. Diuina vtriusque coniunctio, diuina quædam vtriusque sexus harmonia, non se plus, quàm Deum amantibus. Hoc omne igitur innuitur edicto. Multiplicabo. Quasi fuerit antea, sed quadam alia ratione meliore, conceptus, partus, & quæ fuit variatio imperantis & obsequentis, fuisset tunc æqualitas. Idq; erit intellectu perfacile, res diuinas & humanas conferenti. Omnia enim hæc habent excepta immortalitate, pij, Deíque venerantes in terris. Idq; fere habuisse Abraham & Saram censuerim, Izaac & Rebecca, & si qua fuit alia optima, & sanctissima coniunctio. Vnũ malum, causa & fons est multorum, sic bonum multorum bonorum. Vnum scelus Dauid, luctus, & cædis, & totius populi fuit euersio. Ita vnum scelus illorum, omnia incommoda inuexit, nascentia tamen ex abscessu Dei, qui peccatis offensus auertit sese, & in penetralia cæli se claudit, submouens sicut submouit ab Adam felicem iucundissimúmque conspectũ suum, qui præsens omnia bona largitur. Sunt alia, quę vidisset, nosset, tetigisset beatus, quorum ignoratio efficit ea nunc incredibilia. Sicut non possumus credere & animis nostris

ostendere, nisi cogamus eos, & eorum inscientiam exemplis & rationibus coarguamus, resurrectura corpora incorruptibilia, beata, felicia, leuia, splendentia, quandámque beatitudinem, omni quæ nobis nota est, maiorem, sortita. D

Adæ vero dixit, Quia audisti vocem vxoris tuæ, & comedisti de ligno, ex quo præceperam ne comederes, Maledicta terra, &c.

Benedicere, & Maledicere quid.

SIcut benedictio Hebraice, eadem voce atq; vbertas, largitasq; designatur, barak, sic idé ex aduerso sensus maledictionis. Benedicere est quasi largiri, laxare fontes: maledicere submouere, adimere vbertatem. Hoc homines verbo cùm faciant, non est corũ facultatis efficere, vt res verba sequantur. Deo autem benedicente, vel maledicéte, habent verba successum. Recurrendum igitur est, ad eum qui quasi portus est ambagũ multarũ dissoluédarum, nec nos decipi patiamur, credentes hominem ante casum talem fuisse, qualis erat futurus post coronam. Dico statum hominum ante coroná quæ non fuit, & ruinam quæ fuit, eundem propemodum fuisse, atque eum qui post secutus est. Notum clarúmque est ex his quæ dicuntur ante & post ad alia. Superius dicebatur, Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, & vniuersa ligna, quæ habent in semetipsis sementem generis sui, vt sint vobis in escam. hic vero in maledictione, & comedes herbas terræ. Superius, Crescite & multiplicamini: hic, Multiplicabo conceptus tuos. Illic, Non erat homo qui coleret terram, & posuit eum in paradiso vt coleret: hic, In sudore vultus tui: confirmatur videlicet prior conditio, & ex parte minuitur, redigitúrque ad peiorem gradum, ex scelere, quæ ad maiorem fuisset sublimata ex obseruantia, & veneratione, ac pietate. Hic est verus portus soluendarum difficultatum. Non enim erant immortales creati, sed tales erát, quales fere postea fuerunt. Creuisset autem gloria, sicut nunc crescit post probationem, mutatúrque conditio. Ergo terræ cõditio, partim quæ antea fuisset confirmatur, partim ex vbertate detrahitur. Cognouit enim Deus, quòd vbertas & ocium & felicitas, tum immeritis contigisset, tum magis eos corrupisset, videbatq; homines pronos in malum, prudenterq; resecuit magnam partem prioris felicitatis, probauit autem si homo primus à se creatus, se conspicatus, præsentiam vocemq; suam intuitus, noluisset imperatis parere suis, sed potius à libidine se rapi permisisset, multo magis facturos id cæteros homines, ætate semper ad deteriora tendéte. Compescuit igitur largitatem, id quod maledictio Hebraice est dictũ: & hoc propter hominem, vt fons habet. Hoc ergo & poëtæ obscura quadam & incerta fama audientes asseruerunt & decantarunt, Iouẽ dicentes hoc fecisse, quod & scriptura Iouem fatetur fecisse. Nam quem poëtæ Iouem, vocalibus detractis dicunt, iuxta veram appellationẽ antiquissima sacraq; lingua vocat Iehouah: summoue vocales, fit Ioua. Hunc ergo ferunt poëtæ, terram maledixisse. Idq; post aureum sæculum, post casum scilicet: E

Homines non esse immortales creatos.

Ouid. I. Metamor.

Iuppiter antiqui contraxit tempora veris,
Perque hyemes, æstusque, & inæquales autumnos,
Et breue ver, spatiis exegit quattuor annum.
Tum primum siccis aër feruoribus vstus
Canduit, & ventis glacies astricta pependit. F
Tum primum subiere domos, domus antra fuerunt.
Et densi frutices, & iunctæ cortice virgæ,
Semina tum primum longis cerealia sulcis,
Obruta sunt, pressique iugo gemuere iuuenci.

Hæc illi dicunt, non quidem vt soliti sunt, fingentes, sed audientes ab antiquis, & relationibus & scriptis habentes cognita. Quod si persuasum ac certum fuit illis mutatam hominum pristinam felicitatem, & ad deteriorem conditionem redactam, credendum vtique etiam nobis, antiquissima theologia referente, cui & vetustas, & autoritas scribentium, & quo perscripta modo fuit arrogant intemeratam fidem. Nec difficile est cognitu, quo modo priore conditione mutata, tépora asperiora, & steriliores anni successerint, & cum prius esset æternum ver, totóque anni decursu, felix illa lætáque temperies, & partu terrarũ beatissima, in exiguum spatium sit redacta, Omniúmque causa malorum, temperies submota, quanquam & alia, sub terræ maledictione continentur. Memento quando ad subitum Dei imperium, manna cecidit de cælo: memento è petra durissima prodeuntium aquarum: sic memento sterilitatis sub Achab, impio rege, quando trium annorum squallor perseuerauit. Recordare etiam eorum quæ sæpe minantur prophetæ, defuturam pluuiam, terram non daturam solitos fœtus. Recordemur benedictionis, & maledictionis Mosis: prioris, si obserua-

A obseruarent mandata Dei: posterioris, si præuaricarentur. Quadrant enim ad intelligentiam istius loci. Si audieris, inquit, vocem domini Dei tui, vt facias atque custodias omnia mandata eius, faciet te dominus Deus tuus excelsiorem cunctis gentibus. Veniéntq; super te omnes benedictiones istæ, & apprehendent te. Hæc eadem in Adam conueniunt, vt tametsi non sit scriptum, Deus illi in hunc maxime modum quasi locutus sit: Si audieris vocem domini Dei tui, vt facias & custodias mandatum eius, excelsiorem aut æqualem Angelis te faciet: dabit tibi immortalitatem, quæ in ligno vitę est designata. Omnésque benedictiones te comitabuntur, tecúmque erunt semper. Benedictiones Moses sic recenset: Benedictus tu in ciuitate, & benedictus in agro. Benedictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, fructúsque iumentorum tuorum, greges armẽtorum tuorum, & caulæ ouium tuarum. Benedicta horrea tua, & reliquiæ tuæ. Benedictus eris ingrediens & egrediens. Dabit dominus inimicos tuos qui consurgent aduersum te corruentes in conspectu tuo. Per vná viam venient contra te, & per septem fugient à facie tua. Emittet dominus benedictionẽ super cellaria tua, & super omnia opera manuum tuarum, benedicétque te in terra quam acceperis. Audis quantam vim habeat, vocem Dei audire, esse mandatorum eius obseruantem? panditur tota beatitudo, felicitas tantopere quæsita ab omnibus & expetita erúpit. Hęc super Adam copiosissima omnibus partibus absolutissima deuenisset. Idem requisiuit ab eo tunc Deus, quod postea à cæteris mortalibus. Dedit legem simul ac natus homo esset, voluitque eum probare, vt & populum, teste Mose, obseruanti se, & in mandato suo

Benedictiones Mosis.

B colenti, non hæc quidem ipsa, quæ Moses numerat, sed quod omnium istorum bonorum est causa, omnia enim bona quæ in immortalitate cõtinentur ei dedisset. Prosequitur Moses narrans eadem, quæ primis item hominibus mádatum Dei custodientibus euenissent. Suscitabit, inquit, te dominus in populum sanctum, sicut iurauit tibi, si custodieris mandata domini Dei tui, & ambulaueris in viis eius. Videbúntque omnes terrarum populi, quòd nomen domini inuocatum sit super te, & timebunt te. Abundare te faciet dominus omnibus bonis, fructu vteri tui, & fructu iumentorum tuorum, fructu terræ tuæ. Aperiet dominus thesaurum suum optimum cælum, vt tribuat pluuiam terræ tuæ, in tempore suo, benedicétque cunctis operibus manuum tuarum. Hæc & id genus alia fas est eum Adæ promisisse, vt quidem ratione claret & necessitate, longe potiora ac meliora, ipso humano genere nascente ipsúmque Deo, sublimare, & Angelis æquare volente promittuntur omnia bona, tota felicitas obseruantibus Dei, & piis. Est enim eximia perfectáque pietas, mandata Dei siue scripta siue naturalia custodire, intemerata seruare. Huc quæso curas cogitationésque omnes intendamus, videbimus res antiquas, videbimus originem humanam, & rationem intelligemus cur Adæ quædam lex data sit, & obseruanti præmium, arbor vitę, destruenti supplicium, nuditatis cognitio, & maledictio quæ secuta est. Audiamus enim etiá maledictionem per Mosen, latam populo non custodienti præcepta diuina. Quòd si nolueris audire vocem domini Dei tui, vt custodias & facias omnia mandata eius, quæ ego præcipio tibi hodie, venient super te omnes maledictiones istæ. Maledictus eris in ciuitate,

Mosis maledictio.

C te, maledictus in agro: maledictum horreum tuum, & maledictæ reliquiæ tuæ: Maledictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, armenta boum tuorum, & greges ouium tuarum: Maledictus eris ingrediens, & maledictus egrediens: Mittet dominus super te famem, & esuriem, & increpationem in omnia opera tua, quæ tu facies, donec conterat te & perdat velociter, propter adinuentiones tuas pessimas, in quibus reliquisti me. Percutiet te Dominus egestate & febri & frigore, ardore & æstu, & aëre corrupto, ac rubigine, & persequatur, donec pereas. Sit cælum quod supra te est, æneum, & terra quam calcas, ferrea. Hæc apud Mosen, videmus tum potestatem Dei variam, valentem tum vbertatem effundere, tum cohibere & frenare, & vertere in exitium, quod ante esset saluti. In eius esse viribus dare pluuias fructus, felicitatem, omnigenámque hominibus & iumentis fœcunditatem: rursum eiusdem hæc subducere, & in contrarium omnia deprauare, si velit. Deinde videmus, quemadmodum ob pietatem & sanctitatem quæ est parere mandatis eius, omnem felicitatem remittat, & effundat, sic in contrarium iratum compescere. Videmus eum testantem & declarantem, se contemni, se derelinqui, cum sceleratis cogitationibus nostris assentimur, cùm ab imperiis eius deflectimus, cùm praue viuimus. Videmus hoc eum in suam vertere contumeliam & contemptum. Agnoscimus vt mutet cælum, terras, fructus, tempora, temperiémque, si deseratur, & contemnatur, prouocetúrque malefactis ad indignationem. Ecce, & hominem cùm vidisset sui contemnentẽ, se deserentem, vocem

suam audire nolentem, sed potius vxori obsequentem, iure se indignatum & læsum, & offensam, si non tunc, ex consequentibus clare confessum cùm eum propemodum eisdē maledictionibus subiecit, quibus & populum hic postea per Mosen. Videmus & potuisse Deū hoc facere, & faciendi iustissimā causam habuisse. Indignatur, furit, cùm se videt contemni & derelinqui, & cùm mundum propter hominem creauerit, omnia bona repererit, iure reuocat sententiam, cum eum videt auersum, corruptum, melioris cōditionis si nunquam natus esset. Tunc quærit eum amoliri & extinguere, & tollere de medio. Ergo terra maledicitur, tollitur ex ea felicitas, quam crede diuinis litteris, maximam, exuberantem fuisse ante casum, maiorem futuram nisi mandatum Dei homo spreuisset. Claret scriptura diuina maxima in luce sunt causæ, rationes, Dei potestas, & affectio, & inclinatio animi, quid velit à nobis, cur fecerit omnia, cur det abundantiam, cur coërceat. Ac mihi quidem fingo & propono statum illum, beatissimum proculdubio futurum, si præuaricatus ille prior non fuisset. Doceor ex ipsis diuinis oraculis. Collige enim benedictiones Mosis, quantum beatitudinis ibi, quid felicitatis superest? Maior certe illa Adam, qui ipsam immortalitatē cum omnibus bonis adiunctam habuisset, postea vt intelligamus hanc maledictionem Adam, addidit Moses, Sementem multam iacies in terram, & modicum congregabis, quia locustæ deuorabunt omnia. Vineam plantabis, & fodies, & vinum non bibes, nec colliges ex ea quippiam quoniam vastabitur vermibus. Omnes arbores tuas & fruges terræ tuæ rubigo consumet. Oliuas habebis in omnibus terminis tuis & non vngeris oleo, quia defluent, & deperibunt. Sic Moses. Ergo Dei est vbertas, & maledictio, siue infelicitas: ipse potest inducere vermes super fructus, & locustas: si has bestiolas, ergo & spinas, & tribulos. Vermes & locustas minatur & intentat populo, ipsi Adæ tribulos & spinas: Minatur illis fructuum infelicitatem, Adæ similiter & hoc, & quod nondum fuerat expertus, labores & sudores. Minatur illic & in parte maledictionis reponit, tradere ipsos in manus hostium, à quibus agantur captiui, sic enim Moses, Filios generabis & filias, & non frueris eis, quoniam ducentur in captiuitatem. Hoc in Adam non dicitur, sed claret, & quasi certum occultatur, datos filios eius in manus inimicorum, dæmonum, quorum fuit post casum potestas super homines, & impostura maior, implens orbem pessimis superstitionibus & ritibus. Ecce peccatum patrum in filios, propter coniunctionem naturæ redundant, vt sicut bene est filiis sæpe propter patres, bene enim fuit omni posteritati Dauid propter ipsum, sic male propter patrum scelera. Propter peccatum parentum, filij in captiuitatem aguntur: propter primorum peccatum, omnis posteritas subiecta est maledictioni. Pie tamen viuentibus nec sceleri paterno acquiescentibus multa ex pristina felicitate redierūt, nouissime, penitus extincta maledictio, reditúmque in gratiam, sed illis tantum qui paterno sceleri non assentiuntur, non contemptores, non desertores Dei. Nouissime addit Moses, Et venient super te omnes maledictiones istæ, & persequentes apprehendent te donec intereas, quia non audisti vocem domini Dei tui, nec seruasti mandata eius: Et erunt in te signa, atque prodigia, & in semine tuo vsque in sempiternum. Eo quòd non seruieris domino Deo tuo in gaudio, cordísque lætitia, propter rerum omnium abundantiam, seruies inimico tuo, quem emittet tibi dominus in fame & siti, & nuditate, & omni penuria. Sic Moses. O litteras diuinas inter se collatas, lucem obscuris locis & facem præferentes. O res consideratione dignas! Hæc omnia minatus, intulitque in Adam. Idem sermo, & venient super te hæc omnia mala ò Adam, donec intereas, donec reuertaris in terram. Et quia non audisti vocem domini, nec seruasti mandatum eius, erunt in te, & in omni posteritate quæ nascetur ex te, dira portenta, cladibus humanis litteræ personabunt, loca, tempora, flumina, montes, campi erunt calamitatum seminis tui testes. Et quia Deum tuum lætus colere in tanta bonorum vbertate & affluentia & cum eo versari felici caritate & amore, recusasti, cum inimico tuo, infelix præstans obsequium versaberis, Totus enim adorabat, seruiebátque hostibus suis dæmonibus, mundus. Hæcq; vsque in sempiternum futura erant, nisi idem ille, qui hæc dicendo pronuntiaret, crudele edictum refregisset. Sed tamen multæ ex pristinis illis malis reliquiæ remanserunt, adhibitáque est alia medicina qua melius fortasse fuisset caruisse. Tū sequitur Moses, Et remanebitis pauci numero, qui prius eratis sicut astra cæli, præ multitudine: quoniam non audistis vocem domini Dei vestri. Et sicut ante lætatus est dominus super vos, bene vobis faciens, vósque multiplicans, sic lætabitur disperdens vos, atque subuertens. Hæc omnia non in priuatum illum populum tantum, sed in omne genus, quando in autore suo maledicebatur, congruunt. Nā sicut egregij

A alicuius diuinique facinoris patrum sunt filij participes, accipientes ab eis non solum substantiam & sanguinem, se etiam mores, facultates, gloriam, nomen, dedecus etiam, sic ex illo primo in omnem posteritatē manauit maledictio. Ac credendum est hac maledictione effectum, vt qui innumerabiliter creuissent, valet enim in multitudinem quod in ætatem immortalē, sic eos ad longe paucissimos redactos, non quidem volente Deo, sed cum humano scelere cogente, pestilentia, fame, omni malorum facie homines extinguere, quorū peccatis non finitur vita propagari. Simul enim ex scelere Adam cognita est inclinatio hominum in malum, simul paratæ sunt clades & pestes, ne semper, aut diu viuerent, qui vitam pessime viuendo, dedecorarent, respiciente in diuersa & omnia collustrante diuina prouidentia. Coactus est diluuio delere totum genus, non multo post euertere quinque vrbes, sæpe pestilentia, sæpe fame, cæterisque malis deſæuit, vt tempus futurum sit, cum totam machinā diruere cogatur. Creuissent ergo multo plures & lætiores homines, quia tot malis, tot cladibus eos extinguere, nulla præsente causa, non oportuisset. Neque enim tot scelera forsan in orbe extitissent, illo primo non cadente. Cum peccatis secutæ sunt pœnæ, pœnæ redegerunt ad paucos, sed tum permissi & à Deo peccato absente viuere, & vitam suam longiorem demumque immortalem, habuissent, & posteritatē maiorem reliquissent. Hæc naturali ordine sequuntur. Eadem est ergo sub Mose & sub Adam causa maledictionis, quia non est audita vox Dei, nō est sanctissimus eius clemētissimisque decretis obtemperatum. O clementiam singularem, fecerunt pessima hominum peccata, vt qui in-

B credibili gaudio elatus, hominē creando lætabatur, versis fatis pœnituerit eius creati: & cui immortalitatē, diuinitatem, omniáque bona promitteret ac pararet, coactus sit sæuire in eum morte, omnigenisque malis. Non iniuria igitur super hominē malis his congestis, detractum est de pristina felicitate, quia non solum, peccatum perpetratum oportuit plectere, sed etiam occurrere futuris, quæ sunt in illo primo diudicata. Nam pie viuentibus, & vocem eius deinceps audiētibus nihil prope de pristina felicitate amotum est: sed quicquid Adam habuisset, hoc assecuti sunt pij post illum, felicitatem olim istius vitæ, tum per redemptorem immortalitatē. Mala corporis, sunt eædem atque primi probationes. Hanc igitur Mosaicam maledictionem apposui, vt collatis his, quæ quo propiora nobis sunt, hoc item clariora, intelligeremus res illas antiquas, agnoscentes postea sæpissime factum, quod accidit in illa rerum humanarum origine. Cúmque multa subsecuta hominum vita similia tulerit, nō obstupebimus ad ea tanquam insolentia, & inusitata. Idem Deus semper, idem homo, eædem bonorum & malorum causæ, eadem præmia, eadem supplicia. Non patitur contemni se Deus, & ardentissimus amator, cuius amoris fuit omnium rerū optimarum creatio testis, se non amari, non obseruari, non agnosci. Quam ingratitudinem non solum quia ingrata est, cogitur castigare, sed etiam quia flagitiosa, turpis, plena fœditatis & dedecoris, vt si eam nō puniret, quasi assentiri, lętari, acquiescere videretur. Quod illi nō solū, sed etiā nobis ipsis demū displiceret, iustitiámque eius desideraremus, dormitare diceremus, res humanas negligere, vltra cælestē cardinem abditū, distantissimas hominum res

C ignorare & contēnere. Quod si quis queritur, se patris maledictioni esse subiectum, is videat an patre grauiora peccet, vt etiā si ipse in paradiso affuisset, non fuerit idē peccaturus, qui nūc eisdem propositis mādatis, non cesset ea præuaricari. Ac Chrysostomus putat ne vnam quidem perfectam diem fuisse eos in paradiso: cui assentitur Theodorus his respondens, quibus videretur incredibile, hominem eodem die natum subitóque præuaricatum, mox etiam eiectum. Primū quod non tam facile lapsus esset post multa tempora, & roboratam consuetudinem præcepti obseruandi. Deinde quòd non proderat diu esse in paradiso, ei qui aliquando inde esset eiiciendus. Credendum autem, etiam si hæ rationes Theodori satisfacerent, subito post creationē factam probationem, mysteriáque fuisse inuicem sibi succedētia. In verbis hæc scienda sunt, quod sanctissimus noster Hieronymus vertit, In opere tuo: secutus, vt annotationes ostendunt, Septuaginta: Hebraice habet non in opere tuo: sed, Propter te. Hoc ergo quanquam Hieronymus in transferēdo sequeretur Septuaginta, tamē animaduertit, vt reor, & annotauit in quęstionibus Hebraicis. Exponens enim in opere tuo, addit, Non turis colendi, sed peccato, sicut in Hebræo habetur. Hæc verba Hieronymi declarant eum legisse בעבורך aborcka, nō בעבודך abodeka, Ait enim in Hebræo haberi id opus, quod signet peccatum, abor vero ad alia sonat præuaricari, prætterire. Itaque Hebraice aborcka, vt est in contextu, sonat propter te, vt & Chaldæus transtulit vel in præuaricatione tua, quod Hieronymus dicit, peccatum. Est autem idem sensus, Maledicta

terra propter te, & propter præuaricationem tuam: clarius tamen postremum. Assensus D est autem Septuaginta in transferẽdo, intelligens eos potuisse legere abodeka, & quia non magni referret. Dicitur ergo in Hebraico, Maledicta terra propter præuaricationẽ tuam. Quia præuaricatus es edicta mea, hæc tibi impendent. Terra maledicitur, detrahitur illi prior felicitas: & Hebræi dicunt, non producet fructus vberes. Quod vero ait, In laboribus comedes. In, vice cum, iuxta morem Hebraicum. Respondétque pœna peccato, deliquit comedendo, castigatur comedẽdo. Nam pro victu omnis est labor, & sudor, cuius non fuisset necessitas assecutis immortalitatem. Tum arborei fructus antea perennes suppetebant, post seminandũ, metendum, è spicis excutiendum, in quibus magni sudores. Antea, Non cererem tellus inarata quotannis, reddebat, sed fructus meliores, arboribus eos homini producentibus, in vere perpetuo, perpetuo parientes. Pro laboribus, iuxta Hebraicũ Septuaginta ἐν λύπαις in mœroribus, vexationibus: pro spinis & tribulis Hebraice קוץ דרדר kuz dardar, Etiam Hebręi interpretantur spinas maiores, & minores. Has pestes terra non protulisset, nec si protulisset, nocuissent. Nam & in maledictione populi vermes & locustæ intentantur, vt tametsi à natura producantur, etiam à Deo extraordinarie & cohiberi & suscitari possint, sicut in Aegypto. Comedes ergo, ait, herbas terræ, loco nectaris, & ambrosiæ, loco immortaliũ fructuum. Hebræi loco fructuũ quibus in paradiso vesceretur. Confirmatur, vt reor, tum status prior mortalitatis, tum hoc opponitur fructibus immortalibus. Quodque ait, De qua assumptus es, pertinet ad creationẽ, & limum ipsum, vt postea manifestum est, non quòd terram extra paradisũ innuat. Quodque ait, Quia puluis es, pro E puluere est עפר lutũ, cœnum. Sonat, interdũ puluerẽ. Homo creatus est ex aphar, id est luto cœno, limo, in idipsum reuertitur caro, in antris & sepulchris. Hócque argumento est, eum futurũ fuisse, non factum immortalẽ, corpúsque eius vincentis corruptibile, glorificandũ, sicut in resurrectione. Quódq; ait, & vocauit Adã nomen vxoris suæ Eua. Non habeo quid proferã, an hic sit solita omissio, vt quo tempore vocauit eam Isha, id est viram, & quando nomina cæteris animãtibus imposuit, tunc etiam Euæ, an isto ipso loco post lapsum. Dixerim, & hoc præter superiora, etiam quibusdam Hebræis non dissentiẽtibus, esse hysteron proteron, vt ordo sic habeat. Post maledictam terrã, post diras illatas homini, tunc addidit, Ecce noster Adam, qui nostri similis esse voluit: tendant fata in cõtrariũ. Tunc indutos eos veste pellicea, eiecit paradiso, cernénsque futurã hominum propagationẽ Adam, vocauit vxorem suam, quam cognouit Euam. Hæc autem eo credimus, quia fit idem vbique coherente narratione vt aut priora post referãtur, aut posterius dicenda, prius narrentur, vt declarant complura producta exempla. Non video autem vnde Nicolao innotuerit, Euam signare vitam pœnalitatibus subiectam, vt hoc nomen fuerit sortita scilicet, quia viuentes miseros esset genitura. Hebraice Chai dicitur viuens, etiam de Deo. Vt cùm iurant, Viuit dominus, Hebraice חי יהוה chai iehouah, Viuit Deus. Inde dicta est Chaua, quasi vitalitas, genitríxque viuorum, principium viuentium, vt sit quasi denominatio, sicut bonitas, diuinitas, à bono diuino, sic à chai iuxta Hebraicam dialecton, chauah. Quidámque ex illis putant esse Vau loco Iod, vt pro chaia, id est viua, factum sit chauah. Septuaginta expres- F serunt, quid nomen haberet ponderis, pro Eua ponentes ζωὴν vitam. Porrò quod ait Mater omnium viuentium, ad homines solum spectat. Id quod Chaldæus etiam indicat, trãsferens, Mater omnium filiorum hominis. Et quod ait, Fecitque dominus, Sententia est Gennadij, vt quemadmodum Adam ex relatione diuina dixisset. Relinquet homo patrem, sic nunc Mosen adscribere in Deum, quod ex iussu Dei fecisset Adam, vt se vestiret. Vestes autem pelliceas quidam, apud Græcos dixerunt ἐκφλοιῶν, exponúntque ijdem φύλλων, ex foliis. Nam Theodorus ait, οὐ μόνον τὰ ἐκ τῶν ζώων ἀφαιρούμενα δέρματα λέγεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν δένδρων, ἃ καὶ φλοιοὺς ὀνομάζειν ἔθος τοῖς πολλοῖς. ἐκ δένδρων τοίνυν ἐπιτηδείους πῶς φλοιοὺς ἐχόντων εἰς ἐνδυμάτων κατασκευὴν οἱ περὶ τὸν ἀδάμ, τοῦ θεοῦ κατ᾽ ἔννοιαν αὐτοῖς ὑποθεμένου, πῶς χρὴ τοῦτο ποιῆσαι. Id est: Non solũ dicuntur pelles, quæ ex animalibus detrahuntur, sed etiã quæ ex arboribus, qui multi solent cortices appellare. Ex his ergo, quæ tales haberent aptos ad induendum detraxit & fecit sibi Adam vestis instar indumentum, Deo animis offerente, qua ratione oporteret id fieri. Hæc si vera sunt, facile dissoluitur, quod solet occurrere, vbinam pelles illas Adam reperisset, quorúmve essent animalium, cùm nulla adhuc animalia parasit occidisse. Sunt autem pelles Græce δέρματα, noménque dicitur à δέρω, excorio, decortico, vt videatur dici posse etiam de arboribus, Non æque autem fortasse Hebraicum עור hor, semper pro pelle animaliũ. Quod si patitur vox Hebraica hanc expositionem, eam valde

Eua vnde dicta.

Vestes Adæ & Euæ an fuerint pelliceæ.

A valde approbauerim, Theodoritus nec eos probat, qui pelles mortalem carnem sentirent, nec eos qui ex foliis siue corticibus arborum, dicens: ἐγὼ δὲ οὐδέτερον τούτων προΐεμαι, τὸ μὲν γὰρ περίεργον, τὸ δὲ ἄγαν μυθῶδες. Ego horum neutrũ admitto, Alterum enim superuacuũ, alterum nimium fabulosum. Nimium fabulosũ dicit, pelles esse corpus, Nam multo antequã peccarent, habebant corpus, vt ait etiam Theodorus. Superuacuũ autem existimat, quærere quę vestes illæ fuerint, quasi Deus nõ posset, quas vellet, subito parare. Confirmatur ergo symbolũ nuditatis, vt quod tanquam in certamen nudi descenderãt, induendi pro meritis, tali sint amicti veste, qualẽ facinus postularet. Corruptibilẽ igitur & ferinam, & ad repellendũ frigus tunicã, pro immortali corona, pro rosea, purpurea, nectareáq; veste, qualem CHRISTVS ascendẽs in cælum verisimile est habuisse, qualẽmque mutauit in mõte, cùm vestimenta eius, vt nix facta sunt candida, acceperũt. Quod si strenue se habuisset, si vocẽ Dei sui exaudisset, ex templo delapsa veste de cælo, imò nubis amictu, angelorũ manibus formato, vestitus fuisset. In contrariũ ergo eo tegumento, protectus est, quo antiquissimi homines vtebantur, vtuntúrque etiam nunc nonnullę nationes, apud quas deficiẽte artificio, corpora ad frigus repellendũ pellibus animaliũ velantur. Tali primus homo est vsus, eodẽ & cæteri, multis post sæculis mortales, donec textuta reperta est. Vestitus est pelle ab angelis, aut etiam ab ipso opifice, qui limum attrectauerat, formauerat, qui cum Abrahã comedit, recubuit, multa disseruit. Si homo detracta alicui animali pelle pro veste vtitur, idẽ hoc facere omnipotens ille poterat, qui poterat etiam alia ratione, qua videlicet tantum B terræ è nihilo creauit, & qua faciebat ardere rubum, & non comburebatur. Vnde subitus ille candor in vestibus existentiũ in monte? Vnde è quinque piscibus & duobus panibus, tot hominibus satiatis, tot reliquiæ? Quod corpus illud Raphaelis, quo comitatus adolescentem, ibat, comedebat, dormiebátque cum eo? Quibus membris hæc inhærebant? Nos crassæ mentes, nostris ineptiis assueti, ad illa maiora non penetramus, cogitamus maiora ad speciem minorum. Habemus autem vnde nostros errores abunde coarguamus. Quòd vero vbi primum condemnationem pronuntiasset, continuo adiecit,

Ecce Adam factus est quasi vnus ex nobis, sciens bonum & malum. Nunc ergo ne forte, &c.

SVperius quo rationabiliore modo, nec diuinis litteris insuitato, deberet intelligi, declaratum est. Inuenio etiam Nicolaum asserere hic ironiam esse, quasi diceret: Et quod serpens promisit assecutus, certe ad amussim. Et veluti illud: Egregiam vero laudem, & spolia ampla reportas. Esse autẽ interdũ in sacris litteris ironiam, superius adducta exempla cõ- *Ironia in sacris literis.*
probabant. Sunt Hebræi qui addant, vt ipse credit, vt ei visum est: Ecce Adam factus est similis nobis, vt ipse arbitratur. Quidam ex ipsis Chaldæum secuti, qui locum fermè vertit, Ecce Adam factus est vnicus in mundo isto suo, concessa ei scientia boni & mali: videndũ ne sit similis in alio, cùm non mereatur, æternũ viuere. Quidã dicunt, similis nobis, sed habens in pœnam, scientiam, quam Deus in gloriã decúsque: scientia quæ nobis honori, homini supplicio. Promiserat autem illi dæmon: Eritis sicut Dij. Sed quoniam certum est ho-
C minem antea fuisse sapientem, ad imaginem Dei creatum, credendũ est illi ex præuaricatione nihil accessisse, quo similis Dei dici posset: principio enim erat similis Dei, quãdoquidem ad imaginẽ eius erat factus, tum nomina indidit animalibus, tum à peccato non nascitur quicquã laude & admiratione dignũ, cum pœnæ potius & dedecus, quod ipsa quoque maledictio declarauit. Cogitemus etiam nobiscum, quid nouum fuerit Adam assecutus, vt similis Dei fieret. An sciẽtia boni & mali sit apud Deos, cuius si forent homines participes, *Scientia boni & mali quid.*
Deorũ similes dici mererentur. Nam eorum, qua genus humanũ præcellunt, scientia, boni & mali immerito diceretur, cognitio subita rerum cunctarum in omnes locos & tempora diffusa, & quod ait, diuinus Paulus, quod ex parte in nobis, vniuersale ac perfectum in illis. Hoc, inquam, scientiã boni & mali dici debere, non solum, non patitur ratio, sed exemplũ consecutum cum haustis fructibus ab homine, nihil aliud cognouit, quàm se esse nudum, clamans ostendit. Hæc potius diceretur scientia sapientia. Sed forte Hebraice scientia cognitioq; hominũ, dicitur boni & mali scientia, quia cùm pueri careant sensu, solertia, ingenio, tunc dicuntur scire bonum & malum, cum oculorũ quodam quasi velamine deposito, cognoscunt ea quorum nullum haberent antea sensũ. Idq; præcipue fit, cùm erubescunt nudi incedere, quod antea sine dedecore & pudore facerent. Hæc cognitio Hebraice & oculorum apertio, & scientia boni & mali diceretur. Sed quoniam Adam non erat veluti puer, neque enim puerorũ vllus animaliũ naturas cognosceret, eáque suis appellare nomi-

nibus posset, est enim id absolutæ sapientiæ, tum quoniam adductam ad se mulierem natam è latere suo, cognouit, super coniugio & charitate coniugum, præclara vel sanxit, vel prophetauit, quoniam loquebatur, capax erat diuini mãdati, hæc omnia arguunt eum non quasi puerum fuisse, qui ne ignem quidem cognoscit, nisi tactu. In pueris quoque omnium legum consensu, nullum est peccatum nec habent vel benefacta præmium, vel culpa supplicium, nec ratum est dictum vel factum, in ea ætate. Quod si leges hanc ætatem quicquam facientem id habere non possent pro crimine, vt si pater puero præciperet, ante oculos posita poma, nec caperet, ille transgrederetur, non esset id culpa, tum si nemo tam demens esset, qui pueris ea præciperet, minus certe de Deo sunt credenda. Quibus omnibus probatur, sic fecisse scripturam, hoc loco, simpliciter & mutilate, apertáque tantum loquentem, sicut in descriptione serpentis & suscitatione Samuelis, omittentem scilicet multa, partémque tantum rerum proferentem, quæ ad totam rei cognitionem non sufficiant. Cognitionem enim nuditatis appellauit scientiam boni & mali, cùm hæc scientia sit latissima, scientia hominũ, cùm homini in ætatem maiorem prouecto, panduntur omnia, quorum in pueritia nullam haberet cognitionem: nec solam nuditatem cognoscit, sed generationẽ, amicos, voluptates, vim rei cuiusque & põdus, vt è millibus rebus, vna sit cognitio nuditatis: scriptura vero quoniã Adam nosset nuditatem, hoc scientiã boni & mali appellauit, cùm ea minima pars sit totius sciẽtiæ. Hócque in dubitationẽ & ambages præcipitat. Nam si eam audiamus describentẽ serpentẽ, cogimur omnino credere, serpentes fuisse locutos, dolos & fraudes non ignorasse. Cogimur etiam credere vnius execrandæ E mulierculæ sapientissimum prophetam, diuinísque alloquiis assuetum sedibus suis quietis excitum, coactum respondere sciscitanti. Sed quantum velit simpliciter & nudè ille sermo loquatur, non decipientur prudẽtes, præcipue si totam ipsam theologiã habeant animaduersam. Vno enim in loco declaratur, quod in altera miro silẽtio occultaretur, Nec omnia referre scriptores vel potuerunt, vel debuerunt. Sunt etiam in Euangelio vix extricabiles ambages, sed tamen extricãtur, si cogitandi legendique laborem non fugiamus. Dico igitur, quòd cùm scientia boni & mali secundum Hebraicã dialecton sit ea scientia, qua carentes pueri, assequuntur cùm in adultam ætatem peruenerint, huiúsque cùm sit vna pars cognitio nuditatis, tanquam per synecdochen, nomine partis, scripturam appellasse totum quemadmodum totam syluam appellauit arborem, cùm ait eos abscondisse se in medio ligni paradisi. Quemadmodum item cùm in arbore sit lignum, fructus, folia: lignum, quæ est vna pars, ipsam arborẽ appellat: sic inquam, cùm scientia boni & mali cõstet è multis partibus, vnius tantum earum nomine ipsam totam nuncupauit. Ergo pro certo statuẽtes intelligi sub scientia boni & mali, nisi vnam partem tantum, cognitionem nuditatis, cætera vero sapientissimos eos fuisse asserentes, sicut qui sciunt bene & male facere. Nam pueri nesciunt bene & male facere, ideo non dicuntur habere scientiam boni & mali, patebunt cætera facile. Primum quod sicut cognitio nuditatis improprie vocata est scientia boni & mali, sic ista scientia boni & mali non solum improprie, sed etiam cum fraude dicta est assimilatio Deorum. Atque improprietatem priorem scripturæ tantum & sermoni nudo ac F simplici attribuemus, secundam sæuo impostori. Nam antequã loqueretur serpẽs, tametsi arbor cognoscendæ nuditatis diceretur arbor scientiæ boni & mali, nunquam tamen dicta est assimilatio Dei. Vt autem primum loqui serpens cœpit, adiectũ est in ea, quòd Dei similes essent futuri. Etenim superius cùm Deum præciperet: De ligno autem sciẽtię boni & mali ne comedas. Vbi est hoc loco assimilatio Dei? Euentus igitur ipse patefecit mendacium serpentis, Nullam enim cum Dijs sunt similitudinem assecuti, omnia prius cognoscebant, excepta nuditate. Quod ergo Deus dixerit, ecce factus est sicut vnus ex nobis: recitantur non vt sunt, sed vt promissa, & quæsita sunt: promissa à serpente, quæsita & optata ab homine. Recitatur res vt gesta est, scelus vt perpetratũ est. Sicut sæpe apud prophetas facit, quemadmodum Elias ad Acab: Occidisti insuper & possedisti. Hæc dicit dominus: In loco hoc, in quo linxerunt canes sanguinem Naboth, lambent quoque sanguinem tuum. Præcedit scelus, sequitur supplicium. Recitatur ante flagitium, postea pœna infligitur. Sic in Adam, duæ recitationes, & condẽnationes duæ, aut eadem repetita. Prior, Quia audisti vocem vxoris tuæ, & præceptum violasti, maledicta terra. Posterior, Factus est sicut vnus è nobis, quasi illud, Occidisti, & possedisti: optasti, & habuisti. Nunc, Ne admoueas manus ad arborem vitæ. Priórque versus ipsum, posterior apud alios duos, vel angelos. Recitatur ergo peccatum vt gestum est, non quòd Deus affirmet mendacium serpentis. Opta-

A tis. Optauit esse sicut Deus, factus sicut vnus ex illis. Triáque peccata ostendit cum perpetrasse, quod vocem vxoris audierit, quod præceptú transgressus sit, quod esse similis Dei eo modo, quo serpés dicebat, voluerit. Ná non inuidebat hanc illi similitudiné Deus, qui cum ad imaginé fecit suam, proposuit pręmiú immortalitatis; Sed recitatur, vt dixi, fraus, totaq; pręuaricatio vt erat perpetrata, vt sequatur condénatio. Sicut autem opponitur condemnatio peccato, similia similibus condénante Deo: in Dauid adulteriú in occulto, stupratio manifesta concubinarú: in Acab, sanguinis Naboth effusio, & canes lambentes sanguinem ipsius, idémq; ex aduerso in ipsum, si ex condemnatione possumus intelligere culpam. Dánatur ne viuat, ne tangat arboré, ergo fecerat aliquid cótra veram immortalitaté, Vetatur quod erat dandú, sicut desiderauit esse Deus, præuaricando, sic prohibitus ne esset gustádo vitales fructus, sicut contigit vnam arboré qua falso sperauit immortalitaté, sic alteram vetitus est tangere, quæ veram haberet immortalitaté. Illamq; serpens, hanc Deus promiserat. Hanc & superiores expositiones non videram, apud Gręcos, post vbi respexi codices inueni eam esse Epiphanij & Theodori, & Theodoriti. Priores, ἐλεγκτικῶς τὴν οἴησιν τοῦ ἀδὰμ, πειθέντος τῇ πλάνῃ τοῦ ὄφεως μεμφόμενος λέγει, μὴ ὁ ἐνόμισας γενέσθαι, ἐγένετο. τοῦτο ἐστὶν, ἰδοὺ ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, ἐπιθυμήσας γὰρ ὑψηλότερος γενέσθαι, εἰς τὸ ἧττον ἐξέπεσε. Quæ sunt, Refellédo opinionem Adá, & quasi obiurgás dicit: An quod putasti, euenit, vt esses quasi vnus è nobis. Hoc enim est, quod dixit, Quasi vnus è nobis. Nam cùm desiderasset altior fieri in peiorem statú est relapsus. Theodoritus vero, εἰρωνικῶς τοῦτο εἴρηκεν ὁ τῶν ὅλων θεὸς, ait id Deú dixisse, quasi refel-

B lens & irridens diabolica mendacia. Non vetasse auté Deum Adam inuidiose arboré vitæ cótingere, sed peccato pœná importasse, nec in tam misero statu cú immortalé esse voluisse. Fuisset enim immortale malú. Medicinà igitur esse mortem, non suppliciú. Gennadius item pulcherrime & pari ferè sensu exponit locum. Veheméti dolore affecit ipsum Adam Deus, hoc dicens: reuocans ad memoriam, promissioné falsam serpentis, qui dixerat: Eritis sicut dij. Quid, inquit, indiget Adam nostra hac arbore vitæ, assecutus est, quæ serpés promisit, ἰδοὺ γοῦν ἀκριβῶς μεμάθηκεν ὅπως γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν. En igitur exquisite & ad vnguem cognouit quomodo factus sit velut vnus è nobis. Discedat igitur: Nefas enim præuaricatorem, & in mortem prolapsú ex peccato, vitalem arborem attingere, quæ cibus est immortalium. Alij putant esse sensum. Sicut vnus è nobis: Sicut is qui erat vnus è nobis, dæmonem enim antea vnum è diuis fuisse. Lapsus est postea de cælo, propter peccatum. Huic similis factus est Adam, Lapsus est, peccauit, cecidit, pulsus è paradiso. Priores sensus mihi magis probantur inter quos omnes nihil fere est discriminis. Vnus autem è nobis, quidam Hebræi cum angelis: nostri ipsam secú trinitaté, sicut. Faciamus hominem. Vtrumq; reor posse deffendi, si quis velit. Igitur quod ait, Ne forte sumat de ligno vitæ & viuat in æternum: Est Hebraica emphasis in voce פן pen, quod sonat ne forte, nequando, cauentis est, & dubitantis. Nam quod sequitur, & sumat de ligno vitæ additur Hebraice גם gam, etiam, significaturq; cum ante de aliis pomis gustasse, Ne forte, inquit, etiam de hac arbore accipiat, sicut fructus prioris decerpsit. At cú homo iam peccasset, quomodo viuere ex arbore

C vitæ æternum potuisset? Dicendú hac ipsa ratione, arborem vitæ, non æternam vitam habuisse, sed symbolú æternæ fuisse, sicut vinú, quod in regno patris diceret se CHRISTVS bibiturú. Immerito ergo dari nec debuit, nec potuit. Nunquam autem manum eo tetendisset, licet dubitando dicatur, ne forte. Estq; fatalis prohibitio, non habens regressum irreuocabile dictum: nec solum dubitatio, sed etiam irreuocabilis prohibitio. Quare nunquá extendisset eo manus. Respicit ergo statum illum priorem, non datum nec dari valentem, sed dandum, si peccatum non esset. Aeternumq;, tametsi interdum designet sęculú, hic tamen, sicut sæpe, veram æternitaté. Vt, A sęculo vsque in sęculú tu es, id est: Ab æterno vsq; in æternú: vbi est præsens vox עולם olam. Aliaq; plurima exempla. Quódque ait, Emisit eú, Hebraicú שלח, eiecit, fugauit. Nec simplicem tantú innuit missioné. Simplex missio significatur, cùm est inflexionis primæ: in secunda, vt hoc, signat proiectioné, violentamq; missioné. Primúque est שלח shalah, secundú שלח shalliach. Hoc cùm sæpe fecerit Deus in cæteris, cùm sæpe prophetæ dicant eum eiecisse à facie sua gentes, facile est intellectu hoc ipso loco, licet illic alia quadam ratione: hic ipse cum angelis eo munere ipso imperante fungétibus, illic gentiú, inimicarú crudelitate. Quódq; ait, Vt operaretur terram: cófirmat priorem conditionem imortalem, & homo non erat qui operaretur terram. Nam mutata hæc fuisset conditio. Et quod sequitur: De qua assumptus est, sicut superius, Donec reuertaris in terram de qua assumptus es: omnia terrestré compagem testantia, quam ille nullo

cælesti facinore redemerit, nec se cùm posset, immortalem reddiderit, in terrena conditione perseuerauerit. Omnibus clamantibus eum euadere potuisse immortalem, si modo officium coluisset, fortunámque suam meminisse noluisset, nec minoribus bonis corrumpi fœmineæ libidini se permittens, sustinuisset. Multorum postea, tendente cursibus suis humana natura, viris malorum causa fœminæ fuerunt. Dauid in maximum adulterij & homicidi scelus pertractus, Salomoné tum sapiétem, quàm sanctissimum patrem à cultu Dei fœminæ auerterunt. Iezabel ad sanguinem innocentem effundendum virum assentire & perpulit, & impium consiliũ suggessit. Aliáque multa docuerunt non decere nos tanquam alienas, insolitásque res illas antiquas admirari. Denique quod ait, D

Eiecítque Adam & collocauit ante paradisum voluptatis Cherubinos & flammeum gladium, &c.

BIs eiectionem commemorat, non quidem eodem verbo, sed apertius postremo prioris vim exprimente. Horum autem quę hic dicuntur facilis erit sensus, si ad alia notiora, & toto iam referto hominibus orbe incidétia, & exempla recurramus, nec fabulosas allegorias opus erit asciscere. Nam quicunque vel Hebræorum, vel è nostris, flammeo gladio torridam Zonam vel cursum cæli, aut aliquem ignem materialem intelligi putauerunt, non solum scripturæ consuetudinem non animaduerterũt, sed etiam voluerunt eam enormia, altissima, & ab humano sermone, quem tantũ abest vt ea refugiat, vt potius nimium appetat, remotissima loqui. Sciendum ergo quod quibusdam etiam Hebræis est visũ. Cherubin non prorsus esse vnius gentis angelicæ, sed generatim omnium angelorum nomen: sonat enim Cherub alatum, volucrem. Quoniámque angelorũ sunt velocissimi motus, velocissimus famulatus, & subita mandatorum Dei executio, hoc appellati sunt omnes volucres, volantes, Hinc super arcam cum aliis passis ab vtraque parte, & contegẽtibus arcam erant exculpti. Eorum vis ac velocitas sicut habere dicitur alas, sic etiam ventis, igni, fulguribus comparatur, Dauid canente: Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos ignem vrenté. Quod Hebraice etiam hoc modo sonat: qui facit angelos suos ventum: pares scilicet ventis velocissimis, tum ignem vrentem, id est, fulgur. Non poterant enim quicquam vsurpare celerius, cui velocitatem angelorũ compararet. Vno oculorum ictu adsunt è cælo in terras, ab ortu in occasum, à terris ad cælum, omnia intuentes, per omnia discursantes. Hanc velocitaté litteræ sacrę declarantes, nec offerente se vllo animis nostris notiore exéplo volucres eos appellarũt. Persuasum sit igitur Cherubinos omnium esse generatim nomen angelorum, sicut angeli dicuntur omnes, id est, missi: eandem enim habet vim missio, ac volatus. Mittuntur, missiq; volant ventis rapidissimis, & fulminibus velociores. Isto igitur primo loco, cœpit Moses commemorare naturam, noménque angelorum, de quorum creatione, nihil vsquam tradidit. Volucres autem non tam dicebantur, quòd alas habere viderentur, sicut supra arcam, quàm quòd per aëra, & æthera, volantes supra caput astare. Ideóque in Abraham dicitur, Apparuerunt ei tres viri stantes prope eum: Hebraice, supra eum: quod quidem etiam prope potest interpretari. Motus igitur diuinúsque discursus & aduentus, dicta est volatio, nõ quod illi cum alis apparerent, imminebant verticibus, rapidissime ferri videbantur. Hoc erat primum quod nos scire oporteret. Alterum ex consuetudine scriptura declarari. Angelos solitos assumere formam humanã cùm se prodere, palámque ostendere vellent, aut aliquo in manifesto munere versari, eóque scriptura, quæ nuda, simplicia, apparentiaq; loquitur, solet eos vocare viros, sicut alatos, quia volare viderentur. De Abrahã dicitur, Et ecce tres viri stantes prope eum. De Iacob, Et ecce vir luctabatur cum eo vsque mane. Et Lot vidit duos angelos in platea Sodome in habitu proficiscentium, eósque vti viros hospitio recepit. Tobias item inuenit Raphaëlem veluti iuuenẽ ad iter paratum & expeditum, cúmque sibi comitem postulauit. Tertium quod nos scire conuenit, non isto solum loco, ne forte miremur, sed aliis etiam visos angelos districtum gladium tenentes: è quibus duo clara proponã exempla: Primum est, cùm proficisceretur Balaam ad Balac regem, à quo ad maledicendum imprecationésque quasdam Magicas (quas illi plurimi faciebát, & potentissimas asse arbitrabantur) effundendas in populũ Hebræorum (Erat enim Balaam Chaldæus Magus) fuerat accersitus, gladio euaginato occurrens angelus obstabat asinæ Magum vehenti. Sic enim dicitur, Cernens asina angelũ stantem in via, euaginato gladio, auertit se de itinere, & ibat per agrum. Quam cùm verberaret Balaam, & vellet ad semitam reducere, stetit angelus in angustiis duarum maceriarũ, quibus vineæ cingebantur: quem videns asina iunxit se parieti, & attriuit sedentis pedem. E F

Gladius flãmeus & versatilis.

Cherubin.

Angelus.

At ille

A At ille iterum verberabat eam, & nihilominus angelus ad locum angustum transiens, vbi nec ad dexteram, nec ad sinistram poterat deuiari, obuius stetit: cúmque vidisset asina státem angelum, cócidit sub pedibus sedentis. Hæc eo loci dicuntur. Dauid quoque vidit angelum gladio cedentem populum. Paralip. 1. hæc habentur: Porro angelus domini stabat iuxta aream Hornam Iebusei, leuánsque Dauid oculos suos, vidit angelum domini státem inter cælum & terram, & euaginatú gladium in manu eius, & versum contra Hierusalem. Paulo post dicitur. Porro Hornam cùm suspexisset, & vidisset angelum, quatuórque filij eius cum eo, absconderunt se. Paulo post: Præcepítque dominus angelo, & conuertit gladium suum in vaginam. In fine autem capitis: Et non præualuit Dauid ire ad altare, vt ibi obsecraret Deum. Nimio enim fuerat timore perterritus, videns gladium angeli domini. His ergo ex scriptura euidentissime demonstratis, probamus rem vsitatam, notam, non insolentem fuisse, angelum cum romphæa, vt nō sit zonas torridas, aliásque prodigiosas allegorias necesse confingere. Angelos cum gladiis micantibus iussos stare, dico ante paradisum, Adamq; eiectus est extra paradisum vt primum indutus est pelle, ab angelis, sicut per angelos multa nō spiritualia solum, sed etiá corporalia munera sunt patrata. Ab angelis inquam gladio stricto occurrétibus, à quibus fuerat vestitus, est eiectus. Nam quicquid facit Angelus, iussu Dei facit: deinde dico istos ipsos, gladio qué in omnes partes mouerét, locú aliquandiu, nō semper defendisse, dum vepribus ac sentibus cęterisque casibus obsitus penitus squalleret: aut dum esset ibi Deus. Eruditissimus Euseb. cēset vt Adá filios moneret,
B & exemplo sui auerteret à peccato εἶχεν ἡ τῆς φλογίνης ῥομφαίας ὅρασις, καὶ τὰ χερουβεὶμ τότε ἐχρησίμευεν ἕως ὅτε ἔζη ἀδάμ. Ob id ait, & fulminantis gladij aspectus, & cherubim vtilem terrorem præbuerút, quousq; vixit Adam. Vt ergo angeli in habitu viri, ardentem gladium sæpe tenere visi sunt, & exterrere mortales, sic non est insolens & alienum à cōsuetudine, vt in paradiso cum domino principéque suo, in habitu formaq; humana visi tenere gladiú, postea pepulerint Adam, non quidem cędentes, sed minantibus & gladium attollentibus similes. Si vidit asina angelum, gladiúmque eius obiectú aspiciens, eousque exterrita est, vt nullam in partem sese flecteret: Et si eousque exterritus est Dauid, & táta formidine correptus, vt ire ad altare nō potuerit, & Horna cum filiis viso angelo, fugerút: multo magis videre potuit Adam, & mulier, sese eiicientes, & gladium formidabilem attollentes angelos. Igitur clarus est locus ex cæteris exemplis, de quibus possumus istú cognoscere. Eiecerunt angeli Adá, quos Cherubim appellat, quia nō in terra, sed in aëre suspensi, desupérque imminere videbantur, similes volucribus sese vel mouentibus, vel sistentibus in aëre. Tum eodem vel eisdem illis gladiis stabant ad loci custodiam à parte orientali ipsius paradisi, ad quá videlicet eiectus homo fuerat, & Kain ad eam paulo post dicitur habitasse. Habitauit, inquit, profugus ad orientalem plagam Eden. Ab hac erat aditus in paradisum, spectás in ortum. Hic stetit angelus, euaginato flammifero gladio, veluti videbatur asinę. Visus postea & ipsi sedenti. Visus ipsi Dauid, visus Iebuseo, & filiis. Diciturq; de Balaam. Protinus aperuit Dominus oculos Balaam, & vidit angelum staté in via, euaginato gladio, adorauitq; eum pro-
C nus in terrá. Paulo autem post adiecit angelus: Et nisi asina declinasset de via, dans locú resistenti, te occidissem, & illa viueret. Hæc omnia accidere tunc potuissent. Deuitans igitur Adam gladium ceruicibus imminentem, rapida fuga terga vertit, gladius ad custodiá loci remásit. Quocirca cùm dicitur: Et flammeum gladium atque versatilem, vt quidam etiam Hebræi non dissentiunt, nō est cur fallamur, gladium separatim, & Cherubinos suspicátes. Sic enim intelligendú est, Cherubinos, id est, volucres angelos, ac quasi desuper imminentes ac pendentes, gladiis strictis stetisse ad arboris custodiam. Est autem nudus & simplex loquendi modus, non dicere angelos cum gladiis euaginatis stetisse, sed angelos & gladios separatim. Ac quod dixit per numerú vnicum, gladium, dixerim intelligédos multos gladios, per synecdoché, sicut superius cùm dixit cú se abscódisse in medio arboris, pro sylua ponens arborem, æquè gladiis multis, multorum angelorú vnú gladium. Creberrimaq; est in his litteris synecdoché, vt cùm vnam nationem, nomine vnius conditoris appellát, Ægyptios, Mizraim, conditorem totius gentis. Multorum igitur angelorum pulsu fugatus est Adam è paradiso, sicut multorum postea auxilio est in cælú reuocatus. Flammeum autem gladium dicere, non solum non est insolens, sed etiam cæteris linguis vsitatum, cùm & gladios, & loricas, & galeas rutilantes, dicant vomere flámas. Manat enim & scintillat, perinde nitor è ferro, sicut à sole & astris, qui quidem propter similitudinem flamma dicitur. Erant auté hi gladij ancipites in manibus angelorum: siquidem & Dauid sanctos appellás

eoſdem angelos,ait eos habere gladium ancipitem in manibus, vt faciant iudicium in nationes,ſicut tunc contra Adam lapſum, tráſgreſſúmque mandatum Dei. In Hebraico habetur,Et flammá gladij,non poteſt enim ea lingua dicere, flammeū gladium, priuata deriuatiuis:ſicut nec dicit agricolam,ſed virum terræ,virū agri. Chaldæúſque eodem fere ſenſu interpretatus eſt gladiū flammeum שנן shenan acutum. Alij ergo parum inter ſe differentes,ad acumen,alij ad ſplendorem retulerunt.Sed gladius acutus non eſt,quin etiam ſit rutilans,vibrans,ſcintillans,ſimul & nitorem & acumen recipiens. Verſatilem autem dixit, aut quod quemadmodum in Balaam, in omnes partes mouerentur fulminantes gladij ab angelis,Adam prohibentes redire volentem in paradiſum, aut certe quod maxime reor, vt in annotationibus dicebamus,verſatilem ancipitem intelligit,hinc atque hinc ferire & diſcindere valentem,ſiue in dextram,ſiue ſiniſtram torqueretur. Deſcribitur ergo gladius abſolutus,quod videlicet tum eſſet nitidus,rutilans,ſcintillans,tum anceps.Quibus potius ab ipſa theologia quàm à nobis declaratis,patet figmenta eſſe,meráque animi arbitria,gladium eſſe vel zonam torridam,vel aliquem ignem materialē. Nec Philoni hoc loco aſſentior,motum flammei gladij,cæli vertiginem interpretanti, quia in dexteram & ſiniſtram cælum moueatur, in dexteram primum mobile, in ſiniſtram ſeptem errones. Aut duas in Deo virtutes.Neque enim tam alienè locutæ diuinæ litteræ fuiſſent, vt ignem appellarent gladium.Modus autem verus loquendi non cognitus,has ſuſpitiones ingenerauit.Factum eſt illo exordio, quod poſtea ſæpiſſime. Nec vero procul ab hac noſtra expoſitione eſt Theodorus. τὴν μὲν γὰρ φλογίνην ῥομφαίαν λέγει αὐτὶ τοῦ φοβερὸν πῦρ ἐξαστράπτειν ἐν σχήματι ξίφους, ὡς ἂν δειχθῆ φοβερὰ τῆς ἡ τῶν ὁρόντων ὄψις, ἔκ τε τῆς φύσεως, ἔκ τε τοῦ σχήματος τοῦ δεικνυμένου. ἣν καὶ στρεφομένην εἶπεν, ὡς ἂν τῆ συνεχείᾳ, τῆς κινήσεως ἐξαστράπτουσαν, φοβερὰν καὶ μείζονα, τῶ θεωμένῳ, τὸν φόβον ἐμποιοῦσαν. τὰ χερουβεὶμ δὲ, ζῶον λέγει τινὰς μορφὰς καταπληκτικὰς ἱκανὰς φοβεῖν τὸν ὁρῶντα. E Quæ ſunt: Gladium flammantem dicit igne informidabilem,fulgurantem inſtar gladij,vt eſſet formidabilis aſpectus intuentibus, tum ex natura ignea,tum ex forma,quæ cernebatur, quem & verſatilem dixit, quaſi aſſiduo motu flagrantem, & ob id cernentibus maiorem terrorem incutiētem. Chcrubinos autem dicit quaſdam formas animalium horrificas, non mediocriter aſpicientes terrentes. Hæc expoſitio vt dixi fere non diſcrepat cum noſtra. Hoc tantum,quòd nos putamus gladium fuiſſe quendam viſibilem gladium,quem Cherubini tenerent flagrantem,ſinguli ſcilicet ſingulos gladios,non putantes eſſe diuiſos angelos & gladios. Cherubinos vero putauit animalium quaſdam horrificas formas, formas ſcilicet humanas, ſed horribiles, terrificas, ingentes, qualem vidit Dauid, & pauore concidit. Fueruntq́; apud Græcos,qui has formas,etiam malorum ſpirituum eſſe potuiſſe putarent. Nam facit Deus immiſſiones per angelos malos:Sed nuſquam legi dęmones appellatos Cherubinos: Pluráque alia prohibent ne aſſentiar. Hæc igitur angelorū cuſtodia, dicitur præcipue viam ligni vitæ cuſtodiſſe, totum quidem paradiſum cuſtodiebat,arborem autem præcipue, quòd id lapſo & tranſgreſſo maxime prohibebatur, ſicut non tranſgreſſo fuiſſet conceſſum. Dixerímque, nec cuſtodiam, nec paradiſum arboréſque diu ſtetiſſe, ſed ceu alia præclara diuináque, poſt numinis diuini diſceſſum, ad ſolitam naturam redierunt præſentia diuina quondam clariſſima ac beatiſſima,ſic paradiſum cum omnibus infra breue temporis ſpatiū, aut dum vixit Adam ſqualluiſſe. Eiectus eſt autem non procul vt ſæpe nos docuimus, & elegantiſſime proponitur ab Euſebio. Veluti, inquit,humanum, manſuetúmque regem ſe exibens, qui merito iratus, ſeruum eieciſſet è regia, non procul autem habitare permiſſum,ad ſolamen & ſpem,cum aliquando rediturum, ἡ μερότητος ἐστὶν, καὶ τινὰ ἀνακλήσεως ἐντιθέντος ἐλπίδα. Præclarum vero atque aureis vbique litteris ſcribendum dictum Epiphanij hoc loco, ἐπειδὴ οὖν ἐν ἐλαττώματι γέγονεν ὁ ἀδάμ, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὸν ὁ θεὸς ζῆν εἰς τὸν αἰῶνα ἐν ἐλαττώματι, ἀλλ' ὡς ἄριστος κεραμεὺς εἰς τὸ ἴδιον φύραμα τὸ ἀφανισθὲν σκεῦος, δι' ἑαυτοῦ εὐδόκησεν μεταβαλεῖν. ἵνα δὲ ἐν τῆ παλιγγενεσίᾳ τοῦ, ἰδίου φυράματος πάλιν ὡς ἐπὶ τὸν τροχὸν μεταβάλοι ἀνασκευάσας καὶ ἀναχαρίσας τὸ σκεῦος ἄνευ ἐλαττώματος εἰς τὸ δύνασθαι διηνεκῶς ζῆν. Quæ ſunt: Quoniam igitur in diminutione erat Adam, noluit eum Deus viuere in æternum in detrimento, ſed vt optimus figulus in proprium figmentum, vas extinctum & confractum, per ſeipſum reparare conſtituit. In regeneratione igitur quaſi iterato in rotam reuocatum reficiet vas, vt poſſit ſemper viuere ſine priore detrimento.

COSMOPOEIAE FINIS.

A

AVGVSTINVS STEVCHVS EVGVBINVS.

De creatione Angelorum.
De cælo Empyrio.
Quòd tempus ſit creatum cum cælo, non ante.
Quòd cælum Empyrium non ſit creatum.

B

PERVAGATIS rebus corporeis, iuxta deſcriptionem Moſis, operi conſentaneum eſt, quid de Angelis creatis ſit iuxta ſcripturas cenſendum, noſcere. Non vt quidem hoc tanquam præcipuum à nobis differatur, ſed quoad huic operi ſit aptum. Primúmque arbitror pro certo & comperto habendum, nihil vſquam de rebus incorporeis ſcripſiſſe Moſen, id eſt, cum neque Angelorũ habitaculũ, quod cælũ Empyrium creditur eſſe, neque creationem aſſignaſſe, vt neceſſe ſit apud alios ſcriptores ſacros, hác cognitionem, ſi vlla eſt, haurire. Primúmque quod ait Iſidorus quatuor ante omnium rerum creationem feciſſe Deum, cælum Empyrium, Angelicam naturam, tempus, materiam informem, dicendum eſt tempus ante rerum creationem non fuiſſe, ſed ſimul cum cælo iſto corporeo, & viſibili factum etiam tempus, ſi tempus factum recte dici poſſit. Tempus, ait Plato in Timæo & cælum ſimul facta ſunt, vt ſimul diſſoluantur. Tempus autem cùm ſit iuxta Ariſtotelem menſura motus, id eſt, cogitatio metiens motus cęleſtes, profecto de creatione temporis, quippe quod non ſubſtantia, ſed quantitas eſt collecta ex motu cæli, non eſt differendum. Meliusq́; & quod cõcorditer ſacris ſcripturis & traditioni Moſaicę Plato, & Ariſtoteles, & Timæus Locrenſis, & Philon prodiderunt, de tempore arbitrari, qui id diffinientes, cum eo ſimul & cælum commeminerunt. Et Moſes commemorans, dies, menſes, & annos, quæ conſtat eſſe particularia tempora, & ex his tempus *Tempus creatum.*
C vniuerſale fieri, tunc deſcripſit, cùm de creatione ſyderum cæleſtiũ tractauit. Quare ſi Plato, cælum & tempus ſimul facta dicit, ſi Ariſtoteles ait tempus eſſe menſuram collectam è motu cæli, ſi Moſes creata dixit ſydera maiora in cælo, vt tempora facerent, certe liquet tunc factum eſſe tempus, cùm factum eſt cælum, cælum autem vel ſol & luna, in creatione cõmemoratur. Quare nõ ante creationem, factum eſt tempus. Tunc enim dies eſſe cœperunt, cùm cœpit ſuper terras ſol rotari, diebus autem circumactis, horæ, dies, hebdomades, menſes, anni, extiterunt. Accedit opinio Pythagoreorum, quorum differens Timæus Locrenſis ſententiam, tempus diffinit imagine æternitatis, id videlicet eſſe tempus dicens reſpectu æternitatis veræ, æternæq́; ſtabilitatis, quod ſunt imagines reſpectu archetyporum, imago Cæſaris, ad ipſum viuentem Cæſarem. Quaſi mortuam ſimulatámque vitam & interruptá innuentes eſſe tempus, æternitatem vel æuum, ipſam veram ſtabilitatem, vitam Dei ac deorum. Hæc mundum anteceſſit, poſt mundum igitur creatum, ſecutum tempus. Idémque ait, ὁ δὲ χρόνος σὺν κόσμῳ ἐδαμιουργήθη. Tempus, ait, cum mundo eſt creatum. Deinde: Non enim erant aſtra ante mundum, deo neque annus, horarúmque interualla, quibus menſuratur mundus iſte creatus. Philon inſignis Platonicus, libro de mundo pulcherrime, δημιουργὸς δὲ καὶ χρόνου, καὶ ὁ θεὸς, καὶ γὰρ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πατὴρ, πατὴρ δὲ κόσμος χρόνου, τὴν αὐτοῦ κίνησιν γένεσιν ἀποφήνας ἐκείνου. Creator, ait etiam temporis fuit Deus, qui genitorem temporis creauit. Tempus autem à mundo generatur, motum mundi genera-

tionē tēporis ſtatuens. Et in ſua Coſmopœia χρόνος γὰρ οὐκ ἦν πρὸ κόσμου, ἀλλ' ἢ σὺν αὐτοῦ γέγονεν, ἢ μετ' αὐτὸν ἐπειδὴ γὰρ διάστημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως ἐστὶν ὁ χρόνος, προτερὸν τοῦ κινουμένου κίνησις, οὐκ ἂν γένοιτο. ἀλλ' ἀναγκαῖον, αὐτὸν, ἢ ὑστερὸν, ἢ ἅμα συνίστασθαι ἀναγκαῖον ἄρα τὸν χρόνον, ἢ ἰσήλικα κόσμου γεγονέναι, ἢ νεώτερον ἐκείνου, πρεσβύτερον δ' ἀποφαίνεσθαι τολμᾶν, ἀφιλόσοφον παντί. Tempus, inquit, nonerat ante mundū, ſed vel cum eo fuit, vel poſt eum. Nam cùm tēpus ſit ſpaciū mundani motus, nunquam motus ante rem motam eſſet vtique. Sed neceſſe eſt aut vna, aut poſt exiſtere. Sic aut erit tempus mundo coætaneum, aut poſt natum. Antiquius enim pronuntiare eſt à philoſophia alienum. Sic ille ſanctiſſimus item Ambroſius, ſimiliter, Tempus, inquit, ab hoc mundo, non ante mundum. Neque vero aſciſcere cogimur tempus, ne non in tempore factum mundum confiteri cogamur, ſuperſtitioſa nimis hæc, cùm potuerit vno momento Deus creare, & creans cælum, crearet cum motu, idq́; in æternitate ſua exiſtens. Quod enim tempus eſt ſupra ſolem, cùm vita ſit ibi optima, non tamen ſub tempore, quia neque ſub ſole & ſtellis? Quod autem tradit de cælo Empyrio, idipſum quod à principio dubitamus, nihil apud Moſen videre eſſe ſuper hac declaratum. Veri quidem ſimile eſt, ſi cælum Empyrium eſt habitaculum Angelorum, & Angeli facti ſint ante creationem rerum ſenſibilium, fuiſſe hanc eorum ſedem præparatam: ſed nullum eſt clarum ſuper eo in ſcripturis teſtimonium. Videtúrque alia quædam magna theologia de creatione Angelorum, & eorum habitatione, vt quomodo de noſtro mundo & habitatoribus ac partibus mundi, quædam philoſophia collecta eſt, ſi de illo alio mundo alia quædam theologia & alius quidam Geneſis ſint neceſſaria. Illum qui- E dem mundum ſi tantum anteit dignitate mundum noſtrum, ſi non ſolum maior eſt, & diuinior, ſed etiam immortalis, habet immortales ciues, ſi digniora præcedere ſemper debent, fas eſt ante noſtrum iſtum creatum. Ac quoniam tempus tunc fuit, cùm fuit ſol & luna, hæc autem fuerunt poſt creationem, hinc fit, vt ſi cælum empyrium eſt creatum, vt ne ſit in tempore creatum, ſed alia quadam ratione. Illud quidem videtur oportere diſſolui, ſi cælum empyrium eſt creatum ante firmamentum, quantum interceſſerit ab illo creato ad mundum noſtrum creatum, & quare ſpatium interquieſcere opifex voluerit. Deinde cùm vna ſit reſpublica hominum atque deorum, & Angeli non ſolum diuina præſentia fruantur, ſed per eos à Deo res humanæ gubernentur, cùm inquam illi rectores ſint & principes, minores & obſequentes, videtur probabile vno eodémque tempore, totam hanc rempublicam extitiſſe, non prius principes, poſtea parentes, & ſubiectos, ſicut eodem tempore ſunt reges, & recti, ſunt gubernatores, & gubernati, caput & membra: totiúſque corporis coniuncta procedit creatio, nunquam interrupta nunquam ſiſtens, ſed à corde ſi vera dicunt, vel à capite inchoata, dicitur deinde ad reliqua membra, totáque ſimul res abſoluitur. Lacerum aut fuiſſet corpus reipublicæ mundanæ, ſi ab illis creatis, ad nos creatos non intercedēte infinito, interceſſit aliquod certum diffinitúmque ſpatium, nec videtur quicquam in hoc ſpatio probabile, quod aſſignatum, animos tranquillet, & dubitationis fluctu ſedatos reuocet ad quietem. Si impium eſt & aſſertioni ſcripturarum contrarium Angelos eſſe æternos dicere, non quidem impium, F ſed non probabile, ab illis creatis ad creationem rerum noſtratium, vel diuturni, vel quiduis ſpatij interfuiſſe. Poſitum igitur ſit primum, ideo Moſen creationem Angelorum non prodidiſſe, & ſi maximum erat, plenúmque diuinitatis, vltra mundanas mentes myſterium, quia vel non eſſet neceſſarium, vel altiſſimum, nimiúmque captum humanum excedens, & rudi populo penè incomprehenſibile. Alterum poſitum ſit, creationem Angelorum affirmari, & Angelos veluti creatos à Deo in theologia demonſtrari, quibus iactis hæc dicimus. Qualis ſit viſibilis & inuiſibilis creatio, poſſe ſic colligi. In Pſalmo c x v. ex numero rerum quas creatas à Deo, eiúſque imperio ſubiectas docet vates, & ex diſpoſitione earū, poſſe aliquid de creatione cognoſci. Primúmque ait Dominus Deus magnificatus es vehementer. Confeſſionē & decorem induiſti, amictus lumine ſicut veſtimentū. Hoc quod Septuaginta tranſtulerunt, amictus lumine ſicut veſtimentū, cùm in Hebraico habeat, עטה אור ote or, veſtiens lucem, anceps videtur an ad lucem quam Deus ipſe ſeipſum veſtiat, an lucem quam circumfuderit, veſtieritque omnia, debeat referri. Et quoniam de rerum creatione ſermo eſt, videtur ſermo illam ſpectare lucem, qua Deus omnia veſtierit, eamvſquequaque diſpergens, & non terras tantum, ſed etiam cælum vndique complens. Sequitur enim quaſi Moſis theologiam imitatus, extendens cælum ſicut pellem. Vt cum Moſes primum dixit lucem creatam. Deinceps cælum ſecunda die, ſic Dauid

Deum

A Deum clamat, omnia vestisse, & repleuisse iucũdissima luce, deinde cælum diffudisse, tanquam velum & pellem, siue tentoriũ. Eáque est vis vocis Mosaice rakia, qua vsus est in creatione, vt interpretetur eam quasi Dauid, appellans diffusionem sicut pellis. Quod quidem & de substantia orbium cælestinm, ipsisq; orbibus, qui circum terras amplexi, sint desuper extensi, aut omni aëre, qui circumquaque in omnes mundi partes sit diffusus, totum supernum tractum, ipsásque circumquaque terras cingens dicitur. Sed quoniá qui lucem dicit, non dicit ab arbore cælesti seiunctum quicquam, & cum sydere, orbem necesse est syderis intelligere, videtur qui lucem creatam prædicasset, prædicasse simul & orbem creatum. Quare magis censuerim pro aëriis regionibus, & vsquequaque campis diffusis, intelligendum quod secũdo loco commemorauit, sicut in Mose expositum est. Prosequitur enim, & quod infert, declarat, non solum ipsum Mosen, sed quod cælum ante dixerit diffusũ. Qui tegis aquis superiora eius. Superiores cęli partes dicit repleri aquis à Deo. Repletur autem aër aquis. Nam de quibusdam supercælestibus aquis non arbitror eum loqui. Has aquas narrat à Deo super cælo distendi, vt tanquam contignatio ipsi fiant. Si ergo non sunt supra sydera aquæ, etsi in Mose docuimus, probabilius esse, & ad phrasim Hebraicam accõmodatius, quæ alioquin à peregrini sermonis hominibus non intellecta, alium sensũ ingenuerat, magis de aquis aëriis & pluuiis, omníque scatente desuper regione, hæc prædicari, quã Solaribus quibusdam, & vltra mundanis aquis, sequitur clarus Dauidicorũ verborũ sensus. Qui tegis aquis superiora eius. Partes superiores cæli diffusi & vsquequaque in omnem B mundum expansi, replentur aquis à Deo. Ista superiora philosophi appellant μετέωρα, meteora, pluuiásque hoc nomine dicunt, & cometas, ventos, grãdines, & quicquid supra verticibus nostris in aëre generatur. Has aquas non adiecit Dauid tanquam opus peculiare creationis, sed tanquam consequens, & cohærens operi secundo. Primum igitur opus fuit lux sparsa per omnem mundum, secundum, cælum, id est, aër, cui cohæret commemoratio cælestium aquarum. Ex quo declaratur Moses quod cælum factum secunda die asseruerit, quem cùm secutus sit Dauid, Dauid interprete, Moses secũda die, creationem aëris narrauit, cum qua superiores aquas & inferiores item, sicut Dauid cum isto cælo, etiam aquas superiores adiecit, superiora repleta tectaq; aquis apud Dauid, sunt ea, quæ apud Mosen super firmaméto ponũtur, aquæ scilicet pluuiales. Sic nõ similes modo in loquẽdo, sed interpres etiam Mosis est Dauid. Duo opera duorum dierum hucusque procedunt lux effusa, cælum extẽsum, & aquis desuper contectum. Nam quas aquas, quibus contecta superiora cæli dixerat, innuat Dauid, declaratur ex sequẽti: Qui ponis nubem ascensũ tuum, comprehendit cum cælo, omnia meteora, omnia cælestia, imprimis aquas cælestes, id est, pluuias, tum nubes, dehinc ventos. Nam per ascensum Dei super ventos, & ambulationẽ, equitationemq; super nubes, Hebraicos tropos vsurpans, significat pluuias, nubes, ventos, à Deo fieri. Ideóque cùm ait portari, deferri per cælum quia ad nutũ eius præsto sint pluuiæ & nimbi, parere parati: quasi quidam hoc imperio sit Aeolus. Cùm ergo cæli cõmeminisset, conclusit vnà & meteora, cælique affectiones, & cuncta aëria, pennas quoque ventis C tum Hebraica phrasi, tum poëtica similitudine attribuit, reperiésque apud poëtas, ventos, volucres, barbatos, crinibus madidos, & id genus. Ad tertium accedẽs Dauid, ait: Qui facit Angelos suos spiritus, ministros suos ignem vrentem. Hęc illa loci obscuritas oblata oculis, & eadem caligine atque Mosaica, ante aciem nostram densata. Non enim claret an creationem Angelorum, an ministerium & velocitatem eorum hic describat. Nam quod ait, Qui facit angelos suos spiritus, pro spiritibus est in Hebraico id quod etiam Latine & Græce & spiritum separatũ significat, & ventum רוחות Duóque proinde sensus efficiũtur, Aut Angelos à Deo velocissimos ventos, & quasi volucres, sicut subdit, Et ministros suos ignem vrentem: Aut eorum substantiam esse spiritalem. Qui hoc posterius sequerẽtur, plurimi enim è Græcis sequuntur, dicerent etiam angelos esse igneos, quia testetur vates facere Deum angelos suos ignem, referentes superius, & inferius ad substantiam angelorum, non eorum velocitatem. Ergo Gręci & Latini non admodum phrases Hebraicas tenentes, secuti sunt postremũ, igneam spiritalémque & angelorum substantiam prætendi à Dauid factam: Hebręi ad vtrunque sensum inclinant. Quoniam autem quod Septuaginta transtulerunt, ignẽ vrentẽ, Græce πυρὸς φλόγα, ignis flammã, Hebraice habet אש להט ignem fulgurantem, radiantem, splendẽtem, substantia autem Angelorum fulgurare non potest, & splendere, cùm sint inuisibiles, & incorporei, videtur potius esse comparatio, de eorum velocitate, quàm proprius sermo de substãtia, vt dicat Deum fecisse angelos suos velocis-

ſimos, perniciſſimos, ventis velociores, fulguribus ſimiles, vno oculi ictu à cælo ad terras, à terris ad cælum diſcurſantes. Ecce igitur ſolita obſcuritas, quę quidem neque a Moſe eſt diſcuſſa, de creatione, & creationis tempore angelorum. Hic neque modus creationis, neque tempus proponitur. Nam poſt primum & ſecundum opus commemorantur, nec conſtat an dederit eis hunc locum vel certum ordinem ſequens, vel promiſcue multa memorans. Neque vero certum videtur ordinem ſequi, poſt multa opera referens fundationem terræ, cum tamen, Initio dominus terram fundauerit, atque ipſe hoc loco, qui fūdaſti terram. Quo fit vt nihil poſſimus affirmare tantum, quod à principio dicebamus creatos angelos, & inter opera creationis eos adnumerari. Quanquam ne creationem quidem eorum hic memorat, ſed potius functionem ac munus, & qualitatem, & velocitatē, quæ quidem vna pars eſt proprietatū angelicarum: Ac ſcientia, ſapientia, immortalitas, diuinitas, poteſtas? Sed concedamus id dixiſſe Dauid de angelis, quod clarius eſſet in populis aptius, & conſuetudini hominū ſimilius. Creationem certè eorum non deſcribi, & tempus, clarum eſt. Cætera quæque perſequitur Pſalmus, quoniā diſſeruimus in Moſe, relinquemus hoc loco. Eſt Pſalmus centeſimus quadrageſimus octauus, in quo ſimiliter diuina opera commemorantur. Et quod non eſt à Moſe narratū de angelis, ſuppletur eo loci. Laudate, inquit, eum omnes angeli eius. Ecce ante ſolem & lunam & ſtellas, memorat angelos. Nam poſt angelos ſubdit, Laudate eum ſol & luna, laudate eum ſtellæ luminis, vel luminoſæ vt habet Hebraicum. Ex quibus intelligimus creationem angelorum, ſed affirmare non poſſumus audacter, quia prænominat ante ſolem & ſtellas, angelos, ideo factos ante ſolem & lunam. Quod ſi certū ordinem teneret, ſingulaque ſingulis temporibus referret, poſſemus ſuſpicari ante cælum, angelos creatos, ſed quū in ſuperiore Pſalmo, quoad laudandum Deum, animum ſuum cohortabatur, non tenuerit ordinem certum. Nam poſt pluuias, ventos, cælum, fundationē terræ narrauit, ſic fortaſſe confudit hic, creatarum rerum ordinem, quaſcunque laudes impetus offerret, depromens, cōfirmariq; poſſet ex iſto loco, quod in Moſe docuimus, proptereáque poſt angelos cōmemoratos, ſubdit ſolem & lunam, hęc ipſa creata ante omnes res ſenſibiles. Idémque eſſe apud Dauid ſolem, atque Moſen or, id eſt, lucē. Angelos autē prænominaſſe, aut quod reuera ante omnia corporea, viſibiliaq; ſint creati, aut quòd teneant in omni creatura principatū. Poſitis igitur in deſcriptione angelis, ſiue dignitate principatū habentibus, ſiue tempore, vel anteceſſione, ſubiecit ſolem: vt abunde hinc doceamur, principium creatarū viſibilium rerum apud Moſen habuiſſe ſolem, quem ipſe ab diuina excellentique operatione, appellarit lucem. Hanc offerimus forte non exigui ponderis coniecturam quam vel conſequētia confirmare videntur. Etenim quaſi Moſen ſecutus poſt ornatum cæleſtem deſcriptum, quaſi hoc primum opus poſt creata principia fuerit, adiecit ſubito res inferiores ſyderibus: Laudate eum cæli cælorū, & aquæ quæ ſuper cælos. Cælos cælorum, videtur altiſſimam cæli partem appellaſſe, id eſt, id quod ſuccedit cæleſtibus orbibus, vt cælum ſit, ſimplex cæli locus, id eſt, aër omnis, ſublimis autem cæli locus, cælum cæli, ſicut alibi, cælum cæli domino. Et ſicut ſancta ſanctorum, quaſi remotior, priórque in templo, meliórque pars. Ac quanquam cælum cæli, poſt ſolem & lunā cōmemoret, nec ſit veriſimile imo minime verum, regiam Dei inferius ſolem, & lumina cæleſtia ſitam, tamē cælum cæli, ſublimem cæli, id eſt, aëris partem dicens, comprehendit ſublimiſſimam & altiſſimam quanque regionem, quæ infra ſolem & lunam & ſupra ſe diffundat. Alibi quæ ſupra, nunc quæ infra eſt, paulo longinquior à ſole & luna, referens: cōmemoratáque altiſſima cæli regione, & ordinem rerum inter ſe propinquarū perſequens, addit aquas quæ ſupra cælum, id eſt, pluuias, vt in Moſe oſtēdimus, & vt ordo ipſe magiſter eſt. Ergo prius angelos, mox corpora cæleſtia, tum altiſſimas ſupra terras cæli regiones, deinde pluuias diſponit. Hæcq; an dignitatē præcedāt altera alteris, an creationis ordo fuerit, non liquet, ſed creationis ſit ordo, & anteceſſerit quidem omnium rerum viſibilium creationem, creatio angelorum tum ſecuta ſit fundata terra cum aqua, creatio lucis, id eſt, ſolis & lunæ & ſtellarū, cum quibus & orbium cæleſtium ſecuta ſit creatio. Deinde iuxta traditionem Moſis creatus ſit aër, effectus à ſole vt eſt oſtenſum, ab aëre pluuiæ aquæ cæleſtes. Deſcendit deinceps ad res terreſtres & marinas, ſolam terram pro omni re terreſtri adhibens, ſolos cetos, quos dracones Septuaginta tranſtulerunt, pro omnibus marinis animantibus: mox reuertitur in cælum, id eſt, aërem, & meteora perſequitur, conuocans ea ad laudem Dei, Ignis, grando, nix, glacies, pruina, tēpeſtas, montes, colles, arbores, beſtiæ, reptilia. In quibus partim ordinem Moſaicum eſt ſecutus, partim ſe à ſpiritu ſuo rapi permittens

Amittens,carmen quo volebat protraxit.Ac quoniam præmisit in commemoratione ange-
los,quorum non meminit Moses creationem , sciendum Mosen non idcirco creationem
angelorũ ante cætera corporea,aut ipsam eorum prorsus creationem,putandũ esse siluisse,
quia dixerit eos creatos.Nam nec creationem terræ , nec aquæ quãdo sit facta declarauit.
Lux creata fecit primam diem, post secuta omnia sensibilia.at , Initio terram fundauit , &
aquas item quæ in commemoratione & historia rerum originalium sunt , necessario crea-
uit.Verùm de ipsis creatis nihil meminit. Eas tamen non creatas , dicere non possumus, &
creatas quidem ante omnia,vna cum terra. Sic tametsi angelorum non sit manifesta per
Mosen creatio,ideo non est credendum eos non & creatos,& ante omnia creatos,sicut &
ante omnia terra fundata non promulgatur.Quod ante dico quasi caput & principiũ fuis-
se totius creationis,vt creato mundo maiore ac diuiniore,quod nõ declarauit Moses,mox
ad creationem rerum terrenarum diuina potestas accesserit. Terra igitur & aqua sunt an-
te omnia creata,Moses tamẽ inchoationem à luce videtur fecisse. Nam totam descriptio-
nem,historiamq; creandarum rerum aggressurus,artificem præmisit, Primumq; docuit eũ
fecisse lucem super aquis moliens & operans.Ergo cum aquæ & terræ,aquæ inquam altis-
simæ non meminerit creatæ,non creatam suspicari nec debemus,nec possumus : sic nõ cõ-
memoratam angelorum creationem,non possumus in suspitionem trahere , vt ne nunquã
fuerit.Vtq; ordo fuit rerum,verissimúsque tenor,vt illa prius fingerentur primordia, cõse-
quenter & deinceps incederet reliqua creatio , sic ordo fuit vt angelorum creatio omnia
B terrestria præcederet:præcederet inquam terrestria primordia. Primum locum igitur ha-
buit creatio angelorum,post primordia rerum terrestrium,secuta deinde rerum diuersarũ
creatio.Non narrat Moses creationem angelorum,duas ob causas,quòd non esset negociũ
hominum,& opus humanæ scientiæ, tum non mundus noster. Alio loco declaratur crea- *Iob.38.*
tio rerum terrestriũ,in qua etiam fieri videtur mentio de angelis, cum Iob disserens Deus,
ait,Vbi eras dum fundarem terram?Primum fecit narrationis exordium à fundatione ter-
ræ,de cuius fundamentis,primáque inchoatione permulta disserit. Dumq; in hac comme
moratione persisteret,hæc intulit:Cùm me laudarent astra matutina,& iubilarent omnes
filij Dei.Quo referendo,induxit etiam mentionem aquarum creatarum. Et circumclusit
ostiis mare,post subdidit creationem lucis. Nunquid à diebus tuis præcepisti matutino,co
gnouisti auroræ locum,vt comprehenderes plagas terræ,& vociferarentur scelerati ab ea,
odientes scilicet lucem malefici?Peruertitur tanquam lutum , substentatio eorum , & ste-
terũt tanquam indumentũ.Et prohibita est ab impiis lux eorũ. Hæc & id genus apud Iob.
Primum igitur apud eum,locum habet terræ fundatio,secundum creatio aquarum, tertiũ
creatio lucis.In quibus partim est ordo Mosaicus,partim nõ est:est quidem,quod post ini-
tia,& origines ilico disponet lucem:non est autem , quia creationem primordiorũ Moses
narrare non videtur.Possumusq; facile intelligere,& si Moses non retulit, ex Iob primor-
dia fuisse creata.De eo autem quod dixit,cùm me laudarent astra matutina , Iubilarent fi-
lij Dei.Idq; dicit,dum terram fundaret Deus videtur declarari in fundatione terræ ange-
C los affuisse,quia fundante Deo terram,& primordia rerũ terrenarũ creante,iubilabant filij
Dei.Oportet igitur locum diligenter perpendere. Nam si res ita habet , vt verba præferre
videntur,sublata est omnis dubitatio de creatione angelorũ,eam ante terram rerumq; ter-
renarum primordia extitisse.Sed quoniam locus non adeo clare hoc innuit,non possumus
clare & audacter proferre.Est igitur sententia Græcorũ, maxime Chrysostomi, Seueriani,
Diodori,Basilij,quos è nostris quidam sequuntur,cum primis Eucherius , præcipue ex isto
loco colligi angelos fuisse ante creationem rerũ terrestriũ. Pauca Chrysostomi verba ad fi-
dem subiiciam.Propter te,inquit,fecit Deus vniuersa , διά σε,οὐδὲ γὰρ ἄγγελοι ταύτης ἐδέοντο.
πῶς γὰρ οἱ καὶ πρὶν ἢ γενέσθαι αὐτὴν,ὄντες.ὅτι γὰρ ἐκεῖνοι πολλῷ ταύτης πρεσβύτεροι,ἄκουσον τί φησὶν τῷ
ἰὼβ ὁ διαλεγόμενος.ὅτε ἐγένετο ἄστρα ᾔνεσάν με πάντες ἄγγελοί μου φωνῇ μεγάλῃ, καὶ ὕμνησαν ἐκπλαγέντες
τὸ πλῆθος,τὸ κάλλος,τὴν θέσιν,τὴν χρείαν. Propter te,ait,hæc omnis corporea est creatura, non
enim angeli eius indigebant.Qui enim fieri potest, qui ante extiterant. Nam quod multo
sint priores angeli creatura corporea,audi quid dicat is qui cũ Iob disserebat. Quando fa-
cta sunt astra,laudabant me omnes angeli mei voce magna , & celebrabant stupentes su-
per multitudine,pulchritudine,positu,vtilitate.Hæc ille,Quę sunt etiam,atque etiam per-
pendenda.Non enim habet Hebraicum,à quo proficiscitur Græcũ,angeli mei.Sed Septua
ginta interpretantes,quod Hebraicum habet , astra matutina , & filios Dei , transtulerunt
angelos.Tum locus totus est , vt superius citauimus , ambiguus. Quanquam potest etiam

quadrare ad quod transtulerunt Septuaginta. Primúmque dubius est is locus, nec videtur clare exhibere creationem angelorum ante res terrestres. Nam si interpretemur vocẽ Hebraicam banim, quæ filios designat, & opera à בנה bana ædificauit, potius filios quàm opera, hæc sequuntur, aut astra esse animata, aut fuisse cælum antequam esset, si dum crearetur cælum, astra matutina Deum laudarent. Loquens autem ibi de creatione terræ & maris, tũ ad sydera ascendens, inquit, cùm exultarent astra matutina, & iubilarent omnes filij Dei. Ex quo videntur ad ipsorum sydera creationem & exultationem hæc referenda. Quarum conditionem quasi vocet exultationem, & iubilum, vt nascentia quasi exultare ac lætari viderentur. Idq; simul fieret oriente terra & mari, quæ dum subito crearẽtur, etiam astra apparere cœperint. Quare filios Dei, quos angelos sunt interpretati Septuaginta potius ipsa opera cælestia ego appellauerim. Vt non sit id mihi certum argumentum de eorũ ante rerum visibilium creationem. Cæterum Chaldæus hunc locum non dissentiens ab opinione Sept. transtulit, ויבבי כל כתי מלאכא Et exultarent omnes acies angelorum. Quo fit perspicuũ, fuisse veterem quandam suspicionem, locum illũ apud Iob de angelis esse. Sint igitur duæ sententiæ: vna quam prætulimus, vt filij Dei quasi creationes résque creatæ dicantur, quibus attribuatur per prosopopœiam iubilatio, sicut cæli enarrant gloriam Dei: Et, dies diei eructat verbum. Vt loquens de rerum creatione Iob amplexúsque superiora & inferiora, dum terra fundaretur, dum in glebas cõstringeretur, dixerit exultasse sydera matutina nascentia & erumpentia, quod Moses simul ac factum esset terrestre primordium, factũ ostẽdit. Nam creationem terræ isto modo tantum promulgauit, In principio creauit Deus cælum & terram. Nec aliud disserit de terra creata, at Iob multa de fundatione, situ, stabilitate ipsius, dum crearetur docet: interimque interserit commemorationem cælestium syderum creatorum exultantium, erumpentium, iubilantium, lætantium. Moses vero commemorato eo, quod Deus crearit cælum & terram, statim principiũ à syderibus creatis facit. Et creauit Deus lucem, cum qua omnia comprehendi astra, solem præcipue, certum est, vt similis sit apud vtrunque theologia: Iob creata & conglobata, & iacta terra, stellas exultasse: Moses, creata terra, lucem creatam. Ex quo possemus ea confirmare quæ superius super luce creata, quam solem interpretabamur, sunt exposita. Iob expresse sydera matutina & filios vel opera Dei memorat, hæc ipsa Moses appellat lucem, præcipue ipsum solem, lucis pater primus & fons. Sicq; est vnus sensus. Alter erit, vt filios Dei angelos interpretemur, sed non video, quomodo nos ab idololatria tueri possimus, quam olim veteres patres diffinierunt, si quis animata sydera fateretur eum esse anathema. Nam si postremum est de angelis, filios, inquam, Dei, si angelos exponas, etiam primum erit de eisdem, vt sydera matutina sint spiritus diuini, corpora rutilantia regentes, & circumducentes, quæ fuit vetustissima idololatria non displicens, sed approbata etiam à philosophis, Deos esse perspicuos quosdam stellas illas. Hoc, inquam, non video an theologia concederet, cũ præsertim nunquam apud Mosen in hanc sententiá pronuntietur, sed in contrariũ potius vbicunq; ferat necessitas tacentem, & tacendo fortasse negantem, stellas animatas. Illumq; apud Iob locum, quoniam quidam Hebræi non magni ponderis homines, parũ mihi satisfaciunt exponentes, non cito eorum testimonia: Nam alij quasi Chaldaicũ secuti, & quem Septuaginta prætulerunt sensum, dicunt astra orbibus affixa, primum ac fuissent creata, & exultasse lætata in conspectu Dei, cum omnibus angelis. Alij filios Dei, supernas dispositiones, stellas matutinas, septem planetas, exponunt. Sed quoniam sumus in hanc sententiam, & omnes & Hebræi & Græci, ac Latini propensiores, angelos ante res terrestres creatos, permittam hunc sibi locum quemuis in confirmatione huius sententiæ vsurpare. Siquidem & alij magni Græci theologi, quos citaui, constanter affirmant angelos ante visibilẽ mundũ creatos, è quibus Seuerianus citans superiorem ex Iob locum, scribit, ἐγένοντο ἄγγελοι πρὸ τοῦ οὐρανοῦ, μετ' ἀγγέλους ὁ οὐρανὸς, καὶ τὸ ὑπ' οὐρανόν. παρεστήκασιν οὖν οἱ ἄγγελοι τῇ δημιουργίᾳ, ἡ ἡδράζετο ὁ οὐρανὸς, ἐπῄνουν ἄγγελοι. ἐπειδὴ γὰρ ἑαυτοὺς γινομένους οὐκ εἶδον, τὸν οὐρανὸν γενόμενον ἐθαύμασαν, ἔβλεπον ἥλιον ἐξαπτόμενον, σελήνην διαδεχθεῖσαν, ἀστέρας γινομένους, καὶ ἐξεπλήσσοντο. λέγει γὰρ ὁ θεὸς πρὸς τὸν ἰώβ, ὅτε ἐποίουν τὰ ἄστρα πάντες ἄγγελοί μου ᾔνεσάν με. Creati, inquit, sunt angeli ante cælum: post angelos, cælum, & quę infra cælum sunt. Aderant igitur rerum creationi, angeli. Stabiliebatur cælum, angeli laudabant. Nam quoniam seipsos nascentes non viderant, cælum creatũ admirati sunt. Intuebantur solem rutilantem, videbant lunam radiantem, item nata sydera, attonitique stupebant. Dicit enim deus ad Iob, Quando faciebam astra, omnes angeli mei laudabant me. Diodorus item, μετὰ τὰς ἀοράτους καὶ νοερὰς οὐσίας, οὐρανὸν ὁ θεὸς κατασκευάζει εὐθὺς

μετὰ

Filii Dei.

A μετὰ τῆς γῆς, οὐ τὸν ὁρώμενον, δευτέρᾳ γὰρ ἡμέρᾳ οὗτος γίνεται, ἀλλὰ τὸν ἀνώτερον, ὃν ὁ Δαβὶδ οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ. Post inuisibiles & intelligibiles substantias, cælum mox molitur pariter cum terra Deus, non visibile istud, nam secunda die istud est creatú, sed superius quoddam, quod Dauid vocat, cælum cæli. Theodoritus vero quanquam superuacaneú putat quærere an ante cęlum, vel cum cælo sint creati angeli, propensior tamen est in eam sententiam, vt vnà cum cælo sint creati, ea ratione, quæ nescio an probetur. Esse enim naturam angelorú definitá, circumq; scriptam, indigere ergo loci, πῶς οἷόν τε προϋπάρχειν οὐρανοῦ, καὶ γῆς τοὺς ἀγγέλους, οὐ γὰρ ὄντος τοῦ φέροντος πῶς ἔνεστι τὸ φερόμενον. Fieri non potest vt ante cælum, & terram extiterint angeli. Cùm enim non est quod ferat, non erit etiam quod feratur. Verum ad hanc rationem Theodoriti superiores theologi fortasse responderent, Angelos & si definitá habeant substantiam, nullius tamen indigere loci, cùm sint spirituales. Locum esse rem corpoream, superficiem scilicet corporis ambiétis locatum, necessariam corporibus, non animis. Sed viros magnos non credo inter se dissentire. Nam quod superiores dicunt ante cælum, non sonat multo tempore ante cælum, sed ordinem quendam, quod Theodoritus sensit. Itaque quod diximus, tota mundi respublica eodem tempore debet esse edita in lucem, inchoata quidem à rebus melioribus. Quod idem Seuerianus aperte est confessus interpretans. In principio creauit, τουτέστι ταύτῃ τῇ κατὰ χρόνον· οὐ γὰρ δὴ κατὰ πρεσβυγένειαν, πάντων τῶν γενομένων προέχειν τὸν οὐρανὸν μαρτυρεῖ, λέγων ἐν ἀρχῇ γεγενῆσθαι, ἀλλὰ μετὰ τὰ ἀόρατα, καὶ νοούμενα, τῶν ὁρατῶν τούτων, καὶ αἰσθητῶν λαβὼν τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως διηγεῖται. Hoc est: Hoc secundum
B tempus, principio. Neque testatur secundum antecessionem, cælum omnia creata præcedere, dicens in principio esse factum, sed post inuisibilia, & intelligibilia, principium existentiæ eorum quæ sunt visibilia, sensúque comprehensibilia, enarrat. Gennadius autem fortiter resistit non esse angelos ante mundum creatos, viderique ait sibi ex dogmatis Platonis id assumptum, qui censeat, ante creatum mundum, fuisse Deos quosdam, & κατὰ τῶν αἰσθητῶν πρεσβύτερα, quia sint meliora. Destruitque hanc rationem, alia clara ratione, quia sit etiam anima corpore melior, prius tamen est corpus creatum, post anima infusa. Credendum igitur Mosi dicenti, In principio, id est: ante omnia creatum cælum & terram. Superiorésque illos arguit, quasi dent coadiutores Deo mundanæ creationis. Deinde omnia esse bipartita in creatoré & creata: creata subesse tempori, Deum esse, in æternitate. Tempus esse vel cum mundo, vel post mundum creatum. Tum Theodoritus & in testimonium illud ex Iob, inuectus, Quando creabam astra, laudabant me angeli: Astra, inquit, quarta die creantur. Quid ergo iuuantur hoc testimonio, qui creant angelos ante mundum? Sicq; abeunt omnes in varias sententias. Quorum est ea concordia, quòd quemadmodum nos ex ipsa scriptura initio terram fundatam diximus, id est etiam cælum præcessisse, idque nó tempore quodam sempiterno, quando ne tempus quidem adhuc erat, sed quadam naturali antecessione, cui fuerit adiuncta reliqua creatio: sic qui sentiunt ante res sensibiles, angelos esse creatos, non æternum tempus sentiunt, sed breuem quandam, naturalémque antecedentiam. Quod nec Gennadio, nec Theodorito displiceret, & rationabile admodum
C est. Illud quidem sapienter concludit Theodoritus, vt habito pro claro & certo, angelos esse creatos, non labefactari religionem asserere eos creatos ante cælum Inanemq; putat eiusmodi quæstionem, eamq; appellat dignissimo nomine, λογομαχεῖν εἰς οὐδὲν χρήσιμον. Sanctissimus autem Augustinus de ciuitate Dei differés, tum angelos cum omnibus creatos à scripturis demóstrari dicit, Tum ait neminem ausurum post visibilem mundú eos creatos dicere. Audaciam posse conuinci, eo quo & Græci vsi sunt, ex Iob testimonio: Quando facta sunt sydera, laudauerunt me voce magna omnes angeli mei. Eorú creationi nec tertiú, nec secundum diem, posse deputari. Esse igitur eos lucem vel diem illum primú. Illud quidem ego non facile concesserim, vt lux apud Mosen, & quarta die stellæ sint angeli: nec assentirer Angelos aut lucem, aut diem, aut stellas à Mose dictos. Tria igitur sunt testimonia præter testimonium Mosaicum de creationis ordine. In Psalmis duobus locis, & apud Iob, nó enim dico de creatione, quá tota scriptura testatur, sed creationis ordine. Apud Mosen angeli nusquam sunt, apud tres illos sunt, & tum in principio rerum terrestriú, tum in ipsa rerum terrestrium creatione commemorátur. Apud Iob dum fundatur terra, apud Dauid dum lux expanditur & cælum diffunditur vsquequaque, sicut velum & tentorium. Possumusq; hinc, vel ante cælum visibile & terras angelos creatos arbitrari, aut dum hæc ipsa inchoarentur. Triáq; desiderantur cognosci de angelis, an sint creati, quando creati, quomodo creati, quæ partim testimoniis sunt noscenda partim ratione persequenda. Creatos eos

esse omnes sacræ & profanæ litteræ confitentur, quando creati, omnes item aut ante res visibiles, aut dum inchoarentur rerum visibilium exordia. Creatos autem post res visibiles, nemo nec sacer, nec profanus asseruit. Modum autem, rationémque creandi, nulla quidem nec docuit, nec docere potuit philosophia, ratio quoque in eo parum suffragatur, impos ad tam abstrusam rem attingere. Creatos angelos ostendunt, & alia innumera, & quæ superius citauimus oracula, rationésque vndequaque sese offerunt, philosophia quoque Græcorum ab antiquis descendens est confessa. E quibus Empedocles asseruit ab vno, quo nomine assertore Aristotele ipsum summum Deum vocauit, creata omnia terrestria, arbores, herbas, homines, animalia terrestria, pisces. Denique & ipsos Deos, D

Hi versus citātur lib. qui circunfertur Arist. nomine, περὶ κόσμου ad Alexādr.

Ἐκ τοῦ ἑνός.
Πάνθ᾽ ὅσα τ᾽ ἦν, ὅσα τ᾽ ἔστι, ὅσα τ᾽ ἔσται ὀπίσσω,
Δένδρεά τε ἐβλάστησε, καὶ ἀνέρες ἠδὲ γυναῖκες,
Θῆρές τ᾽ οἰωνοί τε, καὶ ὑδατοθρέμμονες ἰχθῦς,
Καί τε θεοὶ δολιχαίωνες. Hoc est:
Quæ sunt, quæ fuerint, quæ post ventura sequentur,
Et plantæ viruere mares, & fœminæ quæque,
Atque feræ, volucrésque, habitantes æquora pisces,
Longæuique Dei,

Angeli à Deo creati.

Hæc Empedocles de his quæ sint ab vno generata, quorum omnium vnam eandémq; fuisse creandi rationem necesse est, quòd simul commemorantur. Vt ergo sunt arbores, animalia, homines à Deo creata, sic & angeli, id est eadem prorsus ratione, ne genitos ab eo, perinde atque filios suspiceres, eodem verbo complexus est totam creationem rerum sensibilium & inuisibilium, ἐβλάστησε, id est pullularunt, germinarunt, processerunt. Non est varia rerum terrestrium, atque Deorum creatio, sed vno verbo tota significatur. Dixit etiam Empedocles, Deos longæuos, quasi non æternos à principio, sed imposterum, Deo volente, vt ait Plato: Quare clarum est quod testatur Empedocles pro omnibus sui tẽporis theologis. Illud quoque colligitur ex eo simul angelos cum cæteris creatos, vnam fuisse omniũ creationem, quia pariter censentur cum rebus terrestribus. Deos autem esse angelos multiplex ratio, siquidem & Hebraice vocantur Dij. Vt illud: In conspectu angelorum psallam tibi. Hebraice in conspectu Elohim, id est, Deorum. Et, Minuisti eum paulo minus ab angelis, Hebraice Paulo minus ab Elohim, Diis. Plato quoque affirmat in Timæo Deos creatos, præcipue Deos minores, quos ipsi dæmones vocant, eos & dissolubiles natura, indissolubiles volente Deo, non dubitauit asserere. Sunt autem idem dæmones & Dij, si veteres poëtas audias. Dij autem & angeli sunt iidem. Et Platonicus Philon testatur, eosdem esse angelos, & dæmones solo nomine differentes: Plato igitur palam sic summum Deum opificem, & creatorem inducit loquentem cum dæmonibus. Omne, inquit, creatum & ligatum aliquando est dissolubile, διὸ καὶ ἐπείπερ γεγόνατε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστέ, οὐδὲ ἄλυτοι τὸ πάμπαν, οὔτι μὲν δὴ λυθήσεσθέ γε, οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δεσμοῦ, καὶ κυριωτέρου λαχόντες ἐκείνων, οἷς ὅτε ἐγίγνεσθε συνεδεῖσθε. Ob quam causam cũ & vos sitis generati, immortales quidem non estis, neq; omnino indissolubiles. Non tamen dissoluemini, neque conditioni mortali subiacebitis, quòd voluntatem meam & maius fortiusq; quoddam vinculum estis assecuti, quàm ea fuerũt, quibus dum crearemini, astringebamini. Sic Plato demõstrat natura creationis fieri, vt quod aliquando cœpit, aliquãdo dissoluatur. Sed rursum ait, esse quandam vim maiorẽ, naturę vim afferre potentẽ, valentemq; destruere leges eius, & obiectis legibus quibusdam maioribus suis, potentẽ delere quòd ipsa statuisset. Sic certe est. Et plena est omnis theologia, historiaq; exemplorum, quibus attulit Deus vim naturæ, eamq; loco & cursu detorsit suo. Sic erat vniuersalis attingens animos & corpora necessitas, vt quod semel extitisset, & creatũ esset, eodem cursu incorruptionem, pristinumq; statum reflecterent. Sic animos creatos è nihilo redire in nihilum fuit opus. Sed est vis maior voluntas Dei, & vinculum quoddã validius robustiusq; eo, quo res creatæ natura sua alligantur. Cui vinculo si relinquas eas, proculdubio dissoluentur, obstat autem illud validius vinculum, quod quidem est voluntas Dei, sed voluntas rei incorruptibilis inuentrix & seruatrix, omnia cõtinens ac regens, omnibus dans vitam, vt dicit Philon de verbo, δεσμὸν γὰρ ἄρρηκτον ἐποίει πατήρ. Vinculũ enim vniuersi indissolubile fecit eum pater. Creator ergo verbũ opifex, etiã volens cõseruat, quę creasset qua diuinitate creauit, eadẽ sustinẽs creata. Est ad hęc testimonium antiquissimorũ poëtarũ & Homeri & Hesiodi, quos in numerũ summorũ philoso- E F

Angelos vocari Deos.

Dæmones & dii idẽ.

A philosophorum & theologorum, demptis quæ poëtica consuetudo cogebat effingere, referre non dubitarim. Apud eos semper summus pater, eadem atque apud Mosen Dauid, Iob, Empedoclem & Platonem ratione, pater hominum, atque Deorum asseritur, & pronuntiatur. Vt enim ab vno clamat Empedocles natos homines, & longæuos Deos, & vt canit Dauid, Laudate eum omnes angeli eius, quasi creaturæ eius. Et, Qui facit angelos suos ventos vel spiritus, spirituales substantias, & pernicissimas, volucres non graues, & corporeos, non mole pressos: Et vt Iob appellat eos filios Dei, sic Homerus & Hesiodus semper eum patrem hominum, atque Deorum vocant, id est creatorem. Aratus item maiores secutus, ab Ioue procreatos omnes & omnia confitetur. Et genus nos eius esse, Platone igitur de rerum creatione disserēte & cum creatione hominum, cæterarúmque rerum terrestrium, comprehendente creationem Deorum, siue quos perspicuos & astra regentes, siue quos ignotos appellauit, facile intelligimus omnes & hos homines, cæteráque deinceps esse simul producta. Atque ille qui pater hominum fuit, atque Deorum, vtrosque eodem tempore sed deinceps naturalique ordine creasse censendum, vt nati quidem sunt filij maiores, ac digniores antea, postea per successionem rectissimi ordinis, filij minores. Quare autem non retulerit Moses creationem Angelorum, Theodorito placuit hanc afferre causam, quam multi Græcorum & Latinorum sequuntur. οὐδὲν στεῤῥὸν εἶχον, οὐδὲ βέβαιον οἱ νομοθετούμενοι, αὐτίκα γοῦν, καὶ μετὰ πολλὰ καὶ ἄφραστα θαύματα, τὴν εἰκόνα τοῦ μόσχου θεὸν ἀπηγόρευσαν, οἱ δὲ τὰ τῶν κτηνῶν ἰνδάλματα ῥᾳδίως οὕτως, θεοποιήσαντες, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν, εἰ τῆς ἀοράτου
B φύσεως τὴν γνῶσιν ἐδέξαντο, τούτου χάριν μέχρι τῆς τοῦ Ἀβραὰμ τελειότητος, οὐδενὶ τῶν πάλαι ἀνθρώπων δι' ἀγγέλου ὁ τῶν ὅλων θεὸς διελέχθη· ἐπὶ δὲ τῆς Ἄγαρ πρῶτον, ἀγγέλου μνήμην ὁ θεσπέσιος ἐποιήσατο Μωσῆς. Nihil ait firmum & stabile habebant hi quibus lex dabatur. Itaque statim, post etiam multa & incommemorabilia prodigia, imaginem vituli pro Deo publicarunt. Alij qui effigies pecorum tam facile deificassent, quid nam fecissent, si cognitionem inuisibilium naturarum habuissent? Quamobrem vsque ad perfectissimum Abraam, nemini vnquam per Angelum Deus vniuersi est locutus. Primúmque sub Agar fecit mentionem Angeli, diuus Moses, Hæc vt dixi ratio multis arrisit. Seuerianus autem putat Mosen eò maxime spectasse, vt destrueret idololatriam Ægyptiorum, qui stellas omnémque cæli ornatum adorarent vti Deos æternos. Ostendere igitur eis voluisse, ea non Deos, sed opera Dei esse, & de aliis Mosen non laborasse, κατέλιπε τὴν τῶν ἀοράτων δημιουργίαν, καὶ κινοῖ τὸν λόγον εἰς τὰ ὁρώμενα. ἵνα πείσῃ τοὺς ταῦτα προσκυνοῦντας, μὴ νομίζειν ταῦτα θεοὺς, ἀλλ' ἔργα θεοῦ. Habitatio autem eorum an sit supra cælum, supra solem & lunam, & an sit effecta, effectam *Angelorũ habitatio ubi.* quidem non constat, nisi ratione, & testimoniis hominum censentium, cùm Mosis ait, In principio creauit Deus cælum & terram, cælum illud sacertimum, fulgentissimum, fortunatas sedes indicari ante omnia creatas, quod vidi & Hebræos multos & Græcos & Latinos asserentes, & à diuo Petro apud Clementem affirmatur, Cæterum forte quidem probabile est creatam hanc sedem, tanquam diuinorum animorum habitationem. Esset forte qui suspicaretur ideo nunquam fuisse creatam, quia sit fuerítque semper habitatio summi
C & æterni Dei, ad quem locum admisit, admittitque inaudita quadam, & inæstimabili bonitate & mansuetudine, Angelos olim creatos, & homines iustos ac pios, habitatio sanctissimæ trinitatis, imò Trinitas ipsa, mundus maximus, Deus est maximus alius mundus, imò vero ipsum vniuersum, ipsa vniuersitas, tanto maior vniuersitate mundi, quod hæc finita est, illa infinita, iure vt dicatur infinitas, & immensitas. Regnum ergo patris certo est æternum ab omni parte, quia quandocunque fuit Deus, comitabatur infinitas quædam & megacosmus, id est, magnus mundus, si enim à Deo omnia nasci potuerunt, factáque est tanta rerum moles, tot naturæ, tot genera, necesse est in eo esse infinitam quandam lucem, vastas rerum origines, maximam potentiam, & vbi Deus semper fuit, hinc atque hinc rutilasse lucem semper diuinitatis suæ, quæ regnum eius dicitur. Nam ait item psalmus, Regnum tuum, regnum omnium sæculorum, & dominatio tua in omni generatione & generationē. Euangelium autem: Venite benedicti patris mei, possidete regnum, quod vobis paratum est ab origine mundi. Hoc regnum quod omnium esse sæculorum dixit psalmus, Paratum autem iustis à constitutione mundi, paratum quidem tunc & destinatū sed antea æternum. Nunquam autem par est regem fuisse sine regno, solem sine lumine, sine radiis. Difficile quidem nobis erit cogitare quid illud quale, quantum illud regnum. Et tamen tota trinitas, tota diuinitas manánsque ab ea lux, potestas, tota beatitudo, omnia gaudia. Nos magnum illud quiddam, & infinitum, lucem appellamus, & tamen aliud

quiddam est quàm lux luce maius, latius, lætius, diuinius, sublimius. Nec ascendit in cogitationem nostram, nisi locus sit in cælo supra sydera, posse ibi habitare, despatiariq; Deos, & læte viuere, credentes necessarium esse quendam locum, quoddam pauimentum, quod pedes sustineat, & corpora beata. Scimus tamen corpora gloriosa, nubibus esse leuiora, vt supra nubes ferantur. Sic deprehendimus propter consuetudinem nostrarum rerum, falli nos in consideratione rerum supernarum. Regnum ergo Dei qualecunque fuit quod nos capere non & dicere possumus, semper fuit. Hoc etiam regnum, hæc gloria, de qua filius Dei, Et nunc clarifica me tu pater apud temetipsum, claritate quam habui priusquã mundus fieret. Quot opes comitabantur Deum, quot diuitiæ, quanta gloria, quanta maiestas? Et nos imbecilles & miseri putamus Deum antequam mundum crearet, fuisse quasi in gurgustio, fuisse solitarium, quasi in tenebris habitasse. O cogitationẽ falsam, & Deo & nobis indignissimam! Erat semper cum eo regnum eius diuinissimum, maximum, latissimum, ditissimum, gaudiorum, triumphorum, vitæ plenissimũ. Ea erat claritas quæ omnem mundũ nostrum, euinceret. Non potest cõprehendi nec fando declarari, potestas, diuitię, opes, lux, decor, bonitas illius regni, ab omni parte sempiterni. Cæterum & Plato & Aristoteles & omnes item antiquissimi poëtæ, supremas mundi partes, partes vltramundanas attribuerunt Deo habitandas, totusq; hominum, & totius est philosophiæ, & theologiæ consensus, Deum in supernis regionibus habitare, cui quo propiores sint, hoc beatiores esse res asseruit Aristoteles. Hinc corpus ætherium esse maxime incorruptibile. Ac nobilissimum est non dictum, sed penè oraculum eiusdem Aristotelis hoc loco, qui de mundo loquens & quot modis dicatur mundus demonstrans, ait ostensum optimis rationibus sibi, extra cælum neque esse, neque posse corpus: loquitur enim de corruptibilibus. Clarum item esse, ibi neque locum esse, neque vacuum, neque tempus, quia neque in loco sint quæ ibi sint, neque tempus ea faciat senescere, nullàque sit immutatio earum rerum, quæ extra supremam vertiginem degant. Sed immutabiles, impassibilesq;, optimam vitam, & copiosissimã, indeficientem αὐταρκεστάτην, omne æuum agãt. Hæc oracula Aristotelis, veræ cælestia oracula. Paulo ante cælum ait etiam dicimus substantiam extremæ vertiginis vniuersi, aut corpus naturale quod est in extrema circunferentia totius. Solemus enim extremum, & quod supra est maxime vocare cælum, ἐν ᾧ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρύσθαι φαμέν. In quo dicimus totã habitare diuinitatem. Hæc Aristoteles, quæ physica ratione ab eo pronuntiantur. Ex quibus intelligimus regnum Dei increatum, incorruptibile, inalterabile, immutabile. Hoc illud est, quod fuit ante mundum, Vides enim eum confiteri neque locum neque vacuum esse supra cælum, non corpus. At mundus, & locus, & corpus est. Ante mundum idem fuit supra cælum, atque post mundum. Erat regia Dei: Regia autem Dei neque locus est, neque vacuum, neque tempus, vt ait Aristoteles. Quod factum est postea, fuit mundus & locus, & tempus: fuerunt etiam animi, quod Aristoteles non dicit, dicit Empedocles & Plato, Homerus & Hesiodus: & quod validius, dicit doctrina cælestis. Et quanquàm supra cælum non sunt illæ nostræ res, id est mundus, tempus, corpora, tamen ait Aristoteles ibi esse summam diuinitatem, summam felicitatem, summam incorruptibilitatem totam diuinitatem, optimam vitam. Ergo tametsi non sit ibi mundus noster, non locus, non corpus corruptibile, non tempus, multa tamen sunt nostri meliora: est optima, est ditissima, fertilissima, indeficiens, incorruptibilis vita. Eáque erat ante mundum, nunquam mundi indiga, cùm supra mundum sit melius quiddam quàm mundus. Hoc erat diuinitas, hoc regnum patris, & sanctissimæ trinitatis, quo beneficio & clementia eius vocati sunt Angeli & iusti animi. Ideo Aristoteles ait ibi degere πᾶν τὸ θεῖον, totam diuinitatem, quicquid diuinum est, cúmque esse omnium mortalium consensum. Quod iterum in libris de mundo siue ipse, siue Theophrastus melius & clarius explicuit. Ipse, inquit, Deus in supremo cælo habitat, qui & Olympus dicitur, quasi ὁλολαμπὴς totus lucens, ab omnibus tenebris & inordinato incompositóque motu sepositus, cuiusmodi sint apud nos, tempestates, & venti, & turbines. Quod proditur etiam ab Homero: Olympus ait,

Odyss. ζ *Semper vbi sedem firmam dixere Deorum*
Esse, neque hæc ventis quatitur, neque spargitur hymbre.
Non nix albescit, sed semper lucidus æther,
Nubibus insuetus nuda & circumuolat aura.

Attestatur ait & tota vita dans supremam regionem Deo: ex quo & manus porrigimus in cælum, deprecantes: qua ratione non male ille cecinit, Iuppiter accepit latum cælum æthæra,

Aethera, nubes, ſic ille. Ex quibus Homeri & Ariſtotelis verbis ſignificatur, declaratur, oſtenditur, quod ſentiunt Chriſtiani, qui ſolent vſurpare & dicere cælum empyrium, id eſt igneum, lucidiſſimum, fulgentiſſimum. Homerus enim canit locum diuorum eſſe lucidiſſimum, puriſſimæq; lucis locum, eáque eſt appellatio empyrij ὁλολαμπὴς ἀνέφελος. Quod Cælum etiam eodem modo diuus Paulus, vt mirum ſit, vocat lucem inacceſſibilem, eámque dicit à patre inhabitari. Nimirum à ſeipſo manantem, non alienam ab ſe. Ipſo in medio à ſua circumflammante luce circumfuſo. Hócque nunquam creatum eſt. Quod & Baſilius videtur innuere. Quod teſtimonium quod diuinum eſt, ſubiiciam. ἦν τις πρεσβυτέρα τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως κατάστασις, ταῖς ὑπερκοσμίοις δυνάμεσι πρέπουσα ἡ ὑπέρχρονος, ἡ αἰώνιος, ἡ ἀΐδιος, δημιουργήματα δὲ ἐν αὐτῇ ὁ τῶν ὅλων κτιστής, καὶ δημιουργὸς ἀπετέλεσεν. Erat ait ante mundi conſtitutionem, quidam antiquior ſtatus, ſupermundanis poteſtatibus congruens, ante tempora æternus, perpetuus, in quo creator & opifex, creaturas abſoluit. Ecce Baſilius hunc ſtatum, vbi ſint Angeli, ſempiternum dicit. Hæc lux, an corporea ſit, an incorporea quædam, non facile dixerim. Arbitrarer tamen talem eſſe, vt hæc corporea & noſtra poſſit eſſe & dici quaſi ſimulacrum eius, vt illa ſit diuiniſſima lux, nota, viſibiliſque & animo & oculis, qualem CHRISTVS oſtendit in monte, cùm veſtimenta eius facta ſunt alba vt nix, & facies vt ſol enituit, & qualem oſtendit Moſi in rubo. Hæc lux manat duntaxat à Deo. Quæ cùm ſit lux diuinitatis eius, ſemper eam cum eo fuiſſe neceſſe eſt. Et hæc ſi cælum empyrium eſt, ſemper ab æterno fuit cælum empyrium, id eſt, immenſa lux diuinitatis, B beatiſſimum illud quod eſt ſupra cælum, quod appellare non audeo. Nam neque locus eſt, neque corpus, neque tempus. Et tamen beatius eſt quiddam vita, bonis omnibus refertiſſima autore Ariſtotele. O rem mirandam! Ariſtotelem cognouiſſe & diffiniſſe regionem Deorum, eam cognouiſſe eſſe ſupra cælum, diffiniſſe per negationem & affirmationem: per negationem, quòd ibi neque locus ſit, neque corpus, neque tempus, & omnino nihil iſtius noſtri creati mundi: per affirmationem, quòd ſit ibi beatiſſima, ditiſſima, ſufficientiſſima vita, tota degat ibi diuinitas, viuens æuum beatiſſimum. Et Homerus indicante & confirmante Ariſtotele affirmauit, nominauit cælum empyrium, appellans eum olympum, quaſi totum lucentem, vbi dicit eſſe αἴθρην ἀνέφελον, λευκὴν αἴγλην, id eſt carentem nubibus æthram, & purum ſplendorem. Hoc enim eſt cælum empyrium, naſcens, proficiſcens, manans à diuinitate. Quod nunquam dixerim ego creatum, paratus recantare, ſi male ſentio. Nam veluti à ſole diuiniſſimo, maximo, fulgentiſſimo, varia, & multiplicem, & admirandam manare hinc inde à Deo lucem, & gaudia, & felicitatem eſt neceſſe, quam nefas eſt, non ſemper cum illo fuiſſe. Alienum autem à nobis eſt, quomodo ſint Angeli creati, docere. Nam platonicos quoſdam qui cenſent, eos ſe inuicem quaſi luces generare, vt alter ab altero fluat, & pendeat, quoniam & à ſacra philoſophia & Platone principe aliena, deinde nimium incerta dicere videntur, non habuerim nunc in numero verorum iſtarum rerum interpretum. Videntúrque ἐλλάμψεις, irradiationes illas Dionyſiacas credidiſſe generationes ſubſtantiales, Dionyſióque maiores minoribus irradiare ſapientiam dicente, id ipſos generationem ſubſtantiæ aſſeruiſſe. Si animi noſtri quem præſentem habemus, imò qui ipſe de ſeipſo loquitur hæc ipſa originem, modúmque naſcendi penitus ignoramus, an cognoſcemus creationem Angelorum? Quorum etiam tenuem magni ſcriptores & alloquiis diuinis imbuti, cognitionẽ reliquerunt. Sed nos dixiſſe contenti, latiorem diſputationẽ cæteris relinquemus.

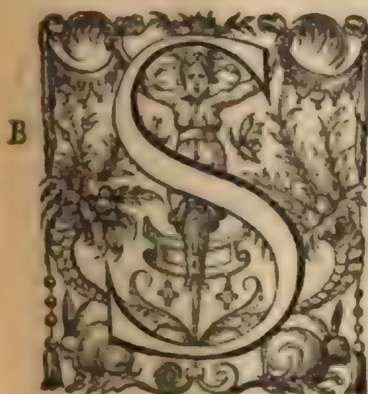
* *
*

FINIS.

A

REVEREND. D. DN. MARINO GRYMANO S. ROMANÆ ECCLESIAE CARDINALI, TITVLI S. Vitalis, & Patriarchæ Aquileiæ, Augustinus Eugubinus Cano. Reg. S. Saluatoris, S.

SI QVIS diuinarum litterarum quanta sit maiestas, Antistes amplissime, secum perpenderit, intelliget proculdubio, non iniuria accidisse, vt tot apud omnes gentes fuerint earum interpretes,
B apud quas primũ hæ litteræ florere cœperunt. Quis enim nescit non posse vnumquenque per se, earum perfecte intelligentiam consequi? Quas cum varijs sensibus plures excepissent, ob id varias, & inter se discrepantes æditiones creauerunt. Idq; non est eorum, qui transtulissent eas, imperitiæ argumentum: sed indicium potius, posse has litteras varium habere sensum, qui diuersis rationibus in linguas peregrinas transferatur. Mitto primum commemorare, quod addiderint, subtraxerint, vel commutarint illi omnium primi Chaldæi interpretes, quos tamen ita venerantur Hebræi, vt ad eorum interpretationem, velut ad sacram anchorã in locis ambiguis confugiant. Septuaginta vero, quorum non modo apud Christianos, verum etiam apud Hebræos nomen sacrosanctũ est, qua varietate omnia repleuerunt? Qui cũ Aquilæ non vehemẽter placuissent, aggressus & ipse nouã æditionẽ est. Sed his neque Theodotioni, neque Symmacho satisfecit. Itaque, & ipsi alias interpretationes condiderunt. In quibus omnibus multa deprendit Origenes, quæ eius animũ offenderent. Ergo contulit omnes in vnum volumen, quod Hexaplum inscripsit. Verum Lucianus aliquid in eo desiderauit, remq; non inutilẽ se facturũ putauit, si quid & ipse æderet. Sed cùm ex Hebraico verteret Hieronymus, ac modo Septuaginta, modo Hebraicũ, aliquando Aquilam, interdum Theodotionẽ, vel Symmachum sequeretur: demonstrauit, neque omnia omnium sibi placuisse, neque displicuisse. In eius tandem
C æditione sunt qui multa, aut veriora, aut clariora desiderent. Atque ea tanti momenti quibusdam visa sunt, vt persuasum sit eis, hanc æditionẽ non esse ipsius Hieronymi. Ex quibus omnibus sapientissimus quisquã intelligere profecto poterit, non sine causa me aggressum hoc opus: in quo & veritas Hebraica, & reliquorũ æditiones breuiter, & clare omnes conferrentur. Sed in primis de nostræ æditionis veritate quæretur, cui non cessant derogare petulanter Hebræi, & hi qui Hebræis assentiũtur. Mea quidem semper fuit opinio, nostrã hanc Hieronymi trãslationem, ita præstare superioribus omnibus, sicut omnium posterior ædita est. Hoc autem opus iure tuæ sapientiæ dedicatur, qui non solum nobis ad hanc rem præclarũ lumen ostendisti, sed & omni religioni Christianę incredibilem vtilitatẽ attulisti, cùm tu patruusq; tuus Dominicus Grymanus, & ipse Cardinalis, collectis ex miserabili naufragio pretiosissimis libris: qui toto orbe terrarum dispersi, vel in tenebris delitescebãt, vel proximum eorum ab igne, vel alio casu impendebat exitium: magnaq; eorum ex omnibus linguis facta caterua, præclaram, & cui fortè nulla secunda sit, toto orbe Christiano, bibliothecam in Ædibus sancti Antonij Venetiis erexistis. In quibus libris sine dubio religionis nostrę decus, & dignitas cõseruatur, & viget. Tantumq; hoc diuino munere omnibus Christianis profuistis, quanto erat futurũ maius dispendiũ, si hæc diuina suppellex perijsset. Pro quo tanto erga genus humanum beneficio, & in hac vita erit laus nominis vestri sempiterna, & adiutæ hac re Christianæ religionis præmium in cælo dabit Deus. Vale.

Chaldæi. Septuaginta. Aquilas. Theodotiõ. Symmachus. Hexaplum Origenis. Lucianus. Hieronymus.

AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI IN RECOGNITIONEM VETERIS TESTAMENTI ad Hebraicam veritatem, Præfatio.

D

Vm omni opera, atque studio in id potißimum sit incumbendum, quod ad humani generis vtilitatem fusius patet: tum id circa litteras, atque philosophiam, longe accuratißime est agendum, quòd hinc maior, quàm ex alia quacunque re vtilitas in genus humanum proficiscatur. In his enim vitæ documenta ac præcepta continentur: ab his quid ipsi simus, & quamobrem erupimus in lucem, aut quid tanquam supremum nobis propositum sit, edocemur. Harum præcepta si sequemur, in hac corporea vita summam iucunditatem, futuræ vero immortalitatem nobis pariemus. Cui vni rei nos factos esse, eisdem docentibus, intelleximus. Quod institutum cùm omnium litterarum totiúsque philosophiæ est, tum vel in primis illius, quæ sola digne philosophia nuncupari potest. Quæ & vera vinendi tradit præcepta, & ea non ab humano ore deprompta, sed ab illa sapientia æterna, quæ neque fallitur, neque vt fallantur, cæteris potest esse causa. Has ergo litteras omni cum veneratione tractare, sapientißime atque vigilantißime perscrutari necesse est, si vtilitatis publicæ, si salutis nostræ ratio vlla in nobis est. Ad quam rem, eo magis hoc tempore compellimur, quo corruptißimum philosophandi genus iam multos annos inualuit: quo quasi impurißimis Harpyis, cùm omnes disciplinæ fœdatæ sunt, tum sacræ litteræ, & contemptiores habitæ, & ab his, qui eas attigerunt inhonestißimè affectæ. Quodque longe miserius est, contra veterum sanctißimorū sapientißimorúmque theologorum consuetudinem, non modo gentilium disciplinis placuit adhærere, quod per se erat non improbandum, sed eorum etiam autoritate religionem nostram asserere. Quæ res quantum detrimenti Christianis attulerit vix explicari potest: cùm optima eruditione nihil diuinius, nihil ad beatitudinē assequendam præsentius sit: ita corrupta ac praua, nihil aut pestilentius, aut ad deprauandos animos efficacius. Sed in hunc errorem minus fortasse nobis est inuehendum, quòd iam aut detectus sit, aut ita speremus fore, vt non diutius animis præstigium offundat. Quia igitur pietatem, quæ omnium virtutum præstantißima, ac earum quasi genitrix est, quæ & generi humano, præsentem ac futuram parit felicitatem, sacræ litteræ nos docent: eò ardentius opera est his impendenda, quàm reliquæ philosophiæ, quò pietas, quam omnis eruditio præclarior existit. Omnium vero sacrarum litterarum fontem scimus nouo veteríque testamento contineri. Ab his enim fœcundißimi sacratißimíque riui propagati sunt: hinc sapientißimi theologi, & sentire & loqui didicerunt: hic de Deo, diuinísque affectibus, quid inquam illi maiestati sempiternæ gratum placitúmque sit, quibúsve potißimum rebus delectetur, copiose dißeritur: quanta seueritate, omnia flagitia puniat, quanta charitate erga pios probósque afficiatur. Hic nostram vitam fingere poterimus, si nos aut ad eorum vitam componemus, qui in his litteris Deo acceptißimi extitisse feruntur, aut eorum execrabimur improbitatem, quos ad miserabilem exitum, acerbißimaque supplicia sua traxere scelera. In his igitur desudare, omne ocium impendere, aliquid ad eas illustrandas excogitare, tempus, & ætatem in his consumere, non modo rem omnium laudatißimam arbitramur, sed longe etiam vtilißimam. Et quanquam hic tot adeo præstantißima ingenia sese exercuerint, Græcorum præsertim, Hebræorum, Latinorum, Arabúmque, & Aethiopum, omnísque propè orbis, cùm veræ essent addicti religioni, non redditur tamen eò res sterilior, cùm vt ab Origene dictum est, noua semper vbertate diuina scriptura efflorescat, præsertim si varium interpretandi genus fuerimus secuti, quando ne hi quidem defuerunt, qui eam in carmen redigere conati sint. Nostram vero operam, quam & alius quisque certe præstare potuisset, adeo desiderare hæ litteræ videbantur, vt non mediocrem vtilitatem earum studiosis, ex nobis accessuram speremus. Nam & occultum si quid, abstrusúmque fuerat, reddemus illustrius: aut sicubi nostram æditionem calumniantur Iudæi, vel optime sese habere ostendemus, vel cur ab eorum codicibus varia sit, aperiemus: vel certe si quid erat ante deprauatum, in suum locum restituemus. Quæ omnia maxime erant necessaria, quòd minus fortè vos allatrabunt Iudæi, & in sacris litteris versari volentibus, qui Hebraicè nesciant, tutior ad eas dabitur aditus, rectiúsque eas interpretabuntur. Neque vero vniuersum vetus instrumentum ex Hebraico vertere placuit, quòd & immensi penè sit negocij, & non ita necessarium, sed tantum quædam loca erant, vel restituenda, vel illustriora reddenda. Quod facientes, tum minus laborabitur nobis, tum minus scandali exhibebitur his, qui ægre ferant, toties diuinas litteras immutari: quod & in Hieronymo non æquo animo accipiebat Augustinus, Septuaginta interpretes carpente, nouámque & diuersam ab illorum interpretationem ædente. Proferemus autem ex Chaldaica æditione, locos, Hebræos interpretes frequenter citabimus, vbi recte fuerint interpretati: vbi perperam, pro viribus refellentur. Græci etiam patres, ac peruigiles in sacris litteris hierophantæ, non raro adducentur, quorum nobis vberrimam exhibuit copiam diuina bibliotheca, quam doctißimi, & omni virtutum genere clarißimi viri dominicus Grymanus Cardinalis, eiusque ex fratre nepos Marinus & ipse Cardinalis, omni librorum genere refertißimam in ædibus nostris Venetijs erexerunt: quibus & laus apud posteros,

Philosophādi corruptißimum genus.

E

Fons sacrarum litterarum.

F

A *steros, & in cælo clarißimus locus, pro tanto erga genus humanum beneficio patebit: nostrorum quoque sæpenumero vtemur testimonio, quorum forte longe plures haberemus, si per Auerroem, aliósque impios & ineruditos sophistas licuisset: qui multa ac nobilißima ingenia infecerunt, & à sanctißimis studiis auerterunt. Nam post ferè interpretatum Auerroem omnis illa plebleiorum philosophorum colluuies emersit. Neque etiam in dubium vocandum censeo, sit'ne hæc nostra Latina interpretatio diui Hieronymi, an non. Cur enim id cuiquam dubium videri debeat? Nam apertißimis argumentis hæc illa esse æditio cõprobatur, quam sanctißimus, doctißimúsque Hieronymus Latinorum ecclesiis legendam tradidit. Primum enim si illius non est, cuius obsecro? hanc enim eam non esse, qua tempore Cypriani, Tertuliani, Augustini, ecclesiæ vterentur, ex his locis discimus, quos illi ex veteri citant testamento: qui adeo diuersi sunt ab his, quos nunc nostra continet translatio, vt vel hinc facilis sit coniectura, aliam nostram esse ab illa interpretatione: patet id ex Augustino, qui Genesin ad litteram exponit, dissonum vbique à nostro: idémque ex omnibus eius scriptis licet cognoscere. Clarißimum vero id fit ex sermone eiusdem, qui vltima diuini aduentus dominica legitur: vbi cum varia prophetarum de CHRISTI aduentu citasset testimonia, inter alia, hæc quoque infert, veniat & alius testis. Dic tu Abachuc testimoniũ de CHRISTO: Domine, inquit, audiui auditum tuum, & timui, consideraui opera tua, & expaui. Deinde infert, quæ sunt ista opera, ipse declarat propheta dicens: In medio duorum animalium cognosceris. At hoc in nostris codicibus non inuenitur. Sume Abachuc prophetam, & id testimonium apud eum non reperies: imò loco eius testimonij est alia sententia, hæc scilicet, In medio annorum viuifica illud. Vidésque quantum inter vtrunque intersit. Septuaginta igitur eo modo eum locum reddiderunt, vt videre cuique facile est. Hieronymus autem noster Hebraicã veritatẽ secutus vertit, vt hodie habetur in nostris codicibus, & bene, vt suo loco annotabimus. Alios ex aliis
B theologis locos citare operæprecium non duco, quòd sit per se perspectum, modo quis libros cõferre velit. Constat igitur hanc nostram interpretationem antiquam illam non esse: si ergo alia est, vt certe est, aut ex Græco, aut Hebraico versa est: quòd ex Græco ædita non sit, cùm ex permultis locis est manifestum, tum illo præsertim, Terra erat inanis & vacua. Græcè est ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, id est, Inuisibilis & incomposita. Quæ vt ex Hieronymo Græcisq; scriptoribus cognoscitur, Septuaginta æditio est: quamquã enim alij fuerint apud Græcos interpretes, nemo tamen eorum publicè receptus est, præter Sept. Eorũ itaque interpretatio nunquam Latina facta est, quæ etiam si Latina facta fuisset, non est tamẽ hæc nostra: citantur enim tum à Græcis, tum à nostro Hieronymo pleraque ex æditione Aquilæ, Symmachi, aliisq; interpretantibus, inuenimusq; eos plurimum à nostris codicibus dissentire: si itaque ex Græco versa non est, relinquitur vt ex Hebraico. Sed quis id ex Latinis præter Hieronymum præstare potuisset, quum veterum neminem habuerimus, qui Hebraicè scierit? Præterea hanc nostram æditionẽ, veterem illam Latinam non esse, sed illam Hieronymi, plurima indicio sunt. Hieronymus enim super Genesin ad litteram, & super prophetas, citat suam & ipsorum Septuaginta, cõferimusq; hanc nostram, inuenimúsque illam esse, quam ibi vt suam profert Hieronymus. Loci præterea, quos ipse testatur in Septuaginta æditione non haberi, sed in sua quam nuper ex Hebraica veritate æddiderit, habentur in hac nostra. Iam illæ præfationes, quæ in hac nostra inueniũtur, cuius esse par est credere, nisi Hieronymi? quæ & ipsius redolent eloquentiam, & sanctitatem: Cur ergo interpretationi non suæ adhibitas esse crediderimus? Tanta præterea est huius nostræ interpretationis elegantia, tanta proprietas, tam mirabili prudentia vitat Hebraismum, seséque nostræ phrasi accommodat, vt alterius esse, quàm eruditißimi
C Hieronymi, minime vt credam adduci poßim. Mouet quibusdam scrupulum, quòd quædam loca in hac nostra perperam sese habeant, suspicantúrque non adeo potuisse Hieronymum hallucinari: auxerúntque hanc suspicionem nobis semper inimici Iudæi, quorum non aliud opus, quàm rebus nostris semper detrahere, sacra, cerimonias, legésque nostras calumniari. Hi ergo & apud principes nostros, si quando de his rebus sermo incidit maximis aßertionibus iactant, nostrã æditionẽ corruptam, deprauatámque esse. Itaque impulerunt etiam nuper Romanum principem, vt noua eo iubente fieret æditio, quæ profecto minime erat necessaria. Si quid enim in hac nostra diuersum ab Hebraica veritate inuenitur, perleue certe est, & quod vno apice resarciri poßit. Fateor in prophetis aliquid varietatis esse, quòd varia etiam sit vocabulorum significatio, quæ tamen prudentißime versa sit à Hieronymo. Huius nostræ æditionis dignitatẽ, vel id abunde testatur, quòd ad eam sæpenumero recurrant interpretes Hebræi, sicut nos pleraque loca apud eos notauimus. Hanc si cum æditione Septuaginta contuleris, ausim hac vti similitudine, vt lucem ac tenebras à te collatas asserã: id quod nos toto hoc opere ostendemus. Inueniemus certe hanc adeo fuisse ecclesiis necessariam, vt nisi hanc operam diuinus Hieronymus nobis præstitisset, versari adhuc nos in multis erroribus certe necesse fuerit. Si quid enim incõputatione annorum Christiani ab Hebræis dissentimus, in causa fuit ipsorum Septuaginta æditio: quæ cùm in cæteris, tum in hac re maxime est deprauata. Mitto reliqua, quæ à nobis sunt paßim producenda: hanc quoties cum Hebraica veritate contulimus, toties in magnas ipsius interpretis laudes erupimus, admirati tantam maiestatem, tantam in transferendo prudentiam, tantum iudicium, tantum leporem, tantam perspicuitatem: cuius semper sit nomen benedictum, quando aliud pro tanto munere soluere non poßumus.

Auerrois.

Vulgata æditio an sit diui Hieronymi.

Quamobrem non est cur vlla ratione de hac re dubitemus. Operæ vero precium ducimus, quid nos in vniuersum de his æditionibus sentiamus, exponere: saluo semper meliore iudicio. Prima sacrarum litterarum æditio à Septuaginta sub Ptolemeo Philadelpho, aut Ptolemeo Lago facta est, quam & in Serapidis fano reposuisse dicitur. Nam quod ait Eusebius ante Alexandrum, & ante regnum Persarum, pentateuchum esse translatum, vix mihi credibile fit. Hæc igitur siue Græcarum litterarum cognitionem absolutam non tenerent, Septuaginta illi seniores, siue aliis exemplaribus vterentur, quàm nunc, aut Hieronymi tempestate haberentur, siue studio quodam, deditáque opera vellent ita transferre, plurimum ab Hebraica veritate inuenitur dissentire. Quædam etiam apertissimam præ se ferunt Græci sermonis imperitiam: in aliis maxima Hebraicæ linguæ ignoratio deprenditur: dura alia, & vix intelligibilia. Hac itaque æditione, quantum Græcos autores legendo assequi potuimus, omnes, quæ Græcè loquerentur, orientis ecclesiæ vtebantur. Aliorũ enim interpretationes, vt Aquilæ, Symmachi, Theodotionisque publice ab ecclesiis non ita receptæ sunt. Maxima enim præcipuáque reuerentia æditioni Septuaginta deferebatur, ea passim in ecclesiis legebatur, eam interpretabantur sacri scriptores, ex ipsa testimonia proferebantur, sicut & apostoli fecerunt. Hæc post IESV CHRISTI *aduentum, Latina facta est, circa ipsa Apostolorum tempora, vel paulò post. De cuius interprete, nihil comperti habetur, eáque passim occidentalis ecclesia, vt antea, sic etiam tempestate Hieronymi, vtebatur. Quicquid scripturarum citatur à Tertulliano, Cypriano, Augustino, Ambrosio, ex hac depromptum est. Quæ, quia ex Septuaginta versa fuerat, eadem in ea errata contineri erat necesse, quæ in Græcis etiam codicibus inuenirentur. Quod cùm esset Hieronymo, viro omnium doctißimo, maxime perspectum, hoc impulsus est vt nouam æditionem ex Hebraica veritate, non tam Latinis, quàm etiam Græcis vtilem moliretur. Quæ res fecit, vt in maledicta ac blasphemias hominum illius temporis frequenter incideret, quando etiam ab Augustino in eo obiurgatus est, licet ab eodem postea sit mirifice commendatus. Cúmque eius nomen toto orbe esset celeberrimum, receptus sensim ab ecclesiis est, amotáque illa antiqua Septuaginta æditio eiúsque æditione vsque ad hæc nostra tempora, vsa Latina ecclesia est. Neque nos moueant rationes, quas ad infringendam hanc sententiam, hanc scilicet æditionem Hieronymi non esse, attulit Paulus Forosemproniensis episcopus, vir etiam doctiß. Vna enim ratione omnes soluuntur: nam super Genesin ad litteram, aut libro Hebraicarum quæstionum, æditionem Septuaginta emendabat, collatis æditionibus aliorum interpretum. In interpretanda vero Hebraica veritate, aliud sequebatur: quod miror tantum hominem non vidisse. Reliquæ vero illius rationes adeo leues sunt, vt me ipsum in eius gratiam vehementer pudeat ab illo esse productas. Sed de his toto opere dicemus. De Psalterio, hoc sciendum: quòd id quo nos passim in ecclesiis vtimur, non est ex æditione Hieronymi: ideo dissimillimum est psalterio Hebraico: quòd enim hoc nostrum, ex æditione Septuaginta sit, id argumento est, quia nihil ab eo discrepat, quo tanquam ipsorum Septuaginta vtuntur Græci. Quanquam igitur amota sit æditio Septuaginta, & recepta Hieronymi, Psalterium tamen retentum est, eo quòd passim in ecclesiis caneretur, fuissétque maxima perturbatio, si pristinum fuisset dediscendum. Nolebant etiam vsque adeo improbare æditionem Septuaginta. Emendatum tamen est à Hieronymo hoc nostrum psalterium ad Græcos codices, cùm esset Romæ, sicut ipse testatur. Separatim autem vertit & ex Hebraica veritate Psalmorum librum, quem eius scriptis annumeratum inuenies. Quod autem de Luciani æditione scribitur, facile super psalmos soluemus. Quæ cùm ita sint, patet certe hanc Latinam æditionem esse Hieronymi, qua nulla vnquam siue apud Græcos, siue apud Latinos fuerit melior, elegantior, lucidior, dicam etiam Latinior. In qua si quid aut mendosum reperitur, aut ab Hebraica veritate dissonum, aut additum, aut detractum: vel nullius est momenti, aut scriptorum vitio contigit. Si qua vero alia est causa, ostendetur à nobis toto opere. cuius vnius rei gratia hunc laborem ecclesiis, vt speramus, non inutilem suscepimus. Quod si Plato, atque alÿ in rebus suis Deum orare solebant, ne vllo in errore versarentur, quanto æquius fiet id à nobis Christianis, vt Deum precemur, ne qua nostris animis illabatur caligo? Quod cùm in omnibus est optandum, tum his in primis, quæ ad animi cultum, atque pietatem pertinent. Nihil autem hic pollicemur aliud, quàm meras voces nos interpretaturos, neque quisquam à me expectet de rebus altißimis quæstiones, aut abditißimas explicationes: hæc enim sunt aliunde petenda, quod forte & ipsi aliquando sumus præstaturi.*

Septuaginta interpretũ versio.

Editio Septuaginta quo tẽpore latina facta sit.

Quid Hieronymum impulerit ad nouam æditionem.

Psalterium quo vtimur non est Hieronymi.

D E F

AVGVST.

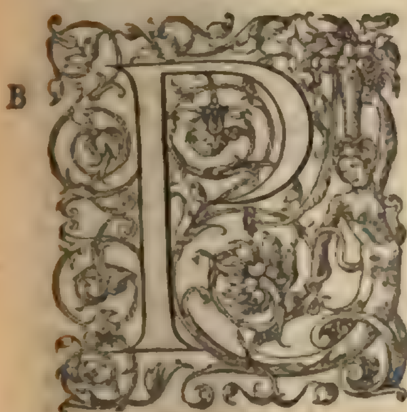
A

Augustini Steuchi Eugubini

VETERIS TESTAMENTI AD HEBRAICAM VERITATEM RECOGNITIO.

GENESIS CAP. I.

RIMVM vero annotandum videbatur, diuersam esse apud Græcos & Hebræos sacrorum librorum inscriptionem. Hebræi siquidem triplici inscriptione solent vti. aut enim ab inchoatione libri, aut ab autore, aut à materia, de qua in eo libro agitur, inscribunt. Itaque Genesis apud eos Bereschit vocatur, quòd ab eis verbis liber ille inchoetur. sic & Exodus Semot, quòd libri exordium sit veellescemot. Eodem modo Leuiticus, inscribitur vaiicra, id enim est libri initium. Eandémque rationem omnes pentateuchi libri sequuntur. Lamentationes etiam Hieremiæ, Æca inscribuntur eadem de causa. Ab autore verò, vt omnium prophetarum libri, primi quoque duo libri Regum: libri Samuel vocantur, quòd partim ab eo conscripti sint, partim ad ipsum omnia quæ ibi geruntur, referantur. Sic fortè & liber Iosue. Veri enim est simillimum, Iosue rerum suarum commentarios scripsisse, quanquam Hebræi dissentiant. Interdum à materia, vt Iudicum lib. de his enim potissimum agitur. Eodem modo omnes libri Salomonis. Liber quoque Paralipomenon Hebraice vocatur Dibre haiamim, id est verba dierum, historia temporum scilicet, id enim maxime agitur in eo libro. Sic Hester & Iudith, quia de his præcipue ea historia est. Pentateuchus quoque libri Mose vocantur, quòd ab eo testibus etiam Hebræis sint conscripti. de qua re sicut apud eos extat: משה כתב ספרו וספר איוב ופרשת בלעם Moses, inquiunt, scripsit librum suum, librúmque Iob, & ea quæ de Balaam narrantur: neque intelligunt aliud de Balaam, nisi quæ in libro Numerorum scribuntur. Diuus quoque Basilius fatetur & ipse hos libros Mosen conscripsisse his verbis in Examerom scribens, Μωυσῆς τοίνυν ἐστὶν ὁ τὴν συγγραφὴν ταύτην καταβαλλόμενος. Μωυσῆς ἐκεῖνος ὁ μαρτυρηθεὶς ἀστεῖος εἶναι παρὰ τῷ θεῷ, ἔτι ὑπομαζος ὤν. ὃν εἰσεποιήσατο μὲν ἡ θυγάτηρ τοῦ φαραώ, ἐξέθρεψε δὲ βασιλικῶς, τοὺς σοφοὺς τῶν αἰγυπτίων διδασκάλους αὐτῷ τῆς παιδεύσεως ἐπιστήσασα. hoc est, Moses igitur huius libri autor est. Moses inquam ille quem venustate, vrbanitatéque præditum, cùm adhuc coram Deo infans esset, scriptura protestatur. quem adoptauit quidem sibi filia Pharaonis, sed eum regaliter educauit, sapientibus Ægyptiorum præceptoribus adhibitis. hoc idem prodit de Mose Artabanus, qui commendata sapientia Mosis, & quàm à Deo diligeretur in eius rei fidem, hæc inter alia de eo scribit. κατακλεισθεὶς εἰς φυλακὴν μωσῆς ὑπὸ νεχεφρέως τοῦ αἰγυπτίων βασιλέως, ἐπὶ τῷ παραιτεῖσθαι τὸν λαὸν ἐξ αἰγύπτου, ἀπελύθη νύκτωρ ἀνοιχθέντος τοῦ δεσμωτηρίου κατὰ βούλησιν τοῦ θεοῦ, ἐξελθὼν, καὶ εἰς τὰ βασίλεια παρελθὼν ἐπέστη κοιμωμένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ ἐξήγειρεν αὐτὸν, ὁ δὲ καταπλαγεὶς τῷ γεγονότι, ἐκέλευσε, τῷ μωσεῖ τὸ τοῦ πέμψαντος εἰπεῖν ὄνομα θεοῦ. καὶ ὁ μὲν προσκύψας πρὸς τὸ οὖς εἰπεῖν, ἀκούσας δὲ βασιλεὺς, ἄφωνος ἔπεσε, διακρατηθεὶς δὲ ὑπὸ μωσέως, πάλιν ἀνεβίωσε. Quorum hæc sententia est, propter eos qui Græce nesciunt: Cùm in carcerem coniectus esset Moses à Nechefre Aegyptiorum rege, eo quòd conaretur liberare populum ab Aegypto: noctu solutus est, patefacto, Deo volente, ipso carcere. Egressus autem, & in regiam irrumpens, astitit dormienti regi, cúmque exper-

Margin notes: B (beside "bræi siquidem triplici"); Triplex ratio inscribēdi libros apud Hebr.; בראשית; Iosue.; Pentateuchus à Mose conscriptus.; Iob.; C (beside "intelligunt aliud de Balaam").

gefecit. qui subito pauore perterritus, imperat Mosi, vt eius Dei nomen efferret, qui cum D
in regiam intromisisset. Moses autem ad eius aurem acclinans insusurrauit, quo nomine
audito rex, subito exanimatus cecidit, sed confirmatus à Mose rursum reuixit. hæc ille:

Iob lib. à Mose scriptus.

quæ obiter citata sunt. De Iob libro testatur Origenes in antiquissimis monumentis se reperisse, Moysen cum Hebræi in Aegypto grauissima seruitute premerentur, librum Iob circunferre solitum, vt illius viri exemplo, fortius ad eas calamitates perferendas omnes animaret. credimus igitur, cum Hebræis, eum librum à Mose esse conscriptum, Iosue vero, librúmque Iudicum, & Rut, & primos duos Regum libros, partim à Samuele. Reliquos autem duos, librósque Salomonis ab Esaia. Primum itaque inscriptionis genus dimiserunt Septuaginta, secutique sunt tantummodo reliqua duo. Necesséque fuit eis nouas librorum inscriptiones excogitare, ab eo, quod in quocunque libro contineretur. Igitur primum librum Genesim inscripserunt, vt ostenderent contra quàm gentiles opinarentur, cælum atque mundum aliquando cœpisse. Philon autem, Moysen autorem fuisse tradit qui primum suorum librorum, Genesim vocarit. ita enim in libro de mundo refert: ὁ τῶ ἰουδαίων ἔθνους νομοθέτης μωσῆς, γεννητὸν καὶ ἄφθαρτον ἔφη κόσμον ἐν ἱεραῖς βίβλοις. εἰσὶ δὲ πέντε. ὧν τὴν πρώτην ἐπέγραψε γένεσιν, ἐν ᾗ ἄρχεται τὸν τρόπον τοῦτον, ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. hoc est: Gentis Iudaicæ legislator Moses, genitum & incorruptibilem asseruit mundum in sacris libris. Sunt autem quinque, quorum primum Genesim inscripsit, qui hoc modo incipit, In principio fecit Deus cælum & terram. Veruntamen arbitror ipse, Septuaginta, non Mosen eam inscriptionem fecisse. In cæteris item libris eandem rationem sequuntur: aut enim ab eo, quo de agitur, vt ab autore eos appellant. Quos etiam nos vbique sequimur, aliquando nomina græca relinquentes, vt Genesim, Exodum, Deuteronomium: interdum ea immutantes, vt Numeri, vt Cantica Salomonis. Bereschit ergo apud Hebræos Genesis appellatur, quod illud sit libri initium, non quòd ea verba Genesim significent, vt quidam in dogmatica panoplia dixit.

Genesis, cur sic inscriptus.

Bereschit.

In præpositionis. vis apud Hebr.

In principio.] Præpositio, in, apud Hebræos inuenitur etiam sæpenumero significare, cum, maxime quando instrumentum & τὸ μηχανικὸν denotamus: vt est illud, In hasta mea percussi eum. Et, Præualuit Dauid contra Philisteum in funda & lapide: id est, cum funda & lapide. Et illud: Visitabo in virga peccata eorum. Et illud: λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις, id est, lapidabitis eos in lapidibus. Vbi nisi sciremus huius præpositionis proprietatem, fortasse laberemur. & alia innumera, quæ passim occurrent: de qua re nos in libro de locutionibus Hebraicis, plura scripsimus. Eadem phrasi vtuntur & Græci quandoque, vt Homerus in Iliade, de interitu patriæ sic. καὶ νήπια τέκνα, βαλλόμενα ποτὶ γαίῃ, ἐν αἰνῇ δηιότητι, id est, & sua pignora matrum, Allidentur humi sæuos agitáte furore. Sæpe quoque causam atque autorem sonat: vt, In manu domini facta sunt omnia: ipsa nimirum fecit &, Omnia in sapientia fecisti: ipsa videlicet omnia inueniente, & in lucem promente. Et Salomon ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασε οὐρανοὺς ἐν φρονήσει, id est, Dominus in sapientia fundauit terram, parauit cælos in prudentia. qui loquendi modus abhorret ab vsu nostro. Et illud בדבר יהוה שמים נעשו id est, in verbo domini cæli facti sunt. quam præpositionem prudenter omiserunt Septuaginta. Potuit igitur verti, In principio & cum principio. Vtranque interpretationem Græci maxime & Latini amplecti videntur, cùm exponunt, in principio in initio, inchoationéque temporis: & in filio, vt dicamus in principio, id est cum filio Dei: vt, in, significet autorem & causam, & id quod est Græcis διά. Quod à nostris theologis tum Græcis tum Latinis minime abhorret, vt Origene, Basilio aliísque. Basilius contra impium Eunomium, πῶς καὶ καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ υἱοῦ, τὰ πάντα, ὅτι τὸ θεῖον βούλημα, οἷον πηγῆς τινος, τῆς πρώτης αἰτίας ἀφορμηθὲν, διὰ τῆς οἰκείας εἰκόνος τοῦ θεοῦ λόγου πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν, id est, quomodo etiam secundum nos, omnia per filium facta sunt? certe quia diuina voluntas, ex prima causa tanquam fonte progressa, per verbum tanquam propriam Dei imaginem, in operationem procedit. Alibi quoque. χριστὸς γὰρ θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, καὶ οὕτω πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται. Christus, inquit, Dei potestas, & Dei sapientia est, atque ita omnia per ipsum facta sunt, & omnia per ipsum & in ipsum condita. Et Augustino ex latinis, Hilarióque & Leone Papa: qui vna voce: In principio creauit, &c. exponunt in filio. Atque tunc necesse est, dicamus vel per filium, aut cum filio.

Psal. 88.

Deut. 18.

Prouerb. 3.

Psal. 32.

In principio, id est, in filio.

. ראש

Principio.] Hebraice ראשית resscith, nomen à capite deductum, ros propterea omne initium, inchoationémque significat, siue temporis, siue loci, siue operis, aliarúmque rerũ

principia:

A principia: quorum copioſa vbique occurrent exempla. Hic temporis inchoationem ſignificare videtur, patétque id ex æditione Chaldaica, quæ loco reſeith habet cadmin. Quæ vox Chaldæis, temporis exordium ſonat. ideóque Hebræi, maiores veteréſque ſuos appellant cadmonin. quanquam eadem vox inueniatur pro mundi anteriore parte poſita, id eſt ſolis ortu. ideo non ad exordium temporis tantum eſt referenda. Interpretari autem in filio, non tam Chriſtianorum, ſed etiam antiquiſſimorum theologorum eſt opinio. Mercurius enim in filio Dei, omnia eſſe condita clariſſime pronunciauit. apud quem ſic extat. ὁ δὲ νοῦς ὁ θεὸς ἀρρενόθηλυς ὢν, ζωὴ καὶ φῶς ἀπεκύησε λόγῳ, ἕτερον νοῦν, δημιουργόν, id eſt, mens autem Deus, cum maris atque fœminæ vim haberet, vitáque eſſet & lumen, peperit verbo alteram mentem opificem. Et paulo inferius. ἅγιος εἶ, ὁ λόγῳ συστησάμενος τὰ πάντα. id eſt, benedictus es, qui verbo vniuerſa condidiſti. conſimile illi λόγῳ κυρίου οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. & quod ab Athanaſio in Arrianos depromitur, ὁ δὲ λόγος ἐστὶν αὐτοῦ ποιητικὸς καὶ δημιουργός. verbum inquit eius eſt operatiuum, atque opifex. quod autem per verbum intelligat filium Dei Mercurius, clarum eſt ex alijs locis. Hanc opinionem deprauarunt poſtea Platonici, vt nos in libro contra theologiam Platonicorum oſtendimus. Neque tamen fateor Mercurium, quid diceret, penitus intellexiſſe. Sentit quidem & Auguſtinus, eum diuinitatem filij intellexiſſe: cuius ſententiam citat ex eo libro, quem ille inſcripſit λόγος τέλειος. in quo præter cætera illud quoque reperitur: filium enim ſic alloquens, ait: Filius benedicti, atque bonæ voluntatis, cuius nomen non poteſt humano

B ore narrari. Secunda quoque Chaldaica æditio in principio vertit, בחכמתא id eſt in ſapientia, quod quàm ſit noſtris theologis conſonum, planè intelligis, præſertim Origeni, viro qui nihil neſciret, quíque vetuſtatis eſſet ſtudioſiſſimus: cuius ſententiam citans Theodoritus inquit, ὁ δὲ ὠριγένης τὸ ἐν ἀρχῇ βούλεται αὐτὸ τοῦ ἐν σοφίᾳ τουτέστιν ἐν υἱῷ. Origenes inquit, illud in principio creauit, vult pro eo eſſe poſitum, quod eſt, in ſapientia, hoc eſt in filio: quanquam ſint, qui putent id in æditione Chaldaica eſſe cabaliſticum. Quibus an fides adhibenda ſit, nos in libro contra cabaliſtas explicuimus. Auſi etiam quidam ſunt apud Græcos vertere in principio, ἐν κεφαλαίῳ, id eſt in capite: exponebántque hoc ἀθρόως id eſt ſimul, vt omnia ſimul condita dicerent. quos citat Baſilius in Exameron.

[margin: [illegible]]
[margin: In filio.]
[margin: Mercurius Triſmegiſtus.]

Creauit.] Aduertendum hic, non eſſe omnino veram differentiam illam theologorũ, qua dicunt creare actionem eſſe diuinam, qua ex nihilo aliquid producatur: facere vero materiam præexigere, vt aliquid ex aliquo fiat. primo enim vbi noſtra æditio habet creauit, Hebraice eſt ברא barà, quod omnem ferè actionem, & formationem ſignificat. Septuaginta quoque verterunt ἐποίησε, quod verbum nos ſemper facere interpretamur. Inferius quoque inueniemus, creauit Deus cete grandia, creauit hominem. patet autem tam eiuſmodi animalia, quàm ipſum hominem ex aliquo facta fuiſſe, quæ tamen dicimus non facta, ſed creata eſſe. Facere igitur atque creare, hoc proprie differunt, quòd facere generale eſt, tam animatorum, quam eorum quæ anima careant: at creare proprie de his dici-

C tur quæ per propagationem gignuntur: vnde fit etiam procreare, quod ad prolem tantum refertur. creatur ergo ab homine homo, domus autẽ fit. Quia vero Deus non tam à nobis, quàm gentilibus pater mundi appellatur, propterea ab eo mundum genitum ac creatum dicimus. ſic enim de hac re extat apud Platonem in Timæo, θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα ἐμοῦ γε ἐθέλοντος, id eſt, dij deorum, eæ res, quarum ipſe pater, repertórque extiti, nõ poſſunt me nolente interire. Et ab autore grauiſſimo idem pronunciatur in libro de vniuerſitate: idcirco ſingularem Deus hunc mundum atque vnigenam procreauit. Ecce ipſe linguæ latinæ princeps, procreatum à Deo dicit hunc mundum. Tam igitur Septuaginta, quàm Hieronymus optime ſunt interpretati: ſed hoc Hieronymi clarius operationem illam diuinam explicat. Nam & Mercurius dicit Deum hũc mundum genuiſſe, ac procreaſſe. Sed aduerte, quia fortè & Mercurius & Plato & Marcus, idcirco genuiſſe Deum hunc mundum aſſerunt, quòd non ſolum animal, verũ etiam Deum mundum putarent: quod & à vera philoſophia, & Chriſtiana veritate maxime abhorret, niſi rectè eorum ſententiam interpretemur. quòd autem magis ad veritatem ſit Deum aſſerere mundum creaſſe, quàm feciſſe, ex his compertum maxime eſt, quæ à Ioanne Grammatico in primo de generatione ſcribuntur, qui hoc modo eam rem explicat. καὶ ἐντεῦθεν τὴν αἰτίαν ἔχεις, δι' ἣν οὐ φαίνεται ἀριστοτέλης ποιητικὸν εἰπεῖν λέγων τὸν θεὸν τοῦ κόσμου. ὁ γὰρ ποιῶν ἐστὶ τὸ κατὰ ποιότητα μεταβάλλειν. ὁ δὲ θεὸς τῆς οὐσίας τοῦ παντὸς ἐστὶ δημιουργός, δῆλον

[margin: Creare & facere quomodo differant.]
[margin: Procreare.]
[margin: Deus pater mundi dicitur.]
[margin: Mundus procreatus à Deo.]

ὅτι οὐκ ἂν κυρίως λεχθείη ποιεῖν τὸν κόσμον ἀλλὰ μᾶλλον δημιουργεῖν καὶ παράγειν. hoc est, atque hinc D ratio tibi aperta est, quamobrem Aristoteles non videtur fateri causam effectricem huius mundi esse Deum. nam si facere est secundũ qualitatem immutare, Deúsque vniuersi opifex esse dicitur, non proprie dicetur hunc mundum fecisse, sed potius extruxisse, aut produxisse. Et paulo infra, διὰ τοῦτο ἄρα, οὐδαμοῦ φαίνεται τὸν θεὸν ποιητικὸν αἴτιον τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ γὰρ τὸ ποιητικὸν, τοῦτο φησὶν εἶναι, τὸ διὰ ὁδοῦ τινος καὶ γενέσεως ἄγον εἰς τὸ εἶναι τὰ γινόμενα, ὁ δὲ θεὸς οὐ μὴν χρόνῳ ποιεῖ, οὐδὲ ἀτελῆ, διὰ τοῦτο, οὐ ποιητικὸν αὐτὸν φησὶν, ἀλλ' ἢ παραγωγὸν αὐτὸν δεῖ καλεῖν, id est, propter hoc igitur nusquam videtur Aristoteles protulisse effectricem mundi causam esse Deum: asserit enim facere nihil esse aliud, quàm via quadam, & per modum generandi, aliquid in lucem efferre. at Deus neque tempore operatur, neque sine subita perfectione. ex eo igitur negat eum mundum effecisse, sed magis dicendum esse eum produxisse. Hæc quæ citauimus ex Ioanne videntur cum nostris theologis conuenire. Athanasius tamen cùm in eos inueheretur, qui ex aliqua subiecta materia mundum à Deo effectum esse contenderent, eos refellit ea ratione: quia si vera hæc essent, Deus non factor, sed opifex, vel faber potius appellaretur, innuens proprie Deum appellari factorem, quòd ex nihilo omnia condiderit, eius verba hæc sunt contra Arrianos, εἰ ὁ θεὸς ἐξ ὕλης ἐργαζόμενος, καὶ συντιθεὶς, ἑλληνικὸν φρόνημα, καὶ τεχνίτης. οὐ ποιητὴς ἂν κληθείη ὁ θεός.

Deus factor, nõ opifex seu faber mundi.

אלהים

Deus.] Hebraice אלהים nomen plurale ductum, ab אלה eloha eius singulari. Dubium itaque videtur, cur vocem verbi singularem, nomini plurali addiderit, vt diceret creauit elohim, ac si dixisset creauit dij, quod non solum hoc loco, sed toto etiam veteri testamen- E to positum reperies. Quidam Hebræorum dicunt, cum Hebraicæ linguæ morem esse, quẽ & Ismaëlitæ & Itali sequantur, vt principes atque optimates viros nomine plurium salutent, atque appellent: eadem ratione & sacram scripturam, Deum deos appellare: ídque non solum in hac voce, sed aliis etiã diuinis nominibus, vt est Adonai, plurale enim est hoc, sicut & illud. quo loquendi more non modo erga Deum vti Hebræos, verum etiam ipsos homines. Nam quis herum suum vocans dicere posset adonai, id est heri mei: vt dicimus Italicè vos fecistis, ad vnum tantum sermonem dirigẽtes: quod & in hac voce fit bahalim, id est, heri. multásque esse eiusmodi voces, quæ peculiarem aliquam personam, nomine plurali denotent. Atque hoc modo tuentur se Hebræi, quorum dicta si vera essent, frustra nos Christiani ab eo nomine testimonium peteremus, diuinã trinitatem ex veteri testamento asserere volentes. Scire itaque oportet, nos sæpenumero in torquendis sacris litteris, intolerabiliores esse, quod faciunt concionantes: vt enim multa sunt in veteri testamento, quæ ad Christum spectant, ita sunt pleraque, quæ ad illa tempora sint tantummodo referenda. Iudæi tamen quo suos errores tuerentur, veritatíque tenebras offunderent, falsas multis in locis interpretationes excogitarunt. Igitur credere par est, in sacris litteris longe aliam esse diuinarum rerum, atque humanarum rationem, ita & alium habere sensum, quæ deũ exprimant, quàm quæ hominem, résque humanas. Non est igitur, cur credamus, siqua loquendi consuetudine in rebus diuinis vtimur, eadémque vtamur in rebus humanis, subito consequi, vt eadem sint. inuenimus enim, id nequaquam verum esse, vt verbi causa in hac F eadem re de qua agimus. si quis enim dixerit, faciemus, scribemus, & tamen vnus sit qui loquatur, qua phrasi Græci atque Latini maxime delectantur, non consequitur, vt si eodem modo loquatur Deus, subito de vno tantum intelligendum sit, vt deus eo modo loquatur secum. Hebræi etenim illud, faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et illud rursum, venite & descendamus & confundamus, exponunt & ipsi vt nos. sed ipsi dicunt Deum Angelos alloqui, nos patrem ipsum filium. Itaque nomen elohim, significare S. trinitatem, multa possunt esse argumento. Principio enim, Elohim & Deum significat, & angelos, & præclaros viros, ac iudices, vt nos alibi dicturi sumus: nusquàm vero eo nomine peculiarem angelum aut iudicem denotamus, sed multos simul. Cur ergo & cùm deum significat, non ad plures illud referamus? neque alia certe debet esse hic, atque ibi ratio. Præterea quòd aliquam pluralitatem cùm ad deum refertur, complectatur, illud quoque indicio est. adiungitur enim & verbis & nominibus pluralibus, vt Iosue. כאלהים קדשים הוא id est, quia dij sancti est, id est quia deus sanctus est. capite quoque xxxv. inferius inuenimus כי שם נגלו אליו האלהים id est, quia ibi apparuerunt ei dij. capite quoque xx. כאשר התעו אתי אלהים id est, postquam abduxerunt me dij, quem locum nostra æditio interpretatur. Postquam eduxit me deus de domo patris mei. His atque aliis innumerabilibus coniecturis cognoscimus nomen illud non sine diuino quodam mysterio, per plurale efferri, præsertim cùm id nulla

Creauit dii.

אדני

אלהים *Trinitatem significare.*

Iosue 24.

Gen. 35.

Gen. 20.

A id nulla necessitate fiat: inuenitur enim eius singulare eloha. cur itaque placet magis sacris litteris Deum elohim appellare, quam eloha? nisi mysticè id fieret? plura de hac re referre supersedeo, quòd aliud agamus. Sunt enim etiam qui opinentur, idololatriæ errorem ex hoc potissimum nomine pullulasse, Deósque plures opinatas gentes fuisse, cùm tam hoc, quàm alia peruerse interpretarentur, vt diluuium Deucalionis, cui tot commenta gentiles affixerunt: cùm certe Deucalion, ipse Noach fuerit, vt nos aliquãdo probaturi sumus. Cur & Berosus Chaldæus de tempore illo scribens, dicit: Noach Deorum fuisse venerantissimũ? nisi quia fortè legerat historiam Hebraicam, & inuenit ibi traditum Elohim, id est Deos creasse mundum, & eosdem colere solitum Noach? quæ tamen ita referũtur à nobis, vt neque probemus, neque improbemus. Elohim vero & Deum & dominum vertere possumus, sicut promiscue id nomen Septuaginta & Hieronymus interpretantur. Neque hoc ostendit, hanc æditionem non esse Hieronymi, vt conatur Paulus episcopus Forosemproniensis probare. siquidem & nomen Tetragrammaton Septuaginta interpretantur κύριον, id est dominum, quos & Hieronymus sequitur.

Deus cur potius Elohim, quam Eloha.

Elohim vox, idololatriæ causa fuit.

Idem fuit Deucalion qui et Noach.

יהוה κύριος.

Terra autem erat inanis & vacua.] Hebraice quoque duo nomina ponuntur, quæ idem pollent תהו ובהו tohu vauohu, id est, inane & vacuum, Quanquam igitur nomina diuersa sint, res tamen eadem est. Colligitur autem ex omnibus locis, vbi ea nomina reperiuntur, ea significare modo inanitem, ipsúmque nihil: modo vastitatem, ac ruinam, & quasi deformitatem. Ideo Septuaginta verterunt, ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, id est, inuisibilis & incom-

B posita: eius rei deformitatem atque vanitatem optime exprimentes. Respexerunt autem, vt puto, ad Chaos ab antiquis celebratum, cuius corpus ex confusis elementis erat conflatum, quæ res faciebat, vt & inuisibile esset, propterea quòd ignis in aliis elementis delitescebat, & incompositum ob eandem causam. Quid enim differt id quod de Chao ab Ouidio refertur, & quod à Septuaginta hic de ipsa terra? cùm ille rudem indigestámque molem ipsum appellet, hi vero incompositam? de ipso Chao ergo senserunt hic Septuaginta: quanquam mihi non satis compertum sit, an idem sit terra inanis & vacua in sacris litteris, & Chaos apud gentes. Nam si Chaos elementorum confusio est, constat certè ante mundum conditum aliquid extitisse, quod sacris scripturis aduersatur. Plato enim deum in condendo mundo, nihil aliud vult fecisse, quàm confusa elementa in ordinem redegisse, cuius sententiam explicans Tullius, inquit: Hæc nimirum gignendi mundi causa iustissima: nam cùm constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur, quicquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, idque ex inordinato ad ordinem reduxit, hæc ille. Si itaque terra inanis & vacua Chaos est, fuit ergo aliquid ante mundum conditum, atque ita cum gentibus sentimus. Optimum igitur fuerit quid nos de ipso Chao sentiamus, exponere: neque enim diuersa est antiquorum opinio à sacris litteris, ex hoc enim Genesis loco sumptum est Chaos. Audeamus igitur, sicut facit & Plato, nominis etymologiam explicare, quæ fortè si non vera, proxima saltem vero erit. Sciendum igitur

Chaos.

Terra inanis & vacua, et Chaos, an idem sint.

C omnes ferè antiquissimarum gentium theologorum opiniones ex sacris litteris acceptas esse, quanquam illi eas vel propter diuersitatem linguarum, vel diuturnitatem temporum longe immutarint, vt quod de diluuio modo dictum est, & quod de Gigantibus traditur: cùm hi & tempestate Noach, & paulopost fuerint, neque hi alij ab his qui ibi tradũtur sint. sed de hoc alibi. Chaos itaque ex sacris litteris est acceptum, quę vt omnium sunt antiquissimæ, ita ab omnibus illo primo tempore cognitæ. Quidquid enim de mundo condito, de creatione Adam, de Gigantibus, & de his quæ post Noach successere, accidisse narratur, necesse est per singulas ætates ab vsque Adam commemorata fuisse. Moyses quoque non tam quæ ex ore diuino excipiebat, scripsit, quàm quæ ferebãtur passim ea tempestate. Ideo & Mercurius qui proximus illis temporibus fuit, maxime Moysi consentanea scripsit. Erat ergo apud vetustissimos homines opinio, fuisse ante mundum conditum, æternam quandam priuationem, æternas tenebras, sempiternámque caliginem, è qua mundum Deus effecisset, id est quatuor elementa, cùm in mundo nihil sit aliud, & quoniam in illa æterna priuatione omnia indigesta ac permista delitescebant, propterea appellata est ἀταξία, id est, inordinatio: quod postea non ita probe intelligentes posteri theologi, crediderunt hãc priuationem fuisse iam existentium elementorum confusionem, id est, Chaos. Sed profecto hæc vera fuit apud vetustissimos de Chao sententia. Chaos itaque est sempiterna illa ante creationem mundi priuatio, sempiternum illud nihil, densissimæ non existẽtium rerũ

Mercurius Mosi cõsentaneus.

Chaos quid. et vnde dictum.

Tenebræ quid.

tenebræ: neque enim hic tenebras appello, quę luci opponuntur, sed ipsum nôn esse. Quod D itaque in sacris litteris nuncupatur thou & bou, ab aliis gentibus vocatur Chaos. Quod nomen cùm Græcam etymologiam non admittat, putamus ab Hebraico sumptum esse, vt pleraque etiam alia inde sumpta sunt. Mensura enim nomen est Hebraicum, saccus quoque, similiter quod dicimus vado, illi dempta vna syllaba, va, vel ba, quo & lingua Italica vtitur. Et rachamare Hebraicum est, infinitáque sunt alia, quæ piget referre. Itaque cùm ab vna lingua in alterá transeunt nomina, maxime solent immutari. Littera igitur th apud Hebræos, & ch maximam habent in scriptione affinitatem. Prima enim sic ת, altera sic ח, scribitur. Quod itaque erat in sacris litteris, & apud Hebræos thou, gentes per linguæ diuersitatem, chou appellauere. Facilísque est à chou ad Chaos transitus, maxime in desinẽtia Græca, in qua omnia ferè Hebraica nomina siue in u, siue in i desinant, in os mutantur. Quod autem dictum est de thou, idem dicendum etiam de bou, vna tantum littera commutata. Quare fortasse non sentit recte Aristoteles, qui Chaos ἀπὸ τῆς χώρας dici putauit, quasi veteres illi Chaos putassent esse omnium rerum receptaculum, quod plurimum abest à vero. Minus quoque Proclus, qui putat Orpheum per Chaos, materiam primam intellexisse, vt est illorum hominum mos, omnia in sua dogmata torquere, etiam quæ sint fabulosissima. Itaque quod Hesiodus de Chao refert:

Vocabula ab Hebræis sumpta.

Aristot. error.

Procli.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα.
Γαῖ' εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί. id est,
Extitit ante Chaos, post hæc latissima tellus, E
Quam super innixum pondus rerum incubat omne.

Idem est cum eo, quod hic in Genesi traditur: Terra erat thou, & bou: id est, terra erat nihil. Tam enim Hesiodus, quàm sacræ litteræ per terram totum intelligunt mundum, eo quòd ei sunt admista, & annexa reliqua elemẽta. Ille igitur dicit ante terram fuisse Chaos, id est, nihil. Genesis autem, terram fuisse nihil, est enim phrasis Hebraica, antequam enim terra effecta fuisset, erat ipsum nihil. His consentanea etiam sunt quæ à Mercurio de eadem re traduntur, qui in suo Pimandro sic inquit. ἦν σκότος ἄπειρον ἐν ἀβύσσῳ, καὶ ὕδωρ καὶ πνεῦμα λεπτὸν νοερὸν δυνάμει θείᾳ, ὄντα ἐν χάει. Erant inquit tenebræ infinitæ in abysso, & aqua & spiritus tenuis intelligibilis, quæ diuina virtute erant in ipso Chao. Tenebras itaque appellat sempiternum illud nihil. Quod autem dicit eas fuisse in abysso, idem est quod & sacræ recensent litteræ, & tenebræ erant super faciem abyssi. tantum in phrasi, & loquendi modo differunt. Idem vero est apud Mercurium tenebræ, abyssus, & Chaos, quod & in sacris litteris thou & bou, & tenebræ & abyssus. Sicut ergo diximus terram, id est, mundum fuisse thou & bou, id est nihil: sic postea repetimus idem explicare magis volentes, dicimúsque tenebras fuisse in abysso. Per abyssum enim hic nihil aliud intelligitur, quàm profunditas illa tenebrarum, non existentium rerum, & quasi æterna nocte sepultarum. Nox igitur illa æterna tam à Mose, quàm à Mercurio abyssus nũcupatur. Quod autem tam Moses, quàm Mercurius addunt aquas, idem est: per has enim intelligimus ipsam iam memoratam abyssum. Neque enim nos turbare debet, quòd varie loquantur, idémque per varia F nomina significent: ea enim theologorum est loquendi cõsuetudo. Per tenebras ergo, abyssum, aquam & thou & Chaos idem significant. Addit postea Mercurius nihil à Mose dissentiens, Et spiritus tenuis & intelligens, existens in Chao: nimirum spiritus sanctus, qui per æternam illam priuationem ferebatur, diuinitatéque sua fruebatur: nihil enim ope indigebat aliena, vt esset. Ab infinita igitur æternitate fuerunt tenebræ illæ: fuit & Deus, cuius spiritus per vastam illam æternitatem agitabatur, ac viuebat. Idcirco addit Mercurius, quæ diuina virtute erant in ipso Chao. Quis enim non intelligit diuinitatem ipsam cum illa priuatione semper extitisse? quanquam hoc non sit aliud, ac si diceremus: Deus semper fuit, cùm nihil aliud esset. Chaos itaque, & thou, & bou, & nihil, idem sunt. Propterea Aquila, secundus post Septuaginta, interpres, thou & bou, vertit κένωμα καὶ οὐθὲν, vanitas & nihil. Symmachus autem ἀργὸν καὶ ἀδιάκριτον, ociosum, & indigestum, id est inanitatis & priuationis confusio. Theodotion autem κενὸν καὶ οὐθὲν, hoc est inane ac nihil: cum quibus sentit & Chaldaica æditio, quæ & ipsa habet. וארעא הות צדיא וריקניא hoc est, & terra erat deformata & inanis. Neque me præterit permultos esse tum Græcos, tum Hebræos, qui ea omnia, quæ diximus, aliter interpretentur: vt primum dicant cælum, ac terram facta esse, terram vero ideo fuisse obscuram & informem, quòd aquis tegeretur, quarum tanta esset magnitudo, vt supra sydera etiam pertingerent, meritóque eas, abyssum appellatas esse. Abyssus enim

Tenebræ, abyssus, chaos Mercurio idem.

Chaos, Thoũ, Boũ, Nihil, idẽ significant.

Græcorũ et Hebræorũ de Chao opinio.

Abyssus.

A enim profunditas est aquarum, super quam abyssum erant diffusæ tenebræ, cùm lux adhuc effecta non fuisset. Spiritus autem domini: id est, ventus quo illæ aquæ agitabantur, vel certe spiritus sanctus, qui futuram distinctionem meditabatur: Totam autem illam aquarum & terræ congeriem, Chaos antiquos appellasse. Certum quoque esse etiam diuinarum scripturarum testimonio aquas supra cælos adhuc esse, inter quas, & has nostras, positum sit firmamentum. Quam interpretationem tametsi non improbo, verior tamen mihi videtur, & cum antiquitate magis sentiens, quam ipsi attulimus. Quod autem quidam Hebræi thou & bou, ad materiam primam referunt, vt thou sit ipsa priuatio materiæ, bou desiderium eius, & aptitudo ad formas, non tam est Mosaicum, quàm Peripateticum. Hebręi siquidem eadem qua & nos consuetudine corrupti sunt, vt sacras litteras ad placita Aristotelis, atque Auerrois voluerint torquere. Infinitáque huiusmodi extant apud eos deliramenta. Neque vllus prope apud illos liber inuenitur, quin sit & placitis & vocabulis philosophorum corruptus. Iámque apud eos inuenitur hæcceitas, quidditas, relatio, & id genus. Nulla itaque ratione credendum est, quod de materia prima commēti hic sunt. Hyle enim, id est, prima materia, inuentum est philosophorum, quam ne somniauit quidem Moses, vt attestatur Origenes, & Eusebius: de qua re nos alibi copiosius. Qui ergo thou & bou, materiam primam interpretantur, cùm toto cælo, vt aiunt, à sacris scripturis dissentiant: audiant quid Ioannes industrius, vir non tam optimus Christianus, quàm sapientissimus philosophus, contra Proclum, qui per ataxiam & Chaos putauit Platonem materiam pri-
B mam credidisse, vociferetur. ὥστε μῦθος ψευδὴς ἡ περὶ τῆς ἀσωμάτου τε καὶ ἀνειδέου ὕλης ὑπόθεσις ἀποδέδεικται, κἂν μύριοι πλάτωνες καὶ λοιπὸς τῶν ἀρχαίων κατάλογος τὴν περὶ αὐτῆς εἰσηγήσαντο δόξαν. id est, Quapropter fabula commentitia esse demonstrata est, incorporeæ & informis materiæ cui innituntur autoritas, etiam si sexcenti Platones, reliquúsque antiquorum catalogus huius opinionem inuexerint. Hæc in medium attulimus, quia plerique ex nostris etiam præstantissimi viri fidem Hebræis adhibere voluerunt, qui vt in reliquis omni laude superiores sunt, ita in hoc, meo iudicio, non sunt admittendi.

Spiritus Domini, quid.
Chaos.
Hyle, philosophorũ inuentum.

Super faciem abyssi.] Facies dimitti poterat, sicut omittitur à Septuaginta, qui hunc locum vertunt, καὶ σκότος ἐπέκειτο ἐπάνω τῆς ἀβύσσου. hoc est, & tenebræ incumbebant super abyssum. Et quemadmodum ipse noster interpres omisit ibi: Spiritus domini ferebatur super aquas: Hebraicè enim dicitur super facies aquarum. Solent ergo Hebræi his aduerbiis contra & super vt plurimum adiungere faciem, dicentes contra faciem deserti, contra faciem firmamenti, & super faciem terræ, contra faciem terræ. In nostra itaque & Græca lingua facies taceri debet, nequid aliud sinistrum suspicari contingat: super abyssum, super firmamentum dicentes: nam neque aliud Hebraice significat.

Contra faciem, Super faciem, hebraismus.

Spiritus Domini ferebatur.] Spiritus Hebraice: רוח éstque ambiguum & ad ventum, & ad spiritum sanctum, reliquósque spiritus, vt ait Basilius contra Eunomium. πνεῦμα λέγεται καὶ ἀνθρώπου, ὡς τὸ ἀνταναλεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι. πνεῦμα καὶ τὸ τοῦ θεοῦ ὡς τὸ οὐ μὴ καταμείνῃ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις. καὶ τὸ ἀνεμιαῖον, ὡς τὸ πνεύσει πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ῥυήσεται ὕδα-
C τα. καὶ ἕτερα πολλὰ εὕροι τις ἄν, hoc est: Spiritus etiam hominis est, vt illud: Auferes spiritum eorum, & deficient. Diuinus etiam est spiritus, vt illud: Non parmaneat spiritus meus in hominibus his. Ventus etiam dicitur spiritus, quale illud est: Flabit spiritus eius, & fluēt aquæ: multósque alios quis inuenire poterit. Sed quia hic additur domini, constantissime asseuerandum videtur, de spiritu sancto hic loqui Mosen. Vtrunque testatur & diuus Basilius sic scribens, εἴτε τοῦτο λέγει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν, δέξαι τὰ μέρη τοῦ κόσμου συναριθμοῦντά σοι τὸν συγγραφέα. εἴτε καὶ ὃ μᾶλλον ἀληθέστερόν ἐστι, καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν ἐγκεκριμένον, πνεῦμα θεοῦ, τὸ ἅγιον εἴρηται. id est, Si hunc dicat spiritum, aëris videlicet diffusionem, cognoscere totius mundi partes connumerantem tibi scriptorem. aut certe, quod etiam verius est, & à nostris maioribus comprobatum, spiritus Dei, hic spiritus sanctus appellatur. Variant & nostri, alij ventum, alij spiritum sanctum hunc esse asserentes. Hebræorum ferè omnes interpretes, de vento hic dici volunt. Præsertim Auen Ezra, qui hoc loco hæc refert וסמך הרוח אל השם בעבור היותו שלוח מאת השם ליבש המים, hoc est, Ideo additum est ventus domini, quia diuina voluntate missus fuerat, vt exsiccaret aquas. Theodoritus constanter affirmat, de vento hic esse sentiendum: habita enim mentione de aqua, de terra, de cælo, atque igne, congruum quoque fuerat vt de aëre aliquid referret: soluit etiam quod huic sententiæ aduersari videretur, sic: εἰ δέ τις τοῦτον οὐ προσίεται τὸν λόγον, ἐπειδὴ γέγραπται πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. ἀκουέτω τοῦ μακαρίου δαβὶδ λέγοντος περὶ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων. πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυήσεται τὰ ὕδατα.

Spiritus multiplex.
Gen 6.
Psal. 147.
Spiritus, ventus.
Theodoritus spiritũ, ventum affirmat.

ὅτι δὲ τὸν ἄνεμον αὐτὸς ἐκάλεσεν, δῆλόν ἐστι κἂν μὴ λέγω. εὖρος γὰρ, ἢ νότου πνέοντος, τὸ πεπηγὸς ὕδωρ D
διαλύεσθαι πέφυκεν, id est, quod si quis hanc rationem non admittat, eo quòd scriptum sit,
Psal.147. spiritus domini ferebatur super aquas, audiat beatum Dauid dicentem de vniuersorum Deo: Flabit spiritus eius, & fluent aquæ. Clarúmque est de vento eum loqui, nulla explicatione etiam adhibita. Nam Euro aut Noto spirante, diffluere solet aqua, quæ concreuisset. Hanc sententiam adiuuat æditio Chaldaica, quæ hoc loco habet: ורוחא דיי מנשבא id est, & spiritus domini flabat super faciem aquarum. Cùm vero supra duplicem interpretationem posuerimus, cùm de Chao loqueremur, si primam admittere voluerimus, necesse est de spiritu sancto proculdubio hic sentiamus, nihil enim erat neque aquæ, neque ventus in ipso Chao. Quod si ad secundam declinauerimus, possumus vtrunque spiritum intelligere, tam Dei, quàm ipsum ventum. Primum vt interpretemur vt in ecclesia canitur de spiritu sancto: Tu super aquas foturus eas ferebaris. sin vero ad ventum respexerimus, exponemus sicut modo Auen Ezra: Spiritus ergo sanctus disponebat aquas, & terram ad partum, meditabatúrque futuram creationem: ventus autem agitabat, & siccabat aquas, quòd vero ventus spiritus ille esset, multa quoque indicio sunt. Dicetur enim paulo inferiùs, cùm diluuium totum alluisset orbem, ventum adeo immissum esse
Mare rubrũ vento exsiccatũ. quo aquæ in vapores verterentur. In Exodo quoque per ventum à Deo excitatum, mare rubrum siccatum est. Mercurius tamen vetustissimus theologus, qui proximus temporibus Mosis extitit, de spiritu sancto sentit, appellauit enim eum πνεῦμα λεπτὸν, καὶ νοερὸν, spiritum exiguum & intelligentem, & in libro vetustissimo apud Hebræos qui inscribitur E
Berescit Raba, id est maximus Genesis, scribitur hunc esse spiritum Messiæ, scilicet spiritum sanctum: nihil itaque prohibet quin de vtroque spiritu sentiamus.

Ferebatur.] Septuaginta sequitur, qui & ipsi verterunt, ἐπεφέρετο, superferebatur. Sed alibi secundum Hebræos exponit. Hebraice enim est מרחפת, participium à verbo רחף
Rachaph, incubatio, agitatio. Rachaph: quæ vox, vt ex omnibus aliis scripturæ locis colligitur, tum incubationem, tum agitationem significat: vt est illud Psal. cantici Mosis: Sicut Aquila prouocans ad volatum pullos suos, & super eos volitans: Hebraicè על־גוזליו ירחף vbi est præsens verbum. Volitans autem interpretantur Hebræi desuper incumbens concussionem autem, aut agitationem, vt illud Hieremiæ cap. xxiij. רחפו כל־עצמי, id est, concussa sunt omnia ossa mea. Innuit igitur hic Moses illam venti agitationem, ac frequentem commotionem, quam efficit in aquis ventus. Neque ignorarunt sanctissimi patres Græci, id quod de hac voce ab Hebræis traditur: dicunt enim Hebræi præsentem vocem, proprie incubationem auium super oua significare. Basilius ergo sic: τὸ οὖν ἐπεφέρετο, ἐξηγοῦνται, ἀντὶ τοῦ συνέθαλπε, καὶ ἐζωογόνει τὴν τῶν ὑδάτων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα ἐπωαζούσης ὄρνιθος, καὶ ζωτικήν τινα δύναμιν ἐνιείσης τοῖς ὑποθαλπομένοις, id est: Superferebatur igitur exponunt pro eo quod est, confouebat, & viuificabat aquarum naturam, quemadmodum solet auis ouis incubare, & vitalem quandam vim eis infundere. Hæc sibi à quodam Syro relata dicit, quorum lingua similis Hebraicæ est. Diodorus autem & ipse optime idem explicans, inquit: βούλεται ἡ ἑβραϊκὴ λέξις, ἡ τοῦ ἐπεφέρετο, σημαίνειν, ὅτι καθάπερ ὄρνις ὠὰ θάλπει ταῖς πτέρυξιν, ἁπλῶς ἐφαπλουμένη, εἰς τὸ ζωογονεῖν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐπεφέρετο τοῖς ὕδασι ζωοθαλποῦν, id est, Innuit hæc dictio superferebatur, F
apud Hebræos, quod quemadmodum auis, oua confouet alis, vt ea quasi animet: sic spiritus superferebatur aquis, vt eas procreabiles efficeret. Quod si ventum, spiritum sanctum interpretari voluerimus, dicemus, vt supra exposuimus, spiritum sanctum per æternitatem illam, vel per aquas ipsas semper fluitasse, vt ad partum eas disponeret. Septuaginta videntur certissime hic de spiritu sancto sentire, neque enim de vento dixissent, superferebatur: cùm quibus etiam videtur sentire Hieronymus. Vtcunque vero sit, neque enim hoc, aut illud repudiandum: verbum certe Hebraicum, motum & agitationem sonat: sicut & interpres vocabulorum apud Hebræos exponit, qui de ea voce sic ait. ופי' רוחו נדנוד ותנועה, id est Significatio eius est, commotio, atque agitatio.

Fiat lux.] Vbicunque noster Hieronymus vertit fiat, & Septuaginta γενηθήτω, Hebraice est, יהי id est, sit. Quanquam id minimi momenti sit, sed nos annotauimus, vt ne
Esse et fieri quandoque idem. minima quidem prætergrederemur: & vt eos rideremus, qui carpunt hoc loco æditionem Hieronymi, quòd verterit fiat, quod esset interpretandum sit. Hinc Latinas quidem litteras tenere videntur: quandoquidem esse & fieri sæpe idem apud nos significet,
Lux. Lumen. φῶς. sicut apud Græcos γενέσθαι? Nihil vero refert quòd Septuaginta verterint pro luce φῶς, id est lumen: neque enim in sacris litteris est distinctio illa philosophorum, lucis atque luminis:

A luminis: quòd lux quasi mater luminis & procreatrix sit, lumen vero, id quod ab ea efficitur: de qua re & Albertus, non semper malus autor, scribit: lumen irradiationem esse defluentem à substantia lucis: lucem vero, fontalem substantiam, quod idem & Lyconiensis super Dionysium docet. Hebraicum certe verbum, vtrunque exprimit. אור, id est lux, aut lumen. אור

Dies vnus.] Sic est Hebraice, יום אחד, id est. Dies vnus. Apud Hebræos autem vnus etiam ordinis est. Primus ergo, vnus in ea lingua dicitur, atque ita hoc loco etiam est intelligendum. Quod loquendi genus etiam in euangeliis reperitur, quorum phrasis tota Hebraica est: Vna enim sabbati, sicut & Theophylactus exponit, primam sabbati sonat, id est primam hebdomadæ: & vna mensis, primam diem mensis. Sed Chrysostomus, vnam diem idcirco hic dictam putat, quia & diem, & noctem simul complecteretur. Vna igitur dies, id est nox simul, atque dies. At vero Hippolytus, puto quod Hebraicam loquendi consuetudinem ignoraret, asserit constanter, vnam, non primam diem, fuisse dicendum: apud quem sic extat: ἔδει μὴ πρώτην λέγειν, ἀλλὰ μίαν. ἵνα διὰ τοῦ μίαν εἰπεῖν, ταύτην δείξῃ κυκλουμένην, καὶ ἑβδομάδα διατελοῦσαν, μίαν δὲ ὑπάρχουσαν. hoc est, non primam, sed vnam dicere, erat necesse, vt vnam dicendo, ostenderet eam circunductam, & hebdomadam perfecisse, vna cùm esset. Innuit ergo vnam fuisse dicendum, vt in vna die, tota hebdomas appareret expressa. Sed certè vt dixi, locutio Hebraica est. *Vnus, pro primus.* *Vna sabbati.* *Vna dies.*

B *Firmamentum.*] Nos in hac voce, Septuaginta sequimur, qui & ipsi hoc loco verterunt στερέωμα, firmamentum: sed vox Hebraica רקיע Rachia, extensionem sonat, aut id quod extenditur, ac diffunditur, vt vela, ac cortinæ. ducitur autem à verbo רקע, id est extendit, vt Exodi capite trigesimonono, וירקעו את־פחי הזהב id est: Extendent laminas aureas. Sciendum itaque est diuinas scripturas ita loqui solitas, vt cùm elementa diffusa sint, ac longissime porrecta, dicant Deum ea effudisse, atque porrexisse, ideo Esaias capite xlij. רוקע הארץ וצאצאיה, id est: Qui extendit terram, & germina eius. Et eiusdem cap. quadragesimo quarto, רוקע הארץ מאתי, id est: Quis porrexit terram præter me? De quibus nos suis locis dicemus, præsertim in Ezechiele, vbi huius vocis creberrima fit repetitio. Tota itaque cæli porrectio, ac quasi effusio Hebraice appellatur Rachia: neque proprie firmamentum ea vox sonat. Quare dubium fit cur tam dissimili voce verbum Hebraicum reddiderint Septuaginta, & post eos Hieronymus. Præsertim cùm eius vocis inuentores, ipsi videantur fuisse: neque enim apud gentes vsquam inueniemus cælum appellari στερέωμα, id est, firmamentum. Quæ nos de hac re cognita habeamus, in medium afferemus. Igitur Septuaginta cælum στερέωμα nuncuparunt, aut eius soliditatem atque duriciem innuere cupientes, vel stabilitatem, quam in suo situ accepit à Deo. Quod non solum cælo tribuunt ipsi interpretes, verum etiam terræ, vt Psalmo nonagesimo secundo, ἐστερέωσεν οἰκουμένην, ἥ οὐ σαλευθήσεται, id est, firmauit orbem terræ, qui non commouebitur. Apud Esaiam: στερεώσας τὸν οὐρανὸν, ὡσεὶ καπνόν. Eandem etiam *Firmamentum στερέωμα.* *Rachia.* *Cur cælum firmamentum dicatur.*

C firmitatem atque stabilitatem plerisque aliis vendicarunt. Vt igitur terram à Deo stabilitam esse dixerunt, idem fortasse sentiunt & de cælo, cùm soliditatem aut firmamentum ipsum appellant. Nam & illud quod erat Hebraice psal. trigesimo secundo, בדבר יהוה השמים נעשו hoc est, Verbo domini, cæli facti sunt: ipsi verterunt ἐστερεώθησαν, id est firmati sunt. Hebræi ergo ad porrectionem ac diffusionem respexerunt, Septuaginta ad stabilitatem. Est ergo cælum porrectum ac firmatum, sicut & terra. Vel certè quod est melius, firmamentum appellarunt, vt eius duritiem ac soliditatem innuerent. Nam & Homerus sæpe in suis rapsodiis appellat, χάλκεον οὐρανὸν, id est, æreum cælum, id est, solidissimum, & χαλκοβατὲς δῶμα, id est, æneas domos, aut ære stratas. Quandoque σιδήρεον οὐρανὸν, id est, ferreum. Quod sentit etiam Theodoritus, qui cælum ex aquis conflatum esse vult, atque ex his durissime coaluisse, sic enim inquit. ἐπειδὴ γὰρ, ἐκ τῆς ῥοώδους τῶν ὑδάτων οὐσίας συνέστη, καὶ ἡ ῥυτὴ φύσις στεγανωτάτη γέγονε, καὶ στερέμνιος, προσηγορεύθη στερέωμα. Quoniam inquit, cælum ex fluxa aquarum natura constitit, & quæ prius liquabilis esset natura, solidissima est effecta, ea de causa, firmamentum est appellatum. Gennadius autem & ipse sanctissimus, στερέωμα μὲν, ὡς ἐκ τῆς δημιουργίας, προσεῖπεν, αὐτὸ, ὅτι ἐξ ὑγρᾶς τε, καὶ ῥευστῆς φύσεως τῶν ὑδάτων, καὶ εὐδιαλύτου, στερρὰν καὶ ἀδιάπτωτον τὴν πῆξιν ἐδέξατο, id est, Firmamentum inquit ex ipsius rei opificio, ipsum *Cælum ex aquis conflatũ sentit Theodoritus.*

appellauit, eo quòd cùm prius lenta, fluxa, solubilísque natura esset, solidam & minime D mobilem constipationem accepit. Idem sentit Basilius. Plato quoque in legibus Astrologiam versari dicit circa στερεῦ φορὰν, id est, solidi motum: per solidum cælum intelligens. Cúmque pleraque alia sint solida, vnum cælum, solidum κατ' ἐξοχὴν vocatur. Quanquam fortasse sit dicendum, quòd duo solida sint, vnum quiescens, alterum semper agitatum. Propterea & apud Theonem στερεομετρία vocatur, quæ circa cælestia corpora versatur. quanquam etiam sit alia στερεομετρία. Inuenimus etiam apud Platonicos cælum firmamentum vocari, sicut inuenitur apud Damascium, τὴν στερεωμάτων σειρὰ, ἐμπύριον, αἰθέριον, ὑλαῖον. Hoc est firmamentorum catena. Empyreum enim est firmamentum, est ætherium, est materiale. Quæ ex Chaldaicis Zoroastreorum oraculis sumpta sunt, sic enim Psellus: ἑπτὰ φασὶ σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύριον ἕνα καὶ πρῶτον, καὶ τρεῖς μετ' αὐτὸν αἰθερίους, ἔπειτα τρεῖς ὑλαίους, ὧν ἔσχατος χθόνιος εἴρηται, καὶ μισοφαὴς, ὅς τις ἐστὶ ὁ ὑπὸ σελήνην τόπος. Septem, inquit, corporeos asserunt mundos, empyrium vnum & primum, id est igneum, & tres post ipsum, ætherios: deinde tres alios materiales, quorum extremus terrestris, & semilucidus vocatus est, qui sublunaris locus est. Sententia quoque extat apud eos de summo & omnipotenti Deo, quod ἑπτὰ ἐξόγκωσεν στερεώματα κόσμου. id est, Septem conglobauit firmamenta mundi. Extat quoque apud Syrianum τὰ ἄϋλα στερεώματα ὑμνούμενα, materia carentia firmamenta, laudantur in sacris. Quanquam hi omnes videntur id nomen à nobis accepisse, sicut pleraque alia apud eos furta deprendimus, de qua re nos fusius in nostris libris contra Theologiam Platonicorum. Hæc itaque ratio est, cur primi Septuaginta in sacris scripturis vocarint E cælum firmamentum, cùm Hebraice appellaretur Rachia, id est, porrectio, ac dilatatio. Cælum quoque etiam solidum, videtur Aristoteles sentire, primo enim Meteororum, scribit à corporis solidi motu, scindi aërem, per corpus solidum: solem intelligens, cuius sententiam explicans Alexander, sic inquit: διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, μάλιστα μὲν ἡ τοῦ στερεοῦ κίνησις διακρίνει αὐτὸν, ἔοικε καὶ τὸ τοῦ ἡλίου σῶμα, καὶ τὸ τῶν ἄστρων, στερεὸν λέγειν καὶ διαφανές, id est, cùm dixerit Aristoteles corporis solidi motum maxime discindere aërem, videtur asserere, & solis, & reliquorum astrorum corpus esse solidum, & perspicuum.

Calū solidū dicitur per excellentiam.

Στερεομετρία.

Chaldæi 7. mundos asserunt.

Cur Deus non benedixerit secunda diei.

Binarius numerus cur infaustus.

ADVERTENDVM quod secunda die, non dicitur: Et vidit Deus quod esset bonum, & neque in textu Hebraico, neque in nostra æditione habetur, sed in æditione Septuaginta additum est ex errore: non ab ipsis quidem, sed quod ex vno loco facile in alium aliquid transportetur, si qua similitudo arriserit. Annotauit ergo hoc Hieronymus in Iouiniano, non dici de secunda die, bonum Deo visum esse, quia numerus binarius infaustus sit, à quo vnitas primum discerpatur: quòd causa corruptionis est, quod pulcherrime explicatur à Platonicis, maxime Damascio, viro in ea familia excellentissimo. Rabi vero Salomon, aliam huius rei affert rationem, cuius verba subscribenda sunt, sic enim inquit: ומפני מה לא נאמר כי טוב בשני לפי שלא נגמרה מלאכת המים עד יום השלישי ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטובו. hoc est, at quamobrem non dicitur de secundæ diei opere: Et vidit quod esset bonum, quia nondum erat opus aquarum, nisi tertia die perfectum: quamobrem negauit esse bonum, eo quod erat imperfectum. Nicolaus de Lyra, nesciens fortasse de binario esse Hieronymi F sententiam, eam verbo fœdissimo reprobauit, sed eius confutatio ridicula est, itaque iure carpitur à Burgensi.

Producat terra.] Hebraice verbum est ab herba ductum תדשא thadse, id est, herbificet, si dicere liceret: à dese דשא id est herba. Perinde si dixisset, Herbificet terra herbam. Sed quia non erat satis Latinum, propterea alio modo idem Latine expressit. quanquam Rabi Salomon, aliud vult esse דשא, aliud עשב. primum enim significare dicit vniuersam herbarum viriditatem, qua terra vestiatur, secundum ipsas herbas. sed quis non videt hæc adeo esse inter se similia, vt facile confundantur? Illud quoque inferius, faciens semen, Hebraice est, מזריע זרע seminificans semen. sic & inferius producat terra, Hebraico est תוצא, id est, faciat exire, quæ & alia infinita, prudentissime noster Hieronymus, Latinæ phrasi accommodauit: quod & Septuaginta fecerunt in lingua Græca: quanquam hi sint longe in fingendis, ac notandis nominibus, nobis feliciores, propterea Hebraico sæpe accedunt propius, quàm nos.

דשא עשב

Tempus quid.

Erunt in signa & tempora.] Tempus hic non id est, quod à philosophis mensura motus vocatur, & de quo Plato, μετ' οὐρανοῦ γέγονεν ὁ χρόνος, ἵν' ἅμα γεννηθέντες ἅμα λυθῶσιν, ἄν ποτε λύσις αὐτῶν γίγνηται, hoc est, vna cum cælo conditum est tempus, vt quia simul effecta sunt, simul & dissoluan-

A dissoluantur, si qua eorum futura sit vnquam dissolutio. De hoc enim tempore intellexit inferius cùm dixit, erunt in dies & annos: sed hic tempora vocantur, dies stati, ac solennes, quos Hebræi à contestatione atque admonitione מועדים appellant à verbo עוד id est, testatus est: quarum dierum frequentissima est mentio in sacris litteris, earum itaque Sol & Luna indices sunt, ad solis enim & lunæ cursum, huiusmodi dies celebrantur, ac repetuntur. Primum itaque tempus Hebraice vocatur עת het, secundum מועד mohad. Septuaginta quoque, non verterunt hic χρόνους, quod tempus ipsum est, sed καιρούς, quæ est bene gerendarum rerum occasio, & vt ait Plato ἄνθος τοῦ χρόνου, id est, flos temporis, quod sit selectissimum, atque maxime opportunum tempus. Hoc dictum sit quo proprietatem Hebraicam explicaremus, cuius ignoratio fecit, vt plerique tam Græcorum quàm Latinorum, hunc locum, aliter quàm fas esset, interpretati sint. Quorum summa solertia non propterea, non est mirifice in cæteris commendanda.

Dies stati ac solennes Hebræis Mohadim dicuntur.

χρόνος. καιρός.

Vt præsint.] לממשלת vt præsint, vt dominentur: longe melius quàm Septuaginta, qui vertunt, εἰς ἀρχὰς ἡμέρας, id est, in potestates diei: lumen minus εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, id est, in potestates noctis. dubia enim translatio est, quia ἀρχὴ, & inchoationem temporis significat, & potestatem atque imperium. Non vitarunt igitur hanc amphibologiam Septuaginta, volentes seruare integrum Hebraicum nomen, nam ממשל significat potestatem ac ditionem. vertentibus ergo eis, εἰς ἀρχὰς ἡμέρας, non tam intelligeremus in potestatem diei, quàm in principium diei, sic & de nocte dicendum. Præterea cur vertunt
B ἀρχὰς, & non ἀρχὴν, cùm Hebraice sit singulare, & sensus non admittat vt dicamus ἀρχὰς, dominatus in plurali? quod tamen non fecerunt alibi, vt Psal. cxxxv. τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν ἡμέρας, id est: Solem in dominatum noctis: cur non idem & hoc loco factum est, cùm idem nomen sit hic & ibi, eodem modo prolatum? Hæc autem Septuaginta æditio plerosque apud Græcos in errorem induxit: non enim ἀρχὰς, pro potestate aut imperio hoc loco sumpserunt, sed pro principio: itaque asserunt lunam quia in principio noctis facta esse dicitur, fuisse è diametro soli oppositam, cùm condita est. Neque forte ab re fuerit, si ipsa verba subdiderimus. Lunam inquiunt, cum quarta die, Genesi attestante facta sit, in plenilunio fuisse necesse est, οὐδέποτε γὰρ, τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, δύναιτ' ἂν καὶ ἡ σελήνη, κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἤγουν ἀκρόνυκτος ἀνατέλλειν, μὴ διαμετρεύουσα τὸν ἥλιον, καὶ πανσέληνος ἐντεῦθεν γινομένη. εἴπερ ὑποθέμενον, ἀπὸ προγεγενημένης συνόδου, ταύτην γεγενημένην. Sed hoc potuit quidem esse, sed ex isto loco non colligitur, non enim ἀρχὴ principium hic significat, sed potestatem, quæ amphibologia in contextu Hebraico neutiquam est.

Ἀρχὴ, varie sumitur.

Congregentur aquæ, & factum est ita.] In Hebræo non repetitur, & congregatæ sunt aquæ, quæ erant sub cælo, sicut neque in nostris codicibus: sed repetitur apud Septuaginta, apud quos totum hoc redundat. καὶ συνήχθη, τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. hoc est, & collecta est aqua, quæ erat sub cælo, in collectiones suas, & apparuit arida. Annotauit igitur hoc diuus Basilius in hexameron his verbis, καὶ ἐγένετο οὕτως. ἀρκοῦσα αὕτη ἡ ἐπαγωγὴ πρὸς τὸ δεῖξαι εἰς ἔργον ἐλθοῦσαν τοῦ δημιουργοῦ φωνήν,
C προσκεῖται δὲ ἔν τισι τῶν ἀντιγράφων, καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. ἅπερ οὔτε τινὲς τῶν λοιπῶν ἐκδεδώκασι τῶν ἑρμηνέων, οὔτε ἡ χρῆσις τῶν ἑβραίων ἔχουσα φαίνεται. καὶ γὰρ τῷ ὄντι παρέλκει μετὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ, ὅτι ἐγένετο οὕτως, ἡ τῶν αὐτῶν πάλιν ἐπαναλήψις. τὰ τοίνυν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων ὠβέλισται, ὁ δὲ ὀβελὸς, ἀθετήσεως σύμβολον. Hoc est, & factum ita est, satis erat id dixisse, vt ostenderetur diuinam vocem opus statim esse subsecutum. additum vero est in quibusdam codicibus, & congregata est aqua, quæ esset sub cælo, in collectiones suas, & apparuit arida: quæ neque alij interpretes addiderunt, neque in contextu Hebraico reperiuntur. Et profecto superuacanea est, post illud testimonium & factum est ita, eorundem explicatio. Et in emendatioribus exemplaribus, inuenitur totum hoc obeliscis esse deletum. Obeliscus enim expungendi, & obliterandi nota est, hæc ille.

Obeliscus quid.

Producant aquæ.] ישרצו hoc quoque Latine verti non potuit: sicut enim supra de terra dicendum fuerat, herbificet terra: ita nunc fingendum esset nomen, quanquam ne illud quidem reperiri possit. Quod enim est ipsi terræ herba, hoc שרץ scerez aquis. Proles ergo, ac pullulatio aquarum, Hebraice scerez vocatur. Nec proprie reptile significat, cum repere sit terrestrium. Sed Hieronymus elegantius nomen inuenire non potuit: eodem enim modo pisces serpunt per aquas, quo reptilia per terram. Imitatus est quoque Septuaginta, qui & ipsi verterunt ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ, id est, producāt aquæ

Aquarum proles.

reptilia. Hoc dictum velim propter eos, qui sunt ἐν λόγῳ κομψοί. vt facile etiam à summis viris non abstineant, & in leuissimis quoque eos carpant. D

Dracones maris pisces maximi.

Creauit Cete grandia.] התנינים Hataninim, id est, dracones. Eodem vero nomine dracones terrestres atque marini vocantur. Neque enim Cete, & maximi pisces aliud in aquis sunt, quàm dracones ac serpentes in terra. Quanquam igitur nomen Hebraicum draconem sonet, tamen & pisces qui eadem forma, ac magnitudine sint, significat. Inuenimus & alibi ingentes pisces dracones vocari, vt Psalm. cxlvij. תנינים וכל־תהמות id est, Dracones, & omnes abyssi: per abyssos aquas copiosissimas intelligens: per dracones maximos pisces. Nam dracones terrestres eodem loco inferius citat dicens רמש id est serpentes. Esaiæ quoque cap. xxvij. והרג את־התנין אשר בים, id est, Et interficiet draconem qui est in mari. Intelligitúrque figuratè is, qui late maris imperium teneret, Tyri videlicet, rex, aut eiusmodi alius. Ezechielis quoque tricesimosecundo ואתה כתנין בימים, id est, Et tu tanquam draco in aquis. Recte igitur hos dracones, Hieronymus Cete vertit, simul etiam Septuaginta secutus, qui & ipsi interpretantur, καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὰ κήτη τὰ μεγάλα, id est, Et fecit Deus Cete grandia. Neque per Cete vna eorum piscium species intelligitur, sed omnes grandiores pisces sic vocantur. De qua re & Theodoritus, inquit: κήτη γὰρ, ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς ἐνύδροις ὑπερμεγέθη καλεῖ, κἂν διαφοράς τις φαίνηται ἐν αὐτοῖς, ὅθεν προσέθηκε τὰ μεγάλα, id est, Cete enim omnia ea vocat, quæ inter aquea vasta sint, quanquam eorũ quoddam sit discrimen, quamobrem addidit magna.

Abyssus.

Cete quid.

Per cete pisces grandiores.

Crescite, & multiplicate.] Quod Latine est, crescite: Hebraice פרו peru: hoc est, fructificate: à nomine פרי id est, fructu. Idem vero est crescere in animalibus, quod fructificare in arboribus. Eleganter itaque hoc in illud mutauit, cùm fructificare, non satis esset Latinum. Secutus præterea est Septuaginta, qui & ipsi vertunt, αὐξάνεσθε. id est crescite. Vt autem intelligas, quam vera hæc sint, quæ hic dicuntur, & quam à vetustissimis etiam gentibus cognita, verba Mercurij subscribam. ὁ δὲ θεὸς εὐθὺς εἶπεν ἁγίῳ λόγῳ, αὐξάνεσθε ἐν αὐξήσει, καὶ πληθύνεσθε ἐν πλήθει, πάντα τὰ κτίσματα, καὶ δημιουργήματα hoc est, At Deus statim diuino verbo locutus est, ac dixit: augescite cum incremento, & multiplicemini copiose omnia condita, & opificia. Dein de generatione, tandem hæc infert, καὶ ἐπληθύνθη κατὰ γένος τὰ πάντα. id est, & multiplicata sunt generatim omnia. Hæc à nobis prolata sunt, quo cognosceremus nihil antiquissimos illos de rebus diuinis sensisse aliud, quam nos sentiamus. E

Crescere. Fructificare.

Aquas maris.] מים בימים id est, aquas in maribus: verum erat durius. Venuste ergo, & apposite vertit aquas maris: quod, quia lingua Græca facilius patiebatur, non immutarunt Septuaginta: vertunt igitur ὕδατα ἐν θαλάσσαις, id est, Aquas in maribus. Vitare enim oportet Hebraismum, ne in asperam & difficilem orationem incidamus, quod enim apud illos elegantissimum est, vix apud nos posset audiri.

Hebraismus.

Faciamus hominem.] Dictum est supra, Hebræos conuenire nobiscum, in exponendis hisce verbis. Græci enim patres, quos & nostri postea secuti sunt, opinantur hic trinitatem innui, cùm dixerit faciamus, non faciam, aut aliquid huiusmodi, patrem scilicet locutum cum filio. Quam expositionem plures Græcorum sequuntur, & è nostris maximè Augustinus. Quidam vero Hebræorum, vt fugerent hunc scrupulum, dicunt Deum, tum cum angelis habuisse sermonem, sicut principum moris est, vt quanquam seruos suos non consulant, sæpe tamen fit, vt aliquid facturi, eo sermonis genere apud eos vtantur. Quod & quidam Hæretici opinati sunt, quos citat Theodoritus, eorúmque redarguit impietatem. τινὲς μὲν τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν, πρὸς τοὺς ἀγγέλους αὐτὸν εἰρηκέναι καὶ τοὺς πονηροὺς δαίμονας, ἔφασαν, οὐ συνιέντες οἱ ἐμβρόντητοι, τὸ κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. id est, quidam execrabiles hæretici, Deum cum angelis & prauis dæmonibus tunc locutum asserunt, non intelligentes id quod dicitur ad imaginem nostram. Basilius de hoc, citans Iudæos. ὥσπερ καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας γένος ἰουδαίων, στενοχωρούμενον, πολλὰ φασὶν εἶναι τὰ πρόσωπα, πρὸς οὓς ὁ λόγος γέγονε θεῷ. τοῖς ἀγγέλοις γὰρ λέγει τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, ποιήσωμεν ἄνθρωπον. ἰουδαϊκὸν τὸ πλάσμα, τῆς ἐκείνων εὐκολίας τὸ μυθολόγημα. ἵνα τὸν ἕνα μὴ δέξωνται, μυρίους εἰσάγουσι. καὶ τὸν υἱὸν ἀθετοῦντες, οἰκέταις τὸ τῆς συμβουλίας ἀξίωμα περιάπτουσι. καὶ τοὺς δούλους ἡμῶν, κυρίους ποιοῦσι τῆς ἡμετέρας δημιουργίας. id est, Sic & Iudæi, genus hominum veritati inimicum, non valentes aliam afferre causam, asserunt multas esse personas, quibus cùm Deus locutus fuerit: nam astantibus sibi angelis dixisse, faciamus hominem. Iudaicum sanè commentum, & illius nationis ad mentiendum propensæ fabula: id scilicet dant operam, F

Triadis mysterium.

Hæretici Deũ in homine formando angelos allocutum falso existimantes.

Iudæorum commentũ.

A operam, vt vno repudiato, infinitos admittant: & reiecto filio, famulis consulendi tribuant autoritatem. & eos qui nobis seruitute pares sunt, nostræ creationis dominos efficiant. Hoc refellit & Gregorius theologus, absurdúmque esse dicit, vt Deus cum angelis sic loqueretur. Alij eorum perplexi, dubiíque sunt, ne quis hinc πολυθεΐαν ethnicorum, aut trinitatem Christianorum eliciat: eámque ob rem aliam interpretationem excogitarunt, vt dicerent Deum secum tum locutum fuisse, de quibus idem Theodoritus. ἰουδαῖοι δὲ εἰς ἑτέραν ἐξώκειλαν παραφροσύνην. φασὶ γὰρ πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκέναι τὸν τῶν ὅλων θεὸν, ποιήσωμεν ἄνθρωπον, κατὰ μίμησιν τὰς τῶν μεγάλας πεπιστευμένων ἀρχάς. καὶ γὰρ ὕπαρχοι καὶ στρατηγοὶ, πληθυντικῶς εἰώθασι λέγειν τὸ κελεύομεν, καὶ γράφομεν, καὶ προστάττομεν, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ οὐ συνεῖδον οἱ παραπλῆγες, ὡς ἑνικῶς τὰ πλεῖστα λέγει ὁ θεός. Hoc est, Iudæi vero alia dementia præcipitati sunt: asserunt enim secum dixisse Deum, faciamus hominem: quemadmodum solent hi qui summis funguntur magistratibus: nam Prætores, ac Tribuni sub numero plurium solent dicere, imperamus, scribimus, iubemus. & id genus. dementes profecto, qui non intellexerint Deum ferè semper singulariter loqui. Hæc ille, citátque innumera exempla, vt illud, Finis omnis carnis venit coram me. & illud, Non erunt tibi dij alij præter me: & alia. Inuenies autem verissimum esse ita sentire Iudæos, vt ait Theodoritus, si legeris hoc loco Auen Esdra. Sed nónne probabilius est, quod attulerunt nostri? perperam enim & ineptissime Iudæi post CHRISTI aduentum scripturas interpretati sunt, vt passim in eorum scriptis videre licet. Alij quoque ad philosophorum placita, alij ad astrologorum eas torquere conati sunt. Eorum itaque commenta, puerilésque nugæ nihili
B sunt faciendæ, sed autoritati potius sanctissimorum doctissimorúmque patrum standum, qui & diuinitus sunt locuti, & eorum mentes omni lynceo erant acriores.

Deum de se singulariter loqui.

Ad imaginem nostram.] בצלמנו id est, in imagine nostra: nihil refert quod præpositio mutata sit: sic enim erat Latine dicendum, vt & Septuaginta fecerunt, qui, in, verterunt, in πρὸς, ad. Quæ à Platonicis numeratur inter causas exemplares, eámque appellant πρὸς ὅ. id est, ad quod. Notat Rabi Moses, in suo More hanibchim צלם, id est, imaginem, hic significare imaginem substantialem, quam philosophi εἶδος, aut ἰδέαν appellent, non illam quæ lineamentis, atque coloribus exprimitur. eam enim appellari תאר thoar, id est, corporis qualitatem. Propterea ad imaginem diuinam factus homo dicitur, hoc est, quatenus ad ipsam Dei intelligentiam ac rationem substantiámque spectat, ad cuius similitudinem effectus homo est, quòd homo in ipsa ratione, atque intelligentia homo sit. Quam opinionem refert Plutarchus etiam Homeri fuisse. Idem postea sensit & Socrates, quem Marcus secutus, pronunciauit corpus esse quasi animi receptaculum. Sic & Epictetus Stoicus, & eum secutus Simplicius. Syriani quoque de ea re hæc verba sunt ὁ νοῦς ὁ ἐν ἡμῖν, ἄνθρωπός ἐστιν ὁ κυρίως. id est, mens quæ in nobis est, proprie homo est. Quia igitur homo, id est ratio, & intellectus humanus ad imaginem intellectus diuini factus traditur, ineptè certe eum locum Manichæi, atque Gentiles intelligebant, credentes id de corporea imagine dici, nósque impietatis reos agentes, cùm is sensus & à sacris scripturis, & ipsa
C natura plurimum abhorreret. Quamobrem iuste ab autore Latino carpitur Epicurus, qui hanc hominis cum Deo similitudinem in corporeis lineamentis ponebat, apud quem hæc sunt: Ad similitudinem enim Deo propius accedebat humana virtus quàm figura. Factum autem hominem ad imaginem Dei testatur & ipse Mercurius dicens. ὁ δὲ πάντων πατὴρ ὁ νοῦς, ὢν ζωὴ καὶ φῶς, ἀπεκύησεν ἄνθρωπον, αὐτῷ ἴσον. οὗ ἠράσθη, ὡς ἰδίου τόκου, περικαλλὴς γὰρ ἦν, τὴν τοῦ πατρὸς ἔχων εἰκόνα. Hoc est, Pater autem omnium mens, cùm vita esset & lumen, peperit hominem sibi similem quem amauit tanquam propriam prolem, erat enim pulcherrimus, cùm paternam teneret imaginem. Et paulo inferius. φῶς καὶ ζωή ἐστι ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ, ἐξ οὗ ἐγένετο ἄνθρωπος. id est, lumen, & vita est Deus & pater, ex quo homo effectus est. Psellus in Chaldaicis oraculis aut sententiis, de hac re etiam scribit fuisse, & Chaldæorum eam opinionem. ὥσπερ ἡ μωσαϊκὴ βίβλος, κατ' εἰκόνα θεοῦ πλάττει τὸν ἄνθρωπον, οὕτως καὶ ὁ χαλδαῖος, τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦ κόσμου φησὶν σύμβολα ἐγκατασπεῖραι ταῖς ψυχαῖς, τῆς ἑαυτοῦ ἰδιότητος, id est, Quemadmodum liber Mosis ad imaginem Dei fingit hominem, sic & Chaldaica hæc sententia pronunciat, mundi huius opificem & patrem, suæ ipsius naturæ quædam symbola animis humanis inseruisse. Proclus etiam, inter Platonicos celeberrimus, hoc modo de ea re sentit ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς, τοῦ πρώτου νοῦ εἰκών. Hoc est, Mens quæ in nobis est, est imago primæ mentis. Nisi forte aliud sentire videatur: nam primam mentem, non summum Deum, sed Saturnum esse fabulantur. Idem

πρὸς. צלם εἶδος, ἰδέα. תאר

Homo factus ad imaginem Dei.

Homo, ratio, intellectus, mens.

Prima mēs.

& apud eundem ſcriptorem quem modo citauimus extat, qui in legibus ait: Eſt igitur homini cum Deo ſimilitudo. Alibi quoque ſcripſit noſtrum animum, diuinum eſſe ſimulachrum. Quod igitur in ſacris litteris traditur, ne gentilibus quidem ſapientioribus erat abſconditum. Vt hinc facile intelligas, quanta ſit ſacrarum litterarum maieſtas, ad quas qui propius acceſſerunt, cæteris ſapientiores apud gentes habiti ſunt. Eam diuinam ſimilitudinem, quanquam in animo ſita ſit, poſſunt tamen homines facile amittere, ſi ſcelerate & impure vixerint. ideo Gregorius Nyſſenus, in animi expiatione eam poſitam eſſe aſſerit dicens. hæc inquit ſimilitudo, eſt καθαρότης, μακαριότης, ἀπάθεια, κακοῦ παντὸς ἀλλοτρίωσις, καὶ ὅσα τοιούτου γένους εἰσὶν, id eſt, Puritas, beatitudo, carere affectibus, ab omni prauitate eſſe ſeiunctum, & id genus alia. Cui conſone fatetur & Empedocles, homines probos eſſe Dei ſimillimos, & poſt vitam fieri Deos, dicens, ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοί. id eſt, poſt hanc vitam inquit, viri ſapientes, dij efficiuntur, & quaſi repullulant. Eſt autem & illud obſeruandum, diuinis patribus noſtris, aliis quidem viſum eſſe idem eſſe ad imaginem & ſimilitudinē, aliis autem aliud. Apud interpretem Gregorij. καὶ τῷ μὲν ἁγίῳ Κυρίλλῳ, τὸ αὐτὸ καὶ ἓν εἶναι δοκεῖ τὸ κατ' εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν. τοῖς δὲ λοιποῖς θείοις πᾶσιν κατ' εἰκόνα μὲν τὸ νοερὸν, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ τὸ ἀρχικόν. καθ' ὁμοίωσιν δὲ τὸ ἐν ἀρεταῖς τέλειον, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπου φύσει, ἀρεταὶ γὰρ οἱονεὶ χαρακτῆρες τῆς θείας ὑπάρχουσι φύσεως. id eſt, Et ſancto quidem Cyrillo idem viſum eſt, eſſe ad imaginem & ſimilitudinem: cæteris autem diuinis patribus aliud, vt ad imaginem ſignificet ipſam intelligendi vim, & ipſius intellectus libertatem, & imperium: at, ad ſimilitudinem referri ad virtutes, quantum natura datur ad eas homini attingere. Nam hæ tanquam ſimilitudines diuinæ naturæ ſunt. mitto etiam ſententiam Chryſoſtomi, Auguſtini, & aliorum, quia infinitæ propè ſunt. E

Animus humanus ſimulachrũ Dei.

Ad imaginē, &c. ad ſimilitudinē, an idē.

Hominem.] אדם Adam. Varia vero eſt hominis etymologia tam apud Græcos, quàm Hebræos ac Latinos. Primi enim vocum inuentores, non eandem rem ſpectabant. Itaque is, qui apud Græcos finxit nomina, ſiue Deus, ſiue quiuis alius, non idem animaduertit, quod & is qui Hebræis appellationes notauit. Græce enim ſi Platoni credimus, homo ἄνθρωπος vocatur, quod os ſublime teneat, ſurſúmque aſpiciat. ab ἄνω ſurſum, & ἀθρῶ, aſpicio. Si autem homo Latinè ab humo dicitur, conuenit cum etymologia Hebraica, ab adama enim, id eſt, humo, Adam dictus eſt: quanquam Ioſephus ab edom hoc eſt rubro id nomen duci putet: fictum enim eſſe hominem in agro Damaſceno, eámque terram, è qua compactus fuerit, rubram extitiſſe. Quod tametſi non improbo, ſacræ tamen litteræ docent, ab adama, dictum eſſe Adam. Veriſſima igitur hominis, ac maxime ad hominis proprietatem accedens etymologia erat, vt à terra vocaretur. Deus enim, more figulorum his litteris docentibus, hominem luteum prius finxit, omni ſenſu, omni motu carentem, cui cùm inſpiraſſet, repente animatus eſt. Igitur ſi id potiſſimum ac maxime memorabile dum efficeretur homo contigit, vt prius fuerit terreus, honeſtiſſima fuit eius appellatio, vt Adam quaſi terreus vocaretur. Vt ergo humanum corpus è terra ductum factúmque eſt, ita nomen hominis, à terræ nomine duci par erat. Adam igitur non eſt nomen illius primi hominis proprium, ſed totius ſpeciei humanæ. Ideo vtrunque ſexum complectitur: dicetur enim F inferius cap. v. in die qua creauit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum, maſculum & fœminam creauit eos. Hebræi quoque pro eo quod nos dicimus, homo animal rationale: ipſi, Adam chai medaber. Quapropter obſeruanda eſt phraſis Hebraica, qua & Græcos inuenio aliquando vti. Sicut enim Græci frequenter dicunt, ἰατρῶν παῖδες, ἰνδῶν παῖδες. id eſt, medicorum filij, Indorum filij: ipſos medicos, ipſóſque Indos intelligentes, non eorum filios: ſic & Hebraice homines appellantur bene Adam, hoc eſt filij hominis, videlicet genus humanum. In euangelio ergo, cùm Deus appellat ſe filium hominis, idem eſt ac ſi vocaret ſe hominem, neque aliud ibi ſuſpicandum eſt: eſt enim locutio Hebraica: neque enim ſe filium hominis vocabat, quòd ex Maria natus eſſet, quanquam illud eſſet veriſſimum: ſed quòd figuram ac naturam geſtaret humanam, & quòd vere eſſet homo. Filius itaque hominis, id eſt homo. Vt enim elegantiſſime quis apud Hebræos loqueretur, ſi omnes homines filios Adam diceret, ita in ſingulari quoque homine venuſte id fieret. Hanc phraſim & ad loca Hebræi accommodant: appellant enim filios orientis eos, qui ad ortum habitant. Filium pacis, filium timoris, filium mendacij. De quibus nos alibi copioſius. Qui autem frigidam expoſitionem Auguſtini huius nominis Adam appellant, quòd is ſanctiſſimus, ſapientiſſimúſque vir, Adam putet dici, quod per has quatuor litteras, omnes mundi partes intelligamus: per a ἀνατολὼ, per d,

Hominis varia etymologia.

ἄνθρωπος. Homo. Adam.

Adam nō propriū nomē, ſed ſpecificum.

בני אדם Filii hominis, locutio Hebraica.

Defenditur Auguſtini interpretatio nominis ADAM.

A per d, δύσιν, aliud a, ἄρκτον, vltimam μεσημβρίαν: miror cur iidem non taxarint & Cyprianum, qui ante Augustinum hoc idem tradidit: qui & illud addidit, ideo quatuor mundi partes eo nomine comprendi, quòd ex omnibus mundi cardinibus terra illa sumpta sit, è qua fictus Adam est. Si hæc itaque frigida sunt, cur eodem modo non frigent omnia, quæ à Platone in Cratylo scripta sunt? cur & Varronis etymologiæ non frigebunt? qui etiam conatur nominibus Græcis etymon Latinum accommodare. In qua re maxime reprenditur à Seruio Donatus, quòd is vellet Lenæum Bacchum dici, à leniendo animo. Mira igitur est horum hominum impudentia, qui pluris vnam Ciceronis voculam facerent, quàm quicquid diuini illi homines dixerint: quorum, vt est maxima sanctitas & eruditio, ita maxime à vanissimorum hominum latratibus tuta. Hos certe nunquam satis demirari potuimus: qui si vel minimam labeculam apud sanctissimos illos viros repererint, miras excitant tragœdias: Clamant, vociferantur, ingemiscunt erroré, lachrymas se continere non posse protestantur, dicunt eos in alio versari mundo. Idq; non alia gratia fit ab eis, quàm vt summis viris detrahendo, gloriolam quandam, cuius auidissimos eos esse, eorum scripta proclamant, adipiscantur. Vbi igitur modestia illa Christiana, quàm in aliis tantopere desiderant ipsi omnium egentissimi? Hócne est, prodesse posteritati, & non magis obesse: cui suæ maledicentiæ ipsi præclara relinquent exempla? Quæ igitur est hæc tam inaudita, tam insolita barbaries? Vbi hoc hominum genus ortum, educatúmque est? num apud Christianos, non magis ad Hyrcanas syluas, & scopulos Caucaseos? Vtri efferacio-
B res, ipsi an Tybareni illi, ac Derbices, qui patres mactabant, è scopulisque præcipitabant? At ipsi omnes ordines, omnem sexum & ætatem defœdarunt, crudeliter lacerarunt, immanissime dilaniarunt. Hócne est esse Christianum? an non magis plusquam Turcam, ac Sarracenum? Vsi sunt fateor etiam sanctissimi viri reprehensionibus, etiam Apostoli, etiam CHRISTVS. at quanta cum modestia, quanta cum lenitate etiam profanos, & Deo aduersantes castigabant? quàm humane Origenes reprendit Celsum? Basilius Eunomium, ac reliqui. At hi Christianos ipsos, diuos ipsos, quanta cum ignominia, quibus sannis, quibus scommatis carpunt, allatrant, subsannant? Pudet profecto quoties in eorum scripta incidimus, in quibus nullum Christianæ pietatis apparet vestigium, sed omnia ethnicis ostentationibus, virulentiis plusquam Iudaicis scatent: Omnia vano strepitu, vanissimis iactationibus resonant, & quod miserius, cum ætate crescit delyrium, ac tunc inueniuntur deteriores, quando & diuina minitante Nemesi, & toto orbe terrarum in eos vociferante, debuerant resipiscere, & præteritæ ætatis errata recantare. Sed hi, ne cum Phrygibus quidem volunt serò sapere. Quid ergo de his posteritas dictura sit, ipsi viderint. Nos & sanctitatem, & eruditionem summorum virorum semper admirabimur: quorum vtinam sanctimoniam, ac pietatem assequeremur, etiam cum imminutione nostræ eruditionis. Vt enim eruditio optima quædam res est, si pietati sit coniuncta, ita certe pestilentissima, si sit ab ea seiuncta. Non est ergo quòd de eruditione gloriemur, in qua siue æquemus, siue superemus diuinos illos viros, sanctitate certe sumus adeo inferiores, vt sine lachrymis re-
C ferri non possit. Nos certe dum nihil nescire videri volumus, in flagitiosissimas ostentationes incidimus, à quibus omnes boni viri abhorruerunt.

Eruditio absque pietate pestilens.

CAPVT II.

Perfecti sunt cæli.] Sicut in principio transtulit, creauit cælum & terram: ita nunc fortasse vertendum fuerat, perfectum est cælum: Cæli enim nomen apud Hebræos plurale est, nunquam singulare: quod vel ex Hebraismi proprietate est, vt pleraque alia quæ in plurali declinantur, vt maim, id est aquæ, & alia id genus: vel certe mysterium complectitur. non enim vnum tantum cælum innuere videntur sacræ litteræ, sed plures vel angelos, vel quancunque aliam substantiam. Sunt enim qui naturam angelicam, quam Platonici νοεροὺς καὶ νοητοὺς appellant, cælos interpretétur. Atque propterea factum est, vt in sacris tantum libris inueniatur cæli appellatio in numero plurium: neque enim vsque in aliis libris, cælos reperies: sicut neque apud Græcos οὐρανούς. Primi itaque Septuaginta apud Græcos, cælum in plurali ædiderunt: voluerúntque, aut mysterium, quòd ea voce continebatur, exprimere, vel stilum ac modum Hebraicum seruare: perinde si quis tenebras Latine Græce verteret σκότη. Vtrunque certe voluit ostendere Hierony. dum supra eandem vocem per singulare, hic per plurale vertit: quòd autem

Cælum in solis sacris libris pluraliter inueniri.

per cælum aliud etiam intelligamus, testatur Theodoritus hocloco sic. μετὰ τὰς ἀοράτους D καὶ νοερὰς οὐσίας, οὐρανὸν ὁ θεὸς κατασκευάζει, εὐθὺς μετὰ τῆς γῆς, οὐ τὸν ὁρώμενον. δευτέρα γὰρ οὗτος ἡμέρα γίνεται. ἀλλὰ τὸν ἀνωτέρω, ὃν ὁ Δαβὶδ οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ. id est, Post inuisibiles, & intelligibiles substantias, Deus ilico cælum construit vnà cum ipsa terra, non hoc quod videtur, nam secunda die id conditum est, sed superius quoddam, quod Dauid, cælum cæli vocat. Idem sentit etiam Basilius, & Origenes, qui primus eius sententiæ autor videtur fuisse. Hoc idē copiose ostendit & Theodorus. Videtur autem is neque litteras Hebraicas ignorasse, qui & duos tantum esse cælos vult, supremum omnium vt nos paulo ante diximus, & firmamentum. Præter hæc fabulas esse censet, etiam pietati aduersantes, quæ de pluribus cælis ab aliis dicta sunt. Quod nescio an propter Chaldæos dixerit, qui septem asserebant firmamenta, vt nos supra ostendimus. Quanquam hoc idem multi ex nostris sint opinati. Albertus refert tanquam nostrorum theologorum sit sententia, esse septem cælos, aërium, ætherium, olympium, igneum, firmamentum, aqueum, empyrium. id est, cælum angelorum: verum hæc nescio an fabulosa sint, licet & Beda idem sentiat. Opinio vero Christianorum de cælo empyrio non tam nostra videtur esse, quàm vetustissimarum gentium, vt modo diximus, præsertim Chaldæorum, qui septem corporeos mundos numerantes, principatum tribuebant mundo empyrio. sic enim Psellus de Chaldæis vt supra citauimus. ἑπτάφασιν σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύριον ἕνα καὶ πρῶτον. Hoc autem primum cælum fortasse est de quo sentit Theodoritus, dum primum quoddam cælum fuisse asserit, alterum autem post ipsum, hoc quod firmamentum appellatum est. De quorum diuersitate sic scribit, E ἔδει τὸ διάφορον γνῶναι. ὁ μὲν γὰρ πρὸ τοῦ φωτός, ὁ δὲ μετὰ τοῦ φωτός, καὶ ὁ μὲν οὐκ ἐκ τινος, ὁ δὲ ἐξ ὑδάτων. Necesse est inquit, quid inter vtrumque cælum intersit cognoscere. cum primum ante ipsam lucem conditum sit, secundum vnà cum ipsa luce. & illud quidem ex nihilo, hoc autem ex aquis. Quod autem incredibiliter adiuuat ad cognoscendam cæli naturam est, nam cælum appellatur Hebraice שמים shamaim, ab es, quod est ignis, & maim aquæ: ex aqua enim & igne ipsum constare, videntur sacræ litteræ innuere. Quod non modo Hebræis, sed etiam sanctissimis illis patribus Græcis placuisse videmus. sicut modo Theodoritus, & paulo ante asserebat. quod vult maxime per illud innui, fiat firmamentum in medio aquarum. Seuerianus etiam in eadem est sententia, cuius verba subscribam. τὸν οὐρανὸν τοῦτον, οὐ τὸν ἐπάνω, ἀλλὰ τὸ ὁρώμενον, ἐξ ὑδάτων ἐποίησεν ὁ θεὸς, πήξας ὡς κρύσταλλον. id est, cælum autem non supremum illud, sed istud quod oculis patet, ex aquis fecit Deus, ipsum coagmentans instar crystalli. Ex quibus etiam verbis licet animaduertere, falsò atque imprudenter numerari à quibusdam theologis recentioribus cælum crystallinum, inter alia firmamenta, vt quasi vnum à reliquis separatum sit, idem enim Seuerianus ait, ἐπάγη ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων, πῆγμα κρυσταλλοειδὲς ὁ οὐρανός, id est, coaluit inter medias aquas quædam instar crystalli constipatio. firmamentum igitur & crystalleum cælum, inscite ab inuicem sciunguntur, cùm idem sint etiam testimonio Hebræorum, atque Græcorum, ipsa quoque attestante veritate. Qui ergo apud nos tot cælos numerant, videant ne in gentilium fabulas incidant, & in eam reprensionem, qua hoc loco vsus est sanctissimus, doctissimúsque Theodoritus. F Potest etiam shamaim, iuxta Hebræos illud etymon recipere, à sham שם hoc est, ibi, & maim aquis, quòd ibi sint aquæ, eritque propè idem veriloquium cum superiore. His tot testibus acclamantibus, ipsa quoque voce admonente diuina, cognoscimus delyrantium hominum hallucinationem fuisse, & noua reperire cupientium, cælo quintam essentiam tribuere. Quod inuentum non tam veritati aduersatur, quàm aliis etiam philosophis, præsertim Platoni, qui ab antiquissimis theologis cælum ex elementis igne præsertim factum, & didicit, & illustrissima voce pronunciauit. Quo magis carpendus est Proclus, qui bene sentientem philosophum conatur alienis delyriis implicare. Qui & illud optime nobiscum sentire videtur, vt cælum asserat corruptibile quidem esse, accepisse autem à Deo ἐπίκτητον ἀθανασίαν, id est aduentitiam immortalitatem.

Duos tantum cælos esse.

Cælum empyrium.

Cælum ex aqua & igne cōstat.

Cælum crystallinū & firmamentum idem.

Cælum esse quintam essentiam, falsum est.

Et omnis ornatus eorum.] וכל צבאם, id est, omnis militia eorum. zauà igitur Hebraice, non ornatum proprie sonat, sed militiam aut exercitum, & quod Græce est στρατιά, sicut in ecclesiis canitur, dominus Deus sebaot, id est exercituum. Quo epitheto maxime vtuntur sancti prophetæ. Hieronymus autem putauit hoc loco ornatum esse vertendum. Phrasis enim & consuetudo Hebraica est, vt in ea lingua, vniuersa stellarum multitudo, militia, atque exercitus appelletur. propterea militiam cæli adorare prohibentur Hebræi, id est stellas ipsas. Cæli ergo ornatus sunt ipsa sydera, totúsque cæli apparatus, atque opificium.

צבא Στρατιά

Militia cæli quid apud Hebræos.

Ornatus cæli.

Quod

A Quod vt facilius perciperetur, Hebraica loquendi consuetudine dimissa, exercitum vertit ornatum, quod tamen non fecit alibi: simul etiam Septuaginta secutus est, qui & ipsi vertunt κόσμος αὐτῶν, id est, ornatus eorum. Vitarunt nimirum & ipsi Hebraismum. Cum ergo Deus à prophetis dominus exercituum vocatur, innuunt eum cæli, cælestiúmque syderum autorem ac parentem esse. Etiam & illud mystice significant, quòd sit dominus angelicæ multitudinis, qui in diuinis litteris appellantur etiam militia, siue exercitus cælestis. Ac præter alia testimonia, in euangelio legitur, facta est cum eo multitudo cælestis exercitus: hæc inquam omnia innuuntur eo nomine à prophetis. Itaque militia cæli, tam omnes stellæ, quàm vniuersa angelorum multitudo vocatur: sicut etiam scribit quodam in loco Hieronymus.

Dominus exercituũ Deus cur dicitur.

Militia cæli.

Ab omni opere suo quod patrarat.] מכל מלאכתו ab omni opere suo in singulari. At Septuaginta per plurale ædiderunt, ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, id est, ab omnibus operibus suis. Nihil vero id refert. Quanquam aperte intelligam, vnde factum sit, vt Septuaginta per plurale verterint. Vltimum enim tau huius nominis, videtur eos fefellisse. Est enim ea littera apud Hebræos finalis nominum masculinorum pluralium, interposita vau. צבאות zebaoth. Verum hoc loco ea littera non est. Quod itaque singulare erat, putarunt illi esse plurale. Consimilis error etiam supra deprenditur, qui ממשלת memsheleth, putarunt plurale esse. Itaque & illum locum verterunt ἀρχὰς, id est, imperia, potentias, idem frequentius reperitur. Neque existimandum est, eos alios codices habuisse, cùm æditio Chaldaica B per singulare idem nomen efferat, עבדתיה, id est, opere eius, vel suo. Nostra quoque interpretatio clarissimum ad id afferat testimonium. Quod insuper erat Hebraice עשה, id est, fecit, ipse vertit patrarat.

In die septimo.] Ex hoc loco possunt corrigi codices Græci, quorum plures habent, καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ, τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, compleuit Deus in die sexto opera sua. septimum habet Hebraica veritas ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו, id est, & compleuit Deus in die septimo, omne opus suum. Quod autem vetusti codices Græci ita habuerint, indicio ipsi interpretes Græci sunt, qui eodem modo citant eum locum. Theodoritus καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ & quæ sequuntur apud ipsum. Theodoritus quoque eo modo interpretatur, vt vsque ad sextam diem Deus operatus narraretur, sabbato autem quieuisse. Sed idem est si vel in sexto, vel septimo opus perfectum dicamus. Certum siquidem est in septimo nihil effectum fuisse, sed sex illis diebus tantum. Quod ergo in die septimo Deus opus suum perfecisse dictus sit, hoc innuitur in ipso sabbato cessatum esse, vt tamen in eo nihil operis prius fuerit inchoatũ. A Septuaginta autem dicitur Deus sexta die quieuisse, quippe qui eadem die omnia absoluerit. Quod etiam exponitur ab Auen Ezra, & cessauit, inquit, ab omni opere suo, quod fecerat scilicet ביום הששי טרם השבת, id est, in die sexto, ante sabbatum. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

Græcorum codicum erratũ, sexto pro septimo habentium.

Deus cessauit ab opere die sexto.

Istæ sunt generationes.] תולדות est autem nomen ductum ילד, Hoc est, genuit: significátque natiuitatem, generationem, vel cognationem, ac familiam. Septuaginta verte- C runt αὕτη ἡ βίβλος τῆς γενέσεως, id est, iste est liber generationis, quod non est in Hebraico: non enim dicitur iste est liber, sed vt vertit Hieronymus, istæ sunt generationes. Arbitror autem à librariis esse additum iste est liber, ex quinto capite, vbi scribitur זה ספר תולדות, id est, iste liber generationum, Vel fortasse fecerunt ipsi Septuaginta, ex illo loco explicantes istum. Sed cur hæc minima annotamus? quod autem verterunt Septuaginta generationes, non generationem, vt Hebraice est, & vt transtulit Hieronymus, ex eo crediderim contigisse, quia cum illi biblia sine punctis vterentur, vt infinitis penè coniecturis deprenditur, & vt sæpe nos monstraturi sumus, fortasse eandem dictionem legerunt tholedoth, quæ pluralis est, vel tholedath in consecutione, quæ singularis est, Sic enim scribitur sine vocalibus תולדת sine cholem: atque ita factum vt plurale singulare effectum sit: quod vt minimi momẽti est hoc loco, ita alibi plurimi referret. Satis est autẽ nunc causam varietatis ostendisse: Videbimus enim quàm vtile fuerit alibi, id à nobis esse animaduersum.

Et omne virgultum agri.] Tam Hieronymus, quàm Septuaginta nomen atque etymon Hebraicum exprimere voluerunt, virgultum enim in ea lingua appellatur ירק ierec: à iarac, id est, viridi. Atque ierech proprie virorem aut viriditatem sonat. Omne igitur quod viride est, siue in herbis, siue in plantis, ierec nuncupatur. Quod optime reddiderunt Septuaginta, πᾶν χλωρὸν ἀγροῦ, id est, omne viride in agris: nostra vero vox non totum id attingit, quippe cum virgultum, magis de plantis quàm de herbis dicatur. Alibi tamen

vertit Hieronymus ירק virens, Septuaginta imitatus. D

In die qua fecit Deus.] יהוה אלהים, Id est dominus Deus. Atque hic primum additur nomen tetragrammaton, id est quatuor litterarum, quod ineffabile est, neque vllus est hominum, qui ipsum vel audeat, vel possit proferre. Sunt quatuor litteræ, quæ quid sonent, nemo nouit hominum. Profertur autem ab Hebræis alieno sono scilicet Adonai, cùm tamen ea nominis tetragrammaton vox minime sit. Quod nomen vt diuinissimum est, ita ad varias & execrabiles superstitiones ab Hebræis, gente omnium superstitiosissima trahitur. Omittitur autem hic & ab Hieronymo & Septuaginta, forte ea inductis ratione, quod duo diuina nomina idem polleant: tam enim primum, quàm secundum sonat Deum. Nam quod Hebraice est Adonai Eloim, Latine & Græce Deus Deus diceretur. Cur vero verterent nomen tetragrammaton, cum nulla neque Græca, neque Latina voce exprimi possit? quòd si Eloim Deum interpretari voluerimus, nomen tetragrammaton quo nomine exprimemus? Hæc itaque causa est cur & à Septuaginta, & Hieronymo id nomen versum non sit, licet alibi dicant dominus Deus: cum id etiam nihil ad significationem faciat. Cur autem hoc primum loco additum sit, cùm taceatur ante vbique, varia dicuntur ab Hebræis, quæ à nobis consulto omittuntur, eo quòd alio tendimus. solum quod Auen Ezra, ait proferamus: [Hebrew text, illegible] id est, Animaduertito, inquit, quòd à primo versu vsque ad operis consummationem sacer contextus semper nomen Dei Eloim separatim posuit. ab eo autem loco adiunxit ei nomen E tetragrammaton, quod diuine interpretati sunt maiores nostri dicentes, necesse fuisse, vt ibi esset perfecta Dei appellatio, vbi perfectum esset opus.

Tetragrammaton, ineffabile.

Nomen Iehoua cur versum nõ sit.

Fons ascendebat.] Imitatur Septuaginta, qui & ipsi vertunt. πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, id est, Fons autem ascendebat è terra. Carpitur autem is locus à Iudæis, quod Hieronymus verterit fontem, cùm Hebraice sit אד, id est nubes. Mosen enim scribere, non fontem, sed nubem è terra eleuari solitam, qua irrigaretur vniuersa tellus, vt natura fit. Alioqui quomodo cohæret, vt fons ascenderet è terra, quo vniuersa humectaretur? Sed Hieronymus, vt dixi, imitatus est Septuaginta, qui vaporem hunc, quem sol suo calore efficit, fontem interpretati sunt: non quod re vera fons esset, sed quod instar fontis, omnia inundaret. Terra quoque quasi hortus nuncupata est, quam is fons irrigaret. Alioqui neque sanctissimi patres Græci ignorarunt hoc, quod de vapore modo dictum est. Neque propterea quod Septuaginta verterint fontem, non intellexerunt de vaporibus, ac nubibus hunc locum esse intelligendum. Theodoritus enim ea de re hæc refert. Docet, inquit, Moses terram fuisse tunc incultam, quod nemo adhuc inueniretur qui eam excoleret, neque superne caderent imbres, quibus ἀρδεύοι ἔχουσα τὴν μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν ὑδάτων ἐναπομείνασαν αὐτῇ ἰκμάδα, καὶ ἰκμάδα, id est, quibus inquit, fœcundaretur terra, quæ vitalem illum post aquarum recessum, contineret vaporem. Ita enim, inquit, interpretatus est Aquila, καὶ ἐπιβλυσμὸς ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς, id est, irrigatio ascendebat è terra. Ita attestatur & Eusebius, quendam Hebræum sibi retulisse, non F fontem haberi Hebraice, sed quoddam vaporis genus. Philon autem Iudæus videtur suas litteras ignorasse, quod cùm ex multis locis licet cognoscere, tum ex hoc præsertim. Exponit enim de fontibus qui è terræ visceribus surgunt, non de vaporibus. Videtur certe codices Hebræos non legisse. Vt enim fuit Græce doctissimus, ita fortasse ignorauit Hebraice. Is mirifice approbat æditionem Septuaginta, cùm tamen in ea tot errata deprendantur. omnes autem qui hunc locum (aliqui enim inuenti sunt) de subterraneis fontibus interpretati sunt æditione Septuaginta decepti videntur: vt est Vgo de sancto Victore, qui in libro de sacramentis per hunc fontem, quandam subterraneam abyssum putat intelligi. Chaldaica quoque æditio, quæ semper vera inuenitur, nubem non fontem interpretatur scilicet ענגא, id est nubes. Est autem & Hebraicum id nomen & Chaldaicum. Illud quoque obseruandum, quòd Hebraice non est ascendebat, sed יעלה id est, ascendet: neque propterea futuræ significationis est, sed vt verterunt Septuaginta, & Hieronymus. Nam peculiare in lingua Hebraica est, vt futuris pro præteritis imperfectis vtantur: siquidem eo carent tempore, sufficiúntque per futurum, quod vehementer obseruari velim. Dicetur quoque inferius de fluuio, diuidebatur in quatuor capita, cùm ibi etiam futurum sit. Hanc rem nos multis in locis annotabimus.

Fons pro vapore.

Terra hortus nuncupata.

Philõ suarum litterarũ ignarus.

Hebræi futuris pro præteritis imperfectis vtuntur.

Forma-

A *Formauit hominem de limo terræ,*] Hebraice expreſſius,& quod verum eſt, magis ſignificans. Finxit enim Deus primo hominem terreum, vt figulorum moris eſt, ideo Hebraice habetur. ויצר יהוה אלהים את־האדם עפר id eſt, & finxit Deus Tetragrammaton, hominẽ terreum: ac propterea vſus eſt verbo finxit. Atque hæc eſt cauſa quòd à Mercurio antiquiſſimo, & maximo Theologo, homines appellantur γηγενεῖς. id eſt, terrigenæ, neque aliud eſt Adam Hebraice, quàm terrigena Græce, & Latine. De qua re Gregorius Nyſſenus. ideo inquit apoſtolus, τὸν ἐκ γῆς ἄνθρωπον, χοϊκὸν ὀνομάζει, οἱονεὶ μεταβαλὼν τὴν τοῦ Ἀδὰμ κλῆσιν εἰς τὴν ἑλλάδα φωνήν, id eſt, hominem qui è terra fictus eſt, terreſtrem vocat, quaſi nomen Adæ in Græcã vocem vertens. Homini autem ita effićto inſpirauit animam Deus. Atque hinc argumentum eſt, prius corpus, quàm animam factum eſſe. Gregorius autem Nyſſenus diui Baſilij frater, vtrumque reiicit, neque, ſcilicet corpus ante animam, neque animam ante corpus effectum eſſe. Hoc enim magis Platonicum eſſe, & ab externa philoſophia petitum, quàm Chriſtianum. Illud autem, non quadrare naturæ. Nunquam enim eſſe organum ſine virtute. quapropter ſimul facta eſſe confirmat. Ioannes autem Damaſcenus corpus ante animã effectum eſſe aſſerit, vt & ſacræ atteſtantur litteræ, & vt ordo poſcebat, cæterarúmque rerum exemplum. Cùm enim homo omnium finis ſit, nouiſſimus tamen omnium conditus eſt. ait igitur, ἀλλ᾽ ἴσως εἴποι τις ἂν καὶ τινὸς ἕνεκεν, εἰ τιμιώτερον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, τὸ ἔλαττον πρῶτον δημιουργεῖται, καὶ τότε τὸ μεῖζον, οὐχ ὁρᾷς ἀγαπητὲ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως, τὸ αὐτὸ τοῦτο γέγονεν, ὥσπερ γὰρ οὐρανὸς καὶ γῆ, καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐδημιουργήθη, καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὰ ἄλογα, καὶ μετὰ
B ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ὁ τούτων πάντων τὴν ἀρχὴν μέλλων ἐγχειρίζεσθαι. τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσει, πρότερον τὸ σῶμα διαπλάττεται, καὶ τότε ἡ ψυχὴ ἡ τιμιωτέρα. & reliqua, id eſt, at quamobrem, dixerit fortaſſe quiſpiam, ſi anima longe præſtat corpori, quod imbecillius eſt, prius eſt conditum? Deinde quod præſtantius? At non cernis cariſſime, idem in vniuerſa conditione accidiſſe? Vt enim cælum, ac terra, ſol, luna, animalia, ac bruta, reliquáque omnia prius effecta ſunt, ac deinceps homo, cui omnium harum rerum imperium erat tribuendum: eadem ratione, in ipſo humano opificio, prius corpus, deinde anima, multo eo præſtabilior efficitur. Arbitror ipſe vtrumque verum eſſe poſſe. Illud autem verius cui à ſacris litteris euidẽtius eſt teſtimonium. Ruphinus tanquam rem hæreticam exiſtimabat, ſi quis crederet animam ante corpus eſſe conditam: atque in eo accuſat Hieronymum, licet falsò.

Terrigenæ homines.

Corpúſne an anima prius facta ſit.

Corpus ante animam factum.

In faciem eius.] באפיו, id eſt, in faciem vel nares eius: vtrumque enim nomen Hebraicũ ſignificat. In nares autem fortaſſe magis eſſet conſentaneum, quòd in his reſpiratio ſit poſita, & inde halitus hauriatur, & eò diuina penetrarit afflatio: atque ideo Aquila, & Symmachus μυκτῆρας vertunt, hoc eſt nares.

In faciem. In nares.

Plantauerat autem dominus Paradiſum.] Quanquam multa ac varia ab Hebræis, Arabibus, Chaldæis, Græcis, ac Latinis de paradiſo referantur, nihil tamen eorum attingere decreuimus, cùm noſtro id refragetur inſtituto, qui circa ſimplices voces tantum, nos verſaturos ſumus polliciti. Quod ſi quis ea de re accuratius cognoſcere voluerit, ab his petat ne-
C ceſſe eſt, quorum eſt munus copioſius hæc explicare. Apud quos quanta eſt rei ignoratio, atque obſcuritas, tanta eſt varietas ſententiarum. Neque tamen hæc tam ſicco pede præterire voluimus, quin tam obſcuræ, & ab humana intelligentia ſubmotæ rei aliquid luminis afferemus. Textus itaque Hebraicus ita ſe habet ויטע יהוה אלהים גן בעדן id eſt, Et plantauit dominus Deus hortum in Heden. Quod igitur vertit Hieronymus paradiſum voluptatis: Hebraicum habet paradiſum, vel hortum in Heden. Id quod & Septuaginta ſecuti ſunt, qui non Paradiſum voluptatis, ſed Paradiſum in Heden vertunt. καὶ ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲν, Quanquam inferius transferant & ipſi, παράδεισον τῆς τρυφῆς. id eſt, Paradiſum deliciarum. Tam igitur Hieronymus, quàm Septuaginta dubitaſſe videntur, an Heden eſſet nomen loci proprium vbi ſitus ſit Paradiſus, vel nomen ſignificans delitias, aut voluptatẽ. Vt eſt libro ſecundo Regum capite primo, qui veſtiebat vos in delitiis. Vbi Hebraice eſt. בעדנים in he-danim: plurale à ſingulari Heden. Pſalmo quoque 36. Torrente voluptatis tuæ potabis eos. Hebraice נחל עדניך. id eſt, Torrente voluptatum tuarum. atque alia eiuſmodi. Quod vero loci proprium ſit, primum ex Geneſi manifeſtum, cap. 4. Egreſſus Cain habitauit profugus ad orientalem plagam Hedẽ. Neque ibi Hieronymus Heden interpretatus eſt delicias, puto quòd nomen loci ſentiret eſſe. Euidentius etiam id cognoſcitur ex Ezechielis cap. 27. vbi multi populi, ac nationes numerantur, à quibus importarentur in Hieruſalem merces, inter quos populus Heden & Charan cenſentur. Ex quo loco

Paradiſus in Heden.

Heden pro priũ loci.

Paradisi regionem habitatam nec longe remotam ab Iudæa.

apertissime intelligitur, habitatam tunc regionem paradisi, & hunc esse locum, sicut & D reliquos. Ezechiel igitur sic inquit: Charan, & Heden negociatores tui. Nomina locorũ, pro ipsis incolis ponens. Si ergo ab Heden, id est, paradisi loco, ac regione negociatores in Iudæa accedebant, clarum est locum illum & habitatum fuisse, & non maximis spatiis remotum ab Iudæa extitisse. Et quoniam ibi per ordinem loci & populi numerantur, clarissime patet, cum simul Charan, & Chemma, & Heden recenseantur, istum Heden

Charan.

propè Charan atque ei vicinum fuisse. Charan vero scimus locum esse in Chaldæa, vel certe Iudææ propinquum, id est, Mesopotamiam, De quo Gen. cap. 2. sic habetur: Eduxítque eos dominus de Vr Chaldæorum, vt irent in terram Chanaam, venerúntque vsque Charan. Quæ res facit mihi fidem, fuisse ibi illum decantatissimum paradisum. Primum quia hic sunt illa quatuor flumina, quæ è paradiso egredi feruntur, præter Nilum, sed hoc soluemus inferius: Deinde quia terra illa omnium est amœnissima. Præterea etiam ex scriptoribus Græcis nouimus ibi plures fuisse nobilissimos paradisos, quorum nonnul-

Paradisus vox Persica.

los influeret etiam Euphrates. Sicut traditur & à Xenophonte. Nomen quoque paradisi, Persicum est. Quemadmodum & idem Xenophon scribit. Hortos inquit quos illi paradisos appellant. Philostratus quoque in vita Apollonij, de paradisis Persarum hoc modo meminit, μέλλων ἔφη ὁ Δάμις πρὸς θήραν γίνεσθαι τῶν ἐν τοῖς παραδείσοις χωρίων, εἰς οὓς λέοντές τε ἀποκλείονται, τοῖς βαρβάροις, καὶ ἄρκτοι καὶ παρδάλεις. id est, Cùm Rex inquit Damis

Procopius de paradiso

ad venandum iturus esset ad loca paradisorum, vbi leones, vrsus, pantherásque claudere barbaris moris est. Procopius quoque Cæsariensis, non aliud scribit de quodam in Africa E paradiso, vbi regia Vuandalorum esset, quàm quod traditur hoc loco, de paradiso Dei: in hunc modum ἔνθα δὴ βασίλειά τε ἦν τῶν Βανδίλων ἡγουμένων, καὶ παράδεισος κάλλιστος ἁπάντων, ὧν ἴσμεν ἡμεῖς, ταῖς τε γὰρ κρήναις κόμη δὴ καταρρυτός ἐστι, καὶ ἄλσους ἔχει πάμπολυ χρῆμα, ὀπώρας δὲ τὰ δένδρα μεστὰ εἰσὶ ξύμπαντα, ὥστε τῶν στρατιωτῶν ἕκαστος, τὴν καλύβην ἐν δένδροις ὀπώρας ἐπήξατο, καὶ τῶν καρπῶν, τηνικάδε ὡραίων ὄντων, ἐς κόρον μὲν αὐτῶν, ἀφίκοντο πάντες. Hoc est: Ibi regia principis Vuandalorum sita erat, & omnium quos ipse viderim pulcherrimus paradisus. Nam & fontibus totus erat irriguus, & nemora vndequaque virescebant. Arbores autem pomis erant onustæ, adeo vt ipsi milites, defixis late sub arboribus tentoriis, inde poma decerperent, & pro sua quique auiditate satiarentur, quæ pro anni tẽpore erant tunc matura. Eo nomine vtuntur & Hebræi aliquando, Salomon Ecclesiasticæ cap. 2. עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם כלעץ פרי Hoc est, Feci mihi hortos & paradisos, & plantaui in eis omne lignum fructiferum. Quod igitur fecit in terris mortalis Salomon, & alij Barbarorum reges: cur non idem longe diuinius ac venustius fecerit Deus, vt plantarit paradisum, in quo amœnissimę inuenirentur arbores? Verisimile autem est, fuisse ibi collem aliquem amœnum, atque excelsum, quem Deus omnibus suauissimis herbis, ac floribus, & plantis repleuerit. Ex quo post peccatum eiectus Adam fuerit, habitarit tamen propè ipsum. Quod potissimum sacrarum litterarum testimonio cognoscimus, quæ tradunt Cain circa locum illum paulò longe à patre habitasse: Profectus est inquit ad plagam orientalem Heden. Habitata itaque est plaga illa ad quam situs erat Heden, primum à Cain, dein ab aliis eius posteris: de quibus Ezechiel me- F

Paradisum non esse sitam extra orbem nostrum.

minit. Non est igitur, vt quicquam absurdum de paradiso cõminiscamur, vt eum vel extra nostrum orbem transponamus, vel non ad litteram, sed mystice quæ de eo commemorantur, intelligamus. Neque adeo inhumanus fuit Deus, vt voluerit huius rei ignoratione per omnes ætates homines torqueri: cùm neque vllum in sacris scripturis esse passus sit locum, quem si accurate pensitemus, interpretari non possimus: vt enim hoc loco ait Theodoritus, ἡ ἁγία γραφὴ ἐπειδ' ἂν βούληταί τι τοιοῦτον ἡμᾶς διδάσκειν, ἑαυτὴν ἑρμηνεύει, καὶ οὐκ ἀφίησι πλανᾶσθαι

Scriptura sacra se ipsam declarat.

τὸν ἀκροατήν. id est, Sacra scriptura, cùm explicare aliquid grande vult, ipsa seipsam declarat, neque patitur errare auditorem. Nam si extra nostrum orbem is esset, quomodo in terras nostras peruenisset Adam è paradiso pulsus? Cum pręsertim doceant diuinæ litterę, ab eo loco propagatum esse genus humanũ, id est à regione Chaldaica. Vbi & turris exædificata fuerit. Et inde in omnes terrarum partes homines sese diffuderint? Regiones insuper illæ, nominibus filiorũ Adam ac Noë, appellantur. Vt Magog, Madai, quæ est media. Quid, nónne Babylon, à Nérod in ea regione exædificata est? Iam vero arca Noë, nónne in mon-

Paradisus vbi sita. Niniue.

tibus Armeniæ requieuit, non longe scilicet ab habitatione Noë? Ibi igitur est paradisus, vbi conditus est homo, & vbi fuit prima hominum habitatio, & vnde propagatum est genus humanum. Hæc autem est Chaldea, atque Assyria, vbi & Niniue à primis illis hominibus extructa est. Qui ergo paradisum, vel sub æquinoctiali, vt Astrologi, vel extra nostrum orbem,

A orbem, vt alij multi constituunt, non videntur accurate omnes sacras litteras cōsyderasse. Qui item mystice, eundem paradisū intelligunt, eodem errore inuoluuntur. Quare nescio an erret Proclus, qui apud Hesiodum inquit, μακάρων δὲ νήσους εἰπὼν, παράδεισον αἰνίττεται, ἤγουν τὸ ἠλύσιον πεδίον παρ' αὐτοῖς λεγόμενον, παρὰ τὸ ἄλυτα τηρεῖν σώματα ἢ παρὰ τὴν λύσιν τῶν κακῶν. Hoc est, Vbi Hesiodus fortunatorū insulas meminit, Paradisum innuit, id videlicet, quod apud ipsos poëtas, Elysius campus appellatur, ab eo quod corpora immortalia præseruet, vel quod malorum solutioné efficiat. Quod si vates illa antiquissimi, pleraque à sacris litteris acceperunt, eáque aliis nominibus appellarunt, vt nos sæpius admonuimus, id quod etiam facturi sumus, non erit fortasse absurdum, iuxta Procli sententiam, vates illos vetustissimos credere, de paradiso sensisse, cùm beatorum insulas, & campum Elysium sæpius laudarunt. Nam & quidam è nostris, apud Græcos idem senserunt. Apud Gregorium sic legimus ἠξίωσαν δὲ καὶ αὐτοὺς, καὶ ἠλυσίων πεδίων, τουτέστι γῆς τινὸς ἀκηράτου, ἀνόμασαν δὲ οὕτως, τὸν καθ' ἡμᾶς παράδεισον, ἀπὸ τῶν μωσαϊκῶν βιβλίων, κἂν πρὸς τοὔνομα τοῦ παραδείσου διεφώνησαν, ἠλύσιον, πεδίον, καὶ ἀσφοδελὸν λειμῶνα προσαγορεύσαντες. Sapientes inquit, qui fuissent, in Elysios campos receptos asserebant, terram scilicet immortalé. Quo nomine appellabant nostrum Paradisum, ex Mosaicis libris edocti, licet in appellando eo discreparent, campum Elysium, vel pratum herbosū ipsum vocantes. Hunc paradisum non ignorarunt etiam Chaldæi. Extat enim in magicis eloquiis zoroastræorum, ζήτησον τὸν παράδεισον. quære inquit paradisum, quanquam Psellus asserat, eos mystice hic de paradiso loqui. Sic enim ea verba interpretatur.

Elysius campus paradisus.

B tur. χαλδαϊκὸς παράδεισος ἐστὶ πᾶς ὁ περὶ τὸν πατέρα χορὸς θείων δυνάμεων, καὶ τὰ ἐμπύρεια κάλλη, τῶν δημιουργικῶν πηγῶν, ἄνοιξις δὲ αὐτοῦ δι' εὐσεβείας, ἡ μετουσία τῶν ἀγαθῶν. φλογίνη δὲ ῥομφαία ἡ ἀμείλικτος τοῖς ἀναξίως προσερχομένοις δύναμις, καὶ τούτοις μὲν κέκλεισται διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα, τοῖς δὲ εὐσεβέσιν ἀναπέπταται. εἰς ὃν ἀνατείνονται. πᾶσαι αἱ θεουργικαὶ ἀρεταί. Chaldaicus inquit, iste paradisus est vniuersus diuinarum virtutum, quæ circa patrem sunt chorus, pulchitudinésque igneæ, promanationum à mundano opifice. Aditus autem eius per pietatem, est bonorum participatio. Flammeus autem gladius est inexorabilis potentia, his qui indigne accedunt. Et his quidem clauditur, quòd digni non sint: patet vero piis: dignos enim tanta re pietas eos reddidit. Quem spectant omnes virtutes quæ diuinos efficiunt homines. Rursus idem autor, clarius hoc ipsum paulo post explicat, vbi eadem præcepta Chaldaica, ad beneuiuendum eum cohortantur, qui paradisum velit adire. Quod hoc carmine innuitur.

Paradisus Mystice interpretatus

μέλλων εὐσεβέως ἱερὸν παράδεισον ἀνοίγειν, id est,

Qui sacrum cupias superum paradison adire:

Psellus inquit, ἱερὸς δὲ παράδεισος κατὰ χαλδαίους, οὐχ ὃν ἡ τοῦ μωσέως βίβλος φησὶν, ἀλλ' ὁ λειμὼν τῶν ὑψηλοτέρων θεωριῶν. ἔνθα τὰ ποικίλα τῶν ἀρετῶν δένδρα, καὶ τὸ ξύλον τὸ γνωστικὸν τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, τουτέστιν ἡ διακριτικὴ φρόνησις, ἡ διαιροῦσα τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, τουτέστι τὸ φυτὸν τῆς θειοτέρας ἐλλάμψεως, τῆς καρποφορούσης τῇ ψυχῇ ζωὴν ἐν τούτῳ γοῦν παραδείσῳ, καὶ ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ εὐνομία φέρονται. Hoc est: Sacer paradisus secundum Chaldæos, non is est, quem Mosis liber describit: sed pratum supernarum contemplationum, vbi variæ inueniuntur C virtutum arbores. Lignum quoque sciendi bonum ac malum, scilicet iudicandi prudentia, quæ bonum à prauo seiungit. Lignum etiam vitæ ibidem inuenitur, nimirum planta diuinioris illustrationis, quæ vitalem fructum parit animo. In hoc igitur paradiso, & virtus & sapientia, & optimus reip. status esse perhibentur. Vides ergo Chaldæos de mystico paradiso hic loqui. Quia vero non tollit Psellus paradisum terrestrem, etiam ad opinioné Chaldæorum, permittamus eum de cælo sentire. Improbatur autem etiam à sanctissimis viris Græcis contra Origenem mystica paradisi interpretatio. Præsertim cùm ad alia testimonia illud etiam maxime argumento sit, paradisum esse terrestrem, quia terra Iordanis & Pentapoleos ob amœnitaté, paradiso dei comparatur. Si autem mysticus esset paradisus, quo modo terreni loci ei compararentur? Epiphanius quoque contra Origenem ostendit paradisum esse terrestrem, quòd flumina ex eo egredientia, terrestria sint, quorum ex aqua ipse biberit, & si flumina terrestria, etiam reliqua. Animalia quoque adducta sunt coràm Adam, ergo in eo erant animalia. Non igitur erat, aut mysticus, aut extra nostrum orbem, aut ad lunarem circulum. Quanquam Philon Iudæus paradisum esse terrestrem neget. Nam cùm de plantis latissime disseruisset, demum hæc intulit. τοῖς εἰρημένοις ἐστὶν ἀκόλουθος καὶ ἡ τοῦ παραδείσου φυτουργία, λέγεται γὰρ, ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὲν κατὰ ἀνατολὰς, καὶ, ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε. τὸ μὲν οὖν ἀμπέλους καὶ ἐλαίων, καὶ μηλέων ἢ ῥοιῶν, ἢ τῶν παραπλησίων δένδρα, οἴεσθαι. πολλὴ καὶ δυσθεράπευτος ἡ εὐήθεια. His inquit quæ dicta sunt, consentaneum est,

Chaldæorū sacer paradisus.

Mystica paradisi interpretatio improbatur.

Philon contra.

t

vt de paradiso loquamur: scriptum enim est, Plantauítque Deus paradisum in Hedé ad ortum versus, posuitque ibi hominé quem finxerat. Arbitrari igitur, in eo vites, oliuas, poma, mala punica, & id genus arbores inueniri, adeo non est verum, vt summa etiam stultitia sit credere. Sed certe fallitur: Nam & Theodoritus hoc modo improbat eos, qui paradisum, cælum esse volunt τῆς θείας γραφῆς λεγούσης, ἐξανέτειλεν ἔτι ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς, πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν, τολμηρὸν ἄγαν, τὸ τοῖς οἰκείοις ἀκολουθεῖν λογισμοῖς, καταλιπόντας τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος, id est, Cum aperte sacra scriptura perhibeat Deú præterea plerasque è terra protulisse arbores, quarum aspectus esset pulcherrimus, gustus autem suauissimus: audacissimorú plane hominum est, diuini spiritus doctrina relicta, capitis sua somnia consectari. Hoc vt puto in Origenem dicitur, qui totam hanc de paradiso historiá mysticam esse vult, magis argutè quàm verè. Sacris igitur & scripturis & scriptoribus cósentientibus, verissimam esse de paradiso sententiam inuenimus, quam nos attulimus. Quanquam vero inueniantur apud Græcos, qui Heden, nomen regionis paradisi esse intellexerint, nemo tamen, qua terrarum parte ea esset, aperuit. Siquidem sæpe citatus Theodoritus inquit, Ἐδὲν οἱ μὲν τὸν παράδεισον αὐτὸν λέγεσθαί φασιν, οἱ δὲ τὸν τόπον πάντα, ἐν ᾧ, καὶ ὁ παράδεισος ἦν, ὅθεν καὶ ὁ ἀδὰμ ἐπλάσθη, καὶ ὁ ἀδὰμ ἀπὸ τῆς γῆς ἐν ἐδὲν γεγενῆσθαι προσηγορεύθη, ἐδὼμ γὰρ τὸ πυῤῥόν. Heden inquit alij quidem paradisum appellari asseuerant, alij locum vniuersum, in quo situs esset paradisus: quamobrem etiam Adam nuncupatus est, quòd è terra sit effectus, quæ fuisset in Heden. Quanquam hoc minime verum sit, non enim Adam ab Heden appellatus est, cùm varia sit vtriusque nominis & scriptura & significatio: Hæc tamen cum Hebræorum interpretatione consentiunt. Auen Ezra, ודעני מקום האדמה שנברא ממנה האדם קרובלגן עדן id est, Neque ignorare debes inquit, terram è qua homo fictus sit non procul à paradiso Heden extitisset. Dehinc infert, וישאומרים ס אדמה היא ארץ ישראל ותנה שכחו, id est, Et sunt qui putent hanc esse terram Israël, sed non considerarunt illud, Et factú est dum proficiscerentur ab oriéte. Per quod testimoniú, vult intelligi, longè eam regionem semotam à terra Israël fuisse. Igitur Heden regio est paradisi, quæ forte ab amœnitate ac voluptate nomen sortita est. Omnes enim regiones ac terræ, nomina acceperunt ab his, qui eas primi incoluerunt. Itaque Aegyptus vocatur Hebraice Mizraïm, qui fuit filius Chan, primusq; tenuit Aegyptum. Cus quoque apud eos Aethiopia dicitur, primú à Cus filio Chan, & fratre Mizraïm habitata. Atque item alia. At vero regio Heden, non ab vllo homine, vt ex scripturis colligimus, vocata est, sed à loci amœnitate. Hæc vt sæpius dictum est, neque extra nostrum orbem iacet, neque sub æquinoctiali posita est, neque sydera attingit, vt quidá opinati sunt, sed & sub ea cæli positura est sita, quæ & habitari posset, & habitata ac frequétata à primis hominibus eorúmque posteris fuerit, vt reliquæ prouinciæ: alioqui cur positi sunt cherubini ad custodiam, ne quis ingrederetur, nisi ibi prope essent homines? In hac Adam vixit: In hac educatus est Habel: Ad eius orientalé situm habitauit Cain: Hinc omnes profecti sunt homines: In ea habitatum est ante diluuium, quo tempore, neque Aegyptus, neque Aethiopia, neque Palæstina, neque terra Chanaan ab vllis hominibus tenebàtur. Nam post diluuium, Mizraïm, id est Aegyptus, & Cus primus Aethiopiæ incola, natus est. Eo tépore, neque Italia, neque Græcia, neque Arabia incolebantur. Eius autem loci homines, cùm essent corrupti, diluuiú perpessi sunt. Atque ideo in montibus Armeniæ requieuit arca, non procul scilicet ab Heden, id est prima hominú habitatione, vbi & Noac degebat. Hæc vna est causa quod Chaldæi, omniú sese antiquissimos iactát, numeranturq; apud eos quadringenta septuaginta annorum millia. Quod quanquam falsum sit, fuerunt certe hi omnium vetustissimi, & apud eos inuenti sunt homines. In his itaque locis erat & prouincia Heden, in cuius amœnissimo loco, diuina voluntate hortus pullularat. Neque enim Deus manibus suis eas arbores conseruit, sed is loquendi diuinarum litterarum modus est, quæ omnia referunt in Deum. Dicunt & eum Cete grádia procreasse, cùm tamen ex aquis hæ natæ sint Et in Iona, Cetum allocutum fuisse. Omnia quæ vel aëre, vel terra proueniunt, diuina scriptura facit ea à deo proficisci. Is hortus appellatus est etiam paradisus Dei, eo modo quo Hierusalem ciuitas Dei dicitur, & Sion mons Dei, non quòd præter cætera, ea loca crearit Deus, sed quòd aliqua Dei memoria in his esset. Eadem ratione, nó est suspicandum, Paradisum fuisse aliquem immortalem locum, aut nescio quid maximum ac diuinum habuisse, quòd & à Deo consitus narretur, & ibi, primi homines habitarint. Is enim, locus erat vt reliqui: amœnior tamen, ac suauior, quales insulæ fortunatæ esse memorantur. Atque hæc est causa, quòd prisci illi homines in tot annos vitam propagarent. Obtinebant enim regionem

Adam ab Heden.

Heden regio paradisi.

Paradisum in nostro orbe situm.

Armenia non longe ab Heden.

Chaldæi omnium antiquissimi.

Paradisus dei.

Cur prisci in plures annos vitã

D E F

A gionem temperatissimam: circa paradisum, vt qui in sulas fortunatas incolunt, qui diu viuere feruntur. Cognoscimúsque, hunc locum non adeò magnum fuisse, cùm hortus appellatus sit. Delegerat siquidem Deus locum periucundum, ac beatum, in quo primum fingeret hominem, cúmque sibi per summam charitatem associaret, quæ potissimum in eo erat sita, vt Deum suum amaret, cumq; vt dominũ coleret, ea obseruando, quæ præcepisset. Quod cum non fecisset, non iniuria pulsus inde homo est. Quapropter fabulas esse arbitror, quæ iste paradisus comminisci homines fecit. Nisi Adam peccasset, fore vt in eo paradiso iugiter homines habitassent. Nam etiam si Adam non peccasset, habitata tamen ista terra fuisset, vt nunc fit, & homines vel mortales fuissent vt nunc, aut congruo tempore in cælum fuissent assumpti. Neque enim delictum Adæ, corporis mortem intulit, sed animi: quia à diuino se desiunxit amore, eúmque vt dominum non est veritus. Nam cur IESVS CHRISTVS, generis humani reparator, cùm nos à peccato Adæ eripuisset, ex illo tépore corpora nostra immortalia nõ reddidit? Hęc dico non ignorás grauissimos, sanctissimósque viros, aliter sentire: quæ si parum Christiana sunt, retracto, promptéque refello. Habitata igitur tota terra fuisset, dictum enim est, Neque erat homo qui operaretur & custodiret eam, quanquam de paradiso id quidam intelligunt, non rectè: fuissent tamen omnia lætiora, ac quasi aurea sæcula, & ab ista felicitate transmissi homines ad æternam illam fuissent: transmissi inquam, vel per assumptionem animi vnà cum corpore, vel per suauissimũ è corpore discessum: Omniáque extitissent pacatissima, plena pacis omnia, & suauitatis.

propagarint quàm nos.

Adæ peccatũ non intulisse nobis corporis, sed animæ mortem.

B Quem statũ voluit reddere hominibus Dei filius, quod & fecit, in his qui piissime viuunt. Cuius aduentus in terras, imbuit nos cognitione diuina, illámque amisimus rusticitatem, quam cum patre nostro Deo, ob peccatum Adæ contraxeramus: regressiq; ad pristinũ illum statum sumus, vt Deum conditorem autoremq; nostrum agnosceremus, sicut & ipse Adam cognoscebat: sed is ob peccatum, ad diuinam fruitioné admitti non poterat. Atque hæc est salus, quá mundo attulit Dei filius, quod & à culpa Adæ per ipsum liberati sumus, & Deum patrem nostrum recognouimus: qui nisi venisset, mortem animi sempiterná defleuissemus. Cuius diuinitatis ignoratio sparserat per genus humanũ miserabiles errores, è quibus sæuissimæ calamitates postea pullularát. Erat ergo paradisus Heden, locus quidem amœnus atque odorus, his tamen casibus obnoxius, quibus & cætera mortalia obnoxia sunt. Atque hanc esse causam puto, quod is paradisus non inueniatur nunc, incultus enim fortasse redditus est, neque illam amœnitatis formá seruat. Eodémque forte modo, is Dei hortus deformatus est, quo Hierusalé ciuitas Dei euersa est, & Sion mons Dei. Arca quoque Dei vetustate contabuit. Omnia denique ea, temporis diuturnitate abolita sunt, in quibus longe diuiniora opera perpetrata à Deo sunt, quàm in Heden creatio Adæ. Vt ergo illa obliterata sunt, ita incultum, & informem nunc esse paradisum necesse est. Placétque vehementer, quod ait Chrysostomus, ante diluuium, & paradisum, & viam, quæ duceret ad ipsum, notam hominibus fuisse: post diluuium penitus ignoratam, his verbis: πρὸ γὰρ τοῦ κατακλυσμοῦ εἴδησαν καὶ τοὺς τόπους, καὶ τὴν ὁδὸν, τὴν ἀπάγουσαν, εἰς τὸν παράδεισον, τοῦ δὲ κατακλυσμοῦ γε-

Paradisus mortalitati obnoxius.

C νομένου, ἔξω ἐγένοντο τοῦ παραδείσου, καὶ μήτε νῶε λοιπὸν ἐγνώριζεν, μήτε οἱ ἐξ αὐτοῦ. id est, Ante enim diluuium cognoscebant homines & locum, & viam quæ duceret ad paradisum: post diluuium, extra paradisũ esse reperti sunt, & neque Noë, neque posteris eius vltra cognitus est. Innuens, vt puto, aquarũ illuuie arbores amœnissimas esse euersas, terram auté quæ suaues herbas pareret, vorticibus rapidissimis dissipatá fuisse, atq; ita locũ delicatũ cõcidisse, éque oculis mortaliũ euanuisse, vt post diluuiũ, ne vestigiũ quidé appareret: facta diuini & cælestis loci misera immutatione, propter hominũ scelera: quod aliis etiã locis & rebus accidit, vt quas Deus reperisset, propter hominum impietatem sint dirutæ, ac dissipatæ. Quod auté Enoc, & Elias, & Ioannes apostolus, in eũ locum translati feruntur, id eadem facilitate refellitur, qua asseritur. Quo quæso ex idoneo loco scripturarum id colligitur? Elias fateor assumptus est: sed num in paradisum? quis tam audax est, qui hoc ausit asserere, cùm id nusquam memoriæ proditum inueniatur? Eodem modo Enoc assumptus est: sed quem in locum scriptura non refert? Eadem de Ioanne dici possunt. Quòd si hi cum corpore assumpti sunt, arbitror eos ibi positos, vbi & IESVS cum corpore versatur. Neque vero propter corpus in hunc paradisum erant transferendi, cùm glorificata corpora, aliam recipiant naturam: quod & in IESV Christi corpore accidisse didicimus, qui ianuis clausis ad Apostolos penetrauit. Quod enim in paradisum terrestrem hi transmissi non sint, indicat & Psellus in Chaldaicis præceptis, hoc modo: Hoc inquit præceptũ: παραινεῖ ἵνα καὶ

Paradisus diluuio euersus.

Enoch, Elias & Ioannes an in paradisum translati.

αὐτὸ τὸ σῶμα, ὅπερ φησὶν ὕλης σκύβαλον, πυρὶ θείῳ ἐκδαπανήσωμεν, ἢ ἀπολεπτύναντες εἰς αἰθέρα κουφίσωμεν, ἢ μετεωρισθῶμεν ὑπὸ θεοῦ εἰς τόπον ἄυλον καὶ ἀσώματον, ἢ ἐν σώματον μὲν, αἰθέριον δὲ, ἢ οὐράνιον, οὗ δὴ τετύχηκεν, ὅ, τε Θεσβύτης Ἠλίας, καὶ πρὸ τούτου Ἐνὼχ μεταθέντες ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, καὶ εἰς θειοτέραν λῆξιν ἀποκαταστάντες. καὶ μηδὲ τὸ τῆς ὕλης σκύβαλον ἤτοι τὸ ἑαυτῶν σῶμα χαμαὶ καταλιπόντες, id est, Admonet, vt corpus etiam ipſum, quod materiæ fruſtum & quaſi excrementum eſſe dicit, diuino igne abſumamus, vel extenuatum in æthera ſubleuemus: vel tollamur à deo in locum immaterialem & incorporeum: aut corporeum quidem: ſed ætheriũ, aut cæleſtem. Quam ſedem ſortitus eſt Thesbytes Elias, & ante eum Enoch, tranſlati ab hac vita in ſtatum diuiniorẽ, vt neque ipſius materię fruſtũ, vel propriũ corpus in hac valle reliquerint. Quamobrem non eſt cur putemus eos homines, in paradiſo eſſe poſitos propter eorum corpora. Quanquam igitur inueniatur regio Heden in qua erat paradiſus, ipſe tamẽ paradiſus non inuenitur, idque in cauſa, quod ab illo tempore is locus ſqualidus & incultus eſt effectus. Erat enim hortus, atque ea eſt hortorum natura vt facile poſſint ſqualleſcere. Animaduerte itaque, quàm clarè ac perſpicuè de paradiſo loquantur diuinæ litteræ. Primum regionem deſcribunt, in qua is eſſet poſitus, deinde in quam mundi partem ſpectaret. Hebraice enim ſic eſt: Plantauerat autem dominus paradiſum in Heden ab oriente vel à plaga orientali, ſic enim transferendum eſt, quod Hieronymus vertit à principio, vt poſtea dicemus. Deinde nomina fluuiorum ponuntur, qui ex ea regione egrederentur: atque inde profecti, quas terras peragrarent. Quos cùm in Chaldæa eſſe compertum ſit, vel circum, neque enim ad amuſſim deſcribere poſſum: quid ſupereſt iam, quod de cognoſcendo terreſtri paradiſo deſideretur? Reliquum itaque eſt explicare, quod omnem hanc rem perplexam tenet. Nam ſi paradiſus in ea mundi parte eſt poſitus, quam diximus, quo modo cohæret vt quatuor flumina, infinitis ſpaciis à ſe diſſita, tanto etiam mari interiacente, ex eo loco egredi poſſint? præſertim cùm horum fluuiorum fontes iam alibi eſſe reperti ſint. Et de Euphrate quidem ac Tygri nihil commouemur, cùm eandem habeant originem: & ex ipſo Heden certum ſit eos emanare, aut alibi naſcentes Heden primum influere, indéque egreſſos à ſe inuicem abiungi, vbi mox abiunctis diſſociantur aquis. At Ganges? at Nilus? quorum tametſi fontes non adeò certi ſint, alter tametſi à meridie, alter ab aquilone oritur. Poſſunt igitur hi vnum habere fontem? Aut poteſt eſſe verum, quod alij prodiderunt, vt ex vno fonte prodeant, ſed ex æditiſſimo loco ruentes, in viſcera terræ condantur, pérque immenſos terrarum tractus profluant, poſt hæc emergentes, diuerſas habere origines videantur? Num poſſunt tantam maris vaſtitatem traiicere, tot terras, tot montes penetrare, dein in auras erumpere? Quæ quia vera eſſe non poſſunt, quærenda eſt alia huius nodi ſolutio. Primum itaque verba ex contextu Hebraico proferamus, quæ in hunc modum habent, ונהר יצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים Hoc eſt, Et fluuius egrediebatur de Heden, ad irrigandum hortum, & inde diuidebatur, & erat in quatuor capita ſicut vertunt & Septuaginta. Primum igitur ſcribit fluuium non de paradiſo, ſed de regione Heden promanare, atque inde ferri per hortum, vt eum irrigaret: quem cùm eſſet egreſſus, quatuor efficeret capita, ſicut Padus, qui Ferrariæ proximus, in duos ampliſſimos amnes diſtribuitur. Cúmque eorum alter ad Ferrariæ mœnia attigerit, ibi in duos quoque latiſſimos amnes diuiditur, qui diuerſis itineribus, mare Adriaticum influunt. Non erat itaque in paradiſo, fluuij illius maximi, qui in quatuor flumina diuideretur origo, ſed in regione paradiſi, procul aut propè paradiſum, qualis erat paradiſus ille Cyri, ſua ipſius manu conſitus, quem Euphrates à ſuis fontibus remotiſſimus influebat. Potuit itaque etiam Dei paradiſus, ab ortu huiuſmodi fluuij, eſſe quã remotiſſimus. Quod autem dicit illinc, diuidebatur, non illinc, id eſt, à paradiſo, ſed à regione Heden, quæ vt erat ampliſſima, ita in varias terras mittebat diuiſos amnes: quorum ſeparatio, procul aut propè fieret à paradiſo. Hunc itaque maximum fluuium arbitror eſſe eum qui ex Tigri & Euphrate commiſcetur. A ſuis enim fontibus profecti coëunt inter ſe, dehinc Meſopotamiam efficiunt: atque hoc eſt, quòd Heden ad hæc loca eſſe neceſſe eſt. Nam apud Ezechielem recenſentur ſimul Heden & Charan. Charan autem eſt Meſopotamia. Igitur Heden ei vicina, illic ſit neceſſe eſt. Inde itaque Tigris atque Euphrates diuiduntur, quorum origo in monte tauro eſt, vt teſtatur Strabo: eorum vero fontes: περὶ δισχιλίους καὶ πεντακοσίους σταδίους, id eſt, circiter bis mille & quingenta ſtadia abiunctos eſſe tradit. Quod etiam clarius exponit Procopius, qui cùm de Meſopotamia obiter ſcriberet, hæc de his fluuiis refert. καὶ πηγαὶ δύο ἐνθένδε ἐξίασι, ποταμοὺς δύο ποιοῦσαι αὐτίκα, εὐφρά-

Paradiſus cur nõ inueniatur, cum locus ĩ quo ſitus erat, extet.

De quatuor fluminibus paradiſi.

Padus.

D E F

Αὐφράτην μὲν ἡ ἐν δεξιᾷ, ἡ δὲ ἑτέρα, τίγρην ὄνομα id est, ex hoc mõte duo fontes oriũtur, qui ilico duo efficiuntur flumina: dexter quidẽ fons Euphratem, leuus autẽ Tigrim. Igitur ambo ex vno loco non prodeunt, nisi forte alibi oriantur, subtérque terram perfluentes, inde ex monte tauro emergant. Atque hoc modo facile est, de Tigri & Euphrate soluere. *Euphratis et Tigris ortus.* Quod autem de Gange & Nilo traditur, vix explicari potest. Hoc vnum afferre possumus, non constare, an Phison sit Ganges, sunt ex Græcis, qui dicant hunc esse Danubium. Quidam Hebræorũ asserunt eum esse fluuiũ Ægypti: ideo Auen Ezra, אמרו הגאון כי פישון יאור מצרים *Phison.* Vir, inquit, præstantissimus asseruit Phison amnem esse Ægypti. Quid quod sacræ litteræ tradunt, hunc terram Chauila, quæ corrupte à nobis terra Euila dicitur, circumire: & tamen inferius cap. 10. inuenies Chauila appellari Getuliam. Si igitur Phison est Ganges, num circuit omnem Getuliam, quæ in Aphrica est, ille autem in India? *Chauila. Euila. Getulia.* Quanquam non me fugit, duos Chauila fuisse, quorum alter Getuliæ nomen indiderit, alter regioni quæ proxima est Ophir, vnde aduehebatur aurum: quorum prior nepos erat Cham. alter ex linea Sem filius Heber. Sed tametsi hanc influit ac peragrat Phison, non est tamen compertum, an hęc sit India. Nam inferius ca. 25. dicitur. Habitarunt à Chauila vsque Sur. ex quo loco cognoscitur hæc non esse India, neque Aethiopia. De Geon quoque maxima ignoratio, tradunt plerique hunc esse Nilum, eo quod scriptura eum asserat omnem terram circumire Aethiopiæ. *Geon. Nilus.* Alij propè terram Israël eũ esse perhibent. Sic enim Auen Ezra: ויד ובני גיחון קרוב מאד ארץ ישראל כן כתוב והורדתם אותו אל גיחון, Hoc est: Constat Geon propè terrá
B Israël esse, eo quòd scriptum sit: Et deducetis eum in Geon. Locus autem quem citat, est Regum 3. cap. 1. Quanquam ibi Geon Nicolaus non malus autor interpretatur piscinam Siloë, alij autem fontem esse asserant: is tamen Hebræus sentit hunc esse eundem Geon, qui ex regione paradisi oriretur. Si autem is proximus terræ Israël est, fieri non potest, vt is Nilus sit. Quare nescio an error habendus sit, si dixerimus nec Geon esse Nilum, nec Phison Gangem, sed duos alios fluuios, qui proximi sint Euphrati & Tygri. Nam & Isidorus refert flumen, qui dorinx appelletur, siue Araxes è paradiso emergere, vt scribit etiam Albertus, non semper malus autor: licet eius lapsus non possit eo loco ferri, qui de rerum proprietatibus lib. 4. scribit Geon, id est Nilum, esse fluuium Mesopotamiæ. *Dorinx fl. Araxes flu.* Procopius etiam scribit Narsinum flumen esse non exiguum propè Euphratem, quem etiam influit. Hæc inquam flumina dicerem potius esse Geon, & Phison, nisi nomina regionum obstarent, quas illa peragrare feruntur, verumetiam hoc Deo duce, spero me aliquando soluturum. Nam Cus non videtur semper illam Aethiopiam significare, vbi Nili fontes esse perhibentur: sed etiam Arabiam, & omnem eam oram, quæ in mare oceanum spectat. *Cus et Aethiopia & Arabia dicitur.* Nam Madianitæ, Aethiopes aliquando vocantur, qui tamen propè Palæstinam positi sunt. Et Sephora vxor Mosis Aethiopissa dicitur, & tamen ex terra Madian erat. Quare si Geon peragrare Aethiopiam dicitur, non cogimur propterea de Nilo id sentire, sed etiam de alio fluuio. Phison quoque non esse Gangem, vel illud argumento est, quòd scribitur, terram Chauila peragrare, at hæc ea esse videtur, quæ ab historicis vocantur *Phison non esse Gangẽ.*
C Cabalia aut Cabana, quæ prope Mesopotamiam est, atque ideo vnus ex fluuiis Heden eam influit & peragrat. *Chauila Cabalia Cabana.* Procopius quoque scribit vrbem esse Mesopotamiæ, quæ vocatur Phison, quæ forte à flumine nomen sortita est. Hæc igitur sunt adeo obscura, adeóque à nostra intelligentia remota, vt non permittant nos quicquam certi asserere. Erit igitur sacrarum litterarum studiosissimi cuiusque, ea perquirere, quos plurimos iam fore auguramur, nos quod potuimus, in hac re præstitimus.

A principio.] Diximus pauloante, Hebraice esse מקדם hoc est à principio, vel ab oriente. Itaque Hebraica vox tam ad tempus, quàm ad locum refertur. quicquid ergo vel loco vel tempore antecedit, Chadmon dicitur, & huiusmodi antecessio Chedé. Hinc igitur facta est varia & Septuaginta & Hieronymi interpretatio: siquidem Septuaginta, hoc quod Hieronymus vertit à principio, illi κατὰ τὰς ἀνατολάς, id est, ad orientem, nempe ad locum respexerunt: Hieronymus autem ad tempus. *קדמון קדם* Ad tempus enim id nomen aliquando spectare, Deuteronomij cap. 33. cognoscitur. ומראש הררי קדם Et de capite montium æternitatis. & psal. xliiij. בימי קדם in diebus æternitatis, & alia infinita vbi semper eadem est vox quæ & hic. Pro loco vero ponitur inferius cap. 3. וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים Et posuit à parte orientali horti Heden Cherubinos, vbi Hieronymus, quod est à parte orientali paradisi, vertit paradisum. Intellexit itaque ibi eam vocem ad locum, non ad tempus referri. mirum igitur est cur & hic non idem seruarit. Et quod magis mirum, non per

Paradisus an ante cælum & terram factus sit. inscitiam eo modo transtulit, sed studiose: opinatus, ante cælum & terram factum esse paradisum. secutus etiam aliquot interpretes, Aquilam scilicet & Theodotionem. Sed hoc falsum esse comprobatur, ex paulo ante citato loco: quanquam cognoscimus, eum non semper in ea sententia perstitisse. Omnino igitur ad locum spectat, sicut & Septuaginta verterunt, & vt admonent Hebræi. præsertim vocum interpres apud eos, qui huius vocis multiplicem significationem afferens inquit. פה שהוא שם לפאת המזרחית, hoc est significat quoque partem, quę in ortum obuersa est. Dein citat hunc locum. Quare non ad tempus, sed locum referenda est. D

Produxítque Dominus de humo.] מן האדמה è terra, nequis deciperetur, credens hic aliud humum, aliud terram esse.

Omne lignum pulchrum visu.] Primum obseruandum est, moris Hebræorum esse, vt ligna, arbores ipsas appellent. Cùm ergo lignum vitæ dicitur, non est de materia illa arida sentiendum, vt crassi quidam credunt: sed de arbore quæ eiusmodi fructus æderet. Arbor quoque in eadem lingua pro fructu ponitur. Quare lignũ vitæ, arbor erat, è qua vitales fructus carperentur, immortalitatémque illam efficerent. arbor inquam, cuius fructu degustato, vita quędam per omnia corporis membra se diffundebat, quam si post lapsum, homo degustasset, mori nullatenus potuisset. Ante casum vitam & iucunditatem illi suggerebat, adeo fuit humanus in ipsum Deus. Obseruare vero oportet locutionem Hebraicam. in ea enim lingua denominata non inueniuntur, sed eorum loco denominationibus vtuntur, vt dicant virum mendacij, virum veritatis, id est mendacem, & veracem. ita hoc loco, arbor vitæ dicitur, id est arbor vitalis, quemadmodum ambrosiam aut nectar, aut lucem vitalem diceremus. omnia videlicet, quæ vitam quandam afferunt, sicque hoc loco, vitalem dici arborem existimo, quia illius fructus vitales essent, & vires corpori suggererent. E

Arbores Hebræi ligna vocant arborésque pro fructu ponunt.

Arbor vitæ, pro vitalis.

Bdelliũ varie versũ.

Bdellium.] Ex Hebræo ductum בדלח bedolac. Maxima circa hoc nomen tam apud Græcos quàm Hebræos discrepantia. Septuaginta hunc lapidem vertunt ἄνθραξ. id est, carbunculum, qui lapis est fulgidus ac lucens, vt etiam testatur Hieronymus: quamuis iidem Septuaginta alibi crystalum interpretati sunt. Alij smaragdum. Hebræi hodie communiter dicunt esse crystallum. Hebræus autem Agaon sentit bdolac lapillos esse perexiguos, ac rotundos, qui ex aquis prodeant: de qua re Auen Ezra ואמר הגאון כי הבדולח הם האבנים הקטנים עגולים היוצאים מהמים שהם דקים hoc est: Vir excellentissimus opinatur bdolac esse lapillos paruos ac teretes, qui ex aquis emergant, qui minime crassi sint. Plinius autẽ bdelium gummi esse scribit, distillans ex arbore eiusdem nominis, inde cõgelascere, lapidémque fieri. Nicolaus autem id ignorasse videtur, qui sentiat arborem esse aromaticem, neque aliud addit: verum si bdellium gutta est, vt vult Plinius, quomodo in fluminibus nascitur, vt hic traditur? Quare obscuriora sunt hæc, quàm liceat explicare, vel ad pietatem referat, nam quanta sit in interpretandis his lapidibus dissonantia, ex eo vel manifestum: nam hunc, qui mox sequetur scilicet shoham, Aquila Symmachus & Theodotion, onychinum sunt interpretati: LXX. in Exodo, smaragdum verterunt: Iosephus dicit esse sardonychum. Similiter hunc qui tharsis Hebraice vocatur, Aquila chrysolitum, Symmachus hiacynthum interpretatus est. Ego quidẽ existimo bdellium vniones significare, quia manna in sacris litteris huic comparatur, Numerorum libro cap. 11. vbi dicitur, species eius erat כעין הבדלח hoc est, Sicut species bdolac, Manna vero sicut margaritum est. F

In lapidorum nominibus mira interpretũ discrepãtia.

Bdolac vniones.

Et lapis onychinus.] שהם shoham. Quod Septuaginta vertunt καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος, hoc est lapis prasinus, qui vt nomen indicat, viridis ac coloris herbacei est: at onychinus, potius ad candorem vergit, ac nigrorem. Vnguis enim humani similitudinem, vnde & dictus est, imitatur. Quare longe alius est is ab illo. Cum Hieronymo aliqui Hebræorum sentiunt, præsertim Agaon, qui de eo lapide hæc perhibet, השהם אבן יקרה לבנה והיא צחה ואנחנו לא נדע hoc est: Shoham, lapis preciosus est, candidus ac impermistus. deinde addit Auen Ezra. Nos autem hæc ignoramus: quamobrem etiam Hebræi, se proprie quales hi lapides sint, nescire ingenuè fatentur. Cur itaque mirum, si & Hieronymus, & LXX. à se inuicem discrepant: quanquam Hieronymus secutus sit alios interpretes, qui onychinum verterunt, vt ipse testatur in quęstionibus Hebraicis.

Prasinus. Onychinus.

Ipse vadit contra Assyrios.] קדמת אשור hoc est plagam orientalem Assyriæ. Aliquid autém hoc discrepat ab illo. Hieronym⁹ imitatur Septuaginta, qui & ipsi vertũt κατέναντι ἀσσυρίων. aduersus Assyrios. Strabo de eo flumine eadem prope scribit, quæ & Hebraicum. ῥεῖ δὲ πρὸς τὴν ἀσσυρίας. fertur autem Tigris ad Assyriam quæ in ortum spectat.

Ipse

A *Ipse est Euphrates.*] הוא פרת hu Perat. Duæ sunt partes: hu id est, ipse est: Perat, Euphrates. quas corrupte videntur antiqui copulasse, noménque Euphratis fecisse: cùm tamen Perat sit eius nomen, itaque Phrates Græcè esset dicendum. *Euphrates.*

Præcepitque ei dicens.] ויצו יהוה אלהים על האדם Et præcepit dominus Deus super Adam. Perinde ac si diceret, legem promulgauit de homine, cui semper esset obtemperaturus: præposito etiam transgredienti capitali supplicio. Est autem & Phrasis Hebraica, quam neque seruarunt Septuaginta, sicut neque Hieronymus.

Faciamus ei adiutorium, &c.] Hebraice non est faciamus sed אעשה faciā, Quòd autē vertit, simile sibi: Hebraice כנגדו è regione illi: vel, correspōdens illi: neq; aliud est, quā quod vertit Hieronymus. Quòd autē vertit, faciamus, non faciam, secutus est Septuaginta, qui ipsi trāsferunt ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. id est, Faciamus ei auxiliatricē congruentē illi. arbitramur autem hoc sumptū esse ex præcedentibus vbi est faciamus. Verū hæc nihil ad rē.

Immisit Dominus soporem.] ויפל תרדמה Fecit illabi soporem: quem Aquila vertit κάρον, id est, somnum profundum, ac quasi lethargum: at Septuaginta ἔκστασιν ecstasin, hoc est, mētis secessum & alienationē. Quæ erat & Latina antiqua interpretatio, sicut exponit & Augustinus: ad verbum Hebraicū soporē significat, thar dema: ducitur enim a רדם radam, dormire. Septuaginta vero, ignoro an de somno senserint: potest enim ecstasis accidere non dormientibus. Omnino verbum Hebraicum, somnum intensum significat, sicut interpres vocum exponit, qui de ea voce inquit, שינה חזקה Cuius vocis significatio, est somnus vehemens. Aeditio quoque Chaldaica vertit, שנתא id est, immisit somnum. *תרדמה*

B

Hæc vocabitur virago.] לזאת יקרא אשה, Huic vocabitur virago. Ex hoc eliciunt Hebræi, suam linguam primam omnium extitisse: vt enim à viro mulier ducta est, ita à viri nomine, nomen mulieris ductum est, ipso impositore Adam, quod in nulla alia fieri lingua asserunt. Isc enim Hebraicè vir, Isca mulier: quam analogiam si nos sequi vellemus, à viro, vira dicendum esset. propterea hanc rem Hieronymus, quantum Latinitas pateretur, expressit: voluit enim à viro ducere viraginem, cùm tamen virago Latine mulier cordata ac robusta vocetur. Septuaginta non ausi fingere nouum nomen, non ostenderunt quid traderet sacra scriptura, vertunt enim αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ἐλήφθη. Hæc vocabitur mulier, quia de viro sumpta est. Verum hoc pacto, quid mulieri cum viro, cùm nulla sit in nominibus affinitas? hoc certe & à Diodoro animaduersum est, qui hoc loco sic ait, τὸ μέν τοι αὕτη κληθήσεται γυνή. ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη, οὐ δοκεῖ τινα σώζειν ἀκολουθίαν, εἰ γὰρ ἐπειδὴ πλευρὰ τοῦ Ἀδὰμ, ἡ Εὔα διὰ τοῦτο γυνὴ, ἄμεταὶ ταῦτα γυναῖκες ἄρα οὐκ εἰσὶν ἐκ τῶν ἀνδρῶν. Illud inquit, hæc vocabitur mulier, quòd de viro suo sumpta sit, nullam videtur seruare consecutionem: si enim propterea Eua mulier est, quòd è costa viri constructa sit, reliquæ mulieres non erunt, quia ex viris non sunt. Deinde infert, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο ἑρμηνεύσαντας τὸ σφάλμα. μὴ γὰρ εἰρηκέναι τὴν γραφὴν γυνὴ, ἀλλ' ἡ ἄνθρωπος. Sed ab ipsis inquit interpretibus error emanauit: non enim diuina scriptura dixit, hæc vocabitur mulier, sed homo. ὅσα μὲν γὰρ ὀνομάζει τὸν ἄνθρωπον, δασυτάτῃ προφορᾷ τῆς φωνῆς χρωμένη. ἴσσα δὲ τὴν Εὔαν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. C καὶ τοῦτο δοκεῖ μοι, μᾶλλον ἔχειν τὴν ἀκολουθίαν. Quatenus quidem hominem ipsum vocat, crasso vocis sonitu vtens. Iscam vero ipsam Euan à viro, atque hoc mihi magis videtur consentaneum. Habes ergo etiam diuinos illos viros non ignorasse, quæ velut abstrusa in sacris litteris delitescunt. Fuerunt etiam apud Græcos qui Hebraicam analogiam secuti sint: nam Aquila nouum excogitauit nomen Græcis antea inauditum, siquidem ab ἀνήρ hoc est vir, duxit ἀνδρίς, quasi vira: alij ex Hebraico & Græco, vnum nomen fecerunt εἰσσανδρος, ab Isca mulier, ἀνήρ, vir: quasi vir in mulierē formatus: idem enim sunt, solo sexu discrepantes. *Lingua Hebraica an prima.* *איש, vir.* *אשה, vira.* *Virago.*

Et adhærebit vxori suæ.] Nihil referre putamus, quod Hebraice sit באשתו Cū vxore sua: Nō: vxori suæ: quanquā ea sit phrasis Hebraica: verbo enim דבק hoc est adhæreo, præpositionē, in, adiungūt. Septuaginta appositissime verterūt καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Et adglutinabitur vxori suæ. Ea enim viri ac mulieris cōiunctio esse debet, vt nulla arctior reperiri possit. Quòd autē dixit vxori suę, aduertēdus est sacrarū litterarū loquēdi mos: marit⁹ enim in his litteris, vir nūcupari solet, vxor autē, mulier: neq; in ea lingua, nomē viri à nomine mariti distinguitur: sicut neque nomen mulieris, à nomine vxoris: ideóque hic cùm dicitur: & adhærebit vxori suæ, est אשה quod supra significabat virginem, aut mulierē, hic autē vxorem. Hoc fecit vt Cyprianus, tractatu de bono patientię, citarit locū ex sequēti capite hoc modo ex Septuaginta: Quia audisti, inquit, vocē mulieris tuæ, & mādueasti ex illa arbore. Rabi Mose hāc linguā ideo sanctā ac sacrā nūcupari existimat, quòd honestissime semper *Hebraica lingua, cur sancta vocetur.*

A non ad oculos corporis ſpectat, ſed ad ſcientiam. Hoc enim eſt quod ſupra pollicitus fuerat ſerpens, eos fore ſapientes, ſi ex ea arbore deguſtaſſent, quæ deguſtata eorum patefecit oculos. Licet diabolus ea ratione eos fefellerit, promittens eos fore, aut deos aut angelos. Eandem ſentētiam videntur ſecuti etiam Septuaginta qui vertunt, καὶ ὡραῖον ἐστὶ τοῦ κατανοῆσαι. & quod pulchra arbor eſſet, ad intelligendum, vel intuendum. Veruntamen Hebraica, etiam hoc pacto verti poſſunt, Et quòd ea arbor cognitu appetibilis eſſet. vt quemadmodú dixerit eam oculis corporis ſpectatá delectationem afferre ſolitam, ita eandem exhibere voluptatem, ſi quis eam agnouiſſet, animóque comprendiſſet, & quod intelligentiæ eximium pareret gaudium. Hanc ſententiam fortè ſecutus eſt Hieronymus: mihi certe, vtrunque videtur probabile. Hunc locum impius Porphyrius, ſic enim Græci appellant. δυσσεβῆ, hoc modo labefactabat. ſic dilemma texens, τὸ φυτὸν ἐκεῖνο, ἢ κακῶς, ἢ ἀγαθῶς ἐφυτεύθη μέλλον προξενεῖν τοῖς ἀνθρώποις θεὸν, πάντως φανερῶς ἀπηγορεύθη φθονοῦντος τοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις τῆς γνώσεως, καὶ μωροὺς αὐτοὺς βουλόμενος. Ea, inquit, planta, aut in bonum, aut in malum plantata eſt. ſi in bonum, vt vos aſſeritis, eo quòd per eam diuinitatem acquiſituri eſſent homines, inuide certe prohibita eſt à Deo hominibus, quaſi volens eos ea cognitione carere, & in ſumma ſtultitia eos viuere. Reſpondet diuus Gregorius, quòd in bonum plantata ſit, ſed οὐ καλὸν, ὅτι οὐκ ἐν καιρῷ, καλὸν μὲν ἁπλῶς, Non fuiſſe bonam: quia non in tempore, ſed bonam ſimpliciter. Et optime quidem reſpondet: nam pleraque optima ſunt, quæ ſibi reddunt homines peſtilentiſſima, propter errorem & inſcitiam. Porphyrius autem & in
B aliis pleriſque falsò Chriſtianos inſectatus eſt, quod & reliquis philoſophis peculiare fuit. Arborem autem ſciendi bonum & malum, non ratione deguſtantium appellatam puto, ſed experientiæ boni & mali. hoc eſt, qua probaretur, an homo bonus eſſet vel malus, vt eam in medio paradiſi poſuerit Deus, quo bonitatem vel prauitatem hominis experiretur. Bonum ſiquidem & malum, obedientia & inobedientia hoc loco appellantur. Quæ ſententia probabilis admodum mihi videtur. Vbi autem dicitur, eritis ſicut dij, ſcientes bonum & malum: dicendum, eos diabolum decepiſſe, perſuaſiſſéque eis, vocari eam arborem ſcientiæ, non probationis: atque ita in errorem induxiſſe. Hæc expoſitio non pertinaciter à me aſſeritur: puto enim etiam aliquid arcanum ſub hiſce verbis contineri.

Porphyrius. δυσσεβής, id eſt impius.

Arbor ſcientiæ boni & mali, cur ſic dicta.

Bonum & malū quid hic.

Dedit viro ſuo.] Nihil refert quòd omiſerit, עמה id eſt, Dedit viro ſuo ſecum, quod non omiſerunt Septuaginta μετ' αὐτῆς. indicat eos ſimul comediſſe: quanquam id erat notiſſimum.

Et cùm audiſſent vocem Domini, &c.] וישמעו את קול יהוה. Et audierunt vocem Domini Dei. Primum obſeruandum, tam Hieronymum, quàm Septuaginta, variare ab Hebraico: neque enim Hebraice eſt, poſt meridiem, additum à Hieronymo ac Septuaginta, qui ſic aiunt καὶ ἤκουσαν φωνὴν κυρίου τοῦ περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ, τὸ δειλινόν: & audierunt vocem Domini Dei deambulantis circa veſperum. Et mirum etiam eſt, cur auram omiſerint, cùm in Hebraico habeatur. Eſt autem רוח quod & ventum & auram ſignificat. Nulla itaque eſt cauſa cur Septuaginta, ventum aut auram ſilerent. Quòd autem Hieronymus ver-
C terit poſt meridiem, ex eo eſt, quòd Hebraice לרוח היום deambulabat, inquit, Dominus aduentum diei: diem ergo retulit ad meridiem: Septuaginta ad veſperam. Dicunt aliqui ex Græcis, Adam circa horam ſextam comediſſe, ad veſperam autem Dominum ad eum acceſſiſſe. Die autem ſexta conditus eſt Adam, eadémque è Paradiſo pulſus, quod & Græcis placet.

In medio ligni.] Forte clarius fuiſſet, ſi ſic ſe habuiſſent: Inter medias arbores. Duæ enim hic ſunt Hebraicæ figuræ: Synecdoche, in qua per partem intelligitur totum: atque hanc puto eſſe, cùm Hebraice lignum ponitur pro arbore, quæ totum eſt, eius autem partes, lignum, folia, fructus. Altera figura eſt etiam Synecdoche, ſed alia eius ſpecies, qua ex vno diſcimus omnes, qua & poëtæ & oratores vtuntur. Sæpe enim apud oratores inuenies, admouit militem, ſtipendium dedit militi. Et illud: Conſitum arbore multa, lucus: quanquam ita ſit Hebraice vt vertit Hieronymus. Septuaginta prudenter non ſeruarunt phraſin Hebraicam, καὶ ἐκρύβησαν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, Et abſconditi ſunt in medio paradiſi. Quod cùm ita ſit, miror cur Serapion, hunc locum ſecundum locutionem Hebraicam interpretetur: τοιγαροῦν θορυβούμενοι, εἰς αὐτὸ τὸ δένδρον ἐκρύβησαν: Igitur conſternati animo, in ipſam arborem ſe abſconderunt. An ne vt Eſaiæ fertur, arboris ſtipes illis patuit? In medias ergo arbores, denſáque paradiſi nemora ſe intulerunt.

Ligni pro arbore Synecdoche.

Deambulantis.] Redundat apud Septuaginta deambulantis. Non enim contextu Hebraico est deambulantis:neque quod addit Hierony. domine:sed tantum,קלך שמעתי בגן Vocem tuam aud ui in paradiso. Non tamen superfluo posita sunt. D

Quam dedisti mihi sociam.] Elegantius Hieronymus quàm Septuaginta: Hebraice enim est, quam dedisti mecum, hoc non immutarunt Septuaginta, ἣν ἔδωκας μετ᾽ ἐμοῦ. quam dedisti mecum: more autem nostro loquitur Hieronymus.

Serpens decepit me.] Eodem modo & Septuaginta. ὁ ὄφις ἠπάτησέν με, quod alij interpretes verterũt, ἐπηγάγετό με, id est,seduxit,Hebraicum autem השיאני ,id est,adduxit aut subleuauit, aut eleuare me fecit.

Inter. *Maledictus es inter omnia animantia.*] Hebraice comparatio fit ארור אתה מכל הבהמה .Maledictus es prę omnibus brutis,aut ante omnia bruta: licet inter τὴν ἐξοχὴν aliquãdo significet. Septuaginta quoq; morem Hebraicum intactum seruantes,quo peccato sępe delinquunt, obscuriorem interpretationem fecerunt, ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων κτηνῶν Maledictus tu ab omnibus brutis.quid certe Græce sibi vult, ab: quæ apud Hebræos comparatiui vicem gerit? tam enim comparatiuo quàm superlatiuo caret illa lingua. Superlatiuum supplent per aduerbium repetitum מאד valde: dicentes, meod meod: valde valde, comparatiuum autem per prepositionem ab,aut præ.Græcè vero aliter erat loquendum.

Hebr. & cóparatiuo & superlatiuo carent.

Super pectus tuum gradieris.] על גחונך תלך ,Super ventrem tuum gradiêris.Septuaginta addunt Hebraico: vertentes ἐπὶ τῷ στήθει σου καὶ τῇ κοιλίᾳ πορεύσῃ, Super pectus & vẽtrem,redundat pectus. Chaldaica quoque æditio habet על מעיך ,id est, super ventrem tuum.Hieronymus autem vt ipse facile intelligo, ideo vertit pectus,quòd in serpentibus,nullum propè discrimẽ sit pectoris ad ventrem: súntque adeo vtraque commissa: vt alterum pro altero facile in his accipi possit,atque hæc est causa, quod Septuaginta,verbum vnicum Hebraicum,duobus exprimere voluerunt. E

Ipsum conteret. *Ipsa conteret caput tuum.*] הוא ישופך ראש .Ipsum conteret tibi caput. Non refertur itaque ad mulierem, sed ad eius semen, qua interpretatione plerique decepti, malam expositionem inuexerunt in hunc locum. Et quoniam sunt qui quod hic dicitur, accommodent ad IESVM CHRISTVM, qui ex semine Euæ natus sit, contriuerítque caput serpentis. Vides quàm iuuentur hi, si Hebraica vt se habent legantur. Hieronymus autem videtur legisse היא ,ipsa, non הוא. facilisque est ab vna ad alteram vocem lapsus,protracta tantum iod. Septuaginta Hebraica sequuntur: sed in alio est maxima deuiatio: αὐτό σου τηρήσει κεφαλήν. Ipsum(sic enim existimo legẽdum esse non αὐτὸς)obseruabit tibi caput. Neque intelligo vnde hanc interpretationem arripuerint,cùm vox Hebraica nihil sonet aliud, quàm conterere, ac lacerare, vel calcare: seruare autem nunquam. Clare enim loquuntur sacræ litteræ: fore vt semen Euæ, id est, homines calcaturi essent caput serpentis, vt natura comparatum est: ille vero insidiaturus esset calcaneo: quanquam Hebraice non sit insidiaturus, sed idem verbum. Ipsum semen, inquit, conteret tibi caput, ac tu conteres eius calcaneum, sic enim habent Hebraica, ואתה תשופנו עקב . Et tu conteres eius calcaneum. Hieronymus, certe sensum, non verba sequitur. F

Erumnas tuas.] עצבונך ,dolorem tuũ, quod Hieronymus ad omne angustiæ dolorísque genus retulit:Septuaginta vero,τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου, mœrores tuos, & gemitum aut suspirium tuum. Quod autem verterunt στεναγμὸν, Hebraice est, והרונך & conceptum siue partum tuum, sicut vertit Hieronymus, sed puto Septuaginta gemitum, quem parientes ædunt, innuere voluisse. Nam conceptus cùm exoptatus sit mulieribus, affert tamen gemitum, atque in hac re tantum posita est mulieris maledictio.

Maledictio mulieris.

Et sub viri potestate eris.] ואל אישך תשוקתך . Et ad virum tuum, desiderium tuum: sicut vertit Symmacus. Locutio est Hebraica, quàm optimè, licet variis modis, Hieronymus & Septuaginta expresserunt, hi enim καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου, ἀποστροφή σου, id est. Et ad virum tuũ,conuersio tua.Quicquid enim sub potestate alicuius est,ad ipsum semper spectat,sempérque id intuetur,id semper exoptat, præsertim si non voluntate,sed natura,ea subiectio facta sit. Nos enim cùm natura sub diuina potestate simus, ad eam quicquid agimus, semper referimus: ipsum imploramus, ipse desiderium nostrum est, nostráque virtus. Elegantissima igitur est phrasis Hebraica: ita enim fert natura, vt maiora semper appetamus. Quicquid igitur appetitur: ferè maius est. Ad ipsum etiam conuertimur,atque inclinamur. Hoc certe indicat & Chrysostomus, qui de ea apostrophe, id est, conuersione mulieris

Alieris ad virum, inquit, τουτέστι καταφυγὴ καὶ λιμὴν, καὶ ἀσφάλεια, καὶ ἀγάπη, τῷ φόβῳ συνέζευκται, id est, Refugium ac portus, præsidium, ac amor, timori cõiuncta sunt. Non solum enim recurrit mulier ad virum, tanquam ad tutum portum ac pręsidium, verumetiam amat & veretur. Hebræi quoque eodem modo hanc sententiam interpretantur. Auen Ezra תשוקתך משמעתך והטעם שתשמעי כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו. Hoc est: Desiderium tuum, scilicet auscultatio tua: omnia enim quæ præceperit, exêqueris, sub eius enim imperio constituta es. Atque hoc modo, propius ad Hebræorum sententiam videtur accessisse Hieronymus. Eandem enim phrasin inueniemus paulo inferius, vbi necesse esset ipsis Septuaginta, alia vti interpretatione, cùm eodem modo loquatur ibi Hieronymus.

Maledicta terra in opere tuo.] בעבורך, id est, propter te. Ita quidem nunc habet textus Hebraicus. At ego permultis sæpe coniecturis adducor, minime quidem deprauatas esse scripturas Hebraicas, sed tamen multis in locis immutatas esse, vbi facilis esset lapsus, facileq; posset aut dictio in alteram dictioné, aut littera in alteram, aut syllaba in syllabam transire, quibus aliqua esset affinitas, quod nos sæpe admonituri sumus: nunc quod instat agamus. Duæ sunt dictiones Hebraice עבור cuius vltima littera est resc: altera עבוד, quæ daleth habet vltimam. primáque adiũcta bet littera, significat propter. altera infinitiuum est ab עבד, hoc est, operari, seruire. Hieronymus itaque videtur legisse בעבדך, hoc est, in operando, in colendo, quod ipse vertit in opere: nunc autem apud Hebræos alia lectio est: infinitæq; sunt eiusmodi totis sacris litteris varietates, quę à variatis codicibus sint profectæ. Cum Hieronymo conueniũt & Septuaginta, qui & ipsi eandem lectioné habuisse videntur, vertentes. ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου, id est: Maledicta terra in operibus tuis. Aeditio tamé Chaldaica quæ & ipsa vetustissima est, sentit cũ Hebraico ליטא ארעא בדילך, id est, Maledicta terra propter te. Quicquid enim miseriarũ in terra reperitur, propter hominis scel' inuectũ est.

Scriptura Hebr. an deprauata.

In laboribus comedes.] בעצבון, id est, in dolore. Sicut supra mulieri protestatus fuerat: quáquam inter dolorem ac laborem, nihil propè intersit, cùm alterum ex altero oriatur, propterea Græcis κόπος vtrunque sonat.

κόπος, Dolor labor

Induit eos veste pellicea.] עור, id est, corio: quod χιτῶνας δερματίνους, vestes coriacias Septuaginta, de quibus Gregorius theologus, καὶ ἐνδυσάμεθα χιτῶνα δερμάτινον, ἱστορικῶς μὲν, ζώων νεκρῶν δέρματα, ἀλληγορικῶς δὲ παχυτέραν ταύτην σάρκα, καὶ θνητὴν, id est: Et induti sumus vestem pelliceam: historice, quidem mortuorum animalium pelles, allegorice vero crassam istam & mortalem carnem: hoc modo exposuit etiam Origenes, quod non videtur diuinis litteris admodum cősentaneum.

Et vocauit Adam nomen vxoris suæ.] Quod solet omnibus propè linguis accidere, vt vocabula vnius, in alteram transeuntia, aut immutentur, aut penitus deprauentur, id in primis linguæ contingit Hebraicæ. Ex qua, si qua in nostrum aut Græcorum sermonem, nomina sumpta sunt, nullum ferè apparet in eis pristinæ compositionis vestigium. Vt est istud Euæ nomen, quod corruptissimum est tam apud Græcos quàm Latinos. Neque vllá etymologiá recipit, si eo modo proferatur, vt nos & Græci proferimus. Itaque Chaua dicédũ esset, non Eua. Ducitur enim à Chai, id est, viuenti, vel animali: quippe, quæ fuit omnium viuentium mater. Huius nominis corruptela, fecit vt putarent Aue dictũ esse ab Eua, per inuersionem litterarum: sicut contraria fuerunt his quæ beata virgo intulit quæ inuexit Eua: Quæ quanquam pia sunt, non sunt tamen vera: & pietas non falsis, sed maxime veris debet inniti. Huiusmodi ineptiæ infinitę propè inueniũtur apud Latinos, propter linguarũ inscitiam: sed silentio prætereunda ea sunt, in immanissimá quorundá petulantiá incidamus, in quibus nihil inest modestiæ & cádoris: sed æstu cõparandæ gloriolæ agũtur in omnia pręcipites, neq; cuiquável sanctissimo viro parcũt. Septuaginta quod propriũ nomé primæ mulieris fuerat, nő satis vt reor cõmode appellatiuũ fecerũt. Quod etiá ab Hebraica veritate dissentit, ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ζωὴ, id est: Vocauit Adam nomé vxoris suæ vitam. Hebraice tamen non est vita, sed nomen à vita deductum, vita enim חיים Chaim, vocatur, à quo nomine, Chaua, hoc est, Eua.

Eua corruptum vocabulum: nã Chaua dicẽdum erat.

Aue an ab Eua.

Et collocauit anteparadisum.] מקדם לגן עדן, id est: A plaga orientali ipsius Paradisi Heden. Sicut & supra annotauimus. Indicat ergo, Cherubinos ab ea parte esse collocatos, qua sol orıretur ad Paradisum. Septuaginta vero nescio qua opinione ducti, hoc quod de Cherubinis dicitur, tribuunt ipsi Adæ, vt dicant eum ab ea parte à Deo constitutũ. καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς. id est, & exposuit eum in aduersa Paradiso delitiarũ parte: quanquam postea interpretentur quod de Cherubinis dicitur, sed non vt habent

Hebraica, καὶ ἔταξεν τὰ χερουβεὶμ, id est, Et adhibuit Cherubinos ad loci custodiam. Quod autem in nostra æditione habetur, & collocauit Cherubin, est masculini generis, numeri pluralis. eius enim singulare est Cherub. Miror ergo Septuaginta cur neutro genere protulerint. τὰ χερ[illegible]. cùm id genus apud Hebræos non extet. Qui neque alia norunt nomina, nisi masculina, ac fœminina. Nos quoque fortasse non recte pronunciamus, beata Seraphim. Emanauit is error ab Alexandro, qui censet dicendū Cherubin Seraphinque beata, quanquam Aquila & Theodotion, Septuaginta secuti, etiam per genus neutrum protulerint Seraphin. Esaiæ cap. 6. Symmachus autem per masculinū, vt annotat Hieronymus in epistola ad Damasum papam. Non erat præterea vt diximus, vnus Cherub. tantum ad custodiam adhibitus, sed plures. Ac fortasse non alienū est, si duos fuisse dixerimus, propter dualem numerum, apud Hebræos vsitatum, vt inferius annotabimus. D

Hebr. neutro genere carent.

Et flammeum gladium.] ואת להט החרב, id est, Et flammam gladij, vel laminam gladij, sicut interpretatur Rabbi Mose in glossa sua ordinaria, qui de ea voce inquit להט לשון לעז id est, Lingua inquit Italica, significat laminam gladij. Quod ergo dicitur & laminam gladij. hoc est ipsum gladium ardentem, atque expositum, qui flammam euomere videretur, tantus erat splendor. Atque eo aspectu, exterrebat adeuntes, pauorémque horribilem iniiciebat. Propterea Septuaginta verterunt τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην, id est, gladium flammeum, ac versatilem. Versatilem autem quidam Hebræi interpretátur, non quòd sese verteret, sed quòd esset anceps, duóque ora haberet. Sic enim Auen Esdra ויש לה ב' פיות והפירוש הם מתהפכת Is inquit gladius, bina habet ora, atque is est sensus eius quod est, Et gladius erat versatilis. Quod Hebraicè est מתהפכת hoc est anceps. Versatilem autem Septuaginta verterunt, quos & Hieronymus sequitur. Si qui autem apud nos, pręter hanc veriorem sententiam, hunc locum interpretati sunt, propter æditionem Septuaginta accidit. Clarū etiam est frustra quosdam voluisse, per hunc gladium intelligi allegorice sonam torridam, quòd per eá sit obliquus solis cursus. Paradisus autē sit sub equinoctiali: neque quicquam ad id iuuat Arrianus etiam φιλαλήθης. E

Gladius versatilis.

CAPVT IIII.

POssedi hominem per Deum.] Hebraicè Chana, vnde Chain. Licet idem verbum, zelari significet, vnde Chananeus, qui zelotes interpretatur. Neque est per Deum, sed à Deo. Sic enim habent Hebraica, את יהוה Quoddā scholium apud Græcos hic extat, quod tradit Hebraice atque Syriace haberi ἐκτησάμην ἄνθρωπον ἐν θεῷ, id est acquisiui hominem in Deo. Quod tamē minime verum est. Hebraica enim quomodo se haberent vidimus. Per Syram æditionem, quæ sępissime à Græcis scriptoribus citatur, nescio an asseram, eos sentire de ea, quæ nunc apud Hebræos sub nomine Onchelos Ionathæ circunfertur, in qua non est in Deo, sed מן קדם יהוה. Hoc est à Deo. Possedi autē vel acquisiui erat dicendum. Vtráque enim significationem verbum Hebraicum complectitur, sicut apud Græcos κτήσασθαι, & magis acquisiui. F

Post multos dies.] מקץ ימים. à fine dierum, Septuaginta μεθ' ἡμέρας. i. post dies: neque addunt multas: non ponitur ergo apud vllos numerus diffinitus. Interpretantur autem Hebręi post dies, quibus coluerat Chain terram, cáque fructum protulerat. Auen Ezra מקץ ימים שעבד קין את האדמה. id est, post finem dierum, quibus excoluisset Chain terram.

Et respexit dominus ad Habel.] וישע יהוה אל הבל id est, Et respexit dominus ad Habel. Quod Theodotion vertit: Et inflammauit dominus super Hebel. Quam interpretationē etiam ipse approbat Hieronymus: quod magnopere miror. verbum enim Hebraicū non inuenimus significare aliud, quàm attentionē, intuitum, considerationē. Sicut interpres vocum apud Hebræos, de hac voce hæc scribit: כל מה שפירושו השקפה והבטה או התמדה Eius inquit significata sunt, animaduersio, consideratio, vel defixus intuitus, ac continuatio. Quamobrem non habet locum Theodotionis interpretatio. Videtur autem is magis sententiam, quàm verba secutus. Nam & Hebræi fatentur, eo indicio intellexisse Chain, suum sacrificiū acceptum non fuisse, quòd cælitus non esset combustum, sicut sacrificium Habel. Sed neque potuit accendi sacrificiū Chain, cùm eius oblatio, ex frugibus terræ esset. quanquam nihil prohibeat, vtrunque potuisse effici, vt tam hostiæ Hebel, quàm fruges Chain exurerentur, quo vtriusque oblatio cognosceretur accepta. In quæstionibus igitur Hebraicis, tametsi Theodotionis interpretationem laudarit Hieronymus, hic tamen veritatem Hebraicam

sequitur

A sequitur. Neque hoc indicio est, hanc æditionem non esse Hieronymi: recte enim & prudenter à seipso dissentit, vt aliud ibi diceret, aliud hoc loco secutus sit.

Munera.] Quid refert quòd Hebraice sit מנחה. oblatio. Hanc oblationem, Septuaginta vertunt modo δῶρα, id est munera, modo θυσίας, hoc est sacrificia. Oblatio autem appellatur Hebraice omne sacrificij genus. ducitur autem à Nacha obtulit, apportauit, adduxit, & de hoc multa Gennadius, quæ nihil ad nos. *Oblatio apud Hebr. quid.*

Iratúsque Chain.] Propius ad significationem Hebraicam accessit Hieronymus quàm Septuaginta, nam חרה intransitiuum est, significátque irasci, excandescere. At Septuaginta & transitiuum fecerunt, & eius significationem immutarunt vertentes, καὶ ἐλύπησεν τὸν Κάϊν: id est, Et mœrore affecit Chain. Videntúrque hi sensisse, Deum, mœrorem attulisse ipsi Chain. Notum enim est, quod sonet λυπῶ. Potest tamen & ad factum ipsum referri, vt dicamus, rem illam & id quod coram accidisset, sollicitum reddidisse Chain, vehementérque ei rem displicuisse. Sed Hebraice ad iram ac furorem refertur: de qua re Theodoritus, ἐλύπησεν αὐτὸν οὐχ ἡ αὐτοῦ πλημμέλεια, ἀλλ' ἡ τοῦ ἀδελφοῦ εὐπραξία, τοῦτο γὰρ καὶ ἀκύλας ᾐνίξατο. ἔφη δὲ οὕτως, καὶ ὀργίλον τὸν Κάϊν σφόδρα. Angebat enim inquit non quòd ipse peccasset, sed quòd videret fratris successum: hócque innuit Aquila, qui transtulit, & iratus est Chain vehementer. hæc ille. Secutus igitur Aquilam est Hieronymus.

Nonne si bene egeris recipies?] הלא אם תיטיב שאת id est, An non si bene egeris, reportatio, vel eleuatio. Alioqui ex Hebræis volunt id referri ad vultum ipsius Chain, qui conciderat.
B Nónne inquit si bene egeris, eleuatio scilicet vultus tui erit, qui decidit. Huius locutionis permulta sunt in scriptura, exempla. Vt illud, Tunc eleuabis faciem tuam à peccatis meis. Hanc eleuationem Hieronymus refert ad remunerationem ex bene actis recipiendam. Septuaginta hic omnia perturbant, deuiántque vehementer à contextu Hebraico. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες, id est, An non si recte obtuleris, recte autem non distribueris, peccasti. Quorum nihil est in Hebraico. Et Sybilla indigent. Explicabo paulopost causam huius varietatis.

Si autem male, statim in foribus peccatum tuum.] ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ, id est, Et si non benefeceris, ad hostium peccatum accubat. Dura profecto explicatu sententia, & quæ variis modis exponatur ab interpretibus. Quidam enim apud Hebræos ita hunc locum intelligendum esse autumant: Ad hostium, id est cordis cogitationes, vbi mala & bona versantur, accubabit peccatum tuum. Scelere igitur & flagitiis, nos polluti excruciamur à conscientia, quæ ad nostri cordis fores semper excubat, quæ quicquid agimus aut molimur, ilico nobis præsto est, neque lætos vnquam esse permittit. Atque hæc prima supplicia sunt, quæ ex male actis reportamus. Hanc pœnam protestatus est Deus ipsi Chain, quæ certe est omnium miserabilissima. Quæ neque ad tempus desæuit, sed post multa temporum spatia, ad plectendum lacerandúmque animum reuertitur. Quæ & fratres Ioseph, post quindecim annos, ad admissi sceleris memoriam reuocauit, multarúmque calamitatum metum eis iniecit. Hæc ergo semper excruciatura erat
C Chain, nisi à meditato scelere abstineret. Alij exponunt: Ad hostium sepulchri, semper peccatum tuum accubabit, quousque dies ille iudicandi accesserit, quo tempore de omnibus perpetratis facinoribus pœna luenda est. Quæ omnia videtur sensisse Hieronymus. Amisso enim scelere, ad iudicis portam pœna suspensa manet, donec ille ferat iudicium. Vide ergo inquit, quid facturus sis Chain, pœnas enim lues. Quæ hic afferunt Septuaginta, diuersissima. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς ἥμαρτες, ἡσύχασον, πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ. id est, Nonne si bene obtuleris, bene autem non diuiseris, peccasti, quiesce. ad te conuersio eius. Quis autem tam acri ingenio fuerit, qui ex hisce verbis aliquem sensum eruere possit? Quid obsecro est, ad te conuersio eius. cuius? cum peccati nihil meminerit. Vbi enim Hebraice est, in foribus peccatum tuum accubat, illi ἡσύχασον. id est, quiesce, verterunt. Videmus igitur quàm necessaria esset Hieronymi æditio. Ex hoc certe loco deprehenditur etiam, non adeo exquisite Septuaginta grammaticam Hebraicam calluisse. Causa igitur, quòd tam varie támque obscure hunc locum verterint, est ex grammatica profecta. Quod ergo vertit Hieronymus, nonne si bene feceris: huc vsque facto commate, illi sine commate, nonne si bonam feceris oblationem, scilicet שאת, quod illi dixerunt ὀρθῶς προσενέγκῃς. Secundam partem. Recte autem non diuiseris לא תיטיב לפתח. Hæc verba Hebraica hoc modo intellexerunt. Et si non bene feceris ad diuidendum. hæc enim vox פתח cùm sit nomen verbale significans portam,

Peccatum in foribus esse quid.

Conscientia in cordis foribus excubat

putarunt esse infinitiuum à פתח, id est, aperuit: vt transferrent, Et si non bene feceris ad D aperiendum: estq; maxima hallucinatio. Quòd autem vertunt peccasti, non peccatum, eò est, nam חטאת putarunt secundam esse personam à חטא id est, peccauit. Sed chatat peccatum dicitur: chatata verò secunda est persona, peccasti: facilèque in hunc errorem inciderunt, cùm eorum tempestate notulæ non haberentur, id est vocales. Quod autem vertunt, quiesce, id est רובץ quod participium est, existimarunt imperatiuum esse, cùm tamen imperatiuus sic formetur רביץ reboz participium autem robez. Sed cur non animaduerterunt, nullum fore eorum verborum sensum, si eo modo verterentur?

Egrediamur foras.] Carent hac clausula codices Hebræi, neque in his explicatur quid dixerit Chain ad Hebel. Sed vt ait Hieronymus subaudiendum, quæ locutus esset. Dominus dixit Chain. Hebræi aliqui interpretes, dicunt Chain, omnes reprensiones, quas in eum intorserat dominus, coram Hebel exposuisse, quasi ei dedecus accessisset propter Hebel. Septuaginta vero arbitrati sunt, Cain dixisse Habel, Egrediamur foras. Origenes hoc idem scribit. ἐν τῷ ἑβραϊκῷ, τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ καΐν πρὸς τὸν ἄβελ, οὐ γέγραπται, καὶ οἱ περὶ ἀκύλαν ἔδειξαν, ὅτι ἐν τῷ ἀποκρύφῳ φασὶν οἱ ἑβραῖοι κεῖσθαι τοῦτο ἐν ταῖδε κατὰ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα ἐκδοχήν. Hoc est, In Hebraico non scribitur, quid Chain ad Habel dixerit. Et ipse Aquila demonstrauit, Hebræos dicere, in arcanis haberi quod excipientes posuerunt hoc loco Septuaginta. Chaldaica vero æditio quæ optima & fidelissima reperitur, hæc habet, Dixit Chain ad Hebel fratrem suum: Non est iustitia, neque iudex, neque sæculum aliud, nec præmia recipient iusti, neque pœnas luent improbi, ac tunc interfecit eum. Sciendum vero, ex E antiqua æditione Latina interiectam esse particulam, eo quòd Hieronymus indicat se eam non posuisse: haberi autem in libris Samaritanorum & ipsorum Septuaginta. Quare puto additam esse ab imperitis. Aut certe, quod sæpe facit Hieronymus, aliud in quæstionibus Hebraicis, aliud hoc loco sequitur.

Vox sanguinis.] Nihil referre puto, quòd Hebraice sit קול דמי, id est, vox sanguinum. De more istius linguæ. Quam vocem, etiam Septuaginta vt Hieronymus, per singulare æediderunt. Ideo arbitraria magis sunt quàm vera, quæ super hanc vocem disserit Nicolaus. In primis enim ad intelligendas sacras litteras, necesse est nosse morem loquendi Hebraicum.

Maledictus eris super terram.] ארור אתה מן האדמה, id est, Maledictus es è terra vel ab ipsa terra, à qua profecta est maledictio in Chain, quæ testabatur contra ipsum, eúmque homicidij reum agebat. Eodem quoque modo vertunt & Septuaginta ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς, id est, Maledictus tu è terra, vel à terra.

Non dabit tibi fructus suos.] כחה id est, Virtutem suam, vim suam quam in ædendis frugibus ostendit. Hanc ergo virtutem, Hieronymus vertit fructus. Septuaginta quoque Hebraicum sequuntur. οὐ προσθήσει ἰσχὺν αὐτῆς δοῦναι σοί, id est. Non addet dare vim suam tibi. Atque hæc est secúnda pœna Chain, inter septem plagas, quæ à sanctis scriptoribus Græcis recensentur. Quod autem Septuaginta vertunt: non addet dare, hebraismus est, quem prudentissimè non secutus est Hieronymus. F

Vagus & profugus.] נע ונד. Melius vt opinor Hieronymus, quàm Septuaginta, qui hæc duo vertunt στένων καὶ τρέμων, id est, gemens, ac tremens. Sed vera earum vocum significatio est, vt vertit noster interpres. Quod patet per alios interpretes, qui verterunt ὀχετοστατῶν. Quod exponunt τουτέστι πλανᾶσθαι ἐπὶ τῆς γῆς. Instabilem esse, hoc est vagari super terram. Hæc igitur fuit pœna, qua damnatus est Chain, vt & Hebræorum plures volunt, vt procul ab eo loco, vbi pater habitabat, secederet, ad plagam scilicet orientalem ipsius paradisi, & cùm nactus esset locum, ne eum quidem teneret, sed vagus vbique erraret. Quem locum copiosissime tractat Hieronymus. At Græci, Septuaginta sequentes, scribunt Chain, nunquam à lachrymis ac gemitibus post illud scelus cessasse, trementémque omnibus esse visum, vt fœdum occurrentibus, ac miserabile esset spectaculum. Alij ergo ad locorum instabilitatem referunt, vt Hieronymus, & multi Hebræorum, alij ad corporis tremorem, vt Septuaginta, & Græci.

Maior est iniquitas mea.] גדול עוני מנשא id est, Maior iniquitas mea, quàm propitiatio, vel quàm ferre possim, vel quàm dimitti possit: sicut vertunt & Septuaginta μείζων ἡ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναι, id est, Maior causa mea, vel accusatio mea, quàm vt dimittatur. Hebraice autem pro eo quod hic est dimitti, ponitur verbum נשא. hoc est leuare: leuare autem peccatú dicunt, parcere ac dimittere. vt inferius capite decimo octauo ·כ· לא חשא למקום למען
id est,

A id eſt, Et non parces loco propter quinquaginta?

Ecce eiicies me.] גרשת אתי הן, id eſt, eiecisti me, Non per futurum, quanquam etiam Septuaginta per futurum. εἰ ἐκβαλεῖς με σήμερον. id eſt, Si eieceris me hodie. vbi redundat, ſi, affirmat enim quod de ſe fore augurabatur Chain.

Nequaquam ita fiet.] Non eſt nequaquam, לכן, id eſt, imò ſic. vel hoc modo. Imò inquit, ſic erit. Quiſquis enim occiderit te, punietur ipſe ſeptuagies. Sequitur Hieronymus Septuaginta, qui & ipſi οὐχ οὕτω. non ita erit.

Septuplum punietur.] Variis modis ab Aquila, Symmacho, Theodotione, ac Septuaginta is locus transfertur. Aquila ſeptempliciter. Symmachus hebdomada. Id eſt ſeptenarium numerum. At Septuaginta, ἑπτὰ ἐκ δικούμενα παραλύσει, id eſt, Septem ſcelera exſoluet. Septenarium itaque numerum, alij ad genera pœnarum, occiſori ipſius Chain inferendarum referunt: alij ad generationẽ ſeptimam, qua natus eſt Lamech occiſor Chain, vt nonnullis placet. Præſertim Hebræis, vt Auen Eſræ, qui de eo numero ſcribit, Septuplum inquit עד שבעה דורות id eſt, Vſque ad ſeptem generationes. Eſt ergo hæc ſententia, Septies ille vindicabitur, qui occiderit Chain: hoc eſt, ſeptimo tempore, ac ſeptima generatione, de eo ſumetur ſupplicium, qui tantum ſcelus admiſſurus eſt, vt eum interficiat, in quo Deus ſignum poſuerit, ne à quoquam occideretur. Ego magis crediderim, ad pœnæ magnitudinem ipſius homicidæ referendum. Quippe qui & homicida ſecundus fuerit, & eum interfecerit, quem Deus cauerit etiam ſigno non interficiendum. Quanquam de hominis eius pœna, nihil ſcriptura referat. Ne refert quidem à quoquam interfectum eſſe
B Chain. Nam quod Lamech dixit, quia virum occidi in vulnus meũ: plerique ſentiunt, eum non de Chain tunc locutum, ſed alio viro: præſertim cùm addiderit, & adoleſcentem in liuorem meum. Nam quo modo Chain erat adoleſcens, cum fere atauus eſſet ipſi Lamech? Quæ quia vel ſcire, vel ignorare, non plurimi refert, permittamus cuique de eo ſentire, quod ſibi verius videatur. Hieronymus quoque in Iouiano eſt adeundus, qui copioſe ſuper eo diſſerit.

Habitauit profugus in terra.] Hebraice, habitauit in terra Nad. Reprendit Hieronymus, qui putarent Nad terræ proprium eſſe nomen, vúltque hanc Periodum hoc modo intelligi: Habitauit Chain in terra Nad, id eſt profugus, vt poſt coma, ponatur Nad. vtrumque vero eſſe poteſt, vt & proprium & appellatiuum nomen ſit. Septuaginta vt proprium verterunt, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ ναίδ, Et habitauit in terra Nad. Veriſſima autem mihi ſententia Hieronymi videtur, cùm & Hebræorum lexica, id nomen tanquam appellatiuum citent, & æditio Chaldaica, non vt proprium, integrum reliquerit, ſed vt appellatiuum in aliam vocem mutarit, id eſt ויתיב בארע גלי ומטלטל id eſt. Et habitauit in terra vagus & profugus. Nec refert quòd adiuncta ſit vau, נוד Nod, idem enim pollet.

Ad plagam orientalem Heden.] Corruptus eſt is locus apud Septuaginta, apud quos extat ἐν γῇ ναίδ, κατέναντι ἐδώμ, id eſt, In terra Næd, ex aduerſo Edom. certum quippe eſt, Edom, plurimum differre ab Heden, cùm alterum nomen gentis ſit, alterum regionis: Di-
C cendum præterea fuerat, vt vertit Hieronymus, eſt enim Hebraice. קדמת עדן, id eſt, ad ortum Heden. Nam ex aduerſo, id proprie non ſonat.

Pater habitantium in tentoriis.] הוא היה אבי ישב אהל ומקנה, id eſt, Ipſe fuit pater habitantis tabernaculũ, & peculij. Patrem Hebræi appellant principẽ, reiq; alicuius autorẽ. Quod autẽ dicitur, & peculij, eleganter vertit Hieronymus & paſtorũ, ſicut & Septuaginta πατὴρ οἰκούντων ἐν σκηναῖς, καὶ κτηνοτρόφων, id eſt, pater habitantiũ in tentoriis, & eorum qui nutriũt pecora.

Ipſe fuit pater canentium.] הוא היה אבי כל תפש כנור ועוגב id eſt, Ipſe fuit, pater omnis tractantis cytharam & organum. Variant Septuaginta. quanquam eadem innuunt, οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν, id eſt, Ipſe fuit, qui oſtendit pſalteriũ & cytharam. Non cõuenit itaque inter eos, de nominibus horũ inſtrumentorũ, quanquã ne Hebræis quidẽ id ſatis perſpectũ eſt. Cinnor autẽ, Hieronymus ſemper vertit cytharã, ſecundum autẽ organũ, quanquã hoc cõmune ad omnia harmonica inſtrumẽta ſit, verũ quia hæc neſcire nõ magni eſt momẽti, & magis obſcura ſunt, q̃ vtilia, dimittẽda ſunt. Quis enim ſcire poſſit, cuiuſmodi cytharę atque organa eius tẽpeſtatis eſſent, cũ ſingulis diebus vetera aboleantur, nouaq; excogitẽtur? Quãdo neq; ipſis Hebręis ſatis liquet, qua forma, quo modulatu fuerit decãtatiſſima Dauid cythara. Extat tamen etiã tractatus Hieronymi, de harmonicis ſacrę ſcripturę inſtrumẽtis.

Genuit Tubal Chain.] Duo nomina, Vnum tamen virum ſignificantia. Inuenimus autem omnes propè linguas interdum vſurpare, vt pluribus vnum appellent nominibus.

Apud Chaldæos Nabuchnoſor duo ſunt nomina, nabuch & hazar. Apud Arabes, Auicenna duobus quoque nominibus ſignificatur, Auen & Sena. Niſi per Auen intelligamus filium, & Sena ſit Patris nomen. Eodémque modo, & is Tubal Chain. Quanquam Septuaginta tantum Tubal verterunt, quod librariorum errore factum crediderim. Nihil autem referre puto, quod in ſequentibus Septuaginta, verbis diſcrepent ab Hebraico, quod habet לטש כל נחש נחשת וברזל. Id eſt, Expolitor omnis opificij ærei, & ferrei. Eadem tamen ſentiunt, vertúntque venuſtius. D

Et vocauit nomen eius Seth.] Ab etymologia Hebraica, à verbo ſath, hoc eſt, poſuit.

שית *Iſte cœpit inuocare.*] אז החל לקרא בשם יהוה, id eſt: Tunc cœptum eſt inuocare in nomine domini. Refertur ergo ad tempus, non ad perſonam, ſicut vertit & Aquila apud Græcos, τότε ἤρχθη, id eſt, tunc cœptum eſt. Quam interpretationem approbat etiam Theodoritus. At Septuaginta neſcio quamobrem vertunt, οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι ἐν ὀνόματι κυρίου. Iſte ſperauit inuocare in nomine domini. Neque vlla apud nos extat ratio, vt cauſam afferamus, quamobrem ita verterint. Quòd autem ea ſit æditio Septuaginta, & locus non ſit corruptus illud quoque indicio eſt, nam Gregorius Nazanzenus, in oratione ad eos qui morbo ſacro eſſent impliciti, ſic hunc locum citat: καλὸν πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, καὶ μάρτυς τῆς πίστεως Ἀβραὰμ δικαιωθεὶς ἐκ πίστεως. τῆς δὲ ἐλπίδος Ἐνώς. ὃς πρῶτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸν θεόν. Præclara, inquit, res eſt fides, ſpes, charitas, tria hæc. Et de fide teſtimonium attulit Abraham, qui iuſtus habitus eſt propter fidem. De ſpe Enos, qui primus ſperauit inuocare nomen domini. E

Ad ſimilitudinem Dei, fecit illum, ſiue creauit.] Petro dixerat, Deum finxiſſe ſiue formaſſe hominem, hic autem dicit eos creaſſe. Annotarunt itaque plerique id, apud Græcos aſſerentes tum de corpore dictum fuiſſe, fingere enim & formare ad corpus ſpectare, creare autem ad animum. Obſeruatum quoque eſt à diuo Baſilio, cuius hæc de ea re extat ſententia: ἤδη τινὲς ἔφασαν τὸ μὲν ἔπλασεν, ἐπὶ τοῦ σώματος εἰρῆσθαι, τὸ δὲ ἐποίησεν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἴσως οὐκ ἔξω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος. ὅπως μὲν γὰρ εἴρηται, καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, τὸ ἐποίησεν εἴρηται, ὅπως δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως ἡμῖν διηγεῖται, τὸ ἔπλασεν λέγει. διαφορὰ δὲ ποιήσεως καὶ πλάσεως, καὶ ὁ ψαλμῳδὸς ἐδίδαξεν εἰπών. αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με. ἐποίησε τὸν ἔσω ἄνθρωπον, ἔπλασεν τὸν ἔξω. καὶ γὰρ πρέπει ἡ μὲν πλάσις πηλῷ, ἡ δὲ ποίησις τῷ κατ' εἰκόνα. ὥστε ἐπλάσθη μὲν ἡ σὰρξ, ἐποιήθη δὲ ἡ ψυχή. Hoc eſt: Iam quidam reperti ſunt, qui dixerint formauit Deus, dictum eſſe de corpore, creauit vero de anima: & forte non abeſt à vero. Vbi enim dicitur Deus creaſſe hominem ad imaginem ſuam, creandi verbum vſurpatum eſt. Vbi autem de figmento corporis habetur mentio, verbo fingendi id ſignificatum eſt. Pſalmiſta quoque hanc differétiam fingendi & creandi aperte oſtendiſſe videtur, ſiquidem canit: Manus tuæ crearunt & finxerunt me: creauit enim interiorem hominem, finxit autem exteriorem. Nam fictio luto conuenit, creatio vero ad imaginem Dei pertinet, quare caro quidem formata, animus autem creatus eſt.

Fingere. Formare. Creare.

CAPVT V. F

ET genuit filium.] Redundat filium: eſt enim tantum, genuit. Quod à Septuaginta omittitur, καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, id eſt, genuit ad imaginem ſuam, vel ſpeciem ſuam.

Vixit Seth poſtquam genuit Enos.] Septuaginta æditio, cùm multis in locis mendoſa deprehenditur, tum vero in recenſendis his annis. Quæ res fuit in cauſa, vt Chriſtiani ab Hebræis plurimum in aſſignatione temporis à mundo condito, differrent. Is autem malus computus, non ab ipſis interpretibus vt ipſe arbitror emanauit, ſed librariis, ipſáque vetuſtate. Faciléque fuit in his numeris addere vel ſubtrahere aliquid. Cùm itaque maiores noſtri tam Græci quàm Latini, æditionem L x x. ſequerentur, in deſcribendis quoque temporibus eos ſecuti, à veritate Hebraica plurimum receſſerunt. Veriſſima vero temporum ſupputatio, & ſacris litteris conſentanea, ea eſt, quæ apud Hebræos extat. Neque certe in hac re poſſumus ab eis diſcrepare, licet in aliis δὶς διὰ πασῶν. Omnis itaque inter Chriſtianos & Hebræos differentia in computandis temporibus, ab æditione Septuaginta profecta eſt. Quare commentitia eſt, & non admodum Chriſtiana Bacchonis differentiæ huius aſſignatio. Is enim fingit plura annorum genera apud Hebræos haberi, quoſdam enim annos lunares, alios bimeſtres, alios ſemeſtres. Quæ vt falſiſſima

Hebr. non habere plura annorũ genera vt quidã ſomniant.

A ſiſſima ſunt, ita omnes diuinas euertant litteras. Et quoniam noſtra æditio, ex Hebraica veritate verſa eſt, ideo ea cum Hebræis in ſupputando conſentit, neque quicquam diſcreparemus ab ipſis, ſi hanc noſtram ſequeremur. Corruptus itaque eſt hoc loco numerus, tam apud nos, quàm Græcos: ſunt enim שבע שנים ושמנה מאות שנה, id eſt: Octingenti & ſeptem anni. Septuaginta vero, ἔζησε σὴθ μετὰ τὸ γεννῆσαι αὐτῷ τὸν ἐνὼς, ἑπτὰ ἔτη, καὶ ἑπτακόσια, id eſt: Vixit Seth poſtquam genuit ſibi Enos, ſeptingentos ac ſeptem annos. Deſunt ergo centum in Græcis codicibus: in noſtra æditione, ſeptem.

Vixit vero Enos X C.] Quanquam is locus recte apud nos ſe habeat, quantum ad numerum attinet, apud Septuaginta tamen deprauata ſunt omnia, καὶ ἔζησε Ενὼς ἔτη ἑκατὸν, καὶ ἐν ἐνήκοντα καὶ ἐγέννησε τὸ Καϊνάν, id eſt, Et vixit Enos centum & nonaginta annos, & genuit Cainan. Redundat ergo centum.

Anni quoque, quos vixit Enos, poſt natum Cainan: ſunt ſicut eſt apud Hieronymum, non vt habent Septuaginta πεντεκαίδεκα ἔτη, καὶ ἑπτακόσια. Id eſt, ſeptingentis quindecim annis, apud Hieronymum D C C C. X V.

In numero quoque apud Septuaginta error eſt, annorum quos vixit Cainan, antequam genuiſſet Mahalaël, cùm enim is ſit L X X. Septuaginta interpretes habent, ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατόν, id eſt, C L X X.

In ſequenti quoque numero annorum, quos vixit Cainan poſt genitũ Mahalaël, error eſt. nam cùm ſint D C C C. X L. illi τεσσαράκοντα καὶ ἑπτακόσια, id eſt, D C C. X L.

B In numero quoque annorum, quos vixit Mahalaël ante ortum Iared, iidem erant: nam cùm ſint L X V. ſicut & noſter vertit Hieronymus: illi addunt huic numero ἑκατὸν ἔτη, id eſt, centum annos.

In ſequenti quoque numero annorum, quos vixit Mahalaël poſt ortũ Iared. Sunt enim D C C C. X X X. illi faciunt τριάκοντα καὶ ἑπτακόσια, id eſt, D C C. X X X.

In numero quoque ipſius Iared ante genitum Enoch, ſunt enim L X I I. illi δύο καὶ ἑξήκοντα ἔτη καὶ ἑκατὸν, hoc eſt, C. L X I I.

Inferius quoque vbi cenſentur anni Enoch, antequam genuiſſet Metuſalach, quem nos corrupte, ſicut & Græci, Matuſalem appellamus, idem error. Sunt enim L X V. illi autem apponunt centum.

Et ambulauit Enoch cum Deo.] Sic eſt Hebraice ויתהלך חנוך. Hanc locutionem Hebraicã, alio modo expreſſerunt Septuaginta, εὐηρέστησε δὲ Ενὼχ τῷ θεῷ, id eſt: Placuit Enoch Deo. *Ambulare*
Ambulare igitur cum Deo, ſacris litteris, eſt eum timere, pie ac ſyncere colere: quanquam *cum Deo*
hoc loco aliud fortaſſe ſignificat. Ambulauit enim cum Deo, hoc eſt, ad locũ diuinitatis aſ- *quid.*
ſumptus eſt, profectus eſt in beatorũ terras, licet mox interponatur, & vixit. Error quoque in numero apud Septuaginta hoc loco. Cùm enim tercentũ annis eſſet dicendũ, illi διακόσια ἔτη, id eſt, C C. Vbi autẽ repetitur, & ambulauit Enoch cum Deo, & non apparuit: Hebraice, ואיננו id eſt, Et non ipſe. Quod Septuaginta eodem propè modo, quo & nos interpretantur, καὶ οὐχ εὑρίσκετο, id eſt: Et non eſt inuentus. Adduntq; ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεὸς, id eſt: Quia

C tranſtulit eum Deus, Hebraice, כי לקח אתו יהוה, id eſt: Quia tulit eum Deus. Quæ igitur de Enoch dicuntur, alio modo ab Hebræis, Græcis, Latinis traduntur. Nam interpretatio Septuaginta, qua dixerunt Enoch eſſe tranſlatum, fecit vt Chryſoſtomus, atque Ephrẽ, aliiq; *Enoch an*
ſcriptores Græci, eadem de Enoch opinarentur, quæ & de Elia feruntur. Eſſe ſcilicet eos in *tranſlatus,*
aliquem amœnum, fortunatumq; locum à Deo tranſpoſitos. Et de Elia quidem, conuenit *ſicut He-*
inter nos, atque Hebræos, eum & tranſlatum, & mittendum ſuprema die, vt apud Mala- *lias.*
chiam prophetam extat. At de Enoch non ita conſtat: Neque aliquid huiuſmodi traditur. Sunt enim apud eos, qui eum locum, Et tulit eum Deus, interpretentur, mortuus eſt: quòd *Tulit eum*
is loquendi ſcripturarum mos ſit, vt aliquem ſumptum dicant, hoc eſt, è medio ſublatum, *Deus, id eſt*
vt tolle animam meam, nimirum ex hac vita. Sic exponit Auen Ezra, ויקח אותו אלהים מת ובן קח *mortuus*
נא נפשי ואני לוקח ממך מחמד עינך ſic & alibi. Hoc eſt: Tulit eum Deus, ſcilicet mortuus eſt. Vt *eſt.*
illud: Tolle obſecro animam meam. Et illud: Ego tollo abs te, quod omnium gratiſſimum eſt oculis tuis. Hanc itaque de Enoch ſententiam, ex Septuaginta arbitror profectam. Neque enim aliud eorum interpretatio videtur innuere. Qui forte per illam receptionem, quæ Cabala nuncupatur, acceperunt ea, quæ transferendo prodiderunt, & quæ *Calaba, id*
paſſim apud nos & Græcos, ea de re circumferuntur. Et certe melius noſtri, quàm Hebręi, *eſt, receptio*
de hac re ſentiunt: fit enim peculiaris mentio, de aſſumptione Enoch, quod in cæterorum vita & morte deſcribenda, minime factum eſt.

Iste consolabitur nos.] זה ינחמנו ממעשינו, id est: Iste consolabitur nos ab operibus nostris. D Hæc est veritas Hebraica, scilicet vt vertit Hierony. Septuaginta videntur verborum duorum similitudine decepti. Hebraice siquidem Nacha significat sedare, mitigare, & quiescere facere: sed Nacham, cum mem, consolari: quo verbo vsus est hoc loco scriptor. Verterunt itaque Septuaginta, οὗτος διαναπαύσει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων ἡμῶν, id est, Iste requiescere nos faciet ab operibus nostris, alterum verbo pro alterum vertentes. Eadem verborum similitudo fefellit & Nicolaum, qui tradit Hebraice haberi, Iste quietabit nos. Nam verbum quietandi, vt ipse loquitur, non est Nachan, sed Nacha. Potest tamen dici in defensionem Septuaginta & Nicolai, vltimum, m, non esse de verbi essentia, sed additum esse in pronomine nos, quod sæpe fit apud Hebræos. A qua sententia ne videtur quidem abhorrere Hieronymus, qui quodam loco, Noach interpretari requiem, atque à quiescendo eum esse appellatum asserit. Attamen lexicon Hebræorum, verbum cuius hic habetur mentio, deducit à Nacham. Error quoque apud eosdem in annis quos vixit Lamech post genitum Noach. Cùm enim essent quingenti Septuaginta, illi πεντακόσια ἑξήκοντα πέντε, id est, D. LXV. Inferius quoque omnes anni Lamech sunt septingenti septuaginta septem, non ἑπτακόσια καὶ πεντήκοντα τρία ἔτη, hoc est, DCC. LIII. vt apud eos habetur.

[Margin: נחה / נחם; Noach.]

CAPVT VI.

Identésque filij Dei.] ויראו בני האלהים Cùm is locus in sacris litteris sit obscurissimus E maximos errores peperit, in variásque sententias hominum mentes distraxit. Neque adhuc fortasse exploratum perceptúmque est, quid hic per filios Dei innuant diuinæ litteræ. Hos enim Lactantius angelos esse putauit: neque eos bonos, sed eos qui mulierum cõcubitum appetierint: ex hísque tertium quoddam genus procrearint, id est, dæmonas. Alij filios Dei intelligunt filios Seth, sicut multi Hebræorum sentiunt: filias autem hominum, filias Chain. Quod video etiam Græcis scriptoribus placuisse. Duæ enim lineæ ductæ ab Adam sunt, eorum qui ex Chain essent procreati, & qui ex Seth, qui suffectus est in locum Habel, quem interfecerat Chain. Qui ergo à Chain originem acceperunt, non fuerunt patri dissimiles, sed cùm in aliis facinoribus, tum in homicidiis paternam impietatem referebant. Qui autem ex Seth ducerentur, hi quoque patris pietatem ac modestiam persecuti sunt. Eránteque hi non tam genere vitæ discrepantes, quàm loco: alteri alteros execrabantur, à sese procul disiuncti. Vigebántque in genere Chain stupra, adulteria, veneficia, homicidia: at apud illos, pietas, religio, Deíque summa veneratio. Ob eámque rem Dei filij nuncupabantur, nimirum sacrum ac cæleste genus. Annis autem decurrentibus, totóque vertente mundo, corrupta omnia sunt. Prima corruptelæ fuit causa, eorum, qui Dei filij haberentur, cum illo genere pessimo, sceleratissimáque natione admistio. Cúmque diuinum genus esset potentissimum, ac nobilissimum pulchritudine infamium mulierum capti, eas sibi vxores acceperuut, quarum cõmmertio & ipsi polluti sunt, auersíque à religione: & hi quos F succedentibus temporibus procreassent, sceleratissimi, bellis, homicidiis, violentia, adulteriis insignes. Alij filios Dei opinantur filios iudicum, ac virorum præpotentum, eorúmque qui gerant res publicas, qui ex more linguæ Hebraicæ dij nuncupentur, quòd sint instar deorum in terris: Eósque summus pater, deos appellari voluit, vt & ipsi sese quid forent, agnoscerent, & alij eos maxime venerarentur. Frequentissiméque inuenies iudices ac sacerdotes Deos appellari, vt Exodo. והגישו אדוניו אל האלהים id est, Et applicabit eum dominus suus ad Heloim, hoc est iudices, vt interpretantur omnes. Dei ergo filios, iudicum filios vocari, qui propter patrum autoritatem, nullum facinus eo tempore non auderent, adiuuante eorum scelera ipsa corrupta tempestate, opprimentes inopes, eorúmque puellas constuprantes. Vt autem scelus Sodomitarum, præpostera libido fuisse memoratur: ita quoque tempestate illa vigebat chamas hoc est violentia, atque oppressio. Sic enim intelligendum est cùm dicitur, Repleta est terra iniquitate, Hebraicè chamas. præualebant ergo filij Dei, in alios homines, omniáque luctibus, ac bellis perturbabant. Corruptis autem principibus, facile reliqui deprauati sunt, in quos principum impuritas deriuabatur. Atque hoc modo refellitur, quod obiicit Nicolaus. Hæc & superior videtur verisimilior sententia, & quæ magis viris grauissimis placeat, omnésque scriptores Græci videantur harum alteri adhærere. In dogmatica panoplia extat,

[Margin: Filij Dei hic qui dicantur. Angeli. Filij Seth. — Filij Iudicum, ac præpotentium, qui et Dij vocantur. — חמס]

A extat, υἱοὶ θεοῦ, οἱ ἐκ τοῦ σὴθ, θυγατέρες δὲ ἀνθρώπων, αἱ τοῦ καΐν. Hoc est, Filij Dei, hi qui ex Seth genus ducerent, filiæ autem hominum, quæ ex Chain. Theodoritus quoque hos Dei filios, posteros Seth esse sentit, hoc modo: ἐκεῖνοι οὖν, ὡς εὐσεβεῖς, ὠνομάσθησαν υἱοὶ θεοῦ, κεχώρισται γὰρ τοῦ σὴθ τὸ γένος, καὶ οὐκ ἐπεμίγνυντο τοῖς ἐκ τοῦ καΐν διὰ τὴν ἐπενεχθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἀράν. ἀλλὰ διελθόντων χρόνων συχνῶν & quæ sequuntur, id est, Illi igitur, hoc est posteri Seth, ob egregiam erga Deum pietatem, Dei filij nuncupati sunt. Erat enim genus Seth procul à tota natione Chainea sequestratum, propter in eum coniectam à summo Deo diram imprecationem, multis autem exactis curriculis: & alia quæ sequuntur apud ipsum. Quod autem de angelis quidam senserunt, id tanquam profanum atque impium reiiciendum. Non solum enim à sacris scriptoribus refellitur, sed etiam in Christiana veritate est commentum improbissimum. Propterea in eiusmodi homines, acerbissime inuehuntur Theodorus & Cyrillus, præsertim vero & Theodoritus hoc modo. ἐμβρόντητοί τινες, καὶ λίαν ἠλίθιοι, ἀγγέλους τούτους ὑπέλαβον, ἴσως ἀκολασίας ἀπολογίας χρήσεσθαι νομιζόμενοι, εἰ τῶν ἀγγέλων τοιαῦτα κατηγοροῖεν. hoc est: Stupidi quidam, vehementérque desipientes homines, hos Dei filios, angelos esse putarunt: suæ fortasse improbitatis patrocinium se habituros sperantes, si tanti sceleris reos angelos agerent. Deinde profert rationes, quibus eorum redarguatur error. Quod vero hi essent iudicium filij ac principum, autor est Auen Esra בני אלהים בני הש ופשם שרם שושם בארץ משפט אלהים. Filij, inquit Dei, filij iudicum, qui ius diuinum exercent in terris. deinde infert ויש אמרים כי בני אלהים בני שות בנות האדם בנות שממשפחת קין id est, Sunt qui dicunt, filios Dei, filios

B Seth, filias autem hominum quæ ab Chain genere profectæ fuissent. Æditio autem Chaldaica, quæ & ipsa veridica est, וחזו בני רברביא ית בנת אנשא id est, Et viderunt filij principum, filias hominum humilium. Refert autem Chrysostomus, filios Seth creatos à Deo fuisse excelsæ & proceræ staturę, corpore autem robustissimo, filios autem Chain imbecillo & exiguo corpore. hoc modo γίγαντας ἐκάλεσεν τοὺς ἥρωας, τοὺς εὐμήκεις, τοιούτους γὰρ ἐποίησεν ὁ θεὸς, τοὺς υἱοὺς τοῦ σὴθ, ὑψηλούς. τοὺς δὲ τοῦ καΐν, ταπεινούς. καὶ εὐτελεῖς, ἵνα καὶ ἀπὸ τῆς ὄψεως φαίνηται ἡ διαφορά.

Quod essent pulchræ.] טבות id est, Pulchræ. Ex quo loco elicitur, etiam in Hebraico sermone, hoc est vera ac natiua generis humani lingua, pulchrum & bonum eadem voce significari: siquidem tou, & bonum & pulchrum signat. Neque igitur bonitas à pulchritudine sciungitur, neque pulchritudo ab honestate ac bonitate. Quod magis erat in hac lingua obseruandum, quòd in ea voces rerum naturas sequantur. Sicut nituntur & Hebræi probare. Fit etiam id in lingua Græca, voce καλὸν: & Latina aliquando. Siqua vero rectitudo nominum quærenda est, quod conatur Plato in Cratilo, id maxime in lingua Hebraica faciendum. De qua re copiose disseruit Cælius meus Ferrariensis, cuius & incomparabilis eruditio, & incredibilis modestia, omnibus, qui propius accesserint, admirationi erũt. Quare ille locus in Canticis capite primo, meliora sunt vbera tua vino, vertendus erat, pulchriora sunt vbera, &c. nam & ibi vocabulum boni positum est. Quanquam non vbera, erat vertendum, quod suo loco annotabitur. *Bonũ et pulchrũ eadem voce Hebr. significatur, טוב καλὸν.*

Non permanebit spiritus meus.] לא ידון רוחי Quod variis modis exponitur. Alij: non disceptabit spiritus meus. Quidam: non vaginabit spiritus meus. Neden enim vagina, à quo fit ver-

C bum nadan, vaginare, induere, subire, manere, quod tam Septuaginta quàm Hieronymus secuti sunt. Siquidem Septuaginta, οὐ μὴ καταμείνῃ πνεῦμα μου. id est, Non permaneat spiritus meus: spiritus enim in corpore quemadmodum in vagina gladius conditur. Alij à don, hoc est iudicauit duci putant: & in futuro iadon, sicuti est hoc loco. vtrunque vero Hebræi comprobant, Chaldaica æditio primum לא יתקים דרא בישא הדין קדמי id est, Non subsistet, non persistet generatio ista pessima coram me. Rabi autem Isach à don vult duci, hoc est iudicauit, disceptauit. Atque ita videmus, alia aliis placuisse: quo fit, vt vtrunque possit admitti. quanquam sunt, qui negant posse id verbum à Neden, hoc est vagina, duci: sed tantum à don, iudicauit: quod si id intellexerunt etiam Septuaginta ac Hieronymus non mirũ quòd vertant, non permanebit. Neque enim aliud id significat, quàm non imperabit, nõ regium locum ratio in posterum obtinebit. Auferam sanctum spiritum meum ab eis, & bonitatẽ meam, neque patiar vltra nasci homines: vt Auen Esdra explicat, כי הרוח דין בגוף id est, quia spiritus dominatur corpori. Sed aduerte, quòd Hieronym. in quæstionibus Hebraicis, non approbat æditionem Septuaginta, dicitque in Hebræo haberi, non iudicabit: hoc est, quia homines fragiles sunt, non iudicabit eos spiritus meus pro scelerum grauitate. Ex hoc fit, vt suspicer Hieronymum vertisse, non iudicabit: sed ex antiqua æditione Latina, quæ erat Septuaginta, interiectum esse, & non permanebit. Quod obseruaui in multis. aut certè di- נדן נדן דון

cendum aliter hic,aliter ibi ſentire Hierony. cum eo ſentit & Rabi Salomon,qui hoc expo- D
nit. לא יתרעם וירב רוחי hoc eſt,Non diſceptabit,non iudicio contendet ſpiritus meus.

Spiritus Dei quomodo hic capiatur.

Aeternũ non ſemper pro infinito.

Spiritus meus.] Non quo Deus ipſe viuit,ſed quem ſingulis diebus effundit in corpora. Atque idcirco ſuum appellat,ſicut & ſupra, ventus appellatus eſt ſpiritus domini. Videtur ergo minari interitum,qui per diluuium conſequutus eſt. Quod autem dixit in æternum, certum eſt,vt Rabi quoque Moſes ſcribit,dictionem hanc æternum, non perpetuo, æternitatem in ſacris litteris ſignificare, ſed durationem aliquam, quæ tamen aliquando rumpatur:permulta enim in ſcripturis æterna promittuntur,quę tamen breuiſſima temporum ſpacia obierunt.Promittitur Abrahę,terram quam tum perigrinaretur,æternam poſſeſſionem ſemini ſuo futuram.Promittitur Dauid, regium ſceptrum perenne in domo ſua futurum,quod tamen celeriter ereptum eſt : niſi forte myſtice hæc interpretari velis. Eodem modo hic minatur ſe genus humanum in ſempiternum aboliturum : quod per Noach reparatum eſt,qui eiuſmodi minis non erat obnoxius.

Et erunt dies eius.] Varia quoque eſt huius dicti ſententia. Plerique Hebræorum putant hic non præſcribi terminum vitæ humanæ:ſed ſpacij,quod daretur illi ſæculo, vt pœnitere poſſent : vt exponit Auen Eſra:qui cùm multis verbis eorum redarguiſſet ſententiam, qui exiſtimarét præſcribi hic finem humanæ vitæ, intulit, והאמת כי שאמר המתרגם תרמית שנתן קץ לאדם כטעם עוד ארבעים יום ואים ישובו מלטו ואם לא ישבו ומותו hoc eſt.Vera inquit, huius dicti explicatio eſt,ſicut habet æditio Chaldaica,præſcriptum ſcilicet eſſe quoddam ſpacium ad pœnitendum illius tempeſtatis hominibus, ſicut apud Ionan inuenitur, adhuc quadraginta dies, & E
Niniue ſubuertetur,vt ſi pœnituerint, ab interitu eripiantur : ſin minus, cum ſuis flagitiis extinguantur.Si hæc itaque veritas eſt,vt ipſe vult, errauit Lactantius, qui ait eo tempore imminutam vitam humanam:errauit Chryſoſtomus ac Theodorus, eadem ſentientes. Et quod magis mirum, errauit & Ioſephus vir Hebræus, qui de hac re, antiquitatis Iudaicæ primo, inquit, συνετέμνετο γὰρ ἤδη τοῖς ἀνθρώποις τὸ ζῆν, καὶ βραχύτερον ἐγίνετο μέχρι τῆς Μωσέως γενέσεως ἑκατὸν ἔτη πρὸς τοῖς εἴκοσι, ζήσαντος. Iam inquit,illa annorum numeroſitas interrupta fuerat,breuiúſque viuebant homines vſque ad natiuitatem Moyſi, qui ſupra viginti, centú egit annos.Quáquam arbitror Ioſephum non propterea ſenſiſſe, tum diuinitus decretum eſſe,ne centum ac viginti annos,homines viuendo ſuperarent. Vera quidem dicit,tum coarctari cœpiſſe annos,ſed in eum numerum,non puto eum ſcripſiſſe. Patet autem nō fuiſſe Dei conſilium,vt mox poſt diluuium, nemo hominum centeſimum ac vigeſimum annum excederet. Nam vniuerſa illa ſeries, quæ à filiis Noë ducta eſt, numeroſiſſime vixit. Ipſe quinetiam Abraham, eum terminum longo interuallo ſuperauit:quippe qui ad centeſimú ac ſeptuageſimum quintúmque acceſſerit annum. Quare probabilior eorum videtur ſententia, qui hos annos non vitæ, ſed pœnitentiæ eſſe conceſſos arbitrentur. Scribit enim etiam Auguſtinus,centum annorum ſpacio exædificatam eſſe arcam, quo tempore, Noë omnes commonefaciebat,vt genus vitæ infandum desererent,Deúmque humani generis autorem agnoſcerent,piiſſiméque colerent. Quod idem aſſerit & Beroſus Chaldæus. Qui etiam ſcribit Noë Gigantem fuiſſe,ſed pium,Deorúmque cultui deditum.Solitúmq; cum F
cæteros admonere gigantes,ne tam ignominioſam agerent vitam, neque tam ſuis viribus fiderent,vt Deos etiam,per ſummum contemptum blaſphemarent, eiſque cælum eripere minarentur.Hoc idē in Cabaliſticis libris aſſeritur,id eſt his, qui in ea præclara ſynodo cuius princeps Eſdras fuit conſcripti ſunt,cuius opera omnia hæc hiſtorię mandata ſunt.Vbi & illud additur,eam ſentētiam viginti annos antequam Noach genuiſſet filios latam eſſe, Sexcenteſimo enim vitæ Noë anno,inundauit diluuium, quingenteſimo autem nati ſunt tres filij,ergo viginti annos ante,ea ſententia in genus humanum lata eſt. Chaldaica quoq; æditio apertiſſime hoc loco,idem declarat,hoc modo eam ſententiam interpretans,Erunt dies eius,&c. ארכא יהיב להון מאה ועשרין שנין אם יתובון Hoc eſt,ſpacium dabitur eis,ſi quo modo eis pœniteat,centum ac viginti annorú. Hieronymus tamen dicit, Deum non expectaſſe tempus decretum,quia non pœniterent,& abrupiſſe ex numero promiſſo viginti annos.

Cabaliſtici lib. tempore Eſdræ conſcripti.

Viri famoſi.] אנשי השם id eſt,Viri nominis celebres,ac inter omnes mortales nominatiſſimi.Ideo famoſus hoc loco,non in malam partem accipitur,vt ſomniat Nicolaus. Celebres autem non ſolum ea tempeſtate,ſed tota poſteritate propter corporis vaſtitatem, viréſque præſtantiſſimas fuere, quanquam eo diuino munere abuterentur. Reſpexit ergo ſcriptura ad nomen,ac famam Gigantum,qua,tempeſtate Moyſi, & antea, per omnes terrarum partes celebrarentur.

A *Gigantes.*] Hebraice נפלים Nephilim. Putant autem quidam apud Hebræos, eo nomine dæmones significari, quod Nephelim appellentur à naphal, hoc est cecidit. Nephelim ergo, hoc est lapsos. Hos fuisse opinantur qui incubi ac succubi appellentur, quorum maximam copiam tum per genus humanum vagari solitam asserunt. qui & fœminarum amore capti fuerint, omnésque homines nefando semine corruperint, ex quibus homines sceleratissimi procreati fuerint. Atque hoc esse, quod sacræ litteræ peculiariter tradant Gigantes fuisse tum super terram, id est dæmones. Sed hæc præterquam quòd falsa sunt, sunt etiã absurdissima, tum quod à sacris scriptoribus maxime refelluntur, tum quia à Christiana veritate admodum abhorrent. Eadémque hic de his dæmonibus dici possent, quæ supra de angelis prolata sunt. Quis autem tam insani capitis, tam insulso ingenio fuerit, qui putet, tantam tunc improborum spirituum fuisse licentiam, vt mulieres palàm aggredi auderẽt, aut mulieres eos non reformidarent? Quod autem per Gigantes, non sint praui spiritus intelligendi, indicio est & Chaldaica æditio, quæ nephelim interpretatur גבריא hoc est fortes, ac robustos. Et Symmachus vertit robustos. Quos Græci à fortitudine, quasi terræ filios nuncuparunt: nam Gigantes quasi gigenis, hoc est terrigenæ dicuntur. Neque hi ab ipso nomine satis patrocinij habere possunt, cùm alij aliud etymon ei accomodent. Quippe Auen Esra nephelim, inquit, שיפול כל הרואה אותם שיתמה מגבהת קומתם A naphal, hoc est, cecidit appellantur, quia omnes qui in eos inciderent, corporis vastitatem mirati, ac formidine correpti, corruebant. Non ergo nephelim dicuntur quasi è cælo lapsi. Alioqui cur eodẽ

Gigantes, incubos & succubos fuisse volunt nonnulli.

Gigantes, nõ esse dæmones, vt quidã volunt.

Gigantes quasi gigenis.

B nomine alij gigantes appellati sunt, vt passim in diuinis libris reperire licet? Theodoritus quoque nihil horum meminit, sed exponens quod hominum genus essent hi Gigantes, inquit, τίνας καλεῖ γίγαντας ἡ θεία γραφή, τινὲς φασὶ τοὺς ἐπὶ πολλὰ βεβιωκότας, τινὲς δὲ τοὺς θεομισεῖς καὶ ἀσεβεῖς ἀνθρώπους. οἱ ταῦτα οὕτω νενοηκότες, οὔ φασιν τούτους μείζονα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων σώματα ἐσχηκέναι, ἡγοῦμαι δὲ ἐγὼ γεγενῆσθαι τινὰς παμμεγέθεις ἀνθρώπους. Quos nam vocat sacra scriptura Gigantes? quidam aiunt, eos qui multos annos vixissent: alij vero eos qui Deum non venerarentur, impiique essent. Atque hi qui hoc sentiunt, non eos existimant celsiore, quàm reliquos, fuisse statura. Ego vero inquit, ex multis diuinæ scripturæ locis, colligo fuisse homines proceros ac vasto corpore. Ioannes quoque Damascenus de his sic scribit. γίγαντας ἐν ταῦθα τοὺς ἰσχυροὺς τὸ σῶμα οἶμαι λέγειν τὴν θείαν γραφήν. Hoc est Gigãtes eos hic appellare scripturam existimo, qui robustissimo essent corpore. Vt illud: Non saluabitur Gigas in multitudine virtutis suæ. Ioannes autem Chrysostomus etiam ipse, damnata illorum opinione, qui filios Dei, angelos interpretarentur, quinam essent Gigãtes, his verbis exposuit, id est, γίγαντας καλεῖ ἡ γραφὴ, οὐ ξένην πλάσιν, οὐ δὲ ξένην μορφὴν ἀλλὰ τοὺς ἥρωας, τοὺς πολεμικοὺς, τοὺς ἰσχυροὺς, id est, Gigantes vocat scriptura, non inusitatum hominum genus, aut insolitam formam, sed Heroas, & viros fortes, ac bellicosos.

Gigantes qui fuerint

Potentes à seculo.] הגברים Fortes Neutrum addunt Septuaginta, neque fortes, neque potentes. sed γίγαντες οἱ ἄνθρωποι ὀνομαστοί. Gigantes viri nominati, & si secundum Apuleium loqui licet, famigerati. quod tamen in Hebraico non est: expresserunt autem eandem sententiam, variis vocabulis.

C *Pœnituit eum.*] Eodem modo & Hebraice וינחם יהוה id est, Et pœnituit dominum. At quid sibi volunt Septuaginta, quòd vertunt, καὶ ἐνεθυμήθη ὁ θεὸς, ὅτι ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, id est, Et cogitauit Deus quòd hominem fecisset. Quod autem ita verterint Septuaginta, argumento sunt quæ citat Diodorus, qui cùm produxisset æditionem Septuaginta, intulit, ἢ κατ' ἀκύλαν, καὶ μετεμελήθη ὁ θεός, id est, Vel secundum Aquilam, Et pœnituit Deum. Atque hæc est veritas Hebraica.

Et præcauens in futurum.] Nihil horum est in Hebraico, sed tantum ויתעצב אל לבו id est, Doloréque affectus est erga cor suum. Septuaginta quoque & ab Hieronymo, & ab Hebraico dissentiunt. καὶ διενοήθη καὶ εἶπεν, id est, Et cogitauit, & dixit.

Noë inuenit gratiam.] Mirum cur hæc vox apud Græcos & Latinos, in sacris litteris corrupte legatur, apud Berosum tamen legatur vt legenda est. Appellat itaque eum Noach, vt *Noach.*
Hebraice quoque profertur, docétque eum Gigantem fuisse, vt paulo antẽ meminimus. Qua ex re elicitur falso eos opinari, qui existiment Gigantes illos fuisse Dæmonas. Shem *Shem.*
quoque omnes ferè Hebræi sentiunt fuisse Melchisedec, sicut & Hieronymus annotauit. Iaphet etiam verisimile est, eum fuisse, qui Iapetus à poëtis appellatus sit, præsertim cùm *Iaphet.*
& Berosus Chaldæus Iapetum eum vocet. Notum enim est, nominum Hebraicorum desinentiam accomodari sæpe litteraturæ Græcæ, vt ex Iacob, factum est Iacobus, & Ioseph

Iosephus,sic ex Iaphet Iapetus,φ, in π, conuerso.Quod & in aliis multis nominibus fit, dicunt enim ἰάσωπος, vbi Hebraice fuerat,f.Quod autē Proclus,vt sui moris est,vult in Theologia Platonica hunc Iapetum esse νοερὸν θεὸν, asseritque duci παρὰ τὸ ἴασθαι καὶ πέτασθαι,cùm id plane commentitium sit,suo loco refellitur. D

חמס *Repleta est terra iniquitate.*] Diximus nomine Chamas quod hic Hieronymus iniquitatem interpretatur, Hebraice violentiam vimque significari. Quod malum peculiare fuit ei tempestati,propter robur,immanitatémque Gigantum, quorum eximia erat proceritas,vires autem penè ferreæ, vt habetur Deuteronomio, ipsius Dei testimonio dicentis: Tradidi tibi Amorræum,cuius proceritas instar cedri erat,robur autem vt quercus.Veriꝗ; est simile,bella crudelissima tunc fuisse,factámque maximam humani sanguinis effusionē. Vires enim corporis,hominem superbum atque arrogantem, Deique contemptorē reddunt.Eóque non iniuria scribuntur, Deum suis detrudere regnis, manibúsque cælum rescindere voluisse.Dei ergo contemptus,generísque humani contrucidatio intulit diluuiū.

Causa diluuii. Quæ prauitas abfuit à Noach,qui iustus ac timens Deū, hoc est pius scribitur fuisse. Quorum primum innuit eum,rapacem, noxium,immanémque minime fuisse, quod ad homines spectat:alterum,Deum non spreuisse,sed summa cum pietate coluisse.Gigantes autem Deum nesciebant,ac si scissent,se eum formidare negabant. Quod in Cyclope illo Homeri facile cognoscitur,qui apud Vlyssem,hunc in modum sese iactabat:

Οὐ γὰρ κύκλωπες, διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσι,
Οὐ δὲ θεῶν μακάρων. ἐπειὴ πολὺ φέρτεροι εἰμὲν, id est, E
Nos neque cælicolas colimus,neque Iuppiter ipse
Est curæ:cælum nobis nam viribus impar.

De horum Gigantum,qui tempestate Noë inuenirentur immanitate super Hesiodum loquens Proclus,inquit,ἡ γὰρ αὐθάδεια πρὸς καταφρόνησιν ἐγείρει τῶν ἄλλων ἁπάντων.Immanitas, inquit,ac peruicacia hoc vnum agit, vt ad aspernandum alios vehementer incitet. Fuisse igitur ea tempestate infanda bella,maximámque humani generis concisionem, tantumꝗ; bellis intentos fuisse Gigantes,cùm argumento sunt quæ supra attulimus,tum ea quæ passim in omnium gētium litteris inueniuntur, primum Baruch cap.xxxj. extat testimonium de Gigantum bellandi auiditate.Ibi fuerunt Gigantes nominati, illi qui ab initio fuerunt, statura magna,scientes bellum,rerum bellicarum periti vocati. Apud Hesiodum quoque, cùm genus aureum,argenteum,ac ferreum,numerentur, intelligimus eum, per genus ferreum,sentire de Gigantibus,quorum incredibiles essent vires, habitúsque corporis vastissimus.Sic enim eos describit. μεγάλη βίη,καὶ χεῖρες ἄαπτοι ἐξ ὤμων ἐπέφυκον. Quem locum explicans Proclus,sic scribit. δηλοῖ γὰρ ὅτι τῶν σωμάτων τὴν ῥώμην ἤσκουν, οἱ ἐν τούτῳ τῷ γένει,τῶν ἄλλων ἀμελοῦντες, καὶ περὶ τὴν τῶν ὅπλων κατασκευὴν διέτριβον, καὶ τῷ χαλκῷ ἐν τούτοις ἐχρῶντο, διά τινος, αὐτὸν βαφῆς στερεοποιοῦντες,ὅθεν φισὶ χαλκὸν, ἐκλιπούσης δὲ τῆς βαφῆς ἐπὶ τὸν σίδηρον ἦλθον.id est,Indicat, inquit, vires corporis exercuisse hos, qui sub tertio genere recensentur. Qui cætera aspernati,tantum in armis fabricandis versabantur: in quorum structura ære vtebantur,quibusdam ad id solidandum medicamentis adhibitis. Quod temperamentum F cùm defecisset,ad ferrum tandem ventum est.Et paulo inferius. τρίτοι ἐμπαθεῖς καὶ φονικοί, καὶ τὸ μὲν τρίτον γένος ἐξέλιπεν διὰ κατακλυσμοῦ. Tertium, inquit, genus erat maximis perturbationibus obnoxium,ad effundendum sanguinem maxime præceps: sublatáque hæc natio est per diluuium.Eóque magis clarum est Hesiodum de illa tempestate Gigantum sentire,quòd post tertium genus scribat successisse diuinam gentē, quam ἡμιθέους semideos ipse appellat.Et Proclus hoc ipse comprobat,μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν, γένος παρῆλθεν εἰς τὸν βίον, ἱερὸν, τὸ τῶν ἡμιθέων, ἀρκέσαν ἕως τῶν βακχῶν ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ γενεὰς, ἀρετῇ διαπρέψαν. Post diluuium, inquit,genus in vitam successit sacrum, eorum qui semidoi dicti sunt, quod in septem aut octo sæcula vsque peruenit,virtute coruscans. Hæc eadem referuntur a Beroso Chaldæo, omnem illius sæculi gentem describenti.

Auen Ezra. *De lignis leuigatis.*] גפר Gopher. De quo ligno varia scribuntur. Auen Ezra, quem frequentissime citamus,quòd is inter omnes interpretes Hebræos,primæ ferè notæ videatur esse. שם עץ קל הוא על פני מים ואין רע׳לו במקרא, Gopher,inquit, ligni leuissimi est nomen, quod super aquas leuiter fertur,quod nomen alibi in sacris litteris non inuenitur:& fortasse sentit cum his,qui id lignum existimant esse abietem.Chaldaica ęditio interpretatur cadros,hoc est,cedrum.Quæ cùm ita sint, nescio quamobrem Septuaginta vertunt, fac tibi arcam de lignis quadratis, ἐκ ξύλων τετραγώνων. Cum enim id lignum vel cedrus esset, vel abies, quid

quadrati

A quadrati nomen cum his? Hieronymus quoque non satis exploratum habeo, quod ligni genus intellexerit, cùm omnia ligna leuigari possint, non tam scilicet abies, quàm reliquæ arbores. Sed aduerte, quòd idem in quæstionibus Hebraicis dicit, in Hebræo haberi, de lignis bituminatis, patet autem quàm differant nomen bituminis, & huius ligni, cùm bitumen vocetur, כפר copher, at ligni huius nomen est, גפר gopher. Existimamus ergo eum ibi esse lapsum, non quòd hanc varietatem ignoraret, sed ex eo quod frequenter solet fieri, vt aliquid facientes, non omnia aduertamus: indicióque est, quia hic, non eodem modo scripserit. *Hierony. lapsus.*

Mansiunculas in arca facies.] קנים, hoc est, Nidos, sicut verterunt & Septuaginta, νοσσιὰς ποιήσεις κατὰ τὴν κιβωτὸν, id est: Nidos per totam arcam facies. Hieronymus sententiam vertit: quanquam in Iouiniano nidulos & mansiones legit. Domunculæ enim instar nidorum erant, quod etiam fit in nauibus. Hebraicum autem elegantissima metaphora vtitur, siue ad homines, seu cæteras animantes, nidos referat: idem siquidem nobis domus est, quod illis nidus: propterea Epictetus apud Arianum, ait: δεῖξόν τι διαφέρει, οἰκία ἀνθρώπου, καὶ νοσσιὰ πελαργοῦ. ostende, inquit, quid differant hominum domus, & ciconiarum nidi.

In latere deorsum.] Deorsum Septuaginta, ad cœnacula & tristega accommodarunt, κατάγαια, διώροφα καὶ τριώροφα ποιήσεις. Hoc est, subterranea, bicamerata, ac tricamerata facies. Sicut apud Herodotum sunt tecta πεντώροφα, καὶ ἑξώροφα. Quòd etiam ad Hebraicam veritatem est. Non enim deorsum ad ipsum latus refertur, secundum autem Hebraicum,
B quod in hunc modum habet, שנים ושלשים תעשה addendū nostræ æditioni fuerat etiam aliquid vt non solum diceremus tristega, verum etiam distega facies, quod neque à Septuaginta omittitur: sicut etiam in Iouiniano legit idem Hieronymus, per cœnacula vero, cùm Hebraice non habeantur, puto Hieronymum idem intellexisse, quod & digestum. Nam δίστεγον est supernus thalamus.

Vt possint viuere.] Quanquam leue sit, proprie tamen est quod Septuaginta verterunt, ἵνα τρέφῃς μετὰ σεαυτοῦ. Vt nutrias ea tecum, sic & Hebraice, להחיות id est, vt viuere ea facias.

CAPVT VII.

Delebo omnem substantiam.] כל־יקום Est autem nomen à iacham, hoc est, surrexit, ductum: significátque substantiam, subsistentiam. Quam nominis formam seruare cupientes Septuaginta, obscurius fortasse verterunt, ἐξαλείψω πᾶν τὸ ἀνάστημα, id est: Delebo omne suscitamentum, omne quod stat, aut surgit.

Anno sexcentesimo.] Eodem modo & Hebraicum. Græci autem codices impressi, hoc loco mendosi sunt, in quibus est, ἐν τῷ ἑνὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει, id est: Anno primo & sexcentesimo. Esset ergo maxima deprauatio, vel vnius anni facta accessione, cùm omnes sacræ litteræ, omnísque annorum series apertissime protestetur, Noë sexcentesimo vitæ suæ anno, arcam ingressum, eodémque anno inundasse diluuium. Quanquam vetustiores
C codices non eo modo habebant, sed sic: diluuium, inquiunt, inundauit, ἐν τῇ γῇ, ἐν τῷ ἑξακοσιοστῷ ἔτει. In terram anno sexcentesimo vitæ Noach. Error autem accidit, quia paulo inferius eodem capite, cùm iam vnus exactus esset annus dicitur, ἐν τῷ ἑνὶ καὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Νῶε τοῦ πρώτου μηνὸς, μιᾷ τοῦ μηνὸς ἐξέλιπε τὸ ὕδωρ, id est, primo & sexcentesimo anno vitæ Noë, primo mense, prima ipsius mensis die defecit aqua. Error quoque est apud Septuaginta, in numero dierum mensis, quo aquæ cœperunt excrescere. Nam cùm Hebraica veritas ac noster Hieronymus habeant, septimo decimo die mensis, Græce ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι, idest: Vigesima septima Est autem & hæc particula, vt & superior ex eodem capite sumpta. Vigesimo enim septimo die arefacta est terra, vbi Græce est, ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ δευτέρῳ, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι τοῦ μηνὸς ἐξηράνθη ἡ γῆ. Hoc est: Mense secúdo, vigesima septima die mensis exaruit terra. Est autem hæc deprauatio in codicibus Septuaginta creberrima.

Abyssi magnæ.] תהום רבה id est: Amplæ, effusæ. Quam magnitudinem Septuaginta ad multitudinem retulerunt, ἐρράγησαν πᾶσαι αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου, id est: Rupti sunt omnes fontes abyssi. Est autem abyssus, vt ait diuus Basilius contra Manichæos, ὕδωρ πολλὸν δυσέφικτον, hoc est: Vastissima aqua, & quæ tota transmitti non possit. Videtur ergo duci ab ἀβαίνω, hoc est, non peruenio, quanquam litteræ mutatæ sint. Ex quo ridere eum necesse est, qui dixit abyssum appellari, ab à, quod est sine, & byssus, id est, linum, quasi ibi linum nasci non possit. *Abyssus quid.*

Catarractæ quid. *Et Catarractæ cæli.*] ארבת. Nos Græcum nomen integrum seruauimus: nam & illi D καταῤῥάκτας appellant. Ducitúrque à καταῤῥήγνυμι, dirumpo, discindo vel deorsum ruo: quo nomine non significantur cæli quædam fenestræ, vt à quibusdam asseritur, nisi ad Hebraicum respexerint, sed aquarum è loco eminentissimo atq; præcipiti descensus, de quibus apud historicos creberrima mentio. Qualis est Nili descensus ad locum, qui catadupe dicitur, cuius accolæ, ob aquarum descendentium fragorem, obsurdescere feruntur, de quo loco Eliodorus: ἦλθεν δὲ καὶ εἰς τὴν σὴν Αἴγυπτον, καὶ καταδούποις καθ' ἱστορίαν τῶν καταῤῥακτῶν τοῦ νείλου. Demum, inquit, & in hanc tuam Aegyptum accessi, & ad ipsa catadupe, id est, resonantes locos, vt præcipitem Nili descensum cognoscerem. Apud Strabonem quoque, libro sextodecimo, de eisdem catarractis mentio fit, οἱ μὲν οὖν πέρσαι τοὺς ἀνάπλους κωλύειν θέλοντες, φόβῳ τῶν ἔξωθεν ἐφόδων, καταῤῥάκτας χειροποιήτους κατεσκευάκεισαν. Persæ, inquit, cum repentinos impetus qui per flumen ab externis fieri potuissent, formidarent, id prohibituri, catarractas per totum flumen erexerunt, vt omnibus ad nauigandi surriperetur occasio. Indicat scilicet, eos moles quasdam extruxisse, vt inde dilaberentur aquæ, ne per planum ferretur flumen, atque ita nulla esset in eo nauigatio. Apud eundem quoque, catarractum hymbrem Symmachus Arsinoën conditurus scribitur obseruasse: id est, hymbrem præcipitosum ac confragosum, vt est ex eminentissimo loco aquarum descensus. Hoc idem igitur verisimile est, diluuij tempore accidisse, vt plurimis in locis cælum patuerit, aquarúmque vasta flumina maximo fragore delapsa fuerint. Inter aquas

Firmamentum inter aquas positum. enim positum esse firmamentum, certissime sacræ asserunt litteræ. Supercælestes quoque E aquæ, sæpe sæpius celebrantur. Cum igitur supra cælum sint aquæ, quæ à nonnullis etiã cœlum crystallinum vocentur, hæ nimirum patefacto cælo, horribiliter eruperunt, breuique

Aquæ super cælestes. totum orbem inundarunt. Nam his quoque aquis erat opus ad efficiendum generale diluuium, alioqui si imbribus tantum res acta fuisset, non modo quadraginta dierum ac noctiũ spacio tantum diluuium effectum fuisset, sed ne quadraginta quidem annorum.

In articulo illius diei.] Videtur obscurius transtulisse, quod erat clarissimum in Hebraico, בעצם היום, id est: In ipsomet die. Sic etiam Septuaginta, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. In hac die. Hieronymus autem innuit Noach diei illius opportunitatem obseruasse, (quæ à Latinis interdum articulus vocatur, vt est apud Terentium) atque in ea occasione arcam ingressam, neque alio modo loquitur Marcus Tullius in oratione pro Publio Quintio, quàm hic Hieronymus, vbi ille ait: Vt hominem suis conditionibus, in ipso articulo temporis, astringeret. Idem quoque Hieronymus in epistola ad Iulianum sic loquitur, Filius meus, frater

Articulus Latinis, quid. ἀκμή. tuus Ausonius, in ipso iam profectionis articulo, atque in puncto temporis, vacuum se redire arbitratus est. Ex quibus concluditur, idem esse Latinis articulum, quod Græcis sit ἀκμήν. Punctum videlicet & quasi extremitatem temporis, aut id quod in tempore est maxime eligẽdum. Ergo in articulo illius diei, nempè opportunissima ac maxime idonea hora. Quæ non satis intelliguntur à Nicolao. Veritatem autem Hebraicam Hieronymus paulo inferius expressit, cùm vertisset: Eadem die ingressus est Noë, cum filiis suis in arcam. Sic & alibi, vt cap. xij. Exodi. F

CAPVT VIII.

E*T adduxit spiritum.*] ויעבר, id est: Et fecit transire ventum. Dictum enim supra est, ruach apud Hebræos & spiritus sancti esse nomen, & venti. Ventum ergo hic innuit. Eadem quoque amphibologia est & apud Græcos, propterea sunt, qui hoc loco per spiritum intelligant ventum, alij spiritum sanctũ, sicut Theodoritus, de ea re sic scribens: οὐκ ἀνέμοις ὕδωρ μειοῦται, κυμαίνει δὲ, καὶ ταράττεται, πάλαι γὰρ τὰ μέγιστα τῶν πελαγῶν ἐξηντλοῦντο, πνεῦμα τοίνυν τὸ θεῖον φησὶν, ᾧ δὲ πάντα γίνεται καὶ λωφᾷ. Non solent inquit aquæ ventis imminui, sed potius fluctuare, atque turbari. Iam enim hoc pacto, etiam capacissimi sinus essent exhausti, spiritum ergo diuinum innuit, quo sanè omnia fiunt, & agitata quiescunt. hæc ille. Verumtamen ratione docente inue-

Venti quibus maxima exsiccandi vis. nimus quosdam esse ventos, quibus exsiccandi maxima insit vis, qui & aquas in vapores conuertant. Nónne idem in mundi conditione accidit, cum spiritu domini, qui per aquas fluitaret, eædem siccatæ, absumptæq; sunt? vt ibi copiose disputatum est. Filiis quoque Israël Aegyptum egressuris, mare rubrum per flantem ventum exsiccatur. Eodem itaque modo & aquæ diluuij imminutæ sunt. Quod singulis etiam diebus fieri animaduertimus.

A uertimus. Ineſt autem ventis præſertim aquilonibus, vis ſiccandi incredibilis, ac longe maior quàm ſoli: ſicut auſtro flante vehementiſſime intumeſcit mare, omniáque propè in vapores reſoluuntur, alluuntúrque aquis vniuerſa, vt clarum ſit auſtro flante, ſiue noto, Venetiis, vbi hæc ſcribebantur. Quo tempore omnia luctuoſis bellis ardebant, miſerabiléque vitæ genus paſſim ducebatur. Quo etiam tempore Roma, ſiue peccatis ſic exigentibus, ſiue prauitate quadam, qua ſolet fieri, vt diabolus ad peſſima quæque inflammet humanum genus, & nihil in terris diutius permaneat, à militibus Cæſarianis infeliciſſime capta, direpta, incenſáque eſt: vbi, vt in eiuſmodi miſeriis ferè accidit, miles crudeliſſimus, cùm in omnes pro ſua immanitate eſt debacchatus, tum vero in religionem réſque ſacras: vt etiam ſacras virgines ad lupanaria per vim traxerint. Vbi omnes ſacerdotes capti, & aut trucidati, aut pecunia redempti: correpti ab vberibus matrum pueri, corámque miſerabiliter trucidati: cætera nefanda. Multa vero corruptela omnem eo tempore ordinem Chriſtianorum occuparat, quæ & anſam maledicendi cupientibus præbuerat, & ad blaſphemandum præcipites homines, vehementer exaſperarat. Hæc eadem fecerat, vt omnia diuina inſtituta, ſanctiſſimorúmque patrum decreta, audacter à viliſſimo quoque reſcinderentur, carperentur, vituperarentur: vt ea omnia (nefandum) ad quæſtum excogitata vbique prædicarent. Itaque & omne iam vulgus concitarant: paſſimq; inueniebantur, qui ieiunium ineptias eſſe dicerent. Confeſſionem prophanam quandam rem, recens inuentum, & ad coaceruandas pecunias excogitatum: omnes quoque
B tollendas imagines, omnes cerimonias amouendas. Tantus autem furor alios inuaſerat, tanta de ſe exiſtimatio, vt grauiſſimos viros, Chriſtianęq; religionis proceres, per ſummum contemptum ridere ac ſubſannare auderent, eóſque hallucinatos fuiſſe cõtenderent. Tam igitur ſcelera noſtra, quàm horum peſtilentem exitialémque audaciam mecum deplorâs, opus proſequebar, prauitatem rerum humanarum collachrymans. Illud verens, ne peſſimę quibus concuteremur diſcordiæ, in luctuoſum exitũ deſinerent, & ad alienos noſtra tranſferretur hæreditas, quod Deus auertat.

Romana vrbs excidiũ per Cæſarianos annos 1527.

Menſe ſeptimo vigeſima ſeptima die.] Tam in noſtris, quàm Græcorum codicibus error. Subducendi enim ſunt ex hoc numero decem, vt decem ac ſeptem relinquantur, ſicut habet veritas Hebraica. Neque quiſquam non intelligit, id mendum à librariis, non interpretibus irrepſiſſe. Septuaginta itaque etiam ipſi habent, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι, id eſt, Vigeſima ſeptima. Neque credere par eſt, Hebræos codices eſſe corruptos, quando is numerus conſentit cum centum ac quinquaginta diebus, quibus terras labefactauit diluuium, & Chaldaica æditio idem atteſtetur.

In montibus Armeniæ.] Sic enim interpretatur Ararath, quam regionem ignorantes fortaſſe Septuaginta, eó nomine ſignificari, vocem ipſam non interpretatam dimiſerunt. Scribit ergo Hieronymus, Ararath eſſe Armeniam, in cuius montibus adhuc appareant veſtigia arcæ, & eius quædam fruſta in miraculum tantæ rei ab incolis oſtendantur. Quod idem proditur à Ioſepho. Ab aliis quoque hiſtoricis gentilibus, de diluuio & arca mentio
C habita eſt. Requieuiſſe autem in montibus Carduenorũ dicitur, idq; confirmatur per æditionem Chaldaicam, quæ refert arcam reſediſſe על טורי קרדו id eſt, in montibus Carduorũ, vel Carduenorum. pro eo quod Hebraice eſt, in montibus Ararat. Hos montes Cordeos appellat Quintus Curtius. Chryſoſtomus quoque in Armenia requieuiſſe arcam teſtatur his verbis, ἐν τῇ ἀρμενίᾳ ἡ κιβωτὸς κατεπαύσατο. Arca inquit, in Armenia reſedit.

Ararath.

Carduenorũ in montibus quieuiſſe arcã.

Cacumina montium.] Corrigendus is locus in impreſſis codicibus Græcis, ὤφθησαν αἱ κεφαλαὶ τῶν ὀρνέων, Dicendúmque ὀρέων vel ὄρων, id eſt montium.

Qui egrediebatur & non reuertebatur.] Is locus non male vt arbitror redditus, ſed aut à librariis, aut temporum diuturnitate corruptus, fecit vt fabuloſiſſimas interpretationes huc inuexerint expoſitores, & quæ ſecum maxime pugnent. Nam quia ſcribitur coruus egreſſus quidem, ſed non reuerſus, putant eum in aliquo cadauere deuorando eſſe detentum, vt apud nos paſſim opinio eſt, & à Græcis ſcriptoribus eſt exiſtimatum, apud quos etiam, is locus corrupte legitur. Coruus ergo quem emiſit Noach, egreſſus eſt, & reuerſus: ſic enim habent Hebraica. וישלח את הערב ויצא יצוא ושוב hoc eſt, Et emiſit coruum, qui & egreſſus eſt, & reuerſus. Si enim reuerſus non eſt, quo obſecro loco commoratus eſt, ac reſedit, cum aquæ ſiccatæ nondum eſſent? Deinde ſi coruum reuerſum negauit, quomodo cohæret, quod mox additur, donec ſiccarentur aquæ? Quid enim ſibi vult qui egrediebatur & non reuertebatur, donec ſiccarentur aquæ? Nunquid poſt arefactas aquas, eſt

Fabuloſa de coruo quem Noë emiſit.

reuersus, quod ne columba quidem fecit? Subtrahenda itaque in nostris ac Græcis codicibus negatio est, nam & illi idem peccant καὶ ἐξελθὼν, οὐκ ἀπέστρεψεν. id est, Egressus est & non reuersus. Videtur autem & hoc Hieronymus in quæstionibus Hebraicis annotasse, sed locus ibi corruptus est, neque legitur vt esset legendus, quare ex pristina æditione, addita est negatio in nostra hac interpretatione. Sed alius mihi suboritur scrupulus, nam Hieronymus, ad Oceanum in epistola sic ait de coruo: Statimque columba spiritus sancti, expulso alite teterrimo deuoluat ad eum. Ecce palam fatetur expulsum esse coruum, quasi amplius non redierit, quamobrem etiam cum negatione videtur ipse legisse. Sed sæpe sequitur æditionem Septuaginta, quia ea passim haberetur, & aliam æditionem nondum ipse edidisset. Itaque multa in epistolis inuenies exposita secundum codices Septuaginta, quorum tunc erat celeberrima autoritas. Dignus vero venia est Isidorus, qui de pietate Noë scribens, sic ait: Serpentibus & bestiis sociatur, & non terretur: cui feræ colla submittunt, volucres famulantur: emisit enim columbam, & reuersa est: sed fraude corui decipitur. D

Misit columbam post eum.] מאתו. Hoc est, A se. Non refertur ergo ad ipsum coruum: sed eum qui misit: scilicet Noach, vertendúmque fuerat, Emisit columbam à se: quanquam Hieronymus sequitur Septuaginta, qui & ipsi vertunt καὶ ἀπέστειλε περιστερὰν ὀπίσω αὐτοῦ. Et misit columbam post eum. Diuersa interpretatio orta ex eo est, quòd Hebræis מאתו & seipsum sonat, & est relatiuum ad alterum, cùm ea voce careant, quæ ad se refertur.

Ramum Oliuæ virentibus.] והנה עלה זית טרף בפיה Et ecce foliú oliuæ, ramus in ore eius. Asserit autem hic Auen Esra fieri positionem, & quasi ταυτολογίαν. idem enim dicit esse folium oliuæ & quod mox subditur. sicut est inquit אדמה עפר terra & cinis. Ideo Septuaginta nihil Hebraicum immutantes verterunt εἶχε φύλλον ἐλαίας κάρφος, Gestabat folium oliuæ, ramum aut surculum. E

Crescite & multiplicamini.] ושרצו ופרו ורבו. Hoc est, Et crescant & multiplicentur ac propagentur. Est ergo futurum, ad illa, non ad Noë, quanquam etiam Septuaginta eodem modo verterint καὶ αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε. Ex quibus verbis frigida nescio quæ elicit Nicolaus.

Et ait ad eum.] Videtur innuere, Deum ita locutum cum Noach, Hebraica tamen sic habent ויאמר יהוה אל לבו id est, Et dixit Deus ad cor suum. Quam phrasin eleganter expresserunt Græce Septuaginta, καὶ εἶπεν ὁ κύριος διανοηθείς. id est, Cùmque cogitasset Deus, dixit. In lingua enim sacra, omnium cogitationum receptaculum est cor, ac vt verius dicam, vbi omnes gignuntur cogitationes, vnde in lucem efferuntur: autore etiam ipsa veritate. In eisdem etiam litteris τὸ ἡγεμονικὸν, tribuitur cordi, non capiti de qua re noster Hieronymus in epistola ad Fabiolam. Quæritur vbi sit animæ principale. Plato in cerebro: Christus in corde, profertq; exempla.

Propter hominem.] Sic est & Hebraice. at Septuaginta διὰ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Hoc est. Propter opera hominum, licet hoc minimi sit faciendum. Idem enim est. Maledictio enim Dei in terram desæuit propter humana facinora, cúmq; homo impius fuerit, omnia misera sint necesse est. Vt enim propter hominem cætera facta sunt, ita corrupto homine tanquam principe, reliqua eadem corruptela & calamitate conflictantur. Intabescunt elementa, insanit mare, irascitur cælum, pallescunt herbæ, sitiunt agri, iumenta moriuntur, aues etiam miseriarum fiunt participes: ergo maledicitur terræ propter actiones humanas, propter prauitatem, quam agendo exprimunt. F

Nox & dies.] Longe melius Hieronymus quàm Septuaginta: siquidem hi volunt, frigus & æstum, æstatem & ver factura, vt nunquam nox, & dies deficiat, cùm tamen in vniuersum pronunciarit Deus, nunquam hyemem, æstatem, & ver, diem, ac noctem, defuturam. Diluuij enim tempore, ea omnia erant confusa. Erit inquit æstas, vt possint fruges maturescere: erit hyems, vt nutriantur: nunquam reliquus anni interrumpetur ordo. Quid certe sibi velint Septuaginta, exploratum ipse haudquaquam habeo. Quid enim hyems, atque æstas ad diem efficiendam. Vertunt itaque, σπέρμα καὶ θερισμὸς, ψῦχος, καὶ καῦμα, θέρος καὶ ἔαρ, ἡμέραν καὶ νύκτα οὐ καταπαύσουσι, hoc est, Satio, & messis, frigus & æstus, æstas & ver, diem ac noctem non sistent. In eo quoque insignis discrepantia, cùm enim חרף Hebraice sonet hyemem, ipsi hoc ἔαρ ver fecerunt. In reliquis autem cùm phrasin Hebraicam nihil immutent, summa est obscuritas, multáque offunditur legentibus caligo.

Caput

A

CAPVT IX.

E*Xcepto quòd carnem cum sanguine.*] אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, id est, Excepto quòd carnem, in anima sua, in sanguine suo non comedetis. Ex quibus verbis, quanquam aliquid detraxerit Hieronymus, eadem tamen innuit, quæ & Hebraica veritas. Scire igitur operæprecium est, Hebraicæ linguæ proprium ac quasi peculiare esse, vti frequenter eo schemate, quæ appositio vocatur. Sæpéque idem per multa nomina inferunt, nulla interposita copula, quemadmodum, & supra de ramo oliuæ dictum est. Deinde & illud non ignorare oportet, animam apud eos frequenter eam vitam significare, quæ sanguine & halitu continetur, & quod à philosophis spiritus appellatur. Hoc ergo innuit Hieronymus, quanquam verba ipsa non adamussim vertat. Quod enim Hebraica veritas ait: Excepto quòd carnem cum anima sua, sanguine suo: & quæ sequuntur. Idem est cum eo quod vertit Hieronymus, alterum enim per alterum exprimitur. Siquidem idem est anima & sanguis in ea lingua. Omisit autem alterum Hieronymus, ratus quod & verum fuerat, vtraque nomina tam animam quàm sanguinem idē pollere. Qui ergo diceret: Excepto quòd carnem cum sanguine non comedetis: idem innueret cum eo qui verteret, Carnem cum anima non comedetis. Hæc eadem prodit super hoc loco & Auen Esra, apud quem ita eam sententiam explicari inuenies אך בשר בנפשו ם
B מעביאך כשר בנפשו שהוא דמו לא תאכלו בטעם לא תאכל הנפש עם הבשר כנפש כל בשר דמו בנפשו חואת הוא הנפש המתנעע והמרגש והיא גוף. quorum hæc sententia est, Carnem cum anima sua ne comedatis inquit, anima enim eius, sanguis est, perinde ac si præciperet, ne deuores animam cum carne, eo quod quorumcunque animalium anima, ipsorum sanguis est: atque hæc est anima sensoria ac vegetatiua, & quæ mouetur, nempe corpus ipsum. hæc ille. Asserit igitur hic præcipi, ne animantes ipsas cum sanguine vorarent homines, propterea quòd cuiuscunque animantis anima, sanguine continetur. Quod & Chrysostomus sentit hoc loco scribens ὁ λόγος αἰνίττεται ὅτι τὸ αἷμα τῶν ἄλλων ζώων, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐστί Innuitur inquit his verbis, sanguinem cæterarum animantium, esse earum animam. Deuteronomij quoque capite duodecimo, idem aperte significatur, vbi de sanguine dicitur. כי הדם הוא הנפש. id est, Quia sanguis est anima. deinde dicitur: Atque ideo non comedes animam cum carne. Esset enim immane facinus, etiam ipsas animantes quibus nullum nobiscum ius intercedit, vnà cum ipsarum anima deuorare. Septuaginta quoque eadem sentiunt, licet paulo secius locum hunc reddiderint. πλὴν κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς, οὐ φάγεσθε, id est, Præterquam quòd carnem in sanguine animæ, ne voretis. qui quia locutiones Hebraicas non immutarunt, vides quas tenebras suæ interpretationi asperserint. Quem scopulum prudentissime vitauit Hieronymus, vt nullus in eius æditione hoc loco reliquus sit grypus. Quanquam explicatu arduum est, quid proprie præcipiatur Hebræis hic. An, ne carnem comederent cum sanguine, hoc est animantem ipsam viuam, & cuius adhuc membra palpitarent. Sed quis vsque adeo atrox
C sit, qui istuc fecerit? cuius obsecro stomachus id pateretur? Nisi forte ad Polyphemi illius Homerici partes, aut Anthropophagos, & siqua alia eiusmodi natio est, defecisset. Quapropter honestissimum est existimare, non istud hic à Deo inhiberi Hebræis, ne videlicet carnes cum sanguine absumerent: sed ne sanguis effunderetur humanus. quod hic passim declaratur, vt etiam bestiis minetur Deus, si qua earum in hominem inuecta fuerit. Nam & cornupetas boues lapidibus obrui præcepit. Nec Origenes abest ab hac sententia, sic hunc locum explicans. δυνατὸν δὲ καὶ ἐπὶ τῶν κτηνῶν αὐτὸ ἐκλαβεῖν, ἀφ' ὧν τὸν κεράστην ταῦρον λιθοβολεῖν προσέταξεν, id est, Potest etiam & de iumentis ac pecoribus hoc accipi, ex quibus bouem cornupetam lapidibus obrui præcepit. Atque hoc est, quòd omnia quæ sequuntur ad cædes humanas pertinent, totúsque iste locus de homicidio est. Deuorare igitur carnes crudas, eásque viuentes & cum sanguine deglutire, Barbaricam crudelitatem significat, sanguinísque humani sitim. Ideo & Homerus, bellum σαρκοφάγον appellat, quòd in eo cædes crudelissimæ perpetrentur, & quasi absumantur homines. Nam bestias intersicere, non abhorret ab humanitate: sed homines, vtpote animal ad imaginem diuinam effectum, id quod & in contextu adducitur. Vt ergo docet Porphyrius de abstinentia animalium, arbitrati sunt mortales εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ φύσιν σαρκοφαγεῖν, παρὰ φύσιν ὠμοφαγεῖν, id est, Esse homini è natura, carnibus vesci, abhorrere autem à natura, cruda deuorare. Videbant enim illi, hoc bestiarum immanissimarum esse proprium. Si ergo vnà cum sanguine,

Anima apud Hebræos vita.

Sanguis et Anima, idem in lingua Hebr.

Sãguis bruti anima.

Bellum sarcophagum.

homines animalia absumerent, consequeretur etiam, vt crudas carnes etiam voraturi essent: quod penitus beluinum est, & vt dixi summæ crudelitatis esset indicium. Solent autem & alio modo hæc accipi. Quidá enim asserunt prohiberi, ne bestiæ suffocatæ, aut quarum sanguis effusus prius non esset, comederentur, quod & Iudæi hodie sequuntur. Et in Actibus apostolorum inter cætera, à quibus abstinere gentes docerentur, erat, ne suffocato vescerentur. Alij opinantur separatim hic tradi præceptum, ne quisquam sanguinem comederet: quod & in lege præcipitur. Abhominátur quoque vbique Iudæi, carnes cum sanguine comedere. Vt Regum primo de Saul. Comeditque populus cum sanguine. & paulo infra. Nunciauerunt autem Sauli dicentes, quòd populus peccasset domino, comedens cú sanguine. Sed quia ad polluendum hominem nihil agit sanguis, eodémque modo pij esse possunt, tam qui à sanguine sibi temperant, quàm qui ex eo vescantur, optimum est existimare, ea omnia, ad homicidia pertinere. Atq; hoc vnú his præceptis innui, ne cædibus mutuis pollueremur. Sicut & Pythagoras vir suorú temporú optimus, à bestiis abstineri volebat, ne vlla ratione, ad sanguiné effundendum afficerentur homines. Totus ergo is locus ad cædes spectat, idq; clarius fiet, si omnia quæ hic dicuntur, accurate considerata fuerint. D

Temperare sibi à sanguine, id est, à cædibus.

De manu viri & de manu fratris eius.] מיד איש אחיו id est. De manu cuiuscunque fratrem suú requiram. Aduertenda Hebraici sermonis proprietas: vir enim in ea lingua vnumquenque significat. Ideo quod hic vertit Hieronymus, de manu viri: dicendum fuerat, de manu cuiusque. Frater quoque in eodem idiomate, tam is appellatur, qui ex eisdem parentibus sit ortus, quàm omnes alij, qui & à nobis & Græcis proximi vocari solent. Frater ergo hoc loco, proximum sonat. Itaque dicendum est, de manu vniuscuiusque proximum eius requiram. Quare arbitrarium est, quod hic comminiscitur Nicolaus, vt frater hic eum significet, qui tanquam frater proprius (vt eius vtar verbis) ab homicida diligebatur, eóque putat grauius esse scelus. Septuaginta quoque, minime quid Hebraica locutio postularet animaduertentes, obscure sunt interpretati. ἐκ χειρὸς ἀνθρώπου ἀδελφοῦ, id est, De manu hominis fratris requiram. Hoc ἐκ τοῦ χίνα quid sibi velit, non planè intelligo. E

Vir apud Hebræos significat vnumquenque.

Frater proximus.

Ad imaginem Dei factus est homo.] Hebraice non est passiuum, sed עשה. Hoc est fecit: nimirum Deus. Quod Septuaginta per primam personam pronuntiarunt. ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, id est, In imagine Dei feci hominem. Potest quoque esse tanquam impersonale, quam verborum qualitatem non per passiua vt nos, sed per actiua Hebræi exprimunt. vt illud: Adæ non inueniebatur similis, vbi est מצא inuenit. ibi tamé personale est, vertendúq; fuit, vt fecit Hieronymus. De hac re alibi locupletius.

Ingredimini super terram.] שרצו. Propagamini, pullulate, sicut & Septuaginta πληρώσατε τὴν γῆν, Replete terram.

Arcum meum ponam, &c.] Is quoque locus, ex his est quorum obscurissima sit explicatio. Cui enim non consentaneum videtur, fuisse ante Noach tempora, pluuias, & inter humentes nubes irin sæpe conspectam? Quæ quia naturalia sunt, semper eadem esse necesse est, mutuóque sese consequi, non aliquando fuisse disiuncta. Quia igitur pluuię fuerunt, fuit iris quoque: quanquam istud fortasse non omnino verum sit: sæpe enim pluuia fit, non apparente iride: nam quanquam iris à pluuia efficitur, id est, ab humefactis nubibus, in quas irradiarit sol, non tamen id perpetuo est: neque enim sola pluuia iridis causa est. Absentibus itaque aliis causis, iris non fit. Pluerat igitur etiam ante Noach, sed iris nunquam conspecta fuerat, Deo ita volente, idq; non contra iura legésque naturæ. Potest & illud afferri, fuisse quidem ante id tempus iridem, non tamen in signum à Deo susceptam, ídque ferè ex contextu Hebraico elicitur. sic enim habet קשתי נתתי בענן, id est, Arcum meum posui in nube. Indicat ergo fuisse quidem & ante id temporis iridem, sed tum primum signum fœderis esse cœpisse. Hieronymus autem ac Septuaginta ad Hebraicam consuetudinem respexerunt, cui proprium est, præterita pro futuris, vicissimq; vsurpare, aut eadem pro præsentibus. Quod ergo erat Hebraice præteriti temporis, Hieronymus futuri fecit, Septuaginta præsentis: siquidem vertunt, τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ, id est, Arcum meum pono in nube. Vt autem veritas cohortari videtur, vertendum fuerat vt habent Hebraica, eáque ratione, omnia incommoda effugiemus. Fuisse autem ante iridem, deinde in signum electam, asserunt & Græci. Hæc tam pauca dicta hoc loco sint, dimissis eorum fabulis, qui iridem appellent arquum dæmonis, & per ruborem in ea, portendi diuinæ clementiæ indicia contendunt. Auen Esra hoc loco ὑγιὲς μηδὲν. F

Iris an fuerit etiá ante diluuiú.

Ab his disseminatum est omne genus.] נפצה כל הארץ id est, Propagata est omnis terra: quod paulo

A paulo obſcurius tranſtulerunt Septuaginta ἀπὸ τούτων διεσπάρησαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. id eſt, Ab his diſſeminati ſunt ſuper vniuerſam terram, genus ſcilicet humanum.

Cœpitque Noë vir agricola exercere terram.] Explicuit clariſſime, quę paulo obſcuriora erant in contextu Hebraico: ſic enim habent. Cœpit Noë איש האדמה eſſe vir terræ. Quod non erat aliud quàm quod & Septuaginta tranſtulerunt ἤρξατο Νῶε ἄνθρωπος γεωργὸς τῆς γῆς, Cœpit Noë vir agricola. Neque enim vllo pacto felices ſunt Hebræi in componendis nominibus. Neque vlla apud eos nomina ex aliis vocibus conflata inuenies. Sed in aliis quamplurimis ea lingua manca eſt. Itaque virum terræ vocant, colendæ terrę deditum, Sicut virum mendacij, mendacem, virum veritatis, veracem. *Vir terræ. Vir mēdacii.*

Verenda Patris ſui.] ערות. Neque mirum videri debet, quòd Septuaginta vertant γύμνωσιν, hoc eſt nuditatem: pudenda ſiquidem Hebraice denudatio vocatur, quam ſemper Hieronymus turpitudinem appellat, cuius vocis creberrima in ſequentibus libris mentio erit. Hæc dicta ſunt vt Hieronymum tueremur, Septuaginta illuſtraremus. *Pudenda Hebr. denudatio.*

Euigilauit à vino.] וייקץ מיינו, id eſt: Euigilauit à vino ſuo. Num dormierat? Aut ſine ſomno ilico reſipuit? vt velle videntur Septuaginta ἐξένηψε δὲ Νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου, id eſt: Reſipuit Noach à vino, aut ad ſobrietatem reuerſus eſt, quod in ebriis non facile fit, niſi per ſomnum. Verbum autem Hebraicum יקץ innuit eum prius dormiſſe, quippe quod expergiſci ſignificat. At Septuaginta vt dixi, innuunt eum non dormiſſe, ſed ebrium iacuiſſe, & de ſomno Noë hoc loco nulla mentio.

B *Dilatet dominus.*] Sequitur Septuaginta, qui eodem modo vertunt πλατύναι ὁ θεὸς τῷ Ἰαφεθ. At Hebraicum aliquanto ſecus, יפת אלהים ליפת. Condecoretur, aut venuſtum ſe ferat dominus ipſi Iaphet. Alluditur enim ad nomen Iaphet hoc modo: Iaphthe le iaphet. Iaphet autem venuſtas interpretatur: quanquam hæc ſententia exponitur ab Hebræis ad opinionem Hieronymi ac Septuaginta: ita enim Auen Eſra, ולא יפתך הוא רק כמו ירחיב id eſt: Neque alio modo præſens verbum exponendum eſt, quàm dilatet & extendat. Deuteronomij quoque capite vndecimo dicitur: Cauete vobis, פן יפתה לבבכם, ne forte dilatetur cor veſtrum: vbi eſt præſens verbum.

CAPVT X.

Omnia propè nomina in præſenti capite tam apud nos, quàm Græcos corrupta ſunt. Vt is qui Iauan Hebraice appellatur, primus ſcilicet qui Græciam tenuerit, is in contextu Græco Ἰωυὰν vocatur: quanquam fortaſſe immutarint eam vocem Septuaginta, quod viderent hunc eſſe, à quo Ionia nomen acceperit, ſeruarúntque conſuetudinem Græcam. Ex hoc autem capite cognoſcitur diuinarum litterarum maieſtas, & incorrupta veritas, cognoſcitur quoque omnium à mundo condito ſæculorum ſeries, ea veriſſima eſſe, quæ ab hiſce litteris traditur. Quarum autoritate atque auxilio, facile redarguitur Aegyptiorum error, gentiſque illius pudenda mendacia, quæ ſe decem annorum millia, monumentis habere comprenſa iactabat. Error quoque Chaldæorum, hoc eſt, nationis fabuloſiſſimæ, & ad ſuperſtitiones procliuiſſimæ, qui quadringenta ſeptuaginta annorum millia ſuis annalibus relata ſe habere mentiebantur. Mendacium quoque Hermodori Platonici, qui à Zoroaſtre vſque ad bellum Troianum, quinque annorum millia interfuiſſe ſcribit. Aliarum quoque gentium temeritas, quæ ſeſe vetuſtiſſimas iactabant, & mendacem temporum numerum in medium afferebant. In cæleſtibus enim hiſce litteris, omnis annorum ſeries deſcribitur, adhibitis ætatibus, quam quiſque eorum qui in eo catalogo cenſentur, à primo homine, vixiſſet. Dein vt clariſſima ac maxime vera, omnis horum annorum ſeries eſſet, ponitur quam quiſque hominum primus terrarum partem occuparit, quorum nomina adhuc regiones retineant. Prima igitur humani generis propagatio facta eſt poſt diluuium. Nam ante diluuium ſola ea regio hominibus erat frequens, quam tenuerat Adam, prope ſcilicet paradiſum. A conditione autem mundi, ad diluuium interceſſere mille ſexcenti quinquaginta ſex anni, licet noſtri Græcos ſecuti, non recte duo millia ac plus fuiſſe opinentur. Hoc itaque ſpacio, minimum orbis terrarum angulum homines tenebant, atque hoc eſt, quòd in hiſce litteris, nulla fit eorum deſcriptio, qui tum per terras diffuſi eſſent, nam neque erant diffuſi. Poſt diluuium autem, in omnes terras diſtributi ſunt homines. Eorúmque nomina vt modo dixi, adhuc in regioni-

Iauan. Ἰωυὰν, à quo Ionia ſumpſit appellationē.

C

Chaldæorū ac aliarum nationū error qui ſe vetuſtiſs. iactant.

Prima humani generis propagatio poſt diluuium.

Media. *Tyrus.* *Ionia.*

bus, quas primum tenuerunt, remanent. Nam Media à Madai filio Iaphet nomen sortita D est. Tyrus autem à Tyras eiusdem Iaphet filio: sic & Iauan Ioniæ nomen dedit. Non ergo hæc nomina Græca sunt, aut alterius gentis, vt plerique apud Græcos mentiuntur, falsasq; etymologias comminiscuntur, vt sunt qui Tyrum, mulierem fuisse volunt, quæ nomen regioni indiderit, atq; ideo, Tyrus fœminini est generis, cũ masculini debuerit esse, eo quòd Tyras, à quo Tyrus, fuerit filius Iaphet, vir inquam, non mulier, vt Græci mentiũtur. Neque me clam est, immutata apud alias gentes eiusmodi nomina, pleraque tamen eorum incorrupta seruantur. Apud Hebræos integra perseuerant. Neque alio nomine orbis terrarum regiones ab eis vocantur, quàm eorum nomine qui primi eas adierint, atque incoluerint. Nam Mizraim Ægyptus apud eos appellatur, quod is primus eam tenuerit. Cus etiam vocatur Æthiopia, eadem de causa, eadémque est in aliis ratio.

Mizraim. *Cus.*

Dodanim.] Ex hoc loco, vt & aliis plerisque, elicitur, apud Hebræos aliquando eas litteras immutatas, inter quas aliqua esset affinitas. Tam enim à Septuaginta, quàm omnibus nationibus, Rhodus per R, profertur non D, vt fit apud Hebræos. Et verisimile est, ab eo tempore eam insulam Rhodon vocari cœptam, quo primum eam incoluerit Dodanim. Quis ergo non crediderit eum non Dodanim, sed Rhodanim à patre appellatum, cùm maxima sit inter has duas litteras res scilicet, & Dalet apud Hebræos affinitas: cùm altera hoc modo scribatur ר, altera ד, præcipuéque id in his cognoscitur, qui Hebraice discunt, qui sæpe sæpius inter legendum labuntur, litterarum similitudine decepti. Is itaque Dodanim, primus Rhodon tenuit, ab eóque, insula nomen sortita est, vt testatur & Hieronymus, & Septuaginta, qui hunc Dodanim, ῥόδιοι vertunt, quanquam fortasse in eo errent, quòd putarint pluralem esse: omnes quoque eius fratres, alias Cycladas tenuerunt. Quare cum is Dodanim filius Iaphet fuerit, par est credere, à patre de diluuio audisse, aut eum in arcam cum patre ingressum, quod ille posteris suis tanquam memorabile reliquerit. Atque huc tendere opinor, quæ in libro de mundo referuntur à Philone, ῥόδος τε καὶ δῆλος, αὗται μὲν τὸ παλαιὸν ἠφανισμέναι κάτω τῆς θαλάττης ἐδεδύκεσαν ἐπικλυζόμεναι, χρόνῳ δὲ ὕστερον, ἐλαττουμένης, ἠρέμα κατ' ὀλίγον ἀνίσχουσαι διεφάνησαν. ὡς αἱ περὶ αὐτῶν γραφεῖσαι μηνύουσι ἱστορίαι. Quorum verborum, propter eos qui Græce nesciunt, hæc fere sententia est. Indicio, inquit, sunt & Rhodus & Delus, mare continuis decrementis imminui, quod hæ insulæ olim sub fluctibus conditæ delituerint, postea vero paulatim decrescente mari, ipsæ quoque sensim apparere cœperunt, vt earum annales protestantur. Hæc itaque de Dodanim dicta sint, cuius pater Iauan, Græciam occupauit, quo nomine etiam nunc Græcia ab Hebræis appellatur: missúsque est à patre, ad insulam Rhodon: alij autem eius fratres ad cæteras Cycladas. Quod ergo recenset hic Philon, eas insulas aliquando sub fluctibus delituisse, de diluuij tempore necesse est credere, nam ab ea tempestate nunquam Rhodus submersa, delituisse memoratur.

Rhodus insula vnde dicta. E

Dodanim.

Græcia Hebrais Iauã.

Filij autem Cus Saba.] Hoc quanquam ab Hieronymo, & Ioanne Phircensi viro laudatissimo annotatum sit, afferendum tamen huc erat. Duæ igitur sunt vrbes aut duæ regiones, quæ eodem nomine Saba à nobis & Græcis appellantur: apud Hebræos tamen insigne discrimen est. Alteráque in Æthiopia, altera in Arabia est. Quæ Æthiopiæ est, scribitur apud Hebræos per s, exile, hoc est סבא Seba: quæ vero in Arabia, per s, crassum, sic שבא. Quod & ab Hieronymo in Hebraicis quæstionibus annotatur. Regina ergo Saba, quæ ad Solomonem munera atque aromata attulisse memoratur, non Æthiopicæ, sed Arabicæ Sabæ regina erat. Ex eadem magi ad IESVM Christum generis humani reparatorem venerunt, ex his quæ regio afferret dona ei portantes. Myrrham scilicet ac Thus. De eadem scribitur apud Vergilium:

Saba duplex. F

Regina Saba. *Magi tres Sabai.*

India mittit ebur, solus sua thura Sabæus.

De eadem, Isaia, omnes de Saba venient. De Saba vero quæ in Aethiopia est, multa scribũtur à Strabone. Fallitur autem, meo quidem iudicio, Iosephus, qui scribit reginam Sabæ, de qua in libris Regum scribitur, fuisse non eius quæ in Arabia, sed quæ in Aethiopia est. Quippe quæ ea tempestate Aegypto atque Aethiopiæ imperaret. Sed omnibus ex locis certe colligitur, eam reginam Arabiæ fuisse. Ideo ab Isaia, eodem loco vbi dixit, omnes de Saba venient, ponitur, omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth ministrabunt tibi. Cedar autem omnes apud Hebræos sciunt esse Arabiæ partem. Nabaiot quoque Arabiæ populi sunt, qui à Græcis & Latinis, paululum luxato nomine, Nabathei vocantur. Sic & Dauid canit: Reges Arabum & Saba, vicinæ autem ibi regiones

Iosephi lapsus.

Cedar Arabia pars. *Nabaiot, qui à nobis Nabathei.*

Agiones simul ponuntur. In Arabia præterea feruntur esse aromata, quæ illa ad regem attulerit. Præterea cùm dixerimus Saba per ſ, crassum significare eam quæ in Arabia est, patet huius eam mulieré reginam fuisse, quia tertio Regum scribitur מלכת־שבא, id est, Et regina Sabæ, quod nomen per ſ, crassum scribitur. Quamobrem non possumus probare sententiam Iosephi. Neque nos moueat, quod in euangelio appelletur regina Austri: nam Sabæi respectu Iudææ, in Austrum positi sunt, & ea plaga australis aliquando nuncupatur. Hæc ideo animaduersa sunt, quia plerique apud nos & Græcos, horum nominum amphibologia decepti sunt: eodem autem versu, vtraque Saba hoc loco memoratur.

Nembrod.] Quàm corruptum ac deprauatū hoc nomen, & apud nos, & Græcos? Nam cùm ita sit efferendum Nimbrod, nos Nembrot, Græci, Νεβρώδ. Eadem corruptela in omnibus ferè nominibus Hebraicis est. Quod quanquam non maximi ponderis sit, ad intelligendas tamen rerum proprietates, necessaria est nominum incorrupta pronuntiatio. Adde quod cùm ab omnibus rebus debet abesse deprauatio, tum vero à sacris, quæ sunt, procul omni sequestrata impuritate, tractandæ. Litteris autem diuinis, is deferri debet honos, vt eas veneremur, exequendo quæ præcipiunt. Quod vt possimus quàm facillime consequi, illustrandæ extergendæq; sunt, & in suum nitorem vendicandæ. *Nimbrod.*

Iste cœpit esse potens.] גבור, id est, Fortis. Videtur ergo potius ad vires corporis referendum, quàm ad imperium, quanquam de regno Nembrod, mentio quoque fiat. Veruntamen quod vertit hic Hieronymus potentem, paulo inferius interpretatus est robustum.

B Iste, inquit, fuit robustus venator coram domino. Mirum vero est, cur Septuaginta, interpretati hoc modo sint, οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας. Iste cœpit esse Gigas, cùm vox Hebraica גבור tantum fortem ac robustum significet. At non absurdum est dicere, hunc cœpisse esse Gigantem, cùm & ante ipsum, & ea tempestate, quàmplurimi fuerint Gigantes: & quod est absurdius, vbique Gigantem, interpretati sunt hoc loco, quod erat גבור, id est, fortis, גבור quod certe eo loco saltem tolerari non potest, οὗτος ἦν γίγας κυνηγὸς ἐναντίον κυρίου. Iste fuit Gigas venator coram domino. Cur enim hoc tanquam memoria dignum recensetur? Si enim Gigas erat, quid opus fuit dicere, is erat Gigas venator? Certe igitur erat vertendum vt fecit Hieronymus גבור enim apud Hebræos semper fortem declarat. Quod autem ita verterint Septuaginta, indicio illud est, quòd Augustinus 16. de Ciuitate Dei eo modo citat hunc locum, vt habetur apud Septuaginta. Et Chrysostomus ostendens à Cham cœpisse tyrannidem, id ea ratione probat, quia ab illo descendit Nembrod. Producénsque hunc locum ait. οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας, τουτέστι τύραννος. id est, Iste cœpit esse Gigas, hoc est tyrannus. Duabus autem de causis, puto eo modo reddidisse Septuaginta. Primum interpretati sunt ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ γίγαντες οἱ ἀπ' αἰῶνος. Hi erant Gigantes à sæculo: sed tamen ibidem seorsum ponitur nomen Gigantis, & id quod fortem significat. Altera causa est, quia Chaldaice Gigantes, גבריא id est, robusti vocantur. quanquá apud eos quoque & nomen Gigantis & fortis, aliquid discrepent.

Coram domino.] Ita dicendum fuerat, quia Hebraice לפני significat coram, contra vero nunquam. Quare Augustinus de Ciuitate Dei lib. 16. putans quosdam vocis Græcæ ambiguitate deceptos, quia ἐναντίον, & coram, & contrà declarat, dicendúmque contra dominum non coram domino existimat, quia scilicet is Gigas cùm fuerit, domino aduersatus est: ipse potius propter Hebraicæ linguæ imperitiam lapsus est, quoniam vt diximus לפני coram, vel in conspectu denotat: cum vero significare volunt contra, alia voce vtuntur. Quanquam & Chrysostomus, eadem opinione ductus est, qui hunc locum exponens, dicénsque Nimbrod tyrannum fuisse coram domino, vbi Græce habetur, ἐναντίον, exponit ἀντὶ τοῦ ἐν ἀντικείμενος τῷ θεῷ. Id est, pro eo quòd est, aduersarius Deo. Verum diximus quomodo sit intelligendum. Coram domino enim sæpe in sacris litteris inuenitur, estq; peculiaris loquendi modus in ea lingua.

Ab hoc exiit prouerbium.] על־כן יאמר id est, Ideo dicetur. Propterea Septuaginta Hebraica sequentes, sic hunc locum reddiderunt, διὰ τοῦτο ἐροῦσι, propterea hoc dicent. Aduertendum tamen, quod & paucis ante meminimus, moris linguæ Hebraicæ esse vti futuris pro præteritis imperfectis, eo quòd id tempus non sit apud eos. Cuius rei tot sunt exempla, vt pigeat referre. Is itaque locus melius opinor à Hieronymo per præteritum, quàm à Septuaginta per futurum redditur. Non enim ad posteriora tempora id prouerbium respicit, sed ad eam tempestatem, quæ passim eo prouerbio vtebatur. Sic ergo erant vertenda Hebraica. על־כן יאמר Ideo dicebatur, licet sit futurum.

Et plateas ciuitatis.] Quod ad nostram æditionem attinet, optime cuncta se habent. Septuaginta vero nescio qua ratione hoc loco ferendi sint, quippe qui Hebraicis perperam redditis, in ipsam quoque æditionem caliginosas tenebras iniecerint. Hebraica itaque veritas post vbi dixisset: Et ædificauit Niniue, dehinc intulit ואת־רחבת עיר ואת־כלח Hoc est, Et plateas ciuitatis & Calac. At Septuaginta, quod Hebraice sonabat plateas, interpretati sunt ἀνὰ μέσον, per medium. Puto vero eos vocis amphibologia deceptos. Eo quòd eadem vox Hebraice, & latitudinem & plateam signat, quam latitudinem ipsi ἀνὰ μέσον interpretati sunt. At quis obsecro eorum verborum esset sensus? Dimittitur præterea apud eos עיר Hoc est ciuitas. sic enim tota habet periodus καὶ ᾠκοδόμησε τὴν Νινευὴ, ἀνὰ μέσον χαλάχ. Hoc est. Et ædificauit Niniue per medium Calac. Annotatumque est hoc etiam ab Hieronymo in quæstionibus Hebraicis, & ad Damasum papam. D

Phaleg, quia in diebus eius.] Paleg autem est dicendum, per p, exile. Hunc perhibent Hebræi, a patre longe ante linguarum diuisionem, Paleg appellatum, hoc est diuisionem, quod diuino instinctu pater didicisset, eo ætate florente, linguarum diuisionem futuram: de qua re Diodorus ἐπὶ τοῦ φαλὲκ γέγονεν ἡ πυργοποιία. Sub Phaleg, turris extructa est. Et quoniam præclare de hac re scribitur in libris Cabalæ, id est his, qui de illa magna synodo, cuius caput erat Esdras, & quo autore facta est, conscripti sunt, ipsa verba subscribam ex libro qui inscribitur seder haholam, id est, chronica mundi, אבינו אברהם היה בפ״לגה בן ארבעים ושמנה שנה נמצא נח חיה אחר הפלגה עשר שנים אמר רבי יוסי נביא גדול היה עבר שקרא בנו פלג ברוח הקדש שנאמר כי בימיו נפלגה הארץ Hoc est. Abraham, inquit, pater noster, quo tempore linguæ diuisæ sunt, agebat quadragesimum octauum annum. Inuenitur autem Noë, post eam diuisionem vixisse decem annos. Dicit autem Rabi Iose, Heber sapientissimum prophetam fuisse, eo quod filium suum diuino afflatus spiritu, vocarit paleg, id est diuisionem, quia eo viuente, linguæ diuisæ sunt. De linguarum diuersitate, Sybilla quoque in hunc modum cecinit: Cùm omnes mortales, vna lingua vterentur, quidam ex his, altissimam turrim ædificauerunt, cælum per eam cupiētes scandere. Dij vero, turbines mittentes, euertēre turrim, & propriā & diuersam vnicuique tribuēre linguā. Est autem idem nomē etiam apud Græcos deprauatū. E

Paleg.

Libri Cabalæ Esdræ tempore æditi.

Sybilla de linguarum diuisione.

CAPVT XI.

DIxitque alter ad proximum suum.] Nisi odiosa esset comparatio, non dubitarem asserere, hunc locum longe melius Hieronymum reddidisse, quàm Septuaginta. Siquidem vt paulo ante diximus, ish, apud Hebræos & virum significat, & vnumquenque: cúmque hoc loco sit ויאמרו איש id est: Et dixerunt vnusquisque. Eleganter vertit Hieronymus vt visum est. At Septuaginta, nihil Hebraica loquendi immutata consuetudine verterunt καὶ εἶπεν ἄνθρωπος τῷ πλησίον αὐτοῦ. Et dixit homo proximo suo. Quod si quis morem loquendi scripturarum ignoraret, non facile, quid ea sibi vellent, assequeretur. Vna certe intelligendarum sacrarum litterarum ratio est, si quis Hebræis loquendi mos est, non ignoretur. F

Faciamus lateres.] Septuaginta propter linguæ Græcę commoditatem, non omiserunt hic, quin formationem Hebraicam seruarent. Est enim Hebraice verbum à latere deductum, à לבנה hoc est, later: à quo, נלבנה quasi laterare, & vt vertunt Septuaginta πλινθεύσωμεν πλίνθους, quasi dixeris, laterificare lateres: quod apud nos nemo esset, qui auderet: quanquā eodem verbo apud Græcos etiam Aristophanes in nephelis visus est.

Et bitumen pro cemento.] החמר לחמר Et bitumen pro cemento. Nihil dissentit ab Hebraico Hieronymus. Prima siquidem vox, sæpe bitumen inuenitur significare. Abundant autē eæ regiones vbi arca fabrefacta, & turris exædificata est Bitumine, cóque pro cemento & calce vti solent, sicut extat apud Strabonem: ex quo necesse est huc transcribamus, quæ ille de bitumine scribat, quem Græci ἄσφαλτον vocant. Itaque cùm in Babilonia describenda versaretur, hæc inter alia ab eo narrantur. γίνεται δὲ ἐν τῇ βαβυλωνίᾳ ἄσφαλτος πολλή. περὶ ἧς ἐρατοσθένης μὲν οὕτως εἴρηκεν, ὅτι ἡ μὲν ὑγρὰ, ἣν καλοῦσι νάφθαν, γίνεται ἐν τῇ σουσίδι, ἡ δὲ ξηρὰ δυναμένη πήττεσθαι, ἐν τῇ βαβυλωνίᾳ. ταύτης δ᾽ ἐστὶν ἡ πηγὴ πλησίον εὐφράτου. πλημμυροῦντος δὲ τούτου, κατὰ τὰς τῶν χιόνων τήξεις, καὶ αὐτὴ πλημμυρεῖται καὶ ὑπέρχυσιν εἰς τὸν ποταμὸν λαμβάνει, ἐνταῦθα δὲ συνίστανται βῶλοι μεγάλαι, πρὸς τὰς οἰκοδομὰς ἐπιτήδειαι τὰς διὰ τῆς πλίνθου καὶ τὰ λοιπά. hoc est: Nascitur in Babylonia copiosum bitumen, de quo memoriæ prodidit Eratosthenes, duo eius inueniri genera, alterum lentum atque humidum, alterum siccum. Et lentum quidem

A quidem quod ab incolis naphtha vocatur, in agro Susarum tradit gigni: at siccum, quod & condensari potest, in Babylonia: cuius fons non procul ab Euphrate sit, siquidem exundante per niuium liquationem Euphrate, ad eius incrementũ, fons quoque augescit, atque tunc altissimæ glebæ constipantur, lateritiis ædificiis idoneę. De eodem & in Iudææ descriptione locutus est. Si itaque etiam Strabonis testimonio hominis ethnici, & sacrarũ scripturarum ignari, vti solitos Chaldæos Bitumine cognoscimus, in ædificiis præsertim lateritiis: liquet certe, non alio modo hunc locum esse intelligendum, quàm vt verterunt Septuaginta & Hieronymus: quamobrem fallitur Diodorus, qui de hac re scribens, inquit, ὁ ἑβραῖος καὶ σύρος ἔχει καὶ ἄσβεστος ἦν αὐτοῖς πηλός. hoc est, Hebraica & Syra æditio habent, Et erat eis calx, lutum: quod certe minime verum est: quid enim in contextu Hebraico esset, vidimus, eadémque vox est, in Syraica æditione, si tamen ea est, quæ apud Hebræos Targum appellatur, quod dubito. At grauius peccat, addens, καὶ μάλα οἰκότως, ἄσφαλτος γὰρ, εἰς οἰκοδομὴν ἄχρηστος, ἄσβεστος δὲ ἐπὶ πλεῖστον. Atque hoc inquit, longe probabilius est, eo quòd bitumen, ædificiis non idoneum sit, ac calx vehementer commoda. Hæc inquam Theodori sententia & scripturarum & ipsorum historicorum testimonio falsa deprenditur. Theodoritus quoque vir sanctissimus, optime hanc rem explicuit, damnatis insuper quorundam opinionibus, & forte ipsius Theodori, qui calce turrim esse constructam asseruit, Is itaque super hoc loco, hæc prodit, ἀγνοοῦντες ὡς εἰκὸς τὰς ἐν τῇ ἀσσυρίᾳ πηγὰς, ᾠήθησαν ἀσβέστῳ τὸν πύργον οἰκοδομεῖσθαι, ἀκριβῶς δὲ παρὰ τῶν ἐκεῖθεν ἀφικομένων μεμάθηκα, ὡς εἰσὶν πηγαὶ ἀναβλύζουσαι τὴν ὕλην

B μεθ' ὕδατος, καὶ ὅτι τὰς ἐν ὕδασι οἰκοδομίας συνυφαίνοντες, ἐπὶ ταύτας τὴν ὀπτημένην συνετίθεσαν πλίνθον, οὕτω τὸν πύργον οἰκοδομῆσθαι φασίν. καὶ οἱ αὐτόπται τούτων, καὶ διορύξαι τι μέρος ἰσχυρίσαντο, καὶ ἀκριβῶς διαγνῶναι, ὡς ἄσφαλτος ταῖς ὀπτημέναις ὑπέστρωται πλίνθοις. ἄλλως τε καὶ λίθων εἶναι σπάνιν ἐν τῇ ἀσσυρίᾳ φασὶ, καὶ διὰ τοῦτο, ταῖς πλίνθοις ἀντὶ λίθων κεχρῆσθαι. λίθων δὲ δίχα, πῶς ἂν γένοιτο ἄσβεστος, hoc est, vt Græci sermonis imperitis hoc gratificemur. Quidam, puto quòd ignorarent in Assyria bituminis fontes inueniri, asseruere, calce exædificatam esse turrim. At ipse diligenter ex his percunctatus sum, qui inde ad nos venerunt, didicique ipsis referentibus, esse in Assyria fontes, qui hanc materiam, vnà cum aquis extra aluum eiiciant. Quinetiam loci incolas perhibent, si in aquis ædes erecturi sint, lateres coctos in eam materiam coniicere, atque ea ratione constructam esse turrim asserebant. Qui autem propius, hæc contemplati sunt, effodisse alicubi se dicebant, rémque probe didicisse, esse videlicet bitumen coctis lateribus substratum: præsertim quia in Assyria summam esse lapidum penuriam asserunt, atque idcirco loco lapidum lateribus vtuntur. Quòd si lapides ibi non inueniuntur, ne calx quidem: sine enim lapide, calcem fieri non posse, nemo ferè est, qui nesciat, hæc ille. Multa quoque alia ex Quinto Curtio, Suida, Diodoro Siculo, Philostrato, Vegetio citari potuissent, qui vna omnes voce fatentur Babyloniæ mœnia, bitumine esse constructa. Atque hæc vna ratio est, quòd in Chaldæo, Assyria, ac Babylone, maximæ ac munitissimæ vrbes esse perhibentur, vt est apud Xenophontem, propter Bituminis copiam.

Antequam diuidamur.] Concordes sunt Hieronymus & Septuaginta, nam & illi, πρὸ

C τοῦ διασπαρῆναι ἡμᾶς, antequam disseminemur. At Hebraica paululum variant. פן נפוץ ne forte dispergamus. Non enim adhuc erat eis compertum, se fore abinuicem diuellendos, sed id futurum verebantur, quod fore quadam humana coniectura assequebantur. Chrysostomus exponit etiam secundum æditionem Septuaginta, ne forte, inquit, diuidamur, ἡ κακία καθ' ἑαυτῆς μαντεύεται, id est, prauitas contra seipsam vaticinatur.

Filij Adam.] Clarissime locutionem Hebraicam expresserunt Septuaginta, vertentes υἱοὶ ἀνθρώπων, filij hominum. Atque eodem modo ferè semper reddunt. Dictum autem nobis est, Hebraicam phrasin esse, vt genus humanum appellentur filij Adam. Atque hoc est quod annotat Hieronymus, vbi Latine sit filius hominis, Hebraice esse filius Adam: nam Adam, non solum illius primi hominis nomen est, sed & omnium hominum: quilibet enim Adam est. Eadem vox & marem, & fœminam significat, qui communi vocabulo Hebraice Adam appellantur. Vt autem omnia rerum genera, nullis propriis nominibus signata sunt, sed vno communi toti speciei nomine, vt primus equus, equus appellatus sit, primúsque cetus, cetus, hoc est toti speciei congruo, sic & homo. Neque vllum est primi hominis nomen proprium, nisi quod à Græcis repertum est protoplastus, quod soli primo congruit. sed de his copiosius alibi.

Filij Adā. Hebraica phrasis. Adam nomen appel. commune & viro et mulieri.

Nec desistent.] לא יבצר מהם Non prohibebitur ab ipsis. Obscure vero reddiderunt hoc Septuaginta. οὐκ ἐκλείψει ἐξ αὐτῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν, id est, Neque deerunt ab

Naphtha.

ipsis omnia quæ decreuerint facere. Hanc sententiam videntur innuere, Nihil futurum, D quod eos prohibeat, quin quod statuissent exequantur. At Hieronymus aliud quiddam. Hebraica indicát, nisi Deus prohibuisset, omnia eos executuros, quæ voluissent: non quòd turrim in cælum erigerent, sed impiissima consilia sua sequerentur.

Venite descendamus.] Putant nonnulli ex Hebræis, hic Deum cum Angelis loqui, non patrem cum filio & Spiritu sancto, vt nos. Quod tamen vt retro dictum est, etiam ad id tendit, quod nostri exponunt. Et certe probabilius & rectius est, quod nos sentimus. Non enim abest à figmento, quod traditur ab Hebræis, vt suo loco confutatum est.

Nomen loci illius.] Hebraice, nomen ad locum, sed ipsam vrbem refertur. Siquidem relatiuum nominis, fœmininum est שמה sicut verterunt & ipsi Septuaginta. καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς. Et vocatum est nomen ipsius. Vbi relatiuum etiam est fœmininum: quanquam Babylonia & metropoleos, & totius regionis nomen sit.

Babel.] Septuaginta hoc nomen quoque interpretati sunt: vocatum est nomen vrbis σύγχυσις. Hoc est confusio. Quanquam igitur Babel interpretatur confusio, vrbis tamen proprium est Babel. Nomen itaque ipsum erat relinquendum, quod fecit Hieronymus. Nam & apud omnes gentes, ipsum nomen Babyloniæ retentum est. Quare non à Belo, nomen accepit, vt plerique falso existimant.

Babel non à Belo.

Septuaginta error in annorum numero.

ERROR est in numero apud Septuaginta: Nam cùm Hebraica veritas tradat, Shem, post genitum Arpacsad, vixisse quingentos annos, sicut habet & nostra tralatio, hi nescio quamobrem, hunc numerum faciunt πέντε καὶ τριάκοντα καὶ τριακόσια ἔτη. Hoc est, Trecen- E tos triginta quinque annos. Neque conicere possumus, is error vnde irrepserit: cùm Hebræi numerorum notis non vtantur, in quibus facilis est lapsus: sed ipsis numerorũ nominibus, quæ facile immutari non possint. Consentit quoque is numerus cum tota annorum serie. Addunt hic quoque Septuaginta quædam, quæ in Hebræo non sint, scilicet, Vixit Shem postquam genuit sibi Arpacsad 35. annos, & genuit filios ac filias, καὶ ἀπέθανε, & mortuus est: hoc inquam redundat.

Error quoque in numero sequenti vitæ Arpacsad, is enim triginta ac quinque egit annos, sicut habet & nostra æditio, & genuit liberos: illi autem ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη, Hoc est, Centum ac triginta anni: redundant nonaginta quinque.

Error quoque in eo est, quòd scribant Arpacsad genuisse Cainam, cùm genuerit Salac, sicut & nostra habet æditio. Atque ideo error apud eos accidit, quia additi sunt superfluo anni ducenti & triginta. Hinc factum, vt idem error sit Lucæ tertio, vbi genealogiæ censentur: sequebantur enim Septuaginta, qui iam erant toto orbe receptissimi.

Error quoque in numero apud nos & Septuaginta: Arpacsad enim post genitum Salac, vixit quadringentos ac tres annos, non vt Septuaginta τριακόσια τριάκοντα, hoc est trecentos triginta annos, in quo & nos peccamus.

Errant quoque idem in annis Salac, antequam genuisset filios. Vixit enim 30. annos, sicut habet nostra tralatio, illi autem ἑκατὸν τριάκοντα. Id est centum triginta.

Error quoque in numero annorũ, quos vixit Salac post genitum Heber. Is enim est שלש F וארבע מאות שנה Hoc est. Quadringẽti tres anni, sicut & in nostra æditione est, at sunt apud illos τριακόσια τριάκοντα, treceñti ac triginta. Adduntq́; postea ἀπέθανε, quod neque in Hebraico est.

In annis quoque Heber ante genitum Paleg, error est apud eosdem, ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρα, centum triginta quatuor: cùm tamen sint vt apud nos habetur. Erratur & in ipso nomine, & apud eos, & nos. Paleg enim est dicendum, sic enim Hebraice פלג nos autem Paleg illi φαλὰκ, licet hoc leuissimum sit.

Error quoque in annis Heber post genitũ Paleg. Sunt enim שלשים וארבעה מאות שנה Quadringenti triginta, vt & nos habemus: at apud Græcos ἔτη τριακόσια καὶ ἑβδομήκοντα, annos 370.

In annis quoque Paleg antequam genuisset filios, erratur in codicibus Græcis. Sunt enim triginta, vt habent nostra: at illi huic numero addunt centum. Rheu quoque corrupte apud eos appellatur ῥαγαῦ.

In annis autem quos vixit Rheu antequã genuisset Serug, quem nos corrupte vocamus Saruch, error est apud nos & Græcos, sunt enim שתים ושלשים triginta duo, huic numero nos addimus tres annos, at Græci centum, dicentes καὶ ἔζησε ῥαγαῦ, ἑκατὸν τριάκοντα δύο ἔτη, καὶ ἐγέννησε τὸν σερούχ. Hoc est, Vixit Ragau, centum triginta annos, & genuit Saruch.

Error quoque in Sarug, antequam filios procreasset: sunt enim שלשים triginta, at apud Græcos ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη. centum triginta anni.

In annis

A In annis quoque Nachor, antequam genuisset Tarach, sunt enim תשע ועשרים viginti nouem anni, at apud illos ἑβδομήκοντα ἐννέα. 79.

Error quoque in annis Nachor post genitum Tarach, sunt enim תשע עשרה ומאת שנה, Hoc est, centum decem ac nouem anni, sicut & nostri habent codices: at illi ἑκατὸν εἴκοσι ἐννέα. centum viginti nouem.

Mortuus est Aran, ante Tarach patrem suum.] על פני Super faciem, vel coram facie. Ideo quod hic vertit Hieronymus, ante, non refertur ad tempus, sed ad ipsum patrem, coram quo mortuus sit filius. Hanc etiam sententiam Septuaginta sequuntur, qui & ipsi habent ἐνώπιον θαῤῥὰ τοῦ πατρός. Coram Tarrha patre, mortuus est Aram. Exponunt itaque Hebræi, coram facie. Quæ autem hoc loco fabulantur Hebræi, vt moris eorum est, de Aram & Abram in fornacem coniectis, adeo contemnuntur à nobis, vt ne digna quidem ducamus, quæ vel à nobis recenseri debeant, aut ab vllo sciri. Quod si quis eius rei curiosior est, videat apud Burgensem, aliósque interpretes.

Et eduxit eos de Vr.] Aliquanto secus Hebraica ויצאו אתם Et egressi sunt de Vr cum eis. Et forte ad mulieres refertur, quæ cũ viris egressæ sint, alioqui ad Tarach referri nõ potest. quoniámque Septuaginta habent sicut & Hieronymus, nam & ipsi καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ τῆς χώρας τῶν χαλδαίων. Et extraxit eos de regione Chaldæorum: videntur vtrique legisse loco אתם cum eis, אתם eos, & loco, ויצאו egressi sunt ויצא, id est, extraxit, inter quæ, sine punctis, non potest facile diiudicari. Atque hoc vt opinor, non ad ipsum Tarac eorum patrem,
B qui cum eis è Chaldæa proficisceretur, referri volunt Septuaginta, sed Deum, qui eos inde extraxerit. cuius beneficij memor Abram, iurabat per Deum, qui eum de Vr Chaldæorum extraxisset. Ex æditione autem Septuaginta, cui fides summa in multis rebus est adhibenda, cognoscimus falsas esse fabulas Hebræorum, qui asserunt Aran & Abram in fornacem esse à Chaldæis coniectos, quòd ignem adorare nollent. idq; colligunt ex eo loco, Et extraxit eos de Vr Chaldæorum, Vr enim fornacem significare contendunt. Cognoscimus inquam id figmentum esse, cum Septuaginta viri grauissimi, suarúmque rerum peritissimi, Vr non fornacem interpretati sint, sed tanquam loci proprium esset nomen, verterunt χώραν regionem, vt paulo ante citauimus.

Hebræorũ fabulæ de Abram in fornacem coniecto.

Vr Chaldæorum.

Veneruntque vsque Aran.] Primo notandum est, corruptum esse hoc nomen: ne credamus idem nomen & loci esse & eius viri, cuius modo mentio facta est. Ille enim appellatur Aram, is autem locus Charan. deinde, Hebraica habent sicut & Hieronymus, at Septuaginta nescio quamobrem per singulare loquuntur. καὶ ἦλθεν ἕως χαῤῥὰν, καὶ κατῴκησεν ἐκεῖ, Et venit vsque Charan, & habitauit ibi. Videntúrque de Tarach eorum omnium patre qui eò profectus sit loqui: at ad omnes hoc pertinet, qui de Vr egressi sint.

CAPVT XII.

C Egredere de terra.] לך לך, Hoc est, vade tibi, secede tibi. Locutio est Hebraica, quam optime Septuaginta ac Hieronymus verterunt, egredere: perinde si diceretur, amoue te, abstrahe te.

Erísque benedictus.] והיה ברכה. Et sis benedictio. Est ergo imperatiuus: nam tunc primum benedixerat eum. Quod autem dicit benedictio, Hebraismus est. In sacra enim lingua, hoc est Hebraica, frequentissimum est, vt denominationes pro rebus denominatis ponantur. Itaque non dicitur in ea lingua, id esse falsum, sed falsitatem: neque verum, sed veritatem, atque id genus innumera. Qua locutione & nos quoque vtimur, vt Comici, cùm sceleratum appellant scelus. Est autem idem & denominatio & denominatum, sicut idea, & id quod ideæ particeps est. Sed hoc differunt, quod denominatio totam rem simplicem amplectitur, at denominatum tanquam pars est, ideo nescio quid vehementius est, aliquem scelus appellare, quàm sceleratum: & bonitatem, quàm bonum, quasi totam rem amplectaris. Eodémque modo Abram, benedictio promittitur futurus, quanquam vt dixi, is sit mos Hebraicus. Nam & redemptorem nostrum vocant diuinæ litteræ ישועה, hoc est, Seruationem, vel saluationem: non saluatorem. Septuaginta quoque hoc modo immutarunt phrasin Hebraicam, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Et eris benedictus: commẽtitia igitur est quædam super hoc Hebræorum expositio, quam adducit Nicolaus.

Denominatio pro denominato Heb.

Animas quas fecerant in Aran.] Et hæc Hebraica locutio est. In ea siquidem lingua, anima & ea pars nuncupatur, quæ est diuinior, & ab ea totus homo denominatur, homo

siquidem, vt & gentilibus philosophis non displicet, per intellectum ac rationem homo D
est. Atque hæc pars proprie homo nuncupatur, quamuis etiam in diuinis litteris sit homo interior & exterior. Anima ergo, hoc est, homo ipse. Ad quod, & illud spectat, qui animam suam amat, perdet eam, id est: Qui seipsum amat, perdet seipsum. Et illud: Vt saluam facias animam meam, hoc est, meipsum. Hæc dicuntur, dimissis fabulis Hebræorum, qui dicunt Abram prædicatione, & publicis cohortationibus, animas fecisse in Aran, & quasi domino procreasse.

Anima pro toto homine.

Pertransit Abram, vsque ad conuallem illustrem.] עד אלון מורה. Vsque ad quercum More. Variat ergo ab Hebraico Hieronymus, ab ipsis etiam Septuaginta, qui & ipsi secundum Hebraicum vertunt, ἐπὶ τὴν δρῦν, τὴν ὑψηλήν. Vsque ad quercum excelsum. Sciendum igitur non conuenire inter Hebræos de loco, quem videtur nuncupare More. Alij enim dicunt esse vrbem, quæ alio nomine appelletur Manre, quæ & Hebron, cùm vero, alijs litteris & illud & istud nomen scribatur, non dicunt alij, hoc & illud esse idem. Hieronymus autem vertit illustrem, quòd More à raa ראה ducatur, hoc est aspexit, & in passiuo nire, à quo verbale more, quasi prospectus, aut spectabile, & perspicuum. Dicuntque ideo eum locum More appellatum, quòd is sit, in quo apparuerit deus Abrahæ, eique præceperit, vt iret in terram visionis. Hæc eadem est causa quòd Septuaginta, more interpretati sunt ὑψηλήν, id est, excelsam, ad prospectum, & visionem aspicientes. Quod autem Hieronymus vertit conuallem, quod erat Hebraice אלון quercus, sicut & Septuaginta interpretantur, ex eo est, quòd figuram videret esse synecdochen, in qua per vnum, multa in- E
telligimus, quam fortasse non animaduerterunt Septuaginta. Vna ergo quercus vniuersam conuallem indicat, locum scilicet quercubus frequentem. Et quod magis hanc rem adiuuat, credo Hieronymum, eum locum considerasse, cùm in Iudæa versaretur, ac conuallem esse didicisse.

More. Manre. Hebron.

Et innocauit nomen eius.] Hoc in nostris codicibus redundat. Eadem clausula carent & Septuaginta, sed tantum est, ויבן שם מזבח. Et ædificauit ibi altare domino. Sumptum est autem ex alio loco, paulo scilicet inferius, vbi eadem est clausula.

Ab occidente.] בית אל מים והעי מקדם. Bethel à mari, & Hai ab ortu. Quod ergo Hebraice est à mari, Hieronymus ab occasu interpretatus est: neque id male, nam mare, Iudææ ab occasu est. Estq; istud Hieronymi explicatius. Neque enim forte omnibus perspicuum est, mare ab occasu ipsi Iudææ esse. Septuaginta Hebraica sequuntur, κατὰ θάλασσαν, ad mare. Sed animaduerte deesse in impressis codicibus Aldi, καὶ ἀγγαὶ, vt tota periodus sic se habeat. Bethel κατὰ θάλασσαν, καὶ ἀγγαὶ κατὰ τὰς ἀνατολὰς, quod impressi codices non habent.

Ad meridiem.] ויסע אברם הלוך ונסוע. Et profectus Abram eundo & castra mutando, ad austrum, seu meridiem. Quod est ad austrum Hebraice, Septuaginta ἐν ἐρήμῳ, in solitudine. Vt enim Hieronymus supra, ad mare, vertit ad occasum, sic Septuaginta hic in deserto. Nam vasta illa solitudo, in austrum spectat: quanquam opacarunt eam sententiam Septuaginta: possunt enim ea ratione omnes ad quamuis cæli posituram spectantes solitudi- F
nes intelligi, nisi quid ipsi compertius de hac re habuerunt. Annotatúmque est hoc, etiam à diuo Hieronymo in quæstionibus Hebraicis.

Et Asini & cameli.] Non admodum referre puto, quòd Septuaginta asinas, mulas interpretentur, ἡμίονοι καὶ κάμηλοι. Eiusdē enim ferè generis sunt, dictique sunt Græce ἡμίονοι, quasi semiasini, de qua re contra Proclum de mundi æternitate, Ioannes industrius, οἱ γὰρ ἄνθρωποι ὄνον ἵππῳ μίξαντες ἐπεχείρησαντο ἡμιόνους ποιῆσαι, id est, Nam & homines, asino equæ admisto, effecerunt vt muli procrearentur.

Mulus ἡμίονος id est, semiasinus.

Abram bene vsi sunt.] Imitatur Septuaginta, qui idem vertunt, τῷ ἄβραμ εὖ ἐχρήσαντο, quod Hebraice est ולאברם היטיב. Et ipsum Abram beneficio affecit, scilicet Lamech: vel ipsi Abrahæ bene fuit.

Propter Sarai.] על דבר שרי. Propter verbum Sarai. Vbi aduertendum, Hebræos solitos vti verbo, pro re, quod in sacris litteris passim occurret. Vt illud secundo Regum, Quod est verbum, quod factum est, dicendum enim fuerat, quid factum est, & illud: Excepto sermone Vriæ Etæi, quod & ipsum intelligendum est, excepto facinore, in Vriam Etæum perpetratum. Idem loquendi mos est & apud Græcos aliquando, vt οὐδὲν πρὸς ἔπος, nihil ad verbum, pro eo quod est nihil ad rem.

Verbū pro re Hebr.

CAPVT.

A

CAPVT XIII.

ET Lot cum eo.] Error apud Septuaginta, & forte à librariis profectus. Quod enim hic de Lot dicitur, referunt ad ea quæ superius dicta sunt, faciúntque ipsum Lot egressum simul cum Abram ex Ægypto, quod minime habetur in contextu, καὶ ἐνετείλατο φαραὼ ἀνδράσι περὶ ἄβραμ συμπροπέμψαι αὐτὸν, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἦν αὐτῷ, καὶ λὼτ μετ' αὐτοῦ, id est: Et præcepit Pharao de Abram viris, vt prosequerentur ipsum, vxorémque eius, atque omnia quæ possidebat, & Lot cum eo. Hoc itaque postremum, non est præcedentis capitis, sed huius subsequentis, quod ab ipsis Septuaginta hic omissum est, quod supra posuerunt, emendandus itaque codex Græcus.

Ad australem plagam.] Hoc quoque, vt & superius, Septuaginta vertunt εἰς ἔρημον, in desertum. Quod nescio an commode fiat.

In possessione auri & argenti.] In possessione, Hebraice est במקנה in armento. Deinde additur. Et in auro & argento, seorsum, vtroque posito. Erat, inquit, diues armentis, auro, & argento, sicut & Septuaginta, ἦν ἄβραμ πλούσιος σφόδρα, κτήνεσι καὶ ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ. Erat Abram diues armentis, argento & auro.

Quò venerat.] Clarius Hebraice, למסעיו per mansiones suas, quò scilicet prius diuerti solebat. Ideo & Septuaginta vertunt ὅθεν ἦλθεν, Vnde venerat. Nam quò venerat, vix satis per-

B cipi potest, quid sibi velit.

Quod fecerat prius.] Ita est Hebraice, non vt Septuaginta, qui facere referunt ad tabernaculum, non altare, in quo vehementer peccant, οὗ ἐποίησεν, τὴν σκηνήν. Vbi prius fecerat tabernaculum. Eadem scilicet hic peccandi ratio, quæ & in cæteris.

Ecce vniuersa terra.] הלא כל הארץ, id est, An non vniuersa terra? Sic quoque apud Septuaginta interrogatiuum est οὐκ ἰδοὺ πᾶσα ἡ γῆ. An non omnis terra coram te est?

Sicut Paradisus Dei.] Ex hoc loco suspicantur quidam Hebræi celebrem illum paradisum in hisce locis fuisse, cùm ea regio fuerit felicissima, vsque adeo, vt eximia fertilitate habitatorem corruperit, quæ corruptela, diuinam vltioné perpessa est. Licet Strabo ignarus fortasse sacrarum litterarum, eius incendij causam, non in Deum, sed loci ipsius naturā referat, sic enim libro sextodecimo, de hac re scribit: τὴν δὲ ἔμπυρον εἶναι τὴν χώραν, καὶ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά, καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας, περὶ βοάσαδα, καὶ σήραγγας πολλαχοῦ. ὥς τε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾤκουν ποτὲ τρεισκαίδεκα πόλεις ἐν ταῦτα ὧν τῆς μητροπόλεως σοδόμων σώζοιτο κύκλος, ἑξήκοντά που σταδίων, ὑπὸ δὲ σεισμῶν καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν, καὶ θειωδῶν, ἡ λίμνη προπέσοι, καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο, αἵ τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δὲ ἐκλίποιεν, οἱ δυνάμενοι ἐκ φυγεῖν. hoc est. Eam regionem incendiis esse obnoxiā, pleraquê indicia afferunt incolæ. Nam & petras exustas ostendunt circa Boasada, & multis in locis cauernas, vt facile crederemus, quæ ab ipsis ferebâtur, eam regionem tredecim aliquando vrbes habuisse, quarū metropolis Sodomō, sexaginta stadia

C ambitu amplecteretur, cuius circuitus adhuc extarét vestigia. Terræmotibus auté ignium que eruptionibus, aquarumq; calidarū quæ & bitumine & sulfure essent cócretæ scatebris, lacum esse effectum, petræq; exustæ fuerint, vt & vrbes aliæ quidem sint absorptæ, alias incolæ deseruerint, qui ex incendio euadere potuissent, hæc ille. In regionis ergo naturā, maximi illius incendij causam refert, eodem scilicet errore, quo & interpres Ptolemęi in quadripartito mentitur, Hebræos idcirco mare rubrum siccis pedibus transmisisse, quod sinus Arabicus, fluat ac refluat, vt euripi facere solent, Hebræosq; obseruasse, quando aquæ penitus profluxissent, atque ea occasione mare esse trāsuectos: quæ quàm ridicula sint, & quā impossibilia, facile est cuilibet iudicare. Eadem stultitia lapsi apud eos multi, ferunt Mosen magum fuisse, quos late refellit Iosephus, contra Appianum grammaticū. Et Iustinus ex Trogo Mosen filium Israël asserit fuisse, & omnem eam historiam falsissime recenset. Multáque id genus sunt apud eos delyramenta. Ignorabant enim diuinos libros, & tamen earum rerum, quas aliquo modo didicerant, causam afferre conabantur.

Ptolemæi error de trāsitu maris rubri.

Et occidentem.] ימה id est, Ad mare. Quod ergo ad occidentem vertit Hieronymus, Hebraice est ad mare, vt & supra dictum est. Ad occasum enim, sinus Iudaicus spectat. Septuaginta vero secundum Hebraicum vertunt καὶ ἀνατολὰς, καὶ θάλασσαν ad ortum, & ad mare, quanquam fortasse superfluum est hoc annotare, cum retro obseruatum sit.

Conuallem Mambre.] Conuallem interpretatur, quemadmodum & superius, cùm He-

braice sit. אלוני ממרא Querceta Mamre, quod & Septuaginta sequuntur κατῴκησεν παρὰ τὴν D
δρῦν τὴν μαμρῆ. Habitauit circa quercum Mamre. Respicit ergo Hieronymus ad locum nemorosum, quercubúsque frequentem, cúmque interpretatus est conuallem, licet id non habeatur in contextu.

CAPVT XIIII.

Pontus. REx Ponti.] Cùm Pontus, aut mare significet, aut prouinciam notissimam, maximis interuallis, ab his locis remotam, de quibus hic agitur, vehementer ambiguum est, quid Hieronymus voluerit hoc loco per Pontum intelligi, nisi forte locus corruptus sit. Videtur autem, quantum ad Hebraicum nomen attinet, nomen esse vrbis, quæ appelletur אלסר Ellasar: neque id nomen in aliud verti potest. Septuaginta quoque integrum reliquerunt καὶ ἀριὼχ βασιλεὺς ἐλλασάρ. Et Areoch, rex Ellasar. Sic & Chaldaica interpretatio. Atque hæc quatenus ad varietatem hanc spectat. Quod autem de Hieronymo dicendum est, non arbitror eum, Ellasar, Pontum temere reddidisse. Eorum siquidem locorum, inspector atque explorator ipse extitit, diligentérque ex his percunctatus est, qui locorum peritiam tenerent. Quod autem magis hunc locum adiuuat, illud est, quia hi reges, qui contra Pentapoleos reges cõspirarunt, erant Persæ: inter quos & rex Senahar memoratur fuisse. Senahar autem notum est esse in Babylonia, de quo loco Berosus Chaldæus. Nimbrot inquit cohortante Noac, cum multitudine in campum Senahar profectus est, ibique vrbem ædificare cœpit, & turrim excelsam. Attestantur & Græci, eos reges fuisse Persas. nam Diodorus τὰ ἐπέκεινα τοῦ ἰορδάνου διηγησάμενος ὁ μωσῆς, τουτέστι τὸν πόλεμον, ὃν ἐπολέμησαν οἱ πέρσαι παρὰ τοὺς βασιλεῖς τῶν σοδομιτῶν. Hoc est. Scribit Moses quæ trans iordanem acciderint, hoc est, bellum quod contra reges Sodomitarum gesserũt Persæ. Quapropter arbitror Hieronymum, aliquo modo didicisse Ellasar regionem Pontum esse, cuius rex, vna cum rege Persarum, contra Palæstinos pugnarit, sed de eo bello nihil in historiis gentilium comperti habetur. Nam cætera bella, quæ contra eas gentes gesserunt Persæ, recentissima sunt, si cum eo primo conferantur. E

In vallem syluestrem.] עמק השדים Hoc est, In vallem desertam: ac deuastatam, & informem. At Septuaginta τὴν φάραγγα ἁλυκήν, id est, Vallem salsam. Nam ἁλυκὴ salsam sonat, vt apud Aristotelem, qui in problematis asserit τὰ ἁλυκὰ, τῶν γλυκέων ἧττον ψυχρά. Hoc est, Salsa dulcibus minus frigere semper. Et forte ab ἅλς ducitur, hoc est sale. Hæc interpretatio ex eo quod paulo post sequitur, nata est. הוא ים המלח ipsum est mare salis de eadem valle loquens. Eam ergo, Septuaginta vocant, vallem ἁλυκήν, id est salarem vel salsam: propter mare, quod post euersam Sodomam, ibi collectum est. De hac eadem quarto Regũ. הוא הכה את אדום בגיא המלח id est, Ipse percussit Edom in valle salis.

Percusserunt Raphaim.] Diximus eo nomine Gigantes significari, ideóque hunc locum vertunt Septuaginta κατέκοψαν τοὺς γίγαντας. Ceciderunt gigantas. Hieronymus opinor, gentis alicuius nomen putauit esse. Sed tamen hic per Rephaim gigantes significari, indicio est & Chaldaica æditio, quæ in hunc modum habet ומחו ית גבריא. Et percusserunt gigantes. Approbare tamen etiam Hieronymus videtur æditionem Septuaginta in quæstionibus Hebraicis. F

Et Cuzim cum eis.] Hoc quoque, quasi appellatiuum esset non proprium, interpretati Septuaginta sunt, καὶ ἔθνη ἰσχυρά. Et gentes fortes. Cuzim enim fortes Hebraice significat. Non esse autem proprium, sed gentem fortem per id nomen intelligi, colligi etiam potest ex æditione Chaldaica, quæ vocem Hebraicam Cuzim, interpretatur ac vertit וית תקיפיא & fortes. Non improbat tamen Hieronymus interpretationem Septuaginta, sed eos magis sensum quàm verba secutos esse dicit.

Vsque ad campestria Pharan.] Redundat campestria, sed tantum est עד איל פארן. Vsque ad arborem Pharan. Quam arborem Septuaginta terebinthum faciunt, ἕως τῆς τερεβίνθου τῆς φαράν. Hieronymus autem eum locum campestrẽ ac planum esse dicit, quippe qui per ea omnia loca versatus sit. Quapropter neuter male reddidit, sed illi verba, is sententiam sequitur.

Quæ est in solitudine.] על המדבר. Super, vel trans desertum. Quod explicatur ab æditione Chaldaica דסמיך על מדברא. Quæ adiuncta est deserto.

Omnem regionem Amalechitarum.] כל שדה העמלקי. Omnem agrum Malachitarum. Quod miror Septuaginta non ad regioné. sed principes ipsos referre πάντας τοὺς ἄρχοντας ἀμαλήκ.

Omnes

A Omnes principes Amalec. Animaduertite quæso varietatem, quæ etiam in codicibus Hebraicis reperitur. Nam Septuaginta procul dubio, non, שרי sed שדה per resc legisse videntur. Est enim vt sæpe dictum est, maxima inter eas duas litteras similitudo, neque putandum est, eos adeo hallucinatos fuisse, vt litteram pro littera acciperent, quod ne pueris quidem accideret. Certissime igitur non dalet, sed resc legerunt. Mirórque ipse hanc varietatem. Eáque res facit etiam vt suspicer, pleraque alia tota Biblia immutata esse.

Omnem substantiam Sodomeorum.] Permulta hoc loco redundant apud Septuaginta καὶ ἐπρονόμευσαν πᾶσαν ἵππον σοδόμων. Prædati sunt vniuersum equitatum Sodomeorum. Addunt ergo ex suo hoc: scribúntque, quæ putassent accidisse: quod nescio, an recte in hisce litteris fiat. In eo quoque error est quòd רכוש quæ substantiam significat, verterint equitatum, vt etiam annotat Hieronymus.

Abram Hebræo.] Varia est opinio Hieronymi ac Septuaginta, & inter Hebræos summa disceptatio, aliis Hebræos ab Heber dictos putantibus, aliis ab Abram. Ipsum quoque Abram hic Hebræum appellari, vel ab Heber vt velle videtur Hieronymus, alij ab Habar, hoc est transiuit, vt Abram traiector appelletur, quòd Euphratem iussu diuino, relicta patris sui domo, transierit. Atque ex eo tempore, Hebræum appellari cœptum, hoc est transeuntem. Atque hoc sentiunt Septuaginta, qui hoc loco non Abram Hebræum vertunt, sed Abram περάτῃ id est, transuadantem, aut transfluuialem, vt habebat antiqua Latinorum æditio, quos plerique Græci interpretes sequuntur: nam Theodoritus ἐγὼ B οἶμαι ἑβραίους ὀνομασθῆναι ἐκ τοῦ τὸν πατριάρχην ἀβραὰμ, ἀπὸ τῆς χαλδαίων χώρας εἰς τὴν παλαιστίνην ἐλθεῖν, τὸν εὐφράτην ποταμὸν διαβάντα, ἑβρα γὰρ τῇ σύρων φωνῇ ὁ περάτης ὀνομάζεται. εἰ δὲ ἐκ τοῦ ἕβερ, ἑβραῖοι καλοῦνται, οὐ μόνους τούτους ἐχρῆν οὕτως προσαγορεύεσθαι. πολλὰ γὰρ τὰ ἔθνη, ἐκ τοῦ ἕβερ κατάγει τὸ γένος. καὶ ἵνα τοὺς ἄλλους πάντας παρῶ, ἐκ τούτων εἰσὶν ἰσμαηλῖται, καὶ οἱ ἀπὸ τῆς χεττούρας, καὶ ἰδουμαῖοι, καὶ ἀμαληκῖται. Hoc est, ipse quidem arbitror Hebræos dici, ex eo quod Abram patriarcha cùm è Chaldæa in Palæstinam proficisceretur, fluuium transmiserit, Nam Hebræus Syrorum lingua transiens appellatur. Quod si ab Heber Hebræi vocantur, non eos modo Hebræos nuncupare necesse esset, sed plerasque etiam alias gentes, quæ ab Heber genus ducunt. & vt alias prætermittam, ex eo profecti sunt Ismaëlitæ, & hi qui à Cetura, & Idumæi, & Ismaëlitæ, atque alij. Hæc ille. Alij autem ab Heber omnino eos dici contendunt, sicut hoc loco vertit Hieronymus, & Acacius, qui & ipse hæc refert, καὶ ἀπήγγειλεν φησὶν ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, τὸ ἀπὸ τοῦ προπάτορος τοῦ ἀβραὰμ, λέγω δὲ τοῦ ἕβερ, ἐθνικὸν ὄνομα ἑρμηνευθὲν ἐτέθη. οἷον ἀντὶ τοῦ ἀβραὰμ τῷ ἑβραίῳ, ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, ἑβραῖος γὰρ περάτης ἑρμηνεύεται. Et nunciauit inquit Abram transuadanti, nomen gentilitium quòd à progenitore suo acceperat Abram, hoc loco in Græcam vocem versum ponitur. Nam Hebræus traiector dicitur. Sentit ergo diuus Acacius, Abram, Hebræi cognomentum ab Heber accepisse. Nulla vero ratione admitti potest, vt Hebræi ab Abraham appellentur, propter litterarum varietatem, vt arbitratur alicubi Augustinus: licet idem de ciuitate Dei decimo sexto existimet Hebræos ab Heber esse vocatos: potius enim Abraha- C mæi essent appellandi. Hebræi autem respuunt se ab Heber cognominari, quòd is idololatra vt ferunt, fuerit: nefásque sit, tam sanctam gentem, ab homine prophano atque impuro nomen sortiri. Mihi certe probabilius videtur Hebræos ab Heber dici, quàm ab Habar, hoc est transiuit, nam id etiam ipsa vox demonstrat. siquidem nomina gentilia apud Hebræos, per iod in vltima proferuntur. vt est יהודי, Iudæus, ישראלי, Israëlita, & עמלקי Hamalachita, atque ita de singulis. eandem formam habet hoc loco, & עברי hoc est Hebræus. vt quemadmodum Israëli ab Israël ducitur, ita ab Heber Hibri. Quod si ab Habar duceretur, vt Hibri traiectorem significet, potius hober diceretur, vel habar per camez, quod fit in nominibus appellatiuis. Numquam itaque appellatiua nomina, eam formam sequuntur. Testis est & Chaldaica æditio, quæ & ipsa vt gentile id nomen interpretatur, scilicet עבראה vbi forma ipsa est nominum gentilium. Verissima igitur videtur Hieronymi sententia. Nam post diluuium, cùm adhuc viueret Heber, linguarum confusio facta est. Ac vera antiquissimáque lingua, in ea domo remansit: cúmque totius familiæ caput esset Heber, ab eo nomen ea lingua ac natio accepit. Et cùm in domo Abraham, integra ac syncera permansisset, hi soli Hebræi, eáque lingua Hebræa vocari meruit. Cæteri quidem qui ab Heber descendissent, non sunt Hebræi vocati, propter eam, quam diximus causam. Non enim puritatem illam seruarunt. Atque hoc modo refellitur, quod obiicitur à Theodorito. Eademq; ratione non recte sentient Hebræi: nam & cognati

Hebræi vnde dicti.

Abrahamæi.

Abraham idololatræ fuerunt, à quibus ille procreatus est, nihílque obstat, quòd idololatra D
Heber fuerit: cum ab eo si non linguam, saltem genus ducerent Hebræi. Sunt autem Hebræi in rebus suis æquo superstitiosiores, nimiúmque sibi eblandiuntur.

Numerauit.] Sequitur Septuaginta, qui & ipsi ἠρίθμησεν τοὺς ἰδίους οἰκογενεῖς. Numerauit proprios vernaculos, pro eo, quòd Hebraice est, וירק id est, & duxit in prælium, aut expediuit.

Et Phœnicem.] Non est in contextu, neque apud Septuaginta, sed tantummodo vsque Soba. Soba quoque, non autem Phœnix, ad leuam Damasci scribitur esse, vt & ipsi Septuaginta dicunt κατεδίωξεν αὐτοὺς, ἕως σοβὰ ἥ ἐστιν ἐν ἀριστερᾷ δαμασκοῦ, persecutus est eos vsque Soba, quæ est ad leuam Damasci.

Vniuersam substantiam.] Substantiam tantum ad equos referunt Septuaginta, sicut & superius καὶ ἀπέστρεψεν πᾶσαν τὴν ἵππον τῆς σοδόμων, & auertit omnem equitatum Sodomeorum, cùm tamen nomen Hebraicum, quod hic ponitur scilicet רכוש totam facultatẽ, vniuersáque bona significet: sicut & supra de Lot atque Abram dicebatur: & erat facultas eorum copiosa. vbi est præsens nomen: vertendum itaque, vt fecit Hieronymus.

Ipsa est vallis regis.] Paulo diuersius Septuaginta, τοῦτο ἦν τὸ πεδίον τῶν βασιλέων, is est campus regum. Hebraica vero habent, vt vertit Hieronymus הוא עמק המלך ipsa est vallis regis, quæ tempestate Hieronymi appellabatur à Palæstinis, Auson.

Melchisedec quis fuerit. *Melchisedec.*] Hunc alij angelum, alij spiritum sanctum fuisse asserebant. Origenes angelum fuisse existimat, & eius discipulus Didymus. Hæc improbantur ab Hieronymo. E
Probabilius est, aut quod opinantur Hebræi, hunc fuisse, Scem filium Noë, aut alterum quéuis hominẽ. Quod vero is Scem filius Noë fuerit, argumento sunt quæ apud Hebræos extant, in eorum enim monumentis habetur, dixisse Iacob se seruisse Scem regi Solymorum, hoc modo יעקב שמש את אברהם אבינו חמש עשרה שנה ואת שם בן נח שנקרא מלכיצדק חמשים שנה נמצא יעקב אבינו אומר שמשתי אני את שם מלך שלם שנקרא מלכיצדק חמשים שנה. Hoc est, Iacob seruiuit Abrahæ patri nostro quindecim annos, & Scemo filio Noë, qui vocatus est Melchisedech, seruiuit annis quinquaginta. Memoriæ enim proditum accepimus, dixisse Iacob, ipse ministraui Scem regi Salem, qui vocatus est Melchisedec, quinquaginta annos. Salem quo-

Salem. Iebus. Hierusalẽ. que quidam esse Hierusalem crediderunt, quæ prius Salem, deinde Iebus, postea ex Hebraico & Græco facto nomine, appellata sit Hierusalem: quod absurdum esse ex ipso nomine cognoscitur. Quare melius est quod asserit Hieronymus, non esse hanc Hierusalem, sed oppidum iuxta Scythopolim, quod etiam tempestate Hieronymi Salem appellabatur, vbi ostendebatur palatium Melchisedec, ex magnitudine ruinarum, veteris ædificij demonstrans magnificentiam: hoc ex plerisque aliis sacræ scripturæ locis cognoscitur. Ego vero existimo nomen Hierusalem, non ex Græca Hebraicáque voce esse compositum, ab ἱερὸς id est sacer, & Salem, quasi sacra ciuitas: sed aut corruptum esse nomen, etiam apud

Iebusalem. Hebræos, aut studiose factam esse litterarum mutationem: vt quæ prius vocaretur Iebusalem, dicta sit Hierusalem. Nam ea ciuitas olim appellabatur Iebus, deinde vocata est Salem, postea nomen vnum è duobus factum est Iebusalem. F

Proferens panem.] Clarius erit, si vertas vt habet Hebraicum ומלכי־צדק מלך שלם הוציא לחם & Melchisedech, rex Salem protulit panem: sicut & Septuaginta ἐξήνεγκεν, extulit, protulit.

Qui creauit cælum.] Aliquanto secus Hebraica קונה id est, qui possidet. & qui Deus cæli ac terræ est. nam קנה Possidere, & acquirere significat. Quem ergo Hieronymus conditorem vocauit, Hebraice chone dicitur. Sequitur autem noster interpres, ipsos Septuaginta: apud quos est, ὃς ἔκτισεν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. qui condidit cælum & terram: hoc ipsum & philosophi confitentur. Proclus enim inquit. ὅτι πάντα, ἢ γεννήματα, ἢ κτήματα θεοῦ. id est, omnia esse aut possessionem Dei, aut eius prolem.

Quo protegente.] אשר מגן. Qui protexit, ab inimicis, quam locutionem alio modo reddiderunt Septuaginta. ὃς παρέδωκεν τοὺς ἐχθρούς σου. Qui tradidit inimicos tuos. Nam verbum Hebraicum etiam claudere significat. Potuit ergo etiam dici: Qui clausit, sicut alibi dicitur, qui conclusit inimicos tuos in manus tuas.

Anima pro homine. *Da mihi animas.*] Recte immutarunt Septuaginta, quòd erat animas: in Hebraico, vertentes δός μοι τοὺς ἄνδρας, da mihi homines. Diximus enim animam, pro toto homine accipi.

Cætera tolle tibi.] Perstát Septuaginta, vertẽtes recus, quod facultatẽ ac substantiã significat, τὴν ἵππον, id est, æquitatum. Pro cætera ergo, in Hebraico est recus, hoc est substantia.

A *Leuo manum.*] Quàm diuersè huius verbi tempora vertuntur ab omnibus interpretibus. Hebraici enim est הרמתי Leuaui.at Græcè ἐκτενῶ.id est, Leuabo,nos per præsens,quanquam id ad sententiam nihil referat, quod in aliis esset magnopere cauendum.

A filo subtegminis.] מחוט A filo, non additur subtegminis, sicut neque apud Septuaginta. ἀπὸ σπαρτίου. Sed hæc adeò leuia sunt, vt nos etiam pigeat annotare.

Et partibus virorum.] Aliquanto obscurius, dicendum enim, excepta portione virorũ, quæ scilicet eis ex præda obueniret.

CAPVT XV.

HIS *transactis.*] אחר הדברים האלה Septuaginta non mutant hoc loco locutionem Hebraicam. μετὰ τὰ ῥήματα ταῦτα. Quod tamen prudenter fecit Hieronymus. De ea locutione alibi dictum est.

Per visionem.] Eodem modo & Hebraice במחזה. Redundat autem quod additur à Septuaginta, ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς, In visione noctis: potuit enim & diurnam esse visionem, sicut & paulopost cognoscetur. Nam visionem Hebræi, non tantum eam appellant, quæ noctu fit, sed omne prophetiæ genus: quam ob rem & prophetas vocant videntes. quam rem quia pulcherrime explicat diuus Gregorius Nazanzenus in oratione de spiritu sancto, eius verba producenda sunt. οἱ μὲν πατριάρχαι, θεὸν ἐφαντάζοντο, οἱ *Prophetæ Videntes.*
B δὲ προφῆται καὶ τὰ μέλλοντα προεγίνωσκον, τυπούμενοι τὸν νοῦν δίκην κηροῦ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ τὰ ἐσόμενα ὁρᾷν καὶ ἀκούειν δοκοῦντες ὡς παρόντα, διὸ καὶ τὴν προφητείαν ὅρασιν ἐκάλουν, καὶ αὐτοὶ ὁρῶντες ὠνομάζοντο. τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις φωτιστικὴ πάντας φωτίζουσα πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κατάγνωσιν. φῶς γὰρ ὅτι νοητὸν πάσης δυνάμεως λογικῆς πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν, οἷον τινα καταφάνειαν παρ' ἑαυτοῦ παρεχόμενον, hoc est, Patriarchæ inquit, Deum sub imagine viderunt, at vero prophetæ etiam futura prospiciebant, affecti mentem à spiritusancto tanquam cera: quo fiebat, vt sibi futura tanquam præsentia videre viderentur. Ideo & prophetiam visionem vocare solebant, & ipsi prophetæ videntes appellati sunt: ea enim est spiritus sancti vis, vt quemlibet mirabiliter illuminet ad intelligendum & percipiendum ipsum bonum: quia lumen est intellectuale omnis animæ rationalis. eámque ita afficit, vt possit veritatem reperire. quasi quibusdam radiis à substantia sua in eam coniectis. hæc diuinus ille & eximius theologus. Pleraque vero sunt visionum genera, vt à Mose Ægyptio scribitur. Nam quædam est, qua vigilantibus nobis, tota membrorum compago resoluitur, vt de sese Daniel prodit. Alia, qua id minime contingit, sed tanta est eius hominis qui videt expiatio, tantáque cum diuino numine familiaritas, vt dissolutione atque ecstasi minime opus sit, sed amice ac familiariter cum Deo loquatur, quod Moysi solum volunt Hebræi accidisse. *Visionum plura genera.*

Filius autem procuratoris.] ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר Et filius: relictitium domus meæ, ipse est Damascus Eliezer. Quæ neque satis aperta sunt, neque adeo facilia intellectu, quid sibi velint: præsertim propter verbum mesech, quod rem derelictam ac dimissam significat:
C qua appellatione vocauit Abram, hæredem suum, quem sibi successorem erat relicturus. Ideo Hieronymus vertit, filium procuratoris domus meæ: quanquam filium, nolint Hebræi referri ad filium procuratoris, sed ipsum procuratorem, qui velut filius, erat ad hæreditatem Abram assumendus. Septuaginta cum Hieronymo concordant filium alterius vertentes, non ipsius Abram, ὁ δὲ υἱὸς μασὲκ τῆς οἰκογενοῦς μου, οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ, Filius autem vernaculæ meæ iste Damascus Eliezer. Eodem vero hic errore videntur decipi, quo decipiuntur sæpe, vt nomẽ appellatiuum, putarent esse proprium: idque mulieris non viri, quod ipsa quoque vox recusare videtur. Sed neque non optimum erit, interpretum citare expositiones. Gennadius qui quasi Abram loqueretur hæc ait. διαδέξεται γοῦν, ὡς ἔοικεν τὰ ἐμὰ, ὃς ἐκ τῆς μασὲκ τῆς δαμασκηνῆς οὗτος ἐλιέζερ, οὐ γὰρ ἐκείνη ἦν οἰκογενὴς φησὶν, ἀλλ' ὁ ἐξ αὐτῆς, ὡς διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἐσαφήνισεν, δύναται δὲ καὶ ἐπὶ ἑνὸς ὡς διωνύμου λέγεσθαι τὰ ἀμφότερα, τὸ δαμασκὸς καὶ ἐλιέζερ. ἴσως δὲ καὶ ὡς ἓν ἐκ δύο τελείων συγκείμενον, καὶ υἱὸς ποτίζοντος οἶκον οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ. Succedit igitur inquit, vt videtur in hæredẽ mihi, is Eliezer, qui ex Masech Damascena, ortus mihi est: neq; enim ipsa erat verna, & domi nata, sed qui ex ipsa natus est, vt postea repetendo demõstrauit. Potest & de vno, qui duobus nominibus appellaretur, intelligi. Damascus scilicet & Eliezer. forte ex duobus integris nominibus vnũ effectũ est, & vnus tantũ per ea significatur, scilicet filius irrigãtis domũ iste Damascus Eliezer. Exponit igitur quantũ ab æditione Septuaginta doceri poterat: sed tamen masech, non est nomen proprium vt diximus. Erit

ergo vera explicatio, secundum Hebraicam veritatē. Et filius relictitius domui meæ, Damaschus Heliezer, is scilicet qui relinquetur ad hæreditatē suscipiendā, is mihi erit hæres. D

Ex vtero tuo.] ממעיך .Ex intimis tuis, aut lumbis, vel visceribus. Quam locutionem Hebraicam, Septuaginta recte immutarunt ἀλλ' ὃς ἐξελεύσεται, Sed qui egredietur ex te.

Reputatum est ei ad iustitiam.] ויחשבה צדקה Et reputata est ea res, iustitia, vel iustificatio, vel probitas. Sacrarum enim litterarum moris est, iustitiam non eam modo virtutem, quæ cuique quod suum est tribuat, appellare: sed & omne probitatis æquitatísque genus. Iustus quoque his litteris, is est, qui omni ex parte absolutus sit, qui neque in Deum, neque in homines peccet. Quæ neque à nostris dissentiunt, cùm Marcus Tullius scribat, proprie ab hac virtute, homines, bonos appellari. Idémque certe est vir bonus, & iustus. Est enim iustitia, diuina quædam mentis humanæ integritas, ac rectitudo per quam nusquam labimur, nihil peruerse opinamur, sed vt imaginem decet diuinam, & illius diuinitatis simulachrum, æqui, inerrabiles sumus, ac sicubi etiam prolapsi fuerimus, tanta tamen est animi synceritas, vt in culpam nobis verti non possit. Eiusmodi erat Abram, vir omnium laudatissimus, & integerrimus. De cuius fide, & probitate, hæc apud veteres memoriæ prodita reperimus, τῷδε ἀβραὰμ πιστεύσαντι, δικαιοσύνη ἐλογίσθη, οὗτος τὴν μετάρσιον τῶν κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων, καὶ τὴν μετέωρον τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν κινουμένων φιλοσοφίαν μετιών, ἀβραὰμ ἐκαλεῖτο, ὃ μεθερμηνεύεται πατὴρ μετέωρος· ὕστερον δὲ ἀναβλέψας εἰς τὸ οὐρανόν, εἴτε τὸν υἱὸν ἐν τῷ πνεύματι ἰδών, ὡς ἐξηγοῦνταί τινες, εἴτε ἄγγελον ἔνδοξον, εἴτε καὶ ἄλλως ἐπιγνοὺς κρείττονα τῆς ποιήσεως, προσλαμβάνει τοῦ ἄλφα τὴν γνῶσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, καὶ λέγεται ἀβραὰμ ἀντὶ φυσιολόγου, σοφὸς καὶ φιλόσοφος γενόμενος. ἑρμηνεύεται γὰρ πατὴρ ἐκλεκτός. Abrā vero, qui crediderat, iustus ob eam rem habitus est: ille inquam qui cælestium rerū, & eorum quę in aëre fiunt erat peritissimus: cuius si nomen interpretari volueris, pater sublimis rite vocabitur: qui deinde cælū suspiciens, & filiū per spiritum sanctū agnoscens, sicut quidam asseruerunt, vt angelum gloriosum, conspiciens siue alio modo, cognouit eū, qui omnibus creatis rebus maior est, & ad vnius ac summi Dei intelligentiā peruenit: ac tunc appellatus est Abrahā, ex naturaliū rerū contēplatore, sapiēs & philosophus effectus. Siquidē Abrahā pater electus interpretatur. Hæc obiter citata sunt. E

Iustus quis in litteris sacris.

Iustitia quid.

De Vr Chaldæorum.] Hic quoque Septuaginta vertunt χώραν regionem, licet nomen proprium aut loci aut vrbis esse videatur, dimissis fabulis Hebræorum.

Et abigebat eas Abram.] Mira Septuaginta hoc loco varietas, adeo vt dissimulari non possit: qui videntur aut suam linguam ignorasse, quod nefas est asserere: aut alio vsi exemplari: vel certe quod sæpe meminimus, & memoraturi sumus, vbi opus fuerit, cum ea tempestate, vt etiam Hebræi opinantur, diuinæ litteræ sine punctis, quæ vice vocalium apud Hebræos funguntur, legerentur, eámque ob rem, ambigua non facile distingui possent, vt hæc vox עמך, quæ sine punctis equiuoca est: nam & populum tuum, & tecum significat: cui si puncta subieceris, amphibologiam distingues, & alterum quidem erit עמך, id est, populus tuus, alterum עמך, id est, tecum: hinc factum est, vt Septuaginta, pleraque aliter interpretati sint, quàm vel sententia postularet, aut nunc Hebraici habeant codices: isq; facilis fuit lapsus. Quis enim non facile laberetur in hac dictione, si sine punctis scribatur וישב quæ significat, modo sedit, modo reuersus est, aliquando expulit, alias reuerti fecit. Quod si vocales, id est, notulę illæ adhibitæ fuerint, ilico omnis ambiguitas distinguitur. Est ergo hoc loco eadem ipsa vox, scilicet וישב. Quod cùm sit futurum, ducitur à suo primitiuo נשב hoc est amouit, expulit: in futuro autē abiicitur prima littera nun, & per tertiā coniugationem subtracta iod, & chirich eius loco substituto, significabit mouebit, vel moueri faciet. Quod si à verbo ישב ducatur, id est sedit, his punctis notabitur וישב, hoc est, & sedit, vel sedebat, In hunc igitur scopulū impacti Septuaginta, cum extricare sese non possent, alterū pro altero reddiderunt, καὶ συνεκάθισεν αὐτοῖς ἄβραμ. Et sedebat cùm eis Abrā: vt toto cælo ab Hebraica veritate dissideant, cùm ea referat, Abram aues expulisse: at ipsi: vel cum eis cum sedisse, vel simul cū ipsis collocasse, sic enim συνεκάθισεν interpretari potest, vt hoc modo exponamus, & apposui eis Abram, scilicet auibus diuisis, aues superuolantes. F

Tempore 70. lingua Heb. carebat pūctis.

Sopor irruit.] Melius opinor Septuaginta, qui vocem Hebraicā תרדמה, quæ soporē etiā significat, verterunt ἔκστασιν, vt & supra fecerunt, eo loco, Immisit dominus soporē in Adā. Is enim sopor, cuius hic fit mentio, non somnus videtur fuisse, sed potius ecstasis, sicut ex hac visione colligitur, in qua facta est, illa membrorum dissolutio, quæ in aduentu numinis fieri solet, in qua ita torpemus, adeo iacemus exanimes, vt profundo sopore oppressi videamur: quanquam sint, qui somnum etiam ecstasim appellent.

Et ser-

A *Et seruient eis.*] Hoc quoque Septuaginta faciunt tertiæ coniugationis, cùm sit primæ apud Hebræos δουλώσουσι αὐτοὺς, in seruitutem abducent, subigent. Hebraice tamen ועבדו Et seruient eis. Quod nescio, an errore factum sit.

Sepultus in senectute bona.] Error in impressis codicibus Græcis, qui habent τραφεὶς ἐν εἰρήνῃ, cùm dicendum sit ταφεὶς subtracto ῥώ.

Caligo tenebrosa.] עלטה. Quod non aliud significat, quàm vt vertit Hieronymus, quod non satis proprie reddiderunt Septuaginta, φλὸξ ἐγένετο, flamma facta est.

Pepigit fœdus.] Sic est Hebraice כרת ברית. Quod Septuaginta interpretati sunt διέθετο disposuit: vnde dicta est διαθήκη, dispositio, testamentum. Percutere autem Hebraice dicitur de more, quem in iungendo fœdere obseruabant: de qua re Dauid Chimcheus copiose apud Hebræos disseruit. Eo more vsus est Deus cùm iniret amicitiam cum Abram. διαθήκη.

CAPVT XVI.

I*Nique agis contra me.*] חמסי עליך, Offensio mei super te: quanquam enim verba varient, sententia tamen eadem, cùm præsertim eodem modo & Septuaginta vertant ἀδικοῦμαι ἐκ σοῦ. Offendor abs te.

Vt libet.] הטב בעיניך. Vt bonum in oculis tuis. Est autem Hebraica locutio, non enim habent verbum placet: sed eius loco vtuntur, bonum est in oculis meis. Carent quoque verbo habendi, pro quo vtuntur est mihi, est tibi. Est autem maxime naturalis locutio, dicere pro eo, quod est placet, bonum est in oculis meis. Proprium enim τοῦ ἀγαθοῦ, est τὸ ἐφετὸν, eámque ob rem omnia ipsum appetunt. Duplex quidem est boni natura, vt ait Proclus, est προοδικὸν, id est, propagans omnia, & eadem bonitas facit, vt ipsum omnia appetant: quanquam id solum in primum ac vere bonum competat, id est Deum. Omni autem bono proprium est, vt exoptabile sit. Dicunt quoque in oculis, quia hi quasi internũtij sint, iudiciúmque ferant de pulchritudine, quamuis ea etiam per alios sensus percipi possit, sed omnium excellentissima est, quam oculis haurimus, licet sit etiam earum rerum pulchritudo, quæ intelligentia comprenduntur, quæ est omnium eminentissima, quæ oculis animi percipitur: hæc tamen, quasi πάρεργα dicta sunt.

B — *Bonũ est in oculis meis, id est, placet mihi.* — *Boni duplex natura.*

In solitudine.] Addunt hic Septuaginta quiddam, quod in Hebraico minime est, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπὶ τῆς γῆς. In solitudine in terra: redundat in terra: esset quoque maxime ambiguum, quid sibi vellet.

Ferus homo.] Hebraicum metaphora vtitur, neque enim est ferus, sed פרא, hoc est onager, cum ergo onagrum ob feritatem appellauit. Hieronymus cum Septuaginta sentit, οὗτος ἔσται ἄγροικος ἄνθρωπος, id est, Is erit agrestis homo, meritóque eo nomine appellantur Ismaëlitæ, mera omnis barbariæ colluuies.

Figet tabernacula.[ישכן. Habitabit, sicut & Septuaginta κατοικήσει.

Posteriora videntis me.] ראיתי אחרי ראי Vidi post videntem me. Septuaginta, paulo secus, C εἶδον ὀφθέντα μοι. Vidi eum qui apparuit mihi, aut qui mihi visus est, quod certe videtur à superiore plurimum differre, scilicet ab Hebraica veritate.

Viuentis & videntis me.] Sic & Hebraice לחי ראי. Viui, videntis me: at Septuaginta silent, viui: imò ne ipsa quidem Hebraica syncere vertunt, ἕνεκεν τούτου ἐκάλεσεν τὸ φρέαρ ἐκεῖνο φρέαρ, οὗ ἐνώπιον εἶδον. Quamobrem vocauit puteum illum, puteum, ex aduerso cuius vidi: quid obsecro vidit, cùm ipsa potius visa sit. Erratũ est itaque in participio ראי roi, quod à ראה ducitur, id est vidit, & participium ראה, videns, cui subtracto, h, ה, appositáque iod, significat videns me, non, ego videns, vt illi putarunt.

CAPVT XVII.

E*Go dominus omnipotens.*] אני אל שדי. Ego dominus omnipotens: at cur Septuaginta tacent omnipotens, cùm expresse habeatur in Hebraico? Neque est ἐγώ εἰμι ὁ θεός σου, Ego sum dominus tuus: redundat enim tuus. Quod vero mox sequitur התהלך לפני, Ambula coràm me, vt vertit Hieronymus: illi εὐαρέστει, placitus erit mihi. Mihi quidem vehementer arridet, siquidem illustrarunt, quod erat inuolutum propter locutionem Hebraicam: neque enim aliud est, coràm Deo ambulare, quàm pro viribus se ei gratum atque amicum ostendere, sicut & retro de Noë

dictum est, quem locum Septuaginta eodem modo reddiderunt.

Pater multarum gentium.] אב המון גוים. Pater multitudinis gentiũ: sicut & Septuaginta, ἔσῃ πατὴρ πλήθους ἐθνῶν, quanquam illustrius reddiderit Hieronymus eo modo vertens. D

Abrahã. *Non Abram sed Abraham.*] Hæc est etymologia, nomen enim pristinum erat Abram, Hamon autem multitudinem sonat, quod si cum Abram componatur, vltima syllaba dempta, fiet Abramham, sed quia esset cacophonia, m, nominis Abram demitur, fitq; Abraham, ex Abra, & ham.

Et statuam pactum meum.] והקמתי את בריתי. Et suscitabo pactum meum. Quod pactum ac fœdus Septuaginta vertunt διαθήκην, hoc est, dispositionem, testamentum: quod recte fœdus ac testamentum nuncupatur, quia in eo testibus adhibitis, pepigit Deus fœdus cum Abram, cúmque hæredem terræ Chananæorum instituit, deinde terræ cælestis.

Quam empticius.] Recte Septuaginta ἀργυρώνητος, Emptus pecunia: sic enim est & Hebraice מקנת כסף, Possessio argenti, vel pecuniæ: tam enim Hebraice, quàm Græce pecunia, argentum appellatur.

Quicunque non fuerit de stirpe nostra.] Post hæc verba, interponitur aliquid in Hebraico, quod non est versum à Hieronymo, המול ימול יליד ביתך ומקנת כספך, id est, Circuncidendo circuncidetur natiuus domus tuæ, vel puer domus tuæ, & possessio pecuniæ tuæ. Quæ quia supra dicta fuerant, frustra hic repeterentur. Is enim est mos linguæ Hebraicæ vt eadem frequenter in ea inculcentur ociose, vt est cap. v. Noë erat vir iustus, & Noë inuenit gratiam coram domino. Et genuit Noë tres filios, quæ in pauciora verba coarctasset & Græcus & Latinus sermo: hæc ergo prudenter omittuntur à Hieronymo. E

Filium cui benedicturus sum.] Hæc benedictio non refertur ad filium, sed ipsam Saram: sic enim habet Hebraicum וברכתיה. Et benedicam eam: licet idem peccarint & Septuaginta, καὶ εὐλογήσω αὐτόν: Et benedicam eum. Videntur autem legisse וברכתיו addita vau littera: quod vehementer probabile est.

Duodecim duces generabit.] Nescio quid in mentem venerit ipsis Septuaginta vt duces, sic enim habet Hebraica veritas, verterint ἔθνη hoc est gentes: claritas enim Ismaël in eo erat futura, vt reges aut duces procrearet, gẽtes autem non ita: ideo peculiariter inter alia eius hominis insignia, numeratur & illud.

Et Ismaël filius eius.] Totum hoc omissum est à Septuaginta, quod quamobrem acciderit, nulla coiectura assequi possumus, nisi deprauatis codicibus sit ascribendum. Prætermissa est hæc tota periodus. וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה בהמלו את בשר ערלתו Et Ismaël filius eius agebat tertium decimum annum, quando circuncisus est ipse carnem præputij sui.

CAPVT XVIII.

IN ipso feruore diei.] כחם היום In calore diei, quod recte vt arbitror interpretantur Septuaginta ἐπὶ τῆς μεσημβρίας. In meridie.

Prope eum.] עליו Quod verti etiam potest super eum: sicut & Septuaginta τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ. Tres viri steterant supra ipsum, indicántque eos ex eminenti loco sese ostendisse: quanquam Hebraica præpositio על significet etiam prope, & aduersum. Stat ergo & Hieronymi & Septuaginta sententia. F

Tres vidit, & vnum adorauit, nõ habetur in biblijs. *Et adorauit eos.*] Hoc loco irridemur à quibusdam Iudæorum, quòd hinc velimus trinitatem elicere. Putant enim plerique apud nos id in contextu bibliæ haberi, quod passim circunfertur, Tres vidit & vnum adorauit: cùm tamen id in Hebræo non inueniatur, neque in nostra etiam æditione: lege, ac perpende. Collecta tamen est ea sententia ex præsenti capite. Est autem optimum, neque dissimulanter præterire, vbi in diuinis litteris de diuinitate patris ac filij spiritúsque sancti aliquid reperitur: neque rursum extorquere, & quasi per vim eas litteras in nostra placita trahere: vtrunque certe vituperatione dignum. *De trinitate silet vetus testamentum.* De trinitate autem libenter silet vetus testamentum, ne Iudæi, alioqui in idololatriam propensi, facilius hinc errandi occasionem sumerent: quod etiam Septuaginta in transferendo vehementer cauisse videntur. Quæ igitur hic de tribus viris narrantur, placet vt ipse contextus docet, exponantur. Hi enim tres viri, tres angeli fuerunt, quorum duo postea Sodoma accesserunt, alter quidem vt eam vrbem euerteret: alter vt tueretur Lot: de tertio nihil scribitur. Quidam Hebræi tradunt, primum ipsum Deum Abrahæ per visionem apparuisse, dein Abraham leuasse oculos suos, trésque angelos vidisse

A vidisse. Tres autem angelos apparuisse Abrahæ, testatur & Cyrillus sic scribens ὁ ἀβραάμ, τρεῖς ἀγγέλους εἶδεν, εἰς τύπον τῆς τριάδος, δύο ὁ λὼτ, εἰς τάξιν υἱοῦ καὶ πνεύματος. Tres inquit angelos vidit Abraham in figuram trinitatis, duos autem Lot, vt ostenderetur ordo filij ad spiritum sanctum: quanquam Eusebius, velit Deum sub trium virorum eorum typo sese ostẽdisse: cuius non male erit, citare sententiam, sic enim, inquit, ὁ ἀβραὰμ τὸν θεὸν ἐξενοδόχησεν, ἐν ἀγγέλων τάξει καὶ ἐν ἀνδρῶν ὄψει φανέντα. Abraham Deum excepit hospitio sub angelorum numero, & habitu virorum: & paulo infra, οἱ τρεῖς ἄγγελοι, οἱ τῷ ἀβραὰμ λαλοῦντες, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις σημαίνουσι τῆς θεότητος. Tres, inquit, angeli, qui cum Abraham loquerentur, tris deitatis personas significant. Ex his ergo perspicuum fit etiam Græcos cum Latinis sentire, in hac opinione, quòd trinitas Abrahæ se ostenderit. Quapropter si tot optimi ac diuini viri, hoc idem senserunt, nónne etiam æquum erit, & nos sentire cum illis, & irridentes Iudæos nihili facere, præsertim ipsum Auen Esra, qui hoc loco nos ita calumniatur, תעי רוח אמרו כי השם שלשה אנשים והוא אחד והוא שלשה ולא יתפרדו ושכחו ויבאו שנים המלאכים סדומה hoc est, Qui erroneo spiritu ducuntur, dicunt Deum esse tres viros, ipsúmque esse vnum & tres, & non seiungi abinuicem: verum hi non aduerterunt, quod infra dicitur. Et venerunt duo Angeli Sodomam: hæc ille. At quid ad nos, quid ista Belua loquatur? qui etiam ignorabat, quid nos de trinitate sentiamus? Quamobrem siquis accurate considerare voluerit, quæ in contextu habentur, & quæ ab autoribus tum Græcis tum Latinis dicuntur, facile intelliget, non absurde, nos ex hoc loco trinitatem colligere: malignos autem ac deprauatissimos Iudæos non solum hic, sed aliis quamplurimis in locis interpretationes absurdis-
B simas excogitasse, vt Christianæ veritati tenebras offunderent. Verum hæc apud alios copiosius. Augustinus & ipse de Ciuitate dei lib. xij. cap. xvij. tres angelos fuisse sentit, quos hospitio suscepisset Abraham.

Adorauit.] Aduertendum est, non esse apud Hebræos illam differentiam, vt alia adorari dicantur secundum latriam, alia secundum hyperduliam: nam in sacris litteris adorare, quo verbo vtimur hic, non proprie cultum significat, sed reuerentiam illam, quam corpore exhibemus, cùm scilicet incuruamus nos, quod obseruantiæ genus solemus etiam hominibus exhibere, dicitur enim, משתחוה incuruor, aut inclinor. Non est ergo aliquid sinistrum de Abraham suspicandum, quòd dicatur tres viros adorasse: vertendum enim potius fuerat, incuruatus est coram eis, quomodocunque id fecerit. Nam & Lot angelos adorauit, hoc est, incuruauit se ante illos. *Adorare apud Hebr. quid.*

Requiescite sub arbore.] Melius fortasse quàm Septuaginta, qui verbum Hebraicum hoc est השענו accumbite, vel corpus declinate, verterunt καταψύξατε, id est, Refrigeremini: quanquam magis sensum quàm verba sequantur.

Et confortetur cor vestrum.] Quod alio modo vertunt Septuaginta, καὶ φάγεσθε comedite: sed Hebraice est vt interpretatur Hieronymus.

Postea transibitis.] Hoc in Hebraico non habetur, sed videtur Hieronymus à Septuaginta accepisse, qui & ipsi καὶ μετὰ τοῦτο παρελεύσεσθε εἰς τὴν ὁδὸν ὑμῶν. Post hæc transibitis in viã
C vestram, quæ ex alio loco, his interiecta sunt.

Tria sata.] סאים id est, Tres mensuras, licet incerta sit magnitudo. Sic etiam Septuaginta, τρία μέτρα, tres mensuras. Habes ergo quid hoc loco tria sata significet. Hieronymus hác mensuram, existimat esse Amphoram. *Tria sata.*

Quem coxerat.] Explicatius forte, quàm Septuaginta, qui Hebraica vt se habent, vertunt ὃ ἐποίησε quem fecerat: sic enim est & Hebraice. Neque certe aliud erat, quàm quod vertit Hieronymus, licet per alia verba, & per aliud loquendi genus.

Vita comite.] Hoc non modo Latine, sed & Hebraice, & Græce videtur obscurum. sic enim habent Hebraica. שוב אשוב אליך כעת חיה id est, Reuertens reuertar ad te, iuxta tempus vitæ, vel viuentis: quod Auen Esra exponens ait כעת הזאת בשנה האחרת ושרה חיה Iuxta tempus hoc inquit, in anno altero, & Sara viua erit, atque incolumis. Quæ si vera est sententia, non abest ab interpretatione Hieronymi, licet ea sit obscurissima. Quid enim est vita comite, num hoc ad ipsum qui loqueretur, an ipsam Saram refertur? quod certe non explicatur: quanquam & Hebraica non erant clara. Septuaginta more suo, non solum nihil euidens attulerunt, verum etiam maiores addiderunt tenebras, ἥξω πρὸς σε, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον, εἰς ὥρας. Veniam ad te, in tẽpore isto, in horas. Qui fieri potest, vt quod erat Hebraice כעת חיה secũdũ tempus vitæ, ipsi verterunt, in horas: nam quid diuersius? quòd si dixissent εἰς ὥραν ταύτην, sublata fuisset omnis ambiguitas. Hoc idem quarto Regum inuenitur sub eadem senten-

tia לפועד הזה כעת חיה In tempore hoc, secundum tempus vitæ. Quem locum eodem modo D vertit Hieronymus.

Quo audito Sara.] Hæc non sunt in contextu Hebraico hic, sed paulo inferius: itaque post illa verba, Et habebit filium Sara vxor tua: non sequuntur hæc, quæ ponūtur hic à Hieronymo, sed ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו Et Sara audiuit ad hostium tabernaculi, & ipse erat post eam. Eodem quoque modo habēt & Græca, sicut vertimus hic Hebraica σάῤῥα δὲ ἤκουσε πρὸς τῇ θύρᾳ σκηνῆς. At Sara audiuit ad hostium tabernaculi.

Desierant Saræ fieri muliebria.] חדל להיות לשרה ארח כנשים Et Saræ cessauerat esse decursus secundum mulieres. Quod forte, etiam ad aliud, quàm menstrua potest spectare. Hieronymus sequitur Septuaginta, τὰ γυναικεῖα. muliebria.

Postquam consenui.] Ita habent & Hebraica, verum quàm perperam vertitur is locus à Septuaginta, risit in se Sara dicens, οὔπω μέν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν. Nondum mihi fuit, vsque nunc. In quibus intelligendis clarum est, opus esse Sibylla: patet autem quid velit Hebraica veritas: non erat ergo, cur eam inuoluerent Septuaginta.

Ac robustissimam.] Longe melius quàm Septuaginta, qui vertunt εἰς ἔθνος μέγα, καὶ πολύ. in gentem magnam, ac multam: nam vocabulum עצום proprie fortem ac robustum significat: alioqui nónne idem est magnam ac multam, ibi?

Aggrauatum est.] כבדה Inualuit, accumulatum est. Septuaginta καὶ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Peccata eorum magna vehementer. Hebraicæ linguæ peculiare, grauitatem ad omnē excessum ac magnitudinē referre, sicut passim reperies. Inde & gloriā appellant כבוד. E

Non parces loco.] לא תשא Non admittes, non tolles. Ideo clarius Hieronymus quàm Septuaginta, qui Hebraicum verbum, non satis accommodarunt Græco sermoni. οὐκ ἀνήσεις πάντα τόπον. Non dimittes omnem locum. At verbum נשא quod inuenitur hic, tum leuare significat, tum parcere, sicut vertit Hieronymus. Esset certe sacrarum litterarum imperitis non facilis intellectu interpretatio Septuaginta.

Nequaquam facies iudicium hoc.] Quāquam leue admodum sit, tamen annotare placuit, ne vel minima prætermitteremus: siquidem Hebraice est, neque vt vertit Hieronymus, neque vt Septuaginta, sed חלילה לך השפט כל הארץ לא יעשה משפט hoc est, Absit à te, qui iudicas omnem terram, vt iudicium non facias, quod Septuaginta μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν. Nequaquam qui iudicas omnem terram, non facies iudicium: quapropter accedunt magis ad veritatem Hebraicam.

Quia semel cœpi.] Is quoque locus ex his est, quos aliquando secus se habuisse arbitror, quòd facilis sit lapsus, ab vna in alteram dictionem. Ergo Hieronymus ac Septuaginta videntur loco eius, quod nunc in textu Hebraico habetur הואלתי id est, volui, desideraui, החלתי legisse, hoc quod ei simile est, hoc est cœpi: licet plurimum in ipsa scriptione differant, & varius sit canonismus. Dicendum ergo, si Hebraica vt se habent legere volumus, qui semel optaui, aut volui, concupiui, vel ausus sum. Septuaginta sicut & Hieronymus νῦν ἠρξάμην. nunc cœpi.

Cum sim puluis & cinis.] Variant Septuaginta, puluerem vertentes γῆν, terram, Hebraice vero est עפר puluis, vt alibi diximus. F

Ne irascaris.] Hoc apud Septuaginta obscurum, & Hebraico minime consentaneum μήτι κύριε, ἐὰν λαλήσω. Ne quid domine, si locutus fuero: nisi audiendum sit, irascaris, vel quid eiusmodi.

Quia semel cœpi.] Hoc quoque parum clare versum est à Septuaginta ἐπειδὴ ἔχω λαλῆσαι, postquam possum loqui: sed Hebraica habent vt vertit Hieronymus.

CAPVT XIX.

Puer seruus.

Ueri vestri.] עבדכם Serui vestri: ne quid erroris afferret ambiguitas: quanquam etiam eodem modo verterint & Septuaginta, εἰς τὸν οἶκον τοῦ παιδὸς ὑμῶν. In domum pueri vestri: licet tam Græce quàm Hebraice puer seruum significet, attamen vertendum hic fuerat, vt habent Hebraica.

Fecit conuiuium.] Nescio quid in mentem venerit Septuaginta, quòd conuiuium, locum vertant, καὶ ἐποίησεν αὐτοῖς τόπον. Et fecit eis locum: quid enim loco, cum conuiuio? Hebraice משתה, hoc est, conuiuium: ducitúrque à שתה bibit: quemadmodum apud Græcos ἀπὸ τοῦ πίνειν, fit συμπόσιον. Quod tanquam patrocinium esse posset Græcis, vt se tuerentur ab his

A ab his qui melius Latinos conuiuium à conuiuendo, quàm à compotando vt Græci, appellasse contenderent: cum illud sit veræ & omnium linguarum principi, etiam proprium. Verum hæc nihil ad nos. *Conuiuium vnde.*

Priusquam irent cubitum.] Hoc male à Septuaginta refertur ad superius, vertentibus. καὶ ἔφαγον πρὸ τοῦ κοιμηθῆναι. Et comederunt antequam irent accubitum: qua interpretatione quid absurdius? licet fortasse librariis id ascribendũ sit, esset enim lapsus intolerabilis. Quis enim dixerit? aliquem comedisse antequam iret cubitum, num post accubationem cœnare solent homines? quapropter referendum est ad ea, quæ mox sequuntur, legendúmque vt habet Hieronymus, id est, nostra æditio.

Vt cognoscamus eos.] Honestissimé sacra scriptura loquitur: propterea vt ait Rabi Mose, lingua sancta nuncupatur. Hanc honestatem detexerunt Septuaginta, καὶ συγγενώμεθα αὐτοῖς. Et coëamus cum illis. *Lingua sancta.*

Accludens hostium.] Sic habetur & Hebraice: at Septuaginta in contraria, προσέωξεν ὀπίσω αὐτοῦ. Apperuit fores post se, quo quid mendosius? nisi error in codicibus sit: videntur & alibi existimasse סגר vel סגר quod claudere significat, significare potius aperire: itaque etiam eum locum male reddiderunt: potest tamen & locus à librariis esse corruptus, vt pro sigma sit ξι, cùm dicendum sit προσῶσεν. à verbo ὤθω, id est impello.

Ingressus es vt aduena.] האחד באלגור Vnus venit ad peregrinandum, & iudicabit. Septuaginta, vt Hieronymus. Variant autem in alio εἰσῆλθες παροικεῖν, μὴ κρίνειν κρίσιν. Ingressus es, vt

B habitares, non vt iudicares. Variis certe modis, eandem sententiam exprimunt.

Vímque faciebant.] ויפצרו Et coëgerunt: sicut & Septuaginta παρεβιάζοντο.

Vt hostium inuenire non possent.] וילאו למצא הפתח Et defatigabantur ad inueniendum hostium: sicut & Septuaginta, παρελύθησαν ζητοῦντες τὴν θύραν. Defessi sunt quærentes ianuam.

Dissimulante illo.] ויתמהמה Et negligebat. At quàm deuiât Septuaginta, ἐταράχθησαν: Perturbati sunt. Lapsus autem ex eo accidit, quia המה Pauorem significat, à quo duci putarunt præsens verbum, quod certe non est: consule omnes scripturas.

Suscepi preces tuas.] נשאתי פניך Suscepi faciem tuam. Est locutio Hebraica, quam clare explicuit Hieronymus. Septuaginta adeo à veritate recesserunt, vt meipsum pudeat ἐθαύμασά σου τὸ πρόσωπον. Miratus sum faciem tuam. Vides quid inter vtrunque discrepet. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

Facere quicquam.] לעשות דבר Facere verbum. Quod optime Hieronymus vertit in quicquam, vt sæpius annotauimus: nam verbum, rem quoque Hebræis significat: ideo & Septuaginta οὐ γὰρ δυνήσομαι τοῦ ποιῆσαι πρᾶγμα: Non enim potero facere rem. Quapropter in libris Regum, non esset dicendum, sicut scriptum est in libro verborum dierum Regum Israël, sed in libro rerum gestarum. Et illud, Excepto sermone Vriæ Ethæi, id est, excepto facinore: sicut retrò diximus. *Verbum et sermo pro re apud Hebr.*

Dominus pluit à domino.] Hunc locum arbitratur Cyrillus esse ex his, ex quibus colligitur trinitas in veteri testamento: queadmodũ & illud: Dixit dominus domino meo. &, Se-

C des tua Deus in sæculum, propterea vnxit te Deus tuus: est enim sermo de patre ad filium.

CAPVT XX.

Misit ergo Abimelech.] Adduntur hic pleraque à Septuaginta, quæ in contextu Hebraico minime habentur, suntq; ex alio loco huc transposita: post itaque ea, Soror mea est: Septuaginta inferunt, ἐφοβήθη γὰρ εἰπεῖν, γυνή μου ἐστὶν, μήποτε κτείνωσι αὐτὸν οἱ ἄνδρες τῆς πόλεως, διὰ αὐτήν. id est, Timuit enim dicere, vxor mea est, ne interficerent eum ciues eius vrbis propter ipsam. Sunt autem sumpta ex cap. xij. quanquam neque eodem ordine ibi se habeant: consultis autem vetustioribus codicibus, inuenimus eam periodon non haberi, quapropter delenda est in codicibus impressis.

Abimelech non tetigerat eam.] לא קרב אליה Non cohæserat ei. Atque ita videmus hoc ab illo, aliquid differre: quod in causa fuit, vt Origenes id verbum arripuerit, & annotarit: nam & Septuaginta eodem modo verterunt οὐχ ἥψατο αὐτῆς. Itaque ait Origenes, ἔμφασιν ἔχει τὸ, οὐχ ἥψατο αὐτῆς, ὡς τὸ καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. ὅπερ ἐστὶ, καὶ χωρὶς μίξεως. Euidentiam, inquit, habet, id quod dicitur non tetigerat eam, quasi decorum homini sit, etiam mulierem non tangere, quod sine concubitu, fieri etiam potest. Veruntamen, vt hæc

optima sunt, quæ dicit, ita nullum haberent locum, si Hebraica vti habent, legerētur: nam de tactu, nulla hic mentio fit. D

Gentem ignorantem.] Ignorantem redundat. Mirórque cur Hieronymus à Septuaginta non discrepet, quod alijs in locis, ne pili quidem facit: nam & illi ἔθνος ἀγνοῦν. gentem ignarā: Hebraica sic habent הגוי גם צדיק תהרוג Num gentem etiam iustam interficies? Non propterea tamen diffiteor, non optime vtrunque vertisse, eo quòd nil aliud innuat is locus.

Et mundicia manuum mearum.] בנקין In innocentia, mundicia: quod Septuaginta non ita proprie ἐν δικαιοσύνῃ χειρῶν μου. id est, in iustitia manuum mearum.

Custodiui te.] ואחשך Et prohibui te. Paulo diuersius Septuaginta ἐφεισάμην ἐγώ σου: Ego peperci tibi. Clarúmque est eam non esse sententiam: nisi peperci vsi sint vice eius quod est, retinui, repressi. Nam & id verbum Græcum significat. Sic & πένης, ab Aristophane φειδωλὸς vocatur, hoc est parcus.

De nocte consurgens.] וישכם Et mañicauit, si eo verbo velimus vti, aut mane surrexit. Ideóq; & Septuaginta καὶ ὤρθρισεν ἀβιμελὲχ, Diluculo surrexit Abimelech.

Quæ non debuisti facere, fecisti.] מעשים אשר לא יעשו עשית Opera quæ non solent fieri, operatus es. Propterea & Septuaginta ἔργον ὃ οὐδεὶς ποιήσει πεποίηκας. Opus quod nemo faciet, fecisti. Est idem, quod & Hieronymus vertit.

Forsitan non est timor Dei.] Hic ego non possum non mirifice commendare Septuaginta, qui timorem Dei, verterunt θεοσέβειαν pietatem, Deique venerationem: declarantes nihil esse aliud, Deum in sacris litteris timere, quàm apud gentes eum venerari, piéque colere: vt eorum occurrerent calumniis, qui Hebræos putarent δεισιδαίμονας, id est, superstitiosos. quòd hi timere Deum dicantur: eo quòd superstitio, sit vanus Deorum metus, eúmque reformidare qui minime sit noxius, Itaque φοβεῖσθαι θεὸν, nihil est aliud, quàm θεοσεβεῖν. Est autem memoria dignum, quid de hac pietate scribat Hierocles Pythagoreus. πασῶν ἀρετῶν ἡγεμὼν ἡ εὐσέβεια, πρὸς τὴν θείαν αἰτίαν, τὴν ἀναφορὰν ἔχουσα. hoc est, Omnium virtutum princeps est pietas, quæ in diuinam causam respicit semper. E

Timere Deū, idem quod venerari.

Postquam deduxit me Deus.] התעו אתי אלהים Declinare fecerunt me dij. Is locus, ex his est, ex quibus possit intelligi nomine Elohim trinitatem significari. Nam cùm plurale sit, etiā ei numerus verbi plurium adiungitur, si enim vnus significatur, cur ab vtraque parte plures demonstrantur? nulláque ratio occurrit probabilior, ac melior quàm Christianorum, dicant quicquid velint praui Hebræi. Septuaginta & Hieronymus, per singulare loquuntur, certe aliquid veriti.

Hanc misericordiam facies.] Retro Septuaginta, mundiciam ac puritatem, nomine iustitiæ nuncupabant, hic autem misericordiam iustitiam vocant, quod ad veritatem percipiēdam, nescio an admodum idoneum sit: vertunt itaque, ταύτην τὴν δικαιοσύνην ποιήσεις ἐπ' ἐμέ. Hanc iustitiam facies in me. Nisi forte, eo pacto defendi possint, quòd iustitiæ duæ partes sint, quarum vna continet, ne noceamus: altera vt benefici, liberalésque simus: támque iniustus est qui nulli vnquam profuit, quàm qui læsit.

Iustitiæ duæ partes.

In velamem oculorum.] Sic & Hebraica veritas .כסות עינים At cur tam dissimiliter verterunt Septuaginta? εἰς τὴν τιμὴν προσώπου. In honorem faciei: nomen profecto Hebraicū, non aliud quàm velamen sonat, quòd si nesciri cognoscerem, testimonia proferrem. F

Ad omnes qui tecum.] Hoc Septuaginta ad fœminas tantum referunt καὶ πάσαις ταῖς μετὰ σοῦ. Et cunctas quæ tecum. Hebraicum indifferens est, scilicet כל, quod omnium generum & numerorum est.

Et quocunque perrexeris memento te deprensam.] Tota hæc periodos addita ab Hieronymo est, explicandæ rei gratia, vno siquidem verbo totum hoc exprimitur Hebraice .ונכחת Et admoneberis, & castigaberis, & documento tibi erit. Id enim indicabat signū ad omnes: atque ita non malum est aliquid addere, vt res fiat apertior. At Septuaginta hoc loco tolerari non possunt, qui transtulerunt, καὶ πάντα ἀλήθευσον, Et in cunctis esto veridica. Ego certe non possum assequi, vnde ita interpretati sint. Si enim Hebraica ita habent, vt vertimus, si velamen ab Abimelech Saræ impositum, erat ei documento futurum, vt de cætero meminisset, quid ei accidisset: cur obsecro istuc ad veritatem illi retulerunt, cùm in mendacio non fuerit deprensa Sara, sed potius Abraham? verum hæc non ita fortasse magni refert, quo modo sese habeant.

Caput

A

CAPVT XXI.

Concepit & peperit filium in ſenectute ſua.] בן לזקניו. Filium ſenectutis eius, ſcilicet Abrahæ: vt ſenectus non ad Saram, ſed Abraham referatur, vt patet ex pronomine Hebraico, & ipſa vocis cadentia, quæ maſculina eſt. Septuaginta ambiguum eſt, ad quē ſenectutē iſtā referāt. ἔτεκε Σάῤῥα τῷ Ἀβραὰμ, υἱὸν εἰς τὸ γῆρας. Peperit Sara Abrahæ filium in ſenectute. Veritas autem eſt vt nos vertimus: nam viris ſuis dicuntur in his litteris mulieres filios parere, eorúmque ſenectæ, aut iuuentæ, ſicut & paulo infra clarius patet.

Riſum fecit mihi Dominus.] צחק עשהלי אלהים. Ridere fecit me Dominus, eſt enim infinitiuum: veruntamen etiam Septuaginta eodem modo reddiderunt γέλωτά μοι ἐποίησε κύριος. Sed hæc exigua ſunt, nec variant quicquam ipſam ſententiam.

Quis auditurus crederet.] מי מלל לאברהם. Quis locutus fuiſſet Abrahæ, aut quis dixiſſet Abrahæ. Septuaginta per futurum τίς ἀγγελεῖ quis nunciabit. Videtur ergo in alium ſenſum accipiendum, quàm vertit Hieronymus: de eo enim intelligit Sara, qui nuncium Abrahæ allaturus eſſet: nimirum de re prodigioſa, & παραδόξου.

Peperit ei iam ſeni.] Hic quoque labuntur Septuaginta, ſenium non ad Abraham, ſicut veritas habet Hebraica, ſed ipſam Saram referentes: at Hebraice eſt ילדתי בן לזקניו. Peperi filium ſenectuti illius, verū ipſi ὅτι ἔτεκον υἱὸν ἐν τῷ γήρᾳ μου, quia peperi filiū in ſenectute mea.

B

Ludentem cum Iſaac.] Iſaac additum eſt à Septuaginta & Hieronymo, ex opinione: eſt enim veriſimile eum cum Iſaac luſiſſe. Tacetur ergo Iſaac in Hebraico, ac tantum eſt מצחק ludentem vel ridentem. Septuaginta, ſicut & Hieronymus παίζοντα μετὰ τοῦ ἰσαάκ. Mittimus ridicula quædam, quæ ſuper hoc verbo diſſerit Nicolaus, vt moris eius eſt, amplecti ſcilicet ſemper quæ ſint peiora. Neque enim omnia quæ dicunt Hebræi ſunt admittenda: & iuſte quidem & recte caſtigatur à Burgenſe, inuito etiam neſcio quo alio.

In ſolitudine Berſabee.] Septuaginta Etymologiam vertunt, non ipſum nomen, ſcilicet τὸ φρέαρ τοῦ ὅρκου. Puteus iuramenti, ſic enim interpretatur Berſabee. nam שבע iuramētum: at באר puteus.

Subter vnam arborem.] Genus Hebraice ponitur ſcilicet תחת אחד השיחים, hoc eſt, ſub vnam arborem vel virgultum: at Septuaginta ponunt ſpeciem, ὑποκάτω μιᾶς ἐλάτης, ſub vnam abietem, quod mihi ſuſpectum eſt. Nam שיח quo nomine vtitur hic autor, non ſignificare abietem, ipſi quoque teſtes eſſe poſſunt, qui hanc eandem vocem, cap. 3. Gene. non eodem modo verterunt, ſed χλωρὸν ἀγροῦ, id eſt, Agri viriditatem: aut χόρτον, id eſt fœnum, & Hieronymus ibidem vertit virgultum.

Quantum poteſt arcus iacere.] Comparationem dimittunt Septuaginta: ſed tantum vertunt μακρόθεν, à longe ſcilicet ſedit.

Principis exercitus.] Sic & Hebraice שר צבאו, princeps exercitus. At quàm deprauate

C

faciunt hunc Septuaginta νυμφαγωγὸν, id eſt pronubum: quid enim exercitui cum nuptiis? Vocem autem Hebraicam ſcilicet שר ſignificare principem, adeo eſt clarum, vt pudeat citare teſtimonia: veruntamen deprauatum eſſe codicem arbitror, propterea quod mox additur, καὶ φιλὸχ ἀρχιστράτηγος. Et Philoc princeps militiæ eius: quapropter fruſtra hoc loco ponitur νυμφαγωγὸς, ſumptum eſt enim ex cap. 26. Quem locum an recte etiam reddiderint ſeptuaginta, ibi explicabitur. Solet autem frequentiſſime ea eſſe corruptela in codicibus Græcis, vt ex vno loco in alterum ſimilem multa tranſponantur: quod ſemper, vbi opus fuerit, admonituri ſumus.

Ne noceas mihi.] אם תשקר לי Non mentieris mihi, aut doloſus eris in me. Hieronymus cum Septuaginta ſentit, qui & ipſi μὴ ἀδικήσειν με, non offenſurum me: quod vehementer ipſe approbo.

Stirpíque meæ.] ולנכדי: Et nepotibus meis. At cur tam deuiant Septuaginta, μηδὲ τὸ ὄνομά μου. Neque nomen meum. Videmus quàm non modo veritatem Hebraicam ſyncere non reddiderint, ſed ne ipſam quidem rerum ſeriem ſeruent: & certe tolerari non poteſt, vt nomen verterint, quod erat vertendum nepotes.

Plantauit nemus.] Aliquanto ſecus Septuaginta, ἐφύτευσεν ἀβραὰμ ἄρουραν. Plantauit Abraham agrum. Hebraice, אשל, id eſt arborem: & forte melius Septuaginta, quàm Hieronymus, ne videatur Abraham more gētilium, nemus plantaſſe, ibique Deum adoraſſe.

D

CAPVT XXII.

IN *terram visionis.*] ארץ המריה. Terram visionis, quod nescio an recte verterint Septuaginta γῆν ὑψηλὴν terram excelsam. Nam terra visionis dicta, quòd ibi se Abrahæ ostenderit Deus, non quòd perspicua atque eminens foret.

Deus prouidebit.] Forte melius quàm LXX. ὄψεται ἑαυτῷ πρόβατον. Videbit sibi pecudem, licet eodē modo sit etiam Hebraice אלהים יראה לו. Deus videbit sibi. Attamē non eodem modo significaret Græce, ideo vertēdum fuerat, vt fecit Hieronymus. Variat quod in eo aliquid Hierony. victimam in genere vertit id quod erat Hebraice species השה id est, pecus.

Inter vepres.] בסבך. In perplexu, implicatione: id scilicet quod vertit Hierony. At quā hallucinantur hoc loco LXX. qui nomen Sabech, quod perplexionem significat, tanquam loci alicuius, vel plantæ proprium nomen esset, ita id reliquerunt in æditione? κριὸς, εἷς κατεχόμενος ἐν φυτῷ σαβέκ. Aries vnus, interceptus ad arborem Sabec. Neque latuit is error sapientissimos patres, & in diuinis litteris exercitatissimos. Itaque Theodoritus, τὸ ἐν φυτῷ οὐκ ἔχει ὁ σύρος, μόνον δὲ τὸ σαβὲκ, τοῦτο δὲ ὄνομα τοῦ φυτοῦ εἶναι νομίζω. τοῖς δὲ ἑβραίοις δοκεῖ τὸ σαβὲκ ἄφεσιν σημαίνειν. In arbore inquit, interceptus non habet Syra æditio, sed solum Sabec. Id autem, nomen arboris alicuius esse arbitror. At Hebræis videtur Sabec dimissionem significare. Gennadius quoque eadem ferè, τὸ σαβὲκ, τινὲς ἄφεσιν ἐκδεδώκασιν, οἱ δὲ ὄρθιος, δύναται δὲ καὶ τὸ φυτὸν οὕτω προσαγορεύεσθαι. Sabec, inquit, quidam dimissionem interpretati sunt. Alij erectus. Potest autem & arboris esse nomen: hæc ille. Sed Hebraice, densitatē perplexionēmque arbustrorum significat, vt diximus. Mirúmque est cur Septuaginta non idem nomen hoc loco interpretati sint, cùm veram eius interpretationē attulerint psalmo 73. vbi est בסבך עץ. Quem locum Septuaginta interpretati sunt, In sylua lignorum, & recte. Aquila quoque vertit veprem vel spinetum. Symmachus rete. Theodotion ipsum nomen sicut & LXX. reliquit: quos cùm approbasset quondam Hierony. reuocauit sententiā, Symmachúmque & Aquilam secutus est. Nam & ipsi Septuaginta videntur in psalmis resipuisse, vt ex paulo ante citato loco apparet. E

Vnigenito.] את יחידך. Septuaginta ἀγαπητὸν dilectū. Optime certe, & Græco sermoni consentanee, in quo ἀγαπητὸς filius, vnigenitum signat, sicut prodit & Philotheus contra Nicephoram, qui ait: τὸ ἀγαπητὸς ἴσον τῷ μονογενής, id est, Dilectus idem est, quod vnigenitus: citátque Homeri testimonium, qui in Odyssea, de Telemacho vnico Vlyssis filio, sic inquit, μοῦνος ἐὼν ἀγαπητός, dilectus, atque vnicus illi.

ἀγαπητὸς

In monte Dominus videbit.] בהר יהוה יראה. In monte Dominus videbitur. Quare apud nos locus corruptus est. At Septuaginta aliquāto secus, ἵνα εἴπωσι σήμερον, ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη, vt dicant hodie, in monte Dominus visus est: per passiuum non actiuum, etiam ipsi protulerunt, licet quod erat futurum, præteritum fecerint, quod neque male: nam futurum pro præterito, eo loco est, vt moris Hebræis est. F

Patrem Syrorum.] Non expresse ponuntur Syri. sed אבי ארם. Patrem Aram licet Hebræis non aliud sonet Aram, quàm Syriam, quæ est prope Iudæam, cuius metropolis Damascus: quæ cum Assyria non eadem est. Nam Assyria Hebraice appellatur אשור Assur, à primo incola: Syria vero Aram licet apud Græcos & Latinos: Syria interdum pro Assyria sumatur: vt apud Tullium, vt mittam alios, qui Sardanapalum Syrię regē ducit fuisse, cùm certe Assyriæ fuerit. Sequitur quoque hoc loco Hieronymus Septuaginta, qui & ipsi ἔτεκεν καὶ τὸν καμουὴλ πατέρα σύρων. Peperit & Camuel patrem Syrorum.

Assur.
Aram.

Nomine Roma.] Nequid superstitiose comminisceremur, non Roma legitur, sec ראומה, Reuma: quæ vox, non est corrupta apud Septuaginta ῥεύμα.

CAPVT XXIII.

VÆ *est Hebron.*] Additur hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in Hebraicis codicibus nō inuenitur, nā post illud, in ciuitate Arbee inserūt, ἐν κοιλώματι. In ciuitate, aut valle: quę nescio vnde huc irrepserint: scriptura habet vt vertit Hierō.

Princeps Dei.] Paulo diuersius Septuaginta βασιλεὺς παρὰ θεοῦ σὺ. Rex à Deo es tu. Hebraice נשיא אלהים Princeps Dei.

Pecunia

A *Pecunia digna.*] כסף מלא Pecunia plena, satisfaciente, sufficiente. Hieronymus à Septuaginta non dissentit. ἀργυρίου ἀξίου. Pecunia digna.

Quæso vt audias me.] Longe secus Septuaginta ἐπειδὴ πρὸς ἐμοῦ εἶ. Postquam pro me es, vel ex affinitate mea es. Quare propius ad Hebraicam veritatem accedit Hieronymus, quę in hunc modum habet, אך אם אתה שמעני Hoc est. Verũ quæso, vel vtinam ipse audias me: aut in modum quo versum est Hieronymo.

Audi Domine.] Vt autem intelligatur quàm corruptus sit is locus apud Septuaginta, totam periodũ Hebraicam & Græcam apponemus ויען עפרון את אברהם לאמר לו אדוני שמעני ארץ ארבע מאות שקל כסף. Hoc est, Et respondit Hephron Abrahæ dicens ei, Domine mi audi me, Terra quadringentorũ siclorũ est. At Septuaginta, ἀπεκρίθη δὲ ἐφρὼν τῷ ἀβραὰμ λέγων, οὐχὶ κύριε, ἀκήκοα γὰρ ὅτι τετρακοσίων διδράχμων ἀργυρίου ἀμμέσον μοῦ καὶ σοῦ, id est, Respõdit autẽ Hephron Abrahæ, dicens: minime domine, audiui enim quòd quadringentarum didrachmarum argenti, inter me & te. Causa vero tantæ discrepantiæ fuit, quia alios habebant codices. Vbi igitur nunc in Hebraicis codicibus legitur לו, hoc est, ei, Ea tempestate videtur legi solitum לא. hoc est, non: quæ duæ voces, in sono quidem nihil discrepant, in scriptura non mediocriter. Quis ergo crederet tantos viros adeo hallucinatos esse, vt alterum pro altero redderent? nisi in codicibus varietas sit? Secundo quoque loco vbi dissentiunt, scilicet audi me, quod ipsi, ἀκήκοα γὰρ audiui enim, ex eo accidit, quia legisse videntur pro eo quod est, שמעני id est, audi me: hoc, quod ei simile est ש שמעתי, audiui quòd. Est enim in hisce vocibus
B mira affinitas. Quare hæc vna causa est, quæ tantam varietatem in codicibus Septuaginta peperit, vt sæpius nobis dictum est. Quod si eodem modo habebant codices, vt nunc habent: & id quod erat לא, id est non, putarunt esse לו, hoc est, illi: dicerẽ eos imperitiores fuisse, quàm sint hodie pueri apud Hebræos, qui minime in ea re cæcutirent, quod nequaquam putandum est.

Probatæ monetæ publicæ.] כסף עבר לסחר. Pecuniæ transeuntis mercatori: sicut & Septuaginta. ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις, pecuniæ probatæ mercatoribus. Eadẽ tamen omnes sentiũt.

Confirmatus est.] ויקם. Et surrexit, & stetit. Error non Septuaginta opinor, sed librarij, qui codice Græco impresso, pro eo quòd dicendum fuerat ἔστη, stetit, posuit ἐστί, est.

CAPVT XXIIII.

Pone manum tuam super fœmur.] Non alienum est, in mediũ afferre quid hoc loco scribat Diodorus, ait enim τινὲς φασὶν τὸν σύρον καὶ τὸν ἑβραῖον. μὴ οὕτως ἔχειν, θὲς τὴν χεῖρά σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου, ἀλλ' εἰς αὐτὸ τὸ παιδοποιὸν ὄργανον, ὅτι δι' αὐτοῦ, τὸ γίνεσθαι. Quidam inquit, tradunt non habere Syram & Hebraicam scripturam, pone manũ tuam super fœmur meum, sed super ipsũ genitale membrum, eo quòd per ipsum fiat procreatio. Hæc quidã ab eo dicuntur, perinde ab aliis relata, & non ab eo ipso probata. quapropter non mirum est, si vera non sint, quòd ad Hebraicum attinet. est enim hoc loco ירך. quod
C non sonat aliud, quàm quod verterunt Septuaginta μηρόν, id est, fœmur, siue coxam, vt vertit Hieronymus: genitale membrum, nunquam. Syra vero æditio, si quidem alia sit, quàm hæc quam Thargum hodie Hebræi appellant, nulla mihi cum ipso controuersia est, at si hæc ipsa est, fatẽdum est eam quoque ab Hebraica veritate non dissentire. Et certè non est satis tutum, aliorum se fidei committere, quin adeundæ sunt ipsæ res, & introspiciendę. Iurabant igitur sub fœmur manu posita, vel propter rationem quam ipse attulit Diodorus, quòd fœmur totam genitalem partem amplectatur, atque ideo per ipsum iurabant, quod inde posteritas esset futura, eòque veluti res sacra haberetur. Aut si per fœmur, coxam intelligimus, mos eius erat tempestatis, vt aliquot Hebræis quoq; placet, præsertim Auẽ Esræ, qui ita de hac re scribit הקרוב אלישהוא משפט נכון החכם לשום אדם ידו תחת ירך מי שהוא ושם אם אתה בושתי שים נא ידך תחת ירכי והאדון יושב וירכו על היד וטעם הנה ידי תחת רשותך לעשות רצונך וזה המשפט עודנו היום בארץ הודו. Hoc est: Dimissis inquit aliorum sententiis, arbitror ipse eius temporis morem fuisse, vt eo pacto iurarent, posita videlicet manu sub fœmur eius, qui Dominus ac superior esset, perinde ac diceret Dominus: si tu sub potestate mea es, pone manũ tuam sub fœmur aut sub coxam meam. ac Dominus ipse sedere solebat, posita coxa, super manũ iurantis, qui quasi diceret: ecce manus mea sub coxa tua, fateor me tibi debere, & prõptus sum, vt tuis obsequar mandatis: eoq; more hodie quoq; quædam regiones vtuntur, scilicet India, hæc ille. Hæc autẽ annotare voluimus propter sacrũ scriptorẽ Diodorũ,

Cur olim iuraturi manũ sub fœmur ponerent.

Qui autem ad Christum ex Abraham oriturum referunt, potest & eorum probari senten- D
tia, nam & nonnulli Hebræi per circuncisionem eum iurasse asserunt.

Vt adiurem te.] ואשביעך Et adiurabo te, vel iurare te faciam: quod multo diuersius Septuaginta, καὶ ἐξόρκισε κύριον. Et adiura Deum. Mutarũt scilicet & significationẽ & personas.

Intra se.] Hoc quanquam in Hebraico non habeatur, additum est tamen à Septuaginta & Hieronymo explicandæ rei gratia, siquidem & Septuaginta λαλοῦντα ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ. Loquentem in mente sua.

Siclos duos.] בקע משקלו Semissis, vel dimidium sicli, pondus eius. Non ergo duos siclos, sed dimidium vnius: sicuti & alio loco videbimus. Septuaginta quoque diuersius, ἀνὰ δραχμὴν ὁλκῆς. Pondere vnius drachmę. Estq; & id mirum, quòd siclum verterint drachmá, cum ingens sit inter vtrumque discrimen. Siclus enim teste ipsa sacra scriptura conficitur è viginti obolis. sic enim Exodi cap. 30. scribitur: Siclus inquit, viginti obolos habet. Et super Ezechielem, cap. 4. Hieronymus, Siclus, inquit, stater est, hoc est drachmæ quatuor. Et idẽ super Genesim. Siclus, inquit, vnciæ pondus habet, existimátque siclum esse vnciam. Iosephus quoq; antiquitatis Iudaicę tertio, Siclus, inquit, Hebræorũ numisma, quatuor drachmas Atticas valet. Quare Septuaginta hoc quoque loco nescio an lapsi sint. Alio autem errore deceptus est Eupolemus scriptor, qui de Iudæis scribens, hoc modo inquit, Talentum dico, quẽ illi siclum appellant. Quantum enim distet talentum à siclo, neminem latere puto, dicique potest ea distare ἐκ τῆς διαμέτρου. quod quia non muneris est nostri latius explicare, mittimus alia super ea re loqui. Cum itaque siclus teste Hieronymo, & Iosepho efficiat quatuor drachmas, patet errasse Septuaginta, qui volunt siclum esse drachmam. E

Siclus.

Et armillas totidem.] ושני צמידים. Et duæ armillæ. Neque est decem siclorum pondere, sed עשרה זהב משקלם Hoc est, Decem aureorum, pondus vel precium eorum. Patet autem quantum intersit inter siclum & aureum: siquidem plures sicli, aureum conficiunt. Septuaginta quoque cum Hebraica veritate sentiunt δέκα χρυσῶν ὁλκὴ αὐτῶν, decem aureorum pondus earum. Mirúmque cur hoc loco ab Hebraico & Septuaginta dissentiat Hieronymus.

Iuxta camelos.] על הגמלים. Vbi præpositio est, quæ modo, supra, modo propè, significat, erátque is locus vertendus vt vertit Hieronymus: ideo Septuaginta non rectè, ἑστηκότος αὐτοῦ ἐπὶ τῶν καμήλων. Stãte illo super camelos: éstque ortus error ex pręposițione על quæ non super, sed iuxta, hoc loco significat, vt ipsa indicat sententia.

Pedes Camelorum.] רגליו. Pedes eius, scilicet serui Abraham, nõ camelorum. Septuaginta quoque non de pedibus camelorum loquuntur, sed eius viri καὶ ὕδωρ τοῖς ποσὶ αὐτοῦ. Et aquã pedibus eius. quare enim in hospitio camelorum pedes lauentur, non video.

Ad ornandam faciem eius.] Hoc nescio cur trãstulerint Septuaginta περιέθηκα αὐτῇ τὰ ἐνώτια ἐπὶ τὸν βραχίονα, id est, Et applicui ei inaures super brachium. Nam si erãt inaures qua ratione brachio eas appendit? Hebraica habent vt vertit Hieronymus.

Deambulabat per viam.] Quid obsecro volunt sibi Septuaginta, quòd vertunt Ἰσαὰκ δὲ ἐπορεύετο διὰ τῆς ἐρήμου. i. Isaac ambulabat per solitudinẽ: cũ solitudo hoc loco nusquam sit.

Ad meditandum.] לשוח. Quod verbum, aliquando sermocinari, aliquando meditari significat: ideo est factum, vt secundum primum significatum verterint Septuaginta: Hieronymus autem secundum sit amplexatus. nam illi ἐξῆλθεν Ἰσαὰκ ἀδολεσχῆσαι, id est, Egressus est Isaac, vt dissereret aut confabularetur. Sed vide quàm se euertant Septuaginta: Scribũt Isaac per solitudinẽ ambulasse, vt dissereret ac nugaretur, ac nisi cum arboribus, cum aliis certe non possumus intelligere. Hebræi autem in exponenda hac voce longè ab Hieronymo, ac Septuaginta discrepant. Est enim præsens verbum deductum à שיח id est, virgulto, vt velle videtur Auen Esra. itaque exponit ipsum hoc modo לשוח ללכת בין השיחים. Egressus est inquit Isaac vt iret inter arbusta, inter arbores. Quare cùm ambigua vox sit, arbitror ei omnia significata accõmodari posse. Chaldaica ęditio ונפק יצחק לצלאה Egressus est Isaac ad orandum. F

CAPVT XXV.

Deficiénsque mortuus est.] Non possumus hoc loco non reprendere Nicolaum, qui dicit in Hebraico non haberi mortuus est, sed trãsiit: atque inde elicit nescio quę, Hoc enim falsum esse ipsa veritas comprobat. ויגוע וימת id est, & defecit, & mortuus est. Verbũ autem transeundi hic nusquam est. Præterea גוע interitum, & defectum & abolitionem significare, non transitum, ex eo loco maxime manifestum Genesis capite septimo, Cõsumptáque est omnis caro. vbi Hebraice legitur ויגוע כל בשר vbi est pręsens verbum, quod Nicolaus

Alaus dicit significare transitum, & de iustis tantummodo dici: videmus enim hoc Genesis loco, de omnibus sceleratissimis hominibus esse dictum. Quare sine iudicio sequitur Hebræos plerumque, maximéque rabbi Salomonem, qui huius commenti primus fuit autor, licet id, respectu aliorum, sit leuissimum.

Habitauit autem à Chauila.] וישכנו מחוילה, id est, Habitauerűt à Chauila: vt non de vno Ismahele dicatur, sed omnibus filiis eius, qui ea loca passim incoluerunt, quæ & hodie nominibus filiorum Ismahel vocantur: scilicet Nabaiot, qui & Nabatei, & Cedar, quæ est Arabia, atque itidem alij. Possederunt autem omnem eam regionem, quæ à sinu Persico incipit, vbi sunt hostia Tigris & Euphratis fluminis, vsque in Assyriam: hodiéque regio vocatur Cabana, si tamen ea est, non enim penitus assero. Quare locus emendandus est, vt per pluralem numerű efferatur. Accidit autem error ab Septuaginta, qui etiá per singulare extulerűt κατῴκησε δὲ ἀπὸ Εὐιλὰτ. Habitauit auté ab Euilat, vbi id nomé est veheméter corruptű. *Nabaioth* *Cedar.* *Cabana.*

Coram fratribus suis obiit.] נפל. Cecidit. At cur hoc quod ad interitum spectat, Septuaginta ad habitationem referunt? κατὰ πρόσωπον τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ κατῴκησε. Corá omnibus fratribus suis habitauit: nisi error in codicibus sit. Atque ita videmus non iniuria nouam æditionem attentare voluisse Hieronymum: quód multa absurda, pleraque etiam falsa haberétur in æditione Septuaginta. Neque nos moueat quòd idem Hieronymus in epistola ad Dardanum de locis sanctis, citet hunc locum secundum æditionem Septuaginta, morem enim apostolorum sequebatur, qui in docendo, arbitrabantur non esse de æditionum varietate disquirendum. Potest autem & illud dici, & defendi sentétia Septuaginta, si sequamur sententiam rabbi Salomon, qui hoc loco verbum cadendi dicit significare habitationem, producitque alterum locum ei similem. Sed cæteri Hebręi, in contrarium sunt, & locus qué adducit, contra illum potius est, quàm in eius tendat sententiá. Ipsa quoque verba indicant de interitu dici, & significatio verbi quæ habitationé significet, nusquá reperitur.

B

CAPVT XXVI.

POst eam sterilitatem.] מלבד הרעב הראשון. Præter famem priorem: sicut & Septuaginta. χωρὶς τοῦ λιμοῦ τοῦ πρότερον, id est, Excepta fame priore.

Et ceremonias.] חקותי. Instituta mea, decreta mea. Ná ceremonias, quæ à Cerete oppido dictæ sunt teste Valerio, scimus ritum significare, quem in sacrificando numinéque diuino colendo obseruamus: at istud latius patet, multáque alia diuina instituta amplectitur. vt esset illud, ne fornicceris, quod ad cultum non pertinet, & tamé est חקה hoc est institutum. Propterea Septuaginta non vertűt ceremonias, sed ἐφύλαξε τὰ προστάγματά μου καὶ ἐντολάς μου. Obseruauit præcepta mea, & mandata mea. *Ceremonia vnde.* *Ceremonia ritus in sacrificiis.*

Grande peccatum.] Sic & Hebraice אשם, hoc est, peccatum: quod potius ad sententiam, quàm ad proprietatem reddiderunt Septuaginta ἄγνοιαν, ignorantiam. Licet omne peccatum inscitia sit, neque alia ratione ostendit Plato, inuitum vnum quéque peccare, nisi quia ignorans peccat, quicquid autem imprudenter facimus, nolumus cùm factum est, factum fuisse: ergo inuiti peccamus, nescimus enim quid faciamus. *Omne peccatum ignorantia.*

C *Centuplum.*] מאה שערים, id est, Centum modios. Deerat itaque euidentior explicatio, licet idem peccarint etiam Septuaginta. εὗρεν ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ ἑκατοντεύουσαν κριθήν. Inuenit anno illo, centuplum ordei. In eo quoque variant Septuaginta: quia quod dicitur in vniuersum de omnibus frugibus, id ad ordeum coarctarunt. Mendum præterea in codice Græco impresso, vbi enim dicendum fuerat ἑκατοντεύουσαν, est ἑκαστεύουσαν.

Serui patris filius.] עבדי אביו. Serui patris ipsius, scilicet Isaac: ideo non recte Septuaginta seruos ad ipsum Isaac referunt. ἃ ὤρυξαν οἱ παῖδες αὐτοῦ. quos effoderant serui eius.

Ex eo quod acciderat.] Hebraice expresse ponitur quid acciderit עשקו. i. quia rixati sunt: appellatique sunt putei hasech, hoc est, iurgij, calumnię, forte non tam proprie. Septuaginta quoque diuersius hanc discordiam faciunt ἀδικίαν, Hoc est, iniustitiam, siue violentiam.

Dilatauit me.] Hebraice plurale est. הרחיב לנו. dilatauit nobis. sic & Septuaginta, ἐπλάτυνε ἡμῖν κύριος. dilatauit nobis dominus.

Ghazat amicus eius.] Sic quoque Hebraice מרעהו id est, Amicus eius, addita littera mem. húc nescio quamobrem faciunt Septuaginta νυμφαγωγόν, id est, pronubum: puto ea ratione fortasse, quòd opinarentur, participium esse tertiæ coniugationis. sicuti est משקה & מגלח ita à רע hoc est amicus duceretur מרעה. quasi amicator, ac sociator, quod etiam si foret, non tamen possemus eo nomine intelligere pronubum.

Quæ ambæ offenderunt.] ותהיין מרת רוח Et fuerũt amaræ spiritu ipsi, scilicet Isaac: vel fuerũt D
exacerbantes spiritũ. quam amaritudinẽ retulerunt Septuaginta ad iurgiũ. καὶ ἦσαν ἐρίζουσαι
τῷ ἰσαὰκ καὶ τῇ ῥεβέκκᾳ, Erant cõtendẽtes cũ Isaac & Rebecca: licet possit & ad alia spectare.

CAPVT XXVII.

E*Gredere.*] וצא השדה Et egredere in agrum: quemadmodum etiam Septuaginta καὶ ἔξελθε εἰς τὸ πεδίον, Egredere in campum ac planum.

Timeo ne putet me sibi voluisse illudere.] Hoc venustius reddidit Hieronymus: audi enim Hebraica. והייתי בעיניו כמתעתע Hoc est, Et ero in oculis eius, tanquã deludens vel parui pendens. Septuaginta vero nihil Hebraica immutarunt, καὶ ἔσομαι ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς καταφρονῶν. Et ero in conspectu eius tanquam illudens.

Colli nuda.] חלקת צואריו. id est, mollitiem colli eius: vel glabrum colli. Sequitur autem Septuaginta Hieronymus, qui & ipsi γυμνὰ τοῦ τραχήλου. colli nuda.

Voluntas Dei fuit.] כי הקרה יהוה אלהיך לפני Quia occurrit Dominus Deus tuus ante me. Variant aliquid & Septuaginta. ὃ παρέδωκε κύριος ὁ θεὸς ἐναντίον μου. Quod tradidit Dominus Deus ante me.

Abundantiam frumenti, vini.] ורב דגן ותירש. Et abundantia tritici & olei: vini autem nihil meminit. Septuaginta vero dimittunt oleum: addunt autem vinum. καὶ πλῆθος σίτου καὶ οἴνου. & multitudinem frumenti & vini. E

Et vltra quàm dici potest.] Hoc additum ex sentẽtia autoris, vt euidentius faceret, quod quasi obscurum esset Hebraice. Septuaginta quoque per hyperbolem maximam loquuntur καὶ ἐξέστη Ἰσαὰκ ἔκστασιν μεγάλην σφόδρα, Alienatus est Isaac alienatione magna nimis, aut excessit, siue obstupuit.

Frumento & vino.] Vinum hoc quoque loco non habetur, sicut nec supra, licet addatur à Septuaginta, sed hi tacent oleum, eius enim loco, vinum substituunt.

Cúmque eiulatu magno fleret.] Additur post hoc aliquid à Septuaginta, scilicet κατανυχθέντος δὲ Ἰσαάκ. Cúmque affligeretur Isaac.

In pinguedine terræ benedictio tua.] משמני הארץ יהיה מושבך Ex pinguedine terræ erit habitatio tua. Sicut & Septuaginta, ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς, ἔσται ἡ κατοίκησίς σου. Ex pinguedine terræ erit habitatio tua. Atque eodem modo forte habebat & nostra æditio: sed à librariis locus corruptus est, vt quod esset habitatio, in benedictionem sit commutatum.

Tempus veniet cùm excutias.] Quod dubie vertit Hieronymus, clarum est in Hebraico, והיה כאשר תריד. Et erit quando dominaberis. Tempus inquit erit, quando non tu seruies, sed fracto seruitutis iugo, fratri tuo ecõuerso tu dominaberis, & seruitio premes. Non dissentit autẽ Hieronymus à Septuaginta: nam & ipsi, ἔσται δὲ ἡνίκα ἂν καθέλῃς καὶ ἐκλύσεις τὸν ζυγὸν αὐτοῦ id est, Erit quando auferes, & dissolues iugum eius. Huc torquent Iudæi sua omnia, dicẽtes Christianos, id est Romanos, ab Esau descendisse, & nunc dominari eos ipsi Iacob, hoc est Iudæis: sicut & alia pleraque falsa comminiscuntur. F

Venient dies.] Hoc per imperatiuum efferũt Septuaginta: ἐγγισάτωσαν αἱ ἡμέραι, id est, Accedant dies: cùm Hebraice sit vt vertit Hieronymus.

Dies paucos.] ימים אחדים Dies vnos: quod & Septuaginta verterunt ἡμέρας τινάς. dies aliquot. hoc enim videtur ibi significare אחדים id est, vni, scilicet aliquot dies, aut paucos dies.

CAPVT XXVIII.

I*Nnixum scalæ.*] נצב עליו. id est, Stantem super ipsum, vt esset clarius.

Ad occidentem.] ימה Ad mare. Sed dictum est sinũ Iudaicum, in occasum spectare: id quod non latebat Hieronymum: atque eo certe modo, melius explicuit veritatem Hebraicam, nam & de ortu habetur mẽtio, & de meridie. Septuaginta Hebraica sequuntur, καὶ πλατυνθήσεται ἐπὶ θάλασσαν. Et dilatabitur ad mare.

Vere dominus.] Ita & Hebraice אכן יש יהוה Vere est dominus: sed quàm aliter Septuaginta? καὶ εἶπεν, ὅτι ἔστι κύριος. Et dixit quia dominus est in loco isto, dimittunt scilicet, aduerbium, à quo totius orationis spiritus pendebat.

In

A *In titulum.*] מצבה, id eſt, Signum erectum, & forte melius quàm Septuaginta, qui titulũ hunc, columnam faciũt, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. Et erexit ipſum in columnam. Nam ſi lapis agri erat, quo modo erat columna? niſi columnam pro quolibet ſigno ac titulo voluerint accipere. Nam & apud Græcos στήλη, pro lapide quo terminantur agri ſumitur, vt apud Demoſthenē in oratione pro Cteſiphonte, ἔδοξε τοῖς πυλαγόραις, στήλας διαλαβεῖν τοὺς ὅρους. Viſum eſt, inquit, magiſtratibus Amphictionenſium, columnis diffinire terminos, licet ibi corrupte legatur, ὅρκους, loco ὅρους.

Fundens oleum deſuper.] ויצק שמן על ראשה. Et effudit oleum ſuper caput eius, non ipſum totum lapidem, ſicut & Septuaginta optime id expreſſerunt, καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς. Et effudit oleum, ſuper ſummum eius. Quare hoc loco, deſuper, de ſummitate tantum accipiendum eſt.

Bethel.] Septuaginta vt moris eorum eſt, non nomen ipſum, ſed quod nomē interpretetur, vertunt, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, οἶκος θεοῦ, id eſt, Et vocauit nomen loci, domum Dei: ſic enim & nomen interpretari licet, Beth domus & El Deus.

Quæ prius Luza vocabatur.] ואולם לוז שם העיר לראשונה, id eſt, Veruntamen Luz nomen vrbis erat prius. Primum ergo obſeruandum eſt, vrbis nomen corruptum eſſe, dicendumque Lus: dein Septuaginta hoc loco aperte eſſe lapſos. Nam aduerbium Hebraicum veulam, id eſt, veruntamen, arbitrati ſunt partē eſſe nominis eius vrbis. Itaque ex nomine Lus, & veulam, vnum nomen conflarunt hoc modo, καὶ οὐλαμμαοὺς ἦν ὄνομα πόλεως. Et Vlammaus erat no-
B men vrbis. Neque hoc mirum, nam & eiuſdem generis errata quàm plurima apud eos reperies. Hoc idem annotauit & apud Græcos grauiſſimus ſcriptor Acacius, cuius verba citabo, ἰστέον ὅτι τὸ οὐλάμ, καὶ πρότερον εἶπον οἱ περὶ ἀκύλαν, καὶ οὐχ ὡς μέρος τοῦ ὀνόματος λοῦζα δὲ τὴν πόλιν ῥητῶς μετὰ ταῦτα καλεῖ. Sciendum, inquit eſt, Vlam non vt partem nominis reddidiſſe Aquilā, ſed vt ſignificans & prius. Ipſam vero vrbē, aperte & expreſſe poſtea vocat Luſam. De hac re etiam diuus ſcribit Hieronymus.

Vocabitur domus Dei.] יהיה בית אלהים Erit Bethel, vel domus Dei, ſicut & Septuaginta, ἔσται μοι οἶκος θεοῦ. Erit mihi domus Dei: quanquam mihi redundat: non enim ei tantum, ſed & omnibus, erat eo nomine vocanda.

CAPVT XXIX.

IN *terram orientalem.*] ארצה בני קדם. In terram filiorum oriētis. Phraſis Hebraica eſt, ſicut & genus humanum appellāt filios Adam: Et filios Iſraël, populum Hebræorum: filium quoque mortis, filium ſapientię, Quod & de locis dicunt. Septuaginta ſapienter & ipſi hanc phraſin immutarunt, ἐπορεύθη εἰς γῆν ἀνατολῶν. Profectus eſt in terram orientis.

Sanus ne eſt.] Quod ad ſanitatem & incolumitatem referunt Septuaginta & Hieronymus, Hebraice videtur & alia proſpera complecti: ſiquidem hoc modo Hebraice legitur
C השלום לו Nunquid pax ei eſt? Omnem ergo ſanitatem, omnē trāquillitatem videtur complecti. Quod & ex eo cognoſcitur: nam vbi Græci in epiſtolis dicunt εὐπράττειν, quod omnē ſecundum ſucceſſum, bonámque fortunam ſignificat: Hebræi ſcribunt שלום, hoc eſt pacē. Vnúmque id apud eos celebratur ſalutationis genus. Hieronymus, vt dixi, non diſſentit à Septuaginta, qui & ipſi εἶπε δὲ αὐτοῖς, ὑγιαίνει, hoc eſt, dixit autem eis, ſanúſne eſt? Εὐπράττειν שלום

Adaquemus greges.] והשקו הצאן, Potum demus gregi: ſicut & Septuaginta, καὶ ποτίσαντες τὰ πρόβατα, Potum ducamus pecudes. Sunt qui dicant non inueniri verbũ Latinum cui poſſit accōmodari ποτίζειν, præſertim ſi de animalibus ſermo ſit, in cuius locum ſubſtituit Hieronymus, adaquemus. ποτίζειν

Lia lippa erat oculis.] ועיני לאה רכות, id eſt, Et oculi Leæ erant debiles. Quare non is videtur ſenſus, fuiſſe videlicet oculos Leæ lippos, ſed magis luſcioſos, leuitérque aſpicientes: quod ad deformitatem permultum refert. Vox autem Hebraica, vbicunque reperitur, inuenitur ſignificare debilitatem, ac molliciem, vt paulo pòſt, cap. 33. dicet de paruulis ſuis Iacob, cũ Eſau, הילדים רכים. Pueri debiles ſunt, atque item alia quàm plurima. Septuaginta quoque in hanc eandem ſententiam interpretati ſunt, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ λείας, ἀσθενεῖς, id eſt, At oculi Lię debiles. Niſi forte Hieronymus ex ea debilitate, opinatus ſit lippitudinem contingere, quod tamen non perpetuo fit.

Dixítque ad Laban.] Hoc totum deeſt in impreſſis codicibus Græcis, vſque eo, qui vo-

A Ex hac Septuaginta interpretatione, factum est, vt Origenes annotarit verbum οἰωνισάμην: sic enim apud eum legimus. οὐκ ἔστιν οἰωνισμὸς ἐν ἰακώβ, ὁ δὲ λαβὰν φησὶ, οἰωνισάμην ἂν, ἀλλότριος. τῆς τοῦ ἰακώβ περιεργείας. non est, inquit, augurium in Iacob. Laban autem quod erat gentilis, dixit auguratus sum, quasi alienus ab institutis Iacob.

Constitue mercedem tuam.] נקבה שכרך Recense vel estima mercedem tuam. Quod à Septuaginta, aut obscure aut in aliam sententiam accipitur διάστειλον τὸν μισθόν σου, distingue mercedem tuam, diuide, quod forte aliud est.

Ad introitum meum.] Accommodauit Latinitati phrasin Hebraicam quæ sic habet ויברך יהוה אתך לרגלי, Et benedixit te deus ad pedẽ meũ. Qua interpretatione si vsus fuisset Hieronymus, non erat non obscurissima futura: quod non est cautum à Septuaginta, adeo vt aliquid aliud videatur innuere, καὶ εὐλόγησε κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ τῷ ποδί μου, id est. Et benedixit te dominus ad pedem meum, vel in pede meo. Est autem hæc locutio peculiaris Hebræis vt sæpius videbimus. Non desunt tamen apud Græcos, qui optime exponant eam locutionẽ: nam super ea re Theodoritus. δήλη ἡ τοῦ διάνοια, πόδα γὰρ τὴν παρουσίαν ἐκάλεσεν. id est, Clara, inquit, est sententia, pedem enim hic appellat præsentiam.

Prouideam domui meæ] ועתה מתי אעשה גם אני בית Et nunc quando operabor & ego domui meæ. At septuaginta, quod ad curam & gubernationem pertinet, videntur ad ædificium retulisse. νῦν οὖν πότε ποιήσω κἀγὼ ἐμαυτῷ οἶκον. Nunc igitur quando faciam & ego mihi domum: in quo arbitror eos non id quod erat, existimasse.

B *Gyra omnes greges.*] Hoc de se dicit Iacob, non imperat ipsi Laban. אעבר על צאנך hoc est, Transibo per gregem tuum: at Septuaginta neque ad Laban, neque Iacob id referunt, sed ipsas pecudes, παρελθέτω πάντα τὰ πρόβατά σου σήμερον. id est. Transeant omnes pecudes tuæ hodie, quod certe maxime miror, vnde factum sit.

Et separauit in die illo capras.] התישים Hircos, quemadmodum & Septuaginta διέστειλεν τοὺς τράγους. id est, Separauit Hircos: licet paulo inferius ponat etiam Hircos Hieronym.

Detractisque corticibus.] Totum hoc vsque eò, posuitque eas in canalibus, quo magis intelligatur, Hebraica vertemus: videbimúsque tralationem nostrã hoc loco non satis clarã esse. Sic Hebraica habet veritas. ויפצל בהן פצלות לבנות מחשף הלבן אשר על המקלות id est. Et decorticauit in eis decorticationes albi, quod erat super virgas. Innuit ergo, Iacob virgas denudasse, quantum candor qui intus esset, apparere posset: quæ cùm ita essent denudatæ, visæ sunt albæ ac virides: nam non erant penitus denudatæ, sed quousque quædam ex albo & viridi varietas efficeretur: nam viror, superne alicubi remãserat, & vbi amota viriditas fuerat, apparuit candor. Non erant autem variæ virgæ, quarum aliæ penitus essent decorticatæ, aliæ virides penitus, vt ex æditione nostra forte colligitur, sed eædem vt dixi. Quod & Septuaginta videtur sentire, καὶ περισύρων τὸ χλωρὸν, ἐφαίνετο ἐπὶ ταῖς ῥάβδοις τὸ λευκὸν ὃ ἐλέπισε, ποικίλον. hoc est, Et denudans virorem, apparuit in virgis candor, quem decorticarat, varius.

Factum est in ipso calore.] Totum hoc, quod de calore hic dicitur, omittitur à Septuaginta, quod maxime erat necessarium. Nam ab ipso ardore semen varietatem contraxit.

C Ideo Hebraice legitur ויחמו הצאן אל המקלות Et incaluit grex ad virgas.

Diuisit gregem.] והכשבים הפריד id est, Et agnos diuisit. Sic & Septuaginta τοὺς δὲ ἀμνοὺς διέστειλεν, Ἰακώβ, id est, Agnos autem separauit Iacob: amouit enim ab ipso grege quæ vel parere vel gignere non possent, aut certe suum, atque ipsius Laban gregem seorsum separauit.

Posuitque virgas in canalibus.] Hoc frustra additum est ex superiore loco. Hebraica sic habent ויתן פני הצאן אל עקד Et posuit faciem gregis è regione pecoris: sicut & apud Septuaginta legimus καὶ ἔστησεν ἐναντίον τῶν προβάτων, τὸν κριόν. id est, Et posuit ante pecudes, arietem, quanquam in eo à veritate discrepent, quòd arietem verterint, quod erat עקד hoc est, grex.

Erant alba & nigra.] Non de albis, sed rufis tãtummodo habetur sermo וכל חום בצאן לבן id est, Et omne rufum, siue fuscum in grege ipsius Laban. Est autẽ lapsus non ferendus hoc loco, apud Septuaginta. Confundunt enim nomẽ Laban, quod apud Hebræos modo proprium est, modo significat album, itaque alterum pro altero sumunt: vt quod erat Hebraice וכל חום לבן, id est, Et omne rufum ipsius Laban, illi διέστειλεν κριὸν διάλευκον καὶ πᾶν ποικίλον ἐν ἀμνοῖς, Hoc est, Separauit arietem candentem & omne varium in agnis.

Separatis inter se gregibus.] Interiectum est hic aliquid, quod ad explicationẽ superioris positum est, scilicet, ולא שתם על צאן לבן, Et non posuit ipsos greges, iuxta gregem Laban, ideo Septuaginta, καὶ οὐκ ἔμιξε αὐτὰ εἰς τὰ πρόβατα Λαβάν, Et non admiscuit ea cum ouibus Labã.

Primo tempore.] Cùm hic manifeste commemorentur duo tempora, alterum primæ

admissuræ,alterum posterioris. Et prioris quidem fœtus, mense Martio ædantur, alterius D
autem, Aprili,nihil omnino horum temporum meminerunt Septuaginta,sed vehementer ab Hebraica veritate aberrarunt. Primum enim tempus vertũt, ἐν χαιρῷ,ᾧ ἐνεκίσσων. In tempore,quo concipiebant:alterum vero, quando scilicet est secunda admissura, ἡνίκα ἔτεκε τὰ πρόβατα.id est,Quando pepererunt pecudes. Nam quomodo cohęrere potest,vt tunc parerent cùm ascendebantur?

CAPVT XXXI.

Mna, vox Heb. & quid significet.

DEcem vicibus.] עשרת מנים,id est,Decẽ mnas.Scire igitur oportet,mnam,vocẽ esse Hebraicã,quamuis eã & Græci & Latini vt suã vsurpẽt. Ea cum centũ drachmarum summa est,tum partem aut numerum quemlibet sępe significat. Hoc itaque loco,numerũ signat:ideo Aquila vertit hic Hebraica δέκα ἀριθμούς,id est, Decẽ numeros. Symmachus autẽ δεκάκις ἀριθμῷ, decies numero. Innuúntque omnes,Laban decies pacta cũ Iacob fregisse:conuenerat enim inter eos, vt quæ maculosa essent ac varia, Iacob obuenirẽt, reliqua essent Laban:at Laban cùm videret hac ratione, longe plura cedere Iacob, iubebat pacta immutari vt albæ essent, Iacob, maculosę Laban: atq; in hũc modũ exponit Diodorus,apud quẽ hęc sunt.τυπέσι παρέβη,καὶ ἤλλαξεν τὸν μισθόν,ἀντὶ τοῦ πολλάκις με ἠθέτησεν,ὡς διαβάλλων τὰς συνεχεῖς αὐτοῦ μεταβολὰς γνώμης περὶ αὐτόν. Decẽ,inquit, vicibus,transgressus est pactum,& immutauit mercedẽ meã,ac sæpius fefellit me. Damnat scilicet eius multiplicẽ erga eum mentis inconstantiã. Eodẽ modo Eusebius, qui etiã citat E
Syram æditionẽ, ὁ σύρος λέγει,ἤλλαξε τὸν μισθόν μου δεκάκις,ἀντὶ τοῦ πολλάκις.εἶπεν γὰρ φησὶν ὅτι ἐὰν γεννήσῃ ποικίλα,καὶ φαιὰ,ἔσται σοι.ἰδὼν δὲ,ὅτι ἐπληθύνθη τὸ τοιοῦτον ἡ γενεὰ πάλιν λέγει, ἐὰν γεννήσῃ τὰ πρόβατα λευκά,ἔσται σοι.Syra, inquit æditio sic habet:Immutauit mercedem meam decies,id est,sæpe numero. Siquidem dicebat Laban, vniuersa proles quæ fusca ac maculosa fuerit,tua erit: cúmque videret ea ratione augeri gregẽ,rursum dicebat,si albos pepererint oues,tota fœtura tua esto.Eodem modo interpretatur & Origenes δεκάκις ἠθέτησεν τὰς συνθήκας περὶ Ἰακὼβ ὁ λαβάν. id est,Decies rescidit quod pepigerat cum Iacob Laban.Ex his autem licet videre,quàm commode atque elegãter eum locum verterit Hieronymus. Est autem obseruatione dignum, cur tantopere hic æditio Septuaginta, veritati Hebraicæ sit dissimilis, vt quod esset עשרת מנים id est,Decem vices:ipsi verterent δέκα ἀμνάδων. hoc est,decem agnas. Neque possumus existimare, adeo linguæ Hebraicæ eos seniores imperitos fuisse, vt tam turpiter laberentur:atque hoc vnum mihi indicio est, non multo post factam æditionem, multis in locis corruptos fuisse libros Græcos,siue à scriptoribus,siue aliis causis.Nam huius loci corruptela.quæ certe à Septuaginta non est profecta,vt mox demonstrabo,erat etiam tempestate Origenis, aliorúmque scriptorum sanctorum, vt supra vidimus, qui locũ apud Septuaginta corruptum,aliorum æditionibus emendabant,vt Aquilæ,Symmachi,aliorúmque interpretum,qui hæc bene verterant.Aduertendum igitur non fuisse errorem Septuaginta, vt quod esset מנים,id est, mnæ,ipsi facerent agnas,sed librariorum potius.Septuaginta enim proculdubio מנים,id est, monim,verterunt μνᾶς,non ἀμνάς,à librariis autem F
ἄλφα adiectum est, factum est vt existimati sint vertisse δέκα ἀμνάς, qui vertissent δέκα μνᾶς, quod certe non est.Eo igitur errore quidam decepti apud Græcos, asserũt de decem agnis conuenisse inter Laban ac Iacob.

Substantiam.] מקנה,id est,Peculium,Armenta:licet & possessionem significet. Septuaginta quoque non dissentiunt ab Hebraico ἀφείλετο ὁ θεὸς πάντα κτήνη πατρὸς ἡμῶν. id est, Abstulit Deus omnia armenta patris nostri.

Comprendit eum.] Nequid suspicemur Hebraica sic habẽt וידבק אתו בהר גלעד Et attigit eũ in monte Galaad.Sic & Septuaginta κατέλαβεν αὐτὸν ἐν τῷ ὄρει τῷ γαλαάδ.

Esto.] Ea quidem est sententia optime ab Hieronymo Latinitati accommodata: at Septuaginta Hebraica vertunt sicuti habent ועתה הלך הלכת,id est,Et nunc eundo iuisti. Septuaginta νῦν οὖν πεπόρευσαι.id est,Nunc igitur profectus es.

Tabernaculum Iacob.] אהל,id est Tabernaculum:quod non proprie Septuaginta οἶκον id est,domum interpretantur.

Delusa solicitudo.] Hoc venustius adhibitũ est ab Hieronymo, cùm Hebraica alio modo habeant.Nam postquàm dixisset Rachel iuxta cõsuetudinẽ fœminarum accidit mihi, sequitur in contextu ויחפש ולא מצא את התרפים .i. Et scrutatus est,& non inuenit idola.Quod eidẽ penè verbis interpretãtur septuaginta ἠρεύνησε Λαβὰν ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ,καὶ οὐχ εὗρεν τὰ εἴδωλα.

Cum

A *Cum iurgio.*] וירב בלבן. Et iurgatus est cum Laban, quod non proprie Septuaginta καὶ ἐμαχήσατο λαβὰν. Et pugnauit contra Laban.

Ex arsisti post me.] דלקת אחרי id est, Persecutus es post me. Eodem modo & Septuaginta. καταδεδίωξας ὀπίσω μου. Persecutus es post me, quanquam verbum דלק & persequi & exardere significet.

Die noctúque æstu vrgebar.] Hoc quod ad frigus & æstum refert Hieronymus: Hebraice refertur ad ipsum furtum, hoc modo גנבתי יום וגנבתי לילה id est, Furtum meum die, & furtũ meum nocte: quicquid, inquit, aut interdiu, aut noctu rapiebatur, mihi erat soluendum: atque eodem modo etiam Septuaginta παρ' ἐμαυτοῦ κλέμματα ἡμέρας καὶ κλέμματα νυκτός. id est, A meipso furta diei, & furta noctis. Nota vero est sententia.

Æstu vrgebar.] Hebraice ἐμφαγπκότερον אכלני חרב id est, Deuorabat me frigus.

Sex annis pro gregibus.] Quod non ita clare à Septuaginta ἓξ ἔτη ἐν τοῖς προβάτοις. Sex annis in pecudibus: nam si bene præpositionem Hebraicam ב. id est in, superius accommodarunt, eam vertentes in ἀντὶ eo loco ἀντὶ τῆς θυγατρός, cur & idẽ hic non intellexerũt esse faciendum? Quis enim apud Græcos satis percipiet ἐν τοῖς προβάτοις ἐδούλευσα. inter pecudes seruiuit: is enim est eorum verborum sensus: cùm dicendum fuerit pro pecudibus.

Decem vicibus.] Idem error hic apud Septuaginta, qui & superius, mutatis tantum casibus, ibi enim genitiuus est, hic dandi casus δέκα ἀμνάσι patet & hunc errorem librariorum fuisse.

B

CAPVT XXXII.

MInor sum cunctis miserationibus tuis.] Ea quidem sententia est: at Septuaginta in alium sensum æddiderunt. ἱκανός εἰμι ἀπὸ πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀπὸ πάσης ἀληθείας. ἧς ἐποίησας τῷ παιδί σου. Plurimus atque ingens sum ab omni iustitia, & ab omni veritate quam fecisti seruo tuo. Si tamen bene etiam à nobis reddita sint, cùm nullus ex his verbis possit elici sensus, eo quod non recte ex Hebraico sermone nihil immutarunt. Atque hæc quidem locutio, cum Græce intelligi nõ possit, Hebraice tamen satis nota est, propterea quòd alia loquendi proprietas est. Hebraica itaque sic legimus, קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך hoc est, Minor sum præ omnibus miserationibus, & prę omni veritate quam fecisti cum seruo tuo: patet autẽ quàm intersit inter ἱκανὸν & id quod est minor. In eo præterea error non ferendus, quod Hebræis mos est præpositione מ, quæ significat ab, positiuis adiuncta, facere comparatiuos, neque alia comparatiuorum forma apud eos reperitur. Non enim dicerent melior sum te, sed bonus præ te, nec minor te, sed paruus præ te. Ex quo genere sunt & illa, quia multi filij desertæ, hoc est plures: & aliud, Bonum est confidere: hoc est, melius est: & alia innumera. Is autem mos cùm non sit apud Græcos, id tamen non est cautum à Septuaginta, vt quod erat מחסד, id est, ab miserationibus, ipsi, ἀπὸ δικαιοσύνης. Ac mirũ cur hoc loco sui similes non sint, cùm

C alibi sermonem Hebraicum, appositissime sermoni Græco accommodent.

In baculo transiui.] Hebraismus est quòd in, vsurpatur pro cum, quanquam & Septuaginta eadem phrasi vtantur.

Forsitan propitiabitur mihi.] Recte locutionẽ Hebraicam commutauit, quæ est אולי ישא פני id est, Forsitan suscipiet faciem meã. Quod tamen non atten derunt Septuaginta ἴσως γὰρ προσδέξεται πρόσωπόν μου id est, Forsitã suscipiet faciẽ meam. Hæc quidẽ assuetis nota essent, sed harum litterarum imperitiores hic tanquam scopulo adhærerent, quod in multis nobis compertum est.

Luctabatur cum eo.] Eodem modo Hebraice ויאבק עמו & Septuaginta ἐπάλαιεν id est, luctabatur: & Chaldaica æditio ואשתדל id est, Et concertabat. Attulimus, non quòd esset quicquam dissonum, sed ne quid sinistrum ex eo verbo suspicaremur.

Tetigit neruum fæmoris.] כף ירכו id est, Latitudinẽ coxæ: asseruntq́; Hebræi significare hoc loco כף latum os coxæ: vt ab Auen Esra quoque annotatum est: in ea parte neruus coxæ est atque hoc est, quòd post neruum arefactũ claudicabat Iacob. Non enim neruus hoc loco, membrũ genitale significat: quomodo enim claudicasset, cùm mẽbrũ genitale extabefactũ, non impediat incessũ? sed neruus, quo crura sustinẽtur, & per quẽ motus exercetur.

Phanuel.] Etymon sic est, pane facies dicitur, El autem Deus: quod præclare etiam à Septuaginta εἶδος θεοῦ id est, forma aut species Dei.

Israël.] Patet hoc loco, verum esse quod ait Hieron. magis argute quàm vere, quosdam voluisse hoc nomen interpretari virum videntem Deum, aut mentem videntem deum. Sunt enim falsa vt manifestum est ex litteris Hebraicis. Nam Hebraice שרה id est, Sara: dominari sonat, à quo שר Sar, princeps ac dominator. Idem verbum in futuro profertur ישרה Isra. Huic futuro adiungitur El, id est Deus: atque inde nomen Israël conflatur, quod sonat, dominator Dei, vel superans Deum, vel princeps cum Deo, vt & ipse angelus hoc loco Iacob appellauit. Quam formam nominũ etiam sequuntur Izchah, Iacob, sunt enim futura tempora, ea omnia. Quamobrem, qui putarent Israël significare virum videntem Deum, decepti sunt vocum similitudine. Nam cùm Isra sit futurum à Sara vt vidimus, & vt ipse litteræ indicant, arbitrati sunt eam vocem è duobus conflari, scilicet ראה raa, id est, vidit, & איש is, id est, vir: quod certe commentitium est. Fallitur quoque Nicolaus, qui idem nomen asserit directum cum Deo interpretari posse. Nam ישר Ishar, hoc est rectus, scribitur per scim crassum, at Israël per scim exile, eo quòd ducitur à Sara. D

Israel unde dictus.

Quod est mirabile.] Hoc non habetur in præsenti loco, sed est ex libro Iudicum, huc interiectum. In eo enim lib. cap. 13. habetur quod Manne interrogauit angelum, quod est nomen tuum? qui respõdit, למה זה תשאל לשמי והוא פלאי .i. Quare postulas de nomine meo, quod est mirabile? Ex eo itaque loco, quod erant admodum similia quæ ibi atque hic dicuntur, huc appositum est. Neque id mirum videri debet, nam & pleraque alia in nostra hac æditione eiusmodi annotauimus, vt suis locis dicetur. In æditione vero Septuaginta, id genus errati tam frequens est, vt in omni penè capitulo, aliquid huiusmodi reperiatur. Quare & Septuaginta hanc clausulam habent adiectam, ἵνα τί τοῦτο, σὺ ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου ὁ ἐστὶ θαυμαστόν. id est, Vt quid quæris nomen meum, quod est mirabile? E

Neruum qui obstupuit.] הנשה Qui eluxatus est, è loco motus: ideóque claudicabat Iacob. Emarcuisse autem non puto veridice à quibusdam esse scriptum. Hieronymus sequitur Septuaginta, qui & ipsi eodẽ modo ἐνάρκησε hoc est, obtorpuit, & quasi inutilis effectus est: sed Hebræi sentiunt coxam dimotam fuisse, propter nerui eluxationem.

CAPVT XXIII.

Diuisit filios Leæ.] ויחץ את הילדים על לאה Et diuisit filios prope Leam. Præpositionem Hebraicam על, quæ tum prope, tum supra significat, Septuaginta pro eo quod est, in, aut, ad, acceperunt: atque hinc est factum, vt longe illustrior nostra sit æditio hoc loco, quam Septuaginta, qui hunc in modum transtulerunt. καὶ ἐπιδιεῖλεν ἰακὼβ τὰ παιδία ἐπὶ λείαν, καὶ ἐπὶ ῥαχήλ. Et diuisit Iacob pueros ad Leam, & ad Rachel: quo, nescio quid dici possit obscurius, præsertim in sermone Græco. Quæ hoc loco annotantur ab Hieronymo, in quæstionibus Hebraicis: apud eum videnda sunt: non enim vtile est, quæ ab aliis obseruata sint, hic superuacanee repetere.

Sic enim vidi faciem tuam.] Secundum Hebraicam veritatem על כן id est, In hunc modũ. At male Septuaginta, & à tota loquendi serie dissone interpretantur ἕνεκα τούτου. id est, ob hoc, siue quamobrem: nam hoc modo, quid diceret Iacob? F

Oues & boues fœtas mecum.] והצאן והבקר עלות עלי id est, Et oues & boues ascendentes super me. Quorum verborum ea est sententia, in se totius gregis curam recumbere. De fœtu autem nulla hic mentio: nam quod hic somniat Auen Esra, reiiciendum penitus videtur: neque propterea improbandum quod vertit Hieronymus, videtur enim sententiam secutus: neque refert plurimi si quid in hisce minimis aliquid diuersum inueniatur. Septuaginta in aliam penitus sententiam, καὶ τὰ πρόβατα καὶ αἱ βόες λοχεύονται ἐπ' ἐμέ. hoc est, Et pecudes & boues claudicẽt super me. Quod quidem & si forte esse potuit, vt claudicarent, nihil tamen eius rei meminit contextus Hebraicus. Super me quoque subabsurde trãstulerunt: propterea quòd Hebraicum idioma penitus sequuti sint.

Quas si plus in ambulando fecero laborare.] Hæc tota sententia hoc verbo clauditur Hebraice ודפקום Et pulsabunt eas, scilicet pastores, vt exponit & Auen Esra ודפקים המנהיגים אותם ומתו כל הצאן hoc est, Pulsabũt eas ductores earũ, & tũc omne pecus morietur. Sed dissonãtius Septuaginta. ἐὰν οὖν καταδιώξω αὐτά. id est. Si itaq; persequutus eas fuero. Videtur autẽ verborũ similitudine decepti, scilicet dabach, & daphach: quorũ prius persequi significat, alterum quod hic reperitur pulsare: idque genus hallucinatio creberrima est apud eos. Forte quoque, non secundum, sed primum legerunt in suis codicibus.

דבק
דפק

Vestigia

A *Vestigia eius sicut videro paruulos meos posse.*] Vt autem intelligas quàm malè verterint hæc Septuaginta, totam periodon Hebraicam proponam: quæ sic habet ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ול רגל הילדים hoc est, Et ego deferar paulatim ad vestigia totius supellectilis, quæ ante me est, & ad vestigia paruulorum: at Septuaginta ἐγὼ δὲ ἐν ἰσχύσω ἐν τῇ ὁδῷ κατὰ σχολὴν τῆς πορεύσεως τῆς ἐναντίον μου, καὶ κατὰ πόδα τῶν παιδαρίων. hoc est, Ego vero confortabor in via, per ocium itineris, quod ante me est, & secundum vestigia paruulorum. Est autem probabile eos putasse, מלאכה quod supellectilem sonat aut facultatem ac substantiam, duci ab הלך id est, profectus est, vt ab eo fieret מלאכה interposita aleph, & adiecta mem, atque ideo id nomen verterunt πορεύσεως. Quæ certe denominatio, non est vera, cætera tolerari facilius possunt.

Centum agnis.] מאה קשיטה. Centum denariis, aut obolis. Hieronymus noster ab æditione Septuaginta errorem habuisse videtur, quæ sua tempestate, sicut & nunc, erat corrupta. Septuaginta itaque & ipsi verterunt, ἑκατὸν ἀμνῶν, centum agnis. Arbitrórque eundem errorem hoc loco à librariis aut vetustate accidisse, qui & superius. Vt enim ibi non erat legendum, ἀμνῶν, aut ἀμνάδων, sed μνῶν, quam rem ipsa quoque ratio docebat, ita hunc locum non reddidisse puto Septuaginta, δέκα ἀμνῶν, sed δέκα μνῶν: vt mnas pro quolibet numismate acceperint, siue pro eo nummo cuius hic mentio fit. Quod mendum cùm Hieronymi tempestate inueniretur, secutus & ipse est, in voce præsertim ambigua, in qua sequi tantos viros non indignum putaret. Emendanda igitur nostra æditio hoc loco,
B vt pro agnis, legatur nummis. Asserunt enim Hebræi קשיטה nummum significare, non agnum, vt interpres vocum apud eos, qui de hoc nomine: ait, והוא מין מטבע מרה Est, inquit species cuiusdam monetæ. Atque hoc est, quod Actuum apostolorum cap. septimo is locus vertitur vt habet Hebraica veritas. Ibi enim diuus Stephanus ait, de hoc isto agro, Positi sunt in sepulchro, quod emit Iacob precio argenti à filiis Hemor patris Sichem: sic enim scribendum est. Non dixit ergo, quod emit centum agnis, sed precio argenti. Illud quoque mirum, quòd Hieronymus non sibi constet. Nam Iosue vltimo, vertit ouem, quod hic verterat agnam, vbi de hac eadem re fit mentio. Hanc quoque eandem vocem Iob vltimo interpretatus est ouem. Dederunt ei, inquit, vnusquisque ouem vnam, vbi est קשיטה.

Fortissimum Deum.] אל אלהים. Duo nomina diuina, El, & Elohim, quorum primum à fortitudine duci opinantur Hebræi, secundum cōmune est tam vero Deo, quàm reliquis, qui dij habiti sunt, aut qui diuinam habeant similitudinem. Omiserunt autem Septuaginta primum, καὶ ἐπεκαλέσατο τὸν θεὸν ἰσραήλ. Et inuocauit Deum Israël: quod non recte factum est. Nisi forte putarunt, in sermone Græco non licere dicere θεὸν θεόν. Nã alio modo ea vox exprimi non poterat, cũ nullũ sit nomen siue apud nos siue Græcos, in quod, id diuinũ nomẽ possimus cõmutare, quod multis in locis obseruarũt Septuaginta. Probandũ itaq; est quod fecit Hieron. vt non per proprium aliquod Dei nomen fieret tralatio, sed per adiectiuum.

C

CAPVT XXXIII.

Ormiuitque cum illa.] Redundat hoc loco aliquid in codicibus Græcis impressis, ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς, καὶ ἔτεκε. Dormiuitque cum ea, & peperit: amouendum est, καὶ ἔτεκε. nam de partu Dinæ, ex congressu cum Sichem, neque ipse sacer contextus meminit, neque vlli interpretes, tam Hebræorum, quàm nostratiũ, Græcos dico atque Latinos. Est autem sumptũ ex alio loco, vbi consimilis periodus inuenitur. Dormiuit, & concepit, & peperit: neque hoc vno in loco in scripturis reperies: quare non erat quicquam in testimonium adducendum.

Tristemque deliniuit blanditiis.]. וידבר על לב הנער Et locutus est super cor adolescentulæ. Quã locutionem vult Hieronymus fuisse mœroris cõsolationem: quod neque ipse quidem improbo, quod inuenies obscure versum à Septuaginta, propterea quod intactam pene reliquerunt phrasim Hebraicam, καὶ ἐλάλησε κατὰ διάνοιαν τῆς παρθένου αὐτῇ. Et locutus est in mentem puellæ ipsi. Illud vero magnopere placet, quòd cor, verterint διάνοιαν, siquidẽ ex corde eiusmodi omnia proficisci, quæ ex mente procedere diceremus, ipsa quoque veritas docuit, & vt aliquando dixi, τὸ ἡγεμονικόν, in hisce litteris, tribuitur cordi, contra quàm philosophi opinentur.

Rem illicitam perpetrasset.] Eleganter, quod Hebraice. לא יעשה Ac si non fiet. Mos enim &

decorum, per futurum, in Hebraico sermone exprimitur, vt dicant non fiet, hoc est non D
debet fieri, aut non solet fieri, eadémque in reliquis ratio est. Quod non est animaduersum à Septuaginta, καὶ οὐχ οὕτως ἔσται. Et non sic erit, faciléque implicaretur hic tanquam grypo imperitior.

Si autem circuncidi nolueritis.] Hoc penitus in contrariam sententiam accipitur à Septuaginta, nam cũ Hebraice ita legatur, ואם לא תשמעו אלינו להמול ולקחנו את בתנו והלכנו hoc est, Quod si non audieritis nos, vt circuncidamini, tollemus filiam nostram & abibimus. At vero ipsi, ἐὰν δὲ εἰσακούσητε ἡμῶν, τοῦ περιτεμνέσθαι, λαβόντες τὰς θυγατέρας ἡμῶν, ἀπελευσόμεθα, id est, Si autem audieritis nos, vt circuncidamini, acceptis filiis nostris abibimus, primum ergo erratum est, quia negatio dempta est: deinde, quod de vna Dina dicebatur, ipsi ad plures fœminas retulerunt: potuítque primus error facile librariorum esse, secundus autem omnino videtur ab ipsis interpretibus profectus. Nam Tau finalis sæpe eos decepit, putarúntque eam semper pluralem numerum efficere, vt primo cap. Genesis, לממשלת הלילה Hoc est, In imperium ac dominationem noctis: éstque singulare, verterunt illi, εἰς ἀρχὰς in imperia, ac dominationes: atque alia id genus quàm plurima. Eadem itaque & hoc loco fuit labendi causa, vt bat, id est filiam, crederent esse id quod est, בתו id est, filiæ.

Ecce die tertio quando grauissimus vulnerum dolor est.], ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים id est, Et factum est in die tertio, cùm essent illi dolentes. Dicunt enim Hebræi in circuncisione maximum fieri dolorem, præsertim tertia die, si quis iam adultus circuncidatur. Vulnera itaque hæc, & is dolor, de circuncisione sunt intelligenda. Quod certe male innuunt Septuaginta, E
ἐν ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, ὅτε ἦσαν ἐν τῷ πόνῳ, id est, Die tertia cùm essent in labore: nisi fortassis πόνον, sumpserint pro eo quod est κόπος, scilicet dolor: quod raro fit, à πόνος quoque fit πονηρὸς, erumnosus, ac calamitosus. Dolentibus ergo Sichimitis, propter præputij abscissionem, & in lecto positis vt sanarentur, inuaserunt vrbem Simon & Leui. Atque is est dolus, in quo locuti sunt ad eos, sciebant enim quid esset futuri.

Nos pauci numero.] Non secus Septuaginta, ὀλιγοστὸς εἰμὶ ἐν ἀριθμῷ, hoc est, Minimus sum numero: se enim loco totius familię ponit. At Hebraicum habet emphasim, ואני מתי מספר, hoc est: Et ego, hoc est domus mea, mortui sumus numero. Indicat, se familiámque suam, esse veluti mortuos, si cum illis compararentur: sicut exponit etiam Auen Esra.

CAPVT XXXV.

SVbter terebinthum.] תחת האלה. Subter quercum, aut aliam arborem, sicut alibi quoque vertit Hieronymus, vt Iosue cap. vltimo: Tulit lapidem grandem Iosue, & posuit eum, תחת האלה id est, Subter quercũ, vt ibi vertit Hieronymus. Permultum vero interest inter quercum ac terebinthum. Est autem hoc quod ponitur hic apud Hebræos generale nomen omnium arborum. Quocirca potuit tam ad terebinthum, quàm aliam arborem accommodari. Secutus est quoque hoc loco Septuaginta, qui & ipsi, καὶ κατέκρυψεν αὐτὰ Ἰακὼβ, ὑπὸ τὴν τερέβινθον ἐν Σικίμοις, id est, Et abscõdit ea Iacob subter terebinthum in Sicemis. Corrupte autem, appellatur Sicemi in libris Græcis, F
regio, aut vrbs, quæ vocanda est שכם Shechem, de qua retro dictum est: quanquam Septuaginta fortasse voluerunt per hoc discrimen facere inter Shechem principem regionis, & ipsam vrbẽ siue regionem. Nam eum appellant Συχὲμ, regionem vero aut vrbem Σίκιμοι, Hebraice tamen eodem nomine tam locus, quàm princeps à quo locus nomen accepit, vocatur, scilicet שכם Shechem. Vrbs autem in qua perpetratum est illud crudele homicidium, Hierusalem est, quæ hoc loco appellatur Shechem, si multitudini & Iosepho credimus.

Sicimi Hierusalem.

Subter quercum.] Septuaginta. Fructum loco arboris ponunt, καὶ ἐτάφη κατώτερον Βαιθὴλ, ὑπὸ τὴν βάλανον, id est, Et sepulta est infra Bethel, subter glandem, qui mihi videtur error non ferendus, nam nemo esset, qui facile intelligeret, nisi aliis æditionibus iuuaretur. Hebraice itaque legitur, vt vertit Hieronymus, תחת האלון subter quercum.

Ego Deus omnipotens.] Eodem modo & Hebraice, אל שדי hoc est, Deus fortis. Cúmque hoc loco, duo nomina diuina legantur, dimiserunt alterum Septuaginta, sic scribentes, ἐγὼ ὁ θεός σου. Ego Deus tuus. Quod eadem de causa factum esse arbitror, quam & superius attulimus, siquidem non potest præterquam vno nomine apud Græcos ac Latinos Deus exprimi, præter enim θεὸς, aut Deus, non extat apud vtrosque aliud nomen. At apud Hebræos non vna est diuinitatis exprimendæ vox, sed præter nomen tetragrammaton, est Elohim, El, Sha-

A El, Shadai, Ia, atque alia quàm plurima, quæ neque in Græcam neque Latiná linguam verti possunt. Laudandus autem Hieronymus, quòd quantum fieri potuerit, numen illud nobis declarauerit.

Verno tempore.] ,כברת הארץ id est, Circa viridationem terræ. Sunt autem, qui aliter hunc locum interpretari asserant, non enim dicédum verno tempore, sed circa interuallum terræ. Legunt ergo totam periodon Hebraicam hoc modo, ויהי כברת הארץ לבא אפרתה hoc est, Et erat quasi interuallum terræ, vt venirent Ephratam, scilicet Bethlehem. Causa vero huius diuersitatis, est in vna voce Hebraica, scilicet, כברת quæ vel ex duabus vocibus potest esse coniuncta, vel vnius rationem potest habere, sicut esset apud nos sustineamus, quæ & vna dictio esse potest, & tres, sus, tinea, mus. Eandem rationem habet & hæc dictio Hebraica, potest enim legi coniunctim, כברת significabitque interuallum, potest & legi disiuncta, כברת signabitque circa ver, circa viriditatem, aut cum ager pascuus est. Hieronymus disiunctè legit, quam lectionem approbat apud Hebræos etiam Auen Esra, qui super hoc loco hæc scribit, יתכן להיותה כף לדמיון, hoc est, potest esse in hac dictione, vna pars, quæ sit aduerbium similitudinis, circiter, aut quasi. Approbat & alteram lectionem, potest esse, inquit, etiam .מהת מהלך Spacium itineris. Hoc idem habetur cap. xlviij. quanquam illud sit potius intelligendum de spacio terræ, cum tamen locum vertit Hieronymus cùm adhuc vernum tempus esset, vbi Iacob de hac ipsa re loquebatur. Sed testibus Hebræis vidimus vtrunque defendi posse. Septuaginta vero, more suo labuntur absurde. Hanc enim eandem vocem, de

Ephrata Bethlehē.

B qua tot verba fecimus, ignorantes quid significaret, si credere dignum est, veluti alicuius loci esset nomen, intactam reliquerút, & in Græcum sermonem verterunt. Igitur sic apud eos legimus, ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἤγγισεν εἰς χαφρὰθ, τοῦ ἐλθεῖν εἰς γῆν ἐφραθά. id est, Factum est, cùm appropinquaret in Chaphrat, vt veniret Ephrata. Vides ergo eos, quod esset Hebraice Ciphrat, fecisse Chaphrat, è duobúsque appellatiuis nominibus, vnum proprium conflasse. A quibus merito dissentire voluit Hieronymus. Chaldaica æditio, hoc loco sentit cum eis, qui carpunt Hieronymum, non fuisse vertendum verno tempore, sed cùm esset spatium ad veniendum Ephrata, ea sic habet .כרוב ארעא id est, Cùm esset spatium, ac interuallum terræ.

Quod illum minime latuit.] Additur hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in Hebraicis codicibus non inuenitur. Nam postquam scriptum fuerat, quod illum minime latuit, inferunt illi, καὶ πονηρὸν ἐφάνη ἐναντίον αὐτοῦ, id est, Et malum visum est in oculis eius.

Ciuitatem Arbeæ.] Eodem modo habent & Hebraica .קרית ארבע id est, Vrbem Arbeæ. At Septuaginta more suo penitus aliquid aliud senserunt, hoc modo vertentes πόλιν τοῦ πεδίου, id est, Vrbem campi. Videntur legisse non .ארבע sed .ערבה Et primum quidem nomen est vrbis, de qua hic fit mentio: alterum significat desertú ac vastitatem. Quare aut hoc in corú inueniebatur codicibus, aut certe, quod frequentissime eis accidit, hallucinati sunt. Chaldaica itē æditio, quæ & ipsa vetusta est, non habet vt verterút Sept. sed vt Hebraica veritas.

C

CAPVT XXXVI.

Ste inuenit aquas calidas.] Aduertendum hoc loco, neque Hieronymum, neque Septuaginta, cum Hebraica veritate sentire. Siquidem Hebraice hoc modo legitur. Iste inuenit, ימם id est, mulos. Dicunt siquidem Hebræi, hunc cùm pasceret asinas in deserto, didicisse ex asina & equo, mulum procreari. Eiúsque rei eum hominem inuentorem fuisse, cùm ipse spurius esset, & idolorum repertor aliquando fuerit. Nulla ergo hoc loco de aquis calidis mentio fit, sed de eo quod erat mirabilius. Videndum vero, quamobrem eo modo interpretatus sit Hieronymus, eritque tolerabilior ipse quàm Septuaginta. Pro eo igitur, quod in Hebraicis codicibus habetur nunc, ימם id est, muli, Hieronymi temporibus videtur fuisse aut, מים id est, aquæ, aut ימים hoc est, maria. Et sine dubio legebatur .ימם sed quia ea tempestate non erant sacri codices, notulis, quæ apud Hebræos vice vocalium funguntur, distinctæ: ideo putauit Hieronymus eam vocem legendam esse, ימם id est, maria, non .ימם hoc est muli. Et vocem, quæ significat maria, vertit aquas calidas: quod cur fecerit non satis est compertum. Si enim vertisset aquas tátum, facile intellexissemus ex qua causa id fecisset, sed quòd addiderit calidas, non constat nobis. Nisi quòd huius translationis ipse affert causam in quæstionibus Hebraicis, dicens quosdam tempestate sua putasse,

Mulorum inuentor.

eo vocabulo aquas calidas significari, iuxta linguam Punicam, quæ Hebrææ simillima est. D
Chaldaica quoque æditio, quæ verissima esse reperitur, & quam mirifice approbant Hebræi, loco eius quod est iemim, habet, גבריא id est, fortes, animalia scilicet robustissima, quale id genus est. Hæc tot & tanta ignorarunt si fas est credere Septuaginta interpretes, vocémque, quæ omnino aliquid significabat, tanquam nomen alicuius hominis proprium esset, ita eam reddiderunt, quemadmodum si vertendum ex Hebræo esset, Isaac, & Iacob, nihil ea nomina immutaremus. Itaque sic apud eos legimus. οὗτος ἐστὶν ὠνάν, ὃς εὗρε τὸν ἰαμείμ ἐν τῇ ἐρήμῳ. ὅτε ἔνεμε τὰ ὑποζύγια σιβεγὼν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, id est, Iste inquiunt est Onan, qui inuenit Iamim in deserto, quando pascebat iumenta patris sui. Hoc certe adeo mihi mirum videtur, vt nullam rationem inueniam, qua me explicem. Siquidem apud Hebræos, ne pueri quidem tam fœde laberentur, vt Iemim, putarent eo loco aliquem hominem significare. Cogimúrque vel inuiti, fateri eos linguæ Hebraicæ, non vsquequaque peritos fuisse. Videmusq; vel ex hoc, quàm necessaria esset Hieronymi æditio: qui nisi id beneficiũ nobis præstitisset, adhuc in eisdem versaretur erroribus latina ecclesia, quibus erat antea implicita, dico quantum attinet ad hæc. Sciendum est autem, eum errorem, non latuisse expositores Græcos, attamẽ neque ad id quod verũ esset accesserunt. Itaque Theodoritus super hoc loco hæc scribit ὁ σύρος λέγει αὐτὸν πηγὴν εὑρηκέναι, ἡ γὰρ πηγὴ αἰνὰν καλεῖται τῇ σύρων φωνῇ. πανταχοῦ δὲ τὸ ὕδωρ, ἐμμαῒν λέγεται ἐν τῷ ἑβραϊκῷ. οὐκ οὖν οὔτε ναμὶν κατὰ διόδωρον εὗρεν ἀντὶ τοῦ ὕδατος οὔτε ἀντὶ πηγῆς, τὸ αἰνάν, Hoc est, Syra æditio habet, eum hominem, fontem inuenisse. Nam fons, Syrorũ lingua, Euan vocatur. Vbiq; autẽ in Hebraico, inuenies aquam appellari E
Emmaim. Igitur secundũ Diodorũ, non erat dicendum eum inuenisse Emmaim, loco eius quod est aqua, neq; pro eo quod est fons, fuerat vertendũ Euan. Diodorus quoq; quem hic citauit Theodoritus, hæc refert. ὁ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος τὸν ναμεὶν, ὕδωρ βούλονται λέγειν, ἀντὶ τοῦ εὑρεῖν πηγὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἱ δὲ ἑρμηνεύσαντες αὐτὴν πῶς τὴν λέξιν τὴν ἑβραϊκὴν τετέθεικασιν. Syrus inquit & Hebraicus codex, per Neamim significãt aquam. Inuenit ergo is fontem in deserto, at interpretes, ipsam Hebraicam vocem hic posuerunt. Ex his ergo videmus, eos opinatos idẽ quod & Hieronymus, eam vocem significare aquas. Patet autem etiam Syram æditionẽ, si tamen hæc est, quæ Targũ appellatur, cum Hebraica veritate sentire: quanquam arbitrer ipse per Syram æditionem, nõ eam illos intelligere, quæ hodie apud Hebræos, sub Ionathæ & Onchelos nomine circũfertur, qua ad intelligẽdas Hebraicas scripturas mirabiliter adiuuamur, quæ si quid obscurum in Hebraicis codicibus inuenitur, luculentissime explicat, vt sæpe nos in hoc opere mõstrabimus, cui nos imponere finem, diuina clementia permittat. Non ignorauit tamen Hieron. id quod de ea re sentiunt Hebræi, significari scilicet ea voce, mulos, recitatq; omnem sententiam Hebræorum in quæstionibus Hebraicis.

Syra æditio Targum.

CAPVT XXXVII.

Ccusauit fratres suos crimine pessimo.] ויבא את דבתם רעה אל אביהם id est, Et retulit infamiam eorum malam ad patrem eorũ. Exaggerauit ergo Hieronymus ver- F
tendo, quod erat malum, in id quod est pessimum: quanquam & alibi idem sæpe faciat, ea vt arbitror opinione inductus, quòd apud Hebræos, non sit nomen pessimi. Carent enim vt diximus & cõparatiuis & superlatiuis. Quæ igitur super hoc scelere prodant aut Hebræi, aut nostri tam Græci quàm Latini, intelligo nõ mei instituti esse huc afferre. Præsertim cùm id scelus dubiũ sit, & ad varias sententias possit trahi. Ex quo & Hebræi à Latinis dissentiunt & Græcis, crimẽnque istud leuius faciunt quàm possunt. Arbitror quidem ipse, non de vno scelere hic dici, sed in vniuersum de omnibus, & de tota vita fratrum Ioseph, quippe qui in plerisque, non admodum probi essent. Præsertim cùm id sentiat & Theodoritus, qui super hunc locum ad alia, hæc scribit ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρί, ὡς οὐκ εὐτάκτους ὄντας. Hoc est, Damnabat Ioseph fratres suos apud patrem, eo quòd intemperati essent, & minime modesti. Hæc itaque scrutari altius non meum esse duco. Sed quod ad ipsam interpretationem attinet, cùm præsertim hoc loco Septuaginta ab Hebraica veritate, & à nostra æditione dissentiant. Quare non scripserunt Septuaginta, Ioseph fratres suos accusasse, sed contra, eum accusari solitum ab illis in inuidiam atque odium, quo in eum laborabant. Itaque apud eos hoc modo legimus κατήνεγκαν δὲ κατὰ ἰωσὴφ ψόγον πονηρὸν, πρὸς ἰσραὴλ πατέρα αὐτῶν. Hoc est, Detulerunt autem contra Ioseph, vituperationem malam ad Israël patrem suum.

A suum. Vt autem intelligas, hanc esse æditionem Septuaginta, & non esse deprauatos codices, producemus ipsorum expositorum sententias. Omnes enim hi vna voce attestantur, accusatum Ioseph a fratribus in inuidiam apud patrem, quòd ab eo vehementer diligeretur. nam Theodorus, in hunc modum eam rem declarat. καὶ πρῶτον μὲν ἐπεχείρησαν, κακῶς παρὰ τῷ πατρὶ διαβάλλειν, πολλαῖς κατ' αὐτοῦ λοιδορίαις χρώμενοι. id est, Et primum quidem, conati sunt, male apud patrem eum calumniari, multis in ipsum accusationibus vtentes. Eodem modo & Isidorus, qui de ea accusatione sic inquit, ἐκ τούτου γὰρ καὶ ψόγον πονηρὸν ἔπλασαν κατ' αὐτοῦ. id est, Ex eo factum est, vt pessimam in eum vituperationem commenti sint. At sunt apud Græcos, qui hūc lapsum intellexerint, & detexerint: si quidem Diodorus hæc refert, ἀκύλας καὶ σύμμαχος, ἔτι δὲ καὶ ὁ σύρος, ἀντὶ τοῦ κατήνεγκαν, ἔχει κατήνεγκεν, τουτέστι ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρὶ, ὡς οὐκ ὄντας εὐτάκτους. Aquilas inquit, & Symmachus insuper & Syra æditio, pro eo quod est detulerunt, habet detulit: innuens ipsum Ioseph accusare solitum fratres suos, quod non se probe gererent. quanquam etiam hæc verba, Theodoriti videantur esse, sed hoc nihil refert. Quę cum ita sint, miror Erasmum, cur multis in locis æditionem Septuaginta, nostræ prætulerit, cùm aperte & Hebraica veritas refragetur, & ipsi Græci interpretes.

Quia in senectute sua genuisset eum.] Non placet, quod annotauit Burgensis vir doctiss. & maxime Christianus, inuito eo, qui ne nominari quidem dignus est, qui conspurcauit vniuersam veteris testamenti scripturam, fœdissima eam barbarie, & barbara fœditate referciens. Quod ergo annotat Burgensis, quia in senectute sua genuisset eum, non esse eo mo-

B do veritatem Hebraicam intelligendam, sed potius, quòd Ioseph, filius senectutis esset, id est, prudens, modestus, & caniciem præ se ferens. hocq; contendit verum esse, non solum propter veritatem Hebraicam quæ habet, כי בן זקנים הוא לו id est, Quia filius senectutis erat ei. Sed etiam, quia pleriq; alij geniti sunt in senectute à Ioseph, etiam post Ioseph: dico inquā hæc vehementer extorta esse & magis esse arguta quàm vera. Nam ex eo loquendi modo, docemur non esse aliud intelligendum, quàm quod vertit Hieronymus. Nam & alibi filij senectutis esse monstrantur, qui in ipsa senectute nascuntur. Ioseph ergo præter cæteros, erat carus Iacob, quia & senex eum genuisset, & eius incessum & naturam optimam videret quod in cæteris non videbat. *Filius senectutis.*

Vestem polymitam.] Id est multorum filorum, ac variam, sicut & Septuaginta verterunt ποικίλον, Hoc est, variam. Hebraice eodem modo. כתנת פסים. Hoc est. Vestem ex multis liciis confectam: quam inferius Hieronymus, magis quid sentiat ipse secutus, quàm quod significet ipsa, vertit talarem. Eam volunt fuisse sericam Hebræi, licet fortasse non vere, vt sæpe de eius vocabuli vi, visuri sumus. *Polymita vestis.*

Vestrosque manipulos circunstantes.] Hebraice non ad statum, sed motum refertur תסבינה אל מלמתכם id est, Circumuoluebantur manipuli vestri, & adoratione & venerationem exprimebāt. Eadē ratione & Sept. περιστραφέντα τὰ δράγματα ὑμῶν, conuerti manipulos vestros.

Pater rem tacitus considerabat.] ואביו שמר את הדבר. Et pater eius obseruabat rem: sicut & Se-

C ptuaginta ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ διετήρησε τὸ ῥῆμα. At pater eius obseruauit verbum. In eo autem parum luculenta explicatione vsi sunt, quod verterint verbum, quod magis sonabat rem. de qua re, multa nobis dicta alibi sunt.

Nitebatur liberare eum.] At Hebraica aperte fatentur Ruben eripuisse fratrem suum de manibus eorum. sic enim ibi legimus. ויצלהו מידם Et eripuit eum de manibus eorum. quod & apud Septuaginta clarissimum fit. ἐξείλετο αὐτὸν, ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν, id est, Eripuit eum è manibus eorum. Nam Ruben liberauit Ioseph, ne interficeretur, quanquam inhibere nō potuerit, quin in cisternam deiiceretur.

Et resinam.] Ab Hebraico idiomate sumpta vox est, in quo rezi is liquor appellatur, quod & Græci secuti sunt, qui & ipsi eam ῥητίνην, vocant. Est autem lingua Hebraica, vt cæteris linguis prior ac vetustior, ita omnibus admista, ac quasi interspersa. Ex eius enim vocabulis, in omni lingua reperies. quod & ab Hieronymo sæpius est obseruatum. Nam & linguam Chaldaicam, Arabicam, Syram, Punicam & Æthiopicam sileo, quarum tanta est cū Hebræa similitudo, vt eædem penè esse videantur. *Hebr. lingua cæteris omnibus admixta.*

Viginti argenteis.] Eodem modo & Hebraica, עשרים כסף id est, Viginti argenteis. quod ex errore, à Septuaginta scribitur viginti aureis εἴκοσι χρυσῶν. Si enim Hebraica veritas de auro hoc loco sentire voluisset, non dixisset .כסף sed, זהב sicut & superius fieri vidimus: quē locum bene verterunt Septuaginta δέκα χρυσῶν.

Indutus est cilicio.] Quid refert, quòd Hebraicum dicat, Indutus est שק, sacco: nisi quis D forte scrupulosius hanc rem velit perpendere, quòd cilicium, ex pilis equinis aut eiusmodi materia consui soleat, at saccus ex canabi, & eo quod terra oritur. Nam quod è pilis conficiantur cilicia, testatur & Procopius in historia, hoc modo: Obiecerunt inquit iaculantibus προκαλύμματα ἐκ τραγείων τριχῶν, ἃ δὴ καλοῦσι κιλίκια, Hoc est, Tegumenta ex hircinis pilis facta, quæ vocant cilicia. Sed facile hæc confunduntur. Est autem saccus, vox Hebraica, Græca ac Latina: vt enim modo nobis dictum est, permulta vocabula Hebraica in cæteris linguis remanserunt, quod præsertim in lingua Italica nos obseruauimus, nam præter alia quamplurima, quem meschinum appellant, videlicet pauperem ac calamitosum, eodem modo vocatur Hebraice meschim. Alma quoque lingua Africa, virgo vocatur sicut & Hebraice, virgo inquam abscondita.

Cilicium.

Saccus.

Lugens in infernum.] שאלה. Ad inferos aut fossam ac sepulchrum: ne quid prauum hoc loco suspicemur, quòd Iacob, vir Deo amicissimus, dicat se descensurum ad inferos, de qua re nos passim in hoc opere loquemur. Hebraice itaque vbicunque Hieronymus ac Septuaginta infernum interpretati sunt, est sheol, hoc est fossa, siue sepulchrum. Neque enim significat eum locum, vbi sceleratorum animas recipi antiquitas opinata est. Is enim ab Hebræis recentioribus Gehenna vocatur, quod videntur à nobis accepisse, quandoquidem in veteri testamento nusquam inuenimus, Gehenna, locum in sempiternum damnatorum significare. De quo loco Rabbi Mose in lib. de resurrectione sic scribit. והענש נקרא גיהנם הוא מקום בתוך האש מלהטשרפו שם הפגרים ויענשו שם חרש עם בטיני הענש אשר יארך שם פרושו. Hoc est, sup- E plicium vero, quo scelerati cruciabuntur, asserunt esse Gehennam. Quem locum esse dicunt, flammis ardentem, vbi vnà cum corpore sint exurendi impij, non vno suppliciorum ac pœnarum genere, sed adeo variis ac exquisitis, vt longum sit referre. Huc vsque Rabbi Moses Ægyptius. Quare non proprie inferos signat sheol. Obseruandum quoque est, quòd Auen Esra hoc loco reprendit æditionem Chaldaicam, quæ quod erat sheol, vertit גיהנם id est gehennam: operæprecium duxi eius verba in medium proferre, is enim inquit ופה תעה המתרגם לשׂים שתרגם שאול גיהנם. Hoc est, Errauit hic æditio Chaldaica, quòd verterit Gehennam, id quod est sheol. Deinde citat varia scripturarum loca, in quibus cognoscitur, sheol, semper sepulchrum significare. Duo vero nobis satis sit proferre. Primus est apud Esaiam. Quia non infernus confitebitur tibi, vbi est sheol: patétque ibi de fossa dici. Alter est Iob cap. xxvj. Nudus est inferus coram illo: videtúrque omnino de sepulchro ibi sentiendum. Sed d e hac re sæpe sæpius dicturi sumus. Septuaginta sicut & Hieronymus interpretati sunt εἰς ᾅδου, ad inferos. Hæc diximus nihili facientes, quæ de hac re somniat Nicolaus. Vere enim figmenta sunt, quæ de limbo scribit hoc loco.

שאול *Infernus pro sepulchro, fossa. Gehenna.*

Phutiphari.] Quàm corrupte id nomen apud Septuaginta legitur? ideo eum locum annotauit Origenes apud Græcos, hoc modo. πετεφρῆς παρ' ἀκύλα, καὶ συμμάχῳ, φουτιφὰρ εὕρηται ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ. Hoc est, Petephres, apud Aquilam & Symmachum, Phutiphar hoc loco vocatur. Annotat & Hieronymus.

Magistro militum.] שר הטבחים. Principi militum, aut coquorum. Quare ambigua vox F est, eo quòd טבח significat occido ac macto, & ab eo ducitur tabac, hoc est occisor, ac mactator. Ex eo factum est vt & Hieronymus & Septuaginta, vehementer discordes sint in vertenda hac voce. Septuaginta enim hunc magistrum siue principem militum interpretati sunt ἀρχιμάγειρον, Hoc est, Coquorum principem: siue eum, qui coquis præfectus sit. At alij sicut & Hieronymus, ad carnificinam, vel militiam hoc referunt. Video autem Hebræis vtrunque placere. Nam Auen Esra, hæc de ea re scribit. Eum enim sæpius, quàm reliquos citamus, quòd is peculiariter circa litteram versetur, reliqui magis circa sensa, & ea sæpissime fabulosa. Quare noluimus hæc latinorum auribus prodere: nam & ipse in eis legendis penè iugulor. Is ergo hæc de ea voce scribit, תמצא זאת המלה שום על הרג ועל בשול Hoc est, Inuenies hanc vocem, tam ad occisionem referri, quàm ad id, quod ad culinam spectat. Sunt autem rationes in vtranque partem. Inferius enim habetur. Et tradidit eum in custodiam principis hatabachim, id est, militum, seu carnificum: nam coquorum princeps, cur carceris custodiam habeat? Rursum cum is Phutiphar, scribatur Eunuchus fuisse, nimirum è genere hominum viri effœminato, quamobrem is militibus erat præficiendus? At certe videtur de eo intelligendum, qui regiis sicariis, carnificibus, ac mactatoribus erat præfectus, quíque damnatorum plectendorum curam haberet. Verum hæc tam leuia, scrupulosius perquirere, vitium fortasse sit.

Phutiphar magister coquorũ, aut militum.

Caput

A

CAPVT XXXVIII.

NON nasci sibi filios.] Hoc clarissime expresserunt Septuaginta γνοὺς δὲ ὁ Αὐνὰν, ὅτι οὐκ αὐτῷ ἔσται τὸ σπέρμα. id est, Sciens autem Onam semen non suum futurũ. Idcirco enim semen effundebat in terram, sciens non suos futuros filios qui nascerentur, sed fratris sui. Mos enim erat Hebræis, vt fratres ducerẽt vxores fratrum suorum qui sine filiis defuncti essent, ac qui ex eis procreati fuissent, defunctorum censerentur. Hoc ergo obscurum erat in nostra æditione.

Ipse & Iras opilio gregis.] וחירה רעהו. Et Hira socius aut amicus eius. Dissentit autem ab Hebraica veritate Hieronymus, primum quia sequitur Septuaginta, qui & ipsi hunc locũ interpretati sunt, καὶ κατέβη Εἴρας ὁ ποιμὴν αὐτοῦ. Et descẽdit Iras pastor eius: deinde quia maxima est earum vocum affinitas, scilicet eius quæ significat pastorem, & quæ socium. Est tamen aliquod discrimen: pastor enim vocatur rohe, estq; participium à raha: socius autẽ vel amicus rehe: hácque scriptura vtitur hoc loco contextus Hebraicus. Quare non pastor, siue opilio erat vertendum, sed amicus, quod & vocum interpres asserit, qui de eo nomine scribit sic פה שענינו חברות hoc est, Eius significatio est amicitiæ, siue societatis. Deinde profert huius loci testimonium, arbitror vero ipse, ex antiqua æditione. Septuaginta, qua Latini vtebantur, relictam esse hanc scripturam, vt quod bene verterat Hieronymus, ad idem

B mendum redierit, propter codices antiquos qui erant mendosi. Quod sæpe sæpius obseruauimus. Nam Hieronymus taxauit hoc loco Septuaginta, qui transtulerant, Et Hiras pastor eius, siue opilio. Quare non est credendum, eum in transferendo Septuaginta esse secutum, quos errasse cognouisset.

Assumpsit theristrum.] A Septuaginta id nomen accepit, qui & ipsi περιεβάλετο τὸ θέριστρον, *Theristrũ.*
id est, Amicta est theristro, velo scilicet æstiuali: ducitur ἀπὸ τοῦ θέρους. Hoc Hebræi vocant צעיף. dicúntque esse peplum, siue sindonem, amictúmque lineum. propterea ab æstate, nomen sortitur apud Græcos: erátque is ornatus fœminæ, quæ nullo in mœrore esset. Ideo positis vidualibus vestibus, assumptus est à Thamar. Nicolaus autem, cùm probe se gessisset, in exponendo huius vocis significato, postremo falsam ei etymologiã accommodauit. Dixit enim duci à tero, teris. huicque aliud absurdius annexuit, quod me piget referre.

Sedit in biuio.] בפתח עינים In hostio, aut propatulo Henain, vel in propatulo oculorum. Est autem ambigua sententia, an Henain, quod plurale esse potest ab hana, oculo scilicet, significet hic ipsos oculos, vel loci proprium nomen sit, sicut volunt Septuaginta, & apud Hebræos nonnulli. Septuaginta enim hanc vocem vt nomen loci vertunt καὶ ἐκάθισε πρὸς ταῖς πύλαις Αἰνάν. Et sedit ad portas Euam. Auen Esra quoq; inquit ויש אומרים כי שני מעינות מים היו בדרך ויש להם ברכות פתח ופשם יעבר יהודה. Hoc est, Sunt qui dicant, duos ibi fuisse fontes in via, qui & portarum haberent similitudinem, atque inde transiit Iuda. Hæc ideo scribit Auen Esra, quòd Henaim, Hebraice fontes quoque sonet, potéstque numerus dualis esse, qui

C apud Hebræos sæpe reperitur. Quod autem Hieronymus vertit biuium, satis clarum est, vnde sumptum sit, quia scilicet locus patens esset, & omnibus notus vbi illa sederat. Chaldaica vero æditio, quasi & ipsa innuere videtur, Henaim nomen esse loci, eo quòd nomine ipso vsa est. Ipse quoque Hieronymus, in libro de locis Hebraicis testatur Hebręos sentire, Henaim significare biuium, quasi locum, vbi quoquo velis, oculos possis flectere.

Quod & nurus sua esset.] Non dissentit ab Hebraico. כלתו id est, nurus sua. At perperã Septuaginta hanc, sponsam eius faciunt, dicentes, οὐ γὰρ ἔγνω ὅτι ἡ νύμφη αὐτοῦ ἐστί. id est, Neque enim sciebat, quòd sponsa sua esset. Quòd si sponsa Iudæ erat, nullum scelus perpetratum fuisset. Neque ea vtendum fuerat excusatione. Quare locus emendandus omnino est.

Patiar quod vis, si dederis harrabonem.] Additum hoc totum ab Hieronymo explicandæ rei gratia, tantummodo enim in Hebraico legitur אם תתן ערבון עד שלחך, hoc est: Num dabis harrabonem, quousque miseris? Eodémque modo Septuaginta, ἐὰν δῷς ἀῤῥαβῶνα. Si dederis harrabonem. At illud obseruandum, quòd male vterque accepit coniunctionem Hebraicã אם, id est, si quæ aliquando conditionalis, sæpe negatiua, sæpe interrogatiua est, vt hoc loco. Quare non erat vertenda, in, si, sed at, aut, non. Vt diceret Thamar, an dabis mihi harrabonem? Harrabo autem vox est Hebraica, sicut hinc facile licet cognoscere, qua Latini & Græci vtuntur.

Armilla.] A Græco ducitur, hormos enim humerus, à quo diminutiuum hormiscos,

Armilla. Hormilla. humerorum scilicet ornamentum. Atque ideo fortasse, scribi debet hormilla, non armilla: quanquam solemus in plerisque e vocibus Græcis, cùm Latinæ fiunt, aliquas litteras immutare, sunt tamen qui putent duci, ab armis. D

Certe mendacij nos arguere non potest.] At Hebraice non is sensus est, hæc enim aliud sonant תקח לה בן נהיה לבוז, id est, sumat sibi ne forte simus in contemptú. Nolebat enim pignus repetere, accuratiúsque de eo inuestigare, ne in vituperationem sibi verteretur: quod & Septuaginta innuere videntur, ἀλλὰ μήποτε καταγελασθῶμεν. At ne forte irrideamur.

Iustior me est.] Eodem modo Hebraice צדקה ממני, Iustior præ me est. At male hæc locutio exprimitur à Septuaginta, δεδικαίωται θαμὰρ ἢ ἐγώ, id est, Iustificata est Thamar, quam ego: obscuritásque hæc profecta est, quòd non accommodarunt sermoni Græco modum loquendi Hebraicum. Quod autem hoc loco Hieronymus, in Hebræo ait haberi, Iustificata est ex me, patet non modo resoluendam comparationem Hebraicam, explicat tamẽ ipse seipsum.

Quare diuisa est super te maceria.] מה פרצת עליך פרץ, est, Quare diuisisti super te diuisionem. Est ergo in multis varietas, Hieronymus secutus est in totum, hoc loco Septuaginta, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμὸς, id est, Quare disiecta est per te sepes, aut repagulum? Repagulum autem siue maceriam intelligit Hieronymus, secundas, quæ embryonem contegunt, quæ à Phares diruptæ sunt, ex eoque nomen accepit. Phares enim Hebraice diuisio. Nam cùm Zaram debuerit esse primogenitus, eo quòd prius protulit manus, attamen rupta membranula exiit prior Phares. quod annotatur & à Diodoro sic, Δεῖ δὲ ἐπισημαίνεσθαι, ὅτι ἡ μὲν φύσις τὸν ζαρὰ πρωτότοκον ἐποίει, προεξενεγκόντα τὴν χεῖρα, ὁ δὲ θεὸς, τῷ φαρὲς παρέσχε τὸ ἀξίωμα, ἐξ οὗ τὸ βασιλικὸν γένος, καὶ ὁ Δαβὶδ, καὶ ὁ κύριος, id est, Animaduertendum est, quod natura quidem, primogenitus erat Zaram, qui prior manũ protulerat: at vero Deus, ipsi Phares tribuit principatum: ex quo genus regium profectũ est, & Dauid. & ad postremum, etiam dominus. Symmachus autem & Aquila, etiam ipsi verterunt diuisionem, id quod interpretatur Hieronymus maceriam. Quod & ab aliquibus Græcis magis approbatur, propter nomen ipsius Phares. Diodorus enim inquit, ὁ δὲ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος φασὶν, τί διεκόπη ἐπὶ σὲ διακοπή. Syra inquit, & Hebraica æditio habent: cur diuisa est super te diuisio? E

Repagulũ. Maceria. Phares.

CAPVT XXXIX.

NEC quicquam aliud nouerat.] Ipse videlicet dominus, quia omnia in manu Ioseph tradiderat: quod clarius his verbis Hebraice exprimitur, ולא ידע אתו מאומה, id est, Et non recognoscebat quicquam cum eo. Nullam scilicet rationem reddebat Ioseph rerum ab se gestarum, hero suo. Septuaginta quoque apertius quàm nostra æditio, hoc quòd de hero Ioseph dicitur, explicant, καὶ οὐκ ᾔδει τῶν καθ᾽ αὐτὸν, οὐδέν. hoc est. Neque norat quicquam eorum, quæ ad se pertinerent, herus scilicet.

Operi nefario.] Additum exprimendæ rei gratia, ab Hieronymo, non Hebraice tantummodo est, וימאן, id est, Et recusabat. Atque eodem modo apud Septuaginta inuenies, ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν. At is nolebat. F

Nec quicquam est, quod in mea non sit potestate.] Hebraice ad personas refertur איננו גדול בבית הזה ממני, id est, Et non est me maior in hac domo. Quæ sententia male à Septuaginta versa est, καὶ οὐχ ὑπάρχει ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ, οὐθὲν ἐκτὸς μοῦ, id est, Et non est in hac domo quicquam præter me, nisi forte à librariis locus corruptus sit, vt desit μεῖζον, vel μείζων.

Domina sua.] אשת אדניו id est, Vxor heri sui, quemadmodum & Septuaginta, ἡ γυνὴ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Vxor domini sui. Quod certe mirum videtur: cùm is sit Phutiphar Eunuchus, de quo superius habita mentio est. Quamobrẽ, si Eunuchus erat, quomodo habebat vxorem? frigidáque admodum est expositio Nicolai, quòd is non fuerit vere Eunuchus, sed quòd mos esset, omnes regios ministros qui fideles essent, Eunuchos vocare. Neque enim cum diuinæ litteræ Eunuchum vocassent, si non fuisset, cùm non soleant alibi eo modo loqui: quanquam hoc quod attulit Nicolaus, etiam quidam Græci expositores adduxerint, quòd ministri regibus fideles, Eunuchi vocentur. Quod an verum sit, non ausim asserere. Iuuantur tamen hi & ab æditione Chaldaica, quæ innuit, hunc vocatum Eunuchum, non quod re vera esset, sed de more, quia omnes regij ministri, quibus pellicum asseruandarum cura traderetur, Eunuchi efficerentur. Appellat enim hunc, quem Hebraica veritas vocauit Eunuchum, Onchelos rabrabam, hoc est præfectum ac satrapam. Eunuchi

Phutiphar.

vero,

A vero, quanquam execti essent virilibus, non propterea, amore fœminarum non capiebantur & eis vt poterant non abutebantur, in cuius rei fidem, voluimus in medium afferre quæ de ea re apud Philostratum in vita Apollonij extent, licet fortasse plura quàm æquum sit. Apud eum ergo hæc legimus. Interrogauit enim Apollonius regem Babiloniorum, Δάμι ἔφη θεωρῶ περὶ ἐμαυτὸν, ἐξ ὅτου ποτὲ, οἱ βάρβαροι, τοὺς εὐνούχους σώφρονας τε ἡγοῦνται, καὶ ἐς τὰς γυναικωνίτιδας ἀπάγονται, ἀλλὰ τοῦτο ἔφη, ὦ ἀπολλώνιε, καὶ τῷ παιδὶ δῆλον, ἐπειδὴ γὰρ ἡ τομὴ, τὸ ἀφροδισιάζειν ἀφαιρεῖται σφᾶς, ἀνεῖνται σφίσιν γυναικωνίτιδες, κἂν συγκαθεύδειν ταῖς γυναιξὶ βούλωνται. τὸ δὲ ἐρᾶν εἶπεν, ἢ τὸ συγγίνεσθαι γυναιξὶν, ἐκτετμῆσθαι αὐτοὺς οἴει, ἄμφω ἔφη. εἰ γὰρ σβεσθείη τὸ μόριον, ὑφ' οὗ διοιστρεῖται τὸ σῶμα, οὐδ' ἂν τὸ ἐρᾶν ἐπέλθοι, οὐδένα. ὁ δὲ, βραχὺ ἐπισχὼν, αὔριον ἔφη, ὦ Δάμι μάθοις ἂν, ὅτι καὶ εὐνοῦχοι ἐρῶσι, καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν, ὅπερ εἰσάγονται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, οὐκ ἀπομαραίνεται σφῶν, ἀλλ' ἐμμένει θερμόν τε καὶ ζώπυρον. δεῖ γὰρ παρεμπεσεῖν, ὃ σὸν ἐξελέγξει λόγον. multis autem interpositis, infertur. τοιαῦτα διαλαλούντων πρὸς ἀλλήλους κραυγὴ τὴν βασιλείαν ἐξεφοίτησεν, εὐνούχων τε καὶ γυναικῶν ἅμα. εἴληπτο δὲ ἄρα εὐνοῦχός τις, ἐπὶ μιᾷ τῶν τοῦ βασιλέως παλλακῶν συγκατακείμενός τε, καὶ ὁπόσα οἱ μοιχοὶ πράττων, καὶ ἦγον αὐτὸν ἀμφὶ τὴν γυναικωνῖτιν, ἐπισπῶντες τῆς κόμης, ἐπειδὴ ὁ πρεσβύτατος τῶν εὐνούχων, ἐρῶντα μὲν τῆς γυναικὸς πάλαι ᾐσθῆσθαι ἔφη, καὶ προειρηκέναι οἱ μὴ προσδιαλέγεσθαι αὐτῇ, μηδὲ ἅπτεσθαι δέρης ἢ χειρὸς, μηδὲ κοσμεῖν μόνην τῶν ἔνδον, νῦν δὲ συγκατακείμενον εὑρηκέναι, καὶ ἀνδριζόμενον ἐπὶ τὴν γυναῖκα. Quorum omnium is sensus est, vt gratificemur his, qui Græce nesciunt. Confabulabatur Apollonius cum Dami Babyloniorum rege, intérque cætera dixit, Sæpe ò Dami mecum miratus sum, cur barbari putent Eunuchos castos ac modestos, eisque

Eunuchi etiã amore mulierum capiebãtur.

B mulierum custodiam permittant? At hoc, inquit, Damis, vel puero est perspectum. Nam cum eis coëundi facultatem, exectio ademerit, eò ad cubilia fœminarum seruanda dimittuntur, permittitúrque eis, vt cum illis pro arbitratu suo quicquid velint faciant, etiam si vna dormire voluerint. An verò, inquit Apollonius, eo quòd execti sunt existimas eis & amandi & coëundi cum mulieribus facultatem ademptam esse? Vtrunque, inquit. Nam si ea pars extincta est, quæ ad libidinem vniuersum corpus inflammat, ne amore quidem rei venereæ affici possunt. Tum Apollonius aliquandiu tacitus, cras inquit, intelliges, eunuchis non esse extinctam cupiditatem ac libidinem, earum rerum, quas oculis hauserint, sed ardere in eis ac viuere. Necesse enim est aliquid eiusmodi incidere, quo tua possit refelli oratio: deinde interiectis multis, additur, Hæc cùm inter se dissererent, clamor ex tota regia cooritur, eunuchis & fœminis simul vociferantibus. Deprensus autem fuerat quidam ex Eunuchis, super vnam ex pellicibus incubare, & ea omnia agere, quæ solent adulteri. Trahebatur autem per comam, per vniuersum locum, vbi pellicibus erat habitatio. Nam cùm omnium Eunuchorum maior natu, cum amare pellicem sæpe percepisset, eíque & accessum & colloquium cum ea interdixisset, neu aut manum aut genas eius contingeret, neque eam vnam ex omnibus, excoleret, is tamen tunc ab eo inuentus fuerat, cum ea concumbere, & ea omnia absoluere, quæ viri solent cum mulieribus, hæc ille. Hoc fit etiam manifestius ex his quæ inueniuntur apud interpretem Gregorij de quibusdam virginibus. Vbi citatur quorundam sententia, καὶ φασὶν ὅτι πολλαὶ τῶν γυναικῶν, ἵνα δοκῶσι παρθενεύειν, εἰώθασιν
C ἐπιρρίπτειν ἑαυτὰς τοῖς εὐνούχοις διὰ τὸ ἄγονον, οἵ τινες, οὐκ ἄνδρες, ὡς ἄγονοι, ἄνδρες δὲ διὰ τὸ δύνασθαι συνουσιάζειν, hoc est, Dicúntque hi, quòd pleræque mulieres, vt viderentur seruare virginitatem, solebant subiicere se Eunuchis, eo quod essent infœcundi, neque possent gignere: qui viri quidem non sunt, quod gignere non possunt, viri autem sunt, quia possunt coire. Obseruandum quoque est, quòd is non est ille Phutiphar, sacerdos Heliopoleos, cuius filiam duxerit Ioseph. Nam is, aliis litteris Hebraice scribitur. Is ergo cuius hic meminimus, vocatur פוטיפר, id est, potiphar, at ille פוטיפרע, hoc est, potipherah. Sunt autem simillima nomina, non tamen eadem, sicut pleraque eiusmodi, in hisce litteris inueniũtur, quæ apud Latinos videntur esse eadem, vt est Ioachin, & Iehoachin, & Isboseth, & Miphisboscet, quæ clarissime distinguuntur Hebraice. Hæc diximus, quòd multi Hebræorum asserant sacerdotem illum Heliopoleos esse hunc, qui emerit Ioseph, eúmque domui suæ præfecerit, quod an verum sit, neque refelli, neque approbari sine temeritate potest.

Eunuchi etsi non gignãt, coeũt tamen.

In dominum meum.] Non ipsum herum intelligit, sed Deum: quod dubium fecit Hieronymus addendo, meum, cùm Hebraice non haberetur. Dominus autem hic est nomen Dei, scilicet Elohim, sic enim, ait Ioseph, וחטאתי לאלהים, id est, Et peccabo Deo, quemadmodum LXX. καὶ ἁμαρτήσομαι ἐναντίον τοῦ θεοῦ, id est, Et peccabo coràm Deo. Ex his autem quæ post hæc sequuntur, licet videre, quàm eleganter quàm dilucide, locutiones Hebraicas verterit Hieron. quæ per se horridæ ac tristes sunt. Confer æditionem Septuaginta,

videbis quantum interſit,tum in ſententiis exprimendis, tum tota orationis proprietate. D

Dormi mecum.] שכבה עמי id eſt, Iace, concumbe mecum: eodémque modo aliis in locis exponendum. Eſt autem idioma Hebraicum. Septuaginta tamen etiam ipſi vertunt, Dormi mecum κοιμήθητι μετ' ἐμοῦ. Clarius autem hæc proprietas cognoſcitur Exodi cap. 22. vbi præcipitur כל שכב עם בהמה מות יומת quæ ſententia ſi Latina reddenda eſſet,eſſet dicendũ, Omnis qui dormierit cum iumento,morte moriatur.Quod patet eſſe abſurdũ:nam id non præcipitur, quod poteſt ſine crimine fieri,cum tamen locum præſtiterunt Septuaginta interpretantes πᾶς κοιμώμενος μετὰ κτήνους. vbi dupliciter erratur vt ibi notatum eſt.

CAPVT XL.

DVO eunuchi.] Hoc in contextu Hebraico non habetur: ſed tantum חטאו משקה מלך והאפה id eſt, Et peccauerunt, pincerna regis & piſtor.Etiam apud Septuaginta tacentur eunuchi hoc loco, ἀρχιοινοχόος καὶ ἀρχισιτοποιός. id eſt, Pincernarum princeps, aut princeps vinariorum, vt habebat antiqua æditio Latinorũ, ac piſtoribus præfectus. Poſitum tamen eſt hoc loco, quod paulo poſt declaratur, ſequitur enim ויקצף פרעה על שני סריסים id eſt, Et iratus eſt Pharao, contra duos eunuchos. Quod autem dicit Hieronymus eodem nomine appellari hic pincernam, quo ſuperius, ſeruus Abraham, miror, cum hoc minime verũ ſit. Ille enim vocatus eſt משק Meſech, at is, משקה maſche. Et alterum quidem, nomen proprium eſt, alterum, participium à E שקה hoc eſt, bibit: credo ex codicibus varietatem hanc accidiſſe, vt alia eiuſmodi deprendimus.

Tria caniſtra farinæ.] Pro eo, quod farinam vertit Hieronymus, Hebraice eſt חרי id eſt, candida: per candorem itaque putauit intelligendam eſſe farinam: quod tamen quidam Hebræorum, ad caniſtra referũt, quæ viminea ſint ac propterea alba,ac candida:vt textus Hebraicus, ita ſit intelligendus, Tria caniſtra candidiſſima, quæ eorum eſt natura. Quoniam vero vox Hebraica חרי, etiam foramen ſignificat, ſunt qui interpretentur tria caniſtra foraminata. Quæ vtraque expoſitio, propter verborum πολύσημον non videtur improbanda, Septuaginta ſunt cum Hieronymo τρία κανᾶ χονδριτῶν, id eſt, Tria caniſtra farinarum. Quod annotauit etiam diuus Auguſtinus, qui teſtatur eo modo, vt nos protulimus haberi Græce,ſed χονδριτὰ hoc loco panes cibarios ſignificare,propterea vertit in dubium, an in eis caniſtris,panis eius generis eſſe potuerit.Tollitur autem ambiguitas,ſi ad Hebraica animaduertamus, quæ alio modo habent,quàm verterint Septuaginta.

Vt coniectatoris veritas probaretur.] Eadem Hebraice, ſed alio modo כאשר פתר להם יוסף id eſt, Quemadmodũ interpretatus fuerat eis Ioſeph. Quod etiam Septuaginta καθ' συνέκρινεν αὐτοῖς ἰωσήφ, Quemadmodum coniectarat eis Ioſeph. Neque id refert magnopere, cùm is ſit interpretum mos, vt mutent verba ac ſeriem orationis, non immutatis ſententiis:quòd ſi quis Iudæus id damnet,ſciat ſe per inſcitiam labi ac prauitatem:aut,quod illi genti peculiare eſt, ex maledicendi libidine, quòd in noſtram æditionem ſolent ſæpe facere, calum- F niari. Sed facile ab eruditis, & qui eorum animos propius olfecerunt contemnuntur.

CAPVT XLI.

POST duos annos.] Is locus in codicibus impreſſis corruptus eſt, habent enim ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἡμερῶν. Dicendumq; ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἔτη ἡμερῶν.Hoc eſt,factum eſt poſt duos annos dierum, ſicut habebant vetuſtiores, & emendatiores codices. Quod autem addiderunt Septuaginta interpretes, dierum, ex Hebraico idiomate eſt profectum, quod hoc loco, eo modo loquitur,מקץ שנתים ימים id eſt, Poſt duos annos dierum. Eleganter autem & venuſte omiſſum eſt ab Hieronymo, dierum. Aduerte quoque quòd hoc loco, eſt dualis numerus, frequens in ſacris litteris, cùm ſcilicet pluralis ponitur, nullo addito numero, qui crebro nobis occurret.

Deuorarúntque eas, quarum mira,&c.] Poſt hæc verba redundat in codicibus impreſſis aliquid,quod inepte pariter & ſuperuacaneo eſt additum. καὶ ἰδοὺ ἄδηλοι ἐγένοντο, ὅτι εἰσῆλθον, εἰς τὰς κοιλίας αὐτῶν, id eſt, Et ecce, euanuerunt, qui in ventrem earum fuerant ingreſſæ,eſt autem ea ſententia paulo inferius.

Percuſſæ vredine.] Eleganter,hoc & accõmode à Septuaginta,ἀνεμόφθοροι vento corruptæ

Abſque.

A *Absq; me Deus &c.*] Eodem modo habent & Hebraica בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה id est, Absque me Deus respondebit pacem Pharaoni. At Septuaginta aliquanto secus ἄνευ θεοῦ, οὐκ ἀποκριθήσεται τὸ σωτήριον φαραώ. Absque Deo, non respondebitur salutare quicquam Pharaoni. Eadem tamen est sententia, aliterq; Græco sermoni accōmodata à septuaginta.

Quintam partem fructuum.] וחמש את ארץ מצרים Et quintam colligat partem ex terra Ægypti. Is locus videtur esse mendosus apud Septuaginta in codicibus impressis. nam cùm vellent verbi Hebraici proprietatem exprimere, finxerunt & ipsi nomen ab eo quod est πέντε, sicut Hebraice à chamas, hoc est quinque, factū est chimes, perinde si diceres quinquauit, sicut à decem decimauit: ergo & Septuaginta à πέντε, fecerunt πεντοῦ, inde ἀποπεντοῦ. Ita hoc loco est ἀποπεμπέτωσαν. hoc est mittant: pro eo, quod erat dicendum ἀποπεντάτωσαν. id est, quintam partem capiant: consultis quoque vetustioribus codicibus eos sic habere inuenimus ἀποπεντωσάτωσαν.

Saluatorem mundi.] Voces quæ hoc loco ponūtur, quas Septuaginta non interpretatas omiserunt, quasi earum significata ignorarent, aut Ægyptiacæ aut Chaldaicæ sunt: fatetúrque se ignorare Auen Esra, Hebræorum interpres, quid proprie significent, itaque super hunc locum ait, אם צאת מלת מצרית לא ידענו ואם מתורגמת לא ידענו שם יוסף hoc est, Si ea vox Aegyptia est, interpretari eam non possumus, at si Chaldaica, ignoramus nomen Ioseph. Hieronymus tamen interpretatus & Saluatorem mundi, dicítque eas Hebraice significare absconditorum repertorem: sed non esse eas Hebraice interpretandas, sed Aegyptiace.
B Nam ipsarum litterarum forma videtur externa esse, non Hebraica. Itaque verisimile est, eum diligenter super ea re requisisse, atque eo modo reddidisse. Cui etiam gratiæ plurimę sunt habendæ, quòd rem obscuram, & ab ipsis Septuaginta ignoratam & ab Hebræis, nobis aperuerit. Sunt autem hæ voces corruptæ apud Septuaginta. Cùm enim Hebraice hoc modo scribantur צפנת פענח zaphanat phanac, apud illos legimus ψὸμ θομφανήχ. Nisi forte studiose eas immutarint, quòd ab Aegyptiis intellexissent, apud Hebræos potius esse corruptas. Quod mihi non fit verisimile. Theodoritus earum vocum, eandem attulit significationem quam & Hieronymus. Siquidem hæc scribit, τίνα ἑρμηνείαν ἔχει, τὸ ψὸμ θομφανὴχ, τῶν ἀποῤῥήτων ἑρμηνευτὴν αὐτὸν κέκληκεν, ὡς τοὺς ὀνείρους διασαφήσαντα. Hoc est, Quam interpretationem Habet pson thomphanec respondet. Pharao appellauit Ioseph arcanorum interpretem, eo quòd somnia interpretari potuerit.

CAPVT XLII.

Ne forte in itinere quicquam patiatur mali.*] פן יקראנו אסון id est, Ne forte occurrat ei mors: at Septuaginta, Nescio quid aliud μήποτε συμβῇ αὐτῷ, μαλακία ἐν ὁδῷ, id est, Ne forte lassitudo accidat ei in itinere.

Quasi ad alienos durius loquebatur.] Hoc obscurius vertitur à Septuaginta, Hebraico idiomati nimium adhærentibus, ויתנכר אליהם Et alienum se reddebat
C eis, alienabatur eis: at illi ἠλλοτριοῦτο ἀπ' αὐτῶν. Alienatus est ab eis, nam ad locum potius id apud Græcos pertineret.

Infirmiora terræ.] ערות הארץ Deformitatem aut nuditatem terræ: cur vero, tam varij sunt Septuaginta vertentes ἴχνη τῆς χώρας, vestigia regionis: patet enim, id multo diuersius esse, quàm Hebraica veritas habeat.

Pacifici venimus.] כנים אנחנו id est, Recti, synceri sumus. Hieronymus septuaginta sequitur, qui eodem modo reddiderunt εἰρηνικοὶ ἐσμέν. id est, pacifici sumus.

Per salutem Pharaonis.] חי פרעה id est, Viuat Pharao. Secutus est ipse noster interpres Septuaginta, qui & ipsi νὴ τὴν ὑγίειαν φαραώ. Per salutem, vel incolumitatem Pharaonis.

Et non moriamini.] Hebraica quoque similiter. ולא תמותו Et non moriamini. Septuaginta quanquam parum referat, multo diuersius. εἰ δὲ μὴ ἀποθανεῖσθαι. Quod si non moriemini. Patétque non fuisse eo modo sententiam peruertendam.

Merito patimur.] אבל אשמים אנחנו id est, Profecto scelerati sumus nos: sic & Septuagintr, καὶ ἐν ἁμαρτίᾳ γάρ ἐσμεν, id est, Vtique in peccato enim sumus. Est autem mendosus is locus in codicibus impressis, in quibus pro καὶ, scriptum est ναιὸν, quod nihil omnino significat.

D

CAPVT XLIII.

NOS & paruuli nostri.] טפנו id est, Paruuli nostri: quod male Septuaginta, ad vniuersam supellectilem retulerunt. καὶ ἡ ἀποσκευὴ ἡμῶν. hoc est, Et supellex nostra: quod videmus longe aliud esse, nullàque coniectura assequi possumus, ex qua causa id profectum sit. Ascribere autem eorum inscitiæ, videtur penè nefas, inexpiabiléque facinus: sed vtcunque, non possumus non vera loqui, in sequentibus quoque inuenies eos semper reddidisse supellectilem, quod erat infans.

Et storacis.] נכאת Necoth, quod superius verterat aromata, ideoq; & Septuaginta, hoc interpretantur thymiama. Dicunt autem Hebræi, eo nomine, omnia aromatum genera significari. Atq; ideo Chaldaica æditio, id nomẽ vertit gazá, omnia scilicet cara ac preciosa.

Et terebinthi.] בטנים hoc est, Pineæ, sicut asserunt Hebræi. Aquila & Symmachus vertunt amigdala. At Hieronymus non dissentit à Septuaginta, καὶ στακτὴν, καὶ τερέβινθον. Et stactem & terebinthũ. Quæ autẽ scribat Dioscorides, Plinius, atque alij de terebintho, longe abest à nostro instituto huc proferre, cũ nec res adeo obscura sit. Est autẽ terebinthus quæ τέρμινθος vocatur, vtilis in foliis, fructu, & cortice, vt testatur Dioscorides, de qua non est prolixius loquendum, cùm in Hebraicis codicibus nulla sit de terebintho mentio.

Terebinthus.

Adhuc viuit. Post hæc verba, redundat aliquid in codicibus Græcis impressis, scilicet εὐλόγητος ἄνθρωπος ἐκεῖνος κυρίῳ. Benedictus vir ille à domino: quod Hebraice non habetur, interiectúmque est ex alio quodam loco. E

Illicitum est Aegyptiis comedere cum Hebræis.] Hic quoque aliquid redundat in Græcorum codicibus, additáque est periodus, ex alio loco, quæ nequaquam huc quadrat, additur scilicet βδέλυμα ἐστὶ γὰρ αἰγυπτίοις, πᾶς ποιμὴν προβάτων. id est, Abhominatio enim est Aegyptiis, omnis pastor ouiũ. Nihil enim de pastoribus hic narratur, sed multo inferius, in alio capite.

CAPVT XLIIII.

AN ignoratis, quòd non sit similis mei, in augurandi scientia.] Paulò diuersius ab Hebraico הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני id est, An nescitis quia augurando auguratur vir, sicut ego. Hieronymus videtur legisse cum negatione: attamen etiam Septuaginta non dissentiunt ab Hebraico, οὐκ οἴδατε ὅτι οἰωνισμῷ οἰωνιεῖται ὁ ἄνθρωπος, οἷος ἐγώ. Num scitis quòd augurio auguratur vir qualis ego. Quamobrem, non eo modo sese iactat Ioseph, sed rem omnibus principibus solitam, de se refert. De quo augurio scribit Theodorus, ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐ μαντείᾳ καὶ οἰωνοῖς κεχρημένος, ἀλλὰ πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν χρηματίζων τοὺς λόγους. Hæc, inquit, dicebat, non quòd vaticinio, atque augurns vteretur, sed quæ ad propositam fabulam facerent, loquebatur.

Tu es post Pharaonem.] Sequitur Septuaginta, ὅτι σὺ μετὰ φαραώ, quia tu es post Pharaonem. At Hebraicum aliquid maius כי כמוך כפרעה quia ita tu, sicut & Pharao. F

CAPVT XLV.

HAbitabis in terram Iessen.] Ne quam falsam expositionem ex hoc loco, vt fit, eliceremus: aduertendum, id nomẽ esse corruptum. Nam pro eo quod est גשן ghosen, factum est Iesen. Iesse quoque vt suo loco dicetur, corruptum est. Et vbicunque Iesse apud nos reperitur, Hebraice est Isai, pater scilicet Dauid. Eo quoque loco, exiet virga de radice Iesse, dicendum est, radice Isai: falluntur itaque qui putant, patrem Dauid fuisse binominem, vocatúmque Isai & Iesse, sed corrupte eo modo à Græcis Latinisque nuncupatur. Addiderũt etiam hic aliquid Septuaginta κατοικήσεις ἐν γῇ γεσὲμ ἀραβίας. Habitabis in terra Gesem Arabiæ. Nam is locus, in Arabia esse non poterat, cùm ea posita sit trans mare rubrum, intérque Aegyptum & Arabiam, interiaceat sinus Arabicus: quare amouenda est ἀραβία, quod etiam annotatur ab Hieronymo.

Terra Gosen.
Isai pater Dauid non Iesse.

Gauisus est Pharao.] וייטב בעיני פרעה Et placuiti in oculis Pharaonis, Hieronymus à Septuaginta non dissentit ἐχάρη δὲ φαραώ. gauisus est autem Pharao.

Medullam terræ.] חלב הארץ Pinguedinem terræ, adipem terræ. Septuaginta quoque sicut Hieronymus μυελὸν τῆς γῆς medullam terræ: idem certe sentiunt.

Quasi

A *Quasi de graui somno euigilans.*] Hæc omnia addita sunt ab Hieronymo explicãdæ rei gratia, cùm Hebraice tantummodo habeatur ויפג לבו כי לא האמין להם id est, Et vacillauit cor eius, quia non credebat eis. Septuaginta tamen etiam ipsi ad stuporẽ referunt καὶ ἐξέστη τῇ διανοίᾳ Ἰακώβ. Et extasi correptus est Iacob. Patet autem, non ad stuporem, sed incredulitatem referendum. Additur enim quia non credebat eis. Quod si obstupuisset, vtique etiam credidisset. Siquidem stupor, est rerum vehementissime impressarum, & quarum est maxima repræsentatio, quæ autem non creduntur, nullum efficiunt in animo vestigium. Stupori

CAPVT XLVI.

Omnes animæ quatuordecim.] Sicut habent Hebraica. ארבעה עשר id est, Quatuordecim: at Septuaginta, qui maxime in his numeris recensendis mendosissimi inueniuntur, habent πᾶσαι ψυχαὶ δέκα ὀκτώ. Omnes animæ decem & octo. Atque eodem modo etiam habebant vetustiores codices: quod certe maxime mirum: atque ex hac causa, natus est & is qui sequitur error.

Fuere septuaginta.] Non dissentit ab Hebraico. שבעים id est, Septuaginta. At interpretes Septuaginta, addunt huic numero quinque. Hæc corruptela siue à librariis profecta sit, siue ab ipsis interpretibus, fecit vt etiam Actuum apostolorum cap. 7. is locus male legatur. Neque opinandum est, diuum Lucam, Hebraica quomodo se haberent ignorasse, sed B vel hunc locum, vt se haberet ea tempestate, citasse, vel eandem ibi corruptelam, à librariis accidisse, quæ & hic. Hæc ergo est eius nodi solutio, quem dicunt Hieronymum ligasse, ac non soluisse: quòd ille locus dissentiat ab isto in nostra æditione: vt ibi habeatur cum septuagintaquinque animabus descendisse Iacob in Aegyptum, hic cùm septuaginta tantum. Facilis autẽ erat solutio, si Septuaginta in omnibus locis, æditio animaduersa fuisset, cùm ea in numeris sit mendosissima. Quod autem non sit profectus à Septuaginta is error, indicio est, quia in Deuteronomio, apud eos is locus recte legitur, & secundum Hebraicã veritatem. Neque etiam illud est verum quòd per anticipationem locuti sint. Alioqui, & alia errata, essent eadem ratione defendenda: sed quod est & pium & verum, non Septuaginta, sed librariis cũ errorẽ adscribamus. Lucas autem, siue q. Hebraice nesciret, siue quia ad docendos homines nihil referre putaret ab Hebraica veritate alicubi dissentire, sed potius approbare æditionẽ Septuaginta, quæ vbiq; erat receptissima, & maximæ venerationi habita, testimoniũ, vt erat iam vulgatum citauit: quod & reliqui Apostoli fecerunt, qui magis ad æditionem Septuaginta, testimonia citabant, quàm ex Hebraicis codicibus. Sæpe enim solet esse magis arguta quàm pia eiusmodi sollicitudo, vsque ad vnguẽ resecare, quid quæque dictio significet, quod grauissimi, sanctissimique viri libenter vitabant.

Et ille occurrit in Iessem.] Ex hoc loco etiam cognoscitur, quod modo dicebamus, non omnia errata, quæ in æditione Septuaginta reperiuntur, illis esse attribuenda. Quis enim adduci posset, vt crederet, tam paruo spacio, esse eos homines sui oblitos, vt locum, quem C superius verterant Gesem, hic eundem in Racessam commutarint, transferentes εἰς γῆν ῥαμεσσάμ. cùm Hebraice sit idem nomen hic atque ibi: quare aliis causis tantam deprauationem ascribamus. Ex eadem etiam re prouenit, vt additum sit, occurrit eis, καθ' ἡρώων πόλιν. Ad vrbem heroum: cuius vrbis, quia neque sacer contextus meminit, neque interpretes alij quicquam super ea re tradiderunt, fateamur necesse est, additum id esse ab aliis, siue peritis siue imperitis, quod etiam annotauit Hieronymus.

Superstitem te relinquo.] כי עודך חי, Quia adhuc viuis: sic & Septuaginta ἔτι γὰρ ζῇς. Adhuc enim viuis, nec ad mortem ipsius Iacob id referamus.

CAPVT XLVII.

NON cælamus domino.] לא נכחד Non cælabimus. Duplicis autem significationis est verbum cachad, nam & cælare, & exirpare denotat, atque hinc factum est, vt in alium sensum verterint Septuaginta μήποτε ἐκτριβῶμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Nunquid abscindemur à domino nostro: vel, ne forte excindamur à domino nostro. Sed clarum est, hunc locum intelligendum esse, vt vertit Hieronymus. כחד

Salus nostra in manu tua.] Hebraice expressius. החיתנו Viuificasti nos. Atque inde est, quòd etiam Septuaginta ad Hebraicam scripturã loquũtur. σέσωκας ἡμᾶς. Seruasti nos, beasti nos.

Conuersus ad lecti caput.] על ראש המטה Super caput lecti. At Septuaginta, æquiuocatione decepti ſunt. Nam eadem dictio, ſine punctorum diſtinctione, & lectum & baculum ſignificat: at ſi punctis diſtinguatur, mox nihil remanet ambiguum. Hoc autem modo ſcribuntur. prima מטה id eſt, lectus, ſecunda מטה baculus. Igitur pro eo quod erat vertendum ad caput lecti, ipſi ad caput virgæ interpretati ſunt: quod quàm abſurdum ſit & non intelligibile, ſatis eſt clarum. Eſſétque id nobis mirum, niſi infinita alia eiuſmodi occurrerent. Sic ergo apud eos legimus. καὶ προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου. id eſt, & adorauit Iſraël ad ſummum virgæ. Atque hoc eſt, quod & Græci interpretes hoc exponunt, vt poſſunt, ſicut Gennadius βιάζεται μὲν ἑαυτὸν πρὸς ἀνόρθωσιν. ἐπιστηριχθεὶς δὲ, καὶ ἐπαναπαυσάμενος τῇ ἐν χερσὶ βακτηρίᾳ πληροῖ τὴν προσκύνησιν, Iacob, inquit cùm vellet Deo gratias agere atque adorare, ſeſe obnoxius erigebat ſuper ſummum baculi, eique innixus, adorationem impleuit. Diodorus quoque eodem modo. ῥάβδον μὲν εἶχεν ὁ Ἰακὼβ, οἷα δηγήραν. πότερον δὲ αὐτὸς ὁ Ἰακὼβ γέρων ὢν, καὶ δυσκίνητος ἔχων, τῷ ἄκρῳ τῆς ῥάβδου ἀψάμενον τοῦ Ἰωσὴφ, κατεφίλησεν αὐτὸ τῆς ῥάβδου μέρος, οὗ ἥψατο, ἢ Ἰωσὴφ προσκυνήσας τῷ πατρὶ, ἥψατο τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου. id eſt, Iacob vt pote ſenex baculum tenebat, an vero ipſe Iacob iam ſenio confectus, & qui non facile ſeſe mouere poſſet, baculi ſummitate tetigit Ioſeph, eámque partem, qua eum tetigerat oſculatus eſt, Vel ipſe Ioſeph adorato patre tetigit baculi ſummum. hæc ille. Eſſe autem legendum vt vertit Hieronymus, ex eo quoque manifeſtum eſt, quòd Symmachus hunc locum ſic interpretatus eſt, καὶ προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς κλίνης. id eſt, Et adorauit Iſraël, ad caput lecti. Regum quoque ſecundo bene, & vt eſt legendum, conſimilem locum reddiderunt Septuaginta. Vbi ſcribitur adoraſſe Dauid ad caput lecti, aut in lecto ſuo, quod Septuaginta interpretati ſunt καὶ προσεκύνησεν Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ. Et adorauit Dauid rex ſuper lectum ſuum.

CAPVT XLVIII.

QVod ægrotaret.] Non diſſentit ab Hebraico. חולה ægrotaret: at non ſatis explicauerunt hoc Septuaginta: vertentes ἐνοχλεῖται. perturbatur, moleſtatur: cùm ad corporis morbum tantum ſit referendum.

Erátque vernum tempus.] De hac varietate ſatis ac ſuper ſcriptum eſt retro, cap. 34.

Do tibi partem vnam.] Hic quoque lapſi ſunt Septuaginta, nominis ſimilitudine decepti, nam שכם Scechem, & partem ſignificat, & locus eſt, cuius frequens mentio in his litteris fit: at hic partem ſignificat, eo quòd Hebraice legimus נתתי לך שכם Dedi tibi partem vnam. Neque enim vnam additum fuiſſet, ſi de loco ſcriberetur. Græce ſic legitur, ἐγὼ δὲ δίδωμί σοι σίκιμα, Ego vero do tibi Sicima. Licet quidam Hebræi hanc partem, Sichem eſſe aſſerant.

CAPVT XLIX.

PRincipium doloris mei.] Sicut & Hebraice ראשית אוני, Principium doloris mei. At Septuaginta hunc dolorem referunt ad procreationem, vertentes, ἀρχὴ τέκνων μου, id eſt, Principium filiorum meorum: quod tamen potuit & ad alia pertinere, & quicquid miſeriarum perpeſſus ſit propter ipſum, maxime, qui aſcendit eius cubile, vt ipſe quoque meminit: quanquam etiam Diodorus hic ſcribit, ὁ σύρος ἔχει ῥουβὴμ πρωτότοκος μου ἡ δύναμίς μου, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἰσχύος. Syra, inquit æditio habet, Ruben primogenitus meus. Quod prudentiſſimorum iudicio relinquitur, an de filiis dicat Iacob. Auen Eſra quoque, cum Septuaginta ſentit ſic ſcribens, והבכור יקרא ראשית און כי ממנו החל ראשית אונו. Primogenitus, inquit, ſolet vocari principium doloris, quaſi ille incipiat dolorē afferre, patri. Deutero. quoque cap. 21. principium doloris vocatur primogenitus, quod Hieron. vertit, principium liberorum eius, vbi Hebraice ראשית אנו.

Primogenitus principium doloris heb.

Prior in donis maior in imperio.] יתר שאת ויתר עז, id eſt, Exceſſus portandi & exceſſus roboris. Hieronymus cum ſenſum adhibuit: nam non putauit nude vt Hebraice ſe haberet, vertendum eſſe. Verba tamen ſunt obſcuriſſima, & quæ ad varia torqueri poſſint, ſicut & verba prophetarum, ideo in his Hebraica tātum producemus vt habent, vt liceat cuilibet pro arbitrio, quem velit ſenſum ex eis elicere. Septuaginta vero æditio, toto hoc capite, vehementer

A menter dissentit ab Hebraico, propter verborum πολύσημα, & maximam obscuritatem. Nam & hunc locum reddiderūt, σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης vel αὐθαδία, vt videtur legisse Hieronymus hoc est, Durus ad portandum, & durus præfractus, seu durus pertinaciter. Quæ vt videmus, sunt & ipsa non satis clara, eo quòd aliter vertūtur, quàm se habeant. quod enim Septuaginta referunt ad violentiam & pertinaciem Ruben, Hieronymus, & Hebræi ad eius imperium ac vires, quæ maximæ essent futuræ: sic quoque sentit Auen Esra: neque hoc prolixius explicandum est, quo modo se habeat.

Effusus es sicut aqua.] Ita significat verbum Hebraicum pacaz. Scilicet festinare, erumpere, quod LXX. ad violentiam atque impetum retulerunt, ἐξύβρισας ὡς ὕδωρ. Iniuriosus fuisti sicut aqua, aut insultasti sicut aqua: credo eos voluisse impetum atque æstum libidinis, quo insaniuit Ruben cùm patris cubile ascendit, furori aquarum comparare, quod non abest à vero. Alij vero dicunt effusus es sicut aqua, hoc est euanuisti, in nihilum redactus es propter scelus tuum, quo nomine dicit Auen Esra significari, אנשים רקים, id est, homines leues ac vanos, ac diffluentes, atque ita vocantur hoc loci.

Vasa bellantia.] כלי חמס מכרתיהם, id est, Vasa violentiæ habitationis ipsorum. Cætera quidē clara sunt, quòd violenti & iniqui Simon & Leui appellentur propter cædem Sicimorum. At illud habitationis ipsorum, quod Hieronymus vertit bellantia vel arma eorum, vt videre licet in quæstionibus Hebraicis, maxime annotandum videtur. Nam cùm vox perplexa esset, varias habere deductiones Hieronymo visa est, ducíque eam putauit à כר, id est, viro

B forti ac militi: à quo fit carithi, id est, milites, ac bellicosi, quos corrupte, cerethi, nos appellamus. Hanc deductionem etiam apud Hebræos quidam suspicati sunt, quos citat Auē Esra, at ea non est vera deductio, sed nomen simplex significans habitationem, vt etiam habetur in æditione Chaldaica, quæ hunc locum vertit, Simon & Leui viri fortes, in terra habitationis suæ operantur fortitudinē. Interpres quoque nominum apud Hebræos, de ea voce sic scribit, מחשירוה מקום התושבת התמידי, id est, Significat & locum habitationis perpetuæ, deinde citat hunc locum. Hieronymus quoque hanc eandem vocem Ezech. capite decimosexto, vertit radicem, sic scribēs, Radix tua & generatio tua. Et quod est expressius, eiusdem prophetæ cap. 21. eam vocem vertit locum natiuitatis, atque eo modo & hic vertenda fuerat. Ex his quoque videre datur, ne Septuaginta quidem eam vocem bene vertisse, ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν, Ab electione ipsorum. Putarunt scilicet & ipsi, non vnam sed duas esse voces scilicet præpositionem ac nomen ipsum: quod non est, vt iam diximus. Hæresin autem quare verterint aut ex qua deductione nomen sumpserint, ipsi quidem consulendi sunt.

Gloria mea.] Eodémque modo & Hebraice כבודי, Gloria mea, dignitas mea. At cur Septuaginta hoc interpretantur, ἐν συστάσει αὐτῶν, μὴ ἐρείσαι τὰ ἥπατά μου. In collegio ipsorum, non innitantur aut emulentur intima mea. Quæ adeo à veritate sunt dissona, vt me ipsum pudeat. Nam nulla est, vel minima similitudo in textu Hebraico, eorum quæ illi transtulerunt. Acciditque hoc loco, maxima deprauatio.

C *Suffoderunt murum.*] Non dissentit ab Hebraico עקרו שור, Effoderunt murum. Quia vero vox Hebraica Shor, tam murum quàm taurum significat, propterea alio modo verterunt hoc septuaginta, ἐνευροκόπησαν ταῦρον, id est, Eneruauerunt taurum, intelligentes taurum adolescentem Sichem. Sed patet melius reddidisse Hieronymum, propter verbum effoderunt, quod non accommodasset scriptura ad Taurum: esset enim, ἀκυρολογία. Auen Esra שור חומה. Shor, inquit, hoc loco, murum significat.

Ad prædam ascendisti.] מטרף, A præda, vt dicat eum à præda venisse: quoniam vero nomen prædæ, ad germen etiam ac surculum quandoque refertur, sicut retro cap. 10. dictum est, ideo Septuaginta verterunt, ἐκ βλαστοῦ ἀνέβης, id est, ex germine ascendisti. Est certe, & hæc hallucinatio maxima: nam & ipse orationis processus ostendebat de præda dici, non germine, cùm Leoni Iuda comparetur. Auen Esra quoque eam vocem sic exponit דמית בני לגור אריה כאשר עלית מטרף, hoc est, Assimulatus es fili mi catulo Leonis, quia à præda ascendisti. Quod autem Hieronymus dicit in quæstionibus Hebraicis Taraph significare hoc loco captiuitatem, ecce seipsum emendauit, dubitationíque satisfecit.

Non auferetur sceptrum.] לא יסור שבט, id est, Non auferetur, non cessabit sceptrum siue virga. Quod Septuaginta clarius explicant, οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ ἰούδα, id est, Non deficiet, non cessabit princeps ex Iuda. Nam per sceptrum nihil aliud intelligebamus. Atque huc vsque, satis clara sunt omnia, & Hebræi à Christianis non dissentiunt. omnes enim, eam

virgam & sceptrum, regnum, atque imperium significare consentiunt, at in eo, quod paulo post sequetur, erit dissidium. D

Et dux de femore, &c.] ומחקק. Et præceptor aut scriba siue legislator, vel rerum agendarum descriptor. Ducitur enim à חקק, id est, præcepit, ordinauit, instituit: à quo חקים id est, Pręcepta ac decreta, ac leges: cúmque hoc proprie principum, ac maximorum virorum sit, ideo eum, ducem vertit Hieron. sicut & septuaginta, ἡγούμενον. Duo vero hæc, regnum efficiunt, scilicet sceptrum, & legum condendarum potestas. Quamobrem eundem intelligimus hunc, quem & superius, aut duo per quæ regnum efficiatur. Chaldaica quoque æditio pro duce ponit ספרא, hoc est, scribam.

De femore eius.] מבין רגליו, id est, de medio pedum eius. Quo modo vero non deficiet de pedibus eius dux? Hieronymus quidé, & ante eum LXX. videtur totum, ex parte accepisse, vt pedes eis significarét femur, vnde fit procreatio. At Auen Esra aliquid aliud tradit, cuius verba sic habét וטעם מבין רגליו שכבוד כל סופר להיות בין רגלי קצין, Sententia, inquit, eius quod dicitur, De medio pedú eius, quia is mos est scriptorum, vt inter pedes principú sedeant. At quid propterea dicit, aut quid potest dici absurdius? Ego vero locutioné Hebraicá esse puto, quam & alibi reperiemus vt sæpe dicetur. Non enim pedes ipsos intelligimus, sed aduerbij vice sumitur, pro eo, quod est de medio eius, & quasi ex eius domo, siue natione. Vt enim apud Græcos ἐμποδὼν, non inter pedes significat, sed impedimentú atque obicé declarat, & ἐκτὸς τῶν ποδῶν, non extra pedes, sed, amoto omni impedimento, sic & Hebraice de medio pedum eius, de medio eius, aut ex ipso. Quare commentitia est expositio Auen Esræ. E

Qui mittendus est.] שילה, Scilo. In hac vna voce tot támque varia ab Hebræis, & Latinis, simul & Græcis proferuntur, vt omnem penè mentem possint confundere. Tam varia affertur eius vocis significatio, vt nulla æditio cum altera consentiat. Nos tametsi noua quædam afferemus, suum tamen cuique liberum permittimus iudicium. Nam primo vbi nunc Hebraice habetur שילה, Adducor facile vt credam tempestate Hieronymi fuisse שלח aut שלוח. Shilach, aut saliach, vt loco he, fuerit chet: quæ litteræ maximam habent affinitatem. Eáque vox si eo modo scribatur, significat missum. Existimo igitur hunc locú corrupisse Iudæos, vt pleraque alia ab eis esse deprauata cóperimus, vbi commode posset fieri, vt sæpius admonituri sumus. Quod ergo clare de Messia diceretur, & ad religionem Christianam penitus tenderet, per vnius litteræ immutationem, ipsi ad nescio quid aliud transferre conati sunt. Huiúsque deprauationis vel id est maximum testimonium, quòd neque ex sacris constat litteris quicquam de eo quod illi commenti sunt, scilicet Scilo, neque ipsi quicquam habent certi proferre. Atque ideo maxima sunt apud eos dissidia, alij alia existimantibus. Multæq; multorum citantur ab Auen Esra super ea voce opiniones, quas non libuit producere, quòd videremus, rem non magni emolumenti esse, sed magis vexaretur spiritus. Ad ipsam potius rem veniendum est. Dimissis ergo omnibus fabulis & delyramentis Hebræorum, & extortis expositionibus, clarum esse cognoscimus, hunc locum de Messia esse intelligendum, adiuuante nos æditione Chaldaica, quæ solet esse tanquam asylum Hebræis, quo confugiant, vbi aliquid obscurum & senticosum occurrit. Quæ si quid in diuinis libris propter prophetiam, aut sermonem Hebraicum, minus clarum dictum fuerit, apertissime explicat. Ea itaque hoc loco habet, Donec veniat Messias. Mutauitque Scilo in Messiam. Rabbi quoque Salomon exponens, Donec veniat Scilo, sic ait. שהוא מלך המשיח שמלוכה שלו, hoc est, Donec veniat ille Messias, quia regnum eius est. Omnes quidem reges Israël, Messiæ vocabantur, sed vnus κατ' ἐξοχὴν, Messias nihilo addito vocatur. Credo igitur, etiam ipsum Chaldæum interpretem legisse in contextu Hebraico, saliac, id est missum, non Scilo, sicut & Hieronymum. Eámque vocem mutauit in alteram eiusdem formæ, scilicet Massias. Vnú igitur hoc poterat conuincere pertinacissimos Iudæos, qui & suos errores tueantur, non cessant quotidie ad sua mala placita diuinas litteras torquere. Is ergo locus tam secundum Hieronymum, quàm Chaldaicam æditionem debet intelligi. Et quod dixi de permutatione litterarum, he, in chet, adeo mihi fit probabile, vt penitus in ea sim opinione. Inuenio etiam in libris Hebræorum, Messiam appellari Shaliac, id est missum vel missionem. Missus enim est à patre, vt nos à funesta morte liberaret, quam per peccatum Adę omne genus humanum contraxerat. Quod autem Septuaginta hunc locum verterunt ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, sic enim legendum est, non vt habet impressio, non satis assequor, vnde prouenerit, cùm præsertim nihil eorum habeatur in contextu Hebraico. Nisi forte diuisim legerint nomen Scilo, sci, id est quod, & lo, id est ei, vt totum sit hoc modo legen-

Chal. æditio asylum Hebræorũ. F

Messias Hebrais Shaliac, id est, missus dicitur.

Alegendum. Donec veniat, quod ei, aut cuius est: quod illi verterunt τὰ ἀπόκειται. Cui repositum est. Eritque sensus, Donec veniat cui regnum illud perenne repositum, paratúmque est, scilicet Massiac: atque ita exponunt Græci & Hebræorum nõnulli. Cætera quæ de hac re dicenda fuerant, videantur apud Nicolaum, non malum autorem.

Expectatio gentium.] Varie quoque & hoc exponitur. Est enim Hebraice יקהת, quod nonnulli, collectionem significare autumant: vt Hebraice hoc modo legamus ולו יקהת עמים Et ei aggregatio populorum: aut, Ad illum aggregabuntur populi. Alij à נקה deducunt, id est, obediuit: exponúntque, Et ei osculatio populorum: omnes enim Messiæ obtemperaturi erant. Alij aliter exponunt. Quæ omnia, ferè eodem tendunt Hieronymus Septuaginta sequitur, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. Et ipse expectatio gentium. Chaldaica vero æditio habet, Et ei auscultabunt populi.

Asinus fortis.] חמר גרם. Asinus osseus, ac propterea fortis, sicut & ipse Hieronymus in libro Hebraicarum quæstionum exponit, Sed quis non miretur varietatem apud Septuaginta, qui asinum fortem verterunt τὸ καλὸν ἐπεθύμησε, pulchrum desiderauit. Hoc profecto adeo est mirũ, vt mens stupeat. Neque ignoramus vnde tanta deuiatio acciderit. Nam vt sæpe testati sumus, r, &, d, apud Hebræos eandem penè habent formam, nec facile distinguntur, Itaque alteram pro altera littera legerunt vt non חמר, id est, asinum, sed subiecto, d, loco, r, haberent חמד. id est concubiuit. In secunda quoque dictione, huiusmodi quædam etiam ratio est.

B *Tributis seruiens.*] Non dissentit ab Hebraico למס עבד Tributo seruiẽs. Verum tributum pro labore sumpserunt Septuaginta: verterúntque καὶ ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργός, Factus est vir agricola: quanquam permultum deuient: nec forte adeo admittendum est.

Salutare tuum expectabo domine.] לישועתך קויתי יהוה. In salute tua speraui domine. At Septuaginta, hanc sententiam, non ad Iacob, sed ipsum equitem referunt, vertentes καὶ πεσεῖται ὁ ἱππεύς, τὴν σωτηρίαν περιμένων κυρίου id est, Et cadet eques, salutem expectans domini. Quod certe meo iudicio, non sine maximo errore factum est.

Et ipse accingetur retrorsum.] והוא יגד עקב, id est, Et ipse expedietur, aut oppugnabit calcaneum. Hoc autem, quod de accingendo & expediendo dicitur, Septuaginta ad tentationem referunt γὰδ πειρατεύσει πειρατήριον, αὐτὸν, αὐτὸς δὲ πειρατεύσει κατὰ πόδας. Gad inquiunt, tentatione tentabit ipsum, ipse autem tentabit pedes. Hieronymus autem in quæstionibus Hebraicis ad latrocinium. Omnis autem ea diuersitas accidit ex multiplici significatione huius verbi gad. quod & latrocinari, & expediri ad pugnam significat, quod forte etiam Septuaginta innuunt, si per verbum πειρατεύσει, de piratis intelligant. Hieronymus loco citato videtur legisse πειρατήριος quod exponit latrunculum.

Neptali ceruus emissus.] Nihil dissentit ab Hebraica veritate. Septuaginta vehementer discrepant, vt penè incredibile sit νεφθαλεὶ στέλεχος ἀνειμένον, ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος. Nephthal, stipes remissus, augens in germine pulchritudinem. Quæ dissonantia accidit ex eo quod sæpius testati sumus: nam non erant sacræ litteræ punctis distinctæ. Itaque vox am-
C bigua poterat ad varia significata torqueri, in multis præterea, deprenduntur illi, sermonis Hebraici minus quàm deceat periti.

Et decorus aspectu.] בן פרת עלי עין. Filius accrescens super fontem, aut super oculum. Est autem hic vocabulum anceps. עין quod & oculum, & fontem sonat. Atque ideo alterum pro altero reddidit Hieronymus. Putauítque hanc sententiam, filius accrescens super oculum, sic enim diceremus Hebraice, significare decorum aspectu. At Hebræi dicunt hic עין significare fontem, vt dicat Iacob, eum crescere ac profluere, plusquam fontem. Eódem tamen sententia tendit, licet variis vocibus explicata. Septuaginta quoque sequitur Hieronymus ἰωσὴφ ζηλωτὸς υἱός. Ioseph amabilis filius. Quòd autem addunt μου νεώτατος, filius meus nouissimus: redundat, additúmque est à librariis. Est enim etiam falsum, cum non is, sed Beniamim nouissimus fuerit.

Super murũ.] Ecce & alia maxima Septuaginta ab Hebraica veritate deuiatio. Nã hoc reddiderunt πρός με ἀνάστρεψον, ad me conuertere: quo quid potest esse dissonantius? Est autẽ eadẽ huius varietatis ratio, quã sæpe attulimus. Nã עלי si sine punctis scribitur, potest significare, aut super, absolute, aut super me. Altera quoque vox שור & murũ declarat, & est imperatiua vox à verbo שור hoc est vidit. Cumq; tam multa eiusmodi reperiantur, admirari iam desinemus. Legendũ autẽ esse vt nũc habet Hebraica veritas, & vt vertit Hieronymus, ratio quoq; admonet: præcedit enim filiæ discurrerunt, cui inepte subderetur ad me cõuertere.

Sedit in forti.] ותשב באיתן. Et sedit in fortitudine, scilicet arcus. Quod Septuaginta, nescio cur tã diuerse interpretati sint συνετρίβη μετὰ κράτους. Confractus est cum robore, aut vi: estq; penitus in contrarium. Fefellit autẽ eos verborũ similitudo, quod frequentissime peccant. D

Et dissoluta sunt vincula.] ויפזו זרעי ידיו. id est, Et roborata sunt brachia manuum eius. Quare contraria est sententia, secutus est enim Septuaginta in re ambigua, qui & ipsi καὶ ἐξελύθη τὰ νεῦρα βραχιόνων χειρῶν αὐτοῦ. Et dissoluti sunt nerui brachiorum manuum eius. Laudatur enim eius fortitudo, sicut hic passim videre licet.

Inde pastor lapis Israël.] Eodem modo & Hebraice משם רעה אבן ישראל Inde pastor lapis Israël. At Septuaginta, sensum non verba interpretantur, ὁ κατισχύσας, Qui roborauit, aut, Qui tenuit Israël. Sic enim clarum est, Deum appellatum lapidem Israël, quòd eorum sit fortitudo & virtus, quæ Græce ἰσχὺς vocatur. Dimittunt quoque rohe, hoc est pastorem.

Abyssi iacentis deorsum.] תהום רבצת תחת. Abyssi iacentis deorsum. Quod Septuaginta in aliud quid vertunt, nihil verbi vim exprimentes. γῆς ἐχούσης πάντα, Terræ habentis omnia, sed tamen aliud est abyssus, quàm terra omnia continens. Alibi tamen thehom, abyssum interpretati sunt.

Patrum eius.] הורי Genitorum meorum. Quod & Septuaginta remotius εὐλογίας πατρὸς καὶ μητρός σου. Benedictiones patris ac matris tuæ. Videntur etiam legisse Septuaginta non הורי sed הררי, id est, montes, eo quòd inferunt ὀρέων μονίμων, id est, montium stabilium, In reliquis quoque multa varietas.

Collium æternorum.] Potest etiam dici, collium mundi. Nam holam æternitatem significat, & mundum. Quomodo autem sit hoc intelligendum interpretes consulendi sunt, quorum maxima est copia. E

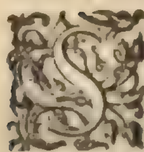
In vertice Nazaræi.] ולקדקד נזיר אחיו. Et in vertice Nazaræi fratrum suorum, id est, Sanctificati ac diuini hominis, vel seiuncti à multitudine. Septuaginta loco Nazaræi aliud penitus diuersum posuerunt ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν, id est, Quibus imperauit ex fratribus. Quæ obsecro tanta varietas? Eos ignaros fateri erubescimus. Codices mutatos esse, non est ferè probabile. Restat vt verborum similitudo, eos fefellerit, quod illis creberrimum est.

Vespere diuidet spolia.] Eodem modo & Hebraicum יחלק שלל. Diuidet spolia. Quæ duo, penitus immutarunt Septuaginta, vt quod est Hebraice, diuidet, ipsi reddiderint δώσει, id est, seruabit. Prædam autem faciunt τροφὴν, id est, escam: licet præda, sit esca ipsius leonis.

Ibi & Lia condita iacet.] ושמה קבר תי את לאה. Et ibi sepeliui Leam, vt id de seipso dicat Iacob, non ab aliis factum fuisse asserat, quẽadmodum etiam Septuaginta καὶ ἐκεῖ ἔθαψα τὴν Λείαν, Et ibi sepeliui Leã. Hanc quadragesimoquarto vitæ suę anno scribunt Hebręi mortuã esse.

Liæ obitus.

CAPVT L.

Seruis suis medicis.] Nihil dissentit ab Hebraico עבדיו את הרפאים. Seruis suis medicis. At Septuaginta longe diuersius ἐνταφιασταῖς. quæ vox vt arbitror, significat eos, qui cadauera sepeliunt. At illud quid significet, satis notum est.

Seruo Dei patri tuo.] עבדי אלהי אביך Seruis dei patris tui: de seipsis ergo loquuntur, non Iacob, seruósque Dei sese appellant, qui etiam Deus Iacob sit, ideo & Septuaginta καὶ νῦν δέξαι τὴν ἀδικίαν τῶν θεραπόντων τοῦ θεοῦ πατρός σου. Et nunc suscipe iniquitatem seruorum Dei patris tui. F

Num Dei possumus resistere voluntati?] התחת אלהים אני. Num pro Deo ego sum, vel vice Dei, aut loco Dei. Num Deus inquit ego sum, vt possim vobis detrimẽtum, aut emolumentum afferre? Potest etiam verti vt fecit Hieronymus. At vero Septuaginta penitus eam sententiam mutarunt, μὴ φοβεῖσθε τοῦ γὰρ θεοῦ εἰμι. id est, Ne timeatis, nam Dei ego sum. Quod non solum ab Hebrica veritate est dissonum, verum etiam est perobscurum.

Deus visitabit vos, asportate ossa mea.] Septuaginta expresse ponunt, quando ea ossa essent efferenda ἐν τῇ ἐπισκοπῇ. ᾗ ἐπισκέψεται ὑμᾶς ὁ θεὸς, συνανοίσετε τὰ ὀστᾶ μου. In visitatione, qua visitabit vos, auferetis ossa mea.

In loculo.] בארון. In arca. Septuaginta ἐν σορῷ. In sepulchro: quod fortasse non recte redditum est. In arca enim est conditus, quòd esset aliquando à fratribus efferendus, quanquã & arca sepulchrum sit. In Hebræorum quoque monimentis habetur, Ioseph conditum esse in arca ænea, & in Nilum esse proiectum, relatúmque inter Deos Ægyptiorum, licet hæc falsa mihi videantur, & Hebræorum commentis similia. Sunt tamen & apud Græcos qui putent, Ioseph Deum ab Ægyptiis habitum esse.

Ioseph ab Ægyptiis Deus habitus.

PRÆFA-

A

AVGVSTINI EVGVBINI STEVCHI RECOGNITIONVM IN EXODVM,

PRÆFATIO.

B *ERAM hunc librum, cum præcedente sine vlla præfatione prosecuturus: sed quia permulta à me in eo expectari animaduertebam, vt late scilicet de sacris vestibus, de toto arcæ opificio, de cæteris, quæ maxima sunt, dissererem, id quod & mihi faciendum esse aliquando suspicabar, Putabam enim maximam hoc libro esse cum Hebraica veritate nostrorum & Græcorum codicum discrepantiam, propter rerum difficultatem, vocabulorúmque varietatem, quæ res, adeo meam opinionem fefellit, vt nullum propè librum repererim, in quo pauciora & leuiora essent dissidia: eò igitur admonere omnes libuit, ne spe frustrarentur, causámque cur tam expedite librum omnium difficillimum percurrerim haberent exploratam: neque meum cursum interrumpi ibi postularent, vbi minime esset opus, qui etiam compendiose & breuissime necessaria tantum lustrare & explicare constitueram. Si enim ipse noster interpres & sapientissimus fuit, & doctissimus, quid erat opus, omnem eius æditionem euoluere, & omnia ad viuum resecare? Quod certe & curiosi nimium, & ocio, & tempore abutentis hominis fuisset. Sed erant ea tantummodo obseruanda, quæ vel sensum læderent, vel apertam maledicendi ansam Iudæis præberent. Nec tamen fateor, omnia me videre potuisse, sed quantum diligentia atque studio posset effici, operam dedisse, vt is error è nostrorum latinorum mentibus erueretur, quem in omnium prope pectora disseminarunt Iudæi, nostram hanc æditionem esse deprauatissimam. Quorum in omnia nostra, os mendacissimum, mentémque maleuolam, non est quòd reformidemus: sed potius irrideamus, & eos esse mendaces cognoscamus. Videmus enim esse tum paucissima, tum leuissima ea, in quibus nostra, ab Hebraica veritate discrepet æditio. Hoc igitur libro, eo plus operæ, atque industriæ adhibuisse Septuaginta interpretes & Hieronymum arbitror, quo videtur esse difficilior. Itaque fecerunt, vt*

C *minima, vel propè nulla esset inter codices Hebræos, ac Latinos differentia.*

 D

EXODVS.

CAPVT I.

NIMAE *Quæ egressæ sunt de femore Iacob septuaginta.*] Quod supra de hoc loco diximus idem & hic esset dicendum. Eadem enim corruptela in numero hic apud Septuaginta reperitur, quę & superius. Nam hi, huic numero addűt quinque. Non quòd ipsi huius errati autores fuerint, sed quod librariis potius sit adscribendum. Nam in numeris mendosissima reperitur Septuaginta æditio, quanquam is error, etiam tempore apostolorum in Græcis codicibus videatur fuisse. Verum de hoc iam dictum est. Græce igitur sic legitur, ἦσαν δὲ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐξ ἰακὼβ, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα. id est, Erant autē omnes animæ quæ ex Iacob natæ sunt, septuaginta quinque. Septuaginta vero animæ sunt, computato Iacob, vt notat etiam Auen Esra. Nam superius annumerauerat Iacob his, qui Ægyptum essent ingressi, quos & hic repetit eodem numero.

Impleuerunt terram.] ותמלא הארץ אתם Repleta est terra, ab ipsis. Verbum autem תמלא sine E punctis potuit legi in actiua significatione ac passiua. Verum hoc tempore notulæ subiectæ indicant passiue esse legendum. Itaque Septuaginta actiue interpretati sunt ἐπλήθυνε δὲ ἡ γῆ αὐτούς. Hoc est, Multiplicauit eos terra: quod certe, vt hypallage est, ita est obscurissimű, & quasi subabsurdum. Addunt vero Septuaginta, καὶ χυδαῖοι ἐγένοντο, id est, & copiosi facti sunt. Visumque est quibusdam χυδαῖοι in malam partem dictum esse ab ipsis interpretibus, quasi innuerent, Hebræos factos esse promiscuos, vulgares, ac viles, ita enim verbum significare potest, hoc ergo refellit Theodoritus his verbis. οὐχ ὥς τινὲς νενοήκασιν ἰδεϊστικῶς αὐτὸ τεθείκασιν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος δεδηλώκασιν. οὕτω γὰρ φασὶν ηὐξήνθησαν, ὡς κατὰ πάσης ἐκείνης ἐκχεθῆναι τῆς γῆς. οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν ἀκύλαν ἡρμήνευσαν, Hoc est, Non vt quidam existimant, in iniuriam interpretes transtulerunt χυδαῖοι ἐγένοντο, sed corű copiam significarunt: adeo enim inquiunt aucti sunt, vt per omnem terram illam effusi sint: atque eo modo etiam Aquila interpretatus est, hæc ille. Fuit autem Aquila teste Hieronymo, in explicanda verborum proprietate diligentior.

Vrbes Tabernaculorum.] ערי מסכנות. Vrbes tabernaculorum. Quanquam vero Hebraica vox tabernaculum significet, accipitur tamen hoc ab Hebræis, non pro tabernaculis, sed arcibus, ac præsidiis. Quod potissimum intellexerunt Septuaginta vertentes πόλεις ὀχυράς. Vrbes munitas: quam sententiam secutus est & alibi Hieronymus. Nam præter alia loca, Paralipomenon cap. viij. quod hic vertit vrbes tabernaculorum, ibi ciuitates munitissimas interpretatus est, vbi est ערים מסכנות Studiosissimi autem cuiusque est, veritatem ipsam, ac- F curate perquirere, & non ilico autores optimos reprendere, quod plerique faciunt. Itaque Hebræi ad labores & onera coacti, arces munitissimas, tutissimáque præsidia ædificarunt Pharaoni. Quem morem etiam hodie seruant principes, rusticos ad construenda mœnia, ac propugnacula cogentes. Quod autem narrat Nicolaus Hebraice haberi, vrbes thesaurorum, clarum est, esse falsum, est enim textus Hebraicus vt vertit Hieronymus, sed tabernacula, ab Hebræis, etiam præsidia atque arces vocantur: confirmatur à Philone hoc modo, οἱ δ' ἦσαν ἀποτεταγμένοι πρὸς οἰκιῶν καὶ τειχῶν καὶ πόλεων κατασκευάς. id est, Iudæi autem ad vrbes, domos, mœniáque ædificanda, à rege delegati sunt.

Oderunt filios Israël Aegyptij.] ויקצו בני ישראל. Et stomachabátur in filios Israël. Atque hæc quidem est sententia, quæ in contrarium à Septuaginta versa est, vt non Ægyptij Hebręos, sed Hebræi Ægyptios abhominarentur. ἐβδελύσσοντο οἱ αἰγύπτιοι ἀπὸ τῶν υἱῶν ἰσραήλ. id est, Vilipendebantur Ægyptij à filiis Israël, Nisi forte aliquid aliud innuunt, hoc est, Abhominationem patiebantur à filiis Israël: causa vero est quia Hebraica simpliciter sequuntur, nulla facta immutatione, quod tamen periculose fit.

Edificaueruntque vrbes Phiton & Ramesses.] His duabus vrbibus alteram addunt Septuaginta: quod certe non puto ab eis esse factum, sed ab eadem causa, quæ sæpius à me allata est. Nam ex vno loco facile in alterum, sententiæ transponuntur, vbi aliqua arriserit similitudo.

A tudo. Itaque quod erat superius positum Genesi cap. xlj. de vrbe Heliopoleos, superflue huc transpositum est in Græcorum codicibus. ᾠκοδόμησαν τήν τε πειθὼ, καὶ ῥαμεσσῆ, καὶ ὢν, ἥ ἐστιν ἡλίου πόλις, id est, Aedificauerunt & Pitho, & Ramessa, & On, quæ est ciuitas solis. Quod certe non potest esse verum, cum Heliopolis ante aduentum Hebræorum in Aegyptum, esset condita. Eradendum itaque hoc mendum in Græcis codicibus. Neque etiam Septuaginta interpretibus est adscribendum. Nam & sæpe alibi admonemur, eiusmodi additiones, non ab ipsis accidisse, sed aliis causis. Est autem maxime mirum quòd Origenes vir grauissimus, & qui sermonem Hebraicum non ignoraret, hunc errorem non modo non viderit, sed etiam secutus sit: quippe qui has tres vrbes mystice interpretatur, quæ apud eum copiosius videnda sunt, nos non commentarios teximus: hæc certe mihi maxime mira videri solent. Debuerat eum admonere habitam esse huius vrbis mentionem multis annis ante, quàm Hebræi ab Aegyptiis ad ædificia eo tempore compellerentur: neque tum ædificatá esse Heliopolim, cuius sacerdos iam supra trecentis annis elapsis, socer Ioseph fuerit.

In terræ operibus.] Verisimilior æditio Septuaginta & ad Hebraicam veritatem propensior, quæ habet, ובכל עבדה בשדה id est, Et opprimebant eos omni seruitute in agris, seu ruribus. illi καὶ τοῖς ἔργοις, τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις. Omnibus inquit operibus, quæ in agris fiunt. Clarum vero est, quid innuatur. Afferre enim ex agris cogebantur paleas & lapides, & cementum, atque aquam, & ad ipsa ædificia comportare. Non itaque placet, quod ait Iosephus, eos cogi solitos efferre stercora extra vrbem, ac fœces, & eiusmodi materias, quod tametsi verum esse potuerit, non tamen colligitur ex ipso cõtextu. At Philon & ipse Iudæus,
B in vita Moysi, εἰργάζοντο δὲ οἱ μὲν πηλὸν, εἰς πλίνθον σχηματίζοντες, οἱ δὲ πανταχόθεν ἄχυρα συγκομίζοντες, πλίνθου γὰρ ἄχυρα δεσμοί. Hoc est, Alij quidem lateres ex humo formabant, alij vndique paleas afferebant, eo quòd eæ aptæ ad solidandos lateres sint.

Ipsæ habent obstetricandi scientiam.] Hebraice aliquanto secus, tametsi sententia eódem recurrat. Neque enim ad scientiam ac peritiam refertur, sed robur, ac vires quibus essent præditæ mulieres Hebrææ, & obstetricum auxilio minime indigerẽt, hoc modo. כי חיות הנה Non sunt inquiunt Hebrææ sicut Aegyptiæ. Nam illæ sunt viuaces ac fortes, atque in hunc modum etiam exponit Auen Esra. כי יש להן כח חיים בלב, id est, Quia tenẽt robur viuax in corde. Præueniunt inquiunt nos, eo quòd mulieres robustissimæ sint, neque nostra ope indigeant. At neutrum commemorant Septuaginta, neque obstetricandi peritiam, neque robur ac fortitudinem.

Et quia timuerunt obstetrices Deum, ædificauit illis domos.] Quia eodem modo habent & Hebraica, non sunt aliter producenda. At vero æditio Septuaginta, tam male hunc locum deprauatum habet, vt nihil dici possit deprauatius. Non itaque verterunt, Deum eis domos ædificasse, sed eas sibi. Vtque intelligas eodem modo etiam olim se habuisse codices Græcos, proferam expositionem Theodoriti. Cum enim Septuaginta vertissent ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο αἱ μαῖαι τὸν θεὸν, ἐποίησαν δὲ ἑαυταῖς οἰκίας, Hoc est. Quoniam timuerunt obstetrices Deum, ædificarunt sibi domos, ille sic ea verba exponit. τοῦ φαραὼ κελεύσαντος διαφθείρειν τὰ ἄρρενα,
C ἐκεῖναι δι' εὐλάβειαν, τὸ ἀποφυγεῖν τὸ τῆς παιδοκτονίας οὐκ ἐδέχοντο νόμον οὗ δὴ χάριν, αὐταῖς ὁ θεὸς ἀμειβόμενος ἀφθονίαν αὐταῖς ἀγαθῶν ἐδωρήσατο. Hoc est, Cum iussisset Pharao interfici mares, illæ ob religionem, noluerunt infanticium exequi. Quamobrem remunerauit eas Deus, bonorum vbertate concessa. Innuit enim, eas sibi domos construxisse, hoc est omnium rerũ, quæ ad familiam gubernandam exiguntur, copiá habuisse. Confirmatur autem hoc ipsum autoritate Theodori, qui cum æditione Aquilæ ac Symmachi ac Theodotionis, emendauit codices Septuaginta: apud eum sic legimus, ἡ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνεία, τὴν ταχύτητα δοκεῖ σημαίνειν τῶν ἑβραίων γυναικῶν τὴν κατὰ τὸ τίκτειν φθάνουσαν τὴν παρουσίαν τῶν μαιῶν, & paulo infra, φανερώτερον ἡρμήνευσαν ἄλλοι ἑρμηνεῖς. οὐ γὰρ αἱ μαῖαι ἐποίησαν ἑαυταῖς οἰκίας, ὅπερ ἄν τις οἰηθείη κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα. ἀλλ' ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐταῖς οἴκους οὐ χειροποιήτους. ἀλλ' οἵους φησὶν ὁ Δαβὶδ οἶκος ἰσραὴλ εὐλογήσατε τὸν κύριον, hoc est, Septuaginta interpretatio, celeritatem videtur innuere Hebræarum mulierum, & earum præsentiam in pariendo, deinde. Clarius inquit, interpretati sunt alij interpretes. Non enim obstetrices fecerunt sibi domos, sed Deus fecit eis domos, non quidem manu factas, sed quales ait Dauid, Domus Israël benedicite dominum. Arbitror itaque ipse, non fuisse hunc lapsum ipsorum Septuaginta, sed potius quiduis aliud eũ intulisse. Nulla enim erat in contextu Hebraico obscuritas, vt illi tam in aperta & luculenta re laberentur. Quod autem exponunt Græci de domibus non manufactis, conuenit cum sententia Hebræorum, neque enim aliud hi sentiũt, quàm eas sortem inter filios Israël

accepisse,quod fusius explicatur à Nicolao. D

In flumen proiicite.] ,תשליכהו id est,Exponite eum, abiicite eum : de flumine nulla mentio. Ex eo autem quod contigit Mosi addidit flumen Hieronymus. Septuaginta tamen etiam ipsi flumen addiderunt, εἰς τὸν ποταμὸν ῥίψατε. In flumen proiicite.

CAPVT II.

PVerum elegantem.] ,טוב Formosum : quod non tam proprie Septuaginta reddiderunt ἀστεῖον, id est,vrbanum. Vna tamen omnium sententia est. Philon autem Iudæus in vita Moysi, Septuaginta secutus de ipso Mose sic scribit ex hoc loco accipiens, γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς, εὐθὺς ὄψιν ἐνέφαινεν ἀστειοτέραν, ἢ κατ' ἰδιώτην. ὡς καὶ τῶν τυραννικῶν κηρυγμάτων ἐφ' ὅσον οἷόν τε ἦν, τοὺς γονεῖς ἀλογῆσαι, hoc est, Natus itaque infans,mox vrbaniorem præ se ferat vultum, quàm quis de priuato homine suspicari posset : adeo vt parentes quantum possent tyranni edicta facile paruipenderent.

Fiscellam scirpeam.] ,תבת גמא id est, Arculam scirpeam,siue papyream, vt verterunt Septuaginta, θῖβιν παπύρου. Arcam ex papyro. Et forte verisimilius, eo quòd papyrus propria illius fluminis sit, at scirpus siue iuncus etiam reliquorum. Vsi sunt hoc loco Septuaginta vocabulo Hebraico,arcam exprimere volentes,neq; ipsam vocem immutarunt.arca enim Hebraice thebat dicitur. At illi inusitato apud Græcos nomine, eodem modo appellarunt θῖβιν. Quæ vox nusquam apud alios autores reperitur : atque hinc factum suspicor, quòd E
Philon Iudæus Hebraicæ linguæ imperitus, vt ex multis fit manifestum, totam hanc rem de fiscella scirpea omisit. Apud quem sic legitur, φοβηθέντες μὴ σωτηρίαν ἑνὶ μνώμενοι, πλείους ὄντες αὐτοὶ σὺν ἐκείνῳ παραπόλωνται, δεδακρυμένοι τὸν παῖδα ἐκτιθέασι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ καὶ στένοντες ἀπῄεσαν, hoc est, Verum cùm timerent ne dum vni salutem molirentur,plures cũ illo interirent,illachrymantes,puerum ad ipsam fluminis ripam exposuerunt, gementesq; recesserunt. Ecce de arcula nulla fit apud hunc mentio : credo quòd ignoraret quid esset thibi. Sequebatur enim Græcos codices: linguámque Hebræam eum ignorasse, multis ex locis colligitur. Quod autem asserit Origenes, thibin esse tegimen è papyro contextum, patet non esse verum,nam theba significat omnem arcam,siue papyream,siue ligneam. Arca enim Noë theba vocatur,quæ tamen non erat scyrpea.

In Papyrione.] ,סוף Quod tum papyrum significat, tum carectum, id est locum carycũ
Papyrio. plenum : quod hic papyrionem vocauit interpres, sepem scilicet & quasi syluam papyrorum. Septuaginta aliquanto dissimilius vertunt ἕλος hoc est,paludem : quanquam sententia eadem omnium sit. Auen Esra שם צמח נמצא סביב היאור נהר hoc est, Nomen fruticis est, qui circa fluminum ripas nascitur. Cognitus est autem Moses à filia Pharaonis, quod esset ex pueris Hebræorum,non tam quòd sciret à patre decretum esse, vt filij Hebræorum exponerentur,quàm quia vidit puerum circuncisum:atque hoc etiam indicant scriptores Græci,maxime Theodoritus,qui de hac re sic scribit, ἡ περιτομὴ τοῦτο δεδήλωκεν. ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς κατ' ἐκεῖνον χρόνον αἰγύπτιοι, οὐ περιετέμνοντο, ὕστερον δὲ τοὺς ἑβραίους ζηλώσαντες τὸν τῆς περιτομῆς ἀσπάσαντο νόμον, hoc est,Circuncisio hoc fecit manifestum. Atque hinc clarum est, ea tempestate non vsos circuncisione Ægyptios,postea Hebræos emulantes,eum ritum amplexi sunt. F

Vocauit nomen eius Moysem.] Cùm hoc nomen, à verbo Hebraico originẽ ducat masha, id est extraxit,atque inde fiat Mose, Patet corrupte proferri tam à Græcis, quàm Latinis
Moses. Moyses, cum Moses dicendum esset, quandoquidem & etymologia ita pronunciandum demonstret,& non alio modo proferatur Hebraice. Eadémque in hoc nomine corruptela,quæ & in cæteris nominibus. Obseruandum quoque quòd Philon, aliam etymologiam ei nomini accommodat,sic enim de hoc scribit, ὄνομα θεμένη μωσῆν ἐτοίμως, διὰ τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος αὐτὸν ἀνελέσθαι, τὸ γὰρ ὕδωρ μῶς ὀνομάζουσιν αἰγύπτιοι, id est, Noménque ei indidit Mose,eo quòd ex aqua extraxisset eum:nam Aegyptii mos aquam appellant. Esse quidem id potest, videtur tamen duci ab Hebraica etymologia. Auen Esra vocauit eũ Mose, תרגום מלשון מצרים בלשון הקדש ושמו בלשון מצרים מוניוס hoc est,Translatum est è lingua Aegyptiaca in linguam sanctam. Nomen autem eius Aegyptiace est Monios. Atque ita videtur conuenire cum Philone,à voce Aegyptia,non Hebraica inditum ei nomen. Sed in Hebræam & nomen versum est,& accommodatum ad suum etymon.

Ad Iethro patrem suum.] Quanta corruptela est in hoc nomine apud Latinos? Nõ enim
Iethro. Iethro scribitur hoc loco sed Reuel,quanquam idem vir,inferius etiam Iethro vocatus sit, patétque

A patétque hunc fuisse binominem. Non peccant idem Septuaginta, ῥαγουήλ. Erat autem is sacerdos Madian, qua regio versus Arabiam spectat, vt scribit Iosephus. Quadragenarius erat Moses, cum ad sacerdotem profugit. Elapsis autem alijs annis quadraginta, Deus illi apparuit, vt ad tam præclarum munus tunc assumeretur, cum per ætatem foret sapientior, & extincti in eo essent omnes mali affectus.

Iurauit Moyses.] ,ויאל id est, placuit aut voluit. At diuersius Septuaginta, καὶ κατῳκίσθη. Et habitauit Moyses, vel collocatus est. Sic eadem sententia à diuersis per diuersa verba exprimitur. Sed non ita propè tam à nostro interprete, quàm ab illis. Nam de iuramento nulla mentio.

Et cognouit eos.] Sic quoque Hebraice ,וידע אלהים Et cognouit Deus. At Septuaginta si fas est ita loqui, per ignorationem Hebraicæ grammaticæ, passiue protulerunt, καὶ ἐγνώσθη αὐτοῖς. Et cognitus est eis. Quod tamen longe aliud est. Nam illi, non satis tunc Deũ agnoscebant, quando ne sub Moyse quidem agnouerunt, sed Deus, eos respexit & vt suam plebem recognouit. Et de hoc quidem nulla controuersia esse potest.

CAPVT III.

I*Etro cognati sui.*] ,חתנו Quo nomine tametsi omnis affinitas significetur, dicendum tamen fuerat soceri sui, sicut & Septuaginta fecerunt, τὰ πρόβατα ἰοθὸρ
B τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ. Hoc est, Oues Iothor, soceri sui, licet nomen corrupte proferatur.

Ad interiora deserti.] ,אחר המדבר id est, Post desertum, vel retro in desertum. Septuaginta & ipsi ab Hieronymo non videntur discrepare, ὑπὸ τὴν ἔρημον. Sub desertum, hoc est interius, vt arbitror, & vt ait Philon in locum nemorosum atque herbis copiosum, apud quem sic legimus, ἐξάγων τὴν ποίμνην εἰς τόπον εὔυδρόν τε καὶ εὔχορτον, ἔνθα συνέβαινε καὶ πολλὴν πόας προβατευσίμου ἀναδίδοσθαι. γενόμενος οὖν πρός τινα νάπην, θέαμα τερατικώτατον ὁρᾷ. Hoc est, Cumque eduxisset gregem, in locum aquis irriguum, & floridum, vbi multa pecudibus herbarum exhibebatur copia, & in conuallem iam deuenisset, videt hic prodigiosum spectaculum. Et quæ apud eum sequuntur. In penitissimas ergo deserti partes sese contulisse scribit Moses, diuinitus fortasse promotum, vt in tanto secessu, rem mortalibus abstrusam videret. Vel ipse locum describit.

Apparuit ei dominus.] ,מלאך id est, Angelus. Miror quod Hieronymus & ab Hebraico dissentiat, & ipsis Septuaginta, qui & ipsi ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος, id est, Apparuit ei angelus. Philon quoque Iudæus ei angelum apparuisse confirmat dicens, ὡς αὐτῆς ὑποστάσεως εἰκόνα τοῦ ὄντος εἶναι, καλείσθω δὲ ἄγγελος ὅτι σχεδὸν τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι διήγγελλε. Quantum, inquit, quis suspicari posset, erat ea visio, atque præsentia eius qui est, vocetur autem angelus, eo quod quæ ventura essent, denunciabat. Atque ita & ipse videtur sentire, Deum sub figura angeli, Mosi se ostendisse, quod & omnes prope Græci patres cõfirmant. Siquidem Basilius plu-
C ribus nominibus, Dei filium in sacris litteris appellari scribit, è quibus & nomen angeli esse. Quippe qui patris consilia hominibus reuelauit. Qui & apud Esaiam magni consilij angelus vocatur, de qua re magnus Dionysius, de cælesti Hierarchia sic scribit, αὐτὸς ἔτι Ἰησοῦς, ὅτι κατὰ τὴν ἡμῶν σωστικὴν ἀγαθουργίαν, εἰς τὴν ἐκφαντορικὴν ἐλήλυθας τάξιν, ἄγγελος μεγάλης βουλῆς ἀνηγόρευται, καὶ γὰρ ὡς αὐτὸς ἀγγελοπρεπῶς φησιν, ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ πατρὸς ἀνήγγειλεν ἡμῖν. Hoc est. Ipse insuper IESVS, quia propter salutare nobis beneficium, in ordinem denunciantium descendit, angelus magni consilij est vocatus, etenim vt ipse angelice dixit, quæcũque audisset à patre, annũciauit nobis. Estq́ peculiaris apud theologos quæstio, num Deus an angelus cum Mose tum loqueretur, & cum montem Sinai postea conscendit. Nam is cũ Mose loquebatur, & qui alijs patribus apparuit, modo angelus, modo Deus vocatur. Sed quoniam hoc fusius à theologis tractatur, prætermittendum nobis est. Etenim potuit fieri vt sub præsentia angeli Deus sese ostenderet, & tamen per ea quæ fierent, esse Deus cognosceretur, vt habetur hoc lib. cap. xxiij. Vbi Deus alloquitur populum. Ecce ego mitto angelum meum, obserua eum, quia in medio eius sum. Deum enim, vti est, nemo vidit vnquã. Qui ne nominari quidem potest, nedum videri. Videmus autem hic, eundem appellari angelum & Deum, idque nomine illo tetragrammaton, quod in solum Deum potest competere. Nam vbi dicitur, cernens autem dominus, quòd pergeret ad videndum, Hebraice est nomen tetragrammaton. Alia quoque super hac re disseri possent, quæ vltro dimittun-

Christus angelus dictus.

Deus ne an angelus Mosi locutus sit in rubo.

tur. Itaque Hieronymus quòd vertit, Apparuit ei Deus, non angelus, hoc idem sentit, D
Deum, cum angelum fuisse, vt etiam ex toto capite colligitur. Sequitúrque non verbum, sed ipsam sententiam. Nam & Hebræi asserunt, hunc angelum, Deum esse. Erat tamen vertendum sicut & Septuaginta verterant, vt quilibet posset pro sua facultate super ea re meditari, Siquidem & angelum dicit beatus Stephanus Mosi apparuisse, Actuum capite nono.

Videbat quòd rubus arderet. Quanquam nulla dissonantia in ipsis autoribus sit, vt tamen clarius hoc fiat, proferam quæ de rubo in vita Mosis, scribit Philon, qui ampliauit istum locum. Is enim refert βάτος ἦν, ἀκανθῶδες φυτὸν, καὶ ἀσθενέστατον, οὗτος, οὐδενὸς πῦρ προσενέγκαντος, ἐξαίφνης ἀνακαίεται. καὶ περισχεθεὶς ὅλος ἐκ ῥίζης, εἰς ἀκρέμονα, πολλῇ φλογὶ καθάπερ ἀπὸ τινὸς πηγῆς ἀνομβρούσης, διέμενε σῶος, οὐ κατακαιόμενος, οἷά τις ἀπαθὴς οὐσία, καὶ οὐχ ὕλη πυρὸς αὐτὸς ὤν, ἀλλὰ τροφῇ χρώμενος τῷ πυρὶ, κατὰ δὲ μέσην τὴν φλόγα μορφὴ περικαλλεστάτη τῶν ὁρατῶν ἐμφερὴς οὐδενὶ, θεοειδέστατον ἄγαλμα. Erat ibi, inquit, rubus, plantula videlicet spinosa ac debilissima, atque ea, à nemine, admoto igne, repente tota accendi visa est. Quam cùm ignis radicitus occupasset, & ingenti flamma omnes ramos ac cacumen teneret, ea tamen perinde manebat illesa, ac si superne fons delaberetur, incendiúmque reprimeret, & quasi materia incorruptibilis esset, non ea esset igni pabulum, sed contra ea nutriretur ab igne. In media vero flamma, forma præstantissima visa est, quæ nulli harum rerum quæ videntur, esset similis, Diuinissimum simulachrum. Huc vsque Philon. Quapropter patet, quo modo hoc intelligendum sit, quod de accensa rubo hoc loco scribitur. Quæ quia vehementer placent, non sunt alia proferenda. Ardere rubus visa est, quia natura diuinitatis, igni solet in sacris litteris comparari, tum propter eius inter cætera elementa excellentiam, tum quia illa natura lucidissima est, & procul ab omni caligine sequestrata, tum quia eius operatio, igni est simillima, celeriter, scilicet omnia conficiens, & alia quidem purgans, alia penitus absumens. Sub hac specie, Deus Moysi visus est. Græci quoque aliam afferunt rationem, cur sub rubi ardentis specie videri Deus voluerit. Nulla scilicet Deo figura est, nullisque lineamentis exprimi potest, ergo si se sub ardente rubo ostendisset, non erat futurum, vt Hebræi occasionem inde eius figuræ depingendæ sumerent, & in errores pessimos corruerent. Nam rubus ardens nullam exhibebat figuram, quam quisquam Deo conuenire posse putaret: quanquam Philon scribit in media illa flamma, Deum esse conspectum. Verum de hoc nulla in contextu fit mentio, sed vocem tantummodo vocantis auditam esse. Nam cùm dicitur apparuit ei, magis ad vocem pertinet. Sed verisimile est, aliquam præsentiam eum in igne vidisse. Neque tamen hoc impedit, quin expositio Græcorum optima sit. Nam nulla illius qui Mosi apparuerit traditur figura.

Rubus.

Non comburetur.] Hebraice ἐμφατικώτερον. איננו אכל Hoc est, Non deuorabatur, non exedebatur, à verbo אכל id est, comedit, deuorauit. Græce quoque venustissime per antonomasian, idem significatur ἡ βάτος ἐκαίετο, καὶ οὐ κατεκαίετο. Quod fortasse Latine posset verti, vrebatur, sed non exurebatur. F

Imolabis Deo super montem istum.] תעבדון id est, Seruietis, adorabitis, ad plures ergo spectat: & ad omne adorationis genus: sicut verterunt etiam Septuaginta καὶ λατρεύσετε τῷ θεῷ, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, & adorabitis Deum in monte isto. Nam habad Hebraice, omnem diuinum cultum significat, nõ tantum immolationem. Prædicit ergo Deus fore, vt omnis Hebræorum multitudo Ægypto egressa, eum ad montem illum adoratura sit.

Ego sum qui sum.] אהיה אשר אהיה id est, Ero qui ero. Per futurum pronunciatur Hebraice. Futura tamẽ pro præteritis ac præsentibus solent vsurpari in hac lingua, sicut & lingua Italica, & aliis quamplurimis. Neq; certe aliud est, quàm quod vertit Hieronymus & Septuaginta, qui etiam per præsens locuti sunt ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Notatur autem non solum à Christianis, sed etiá gentilibus maxime Platonicis, Dei nomen esse, qui est, eo quòd is sit, omnis essentiæ, omnisque vitæ plenitudo, & ab eo omnia viuant ab eo profecta, vt & quòd essent post ortum, & quod orirentur ille fuerit causa. De quo apud Ægyptios, in templis erat scriptum ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὂν καὶ ἐσόμενον, τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς πω θνητὸς ἀπεκάλυψε. id est, Ego sum quod fuit, quod est, quódque futurum est, velum meum nemo vnquam reuelauit: Credóque ex hoc Exodi loco, eos accepisse, præsertim cùm Mercurius eius sententiæ vt existimo autor, non modo tempestate Mosi proximus fuerit, sed etiam simillima in multis & sacris litteris consentanea scripserit. De hac eadem re Gregorius eximius theologus

Qui est, cur Dei nomẽ.

θεὸς ἦν

Θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται, μᾶλλον δὲ ἔστιν ἀεί. τὸ γὰρ ἦν καὶ ἔσται, τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ, ὢν ἀεί. καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει τῷ Μωϋσῇ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι, μήτε ἀρξάμενον μήτε παυσόμενον. οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἄπειρον, καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπῖπτον ἔννοιαν καὶ χρόνου καὶ φύσεως. Hoc est, Deus, inquit, fuit quidem semper, estque & erit. Imo vero semper est. Nam fuit, aut erit, diuisiones sunt fluxæ naturæ, & temporis cui subiicimur nos. At Deus semper est. Quo nomine ipse seipsum appellauit, cùm Moysen alloqueretur in mõte. Totum enim in se ipsum esse complectitur, quod neque cœpit vnquam, neque desinet, quasi quoddam essentiæ pelagus infinitum, & immensum, omnem & naturæ & temporis rationem transcendens. Dionysius quoque ille magnus, & vere diuina & apostolica sapientia plenus, de hoc ipso, inquit, οὐ ποσὸν ἐστὶν ὤν, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ ἀπεριορίστως ὅλον ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν τὸ εἶναι, καὶ προειληφώς. Appellauit, inquit, seipsum, qui est, non enim secundum aliquam quantitatem ac dimensionem est, sed simpliciter, & interminabiliter, totum esse in se comprendens. Thales quoque Milesius, interrogatus quid esset diuinitas, respondisse fertur τὸ μήτε ἀρχὴν ἔφη, ἔχον, μήτε τέλος. id est, Quod neque principium habet, neque finem. Plato quoque vir eminentissimi ingenij, mortales quasi reprendit, quod futurum aut præteritum tempus, diuinæ naturæ accommodarent, eadem propè quæ & Dionysius & Gregorius, in Timæo scribens. τὸ ἦν καὶ ἔσται, χρόνου γεγονότα εἴδη, ἃ δὴ καὶ λανθάνοντες ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν φέρομεν οὐκ ὀρθῶς, τὸ δὲ, τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει, τὸ δὲ ἦν καὶ ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν. id est, Fuit aut erit, temporis spe-
B cies sunt, quas temporis partes, nos per inscitiam, sempiternæ naturæ attribuimus. Non satis recte ac rationabiliter. Et siquidem tantum competit, & secundum veram rationem, tempus præsens, illæ vero diuisiones, naturæ, quæ tempori subiecta est. Hæc ille. Appellat ergo se id quod est, propterea quod ante omnia ac supra omnia est, quod ab omnibus gentibus ac religionibus est cognitum. Proclus enim & ipse gentilis, Christianos fortasse secutus de ea natura ait: πάντων τῶν ὁπωσοῦν τοῦ ἀγαθοῦ μετεχόντων ἡγεῖται τὸ πρώτως ἀγαθὸν, καὶ ὃ μηδέν ἐστιν ἄλλο ἢ ἀγαθόν. id est, Omnibus quæ quoquo modo bonum participant, excellit ac præstat, quod primo bonum est, & quod non est aliud, quàm ipsum bonum. Cui etiam Iamblichus consone de eadem natura sic loquitur, ἔστι δὲ οὖν τἀγαθὸν, τό τε ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, καὶ τὸ κατ' οὐσίαν ὑπάρχον, ἐκείνην λέγω τὴν οὐσίαν τὴν πρεσβυτάτην, καὶ τιμιωτάτην, καὶ καθ' αὑτὴν οὖσαν. Est igitur, inquit, bonum, id quod supra essentiam est, & quod secundum essentiam, Illam dico essentiam, quæ primæua est, & præclarissima, & per se existit. Non fuit ergo absurdum, hæc ex gentilibus theologis proferre, vt sit perspicuum, quàm proprie, quam vere, Deus appellarit se, qui est, & quam sapienter Septuaginta & Hieronymus per præsens extulerunt, quod secundum idioma Hebraicum pronunciabatur per futurum. Omittimus hoc loco multa quæ ab Hebræis & Latinis super nomen tetragrammaton differuntur. Consilium enim nobis fuit, omittere quæ minus necessaria viderentur. Cum præsertim de eo nomine satis nobis dissertum sit in libro contra cabalisticas superstitiones. Scire vero omnes volumus burgensem, virum alioqui in litteris He-
C braicis doctissimum, virumque optimum, mea quidem sententia hoc loco non attigisse, cuius expositio postea citabitur. Duoque in eo mihi carpenda visa sunt, primum quòd cùm esset Hebraici sermonis peritus, non animaduerterit eius linguæ proprietatem: deinde quod Auen Esræ, atque aliorum multorum Hebræorum sequatur expositionem, quæ certe minime vera est. Primum quod diximus, sermonis Hebraici proprium esse, futura pro præsentibus vsurpare, adeo clarum est, vt nihil ferè notius sit, exempla tamen proferamus. Iob capite primo vbi in nostra æditione habetur, Vnde venis? Hebraice est מאין תבוא quæ si Latine reddenda sunt, dicendum esset vnde venies, quo nihil esset absurdius, etiam apud Hebræos. Genesis quoque capite trigesimoseptimo, vbi Latine dicitur de Ioseph, inuenisse eum errantem, quendam virum, qui eum hoc modo interrogauit, מה תבקש quod si Latine reddas, dices, quid quæres, quid vestigabis. patet tamen de præsenti interrogationem fieri, innumerabiliáque alia dimittuntur exempla, ne in re manifesta tempus conteramus. Potuit ergo hoc non vidisse Burgensis? deinde non animaduertit etiam Septuaginta interpretes, viros sapientissimos vtriusque linguæ intelligentes proprietatem vertisse, qui est, & non qui erit, vel qui ero: quorum interpretationem approbauit etiam Philon Iudæus, vir & ipse Græce doctissimus, qui hunc locum in vita Moysi exponens scribit. Ἐὰν οὖν φησι πυνθάνωνταί τι τὸ ὄνομα τοῦ πέμψαντι, μηδ' αὐτὸς εἰπεῖν ἔχω. ἆρ' οὐ δόξω διαπατᾶν, ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον λέγε φησὶν αὐτοῖς

ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. ἵνα μαθόντες διαφορὰν ὄντος τε καὶ μὴ ὄντος, προσαναδιδαχθῶσιν, ὡς οὐδὲν ὄνομα τὸ παράπαν ἐπ' ἐμοῦ κυριολογεῖται, ᾧ μόνῳ πρόσεστι τὸ εἶναι. Hoc eſt, Dixit Moyſes, at ſi, inquit, percunctati ex me fuerint, quod nomen ei ſit, qui me miſerit, eiſque dixero, ne me quidem poſſe hoc explicare, nónne eos circunuenire ac fallere videbor? Tum Deus, reſponde, inquit, quòd ego ſum ille qui eſt, vt intelligant quantum inter eum qui eſt, & qui non eſt, interſit: doceantur inſuper nullum mihi proprie nomen conuenire, qui ſolus habeo, ipſum eſſe, atque hæc Philon. Sciendum etiam illud eſt quòd nomen tetragrammaton, quod proprium Dei nomen eſſe exiſtimatur, & quod apud Hebræos quaſi proferri non poteſt, non eſt alia vox, non aliud nomē, quàm id de quo diſſeritur hic id eſt, qui eſt. Quod Græce melius ὁ ὤν. Eſt enim vox futuri temporis verbi ſubſtantiui. Nam prima vox eius verbi eſt: היה hoc eſt, fuit: cui in futuro tertiæ perſonæ additur iod, fitq́; , יהיה id eſt erit: atque ipſum eſt nomen tetragrammaton, duntaxat protracta iod, vt fiat vau. Putóque olim loco eius quod nunc eſt vau, fuiſſe iod: faciliſque eſt a iod, ad vau tranſitus, propter maximam affinitatem. Atque ex hoc Exodi loco, natum puto nomen tetragrammaton. Nomen ſcilicet, quo ſeipſam diuinitas appellauit, ab eſſendo: quanquam eo in libro Geneſeos vſus ſit Moſes: vtq́; hoc clarius percipias, vbi in noſtra æditione habetur, Dixitque iterum Dominus ad Moſen, Dominus deus patrum veſtrorū, Deus Abraham, Deus Iſaac &c. Hebraice in ipſo exordio ponitur יהוה hoc eſt, nomen tetragrammaton, id eſt, qui eſt Deus patrum noſtrorum: deinde ſubdit, hoc nomen mihi eſt in æternum. Neque de alio nomine intelligit, quam eo, quod expoſuerat Moſi ſcilicet, qui eſt. Nomen ergo tetragrammaton tempus futurum eſt E verbi ſubſtantiui, ſub ea forma quam expoſuimus. Atque idem eſt, vbi dixit ero qui ero, & ipſum nomen quadrilitterum. Nam ſi ipſum interpretari voluerimus, dicemus, qui eſt, vel erit, ſine relatiuo: quod fit ſecundum idioma Hebraicum, in quo relatiua ſæpe dimittuntur: hæc dico non ignorans Hieronymū tanquam duo diuerſa nomina ponere nomen tetragrammaton, & qui eſt, ſed ſi quis prudentiſſime conſiderarit, inueniet hæc vera eſſe, conſentiente etiam Theodorito apud Græcos, qui Syriace & Hebraice erat peritiſſimus. Si hæc ergo vera ſunt, vt certe ſunt, nō erat cur damnaret noſtram æditionem Burgenſis hoc loco. Damnata enim noſtra æditione, damnatur æditio Septuaginta, qui ſapientiſſime húc locum reddiderunt per præſens: quamobrem clariſſimum eſt, quam laudabiliter, quam rectè expoſuerint hunc locum, ſanctiſſimi noſtri interpretes tam Græci quàm Latini. Ex his quoque cognoſcitur, quàm commentitia ſit expoſitio quorundam Hebræorum, quos ſequitur Burgenſis, qui exponunt, Ero qui ero, ero cum eis, qui ero illorum Deus, quæ liquet quàm abſurda ſint & Hebraicis commentis ſimilia: neque enim ſunt omnia admittenda, quæ finguntur ab ea gente, quo vitio fœdiſſime plerique reſperſi ſunt, vt quicquid apud Hebræos inueniant, ſit eis oraculum, præſertim hi, qui cabaliſticis delyramentis ſunt addicti.

Tetragrammaton.

Vocauit nos.] נקרה עלינו Occurrit nobis. Sunt enim ſimillima apud Hebræos vocandi verbum, & id quod ſignat occurrit: ideo etiam Septuaginta ſicut & Hieronymus προσκέκληται ἡμᾶς. Aduocauit nos. Auen Eſra. נפגש id eſt, occurrit. Chaldaica quoque æditio: dominus, inquit, אתקרי עלנא apparuit nobis. F

Niſi in manu valida.] ולא ביד חוקה Et non in manu forti. Sic & Chaldaica, ולא מן קדם דחילא תקפא, id eſt. Et non prius, quàm robur meum comprendat eum vel tangat. Sic exponunt reliqui Hebræi. Rabi Salomon. עד שאני אין מריע ידי החוקה לא יתן אתכם hoc eſt, quouſque meam manum robuſtam notam ei non fecero, non permittet vos ire. Vt ipſe Deus paulo poſt infert. In manu ergo valida, id eſt, robore, potentia, vt non dimiſſurus ſit Hebræos, niſi maximis prodigiis cōſpectis, niſi cognita diuina potentia: niſi ambiente Hebræos exercitu cæleſti, vt eos ab Ægyptiis tueatur: niſi maximis ſint Ægyptij calamitatibus oppreſſi.

CAPVT IIII.

MItte quem miſſurus es.] שלח נא ביד תשלח Mitte obſecro per manum cuius mittes. Conſentiuntque omnes ſentire eum de Aaron, qui poſſet, & ſciret loqui. Sicut & Septuaginta ſentire videntur. δέομαι κύριε προχείρισαι ἄλλον δυνάμενον, ὃν ἀποστελεῖς. hoc eſt, Obſecro domine adhibe alium qui poſſit, quem mittas. Æditio quoque Chaldaica & ipſe ferè in eandem ſententiam יהוה שלח כען ביד מן דכשר למשלח hoc eſt, Obſecro domine mitte nunc per manum eius, quem decet mitti. Atq; itaq; interpre-

A interpretantur omnes Hebræi. Rabi Salomon ביד שליח שתרצה ביד אחר שתרצה hoc est, Per manum eius, quem parasti mittere, siue per manum alterius, quem tu volueris. Notat auté hic Auen Esra, vt in libro Ezechiel scribitur, Deum ante Mosem alios etiam misisse prophetas, qui populum Israël erudirent, atque ex his quempiam voluisse hic intelligere Mosem, siue Aaron, siue alium. Quod autem hoc tribuitur redemptori, dicam certe quod sentio, nō fieri pie, sed magis superstitiose, hoc enim est extorquere diuinas litteras. Medium iter tenendum est, & Messiæ tribuenda sunt, quæ eius sunt, & quæ aliorum alijs. Quæ res si confundatur, fieri sine maximo flagitio non poterit. Qui enim quod de Messia scribitur, ad alias torquet personas, is certe & impius est, & malignos Iudæos imitatur: qui vero quæ de alijs dicuntur, ei tribuit, is in eorum numerum referendus est, qui superstitiosi sunt, & imperite has litteras interpretantur. Hæc tamen dico, vt semper recipiamus & approbemus, quidquid diuini scriptores prodiderunt, ne quorundam stultam & barbaram audaciam imitemur. *Mitte quē misß nō posse Christo tribui.*

Eris ei in his quæ ad Deum pertinent.] Modestiæ causa tam Hieron. quàm Septuaginta noluerunt penitus hoc loco sequi textum Hebraicum in quo est. ואתה תהיה לו לאלהים Et eris ei in Deum. Septuaginta verò, σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν θεόν. Tu autem eris ei, quæ ad Deum pertinent. Quod etiam fecit æditio Chaldaica, ואת תהי ליה לרב id est, Et tu eris ei in magistrū, siue principem. Atque hoc patet qua causa factū sit. Quod tamen in sequentibus nec Hieronymus nec Septuaginta curasse videntur.

B *Occurrit ei dominus.*] Etiam illud Septuaginta sapienter alio modo verterunt συνήντησεν αὐτῷ ἄγγελος κυρίου. Occurrit ei angelus domini: licet contextus habeat vt vertit Hieronymus. Nam promiscue loquuntur sacræ litteræ, eodem nomine tum Deum, tum angelos appellantes. Atque hoc longe est honestius, vt vertunt Septuaginta, quod & Chaldaica fecit æditio, quæ & ipsa habet וערע ביה מלאכא hoc est, Et occurrit ei angelus domini. Tolerari enim potest, vt angelus sumpta viri forma minaretur Mosi: at de Deo, non posset sine perturbatione id cogitari. Hoc modo exponunt omnes propè Hebræi: cæteri interpretes alij Deum, alij angelum verterunt. De qua re etiam Theodoritus scribit. οὐχ ὁρῶ πῶς ἄγγελος ἀπελεῖν ἠβούλετο τὸν μωσῆ, ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους ἑρμηνευτὰς ὁ κύριος, πλὴν εἰ μήτις ὅπερ ἀληθές ἐστιν, εἴποι ὅτι ὁ μὲν μωσῆς ὑπόμισεν τὸν θεὸν ὀργίζεσθαι αὐτῷ ἐπειδὴ τὸν λαὸν ἔμελλε πρὸς αὐτὸν ἀναγαγεῖν, καὶ γυναῖκα καὶ τέκνα ἀπέφερε εἰς αἴγυπτον διὸ δὴ καὶ ἀπέπεμψεν αὖθις τὰ φίλτατα πρὸς τὸν πενθερόν. hoc est, Non video quamobrem angelus voluerit occidere Mosen: aut secundum alios interpretes Deus. Fortasse dicendum est, quòd Moses putarit Deū sibi esse iratum, quod cùm esset populum ad illum ducturus, vxorem & filios secum afferret in Ægyptum, ideo transmisit statim carissima pignora ad socerum, hæc quidem ille. Nō defuerunt igitur ex his, qui Deum etiam interpretati essent.

Tetigit pedes eius.] Eodem etiam modo Hebraice. Quod Rabi Salomon interpretatur, proiecisse eam coram Mose, præputiū. Nam illud aperte refertur ad Sephoram, quæ proiecit ante Mosen præputium, dixitque: Sponsus sanguinum tu mihi es. Septuaginta innuūt

C nescio quid aliud προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ, cecidit ad pedes eius: & dixit quod nescio an verum sit, eam contigisse pedes Mosi, & quasi supplicasse, & veneratam fuisse.

Sponsus sanguinum.] Mira varietas apud Septuaginta. Qui pro eo quod est sponsus. Verterunt ἔστη. hoc est, stetit: sic enim tota sententia habet, ἔστη τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. id est, Stetit sanguis circuncisionis pueri mei. Quod suspicari non possum vnde sumptum sit: quando ne ex æquiuocatione & amphibologia quidem contigit. Vnicum enim est eius vocis significatum: propterea & reliquum huius periodi absurde apud eos sese habet. Et sententia quidem satis manifesta est, vt exponit Nicolaus. Vnum illud est annotandum dici sanguinum de more linguæ Hebraicæ, quæ sanguines ponit pro sanguine, vt illud, Vox sanguinum fratris tui, cum sanguinis apud nos dicendum sit.

Et recessit ab eo.] Mira hoc loco hallucinatio Nicolai, qui cùm sciret Hebraice, non viderit, hoc non referri ad Sephoram vt ille existimat, quæ indignata, à Mose recesserit: nam verbum Hebraicum masculina vox est, non fœminina. Rabi quoque Salomon, quem ille sequebatur, exponit recessit, inquit, המלאך ממנו id est, Angelus ab eo. Recessit ergo à Mose angelus, non Sephora à Mose: dimittitur autem hoc totum à Septuaginta.

Et audierunt.] וישמעו Et audierunt. Septuaginta legisse videntur וישמחו id est, Et lætati sunt, eo quòd loco audierunt, verterūt ἐχάρη ὁ λαὸς, id est, Et lætatus est populus. Estq; inter

vtrunque verbum,non mediocris similitudo.Nam שמח quòd lætari significat, simillimum D
est huic שמע id est,audiuit,atque alterum pro altero Septuaginta legisse videntur.

CAPVT V.

QVare sollicitatis populum ab operibus eorum.] תפריעו את העם hoc est, Vacare facitis. Idem quidem innuit Hieronymus,sed obscurius. Septuaginta vero per aliud verbum, idem significant διαστρέφετε τὸν λαὸν, ἀπὸ τῶν ἔργων. Auertitis populum ab operibus. Hebraice igitur hæc sententia innuitur. Quare populũ subleuatis & falsis persuasionibus imbuitis? interímque opera intermittuntur, pendent machinæ interruptæ,conaminíque eum ab hoc seruitio auocare?

Quanto magis si ei requiem dederimus.] והשבתם אתם מסבלתם hoc est, Populus, inquit, tam multus est,& eis ocij copiam datis:aut,Cùm multus sit populus, reuocabitísne eos à laboribus eorum?At alio modo hoc efferunt Septuaginta μὴ οὖν καταπαύσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἔργων. Ne igitur quiescere permittamus eos ab operibus. Atque ita diuerse omnes protulerunt,cum Hebraica veritas habeat vt nos citauimus.

CAPVT VI.

IN Deo omnipotenti.] באל שדי In Deo omnipotenti. Quod non ita proprie Septuaginta θεὸς ὢν αὐτῶν, cùm essem Deus ipsorũ. Exponitur autem hoc ab Hebræis sicut late scribit Nicolaus,& vt clarum per se est.Rabi Salomon אמרתי להם E
ואני אל שדי Et dixit eis me esse Deum illum omnipotentem.

Nomen meum adonai non indicaui.] ושמי יהוה Et nomen meum tetragrammaton. Non adonai.Hieronymus Hebræorum morem secutus est,qui nomen illud diuinum, vt sæpius diximus,non sua voce,pronunciant,sed aliena,scilicet Adonai:dicunt enim id,vel non posse,vel non conuenire proferri : ideo etiam Septuaginta, per aliud nomen ipsum exposuerunt,scilicet κύριος,cùm ne hoc etiam quadret.

Non indicaui eis.] Hoc satis apertum est,quo pacto sit intelligendum, nulláque est inter omnes tum Hebræos tum Græcos tum Latinos interpretes dissonantia. Quæ autem de nomine tetragrammaton, ab Hebræis traduntur ne Græci etiam patres ignorarunt, doctissimúsque Theodoritus copiose de hac re scribit. Neque ab re est,totam eius expositionem huc afferre, quia optima est διδάσκει ἔφη, πόσης τιμῆς καὶ εὐμενείας ἠξίωσεν. ὃ γὰρ τοῖς πατριάρχαις οὐκ ἐδήλωσεν ὄνομα, τοῦτο αὐτῷ δῆλον ἐποίησεν. ἔφη γὰρ πρὸς αὐτόν. ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. τοῦτο δὲ παρ' ἑβραίοις ἄφραστον ὀνομάζεται. ἀπείρηται γὰρ αὐτοῖς τοῦτο διὰ τῆς γλώττης προφέρειν. γράφεται δὲ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων, διὸ καὶ τετράγραμμον αὐτὸ λέγουσι, τοῦτο καὶ τῷ πετάλῳ ἐπεγέγραπτο τῷ χρυσῷ, ὃ τῷ μετώπῳ τοῦ ἀρχιερέως ἐπετίθετο, τῇ ταινίᾳ τῆς κεφαλῆς περὶ; δεσμούμενον. καλοῦσι δὲ αὐτὸ σαμαρεῖται μὲν ιαμέ. ἰουδαῖοι δὲ αἰά. ἔστι δὲ τέσσαρα γράμματα τοῦ ὀνόματος ταῦτα. ἰὼδ, ἄλφ, οὐάλε. τὸ δὲ ἀϊδίου ζωῆς καὶ ἀΐδιον εἶναι τὸν θεόν. σημαντικὸν τὸ ὄνομα. τοῦτο τοίνυν φησὶ τὸ ὄνομα οὐ δὲ τοῖς περὶ τὸν F
ἀβραὰμ ἀπεκάλυψα. ἀλλά σοι πάντως ποδ. ἐπειδὴ μὴ ἦν καιρὸς εἰπεῖν τοῖς πατριάρχαις τὸ ὄνομα, ὃ ἐχώριζεν τὸν θεὸν τῶν εἰδώλων. ἐπειδὴ γὰρ καὶ οἱ δαίμονες θεοὶ καὶ κύριοι ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν θεραπευόντων αὐτούς. τὸ τετράγραμμον ὄνομα ἔδωκεν ὁ θεός. τὸ τότε ἀνέκφραστον τοῖς πιστοῖς. id est,Docet quanto honore quantáque beneficentia dignus esse meruerit. Quod enim patriarchis nomen non explicuit,clarum ei fecit.Dixerat enim ad eum, Ego sum qui est. Est autem hoc apud Hebræos innominabile. Prohibitum enim eis est, ne ore suo ipsum proferrent. Scribitur autem quatuor litteris, ideo & quadrilitterum appellant. Idem & aureæ laminæ solebat inscribi,quæ vitta capitis,fronti summi pontificis alligabatur. Vocatur à Samaritis Meniame,ab Hebræis aia.Quatuor litteræ quibus scribitur hæ sunt,iod,he,vau,he. Cúmque per id significetur esse Deum sempiternum,ipsum dicit,se ne Abrahæ quidem reuelasse. Non enim commodum tunc erat aperire patriarchis nomen, quod separabat Deum ab idolis. Siquidem cùm etiam dæmones,dij,& domini à suis cultoribus vocarentur,dedit Deus nomen,quadrilitterum quod fidelibus tunc erat innominabile.

De nomine tetragrammaton.

Incircuncisus labiis.] Quamuis eo etiam modo habeant Hebraica, hoc tamen intelligendum est,secundum Septuaginta,qui vertunt, Ego sum, inquit, ἄλογος. Careo sermone, desunt mihi verba, quasi balbus sum, & labia mea sunt pinguia, non est caro execta, quæ orationem impedit.

Anni

A *Anni vitæ Chaat cxxxiij.*] Sicut & Hebraice. שלש ושלשים ומאת At huic numero apud Septuaginta desunt tres: sic enim habent, τὰ ἔτη τῆς ζωῆς χαὰθ ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη, id est, Anni vitæ Chaat, centum triginta. Eadémq; fuit in hoc labendi ratio, quæ & in cæteris aliorum annis, vt magis ascribatur scriptoribus & vetustati, quæ omnia solet immutare, quàm interpretibus. Faciléque est hoc intellectu, vel hebetissimis.

Patruelem suam.] Hoc est, Filiam patrui. At Hebræi דדתו. Dicunt significare ipsius patrui sororem. Puto vero Hieron. per patruelem intellexisse patrui sororem, hoc est matertera m. Iocabet igitur vt habetur Numeri 26. soror erat Cahat patris Hamram. Non videtur igitur verum, quod dicit Burgensis, hanc fuisse auiam ipsi Hamram. Locus enim is refragatur. Septuaginta non dissentiunt à nostra æditione, ἔλαβεν ἀμβρὰμ τὴν ἰωχαβὲθ θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ πατρός. Sed ea vt dixi non filia, sed soror patrui.

CAPVT VII.

Rcana quædam.] בלהטיהם, Quod variis modis interpretari solet, Septuaginta in vniuersum omnem incantationem & præstigium intellexerunt. φαρμακείαις αὐτῶν, Quæ vox sonat præstigium & veneficium. Chaldaicè autem aliud innuitur, per susurrationes scilicet & verba, præstigiatores illos operatos esse. Sic legitur Chaldaice, ועבדו אף אינון חרשי מצראי ברל חשי חון hoc est, Fecerũt etiam

B incantatores, suis susurrationibus. Atque ita etiam interpretatus est Rabi Salomon. Neq; quicquam aliud super hac re memoriæ proditum apud scriptores comperimus. Et quoniá vox Hebraica hoc loco sonat etiam fulgorem gladij, ac nitorem, & per hanc dicuntur perfecisse suas præstigias illi, non erit forte absurdum, si de eo genere incantationis quod fit per fulgorem armorum intelligamus. Extat enim & apud Ezechielem, huius vaticinij & incantationis mentio, quæ fit per fulgorem armorum. Quoniam vero obliterata hæc sunt, ideo non satis intelligi solent, Philon Iudæus, latius hunc locum explicat, eius verba producamus, πάντων οὖν τῶν δυνατῶν συῤῥυέντων εἰς τὰ βασίλεια, λαβὼν τὴν βακτηρίαν ὁ μώσεως ἀδελφὸς, καὶ κατασείσας μάλα ἐπιδεικτικῶς, εἰς τοὔδαφος ῥίπτει, καὶ ἡ μὲν, δράκων αὐτίκα γίνεται. οἱ δ' ἐν κύκλῳ κατεθεῶντο καὶ ἅμα θαυμαστικῶς ἔχοντες. ὑπὸ δέους ἔξω χωροῦντες, ἀπέφευγον. σοφισταὶ δὲ ὅσοι καὶ μάγοι παρετυγχάνοντες, τί καταπλήττεσθε εἶπον, οὐ δ' ἡμεῖς τῶν τοιούτων ἀμελετήτως ἔχομεν, ἀλλὰ χρώμεθα τέχνῃ δημιουργῷ τῶν ὁμοίων. εἶθ' ἑκάστου, τὴν βακτηρίαν ἣν εἶχε ῥίψαντος, δρακόντων πλῆθος ἦν, καὶ περὶ ἕνα τὸν πρῶτον εἱλοῦντο. ὁ δ' ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος διαναστὰς πρὸς ὕψος, τὰ μὲν στέρνα εὐρύνει, τὸ δὲ στόμα διοίξας, ὁλκοῦ πνεύματος ῥύμῃ βιαιοτάτῃ καθάπερ βόλον ἰχθύων πάντας ἐν κύκλῳ σαγηνεύσας ἐπισπᾶται, καὶ καταπιὼν, εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν τῆς βακτηρίας μετέβαλεν, Hoc est, Cumque omnes præpotentes ad regiam confluxissent, tum frater Mosis sumptam virgam maxima cum expressione in terram proiecit. Atque ea quidem mox in draconem versa est. Qui autem circunstarent, rem omnem non sine maxima admiratione intuebantur, & præ formidine fugam quoque arripuerunt. Sapientes autem & magi

C qui tum forte aderant, Cur stupetis inquiunt? Nam neque nos non possumus hæc facere. Artem denique eam profitemur, quæ hæc faciendi vim habeat. Ac dicto citius, cùm singuli suas virgas proiecissent, facta est draconum multitudo, omnes tamen circa illum primum vertebantur. Qui paululum immoratus, mox pectus ac totum corpus, arduus erexit. Patefactóque ore, & spiritu violentissimo attracto, omnes tanquam pisces in saginam ad se attraxit. Quibus deuoratis, in pristinam naturam quæ virga erat reuersus est, hæc ille.

CAPVT VIII.

N immensos aggeres.] Hoc modo sapientissime mutàuit locutionem Hebraicam Hieronymus. Nam cùm Hebræis superlatiua non sint, id loquendi genus supplent per eandem vocem repetitam, vt est de quo hic loquimur, Hebraice siquidem, חמרם חמרם id est, aceruos aceruos: quod intelligitur, sicut vertit ipse Hieronymus. Septuaginta penitus Hebraicum loquendi morem secuti sunt, καὶ συνήγαγον αὐτοὺς, θημωνίας θημωνίας. Congregauerunt eas, aceruos aceruos. Quod pauci admodum apud Græcos intelligerent.

Erunt cinphes.] כנם, Quod Iosephus & Rabi Salomon, pediculos interpretantur. Vide-

túrque ex Hebraico sumptum, additis quibusdam litteris. Ideo & Septuaginta & Hieronymus vocem Hebraicam intactam dimiserũt. Videmus certe ciniphes venisse à cinam vel cinas, additis, vt dixi, aliquot litteris. Neque puto apud alios tum Græcos tum Latinos scriptores, eam vocem reperiri. Credo igitur Septuaginta vocis proprietatem exprimere non valentes (quanquam non erat difficile) ipsum Hebraicum nomen reliquisse. Philon autem non pediculos intelligit, sed muscarum genus infestissimum, apud quem sic legitur, τὸ δὲ ζῶον εἰ καὶ βραχύτατον, ἀλλ' ὅμως ἀργαλεώτατον, οὐ γὰρ μόνον λυμαίνεται τὴν ἐπιφάνειαν, κνησμοὺς ἐμποιοῦν ἀηδεῖς, καὶ βλαβερωτάτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐν τοῖς βιάζεται διὰ μυκτήρων καὶ ὤτων. σίνεται δὲ καὶ κόρας ὀφθαλμῶν εἰς πετόμενον, εἰ μὴ φυλάξαιτό τις. hoc est, Ea bestiola tametsi exigua admodum sit, infestissima tamen solet esse, non solum enim summam cutem lædit, pruritum infensum immittens, ac noxium, sed etiam interius penetrat per nares atque aures. Lædit etiam oculos, nisi quis cautus fuerit.

Ciniphes vnde dicti.

omnem muscam.] הערב Quod alij muscam in vniuersum interpretantur. Alij vero muscam caninam, vt etiam Septuaginta, qui & ipsi κυνόμυιαν, hoc est, muscam caninam. A quibus nec Philon dissentit. At Rabi Salomon, de hac ipsa voce ait, בלסיני חיות ונחשים ועקרבים ערבוביא, hoc est, omne genus bestiarum noxiarum, serpentes quoque ac scorpiones. Aduertendus vero error in Græcorum codicibus. Siquidem vt scribit etiam Hieronymus, Septuaginta interpretati sunt non muscam caninam, sed κοινόμυιαν, id est generalem muscã. Et quoniam maxima est similitudo inter κοινόμυιαν, id est, cõmunem muscam, & κυνόμυιαν, hoc est, muscam caninam. Ex eo factum est, vt à scriptoribus alterum in alterum deprauatum sit: optime igitur reddiderant Septuaginta, sed corruptus locus est ab imperitis.

CAPVT IX.

T misit Pharao ad videndum.] Hoc omittitur à Septuaginta, non eorum vitio factum, sed temporũ. Quod vel ex eo fit manifestum. Nam subditur in Græcis codicibus, ἰδὼν δὲ φαραὼ ὅτι οὐκ ἐτελεύτησεν ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν υἱῶν ἰσραήλ. Videns, inquit, Pharao, quòd nullum iumentum filiorum Israël interiisset. Atque ex hoc capite, nihil aliud visum est dignum quod annotaremus. Quare desinant Hebræi vituperare nostram æditionem, qua certe nulla melior & elegantior potest inueniri. Illi autem vt sibi maledicendo gloriolam compararent, & religionem nostram vtcunque oblatrarent & perturbarent, ex qualibet re ansam arripiunt, modo tutò & sine suspicione fieri posset. Nostri autem Christiani, cum viderint me hunc laborem suscepisse, & diligentissime veritatem nostrorum codicum examinasse, fidem mihi habebunt, inculpatam esse nostram æditionem, fallaces autem & semper maledicos Iudæos constanter retundent.

CAPVT X.

On vis subiici mihi.] לענות מפני, Humiliari coràm me. Eodémque modo exponit Auen Esra. Rabi quoque Salomon dicit hunc locum intelligendum esse secundum æditionẽ Chaldaicam, quæ habet sicut & nostra æditio, לאתכנעא Recusas humiliari. Quamobrem, non plane intelligo, quid innuant Septuaginta, ἕως τίνος οὐ βούλει ἐντραπῆναί με. Vsquequo non vis cõuerti me, deest fortasse πρὸς, aut non μὲ, sed μοι, est legendum, vt dicas quousque non vis conuerti ad me: vertendum tamen secundum Hieronymum.

Quo modo dimittam vos & paruulos vestros.] טפכם, id est, paruulos vestros. Hanc tamen vocem, semper alio modo interpretati sunt Septuaginta, scilicet τὴν ἀποσκευὴν ὑμῶν, hoc est, supellectilem vestram. Verum omnes loci attestantur id nomen paruulos, non supellectilem significare. Quoniámque id apertissimum est, nulla proferam testimonia. Idq; vel ex hoc loco cognoscitur. Mox enim aliquid mali suspicatus est Pharao, vt dixerunt, se suos paruulos secum ducturos, quòd si aliam rem se asportaturos dixissent, non vsque adeo dubitasset. Præterea repetit Pharao, quæ ante dicta sunt: at de supellectile nulla mentio, exceptis pecoribus.

Quod pessime cogitetis.] Non alio modo intelligenda est veritas Hebraica, quæ habet ראו כי רעה נגד פניכם Videte quia malum est coram nobis. Quod clarius verterunt LXX. ἴδετε ὅτι πο-

ὅτι πονηρία πρόκειται ὑμῖν. Videte, quia scelus vobis propositum est. Rabi autem Salomon alio modo interpretatur, aliud scilicet innuisse Pharaonem. Cauete, inquit, nam vobis pernicies maxima ex astris in deserto futura portēditur. Video vobis imminere malum astrum. Quod quàm commentitium sit, & ex superstitione Iudaica profectum, satis ipsa res indicat. Huiusmodi vanitatibus & delyramētis omnia apud eos referta sunt: dicitque hoc esse midras, id est, quandam opinionem & quasi traditionem ac secretum.

Ventum vrentem.] קדים, id est, calidum. Non dubium est esse austrum. Quippe qui sit ventus calidissimus, & à zona torrida profectus, ac propterea imperfectis animalibus generandis aptissimus. Itaque Septuaginta expresse austrum verterunt, καὶ κύριος ἐπήγαγεν ἄνεμον νότον. Et dominus adduxit ventum notōn, qui & auster. Appellatúrque notus ab humiditate, quæ in rebus omnibus, eo flante, solet contingere. Miror autem Nicolaum, qui cùm sciret Hebraice non intellexerit hunc ventum esse austrum: eo quòd asserit hic de vento calido & sicco scribi. Nullus autem ferè est ventus calidus, qui siccus sit: cum in ventis, ex caliditate efficiatur humiditas. Atque hoc est, quòd locustæ, flante borea, omnes extinctæ sunt, & in mare rubrum coniectæ?

Flare fecit ventum ab occidente.] רוח ים. Ventum maris. Est enim Ægypto, mare, in quod Nilus septem hostiis sese infert, ab occasu, ac versus septentrionem. Atque ideo flantibus ætesiis, qui venti aquilonares sunt, commoda nauigatio in Alexandriam est. Quæ causa etiam facit, vt intumescat Nilus flantibus ætesiis, & per totam Aegyptum sese effundat, B ventis illum ex aduersa parte retundentibus, vt scribit & Philon, & Lucretius his versibus:

Nilus in æstate crescit, campisq; redundat.
Vnicus in terris Aegypti totius, amnis.
Is rigat Aegyptum, medium per sæpe calorem.
Aut quia sunt æstate, aquilones ostia contra.
Anni tempore eo, qui etesiæ esse feruntur.
Et contra fluuium flantes remorantur & vndas.
Cogentes sursum replent cogúntque manere.

Quod idem asserit & Plinius. Ab occidente ergo vertit Hieronymus: ipsam sententiam secutus à mari autem Septuaginta ad verbum, Hebraica exprimentes, hoc modo καὶ μετέβαλεν κύριος ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμον σφοδρόν. Et mutauit dominus a mari ventum vehementem.

Tenebræ horribiles.] Non dissentit ab Hebraico. Septuaginta paulo secus, σκότος, γνόφος, tenebræ, caligo: deinde additur θύελλα, Tempestas aut procella: quod quia omnino redundat, delendum est. Ex alio enim loco, huic simili, sumptum est, vt infinita penè eiusmodi apud eos inueniuntur.

De loco in quo erat.] מתחתיו Desubter se. Non alio modo quàm vt vertit Hieronymus. At Septuaginta paulo diuersius, ἐκ τῆς κοίτης αὐτοῦ, Nemo surrexit de lecto suo. Nam de lecto hic nulla mentio. Auen Esra מביתו לעשות מלאכה וללכת מביתו, id est, De domo sua ad faciendum opus & eundum foras. Quare desubter se, non est intelligendum vt existimarunt C Septuaginta.

Quæ offeramus.] Eleganter vertit quod erat עשינו faciamus: quanquam etiam latine facere, sacrificare significet, sicut & Hebraice: vt illud, Cùm faciam vitulam. Septuaginta vero non mutarunt verbum ἃ ποιήσωμεν κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν. Quæ faciamus domino Deo nostro: neque satis mihi compertum est, an Græce recte dici eo modo possit. *Facere pro sacrificare.*

CAPVT XI.

E*T exire compellet.*] כשלחו כלה. Quasi mittat perfecte, Hoc est, penitus, sine vllis conditionibus, & vt exponit Rabbi Salomon גמורא כליל מלכם ישלח. Hoc est, In vniuersum & penitus dimittet omnes vos. Quod optime significarunt Septuaginta σὺν πάσῃ ἐκβολῇ, cum omni eiectione, & expulsione.

Dices omni plebi.] Eleganter vertit phrasin Hebraicam באזני העם. In auribus populi loqueris. Neque significat aliud, quàm quod vertit ipse Hieronymus. Non enim loqui in auribus, significat latenter & in auriculam loqui, vt innuunt Septuaginta λάλησον οὖν κρυφῇ. Loquere igitur clam: sed mos illius gentis is est. Ociose quoque addunt postea Septuaginta εἰς τὰ ὦτα, in aures.

CAPVT XII. D

Ollat vnusquisque agnum.] שה, id est, Pecudem: quod tam de agno potest intelligi, quàm pecude adulta, sed quia mox additur agnus anniculus, Patet de agno esse intelligendum. Septuaginta quoque ouem verterunt προβάτον. Vox autem Hebraica tam ad hœdum quàm ad agnum pertinet.

Iuxta quem ritum.] מן הכבשים ומן העזים תקחו. Hoc est, Ex pecudibus, & ex capris tolletis, sicut & Septuaginta ἀπὸ τῶν ἀμνῶν καὶ τῶν ἐρίφων λήψεσθε. Ex agnis & hœdis sumetis. Neque tamen aliud est. Quare non distinguitur hic quicquam.

Seruabitis eum.] Hebraice hoc tam de hœdo, quàm de agno dicitur והיה לכם למשמרת. Et erit vobis in reseruationē. Neque distinguit quem intelligat. Ac sicut superius promiscue locutus est, vt agnus & hœdus tolleretur, ita & nunc. Hoc idem innuunt etiam Septuaginta καὶ ἔσται ὑμῖν διατετηρημένον. Et erit vobis reseruatum. Vtrunque scilicet. Nam quod de vtroque præceptum sit, vt tolleretur & seruaretur vsque in quartamdecimā diem, indicat & Theodoritus κελεύει αὐτοῖς, λαβεῖν οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσιαίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους, οὐχ ἵνα κατὰ ταυτὸν, τοῦτον κἀκεῖνον θύσωσιν, ἀλλ' ἵνα ὁ μὲν πρόβατον ἔχων, τοῦτο θύσῃ ὁ δὲ σπανίζων τοῦ προβάτου τὸν ἔριφον. Hoc est, Præcipit itaque eis, vt sumant non solum ex pecudibus agnos anniculos, verum etiam ex capris hœdos: non vt eadem ratione tam illi quàm isti sacrificarentur, sed vt qui agni copiam haberent, agnum sacrificarent, qui autem eo carerent, hœdum. Ex quibus patet, quo modo sit hic locus intelligēdus, quem quasi dubium fecit Hieronymus dicendo, iuxta quem ritum. Nullum enim hic traditur sacrificium distinctum agni & hœdi, & optime, & breuiter explicuit hoc Theodoritus. Tractatur & copiosius à Nicolao. Gregorius vero Nazanzenus in eandem sententiam hæc scribit, ἐκλέγεται δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν ἀρνῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ χείρονος εἴδους, καὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τῶν ἐρίφων, ὅτι μὴ ὑπὲρ δικαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν σφαγιάζεται. Hoc est, Eligitur inquit non solum ex agnis, verum etiā peiore specie, & ex sinistra, quæ hœdis tribuitur in Euangelio, quia non solum pro iustis, sed etiam peccatoribus sacrificatur. Falluntur ergo, qui duo distincta sacrificia hœdi, & agni præcipi hic opinantur, in quem errorem ex æditione prolapsi sunt. E

Cum lactucis agrestibus.] על מרורים. Cum amaris. Quamobrem volunt hoc esse de omnibus herbis quæ acres sint, & aspero succo intelligendum. Rabbi autem Salomon, lactucas agrestes etiam ipse intelligit, secutus (vt reor) nostrum Hieronymum, à quo multa etiā didicerunt Hebræi, vt ipse sæpius animaduerti. Septuaginta quoque non vertunt lactucas, quæ Græce appellatur θρίδαξ, siue θριδακίνη, sed quemadmodū habent Hebraica ἐπὶ πικρίδων, Hoc est, cum amarulentis, siue subacerbis herbis. Præceptum enim est Hebræis vt herbas amaras degustarent, quo se eo argumento ab acerba & amarulenta seruitute redēptos cognoscerent. Id enim Deus dabat operam, vt sua illis beneficia semper ingereret, quibus ad se diligendum prouocarentur. Eadem fuit ratio, quòd panis azymus comedebatur, quia is non tam suauis est, vt fermentatus. Ex quibus fiebat, vt præteritā suam amaritudinē recolerent, & Deum, qui ab hac eos redemisset, laudarent: si tamen hoc fecerunt, & non aliud potius. Auen Esra quoniam absurde hunc locum interpretatur, eius testimonium non cito. F

Non comedetis ex eo crudum.] נא. Quam vocem Rabbi Salomon sic exponit שאינו צלוי כל צרכו קורהו בלשון ערבי. Hoc est, Appellat Moses hoc nomine, id quod non est, quantum necesse sit, coctum, voce Hebraica vsus. Non ergo crudum sed semicoctum erat dicendum, propterea additur mox semicoctum in aqua.

Phase. Pesec. Pascha.

Est enim phase.] Cùm Hebraice Pesec dicatur, variis modis id nomen tam apud nos quàm apud Græcos corruptum est. Græci enim in aliam vocem eius similem eam immutarunt scilicet pascha. Quod nomen quamplurimos decepit, qui putarunt à verbo Græco πάσχω, duci, ex quibus est Lactantius, & multi apud Græcos. reprendit tamen hos Augustinus, qui ab eo verbo scilicet patior eam vocem duci putarent. Liquet enim non esse vocem Gręcam, sed Hebræam corruptam. De qua re scribit fusiùs Gregorius Nazanzenus in sermone de pascha hoc modo, τὸ πάσχα τοῦτο τὸ μέγα τε καὶ σεβάσμιον, φάσκα τοῖς ἑβραίοις προσαγορεύεται. κατὰ τὴν ἐκείνων φωνὴν, δηλοῖ δὲ ἡ φωνὴ τὴν διάβασιν, ἱστορικῶς μὲν διὰ τῆς ἐξ αἰγύπτου πρὸς τὴν χαναναίαν, φυγῆς τε καὶ μεταναστάσεως, πνευματικῶς δὲ διὰ τὴν ἐκ τῶν κάτω, πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρόοδον καὶ ἀνάβασιν, ὅπερ δὲ πολλαχοῦ τῆς γραφῆς συμβὰν εὕρομεν, ἀπὸ τῶν ἀσαφεστέρων μεταποιηθέντα τινὰ τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τὸ σαφέστερον, ἢ τῶν ἀγροικοτέρων ἐπὶ τὸ εὐσχημονέστερον. τοῦτο κἀνταῦθα τεθεωρήκαμεν. τοῦ γὰρ σωτηρίου πάθους ὄνομα τοῦτο εἶναι τινὲς νομίσαντες. εἶτα ἐξελληνίζοντες τὴν φωνὴν, πάσχα τὴν ἡμέραν προσηγορεύκασι, προσλαβοῦσα δὲ ἡ συνήθεια τὴν φωνὴν ἰσχυροτέραν ἐποίησε

πρόσωπε

A περιστεχίσεως τῆς πολλῆς ἀκοῆς ὡς εὐστεβέστερον τῷ ῥήματι. Hoc est, Hoc venerabile, ac diuinum pascha, ab Hebræis pascha secundum eorum linguam vocatur, quæ vox significat transitum: historice quidem, eum quo ex Ægypto in terram Chananæorum commigrarunt Hebræi: secundum spiritum vero, eum transitum, quo nos ab his caliginosis locis deuolamus ad superos. Et quod solet sæpe in diuinis litteris vsu venire, accidisse etiam hoc loco comperimus, scilicet transferri aliqua nomina, quæ aut obscura sunt, aut horrida, in alia nomina, quæ & illustriora sint & venustiora. Nam hoc nomine putarunt quidam vocari ipsam salutarem seruatoris passionem, ad Græcámque linguam vocem accommodantes, fecerunt ex phascha, pascha. Quod cùm vsus recepisset, iam vehementer inoleuit, assentientibus ipsis auribus, vt pote sanctiori nomini. hæc ille. Quæ talia sunt, vt verius dici non possit: nam & significationem declarauit, & causam erroris in prolatione ostendit: siue magis rationem, vt Hebraicam vocem insuauem & horridam, in elegantiorem commutarent. Neque tam est errore, quàm studio factum. Huius quoque nominis variæ interpretationes apud alios inueniuntur. Philon Iudæus vult eo nomine significari διαβατήρια, hoc est, non ipsum transitum, sed ea sacrificia, quę libamus transituri: quod certe non est verum. Iosephus autem interpretatur ὑπερβασία transgressus, vel progressiones: Symmachus autem vertit ὑπερβάσεων, hoc est, transcensum. Theodotion vero ipsam Hebræam vocem non interpretatam reliquit φασέχ. Est tamen clarissimum quid ea vox sonet, neque opus est tot ambagibus. Est enim nomen verbale à pasac transiuit, à quo fit pesec, transitus: atque vbiq; B nos habemus & transibo vos, Hebraice vpasacthi: à quo factum pesac. Non est autem silentio prætereundum, hunc diem adeo sacrum ac venerabilem visum esse Hebræis, vt in eo multis ante annis, præclarissima multa, accidisse commemorent: de quibus etiam apud nos fit commemoratio. Sed quod est præcipuum, & omnem eorum facile potest conuincere pertinaciam, sentiunt nobiscum eadem die redimendum esse populum Israël à Messia, quem venturum expectant. Ponámque ipsa Hebraica verba vt facilius intelligantur. In libris enim Cabalæ sic scribitur ובו ביום בחמשה עשר בניסן עתו דים ישראל ליגאל בסורת המשיח בשם שנגאל ואותו יום שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. Hoc est, in eadem die videlicet quintadecima die mensis Nisan scilicet Martij, redimendus est Israël in diebus Messiæ, quemadmodum redêpti sunt, eo die, de quo scribitur, in diebus egressionis tuæ ex Aegypto ostendam mirabilia. Ecce refragari gens pertinacissima non potest, quin ille sit verus Messias quem colimus ipsi, qui ea die vniuersum redemit orbem. Condemnabuntur igitur ipsis contra se testimonium ferentibus.

Exceptis his qui ad vescendum pertinent.] אך אשר יאכל לכל נפש, Hoc est, Excepto eo, quod comedetur ab omni anima. Hanc certe sententiam aut aliam fecerunt, aut obscure verterunt Septuaginta. πλὴν ὅσα ποιηθήσεται πάσῃ ψυχῇ, τοῦτο μόνον ποιηθήσεται ὑμῖν, id est, Veruntamen ea quæ fient omni anima, hoc solum fiet vobis. Nemóque esset, qui non aliud intelligeret, quàm quod esset intelligendum. Videnturq; decepti verbi similitudine אכל quod cû comedere significet, aliud illi esse putarût, propter verbum simile, vt est מלאכה, id est, opus. Clara C vero est apud nos sententia, apud Gręcos obscurissima, propter æditionis improprietatem.

Qui est in limine.] Hoc quo modo potest esse verum. Iam enim sanguis in limine non erat. Pręterea quo modo is sanguis de limine sumptus est? Manifeste igitur is locus est corruptus, temporum iniuria, non autoris vitio, itaque Hebraice sic legitur אשר בסף, id est, Intingite in sanguine qui est in pelui, vel catino: quanquam id erratum inuenitur etiam apud Septuaginta. ἀπὸ τοῦ αἵματος ὅ ἐστι παρὰ τὴν θύραν. Tollite de sanguine, qui est iuxta fores. Atq; hos fortasse secutus Hieronymus est. Causa vero varietatis fuit, eius vocis multiplex significatio, quæ sæpe etiam limen significat. Verum hoc loco pro pelui accipiendá esse, testes sunt omnes Hebræi. Primum interpres vocum apud eos, hoc modo de eo nomine scribit. הוא יורד לשלשה ראשים סף שפירושו מזרק שטורת ברם אשר בסף, Hoc est, Eius vocis significatio triplex est. Primû declarat peluim seu catinum, vt est Exodi cap. 12. In sanguine intingentis, qui est in pelui. Rabbi quoque Salomon, exponit בסף כלי, Hoc est, sanguine qui est in pelui. Liquet etiam quàm sit verum, non limen hic, sed peluim, qua sanguis reciperetur, significari. Sed Hieronymus vt dixi partim Septuaginta secutus est, partim vocis ambiguitas eum in eam interpretationem induxit.

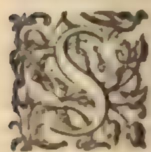
Exceptis paruulis, & mulieribus.] Septuaginta semper existimarût, taph, sonare ἀποσκευήν, supellectilem. Quare factum est, vt omnem locum, vbi eius vocis vsus incidisset, male interpretati fuerint. Cúmque hic censeatur numerus virorum, & excipiantur paruuli, & ma-

nifestum cuilibet esse possit, quorum fieret exceptio, perstiterunt tamen illi vertendo D ἀποσκευῶν, Cui rei etiam ratio refragatur. Quis enim ita loqueretur: Erat eorum numerus sexcenta milia, excepta supellectile, quæ enim affinitas viris & supellectili? Hieronymus præterea excipit etiam mulieres, non quod in codice Hebraico habeatur, sed quòd sic sit intelligendum. Potuit tamen rationabiliter omitti, nam de mulieribus nulla habetur métio.

Anni quibus manserunt in Aegypto.] Falsò atque ociose additur in codicibus Græcis, quibus manserunt in Aegypto & in Canaham. Quis enim non intelligit id esse falsum? Amouendum igitur καὶ ἐν γῆ χαναάν. Neque enim Hebraice habetur, & eo modo cum numerum annorum longe superarent.

Omnis cœtus Israël faciet illud.] Id est sacrificabit, vt diximus & vt Hebraicæ linguæ est proprium.

CAPVT XIII.

Eptem diebus azyma comedetis.] Solita corruptela in Græcis codicibus ἓξ ἡμέρας. Sex dies, azyma comedetis. Paulo tamen post resipiscunt ἑπτὰ ἡμέρας. Potest & ea ratione esse factum, vt sex dies intelligerent, qui festum præcedunt, & septima factum sit.

Quod si non redemeris interficies.] De hoc quantum ad nostros attinet codices, nulla controuersia est, non enim aliter habent Hebraica. At Græci codices permultum & ab Hebraica veritate, & ipsa ratione discrepant. Præcipitur enim hic, vt primogenita eorum animalium quæ sacrificari non solent, vt asini, & equi, redimantur vel commutentur aliis animalibus E sacrificio aptis. Quæ commutatio si facta non fuerit, præcipit vt eius animalis primogenitum non permittatur viuere. Hoc igitur quo modo in codicibus Græcis exprimatur cognoscamus. ἐὰν δὲ μὴ ἀλλάξῃς λυτρώσῃ αὐτό. id est, Quod si non commutaueris, redimes. At nónne idem est commutare & redimere? Vertendum igitur erat vt fecit Hieronymus: nam & Hebraice est ואם לא תפדה וער פתו. Hoc est, Et si non redemeris, deceruicabis eum, aut excerebrabis eum.

Et quasi appensum quid.] טוטפות. Qua voce significatur Hebræis id quod fronti præligant, in huius rei gestæ recordationē. Huic autē siue vittæ seu ornamento tempore Christi legē affigebant, vt eius essent semper memores. Atq; hoc reprenduntur in Euágelio quod in fronte & non in corde gestarent legem. Seruatur etiam & hodie is mos apud Hebręos, & in synagogis suspendunt suorum puerorum frótibus & manibus id ornamentū. Septuaginta nihil tale innuere videntur. Nisi forte existimarunt, non posse eam vocē Græce exprimi. Interpretati igitur sunt hoc ἀσάλευτον, id est, inconcussum ac firmissimum, quemadmodū & alibi.

Armati ascenderunt.] In hac voce mira est dissonantia Septuaginta & Hieronymi, Et veritas quidem Hebraica est, vt vertit Hieronymus, vel eam propius accessit. Sic habent Hebraica וחמשים עלו בני ישראל. Et accincti ascenderunt filij Israël: sic interpretatur etiam Auen Esra חגורי חמשים, id est, Accincti per singulos quinque, aut quini. Rabbi quoque Salomon inquit אין חמושים אלא מזוינים. Non significatur inquit aliud, quàm quod armati ascenderent. Quod confirmat per æditionem Onchelos Chaldæi, quæ & ipsa habet, Armati ascenderūt. At Septuaginta, eo quòd vox Hebraica à חמש ducitur, hoc est quinque, penitus aliā sententiam verterunt, πέμπτη δὲ γενεᾷ ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ ἰσραὴλ ἐκ γῆς αἰγύπτου, Hoc est, Quinta generatione ascenderunt filij Israël ex Aegypto. Vide quale & quantum erratum hoc sit, Nam quarta generatione reuersi sunt in terram Chanaā populus Israël, ipso domino dicente ad Abrahā Genesis cap. 15. Generatione autem quarta reuertentur huc. Ex vocis ergo similitudine accidit error. Neque is locus est aliter intelligēdus, quàm vt interpretātur Hebręi. Aquila quoque eodē modo vertit sicut & Hieronymus καὶ ἐνοπλισάμενοι ἀνέβησαν υἱοὶ ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς γῆς αἰγύπτου. Theodotion ὁπλῖται. Vtrunque scilicet armati reddiderunt. Hieronymus in Epistolis copiose hunc locum tractat, vbi quasdam sibi propositas ambages soluit. F

CAPVT XIIII.

Regione Phiaroth.] Omnia hæc, locorum esse nomina asserunt Hebræi, licet appellatiua videantur. Auen Esra שמות מקומות. Nomina locorum sunt. Chaldaica etiam æditio, nomina hęc non immutat. Quare nescio cur hoc primum Septuaginta verterint, ἀπέναντι τῆς ἐπαύλεως, E regione villæ aut stabuli, licet alia vt propria reliquerint.

Trecentos currus.] שש מאות רכב, id est, Sexcentos currus, Deest ergo dimidium. Septuaginta quoque eodem modo habent, sicut Hebraica veritas καὶ ἔλαβε ἑξακόσια ἅρματα, id est,

A Sumpsit sexcentos currus. Quis autem non videt hunc errorem non esse ipsius interpretis, sed librariorum & temporum? Nunquam enim ferè in numeris solet labi nostra æditio.

Et quicquid fuit curruum.] כל רכב מצרים Omnis currus Aegypti. Quod Septuaginta ad equitatum referunt πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν αἰγυπτίων. Omnem equitatum Aegyptiorum. non recte vt opinor. Nam & curribus & equitatu vtebantur.

Et duces totius exercitus.] Supposita est hæc sententia quæ minime in contextu Hebraico habetur, loco eius quæ habetur, eáque est ושלשים על כלו, Hoc est, & terni super vnumquenque eorum: videlicet curruum. Septuaginta quoque idem non siluerunt καὶ τριστάτας ἐπ' αὐτῶν. Et ternos ascensores super eos. Verum Rabbi Salomon interpretatur, quemadmodum & Hieronymus producta etiã æditione Chaldaica, כל שרי צבאות, id est, Omnes principes exercitus: sicut interpretatur Onchelos. Quod tamen per ipsum nomẽ non innuitur.

Et erat nubes tenebrosa.] ויהי הענן והחשך, id est, Et nubes & tenebræ. Non erat ergo nubes tenebrosa, sed nubes & tenebræ. Tenebræ quidem Aegyptiis, nubes autem Hebræis. Nec Septuaginta etiam nubem tenebrosam verterunt, sed tenebras tantum, καὶ ἐγένετο σκότος καὶ γνόφος. Et factæ sunt tenebræ, & caligo. Nisi forte nubes non ad illam Hebræorum nubem referenda sit, sed ipsas simpliciter nubes. Verum nónne impossibile est, quod dixit, Et erat nubes tenebrosa & illuminans noctem, & quidem sibi non cohærens: nam nubes desuper ostendebatur, vt illuceret Hebræis, viámque ostenderet. Aut certe intelligendum est hoc modo, vt de illa Hebræorum non fiat mentio, sed vt ostendatur factas esse tene-
B bras, ereptámque oculis serenitatem, omniáque sydera esse condita, vt formidabilior esset nox Aegyptiis. Quod videtur vero esse propius. Atque hoc modo, bona fide vertit Hieronymus.

Interfecit exercitum eorum.] ויהם את מחנה. Et conturbauit, & infremuit super exercitum, terrorem immisit. Sicque Septuaginta συνετάραξεν παρεμβολὴν αὐτῶν. Conturbauit aciem eorum, quanquam alibi eo modo vertit Hieronymus.

Subuertit rotas curruum.] ויסר את אפן. Et impediuit rotas. Septuaginta quoque aliquid simile. καὶ συνέδησε τοὺς ἄξονας τῶν ἁρμάτων αὐτῶν, Et impediuit axes curruum eorum. Rabbi autem Salomon, hoc idem sentit, sed alio modo, cuius hæc verba sunt, בכח האש נשרפו הגלגלים והמרכבות נגררות והיושבים בהם נענים ומתפרקים. Hoc est, propter vim ignis, accensæ sunt rotæ, & currus impliciti sunt, & qui super eos sedebant, excutiebantur, & membra eorum discerpebantur. Verum hoc magis paraphrastice, quàm ad litteram.

Ferebantur in profundum.] וינהגהו בכבדת. Et deduxit eas, scilicet rotas, cum pondere. Sic etiam Septuaginta, & clarius καὶ ἤγαγεν αὐτοὺς μετὰ βίας. Et duxit eas cum vi. Quorum omnium sententia est, quòd eas impulit vehementer Deus, & præcipitauit in profundum, atque ita idem sentiunt omnes, licet variè.

CAPVT XV.

C T*Vnc cecinit.*] אז ישיר Tunc cantabat: vbi est futurum pro præterito imperfecto: licet quidam diuinius considerantes, putant futurum positum, quoniam etiam ad futurum tempus spectaret id quod eo hymno canebatur ad CHRISTI scilicet resurrectionem & victoriam, qua cælum adepti per eum sumus.

Cantemus.] אשירה, id est, Cantabo, & forte de seipso ait Moses. Verum quia dictum est, & Mosen & filios Israël, ipsum cecinisse, propterea per plurale protulit. Sic enim Septuaginta ᾄσωμεν. Aeditio quoque Chaldaica per plurale.

Omnipotens nomen eius.] יהוה. Nomen tetragrammaton, quod aliud quàm omnipotentiam significat, essentiam videlicet, & quod est Græcis ὁ ὤν, qui est: sic etiam Septuaginta κύριος ὄνομα αὐτῷ. Dominus nomen illi: atque ita etiam canitur in ecclesia ad missam quia vtebantur æditione Septuaginta.

Quasi vir pugnator.] איש מלחמה Vir belli. Dominus inquit est vir bellicosus. Quod miror quamobrem verterint Septuaginta κύριος συντρίβων πολέμους, dominus conterens bella. quod erat viri nomen, putarunt participium esse. Neque vlla ferè coniectura assequor, vnde hoc arripuerint. Nisi forte putarunt absurdum esse, apud gentes dicere Deum esse virum bellicosum, atque ideo ei quod suum esset tribuerunt: quod certe si verum est, videtur rationabiliter factum.

Mare rubrum.] Et si id erat superius annotandum, nunc tamen, quod videretur cõmodius, obseruandum duximus. Nam mare rubrum, non ita Hebraice nuncupatur, hoc est

Mare rubrũ Hebr. dicitur nõ Rubrũ, sed caricosum, seu papyrosum.

nomine significante rubrum, סוף, quod caricem seu papyrum sonat. Appellari ergo dicunt Hebræi, mare caricosum, vel papyrosum, eo quòd ad eius littora, copiosissima sint carecta, & papyriones. Multa super hoc scribit Auen Esra, primúmque dicit soph esse nomen loci. Melius autem est eius verba proferre, vt eum loquentem audiamus, יש אומרים שנקרא כן בעבור שיש סביבו סוף ואחרים אמרו שהוא מגזרת סוף שהוא סוף העולם והוא ים אוקינוס, Hoc est, Dicunt nonnulli vocari mare eo nomine, quòd per eius circuitum nascantur papyri. Alij autem existimarunt, ideo vocari mare soph, quia soph etiam finem sonat. Dicuntque hoc mare terminum esse mundi, hoc est ipsum oceanum, hæc ille. Refellitque hanc vltimam opinionem: Non enim sinus Arabicus, est mare oceanus, vt satis compertum est. Rabi quoque Salomon, hoc ipsum idem sentit וסוף הוא לשון אגם שגדלים בו קנים, Soph inquit, hoc loco significat iuncum, quo nomine mare illud appellatur, quòd calamorum ac papyrorum copia in eo nascatur. Non ergo ex eadem causa a nobis & Hebræis, ei mari inditũ est nomen. Nam

Cur Græcis rubrum dicatur.

rubrum à Græcis appellatum est, Plinio teste, quòd harena eius rubra sit, & aquæ quasi rubere videantur, sicut omnes propè asserunt. Alij autem cum quibus est Quintus Curtius, Erythreum mare vocatum contendunt, ab Erythro rege, cuius sepulchrum in littore ab incholis ostendatur, quæ non videntur admodum verisimilia.

Deposuisti.] תהרוס, id est, Excusisti, concusisti, afflixisti: cui etiam Septuaginta simile nescio quid attulerunt, συνέτριψας, confregisti.

Congregatæ sunt aquæ.] נערמו Coaceratæ sunt. Quod Septuaginta non male ipsam sententiam, sed verbi proprietatem exprimentes reddiderunt, διέστη τὸ ὕδωρ. Diuisa est aqua. Clarum vero est, hoc intelligendum esse iuxta æditionem Hieronymi. E

Stetit vnda fluens.] נצבו כמו נד נוזלים, hoc est, Steterunt tanquam aceruus, vndæ fluxæ. Septuaginta hoc idem per alia verba ἐπάγη ὡσεὶ τεῖχος τὰ ὕδατα. Congelatæ sunt aquæ tanquam murus.

Flauit spiritus tuus.] נשפת ברוחך, id est, Flasti tu spiritu tuo. Septuaginta paulo secus, ἀπέστειλας τὸ πνεῦμά σου. Misisti spiritum tuum.

Quis similis tui in fortibus.] באלים, Quod tum fortem, tum Deum significat. Ergo dicendum, quis similis tui in diis fortibus domine: Septuaginta non ferè secus, τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς κύριε. Quis similis inter deos tibi domine.

In sanctitate.] Eodem modo Hebraice, בקדש, In sanctitate. At Septuaginta ad personas retulerunt, ἐν ἁγίοις, inter sanctos. Verum illud prius verius.

Laudabilis.] תהלות, Laudum, Deus laudum, Deus omnibus laudibus dignus.

Dux fuisti populo.] Imitatus est Septuaginta qui & ipsi, ὡδήγησας ἐν δικαιοσύνῃ, hoc est, deduxisti in iustitia. Hebraice non aliud, נחית castra duxisti, castrametatus es.

Et portasti.] Ita & Hebraice, נהלת Portasti, At Septuaginta diuersius, παρεκάλεσας. Admonuisti, Hortatus es.

Irati sunt.] ירגזון, conturbati sunt, contremuerunt, expauerunt. Sed Hieronymus Septuaginta secutus est ὠργίσθησαν, irati sunt.

Tunc conturbati sunt principes.] Sicut est etiam Hebraice נבהלו. At quamobrem Septuaginta, τότε ἔσπευσαν ἡγεμόνες ἐδώμ. Tunc festinauerunt principes Edom, nisi & ipsi quandam commotionem innuere voluerunt. F

Obriguerunt.] נמוגו, Defluxerunt, resoluti sunt, pauore extabuerunt: sicut & Septuaginta, ἐτάκησαν, id est, liquefacti sunt.

Fiant immobiles.] ידמו id est, Sileant, obmutescant, quod ferè maius est: omnem enim immobilitatem hoc complectitur. Hieronymus non dissentit a Septuaginta qui & ipsi ἀπολιθωθήτωσαν, id est, Lapidescant, lapidei fiant.

Firmissimo habitaculo.] מכון לשבתך Stabilitate habitaculi tui: atque ita non dissentit ab Hebraico. Septuaginta paulo secus, εἰς ἕτοιμον κατοικητήριόν σου. Ad paratum habitaculum tuum. Hebraice tamen significat, כון firmare, stabilire, vt sæpe dicturi sumus: aliquando etiam parare.

Eques Pharao.] סוס פרעה, Equus Pharaonis, potest etiam dici vt vertit Hieronymus. Vtrunque enim sonat Hebræis equus, tam ipsum animal, quam animal vna cum ascensore. Septuaginta quoque, ἵππος φαραώ. Equus Pharaonis.

Dominus regnabit in æternum.] Eodem modo & Hebraice יהוה ימלך לעולם. Deus regnabit in æternum. Septuaginta non proprie, κύριος βασιλεύων τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα καὶ ἔτι, dominus regnans æternitatem, & in æternum, & insuper. Quod annotatur ab Origene, quod

A Quod annotatur ab Origene, quòd additū sit, insuper, adhuc vel vltra, dicítque eo significari omnem æternitatē. Vana autem est annotatio Nicolai, nam sęculum apud Hebræos non eodem modo sumitur, sicut apud Latinos: sed ipsam æternitatem significat & aliquando mundum, non annos quinquaginta, vt ille existimat. *Seculum hebr. quid.*

Maria.] Dicendum esset Miriam, sic enim est Hebraice מרים, sed fortè propter vocis asperitatem, Mariam verterunt Septuaginta. Vbi & illud obseruandum, m, esse de nominis essentia, ideo non posse Græcè ac Latinè declinari, nisi ea ratione, qua inflectimus Adam, Abram. Hanc Hebræi, ideo Mariam vocatam asserunt, quia per receptionem quæ cabala vocatur, ea nata amarum imperium Aegyptiorū super Hebræos acceperunt cœpisse. Nam marar, Hebraice amarū sonat, verba ipsa Hebraica subiiciam, ולמה נקרא שמרורים עליהם מרר hoc est, Maria vixit vsque ad libertatem, vocatúmque nomen eius est sic, propter imperij amaritudinem, quo tunc oppressi Hebræi sunt. Nam prius tametsi seruirent, non tamen vsque adeo premebantur. *Maria vnde dicta.*

Prophetes.] Verisimile est, non ita scripsisse Hieronymum, nam prophetes masculinū est. Sed Septuaginta secutum & Græcam formam potius vertisse prophetis, cuius genitiuus est prophetidos, vel more Latino vertisse prophetissam, sicut multi habent codices.

Quibus præcinebat.] ותען להם, Et respondebat eis Maria. Inchoando scilicet rursum canticum. Est tamen eadem sentētia. Illa enim inchoabat ac præcinebat, illæ prosequebātur. Septuaginta etiam secūdum Hieronymum, ἐξῆρχε δὲ αὐτῶν μαριάμ. Inchoabat eis Mariam:
B quanquam id magis significet imperabat, aut præfecta erat eis Mariam.

Tulit Moses Israël.] ,ויסע Et discedere fecit, eleuare fecit, Septuaginta cum Hieronymo consentiunt, ἐξῆρε δὲ Μωϋσῆς τοὺς υἱούς. Eleuauit autem Moyses filios Israël, castra moueri fecit.

Congruum nomen imposuit.] ,קרא שמה Vocatum est nomen eius: nam impersonalia & passiua, sæpe voce actiua apud illos efferuntur. Sicut & illud: Et Adæ non inueniebatur adiutorium: vbi legitur, מצא, inueniebat: passiuū tamen est vel impersonale. Septuaginta quoque hoc idem intellexerūt, ἐπωνομάσθη τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, id est, Cognominatus est locus. Quare passiue aut impersonaliter est legendum.

Cunctum languorem quem posui in Aegypto.] Patet male legi in impressis codicibus Gręcis, πᾶσαν νόσον ἣν ἐπήγαγες, Omnem ægritudinem, quam intulisti Aegyptiis: cùm legendum sit ἐπήγαγον. Nam & Hebraice est, שמתי posui.

CAPVT XVI.

M*Ane quoque iacuit ros.*] Hoc quidem non alio modo intelligitur etiā Hebraice, sed apud Septuaginta aliud diuersum verterunt. Hi enim videntur innuere, mane quoque apparuisse coturnicem, cùm ros iam super herbas appareret. De mane autem aut rore nulla mentio: sic enim vertunt, τὸ πρωῒ δὲ ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς. Mane autem fuit, quiescente rore per circuitum castrorum. Quæso quid ex his innuitur? Nisi forte aliquid desit, quod cer-
C te admodum probabile est.

Quasi pilo contusum.] מחספס, id est, Minutum, collectum, aggregatum, sicut exponit Rabbi Salomon, qui ait מגולה, id est, aggregatum, inuolutum: cui non dicit inueniri simile in sacra scriptura. Onchelos quoque Chaldæus similiter כגיר, id est, sicut lapillus. Septuaginta quoque optime eius rei naturā expresserūt, λεπτὸν, ὡσεὶ κόριον λευκὸν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ γῆς, id est, Exiguum tanquam coriādrum candidum, sicut glacies super terram. Neque alia recitat Onchelos de eius rei natura. Auen Esra eadem propè quæ & hi מרובע המקרה. Et quod consentaneum est, quadratum erat. Numerorum quoque cap. vndecimo scribitur, eius figuram fuisse quæ & bdelij id est, vnionis, aut margariti.

Manhu.] Erat vox Hebraica ponenda, vt inde cognosceretur ductum nomen manna, quod non est obseruatū à Septuaginta, qui Græca tantum posuerunt, εἶπαν ἕτερος πρὸς ἕτερον, τί ἐστι τοῦτο. Dixerunt alter ad alterū quid est hoc. Ab hoc itaque ductum est nomen manna, nec Græcum nec Latinum, quanquam eo sint vsi Græci vt suo, & latini eos imitati: atque hoc nomen eleganter etiam explicat Theodoritus hoc modo, διὰ τί μάννα ἐκλήθη. Cur, inquit, manna vocatum est: respondet, εὐθὺς αὐτὸ θεασάμενοι, ἀλλήλους ἠρώτων τί τοῦτο. ἐπέθεσαν δὲ αὐτῷ προσηγορίαν τί τοῦτο. τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύει τὸ μάννα, οὐ γὰρ ᾔδεσαν τί ἦν, ἐγένετο τοίνυν ἡ ἐρώτησις ὄνομα, hoc est, Quod cum mox conspexissent, se mutuo interrogabant quid esset. Itaque hanc ei appellationem indiderunt, sic enim manna interpretatur. Nesciebant enim quid *Mãna vnde.*

Māna etiā hodie reperiri.

esset. Itaq; factū est, vt interrogatio vicem nominis habuerit. Inuenitur autem etiam hac D
tēpestate multis in locis manna, etiā in Italia: coalescit in foliis virgultorū: specie est, qua & pruina: mane colligitur, antequā sole liquefiat. Eius vsus est in medicina ad multas ęgritudines. De māna, quod filiis Israël cælitus missum est, hæc scribit Philon, τῇ ὑστεραίᾳ περὶ τὴν ἕω, δρόσος βαθεῖα καὶ πολλὴ περὶ πίμπτασαν ἦν, ἐν κύκλῳ τὸ στρατόπεδον, ἣ ἐπένιφεν οὐχὶ ἀθρόα ὑετὸν καὶ παρηλαγμένως, οὐ ὕδωρ οὐ χιόνα, οὐ κρύσταλλον. ταῦτα γὰρ αἱ τῶν νεφῶν ἀπεργάζονται μεταβολαὶ ταῖς χειμεριναῖς τροπαῖς, ἀλλὰ κέγχρον βραχύτατον καὶ λεπτότατον ἣ διὰ τὴν ἐπάλληλον φορὰν, σωρηδὸν προκέχυται τῆς σκηνῆς ἄπιστος ὄψις. quæ sic Latine possunt reddi, Postera die, inquit, ros condensus ac creber circa vniuersa castra visus est. Qui sensim è cælo cadebat, non quòd pluuia esset, aut aqua, aut grando, siue nix, vel glacies, nam hæc hyeme nubibus variū habitum induentibus solent effici, sed quasi milium tenuissimum ac breuissimum. Is autem ros, propter crebrum descēsum, quasi aceruos circa tentoria effecerat. Res plane incredibilis, hæc ille.

Gomer.] Tres chœnices Atticæ, teste Hieronymo. Iosephus quoque de hac mensura, inquit, τρεῖς ἡ μισυκοτύλους ἔχει. Tres continet semicoctulas: quanquam res habeat in infinitum. Nam & hoc esset declarādū. Nam cotylam Priscianus heminam esse dicit, hoc versu,

At cotylas, quas si placeat dixisse licebit.
Heminas, recipit geminas sextarius vnus.

Quodcunque operandum est facite.] אשר תאפו אפו id est, Quod conquendū est coquite: quod vero mox sequitur ad lixandum pertinet: sic & Septuaginta, ὅσα ἂν πέσσητε, πέσσετε. quodcumque coquendum est, coquite. Sic enim hoc loco πέσσω significare arbitror. E

Sume vas vnum.] צנצנת hoc est, vas, seu phialam. Quod Septuaginta venuste verterunt στάμνον χρυσοῦν. vas aureum, aut vrnam auream. Quod autem aureum addiderunt, id ex opinione est, licet non exprimatur in codice Hebraico.

Ephi Modius.

Decima pars ephi.] Hoc late exponit diuus Hieronymus, dicuntq; Hebræi esse id quod à nobis appelletur modius. Quamobrem, dubie verterunt hunc locum Septuaginta, ipsum ephi, hoc modo exponentes τὸ δέκατον τῶν τριῶν μέτρων ἦν. hoc est, Gomor est decima pars trium mensurarum. Videntúrque intellexisse modium esse tres mensuras, nam loco trium mensurarum ponitur ephi, Hebraice, quod nescio an recte existimatum sit, vel saltem clare expositum.

CAPVT XVII.

D*Ominus exaltatio mea.*] Quoniam verbum anceps est apud Hebræos, modo exaltationem, modo refugium significans, ideo Septuaginta interpretati sunt κύριος μου καταφυγή. Dominus refugium meum.

Quia manus solius Domini.] Hoc loco verba perobscura, inueniuntur in contextu Hebraico, quæ sic habent ויאמר כי יד על כס יה hoc est, Et dixit, quia manus super thronum Domini, bellum Domino, contra Amalech. Quæ Hebræis, hoc ferè modo exponuntur. Innui per hæc iuramentum, iurasse scilicet Dominum per thronum suum sempiternum. Manus enim significat iuramentum, vt illud, Leuo manum in cælo: & illud, Eleuauit dexteram suam, ac sinistram suam in cælum. Cuius iuramenti ratione esse dicunt, quòd quemadmodum stant cæli, sic firma erit res, quam iuramus. Sic iurauit hoc loco Deus, per thronū suum, nimirum rem sempiternam, & immutabilem. Hoc idem innuit & Chaldaica æditio, & Rabbi Salomon eam vehementer approbat. Sic & Auen Esra. Quare alio modo verterunt hoc septuaginta, & nihil conueniunt cum Hebræis, sic ὅτι ἐν χειρὶ κρυφαίᾳ πολεμεῖ κύριος. Quod in manu excelsa pugnabit Dominus. Minus etiam hūc sensum attigit Hieronymus Aut textus deprauatus est, vt desit, super, dicēdúmque sit. Quia manus super solium Domini, vel aliquid eiusmodi. F

Manus pro iuramento.

CAPVT XVIII.

E*T quòd liberauerat eos Dominus.*] הצילם Liberauerat eos. Nihílque aliud exprimitur, innuitque eos de labore viæ eripuisse. At Septuaginta addiderūt ὅτι ἐξείλετο τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς αἰγυπτίων, καὶ ἐκ χειρὸς φαραώ. Quod eripuisset populū suum de manu Aegyptiorum, & de manu Pharaonis. hoc inquam ociose additū est: deinde non hoc innuebatur.

Lætatúsque est Iethro.] Hoc idem & Hebraice ויחד Et lætatus est. Attamen non ita interpretati sunt Septuaginta, ἐξέστη δὲ ἰοθόρ. Obstupuit Iethro: & recte mea quidem sententia. Nam tot prodigiis auditis obstupuit.

Eo quòd superbe egerint contra vos.] זדו עליהם Superbe egerunt in eos: vel, quia superbi fuerunt in se, intumuerunt in animis suis. Aut, eos, refertur ad ipsum Israël. Septuaginta hanc senten-

A sententiá penitus immutarunt,& aliud ab Hebraico omnino dissonum innuunt ὅτι ἐπέθεντο αὐτοῖς. Quoniam imposuerunt eis: referúntque id forsitan ad calumnias, & onera, quibus Aegyptij affligebant Hebræos

Stulto labore.] Ita & Hebraice נבול תבול Rem stultam facis,quod Septuaginta dissimillime interpretati sunt, φθορᾷ φθαρήσῃ. Corruptela corrúperis:aut interitu interibis. Patetq; quàm non rectum sit. At infinitum laborem indicant, & qui perniciem afferat.

Tribunos.] שרי אלפים Principes militum: sicut optime septuaginta χιλιάρχους. Patet ergo, qui per tribunos intelligendi sint.

Et qui oderint auaritiam.] Præclare quidem,nam בצע Non aliud Hebræis sonat: sed quã non recte, si fas est ita loqui,hoc Septuaginta interpretati sunt ὑπερηφανίαν superbiam:cum nusquam id significare inueniatur.

Implebis imperium Domini.] וצוך אלהים Et imperabit tibi Dominus, hoc est tum tibi Deus præcipiet quę populo relaturus sis.Quod multo secus Septuaginta κατισχύσει σε ὁ θεός. Tenebit te Deus aut auxiliabitur tibi: quod minime intelligendum hic est.

Decanos.] Redundat in Græcorum codicibus, γραμματοεισαγωγεῖς. quod significat eos forte, qui litteras perferunt, vel scribas.

CAPVT XIX.

E*Ritis mihi in peculium.*] סגולה id est, Eritis mihi appropriatio, peculiaritas, selectio: quod idem & LXX. videntur innuere. ἔσεσθέ μοι ὁ λαὸς περιούσιος ἀπὸ πάντων. Eritis mihi
B populus ex omnibus selectus: superstes mihi ex omnibus.

Regnum sacerdotale.] ממלכת כהנים id est,Regnum sacerdotale,aut regnum sacerdotũ. At Septuaginta in contrarium vt dicerent regale sacerdotium βασίλειον ἱεράτευμα, videtúrque non idẽ esse.Regnũ enim illud ex sacerdotibus,& rebus sacris ac diuinis esse conflandũ innuit, vt differat ab iis regnis,quę opibus & armis constabát:at hoc,sacrũ ac diuinũ erat futurũ.Quod si hæc sentẽtia est,non hoc,sed aliud interpretati sunt Septuaginta,vt innuerẽt hoc sacerdotiũ futurũ præclarissimũ,& penè regale: quod certe hoc loco non intelligitur.

In caligine nubis.] בעב הענן In nube nubis: quasi in densa caligine. Septuaginta non proprie παραγίνομαι πρός σε ἐν στύλῳ νεφέλης. Accedo ad te in columna nubis: columnæ enim hic nulla mentio. Immo ea caligo longe maior ac densior, quàm per columnam possit significari. Non descendisse quoque Dominum in columna, & illud indicio. Nam ea caligo, totum cooperuit montem:quare columna delendum est,quod aliunde est sumptum.

Sanctificentur ne percutiat eos.] פן יפרץ Ne forte destruat, cõficiat: quod Septuaginta longe secus reddiderunt μήποτε ἀπαλλάξῃ ἀπ᾽ αὐτῶν κύριος. Ne forte recedat ab eis Deus.Hebraica tamen vox inuenitur semper ruinam, desolationémque significare, aut diuisionem ac dirruptionem. Hoc idem paulo inferius in extremo huius capitis alio modo sunt interpretati, non satis aperte, μήποτε ἀπολέσῃ ἀπ᾽ αὐτῶν κύριος. Ne forte perdat ab eis Dominus:vel clarius, ne forte perdat ex eis.

CAPVT XX.

C D*Eos alienos coràm me.*] Ita habent & Hebraica על פני Super me, aut prope me,vel superiores mihi. Quod Septuaginta aliquanto secus, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. Non erunt tibi dij alij præter me. Est tamen eadem sententia.De hoc primo præcepto hæc scribit Theodoritus οἱ μίαν οὐσίαν τῆς τριάδος ὁμολογοῦντες, φυλάττουσι τὸν νόμον τῆς θείας φωνῆς, ἄλλο γάρ τι παρὰ τὴν θείαν φύσιν θεοποιεῖν, οὐκ ἀνέχονται, οἱ δὲ τὴν ἀρείου, καὶ εὐνομίου παρεισδεξάμενοι λώβην, τὸν θεῖον νόμον ἄντικρυς παραβαίνουσι. θεὸν μὲν τὸν υἱὸν ὁμολογοῦντες, κτιστὸν δὲ ἀποκαλοῦντες καὶ τῆς θείας οὐσίας ἀπαλλάττουσι. τοῦ γὰρ θεοῦ λέγοντος, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, οὗτοι ἕτερον θεὸν ἐπεισάγουσιν. Hoc est,Qui vnam in trinitate fatẽtur substãtiá, huic diuinæ vocis præcepto obtẽperarũt, neque enim vlla ratione induci possunt,vt præter diuinã naturam, alij tribuant diuinitatẽ. At qui Arij & Eunomij peste contaminati sunt, apertissime hanc legẽ infringunt, qui filiũ, Deum quidẽ confitentur,at eum conditũ asseuerant & à diuina abiungunt substãtia.Nam cùm Deus dicat:Non habebis deos alienos præter me,hi contra alterũ Deum inuexerunt.

Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinẽ, &c.] Idem quoq; Hebraicè פסל וכל תמונה Idolum & omnem similitudinem: sicut etiam Septuaginta. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα. Nõ facies tibi idolũ,neq; cuiusuis similitudinẽ. Quæritur autẽ ab interpretibus Græcis, quid idolũ & similitudo differát:soluitq; Theodoritus, τὸ εἴδωλον οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχει. τὸ δὲ ὁμοίωμα, τινός ἐστιν ἴνδαλμα καὶ ἀπείκασμα. ἐπεὶ δὲ τοίνυν ἕλληνες ἀναπλάττουσι τὰς οὐχ ὑφεστώσας μορφὰς, σφιγγίας καὶ τρίτωνας καὶ κενταύρους, εἴδωλα καλεῖ. τὰ δὲ τῶν ὑφεστώτων εἰκάσματα, οἷον ἡλίου, σελήνης,

ἄστρων, ἀνθρώπων, θηρίων, ἑρπετῶν, καὶ τῶν τούτοις παραπλησίων, τούτοις κελεύει, μὴ προσκυνεῖν μήτε λατρεύειν, οὐχ ἁπλῶς δὲ ἀπαγορεύει ἀμφότερα, ἀλλ' ἐπειδὴ συμβαίνει τινὰς προσκυνῆσαι μὲν διὰ φόβον ἀνθρώπινον, ὑμῶν καὶ λατρεῦσαι κατὰ ψυχήν, ἐδίδαξεν ὡς ἑκάτερον ἀσεβές. Hoc eſt, Idolum, inquit, nullam habet ſubſiſtentiam: at ſimilitudo rei exiſtentis expreſſio eſt. Quoniam igitur gentiles, ea quæ nuſquam forent effingebant, vt ſphynges, tritones, & centauros: Aegyptij vero, homines ſub effigie canina, & bouina, ea ſacræ litteræ idola ſolent appellare. Similitudines autē, & expreſſiones vocant eorum, quæ ſunt: vt ſolis, lunæ, aſtrorum, hominū, beſtiarum, reptilium, & id genus. Hæc inquam prohibet adorari: neque id tantum, ſed cum acceſſione. Sunt enim qui cùm propter pauorem, adorare coacti fuerint, intus tamen in animo id non faciant. Oſtendit igitur vtrunque eſſe impium. D

Idolū & Similitudo quid differant.

Deus tuus fortis zelotes.] אל קנא Deus emulator: qui ardentiſſima charitatē eos diligo, qui ad me adhæſerunt, neque poſſum perpeti vt à me diuellantur, & alium amatorem habeant. Theodoritus quoque quid ſit ego deus zelotes, explicat his verbis. ὁ νόμος τάξιν ἐπέχει ἀνδρός, ὁ δὲ λαὸς γυναικός· καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ δεσπότης θεὸς, διὰ μὲν Ἡσαΐου εἰπών, ποῖον βιβλίον τοῦτο ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν. διὰ δὲ Ἱερεμίου. καθὼς ἀθετεῖ γυνὴ εἰς τὸν συνόντα αὐτῇ, οὕτως ἠθέτησεν εἰς ἐμὲ οἶκος ἰσραήλ, καὶ οἶκος ἰούδα. Lex, inquit, rationem viri ſolet habere, populus autem Dei, mulieris: quod etiam ipſe Dominus docuit nos per Eſaiam dicens, quis liber is, apoſtaſiæ matris veſtræ: per Hieremiā vero, ſicut ſpernit mulier coniugem ſuum, ſic aſpernata eſt me domus Iſraël, & domus Iuda: atque alia producit exempla, quæ non ſunt neceſſaria, ne verba prodigamus. Hoc enim damus operam vt breuiores ſimus, quantum fieri poſſit, eo quòd opus maximum futurum eſt. E

Pacifica veſtra.] Hebraice, pax, ſignificat etiam ſanitatem, incolumitatem ac valetudinem: quæ autem ſacrificia in horum gratiam offeruntur, pacifica vocantur: indicio eſt & æditio Septuaginta, quæ pro pacifica veſtra, habet σωτήρια ὑμῶν. id eſt, ſalutaria veſtra: quæ videlicet pro ſalute & pace offeruntur: ſoliti etiam ſunt Septuaginta שלום quod pacem ſonat, vertere ὑγίειαν ſalubritatem, incolumitatem.

CAPVT XXI.

Cum quali veſte intrauit.] אם בגפו יבא בגפו יצא Hoc eſt, Si cum ſuo corpore venit, cum ſuo corpore exibit. Non ergo de veſte loquitur, ſed de ipſo corpore: vt innuat, ſi ſolus ipſe ſine vxore aut filiis acceſſit, ſolus quoque exibit: quod autem hæc ſit ſententia clarū eſt. Nam quomodo cum eadem veſte exibit ſeruus à Domino poſt ſex annos, an non attrita ac dilacerata veſtis tunc erit? Niſi intelligit eius ſimilem. Præterea ad diſtinguendū hoc quod dixerat, mox addit, ſi habens vxorem, & vxor egredietur ſimul. Septuaginta quoque ſermonis Hebraici proprietatem intelligentes verterunt, ἐὰν δὲ αὐτὸς μόνος εἰσέλθῃ, καὶ μόνος ἐξελεύσεται. Hoc eſt, ſi autē ipſe ſolus ingreſſus fuerit, etiam ſolus egredietur. Quibus conſentit etiam Onchelos Chaldæus, qui & ipſe eiſdem verbis hunc locū reddidit. Rabbi quoque Salomon, hoc exponens, inquit, שלא היה נשוי אשה, hoc eſt, ſi ipſe eſt non vxori adiunctus. Ionatæ quoque Chaldæi æditio & ipſa habet ſicut & Hebraicū: quare de veſtimento nulla hoc loco mentio: quare miror Nicolaum qui hunc loquendi modum & hanc ſententiā non intellexerit, cuius expoſitio omnino falſa eſt, ſignificare ſcilicet גף hoc loco pannum, cùm corpus ſemper ſignificet. Eſt autem & idem erratū in noſtra æditione paulo inferius. Ipſe vero exibit cum veſtitu ſuo, propter eandem vocem. F

Efferat eum Dominus diis.] אלהים Diis. Qua voce diximus ſignificari etiā iudices, ac ſummos viros, ſeu etiam ſacerdotes. Hoc ergo innuit hic ſacer contextus, quod Septuaginta ſtudio quodam texiſſe videntur, aut certe non hoc intellexiſſe, ſed aliud, quippe qui ſic loquuntur. προσάξει αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ θεοῦ hoc eſt, Adducet eum Dominus eius ad iudicium Dei. Quod idem & in ſequentibus ſemper fecerunt, vt de iudicibus & ſacerdotibus nunquam ſenſerint, ſed Deo ſemper: excepto ibi, Diis non detrahes: vbi Theodoritus τοὺς κριτὰς ὀνομάζει θεοὺς ὡς κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ κρίνειν πεπιστευμένους. Hoc eſt, Iudices vocat deos: vt pote quibus iudicium cōmiſſum eſt, quod ſummi Dei propriū eſt. Quid autem prohibet, vt de Deo hic ſentiamus, non de iudicibus, vt præcipiat eum præſentari coram Domino in templo, atque ibi eum ritū peragi? ſed obſtat & Chaldaica æditio, quæ vertit לקדם דיניא, hoc eſt corā iudicibus, eum ſcilicet ſiſtet: & interpretes Hebræi. Rabbi Salomon לבית דין, ſiſtet inquit, eum in forum iudicis: vocari autem deos, & ſummos angelos, & viros optimos, etiam Dionyſius Areopagita proteſtatur, ſic ea de re ſcribens. εὑρήσεις δὲ ὅτι καὶ θεοὺς ἡ θεολογία καλεῖ, τάς τε οὐρανίας, καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς οὐσίας, καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν φιλοθεωτάτους καὶ μακαριωτάτους

Iudices dij dicuntur.

ἀγγελιωτάτους ἄνδρας. hoc est, Inuenies autem, quòd theologia deos etiam vocat, cælestes & quæ supra nos sunt, substantias, & amicissimos deo, ac beatissimos viros.

Prouidebit puellæ nuptias & vestimenta.] Nescio quid aliud verba Hebraica præ se ferunt. Quæ habent שארה כסותה ועונתה לא יגרע hoc est, Alimentum suum & vestimentum, & tempus nubendi non auferet. Vtque ita etiam exponit Rabbi Salomon. Paulum igitur dissonant verba, sententia tamen eadem esse cognoscitur: quamobrē Nicolaus non satis hoc animaduertisse videtur, qui dicit, plurimum nostrā æditionem ab Hebraica littera dissentire. Patet certe eandem quidem sententiam esse, licet aliis verbis & elegātius expressam, quod illum sæpe præterit, propter summam Latinæ linguæ imperitiam. Idem enim & de Septuaginta esset dicendum, qui bene hoc interpretati sunt, licet aliis verbis, ἐὰν δὲ ἄλλην λάβῃ ἑαυτῷ, τὰ δέοντα καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὴν ὁμιλίαν αὐτῆς οὐκ ἀποστερήσει. Si autem aliam sibi acceperit, necessariis, & vestimento, & coniugio eam non priuabit.

Sed ipsa vixerit.] ולא יהיה אסון, Et non fuerit mors. Quod male mea quidem sententia reddiderunt Septuaginta, qui huius vocis significatum ignorasse videtur: nam quod mortem sonat, scilicet אסון, illi ad abortiuum retulerunt: vertentes, vt si puer qui ex percussa matre egredietur, non fuerit perfectus & effigiatus, non sit is qui percusserit culpæ obnoxius, hoc modo καὶ ἐξέλθῃ τὸ παιδίον αὐτῆς μὴ ἐξεικονισμένον. id est, Et egressus infans eius fuerit, nō effigiatus: quod certe minime hic significatur, multúmque ab ipso vero discrepat: de morte enim matris dicitur.

B *Et arbitri iudicauerint.*] בפלילים id est, Secundum ipsorum iudicum sententiam: sicut interpretatus est Hieronymus, & vt exponit Rabbi Salomō, qui de hoc ipso ait עלפי הדיינים Secundum sententiā iudicum. Hoc ergo non videtur intellexisse Septuaginta, quoniā interpretati sunt has duas dictiones Hebraicas καὶ δώσει μετὰ ἀξιώματος & dabit cū æstimatione.

CAPVT XXII.

INuenerit spicas.) קצים, hoc est, spinas: nam de spicis paulo inferius loquetur. Sentit enim agrum ea etiam ratione lædi posse, si sæpes exurantur. Septuaginta quoque verterunt spinas, ἐξελθὸν πῦρ εὕρῃ ἀκάνθας. Egressus ignis inuenerit spinas. Id quod etiam Hieronymum vertisse arbitror, sed à librariis locus corruptus est, vt pro spinis, spicas substituerint.

Suscipiétque Dominus iuramentum.] Non deum intelligit, sed ipsum patronum, aut rei possessorem: est enim ולקח בעליו & accipiet possessor eius iuramentum: sic etiam habent & Septuaginta ὁ κύριος αὐτοῦ.

Deferat ad eum, quod occisum est.] יביאהו עד Afferret id quod occisum est, in testimonium: quod nescio quamobrē verterint Septuaginta ἄξει αὐτὸν ἐπὶ τὴν θήραν. ducet ipsum ad prædam: nisi forte mendosus codex sit, vt potius sit legendum ἄξει πρὸς αὐτὸν, τὴν θήραν. Hoc est, Ducet, aut apportabit ad eum, prædam.

Pro mercede operis sui.] Videlicet, erit loco mercedis quod mortuum vel fractum fuerit: sic & Septuaginta ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ μισθοῦ, αὐτοῦ. Erit ei pro mercede sua.

C *Qui coierit cum iumento.*] Non dubium est, quin male hoc se habeat in Gręcis codicibus. πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους. Omne quod dormit cum iumento: primum erratum est, quia de hominibus percipitur, non de cæteris rebus: deinde non erat dicendum qui dormit, licet Hebraicus is modus sit loquendi, sed qui coierit, vt vertit Hieronymus.

Decimas tuas non tardabis offerre.] מלאתך ודמעך לא תאחר, id est, Plenitudinem tuam & liquorem tuum nō differes: quorum primum ad fruges spectat, secundum ad liquamina, vinum scilicet & oleum. Septuaginta & ipsi aliquid eiusmodi innuunt, elegantius tamen, ἀπαρχὰς ἅλωνος, καὶ ληνοῦ σου. Primitias areæ tuæ, & torcularis tui: quod tamen arctius est, nec tot complectitur, quot Hebraicum, vt patet.

CAPVT XXIII.

VOcem mendacij.] שמע שוא Auditionem vanam: quod ad mendacium & ad omnē turpem orationem spectare potest. Septuaginta quoque non dissentiunt ab Hebraico. ἀκοὴν ματαίαν. Auditionem vanam שוא autem mendacium plerumque significat.

Vt pro impio dicas falsum testimonium.] Non puto sic scripsisse Hieronymum, sed potius, vt cum impio dicas falsum testimonium: quod esset Hebraicæ veritati consonum, quę habet אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס Hoc est, Ne ponas manum tuam cum impio vt sis testis iniquus: patétque aliam esse sententiam hanc, & res quidem clara est. Eodem quoque modo habent etiam Septuaginta. οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ τοῦ ἀδίκου γενέσθαι μάρτυς ἄδικος: non cōsentiens

cum impio, vt sis testis iniquus. D

Non declinabis in iudicium pauperis.] Hoc quoniam obscurũ est, Hebraica ponamus, quo fiat illustrius לא תטה משפט אביונך בריבו. Non peruertes iudicium pauperis tui, in causa sua: sic etiam interpretati sunt Septuaginta οὐ διαστρέψεις κρίμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ. Non deprauabis iudicium pauperis in iudicio eius.

Quia aduersor impium.] Ea quidem est sententia, sed Septuaginta eam non attigerunt, quamuis longius hi recesserunt: nam sic habet Hebraicum כי לא אצדיק רשע, Quia non iustificabo impiũ. Si quis, inquit, pessime egerit, vt pessimus est, ita iudicabitur, neque eam sententiam accipient, quam solent iusti accipere. Hoc ergo penitus diuersũ fecerunt Septuaginta. καὶ οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων. Et non iustũ existimabis impiũ propter munera: nam de seipso loquitur Deus: de muneribus quoq; non hic, sed statim in alio præcepto infertur.

Per nomen deorum externorum non iurabitis.] Non ad iuramentũ tantum pertinet, sed omnem commemorationem, hoc modo ושם אלהים אחרים לא תזכירו, id est, Et nomen deorum externorum non memorabitis: sic quoque Septuaginta καὶ ὄνομα θεῶν ἑτέρων οὐκ ἀναμνησθήσεσθε: & nomen deorum alienorum non recensebitis.

Mensis nouorum.] חדש האביב, Hoc est, Mensis nouarum frugum: cùm scilicet incipit aperiri tellus, & parere. Septuaginta quoque verterunt mensem nouorum. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ μηνὸς τῶν νέων. Tempore mensis nouorum.

Sanguinem victimæ tuæ.] זבחי Victimæ meæ. Sic & Septuaginta αἷμα θυσιάσματός μου. Sanguinem victimæ meæ. E

Redundat hoc loco tota hæc sententia in Græcorum codicibus.] Vbi enim dictum, Ter in anno apparebit omne masculinum tuum coràm me, mox inferunt. ὅταν γὰρ ἐκβάλω τὰ ἔθνη ἀπὸ προσώπου σου καὶ ἐμπλατύνω τὰ ὅριά σου. οὐκ ἐπιθυμήσει οὐδεὶς τῆς γῆς σου, id est, Cũ enim eiecero gentes a facie tua, & propagauero fines tuos, nemo desiderabit terram tuam. Hoc totum superfluum est, sumptum ex alio loco, vt post videbimus.

Benedicam panibus tuis.] Redundat quoq; apud Græcos τὸν οἶνόν σου. Et benedicam vinũ tuũ: nulla enim huius in Hebraico mentio: quanquã ad declarationẽ positum ab illis arbitrer.

Et à deserto vsque ad flumen.] Septuaginta exprimunt hũc fluuium ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ εὐφράτου. Vsq; ad flumen Euphratẽ. Sic alibi pollicitus est, esse terminos eius terræ fluuiũ Euphratẽ.

CAPVT XXIIII.

Vitulos duodecim.] Redundat duodecim, Tantum enim est פרים id est, vitulos: quod neque à Septuaginta est positum, qui veritati Hebraicę consentientes, sic interpretati sunt, καὶ ἔθυσαν θυσίαν σωτηρίου κυρίῳ τῷ θεῷ μοσχάρια. Et sacrificauerunt inquiunt, sacrificiũ salutis, Domino Deo vitulos. Nam & plures quã duodecim esse potuerunt, vt sacrificium Salomonis atque aliorũ, quibus innumerabiles penè hostiæ adhibebãtur. Clarúmque est non interpretis, sed aliorum errorẽ esse. Cur enim peccaret ille in re manifesta?

Et viderunt Deum Israël.] Sicut etiam legitur Hebraice ויראו את אלהי ישראל Et viderunt Deum Israël. Quod Septuaginta nescio quamobrem non ita verterunt, non eos scilicet vidisse Deum, sed locum in quo stetisset καὶ εἶδον τὸν τόπον οὗ εἱστήκει ἐκεῖ ὁ θεός. id est, Et viderũt locum, vbi stetisset Deus. Veruntamen veritas Hebraica aliud docet. F

Lapidis saphyrini.] Nomen est Hebraicum, Nam illi appellant sappir: patétque Græcos ab eis accepisse, & vt in ea lingua solitum aliquando est, vltimum p, in p, crassum commutarunt Græci, scilicet φ.

Et quasi cælum cùm serenum est.] וכעצם השמים לטהר. Et quasi ipsum met cælum in puritate ac claritate: sic & Septuaginta καθαριότητι, non quòd aliud sit, quàm quod vertit Hieronymus, vt exponunt omnes Hebræi, præsertim Rabbi Salomon.

Necnon super eos qui procul recesserant.] ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, Hoc est, Et ad principes Israël non extendit manum suam. Et quoniam tota hæc sententia male, vt videtur, reddita est, adhibeamus expositiones Hebræorum. Siquidem innuitur, non fũisse cognitam diuinam potentiam principibus Israël, qui intelliguntur Nadab & Abiud, quamuis visionem eam viderint. Quod etiam innuit Chaldaica æditio, quæ in hunc modum habet ולרברבי בני ישראל לא הוה נזקא. Et principibus filiorum Israël non fuit clarus. Quare constat non eam esse sententiam, quam vertit Hieronymus. Auen Esdra, ויש אמרים ספרוש ראוהו ולא שלח ידו לחם כאשר שלח למשה, id est, Sunt qui dicunt, hunc esse horum verborum sensum. Viderunt quidem eum, sed eis non porrexit ipse Deus manum suam, quemadmodum Mosi. Nota igitur omnia sunt.

CAPVT

A

CAPVT XXV.

Vt tollant mihi primitias.] תרומה, Hoc est, oblationem, & anathema: earum videlicet rerum quæ suspenduntur. Proprie enim hæc vox sonat eleuationem, suspensionem. Primitias autem vertere non est tam propriũ, quamuis in hoc Hieronymus Septuaginta secutus sit, qui etiam ipsi λάβετέ μοι ἀπαρχάς. Sumite mihi primitias. Non enim hæ erãt primitiæ, de quibus ante dictum est, sed aliud oblationis genus, quod erit toto capite, manifestum. Onchelos quoque vertit segregationem.

Hyacinthum.] Reliqua notissima sunt, de hoc autem, quod Hebraice vocatur תכלת dicet Rabbi Salomon צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק. Lana, inquit, est tincta in sanguine purpuræ, tincturáque viridis est. LXX. quoque verterunt Hyacinthum, χαλκὸν ὑάκινθον, æs, hyacinthum. Ex quatuor autem coloribus omnia isthæc confecta sunt, qui referunt elementorum proprietates, quod ab antiquis scriptoribus proditum quoque est, apud quos sic legimus. ἐξ ὕδατος μὲν ἡ πορφύρα, βύσσος τε ἐκ γῆς, ὑάκινθος δὲ ὁμοιοῦται ἀέρι ζοφώδης ὤν. ὁ δὲ κόκκος τῷ πυρί, id est, Ex aqua quidem purpura, byssus è terra nascitur. Hyacinthus autem, qui subobscurus est, assimilatur aëri, coccus autem igni. Quod etiam scribit Hieronymus. Tabernaculum enim totum repræsentat mundum, vtque è quatuor elementis is mundus, sic tabernaculum è quatuor coloribus, qui elementa quatuor exprimant. Hyacinthus igitur aërius est, vt ipsi quoque vidimus. Allatus est nuper Venetias è Constantinopoli à Francisco Massaro, viro harum rerum scientissimo. Est penitus cæruleus, odore laudatissimo. *Hyacinthus.*

B

Et byssum.] שש. Additur à Septuaginta κεκλωσμένον. Interpretantes, καὶ βύσσον κεκλωσμένην, byssumque retortum. Quod nescio quo tendat: per byssum enim etiam Hebræi intelligunt linum tenuissimum: cuius tella, in opus diuinum adhibita est. Et forte eò tendunt Septuaginta, vt innuant linũ tortum, & iam telam effectũ. Quod sæpissime ponetur inferius. *Byssus.*

Rubricatas.] מאדמים, hoc est, Rufas, rubentes, vt est corium rubicundum, & in sanguineum colorem tendens, sicut est huius vocabuli passim vsus. Septuaginta. δέρματα κριῶν ἠρυθροδανωμένα, hoc est, pelles arietum rubefactas.

Pelles hyacinthinas.] Certum est locum esse corruptum, restituendúmque hianthinas: éstque vox Græca, ducta ab ἴα, id est, viola, & ἄνθος, flore: quasi dixeris florũ similes, quasi floribus distinctas ac varias: quamuis etiam Septuaginta habeant vt nostri habẽt codices, καὶ δέρματα ὑακίνθινα. Et pelles hyacinthinas. Hebræi vero aliter hunc locum interpretantur. Nam quod hic vertitur hyacinthus à Septuaginta & Hieronymo, Hebraice עורת תחשים, pelles tecascim. Quos alij taxos interpretantur, alij vt Rabbi Salomon, aliam esse feram dicunt, de qua ipse חיה ולא היתה אלא לשעה והרבה גוונין היו לה, hoc est, Bestia est, quæ solum ea tempestate inueniebatur, quæ plurimas habebat maculas. Quod etiam confirmat autoritate æditionis Chaldaicę, quæ etiam eo modo habet. Sed vt verum fatear minus hæc videntur habere cognita Hebræi, quàm omnes aliæ gentes: siquid abstrusius retegendum est, inueniuntur quàm omnes, perplexiores. Nullam enim tenent historiarum peritiam, non nouerunt naturas animalium, non herbarum nomina, non earum colores, non proprietates. Audi igitur quid de hoc animali dicat Auen Esra ועורות תחשים עור בהמה שהוא עב כי הנעל לא יעשה כי אם מעור עב כמו עור חשור ולפי דעתי שהוא שור, hoc est, Et pelles thecascim, pelles sunt bestiæ, quæ præpinguis est, quia calceamentum non fit nisi ex corio pingui, vt est corium bouis. Ac mea quidem sententia est, hanc beluam esse bouem. Quid igitur ex his tam variis tam ambiguis Hebrçorum sententiis colligi veri potest? Verum de hoc etiam inferius dicemus. In talmud hæ pelles mira varietate distinctæ esse narrantur. *Hyacinthinæ pelles.* *Hebr. ignorantia.*

C

Ligna sethim.] Vox Hebraica est, quam Septuaginta verterunt, ξύλα ἄσηπτα. Ligna incorrupta. Mittimus hic quoque discordias Hebræorum super hoc ligno, quæ tot sunt vt pudeat me eorum inscitiæ. Sunt autem qui putent esse cedrum, alij piceam, alij buxum, placet stare sententiæ ipsorum Septuaginta. Hoc lignum cùm non inueniretur in deserto, dicunt Hebræi, secum filios Israël, ex Dei præcepto, ex Aegypto asportasse. Quod nescio an verum sit, an fictum ab ipsis, vt multa eiusmodi apud illos reperiuntur, opinati sunt hæc, quia in deserto non erant arbores. *Sethim lignum.*

In vnguentum.] לשמן המשחה. In oleum vnctionis. Nec putandum est esse aliud, quàm quod vertit Hieronymus: clarissime etiam Septuaginta, εἰς σύνθεσιν θυμιάματος. In compositionem thymiamatis. Interiectum est in Græcorum codicibus hoc quod in contextu Hebraico non habetur hic, scilicet, καὶ λίθους σαρδίους, lapides sardios: est enim inferius.

Ephod duplex. Super humeralis. Talaris. Poderes.

Ephod & rationale.] Duo ſunt ornamenta ſiue amictus, Ephod, poſterioris partis, atque humeros tegit, ideóque à Septuaginta vocatur ἐπωμίς, hoc eſt, ſuperhumeralis: alter huic oppoſitus, quem vocant חשן, choſcen, qui pectus tegit. Hoc itaque vltimum clarius reddiderunt LXX. ποδήρη, talarem: non quòd ad talos applicetur, ſed quòd à pectore deſcendens, vſque in talos ſeſe porrigat. Quo habitu vtuntur etiam apud nos ſacerdotes: appellatúrque tam à Latinis quàm Græcis poderes, quod Latine verti poteſt talaris. D

Panis propoſitionis, panes facierum.

Panes propoſitionis.] לחם פנים, Panis facierum. Quare fit vt variis modis hoc omnes interpretentur. Dicunt nonnulli Hebræorum panem facierum appellatum, quod quatuor angulis eſſet expreſſus, quos illi facies vocant: hócque genus panis ſacrum erat, & tantum ſacerdotibus licebat cõtingere. Alij aliter exponunt. Nam cùm Hebraice panim faciem ſignificet, non ſolum inquam ipſam humanam faciem, ſed & omnem præſentiam & aſſiſtentiam, & anteriorem partem, propterea appellari panes facierum exiſtimant, hoc eſt panes aſſiſtentiæ, panes propoſitos, qui ſemper coràm Deo reperirentur, quod certe videtur eſſe veriſſimum: mox enim vbi dixiſſet panes faciei, intulit לפני, faciei meæ, præſentiæ meæ. Atque inde vidẽtur appellati, quòd ſẽper corã Domino, ſtarent poſiti: hoc idẽ ſentiũt & Septuaginta, qui hos panes appellarunt ἐνωπίους, quaſi dixeris præſentes, ſiue expoſitos.

CAPVT XXVI.

ANſulas.] ללאות, Feneſtellas, vt exponunt Hebræi, quáquam idem ſit. Nam quibus cortinæ cortina adiungebatur, anſulas recte appellauit Hieron. Non minus quoque recte LXX. qui eas ſunt interpretati ἀγκύλας, hoc eſt, vncinos, ac ſuper hoc prolixius argutari, vitium fuerit. E

Saga cilicina.] Quod ſupra verterat cortinas ſiue tentoria, hic interpretatus eſt ſaga. Facile igitur intelligitur is locus eo modo expoſitus, quem dubium habebat noſtra æditio, non enim tam proprie, illud ſuperindumentum ſagum appellatur. Excogitatæ autem ſunt hæ cilicinæ cortinæ, vt tegerent tabernaculum. Vertunt has Septuaginta δέρρεις, id eſt, pelles: innuentes, non fuiſſe velum ex pilis caprarum contextũ, quo circuntegetur tabernaculum, ſed ipſas pelles: verum Hebraice eſt יריעת עזים, hoc eſt, Aulæa vel cortinæ ex caprinis pilis, quanquam etiam poſſit verti, ex pellibus caprinis.

Pulchra varietate contextum.] ועשית אתה כרבים, id eſt, Et faciet ipſum opus Cherubin: putóque præceptum eſſe, vt opus eſſet variatum Cherubinis intextis, aut quòd Cherubini eſſent pulchra varietate contexti. Sept. quoque non tacuerunt Cherubin, ἔργον ὑφαντὸν ποιήσεις αὐτὸ χερουβίμ, hoc eſt, Opus contextum facies ipſum Cherubin.

CAPVT XXVII.

NOn ſolidum ſed inane.] נבוב לחות. Vacuum ex tabulatis: aut, vacuum tabularum, vt intus nulla materia ſit. Quemadmodum præclare & Septuaginta, κοῖλον σανιδωτόν, concauum ex aſſeribus. Atque ita in hoc capite nihil viſum eſt aliud annotatione dignum, tam in noſtris quàm Græcorũ codicibus, his duntaxat exceptis, quæ ſunt leuiſſima, & quæ nullam habent diſſonantiam, vt mihi mirum videatur, tam præclaras eſſe noſtram & Septuaginta æditionẽ in hoc libro, qui eſt omnium difficillimus, & obſcuriſſimus, propter rerum & vocum varietatem. F

CAPVT XXVIII.

PAcies & vncinos.] משבצת, Coarctaturas, texturas: & vt vertit Hieronymus. Septuaginta vehementer ab Hebraico diſſentiunt, ac neſcio quomodo tolerari poſſint, καὶ ποιήσεις ἀσπίδας, facies & clypeos. Horum enim hoc loco nullus eſt vſus, & ad ſacerdotalia veſtimenta non erant idonei. Hos alibi vncinos vertit Hieronymus.

Quatuor ordines lapidum.] Cùm in his lapidibus interpretandis Hieronymus ſemper Septuaginta ſequatur, & eorum in ea re approbarit æditionem, non mihi viſum eſt afferre in medium, quæ de his lapidibus ab Hebræis dicuntur: cùm & ipſi vehementer à Septuaginta & Hieronymo diſcrepent, & leuior apud eos de hiſce rebus inueniatur cognitio, quàm omnes alias gentes. In tanta igitur rerum ambiguitate, tantáque diſcrepantia, magis erat Septuaginta adhibenda fides, quàm omnibus Hebræis, & Chaldæis interpretibus: cùm iſtos etiam & mendacij & inconſtantiæ arguere poſſimus. Hæc quidem neceſſaria & vera excuſatio. Exempli cauſa: lapis is qui Hebraice appellatur פטדה quem Septuaginta & Hieronymus, topazium interpretãtur: ab aliis creditur eſſe ſmaragdus, ab aliis praſinus vocatur, hoc eſt porraceus. Aliter Theodotion, aliter Aquila eum interpretatus eſt. Quare Septuaginta & Hieronymo ſtandũ. De hac etiã varietate viſũ eſt in

A Genesi: neque video magnopere referre, si exacte hæc cognoscantur.

Doctrinam & veritatem.] האורים ואת התומים, id est, Illuminationem rectitudinem siue integritatem. Nomen scilicet diuinum. Septuaginta, propter verbi multiplicem significationem אור quæ lucem declarat, & potest duci ab הורה docuit, primū secuti verterūt δήλωσιν καὶ ἀλήθειαν, declarationem & veritatem. His itaque duobus nominibus nomen tetragrammaton intelligendum esse asserit Rabbi Salomon: dictúmque eo modo existimat, quòd sacerdotem illuminaret, doceretque viam rectam persequi, & vt sciret, quid ei foret dicendum. De duobus itaq; sic scribit הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החשן שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו, Hoc est, Doctrina & veritas, erat scriptura nominis tetragrammaton, quæ erat posita, vbi cōiungebatur superhumerale, per quod nomen sacerdos lumen verbis suis adhibebat, & diuinitus loqui videbatur. Mitto igitur quæ de hoc scribat Hieronymus.

CAPVT XXIX.

Eo quod sit aries consecrationis.] מלאים. Aries repletionis. Neque aliter est intelligendū, quàm vt vertit Hieronymus. Implere enim hoc toto capite pro consecrare sumitur, sicut & pauloante est positum, vbi dicitur, Et implebis manum eorum. Aries ergo repletionis dicitur, id est, quo repletur & consecratur sacerdos, sicut exponit etiam Rabbi Salomon: quare Septuaginta nescio an hoc senserint, qui verterint, vt vox sonabat ἔστι γὰρ *Implere pro consecrare.*
B πλείωσις αὕτη. id est, Est enim consummatio hæc. Atque ex his verbis videtur mihi aliud esse intelligendum quàm quod veritas exigat. Quod hic annotatum est, toto hoc capite annotatum esse volumus.

Et cædet in partem suam.] והיה לך למנה Et erit tibi in patrem: sic & Septuaginta. καὶ ἔσται σοι ἐν μερίδι.

Per singulos dies iugiter.] ליום תמיד. Per singulos dies iugiter. Septuaginta per alia etiam verba idē clarissime expresserūt δύο τὴν ἡμέραν, ἐνδελεχῶς κάρπωμα ἐνδελεχισμοῦ. Duos inquit agnos sumes per singulos dies iugiter, oblationem cōtinuationis. Nam Græce iuge illud ac nunquam intermissum sacrificium ἐνδελεχισμὸς vocatur. Vnde dicitur ἐνδελεχεία, non illa Aristotelis. *Iuge sacrificium.*

Quartam partem hain.] Septuaginta quoque vocem Hebraicā reliquerunt non versam. Mensura est de qua sæpe scribit Hieronymus, & nos pauloante diximus.

CAPVT XXX.

Iam craticulam eius.] גגו, hoc est, Tectum eius, superficiem eius. Craticulam autem vertit, imitatus fortasse Septuaginta, qui eodē modo interpretātur τὴν ἐσχαρίδα αὐτοῦ, focum eius. Locum scilicet superiorem, vbi adoletur incensum, vbi focus est, cui super imponitur thymiama. Neque existimo hoc altare habuisse craticulam, vt habebat C altare supra memoratum. Illud enim erat holocausti, & cæsorum animalium altare, hoc vero incensi. Et illi quidem craticula necessaria, huic autem minime. Quare amouenda craticula est, & tectum eius loco ponendum.

Ipsos quoque vectes.] Quod supra verterant Septuaginta ἀναφορεῖς, Miror quòd vertant hic σκυτάλας. quasi dixeris ferulas, quod & aliud significat, vt apud Lacedæmonios.

Suaue fragrans.] סמים id est, Aromatizans, & suaue: quod non tam proprie Septuaginta, λεπτόν, id est, Tenue quiddam, quod penitus aliud est. Dicunt tamen Hebræi eo nomine, puluerem tenuissimum odoris fragrantissimi, significari.

Sume aromata.] בשמים. recte Septuaginta ἡδύσματα, id est, Fragrantias, suauitates.

Myrrhæ primæ: & electæ.] דרור, id est, Liquidissimæ, purissimæ. Sequitur autem Septuaginta: qui & ipsi σμύρνης ἐκλεκτῆς, Myrrhæ electæ.

Calami similiter.] Quod apertissime Septuaginta καλάμου εὐώδους. Calami odoriferi.

Et dederit ex eo, alieno.] ואשר יתן ממנו על זר. Et posuerit ex eo super rem alienam. Quamobrem non refertur ad personas, sed alias res. Sequutus est autem Septuaginta, qui etiam ipsi καὶ ὃς ἂν δῷ ἀπ' αὐτοῦ ἀλλογενεῖ, id est, Et qui dederit ex eo alienigenæ. Sed Hebraice prohibetur vt non solum ad vsum hominum siue indigenarum, siue alienigenarum, adhibeatur ea vnctio, sed ne ad alias quidem res.

Stacten & onycha.] Stactes quid sit, satis notū: sic interpretati sunt etiam Septuaginta,

quæ Hebraice vocatur נטף. Quam Rabbi Salomon dicit Italice appellari ghoma: quanquam ferè aliud sit stactes, quàm gumi. D

Onycha.] שחלת Hanc tradit Rabbi Salomon esse radicem candentem, ac puram, ideóque vocari nomine vnguis. Sic enim significat Græce onyx. Atque eodem modo vertunt etiam Septuaginta, Chaldaica quoque æditio etiam ipsa vertit טופרא, hoc est, Vnguem.

CAPVT XXXI.

ET in corde hominis eruditi.] Non refertur ad illum primum, sed reliquos omnes, quos spiritu sancto repleuisset. Sic enim legitur Hebraice ובלב כל חכם לב נתתי חכמה, id est, Et in corde omnis sapientis, cor dedi sapientiæ. Sic & Septuaginta, καὶ παντὶ συνετῷ καρδίᾳ δέδωκα σύνεσιν, id est, Et omni sapienti corde, dedi sapientiam, siue intelligentiam.

CAPVT XXXII.

FOrmauit opere fusorio.] ויצר Quod exponitur, & formauit cũ stylo, sicut etiã Septuaginta interpretãtur καὶ ἔπλασεν αὐτὰ ἐν τῇ γραφίδι. Et finxit ea cum stilo, vel calamo: vbi ἐν est loco præpositionis μετὰ. Chaldaica æditio בזיפא, id est, ense sculpsit. Vbi est vocabulũ ξίφος, videnturq́; ab illis Græci accepisse. Quomodo vero sculpserit ipsum, indicat Rabbi Salomon, exponens vocabulum חרט, dicitque significare כלי אומנות, Hoc est, Instrumentum artificum deaurantiũ, quo deaurant, & exculpunt, sicut qui scribũt litteras in tabulis, scalpellum scilicet innuit. Atque ita vitulus effectus est, non quòd in fornacẽ sit coniectus, & imago in igne coaluerit, vt quidam existimant, sed conflarunt totũ aurum in fornace per ignem, in vnam massam, & eam rudem materiam scalpello postea formarunt, expresserúntque vituli imaginem. Quod fit ab his qui sigilla & aurea vasa exculpunt. Atque hoc significatur in contextu Hebraico, in nostro obscurius. E

Et deleam eos.] ואכלם. Et deuorabit eos, scilicet furor, vt ostendat vehementẽ & repentinum interitum: quanquam etiam Septuaginta sicut & Hieronymus vertenũt καὶ ἐκτρίψω αὐτούς. Et conteram eos.

Callide eduxit eos.] ברעה. In malum, causa detrimenti ac ruinæ, sicut & Septuaginta μετὰ πονηρίας. Cum prauitate, aut malignitate, siue malicia.

Non est clamor adhortantium.] אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה, id est, Non audio vocem vociferationis fortis, aut vocẽ vociferationis debilis, sed vocem vociferationis audio. Neque certe aliud est, quàm quod vertit Hieronymus. Eo enim modo exponit etiam Chaldaica æditio. Septuaginta etiam ipsi tale quiddam innuere vidẽtur. οὐκ ἔστι φωνὴ ἐξαρχόντων κατ' ἰσχύν, οὐδὲ φωνὴ ἐξαρχόντων τροπῆς, ἀλλὰ φωνὴ ἐξαρχόντων οἴνου ἐγὼ ἀκούω. Hoc est, Non est vox imperantium violenter, neque vox imperantium conuersionem. Siue hoc modo, Non est vox incipientiũ violenter, neque vox incipientiũ fugam: sed vocẽ incipientiũ, vel imperãtium vino, ego audio. Additũ vero superuacaneo est vinũ, & puto textum esse deprauatũ, quia nullus est horũ verborũ sensus. Nusquã enim hic in cõtextu Hebraico vinũ reperitur.

Quod pronus sit ad malum.] ידעת את העם כי ברע הוא. Nosti quòd populus is in malo sit: sicut interpretatus est Hieronymus. Quod non est tã luculenter expressum à Septuaginta σὺ γὰρ οἶδας τοῦ λαοῦ τούτου τὸ ὅρμημα. Tu enim nosti huius populi impetum, voluntatem, auiditatem, studium, propensionem. F

Videns Moyses populum quòd esset denudatus.] פרוע, id est, Denudatus, vel vacuatus, priuatus, sicut habet æditio Chaldaica, scilicet בטיל id est, Exinanitus, exutus. Septuaginta aliter, magis sententiam quàm verba secuti ἰδὼν Μωϋσῆς τὸν λαὸν, ὅτι διεσκέδασται, Videns Moyses populum, quòd esset dissipatus, vt quandam ruinam innuerent & interitum.

Propter ignominiam sordis.] לשמצה בקמיהם, Hoc, Propter ignominiam eorum qui insurgerent in eos: aut propter vituperationem hostium suorum. Quod exponit etiam Rabbi Salomon his verbis, להיות להם הדבר הזה לגנות בפי כל הקמים עליהם, Hoc est, Eo quòd ea res, erit summo dedecori in ore hostium suorum. Atque hanc sententiam melius expresserunt Septuaginta, quàm Hieronymus, ἐπίχαρμα τοῖς ὑπεναντίοις αὐτῶν, id est, Quæ res erat futura gaudio hostibus eorum.

Consecrastis manus vestras.] מלאו ידכם. Hoc est, Cõsecrate manus vestras, Est ergo imperatiuus. Deinde notum est, implere, apud Hebræos sumi pro consecrari, vt retro quoque visum est. Quare prudentissime vertit Hieronymus, etiam dissentiendo à Septuaginta, qui verbi proprietatem non videntur intellexisse, si dicere fas est. ἐπληρώσατε τὰς χεῖρας ὑμῶν. Hoc est, Explete manus vestras. Neque quisquam esset apud Græcos, qui explere, hoc loco sumeret pro consecrare, sed potius saturare, vel huiusmodi.

A

CAPVT XXXIII.

ET eijciam.] Cum Hebræo sentit. ואגרשתי id est, Et eijciam. Quod male à Septuaginta profertur per secundam personam. καὶ ἐκβαλεῖς. Et eijcies, de se enim loquitur Deus.

Et nullus ex more indutus est.] Non dissentit ab Hebraico ולא שתו איש עדיו עליו Et nemo posuit ornamentum suum super se. Quæ clausula omittitur à Septuaginta, innuúntque hoc per alia verba κατεπένθησαν ἐν πενθικοῖς. Defleuerunt in lugubribus, scilicet vestibus. Atque hoc modo intelligunt, eos nullo solenni indutos ornamento, sed pullis amictos fleuisse.

Semel ascendam.] רגע אחד אעלה. Hoc est, Vno impetu ascendam & delebo te. Quæ sententia, penitus deprauatur in alium sensum à Septuaginta. ὁρᾶτε μὴ πληγὴν ἄλλην ἐγὼ ἐπάγω ἐφ' ὑμᾶς. Cauete ne plagam alteram infligam vobis. Toto cælo à veritate abhorrent.

Vt sciam.] ואדעה. Et sciam. Male à Septuaginta. δείξω. ostendam. Nam vel mediocriter Hebraice eruditis, res nota est.

Respiciebant tergum.] Fortasse tam ad corpus spectat quàm ad motum, quàm oculos. והביטו אחרי משה. Et declinabant post Moysen: quanquam etiam Septuaginta, ad intuitum referant, καὶ εἱστήκει πᾶς ὁ λαὸς σκοπεύοντες ἕκαστος. Et stabat vniuersus populus considerantes.

Ostende mihi faciem tuam.] Non hoc postulat Moses, sed aliud הודעני נא את דרכך Hoc est, Ostende mihi, vel notam fac mihi viam tuam. Ecce non postulat videre eius faciem, aut substantiam, sed vt ostenderet viam qua ituri essent, ne in aliquem miserabilẽ errorem inciderent. Sed peius transtulerunt Septuaginta, & maiorẽ errandi occasionem præbuerũt.

B ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν, Ostẽde mihi te ipsum: quod plurimũ abest à vero, & humilitate Mosis.

Si non tu ipse præcedas.] אם אין פניך הלכים. Nisi præsentia tua, vel vultus tui veniant.

Et glorificemur ab omnibus.] Quàm præclare Septuaginta καὶ ἐνδοξασθησόμεθα παρὰ πάντα τὰ ἔθνη, Et glorificemur super omnes gentes. Nam & eo modo sunt Hebraica intelligenda מכל העם, Præ omni populo. Supra omnes populos. Nostra æditio paulo obscurior.

Ego ostendam omne bonum tibi.] Tota hæc periodus, penitus in contrarium sensum vertitur à Septuaginta, & aliquanto secus ab Hieronymo אני אעביר כל טובי על פניך. id est, Ego faciam transire omne bonũ meum super faciem tuam, vel ante faciem tuam. Sed audi quid dicant Septuagnita, ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου ἐν δόξῃ μου. Ego inquit præcedam te prior, in gloria mea. Clarúmque est, quàm alienum hoc à vero sit, & ipsa veritas, mea quidem sententia apertissima est.

Et vocabor in nomine Domini.] וקראתי בשם יהוה לפניך, Hoc est, & inuocabo in nomine Domini coram te, id est, Inuocabo nomen Domini, in præcedendo te, cum antegredior, nomen meum ostẽdam, inuocabitur abs te. Sic & Septuaginta καὶ καλέσω τῷ ὀνόματι κυρίου ἐναντίον σου, id est, Et inuocabo nomine Domini ante te. Is igitur qui cum Mose loquebatur, aut angelus erat, atq; ita facile locus intelligitur, aut Deus, de se alio quodã modo referẽs.

Et miserebor cui voluero.] Forsitan non ea sententia est. וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם Hoc est, Et miserebor quem miserebor, & viscera mea commouebuntur erga eos in quos cõmouebuntur: & forte Hebraismus est, sicut & illud, Quod scripsi scripsi: hoc est: scripsi

C quod volui: atque ita stat sententia Hieronymi. Septuaginta quoque cum Hebraico contextu sentiunt. ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκτείρω.

CAPVT XXXIIII.

ET de nocte consurgens.] וישכם בבקר. Et mane surrexit, sicut & septuaginta καὶ ὀρθρίσας Μωυσῆς τὸ πρωΐ. Et de mane cõsurgens Moyses.

Nullúsque apud te per se innocens.] ונקה לא ינקה. Et innocens non erit sine piaculo. In contrarium Septuaginta. καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ, id est, Et noxium, non habebis pro innocente. Male igitur sententia versa est.

Nullus insidiabitur terræ tuæ.] Sensum non verba sequitur, quæ habent ולא יחמד איש את ארצך Et non desiderabit quisquam terram tuam.

Et ignorabat quòd cornuta esset facies.] Vox ambigua fecit in æditione errorem: quamuis etiam sit discrimen inter nomen cornu, & id quod significat radians. Nam cornu vocatur קרן per duplex segol, at radians קרן. Igitur non habetur in contextu Hebraico faciẽ Moysis fuisse cornutam, sed radiantem: quod ex verbis ipsis apertissime intelligitur, quæ in hunc habent modum ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. Hoc est, Et ignorabat Moses quòd cutis faciei suæ esset radians. Non scribitur igitur, faciem fuisse cornutam, sed cutem radiantem. Ex hoc ergo potest emendari praua vulgi consuetudo, qui duobus cornibus pingunt Mosen. Non enim cornua è fronte egrediebantur, sed & frons & nasus, & os, & mentum radia-

Faciẽ Mosi non fuisse cornutam.

bant. Et mirum quòd Hieronymus non cõsiderata veritate Hebraica, non animaduerterit etiam quid Septuaginta transtulissent, qui bene hunc locum verterunt καὶ Μωϋσῆς οὐκ ᾔδει ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Et Moses ignorabat quòd glorificatus esset aspectus cutis faciei suæ. Rident itaque nos & execrantur Iudæi, quoties Moysen in nostris templis cornuta facie depictum aspiciunt, quasi nos eum diabolum quendam, vt ipsi stulte interpretantur, esse putemus. Ex hoc æditionis Septuaginta loco cognoscitur, antiquam illam æditionem, qua ante Hieronymum vtebatur ecclesia, fuisse ipsorum Septuaginta. Nam in officio trãsfigurationis Saluatoris canitur, Glorificata est facies Moysi: quod ex æditione Septuaginta sumptum est, qua Latini vtebantur, vnde & antiphonas sumebant. D

CAPVT XXXV.

Obtulerunt mente promptißima.] Non de omnibus hoc dicitur, sed Hebraica sic habent ויבאו כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו. Et venerunt vnusquisque, quem incitauerat cor eius, & quem promptum fecisset spiritus eius: sicut etiam Septuaginta. καὶ ἤνεγκεν ἕκαστος ὧν ἔφερεν ἡ καρδία αὐτῶν καὶ οἷς ἔδοξεν τῇ ψυχῇ αὐτῶν, Hoc est, Et obtulit vnusquisque ea quæ ferebat cor eius, & quæ visa fuissent animæ eius.

Sed & omnes mulieres doctæ.] Quamuis in contextu Hebraico non habeatur, subintelligitur tamen quod addiderunt Septuaginta καὶ πᾶσα γυνὴ τῇ διανοίᾳ σοφὴ ταῖς χερσὶ νήθειν, Hoc est, Et omnis mulier ingenio docta, manibus operandi aut texendi vel nendi.

opera abietarij polymitarij.] מלאכת חרש וחשב. Per quæ nomina, omne opificij genus intelligitur, quod recte Septuaginta, ἀρχιτεκτονεῖν. E

CAPVT XXXVI.

TOtum hoc caput & sequens, nihil habet, quod annotari possit, quia tãtum sit repetitio eorum quæ ante dicta sunt, vt nec voces variæ sint, neque res aliæ.

CAPVT XXXVIII.

DE speculis mulierum, quæ excubabant &c.] במראת הצבאת. De speculis earum, quæ se exercerent, seu militarent ad hostium tabernaculi. Sic enim habet & Chaldaica æditio, quæ expresse ponit earum mulierum opificium. Septuaginta ferè & ipsi, in eundem modum. ἐκ τῶν κατόπτρων τῶν νηστευουσῶν, αἳ ἐνήστευσαν παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς. De speculis mulierũ, quæ excubarẽt ad fores tabernaculi: vbi νηστεύειν pro vigilare ponitur nõ ieiunare. Explicatur autem copiosissime is locus à Rabbi Salomone, & aliis interpretibus quare expositio nostra minime necessaria est.

Additur ociose in codicibus Græcorum, statim post supra citatam sententiam hoc totum ἐν ᾗ ἡμέρᾳ ἔπηξεν αὐτήν. In qua die erexit ipsum tabernaculum: nam neque in Hebraico cõtextu, neque nostro habetur.

Fecit & atrium.] Dimittitur totũ hoc, quod de atrio scribitur, in codicibus Græcis, & eius loco ponitur descriptio labij, hoc est eius vasis quo aqua recipitur, quod Græce vocatur λουτήρ. Cúmque in eius descriptione diutius immorarentur Septuaginta interim integrum ferè caput ex contextu omiserunt, ab eo loco vbi incipit, Fecit & atrium, vsque eò, Omne aurũ. Quæ quanquam non sint magni momenti, non erant tamen omittenda, cùm in contextu Hebraico haberentur, ideo & nostra æditione ea habere videmus. F

Labium. λουτήρ.

Septingentorum triginta siclorum.] Consuetus error apud Septuaginta in numeris. Veritas enim habet vt vertit Hieronymus: at huic numero apud illos desunt decẽ hoc modo ἑπτακόσιοι καὶ εἴκοσι σίκλοι. Septingenti & viginti sicli.

Oblatum est autem.] Deest hoc loco in nostris codicibus, tota hæc periodus. וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל. Hoc est, Et argentum censuum synagogæ, centum talenta, & mille septingenti septuaginta quinque sicli. Quod certe mirum est, quia non deest is census in æditione Septuaginta: hoc modo, καὶ ἀργυρίου ἀφαιρέματα παρὰ τῶν ἐπεσκεμμένων ἀνδρῶν τῆς συναγωγῆς ἑκατὸν τάλαντα καὶ χίλιοι ἑπτακόσιοι ἑβδομήκοντα πέντε σίκλοι, id est, Et argenti oblationes, ab his qui rationes agebant ipsius synagogæ, reperta sunt esse centum talenta, & mille septingenti septuaginta quinque sicli.

Deest quoque alia clausula quæ maxime erat necessaria, vbi enim dicitur oblatum est, primum hoc ponitur. בקע לגלגלת מחצית השקל, Hoc est dimidiũ sicli per vnumquodque caput oblatum est: deinde ponitur ætas. Septuaginta quoque non dimiserunt hoc, δραχμὴ μία τῇ κεφαλῇ τὸ ἥμισυ τοῦ σίκλου. Drachma vna vnucuique capiti dimidium sicli. Licet in alio error sit, vt alibi annotauimus.

Talenta

A *Talenta septuaginta, duo millia.*] Hoc modo distinguenda oratio est, dicendúmque, talenta septuaginta, & duo millia quadringenti sicli, aliter maximus esset error, sic habet veritas Hebraica & Septuaginta, καὶ ὁ χαλκὸς τοῦ ἀφαιρέματος ἑβδομήκοντα τάλαντα, καὶ δισχίλιοι τετρακόσιοι σίκλοι, id est, Et æs oblationis septuaginta talenta, & bis mille quadringenti sicli.

CAPVT XXXIX.

IN hoc etiam capite omnia vocabula & res repetuntur, quæ antea commemorata sunt, vt quasi superflua repetita videantur. Atque hanc causam fuisse puto, quòd totum penè hoc caput omiserint Septuaginta: contenti illud scripsisse, quod Moyses fecerit omnia, quæ Deus illi præcepisset. Itaque à principio capitis vsque eò. Feceruntque filij Israël cuncta quæ præceperat dominus Moysi, omissa omnia sunt ab illis: & fortasse non ab re. Nam sermo Hebraicus in eo plerunque peccat, quòd inculcat eadem sine vlla necessitate, quod alibi annotauimus.

CAPVT XL.

ET *vnctio eorum in sacerdotium sempiternum proficiat.*] Quanquam sapientioribus, sententia aperta sit, propter imperitiores adhibenda sunt Hebraica, totum enim hoc vno verbo significatur Hebraice והיתה לחיות להם משחתם לכהנת עולם Hoc est, erit vt sit eis vnctio eorum in sacerdotium sempiternum. Sic etiam
B Septuaginta, καὶ ἔσται, ὥστε εἶναι αὐτοῖς χρίσμα ἱερατείας εἰς τὸν αἰῶνα, id est, Et erit vt sit eis vnctio sacerdotij in æternum: nam quod additum est ab interprete, proficiat, hoc obscurior locus factus est.

Etiam in hoc capite, aliqua dimittuntur à Septuaginta quę superflue in Hebraico textu toties repetuntur.

Si quando nubes tabernaculum deserebat.] Quanquam notum sit quid innuatur, Hebraica tamen clariora sunt. ובהעלות הענן מעל המשכן. Hoc est, Et dum eleuaretur nubes desuper tabernaculum. Quare profecturis filiis Israël, non nubes deserebat tabernaculum, sed eleuabatur super ipsum & præibat: sic etiam vertunt Septuaginta. ἡνίκα δ᾽ ἂν ἀνέβη ἡ νεφέλη ἀπὸ τῆς σκηνῆς, id est, Quando autem ascendebat nubes à tabernaculo. Quod autem infertur mox, si pendebat desuper, Hebraice hoc modo, ואם לא יעלה, id est, Et si non ascendebat: quanquam etiam is sensus possit ex interpretatione Hieronymi elici.

Et ignis in nocte.] Hoc quoque Hebraice aliter intelligitur. Nubes enim per diem se ostendebat, at de nocte dicit, ואש תהיה לילה בו, id est, Et ignis erat nocte in ipsa: vt ex nube appareret ignis, sic quoque Septuaginta, καὶ πῦρ ἦν ἐπ᾽ αὐτῆς, νυκτός. id est, Et ignis erat in ipsa, noctu. Eadem itaque nubes, quæ interdiu sese ostendebat, noctu in ignis speciem vertebatur, & illucebat Hebræis. Non erat ergo alia nubes: quod & de columna dicendum.

C

LEVITICVS.

CAPVT I.

ET VOCAVIT *dominus.*] Ab Hebraico non dissentit, ויקרא id est, Et vocauit, quam proprietatem etiam Septuaginta sequuntur, καὶ ἐκάλεσε. Quare miror Isychium, qui luculentissima expositione hunc librum illustrauit, quòd scribit Septuaginta transtulisse reuocauit, quorum vt videmus interpretatio non dissentit ab Hebraico. Qui si aliter transtulerunt, scilicet ἀπεκάλεσε, vt verisimile est, nullum tamen locum haberet eius annotatio, quia Hebræorum aliter habent codices. Reuocatum autem à Deo dicit Mosen, quia & in multis ante locis vocatus sit, & nunc rursum ab eodem reuocetur, sed hæc vt dixi, quanquam vera sint, à verborum tamen proprietate longe absunt.

Ad placandum dominum.] לרצנו לפני יהוה Hoc est, Secundum voluntatem suam, coram domino offeret. Hieronymus retulit ad ipsum Deum, sed tamen de eo dicitur, qui offert:

quanquam etiam Septuaginta cum Hieronymo consentiunt, καὶ προσοίσει αὐτὸ δεκτὸν ἐναντίον κυρίου. Et offert ipsum acceptabile coram domino. D

Adolebit ea sacerdos.] Hoc omittitur à Septuaginta, & de adolendo nihil meminerunt, καὶ ἐπιθήσει ὁ ἱερεὺς τὰ πάντα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον. Hoc est, Et imponet sacerdos vniuersa super altare: deinde inferunt κάρπωμά ἐστι θυσία ὀσμὴ εὐωδίας, id est, Holocaustum est, sacrificiũ odor suauitatis. Adolere autem hoc loco, idem est quod incendere, & admoto igni, vaporem excitare, quod sacrificata hostia fiebat.

Agnum anniculum, & absque macula.] Primum redundat, tantúmque in Hebræo legitur זכר תמים יקריבנו, Hoc est, Masculum immaculatum offeret ipsum: poterátque is & anniculus esse, & id tempus excedens, sicut patet fieri solitum in sacrificiis. Etiam Septuaginta ab Hebraica veritate non dissentiunt, ἄρσεν ἄμωμον προσάξει αὐτό. Masculum immaculatum offeret ipsum. Nisi forte Hieronymus ex aliis locis id suspicatus sit, vbi de agno scribatur. Semperq; anniculũ esse oportere dicatur. Quilibet pro suo captu de eo iudicet.

Si autem de auibus holocausti oblatio.] Tota hæc periodus omittitur in impressis codicibus Græcis, quæ certe maxime erat necessaria, ibi enim inchoant sententiam, καὶ προσοίσει ἀπὸ τῶν τρυγόνων. Et offeret ex turturibus.

Super crepidinem altaris.] על קיר המזבח, Super cornu vel murum altaris, quod male à Septuaginta ad basin refertur, sic καὶ στραγγιεῖ τὸ αἷμα πρὸς τὴν βάσιν τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc est, Et effundet sanguinem ad basin altaris. Neque enim erat ratio sacrificij, vt ad basin sanguis funderetur. E

Vesiculam gutturis.] De vesicula hac nulla fit in contextu Hebraico mentio: sed hoc modo is locus legitur והסיר את מראתו בנצתה, Hoc est, Et auferet quod apparet cum pénis eius. Et per quod apparet intelligitur rostrum, vtpote quod extat atque eminet, sic transtulerunt etiam Septuaginta, καὶ ἐκβαλεῖ τὸν πρόλοβον σὺν τοῖς πτεροῖς, id est, proiiciet rostrum cum pennis. Sic exponunt etiam peritiores Hebræi: patet igitur, quid hoc loco præcipiatur, vt ostendit etiam æditio Septuaginta.

Confringétque ascellas eius.] ושסע אתו בכנפיו, Hoc est, Et diuidet eam in alis suis, siue findet alas eius: non ipsam totam. Sed Hieronymus non dissentit à Septuaginta καὶ ἐκκλάσει αὐτὸ ἐκ τῶν πτερύγων, Hoc est, Et franget ipsum ab alis, siue in alis.

CAPVT II.

S*I oblatio fuerit de sartagine.*] Etiam Septuaginta verterunt sartaginem, ἐὰν δὲ θυσία ἀπὸ τηγάνου. Hebræi quoque maxime Rabbi, Salomon, de sartagine intelligit, exponit enim esse instrumentum, non profundum, quo in sanctuario vterentur, in quo coquebantur quæ ex farina essent.

De spicis virentibus.] גרש כרמל, Quibus nominibus significatur omne maturum, pertinétque ad omne frugum genus, non ad frumentum solum. Nam spicæ, solum de tritico intelliguntur: ideóque ea omnia appellantur à Septuaginta, πρωτογενήματα χίδρα. Hoc est, primogenita legumina. Illud quoque obseruandum, quod minime recte habetur in nostra æditione, & confringes in morem farris: nam hoc non habent Hebræorum codices, præterea nusquam id præcipitur. Tacetur etiam à Septuaginta. Quare redundat. Nam fruges simplices offerri præcipiuntur, non confractæ. F

Partem farris fracti.] Hoc quoque male positum, & ex superiore pendens errato, hæc enim oblatio, ad omnes refertur fruges. Nam far fractum quorsum tendit? omittitur etiã ab Septuaginta.

CAPVT III.

S*Vper caput victimæ.*] Quæ Hebraice appellatur קרבן chorban, quod Septuaginta non tam proprie δῶρον, id est, munus verterunt. Dicitur autem apud Hebræos à קרב, hoc est, accedo, appropinquo, vnde chorban appropinquatio, & oblatio: qua nos Deo appropinquamus, aut quod nos Deo appropinquare facimus. Chorban.

Per altaris circuitum.] Quod etiam habetur in textu Hebraico סביב, sed omittitur hoc à Septuaginta, καὶ προσχεοῦσι τὸ αἷμα, ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, hoc est, Et effundent sanguinem super altare: quanquam non magni momenti sit.

Qui operit vitalia.] המכסה את הקרב, Qui operit intestina. Septuaginta vero paulo & ipsi diuersius, στέαρ τὸ κατακαλύπτον τὴν κοιλίαν. Adipem qui operit aluum. Itaque vitalia pro totis visceribus ac præcordiis videtur sumpsisse Hieronymus.

Duos

A *Duos renes cum adipe quo liganturilia.*] Obſcurum faceret locum, vocabulorum diuerſitas, cùm ſit hoc modo dicendũ, שתי הכליות ואת החלב אשר עליהן, hoc eſt, Duos renes & adipem, qui eſt ſuper ipſis:quanquam poſtea additur על הכסלים, id eſt,quod eſt ſuper interiores lumborum partes, quod Septuaginta non male, ἐπὶ τῶν μηρῶν, id eſt, ſuper femora, ſcilicet interius: dicendum igitur fuerat, duos renes cum adipe,quo ipſi integuntur.

Et reticulum iecoris.] ואת היותרת על הכבד, hoc eſt,Et reſiduum quod eſt ſuper iecur.Septuaginta diuerſiſſime, καὶ τὸν λοβὸν, τὸν ἐπὶ τοῦ ἥπατος. Et fibras,ſiue fruſtum,quod eſt ſuper iecur. Locus autem manifeſtus eſt, quid innuat.

In holocauſtum.] על העולה אשר על העצים id eſt, Super holocauſtum adolebunt, inquit, quod eſt ſuper ligna, quaſi vna cum ipſo holocauſto. Sic & Septuaginta, ἐπὶ τὰ ὁλοκαυτώματα. Super holocauſta.

Caudam totam.] Clarum eſt ita ſumendum eſſe hoc loco תמימה, Quod alias ſignificat immaculatum, ſed hic integrum, perfectum: ideo non recte Septuaginta, κέρκον ἄμωμον, id eſt, caudam immaculatam, & ſine vlla nota. Amphibologia eos fefellit. Sic & cùm legem immaculatam appellant,cùm perfecta eſſet dicendum, vt ibi dicetur.

Pabulum ignis.] Imò non ad ignem refertur:ſic enim לחם אשה ליהוה, hoc eſt,Panis ſacrificij domino.Quod omittitur à Septuaginta,eiúſque loco ponunt ὀσμὴν εὐωδίας,id eſt,Odorem ſuauitatis. Panis igitur is, Dei non ignis eſſe perhibetur.

CAPVT IIII.

B *Et imperitiam.*] Longe clarius, quàm quod Septuaginta, καὶ λάθῃ ῥῆμα ἀπ' ὀφθαλμῶν συναγωγῆς, id eſt, Et latuerit verbum ab oculis ſynagogæ:vbi verbum pro re ponitur.

Quod ſi peccauerit anima per ignorantiam.] Primo obſeruandum eſt, quod omiſſa eſt ab Hieronymo tota hæc periodus, quæ ſequitur poſt illud,& dimittetur ei. Sequitur enim in contextu Hebraico, והוציא את הפר אל מחוץ למחנה ושרף אתו כאשר שרף את הפר הראשון חטאת הקהל הוא, hoc eſt,Et extrahet vitulum,extra caſtra, & concremabit eum,ſicut concremauit vitulum primum, pro peccato multitudinis eſt. Dimittitur id ab Hieronymo, quia ſæpius eſt repetitum, licet non taceant Septuaginta.

Quod ſi peccauerit anima per ignoran.] Totum hoc peccatum, non de qualibet anima dicitur, ſed de principibus, quia ſic habetur אשר נשיא יחטא. Princeps qui peccauerit,ideo apud Septuaginta legitur, ἐὰν δὲ ὁ ἄρχων ἁμάρτῃ, id eſt, Si autem princeps peccauerit. Peccatum autem hoc principum, dimittitur in noſtris codicibus: verum peccatum cuiuſuis animæ poſitum eſt paulopoſt. Quare locus emendandus eſt.

Capram immaculatam.] שעיר עזים. Hœdum caprarum,ſic & Septuaginta, χίμαρον ἐξ αἰγῶν. Hœdum ex capris, hoc ſacrificium cuiuſlibet animæ ſit capra: ſed omiſit Hieronymus vt dixi peccatum principis, pro quo offertur hœdus.

CAPVT V.

Vt per ſe mortuum.] De hoc,quod per ſe mortuum eſt,nulla in contextu Hebraico
C ſit mentio, quod etiam omiſſum eſt à Septuaginta. Et quoniam pulcherrime explicatur à Septuaginta hoc quod de beſtiis dicitur, adhibeamus eorum æditionem, ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἥτις ἐὰν ἅψηται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ θνησιμαίου ἢ θηριαλώτου, hoc eſt anima quæ tetigerit omnem immundam rem, ſiue morticinium,aut à fera captum.Eo enim modo habent & Hebraica.

Intellexerit delictum ſuum.] Sic habet & Hebraicum והוא ידע, id eſt, Et ipſe cognouit: quare Septuaginta non recte, καὶ ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν. Et publicabit peccatum aut confitebitur.

Qui emi poteſt duobus ſiclis.] Hic quoque dualis numerus eſt apud Hebræos. Cùm ſcilicet ponitur numerus plurium,ſine numerorum nominibus, duo aut tres. Atque hinc factum, quòd Septuaginta hunc numerum non intelligentes verterunt τιμῆς ἀργυρίου σίκλων. Precio argenti ſiclorum. Erat certe aliquis numerus adhibendus, nam abſurda eſſet aliter locutio apud nos & Græcos,apud Hebræos vero duo ſignificaret,de qua re nos ſæpe ſæpius.

CAPVT VI.

ET contempto domino.] מעלה מעל ביהוה hoc eſt,Præuaricationem præuaricata eſt in dominum. Secutus eſt Septuaginta, καὶ παριδὼν παρίδῃ τὰς ἐντολάς. Et paruipendens paruipenderit præcepta Dei.

Et dabit eum ſacerdoti.] In ſacrificium ſcilicet Dei, vt indicat totus contextus.

Cremabitur tota nocte.] Optime ea sententia reddita est, nam & Hebraica sic habent D
היא העלה על מוקדה על המזבח כל הלילה, hoc est, Ipsum est sacrificium super exustionem, aut super incendium, super altare, tota nocte. Neque certe aliud innuitur quàm quod vertit noster interpres, qui si verba nihil immutasset, ratio loquendi fuisset absurda. Hæc annotauimus propter excellentem virum Ioannem Phorcensem, qui non approbat nostram æditionem hoc loco: id quod sæpe sine vlla causa facit.

Io. Capniō. *Ignis ex eodem altari erit.*] Obscura interpretatio, & forte codices mendosi, vt pro ex, legendum sit, in. Ignis, inquit, in altari erit: nam & sic leguntur Hebraica, ואש המזבח תוקד בו hoc est, Et ignis altaris ardebit in ipso: quemadmodum etiam Septuaginta, licet alio modo, οὐ σβεσθήσεται, τὸ πῦρ τὸ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ignis qui super altare est, non extinguetur.

Et fœminalibus lineis.] Ita quidem vox Hebraica significat מכנס Quod Septuaginta non admodum recte transtulerunt. περισκελής. Nam periscelides, diuersæ sunt à fœminalibus, & potius crura ornant: quàm pudendorum tegumentum sint. Scribit Iosephus, hæc vt dura & ad rumpendum minime idonea essent, fieri solita ex bysso in multas partes comminuta, atque iterum consuta, vt nullo pacto scindi posset.

Cineres.] Recte Septuaginta καταχάρπωσιν. quasi dixeris, absolutum sacrificium.

In loco sanctuarij tabernaculi.] בחצר אהל hoc est, In atrio tabernaculi: sicut & Septuaginta ἐν αὐλῇ τῆς σκηνῆς.

Quia pars eius in domini offertur incensum.] Immo non refertur ad Deum, sed Aaron eiúsque filios: hoc modo, חלקם נתתי אתה מאשי hoc est, Partem eorum dedi eam, ex sacrificiis meis. E
Dedi inquam ex omnibus quæ mihi offeruntur hanc esse eorum partem: hoc modo, etiam Septuaginta, μερίδα αὐτοῖς αὐτὴν δέδωκα ἀπὸ τῶν καρπωμάτων κυρίου. Hoc est, Particulam ipsis, eam dedi ex sacrificiis domini.

Oleo conspersa.] Dimittitur hoc quoque מרבכת id est, Inuolutam, sicut & Septuaginta ἐλατά, id est, volucria, inuoluta.

CAPVT VII.

Sicut pro peccato offertur hostia, ita & pro delicto.] Apud nos forte nihil differt peccatum & delictum, atque ideo non recte fortasse versum est: distinguuntur autem apud Hebræos, non tam nomine, quàm etiam significatione. Nam חטאת quodlibet delictum indicat, at אשם delictum quod per imprudentiam admittitur. Nam quanquam hæc distinctio, non semper vera est: hic certe clarissime intelligimus, eo modo hic sumendum esse. Siquidem & de vtraque hostia vtriusque delicti commemoratio habita est: cæterum & ipsi Septuaginta hoc distinxerunt ὥσπερ τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας, οὕτω καὶ τὸ τῆς πλημμελείας. Sicut sacrificium quod pro peccato, ita & quod pro delicto. De hac re etiam Isychius.

Collyridas.] Alia panis species. Apud gentes quoque varia placentarum genera inueniebantur, quæ diis suis offerre solebant. Ab his forte litteris edocti, vt multa alia hinc ab illis ablata cognoscuntur. Apud Aristophanē multa sunt eiusmodi dico placentarū genera. Sicut μελιτοῦττα, ἐσχάρα, πόπανα. Quæ scribit Porphirius prima mortaliū sacrificia extitisse, cæ F
ptum esse autē postea ex mala cōsuetudine animalia offerri. Plinius quoque scribit, omnibus sacrificiis adhiberi solitā libam salsam. Quod & Ouidius in Fastis declarat his versibus:

Ante, deis, homines quod conciliare valeret,
Far erat & puri lucida mica salis.

Ecce & istud, hinc fuerat desumptum, vt in sacrificiis semper sale vterentur.

Ex quibus vnus pro primitiis offertur domino.] Diuersius Hebraice. Nam de primitiis nulla fit mentio. והקריב ממנו אחד מכל קרבן תרומה ליהוה hoc est, Et offeret ex eo, ex omni sacrificio vnū oblationem domino: sicut habent etiam Septuaginta καὶ προσάξει ἀπ' αὐτοῦ ἓν ἀπὸ πάντων τῶν δώρων αὐτοῦ ἀφαίρεμα κυρίῳ. id est, Et offeret ex ipso, vnum ex omnibus muneribus eius, oblationem domino. Vnum autem non tam ad panes, quàm omnes oblationum partes potest referri. Vt vna pars ex omnibus rebus debeatur Deo.

Qui fuerit immundus comedet ea.] Quo modo hoc potest esse verum, cùm omnis immunda caro præcipiatur igni exuri: quare non recte versa est: sententia sic habet, והבשר כל טהור יאכל בשר, hoc est, Et carne omnis mundus comedet carnem: aut sic, Et omnis caro munda comedetur: nam יאכל, quanquam vox actiua sit, potest tamen esse tanquam impersonalis, quę similis actiuæ est apud Hebræos. Septuaginta quoque cum Hebraica veritate cōsentiunt, & ab Hieronymo discrepāt. πᾶς καθαρὸς φάγεται κρέα. id est, Omnis mūdus comedet carnes.

Inhibetur

A Inhibetur ergo immundarum carnium esus vbique. Mundus autem & immundus possunt comedere licita & sacrificata, vt habetur Deutero. capite 15.

Pectusculum erit Aaron.] Sic certe est dicendum, contra quàm verterint Septuaginta τὸ στῆθος τὸ ἐπὶ τοῦ φιλαίου, adeps qui est super pectusculum.

CAPVT VIII.

Vestiuit subucula linea.] Quam alibi appellauit tunicam. In epistola ad Fabiolam dicit esse, quæ vulgò dicitur camisia. Septuaginta non dissentiunt à seipsis, vertentes χιτῶνα, quod & aliam vestem, quàm interiorem illam potest significare. Nam quod Homerus vocat armatos χαλκοχίτωνας. id est, vestitos ferro, patet χιτῶνα eo loco, non pro illa interiore veste accipi.

CAPVT IX.

Hodie dominus apparebit vobis.] Hæc est veritas Hebraica non vt verterunt Septuaginta. ὅτι κύριος σήμερον ἐν ὑμῖν ὀφθήσεται. id est, Quia dominus hodie apparebit in vobis. Quod mihi longe aliud esse videtur.

Laudauerunt dominum.] Sic significat verbum Hebraicum ירנו, Ideo non recte transtulerunt Septuaginta καὶ εἶδε πᾶς ὁ λαὸς, καὶ ἐξέστη. καὶ ἔπεσον. Et vidit omnis populus, & animo consternatus est, & conciderunt. Nam in psalmis frequenter videbimus ranan significare laudem, exaltationem: stuporem vero, vel admirationem nunquam.

CAPVT X.

B *Tacuit Aaron.*] Sic habet etiam Hebraicum, quod forte non recte Septuaginta, κατενύχθη ἀαρών. Compunctus est Aaron, siue percussus est. Nam idem verbum, nihil præter silentium significat.

Et omne quod inebriare potest.] Septuaginta ipsam Hebraicam vocem posuerunt sicera, licet corrupta sit, pro eo quod Hebraice dicitur shecar. Sicera igitur vox est Hebraica, quæ Latine sonat ebrietatem, aut inebriamentum, id scilicet, quod inebriare facit. Vnde & shacher, apud Hebræos, ebrius dicitur. Quare non significat Sicera, succum quendam, qui maxime apud Germanos conficitur, quòd vini copia apud eos non sit, sed omne, quod ebrietatem inducit, siue ille succus sit, siue etiam alius. A Septuaginta vero profectum est, vt vox Hebraica vsui fuerit & Græcis & Latinis, vt ex isto loco colligitur. *Sicera. Shecar.*

Quod datum est tibi.] חקך וחק בניך Hoc est, Legitimum tuum, legitimumque filiorum tuorum, sicut & Septuaginta, νόμιμόν σου. καὶ νόμιμον τῶν υἱῶν σου.

Comedere debueratis.] Immo imperat vt deinceps facerent, quod prætermiserunt, אכול תאכלו comedendo comedetis.

CAPVT XI.

Custodite omnia quæ dixi vobis.] Hæc sententia redundat, neque in Hebraicis codicibus habetur, minus etiam habetur apud Septuaginta.

Quod ruminat.] מעלת גרה id est, Quod reuocat ruminationem, quod eam ascendere aut recipi facit. Quod probe etiam exprimitur à Septuaginta, καὶ ἀνάγον μηρυκισμόν. id C est, Et reducens ruminationem. Nota vero sunt omnia.

Quidquid habet vngulam, sed non diuidit eam.] Paulo secus Hebraica אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה Hoc est, Veruntamen hoc non comedetis, ex his quæ ruminant quidem, sed vngulam bifidam non habent. Apud Septuaginta maior corruptela, πλὴν ἀπὸ τούτων οὐ φάγεσθε ἀπὸ τῶν μὴ ἀναγόντων μηρυκισμὸν, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ διχηλούντων τὰς ὁπλάς. Hoc est, Veruntamen hoc non comedetis, his inquam quæ neque ruminant, neque ex his quæ findunt vngulas. Est autem obseruandum, quod vbique hoc loco additur superflue, à Septuaginta negatio, sicut ibi τὸν κάμηλον ὅτι οὐκ ἀνάγει μηρυκισμόν. id est, Camelum quia non ruminat: immo contextus declarat camelum ruminare, sed non habere vngulam bifidam, sic & de chœrogryllo.

Chœrogryllus.] Sic enim scribendum est, non vt corrupte apud nos legitur. Est autem quem Latini appellant herinacium siue ericium. Quod maxime patet ex psalmo 103. vbi quem noster interpres vertit, petra refugium erinaciis, præsenti vocabulo significatur scilicet שפן quanquam non possumus non mirari Septuaginta, qui quod hic verterunt chœrogryllum, ibi interpretati sunt λαγωὸν, hoc est leporem, aut cuniculum, quod & aliis locis fecerunt. Chœrogryllus ergo vox Græca est, sumpta ex ipsis Septuaginta, ducitur autem à χοῖρος porcus, & γρύλλος, quæ vox etiam ipsa porcum significat. Ex quo manifestum fit esse hunc quem vulgo porcum spinosum appellant. Esse autem hunc erinaceum *Chœrogryllus, Erinacius.*

ex eo posse comprobari videtur, quia in psalmo superius citato, eius habitatio exprimitur, D ibi dicitur, סלעים מחסה לשפנים hoc est, Petræ tecta sunt erinaciis, hócque animal inuenimus sub petris dilitescere. Glosa ordinaria testatur hunc esse herinaceo quidem similem, sed maiorem. Veruntamen ex eo quod mox sequitur, vbi habetur mentio de lepore, videtur omnino non esse is chærogryllus, sed cuniculus potius. Nam & lepus & cuniculus simillimi inter se sunt, ideóque simul ponuntur. Atque hoc etiam testantur Hebræi: cur autem de ericio, hic loquatur sacra scriptura cùm id genus animantis prohibeatur inferius? Refugium vero petra est, non herinaciis, sed cuniculis, subter qua delitescunt, vnde & cuniculi foueæ subterranæ vocantur. Quamobrem nec Septuaginta nec noster interpres, recte forte de eo animali senserunt.

Lepus quoque.] De hoc nulla controuersia est: tantummodo est annotandum, quod fortasse male Septuaginta hunc vertunt δασύποδα. Nam dasypus apud Græcos, non lepus, sed cuniculus est. Licet in eum errorem, multi iamdudum inciderint: sed Græci etiam ipsi, dicunt δασύπουν esse, quem Romani appellent cuniculum. Et quia res clara est, & iam à multis exagitata, non opus est comprobationibus. Chærogryllus quoque non recte repetitur, in impressis codicibus Septuaginta, quod non interpretum sed librariorum vitio contigit. Additur quoque hic aliquid in Græcorum codicibus, vbi de aquatilibus commemoratio habetur: scilicet ἀπὸ πάντων ὧν ἐρεύγεται τὰ ὕδατα. Ex omnibus à quibus eructatur aqua. Non enim hic locus est.

Et Gryphum.] Quis non riserit hoc loco Nicolaũ, qui fabulamenta Alberti & Hugutionis secutus, dicit Gryphum, esse animal quadrupes, volatile & pedestre. Caput & alas aquilæ habere, reliquo corpore esse simile leoni. Quis enim nescit, hæc esse meras nugas? cùm gryphus, quem Græci etiam grypa vocant, fabulosissimus sit. Neque certe verisimile est scripturam, inter aues hanc commemorasse, quibus vesci prohibeat, si certe talis est, quasi possit aliquando comedi. Prohibuit enim quæ facile edi potuissent: at gryphis, si huiusmodi sunt, nunquam vesci contigit, aut continget. Quamobrem si per eiusmodi nomẽ, eas aues intellexisse Septuaginta credimus, proculdubio tam ipsi errarunt, quàm Hieronymus, qui eos in hoc secutus est. Sed per gryphas, aliud auis genus intellexerunt, nam & Hebraicum nomen פרס, genus accipitris denotat, vt paulo ante diximus. Siquidem tria simul auium genera inter se similia ponuntur, Aquila, Halietus, & genus aliud rapax. Pro grypho igitur, accipiter aut aquilæ genus ponatur. De porphyrione multa scribit Aelianus præsertim quòd sit ὡραιότατος καὶ φερωνυμότατος τῶν ζώων, id est pulcherrimum & formosissimum omnium animalium, quasi totus purpureus, vnde & nomen accepit. Sed eius luxuria est insignis, ideo inter immunda computatur.

Gryphus fabulosus.

Porphyrio.

Onocrotalum.] Quem Septuaginta Pelicanum verterũt: quos Latini appellant plateas. Est autem difficilis harum auium cognitio, & Hebræi facile & ipsi suam in his imperitiam confitentur. Fallitur autem Nicolaus, qui Septuaginta dicit loco porphyrionis, posuisse pelicanum, nam & porphyrion apud eos ponitur, & pelicani nomen seorsum. Sed pro pelicano, in Latino habetur onocrotalus. De qua aue neque apud Aristotelem, neque Ælianum, F scriptum quicquam reperi. Plinius oloris similem esse dicit. Quare non videtur onocratalum fuisse ponendum in Latino, sed vel pelicanum, aut plateam. Nam onocratalum à pelicano distingui facile arbitror.

Onocrotalus. Pelicanus.

Sed habet longiora retro crura.] אשר לא כרעים ממעל לרגליו Cuius nõ sunt crura supra pedes eius. LXX. quoq; secundũ hanc sententiã ἃ ἔχει σκέλη ἀνώτερον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. id est, quæ habent crura supra pedes suos. Non aliud, quàm quod interpretatus est Hieronymus, clarioribus verbis.

Attacus.] סלעם, Scarabeus vt Hebræi putant, vel genus eorum quoddam. Septuaginta & ipsi ἀττάκην. Credo potius eos vertisse ἀττέλαβον, attalabum, quem nostri bruchum interpretantur.

Locusta quoque.] Hęc per bruchũ intelligitur, quia Hebraice ארבה id est, locusta: quanquã Septuaginta ponunt & ipsi bruchum. Facile autem hæc cõfunduntur, tam hic quàm alibi.

Ophiomachum.] Nescio quamobrem Septuaginta, nam ab illis accepit Hieronymus verterint eo modo vocem Hebraicam חרגל, quod testibus Hebræis, etiam ipsum est genus locustæ. At ophiomachus, vt nomen indicat, animal est, quod cum serpentibus pugnam committit, de quo neque Aristoteles, neque alij boni scriptores quicquam memoriæ prodiderunt. Putóque nihil omnino esse. Quod etiam si extaret, non fit tamen hoc loco de eo mentio, sed vt dixi genus locustæ est.

Ophiomachus.

Crocodilus.

A *Crocodilus.*] ,צב Quomodo ponitur inter mustellam & murem crocodilus, dissimillimus? Non erat ergo vertendum crocodilus, nam neque esculentus est, sed potius bufo, id est, rana campestris. Sic enim existimant aliqui Hebræi, & ordo eo modo exigit. Rabbi quoque Salomon exponit sic פרוש שרוטה לצפרדע hoc est, Bufo, is scilicet, qui ranæ similis est. Hieronymus, Septuaginta secutus est, qui etiam verterunt κροκόδειλος. Frustra quoque additur apud illos χερσαῖος. id est, terrestris. Quasi duo genera crocodilorum reperiantur; vnũ terrestre, alterum aquaticum, cùm idem animal sit ἀμφίβιον. Crocodilus Bufo.

Mygale.] ,אנקה De hoc quoque alio modo sentiunt Hebræi, Rabbi enim Salomon vult esse ericium. Neque satis mihi constat, quod animantis genus intelligant hic per mygalen Septuaginta, & Hieronymus, qui eos secutus est, quandoquidem etiam Aristoteles, de eo nihil scribit. Nomen indicat esse id quod ex mure & mustella conflatum sit. Mygale.

Chameleon.] כח Etiam in hoc maxima dissonantia, etiam apud Hebræos, alij limacam, alij pantheram, alij chamæleonta, alij stellionem esse arbitrantur: adeo sunt & ipsi ignari. Cameleon.

Stellio.] ,לטאה Lacertam putat Rabbi Salomon, alij limacam. Septuaginta & ipsi stellionem verterunt φαλάγγιον, id est, phalangium.

Lacertam.] חמט Hanc limacam vult esse Rabbi Salomon, alij testudinem. Septuaginta σαῦραν, id est lacertam reddiderunt.

Talpa.] תנשמת Consentit & Rabbi Salomon, hunc esse talpam.

Quid comedere & respuere debeatis.] In fine huius capitis additur apud Septuaginta tota B hæc periodus, καὶ συμβιβάζειν τοὺς υἱοὺς ἰσραὴλ ἀνάμεσον τῶν ζωογονούντων τὰ μὴ ἐσθιόμενα. hoc est, Et doceatis filios Israël, inter medium prolificantium quæ comeduntur, & inter medium prolificantium, quæ non comeduntur, quæ ex alio loco huc transposita sunt.

CAPVT XIII.

Psam speciem lepræ humiliorem.] עמוק מעור Hoc est, Cute profundiorem: vt scilicet plaga introrsum descendat, relicta superne integra cute. Septuaginta eodem modo, sicut & Hieronymus καὶ ταπεινὴ ἦ ἡ ὄψις αὐτῆς ἀπὸ δέρματος. id est, Et humilis fuerit aspectus eius, præ pelle, aut cute.

Et ad arbitrium eius separabitur.] וטמא אתו id est, Et polluti loco eum habebit: sic & Septuaginta καὶ μιανεῖ αὐτὸν, pollutum eum habebit: quanquam hoc potius significet polluet eum.

Mundabit eum.] וטהרו Et mundum eum habebit, non pollutum reputabit: sic & Septuaginta καὶ καθαριεῖ αὐτόν. id est, Et mundum eum ducet.

Habebit vestimenta dissuta.] פרמים id est, Scissa, dilacerata: licet Septuaginta etiam ipsi παραλελυμένα. id est, dissoluta.

CAPVT XIIII.

Vos passeres.] שתי צפרים Duas auiculas, Ponitur enim nomen generale omnium auicularum, vt non tam passeres, quàm aliæ sint aues intelligendæ. Septuaginta tamen, etiam ipsi dissentiunt ab Hieronymo, immo Hieronymus dissentit ab illis, δύο ὀρνίθια. duas auiculas: quod certe miror, cur Hieronymus secutus non sit.

C *Quos vesci licitum est.*] Additum ab ipso interprete, quod certe miror: non enim opus erat ea cautione, cùm passeres non sint nisi vnius generis, id est, aut esculenti, aut nõ. Omittitur etiam apud Septuaginta.

Si fuerit plaga lepræ.] ונתתי נגע צרעת Et dedero plagam lepræ. Ostendit igitur à se plagam lepræ futuram. Ideo & sacrificia adhiberi voluit & preces, non tam quòd res immunda esset, quàm quòd secundum scelera incutiebatur. Septuaginta & ipsi videntur reddidisse καὶ δώσω ἁφὴν λέπρας. id est, Et dedero plagam lepræ: licet loco δώσω sit nunc δῶσι in impressis codicibus.

Ne immunda fiant.] ,ולא יטמא כל id est, Et non polluetur quicquam: sicut & Septuaginta.

Vermiculum.] Coccum scilicet, sicut & Septuaginta κεκλωσμένον κόκκινον. id est, coccinum retortum.

CAPVT XV.

Luxum seminis.] Quanquam non ponitur distincte vllus fluxus in contextu Hebraico, sed in generali loquatur, sicut etiam habetur apud Septuaginta ἀνδρὶ ᾧ ἐὰν γένηται ῥύσις τοῦ σώματος. id est, viro, cui fit fluxus corporis: licet idem addant postea ῥέων γόνον. id est, fluens semen: inferius tamen exprimitur, de quo fluxu intelligendum sit.

Si saliuam huiuscemodi.] Nihil intelligitur aliud quàm ipsum semen, quod forte non proprie saliua nuncupatum est.

Sagina super quod.] Sagina præter pinguedinem significare aliud nescio, ideo emendatiores codices habent sagma. Hebraice pro hoc positum est, מרכב id est, sella, currus, quadriga. Septuaginta tamen etiam ipsi posuerunt ἐπίσαγμα, id est, stramentum. D

Qui faciet vnum pro peccato.] Etiam hoc loco facere pro sacrificare ponitur in lingua Hebræa, quamuis etiam Septuaginta posuerint facere.

Semen coitus.] Quàm improprie redditur hoc à Septuaginta κοίτη σπέρματος. id est, cubile seminis: nam quis sensus in his verbis est? Eo scilicet errore factum est, quia, שכב quod dormire, concumbere, & coire significat, semper pro eo quod est cubare acceperunt.

CAPVT XVI.

Caprum emissarium.] עזאזל Longe aptius & significantius apud Septuaginta ἀποπομπαίῳ. Quamuis enim interpretari vox possit, quemadmodú fecit Hieronymus, proprie tamen declarat caprum expiatiuum, & qui mala arcet, aut quo arceantur mala, sicut sonat vocabulum Græcum.

In medio sortium habitationis eorum.] טמאתם id est, Sordium aut pollutionis eorum: sicut & Septuaginta ἀκαθαρσίας αὐτῶν. A librariis autem locus corruptus est, vt pro sordium, legeretur sortium, & hoc quidem clarum est.

CAPVT XVII.

Homo quilibet de domo Israël.] Additur huic ociose apud Septuaginta ἢ τῶν προσηλύτων τῶν προσκειμένων ἐν ὑμῖν. hoc est, Aut de proselytis siue aduenis, qui admissi sunt vobis. Sumptum ex paulopost sequentibus. E

Et nequaquam vltra immolabunt hostias suas dæmo.] לשעירם Quod dæmonem proprie significat, ducitúrque à pilis, eóque nomine appellatos dæmones putant, quòd horripilare eos faciant, qui in eos inciderint. Rabbi quoque Salomon exponit hoc nomen, שעירם hoc est dæmones. Citátque illum Isaiæ locum. Et pilosi saltabunt ibi, vbi per pilosos, eos intelligit Hieronymus, quos hic appellauit dæmones. Quare mirum est cur Septuaginta, hanc significationem non expresserint, vt dæmones interpretarentur ματαίοις. hoc est vanos, vertentes. καὶ οὐ θύσουσι, ἔτι τὰς θυσίας αὐτῶν τοῖς ματαίοις. hoc est, Et non sacrificabunt amplius sacrificia sua, rebus vanissimis: hoc certe non magis ad dæmones spectat, quàm reliqua idola. Neque existimo eos hic per hoc nomen, intellexisse eos qui fatuelli nuncupari solent, aut incubi & succubi, sed omnia vana.

Esa.13.

CAPVT XVIII.

Moloch idolum.

Et consecretur idolo moloch.] Varia de hoc idolo sentiunt Hebræi. Quidam astrum esse aiunt. Alij diabolum. Alij omne idolorum genus, eo modo vocari asseuerant. De hoc idolo, & de modo, quo ei filios consecrabant, hæc refert Rabbi Salomon. עז היא ששמה מולך וזו היא עבודתה שמוסר בנו לכומרים ועושין שתי מדורות גדולות ומעבירין את הבן ברגליו בין שתי מדורות האש לא תתן וזו היא מסירתו לכומרים להעביר למולך זו העברת האש hoc est, Idololatria est quę vocatur Moloch, cuius cultus hoc modo fiebat. Siquidem filios suos tradebant sacerdotibus templorum, qui duos faciebant maximos ignes, & inter eos transire puerum cogebant. Primum ergo dicit ne dederis, scilicet sacerdotibus illis: deinde ponitur Moloch, quæ est idololatria, quæ fit per ignem, hæc quidem ille. Scribunt autem alij fuisse apud veteres hoc superstitionis genus, ex opinione qua putabant omnibus elementis inesse quosdam dæmonas: ac ei, quem igne habitare opinabantur, filios consecrabant, & per ignem transire faciebant. Quid ergo sit per ignem facere filios transire apertissime demonstratur Deuteronomii cap. xij. Vbi prohibentur Hebræi, eo modo Deum colere, quo solerent gentes, qui filios & filias suas igni in gratiam Deorum comburebant. Neque erat alia superstitio, nisi quia filios exurebant, dæmonibus eos sacrificantes. Neque opus est tantis opinionibus. Septuaginta, vocum similitudine delusi, non posuerunt hic ipsum nomen idoli Moloch, sed nomen ἄρχοντα, id est, principem. Nam moloch participium est à malach, imperauit: & molech imperator aut regnator dicitur. Verterunt igitur, καὶ ἀπὸ σπέρματός σου, οὐ δώσεις λατρεύειν ἄρχοντι, id est, Et ex semine tuo non dabis, vt seruiat principi. Omnes tamen Hebræi, & Latini attestantur hoc loco Moloch esse idolum, aut idololatriæ genus. Id quod ex aliis etiam locis facile colligitur. Quod etiam attestatur Theodoritus, apud quem sic legimus, τὸ ἑβραϊκὸν ἔχει τὸ μολὰχ, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ἑρμηνευταὶ τοῦτο τεθείκασιν. εἴδωλον δὲ τοῦτο ἦν, διὸ καὶ διὰ τοῦ προφήτου φησὶν ὁ θεός, μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα οἶκος ἰσραήλ, καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν μολὰχ. καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν ῥαφὰν, τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. ἀπαγορεύει τοίνυν τὸ τοὺς παῖδας ἱεροδούλους τοῖς εἰδώλοις προσφέρειν. ὡς δὲ τινὲς φασὶ τὸ τοῖς ἀλλοφύλοις ἄρχουσι F

A ἄρχουσι μὴ διδόναι τοὺς παῖδας, ὥστε εἶναι, αὐτοῦ οἰκέτας ἢ δορυφόρους ἵνα μὴ τῆς αὐτοῦ μεταλάχωσιν ἀσεβείας. hoc est, Hebraicum habet moloch, quod & reliqui interpretes posuerunt. Erat autem idolum. Ideo per prophetam loquitur Deus, Nónne hostias & sacrificia obtulistis mihi in deserto annos quadraginta, filij Israël? & assumpsistis tentorium moloch, & astrum Dei vestri Raphan. Imagines quas fecistis vt eas adoraretis. Prohibet ne filios suos, huius idoli sacerdotes facerent. Alij autem dicunt prohiberi, ne exteris regibus filios traderent, vt eorum essent serui, ac satellites, ne impietatis eorum fierent participes, hæc ille. Sed ne ipse quidem omnino verum attigit. Moses enim Deuterono. cap. xij. declarauit, quæ esset idololatria moloch. Semen quoque hoc loco, sumitur pro ipsis filiis, more linguæ Hebraicæ. Qua de re alibi dictum est. Non satis itaque recte ab interpretibus factum est, vt non mutarint Phrasin Hebraicam, nam in alium sensum fortasse acciperetur. Falsa quoque est & commentitia prima expositio Nicolai, posse videlicet semen hoc loco pro ipso semine accipi. Est enim sermonis Hebraici proprietas, vt filij ac ipsa proles, semen appelletur, vt semen Iacob, semen Abraham, & alia infinita, sic & hoc loco. *Semen pro filiis.*

Vt euomat habitatores suos.] Ita habet & Hebraicum, ותקא id est, Et euomet. At Septuaginta longe diuersius, καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ, τοῖς ἐγκαθημένοις, id est, Et stomachata est terra contra habitatores, aut indignata est, vel odio habuit. Quanquam pulcherrime & veridice exponitur hoc à sanctissimis patribus Gręcis. Theodoritus enim hoc modo de ea re scribit, μὴ βδελύξητε φησὶν ἡμᾶς; , ὡς ἐβδελύξατο τοὺς χαναναίους· ἀντὶ τοῦ ὥσπερ ἐκείνους διὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ
B παρανομίας πανωλεθρίᾳ παραδοὺς, ὑμῖν τὴν γῆν παρέδωκα, οὕτως ὑμᾶς τὰ ὅμοια δράσοντας τιμωρήσομαι, hoc est, Ne execretur terra, inquit vos, sicut execrata est Chananæos: pro eo quod est, sicut illis, ob eorum scelera internitioni penitus datis, terram vobis tradidi, sic vos similia facientes vlciscar.

CAPVT XIX.

ET impietatis reus.] .לא ירצא Non erit acceptabilis, non placebit, sicut & Septuaginta, οὐ δεχθήσεται. Non acceptabitur.

Ciuium tuorum.] ,את בני עמך id est, filios populi tui. Neque puto alio modo intelligendum, quàm vt vertit Hieron. Sic & Septuaginta, καὶ οὐ μηνιεῖς τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ σου. Et non excandesces, aut iram continebis in filios populi tui.

Agrum tuum.] Non recte fortasse vinea, pro agro ponitur à Septuaginta, καὶ τὸν ἀμπελῶνά σου, οὐ κατασπερεῖς διάφορον. Vineam tuam non seres ex diuersis.

Quæ sit ancilla nobilis.] Imo aliter, והיא שפחה נחרפת לאיש hoc est. Et sit ancilla desponsata viro. Septuaginta nescio quid simile & ipsi videntur innuere, καὶ αὐτὴ οἰκέτις διαπεφυλαγμένη ἀνθρώπῳ. Et ipsa, famula est reseruata viro. De ancilla itaque nobili nihil scribitur.

Vapulabunt ambo.] De hoc quidé, nulla hoc loco mentio, sed aliud præcipitur בקרת תהיה id est, Inquisitio erit: requiretur istud, inquit. Quod & Septuaginta videntur innuere, ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῆς. Prouidebitur ei, pro ea ratio habebitur: quanquā Rabbi Salomon alio modo hunc locum exponit, sed nihil ad rem.

C *Congregantes poma quæ proferunt.*] .לכם תבואתו Vt augeant vobis prouentum suum, sicut etiā Septuaginta, πρόσθεμα ὑμῖν τὰ γεννήματα αὐτοῦ, hoc est, Accessio erit vobis fructus eius.

Nec obseruabitis somnia.] .ולא תעננו Quod ad varia incantationum & auguriorum genera refertur. Septuaginta enim ad auspicia, οὐ δὲ ὀρνιθοσκοπήσετε, id est, Neque aues aspexeritis, siue neque augurabimini. Doctores Hebræorum asserunt hoc referri ad prædictiones dierum & temporum felicium vel infelicium, quod proprium est Astrologorum. Propterea citatur hoc à laudatissimo & excellentissimo principe Ioanne Pico Mirandulano aduersus astrologos. Hiero. alibi interpretatus est sciscitari hariolos. Male quoque vertitur apud Septuaginta, μὴ ἔσθετε ἐπὶ τῶν ὀρέων. Ne comedatis super montes: pro eo quod dicendum fuerat vt vertit Hieronymus, ne comedatis super sanguinem, neque certe assequi possum, quomodo, sanguinem, montes interpretentur. Credo locum esse corruptum, vt pro ἐπὶ αἵματος positum sit ἐπὶ ὀρέων.

Non attondebitis comam.] .לאת תקפו פאת ראשכם Hoc est, Non circungirabitis, siue, non calamistrabitis angulos capitis vestri, siue extremitates. Refertur ergo ab Hebræis ad cincinnos. Septuaginta vero sic interpretati sunt, οὐ ποιήσετε σισόην ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς ὑμῶν, id est, Non facietis sisoin ex coma capitis vestri. Quid autem per sisoin sit hic intelligendum explicatur à scriptoribus Græcis, qui hunc locum variis modis exposuerunt. Sic enim legimus apud Theodoritum, τίνες τὸ σισόην τοῖς; ἐξ ἐπιτηδεύσεως ὅλας γυμνώσας τρίχας ἠμφιέσαν, ἐγὼ

δὲ ἄλλο οἶμαι, τὸν νόμον ἀπαγορεύειν. εἰώθασιν Ἕλληνες μὴ ἀποκείρειν τῆς παιδίων τὰς κορυφάς, ἀλλὰ μαλλοὺς ἐᾶν, καὶ τούτους μετὰ χρόνον ἀνατιθέναι τοῖς δαίμοσιν. εἰώθασιν δὲ καὶ τὰ γένεια ξυρᾶσθαι ἡνίκα ἐπένθουν, καὶ τέμνεσθαι τὰς παρειὰς εἰς τὴν τῆς τετελευτηκότων τιμήν, καὶ τινὰ δὲ τοῦ σώματος μόρια βελόναις ἐκέντουν, καὶ μέλαν ἐπέβαλον, εἰς θεραπείαν δαιμόνων. ταῦτα ὁ θεῖος νόμος ἀπαγορεύει. D Quidam, inquit, ſi ſoin interpretati ſunt capillos ſtudioſe cincinnos factos. At ipſe aliud legem prohibere exiſtimo. Solebant enim gentiles, ſuorum filiorum non tondere capita, ſed permittebant cæſariem creſcere, quam multo poſt tempore, dæmonibus offerebant. Illud etiã moris erat apud illos, vt cùm eſſent in luctu barbas abraderent, & genas ferirent in eorum honorem, qui eſſent defuncti. Quinetiam quaſdam corporis partes acu vulnerabant, atramétúmque ſuperponebant, totúmque in cultum dæmonum fiebat. Hæc omnia interdicit hic diuina lex, hæc ille. Quod ergo de coma præceptum eſt, præcipitur etiam de barba. Atque vtrunque amplexa eſt propoſita expoſitio.

Neque radetis barbam.] Non hoc præcipitur, ſed ,ולא תשחית את פאת זקנך Hoc eſt, Et non corrumpes, non temerabis, non deprauabis angulos barbæ tuæ, aut extremitates barbæ tuæ: ſicut faciebant gentes, quemadmodum à Theodorito ſupra eſt expoſitum. Septuaginta quoque cum Hebraica fide ſentiunt, οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος. id eſt, Neque corrumpetis formam barbę veſtræ. Non prohibetur itaque Hebræis ne raderent barbas: quod neque hodie fit apud illos: ſed ne more gentium, & conſuetudine quadam praua, in diſponenda barba vterentur.

Et ſuper mortuo non incidetis carnes.] Præcipitur ne vllo pacto, ſicut gentes, ferirent carnes ſuas, non tam ſuper mortuo, quam ob alias res, quemadmodum ſacerdotes Cybeles, & deæ Syrorum, vt refert Lucianus, & tertio Regum ſcribitur. De mortuo igitur in contextu Hebraico non fit mentio, hoc enim modo habet .ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם Hoc eſt, Et dilacerationem animæ, non ponetis in carne veſtra. Anima igitur, & pro toto homine, & pro defuncto accipitur, vt inferius ſæpe videbimus. Poſſumus itaque etiam æditionem Hieronymi approbare quæ hoc loco, æditione Septuaginta multo eſt clarior, qui nihil immutantes, penitus quoque cum Hebraico ſentiunt, καὶ ἐντομίδας οὐ ποιήσετε ἐπὶ ψυχῇ, ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, id eſt, Et vulnuſcula aut ſectiones non facietis, ob animam, in corpore veſtro. Quid certe eſt, ob animam? E

Non declinabitis ad magos, & hariolos.] Vtrunque diuinationis genus eſt, primum Septuaginta interpretantur, ἐγγαστριμύθους. Quos noſtri ventriloquos appellant, maxime Tertullianus, qui de hac re, etiam peculiariter ſcribit. Ventriloquæ mulieres etiam tempeſtate noſtra vidimus, quibus ſedentibus vocula quædam, ab earum pudendis excitabatur, reſpondebátque ſciſcitantibus: ipſéque audire volui, non quod vllam fidem his adhiberem, ſed vt dæmonum præſtigias cognoſcerem. Præſtigiæ certe ſunt, & miſerarum genera vanitatum. Naſcuntur ex his calamitoſi errores, & incredibiles calamitates. Huiuſmodi ſcribunt patres Græci fuiſſe Pythiam, cuius impuriſſimus dæmon, impuriſſimam & fœdiſſimam elegerat partem, in qua verſaretur, & inde reſponſa efferret. De his extat apud Theodoritú, ſuper Leuiticum, qui his verbis hunc exponit locum, τινὲς ὑπὸ δαιμόνων τινῶν ἐγγαστρύμυθοι ἐξηπάτων πολλοὺς τῶν ἀνοήτων, ὡς δῆθεν προαγορεύοντες, οὓς στερνομάντεις οἱ Ἕλληνες προσηγόρευον ὡς ἔνδοθεν δοκοῦντος τοῦ δαίμονος φθέγγεσθαι. F Hoc eſt, Quidam à nonnullis dæmonibus repleti, pleroſq; dementium ſolebant decipere, quaſi futura prædicerent. Hos Græci vocabant ſternomantes, à ſternos pectore, & mantia vaticinio: eo quòd intus in præcordiis dæmon loqui crederetur, hæc ille. Interpretatur autem alibi Hieronymus hoc ipſum nomen, ſcilicet, אוב pythonem. Pythonis autem vt ex primo Regum colligitur, aliud incantationis genus fuiſſe videtur, quàm hoc, de quo hic agitur. Non enim ibi reſponſa dabantur, ſed ſimulachra ſuſcitabantur, animæq; defunctorum euocabantur, quas de rerum euentis interrogabát. Sed facile hæc confunduntur. Nam & quod vertit ibi Phytonem Hieronymus, hic magos interpretatus eſt: in fine quoque ſequentis capitis vertit Phytonem, arbitratus fortaſſe non ſpeciem, ſed genus magicæ artis, eo nomine ſignificari. Quod & mihi fit veriſimile. Python autem quod incantationis genus ſit, & quæ ſint phythoniſſæ mulieres non ab re viſum eſt, ſi ex libro qui apud Hebræos ſepher hicarim inſcribitur, id eſt, liber articulorum, demonſtremus, vbi autor de hac re ſic ſcribit. Citat enim ea quæ ſuper hac re ſcribit Rabbi Moſes, qui hoc vaticinium fieri ſolitum dicit per virum & mulierem. Adeunt enim ad cadauer alicuius nuper defuncti, alter ad pedes eius, alter ad caput ſtat: tenéntque turibulú, recitantq; voces magicas & incenſant. Interimq; mulier conſpicit animam defuncti. Vir autem percunctatur.

Ventriloquæ mulieres.

Pythia.

Sternomantes.

Phyton.

A cunctatur. Defunctus de his quæ proxime impendent, eos certiores reddit. Sicut inquit in libris Regum legitur. Sed ego existimo Rabbi Mosem, sicut in multis eum reperi, imperitissimum & mendacissimum, ita in hac re esse illum supra quàm dici possit mendacem. Sed aliud puto fuisse incantationis genus pythonem. Veriorémque esse censeo, sanctorũ patrum Græcorum opinionem. Nam cadauer Samuëlis iamdudum erat sepulchro conditum, ideo non potuit à muliere circunsisti. Iesus autem CHRISTVS generis humani vindex, fecit vt hæc feliciter ignoraremus. Quare stultitia est, ea diligentius inquirere: dicemus & in libris Regum de suscitato Samuële.

Hariolos.] Ferunt Hebræi hos appellari iddehonim, ab aue quæ vocetur iaduha, quam dicunt esse Iyngen siue motacillam, de qua & Theocriti pharmaceutria meminit, qua in incantationibus vtebantur. Huiúsque generis superstitiosos vocari hoc loco iddhonim: quanquam facile hæc ignorantur. Ideo melius est, vertere genera, quàm species.

Non exprobretis ei.] .לא תונו אתו Hoc est, Ne affligatis eum, ne lædatis: sicut & Septuaginta *οὐ θλίψετε αὐτὸν*, id est, ne atteratis, siue affligatis eum.

CAPVT XX.

SI quis dormierit cum nuru.] Omnibus his locis, dormire, pro eo quod est coire ponitur, de qua re alibi dictum est. Nurum quoque appellant Septuaginta hic quemadmodum in Genesi fecerunt, *νύμφην*, id est, Sponsam vertentes *ἐάν τις κοιμηθῇ μετὰ νύμφης*, quod nescio an recte factum sit.

B

CAPVT XXI.

SI paruo vel grandi, vel obtorto naso.] Hæc omnia genera ab ipso interprete ficta sunt, cùm neque in contextu Hebraico, neque apud Septuaginta habeantur. Hebraice siquidem tantummodo ponitur, חרם Hoc est simus: de naso igitur grandi, torto, paruo, nulla fit mentio, sed de naso simo. Nam neque tam exiguus vnquam nasus conspectus est, aut tam magnus, qui cuiquam dedecori esse posset, sed fœditas in naso simo est. Septuaginta paulo secus *κολοβόριν*, id est, naribus mutilis. Ista vero differentia grandis, aut parui, ad alia membra refertur, quæ Hebraice vocatur .שרוע quod membrorum inæqualitatem sonat.

Vel herniosus.] .מרוח אשך Quod interpretantur Hebræi, cuius testiculi contusi sunt, quémadmodum exponit his verbis Rabbi Salomon. שלו כתותים בחדרו, Hoc est, Cui cõtusi sunt testes. Probátque id per æditionem Chaldaicam, quæ habet, מרים פחדין id est, Qui suspendunt testiculos, perinde ac fracti sint & elisi, eóque medicamentis & id genus rebus eos sustinet. Quare & de herniosis fortasse intelligitur, his maxime, qui eo morbo enormiter laborant. Septuaginta aliquid eiusmodi innuere videntur, qui vertunt *ἢ μονόρχις*, id est, qui vnicum habet testiculum. Sed Hebræi secus sentiũt. Inter has omnes mutilationes additur à Septuaginta *ὠτότμητος*, id est, cuius aures abscissæ sunt, esse subaudiendum, propterea quòd omnes hic corporis mutilationes comprenduntur: & Hieronymus eos secutus etiam est.

CAPVT XXII.

C *QVi tetigerit immundum super mortuum.*] ,ונגע בכל טמא נפש id est, Qui tetigerit omne immundum hominis aut animæ: quod forte ad plura spectat. Quemadmodum pulcherrime exprimunt Septuaginta, *καὶ ὁ ἁπτόμενος πάσης ἀκαθαρσίας ψυχῆς*, id est, Et qui omnem immundiciem animæ tetigerit, licet anima sæpius his locis pro defuncto ponatur.

Cuilibet ex populo.] Imo sic ,כי תהיה לאיש זר Hoc est, Cùm fuerit nupta aduenæ: sicut etiã Septuaginta, *ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἀλλογενεῖ*, Hoc est, Cùm fuerit viro alienigenæ tradita. Quare est omnino contraria sententia.

Si cicatricem habens.] חרוץ. id est. Elisum, siue mutilum: diuersius etiam Septuaginta, qui ad linguam tantummodo id retulerunt. *γλωσσότμητον*, id est, Lingua elisum, cui lingua adempta est. Verbum Hebraicum, ad omne mutilum spectat.

Omne animal quod vel contritis, vel sectis testiculis.] Animaduertito, quòd de contritis & sectis testiculis non fit commemoratio: sed omnia verba Hebraica, omnem elisionem, contritionémque significant, nam מעוך attritum significat, & כתות atque item alia: pertinet igitur, non magis ad testiculos, quàm cæteras corporis partes. Vt prohibeatur nihil offerri posse, quod vlla in parte sit mutilum. Licet Septuaginta totam hanc periodum, in húc modum verterint, *θλαδίαν, καὶ ἐκτεθλιμμένον καὶ ἐκτομίαν καὶ ἀπεσπασμένον*. Hoc est, Elisum, confractum, castratum, abscissum. Quæ vniuersa ad testes pertinent.

CAPVT XXIII.

D

Altero die sabbati.] ממחרת השבת. Hoc est, In crastinum sabbati: aut, die sequenti post sabbatum: sicut & Septuaginta τῇ ἐπαύριον τῆς πρώτης τῶν σαββάτων, id est, In crastinum primæ sabbatorum: quanquam in multis discrepant. Ex hoc loco possem multa colligere contra sententiam docti viri Pauli Forosemproniensis episcopi de die paschatis, sed quia aliud agimus, & eius sententia pia est, mittimus omnia.

Liba quoque vini.] Patet locum mendosum esse, cùm sic habeat contextus. ונסכה יין Hoc est, Et temperatio, commistio vini: quid enim hoc loco liba significat? nisi ad haustum retulerit Hieronymus, imitatus fortasse Septuaginta, qui sunt interpretati καὶ σπονδὴν οἴνου. Et libationem vini.

Affligetis animas vestras.] ועניתם. Pertinet hoc verbum Hebraicum ad omnem humiliationem, mentisque superbæ depressionem: vt nitidæ vestes deponantur, vt de escis dematur, vt omnes prælatæ ac superbæ actiones deprimantur: ita quoque interpretantur Septuaginta ταπεινώσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν, Humiliabitis animas vestras.

Est enim cœtus.] עצרת. Hoc est, Collectio, cœtus: quod forte etiam recte Septuaginta ἐξόδιον ἐστί. Egressio est, euocatio est: & quod ab illis proprie ἐκκλησία dicitur.

Et salices.] Addunt Septuaginta καὶ ἄγνου κλάδους ἐκ χειμάῤῥου, id est, Et agni casti ramos ex torrente: quod certe superfluit. In contextu enim Hebraico non habetur.

CAPVT XXIIII.

Cumque blasphemasset nomen domini.] Prudenter addidit Hieronymus domini, nã hoc loco domini non additur in Hebraico, propter summam reuerẽtiam, ne in blasphemia, Dei nomen cõmemoretur, quod etiam fit in aliis, ab Hebræis. Deum enim sæpe appellant השם id est nomen, innuentes nomen Dei, aut ipsum Deum. Septuaginta igitur, Hebraica sequuti, ne ipsi quidem addiderunt Dei, hoc modo καὶ ἐπονομάσας ὁ υἱὸς τῆς ἰσραηλίτιδος τὸ ὄνομα κατηράσατο. Hoc est, Et inuocans filius mulieris Israëlitidis nomen blasphemauit. E

Qui percusserit hominem punietur.] Credo olim bene se habuisse codices, dicendum enim est non punietur, sed morietur, sicut habet contextus Hebraicus. ומכה אדם יומת id est, Et qui percusserit hominem, moriatur.

CAPVT XXV.

Vuas primitiarum tuarum.] ענבי נזירך, id est, Vuas separationis tuæ: siue sanctificationis tuæ: quemadmodum etiam Septuaginta interpretantur τὴν σταφυλὴν τοῦ ἁγιάσματος, id est, Vuam sanctificationis tuæ, sed nõ est aliud, quàm quod noster sensit interpres.

Terra non vendetur in perpetuum.] והארץ לא תמכר לצמתת, Hoc est, Et terra non vendetur ad internitionem, ac desolationem, vel in perpetuum: quanquam non sit alius sensus: quàm vt ipse noster vertit interpres. Septuaginta nescio quid aliud, καὶ ἡ γῆ οὐ προσθήσεται εἰς βεβήλωσιν, id est, Et terra non addetur in prophanationem: quod perobscurum est: cum Hebraicus sermo sit apertissimus. Putóque eos non recte hunc locum intellexisse, patétque prudentibus. F

Si redemptæ non fuerint.] Imò aliter, ואשר יגאל מן הלוים ויצא בית עיר אחזתו ביבל, id est, Et qui redemerit ab Leuitis, reuertetur domus & vrbs possessionis suæ in tempore Iobilei. Sicut & Septuaginta, καὶ ὃς ἂν λυτρώσηται παρὰ τῶν λευιτῶν, καὶ ἐξελεύσεται ἡ διάπρασις οἰκιῶν πόλεως κατασχέσεως αὐτῶν, ἐν τῇ ἀφέσει. Hoc est, Et qui redemerit ab Leuitis, regredietur emptio domuum vrbis possessionis eorum, in remissione, videlicet Iobileo. Solent enim Iobileum appellare remissionem, de qua re dicemus postea. Clara igitur est sententia.

Iobileus, remissio.

Time dominum tuum, vt viuere possit.] וחי אחיך עמך, id est, Et viuat frater tuus apud te.

Et frugum superabundantiam non exiges.] Imò ad aliud refertur hoc modo ובמרבית לא תתן אכלך Hoc est, Et cum fœnore ac augmentatione non dabis ei cibum tuum. De frugibus itaque nulla mentio. Quod etiam Septuaginta clarissime reddiderunt, καὶ πλεονασμὸν οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματά σου, id est, Et cum multiplicatione, ne dederis ei alimenta tua: cum vsura, cum accessu, vt fœnerantes faciunt.

CAPVT XXVI.

Apprehendet messium tritura.] Vbique ponitur verbum השיג, Hoc est, Subsequetur succedet, nihil spatij interponetur, quin post messem succedat tritura, post trituram, satio. Aut post trituram vindemia, post vindemiam satio, Nullus hostis impedimento erit, nulla calamitas, nullæ tempestates, nullæ grandines.

Non ab-

A *Non abiiciet vos anima mea.*] Quàm præclare Septuaginta καὶ οὐ βδελύξεται ἡ ψυχή μου ὑμᾶς, id est, Et non execrabitur vos anima mea. Hæc enim detrimenta afferunt nobis nostra scelera. Execratur nos Deus, alienusq; fit à nobis, relinquimur pessimis cogitationibus nostris. Diabolus maiores in nos accipit vires. Ex quibus fit, vt ex vno peccato, succedant alia, tandémque in miserabile exitium protrahamur.

Visitabo vos velociter in egestate.] בהלה. Faciam inquit insurgere pauorem super vos, ac perturbationem: quam Septuaginta vertunt, ἀπορίαν, potestq; referri tam ad animi perturbationem, inopiámque consilij, quàm ad egestatem, atque ideo secutus est eos Hieronymus. Verbum tamen Hebraicum, proprie terrorem sonat.

Et ardore.] שחפת. Tumore, & corporis plaga, quod etiam Septuaginta interpretantur τήν τε ψώραν, Hoc est, Impetiginem, scabiem, & id genus. Quod autem sequitur in contextu Hebraico, id significat ardorem. Additur enim, ואת הקדחת id est, Et in ardore, siue febre, aut æstu corporis, aut id genus morbis: quibus corpora inflammantur. Septuaginta ἴκτερον, morbo icterico, qui non hic innuitur, nam neque tam acerbus est, vt in vltionem iniectus videatur.

Donec erubescat in circum, &c.] יכנע לבבם הערל, Hoc est, Et humiliabitur cor eorum incircuncisum. Aliquid simile etiam Septuaginta τότε ἐντραπήσεται ἡ καρδία αὐτῶν ἡ ἀπερίτμητος. Tunc conuertetur cor eorum incircuncisum.

CAPVT XXVII.

B HOmo qui votum fecerit, & spoponderit.] איש כי יפלא נדר בערכך נפשות ליהוה Hoc est, Vir cũ separauerit votum, cum existimatione sua animarum domino. Quæ tametsi obscura sint, is tamen eorum est sensus, cùm enim inquit, quisquam Deo aliquid vouerit, ea deuotio secũdum existimationem cuiusque esse debet, vt non maius sit votum quàm vires vouentis: cum ratione inquit istuc fieri debet, vt tantum voueatis, quantum fas est vobis, aut secundum annos, & secundum sexum existimatio habenda est. Hoc enim loco, anima de more Hebraicæ linguæ pro quolibet homine ponitur. Talemq; præcepit habendam voti rationem, qualis ea ipsa anima, aut ille ipse sit qui vouet. Quare non erat vertendum, qui spoponderit animam suam. Neque enim id dicitur in cõtextu, vt quisquam spondeat animam suam, nam & votum alterius generis esse poterit. De omni etenim genere voti hic intelligitur: frustraq; additur, votum animæ suæ. Septuaginta vero assequi nõ possum, quid sibi hoc loco velint, nisi codices deprauati sint. Legitur enim hoc modo, ὃς ἂν εὔξηται εὐχὴν ὥστε τιμὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, Quicunque vouerit votum, vt preciũ animæ suæ: nisi forte, pro eo quod est ὥστε, legendum sit ὡς, aut κατά, vt dicatur, secundum existimationẽ animæ suæ. Vides autem neque eos de deuouenda anima quicquam meminisse. *Anima pro homine Hebr.*

Ad mensuram sanctuarij.] בשקל הקדש. Secũdum siclum sanctuarij: de quo siclo supra, memoria habita est in Exodo. Secundum enim consuetudinem sanctuarij seu templi siclũ accipiendum significat: quanquam siclus, etiam pondus significet, & possit hoc loco pro pondere & mensura accipi, quemadmodũ interpretantur Septuaginta, τῷ σταθμῷ τῷ ἁγίῳ, id est, C Pondere sancto: licet nostra æditio sit clarior, quæ vertit sanctuarium sicut habet Hebraicum. Nam sanctum pondus pauci fortasse perciperent quem in sensum deberet accipi. *Siclus.*

Nec melius malo, nec peius.] לא יחליף ולא ימיר אתו טב ברע או רע בטוב, id est, Non commutabit bonam in malam, nec malam in bonã hostiam, aut animal quod offertur. Est ergo hoc modo sententia apertior, prohibet enim in hostiis vllam fieri cõmutationem, aut pecunia redimi. Sunt enim sacrificabiles, & totum quod sunt, Deo exhibentur. Quod in homine aut bestia sacrificiis non idonea fieri non potest. Septuaginta quoque clarius hoc ipsum explicauerũt, οὐκ ἀλλάξει αὐτὸ, καλὸν πονηρῷ, οὐδὲ πονηρὸν καλῷ, id est, Non commutabit ipsum bonum in malũ, neque malum in bonum. Et sententia quidem clara est, nam & de hac cõmutatione ac redemptione, supra quoque est scriptum. Bona autem & mala, immundam intelligit, aut mutilam & maculatam hostiam. Quemadmodum exponit Rabbi Salomõ sic scribens תם בעל מום. Bonum inquit pro malo, hoc est, integrum ac sanum, pro maculato, ac notato. Nam & hoc ipso polluta appellantur, quæ integra non sint, eo quod ea prohibeantur offerri.

Si triginta modiis.] זרע חמר. Satio vnius cori, si vnius cori fuerit. Scribit alibi Hieronymus, corum capere triginta modios, de qua re super Ezechiel loquemur, quanquam igitur, triginta modij in contextu Hebraico non habeantur, sub nomine tamen cori intelliguntur. Septuaginta cum Hebraico consentiunt ἔσται ἡ τιμή. κατὰ σπόρον αὐτοῦ. κόρου κριθῶν πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου, Hoc est, Erit existimatio eius secundum sementem *Corus.*

F

eius & cori tritici, quinquaginta ſicli. D

Si autem poſt aliquantulum temporis.] Credo propter ęquiuocationem erraſſe Septuaginta, nam אחר poſt, ſignificat. Aliquando ab eo nomina deducta extremitatem, ac ſupremum denotant. Igitur Septuaginta, penitus in contrarium, hanc ſententiam ſunt interpretati. Quod enim noſter interpres reddidit aliquantulum, ipſi ἔσχατον, id eſt extremum, ſupremum, tandem, ἐὰν δὲ ἔσχατον μετὰ τὴν ἄφεσιν ἁγιάσῃ ἀγρὸν αὐτοῦ. Hoc eſt, Si ſupremum poſt remiſſionem ſanctificabit agrum ſuum, cùm de toto tempore poſt Iobileum intelligendum ſit, non ſupremo.

Iuxta annorum numerum qui reliqui.] Fruſtra quoque ponitur is numerus definitus apud Septuaginta, cùm in vniuerſum poſſit intelligi, tam de ſeptem, quàm octo aut decem annis: coarctarunt autem illi in ſeptem annos hoc modo προσλογιεῖται αὐτῷ ὁ ἱερεὺς τὸ ἀργύριον ἑπτὰ ἔτη τὰ ἐπίλοιπα ἕως εἰς τὸν ἐνιαυτὸν τῆς ἀφέσεως, Hoc eſt, Computabit ei ſacerdos pecuniam ſeptem reliquos annos, vſque ad tempus remiſſionis. Et forte tota ſententia male reddita eſt.

Siclus viginti obolos habet.] עשרים גרה יהיה השקל, id eſt, Viginti minutiſſimi nummi erit

Obolus. Siclus.

ſiclus, pro minima itaque pecunia ponitur hoc loco, obolus, tam à Septuaginta quàm Hieronymo. Et ſiclus viginti minimos denarios habet. Erítque ſiclus apud Hebræos, quaſi ſeſtertius latinus aut ſolidus. Quanquam harum rerum exacta cognitio difficilis ſit, cùm etiã Hebræi imperitiſſimi in hiſce inueniantur, pecuniáſque non nominibus ſacris appellant, ſed ſecundum vſum cuiuſque prouinciæ. E

N V M E R I.

C A P V T I.

Caput, principiũ, cenſus, ſumma.

T*OLLITE Summam.*] שאו את ראש. Hoc eſt, Tollite caput: nihilq; aliud intelligitur, quàm quod vertit Hieronymus, vt omniũ ſcilicet ciuium capita cenſerentur: propterea caput, cùm aliàs ſignificet principium, interim vero, cenſum atque ſummam. Non ſatis hanc differentiam obſeruaſſe Septuaginta hoc loco videntur, quippe qui principium verterint, quod pro capite erat ſumẽdum, hoc modo, λάβετε ἀρχὴν πάσης συναγωγῆς ἰσραήλ. Hoc eſt, Sumite principium vniuerſi cœtus Iſraël. Quis exiſtimarit hoc loco principium pro ſumma aut cenſu ſumendum eſſe? Atque ideo effectum eſt, vt nonnulli ea æditione lapſi apud Græcos ſint: quanquam reliqui interpretes non eo modo tranſtulerunt. Aquila ſcilicet, Theodotionq;, ac plures alij qui ab Hebraica fide non receſſerunt. F

Omnium virorum fortium.] כל יצא צבא id eſt, Omnis qui egreditur ad pugnam, omnis qui militare poſſit, aut omnis qui conficere poſſit exercitum. Fortem pro belligerante & milite accepit Hieronymus. Septuaginta ſecus, partim cum Hebraico conſentientes, partim diſcrepantes. πᾶς ἐκπορευόμενος ἐν δυνάμει. Omnis qui egreditur in virtute. Licet δύναμις hoc loci, etiam exercitum deſignet, & bellicas copias. Sed alia eſt ibi phraſis Hebraica, quæ obſcuram reddat orationem, ſcilicet in præpoſitione ἐν. quæ apud Hebræos ſumitur pro cum. Quod forte non ita vſitate fieret in ſermone Græco aut Latino. Igitur ἐν δυνάμει idem eſt quod σὺν δυνάμει. cum exercitu.

Hi nobiliſſimi.] אלה קרואי. Iſti vocati, iſti appellati à Moſe & Aaron, tanquam domuum ſuarum principes: qui quidem tametſi nobiles eſſent, non tamen id locus is innuit. Septuaginta quoque ab Hebraico non diſſentiunt οὗτοι ἐπικλητοὶ τῆς συναγωγῆς. Hi vocati ſynagogæ Iſraël. Non diſſentio tamen, quin & nobilem & inſignem notet קריא. Hoc eſt, Nominatum, vocatum: ſicut & Græce ἐπικλητός. Auen Eſra exponit quare hi vocati aut nominati ſynagogæ Iſraël appellarentur, hoc modo וטעם שהקרוים לא עשו דבר עד שיקראום. Hoc eſt, Nominati ſynagogæ dicebantur, quia nihil factura eſſet, niſi eos prius vocaſſent; atque hi tanquã omnium duces familiarum habebantur.

Capita exercitus Iſraël.] ראשים אלפי ישראל, id eſt, Capita millium Iſraël: nec dubiũ eſt, quin millia

A millia hoc loco, pro omni ea copiosissima multitudine sit sumendum, nō pro numero millium determinato: atque ideo Septuaginta non tam proprie fortasse verterunt χιλίαρχοι ἰσραὴλ εἰσί Millenarij Israël sunt, aut millium principes: frequens autem is scripturarum mos est, vt numero millenario, pro qualibet maxima multitudine vtantur.

OBSERVA quod in recensenda hac multitudine dimittitur census tertius, scilicet tribus Gad apud Septuaginta, ponitúrque in vltimo fere loco, Qui error minime in nostrá æditionem irrepsit. Neque existimo à Septuaginta eum esse profectum, sed ex aliis causis quas sæpius diximus, transcribentium scilicet varietate, & quod fere omnibus non tam libris, quàm præclarissimis rebus vsu venit detrimentum attulisse ipsam vetustatem. Multa enim in ea æditione comperimus, quæ clarissime ostenderent, non omnia ab illis interpretibus errata accidisse. Multa quoque studiose fecisse illi deprenduntur, & vltrò ab Hebraicis codicibus dissentire voluisse, quod quamobrem fecerint declaratum est sæpe ab Hieronymo. Ostenditur etiam in Talmud apud Hebræos, licet pleraque falsa super hac re, in libris illis tradantur, vt est eius nationis ad mentiendum procliuitas. Demonstratur quoque sæpius apud Græcos eiusmodi varietatis causa. Et quia res omnibus notissima est, non video nostram in ea explicationem desiderari. Mentiri autem in Talmud Hebræos, in his quæ de hac æditione scribunt, illud argumento est, quòd asserunt solum pentateuchum à Septuaginta esse translatum, quod falsum esse, tota æditio proclamat. Affirmant etiam quatuor tantum locis, eos à codicibus Hebraicis dissentire. Quod etiam falsum esse, omnis B hæc nostra opera retro coarguit, quod clarius etiam fiet in sequentibus. Licet & Iosephus affirmet eos tantummodo pentateuchum transtulisse. Cui opponimus alterum eruditissimum Hebræum, nempe Philonem, qui honorificam habuit de his interpretibus mentionem, & eos totius legis ac prophetarum contextum, in Græcam linguam vertisse commemorat. Totus etiā antiquitatis consensus refragatur, & omnes qui eruditissime scripsere ex nostris apud Græcos, quíque & Hebraicam & Syram linguam, quæ Hebraicæ simillima est, calluere. Nec multas in hanc comprobationem rationes affero, quia res certissima est, vt negari non possit, temerarium certe est, tam apertam & omnibus cognitam rem velle infringere.

Ac per gyrum tabernaculi metabuntur.] סביב למשכן יחנו. Hoc est, Ac circum tabernaculum versabuntur, siue constituentur. Passiue videtur accepisse Hieronymus metari. Septuaginta optime Hebraicam veritatem exprimunt καὶ κύκλῳ τῆς σκηνῆς παρεμβαλοῦσι. id est, & circum tabernaculum stationem habebunt: & vt acies solet, omnes erunt ita digesti, vt quasi exercitus esse videatur. Tantus enim præcipitur esse circa tabernaculum ordo, vt omnes ex tribu Leui, circa ipsum essent dispositi, quisque suis fungentes officiis, maximéque dum tabernaculum portaretur. Atque ita incedebant omnes Leuitæ, id est, hi qui ex tribu Leui essent. Neque Leuita nomen est officij, vt postea ab ecclesiasticis est vsurpatum, sed illius *Leuitæ.* tribus: vtq; à Iuda, Iudæi dicti sunt, ab excellentissimo scilicet in ea gente, ita à Leui, Leuitæ. Ex quo cognoscitur error & mendacium Plutarchi, viri quidem grauissimi ac eruditisC simi, sed qui in rebus externis diiudicandis sæpe lapsus sit, & quæ quidem in historia Romana peccarit dimitto, quod autem ad præsentem locum pertinet, non est silentio prætereundum. Is in suis symposiis, nomini huic Leuitarum, quod audierat frequenter apud Hebræos commemorari, conatur ætymon Græcum accōmodare: gentem enim Hebręam Bacchum in primis venerari solitam, & in eius honorem à carne porcina abstinere, & Leuitas, eorum esse sacerdotes, dictos, παρὰ τὸν λύσιον, ἤτοι μᾶλλον παρὰ τὸν εὔιον τῆς ἐπικλήσεως γενομένης, id est, à Lysio, seu magis ab Euio, qui Bacchi nomina sunt. Quis autem non riserit Porphyrium, qui Hebræos à carne porcina abstinere dicit, quod id animal, in eorum regione non reperiatur? sic enim de abstinentia animalium scribit, φοίνικες, καὶ ἰουδαῖοι, τῶν χοίρων ἀπείχοντο, ὅτι οὐδ᾽ ὅλως ἐν τόποις ἐκείνοις εὑρίσκονται. Hoc est, Phœnices & Iudæi, à porcis abstinebant, quòd in locis illis minime id genus animal reperiatur. Quæ ne refelli quidem digna sunt. Fuit autem peculiare omnium prope gentilium scriptorum vitium, vt aut res nostras silerent, aut deprauarent, aut falsis figmentis dehonestarent. Quid enim Cornelius Tacitus de Christianis mentitus est? Suetonius de Iudæis? Plinius genus magicæ artis esse dicit, quod à Mose profectum sit. Atque alia penè infinita. Sed sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum, & in ipsos autores, eorum in se iacula retorsere, vt eorum mendacia & patefacta sint, & de ipsis nunc iudicetur ab aliis, qui quondam alios iudicare soliti essent.

CAPVT II.

D

Notus. R *Vben ad meridianam plagam.*] Non dissentit à veritate Hebraica ,תימנה id est, versus meridiem. Quod etiam apud Septuaginta clarissime exprimitur, πρὸς νότον, Versus notum : hoc excepto, quod fortasse non tam videretur idem significare versus notum, & versus meridiem, eo quod notus a latere meridianæ plagæ exoriatur, meridies autem ea pars sit, quæ polum antarcticum aspicit : verum cùm hæc friuola sint, ac nulla propemodum obseruatione digna, non sunt exactius discutienda. Certum enim est, etiam Latinos hæc nomina solere permiscere.

Leuabitur autem tabernaculum.] ונסע אהל id est, Et recedet, & abibit: quod recte tam à Septuaginta, quàm Hieronymo in aliam vocem mutatú est. Imitatus est autem Septuaginta, καὶ ἀρθήσεται ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, id est, Et eleuabitur tabernaculum testimonij.

Per officium Leuitarum.] Declaratum est ab ipso interprete, quod circa tabernaculum fieri erat necesse, licet aliter habeant Hebraica hoc modo : tabernaculum, inquit, eleuabitur ,מחנה הלוים Hoc est, Cum castris Leuitarum : siue, castra Leuitarum eleuabunt tabernaculum. Septuaginta præclare, καὶ ἡ παρεμβολὴ τῶν λευϊτῶν, μέσον τῶν παρεμβολῶν, Et acies Leuitarum, in medio acierum Israël.

Ad occidentalem plagam.] ,ימה id est, Mare versus: quod in occasum spectat, siue mare Tyberiadis id sit, lacus scilicet Iudææ, siue mare ipsum, quod in Iudæa positis, ad occasum vergit. Sic & Septuaginta, τάγματα παρεμβολῆς ἐφραὶμ παρὰ θάλασσαν, id est, Acies castrorum Ephraim versus mare, vel ad mare. De qua quidem re sæpius dictum est. Sed magis ad totú mare spectat, quod occasum aspicit Iudæam incolentibus. E

CAPVT III.

Generatio, pro familia. H *Ae sunt generationes Aaron & Mosis.*] Generationem diximus sumi pro familia, cognatione, affinitate, & quanquam contextus quasi proponit vtriusque cognationis tam Mosis quàm Aaron, vnius tamen Aaron tantummodo familia describitur, eo quòd hi potissimum in ministerium assumpti sunt. De filiis autem Mosis nihil eiusmodi traditur, imò quod mirum, omnibus ferè locis silentur. Cognatio igitur & Mosis & Aaron eadem est, & quicquid de Aaron scribitur, de Mose quoq; narratur. Quare non vehementer mihi placent, quæ in excusationem huius rei adducútur à Rabbi Salomone. Quòd scilicet filij Aaron, sint etiam filij Mosis, eo quòd docuerit eos diuiná legem, & omnis præceptor, parentis loco habédus sit. Quod quanquam verum sit alibi, non videtur tamen hic, eo modo sumendum. Non enim figurate loquerentur sacræ litteræ, vbi rerum tractatur historia, quæ ita exprimenda est vt semper rem sine vllo colore describamus. Alia vero lex est, vbi loquimur allegorice & figurate, & secundum alios loquendi characteres.

Applica tribum Leui.] הקרב את מטה לוי Hoc est, Admoue, fac accedere, fac propinquare. Lxx. minus proprie, λάβε τὴν φυλὴν λευὶ, id est, Sume tribú Leui, Eódé tamé omnes spectát.

Et excubent.] ,ושמרו id est, Et custodient: quod ad omnem obseruationem pertinet, tam noctis quàm reliquarum horarum, & ad omnem obseruationem & custodiam continuam. Septuaginta penitus Hebraicam phrasin sequuntur, καὶ φυλάξουσι τὰς φυλακάς. Et custodient custodias. Nam & eodem modò habent. F

Quicquid ad cultum pertinet.] Explicatum ab ipso interprete, quod obscurius fortasse erat Hebraice ,ואת משמרת כל העדה id est, Et custodias totius multitudinis : neque aliud certe est, quàm quod interpretatus est Hieron. Quod non fecerunt Septuaginta, qui Hebraica nihil immutarunt, καὶ φυλάξουσι τὰς φυλακὰς τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, id est, Et custodient custodias filiorum Israël. Omnis ergo cultus ad Leuitas omnísque custodia deferebatur circa tabernaculum: hi excubabant, ne qua sordes ipsum contingeret, quique ad suas partes delegati: omnia sacra hi obibant, quicquid hodie in re diuina per clericos & religiosos fieri solet, fiebat olim apud Hebræos per Leuitas : præsertim nequid deprauate ac contra diuiná maiestatem fieret: nequod scelus ab vllis admitteretur : Ne per inscitiam grauius aliquid committerent: Ne falsis opinionibus implicarentur: Ne præstigiis incumberent : Ne vanissima quæque sectarentur: Ne sacram ac veram religionem, superstitionibus corrumperent. Postremo rectum omnibus iter ostendebant, & quomodo Deus coleretur præcipiebát. Quo ritu, quibus ceremoniis esset venerandus, Qua religione placaretur, Quibus delictis grauiter irasceretur, Quia pietate leniretur. Cúmque totum illius religionis corpus, multis esset ex partibus perfectú, Leuitarum erat singula quæq; explicare, religionéq; interpretari. Hi ergo & pontifices & flamines, hi religionis erant interpretes. Atque hæ sunt custodiæ, quę

Leuitarum officium.

ad illos

A ad illos demandatæ adeo fuerant. In sacerdotibus tota populi custodia posita est, eo quòd omnia bona & mala pendent ab religione: quæ si recta & pia fuerit, innumerabilia parit bona: sin corrupta ac deprauata, omnia teterrima & miserrima mala. Ergo quia sacerdotes religionis sunt custodes, iure totius populi conseruatores vocantur: Et his, tanquam ducibus, populus asseruandus traditur. Alienus autem prohibetur ad administrandam religionem accedere, quia pessimi sacerdotes & rerum diuinarum imperiti, erroribus & falsis opinionibus imbuût populum, & à Deo quasi auertunt. Non permittitur ergo quilibet accedere, ne tam periculosam ré, in qua & sua & cæterorû salus posita sit, quisquã nõ delectus adeat. *Sacerdotes cõseruatores popu.i.*

Cognatio cahat habebit populus hamramitas.] ולקהת משפחת העמרמי, Hoc est, & ipsi cahat erit cognatio hamramea. Hanc ergo cognationem, scilicet cahat, vult esse cum quatuor aliis cognationibus aut familiis coniunctam, ad eadem munia circa sanctuarium & in re diuina obeunda. Clarúmque est Hieronymû, hoc loco populum pro familia ac cognatione sumpsisse: quanquam etiam Septuaginta populû sunt interpretati quod erat familia, sic τῷ κααθ δῆμος ὁ ἀμραμ εἷς. Ipsi cahath populus vnus Hamram. Is Hamram pater Mosis, traditur in monumentis Hebræorum maxime longæuus fuisse. Septem enim viris omnem à mundi principio vsque in finem, vitam humanam continuatam asserunt. Primus homo Adam, hunc vidit Matusalem. Vitáque primi hominis vsque in Matusalem se porrexit. Matusalẽ vidit Seem filium Noë. Seem peruenit vsque ad Iacob. Iacob vsque ad hunc Hamram de quo hic scribitur. Hamram peruenit vsque ad Ahiam Salonitem. Ahias autem vsque ad B Eliam. Elias vero vsque in finem mundi. *Populus, pro familia.* *Vita humana septẽ viris vsque in finẽ mundi continuata.*

Populus Marari sex millium ducenti.] Recte is numerus apud nos censetur, at apud Septuaginta male, οὗτοι εἰσὶν οἱ δῆμοι τοῦ μεραρὶ ἑξακισχίλιοι πεντήκοντα, id est, Hi sunt populi Merari sex millia quinquaginta. Desunt ergo centû quinquaginta. Quod credo non ipsorû interpretû vitio, sed potius scriptorum accidisse. Multa sæpenumero de hac re verba fecimus.

In pretio autem ducentorum.] Quoniam primogeniti omnium Hebræorum erant cum Leuitis æquandi, & consecrati erant Leuitæ illorum loco, & domino sanctificati: nũc quia summa primogenitorum excedebat summam Leuitarum, præcipitur vt qui superessent ex Hebræis, pretiò quasi redimerentur, & pro eorum vnoquoque soluerentur quinque sicli, vt ea merces cederet in rem sacram, loco eorum qui fuerant consecrandi, vel pro quibus consecrati fuerant Leuitæ, ne quisquam à diuina charitate esset disiunctus. Pro eo igitur, quod in nostra æditione habetur in pretio, Hebraice est ,ואת פדויי id est, Et redemptiones, illorum scilicet, qui superfuissent: quod melius explicatur à Septuaginta in sermone Græco, καὶ τὰ λύτρα δύο καὶ ἑβδομήκοντα καὶ διακόσιοι. Hoc est, Et redemptionis pretium ducentorum septuaginta duorum. Siquidem λύτρα proprie eam pecuniam significat, qua captiuos redimimus. *λύτρα.*

Iuxta verbum domini.] Eadem Hebraica locutio diuerse ab Hieron. & Septuaginta versa, scilicet .על פי יהוה Hoc est, secundum os Dei. Nescio vero quem proprie sensum reddat quod vertitur à Septuaginta. Dedit Moses, inquiunt, omnem eam pecuniam Aaron & fi-C lius eius, διὰ φωνῆς κυρίου. Hoc est, Per vocem Dei. Nam quòd διὰ significet secundum, aut propter, mihi quidem non constat. Verum hæc leuissima sunt, neque periclitatur res Christiana, si quod verbum paulum à sua proprietate distrahatur.

CAPVT IIII.

Trigesimo anno.] Consuetus error in codicibus Septuaginta in quibus huic numero desunt quinque, ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, καὶ ἐπάνω. Hoc est, A viginti quinque annis & supra: puto & hunc non interpretum esse lapsum, sed aut transcribentium, aut temporum.

Quod pendet ante fores.] ,פרכת המסך Hoc est, Velum quod tegit, quod operit. Ante fores autem non ponitur, sed explicandi gratia ab interprete additum est. Velum enim ante propitiatorium erat positum, quo sanctasanctorum ab alia tabernaculum parte diuidebantur. Septuaginta in totum Hebraica sequuntur. Sic καὶ καθελοῦσι τὸ καταπέτασμα τὸ σκιάζον. Hoc est, Et deponent velum, quod obumbrat, quod obiectum est, & quod tegit.

Velamine hyacinthinarum pellium.] Diximus super Exodum quæ sint pelles hyacinthinæ: quæ apud Hebræos fortasse non ita sicut apud nos intelliguntur: nos enim, id est, Septuaginta, & Hieronymus, videmur eas à colorum varietate appellasse, at Hebraice vocantur עור תחש Hoc est, pellis thacas: dicúntque eorum aliqui thacas esse bouem, alij taxum: & eius pellis vsum fuisse ad tegendum tabernaculum, quòd durissima esset, & hymbribus *Pelles hyacinthina Hebr. quæ dicantur.*

posset resistere. Verterunt autem hoc Aquila & Symmachus ianthinum:credo tamen eos potius anthinum vertisse,id est floribus distinctum, ac variatū: verū hæc nisi diuinitus reuelentur,difficile est coniecturis & scientia consequi:de hoc & pauloante diximus. D

De super pallium totum hyacinthinum.] Nemo existimet eandem esse vocem hic & pauloante,cum diceretur,Et pelles hyacinthinæ: nam illud תחש thacas vocatur: is autem color תכלת thecelet. Atque hoc mihi indicio est, non esse pelles illas hyacinthinas appellandas, quia eodem nomine ea res illic significata fuisset,quo significatur hic, Eadémque voce appellata. Neque enim alio nomine vsa sacra scriptura fuisset,quæ nunquam ferè synonymis vtitur. Et hic tam paruo spacio, dissimilibus nominibus non erat opus. Quare non videtur credibile thacas significare hyacinthum,sed potius animal,sicut Hebræi sentiunt.

Mensam propositionis.] שלחן הפנים, Hoc est,Mensam facierum, aut præsentiarum: & vt eleganter & veridice vertit Hieronymus,mensam propositionis,id est, quæ proponitur coràm Deo: sicut & panes propositionis vocantur, qui coràm Deo proponerentur. In eam quoque sententiam verterunt & Septuaginta qui mensam hanc vocant τὴν τράπεζαν τὴν προκειμένην.Hoc est,mensam propositam.

Mensa & panis propositionis.

Ad liba fundenda.] Clarum est,quomodo accipiat sæpe Hieronymus libū,contra vsum fortasse.Libum ergo hoc loco, effusionem aut temperationem significat. Sic habet textus Hebraicus,ואת קשות הנסך Hoc est,Et crateras propinationis aut infusionis vini. Ideo Septuaginta Hebraica sequentes verterunt καὶ τὰ σπονδεῖα ἐν οἷς σπένδει. id est, Et libatoria, in quibus libare solent.

Libum.

Quod rursum operient indumento hyacinthinarum pellium.] Hoc etiam loco, in Hebræo ponuntur pelles animalis tacas:nequis per errorem labatur,vocum similitudine delusus. Certe vel hinc manifestum est pellem tacas,non esse pellem hyacinthinam,quia hyacinthinum operimentum huic subiiciebatur. E

Fuscinulas ac tridentes.] In voce Græca, qua Septuaginta vsi sunt, huius rei significatio maxime intelligitur.Qui pro duabus hisce vnicam ponunt κρεάγρας. Quæ vox sonat id,quo carnes extrahimus è lebete. Atque is erat fuscinularum vsus in sacrificiis, vt ipsis carnes extraherent,vtcunque res postularet.

κρεάγρας. Fuscinulæ.

Vncinos.] יעים, Hoc longe aliud esse Hebræi confitentur, siquidem id nomen יעים, ferunt duci à verbo יעה hoc est purgauit, mundauit: noménque ipsum significare scobas, quibus purgaretur altare, cùm cineres essent asportandi: ea ex porcinis setis, aut alio genere pilorum solebat confici. Septuaginta nec cum Hieronymo, nec cum Hebraicis codicibus sentiunt: quippe qui interpretati sunt φιάλας. Cur vero phialam interpretati sint, cuius nullus erat hoc loco vsus, id est in administratione altaris, nisi forte ad cineres asportandos eas necessarias crediderint: atque has vertit Hieronymus batilia, nota vox est. Vncini quoque non erat cur repeterentur, qui per fuscinulas ac tridentes intelliguntur. Aduerte quòd apud Septuaginta ponitur etiam descriptio λουτῆρος, quem Hieronymus vertit labium, id est, vas in quo manus ac pedes lauarentur, quod omittitur in textu Hebraico.

In commotionem castrorum.] בנסעם המחנה. Hoc est,dum castra proficisci parant:aut, Dum eleuantur:nequid sinistrum, per hoc nostrum suspicaremur. Septuaginta quoque ab Hebraico non dissentiunt ἐν τῷ ἐξαίρειν ἐν τῇ παρεμβολῇ.id est,dum castra eleuantur. F

Non tangent vasa sanctuarij ne moriantur.] Ex hoc fortasse loco sumptum est, quòd apud nos,laici prohibentur calices & patenas contingere, vt alia penè infinita ex veteri lege accepta sunt,quia illa erat typus istorum,quamobrem,non videtur esse cōtemnendum. Eoq; magis his reuerentia exhibenda est, quo hæc sunt illis longe meliora: quanquam non in hoc pietas posita est.

Compositionis incensum.] קטרת הסמים Hoc est, incensum, aut suffumigationem thymiamatis,ac suauissimorum odorum:quanquàm Septuaginta eo etiam modo verterunt, καὶ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως.id est,Et thymiama compositionis.Compositionem acceperunt vtrique pro eo quod est Hebraice סמים quod significat aromata & optimam suauissimámque bene olentium rerum misturam.

Nulla curiositate.] Hoc totum sic habet Hebraice. Alij vero non accedant ad videndū. כבלע הקדש ומתו Hoc est,Quasi vt inuoluāt aut operiant ipsum sanctuarium, sicut & illi, vt exponit Rabbi Salomon. Vel hoc modo,quasi polluant,ac contaminent sanctuarium. Septuaginta diuersius καὶ οὐ μὴ εἰσέλθωσιν ἰδεῖν ἐξάπινα τὸ ἅγιον. id est, Et ne introeant, vt videant repente.

Arepente. Quod fortaſſe à ſenſu alienius eſt, & minus veritatem attingens.

Tentoriumque quod pendet.] ואת מסך פתח אהל מועד, Hoc eſt, Et velum, portæ tabernaculi teſtimonij, de quo ſæpius ſcriptum eſt. Ideo Septuaginta, ab Hebraico non diſſentientes, in hunc modum verterunt. καὶ τὸ κατάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Hoc eſt, Et velum portæ tabernaculi fœderis.

A triginta annis.] Sic habent & Hebræorum codices, ſed conſuetus error apud Septuaginta ἀπὸ πέντε καὶ εἰκοσαετοῦς. Hoc eſt, à vigeſimo quinto anno. De qua re pauloante diximus. Error ex eo eſt, quòd inferius cap. 12. Leuitæ à vigeſimo quinto anno cenſetur.

Cum baſibus & paſillis.] Ocioſe additur in codicibus Septuaginta poſt illud καὶ τὰς βάσεις αὐτῶν, hoc quod mox ſequitur καὶ τὸ κατακάλυμμα. Hoc eſt, Et velum. Nam non ad Gerſonitas ſpectabat velum portare, ſed Mararitas. Erántque omnium diſtincta officia, nec confundebantur, vt ex Dei præcepto fuerat inſtitutum. Veriſimile vero eſt, eſſe per errorem hæc tranſpoſita, nam & paulo inferius hæc additur clauſula καὶ τὸ κατακάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς. id eſt, Et velum portæ tabernaculi. Patétque ſumptú eſſe ex ſuperioribus, quæ tranſpoſitio creberrima eſt apud illos.

CAPVT V.

P*Ollutúsque ſuper mortuo.*] כל טמא לנפש Hoc eſt, Omnis pollutus anima, aut propter animam: diuerſiúsque à Septuaginta hoc intelligitur, quàm vt ſentit Hieronymus: videntur enim innuere omnem prohibitam in Leuitico pollutionem ſignificari, non
B ſolum mortui, καὶ πάντα ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ. id eſt, Et omnem immundum propter animam Nihilque ab Hebraico diſcrepant. Quamobré forte dubium eſſet, an de ſolo mortuo eſſet intelligendum, aut de omni pollutione: de qua re etiam ſupra ſcripſimus. Theodoritus tamen ſentit hoc loco, de eo qui cadauere tacto pollutus ſit, hoc modo ſcribens τὸν τοῦ τεθνηκότος ἁψάμενον, ἢ ὀστέοις νεκρῶν πελάσαντα καλεῖ ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ. Hoc eſt, Eum qui defuncti tetigit cadauer, quique mortuorum oſſa propius acceſſit, in anima pollutum appellat. Et paulo inferius ſexto capite, clarius idem fit, vbi dicitur de Nazaræo על נפש מת לא יבא, hoc eſt, Prope animam mortuam non accedet. Ponitur enim anima, pro eo quod eſt homo: & anima mortua, idem eſt quod homo mortuus. Aeditio quoque Chaldaica non diſſentit à Theodorito, quæ & ipſa hoc loco, ſi quis acceſſerit ad טמא נפשא לאנשא Hoc eſt, oſſa hominis mortui. Et Rabbi Salomon ita exponit.

Cùm habitauerint vobiſcum.] Hoc non ad illos refertur, ſed ipſum Deum, qui habitaret cum filiis Iſraël, id hunc modum. Ne polluant, inquit, caſtra אשר אני שכן בתוכם, id eſt, In quorum medio ipſe cohabito. Ideo Septuaginta non aliter interpretati ſunt, quàm vt habent Hebraica. ἐν οἷς ἐγὼ καταγίνομαι ἐν αὐτοῖς. id eſt, In quibus ego verſor, & forte pro habitauerint, legendum apud nos eſt, habitauerim.

Confitebuntur peccatum ſuum.] Diximus vniuerſa penè, quæ nunc eccleſia habet inſtituta, ex ſacris veteris teſtamenti libris eſſe deſumpta: quod certe facile, ſi quis voluerit, poterit cognoſcere. Videmus igitur inſtitutum confitendi non modo recens non eſſe, vt ca-
C lumniatur Lutherus, multíque illius ſequaces: ſed etiam vſque ab illis antiquiſſimis cœpiſſe temporibus. Et quod his maius eſt, non eſſe humanum inuentum, ſed diuinum, & ab ipſo Deo primo repertum. Quorum vtrunque impudentiſſimi illi homines inficiari & contraria perſuadere non erubuerunt. Quibus nihil afferunt patrocinij eorum ſacrarum litterarum extortæ interpretationes. Cum enim quidquam in eos ex ſacris ſcripturis depromitur, ad ſolita hæreticorum præſidia confugiunt, negantes aut non autorum ipſorum eos eſſe libros, aut dicentes, eos fuiſſe homines, & potuiſſe ſicut cæteros errare. Cùm vero in opinionem ſuam hi citantur, nihil tale dicitur. Quæ etiam ſcribit Leo ſanctiſſimus & eloquentiſſimus antiſtes, Manichæorum fuiſſe refugia. Quorum cùm ex ſcripturarum teſtimoniis redarguerentur errores, negabant Apoſtolorum aut Euangeliſtarum eſſe ipſa volumina. Vetus inſtrumentum omne tollebant, Euangeliorum vix vnum admittebant. Hęc peſtis noſtris repullulauit temporibus in Martino, & aliis eiuſdem factionis, quibus vnum potiſſimum fuit ſtudium, vt Eccleſiæ vnitatem tollerent, ſacratiſſima inſtituta abolerent, & impune peccandi licentiam omnibus præberent. Dicique non poteſt, quàm hi omnes ſacras litteras in ſua peſſima dogmata torſerint. Quis enim non riſerit eos, qui conati perſuadere, ex Romano Pontifice, Eccleſiæ vnitatem minime pendere: ſed eſſe illum cæteris æqualem, oſtendunt ea ratione, quòd Cyprianus Epiſcopus Chartaginenſis, cùm ad Cornelium ſummum pontificem ſcribit, fratrem ſuum appellat, & hi quæ in eo toto volu-

mine habeātur, aduertere noluerunt: in quo adeo ea res declaratur, vt ex nullis potius scri- D
ptoribus possit colligi. Sed de hoc iudicabit posteritas. Igitur, Vt ad instituta reuertamur, eodem habet modo textus Hebraicus & Septuaginta, quo apud nos legitur, והתודו את חטאתם אשר עשו id est, Et confitebuntur peccatum suum quod fecerunt. Septuaginta, eodem modo. ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν ἣν ἐποίησε. Hoc est, Effabitur peccatum quod fecit. Ipsa Hebraica protulimus vt intelligeretur, ea non secus ac nostra habere. Nec me fugit, dici hic de confessione furti potius, quàm aliorum facinorum: sed si quis recte considerare voluerit, inueniet primo omnium peccatorum confessionem esse positam.

Et reddet ipsum caput.] והשיב את אשמו בראשו, Hoc est, Et conuertet peccatum eius, super caput illius, id est, Reuerti faciet rem in suum locum, & ad possessorem suum, & ad eum in quem peccauerat. Nam peccatum hoc loco accipitur pro ipsa re, quæ restituenda sit: sicut & Septuaginta. καὶ ἀποδώσει τὴν πλημμέλειαν τὸ κεφάλαιον. Hoc est, Et restituet peccatum suum ipsam summam.

Aquas amarissimas.] Quemadmodum & Hebraice מי המרים המאררים, hoc est, Amaras, & maledictas: hoc igitur vltimum dimittitur ab Hieron. primum autem a Septuaginta, & ponitur secundum τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ τὸ ἐπικαταρώμενον. hoc est, Aquas redarguendi, execratas ac maledictas: ponitur autem paulo inferius à Latino interprete, ibi in quas maledicta congessi.

Et tumens vterus tuus dirumpatur.] בטנך צבה Hoc est, Et vterus tuus dirumpatur intumescens. Hoc non tam proprie transtulerunt Septuaginta. Det dominus τὴν κοιλίαν σου πε- E
πρησμένην. id est, Vterum tuum ardentem, exustum, incensum.

Amen amen.] Vox Hebraica est, quæ apud Hebræos eum habet vsum vt per eam confirmemus quæ ante dicta sunt. Tres enim voces sunt quibus precantur rebus suis felicitatē ac successum. Sela, id est, semper. Et shalom hoc est pax. Et Amen, id est, fiat. Atque hæ frequenter in sacris libris inueniuntur, præsertim in psalmis, in quorum fine aliquando est, Amen amen: aliquando, Sela, id est semper: quo dicto optatur successus & adimpletio antedictarum rerum. Mirúmque est quòd Septuaginta verterint sela, διάψαλμα. De qua re fusius super psalmos disseremus. Igitur amen vox est ducta ab haamin, credidit, firmauit, asseruit. Qua voce optatur omnium quæ dicuntur successus ac perfectio: præclaréque hoc verterunt Septuaginta γένοιτο γένοιτο, fiat fiat.

Sela. Shalom. Amen.

CAPVT VI.

Nazaræus.

ET *sanctificetur.*] להזיר ליהוה, Hoc est, Vt Deo consecretur, vt Nazaræus fiat: neque Nazaræus hoc loco significat, eum qui est ex oppido Nazareth, nam & Hebraice vtrunque nomen maxime distinguitur, tam in scriptura, quàm toto ipso nomine. Siquidem qui sanctus est, & quasi religiosius ac monachus efficitur, appellatur nazir, per z, exile ac lene & zita Græcum: at qui ex oppido Nazaret, Hebraice vocatur nozri, per z, barbarum atque asperum. Quam varietatem ignorantes multi, dixerunt IESVM Nazarenum dici quasi sanctificatum ac sanctum ac sacrū, quod à vero abest plurimum: de nazir ergo hoc loco scribitur, id est, sanctificato seu consecrato, à verbo nazar, hoc est separauit, F
amouit. In qua voce interpretanda dissimiles Septuaginta ἀνὴρ ἢ γυνὴ, ὃς ἂν μεγάλως εὔξηται εὐχὴν ἀφαγνίσασθαι ἁγνείαν κυρίῳ. hoc est, Vir siue mulier quæ vehemēter vouerit votum, mundari mundiciem ac puritatem domino, seu castitatem vouere domino: nam ἁγνὸς castum rumque significat. Potest autem esse, vt eandem sententiam aliis verbis expresserint: & ἁγνεία, pro omni sanctificatione & abstinentia eis vsurpata fuerit. Non est vero prætereundum, cur nutrire comam Nazaræis præceptum sit. Aliis enim visum est, mystice id esse institutum, vt dum coma nutriretur, virtutes quoque augendas esse significaretur, quia videlicet è capite vtrunque: alij dixere vt ritus offerendarum comarum diis, transferretur ad Deum. atque ita inuenimus tradidisse Cyrillum. ἑλλήνων μὲν οἱ ἀσύνετοι παῖδες, τὰς παρὰ σφίσι παρεπομένοι συνηθείας, καὶ κτηνῶν ἀλόγων διαζῶντες δίκην, ἀνίεσαν κόμην δαιμονίοις, αὐτὴν σκηπτόμενοι τρέφειν. καὶ ὁ μὲν τις αὐτὴν, νύμφαις ὀρειάσιν, οἱ δὲ ποταμῷ, κατὰ καιροὺς ἀπεκείραντο. καὶ λατρείας ἦν τρόπος τὸ χρῆμα αὐτοῖς. μωυσῆς γε μὴν ὁ σοφώτατος, μᾶλλον δὲ διὰ μωυσέως ὁ θεὸς, δυσαπότριπτον ἔχουσι τοῖς ἐξ ἰσραὴλ τὴν ἐν αἰγύπτῳ πλάνησιν, τὰ ἴσα κομᾶν ἐθέλουσι, διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐθάδα, κατὰ βραχὺ μεθιστὰς, εἰς γε τὸ δώμασι μὲν οὐκ ἔτι, θεῷ δὲ τῷ πάντων, ὡς διὰ τύπου καὶ σκιᾶς ἀνάπτειν τὸ σέβας. Hoc est, Gentilium dementissima natio, suas consuetudines secuti, & mutarum pecudum more viuentes, offerebant comam dæmoniis, eam nutriri permissam. Atque alius quidem nymphis quas Oreades appellabant, alius fluuio cùm visum esset offerebat. Atq; religionis

Nazarenus.

Comam nutrire cur Nazaræis præceptū.

A loco res apud eos habebatur. Itaque ſapientiſſimus Moſes, imò vero per Moſen Deus, cùm intelligeret, non facile Hebræos, quos in Ægypto errores imbibiſſent deponere poſſe, ſimiles ritus inſtituere decreuit, ſenſim eos à priſcis erroribus diſiungens. Quibus ritibus, non dæmones vltra, ſed Deum omnipotentem, quaſi ſub vmbra ac figura colerent, hæc ille. Ego vero etiam illud dicerem, gentes vt plurima alia, ita hoc, ex ſacris libris accepiſſe, vt diis ſuis comas enutrirent, quod vel ab hac lege, vel Hebræa gente fieri didiciſſent. Diabolum quoque dediſſe operam, vt quæ veri Dei eſſent, ſua efficerentur. Id quod alia penè innumera nos edocent. Tota enim ſacrificiorum ratio apud eos, ex his ferè libris ſumpta eſt. Vtrunque certe exiſtimo nos opinari poſſe. Intelligimus autem omnia ferè, quæ in Leuitico ad cultum diuinum exhibendum, præcepta fuiſſent, maiorum rerum quaſi typum eſſe, & non eſſe ſimpliciter, & ſecundum corticem intelligenda: pleraque etiam inſtituit Deus, vt ritus antiquorum transferrentur in cultum diuinum, aut etiam penitus extinguerentur: nam abſtinere à carne porcina, indicat, à rebus terreſtribus cogitationes diſiungendas, eo quòd porcus animal ſit penitus terreſtre, & nihil habeat rationis, nihilque diuinum. Pollutos autem eos eſſe iuſſit, qui defunctorum cadauera contigiſſent, quòd ſolerent non tam Ægyptij quàm omnes gentes, per ea corpora exercere necromantiam, & ſceleratiſſimos errores ſequi ac pernicioſiſſimos. Vt ergo omnis ea tolleretur occaſio, iuſſit haberi pollutos, qui propius acceſſiſſent: quanquam non me prætereat etiam apud Platonicos huius rei, aliam afferri cauſam: qui ſacerdotes Aegyptiorum ſciebant defunctorum cor-
B pora tanquam fœdam rem non tangere, quòd corpus ſine animo, res ſit fœdiſſima. Cætera quoque inſtituta omnia in aliquam eiuſmodi cauſam referenda eſſe ſcimus. Quod forte & hic de Nazaræorum nutrita coma eſt ſentiendum. Sampſon qui & ipſe erat Nazaræus, omnem vim ſuam dixit in capillis conſiſtere, cuius cùm coma abraſa fuiſſet, omnes ilico in eo vires extinctæ ſunt: quod fortaſſe ea ratione accidit, non quòd ea vis ſit capillorum, ſed quòd dum capillus inſectus permaneret, Dei præceptum ſeruaretur, ac conſecratio illa, qua ſe Deo obtulerant homines, non eſſet extincta.

Acetum ex vino.] Acetum ex ſententia poſitum eſt, non quòd in contextu Hebraico habeatur, ſed tantummodo מיין ושכר יזיר, Hoc eſt, à vino, & ſycera abſtinebit: quanquam additur paulopoſt.

Et armum coctum arietis.] Scilicet ſacerdos ſumet, non Nazaræus: nam in eadem clauſula dicitur. Et tradet in manus Nazaræi: monſtratur id quoque in contextu Hebraico & Græco. καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς τὸν βραχίονα ἑφθόν. Hoc eſt, Et ſumet ſacerdos brachium coctum. Licet fortaſſe non tam proprium fuerit, brachium pro armo poſuiſſe, quanquam non diſſentit ab Hebraico: puto vero in emendatioribus noſtris codicibus, haberi ſacerdotem.

Exceptis his quæ inuenerit manus eius.] Vbique hæc locutio Hebraica ſignificat facultatẽ, vires, copiam. Inuenire enim manum aliquid dicitur, hoc eſt, attingere poſſe. Nam & manus in ea lingua, accipitur pro potentia, facultate, ac virtute. Ergo videtur hoc loco innui, vt hæc quidem lex ſit Nazaræi, quæ nequaquam infringi poſſit, & nihil ex his oblationibus
C tolli. Sit quantúlibet pauper: quòd ſi plus offerre potuerit, non prohibetur is ex lege plura quoque ſi voluerit Deo largiri. Vt minus quidem offerri non poſſit, plus autem, quantum quiſque potuerit ac voluerit, relicto cuique ſuo iudicio. Hæc locutio, etiam apud Septuaginta perobſcura eſt χωρὶς ὧν ἂν εὔξηται ἡ χεὶρ αὐτοῦ. id eſt, His exceptis quæ deuouerit manus eius: neque facile harum litterarum imperitis cognitu eſſet, quid ſentiendum foret.

Manũ inuenire aliquid, quid ſit.

Et benedicetis eis.] Tranſpoſita eſt hoc loco apud Septuaginta, clauſula, quæ in fine ponenda eſt, ſcilicet καὶ ἐπιθήσουσι τὸ ὄνομά μου, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς ἰσραήλ. id eſt, Et ponent nomen meum ſuper filios Iſraël. Patétque ſuperfluo hic eſſe poſitam, quia iterum paulo infra inculcatur. comprenditur autem hac benedictione, primum vt eius bonitas in nos deſcendat, oſtendátque nobis lucem & veritatem ſuam, in qua omnis poſita eſt ſapientia. Deinde vt noſtris parcat erroribus, & non aſpernetur nos, quòd ei ſimus diſſimiles, id eſt, imbecilles, cæci ac delinquentes. Poſtremo vt nos ab omni prauitate cuſtodiat, nequid in eum peccemus. Et quod ex his omnibus efficitur, vt nobis incolumitatem tranquillitatémque, animíque & corporis ſalutem largiatur. Atque hæc oratio mihi tam diuina videtur, vt quolibet temporis momento, iudicem ab optimo quoque eſſe repetendam: quia pauciſſimis verbis, omne ſalutis genus comprenditur.

CAPVT VII.

D

Ex plaustra tecta.] Pro tecta in Hebræo ponitur צב, quod varie ab ipsis interpretibus accipitur, Nam Septuaginta verterunt ἓξ ἁμάξας λαμπηνικάς. Hoc est, Sex currus relucentes. Aeditio Chaldaica secunda, Sex plaustra biiuga. Verum esse hunc locum intelligendum secundum interpretationem Hieronymi Rabbi Salomon facile ostendit: qui præsens vocabulum exponens sic scribit: Significantur hac voce, plaustra tecta, ac plaustra Sabin, vocantur plaustra cooperta. Non possum vero assequi, quid velit æditio Septuaginta hoc loco.

In dedicationem altaris.] חנכת המזבח Initiationem altaris, consecrationem altaris. Septuaginta ἐγκαινισμὸν τοῦ θυσιαστηρίου. Ex quo cognoscitur ἐγκαινίζειν, apud Græcos, proprie consecrare, initiari, & erigere significare: & aliquid noui instituere.

Acetabulum argenteum.] ,קערת Quam vocem dicunt Hebræi significare scultellam & liquidarum rerum receptaculum. Septuaginta & ipsi aliquid tale τρυβλίον, id est, Acetabulum, vel id genus vasis.

Phiala argentea.] מזרק, Quod nomen ducitur à זרק, Hoc est, fudit, eóque significatur peluis aut gutturnium. Quare non ita proprie fortasse phialam interpretantur Hieronymus & Septuaginta.

Conspersa oleo.] Non dissentit ab Hebraico בלולה בשמן, Hoc est, Oleo immersa, aut inuoluta. Ideo non admodum proprie Septuaginta σεμιδάλεως ἀναπεποιημένης ἐν ἐλαίῳ. Similæ refectæ, vel sæpius factæ in oleo. E

Mortariolum.] כף, Ferunt Hebręi proprie scyphum aut concauum quid eo nomine significare. Septuaginta diuersius interpretantur θυίσκην. id est, Acerram. Interpretati autem eo modo sunt, quod inferius scribitur oblata esse eiusmodi vasa plena thymiamatis. Sed ibi innuitur, vase eiusmodi allatum esse thymiama, non quòd eo incensum super altari exhiberetur.

Mosen vere Deum allocutum.

Cúmque ingrederetur Moses.] E tabernaculo viua vox audiebatur aliquando quidem à solo Mose, interdum à tota circunstante multitudine: vt facile hinc redargui eorum possit error, qui scribere ausi sunt, ita Mosen finxisse se cum Deo colloquium habuisse, quemadmodum finxerunt. Numas quidem apud Romanos, qui cum Ageria se congredi dicebat, & apud Græcos Minos, quem refert Plato Iouis, ὀαριστὴν, id est, collocutorem, nouem annis fuisse. Atque hæc quidem finxerunt illi, quò suas leges venerabiliores efficerent: & propensiores ad eas obseruandas, quòd diuinitus essent latæ, ciues suos redderent. Ita finxisse Mosen scribunt. Hæc inquam eò falsa esse deprenduntur, quia cernente innumerabili populo, & vocem exaudiente, lex diuinitus lata est: & postea cùm oraculum peteretur, sæpe ab eodem populo exaudiebatur, vt nullus præstigiis locus esse potuerit. Ex eodémque mendaciorum genere hæc sunt, cuius & alia, quæ sæpius diximus, vt transitus maris rubri apud Ptolemæum, & apud Plutarchum de Leuitis, quæ non sunt iterum repetenda. Existimo vero diabolum vt pleraque alia deprauauit, & in suam venerationem transtulit, vt quod vero Deo exhiberetur, impenderetur sibi, ita istud immutasse, & eodem modo oracula gentilibus fudisse, quò à vero deo funderentur. Vt ergo à propitiatorio, id est, sacratiore tabernaculi parte vox audiebatur, oraculúmque ædebatur, ita hoc ipsum diabolus, qui ad pessima quæque humanum impellit genus, imitatus est. Reddebátque etiam ipse oracula, nescio qua ædita voce: idque è cortina, quæ velum erat ante adytum, vt ipse quidem existimo. Et vt ab intimis propitiatorij partibus vox excitabatur, sic ab intimis adytis ille suas promebat voces: docuitque mortales, vt eo modo se Deum crederent, & de futuris oracula peterent, quo verus Deus ostendisset Hebræis. Atque his præstigiis eum in omnibus penè vsum fuisse comperimus, & de hac quidem re satis.

Numam, & Minoa ficte.

F

CAPVT VIII.

In australi plaga.] Hoc in contextu Hebraico nusquam ponitur, neque vel minima apparet huius vocis expressio. Videturq; aliud omnino legisse Hieronymus. Hebraica itaque sic habent. Dum pones, inquit lucernas אל מול פני המנורה, hoc est, Ex aduerso cádelabri. Mirorq; cur Septuaginta quoque secutus non sit, qui & ipsi iuxta Hebraicam veritatem interpretantur, ὅταν ἐπιθῇς τὰς λύχνους ἐκ μέρους κατὰ πρόσωπον τῆς λυχνίας, hoc est, Cùm posueris lucernas ex parte, contra faciem candelabri. Quamobrem nescio an nostra æditio probanda sit: neq; satis liquet cur in partẽ australẽ voluerit candelabrũ seu lucernas spectare. מול quoque apud Hebræos semper, ex aduerso significat. Et quod mirum magis

videri

A videri solet, additur in nostra æditione, tota hæc periodus, quæ minime habetur apud Hebræos. Hoc igitur præcipe, vt lucernæ contra boream è regione respiciant ad mensam panum propositionis: contra eam partem qua candelabrum respicit, lucere debebunt. Clarúmque est, id ex se addidisse Hieronymum, eo quòd neque apud Septuaginta, habetur ea particula. Arbitramur tamen, sententiam magis quàm verba, Hieronymum sequutum, vt interpretaretur quid esset ex aduerso candelabri: quanquam nisi clarius exponatur, non facile hoc poterit percipi. Igitur Rabbi Salomon septem dicit in candelabro fuisse lucernas, tres in ortum spectantes, tres in occasum, media vero vna erat, & de hac dici, contra faciem candelabri, vt per candelabrum media lucerna intelligatur, contra quam cæteræ spectarent. Dicit ergo hic candelabrum intelligi lucernam mediam, quæ non in hastilibus candelabri esset, sed ipsius corpore ac stipite, hæc ille: claráque eo modo sententia est.

Ex auro ductili.] מקשה. Eodem modo exponitur ab Hebræis, ex auro scilicet malleis & incudibus subacto, & quocunque necesse fuisset, protracto: quoniam vero vox Hebraica à קשה id est, Induruit, solidum euasit, ducitur: putant aliqui non aurum ductile dicendum, sed solidum. Quo nomine ad omnia metalla vtuntur Hebræi, eorum rigorem exprimere volentes. Itaque magis ex auro solido dicendum esse asseuerant, quàm ex auro ductili: ex his sunt etiam Septuaginta interpretes, qui pro auro ductili, verterunt στερεόν, id est, solidum: sicut passim hoc loco datur intelligi.

Quam cuncta quæ ex vtroque latere &c.] עד פרחה, id est, Vsque ad flores eius, aut lilia eius:
B hastilia scilicet, quæ liliorum similitudinẽ imitabantur: atque ideo Septuaginta Hebraica verba sequentes, verterunt, καὶ τὰ κρίνα αὐτῆς στερεὰ ὅλα, hoc est, Et lilia eius solida tota.

Aqua lustrationis.] מי חטאת, hoc est, Aquæ peccati, aquæ piaculi, aquæ quibus expiatur peccatum. Septuaginta & ipsi optime, περιρρανεῖς αὐτοὺς, ὕδωρ ἁγνισμοῦ, hoc est, Asperges eos aqua expiationis, purificationis.

Radant omnes pilos.] Nihil refert quod verba paulo secus habeant, cùm sententia eadẽ sit והעבירו תער על כל בשרם, id est, Et faciẽt transire nouaculam super omnem carnem suam, propterea Septuaginta, qui verbis plurimum adhæserunt, sic habent, καὶ ἐπελεύσεται τὸ ξυρὸν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα αὐτῶν, hoc est, Et excurret nouacula super totum eorum corpus. Illud autem vehementer mihi placet, quod carnem in corpus commutarint, cùm illud sit magis ex idiomate Hebraico. Caro igitur in sacris litteris corpus significat, & quicquid in illis de carne dicitur, de corpore est intelligendum. Et quoniam hæc omnia quæ hic & alibi præcipiuntur, rerum maiorum quasi typus erant: clarum est, ideo præceptum, vt caro mundaretur, & pili secarentur, quòd hi quasi ipsa carnis vitia repræsentet. Vt enim à carne pili, ita vitia ab eadem pullulant: ac veluti retro coma aliud præclarius innuebat, sic in contrarium hoc loco pili intelligendi sunt. Theodoritus quoque apud Græcos præclare hoc explicat scribens. Quærit enim, τί δή ποτε τοὺς λευίτας ἁγιασθῆναι κελεύσας, ἅπαν τὸ σῶμα τῶν τριχῶν γυμνωθῆναι προσέταξεν, id est, Cur cum sanctificari iussisset Leuitas, totum corpus pilis denudari præceperit, respondet, αἱ τρίχες τῆς νεκρώσεως σύμβολον, νεκραὶ γὰρ αὗται, καὶ ὀδύνης αἴσθησιν
C οὐ δέχονται. τὴν ἀληθῆ τοίνυν τὴν ζωὴν ἔχειν κελεύει τοὺς τῷ θεῷ λειτουργοῦντας, καὶ μηδὲν ἔχειν νεκρὸν, μηδὲ δυσῶδες, τοῦτο καὶ ὁ θεσπέσιος ἡμᾶς διδάσκει παῦλος. Χριστῷ φησὶ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός· ταῖς γὰρ θείαις φησὶν ἐνεργείαις ἐμαυτὸν ἀφιέρωσα. hoc est, Pili mortalitatis sunt indicium. Mortui enim sunt, & nullum doloris sensum patiũtur. Iubet igitur eos veram agere vitam, qui Deo ministrent, nihilque habere mortale & fœtidum, quod etiam nos docet diuinus Paulus: Cum CHRISTO, inquit, crucifixus sum, viuóque non amplius ipse, sed viuit in me Christus, Quasi ita innuens, quòd se sacris officiis, diuinísque actionibus consecrasset. Quamobrem causa nota, cur his ritibus vti voluisset Deus Hebræos. Qui nisi mystice interpretentur, Iudaica delyramenta erit necessum incurrere. Sunt mystice interpretanda quæ mystice dicuntur: ad litteram vero, quæ supra litteram non transcendunt.

Caro, pro corpore.

Galat. 2.

Purificatique sunt.] ויתחטאו, id est, Et peccauerunt. Est obseruandum, etiam apud Hebræos duplicis esse significationis verbum peccandi: sicut apud Latinos piaculum, scelus scilicet ipsum, & id quo scelus expiamus: quapropter peccare idem est quod & expiare. Sicut & retro aries pro peccato, hoc est pro expiatione. Sunt autem & pleraque alia apud Hebræos, quæ contraria significent, sicut ברך, hoc est, benedixit, significat enim & maledicere, ideo locus ille in libro Iob, Ne forte benedixerint Deum in corde suo: per contrarium est intelligendus, hoc est, ne forte maledixerint: vt ibi dicemus. Et illud quarto Regum, Benedixit Nabot Deum & regem, id est, maledixit, & קדש, id est, Sancta & me-

Peccare, pro expiare, & peccatum expiatio.

Voces complures contraria significãtes apud Hebr. reperiri.

tetrix. Sicut apud Græcos ἀργὸς, significat enim celerem & tardum. D

CAPVT IX.

ET iustificationes eius.] Hoc est, Iudicia eius, & id quod vertit Hieronymus, ius, ordinem, modum. Quare Septuaginta multo secus, κατὰ σύγκρισιν, id est, secundum comparationem, aut secundum iudicium.

Ad vesperam in monte Sinai.] במדבר סיני, Hoc est, In deserto Sinai. Videóque aliquid diuersum esse in monte, & in deserto aut solitudine. Septuaginta quoque non in monte, sed in solitudine interpretantur, ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ σινᾶ, in deserto Sina.

Immundi super anima hominis.] Etiam hoc secundum locutionem Hebraicam est intelligendum, de qua sæpenumero scripsimus. Animam enim mortui, intelligimus ipsum mortuum. Septuaginta ἀκάθαρτοι ἐπὶ ψυχῆς ἀνθρώπου, hoc est, Impuri propter animã hominis.

State vt consulam.] עמדו ואשמעה. State & audiam: sicut & Septuaginta, στῆτε αὐτοῦ, καὶ ἀκούσομαι, id est, state ibi, & videbo.

Procul in gente vestra.] Omissum est hoc ab Hieronymo quod in Hebraico sequitur. Nam positum est in gente vestra propter id quod sequitur או לדרתיכם, Hoc est, Aut in generationibus vestris: id est, tam hac tẽpestate, quàm futuris sæculis: quod non est omissum à Septuaginta, ἢ ἐν ὑμῖν, ἢ ἐν ταῖς γενεαῖς ὑμῶν, hoc est, Vel in vobis, aut in generationibus vestris.

Et tamen non fecit phase.] Non qui non fecerit, iubet exterminari, sed qui in suo tempore: quod per vocem Hebraicam declaratur וחדל לעשות הפסח, id est, Et tardauit aut distulit facere pascha: sicut etiam LXX. καὶ ὑστερήσει ποιῆσαι τὸ πάσχα, hoc est, Et distulit facere pascha. E

A vespere autem super tentorium.] Eandem rem, eodem penè versu, & tentorium & tabernaculũ appellat, neque diuersa hæc esse existimanda sunt. Septuaginta vero, idem duobus appellant nominibus, eodem in loco, ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὴν σκηνὴν, καὶ τὸν οἶκον τοῦ μαρτυρίου, id est, Et texit nubes tabernaculum, & domum testimonij. Ex textu autem Hebraico intelligitur, quam tabernaculi partem nubes amplecteretur, sic enim scribitur, כסה הענן את המשכן לאהל העדת, Hoc est, Operuit nubes habitaculum, ad tabernaculum testimonij. Habitaculum vero pro eo sumitur, quod vbique tabernaculum vocatur: aut intelligi potest, quemadmodum exponit Rabbi Salomon, eandẽ enim rem dicit appellari hic habitaculũ Dei, & tentoriũ siue tabernaculum testimonij, & vocari habitaculũ Dei, quia Deus vt proprium locũ eum delegerit: tẽtorium autẽ, vt esset locus vbi tabulæ testimonij reponerẽtur.

Habitaculum & tabernaculũ & tentorium Dei pro eodem. Nomina ab aliqua proprietate rebus imposita.

Quasi species ignis.] Sæpe fit, vt non mediocriter ad cognoscendas rerum proprietates adiuuemur, si quo modo in variis linguis eadem res appelletur, nouerimus. Omnia siquidẽ nomina ab aliqua rerum proprietate ducuntur, sed hæc consideratio impositorũ varia fuit. Nam qui Latinis hominẽ vocauit, considerauit quidem aliquid quod hominis proprium esset, sed eam in homine proprietatatem, quam animaduertit is, qui Græcis nomina signabat, non considerauit. Igitur quæ species ignis à nobis & Septuaginta hoc loco vocatur, Hebraice כמראה אש, Hoc est, Sicut visio ignis, sicut aspectus ignis. Non secus ac si quis se ignẽ videre opinaretur. Ardebant quasi flammæ, & longe latéque fulgorẽ ac lumen fundebant, & in media nocte, flammarum nitor cernebatur. Ideo enim à vespere vsque in mane ignis F species tabernaculum occupabat, vt in mediis tenebris tanta gloria cerneretur, euidensq; diuinæ maiestatis testimoniũ esset Hebræis. Esse autem ignem Deo similem, opinatæ etiã sunt reliquæ gentes, quæ propter hoc, ignem in templis asseruari iubebant, vt diuinæ naturæ quasi symbolum esset, vt scribit Porphyrius: propterea capitale erat, si sacerdotes ignem extingui permitterẽt, quasi diuinitas ex eo loco pelleretur, & quasi extingueretur. Sed non propterea credendum non est, eos non vehementer etiam in hoc errasse.

Ignis Deo similis.

Excubias domini.] את משמרת יהוה. Hoc est, Custodiam domini: à qua, scilicet Deus præcepisset, ne eius iniussu abirent: ne nube non surgente surgerent. Græca quoque cum Hebraico conueniunt, καὶ φυλάξουσι φυλακὴν τοῦ θεοῦ, id est, Et custodiẽt custodiam Dei, quasi præcepta Dei, vel quod Deus custodiri iussisset, obseruabántque quid nubes faceret.

Quotquot diebus.] Eleganter ab Hieronymo omissum מספר, hoc est, numero: quia ex more linguæ Hebraicæ positum est. Sic enim habet ימים מספר. Hoc est, Dies plures numero. Superuacanee quidem additur numero, quod non est obseruatum à Septuaginta ὅταν σκεπάζῃ ἡ νεφέλη ἡμέρας ἀριθμῷ, Hoc est, Cùm obumbraret nubes dies numero. Omiserunt etiam illud, vt non dicerent dies plures, sed dies tantum, non obseruata Hebraici sermonis proprietate: qua fit vt ימים pluralis numerus ab יום id est, die, ponatur pro quolibet indefinito dierum numero: quod forte non fieret in sermone Græco: quapropter ἡμέρας ἀριθμῷ, id est,

A id est, Dies numero, non satis intelligeretur quid esset.

Si biduo vel longiore tempore.] Obseruatione hoc loco dignum est, duas distinctè positas esse voces numeri plurium, à nomine ימים & יומים, Hoc est, Die: necesséque est eas non idē significare, non enim frustra repeteretur או יומים או ימים. Hoc est, Aut diebus, aut diebus. Ex quo fit perspicuum, primum significare duos dies, iuxta eum linguæ Hebraicæ morem, quo diximus, solere numerum plurium simpliciter positum, dualem numerum denotare, quod frequentissime in hisce litteris reperies. Secundum autem, significare non duos sed plures dies, propter vsum, quo solet fieri vt ימים, id est, dies, multos indefinitos dies significet, aut annum vt vult Rabbi Salomon. Hoc ergo prudenter obseruauit Hieronymus quod non ita Septuaginta, quorum huius loci hæc interpretatio est ἡμέρας, ἢ μηνὸς, ἡμέρας πλεοναζούσης τῆς νεφέλης σκιαζούσης. Hoc est, Dies aut mense, die multiplicante, nube incumbente desuper. Ecce dualis numeri nulla mentio fit, quod certe erat quam maximè necessarium. Tota quoque oratio obscurissima est, vt sit manifestum quod sæpius de nostra & Septuaginta æditione diximus.

Per verbum domini.] Recte tam à nostro interprete: quàm ipsis Septuaginta immutata locutio est, vt quod dicitur Hebraice על פי יהוה. Hoc est, Secundum os domini: secundum verbum domini dixerit Hierony. Septuaginta διὰ προστάγματος κυρίου, id est, secundum præceptum Dei. Quibus loquendi modis immutatis, & clarior fiet nostra oratio, & minus absurda videbitur, præsertim in aliis, quæ multo sunt obscuriora. Ineptum quoque est, tantum
B verba transferre, cum maior orationis vis sit in locutionibus, & loquendi proprietatibus, quàm ipsis vocibus: Ideo interpretem obseruare oportet, vt nō verba tantummodo: sed linguæ vtriusque proprietates intelligat, & pro viribus exprimat.

CAPVT X.

DVctiles.] מקשה, Idem est hoc loco dicendum de tubis ductilibus, quod & paulo ante dictum est: volunt enim quas is noster interpres appellarit ductiles, magis solidas esse vocandas & rigidas, aut incudibus, malleisque subactas. Quamuis dissimiles sint sibi hoc loco Septuaginta quippe qui quod solidum paulo ante interpretati sunt, nunc vertant σάλπιγγας ἐλατάς, id est, tubas ductiles, siue quæ facile impelluntur, aut agantur, quam rem quo modo intellexerint non mihi constat, neque quærendum quidem est, nam veritas habet vt diximus: tubas ergo ductiles intelligemus pro eo quod est solidas, rigidas: aurúmque ductile id est aurum solidum: sic & de argento dicendum. *Aurum ductile.*

Si autem prolixior, atque concisus sonus.] ותקעתם תרועה, Hoc est, Et clangetis sonitum prolixum, sonitum condensum, vt aiunt nonnulli taratantara, quod non satis innuitur à Septuaginta καὶ σαλπιεῖτε σημασίαν, Hoc est, Et buccinabitis signum, quanquam ea vox etiam in signum æderetur.

Qui dimicant contra vos.] הצורר אתכם והרעותם, Hoc est, Contra eos qui tribulant vos, & affligunt vos, vt bellum iustis de causis suscipiendum, & non nisi lacessantur, & sui defendendi causa demonstret. Septuaginta neque ipsi hoc expresserunt. πρὸς τοὺς ὑπεναντίους, καὶ ἀνθεστηκότας, Hoc est, Contra aduersarios & qui obsistunt vobis.

Si quando habebitis epulum.] ביום שמחתכם. Hoc est, In die lætitiæ vestræ: quod etiam voluit innuere Hieronymus. Septuaginta, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς εὐφροσύνης ὑμῶν, Hoc est, Et in diebus exultationis vestræ: quando scilicet epulæ, aut id genus festi, ac læti dies celebrantur.

Per turmas suas.] למסעיהם, Hoc est, Per stationes suas, aut profectiones suas, siue mansiones suas, Septuaginta quoque & ipsi aliquid eiusmodi, σὺν ἀπαρτίαις αὐτῶν. Quod nomen ab ἀπαίρω duci videtur, id est, tollo, eleuo: quare potuit melior hoc loco esse nostra æditio.

Moueruntq; castra primi.] בראשונה. Hoc est, Primò. Neque refertur ad vllam tribum, sed omnes in vniuersum: innuitq; primā castrorum motionē factā esse ex imperio Dei, licet & LXX. cum Hieronymo cōcordes sint, καὶ ἐξῆραν πρῶτοι, Hoc est, Et mouerūt castra primi. Hebraice itaque potius aduerbiū est: primò inquit moti sunt על פי יהוה. Hoc est: per os domini: aut, secundū imperiū domini. Nam tum moueri cœperūt, cùm diuinitus est illis imperatū, spectatq; ad vniuersam multitudinem: quare hæc sententia multo priori illi dissimilior est.

Portantes sanctuarium.] מקדש. Quæ vox sanctuariū significat, id est, diuinitatis locū, sedē sacram, sanctissimū habitaculū, idem scilicet, quod & tabernaculū. Quare LXX. variare ab hac sententia videntur qui sanctuarium interpretantur ἅγια, id est sancta: cū hoc ad omnia sacra & sanctificata pertineat, illud ad habitaculum tantū, quod sanctuariū nuncupabatur.

Et eris ductor noster.] Variè hoc à nostro interprete & Septuaginta interpretatum est.

Hebraica siquidem in hunc modum habent והיית לנו לעינים. Hoc est, Et eris nobis in ocu- D
los. Hoc est, Tu eris oculus noster, quo videbimus, ac quasi ductor noster, tu huius deserti itinera, tu hanc multitudinem optime nosti, poterísque mecum regere hunc populum, vt tuo quasi lumine omnes videant. Septuaginta multo diuersius καὶ ἔσῃ ἐν ὑμῖν πρεσβύτης, id est, Et eris inter nos legatus, aut senex: vt senem, ac pro duce acceperint, quod forte à ratione non abhorreret.

Quicquid optimum fuerit ex operibus.] Superflue additum est operibus, dicendum enim est, quicquid optimum fuerit, aut Hebraica non fuerant aliter immutanda, quæ sic habēt והיה הטוב ההוא אשר ייטיב יהוה עמנו. Et cùm fuerit bonum illud, quo benefacturus est nobis Deus, ideo Septuaginta eisdem penè verbis hanc sententiam interpretati sunt, καὶ ἔσται τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα ὅσα ἂν κύριος ἀγαθοποιήσῃ ἡμᾶς, Hoc est, Et erunt bona illa quot benefacturus est nobis Deus. Non dubium vero cuiquam est, quænam ea bona essent. Terra scilicet promissa, & omnia quæ in ea bona erant reperturi, quæ sæpe commemorantur.

CAPVT XI.

Quasi dolentium præ labore.] Placet magis sententia Septuaginta qui רע quæ vox Hebræis, dolorem & prauitatem significat, pro eo quòd est prauum acceperunt. Innuitur enim pessimum eos murmur contra Deum excitasse, impieq; & iniustè de Deo conquestos fuisse. Quare non erat ad laborē referendum. Nulla enim tunc angustia premebantur, vt dolendum eis esset. Itaque sic vertunt Septuaginta καὶ ἦν ὁ λαὸς γογγύζων πονηρά. Hoc est, Et erat populus murmurans pessima. Hæc autem pessima Rabbi Salomon dicit E
esse eam cupiditatem quæ certe fuit pessima, & irrationabilis: quanquam sententiam Hieronymi adiuuat Theodoritus, qui populi lamentum dicit fuisse ὅτι ὁδοιπορίας ἐδυσχέραινον πόνον. Hoc est, Quia ægre ferebant itineris laborem. Sed veritas in contrarium est.

Et absorptus est ignis.] ותשקע האש, Non quòd in terræ viscera sese condiderit, sed quòd ilico extinctus sit, vt quasi absorptus videretur, & diuus quidem Hieronymus verbum Hebraicum in aliud non mutauit: Septuaginta vero omnino id fecerunt, eadem manente sententia καὶ ἐκόπασε τὸ πῦρ. Et cessauit ignis: ignis sedatus est.

Vulgus promiscuum quod ascenderat cum eis.] אשר בקרבו, id est, Qui in medio eius erat: sicut etiam Septuaginta, καὶ ὁ ἐπίμικτος ὁ ἐν αὐτοῖς. Et promiscuus populus qui inter illos erat. Rabbi tamen Salomon, exponit iuxta interpretationem Hieronymi. Qui videlicet ex Aegyptiis cum eis misti ascendissent: qui idololatriam sapiebant, & ad pessima quęque eos semper induxerant, vt natura comparatum est. Contrahunt enim eam res qualitatē, quam in aliis iuxta se positis senserint.

Coloris bdelij.] עין הבדלח, Hoc est, Specie bdelij: vt non magis ad colorem, quàm reliquam formam referatur. Ex quo cognoscitur, bdelium esse margaritum, quia ei manna simile fuisse dicitur. Māna vero margaritū & colore & specie refert, quod & suo loco annotatū est: atque ita etiam traditur ab his qui apud Hebręos de lapidibus scribunt. Mirari autem satis non possumus LXX. qui quod Genesi verterunt ἄνθρακα, id est, carbunculum, nūc interpretantur crystallum, καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ, ὡς εἶδος κρυστάλλου, id est, Et species eius, sicut spe- F
cies crystalli. Quod certe neque credere dignum est. Nullam enim habet manna similitudinem cum crystallo: licet bdelium esse crystallum sentiat & Rabbi Salomon, verū ecce veritas refragatur. Nam si māna coriādro simile esse perhibetur, & quasi quidā acini & minutissima grana erant, & colore albere videbatur, quid huic simile esse potest cum crystallo?

Bdelium.

Et faciens ex eo tortulas.] עגות. id est, Tortulas, aut subcinericios panes, ac placētas, quibus oleum adhibetur. Quod & Septuaginta interpretati sunt καὶ ἐποίουν αὐτὸ ἐγκρυφίας, id est, Et faciebant ex eo panes subcinericios, vt enim è farre, panico, & id genus farina exprimitur, ita è multis eius rei granis in vnum collectis tale quiddam cogebatur, quod panis vsum propè præstaret. Ex quo cognoscitur non eiusdem fuisse generis manna illud, & hoc quod reperitur hac tempestate. Nam hoc, neque contunderetur, neque eum vsum posset præstare, vt ex eo placentæ fierent, nisi forte illud solidius fuerit. Neque hoc exigit, vt coquatur, sed absque alia diligentia edi solet.

Quasi panis oleati.] לשד השמן. Hoc est, Humefacti oleo: id est, eius quod oleo perfusum est, sicut placentæ, & id genus panis: nam & eam expositionem sacræ sibi adhibent litteræ, & ipsæ seipsas explicant. Toto enim hoc loco, eius rei natura declaratur. Septuaginta & ipsi ὡσεὶ γεῦμα ἐγκρὶς ἐξ ἐλαίου, Hoc est, Quasi sapor eius quod oleo admistum est: licet peruersè verba perplexa sint, nam quorsum tendit ἐγκρίς?

A *Quia grauis est mihi.*] כי כבד ממני, id est, Quia grauior me est: comparatio fit: licet etiam Septuaginta eodem modo reddiderint ὅτι βαρύ μοι ἐστὶ τὸ ῥῆμα τοῦτο, Hoc est, quia grauis est hæc res mihi, patet autem ex præpositione Hebraica מ comparationem fieri.

Et inueniam gratiam in oculis tuis.] Ex hoc loco cognoscitur, vbicunque ea locutio reperiatur, reperitur autem sæpissimè, accipi gratiam pro misericordia, à verbo Hebraico חנן, id est, misertus est: itaque & Septuaginta hoc intelligentes, gratiam verterunt ἔλεος, id est, misericordiam: neque inuenies apud Hebræos gratiam pro venustate ac decore accipi, vt fit apud Græcos ac Latinos: sed beneficio, charitate, misericordiáque, & animi erga alterũ propensione, siue illi benefaciendum sit, siue illius delictis sit parcendum: quod certe etiã beneficij præclarissimum genus est. Támque liberalis habendus est, qui iniuriã condonauit, quàm qui suas large profudit facultates. Imò illud maius, quia difficilius, & Deo similius. Hoc itaque nomine, sæpe in diuinis litteris Deus vocatur scilicet חנון, hoc est misericors, propter vtrunq; beneficij genus, In quo mirabiliter eius nobis elucet maiestas, ac magnitudo. Quis enim eo, ad largiendum propensior? quis ad iniurias cõdonandas procliuior? atque hæc pręclarissima illa sunt, quę de natura diuina, comperta non habuere philosophi. *Gratia, pro misericordia apud Hebr.*

Senes populi ac magistri.] ושטרי, hoc est, Ac principes, seu caduceatores, & comites: quos more suo Septuaginta vocant γραμματεῖς, id est, scribas: cùm tamen non ita rectè vocentur. Aliud enim sonat scriba. Quamobrem est etiam in Euangeliis aduertendum, sumptã esse appellationem hanc ex hoc loco, vt magistratus ac principes populi scribę appellarentur. Clarúmque est quid scriba denotet, non quod forte sentire cogimur, sed quod ex hoc loco potest colligi, principes scilicet & summos viros, ac sapientissimos, quales essent ῥήτορες apud Græcos ac σοφισταί. *γραμματεῖς. Scribæ.*

B

Donec exeat per nares vestras.] Quanquam אף narem significet, os tamen ac faciem sæpe denotat, quamobrem & pro ore videtur hoc loco sumendum, id quod videtur verisimilius. Donec inquit exeat ex ore vestro, donec euomatis has carnes præ saturitate: quamuis & Septuaginta concordes cum Hieronymo sint, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ὑμῶν, id est, Donec exeat è naribus vestris.

Nunquid manus domini inualida est.] תקצר, id est, Arctata est, breuiata est, decurtata est: sumitúrque manus, pro potentia, de more linguæ Hebraicæ. Loquitur enim diuina scriptura iuxta humanæ naturæ morem: quoniámque hominum robur in brachiis ac manibus ferè consistit, ideo id de Deo prædicant, quod de hominibus foret dicendum. Non quòd Deo sit adscribendum, quod humanum est: sed quod res diuinas, per res nostras intelligamus. Quare dicit diuinam potentiam non esse diminutam, quæ inexhausta est, & infiniti roboris. Rectéque hunc locum interpretantur Septuaginta, μὴ οὐχὶ τοῦ κυρίου ἡ χεὶρ ἐξαρκέσει, id est, Nunquid non sufficiet manus domini? Nam inter multas, quas Deo adscribunt proprietates Platonici, est quod vocatur αὐτάρκης, id est, Sibi sufficiens: quia eius vis inexhausta est, & sibi perennis fontis vbertatem subministrat, non aliunde accersitam, sed è domesticis diuitiis atque infinitate natam. Non abbreuiari ergo manum Dei, est eius vires nunquam deficere, vt nullo tempore minores sint, quia nunquam sunt maiores. Quod enim augeri potest, potest etiam decrescere, quia eadem vtriusque rei est natura. *Manus, pro potentia.* *Non abbreuiari manũ Dei, quid.*

C

Vtrum meus sermo opere compleatur.] היקרך דברי, id est, Num pretiosum tibi sit verbum meũ: hoc est, num gloria ac potentia mea tibi admirationi futura sit, num eam in pretio habiturus sis, & diuinis laudibus exaltaturus. Quare cùm ea sit sententia, vehementer ab hac dissentiũt Septuaginta ἤδη γνώσῃ εἰ καταλήψεταί σε ὁ λόγος μου. Hoc est, Iam cognosces postquã comprendet te verbum meum. Quæ quia veritatem non attingunt, non est quærendum quis eorum verborum sensus sit, quem ne Sibylla quidem eruere possit.

Electus è pluribus.] מבחריו, Hoc est, Ex iuuenibus eius, ex electis eius. Ne credamus electum de pluribus, id significare, quòd inter cæteros Septuaginta esset electus. Et Septuaginta clarius hoc explanant, ὁ Ἰησοῦς ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ. Iesus inquiunt electus eius: potest ergo Hebraice intelligi ex iuuenibus eius, & electis, sed primum probabilius.

Quis tribuat.] Hoc aduerbij loco vtuntur Hebræi: pro eo enim quod nos dicimus vtinam, illi quis dabit: atque eo modo exponendum est, vbicunque eius phrasis vsus acciderit.

Et siccauerunt eas per gyrum.] וישטחו להם, id est, Et extenderunt expanderúntque sibi. Tanquam inquiunt aceruos, quilibet suas congerebat coturnices, & ante suum tentorium coaceruabat, tanquam cumulum. Et quoniam magna earum cuilibet erat multitudo, eas extendere cogebantur. Atque hæc cùm sentẽtia sit, nescio quid opinatus sit Hieronymus,

quòd eas ſiccaſſe Hebræos ſcripſerit: num vt ea ratione coquerentur? quod certe abſur- D
dum eſt credere. Si enim tanta ſolis fuiſſet vis vt coturnicum carnes exſiccaret, vtique & Hebræorum carnes ſiccaſſet. Septuaginta tamen eodem modo etiam tranſtulerunt, καὶ ἔψυξαν ἑαυτοῖς ψυγμούς, Hoc eſt, Siccauerunt ſibi ſiccationes: atque ita eos imitatus videtur noſter interpres.

CAPVT XII.

PRopter vxorem eius Aethiopiſſam & dixe.] Deeſt in noſtra æditione, alia particula, per quam infertur cauſa, cur in Moſem iraſcerentur: ait enim, כי אשה כשית לקח, Hoc eſt, Eo quòd vxorem Aethiopiſſam ſumpſiſſet: quod vxorem Aethiopiſſam haberet: quod tamen non omittitur à Septuaginta. Refert hanc Ioſephus, Moſen duxiſſe, eo caſu quòd cùm in regia Pharaonis educaretur, electus imperator ſit contra Aethiopas, atque inde mulierem abduxerit captiuam, vxorémque ſibi eam fecerit, filiam regis Aethiopum: duáſque vxores habuerit Moſes, hanc & Sephoram. Quod ego fabuloſiſſimum eſſe exiſtimo. Mentitur etiam Apollinaris duas vxores habuiſſe Moſen, quis enim non videt hæc ab eis eſſe ficta? Clarum enim eſt hanc eſſe Sephoram filiam ſacerdotis Madian: non quòd Madian Aethiopia ſit, quæ vltra Aegyptum eſt, ſed ea Aethiopia, quæ Arabiæ iuncta eſt, contra enim Madianitas pugnarunt filij Iſraël in Palæſtinam venientes. Et Madianitæ ex eis locis deſcendebant in Aegyptum.

Quod cùm audiſſet dominus, iratus eſt.] Non ponitur in contextu Hebraico, quòd Deus iratus ſit, ſed tantum modo וישמע יהוה Hoc eſt, Et audiuit dominus. Septuaginta quoque E
eam particulam non addiderunt, ſed tantummodo καὶ ἤκουσε κύριος, id eſt, Et audiuit dominus: quare abradenda eſt. Sumpta vero eſt ex inferiore loco, vt plerunque ſolet fieri, raro quidem in noſtris codicibus, creberrime vero apud Septuaginta, quod tranſcribentibus eſt attribuendum. Qui locos inter ſe ſimiles in margine notatos, in contextum intulerunt: vt quaſi ex eius corpore viderentur.

In viſione apparebo ei.] אליו אתודע, id eſt, Cognoſcar ei, certus ei fiam: ſicut & Septuaginta, ἐν ὁράματι, αὐτῷ γνωσθήσομαι, Hoc eſt, In viſione cognoſcar illi: quanquam etiam alibi vtitur ſacra ſcriptura verbo apparendi: neque puto aliud eſſe apparere dominum per viſionem, & ſe ipſum reuelare, vt agnoſcatur, quantum mortalibus datum eſt. Quomodo autem fierent viſiones prophetarum, ipſe nouit qui dominus prophetarum eſt. Puto eis angelum apparere, & de futuris eos certiores reddere ſolitum, non quòd res futuras per quandam conceptionem præſentirent, ſed quòd alloquente eos angelo, rerum futurarum arcana intuerentur. Fiebat etiam alia ratione futurorum præſenſio, cùm ipſæ rerum imagines præſentes cernerentur, vt incendium, vt captiuitas alicuius vrbis. Ipſa enim ſe res eorum menti ratione quadam diuina exhibebat, ſicut & virga Moſis in draconem verſa eſt, vltimáque harum rerum cauſa eſt, quia Deus hoc & alia maiora poteſt. De genere autem prophetiæ quo Moſes adeo dignus effectus eſt, ecce clarum eſt, quid ſit ſentiendum. Non enim per viſiones ac ſomnia quicquam eum proſpecturum dicit, ſed familiariter Deo per angelum eum alloquente, rerum veritatem intellecturum. Quinque F
Quinque prophetiarũ genera. autem prophetiarum genera ex hoc loco poſſunt colligi. במראה, id eſt, Per viſionem, cùm rem intuemur per viſiones. בחלום id eſt, In ſomnio, quod per viſionem etiam eſſe poteſt. בחידות, id eſt, In ænigmate, cùm aliud videtur, aliud innuitur, vt erat cùm librum comederet Ezechiel, & Ioannes in Apocalypſi. בתמונה, id eſt, Per figuras, hoc eſt cum rerum imagines intuemur, cùm acies, cùm choros, cùm pompas, cùm præclariſſima quædam conſpicimus. Hæc autem ſuperiora genera omnia per reſolutionem corporis fiunt, ſiue dormiendo, ſiue etiam vigilando, cùm ſenſus terrenarum rerum eripitur, vt neque videamus oculis, neque audiamus neque tangamus, totáque mens ad eas corripiatur viſiones. Ideo vltimum præſtantiſſimúmque genus eſt, quod non fit per reſolutionem, ſed nihil ſtatu corporis immutato, allocutio diuina fit, quod puto pauciſſimis contigiſſe. Atque hoc *Prophetia quid.* genus prophetiæ eſt quo Deus affatur ſanctiſſimos angelos, atque archangelos. Prophetia enim appellatur, omne cum Deo commercium, omnis conſuetudo, omnis confabulatio. Igitur ſanctiſſimi angeli, ab illa æterna ſapientia rerum futurarum ſcientiam, omnémque agnitionem propter continuam aſſiſtentiam, & diuinam familiaritatem, ſacratiſſimamq; amicitiam hauriunt: cuius & Moſen participem ſe feciſſe teſtatur, rei nimirum admirabilis, & quæ ſupra omnes theſauros ſit exoptatiſſima, in qua diuinas & inauditas voluptates poſitas eſſe cẽſeo: commercium feliciſſimum, amicitia fortunatiſſima. Finis omnium deſideriorum

A deriorum, vita beatissima. Oportet autem, si cò transuolare cupimus, similes angelis nos reddere, vt nulla in nostris animis labes, nullus dolus, nullæ fraudes, nullæ improbitates appareant: quibus qui purior fuerit, propius ad æternas illas admittetur voluptates.

Contra eos abiit.] Non contra eos abiit, sed simpliciter, abiit, ac recessit ex eo loco, vt postea declaratur. Septuaginta vero puto recte quidem vertisse, sed locus mendosus est, καὶ ἀπῆλθον, id est, recesserunt, Pro eo quod dicendum est, καὶ ἀπῆλθεν, id est, & abiit.

Donec reuocata est Maria.] עד האסף. id est, Donec adiuncta est, congregata est. Septuaginta dimissis verbis, ipsam rem explicant ἕως ἐκαθαρίσθη ἡ μαριάμ, id est, donec expiata est Mariam. Nam reuocata non fuisset, nisi à lepra mundata.

CAPVT XIII.

Ose filium Nun.] Incredibilis in his duobus nominibus corruptela & apud nos & Græcos. Nam cùm Iosue duobus nominibus appellaretur, Iehosua, & Oshcha, ita hæc corruperunt Græci, vt primum in Iesum commutarint, alterum in Auses: quos etiam nos secuti sumus non vsquequaque quidem, nam Hosea, suo nomine appellamus. In altero quoque nomine scilicet Nun, summa deprauatio, quia hunc, qui Nun erat dicendus, Naui vocarunt Græci, quos etiam nos aliquando sequimur, neque hæc litterarũ permutatio rationabiliter facta est, sed eadem fuit causa vt hæc deprauarentur, qua cætera deprauata sunt. Nã & Isai, vocatus est Iesse, & Reuma, Roma: atque ita pleraq; alia. *Iosue nominis deprauatio.*

Per meridianam plagam.] Perstant Septuaginta vertentes id quod meridiem apud He-
B bræos significat, τὴν ἔρημον, id est, desertum. Neque abest à veritate vt ita interpretentur: de qua re sæpe alias scripsimus: nam desertum Arabiæ ac Palæstinæ, in mare rubrum ac meridiem spectat.

Erat autem tempus quando præcoquæ.] והימים ימי בכורי ענבים, hoc est, Et dies illi, erant dies primitiæ vuarum. Cùm scilicet primæ vuæ maturescunt, & principium autumni appetit: quamobrem male is locus habetur apud Septuaginta, καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι ἔαρος πρόδρομοι σταφυλῆς, hoc est, Et dies illi, dies verni, qui præcedunt vuas. Videmus autem quantum inter vtrunque tempus intersit. Deinde & illud impossibile est. Quo modo enim cohæret, vt ver esset, & prima maturitas vuarum? Puto autem per corruptelam additum esse ἔαρος, dicendúmque tantummodo esse, καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι πρόδρομοι σταφυλῆς. Patétque non esse ipsorum interpretum errorem, sed ad alias recurrendum esse causas.

Filij Henach.] ילידי הענק, hoc est, Filij Henach, aut natiui ex Henac, vt non filij Henac mox essent, sed inde genus ducerent. Quemadmodum sentiunt & Septuaginta, hoc modo hunc locum vertentes, καὶ ἐκεῖ σεσεὶ, καὶ θελαμεὶ γενεαὶ ἐνάκ, id est, Et ibi erant Sesi, & Thelami, progenies Henac: quos paulò post sequitur & ipse Hieronymus. Obseruandum vero est, quòd Henac & viri alicuius proprium nomen esse potest, & omnium in vniuersum gigantum, quia is gigas fuerit. Propterea Chaldaica æditio hunc appellat hoc loco גבריא, id est, gigantem, & quos Hebraicus contextus vocat filios Henac, ibi בני גבריא, id est, filij gigantis, nuncupantur.

C *Ante Thanim vrbem Aegypti.*] Credo Septuaginta didicisse eo modo eam vrbem vocari apud Aegyptios, cùm alioquin Hebraice nuncupetur Zohan. Huic rei facit fidem, quòd & Chaldaica æditio eam appellat Thanim, de qua Rabbi Salomõ וצען היא המעולה שבארץ מצרים ששם מושב המלכים, hoc est, Zohan præclara vrbs Aegypti est, vbi regum erat habitatio. Ideo dicitur de plagis Aegypti in campo Taneos, quia ibi primùm apparebat plaga & ab ea vrbe per vniuersam Aegyptum diffundebatur, vt caput prius tangeretur, dein reliqua membra. Si aqua corrumpebatur, ea prior vrbs calamitatem patiebatur. Si ranæ proferrentur, ibi primum ostentum cernebatur. Quia & scelerum colluuies ibi potissimum vigebat. Vbi enim regiæ sunt, maiora & crebriora flagitia admittũtur, siue propter frequentiam, siue quòd id genus hominum curias potissimum adeat. Hieronymus itaque Septuaginta secutus zohan vocauit Tanin. *Campus Taneos.*

Portauerunt in vecte.] במוט, id est in hastili, sude, vectes etiam vertunt Septuaginta καὶ ἦραν αὐτὸν ἐπ' ἀναφορεῦσι. id est. Eleuauerunt ipsum super vectes.

Detraxerunt terræ. ויציאו דבת, hoc est, Extraxerunt vituperationem terræ: id est, Protulerunt, detraxerunt. Quamobrem cùm is sit sensus, & verba non aliud significét, miror Septuaginta quòd longe diuersius æditerint, καὶ ἐξήνεγκαν ἔκστασιν τῆς γῆς, id est, Et extraxerunt aut emiserunt, aut protulerunt extasin terræ. Patet Hebraicarum litterarum vel mediocriter peritis דבה significare infamiam, dedecus, extasin vero nunquam. Illud vero maiorem

affert admirationem, non enim alibi eo modo interpretati sunt, sed vt ipsum significat vo- D cabulum, maxime Psal. 31. vbi quod hic interpretantur extasin, ψόγον verterunt, id est vituperationem. Et in Genesi de infamia fratrum Ioseph. Quamobrem existimo alios eorum æditionem deprauasse. Non enim à seipsis in re tam manifesta dissentirent.

Monstra quædam filiorum Henac.] Explicandæ rei gratia positum hoc à Hieronymo est, cùm alioquin contextus sic habeat, ושם ראינו את הנפלים בני ענק מן הנפלים hoc est. Ibi vidimus gigantes filios Henac ex genere giganteo, aut ex gigantibus. Silent Septuaginta filios Henac. Hi igitur gigantes illius terræ fuisse memorantur, quorum ingens esset corporis vasti- *Filij Henac* tas. Dicti autem sunt filij Henac quia is sæculis illis nominatissimus erat, & de eius proceritate passim fama increbuerat. Quod neque Græci silent scriptores, apud eos de Henac sic legimus, ὀνομαστότατος ἦν οὗτος καὶ πολυθρύλλητος ὡς εἰκὸς, διὰ τὸ τοῦ σώματος μέγεθος, καὶ τὸ γένος πάντας τῷ πρωτογόνῳ ἐώκει, id est, Nominatissimus is erat & celeberrimus, vt verisimile est, propter corporis vastitatem, totúmque reliquum genus, primum parentem referebat. Ex hoc lo- *Nephilim.* co eorum conuincitur error, qui putant per nomen נפילים, non gigantas, sed spiritus immundos significari, qui tempore Noë per orbem terrarum versarentur, appellatósque Nephilim, à Naphal, id est cecidit, quia hi sint, qui è cælo ceciderint, conuincitur inquam eorum error. Nam si eo nomine dæmones è cælo lapsi significarentur, non gigantes, non vtique etiam homines hoc vocabulo vocarentur. Ecce enim hoc loco filij Henac vocantur Nephilim, quos homines fuisse, nemo inficiaretur. Vt autem eo nomine hic gigantes significantur, sic in Genesi. Quod si verum non est, ostendant rationem diuersitatis. E

CAPVT XIIII.

SI dominus propitius fuerit.] אם חפץ בנו יהוה hoc est, Si dominus voluerit nos: Si procliuis in nos fuerit: si voluntas eius erga nos propensa est. Quod & Septuaginta eodé ferè modo, εἰ αἱρετίζει ἡμᾶς κύριος, id est, Si dominus eligit, aut excipit nos.

Recessit ab eis omne præsidium.] סר צלם מעליהם, hoc est, Recessit protector eorum, aut præsidium eorum ab eis. Atque ita etiam exponunt interpretes Hebræi. Rabbi Salomon, Præsidium, inquit, eorum recessit ab eis, & protector eorum, & qui roborabat eos, quia princeps qui erant inter eos mortui sunt, Iob præsertim qui erat eorum defensor. hæc Rabbi Salomon. Quamobrem cum is sit sensus & significatio dictionis צל, vt transtulit Hieronymus & vt exponunt Hebræorum interpretes, miror cur Septuaginta tantopere ab hoc deuient, hoc modo, ἀφέστηκε γὰρ ὁ καιρὸς ἀπ' αὐτῶν, id est, Recessit enim occasio ab ipsis. Præsidium, occasionem facere, non mediocris differentiæ est. Neque potest quicquá eos tueri, nisi dicamus occasionem in ducibus & præsidiis & auxiliis esse positam, atque hanc intellexisse Septuaginta: occasionem videlicet qua se tueri possent, quod non omnino esset improbandum.

Super tectum fœderis.] באהל מועד, id est, In tabernaculo fœderis. Neque ferè est aliud, quàm quod opinatus est Hieronymus, qui sæpenumero ea prudenter adhibet, quæ clariorem facere possint æditionem. Septuaginta partim cum Hebraico conueniunt, partim F dissentiunt, καὶ ἡ δόξα κυρίου ὤφθη ἐν τῇ νεφέλῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, hoc est, Et gloria domini visa est in nube, super tabernaculum testimonij. Dissentiunt in eo, quod in nube dicunt apparuisse, cuius rei nulla in contextu fit mentio.

Feriam eos pestilentia.] בדבר. Quod pestilentiam significat: quare Septuaginta dissentiunt, πατάξω αὐτοὺς θανάτῳ, hoc est, Percutiam eos morte.

Te autem faciam principem super gentem ma.] Redundat principem, & forte corrumpitur sententia si addatur princeps: non enim alterius gentis principem eum se facturum dicit, sed illum ipsum Mosen aucturum, genus eius & progeniem propagando. Quare principem abradendum est, neque enim in contextu habetur. Credo tamen Hieronymum id sensisse, vt Deus promitteret Mosi, illum se facturum in gentem magnam, cuius Moses caput esset, ac totius generis autor, & princeps. Septuaginta vero aliud superfluo addiderût, te inquiunt, faciam in gentem magnam, καὶ τὸν οἶκον πατρός σου, hoc est, Et domum patris tui, sumptum ex alio loco.

Μακρό- *Dominus patiens.*] ארך אפים, id est, Tardus in ira & furore, Sero puniens, pœnitentiam θυμος. expectans. Eleganter autem Septuaginta propter Græci sermonis commoditaté in vnum *Lōganimis.* nomen, totam hanc sentétiam contulerunt, Deum vocantes μακρόθυμον, quod multi interpretati sunt longanimem, quæ certe sententia nominis minime est. Ibi enim θυμὸς non animum

A animum significat, sed iram & furorem. Ergo μακρόθυμος dicitur, qui suum furorem compescit, & in longum protrahit, sero puniens, cuius furor non ilico efferbet, sed maxima interponit interualla, vt detur peccantibus resipiscendi locus. Vt si puniendi sunt, sero tandem puniantur, nulla eis erepta prius reuocandi sui commoditate. De qua re præclarè scripsit Plutarchus. Adeò ne gentibus quidem erat incognitum, Deum esse patientissimum, qui cùm offensus grauiter fuerit, siue in illum primo coniecta iniuria sit, siue quia mutuo se lædunt homines, in qua re & ipse grauiter læditur, expectat tamen, & condonat tanta patientia, vt nemo hominum inueniri possit, qui æquiore animo iniurias toleret: Nec mirum si tanta est per totum orbem terrarum flagitiosorum hominũ multitudo, qui non sint ilico post perpetrata facinora perempti: expectat enim clementissimus & humanissimus dominus. Neque debet quisquam tam cæco & imprudenti esse iudicio, vt hanc humanitatem, negligentiam siue improuidentiam interpretetur, vt plerique etiam philosophorum fecerunt: sed intelligat diuinæ proprium esse naturæ, peccantibus condonare, humaniter parcere, resipiscentiam expectare: quod etiam mortales principes si facerent, laudatissimi haberentur, & Dei similes dicerentur. Nihil vero tam remotum à diuina natura est, quàm crudelitas, & inhumanitas, quæ propria est beluarum, & hominum qui beluis quidem similiores sunt, dissimiliores autem Deo. Neque quicquam est quo magis delectari diuinam naturã intellexerimus, quàm humanitate, charitate, beneuolentia, iure, atque æquitate. Quæ qui magis fuerit amplexus, is erit Deo similior, ac propterea sapientior & magis homo.

Plutarchus de Dei sapientia.

B *Viuo ego.*] Additum est in codicibus Septuaginta, καὶ ἀεὶ ζῶν τὸ ὄνομά μου, hoc est, Et viuit semper nomen meum. Appositum fortasse ex aliis locis similibus.

Neque quisquam ex illis qui detraxit.] Etiam hoc loco, in codicibus Septuaginta multa redundant, quæ aliunde sumpta sunt, ἀλλ' ἢ τὰ τέκνα αὐτῶν ἅ ἐστι μετ' ἐμοῦ ὧδε, ὅσοι οὐκ οἴδασιν ἀγαθὸν ἢ κακὸν, πᾶς νεώτερος ἄπειρος τούτοις δώσω τὴν γῆν. hoc est, Sed filij eorum qui mecum hic sunt, qui nesciunt bonum siue malum, omnis iunior, malorum nescius, his inquam dabo terram. Tota hæc periodus superflua est, & non ab ipsis interpretibus addita, sed scriptoribus, qui similes locos in similes commiscuerunt. quod vt alias dixi, aliquando & apud nos fit, sed raro, in Græcorum autem codicibus præsertim in Italia impressis creberrime.

Et scietis vltionem meam.] תנואתי, id est, Prohibitionem meam, qua prohibebo vos, ne ad terram perueniatis. Veruntamen etiam secundum Hieronymum verterunt Septuaginta, aut Hieronymus secundum illos καὶ γνώσεσθε τὸν θυμὸν τῆς ὀργῆς μου. hoc est, Et cognoscetis furorem iræ meæ. Quare paulo diuersior est sententia.

At illi contenebrati.] ויעפלו, Quod alio modo exponitur ab Hebræis. Dicunt id verbum significare robur, vires. Exponit ergo Rabbi Salomon, Et roborati sunt, & confortati sunt, & se mutuo solati sunt: aut ad arma est referendum, quòd probe armati ascenderunt: videtur autem noster Hieronymus legisse, ויאפלו vt loco hain fuerit aleph, quod certe valde probabile est. Rabbi quoque Salomon, producit aliam expositionem, quæ cum nostra æditione sentit, quòd tenebrati, ascenderunt. Sicut illi miseri Troiani:

C *Instamus tamen immemores cæcique furore.*

Ita hi Deo inuito, furore & insania correpti, terram attingere volebant. Chaldaica vero æditio וארשעו למסק לריש טורא, hoc est, Et scelerate ausi sunt cacumen montis conscendere. Septuaginta vero, horum nihil posuerunt, sed quasi non esset in contextu, nullã huius verbi mentionem fecerunt καὶ διαβιασάμενοι ἀνέβησαν. id est, Et transeuntes ascenderunt.

CAPVT XV.

Ita & de pulmentis.] ראשית עריסתכם, hoc est, Primum, aut primitiæ omnis eius rei ex qua panis fit, id est, ea quæ in procinctu sunt, vt ex his fiant panes & coquantur, vt est pasta, & id genus. Hæc, inquit, antequam comedantur à vobis, date operam vt prius placentulam inde tollatis, quæ Deo offeratur, vt prius os vestrum nõ contingat, quàm Deo vestro ex ea aliquid obtuleritis, in memoriam Dei, ne è vestro pectore illius recordatio excidat. Atque hoc etiam modo exponit Rabbi Salomon. Ponitur autẽ expresse in contextu Hebraico quid offerre ex his debent, quod omissum est ab Hieronymo: scilicet חלה. Offeretis, inquit, ex his omnibus chala, quod Rabbi Salomon exponit Italice tortulam. Quod neque etiam apud Septuaginta ponitur. Is itaque erat census Dei, quem illi offerebãt, quo se eius imperio subiectos esse significarent, & vt ostenderent ea se ab eo accepisse: adeò genus humanum non vult sui conditoris obliuiscatur. Præclare vero Septuaginta verterunt φύραμα, quod Hieronymus reddidit pulmentum. Illud enim magis veritatem attingit: quo

ſignificatur,corpus ex aqua & farina iam conflatum,vt ex eo panis fiat, quod non ita exprimitur per pulmentum. Nam aliud forte per hoc intelligeremus. D

Anima quæ per ſuperbiam.] Quod ſæpe admonuimus, oportere non tam verborum ſignificationes transferre, verumetiam locutiones & phraſes immutare, ne quod in vna lingua venuſtiſſimum eſt & clariſſimum, in altera fiat obſcuriſſimum: id vel ex iſto loco licet cognoſcere. Tota enim locutio immutata eſt: ſic enim habet, Anima quæ peccauerit, aut fecerit aliquid ביד רמה id eſt, Cum manu extenta, excelſa, elata. Quam locutionem niſi immutaſſet Hieronymus, pauciſſimis cognitum fuiſſet, quid per eam ſignificaretur: quod non eſt omnino obſeruatum à Septuaginta, ſiquidem vertunt: Anima quæ fecerit aliquid ἐν χειρὶ ὑπερηφανείας. id eſt, In manu ſuperbiæ: quod, vt dixi, non adeo multis eſſet notum, quid ſibi vellet. Diximus itaque ſæpenumero manum pro audacia, fortitudine, arrogantia ſumi. Igitur peccare in manu excelſa, eſt totis conatibus peccare, & omnibus viribus adhibitis, & cum audacia atque arrogantia, & quaſi per contemptum. Nam qui per inſcitiam peccat, effugit eius mentem cognitio peccati: qui autem in manu elata, hunc quid faceret non latebat. Neque ex imprudentia proficiſcebatur peccatum, ſed alia deteriore animi affectione, ſcilicet ſuperbia, atque audacia, & barbaro ſpiritu. Quare Septuaginta obſcuriores ſunt quàm deceat.

Manus pro audacia.

Peccare manu excelſa.

Quoniam domino rebellis fuit.] מגדף, hoc eſt, Blaſphemat, ſiue contemnit, reiicit, rebelli animo in Deum exiſtit, quod à ſua ſignificatione diuerſius verterunt Septuaginta οὗτος παροξύνει τὸν κύριον, Is exaſperat dominum, ad furorem concitat. E

Et præceptum illius fecit irritum.] הפר, Hoc eſt, Exinaniuit, euacuauit, irritum fecit, ac diſſoluit. Quod præclare etiam Septuaginta καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ διεσκέδασεν. Hoc eſt, Et mandata eius diſſipauit, deſtruxit, diſcidit.

Vt faciant ſibi fimbrias per angulos quatuor.] Per angulos quatuor nō ponitur, ſed tantummodo, על כנפי בגדיהם, Hoc eſt, Super oras veſtimentorum ſuorum: ſicut alibi vertit etiam Hieronymus quod neque à Septuaginta poſitum eſt, ſed tantummodo καὶ ποιησάτωσαν ἑαυτοῖς κράσπεδα ἐπὶ τὰ πτερύγια τῶν ἱματίων. Hoc eſt, Et facient ſibi fimbrias, ſuper alulas veſtimentorum. Vertunt autem alulas, non diſtinguentes nominis Hebraici amphibologiam, nam כנף alam ſignificat, & oram & angulum, ſed pro angulo erat hoc loco accipiendum. Dico igitur non tantum de quatuor angulis præcipi, ſed de tota ora veſtimēti totáque extremitate, per quam fimbrias ducerent. Quæ puto ab apoſtolis vocem IESV CHRISTI in Græcam linguam vertentibus, phylateria eſſe vocata, a verbo Græco φυλάττω, id eſt, cuſtodio, quia per ea ſignificaretur, diuina mandata memoriæ eſſe tenenda, & diligēter cuſtodienda. Igitur per totā veſtimenti orā, fimbria hyacinthini coloris, id eſt, cęrulei ſe porrigebat, quæ vocatur Hebraice zizith. Græce phylateriū. Vitta cęrulea erat ipſa fimbria, aut tota hyacinthina, aut partim, vt tamē veſtigium appareret. Quamobrem ſuper fimbrias vitta non ponebatur vt noſtra & Septuaginta innuit tranſlatio, ſed vitta & fimbria erat idem.

Phylateria.

CAPVT XVI.

Ecce autem Chore.] Hoc principium alio modo inchoatur Hebraice ſic ויקח קרח Hoc eſt, Et tulit Chore: ſubaudiúntque Hebræi tulit ſeipſum, id eſt, diuiſus eſt à toto cœtu Iſraël: quia ſeditionem excitare parabat: propterea Chaldaica æditio, quæ in locis obſcuris maximo Hebræis adiumēto eſt, ſic habet, ואתפלג קרח, Hoc eſt, Et diuiſus eſt Chore. Et Separatus eſt ab aliis, aut ſectam ſibi peculiarem facere molitus eſt. Quapropter & Rabbi Salomon, hanc ſecutus ſententiam, his eam verbis explicat. Tulit inquit Chore לקח עצמו לצד אחר להיות נחלק מתוך העדה לעורר על הכהונה וזהו שתר אוקלוס ואתפליג. Quorum verborum is ſenſus. Tulit, inquit, ſeipſum Chore ex alia parte, vt ab vniuerſo cœtu eſſet abiunctus, & de ſacerdotio contenderet. Atque hoc eſt, quod interpretatus eſt Onchelos, Et diuiſus eſt Chore: hæc ille. Quamobrem id erat capitis huius principium, quod certe omiſſum eſt à Hieronymo. Septuaginta vero aliud omnino diuerſius interpretati ſunt καὶ ἐλάλησε Κορέ. id eſt, Et locutus eſt Chore. Neque ponunt quid locutus ſit, quod profecto mihi videtur mirum: ſed quoniam clarum eſt, quomodo locus ſit intelligē..us, nihil ad eius explicationem citabimus aliud. F

Sufficiat vobis.] רב לכם, hoc eſt, Multum vobis eſt, plurimū eſt vobis, quod Rabbi Salomon, hoc modo exponit, הרבה יותר מראוי לקחתם לעצמכם גדולה, hoc eſt, Plurimū vobis eſt, & pluſquam æquū eſſet vobis vſurpaſtis: omnes inquiunt æquales ſumus & Deus apparuit æque omnibus, vos tamē vſurpaſtis vobis totius populi imperiū, quaſi vobis ſolis Deus apparuerit, allo-

A tit, allocutusq́; sit. Quamobrẽ cùm hæc sit sententia, nostra æditio eam nõ expressit: minus etiam Septuaginta qui suo more, cùm quid obscurum inciderit, obscurius faciunt interpretando, ἐχέτω ἐν ὑμῖν. id est, Habeat in vobis. Quis obsecro ex hisce verbis sensus elici potest, non solum ille verus, sed vel alius? sententia vero clara est.

Quia omnis multitudo sanctorum est.] Hoc etiam obscurum est, & fortasse in aliam sententiã quàm res exposcat, versum. Textus sic habet, כלם קדשים Hoc est, Omnes hi sancti sunt: æqualis, inquiunt, est omnium sanctitas: omnes æqualiter per consortium diuinum sanctificati sumus: omnibus illud numen innotuit: cuius commercio omnes æquè consecrati sumus. Non est quòd vos superiores cæteris faciatis.

Mane notum faciet.] Cùm hęc vere sit sententia, nequaquam declaratur à Septuaginta, sed aliud nescio quid sensisse videntur ἐπέσκεπται καὶ ἔγνω ὁ θεὸς τοὺς ὄντας αὐτοῦ. id est, Animaduertit & cognouit Deus qui sui essent. Ecce omiserũt etiam mane, quòd omnino erat necessarium, & tempus immutarunt.

Multum erigimini.] רב לכם, id est, Multum vobis est, multum vobis tribuitis. Septuaginta longe diuersius ἱκανούσθω ὑμῖν. satis sit vobis: quare non est ea sententia.

An & oculos nostros.] העיני האנשים ההם תנקר, hoc est: Nunquid oculos illorum erues? non enim de seipsis loquuntur, sed de exploratoribus, Vis, inquit, eis oculos adimere ne improbarent, quæ essent improbanda, ne damnarent, quæ forent damnanda: terram, scilicet illam, quam tu iactas lactis & mellis fontibus discurrere. Eorum oculi hoc didicerunt. Tu autem
B nolles eos vidisse illius deformitatem, quia imperium concupiscis, & damnari nobis conaris. Septuaginta quanquam cum Hebraico conueniunt, aliter tamen discrepant. τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ἀπέκοψας. hoc est: Oculos hominum illorum eruisti. Ecce primo interrogationem dimittunt, in qua tota significatio consistit, deinde per præteritum pronunciant, quod omnino in futurum spectabat.

Nec asellum quidem.] Septuaginta asellum verterunt ἐπιθύμημα. id est, Cupiditatem: sicut vltimo Genesis capite, fecerunt. Credo eos similitudinem decepisse, quæ est inter duas dictiones, חמד id est, concupiuit, & חמור id est, asinus. Aut certe ea tempestate loco resc, erat dalet, inter quas litteras quia maxima est similitudo, facilis est ab vna ad alteram lapsus.

Fortissime Deus spirituum vniuersæ carnis.] אל אלהי הרוחת לכל בשר, hoc est, Deus deorum spirituum omnis carnis: & vt vertit Hieronymus fortissime Deus: nam אל nomen vnum diuinum est, à fortitudine ductum. Hanc autem totam periodon male admodum redditam apud Septuaginta legimus, θεὲ θεὲ τῶν πατέρων καὶ πάσης σαρκός. id est, Deus deus patrum & omnis carnis: pro eo quod dicendum fuerat, Deus deorum, aut Deus deus spirituum, illi Deus patrum: videntúrque legisse aliquid aliud puta, אבות id est, patrum. Rara tamen solet esse hæc permutatio, & non est admodum verisimile codices adeo nunc esse ab illis immutatos, vt dictio pro dictione irrepserit. Adscribendum igitur potius scriptorum imperitiæ: quia scriptura horum nominum apud Græcos admodum similis est, scilicet πατέρων & πνευμάτων. Atque ideo alterum in alterum facile commutatum est.

C *A tabernaculis impiorum.*] הרשעים האלה, id est, Impiorum istorum. Quare male apud Septuaginta τῶν ἀνθρώπων τῶν σκληρῶν τούτων. id est, Ab hominibus duris aut proteruis istis: nam רשע significare impium, ipsi mihi Septuaginta testes sunt, qui primo psalmo, Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum: vbi est præsens vocabulum, verterunt ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. hoc est, In consilio impiorum.

Si rem nouam fecerit.] אם בריאה יברא, id est, Si creaturam creabit: aut si aliquid producet tanquam nouum & insolitum. Quare etiam hoc Septuaginta non consentanee Hebraico reddiderunt. εἰ ἐν χάσματι δείξει κύριος. id est, Si in hiatu ostenderit Deus: vt scilicet terram faciat aperire: declarant enim rem in particulari, quæ in vniuersum fuerat posita.

CAPVT XVII.

VBi loquar ad te.] אשר אועד לכם שמה, hoc est, Vbi testificabor vobis, aut testimonium mei vobis exhibebitur, vbi mei contestatio vobis fiet. Apparet autem testari hoc loco, sumi pro eo quod est loqui Deum cum homine, & testimonia Dei esse eius oracula, eius voces, eius eloquia. Et cùm ille precatur, inclina cor meum in testimonia tua: nihil aliud est, quàm voluntatem meam, cogitationes meas, desiderium meum inflecte ad ea quæ locutus es, ad tua oracula, præcepta tua, in quibus vita & animi & corporis posita est. Septuaginta vero hunc locum verterunt, ἐν οἷς γνωσθήσομαί σοι ἐκεῖ. id est, Vbi cognoscar tibi: & certe non est ea sententia omnino, Videntúrque duo verba quæ simillima inter

Testari, pro loqui Deũ cũ homine.

se sint,non distinxisse,scilicet, אעיד & ,אודע quorum alterum futurum est à verbo, ידע id est D
cognouit,alterum etiam futurum, à verbo ,יעד hoc est testatus est: sed primum profertur iuahed,id est,testificabor,alterum iuadcha, hoc est, cognoscar. Atque alterum pro altero videntur illi accepisse: potest autem & illud dici, testificari nil esse aliud quàm cognosci, cum de re testimonia exhibentur.Sed in eo posita est verior expressio,& euidentius res de qua hic scribitur,per id verbum declaratur:quanquam fortasse hæc non ita ad vnguem resecanda sunt.

Absque virga Aaron.] Omittitur quod erat maxime necessarium, scilicet ומטה אהרן בתוך מטותם, hoc est,Et virga Aaron, in medio virgarum eorum erat posita: quod non est omissum à Septuaginta καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ῥάβδων αὐτῶν. hoc est, Et virga Aaron, in medio virgarum illorum: quippe qui à Deo sacerdos electus fuerat, & inter cæteros principatum obtineret.Quod autem loco huius sententiæ substituit Hieronymus excepta virga Aaron,nescio an sit veridice dictum. Cùm neque in contextu Hebraico habeatur, neq; etiam verum sit,fuisse xij.virgas,excepta virga Aaron. Imò vnà cum virga Aaron. Quælibet enim virga tribum repręsentabat.xij.vero erant tribus, quare nec virgæ plures xij. esse potuerunt.Superfluit igitur absque virga Aaron, sed loco eius ponendum est, Et in medio earum virga Aaron:nam neque apud Septuaginta ea fit exceptio.

In domo Leui.] Quanquam prudentioribus notum sit, imperitis tamẽ Hebraica essent notiora,quæ sic habent ,לבית לוי Domui leui:germinauit,inquit, virga Aaron, domui Leui. Quod magis à sua proprietate alienum à Septuaginta est redditum, εἰς οἶκον λευί, in domum E
Leui,quod certe subabsurdum est.

In amigdalas deformati sunt.] Totum hunc locum elegantissime vertit Hieronymus, obseruata diligenter & verborum & sententiarum proprietate: & quod maius quoque est, obseruato etiam quo modo apud Latinos essent hæc clariora: nam si verbum è verbo ex Hebraico reddideris,præter maximam absurditatem, etiam illud accedet, quia vix intelligentur.Quamobrem Ioannes Phorcensis,vir alioquin eruditissimus, nõ iuste mea quidem sententia nostræ æditioni,Hebraica verba simpliciter versa hoc loco prætulit.Quod igitur vertit Hieronymus,In amigdalas deformati sunt,Hebraice est,ויגמל שקדים Hoc est, Et protulit amigdalas.Septuaginta vero magis genus quàm speciem transtulerũt,scilicet καὶ ἐβλάστησε κάρυα, id est,Et protulit nuces:quod ad alia quam amigdalas potest quoque pertinere. Hebraicum tamen nomen,amigdala significat. Afferúntque Hebræi interpretes causam, cur magis amigdala quàm alium fructum virga protulerit, quia is fructus, facilius & celerius quam reliqui erumpat,& aliis locis inuenitur id nomen amigdalum significare, quare non genus,sed species erat magis vertenda:quanquam κάρυον etiam aliud quàm nucem significet.De qua re non est hic disserendi locus.

Num vsque ad internitionem.] Ecce & hoc ipsum abunde testatur,non esse penitus verbũ è verbo exprimendum,nequid obscuritatis habeat oratio: nam cùm Hebraicũ sic habeat ,האם תמנו לגוע hoc est,Nunquid moriemur in consummationem,ad consumptionem?quàm elegantissime vertit hoc Hieronymus,nihil sententia immutata,sed clariore reddita. Ideo F
Septuaginta,verbis & idiomati Hebraico,plus æquo adhærentes, duram & difficilem fecerunt interpretationem,ἕως ἀποθάνωμεν εἰς τέλος.id est,Quousque in finem moriamur: omittunt primum interrogationem,reliqua forte non satis clara,ne dicam aliud.

CAPVT XVIII.

TEcum portabitis iniquitatem sanctuarÿ.] Non dubium est, quin textus deprauatus sit apud Septuaginta,vt pro eo quod fuerat dicendum, tu & domus patris tui λήψεσθε τὰς ἁμαρτίας, tolletis peccata, nunc legatur λήψεσθε τὰς ἀπαρχὰς.id est, Tolletis primitias. Nam non eorum errorem fuisse,vel id argumento est,quòd paulo inferius idem nomen interpretati sunt ἁμαρτίας.id est, peccata. Atque hoc etiam indicio est, non omnia errata illorum esse,sed esse in alias causas referenda.

Primitiarum mearum.] ,תרומתי hoc est,Oblationum mearum, omnium eorum quæ mihi offeruntur,non tantum primitiarum:quàquam & Septuaginta eodem modo reddiderint δέδωκα ὑμῖν διατήρησιν τῶν ἀπαρχῶν μου. hoc est,Tradidi vobis custodiam omnium mearũ primitiarum.Quod autem vocarunt primitias Septuaginta interpretes,apud Hebræos ducitur à verbo רום hoc est eleuauit,extulit:quo innuitur ritus,quo eleuabant ea quæ forent oblaturi,Eleuabant autem coram Deo,super altare.

Omnem medullam.] Ita ferè quidem habet & Hebraicum, obseruata translatione, & similitudi-

A militudine, כל חלב יצהר וכל חלב תירוש Hoc est, Omnem pinguedinem olei, & omnem pinguedinem musti. At vero Septuaginta metaphoram seruare noluerunt πᾶσα ἀπαρχὴ ἐλαίου. Hoc est, Omnis primitia olei: sed res erat suo nomine, aut alio simili exprimenda.

Omne quod ex voto.] כל חרם, hoc est, Omne anathema, omne quod Deo deuotum consecratúmque est. Vocantur enim eo nomine apud Hebræos, quæ ex aliqua maxima causa Deo deuouentur: vt erat illud, cùm Iosue omnia quæ in Hiericho reperisset, sacra Deo esse voluit, neque licebat cuiquam ea contingere. Hodiéque apud Hebræos excommunicatio vocatur cherem. Atque huius vocis proprietatem melius Septuaginta quàm noster interpres expresserunt πᾶν ἀναθεματισμένον. omne quod Deo deuotum consecratumq; est.

Pactum sal, est sempiternum.] Quod sæpe admonuimus Græcorum codicum deprauationem non esse ab ipsis interpretibus semper profectam, vel nunc licet cognoscere. Legitur enim is locus apud illos hoc modo διαθήκη λαός. id est, Testamentum populus: quis ergo non intelligit à scriptoribus esse locum deprauatum, & pro ἁλός, subiectum esse λαός, qui lapsus est facillimus? Legendum itaque est διαθήκη ἁλός. id est, præceptum salis, aut id quod de sale statutum est. Fuerat autem statutum, vt omnibus sacrificiis & oblationibus sal adhiberetur. Ex quo cognoscitur, contra quàm Iudæi humi semper reptantes opinentur, maximam harum ceremoniarum partem esse mysticam. Sal enim adhiberi, omnibus quæ sibi offerentur, præcepit: vt ostenderet sapientiam omnibus diuinis rebus præsentem esse oportere, & inter omnes res sacras eam acceptabilissimam esse, vt siquid Deo offeratur, & ea nõ

B adsit, non sit acceptabile futurum.

Nec committant peccatum mortiferum.] לשאת חטא למות, Hoc est, Ne sumant peccatũ & moriantur. Sic enim melius intelligetur, & ad alium sensum deuiare non poterimus. Secutus vero est Hieronymus Septuaginta εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου λαβεῖν ἁμαρτίαν θανατηφόρον. id est, In tabernaculum testimonij non accedent ad sumendum peccatum mortiferum.

Egregia vobis & pinguia reseruatis.] בהרימכם את חלבו ממנו, Hoc est, Dum eleuatis, dum tollitis pinguedinem ex eo. Eadem quidem est sententia sed clarius in nostro idiomate ab interprete expressa. Septuaginta semper hoc loco חלב quod pinguedinem significat, reddiderunt ἀπαρχήν. id est primitias, cùm fortasse aliud sit. Nam primitia, non id est, quod in vnaquaque re est egregium & præcipuum, sed quod tempore primum est: prima rerum delibatio. Primitiæ siquidem frumenti non est præstantissimum atque optimum frumentum, sed id quod primo conspicitur, quod præcox est. *Primitia quid.*

CAPVT XIX.

SI quis hoc ritu non fuerit expiatus aqua lustra.] Ex hoc loco admonemur, quod sæpius diximus, omnes propè ritus quibus nunc vtitur Ecclesia, ex veteri testamento esse sumptos. Ac propterea maiore debere quemlibet circa eos vti veneratione, quo nõ humana, sed diuina sunt instituta. Ritu igitur expiandi sese per aquas ab his præsertim peccatis quæ leuiora sunt, etiam nunc vtitur Ecclesia: nõ quod in aquis ea posita sit vis, vt possit etiam animi sicut & corporis sordes abluere, sed per diuinę virtutis inuocationem id ef-

C ficitur, cuius præsentia vniuersa sanctificantur, quia ipse est sanctissimus & fons sanctitatis. Vt ergo cuncta iuxta leges & iustitiæ vim procederét, nihilq; absq; iure fieret, voluit Deus aliquo iure nostra aboleri peccata. Simul enim & misericors est & iustus, & auidissimus quidem omnibus sceleribus parcendi est, sed id sine iure atque æquitate facere non potest. Omne enim peccatum deprauatio diuinæ legis est. Ideo remissio peccati, fieri non potest, nisi iustitia atque æquitate in suum locum reuocata. Posset quidem si vellet Deus, etiam sine vllis intercedentibus ritibus expiare, sed æquitatis & sanctissimæ naturæ suæ est, vt id sine iure non fiat. Quæ ratio etiam Dei filium in terras deduxit, ne quæ futura erat summi delicti remissio, sine iure atque æquitate fieret. Et potuisset id quidem à Deo fieri, etiam si in terras nostras, carne vestitus humana non accessisset. Sed quia omnis æquitas & ius, & rectum & decorum, eius naturæ concomitantur & ab ea in naturam profecta sunt, non poterat nisi à seipso dissentiret, id efficere. Atque hæc est ratio qua damnantur impij, innocentes ac pij seruantur, & ad diuinas voluptates perfruendas admittuntur. Esset quidem illius inęstimabilis clementię, omnes æquè in beatissimum consortium assumere: sed ius hoc non admittit, quod proprium naturæ diuinæ est. Igitur non mirum est, si nostra scelera purgantur ritibus & expiationibus adhibitis. Ipse idem autor docuit quo iure placaretur, qua sanctitate & religione foret colendus, quæ nam essent adhibenda, quibus impuritates abolerentur, quæ non docuisset nisi suæ naturæ propriũ esse sentiret, sine iure atque æqui-

tate peccata se non posse condonare. Tota denique horum rituum disciplina, eam rationẽ D
continet, quæ sit æquitas colendi Dei, & delicta atque flagitia expiandi. Quoniamq; difficile est omnibus eam rationem per se assequi, quæ in venerando Deo & oblitterandis peccatis sit posita, etiam id cælitus reuelatum est. Quamobrem nõ inanè institutum est, quòd aquas sale & orationibus sanctificamus, vt ad earum aspersum nostra aboleantur delicta. Et id quidem inanè non est, quia diuinitus est ostensum, & è mente diuina, diuináque æquitate profectum. Leuiora vt dixi his aquis delicta purgantur, expurgandis autem maioribus, maiores sunt ritus, vota, preces, vires adhibendæ, quia per ea maior facta est æquitatis deprauatio, quàm qui peruertit, turpi nota commaculatus est, quæ ritibus & sacris institutis aboletur: vtq; in nostris rebus, eadem est ratio rerum in suum locum reuocandarum quæ peruersæ sunt, sic eadem recuperandi decori, quæ fuisset deprauandi. Hunc ritum & gentiles seruabant, etiam in maximis criminibus. Vt illud Ouidij:

Ah nimium faciles, qui tristia crimina cædis,
Exigua, tolli posse putatis, aqua.

CAPVT XX.

Ingressusque Moses dimissa multitudine.] De dimissa multitudine nihil scribitur, sed locus sic habet, ויבא משה ואהרן מפני הקהל hoc est, Et venit Moses & Aaron à facie multitudinis. Vt enim clamorem & seditionem excitari animaduerterunt, sese in tabernaculum Dei ab illorum præsentia receperunt, adhuc populo eodem in loco persistente, non quòd eos dimiserint, aut abire iusserint Moses & Aaron. Ideo & Septuaginta cũ Hebraico consentientes interpretati sunt, καὶ ἦλθε Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἀπὸ προσώπου τῆς συναγωγῆς, hoc est, Et venerunt Moses & Aaron à facie multitudinis. Neque hoc magni refert, esset tamen alibi maximè necessarium, translationis varietatem cognoscere. E

Clamauerunt atque dixerunt.] Quid clamauerint non ponitur in contextu, sed magis innuitur, in faciem suam eos corruisse, atque ilico ad hanc eorum inflexionem, gloriam Dei sese ostendisse, locus sic habet, ויפלו על פניהם וירא כבוד יהוה אליהם hoc est, Et corruerunt in vultus suos, & apparuit eis gloria domini. Sine igitur vllis precibus atque clamore, videtur gloria Dei apparuisse. Functus autem Hieronymus officio interpretis est, quorum non solum est verba transferre, sed etiam explicare interpretando. Quod ergo existimauit vt in eum modum oratio Mosis & Aaron se haberet, huc adhibuit. Si tamen quisquam est, qui hoc libenter admittat, vt è nostro ingenio suppleamus, vbi quicquam desit, Septuaginta quoq; neque ipsi quid Moses orauerit posuerunt, sed solum, καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον, καὶ ὤφθη ἡ δόξα κυρίου πρὸς αὐτοὺς, hoc est, Et corruerunt in faciem, & visa est eis gloria domini. Quamobrẽ cùm & Septuaginta eam particulam taceant, arbitror non ab Hieronymo, sed ab aliis esse adiectam, quod & aliis plerisque locis factum reperies, in quibus verba ex similibus in similes locos transponuntur.

Audite rebelles & increduli.] המרים. Pertinaces, exacerbatores, rebelles, qui alios semper exasperatis & amaritudine repletis. Hæc enim vniuersa eo nomine significantur. Hieronymus eandem vocem duobus nominibus expressit, magis vocabulum Græcum quàm Hebraicum sequutus. Siquidem Septuaginta interpretantur, ἀκούσατε ἀπειθεῖς, hoc est, audite rebelles, aut increduli, aut refractarij, & inobedientes. F

Num poterimus eycere.] Non persequor hæc leuissima, quod Hebraicum non habeat, nũ poterimus eiicere, sed potius נוציא לכם מים id est, Num extrahemus vobis aquas, aut faciemus exire: quod & Septuaginta verterunt, ἐξάξομεν ὑμῖν ὕδωρ, id est, Educemus vobis aquas: hæc inquam non annotamus, quia leuissima sunt, quæ si persequamur, nec multus erit legentibus fructus, & volumen in immensum excrescet, & ipsius nostri interpretis maiestatem non intellexisse videbimur, qui summo decore & nostræ etiam vtilitati consulens, locutiones mutauit Hebraicas, & quæ per se fuissent obscura, & difficilia intellectu, reddidit apertissima. Mitto enim quàm diuinæ, totum Hebraicæ orationis filum immutauit, vt essent omnia nostris auribus magis consona, & intelligibiliora, idque etiam dissentiens à Septuaginta.

Aqua contradictionis.] מי מריבה, id est, Aquæ contentionis, iurgij: sicut paulo infra explicatur, vbi iurgati sunt filij Israël contra dominum. A Septuaginta vero id sumpsit Hieronymus, qui & ipsi, τοῦτο ὕδωρ ἀντιλογίας. Hæc est aqua contradictionis. Propterea & paulo ante, vbi dicitur in nostra æditione, conuenerunt aduersus Mosem & Aaron, est verbum huius nominis scilicet, וירב העם עם משה hoc est, Et litigauit, contendit populus cum

Mose,

A Moſe, inde nomen ductum מריבה, id eſt contentio.

Et miſit angelum ſuum.] Non eſt hoc loco ſilentio prætereundum quod ſentiunt Hebræi, dicunt enim nomine angeli etiam prophetas vocari. Quiſquis enim mittitur à Deo, angelus eſt, ſiue ex beatiſſimis ſpiritibus, ſiue ex perſonis trinitatis, ſiue ex hominibus ſit. Vocatus eſt enim & filius Dei angelus, vt ait Dionyſius ille ſummus. Vocantur etiā beatiſſimi ſpiritus, quorū præcipue miniſterio vtitur Deus, ad exequenda & moderanda quæ generis humani ſunt. Angelum itaque ſuum arbitrantur hic de ipſo Moſe dici. Quod ego certe non improbo, dico tamen etiam de angelis intelligi poſſe, quorū ductu ex Aegypto Hebræi euocati ſuht,& in libertatem aſciti. Et quicquid à Domino fiebat,angelo intercedente fiebat:nam & ipſe Deus, Hebræis proteſtatus eſt, vt angelum ſuum obſeruarent, in quo ipſe eſſet.Et alibi dixit, Præcedet te Angelus meus Omnis denique Iſraëlitici populi ſalus & ductio,per Angelos adminiſtrata eſt. *Angelus eſt quicunque à Deo mittitur.*

Sed gradiemur via publica.] Ductum ab Hebræis eſt,quod viæ publicæ ſiue regiæ vocentur, hæ quæ ampliſſimæ ſunt,& frequentes,quibus videlicet, regibus cum totis copiis iter eſt, Hebraice itaq; ſic habet דרך המלך נלך, hoc eſt viam regis ibimus : quod Lxx. interpretátur, ὁδῷ βασιλικῇ πορευσόμεθα, hoc eſt, Via regia proficiſcemur. *Via regia.*

Dabimus quod iuſtum eſt.] ונתתי מכרם,hoc eſt, Dabo pretium eorum: ſicut etiam ſunt Septuaginta interpretati, δώσω τιμήν σοι, id eſt Dabo pretium tibi. Quanquam vt ſæpius diximus, non ſemper verba ſed magis ſententiam ſequitur Hieron.idq; rationabiliter,vbi fie-

B ri ratio præcipit.

Per tritam gradiemur.] Hoc neſcio qua ratione verterint Septuaginta παρὰ τὸ ὄρος παρελευσόμεθα, id eſt, Iuxta montem gradiemur, niſi forte dicendum ſit, per viam regiam, eam intelligi quæ in media planicie poſita eſt, per hanc vero, quæ minus lata ſit, quæ propè radices montis decurrat.Hebraicū certe nomen מסלה,ſemitam ſignificat,vbicunq; ea ſit.

Nulla in pretio difficultas.] רק אין דבר ברגלי, hoc eſt, Tantum non ſit verbū in tranſitu meo: & vt vertit Hieron. appoſitis etiam aliis verbis, quibus ſententia clarior efficeretur. Septuaginta ferè & ipſi eodem modo, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα οὐδέν. Sed res nulla eſt, aut nihil eſt.

Pergat aharon ad populos ſuos.] יאסף אהרן,hoc eſt. Congregetur Aharon. Quæ phraſis frequentiſſima in diuinis libris eſt. Aggregari enim ad populū ſuum dicunt, pro eo quod eſt, ad totam ſtirpem, ſuóſque maiores proficiſci,& ad eos coadunari,& cū eis connumerari, & inter defunctos conſeri. Hanc locutionem etiam nihil Septúaginta permutarunt, προστεθήτω Ααρὼν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ,id eſt, Adiungatur Aharon ad populum ſuum. *Cōgregari ad populū ſuū, Hebr. mori.*

Eo quod incredulus fuerit.] על אשר מריתם את פי hoc eſt, Eo quòd exacerbaſtis, aut rebelles fuiſtis, aut non obedieritis ori meo. Hæc enim vniuerſa poſſunt eo verbo intelligi. Septuaginta primum amplecti videntur, διότι παρωξύνατέ με ἐπὶ τοῦ ὕδατος, id eſt, eo quòd irritaſtis me ad aquas. Poſſunt inquam ea omnia intelligi. Nā quale fuerit Moſis & Aharō peccatū ad aquas non ſatis liquet, neque poteſt clare cognoſci quid ſuper hac re ſit ſentiendū. Recitabo autem opinionem aliquorum Hebræorum, præſertim in libro articulorū fidei eo- *Moſis & Aaron ad aquas peccatum.*

C rum,vbi de hac re ſic habetur. Putant enim id peccatum fuiſſe,quia Moſes & Aharon non obtemperauerunt præcepto Dei : qui eis præceperat, vt petram alloquerentur coram populo, atque eo modo aquam elicerent, Deúmque apud ſpectantes ſanctificarent. Conueniunt, inquit ſcriptor, duo præſtantiſſimi autores, vterque Moſes Rambam,& Ramban illud peccatum non fuiſſe aliud שלא דברו אל הסלע, hoc eſt, quia petram allocuti non ſunt. Non enim petram, ſed populū potius allocuti ſunt dicentes : Audite rebelles. Quare hoc loco verbum מרה, apud Hebræos ſumitur pro eo quod Græcis eſt ἀπειθεῖν, id eſt, non obtemperare, non morem gerere : vt eo ſignificetur inobedientia Moſis & Aharon,non pertinacia aut incredulitas. Hæc pauca è multis dicta ſunt, cùm alioqui copioſe tractentur ab expoſitoribus.

Per cunctas familias ſuas.] Hoc non dicitur ſed כל בית ישראל, id eſt, Omnis domus Iſraël, omnis eorum multitudo. Quod multo eſt ab illo diuerſius. Nam fortè id in alium ſenſum acciperetur. Neque à Septuaginta quoque poſitum eſt, ſed & ipſi, πᾶς οἶκος ἰσραήλ, Omnis domus Iſraël.

CAPVT XXI.

Et exploratorum viam.] Clarum eſt etiam atteſtantibus Hebræorum expoſitoribus hoc loco האתרים, ſignificare exploratores, à verbo תור, hoc eſt, Explorauit : non eſſe alicuius loci nomen proprium vt exiſtimarunt Septuaginta, qui hæc reddiderunt,

ἐπὶ ἦλθεν ἰσραὴλ, ὁδὸν ἀθαρεὶμ, quod veniſſet Iſraël per viam Atharim. Rabbi enim Salomon D
ita hunc locum exponit דרך האתרים דרך הנגב שהלכו בהם מרגלים שנאמר ויעלו בנגב, hoc eſt, Via exploratorum eſt, quæ ſpectat in auſtrum, per quam exploratores iter fecerunt, quia pauloante dicitur, & aſcenderunt per meridiem. Chaldaica inſuper æditio, habet ארח מאלליא, hoc eſt, viam exploratorum. Quare non poſſumus non improbare æditionem Septuaginta. Eſtq́; is lapſus apud eos creberrimus, vt quæ ſint appellatiua nomina, ea veluti propria habuerint, & in Græcam vocem non tranſtulerint.

Nauſeat ſuper cibo iſto leuiſſi.] קצה כל חם הקלקל, hoc eſt, Tædet iam animam noſtram, ad panem iſtum leuem, qui famem non eximit. Sic enim exponunt Hebræi. Inane videlicet manna vocabant, quia ſatietatem non videretur afferre, ſed inanem animum relinquere. Quod & præclare Septuaginta, ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν προσώχθισεν ἐν τῷ ἄρτῳ τῷ διακένῳ τούτῳ, hoc eſt, Anima noſtra offenſa eſt, aut ſtomachata eſt ob inanem panẽ iſtum. Quod & in æditione Chaldaica clarius fit, quæ in hunc modum habet, ונפשנא עקת במנא הדין במיכליה קליל, id eſt, Et anima noſtra ſtomachata eſt ſuper manna iſtud, propter eſum eius inanem.

Pone eum pro ſigno.] על נס, id eſt, Super ſignũ. Aliud enim adhiberi præcepit, ſuper quod poneretur ſerpens, puta lignum & ſtipitem excelſum, cui ſerpens affigeretur æneus. Non ergo ſerpens & ſignum idem, ſed ſuper ſignum ſerpens, vt etiam verterunt Septuaginta καὶ θὲς αὐτὸν ἐπὶ σημείου, id eſt, Pone ipſum ſuper ſignum.

Vnde dicitur in libro.] Primum obſeruandum eſt Hebraice poni hoc in futuro ſcilicet יאמר id eſt, dicetur: deinde quod Hieronymus vertit librum, Hebraice eſt ספר. quod non tam E
librum ſignificat, quàm narrationem, repetitionem, commemorationẽ, à verbo ספר, id eſt, narrauit, commemorauit, numerauit. Itaque locus ſic intelligitur: Ideò dicetur in connumeratione bellorũ Domini, hoc eſt, cùm bella Dei commemorabuntur, recenſebuntur à poſteris, quæ bella pro Iſraël in mari rubro geſſerit, & quæ ad hos torrentes. Neque enim aliquem librum hic intelligimus: quo ea conſcripta ſint.

Sicut fecit in mari rubro.] את והב בסופה ואת הנחלים ארנון, Hoc eſt. Onus, aut pondus, oppreſſio maris rubri, & torrentis Arnon. Hi duo ſcilicet loci tanquam memorabiles ab omni poſteritate repetentur, in quibus Deus pro Iſraële dimicauit: vbi prodigia cæleſtia oſtenſa ſunt. Nihil autem horum attigerunt Septuaginta.

Scopuli torrentium.] אשר הנחלים Hoc eſt, Impetus, fluxus, aqua cum impetu currẽs: aqua inquit torrentiũ, quæ flectitur ad fines Moab. Hæc enim erant ſigna, quibus prodigia Dei agnoſcerentur, His locis trophæi erecti fuerant. Hæ aquæ illorum torrentium, cladis erant indices. Quæ hoc loco in codicibus Septuaginta ſint, non produco, quia vehementer aliena ſunt.

Idcirco dicetur in prouerbio.] על כן יאמרו המשלים, Hoc eſt, Ideo dicent qui prouerbiis vtuntur. Quod pulcherrime ſignificatur à Septuaginta διὰ τοῦτο ἐροῦσι οἱ αἰνιγματισταὶ, id eſt, quapropter dicent ænigmatiſtæ, id eſt, Qui ænigmatis vtuntur.

Dedi filios eius in fugam.] נתן בניו פליטים, Hoc eſt, Dedit filios eorum effugientes, & in fugam. Quod male ad ſalutem retulerunt Septuaginta ἀπεδόθησαν οἱ υἱοὶ αὐτῶν διασώζεσθαι, Hoc F
eſt, Venditi, aut traditi ſunt filij eorum, vt ſeruarentur: contrarius enim ſenſus eſt. & fuga non ſignificat ſalutem ibi, ſed qua fugiunt, quibus perſecutor à tergo impendet.

Iugum ipſorum.] נירם אבד, Hoc eſt. Regnum eorum periit, aut iugum eorum, quo aliis imperabant, vt exponit Rabbi Salomon, qui hoc nomine ſignificari dicit imperiũ, iugum, מלכות, Hoc eſt, Regnum, & ממשלת איש id eſt, Imperium viri. Quamobrem cùm hæc ſit eius vocis ſignificatio, non recte Septuaginta interpretati ſunt τὸ σπέρμα αὐτῶν ἀπολεῖται. Hoc eſt, Semen ipſorum peribit.

Vſque ad internitionem.] עד בלתי השאיר לו שריד. Hoc eſt, Vſque quo non relinquerent ei, qui aufugeret, aut qui ſuperſtes eſſet: quòd à Septuaginta non eodem penitus ſenſu verſũ eſt ἕως τοῦ μὴ καταλιπεῖν αὐτοῦ ζωγρείαν, id eſt, Quouſque non relinquerent eius vel captiuum.

CAPVT XXII.

IN campeſtribus Moab.] בערבות מואב, id eſt, In planicie Moab, vel in ſolitudinibus Moab. Quod mediusfidius nõ recte Septuaginta interpretati ſunt, verborum ſimilitudine decepti. Siquidem ערב veſperum ſignificat, ſed in numero pluriũ, ערבות, planiciem, campeſtria, latitudinem aut ſolitudines declarat. Igitur illi non obſeruata hac varietate, alterum pro altero reddiderunt. παρενέβαλον ἐπὶ δυσμῶν μωάβ, Hoc eſt, Caſtrametati ſunt in occaſu Moab: quod certe non ſcribitur hoc loco.

Et impe-

A *Et impetum eius ferre non poſſent.*] ויקץ מואב, id eſt, Et exercitatus eſt Moab: aut euigilauit, commotus eſt: aut, tædium vitæ ſuæ cum cæpit: quæ omnia eo verbo ſignificantur: ſicut & Septuaginta καὶ προσώχθισε μωὰβ ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, Hoc eſt, Et commotus eſt, aut tæduit Moab à facie filiorum Iſraël. Licet Nicolaus aliter hunc ſenſum interpretetur.

Balaham hariolum.] פתורה. Quod nomen poteſt quidem duci à verbo פתר, id eſt, expoſuit, interpretatus eſt, ænigma ſoluit, vt is Balahã habitus eo tempore quaſi ſomniorũ interpres ſit, & ænigmatũ explicator. Ad quem reges vndique darent litteras, & in omnibus obſcuriſſimis rebus eum interrogarent. Poteſt inquã hoc eo nomine ſignificari: poteſt etiã eſſe nomen loci, vbi habitatio & natiuitas Balahã eſſet: ſicut ſentit Rabbi Salomon, & Septuaginta interpretes, qui non tranſtulerunt Balaham hariolum, ſed vocem ipſam Hebraicã, tanquam peculiarem aliquem locum ſignificaret, reliquerũt, ἀπέστειλε πρέσβεις πρὸς βαλαὰμ υἱὸν βαὼρ φαθουρρά, id eſt, Miſit legatos ad Balaham filium Beor, Phatura. Ecce vocem Hebraicam pethra, quæ coniecturã aut coniectorẽ ſignificat, aut locus eſt, non ſunt interpretati. Poſſumus itaque vtrunq; tueri. Hunc Balahã, Chaldæum fuiſſe ſcripturæ oſtendunt, atq; inde euocatũ, vt filiis Iſraël malediceret. Deſcribitur enim eius locus & regio, quæ prope eſſet poſita Euphratẽ & Meſopotamiã atque Chaldæã. Fuit autem is propheta, eo modo, quo & Mercurius Triſmegiſtus apud Aegyptios, & Sibyllæ apud alias nationes. Qui tametſi pleraque vera cecinerint, idololatræ tamẽ & dæmonũ cultores fuerũt. Qualis & Zoroaſter apud Perſas, & Orpheus apud Græcos. Apud Hyperboreos Abaris, & Zamolſis apud

Balahã ſomniorum interpres.

Balaham Chaldæus.

Propheta gentiũ idololatrarũ.

B Getas: quanquam de his non ita conſtat, ſicut de Mercurio & Sibyllis. Reliquos in totum abijciendos arbitror. Quæ autem apud nos, à prophetis tradita ſunt, inueniuntur illa quidem in omnium gentium litteris, ſed alio quodam modo, vt alia penitus eſſe videantur. Deprauata enim ab idololatris eſt veritas, & ad ſuas ſuperſtitiones accommodata. Quocirca cauendum eſt, ne quæ illorum non ſunt, noſtra non faciamus, aut eorum ſuperſtitionibus noſtram religionem commaculemus.

Habentes diuinationis pretium.] קסמים id eſt, Diuinationes, aut inſtrumenta, quibus diuinamus. Rabbi Salomon כל מיני קסמים, id eſt, Omne incantationis genus. Quibus ſcilicet dæmones euocarentur. Aut certe quod interpretatus eſt Hieronymus, pretium potius quàm rem ipſam. Nam quo incantationis aut diuinationis genere vſus ſit Balaham perſpectũ eſt, in ſomniis ſcilicet, cùm noctu accubaret, vt ex iſto loco clarũ fit. De alio vero diuinationis genere nihil ſcribitur. Deinde quæ veriſimilitudo eſt, vt illi homines afferrent ſecum incãtationes. Nonne apud magum potius eſſe deberent, non apud illos? Quid opus habere eorum incantationibus ille, id eſt, his rebus, quibus incantamus, poterat? Non eſt igitur veriſimile, aliquid eiuſmodi allatũ eſſe ab illis, ſed per incãtationes hoc loco intelligimus aut pretium ipſum, aut id quod erat incantandũ. Id eſt rationes atque ordinẽ, quo vti deberet ſuper populũ maledicendũ. Prima ſententia à Septuaginta interpretibus profecta eſt, qui locũ hunc ita reddiderunt, καὶ τὰ μαντεῖα αὐτῶν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, id eſt, Et vaticinia ipſorũ: aut diuinacula, vt habebat antiqua Latinorum æditio, in manibus eorum. Mittimus quæ

C hoc loco dicuntur à Nicolao, ne in meſſem alienam falcem immittamus.

Vtinam haberem gladium vt te percuterem.] כי עתה הרגתיך. Quia ſi gladium inquit haberem, iam nunc te interfeciſſem: verum Septuaginta ſicut & Hieronymus. ἤδη ἐξεκέντησα σε iam inquit confodiſſem, conuulneraſſem te.

Nonne animal tuum.] הלוא אנכי אתנך id eſt, Nonne ego aſina tua? Sicut & Septuaginta οὐκ ἐγὼ ἡ ὄνος σου, Nonne ego aſina tua?

Vt aduerſarer tibi.] Ita locus intelligẽdus eſt לשטן, id eſt, Vt aduerſarer tibi. Nam Satan aduerſari ſignificat, vnde & nomen Satan, quem corrupto nomine appellamus Satanas, Aduerſarius vocatur, quia omnibus ſanctiſſimis rebus ſeſe opponit. Quamobrẽ non recte verſum eſt hoc à Septuaginta. Egreſſus ſum inquit εἰς διαβολήν σου, Hoc eſt, in tui calumniã, vt calumniarer tibi, quod certe non habet locum hic. Non enim idem eſt aduerſari & calumniari, cùm calumnia ſine verbis fieri non poſſit, aduerſari autem & verbis & factis poſſimus. Et licet Diabolus & Satan idem ſit, aliter tamen de cæteris rebus eſſet loquendum, Secus enim calumniamur, ſecus aduerſamur, obſtamus, præpedimus.

Satã aduerſarius.

Diabolus.

An quia mercedem aduentui tuo.] Imò aliud האמנם לא אוכל כבדך, Hoc eſt, Nunquid vere non poſſum honorare te? Sicut & Septuaginta ὄντως οὐ δυνήσομαί σε, Hoc eſt, Num vere non potero debito te honore proſequi?

Et venerunt in vrbem quæ erat.] קרית חצות, Hoc eſt, In vrbem munitam, aut vrbem pla-

earum. Rabbi autem Salomon aliter hunc locum exponit: venerunt inquit in vrbem, cuius plateæ viris, ac mulieribus, ac pueris erant refertæ, vt rex id ostenderet Balaham ac diceret: Obsecro vt miserearis hanc miserorum multitudinem, quibus gladius & cædes iam impendet. Quare longe secus exponunt hanc sententiam Hebræi, quam noster interpres. Sept. quoque diuersi & ipsi sunt. Venerunt inquiunt εἰς πόλεις ἐπαύλεων, in vrbes stabulorum aut villarum. Quod certe vehementer alienum est. D

Ad excelsa Bahal.] Ita quidem significat Hebraicum במות, id est, Excelsa: locos videlicet eminentes & nemorosos, quos diis suis consecrabant, & ibi lætabantur, cum summa corporis ignominia. Hæc itaque cum sit vocis significatio, miror cur secus transtulerint Septuaginta ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν στήλην τοῦ βαάλ, id est, Deduxit eum ad columnam, vel statuam Bahal. Quod à vero abest plurimum, quo modo enim inde multitudinem despicere potuisset?

CAPVT XXIII.

Aram. DE *Aram.*] id est, De Mesopotamia siue Syria: quæ vocatur Hebraice Aram naharim, à primo incola, vt moris est sacris litteris, regiones nominibus eorum vocare, qui eas primi adierint. Igitur Septuaginta nomen Hebraicum Græcum commutarunt ἐκ μεσοποταμίας μετεπέμψατό με, Hoc est, E Mesopotamia accersiuit me.

Et fiant nouissima mea.] Sicut Hebraicum ותהי אחריתי כמהו. Et sint nouissima mea, sicut huius. Quare Septuaginta nescio cur tam diuerse transtulerunt καὶ γένοιτο τὸ σπέρμα μου ὡς τὸ σπέρμα αὐτῶν, id est, Et fiat semen meum, sicut semen eorum: credo eos, quod Hebraice dicitur nouissimum, pro posteritate sumpsisse, cùm tamen pro exitu potius accipiendum sit: quia paulo ante dixit, moriatur anima mea sicut anima iustorum. E

Super verticem montis phasga.] κορυφὴν λελαξευμένου, verterunt Septuaginta, id est, Verticem leuigati aut rasi, scopuli scilicet aut cautis, cùm magis proprium nomen sit loci, vt exponunt etiam Hebræorũ interpretes. Et quamuis possint pleraque nomina, aliquam etymologiam recipere, hoc certe non potest eo modo explicari. Quanquam hoc perleue sit: & maximorum virorum labeculæ non sunt animaduertendæ.

Non est Deus quasi homo vt mentiatur, & mutetur.] Ita quidem habent Hebraica Primũque significat, mentiri, secundum pœnitere. Non est inquit Deus sicut homo, ויכזב, id est, vt mentiatur: neque sicut filius hominis ויתנחם, Et pœnitebit eum. Horum itaque verborũ cùm hæc vera sit significatio, Septuaginta tantopere variant, quãtopere mirari necesse sit οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ θεὸς διαρτηθῆναι, οὐδ' ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι, id est, Non est sicut homo Deus vt disponatur, aut suspensus sit, neque sicut filius hominis, vt ei quis minetur. Patetq; quanta sit dissimilitudo. Puto autem aliter codices habuisse ipsorum interpretũ, esséque vtrunque verbum, in vtrunque hoc, quod ei simile est, corruptum.

Ad benedicendum adductus sum.] ברך לקחתי id est, Benedicere assumpsi: sed Septuaginta sicut Hieronymus, εὐλογεῖν παρείλημμαι .i. Benedicere assumptus sum: quanquã agens in patiens vertunt. Veritas habet vt posuimus: non eo tamen inficias, non sumi aliquando actiua pro passiuis, & è conuerso. F

Non est idolum.] לא הביט און ביעקב Hoc est, Non declinabit vanitas ad Iacob: nec displicet quòd hanc vanitatem Hieronymus idololatriam interpretatur. Septuaginta diuersius οὐκ ἔσται μόχθος ἐν ἰακώβ, id est, Non erit labor in Iacob. Quod certe non tam vero adhæret.

Nec videtur simulachrum.] עמל, id est, Opus: sumitúrque non pro labore, sed ipso opificio, & opere. Quare Septuaginta minus veritatem attigerũt. οὐδὲ ὀφθήσεται πόνος ἐν ἰσραήλ, id est, Neque videbitur labor in Israël.

Et clangor victoriæ.] ותרועת מלך בו .i. Et clangor regis in eo: siue quod est melius, & habitatio regis in eo: theruat igitur hoc loco non clangorem significat, sed habitationem, sedem, quemadmodum exponunt Hebræi, & æditio Chaldaica idem comprobat, quæ hunc locum in hunc modum interpretatur ושכינת מלכהון בניהון id est, Et habitatio regum inter ipsos. Indicat igitur fore, vt regia sedes, & sceptrum & imperium inter ipsos futurum sit. Non solum de ipsis Iudæorum principibus id vaticinans, sed etiam de Messia, qui regibus imperat. Septuaginta quoque idem sensisse vidétur, καὶ τὰ ἔνδοξα ἀρχόντων ἐν αὐτῷ, Hoc est, Et insignia principum, siue gloria principum in eo.

Cuius fortitudo similis rhinoce.] Quoniam nomen rhinocerotis ראם etiam aliud significare videtur, scilicet altitudinem, eo quòd ducitur à verbo רום, Hoc est, Extulit, propterea sunt apud Hebræos qui interpretentur, fortitudo excelsa est ei, fortitudo magna, sublimis, pro rhi-

A pro rhinocerote magnum ac sublime ponentes. Quæ etiam est interpretatio Onchelos Chaldæi quæ sic habet. תקפא ורומא דליה Hoc est, Excelsa & eleuata fortitudo eius. Atque ita interpretatur & Rabbi Salomon. Hieronymus secutus est Septuaginta qui etiam transtulerunt ὡς δόξα μονοκέρατος αὐτῷ, id est, Vt gloria vnicornis, gloria eius: quanquam in eo non sunt admittendi, quod fortitudinem, gloriam appellarint, quod vix intelligi posset. Quæ enim gloria eius animantis? peruertitur autem comparatio, quæ non de gloria, sed fortitudine fit, quod & alibi frequenter admonebimus. Frequens enim est ea comparatio rhinocerotis propter fortitudinem, de qua suis dicetur locis.

CAPVT XXIIII.

Dixit homo cuius est obturatus oculus.] הגבר שתם העין, id est, Vir cuius est apertus oculus: vt interpretátur Hebræi, & Chaldaica transfert æditio. Quare in contrariũ acceptũ est ab Hieronymo. Mirórque cur Septuaginta secutus non sit, qui secundũ Hebraicũ transtulerunt φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινός, id est, dixit homo verax. Quo fit, vt suspicer, nõ eo modo reddidisse Hieronymum, sed deesse in nostris codicibus negationem, vt dicendum sit: Dixit homo cuius non est obturatus oculus. Contraria enim sibi diceret Balaham, qui paulo post se sermonum Dei auditorem esse protestatur.

Visionem omnipotentis intuitus est.] Superuacanee additur à Septuaginta ἐν ὕπνῳ, id est, in somno, Qui visionem Dei vidit in somno. Nam ea visio, etiam non in somno fieri potuit, vt sæpe prophetis accidebat. Deinde & in eo, non recte dissentiunt, vt quod est Hebraice

B שמע אמרי אל id est, Audiens verba Dei fortis: ipsi verterint, ἀκούων λόγια ἰσχυρά, Hoc est, Audiens eloquia fortia. Multũ enim interest: & eorũ oratio non est adeo clara. Ilico enim intelligetur quę sint eloquia fortissimi Dei, sed eloquia fortia, nõ adeo. Notaq; differẽtia est.

Sicut valles nemorosæ.] כנחלים נטיו id est, Sicut torrentes in longum tendentes, & circunsepti arboribus: aut sicut valles, vt eleganter vertit Hieronymus Septuaginta secutus qui ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, id est, Sicut valles opacantes.

Fluet aqua de situla.] יזל מים מדליו Hoc est, Exibunt, erumpent aquæ de situla eius, aut de puteis eius, vt exponit Rabbi Salomon.

Tolletur propter Agag.] וירם מאגג מלכו, id est, Et eleuabit ab Agag regem eius. Tollet ab Agag regnum eius: aut, Tolletur ab Agag regnum eius: quod de Saule dictum existimãt. Quare videntur in contrarium vertisse Septuaginta καὶ ὑψωθήσεται ἢ γὼγ βασιλεία αὐτοῦ, Hoc est, Exaltabitur Agog regnum eius. Ecce veritas nihil exprimitur.

Et perforabunt sagittis.] Imò sic וחציו ימחץ id est, Et sagittas eius confringet: gens scilicet illa, de qua tot tantáque vaticinatur. Septuaginta vero sententiam non verba reddiderunt καὶ ταῖς βολίσιν αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν, Hoc est, Et sagittis suis confodiet hostem.

Reuertere ad locum tuum.] Vehementius est Hebraice ברח לך אל מקומך, id est, Fuge in locum tuum: quasi ei minas intentet, sicut & Septuaginta νῦν οὖν φεῦγε εἰς τὸν τόπον σου, id est, Nunc effuge in locum tuum.

In extremo tempore.] באחרית הימים, id est, In nouissimis diebus, in extremitate dierũ: vt in-

C telligeremus quod tempus significaretur. Appellantur autẽ nouissimi dies in sacris litteris vltima mundi ætas, in qua sanctus Messias apparuit. Omniũ enim sæculorũ cauda hæc esse denunciatur. Sex enim millibus annorũ mundum stare, multis est oraculis cognitũ, vt scribitur in Talmud Hebræorum, & vt cecinerunt Sybillæ, Hydaspes & Mercurius Trismegistus. Quorum duo extrema millia, anni Messię esse dicebantur, id est, quibus Messias Dei filius esset videndus, & per omnes illos annos foret colendus. Quibus annis paulatim corruptela inualescente, vsque in extremitatẽ adeo propagabitur, vt exoriatur tandem, ille prophanus, & sceleratissimus tyrannus Antichristus. Quæ si vera sunt, à consũmatione mundi hoc nostro tẽpore, id est, M.D.XXVIII. eius qui hæc scribebat anno XXIX. habita secundũ Hebraicam veritatẽ computatione, absunt anni septingenti & viginti minus octo. Numerantur enim apud Hebræos nunc à conditione mundi, quinq; millia ducenti octoginta & octo. Quæ an vera sint, videbit ipsa posteritas, nos nihil temere affirmamus, ne in errorem Lactantij incidamus, qui à sua ætate, vsque ad exitum rerum, non plus ducentis annis fore existimabat. Secutus & ipse oracula Sybillarum & Mercurij. Sed fefellit eum æditio Septuaginta: quæ cùm in his numeris recensendis, corruptissima sit, factum est, vt mille anni plures quã deceat in supputatione additi sint, aut etiam plures. In quo errore fuit vniuersa Græcia, & Italia, quæ Græcos sequebatur. Atque etiam nunc apud nos, qui scribunt historias, in eodem versantur errore, maiorum fidem sequentes. Necesse vero est in hac re ad

Nouissimi dies qui dicantur.

Mũdũ sex millibus annorũ duraturum.

Antichristus.

Lactãtij error in supputatione annorum mundi.

Hebraicam veritatem recurrere, imo ad noſtros codices:qui optime ſe habent:quia Hie- D
ronymus Septuaginta ſequutus non eſt, ſed Hebraicum contextum.

Videbo eum ſed non modo.] Totũ hoc,nihil ab Hebraico diſſentit, ſed apud Septuaginta obſcurius redditur quàm deceat, & forte ſecus quàm veritas expoſcat δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει,id eſt, Oſtendã ei,& non nunc,beatum dicam, & non appropinquat: quomodo fieri poteſt,vt verterint. אשרנו,id eſt, videbo eum,in hoc quod eſt oſtendam eum. Factum ſcilicet ex eo errore eſt. Putabant enim verbum eſſe tranſitiuũ tertiæ coniugationis. At non animaduerterunt deeſſe iod,aut chirich,quæ tertiam coniugationẽ deſignant, vt patet his qui ſciunt Hebraice. Deinde in alio error eſt. Nam futurum, אשורנו quę vox futuri temporis eſt à verbo,שור id eſt,vidit,contemplatus eſt,illi exiſtimarunt duci ab ,אשר id eſt,Beatificauit. Non animaduertẽtes,in grãmatica maximã inter vtrunque poſitã eſſe differentiã. Quã ego afferrẽ,ſi huius eſſe loci exiſtimarẽ. Satis ſit varietatis cauſam oſtendiſſe.

Orietur ſtella ex Iacob.] Primũ obſeruandũ eſt,eſſe præteriti temporis hoc apud Hebręos. Deinde nõ poni verbũ orietur,ſed quod inceſſit,aut venit ſignificat,hoc modo,דרך כוכב מיעקב id eſt,Profecta eſt ſtella ex Iacob, vt exponunt Hebræi. Sed Chaldaica æditio,apertiſſime indicat fore vt ſtella quædã,id eſt, rex, ex Iacob naſceretur, hoc modo, יקום מלכא מיעקב ויתרבא משיחא מישראל ויקטול רברבי מאב וישלט בכל בני אנשא. Hoc eſt : Conſurget rex ex Iacob,& pullulabit Meſſias de Iſraël, & interficiet principes Moab, & dominabitur omnibus filiis hominis. Obſeruatione igitur dignũ eſt, quantũ is locus Chriſtianorũ fidem adiuuet, qui de Meſſia hæc dici aſſerimus. Id enim in tota æditione Chaldaica factũ eſſe perſpicimus,vt ſi quis lo- E
cus in ſacris literis ea tẽpeſtate de Meſſia eſſe videretur,clariſſime ſit ab illis Chaldæorũ interpretibus trãſlatus,amotis vocabulis ambiguis. Igitur de Meſſia is locus intelligẽdus eſt, qui principes Moab interficiet,id eſt, omnes idololatras, qui per eũ populũ maxime ſignificantur. aut Antichriſtũ,quẽ Moabitam futurum eſſe aſſerunt. Dominabiturq́; ſuper vniuerſum orbẽ terrarũ. Non aliter de eo locutus Balahã,quã Daniel,qui filiũ Dei,totius mũdi regem futurũ vaticinatus eſt:eo imperij genere,quo nullũ ſit maius, id eſt,vt ab imperatoribus & principibus etiam adoretur,& ei colla ſubmittãt, quod imperiũ vere diuinũ eſt,& incorruptibile : quod qui deſtruere conabitur, vt nefandiſſimus tyrannus ab eodem occidetur. Nunc vel inuitis Iudæis viget,vt prius, ſicut ait Chryſoſtomus,ſol extinguendus ſit, quàm hoc imperium, id eſt ſanctiſſima religio penitus ſit abolenda. Quod maxime ſitiunt Hebræi. Cuius quotidie interitum expoſcunt ac deprecantur : ex aſtris,ex leuiſſima quaq; re augurantur. Quid igitur per filios Seth ſit hoc loco intelligendum, Chaldaica demonſtrauit æditio, omnes ſcilicet homines. Quia à Seth omnes propagati ſumus,qui in locum Abel interempti ſucceſſit,proles autem Chain, diluuio extincta eſt. Noë à Seth origenem ducebat, à Noë omne humanum genus reparatũ eſt. Quare filij Seth,ſunt ſicut filij Adam, id eſt, omne genus humanum : quia inde omnes prouenerunt.

De Meſſia vaticiniũ.

Filij Seth.

Venient in triremibus de Italia.] ,וצים מיד כתים id eſt,Et triremes à potentia Italorum,ſiue Romanorũ. Suppleuit autem Hieronymus,venient:recte quidẽ factum. Omnes enim prophetiæ compendioſe & obſcure proferũtur,& explicandæ ſunt,his adiectis,quę videantur F
neceſſaria. Quod vero attinet ad nomina,ſciendũ Chittim,quod Italiam Hieronymus interpretatus eſt,non abeſſe ab eadẽ ſentẽtia etiã Hebræos,qui putant per hoc nomẽ Romanos ſignificari. Sic enim Rabi Salomon ſcribit ועברו כתים שהם רומיים בבירניות גרולות Hoc eſt, Et tranſibunt Chetæi, qui ſunt Romani, cum vaſtis triremibus contra Aſſyrios. Hoc ipſũ per æditionem Chaldaicã cõprobatur,quæ & ipſa, Chitæos interpretatur, רומאי id eſt, Romanos. Lxx. vero vocem ipſam Hebraicã poſuerunt. Quamobrẽ non poſſumus non mirifice cõmendare Hieronymũ,qui veritatẽ nobis aperuerit : prophetabat ergo Balaham de futuro Romanorum imperio ante vrbẽ conditã plurimis annis. Nec me latet,per Chittim alias etiã regiones & gentes ſignificari. Vt quod dicitur de Alexandro egreſſus eſt de terra Chettim:quod de Romanis aut Italia non poteſt intelligi. Sed hoc loco refragari non poſſumus teſtibus Hebræis, & æditione Chaldaica, & ipſo Hieronymo de Romanis non eſſe ſentiendum,dicemus autẽ de aliis,ſuis locis. Atque hinc factũ eſt,vt Ceteos hic interpretes Græci non Romanos,ſed Macedonas intellexerint. Nam Theodoritus hoc loco ſcribit de Balahã,multa eũ eſſe vaticinatũ,ſed etiã προεῖπε δὲ καὶ τὴν μακεδόνων νίκην, ἐξελεύσεται γὰρ φησὶν ἐκ χειρὸς χεττιείμ. ἀλέξανδρος μὲν γὰρ κατέλυσε τὴν τῶν περσῶν βασιλείαν. ἀντίοχος δὲ ἰουδαίοις ἐπιστρατεύσας, καὶ τὴν μητρόπολιν αὐτῶν εἷλεν, καὶ τὸν θεῖον ναὸν ἀπέφηνεν ἔρημον,id eſt, Prædixit etiam Macedonũ victoriã. Egredietur,inquit,de manu Chetim. Alexander enim Perſarũ deſtruxit imperiũ: Antio-

Chetim, Italia.

De Romanorũ imperio vaticiniũ.

A Antiochus autem, contra Iudæos dimicans, eorum cœpit metropolim & Dei templum deuastauit, hæc ille. Sed hoc refellitur Hebræorum autoritate, & æditione Chaldaica.

CAPVT XXV.

ET *suspende eos in patibulis.*] והוקע אותם id est, Suspende, suffige in patibulis: quod in aliã sententiã versũ est à Septuaginta, παραδειγμάτισον αὐτοὺς τῷ κυρίῳ, id est, Et produc, siue deforma, dehonesta eos corã Domino. Sed in cõtextu expresse ponitur quo supplicij genere deberẽt affici: nam significari eo verbo affixionẽ, & suspendiũ indicãt interpretes Hebręorũ. Et locus ille Regũ 3. vbi de crucifixis filiis Saul scribitur, qui sic habet, והוקעום ליהוה id est, Et suspendite eos Domino. Sciendum vero est, secundũ Hebræos, non esse dictum de principibus suspende eos, sed de his qui fuissent transgressi. Nam principes vocari iussit, vt possent qui deliquissent agnosci: ipse vero arbitror vtrunque nos existimare posse.

Intrauit ad scortum.] Quod sæpius admonuimus, non omnino percepisse interpretes verborum differentiam, quæ apud Hebræos manifestissima est, ex hoc potissimũ loco cognoscitur, qui Hebraice sic habet: Ecce, inquit, vnus de filiis Israël venit ויקרב אל אחיו את המדינית id est, Et attulit ad fratrem suum scortum Madianitam. Est ergo tertiæ coniugationis, in qua, verba transitiua formantur: non primæ, vt noster putauit interpres. Erátque vertendum, non accessit ipse ad scortum, sed ipse accedere fecit scortum ad fratrem suum, vt cum eo commisceretur, exhibuitq; illi fornicandi facultatem. Nam quod, יקרב, sit tertiæ coniugationis & sit transitiuũ patet retro ex cap. vigesimoseptimo, vbi ponitur ויקרב משה את משפטן

B לפני יהוה. Quod Hieron. recte interpretatus est. Retulitq; Moses causam eorum coram domino. Ecce vertit, retulit, id est, accedere fecit, non autem accessit, quod idem & Septuaginta senserunt, sed in alio variarunt, καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος τῶν υἱῶν ἰσραὴλ ἐλθὼν προσήγαγε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν μαδιανῖτιν, id est, Et ecce homo ex filiis Israël veniens adduxit fratrem suum ad Madianitida. Sed contra factũ est, illam ad eum, non eum ad illam adduxit, quod etiam est verisimilius.

Quia zelo meo commotus est.] בקנאו קנאתי id est, Dum zelatur ipse zelum meum: quod aliquando inuidiam, interdum furorẽ, aliquando honestissimũ & accensum amorẽ significat, quo exarsit, Phinees. Septuaginta, ἐν τῷ ζηλῶσαί μου, τὸν ζῆλον ἐν αὐτοῖς, id est, Dum zelatur meum zelum in ipsis. Ecce quæ vertit Hieronymus, sunt longe his clariora.

In locis genitalibus.] De vtroque intelligunt Hebræi, in eo loco scilicet esse vtrunque cõfossum, licet contextus tãtũ de fœmina hoc dicat, percussit inquit, virũ ac mulierẽ אל קבתה id est, ad fœditatem eius. Ideo Septuaginta, qui ad Hebraica propemodum adhærescunt, sic habent, Percussit inquiunt hominẽ, καὶ τὴν γυναῖκα διὰ τῆς μήτρας αὐτῆς, id est, per mediã eius vuluã. Sed Rabbi Salomõ exponit, בתוך זכרות של זמרי ונקבות שלה id est, In mediis genitalibus zamri, & genitalibus eius mulieris. æditio Chaldaica, למעהא hoc est, in ventre eius.

Pacem fœderis mei.] ברית שלום, hoc est, Fœdus meũ pacis, id est, Do ei fœdus meũ pace & quiete sẽpiterna, vt nemo scilicet auferre possit, & de tãto gradu eum deturbare: ita verterunt etiam Sept. ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης, hoc est, Ecce ego do ei testamẽtum pa-

C cis, amicitiæ videlicet & beneuolentiæ & societatis cũ Deo, quæ est Deo cum suis sacerdotibus, si mundi & casti fuerint. Immutauit ergo Hierony. vt diceret pacẽ fœderis mei, non fœderis mei pacẽ, & quidẽ prudẽter, eo quod eadẽ quidẽ sunt, sed hoc clarius & apertius. Fœdus autem Dei, est eius consortiũ, amicitia, & quasi affinitas, quã cũ Deo diuini habent homines, per summam æquitatem & innocentiam, & honesti amorem, ei simillimi effecti.

Principis nobilissimi Madianitarum.] ראש אמות, id est, Principis populorũ, cui plurimi suberãt populi. Quod miror non transtulisse Septuaginta, sed potius nomẽ propriũ putasse θυγάτηρ σοὺρ ἄρχοντος ἔθνους σομώθ. Filia Sur principis gentis Somoth. Videmus eos vocem Hebraicam vmot, id est, populi, non interpretatam reliquisse, quod recte factum non est.

Hostes vos sentiant.] צרור את המדינים, hoc est, Inimicare, inimicus efficiaris, affige, vexa, perturba Madianitas. Sicut & Septuaginta, ἐχθραίνετε μαδιηναίοις. Hostes sitis Madianæis.

CAPVT XXVI.

ET *factum est grande miraculum.*] ויהיו לנס id est, Et fuerunt in signũ ac miraculũ illi scilicet. Quare non refertur miraculũ ad filios Chore, sed ipsum potius, eiusq; sequaces: sicut & Septuaginta Hebraicũ secuti transtulerũt, καὶ ἐγενήθησαν ἐν σημείῳ. id est, Et facti sunt in miraculum: mox inferunt, οἱ δὲ υἱοὶ κορὲ οὐκ ἀπέθανον, id est, Filij autem Core non sunt mortui. Quare ad illos spectat, licet etiam miraculum fuerit, vt illis pereuntibus, eos

vnà cum tabernaculis eorum absorbente terra filij non fuerint absorpti. D

Filij Gad.] Primus in censu, sicut ætate prior erat, ponitur Ruben, post quem subsequitur Simeon, tertius locus datur Gad, quod & vbique fit. Quare apud Septuaginta male non suo loco positus est Gad, sed ferè vltimo. Quod certe maxime miror, nam superius eundem errorem accidisse, poteramus æquius ferre, sed quòd hic idem peccetur, non est ferrè tolerabile. Patet autem hæc errata non esse ipsis interpretibus adscribenda, sed deprauatis codicibus: id quod non fuit in lingua Græca difficile, vt quæ maxime ab Hebraica est aliena, facile peregrinæ linguæ corruptelas admitteret.

In censu Isacar.] redundat centum apud Septuaginta interpretes, quandoquidem is numerus est sicut nostra habet æditio: scilicet, ארבעה וששים אלף ושלש מאות, id est, Sexaginta quatuor millia, & trecenti: in Græco autem τέσσαρες καὶ ἑξήκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι, hoc est, sexaginta quatuor millia, & quadringenti.

Non rectè quoque apud Septuaginta census Aser præponitur censui Ioseph, Manasse, & Ephraim, & Beniamin, & Dan. Nam post omnes hos, Hebraica fides cēset Aser, id quod fit in nostra æditione, quæ ferè nunquam ab Hebraica veritate dissentit. Est autem in eodem censu error: numerantur enim ex tribu Aser, sicut nostra continet æditio, quinquaginta tria millia quadringenti: at vero Græcorum codices habent τρεῖς καὶ τεσσαράκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι, hoc est, Quadraginta tria millia, & quadringenti. Desunt ergo decem millia, qui lapsus est non minimus.

Iocabet quæ nata est ei in Aegypto] אשר ילדה אתה ללוי, id est, Quam peperit eam ipsi Leui, vt E hoc dicatur de vxore Leui, quæ ei peperit Iacabet, aut certe de ipso Leui dicitur, qui genuit eum sibi ipsi Leui: quod esset subabsurdum. Hæc perplexio fecit, vt non recte is locus apud Septuaginta redditus sit, ἣ ἔτεκε τούτους τῷ λευὶ, ἐν αἰγύπτῳ, id est, Quæ peperit hos ipsi Leui, in Aegypto: quod constat non esse verũ, non enim eos peperit ipsi Leui, sed viro suo Hamram patri eorum, præterquam igitur quòd sententia deprauata est, & non reddit quæ sunt in contextu, etiam quod dicit est falsum, Iochabet enim vxor Hamram peperit Mosē & Aharom, ipsi Hamram, non ipsi Leui, quemadmodum dicuntur apud Hebræos, vxores viris suis filios gignere. Quod ergo dicebatur de nascente Iocabet, Septuaginta de ea pariente transtulerũt: lapsus non ferendus. Nam articulus אתה, id est eam, poterat eos abunde docere, de quorũ partu diceretur. Deinde nónne absurditas nota erat, quia mox infertur, καὶ ἔτεκε τῷ ἀμβρὰμ τ ἀαρὼν, καὶ τὸν μωϋσῆν, id est, Peperit ipsi Hamram Aharon & Mosem: nónne dixerant prius, eos peperisse ipsi Leui.

CAPVT XXVII.

ERitque hoc sanctum lege perpetua.] Quis non miretur huius nostræ æditionis venustatem, decorē, lucem: ipsius autem interpretis prudentiã, iudiciũ, vtriusq; linguę, in eo absolutissimã peritiam, explicandi maiestatē, ingenij diuinitatē? Quæq; sunt in lingua Hebraica, manca, mutila, compendiosissima, horrida, dura, illorum hominum loquēdi more perplexa, fecit apertissima, illustrissima, linguæ nostræ maxime accōmodata. Tantóque magis hoc admiramur, quantò res est difficillima, & quam infelicissime plurimi apud F nos & Græcos attētarint. Quis enim non stomachetur, si legat Mosen Aegyptium, à quodam sũmo viro Latinitati donatũ, in quo nulla sermonis Hebraici exprimitur proprietas: imò quia Hebraica nostræ linguæ accommodare ille aut nesciebat, aut non poterat, tanta obscuritate repleuit æditionē, vt nemo ferè sit, qui eum librum possit legere. Quis aliorum plurimas interpretationes? Quis etiam infinitis in locis ipsos intelligat Septuaginta interpretes, qui Hebraica & verba & phrasin sectantes, fecerunt vt apud Græcos pleraque vix essent intelligibilia? Ego quidē cùm pleraq; ex Hebraico apud Latinos & Græcos versa legerim, me nihil vnquã melius, venustius, hac nostra ędítione vidisse fateor. Quãobrem non possum non eorum damnare audaciam, qui alias hac nostra tēpestate æditiones attentare voluerunt, quasi fidem adhibeant Hebræis, quòd hæc male reddita sit. Res illi genti penè domestica, vt nostra etiã quæ sunt optima, sitibunde lacerent, & vituperent. Sed veniēt in lucem corũ interpretationes, ac tum facile iudicabunt omnes, quã vere simus ipsi locuti, quàm vanum laborem experti fuerint illi. Nam si ad litteram interpretabuntur, erunt omnia obscura, & legentes in summũ fastidium adducentia. Sin sensũ sensui reddiderint, nunquam hanc Hieronymi maiestatē assequentur. Nunc quod proposuimus explicemus. Is locus sic habet apud Hebræos. Erit, inquit, hoc filiis Israël לחקת משפט, id est, in statutum iudicij. Interroga Hebræos quid hoc sit, nihil inuenies esse aliud, quàm quod vertit Hieronymus: &

In eos qui nouas in biblia moliuntur interpretationes

A mus:& tamen,ſi eo modo reddidiſſet, vt nos interpretati ſumus,decem interpretibus fuiſſet opus, qui fortè & rem extorſiſſent, & ad alium ſenſum traxiſſent. In noſtra vero æditione tam clara ſunt, vt pueris etiam facillima intellectu ſint. Nam quomodo hoc ipſum verterunt Septuaginta? Erit,inquit δικαίωμα κρίσεως. hoc eſt, Iuſtificatio iudicij, Quod mihi etiam propemodum obſcurum eſſet, niſi ad fontem recurrerem. Atque huic ſimilia ſunt ferè cætera omnia,totúsque Hebraicæ locutionis contextus.

In montem iſtum Habarim.] Credo Habarim nomen eſſe ipſius montis, vt Chaldaica etiam indicat æditio,quæ hoc non interpretatur. Septuaginta non propriũ eſſe putarunt, ſed potius nomen à verbo habar deductum,hoc eſt tranſiit:itaque ſic tranſtulerunt ἀνάβηθι εἰς τὸ ὄρος,τὸ ἐν τῷ πέραν τοῦ ὄρους ναβαν. id eſt, Aſcende in montẽ,quod eſt trans montem Naban: in quibus verba pleraque redundãt & falſo addita ſunt.Primũ in contextu Hebraico, non ponitur niſi vnus mons, deinde is vocatur Habarim,non Naban, vt illi transferunt.Præterea quod erat Habarim reddiderũt πέραν.id eſt,trans:putantes duci ab Habar,hoc eſt tranſiit, vnde fit heber, id eſt, trans. Cuius ſcriptura Hebraice ſic eſt עבר, primum per zere, vt differat à nomine heber,quod ſcribitur per duplex ſegol. Putarunt igitur aduerbium eſſe, quod erat montis nomen.Siue enim nomen montis proprium,ſiue tranſitum ſignificet,vt vocatus ſit mons tranſitus, non recte verſum eſt, in id quod eſt πέραν. hoc eſt trans.

Ibis & tu ad populum tuum.] ונאספת אל עמך, Hoc eſt, Et colligeris ad populos tuos:ſicut & Septuaginta καὶ προστεθήσῃ πρὸς τὸν λαόν σου.id eſt,Et colligeris ad populum tuum,conſueta B Hebræis locutio: qua dicunt poſteritatem aggregari priorem gentem. Non quòd diſcrimen vllum poſt mortẽ fore ſignificetur,vt cognatio cum cognatione adiũgatur, ſed quod modus loquendi ſit, & eo innuatur, viuentes in defunctorum gentes,poſt mortem annumerari, & ad eos aggregrari. Aut certe ſpectat ad ſepulturam quòd eiſdem monumentis familiæ ſepeliantur,quo fit vt qui ex poſteris moriãtur, dicantur adiungi ad populũ ſuum, & familiam ſuam, dum eodem in ſepulchro conduntur.

In quo eſt ſpiritus Dei.] Recte addidit Dei, cùm Hebraice tantummodo ſit אשר רוח בו id eſt,In quo ſpiritus eſt. Neque enim alium ſpiritum, quàm diuinum illum intelligimus. Id quod æditio Chaldaica, clariſſime hoc modo explicuit גבר דרוח נבואה, Hoc eſt, Vir in quo eſt ſpiritus prophetiæ.Septuaginta vero nihil tale aperuerũt. ὃς τις ἔχει πνεῦμα ἐν αὐτῷ. id eſt, Qui habet ſpiritum in ſe.

Et partem gloriæ tuæ.] מהודך,id eſt, De gloria tua: & recte quidem Hieronymus partem gloriæ tuæ, non totam gloriam tuam, vt pulcherrime declarant Hebræi,qui comparationem inter Moſen & Ioſue ſtatuunt,vt Moſes ſit tanquam Sol. Ioſue ſicut Luna,quæ à Sole lumen accipit. Hanc autem gloriam Rabbi Moſe dicit eſſe קרון עור פנים, id eſt, Splendorẽ vultus quo Moſes radiaret :propterea dicunt faciem Moſis vt Solem enituiſſe: Ioſue vero vt Lunam, quanquam & de alia gloria intelligendum ſit. Quamobrem melius hæc apud nos ſententia exprimitur, quàm apud Græcos, καὶ δώσεις τὴν δόξαν σου ἐπ' αὐτόν. id eſt, Et pones gloriam tuam ſuper ipſum :videntur enim non animaduertiſſe præpoſitionem de, aut ex, C quæ de toto demit.

Eleazar ſacerdos conſulet Dominum.] ושאל לו במשפט האורים לפני יהוה, hoc eſt, Et poſtulabit pro eo iudicium veritatis,aut certitudinis,aut illuminationis,coram Domino:quod exponũt Hebræi,cùm bellum ſuſcipiendũ eſt,cùm pax ineunda,de his,inquit, conſulet Eleazar Dominum. Nam vrim,hoc loco doctrinam,ſiue illuminationẽ,ſiue declarationẽ ſignificat, אורים ſicut retro de inſcriptione nominis tetragrãmaton dicebatur,quod nomen vocauit vrim, quia per illud ſacerdos illuſtrabatur,edocebatúrque:ducitur'q; ab אור, id eſt,Lux,& in caſu אור plurium vrim. Quo ſignificatur veritas & rerum certiſſima perceptio, quã à Deo accipiebat ſacerdos. Hæc igitur huius vocis ſẽtentia eſt, quæ obſcuriſſime, & minime proprie à Septuaginta reddita eſt, καὶ ἐπερωτήσουσιν αὐτὸν,τὴν κρίσιν τῶν δήλων ἔναντι κυρίου. id eſt, Et ſciſcitabuntur ex eo, iudicium manifeſtorum coram Domino:tot errata quot verba. Primũ tota ſententia peruerſa eſt, quia ita eam verterunt,vt innuerent,filios Iſraël interrogaturos ipſum Eleazarum & petituros ex eo rerũ veritatem:non Eleazarũ Dominum. Deinde quo modo, per plurale trãſtulerunt, quod erat in cõtextu Hebraico ſingulare? præterea quòd verterint vrim, τὰ δῆλα, forte ferendum eſt, ſi tamen ſit adeo clarum,quantum neceſſe ſit: præterea quod vocem משפט, id eſt, iudicium, non inmutarint, non arbitror eſſe prudenter factum. Quamobrem,cum omnibus hiſce verbis non aliud intelligendum ſit, quàm quod vertit Hieronymus, non poſſumus non mirifice eius prudentiã,iudiciúmque cõmendare.

CAPVT XXVIII.

Holocaustũ sẽpiternũ. ἐνδελεχισμός.

IN holocaustum sempiternum.] Atque hoc illud holocaustum est, quod Græce vocatur ἐνδελεχισμός. quasi dixeris perpetuitas, continuatio, qua perpetuum sacrificium nunquam intermittebatur, vt continuus esset Dei erga genus humanum amor, qui propter sacrificium illud perpetuum ab eis non recedebat, vt esset iustissima Dei ad illos affectio, quòd nunquã eius inter homines abesset memoria, quæ sacrificio repræsentabatur. D

In calendis.] Sicut etiam præclare Septuaginta ἐν νεμηνίαις. id est, in nouiluniis: siquidẽ menses ad lunæ exortum obseruabant, atque etiam si mensis non inchoante luna inchoaretur, non propterea sacrificabant, sed nouilunium expectabant, nihil curantes, etiam si iam mensis cœpisset. Ita & omnes dies festos ac celebres agebant, obseruato cursu lunæ. Atque hoc est, quòd quintadecima dies mẽsis, quo celebrant pascha, raro cum nostris mẽsibus conuenit, atque ille mensis apud illos modo est Martius, modo Aprilis, non quòd mutetur festum, sed quia menses ad lunæ exortum non semper apud nos inchoantur, quæ in festis, ab eis obseruatur, propterea dictum est Genesi capite primo, lunam in signum solennitatum, dierúmque festorum futuram.

Decimam decimæ.] Non est opus vt repetatur decimæ, sed Hebraicus loquẽdi modus est vt dicatur עשרון עשרון, hoc est, decimam decimam, id est, quælibet decima, cuilibet agno. Nam decimam decimæ suspectum fortè esset, & in alium sensum acciperetur. Septuaginta ποιήσεις δέκατον τῷ ἀμνῷ τῷ ἑνί. id est, Facies decimam agno vno, præclare quidem subtracta vna dictione. E

Præter holocaustum matutinum.] Excepto, inquit, hoc sacrificio, illa offeretis. Non enim intermittendũ est illud iuge sacrificium propterea quòd sacrificantur etiam alia, sed hoc erit perpetuũ. Quod apertissime declaratur ex ipso contextu Hebraico. Excepto, inquit, matutino sacrificio תעשו את אלה, id est, facietis hæc, quæ modo præcepta sunt: quod ponitur etiam ab Septuaginta ποιήσετε ταῦτα. hæc facietis.

אשה ὁλοκαύτωμα. Holocaustũ

In fomitem ignis.] לחם אשה, id est, panis sacrificij: nam אש, icet significet ignẽ אשה tamen sacrificium intelligimus, Quod Græci vocant ὁλοκαύτωμα. id est, perfectum, penitus exustum. Nequid igitur erroris afferret tralatio, alterum hoc subiecimus. Fomitem ergo vel panem sacrificij dixit, quia sacrificium tanquam panis Deo exibetur: vino etiam adiecto, & sacrifiicium quasi quidam panis est, quo suam erga Deum voluntatem ostendunt homines Licet igitur sacrificiũ igni exureretur, non propterea dicendũ fuerat in fomitẽ ignis. Quia fomes ad sacrificiũ, non ad ignem spectat, & sacrificiũ non fomes, sed panis appellatũ est, quasi sacer & diuinus panis, quo quasi ab hominibus oblato vescitur Deus.

Expletis hebdomadibus.] בשבעתיכם hoc est, In hebdomadibus vestris: his scilicet quinque hebdomadibus, quas præceperat ab expletis azymorum diebus numerari. Quo numero euoluto dies primitiarum celebrari iussit, atque hoc optime explicuit Hieronymus. Quod nõ ita apud Septuag. καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῶν νέων, ὅταν προσφέρητε θυσίαν νέαν κυρίῳ, τῶν ἑβδομάδων. hoc est, In die nouorum cum offertis sacrificiũ nouum Domino, hebdomadũ. Quis enim id facile intelligeret, nisi ad fontem ipsum recurreret: in nostra vero æditione nulla difficultas, quia interpres intellexit quibus esset verbis ea declaranda sententia. F

CAPVT XXIX.

PRima dies.] Nisi quis sciret apud Hebræos vnum accipi pro eo quod est primum, facile in errorem, æditionem Septuaginta secutus laberetur, qui hoc modo reddiderunt, καὶ τῷ μηνὶ τῷ ἑβδόμῳ μιᾷ τοῦ μηνός. id est, Et mẽse septimo, vna mẽsis. Non enim tam de prima, quàm reliquis omnibus diebus id intelligeret: quod prudenter vitauit Hieronymus. Deinde & in eo Hebraicam phrasin sequi non erat necesse, vt diem tacerent, dicentes vna mensis: quod tametsi omittatur in lingua Hebræa, in nostra tamen aut Græca, mutilum ac mancum videretur.

ἔργον λατρευτόν. χειροποίητον. Opus seruile.

Omne opus seruile.] Etiam hoc apud Septuaginta annotandum fuerat: non enim recte vertitur apud eos opus seruile, in id quod est, ἔργον λατρευτόν. nam cùm λατρεύειν, colere significet, non manibus operari, omnis vtique arbitraretur λατρευτὸν id significare quod ad cultum obsequiúmque spectat: quod non prohibetur in die festo fieri: nam ἔργον λατρευτὸν dicerem ipse esse ecclesias adire, sacrificare, orationibus insistere, atque id genus alia propria vero & significátissima vox quæ eam rem apud Græcos exprimeret, erat χειροποιητὸν, id est quod manibus fit, atque hoc prohibentur Hebræi facere, vt rebus diuinis expediti vacarẽt. Omnes autẽ plurimũ interesse cognoscẽt inter λατρευτὸν, & χειροποίητον. æqui

A vocatio vero fefellit Septuaginta: siquidem apud Hebræos עבד, vtrunque seruitium significat, scilicet diuinum & humanum, hoc est opificium fabrefictum: & עבודה, dicitur diuinus cultus: & aliud exercitationis genus: at non ita fortasse apud Græcos significaret λατρεύειν. sed illud diuinum exercitium tantum, vel si humanum, non tamen id quod corporis & manuum agitatione fit, & quod diximus χειροποιητόν. hæc quidem poterant alibi annotari, sed non adeo ad nos pertinere animaduertebamus.

Dies tubæ & clangoris.] Quod eleganter Septuaginta ἡμέρα σημασίας. id est, dies signi, aut nuncij, aut annunciandi: quod per tubæ clangorem fiebat.

Tres decimas.] שני עשרנים id est, Duæ decimæ: duo enim erant arietes, cuique vna decima dabatur, quare vna superfluit apud nos. Nam & Septuaginta cum Hebraico sentiunt δύο δέκατα τῷ κριῷ τῷ ἑνί. id est, Duæ decimæ, arieti vno.

Die octauo qui est celeberrimus.] עצרת, id est, In quo fit cœtus, congregatio populi, conuẽtus. Eo, inquit, die, omnes ad diem festum conuenietis: quod Lxx. paulo obscurius verterunt ἡμέρα τῇ ὀγδόῃ ἐξόδιον ἔσται. Hoc est, Octaua die exitus est, egressio est, & quasi processus.

CAPVT XXX.

Vt constrinxerit se iuramento.] לאסר אסר על נפשו, id est, Vt constringat super animá suam iuramentum: hoc est, vt recipiat super se iuramentum: Anima enim sua, pro seipso ponitur. Qui, inquit, addixit se iuramento, aut se sacramento alligauit. Quare non

B redditur is locus apud Septuaginta ἢ ὁρίσηται ὁρισμῷ περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, Vel diffinierit aut incluserit inclusione de anima sua: nam super animam suam in contextu non significat de anima sua, sed super seipsum. Puto quoque pro eo quod legitur ὁρίσηται, legendum potius esse ὁρκίσηται.

Voti rea erit.] id est, Voto soluendo obstringetur, debet votum soluere, patre eius permittente. Sicut interpretantur & Lxx. στήσονται πᾶσαι εὐχαὶ αὐτῆς. id est, Stabunt omnia vota eius, exoluenda erunt.

Nec obnoxia tenebitur sponsioni.] Deest hoc loco hæc particula ויהוה יסלח לה, hoc est, Et Dominus miserebitur eius. Remittet, inquit, Deus ei votum quod vouit. Non reputabitur scelus: sicut optime & Lxx. καὶ κύριος καθαριεῖ αὐτήν. hoc est, Et Dominus eam expiatam habebit, peccato & sceleri non obnoxiam.

Per ieiunium affligat animam.] Præclare explicuit quod erat fere dubium in contextu. לענות נפש, id est, Si vouit vt affligeret animam. Affligere enim pro abstinere sumitur: & afflictio, abstinentia, pœnitentia, quæ maxime fit per ieiunium, licet & per alia. Quare animæ, id est, sumet afflictio, accepta Deo est: veluti si à cibis, à voluptatibus, à rebus delicatissimis abstineamus: non tam quòd mala ea per se sint, nam bene vtentibus mala esse non possunt, quàm vt ab hisce abstinentes, quendam erga Deum amorem ostendamus: quia propter ipsum, ab his quæ nos maxime oblectent, temperamus. Qui enim plus amat, pluribus id ostendit argumentis. Totáque humanæ naturæ dignitas in eo est posita, *Affligere abstinere.*

C vt Deum totis viribus diligamus, ex quo veluti fonte reliquæ funduntur virtutes. Quare in hisce votis, id datur opera, vt nostram erga Deum charitatem ostendamus, cui nostras voluptates quasi consecramus, quæ certe diuina est oblatio. Vxorem quidem ducere non malum est, sed siquis ab hac voluptate propter Deum temperet, eique suam deuoueat castitatem, faciet is deorum acceptissimam. Sed hæc omnia, sicut si aliis virtutibus adiuncta sint, odore suauissimo replent omnia: ita siquis ea cæteris virtutibus seiuncta possederit, nihil prosunt. Iniqui enim hominis, & maleuoli, & obtrectatoris ieiunium non modo Deo acceptum non est, verum etiam est illi inuisum & abhominabile. Solemus enim eo plerumque errore decipi, vt si solis ritibus pietatem peragamus, satisfecisse nos credamus. Sed nos sacræ docent litteræ, Deum his nudis ac solis non esse contentum, sed cum animum atque affectum adesse oportere, quo illa reperta sint.

CAPVT XXXI.

Reliqua vero vtensilia.] Non est hoc, ab illo superiore distinguendum, quòd videlicet seorsum, hanc prædam & seorsú illam tulerint. Sed eundem in locum omnia comportarunt in campestribus Moab, vbi erat Moses cum vniuersa multitudine. Quod etiam apud Septuaginta declaratur. Eodem quoque in loco erant castra & Moses cum Eleazaro, quod videtur distinguere Hieronymus.

Etiam in paruulis.] Quod sæpius annotauimus, semper existimasse Septuaginta טף, id est, Paruulus, significare supellectilem, etiam hoc loco videre licet: quod enim vertit Hieronymus etiam in paruulis, illi ἐν πάσῃ ἀπαρτίᾳ, id est, cum omni celeritate, aut perfectione, aut cum omni dependentia & supellectili. Deinde vbi dicitur puellas & omnes fœminas virgines, & Hebraice כל הטף בנשים hoc est, Omne puerile inter fœminas aut omnis puella, illi καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν τῶν γυναικῶν. hoc est, & omnem supellectilem fœminarum. Quam absurditatem etiam ipsa verba ostendunt: non enim supellex interficitur, aut non interficitur, quod illi vocabuli imperitia fateri coacti sunt. Verum in maximis viris, non sunt minima obseruanda, quia & vltro fortasse conniuerunt.

Dextralia.] צעדה, Quod Rabbi Salomon dicit esse נזמיון, id est, aurium ornamentum. Sequitur vero noster interpres Septuaginta περιδέξιον, id est, Dextrale, aut quod circa dextram inuoluitur: quod Ambrosius dextrocherium appellasse videtur: alibi inaures vertit Hieronymus.

Periscelides.] vox Græca, à περὶ, id est, circum, & σκέλος crus. Crurium enim ornamenta sunt, atque ita etiam exponitur ab Hebræis. Sed Septuaginta diuersius χλιδῶνα reddiderũt: hoc est, Brachialia, vt exponit Suidas, qui hoc dicit esse ornamentum brachiorum, Verum hæc, non adeo magni facienda sunt. Nam in eiusmodi rebus dissentire facile fuit.

In diuersis speciebus.] כל כלי מעשה, hoc est, omne vas opificij, aut omne vas fabrefactum, omne genus vasorũ, crateres, phialæ, cyathi, calices, aurea argenteáque vniuersa. Hoc fortasse in nostra æditione obscurius, diuersæ enim species, non ad opificia, sed aliud aliquid referrerẽtur, atq; hoc clarissime explicatur apud Septuaginta πᾶν σκεῦος εἰργασμένον. id est, omne vas fabrefactum, aut cælatũ: nam εἰργασμένος χρυσός, in oratione Socratis ad Nicoclem, aurum cælatum seu fabrefactum significat.

CAPVT XXXII.

APtas animalibus alendis terras.] Quod erat inuolutum, & inelegans Hebraice, fecit venustissimũ, sic enim legitur והנה המקום מקום מקנה, Hoc est, Et ecce locus, locus peculij, aut pecoris. Propterea Septuaginta, nihil verbis immutatis, non secus interpretati sunt καὶ ἦν ὁ τόπος, τόπος κτήνεσι, id est, Et erat locus, locus pecoribus. Illud quoque in eis obseruatione dignũ duximus, quia non videntur distinxisse casum qui apud Hebræos datiuus esse potest, & genitiuus. Hoc autem loco proculdubio erat genitiuus. Nam dicendo, Ille locus erat pecoribus, suspicaremur eum à pecoribus possideri. Quare æditione Hieronymi nihil potest dici venustius. Explicant autem post Septuaginta, longe apertius κτηνοτρόφον, eundem locum nuncupantes.

Habemus iumenta plurima.] Fortasse legendũ esset armenta, cui proprie correspondet מקנה Hebraicum, & κτῆνος Græcum: licet hoc magis pecus significet.

Cur subuertitis mentes.] למה תניאון את לב id est, Quare retrahitis, reuocatis cor: quod prudenter vertit in mẽtes, nam non tam apud omnes cõstat, an principatus sit cordi tribuendus. Immutatum quoque à Septuaginta est διανοίας, id est, cogitationes, animum, mentem.

Subuerterunt cor.] Cum idem sit hoc loco verbum, quod & paulo ante, & Hieronymus eodem Latino ipsum expresserit, Septuaginta tamen non eodem. Primum enim verterunt ἱνατί διαστρέφετε τὰς διανοίας. id est, cur subuertitis mentes? Hic vero καὶ ἀπέστησαν τὴν καρδίαν, id est, & recedere fecerũt cor, auerterũt. Potest enim eadẽ sentẽtia, variis modis explicari.

Si videbunt.] Annotauimus sæpenumero, pleraque in euangeliis & epistolis Apostolorum, aliisque noui testamenti voluminibus, obscura inueniri, propter locutiones Hebraicas, quæ aliud apud illos, aliud apud nos sonent. Quis enim exempli causa, eorum qui minus assueti sunt, intelligeret, si, sumi apud eos pro eo quod est, non: non dico semper, sed maxime quando iurant. Raróque inuenies apud Septuaginta permutari, si, in non, apud Hieronymum frequentissime. Igitur & locus ille: si introibunt in requiem meam, secundũ morem Hebraicum accipiendus est, pro eo quod est non. Et illud: semel iurari, si Dauid mentiar, id est, non mentiar: & alia complura, quæ nos suis annotare locis non pigebit. Quare, si, pro non accipitur hoc loco. Quod neque Septuaginta permutarunt. καὶ ὤμοσε λέγων, εἰ ὄψονται οἱ ἄνθρωποι οὗτοι τὴν γῆν. id est, iurauit dicens, si viderint homines hi terram.

Si pro non apud Heb-

Et noluerunt sequi me.] לא מלאו אחרי id est, Non impleuerunt post me. Etiam hæc locutio Hebraica est, quã nisi tam Septuaginta quàm Hieronymus immutassent, fuisset obscurior sentẽtia. Implere igitur post quem, est apud illos consequi, eiúsque voluntate præcedente quasi subsequi, perficere quæ imperantur. Septuaginta vt dixi & ipsi prudenter immutarunt.

Implere Hebr. quomodo accipiatur.

Arunt. οὐ γὰρ συνεπηκολούθησαν ὀπίσω μου, id est, Non enim secuti sunt post me. Hæc tametsi exigua sunt, non inutilia tamen esse noscentur ad intelligenda maiora.

Cenezeum.] הקנזי, Quod existimo cũ Hieronymo, esse nomen familiæ, vt etiam ipsa nominis forma indicat. Quæ enim in Iod apud eos desinunt, ferè gentilia sunt. Sicut Israëli, id est, Israëlita, & Romigi Romanus, & Nozri Nazareus. Iauani Græcus: ita & hoc loco Chenizi nomen gentile est, ac familiæ. Quare dissentio à Septuaginta, qui hoc tanquam appellatiuum transtulerunt. χαλὲβ υἱὸς ἰεφονὴ ὁ διακεχωρισμένος, id est, Chaleb filius Iephtoni, abiunctus, ac diuisus: quod quorsum tendat, medius fidius non video.

Circunduxit eum.] וינעם, id est, Et vagari eos fecit, instabiles esse: sicut dicitur de Chain, cuius instabilitas eodem nomine significata est, cùm dicitur, Eris, נע ונד id est, In motu semper & instabilis. Per quadraginta annos stationes mutabát in deserto, donec paulatim pessima illa natio aboleretur, nouumq; genus surgeret. Septuaginta hanc instabilitatem, & volubilitatem verbo significantissimo expresserunt, à nomine ῥόμβος, Rhombus, siue piscis sit, siue figura, eius similitudinem imitans, siue rota, quam circunducentes nent mulierculæ, verbum fingentes, hoc modo. καὶ κατερρόμβευσεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἔτη, id est, Et circunuoluit eos per desertum, annos quadraginta. ῥόμβος. Rhombus.

Incrementa & alumni &c.] תרבות, id est, Incrementum, multiplicatio, multitudo, quod non tam aperte à Septuaginta vertitur σύστρεμμα ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, id est, commistio peccantium hominum.

B *Causa necis eritis.*] שחתם id est, Interficietis, corrumpetis, deuastabitis, sicut prudentissime interpretatus est Hieronymus. At Septuaginta paulo secus καὶ ἀνομήσετε εἰς ὅλην τὴν συναγωγήν, id est, & delinquetis in totam multitudinem hanc. Nam hòc non repræsentat necem illam, ac ruinam & vastitatem, sed potius delictum. Innuiturq; ex eo, offensuros eos esse omnem multitudinem, cùm ad interitum & cladem pertineat.

Paruulis nostris vrbes.] Consuetus error apud Septuaginta, pro paruulis supellectilem ponentes, καὶ πόλεις ταῖς ἀποσκευαῖς ἡμῶν, id est, Et vrbes supellectili nostræ.

Nos autem armati & accincti.] חשים, id est, festinantes, prõpti: vnde & sensum appellant Hebræi, חוש à continua motione, quòd non sit aliud sensus, quàm quidam continuus motus, ac viuacitas, quæ in motu consistit: hoc vltimum omiserunt Septuaginta. חוש. Sensus.

Ante filios Israël.] Elegantissime Septua. vno nomine, προφυλακή, id est, prima acies, primi custodes. Vno enim verbo exprimere non possumus.

Dixeruntque filij Gad.] Obseruatione dignum hoc loco apud Hebræos existimo, quoniam nomen pluralis numeri, cum voce verbi singulari construitur, quod perraro fit. Et confirmat eam sententiam, qua diximus Elohim, id est Deos, construi cum voce verbi singulari, qua dicitur, dij creauit, eóq; significari tres personas, licet vnico verbo includantur. Ostẽdiq; hoc etiam ex consuetudine loquendi Hebræorum posse. Hoc enim loco habetur ויאמר בני גד ובני ראובן hoc est, Et dixit filij Gad, & filij Ruben: pro eo quod dicendum esset, & dixerunt: atque hoc annotari vehementer velim. Dixit filii Gad, singulare, pro plurali.

C *Præcepit ergo Moyses.*] Nihil dissentit ab Hebraico, ויצו להם id est, & præcepit eis, quod postea repetitur, & dixit ad eos, Atque illud est præceptum. Septuaginta vero hoc in aliam sententiam acceperunt, putantes illud, præcepit, significare potius præfecit, constituit, hoc modo, καὶ συνέστησεν αὐτοῖς μωϋσῆς ἐλεάζαρ τὸν ἱερέα, καὶ ἰησοῦν υἱὸν ναυῆ, καὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν πατριῶν, hoc est, Et præfecit eis Moses Eleazarum sacerdotem, & Iosue filium Naue, & principes familiarum. Verum hæc, vt dixi, non est sententia, & non hoc dicitur. Fefellit eos, quia separatim ponitur, præcepit, & dixit.

Inter vos habitandi accipiant loca.] Huc adiecta est in codicibus Septua. tota hęc periodus. Si, inquit, armati vobiscum transire noluerint, διαβιβάσετε τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν, καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν πρότερα ὑμῶν εἰς γῆν χαναάν, hoc est, Transportate supellectilem eorum, & eorum vxores & pecora ante vos in terram Chanaan. Quæ clausula hoc loco non habetur, adiecta fortasse ex alio loco, aut ab ipsis interpretibus studiose addita, vt explicarent, quæ sibi viderentur. Sed an recte factum sit, non affirmo.

Per circuitum.] בגבלת, id est, in confiniis, in terminis, in vltimis locis. Vrbes, inquit, quæ vltimis in locis regionis erant positæ: quanquam additur, סבב id est, per circuitum. Septuaginta ferè & ipsi idipsum significant, sed aliis verbis, σὺν τοῖς ὁρίοις αὐτοῖς, id est, vnà cum ipsis finibus.

Iegbaha.] Hoc Septuaginta non vrbis esse nomen existimarunt, sed verbum potius.

Nam Gaba exaltare significat,& Ghebah collis dicitur. Itaque verterunt, καὶ ὕψωσαν αὐτάς, D
id est, Et exaltarunt ipsas, loco eius quod vertit noster interpres legbaha. Sed ipsæ litteræ eos docere debuerant, littera enim finalis, he, nomen fœmininum esse demonstrat. Deinde nescio quo modo non viderint non esse vocem pluralem, neque posse interpretari exaltarunt, sed potius exaltauit mulier: nam vox fœminina est.

Porrò filij Machir.] Septuaginta nec de pluribus scribunt filiis Machir, cùm Hebraice scriptum sit, בני מכיר id est, filij Machir, & eius quem ponunt, nomen etiam explicant, quod non fit in contextu Hebraico, καὶ ἐπορεύθη οὖρ υἱὸς μαχείρ, id est, Et profectus est Vr filius Machir. Sed per errorem positum esse Vr existimo, cùm de pluribus sit hoc intelligẽdum, imò omnibus filiis & natis ex stirpe Machir.

CAPVT XXXIII.

IVxta castrorum loca.] Hæc omnia posita sunt ad explicationem huius vocis Hebraicæ מוצאיהם hoc est, Egressiones eorum. Descripsit inquit, Moses egressiones, aut eorum mansiones, dum è castris egrederentur, describebat mansionem præteritam: quod non vsque adeo perspicue reddiderũt Septuaginta, καὶ ἔγραψε μωυσῆς τὰς ἀπάρσεις αὐτῶν, id est, descripsit Moses castrorum motiones. Sic enim necesse est interpretari ἀπάρσιν à verbo ἀπαίρω, id est soluo, tollo, solum verto.

Manu excelsa.] ביד רמה, id est, in manu excelsa, elata: hoc est, hostium maximo terrore. Magno apparatu, admiratione omnium maxima, quæ omnia sub locutione Hebraica significantur. E

Exercuerat vltionem.] שפטים, id est, iudicia: iudicauerat enim de diis Ægyptiorũ vt perderentur. Ad quorũ inuocationem creduntur magi suas perfecisse incantationes: verum Deus de ipsis, iuxta eorũ mendacem naturam iudicauit, meritisq; addixit suppliciis, ac dedecori, vt ostenderentur non esse dij. Dicunt etiam nonnulli hoc ad cornigerum Hammonem pertinere, quem Ægyptij honore præcipuo venerabantur, ad cuius diuinitatem infringendam, Deum Hebræis agnum comedere iussisse, vt commonstraret eum non esse Deũ, quem Hebræi absumerent. Verum hoc nescio an verum sit. Euangelium aperte protestatur, agnum in figuram esse immolatum, vt eo, verus agnus immolandus significaretur, non vt dij Ægyptiorum eo infringerentur, ac mystice significarentur. Sed puto ad aliud pertinere cùm dicitur, In Deos eorum exercuisse vltionem. Et quoniam nõ explicatur in sacris litteris, possumus sapienter inquirere, non temere nostras cogitationes asserentes, sed eas veris comprobationes munientes. Septuaginta & ipsi vltionem interpretantur, ἐν θεοῖς αὐτῶν ἐποίησε τὴν ἐκδίκησιν, id est, In diis eorum fecit vltionem.

Hāmon cor niger Ægyptiorũ.

Quæ est in extremis finibus.] בקצה המדבר. Hoc est, In fine solitudinis: quod Septuaginta longe secus interpretati sunt, propter vocabuli ambiguitatem: nam קצה aliquando extremũ, aliquando partem significat, sed eam partem, quæ denotat extremitatem, id est, detruncationem, abscisionem. Ergo Septuaginta sic vertunt ὅ ἐστι μέρος τι τῆς ἐρήμου, id est, quæ est quędam pars solitudinis. Sed dicendum esse, non partem, sed finem, indicio est omnis locus, vbi eius vocis vsus incidit, vt illud: Finis omnis carnis venit, vbi est præsens vox קץ. Et paulo F
post, בקצה ארץ אדום, id est, In fine terræ Edom, quod Septuaginta, καὶ πλησίον τῆς γῆς ἰδούμ, verterunt, id est, propè terram Edom, aliaq; id genus innumera.

In mara.] Septuaginta vocis interpretationem posuerunt, καὶ παρενέβαλον ἐν πικρίαις, id est, Et castrametati sunt in amaris aut amaritudinibus. Sic enim eum locum Hebræi vocarunt, ab aquarum amaritudine.

Septuaginta palmæ.] Nihil refert quòd Septuaginta scribant, στελέχη τῶν φοινίκων, id est, trunci palmarum, aut stipites, cùm Hebraice in contextu non habeatur, ad explicationem enim additum est.

Confringite titulos.] מצבתם, id est, delubra eorum: vbi diis suis orationes faciebant, vt interpretatur Chaldaica æditio, בית סגודיהון id est, Domum orationis, aut genuflexionis eorum. Vel titulos, hoc est, aceruos lapidum super quos adorabant, vt interpretatur Rabbi Salomon. Sicut varia erat earum gentium superstitio, à dæmonibus reperta, atque ideo plerunque irrationabilis. Septuaginta quoque recte & secundum æditionem Chaldaicam interpretantur τὰς σκοπιάς, id est, speculas eorum, locos extantes, alij dixerunt spectacula in lapidibus exsculpta.

Statuas comminuite.] צלמי מסכתם, id est, Imagines conflatorias, aut æreas, aut fusas ad caminum, & id genus, quę fiunt multis argenteis, aut aureis rebus in vnũ conflatis, & per ignẽ liquefa-

A liquefactis:quod & præclare Septuaginta, καὶ πάντα τὰ εἴδωλα χωνευτὰ αὐτῶν, hoc est, Et corũ simulachra, ad fornacem fusa. Ita enim necesse est χωνεύω interpretari.

Et omnia excelsa.] במותם, id est, excelsa. Quod & de collibus, æditisque locis potest intelligi, vbi diis suis lucos consecrabant, in eorumq; medio delubra statuebant, ibiq; eos venerabantur: aut certe refertur ad columnas excelsas, super quas idola ponebant in æditissimo loco, vt inde dii conspicerentur, & ab omnibus adorarentur, venerabilioresq; viderentur: hoc postremum senserunt Septuaginta, transferentes, πάσας τὰς στήλας αὐτῶν ἐξαρεῖτε, id est, Et omnes columnas eorum auferte, quod & eo comprobatur. Dicitur enim hic in contextu, Excelsa eorum confringite, Hebraice תשמידו. Confringere vero de collibus ac lucis non diceretur: quamobrem videtur ad columnas, signa, titulos, vbi Deorum essent erectæ imagines omnino pertinere. Quod vero Deos in cacumine mõtium colerent, manifestum est Deuteronomij cap. xij. Vbi Deus præcepit Hebræis, vt cùm ad terram promissam peruenissent, omnes locos idololatriæ destruerent, vbi sic ait, Destruite, inquit, omnes locos, vbi gentes adorant אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן, hoc est, Deos suos super mõtes excelsos & colles, & sub omni arbore virenti.

Erunt vobis quasi claui.] לשכים, Quod etiã Hebræi clauos interpretantur. Per aliud enim notius exponens Rabbi Salomon ait, erunt vobis לצנינים, id est, in clauos, aut tanquam claui. Nec absunt ab hac sententia, & Septuaginta, ἔσται σκόλοπες ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν, id est, erunt stimuli, cruces, in oculis vestris.

B *Et lanceæ in lateribus.*] לצנינים, id est, In spinas, vt exponunt Hebræi, Rabbi enim Salomõ exponens hoc, scribit, erunt vobis in spinas, vt sepiant, & egrediendi & ingrediendi facultatem vobis adimant. Regio vestra circumuallabitur his hostibus, vt vos egredientes extra vestros limites ilico excipiant. Videtur autem & idem innuere Hieronymus, licet aliis verbis, in qua re etiam Septuaginta secutus est, qui & ipsi καὶ βολίδες ἐν ταῖς πλευραῖς ὑμῶν, id est, Et iacula, aut lanceæ erunt vobis ad latera.

Et aduersabuntur vobis.] וצררו אתכם, id est, Et affligent vos, angent, vexabunt, hostiliter in cunctis se gerent, & inimicabuntur vobis, vt ipse noster interpres reddidit, & Septuaginta quos sequutus est, καὶ ἐχθρεύσουσιν ὑμῖν, id est, Et inimici vobis erunt, atque ita vere accidisse postea cognitum est: nam quos in acquirenda terra reliquissent, hi & ad idololatriam, & ad pessimos quosque ritus ac mores eos pellexerunt: ex quo & illud consequebatur, vt à Deo derelicti, miserabiliter ab eisdem affligerentur, quos corruptelarum & impietatum magistros habuissent. Ita verbum domini manet in æternum, nec vlla potest ratione immutari, *Esa. 40.*
quia firmissima est rerum, cum suis causis apprensio, & expressio, quæ sensim per suos ordines explicatur.

CAPVT XXXIIII.

Pars meridiana.] פאת נגב, Hoc est, ora, extremitas, terminus meridionalis, seu à meridie: nam pars meridiana de confinibus ac terminis, nõ fortasse intelligeretur, quanquam & Septuaginta in eum modũ transtulerint, καὶ ἔσται ὑμῖν τὸ κλίτος τὸ πρὸς λίβα,
C id est, Et erit vobis latus, quod ad meridiem vergit. Potest etiam stare sententia Hieronymi, propter vocis multiplex significatum.

Per ascensum Scorpionis.] Similitudo est. Flectentur inquit termini sicut flectuntur in gyrum Scorpiones: nec loci nomen est, vt existimarunt Septuaginta, sed quædam vt dixi comparatio, quibus libenter sacra scriptura vtitur. Itaque Septuaginta arbitrati nomen esse loci, ipsum Scorpionis nomen pro loco posuerunt κυκλώσει ὑμᾶς τὰ ὅρια ἀπὸ λιβὸς, πρὸς ἀνάβασιν ἀκραβὶν, id est, Et circumscribet vos termini ab Aphrico, ad ascensum acrabin. Acrabin vero Scorpiones Hebraice vocantur, miror profecto hunc *Acrabim*
lapsum. *scorpiones.*

Ad montem altissimum.] הר ההר, id est, Hor montem, de quo sępe retrodictum est. Omittitur etiam eius montis nomen apud Septuaginta, propter vocis similitudinem, quæ est inter hor & oros. Ideo scriptores putarunt redundare hor, quasi esset vna syllaba nominis oros, eamq; extra contexum eiecerunt.

Ad mare cenereth.] Mos sacrarum litterarum est, vt omnem aquarum collectionẽ mare *Omnis a-*
appellent. Itaque existimo hunc esse lacum, quem nos corrupte vocamus stagnũ genaza- *quarũ colle*
ret, cùm cinnereth dicendum sit, vt ex isto loco docemur: neq; mare erat, sed lacus. Atque *ctio mare*
hoc etiam hic innuitur: nam mare ipsum, vocatum est mare magnũ. Lacus autem & stagnũ *Hebr.*
mare simpliciter. Nihil ergo refragatur, ne non credamus esse hoc, stagnum genezeret. *Lacus genezereth.*

Suóque nomine res esset appellanda, vt à rebus tam sacris, non modo rerum, sed etiam verborum absit corruptela. D

CAPVT XXXV.

Mille passuum spatio.] Sicut habet & Hebraicum, אלף אמה סביב id est, Mille cubitos, aut mille passus per circuitum. Qui numerus deprauatus apud Septuaginta legitur ἀπὸ τοίχους τῆς πόλεως, καὶ ἔξω δισχιλίους πήχεις κύκλῳ, id est, à muro ciuitatis, & extra, bis mille cubitos per circuitum. Redundat ergo dimidium, hæc enim mésura erat qua ea loca per circuitum excurrebant, qua vero à muris ciuitatum recedebant, duo millia passuum. Atq; hæ duæ dimensiones expresse ponuntur in Hebraico. Præcipitur ergo vt bina millia ab vrbe distarent, mille vero per circuitum tenderentur.

Cognatus occisi.] למקלט מגאל, Hoc est, in refugium à redimente: vt possit inquit esse refugium is locus ab eo qui sanguinem redimit, quem Hieronymus vult esse cognatú & affinem occisi. Sicut etiam sentiunt Septuaginta φυγαδευτήρια ἔσονται ἀπὸ τοῦ ἀγχιστεύοντος τὸ αἷμα, Hoc est, Refugia erunt, ab eo qui propinquus est sanguini. Sentētia quidem eadem est, sed non eisdem verbis transfertur. Is ergo qui sanguinem redimit, id est, vltor, non solum propinquus, sed quilibet etiam alius esse potest: ideo rectius paulo post eum vocauit Hieronymus sanguinis vltorem.

Si quis ferro percusserit.] בכלי ברזל, Hoc est, cum instrumento ferreo: qua voce non solum instrumentum significatur, verum etiam vas: quo factum est, vt non tam proprie verterint Septuaginta ἐὰν δὲ ἐν σκεύει σιδήρου, Si autem vase ferreo quis percusserit: quanquam τὰ σκεύη, E aliquando arma denotat.

Hæc sempiterna erunt legitima.] לחקת משפט, id est, In statutú iudicij, per cognationes vestras: quod cùm sit elegantissime explicatum ab Hieronymo: à Septuaginta tamen, aut obscure, aut in aliam sententiam est versum εἰς δικαίωμα κρίματος, id est, in iustificationé iudicij. Atq; hoc est quod sæpe admonuimus, tantú differre inter nostram hanc & Septuaginta æditionem, quantum inter solem ac lunam. Quod facile erit cuique videre, qui voluerit.

Homicida sub testibus.] Et hoc elegantissime & ad nostram linguam ab Hieronymo, verbis etiam paucioribus, quàm in Hebraico inueniatur, translatum. Vocauit enim homicidá, quem contextus Hebraicus, כל מכה נפש id est, Omnis percutiens animam. Quod si ad verbú reddidisset interpres, præter ipsam absurditatem, fuisset etiam obscurissimum. Audi enim Septuaginta, qui ad verbum transtulerunt πᾶς πατάξας ψυχὴν διὰ μαρτύρων, id est, Omnis percutiens animam per testes. Quis autem hoc, nisi maxime assueuisset, intelligere potuisset? résq; aperta est. Certú vero est, hoc loco percutere animá, sumi pro eo quod est interficere.

Ad vnius testimonium.] Hoc quoniam paulo diuersius fortasse videretur, Hebraica ponentur. ועד אחד לא יענה בנפש למות Hoc est, Et testis vnus non respondebit, in animam ad moriendum, id est, vnus testis non poterit contra quenquá se testem exhibere, vt condemnetur. Dicitur ergo de teste, non ipsa lege, quanquam & ad legem pertineat, id est, non modo vni testi prohibetur ne id faciat, sed etiam legi ne fieri permittat. Hieronymus ad legem respexit. Dicútur autem hæc Hebraice, plurimis verbis, superuacanee inculcatis, sed in laudatissimam breuitatem ab interprete redactis. F

Exules & profugi.] Etiam hic præcipitur, ne precium suscipiant ab his, qui ad vrbes illas profugissent, vt eo se redimerent, & ad suas sedes reuerterentur. Deinde & illud, ne ab his etiam precium sumerent, qui quenquam interfecissent, & se ad vrbes illas vellent conferre, eámque facultatem precio emerent: atque hoc innuitur in contextu Hebraico & Græco, ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו id est, Et non accipietis precium ad effugiendum ad vrbem effugij eius. Propterea & Græce: οὐ λήψεσθε λύτρα τοῦ φυγεῖν εἰς πόλιν, Hoc est, Non accipietis pretium ad effugiendum ad vrbem.

Ne polluatis terram.] ולא תחניפו. Et non polluetis terram, non contaminabitis. Nihil ergo ab Hebraico dissentit, sed Septuaginta nescio quo verbo, id reddiderunt οὐ μὴ φονοκτονήσητε, id est, non perimetis, non trucidabitis terram: nam quid aliud significat φονοκτονέω, cùm à φόνος, id est cæde ducatur, & κτείνω, interficio.

CAPVT XXXVI.

Iobilæus vnde dictus.

Et cum iobilæus.] Iobilæum appellari à verbo Hebraico יובל quo sonitus cornu significatur, nemo ferè est, qui nesciat. Quinquagesimus enim annus, Iobilæus vocatus est, quòd in eo cornua perstreperent, per omnes vrbes Israël, vt tépus adesse significaretur. Totusq; ille clágor & buccinatio, Iobilæus Hebraice vocatur. Quáobré cú hęc vera sit ra-

A sit ratio, qua Iobilæus vocatur, miror Septuaginta, quòd alio modo id vocabulum transtulerint, scilicet ἄφεσιν, id est, remissionem: non alia de causa, quam quia anno Iobilæi, omnes possessiones cuiuis locatæ, ad suos redibant dominos, & quasi auferri videbantur. Iugum quoque seruile auferebatur, captiui relaxabantur, carceres aperiebantur. Eratq; is redemptionis annus: sed ea non est vocis proprietas: neq; tam facile cognitu esset omnibus, quid sibi vellet ἄφεσις, & in alium sensum interpretaretur. A Iobilæo quidam duci putant iubilare, quasi strepere, lætari, ac vociferari. Id quod Græcis est ἀλαλάζειν. Verum etiam Latini vsi hac voce sunt, videlicet iubilo, à quo & eiusdem vocis verbum. Sed non significatur eo illa lætitia, quam innuit hoc verbum ecclesiasticum. Dicit enim Augustinus iubilare proprie beatissimarum esse gentium, & gaudiis diuinis perfusarum. Itaque proprie in cælo iubilare inueniri, non terris. Potest igitur iubilare, & Hebraicum esse, & Latinum. Iubilare. ἀλαλάζειν.

DEVTERONOMIVM.

CAPVT I.

IN SOLITVDINE *campestri.*] במדבר בערבה, id est, In deserto, in campo, in planicie: in qua voce conuertenda, eodem lapsu
B ceciderunt Septuaginta, quo & superius: qui putarunt haraba, scilicet planiciem esse hereb, id est vesperum. Cum maxima sit in scriptura, ac multis aliis differentia. Itaq; hunc locum ita reddiderût ἐν τῇ ἐρήμῳ πρὸς δυσμαῖς, id est, in deserto ad occasum. Quē vero sensum habere potest hic ad occasum, aut quamobrem ponitur?

Ex Asaret.] חצרות, id est, Chazerot. Quo nomine etiam villę significantur. Sed hic loci propriū videtur esse, nam & multis ante locis habita de eo loco mentio est. Quare Septuaginta non adeo proprie verterût hoc, καὶ αὐλῶν, id est, Et tibias. Lapsus autem is ex eo accidit, quia Chazar clangere tuba significat, atq; inde duci putarunt Chazarot: quod certe minime verum est. Non enim ab eo verbo eiusmodi nomen deductum vsquam reperimus. Præterquam igitur quòd erratur, dum proprium nomen non existimatur, accedit etiam, quòd neq; vere de nominis etymologia diiudicatum est. Æditio Chaldaica vertit hunc locum, בחצרות ארגיזו על בשרא, id est, in Chazarot, murmurarunt propter carnes.

Vbi auri plurimum est.] ודי זהב, id est, Et sufficientia auri: aut, auri copia. Appellatum vero eum locum eo nomine Chaldaica docet æditio, quod vitulum ibi conflatilem confecerint Hebræi, collecta maxima monilium, torquium, craterarumq; aurearum copia: quanquam non videatur Chaldæus interpres locum interpretari, sed potius scribit eos esse a Mose re-
C prensos, quòd aureum vitulum fecissent. Sic enim legitur, & reprendit eos, על דעבדו עגל דדהב, Hoc est, Propterea quod vitulum aureum fecissent. Huc ergo & Hebræi pertinere asserût, quod dicitur, vbi auri est plurimū, id est, vbi eos coarguit, propter auri copiam, siue reprensurus esset propter hoc ipsum. Verum in his argutiores esse vitium penè sit.

Et Libani.] Miror cur hoc Septuaginta transferant ἀντιλίβανον, id est, antilibanum. Solū enim libanum in contextu ponitur.

Negocia vestra & pondus.] טרחכם Hoc est, Laborem, aut defatigationē vestram, qua, scilicet me defatigatis. Septuaginta verbo obscuro & non tam proprio id explicuerunt τὴν ὑπόστασιν ὑμῶν, id est, hypostasin vestram: credo eos velle intelligere τὴν ὑπομονὴν, id est, patientiam, sustinentiam, vt mihi fingam vocem inusitatam. Appellatur itaq; labor Hebraice tarach. Quod vt infinita alia, sic & ipsum Græcos vsurpasse arbitror, & esse id quod dicitur ταραχὴ, id est, tumultus, defatigatio, strepitus. ταραχὴ

Quorum conuersatio sit probata.] Hoc explicandi gratia ab ipso est interprete additum, cùm in contextu nihil eiusmodi sit. Verum existimo eum exposuisse aliis verbis, hanc sententiam scilicet, וידעים לשבטיכם id est, & cognitos per tribus vestras. Hoc autem modo intelligitur, Eligite per tribus vestras, viros sapientes, prudentes, & perspicaces, ac peritos. Quamobrem ידוע hoc loco non est passiua vox, neque eum significat qui cognitus est, sed qui scit, qui cognoscit, qui peritus est. Sicut optime & Septuaginta reddiderūt,

ἄνδρας, σοφοὺς, ἐπιστήμονας, συνετοὺς, id eſt, viros ſapientes: cui reſpondet Hebraicum חכמים D
ſcientes, cui correſpondet, נבונים Deinde perſpicaces, aut intelligentes, cui reſpŏdet, ידעים
quare actiua vox eſt.

Nec accipietis cuiuſquam perſonam.] Deeſt hoc quod & à Septuaginta eſt omiſſum. Paulo enim ante præcepit, ne faciē cuiuſquam in precio haberent, ne ex vultu iudicarent, ne perſonarum varietatem in iudicio diſtinguerent. Nunc autem præcipit, לא תגורו מפני איש Hoc eſt, nolite pauere à facie cuiuſquam: quæ & vna cauſa eſt, vt iudicium deprauetur, minas, ſcilicet præpotentum formidare. In huius ſententiæ locum, hanc poſuerunt Septuaginta οὐ μὴ ὑποστείλῃ πρόσωπον ἀνθρώπου, id eſt, ne deprimas faciem hominis. Quod certè paulo ante dictum eſt, neque fuerat hic repetendum.

CAPVT II.

Nouit iter tuum.] Non aliter habent Hebraica, ידע לכתך, id eſt, Cognouit iter tuū, aut inceſſum tuum. Verumtamen neſcio quamobrem Septuaginta, & tempus, & perſonam immutarunt διάγνωθι πῶς διῆλθες τὴν ἔρημον τὴν μεγάλην, Hoc eſt, cognoſce, perpende, quomodo pertranſieris ſolitudinem magnam. Ecce ſentētia penitus variata eſt, neque mihi conſtat, cui tanti errati cauſam debeam adſcribere.

Nihil tibi defuit.] Et iſtud poteſt abundè teſtari, quantum noſtra æditio cæteris ſit præferenda: nam is locus cùm fuerit vertendus, vt noſter indicauit interpres, Septuaginta propterea quòd penitus Hebraicam phraſin non variant, obſcuriſſimam fecerūt æditionem. Sic enim habet Hebraicum. לא חסרת דבר Hoc eſt, Non eguiſti verbo: vbi verbum pro re po- E
nitur, de qua re ſæpius ſcripſimus. Septuaginta οὐκ ἐπεδεήθης ῥήματος, Hoc eſt, Non indiguiſti verbo, cùm dicendum fuerit, non indiguiſti cuiuſquam, vel non defuit tibi quicquam. Verbum enim hoc loco, nemo apud Græcos pro re ſumendum eſſe arbitraretur.

Quaſi gigantes.] Miror Septuaginta quòd vocem Hebraicam qua ſignificantur gigantes, nihil omnino immutarunt. ῥαφαεὶν λογισθήσονται καὶ οὗτοι, id eſt, Rephain reputabuntur
Rephaim, & hi. Rephain vero gigantes Hebraice vocantur, quos Chaldaica æditio vocat & ipſa
Gigantes. ,גבריא id eſt, Gigantas, qui poſt Noë, iterum ſuſcitati ſunt, & in multis terrarum partibus tam prodigioſa gens repullulauit, maximè in his locis, de quibus hic fit mentio, vbi etiam tempeſtate Dauid gigantes inueniebantur. Ab his natæ ſunt omnes fabulæ apud Græcos, propter famam & nomen gigantum, & propter vetuſtatem. Non enim fuit difficile, vt multa mentirentur poſteri de gigantibus, propter temporum longinquitatem, quæ vetuſtati & venerationem adhibet, & ſub ea facilius mendacia teguntur. Fiuntq; poſteris credibiliora, quia remotiſſima ſunt, & diiudicari non poſſunt. Clarum igitur eſt, hoc toto capite teſtimonium de gigantibus, nec aliæ gentiū deſiderandæ ſunt hiſtoriæ, quæ omnes inueniuntur his ſanctis litteris multo tempore poſteriores, ſint quantumlibet vetuſta quæ ab illis proferuntur.

Hodie incipiam dare terrorem.] Etiam hanc vocem non videntur ſatis Septuaginta intellexiſſe, in qua & tempus & perſonam immutarunt. Quis enim apud Hebræos vel mediocriter eruditus inuenitur, qui neſciat אחל vocem futuram eſſe à verbo, החל id eſt, Cœpit: F
at Septuaginta faciunt hanc vocem imperatiui ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἐν ἄρχου δοῦναι τὸν τρόμον σοῦ, καὶ τὸν φόβον σοῦ, Hoc eſt. Hodie incipe dare terrorem & formidinem tuam: quaſi eorū eſſet hoc poſſe facere, & non magis ipſius Dei, atque ita tota ſententia peruertitur. Hæc certe, ſine culpa diſſimulare non poſſumus: nec propter ſummam, quam Septuaginta viris illis habere debemus reuerentiam, non hæc adducenda ſunt.

Viris ac mulieribus & paruulis.] Hoc tandem loco reſipiſcunt Septuaginta, taf, non iam ſupellectilem vertentes, ſed filios. καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, Hoc eſt, Et filios eorum. Quamobrem miror cur & in cæteris non ſit id ab eis animaduerſum.

Non reliquimus quicquam.] ,שריד id eſt, Reliquias, nihil quod ſuperſtes foret. Verum Septuaginta neſcio cur ſic verterint οὐ κατελίπομεν ζωγρίαν, id eſt, non reliquimus captiuum. Cùm vox Hebraica ad omnes reliquias, non tam hominum, quàm rerum reliquarum pertineat.

CAPVT III.

Omnes vrbes quæ ſunt in planicie.] ,כל ערי המישר id eſt, omnes vrbes Miſhor, quo nomine putauit Hieronymus planiciem intelligi, nam Iaſhar, rectum planúmque ſignificat, vnde Miſhor rectitudo, æquor, planicies. At Septua. nomen eſſe loci ſunt arbitrati, & quia proprio locorum, vrbiumq; nomina, non poſſunt aliter transferri, immutatū manet

hoc

A hoc apud eos πᾶσαι πόλεις μισώρ, omnes vrbes Mishor. Quid autem sit verisimilius, dicerem vtrunque nos existimare posse. Aeditio Chaldaica, vt proprium loci nomen interpretatur משרא nihil Hebraica voce immutata.

In Rabath filiorum.] רבת. Videtúrque esse loci proprium nomen, quod non videntur sensisse Septuaginta. Rabath vero etiam si loci nomen non esset, nequaquam tamen significaret, quod putarunt Septuaginta. Eius enim significatio esset, multa, vel copiosa. Hi vero ἰδοὺ αὐτὴ ἐν τῇ ἄκρα τῶν υἱῶν ἀμμὰν, Hoc est, Ecce ipse lectus in cacumine filiorum Amman. En Rabath verterunt cacumen, quod Hebraice significat copiam. puto vero potius esse vrbis nomen.

Vocabatur terra gigantum.] Placet hoc magis, quod Hieronymus verterit per præteritum, quàm vt in futurum spectaret, vt vertunt Septuaginta, Mos enim est linguæ Hebraicæ, quod sæpius admonuimus, vt quoniam præterita imperfecta apud eos non inueniuntur, substituant in eorum locum futura: igitur hoc loco יקרא ארץ רפאים. Hoc est, Vocabitur terra gigantum: existimandum est esse positum, pro eo quod est, vocabatur: Septuagintáque non secundum morem huius linguæ reddidisse, λογισθήσεται γῆ ῥαφαΐν, id est, Terra gigantum reputabitur. Et quoniam alibi diximus, & dicturi sumus de hac re, non plura nunc ad comprobationem adducentur.

Et planiciem solitudinis.] Quam male non sua voce reddiderunt Græci interpretes καὶ ἡ ἀραβὰ καὶ ὁ ἰορδάνης, Et haraba & Iordanis: nam haraba planicies, & solitudo Hebraice vo-
B catur, dictúmque aliàs de eo est.

Et terminos cenereth.] Quod nomen corruptius, nunc quoque, quàm supra apud Septuaginta legitur ἀπὸ μαχαναρὲθ, Hoc est, à Machenereth: nam in Hebraico, hoc loco Mem addita, non est de nominis essentia, sed præpositio est, ab, vel de. Quare male nomini adiuncta est, quasi eius prima sit syllaba.

Vsque ad radicem montis Phasga.] Nomen radicis nescio qua causa, Septuaginta tanquam alicuius loci proprium nomen, noluerunt interpretari ἀπὸ ἀσηδὼθ τὴν φασγά. id est, Ab Asedoth Phasga: at Asedoth nomen radicis est, à sua voce simplici אשד esed, quod radicem significat. Neque vehementer miramur hoc, cùm alia quàm plurima eiusmodi errata in Græcorum inueniantur codicibus.

Oculi tui.] Sicut habet Hebraicum עיניך oculi tui. Quod male in Græcorum codicibus legitur οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν. id est, oculi vestri, nisi alia ratione hanc varietatem tueamur: nam cum Iosue illi erat sermo.

Iratúsque est dominus.] ויתעבר, id est, Iratus est, accensus est. Infinitáque sunt exempla, quæ ab his etiam afferuntur, qui apud Hebræos dictionaria conficiunt. Quare cùm ea sit verbi significatio, non recte vertitur apud Septuaginta καὶ ὑπερεῖδε ἐμὲ κύριος ἕνεκεν ὑμῶν, id est spreuit me dominus propter vos.

CAPVT IIII.

C QVam ego hodie proponam.] נתן לפניכם id est, Quando coram vobis: vt non respiciat in futurum, sicut & Septuaginta ἃ ἐγὼ δίδωμι ἐνώπιον ὑμῶν σήμερον, Hoc est, Quam ego do coram vobis hodie. Illud autem est prudenter à nostro interprete factum, quod dare verterit in id quod est ponere, nam & illud significat dare apud Hebræos, vt est ille locus. Posuítque ea in firmamento, vbi Hebraicè esset dicendum, dedit.

Ardebat vsque ad cælum.] עד לב השמים. id est, Vsque ad cor cæli, vsque in cæli meditullium, vsque in penitissimas cæli partes: omissúmque fortasse cor est à Septuaginta & Hieronymo, propter metaphoræ vehementer alienam similitudinem.

Et nubes & caligo.] Additur huic à Septuaginta φωνὴ μεγάλη, id est, Voce magna, quod certè est aliunde sumptum. Neque tam magni refert, esse hic adiectum, quod esset alibi magnopere cauendum.

Et ostendit vobis pactum suum.] ויגד id est, Et annunciauit, vt spectet ad vocẽ, non aliud. Sicut & Septuaginta καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν τὴν διαθήκην, Hoc est, Et annũciauit nobis testamentũ.

Quæ creauit dominus Deus tuus.] חלק id est, Distribuit, diuisit, vt vna quæque stella sua esset regione posita, terrísque inseruiret. Distributáque sunt toto cælo sydera, vt omnibus gentibus lucem exhibeát: multáque sunt astra, quæ nostro hemisphęrio nunquam se ostendant. Potest etiam & de Sole ac luna intelligi, qui omnibus gentibus distributi sint, per accessum atque recessum, vt quælibet regio suum ver, hyeméque & æstatem habeat, suas mutante Sole vicissitudines. Dicitur ergo distribuit, siue diuisit, non autem creauit: quem-

admodum habent & Septuaginta ἃ ἀπένειμε κύριος ὁ θεός σου, id est, Quæ distribuit dominus Deus tuus. D

Propter sermones vestros.] על דבריכם Mos est Hebræis, vt præpositionem על, quæ, supra, aut propter significat: addant voci דבר Hoc est, verbo, aut rei, & loco aduerbij totum proferre, neque resolui debet apud nos & Græcos in id quod est, propter verbum tuum, aut sermonem tuum: sed propter te. Quare & hoc loco erat dicendum, propter vos, non sermones vestros, ne in errorem laberemur: minus etiam Septuaginta hanc consuetudinem animaduertunt καὶ ὁ κύριος ὁ θεὸς ἐθυμώθη μοι περὶ τῶν λεγομένων ὑφ' ὑμῶν, Hoc est, Et dominus Deus iratus est mihi, ob ea quæ dicebantur de vobis: sed veritas habet, vt nos diximus.

Humus, Terra. *In hac humo.*] בארץ הזאת, id est, In terra ista, ne quid falsi suspicaremur. Humus enim potius ipsam terræ qualitatem repræsentat: at terra, hoc loco & alibi, pro regione sumitur. Septuaginta quoque non humum verterunt, ἐγὼ γὰρ ἀποθνήσκω ἐν γῇ ταύτῃ, Hoc est, Ego enim morior in terra hac.

A summo cæli vsque ad summum eius.] ולמקצה השמים ועד קצה השמים, Hoc est, A fine cæli, vsque ad finem cæli, a loco vbi terminus cælo est, vsque ad alterum terminum. Interroga & perquire inquit ex omnibus gentibus incolentibus à cardine mundi, vsque ad alterum cardinem: Ab vno ad alterum verticem. Erat autem obscurior sententia in nostra æditione, locus vero vt nos diximus verti debet. Imitatus est autem Hieronymus Septuaginta ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ οὐρανοῦ, ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, Hoc est, Ad summum cæli, vsque summum eius. Ex quibus verbis difficile est vllum sensum elicere. Error ex eo accidit, quia quod erat finis, terminum verterunt. Nobis autem non omnis terminus est summum. Et potest in aliquo esse finis: vbi non sit summum. Finis enim nostri corporis etiam pedes sunt: quæ pars absurde summum vocaretur. Summum ergo pro extremitate positum est, extremitate dico Ortus, & Occasus: Septentrionis, & Meridiei. E

Summum pro extremitate.

Audisti & vidisti.] Veri est simillimum, non vertisse Hieronymum & vidisti: sed, & vixisti. Facilis enim est ab vno ad alterum lapsus, & ipse noster interpres ab Hebraica veritate & Septuaginta minime dissensisset. Est ergo dicendum audisti, & vixisti, vt habent Hebraica שמעת אתה ויחי, id est, audisti tu, & vixisti: licet mutetur tempus. Septuaginta quoque, ἀκήκοας σύ, καὶ ἔζησας, id est, audisti, & vixisti. Id enim fuit prodigium, vt mortales aures, vocem diuinam exaudirent, & subito pauore non exanimarentur propter vocis magnitudinem, & insolitum clamorem. Simul quòd mortali, diuini numinis aduentus, sensum ac vitam sæpenumero eripit. Præsertim si fiat, vt in monte illo accidit: ideo formidabant filij Israëlis, mortémque si accederent, se incurrere credebant.

Tunc separauit.] Etiam iste locus potest aperte id ostendere, quod sæpius diximus, futura pro præteritis imperfectis in lingua Hebræa vsurpari. Est itaque hoc loco futurum אז יבדיל id est, tunc separabit: vice præteriti tamen ponitur, vt ipsa indicat sententia. Hunc loquendi morem omnes obseruare velim. Vehementer enim ad intelligendos Psalmos adiuuabit, in quibus ea sæpe locutio reperitur.

CAPVT V. F

NOn vsurpabis nomen Dei tui frustra.] לשוא, id est, Inuanum, aut frustra. Hoc est, vt super rebus inanibus, stultis, ac vulgaribus non nominetur, sed in rebus seriis peragendis: serio, non ridicule, non contemptim, non cum ludibrio, & contemptu quodam. Aut certe sic, Non sumes, inquit, in vanum nomen Dei tui, id est non frustra, ac sine fructu, atque in mendaciis. Sed vbi eius nomen fuerit adhibitum, res omnino subsequatur, vt inuocatio diuini nominis sit rerum confirmatio. Frustra vero aut in vanum ab his Dei nomen vsurpatur, qui in negociis transigendis, Deum quidem appellant, sed in mendacio perseuerant, nec vllum res accepit momentum per nominis diuini inuocationem. Quo miserrimo & teterrimo flagitio, cùm omnes penè contaminati sint, nihil tamē se mali existimant fecisse. Estq; peculiare ipsis Iudæis, in leuissimis quibusque rebus, & ad omne temporis momentum, dicere Badonai, id est, per Deum. Eoque sunt in eo reprensibiliores, quo singulis penè diebus hoc præceptum, in eorum synagogis frustra, vt alia ad memoriam reuocatur. Septuaginta igitur consone, & ipsi nostræ æditioni transferunt, οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου σου ἐπὶ ματαίῳ, hoc est, non assumes nomen Dei tui, ob rem vanā, aut in vanum. Quare שוא hoc loco sumitur pro mendacio. Nam & paulo inferius dicetur, Ne loquaris contra proximum tuum falsum testimonium, vbi Hebraice, est עד שוא hoc est, testis falsus aut vanitatis: & Latinis, vanus mendacem significat.

Vanus, mēdax.

Quia

A *Quia non erit impunitus.*] כי לא ינקה יהוה, id est, Quia non innoxium habebit Deus, non innocentem, non sine delicto, non sine piaculo. Quod optime & à Septuaginta, οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ κύριος τ λαμβάνοντα, &c. id est, neque enim mundum dominus reputabit, qui sumat eius nomen in vanum.

Bos & asinus.] Pro asino Septuaginta posuerunt, ὑποζύγιον, quod ad omnia iumenta ferè pertinet, quorum vtimur ministerio atque labore, ad nostros labores imminuendos. Sed hoc leuissimum est.

Vt requiescat seruus & ancilla sicut tu.] Hoc non solum de his, verumetiam ipsis iumentis dicitur. Sabbatum enim non tam hominibus, quàm iumentis dabat requiem: vt vniuersalis esset requies, eo quod esset id Deo acceptissimum, vt in tanta die, nihil seruitute & labore premeretur. Nihil enim est Deo acceptabilius, quàm vt maxime, quantum fieri possit, ab oppressione aliena temperemus. Hodiéque multi apud Maumetenses sunt, qui si nihil aliud, quod bonum videatur, ac pium aliqua die egerint, auiculam saltem extra caueam abire permittant, arbitrati se vel in eo pie facturos: adeo neque illi, quanquam barbari, & stultæ religioni addicti, non intelligunt, quæ summo Deo grata sint. In textu igitur Septuaginta ponitur, vt requiescat seruus & ancilla, καὶ ὑποζύγιον σου ὥσπερ καὶ σύ, id est, Et iumentum tuum, sicut & tu. Quemadmodum habent Hebraica.

Quis det talem eos habere mentem.] Diximus Hebræos hac locutione vti, vice aduerbij vtinam. Vtinam, inquit, talem habeant mentem. Septuaginta & ipsi Phrasin Hebraicam

B sequuntur, τίς δώσει εἶναι οὕτω τὴν καρδίαν, id est, Quis dabit esse cor eorum?

Et protelentur dies nostri.] Nemo est tam mediocriter eruditus, qui hoc non intelligat, quod & Septuaginta præclare expresserunt, καὶ μακροημερεύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Et longæui sitis super terram. Protelare igitur videtur ex Græco ductum, à pro, hoc est, longe, porrò: & telos, fine. Quasi in longum fines, ac metas temporis proferre. *Protelare, vnde dictũ*

CAPVT VI.

D*Ominus Deus tuus.*] יהוה אלהינו, id est, Dominus Deus noster. Quemadmodum & Septuaginta κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, κύριος εἷς, Hoc est, Dominus Deus noster, dominus vnus est. Non est hoc loco silentio prætereundum, quod rabiosus Moses Aegyptius, primus Hebræorum scriptor, carpit Christianos, eósque longa subsannatione deridet. Christiani, inquit, colligunt trinitatem ex isto loco. Primum enim tres exprimuntur personæ, cùm dicitur dominus Deus, Deus. Ter enim ibi diuinum nomen repetitur, postea innuitur trinitas cùm dicitur, vnus est. Productis autem his verbis, multis probris in nos inuehitur. Potuit quidem esse vt aliquis insulsior è nostris, quorum plurimi reperiuntur, id Iudæo illi dixerit: nam multi diuinarum litterarum imperiti, ex his locis trinitatem colligunt, ex quibus colligi non potest. Rursum vbi clarissime ea diuina res exprimitur, nihil eius, in eorum animos penetrat. Primum maxime fit à concionantibus, qui sæpe diuinas extorquent litteras, dum illud volunt esse figuram illius, & illud alterius. Acciditque vt oculatis in nos Iudæis, ludibrio simus. Tenendum vtique medium esset, vt quæ figurã præ *Rab. Mosis in Christianos calumnia.*

C se ferunt, figurate interpretentur. Quæ autem in aliud tempus non spectant, non eo extorqueantur. Perquirendúmque diligenter, vt vbi de Messia dicitur, attente cognoscamus, vbi autem nihil eiusmodi prædicitur, non violente trahamus. Fit enim ex hac causa, vt fœdissimis fabulis diuinas inficiamus litteras. Quam rem maxime vituperat Gregorius Nazanzenus. Erat enim & apud Græcos, genus hominum, quale nostris, & multis ante viguit diebus, qui infinitum quendam figurarũ coaceruarunt cumulum, eóque vtuntur ad ostendendum, omnia non tam maxima, quàm minima, fuisse figuris præmonstrata. Ego certe dicerem id non modo esse stultissimum, sed etiam impiissimum. Neque enim hoc dicimus quorundam Germanorum imitati procacitatem, qui sibi, omnibus & diis & hominibus, & humanis, & diuinis rebus maledicendi licentiam vsurparunt, sed vt vituperemus vituperanda. Laudemus autem quæ laude digna sunt. Vt enim Christianus est, qui neque Arianam diuisionem, neque coniunctionem Sabellinam sequitur: ita vere Christianus, qui neque illorum hominum procacitatem sequitur, neque tamen non reprendit, quæ reprensione digna sunt. Potuit igitur esse vt aliquis Christianus, Rabbi Mosi ea dixerit. Verum & illud non est ignorandum, solere plerunque Hebræos, falsa in nos crimina confingere, & res nostras ad vituperandum accommodare. Multáque apud eos reperimus, quæ illi falso asserunt esse nostra. Omninóque ab ea gente est hoc factum, vt nostra dogmata impiissimis contaminarint mendaciis. Eóque sunt ad Christi fidem suscipiendam tardiores.

Habent enim suos scriptores, quibus illi habent fidem: Inueniúntque apud eos nostra D summis vituperationibus lacerata, sceleratissimisq; corrupta mendaciis. Dicitur ergo hoc loco, dominus Deus, Eo quòd semper in diuinis litteris Deus his duobus nominibus simul

אלהים יהוה coniunctis soleat nuncupari, scilicet ELOHIM, & IHVH, quorum secundum est nomé Tetragrammaton, id est, diuinam significans essentiam. Primum vero, id nomen diuinum est, quo eius significatur fortitudo. Puto enim ferè idem esse El, & Eloha. Vbi autem dicitur, Deus vnus est, patet fieri Dei repetitionem, non esse cum duobus illis connumeratũ. Possunt autem & alij melius, quàm nos interpretari.

Et mouebuntur inter oculos tuos.] לטטפת בין עיניך. Erúntque in signum inter oculos tuos. Appellant autem Hebræi Totaph, id quod legem in fronte alligant, vt versetur ante illorũ oculos: genus hominum dementissimum, qui ritibus tantum, & ceremoniis contenti sint, apud quos sacrilegium, ac flagitium esset, eam ceremoniam non peragere: non obseruare autem, id quod eo ritu innuitur, non esset sacrilegium, imò ne animum quidem ad id aduertunt. Appellarunt autem eiusmodi signa Septuaginta interpretes ἀσάλευτα, hoc est, inconcussa, immota, stabilia, firma. Sic καὶ ἔσται ἀσάλευτα πρὸ ὀφθαλμῶν σου, hoc est, Et erunt inconcussa ante oculos tuos. Ad præcepta, & instituta id referentes.

Caue ne obliuiscaris.] Interponitur apud Septuaginta hoc quod in contextu minime habetur scilicet, πρόσεχε σεαυτῷ μὴ πλατυνθῇ ἡ καρδία σου, hoc est, Attende tibi, ne dilatetur

Dilatari cor quid. cor tuum. Est autem ex alio loco sumptum. Dilatari autem cor, apud Hebræos significat, audacia efferri, arrogantem, aut tumidum effici. E

CAPVT VII.

VSque ad internitionem.] Quod LXX. apertissime significant, ἀφανισμῷ ἀφανιεῖς, extinctione extingues. Nunquam vero LXX. illum loquendi morem fugisse videntur, qui creberrimus quidem est apud Hebræos, nobis autem & Græcis penè est absurdus, nisi in alium conuertatur. Apud eos enim eleganter dicitur deletu delebis, moriendo morieris, expectans expectabis. Quod loquendi genus in aliud debet ab interpretibus conuerti, vt fiat expressio, quæ in proprio fit idiomate. Vt hic ab Hieronymo factum est.

Sculptilia comburite.] Quod etiam Septuaginta additis quibusdam clare exprimunt, τὰ γλυπτὰ τῶν θεῶν κατακαύσετε, id est, sculptilia deorum comburite, addiderunt deorum. Potuit tamen esse, vt alia essent sculptibilia, hominum videlicet, quadrupedum, serpentium, atque reptilium, vt erat apud Aegyptios, qui ibes, ciconias, ichneumonas, crocodilos adorabant, corúmque exprimebant in templis imagines. Verum & hi erant eorum dij.

Peculiaris populus.] סגלה Quo vocabulo appellatur à philosophantibus Hebræis, quintum prædicabile proprium. Ergo & peculiarem, & proprium populum dicit eum sibi esse, cuius possessio non alium attingat: Eiúsque vnius censeatur, vt proprius eius sit: tum quòd alterius non est, tum quia ipse non habeat alterum. Vt philosophi de proprio argutantur. Ideo Septuaginta εἶναι αὐτῷ λαὸν περιούσιον, esse illi populum excerptum, peculiarem, selectum. Dicitur à περίειμι, id est, supersum, excello, relinquor ex aliis, seligor, seponor. F

Vobis iunctus est dominus.] חשק יהוה בכם Hoc est, Concupiuit dominus vos. Sed & Septuaginta paulo secus, παρὰ πάντα τὰ ἔθνη προείλετο κύριος ὑμᾶς, id est, præter omnes gentes elegit vos Deus. Neque enim hæc annotamus, vt æditiones emendentur. Sed vt clarius intelligantur, id quod sæpius facimus.

Ipse est Deus fortis.] האל, id est, Deus fortis. Est enim è nominibus diuinis vnum, quo eius fortitudo significatur. Quod non ostenditur à Septuaginta καὶ γνώσῃ ὅτι κύριος ὁ θεός σου, οὗτος θεός, hoc est, Et cognosces quòd dominus Deus tuus is est Deus. Addendum fuerat fortis, vt in nostra habetur æditione.

Reddens odientibus se statim.] אל פניו, id est, In faciem eius, qui eum odit. Qui, inquit, odit Deum, in faciem suam, id est, contra ipsum reflectitur eius scelus, atque odium. Deum enim execrantur qui viuunt pessime: in faciem itaque hoc loco, sumitur pro eo quod est, contra ipsum, in ipsum, aduersus eum, qui Deum benedictum, ac gloriosum odit, & aspernatur. Quorum infelix vitæ decursus, & miserrimis casibus est obnoxius, & exitus esse solet atrocissimus, vt tam in hac, quàm in futura vita, merita suorum scelerum expendant supplicia. Septuaginta quoque cum Hebraico consentiunt καὶ ἀποδιδοὺς τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον ἐξολοθρεῦσαι αὐτούς, id est, Et retribuens his, qui eum odio habent, in faciem, vt eos penitus extinguat.

A *Fructus ventris tui.*] Quam similitudinem Septuaginta non ineleganter immutarunt εὐλογήσει τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας σου, id est, Benedicet partum ventris tui. Credo enim ab arborum similitudine, fructum ventris dici. Vt enim ab arboribus fructus, ita ab vtero proles. Faciunt id ferè semper Septuaginta. *Fructus ventris.*

Non erit apud te sterilis vtriusque sexus.] Ecce hoc nonne elegantissime à nostro interprete mutatum & coartatum est: quod est Hebraice לא יהיה בך עקר ועקרה, hoc est, Non erit in te, neque infœcundus, neque infœcunda. Quod tamen non mutarunt Septuaginta οὐκ ἔσται ἐν ὑμῖν ἄγονος, οὐδὲ στεῖρα, id est, non erit in vobis infœcundus, neque sterilis, vt autem nostrum interpretem laudamus, ita minime vituperamus istos.

Auferet à te dominus omnem languorem.] Quod non tam proprie Septuaginta πᾶσαν μαλακίαν, hoc est, Omnem laxitudinem: nam malacia teste etiam Cornelio Celso, potius laxitudinem quandam corporis significat, quàm grauissimas illas ægritudines, quæ vocabulo Hebraico חלי demonstrantur. De quibus hoc loco scribitur. *μαλακία*

Deuorabis omnes populos.] Sicut habet & Hebraicum ואכלת, id est, Et comedes, vorabis: neque satis apparet, an præcipiat eis Deus, vt omnes illos populos absumerent, ac delerẽt, vt ex his quæ inferuntur apparet. Addit enim non parcet eis oculus tuus: aut ita fore vaticinetur, vt facultates & diuitias eorum populorum adepturi ipsi sint. Si prima stat sententia, non recte fortè in Græcum is locus versus est, καὶ φαγῇ πάντα τὰ σκῦλα τῶν ἐθνῶν, id est, Et comedes spolia gentium. Si secundo sensui adhæremus, præclara est Græca æditio. Et

B causa quidem nota est.

Ne sint in ruinam tui.] Sicut habet Hebraicum מוקש, id est, Scandalum siue offendiculum, lapsus, fouea, ruina. Septuaginta vero σκῶλον scandalum, offendiculum.

Plagas maximas.] המסת הגדלת, id est, Tentationes magnas. Sicut & Septuaginta, τοὺς πειρασμοὺς μεγάλους, id est, Tentationes magnas. Ex quo apparet tentationem Hebraice non modo probationem quandam significare, verum etiam afflictionem, vexationem. Quod obseruare operæprecium est. *Tentatio Hebr. quid significet.*

Mittet crabrones.] הצרעה, Quod Hebræi dicunt aliud quoddam esse pestilentis animalis genus. Verum ipsi sunt supra cæteros homines harum rerum imperiti. Septuaginta etiã ipsi crabrones reddiderunt καὶ τὰς σφηκίας ἀποστελεῖ κύριος, id est, Et crabrones, seu vespas immittet dominus. Quibus magis credendum, quàm omnibus Iudæis.

Non timebis eos.] לא תערץ מפניהם, id est, Ne paueas, siue ne frangaris à facie illorum. Sicut & Septuaginta verterunt οὐ τρωθήσῃ ἀπὸ προσώπου αὐτῶν, hoc est, Non vulneraberis à facie eorum. Non concides.

Deus magnus & terribilis.] Melius quàm Septuaginta, nam נורא terribilem significat à verbo ירא, id est, timuit. Septuaginta igitur θεὸς μέγας καὶ κραταιός, id est, Deus magnus & fortis. Dicendum fuerat φοβερὸς eo quòd sceleratis apparet formidabilis. Quod & alibi faciunt ipsi Septuaginta. Nam sequenti capite, vbi dicitur in solitudine magna, atque terribili נורא Hebraice, Græce vero ἐρήμου φοβερᾶς.

C
CAPVT VIII.

ATque tentaret.] Sicut habet Hebraicum לנסתך, id est, Vt tentaret te: sicut & Septuaginta καὶ πειράσῃ σε. Quod ad declarandam sententiam à nobis positum est.

Afflixit te penuria.] וירעבך, hoc est, Fame oppressit, aut esurire te fecit. Sicut & Septuaginta ἐλιμαγχόνησε. Quod verbum ducitur à λιμὸς, hoc est fame, & ἄγχειν opprimo, suffoco. Quasi tu dixeris, fame afflixit.

Pes tuus non est subtritus.] Non dubium est, quin impressi Græcorum codices mendosi hoc loco sint, οἱ πόδες σου, οὐκ ἐλυτρώθησαν. Hoc est, pedes tui non sunt redempti: pro eo quod dicendum esset, ἐτρώθησαν, hoc est. Confossi, conuulnerati sunt.

Et dipsas.] Nomen serpentis, quod à sitiendo, tam apud Græcos quàm Hebræos dicitur. Vt enim apud illos à διψάω. sic apud istos à צמא hoc est, Sitiuit, fit צמאון, id est, sitis. Serpens est, ad cuius morsum totum corpus horribiliter incenditur, aqua desideratur, aqua clamatur. Ad eam accurritur, sit quodcunque vis licet impedimento. Declaratur id apud historicos, præsertim qui de Catonis exercitu in Libya scribunt, vbi sub harenæ cumulis, id genus serpentis delitescit, ibi miles ab ea peste morsus, ad mare insano impetu accurrit, cúmque magnam salsarum aquarum vim ebibisset, repente extinctus est. Atque hi erant serpentes, qui morsu adurebant corpus. De quibus hic & alibi scribitur. *Dipsas serpens.*

De petra durissima.] חלמיש, Quam silicem appellant, aut aliud quodcunque durissimæ

petræ genus. Quod non ita explicatur à Septuaginta, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου. id eſt, E petra præ- D
rupta, abſciſſa, in ſummo exſecta.

Prædico tibi.] העדתי, id eſt, Proteſtatus ſum, aut proteſtor. Neque additur aliud, ſicut ſuperius, vbi cælum ac terram teſtabatur, ex quo loco additum, hic eſt in codicibus Septuaginta διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον, τόν τε οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. hoc eſt, Obteſtor hodie vobis & cælum & terram. Atque id eſt creberrimum in æditione Septuaginta, vt ex vno loco, in alterum pleraque tranſportentur.

Quas deleuit dominus.] מאביד Delet, diſſipat, perdit nunc. Neque enim adhuc omnes interfecti fuerant. Septuaginta quoque per præſens loquuntur ὅσα κύριος ὁ θεὸς ἀπολλύει. Sicut gentes, quas omnes perdit dominus Deus.

CAPVT IX.

Q Vibus nullus poterit ex aduerſo ſtare.] Hebraice per interrogationem profertur מי יתיצב לפני בני ענק, id eſt, Quis ſtabit ante filios Henac? Sicut & Septuaginta τίς ἀντιστήσεται κατὰ πρόσωπον υἱῶν ἐνάκ, id eſt, Quis reſiſtet ex aduerſo filiorum Henac? Ponuntur autem interrogationes pro negationibus ſæpenumero. Quis alius Deus condidit cælum & terram? nempe nullus. Quis Dauid ſanctior? nimirum nullus. Atque ita Hieronymus, præclare interrogationem, in negationem conuertit.

Cumque tranſiſſent quadraginta dies.] Ita quoque habet & Hebraicum מקץ ארבעים יום hoc eſt, Poſt quadraginta, aut in fine quadraginta dierum. Non recte igitur redditur is locus apud Septuaginta, καὶ ἐγένετο διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν, id eſt, Et factum eſt, per quadraginta E
dies. Nam διὰ, hoc eſt, per, non rei finem, ſed inter medium ſpacium ſignificat.

En conſtituam te ſuper gentem.] Diximus ſuper Exodum, vbi is annotabatur locus, non videri hanc eſſe ſententiam, vt ſuper aliam gentem promitteret Deus Moſen ſe præficere: Sed ipſe Moſes, facturum, vt eſſet innumerabilium & fortiſſimarum gentium autor ac pater. Vt ſemen Abrahæ in homine piiſſimo ſuſcitaretur, deleta illa infanda, & crudeli natione. Dicit ergo Deus Moſi ואעשה אותך לגוי עצום ורב ממנו id eſt, Et faciam te in gentem fortiorem, ac maiorem, quàm hæc ſit. Vbi, faciam, non ponitur pro eo quod eſt conſtituam, ſed vt ipſa ſonat vox. Efficiam vt genus tuum, filiique tui innumerabiliter creſcant. Atque ita verterunt etiam Septuaginta καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο, hoc eſt, Et faciam te in gentem magnam & fortem longe magis, quàm hæc ſit.

Cerno quòd populus is.] Additur hæc periodus in codicibus Septuaginta λελάληκα πρός σε ἅπαξ καὶ δὶς λέγων ἑώρακα τὸν λαὸν τοῦτον, hoc eſt, Locutus ſum ad te, ſemel ac bis dicens, video populum iſtum &c. Hoc inquam additum eſt à ſcriptoribus. Neque video vnde ſumptum ſit.

Et in brachio tuo extento.] נטויה, id eſt, Porrecto atque extento, à verbo נטה hoc eſt, Porrexit, extendit. Quare non tam proprie hoc redditur à Septuaginta ἐν τῷ βραχίονί σου τῷ ὑψηλῷ, hoc eſt, in brachio tuo excelſo, eminenti, ſublimi. Nam hac phraſi Hebraica, vehementiſſimus ictus ſignificatur, quem brachio exporrecto incutimus. Neque hoc dicimus, vt Septuaginta æditionem potius producamus, quàm illuſtremus ſententiam. Poteſt enim F
etiam ipſorum Septuaginta interpretum ſtare ſentẽtia, vt in brachio excelſo dicamus pro eo quod eſt, vi diuina, fortitudine admirabili, ac prodigioſa, cælesti, excelſáque virtute. Verum in his non multum diſcriminis eſt, propterea non ſunt ſcrupuloſius, quàm deceat, tractanda ac perquirenda.

CAPVT X.

Q Vando populus congregatus eſt.] Quod omittitur à Septuaginta credo ea ratione, quia ſit ſæpe aliàs dictum. Tantummodo igitur hoc ponitur apud illos οὓς ἐλάλησε κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει, ἐκ μέσου πυρός. Quæ verba locutus eſt vobis dominus, in monte de medio ignis.

Et benediceret in nomine illius.] Constructio Hebraica eſt, apud eos enim vocandi & benedicendi verbum iungitur nomini cum præpoſitione in. Dicúntque benedicere in faciẽ illius, pro eo quod eſt, illius faciem benedicere. Et benedicere in nomine eius, hoc eſt, nomen eius. Quamobrem declarare hoc fuit neceſſe, ne aliam ſententiam innui crederemus. Leuitarum ergo erat nomen diuinum benedicere. Illud ſanctiſſimis ac perpetuis laudibus attollere, vt hodie fit à ſacerdotibus, ac his, quos religioſos vocari vſus obtinuit. Verum neque Septuaginta præpoſitionem ſubtraxerunt καὶ ἐπεύχεσθαι καὶ εὐλογεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, id eſt, Orare ac benedicere in nomine eius. Poſſumus itaque etiam hoc tueri, vt non

Benedicere in nomine eius, id eſt, benedicere nomẽ eius, Hebr.

fine

A fine præpositione intelligendum dicamus: sententiáque sit, Leuitas benedicere in nomine domini, id est, alios homines benedicere, inuocato nomine diuino. Neque tantum homines, sed & vniuersa quæ spectant ad genus humanum. Quæ omnia à sacerdotibus per nominis diuini inuocationem benedicebantur, ac sanctificabantur. Plerunque vero locutiones Hebraicæ faciunt, vt alia videatur sententia, quàm sit. Ideo dare operam necesse est, vt quis illius linguę loquẽdi modus sit, cognoscatur. De qua re scribit Rabbi Moses Aegyptius apud Hebræos, in eo libro quem inscripsit More Hanibchin. Hoc est, doctor perplexorum, aut instructor dubitantium. Sed partim breuius quàm deceret, partim inscite, & sine absoluta diuinarum litterarum cognitione. Præter enim vocabulorum cognitionem, Hebræi sunt omnium hominum imperitissimi, & suas habent litteras ridiculosissimis fabulis contaminatas. Apud nos vero scripsit diuus Augustinus verum vt in multis ingenij sui maiestatem ostendit, ita ad alia, Hebraicarum litterarum cognitione destitutus, attingere non potuit. Vir mediusfidius dignus, cuius ingenium nullas haberet litteras incognitas, propter eius sublimitatem ac maiestatem. *Hebræi omnium nationum imperitissimi.*

Præputium cordis vestri.] Sicut habet & Hebraicum ערלת לבבכם, Præputium cordis vestri. Quæ cùm metaphora sit, & per eam, aliud innuatur, præclare a Septuaginta explicatum est, quid per eam significetur περιτέμεσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, hoc est, Circuncidamini duritiam cordis vestri. Cordis igitur præputium, durities est, ac cæcitas, qua cor impeditur, ne verum perspiciat. Vt enim apud nos, per baptismum demonstratur, ac fit animi *Præputiũ cordis.*
B potius, quàm corporis expiatio: sic Hebræorum circuncisio docebat, resecandam esse cordis duriciem, ac cæcitatem. Amouendam ex animo pellem ac caliginem, qua mens obscuratur, ex qua error fœdissimus consequitur, diuinitatis ignoratio. Quæ omnes tanquá genitrix parit impietates, scelera, atque calamitates. Cùm enim homo, Deo adiunctus non fuerit, qui omnis decoris ac virtutis, idea & seminarium est, eum necesse est omnis humanitatis, iustitiæ, probitatis expertem esse. Nec magis inter homines, quàm beluas esse connumerandum. Sunt ergo magis intuenda, quæ per ritus ac cerimonias significantur, quàm ipsę cerimoniæ, quæ signa tantummodo sunt, maiorumq; rerum repræsentatio.

Qui personam non accipit.] Recte tam ab Hieronymo quàm Septuaginta Hebraica locutio permutata est, quæ habet לא ישא פנים, hoc est, Qui non suscipiet faciem, aut non eleuabit faciem. Neque enim hoc aliud est, quàm ex facie, ex qualitate, diuitiis, facultatibus, personas distinguere, eásque acceptas habere, iudiciúmque ob id peruertere, vt alteri fiat, quod non fit alteri. Possumus etiam dicere, nec Septuaginta, nec Hyerony. locutionem Hebraicam mutasse. Nam Hebraice Panim faciem sonat, quod Septuaginta πρόσωπον interpretati sunt. Vt prosopon non pro persona, sed facie sumatur. Apud nos autem persona sumetur pro cuiuscunque hominis qualitate quæ ex vultu cognoscitur. Hoc ergo dicit Moses Deum non animaduertere, sed æquale de omnibus ferre iudicium, modo probitas ac iustitia adsit. *Accipere personam.*

Dat ei victum ac vestitum.] Elegantissime & hoc mutatum ab Hieron. pro eo quod He-
C braice est, Dat ei panem. Quod non immutatur à Septuaginta δοῦναι αὐτῷ ἄρτον, id est, Dare illi panem. Quis enim non intelligit, panem hic accipi, pro omni eo, quo vescimur, tam esculento, quàm potulento, vt ipse sermonis Hebraici vsus ostendit? Quare non tam aperte apud Græcos transfertur. Et pro ἄρτον, fortasse rectius poneretur βίον, id est victum, licet sit Hebraice לחם, id est, panis. Etiam illud recte permutatur. Dat ei vestitum, pro eo quod Hebraice ponitur שמלה, id est, vestis. Nam illud, omne quod vestimus significat. At quod reddiderunt Septuaginta non ita, scilicet ἱμάτιον. Verum hæc, quia sententiam non peruertunt, ipsi reprensione digni forte sumus, qui tam leuia annotamus. *Panis omne quo vescimur.*

Ipse laus tua.] תהלתך, id est, Laus tua, laudatio tua, decantatio tua, hymnus tuus. Eo enim nomine Hebræi, psalmos, laudes, hymnos, præconia significant. Et liber psalmorum vocatur Sepher thehilim. Septuaginta igitur, nescio quid aliud intelligunt αὐτὸς καύχημά σου, id est, Ipse gloriatio tua, in eo gloriaberis, in eo de te sapies, ille sit gloria tua, te omnes præstare populos persuadeas, qui talem Deum habeas. Verum vt dixi prior videtur verisimilior sententia, vt ad præconia oris referatur. Quibus Deum nostrum laudamus, propter eius in nos innumerabilia & excellentissima beneficia.

In Septuaginta animabus.] Etiam hic solitus Græcorum interpretum est error, qui Septuaginta quinque animas ponunt. Primo enim loco corrupto, vbi eius rei primo mentio habita est, facile & reliqui illius similes corrupti sunt.

CAPVT XI.

D

ET vniuersa substantia eorum.] כל היקום id est, Omnis facultas, omnis substantia: à verbo קום, id est, surrexit. Additúrque littera futuri Iod. Hoc nescio cur Septuaginta transtulerint καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ὑπόσχεσιν, id est, Et omnem eorum promissionem. Puto tamen eos intellexisse facultatem, ac id quo nostra vita sustentatur, omnémque suppellectilē, quæ vna cum hæreticis illis absorpta est. Quid enim aliud hæretici sunt ac Schismatici, quàm Dathan & Abiron? Vt enim hi sub prætextu pietatis dominandi libidine, ac ambitionis æstu exagitati, ei principatum adimere conabantur, cui fuisset à Deo traditus, Ita hi sanctæ Ecclesiæ corpus disiungere enituntur, dum caput eius à summo Deo constitutum imminuere, lacerare, dedecorare impiis maledictis non cessant. Neque aliud fit ab his, in summum illud caput, quàm ab Dathan, & Abiron in Mosen tentatum est. Genus hominum miserabilissimum, ac perniciosissimum, qui sub prætextu nostrarum corrigendarum improbitatum, infinitam attulere malorum syluam. Pérque vniuersum terrarum orbem pessimos disseminarunt errores. Adeóque processit audacia, & gigantea immanitas, vt eis nec cælum iam sufficiat, in quod suæ sceleratissimæ linguæ virus euomant, ore impiissimo blasphemēt, dilacerent, dum eius incolas, tantis probris, ac mendaciis dehonestāt. Sed videbit omne humanum genus eorum interitum, & sempiterna obliuione eos sepeliendos infernum hiatu patefacto absorbuisse cognoscet.

Hæretici et Schismatici, Dathan & Abirō cōferūtur.

Aquæ ducuntur irriguæ.] Totam orationis formam interpres eleganter immutauit, quibusdam etiam omissis והשקית ברגליך, hoc est, Et irrigabis cum pedibus tuis. Hoc est, ea terra eius naturæ est, eam seminabis, & pedibus superinduces aquas. Dico igitur cōmode omisisse Hieronimū pedes, qui ex idiomate Hebraico ponuntur. Significatur autē labore & decursu, per totam Ægyptum deduci solitam aquam è flumine Nilo, vt etiam indicat Rabbi Salomon, qui pedes hoc loco pro labore sumi dicit. Hæc autem produximus vt sciremus causam, quare LXX. sic transtulerint ὅταν σπείρωσι τὸν σπόρον, καὶ ποτίζωσι τοῖς ποσὶν, hoc est, Cum seminauerint sementem, & irrigauerint pedibus. Pedes tacere debuerant, quia & absurdā, & obscuram faciunt orationem Græcam. Aut series mutanda fuerat. E

Ne forte decipiatur cor vestrum.] פן יפתה לבבכם, hoc est, Ne forte dilatetur cor vestrum. Vt alibi ipse quoque Hieronymus interpretari solet, vt in filio Noë Iapet. Hac autem locutione, Hebraice significatur cordis rumor, superbia, audacia, arrogantia, contumacia, quæ omnia ex nimio rerum felici successu oriri solent. Dum enim cladibus vllis premimur, humiles iacemus, & abiecto, atque demisso animo sumus. Quo pharmaco vtitur sæpenumero Deus ad infringendam cordis nostri audaciam. Habent autem & Hebræi suas similitudines, ac metaphoras, quibus eleganter in sua lingua vtuntur. Septuaginta secundum Hebraicum interpretantur. μὴ πλατυνθῇ ἡ καρδία σου, id est, ne dilatetur cor tuum.

Quandiu cælum imminet terræ.] כימי השמים id est, Sicut dies cæli. Videturq; ea esse sententia, quam noster interpres transtulit. Nam apud Hebræos Che, aduerbiū est modo similitudinis, modo commensurationis. Significátque secundum mensuram. Quare quod nos dicimus in psalmo, Sicut dies cæli: intelligendum est, pro eo quod est secundum mēsuram dierum cæli. Secundum eorum interuallum, secundum eorum duratione. Quare prudentissime versum est ab Hieronymo. Et facilius nos Latini hunc locū intelligeremus propter interpretis nostri diuinum ingenium, quàm Græci, apud quos phrasis Hebraica nuda relinquitur, minime ab interpretibus explicata. Quis enim apud eos facile assequeretur, quid hoc sit ἵνα πληθυνθῶσιν αἱ ἡμέραι ὑμῶν, καὶ αἱ ἡμέραι τῶν υἱῶν ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς ὤμοσε κύριος τοῖς πατράσιν ὑμῶν, δοῦναι αὐτοῖς, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, hoc est, Vt multiplicentur dies tui, & dies filiorū tuorum super terram, quam iurauit dominus patribus vestris dare eis, quemadmodum dies cæli super terram. Ecce nihil hoc loco declaratur de diebus cæli. F

Vsque ad mare occidentale.] עד הים האחרון id est, vsque ad mare nouissimum. Quod mare, vt Septuaginta & Hieronymus optime ostenderunt, est id quod in terra Israël positis ad occasum spectat. Quod alio nomine appellatur mare magnum: Mare, scilicet Cypriū, Ægyptium. Quod ab Aegypto, totam Assyriam attingit. Dicitur autem mare nouissimū & magnum, quia eo vsque terrę sanctę fines excurrerēt. Magnum autē, quia omnis aquarū collectio mare vocatur Hebraice. Ideo verum mare magnum appellant, vt differat ab his, quæ minora maria sunt, stagna scilicet & lacus, vt est mare Cineret, quod corrupte Genesaret vocamus. Est enim lacus, quem Iordanis in media ferè Israëlitica terra efficit. Septuaginta igitur & ipsi ἕως τῆς θαλάσσης τῆς ἐπὶ δυσμῶν, Hoc est, Vsque ad mare occidentale.

Mare nouissimū, mare magnū Hebræis quod dicatur.

Iuxta

A *Iuxta vallem tendentem & intrantem procul.*] Potius sentẽtia quàm verba redduntur, quæ sic habent, אצל אלוני מרה id est, Iuxta quercus more. De quo loco est sæpenumero dictum. Et quoniam Hieronymus propriis oculis has terras contemplatus est, eum existimo, talem esse situm illius vallis didicisse, Illúmque hoc loco explicuisse. Hanc vallem alibi appellauit conuallem illustrem. Credo propter vocem more, quæ à verbo videndi videtur ducta, vel vt imitaretur Septuaginta, qui hanc vocant ὑψηλὴν, hoc est, excelsam. πλησίον τῆς γῆς ὑψηλῆς, id est, Iuxta terram excelsam, id est perspicuam.

Vt impleatis cerimonias.] כל החקים, id est, omnia instituta, Omnes ordinationes. Dicitúrque de his potius, quæ spectant ad agendum, & decorum, & probitatem, quàm de ritibus, quibus in gerenda religione vterentur. Nam probitas sine ritibus esse potest, at ritus sine probitate minime. Declaratur id ab Esaia, qui abhominabile Deo esse eorum sacrificium docet, qui impij sint. Qui iustitiam, probitatem non sectentur. Eorum ieiunia execratur, eorum incensum illi putet. Quare hoc magis innuit Moses, in quo nerui totius legis essent positi, vnde ritus fierẽt acceptabiles. At quoties hodie oculi piorum implentur lachrymis, dum & nos ritibus tantum contenti videmur? Vitiis ac sceleribus contaminati, Ecclesias adimus, missam cæteráque diuina audimus, & putamus nos placere Deo? quæ dum videntur, bonis non possunt non displicere. Septuaginta & ipsi genus potius quam speciẽ transtulerunt προστάγματα, id est, præcepta.

CAPVT XII.

B *Vb omne lignum frondosum.*] Diximus lignum de more linguæ Hebraicæ pro arbore accipi, quod nec ipsos latet interpretes, tam Hieronymum quàm Septuaginta, qui varie id nomen transferunt, modo lignum, modo arborem. Septuaginta igitur cùm semper lignum reddiderunt, hoc tamen loco καὶ ὑποκάτω δένδρου δασέως, id est, Subter arborem opacam, densam, frondosam. Quas gentes suis diis consecrabant, vt omnes penè docent historiæ, præsertim Dianæ quam nemoribus delectari opinabantur. Et sæpe in historiis martyrum legitur, eos esse ad aliquam arborem ductos, vt ibi Deos adorarẽt. Esseq; nonnullas radicitus ad eorum orationem euulsas.

Vt habitet in eo, venietis.] Aliud verbum præcedit ante hoc, scilicet eum locum תדרשו, id est, Inquiretis. Sicut & Septuaginta, καὶ ἐκζητήσετε καὶ εἰς ἐλεύσεσθε ἐκεῖ, hoc est, Inquiretis & illuc venietis. Dicunt Hebræi hunc locum esse Scilo.

Et vota.] Quæ elegantissime vocantur ab Septuaginta ἑκούσια, id est, voluntaria, quæ nulla lege præcipiuntur, sed homines sponte sua id efficiunt, & sua eos ducente voluntate. Multa enim sunt sacrificiorum genera, sed quædam, quæ si omittamus contra legem fecerimus, & impietatis rei haberemur, quædam quæ sponte, sua non iubente lege homines offerunt. Atque hæc vocantur voluntaria.

Ibi epulabimini, coram domino.] ושמחתם לפני יהוה, id est, Et lætabimini coram domino, quomodocunque id fiat. Sicut & Septuaginta, καὶ εὐφρανθήσεσθε ἔναντι κυρίου, id est, Et exultabis coram domino. Quare non ad epulas tantum refertur.

C *Atque Leuites qui in vestris vrbibus habitat.*] אשר בשעריכם, id est, In portis vestris, vel intra portas vestras, vt vertit sapienter noster interpres. Cum quo & Chaldaica sentit æditio. Quare Septuaginta obscurius non mutata Hebraica phrasi verterunt, καὶ ὁ λευίτης ὁ ἐπὶ τῶν πυλῶν ὑμῶν, id est, Et Leuites qui in portis aut super portis vestris. Quod profecto pauci intelligerent. Vides igitur quàm nostra æditio sit longe illustrior, syncerior, & quæ minus nos in errorem & falsam sententiam possit inducere.

Hoc est integrum siue immaculatum.] Hoc quidem refert Hieronymus ad ea quæ immolantur à Septuaginta ad ipsos qui immolant, & epulantur. Hebraica enim sic habent הטמא והטהור יאכלנו, hoc est, Pollutus & mundus comedet ipsum. Ad illa nescio quo modo possit referri. Nam polluta aut immunda non comedebantur. Hoc vero potest esse, quia & polluti & mundi comedebant. Septuaginta igitur hoc modo, ὁ ἀκάθαρτος ἐν σοὶ καὶ ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸ αὐτὸ φάγεται αὐτὸ, hoc est, Immundus inter te & mundus in idem, aut simul, comedet ipsum. Hoc igitur verisimilius mihi videtur. Sicut & paulo ante eandem sententiam ipse Hieronymus secutus est.

Et comedes in oppidis tuis.] Hoc quoque loco ponuntur Hebraice, portæ pro oppidis. Illúdque mihi admiratione dignum videtur, cur Septuaginta oppida per portas intelligendas esse hoc loco animaduerterunt, non animaduerterint etiam superius. Ex quo intelligimus, non omnia per errorem apud eos accidisse, sed aliis de causis. Igitur & ipsi,

καὶ φαγῇ ἐν ταῖς πόλεσι σου, hoc est, Et comedes in vrbibus tuis, quod est Hebraice, ואכלת בשעריך D
hoc est, Et comedes in portis tuis. Ex quo animaduertimus, quàm necessarium sit Hebraici sermonis scire proprietatem, ne absurde diuinas litteras exponamus.

Caue ne imiteris.] פן תנקש אחריהם id est, Ne forte decipiaris, aut illaquearis post eas, aut offendas. Sicut alibi vertit Hieronymus. Sequutus autem est hoc loco Septuaginta, qui & ipsi, μὴ ἐκζητήσῃς ἐπακολουθῆσαι αὐτοῖς, id est, Ne quæras imitari eos.

CAPVT XIII.

Sed statim interficies.] Præmittunt hic Septuaginta, id quod opponitur ei quod dictum est. Ne occultes eum, ἀναγγέλλων ἀναγγελεῖς περὶ αὐτοῦ, hoc est, Annunciando annunciabis de ipso, aut ipsum deferes. Quod in contextu quidem non habetur. Additúmque est ab ipsis interpretibus. Et fortè non omnino male. Atque hæc sunt, quæ fortè resecabat in Hexaplis Origenes, & obeliscis confossa, esse superflua ostendebat. Collatis etiam aliorum interpretum æditionibus. Quæ nostris Latinis propter interpretis nostri summum ingenium, singularémque eruditionem minime necessaria fuerunt. Is enim cùm præclare, tum Græce, tum Hebraice sciret, contulit omnes omniũ æditiones, ipsamq; veritatem Hebraicam, fecitque æditionem absolutissimam, pulcherrimam, illustrissimam, in qua mirabiliter sermonis Hebraici explicatur proprietas, vsuíque nostro loquendi prudentissime accommodatur.

Egressi sunt filij Belihal.] Noster interpres nunquam ferè quid eo nomine significaretur in ædendo explicuisse reperitur. Obseruauimúsque hoc apud ipsum, vt ea nomina, quorum multiplex ac dubia esset sententia, ea vt habent Hebraice, non immutarit. Vt est nomen ligni Sethin. Nam si vno modo transtulisset, respuere aliorum in eo sententias visus E
Belihal. fuisset, cùm multiplices sint, & omnes ferè inter se contrariæ. Ita hoc nomen Belihal, cùm alij dicant eo significari hominem inutilem, à Beli, id est, non, & Iahal, hoc est, profuit: alij nomen esse dæmonis contendant, ductum à beli, hoc est, non, & Iahal, hoc est, ascendet, Quia nos ascendere sursum non permittat. Æditio vero Chaldaica id interpretetur malignitatem, quæ propria diaboli est. Ex eo est effectum, vt ipsum Hebraicum nomen posuerit Hieron. vt liceret cuique, quod vellet super eo arbitrari. Interpretatur autem ipse in-
Filij Belihal. terdum filios Belihal, filios diaboli. In quo omnes ferè Hebræi consentiunt. Homines videlicet, malignos, pessimos, impiissimos, quibus tanquam suorum scelerum ministris vtitur diabolus, eo nomine significari. Hoc idem senserunt Septuaginta qui filios Belihal hoc loco interpretantur παρανόμους, id est, ex leges, peruersos, prauos, sceleratos.

In ore gladij.] Vehementer hoc loco placet, quod Septuaginta hanc similitudinẽ Hebraicam immutarint. Nam licet sit eo modo Hebraice, Illi tamen eleganter, ἐν φόνῳ μαχαίρας, id est, In cæde gladij. Habent enim Hebræi, & suas translationes, quæ non adeo elegantes sunt in nostra & Græca lingua. Licet hoc sit leuissimum.

Et sit tumulus sempiternus.] תל עולם, hoc est, Tumulus sempiternus: quod Septuaginta, magis ad sententiam, quàm ad verbum interpretantur, καὶ ἔσται ἀοίκητος εἰς τὸν αἰῶνα, hoc est, Et erit inhabitabilis in sempiternum. F

Et misereatur tui.] ונתן לך רחמים ורחמך, id est, Et det tibi misericordias, & miserationes tuas. Ideo Septuaginta, καὶ δώσει σοι ἔλεος ἔλεος, id est, Et det tibi misericordiam misericordiam.

CAPVT XIIII.

Non vos incidetis.] לא תתגדדו, id est, Non vos dilaceretis, dilanietis, discerpatis: quod faciebant illi super defunctos: qui impius mos viget adhuc alicubi gentium. Hoc miror cur Septuaginta verterint οὐ φοιβήσετε. Quod nos interpretari possumus, non puberascetis, non pubertatem ducetis. Nisi locus mendosus sit. Græci tamen interpretes duci opinantur non à φίβη, sed à φοῖβος, hoc est, Phœbo, vt in impressis etiam codicibus habetur. Dicúntque hic prohiberi ne oracula adirent, aut responsa peterent, quæ Pythius Apollo, falsus vates soleret fundere. Theodoritus enim, διὰ τὸ μὲν οὐ φοιβήσετε, τὰς μαντείας ἐξέβαλεν. φοῖβον γὰρ τὸν ψευδόμαντιν ἐκάλουν τὸν πύθιον, hoc est, Per id quod dicitur, non φοιβήσετε, oracula exsibilauit. Phœbum enim vocabant gentes, illum mendacem futurorum denunciatorem Pythium. Hæc quidem licet optima sint, arbitror tamen codices deprauatos eum fefellisse. Non enim à Phœbo ducendum est, sed à φίβη, id est, pubertate. Eóque verbo vsi Septuaginta sunt, pro eo quod est, pubertatem non incidetis, mentum scilicet & vbi enascitur barba. Atque ita cum Hebraico sentiunt. Nam de vaticiniis hoc loco nulla
גדד mentio. Nisi fortè Septuaginta arbitrati sint verbum Hebraicum Gadad, duci à Gad, quod fortunam,

A fortunam, aut ſtellam Iouis ſignificat, ipſiq; exiſtimarint hunc eſſe Phœbum. Quæ certe eſſe poſſunt. Hebræi exponunt hunc locum, vt nos diximus. Clarúmque ex eo eſt, non eſſe hoc aliter intelligendum, quia mox infertur inhibitio de caluitio ſuper mortuo. Sanè non permiſcuiſſet ſermonem de vaticinio, cum ſermone de caluitio.

Nec facietis caluitium.] ולא תשימו קרחה בין עיניכם, Hoc eſt, Et ne ponatis caluitium inter oculos veſtros. Rectéque ab Hieronymo, inter oculos veſtros, ſubtractum eſt: quod de more linguæ Hebraicæ fuerat poſitum. Inter oculos veſtros igitur ſignificat, abradere eam partem capitis, quæ frontem efficit, Sitúmque inter vtrunque oculum, licet paulo ſuperius obtinet: Quod ſolebant facere illæ gentes. Quod & Theodoritus apud Græcos his verbis declarat διὰ δὲ τοῦ οὐ ποιήσετε φαλάκρωμα ἀνάμεσον τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, ἐπὶ νεκρῷ, τὴν τοῦ πένθους ἀπηγόρευσεν ἀμετρίαν. τινὲς μὲν γὰρ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, τὰς τῆς κεφαλῆς, ἀπέκειρον τρίχας, καὶ ταύτας προσέφερον τοῖς νεκροῖς. τινὲς δὲ τὰς τῶν γενείων, ἄλλοι τὰς τῶν ὀφρύων. ταῦτα γίνεσθαι ὁ θεῖος ἀπηγόρευσεν νόμος, hoc eſt, Per id autem quod dicitur, Ne faciatis caluitium ante oculos veſtros ſuper defuncto: luctum immodicum prohibuit. Nonnullæ enim exterarum gentium, capillos capitis ſecare ſolebant, ac defunctis offerre. Alij pilos genarum, alij vero ipſa cilia incidebant, atque offerebant. Hæc diuina lex fieri prohibuit. Clara igitur eſt ſententia, neque vllus remanet ſcrupulus.

Ne comedatis quæ immunda ſunt.] לא תאכל כל תועבה, hoc eſt, Ne comedas omne abhominabile, aut omnem abhominationem. Sicut & Septuaginta, οὐ φάγεσθε πᾶν βδέλυγμα. Ne

B comedatis omnem abhominationem. Quod ad declarationem nobis poſitum eſt.

Bubalum.] יחמור. Quod nonnulli Hebræorum arbitrantur aliud quoddam animal eſſe, capris paulo maius. Sed Septuaginta in his potius eſt credendum: qui & ipſi, βούβαλον, id eſt, Bubalum tranſtulerunt. In rebus his explicandis, vt alias admonuimus, ſunt Hebræi, pace illorum dixerim, omnium imperitiſſimi. *Bubalus.*

Tragelaphum.] אקו. Quod etiam Septuaginta interpretantur τραγέλαφον. Quæ vox id ſignificat, quod ex hirco & ceruo commiſtum ſit, quæ a nonnullis alias putantur fictitia, & ad animi ſomnium conficta. Eſt autem Tragelaphus Græce Latine Hircoceruus, qua voce tanquam rei fictitiæ ſigno, vtuntur philoſophi ac dialectici. Plinius teſtatur hunc eundem eſſe cum ceruo, barba tantum & armorum villis diſtantem. At Hebræi eſſe hircum ſyluestrem perhibent. *Tragelaphus.* *Hircoceruus.*

Pygargum.] דישן. Quod etiam Septuaginta tranſtulerunt πύγαργον. Sed longe aliud videtur de eo ſentire Ariſtoteles. Non enim inter animalia, ſed inter volucres ipſum annumerat: dicitque eſſe aquilæ ſpeciem, quæ ex prohibitis eſt. Quo modo igitur inter conceſſa ponitur? Dicunt alij eſſe vnicornem, ſicut Chaldæus interpres ſentit, qui vertit ריםא *Pygargus.*

Orygem.] תאו Etiam Septuaginta interpretantur orygem ὄρυγα, quem quaſi caniculæ ſydus venerari ſolitum ſcribit Plinius. Eiusque præter reliquos miram eſſe naturam. Pili enim ei in caput obuerti, non deſcendere in caudá, vt cæteris animantibus. Notiſſimumq́ animal eſt apud hiſtoricos. *Oryx.*

C *Camelopardalim.*] זמר Quod & Septuaginta καμηλοπάρδαλιν. Quidam tamen capras ſylueſtres eſſe autumant.

Cæteras animantes in libro Leuitici expoſuimus. Ixon autem, quod Hebraice vocatur ראה id eſt, videndo, omittitur apud Septuaginta. Dicunt nonnulli apud Hebræos eſſe vulturem. Alij incognitum nobis animal. Quæ ſicut difficilia intellectu ſunt, ita in ipſis ſciendis minimum vtilitatis eſt poſitum. Quare hinc atque hinc ab eorum contemplatione arceamur, tum quia difficilia ſunt, tum quia non vtilia.

Peregrino qui inter portas, &c.] Da vt comedat. Is locus intelligendus quidem eſt, vt in noſtra æditione habetur. Sed apud Septuaginta deprauata ſententia eſt, propter adiectam negationem τῷ παροίκῳ, τῷ ἐν ταῖς πόλεσι οὐ δοθήσεται καὶ φάγεται, Hoc eſt, Aduenæ qui in vrbibus eſt, non dabitur, & comedet. Patet autem non ab ipſis interpretibus additá eſſe negationé.

Caue ne derelinquas eum.] Quod omittitur apud Septuaginta. Dicitur enim lætaberis tu & leuites ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῷ μερὶς, οὐδὲ κλῆρος, Hoc eſt, Quia non eſt ei pars, neque ſors.

CAPVT XV.

Septimo anno.] מקץ שבע שנים, Hoc eſt, A fine ſeptem annorú, aut poſt ſeptem annos: & vt noſter vertit interpres. Quod apud Septuaginta eodem quo & ſuperius errore traducitur διὰ ἑπτὰ ἐτῶν ποιήσεις ἄφεσιν, id eſt, Per ſeptem annos remiſſionem facies. Nemo eſſet apud nos & illos, qui non exiſtimaret præcipi, vt per ſeptem continuos

annos fieret remissio, non septimo anno. Nam διὰ spatium inter medium siue temporis, D
siue loci significat, & quasi perpetuitatem quandam, non extremum, vt hoc loco ponitur.

A peregrino & aduena exiges.] את הנכרי Hoc est, Ab alieno: de peregrino, & aduena, credo fit mentio. Septuaginta etiam alienum verterunt τὸν ἀλλότριον ἀπαιτήσεις, Hoc est, Alienum repetes.

Et omnino indigens & mendicus, &c.] אפס כי לא יהיה בך אביון, Hoc est, Nequaquam erit apud te pauper. Quod non ita clare transfertur à Septuaginta ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἐνδεής. id est, Quia non est in te indigus. Imò id præcipitur & cauetur: non quid sit enunciatur. Ex hoc loco cognoscitur quanta sit harum litterarum maiestas, quanta diuinitas. Deinde & illud licet cognoscere, quàm beati ac fortunati etiam in hac vita essemus, si nostras aures, harum cælestium legum præceptis accommodaremus. Cur enim latæ hæ leges sunt, nisi vt quot fas est, gaudiis ac bonis in hac vita potiremur? Quid aliud optat Deus ac sitit, quàm felicitatem vtilitatémque nostram? Quid tam execratur, quam bella, homicidia, furta, adulteria, quæ nostram perturbant felicitatem, rerúmque pulcherrimum deturpant decorem? Ecce falsò queruntur illi homines, qui Deum calumniantur, quod non æquè hunc mundum partitus sit, vt alios quidem diuites, alios pauperes fecerit. Non enim Dei est hæc inæqualitas: sed humanæ improbitatis, ac libidinis, qua sibi quæ aliorum essent, vsurparunt, cùm communia omnibus omnia facta sint. Vtinámque si homines aliena vsurparunt, saltem præceptum diuinum sequerentur, ne apud se pauperes vllos esse permitterent, quem nouimus fuisse primæ ecclesiæ statum. Nemo enim erat egens inter eos. E
Hanc legem volebat IESVS Christus nostris inferre pectoribus, vt essemus summa inuicem coniuncti charitate, nec vllas inter nos versari, quo ad virium nostrarum esset, pateremur calamitates. Sed heu sorté infandam, adeò ad mores gentilium reuersi sumus, imò peiores illis effecti sumus, vt inutilis eius aduentus, paucissimis exceptis, hominibus fuisse videatur. Quid enim nunc non viget malorum, quæ ante Christú, per orbem terrarú vigebant? Excepta enim cómuni idololatria, aut aperta idololatria nullum scelus, nulla improbitas non perpetratur. Sunt auté alia flagitia, quæ maiora nunc sunt, quàm fuerint ea tempestate. Duæ sunt præcipuæ, ac diuinissimæ virtutes, quas Dei filius è cælo descendit, vt in orbem terrarum afferret, pietas & charitas: quarum prior ad Dei amoré spectat, altera ad amoré proximi. His igitur, omnes adeò nunc orbati sumus, vt omnia mala, quæ his duabus virtutibus expulsis enascuntur, abunde testari nobis possint, nihil earum vigere inter homines. Atque hæc quidem non modo non coërcentur, ne fiant maiora: vt etiam totius orbis interitum breui futurum vereamur, quia his quotidie fit maior accessus: quo fit vt cum infelices eos possimus existimare, qui his flagitiosissimis nati sunt sæculis, eos tamen infeliciores, qui paulo post venturi sunt.

Pietas & Charitas.

Non obdurabis cor tuum.] Sicut habet & Hebraicum לא תאמץ, Hoc est, Non obdurabis, quod Septuaginta magis sententiam quàm verbum secuti, verterunt οὐκ ἀποστρέψεις τὴν καρδίαν σου, Hoc est, Non auertes, non amouebis cor tuum.

Quod eum indigere perspexeris.] Non secus Hebraice est די מחסרו אשר יחסר לו id est, quantum F
sufficit penuriæ eius, qua premitur. Septuaginta paulo obscuriore verbo reddiderunt καθ' ὅσον ὑστερεῖται, id est, Quantum inferior est, aut quantum indiget.

Et auertas oculos tuos à fratre tuo.] Eadem quidem sententia, & apertius nostro idiomati reddita. Hebraice ורעה עינך באחיך. id est, Et malignet, aut pessime agat, oculus tuus in fratré tuum. Sicut & Septuaginta καὶ πονηρεύσηται ὁ ὀφθαλμός σου, τῷ ἀδελφῷ σου, Hoc est, Et malignet oculus tuus fratri tuo. Hoc enim verbo vtamur necesse est.

Nec ages callide.] Idem verbú scilicet ולא ירע לבבך, id est, Et non malignet cor tuú. Quod LXX. alio verbo expresserunt καὶ οὐ λυπηθήσῃ τῇ καρδίᾳ σου διδόντος σου αὐτῷ, Hoc est, Et ne mœrore cor tuum afficiatur, dum illi porrigis. Hylarem enim datorem diligit Deus. Sed prior sententia verior. Non enim vult nos esse in dando malignos, id est, parcos, aut inuidos.

Dabis ei viaticum.] הענק לו, Hoc est, Onerabis eum muneribus, suffarcinabis eum, explebis eum. Secutus vero est Hieronymus Septuaginta, qui etiam ipsi ἐφόδιον ἐφοδιάσεις αὐτόν, Hoc est, Viaticum dabis ei. Sed verbo Hebraico significatur quod diximus. Ducitur autem à nomine ענק. Hoc est, Torque atque monili. Vnde fit verbum circundare, intexere, implicare. Implicabis inquit eum muneribus.

In ianua domus tuæ.] Addunt super Septuaginta, post illud πρὸς τὴν θύραν, hoc ἐπὶ σταθμῶν id est, In ipsis scalæ gradibus.

Non

A *Non auertes ab eis oculos.*] Hæc sententia aliter effertur Hebraice, licet eadem sit לא יקשה בעיניך בשלחך אתו חפשי מעמך, Hoc est, Non videatur tibi durum atque acerbum, quòd cum abs te liberum dimiseris. Deinde infert causam, vt habetur in nostra æditione. Sic & Septuaginta. οὐ σκληρὸν ἔσται ἐναντίον σοῦ ἐξαποστελλομένων αὐτῶν ἐλευθέρων ἀπὸ σοῦ, Hoc est. Nec durum erit in oculis tuis, dum dimittantur illi liberi abs te. Duæ enim causæ postea inferuntur. Satis enim ille seruiuit. Deinde quicquid à nobis fit aliis, fiet nobis à Deo. Vt tantum nostræ augeantur opes, quantum cæteris largiendo profuimus.

Aut in aliqua parte deforme vel debile.] Explicuit quod erat inuolutum Hebraice, כל מום רע id est, Aut vlla pessima macula læsum fuerit. Sicut & Septuaginta ἢ πᾶς μῶμος πονηρὸς, id est, Vel omnis macula praua: quod Hieronymus ad deformitatem, & debilitatem retulit. Potest autem & ad alia spectare.

CAPVT XVI.

T *verni primum temporis.*] Ad explicationem positum est à nostro interprete, licet non sit in contextu Hebraico, vt neque apud Septuaginta.

Quoniam in pauore egressus es de Aegypto.] בחפזון, id est, In festinatione, aut cum festinatione. Credo nostrum interpretem, formidinem innuere voluisse, qua perturbamur cùm quid celeriter agendum est. Sed profecto innuitur ea acceleratio, qua eos vrgebant Ægyptii, egredique compellebant. Verum non tacuit hoc alibi Hieronymus. Sed alienius Septuaginta interpretati sunt ὅτι ἐν σπουδῇ ἐξήλθετε ἐξ αἰγύπτου, Hoc est, Quoniam in fœderatione, libatione, aut induciis egressi estis de Ægypto. Vides eos vertisse σπουδῇ, quod esset

B Hebraice, חפזון id est, Festinatio, acceleratio. Quod certe satis demirari non possum, nisi locus corruptus sit, legendumq; sit σπουδῇ, id est, Studium, festinatio, acceleratio. Suntq; similes inter se voces, ac tunc dicemus, cum studio egressus es de Ægypto.

Non facies opus.] Sicut habet contextus Hebraicus. Sed à Septuaginta additur nescio quid, Post enim hoc οὐ ποιήσετε ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον, Hoc est, Non facietis in ipsa omne opus, additur πλὴν ὅσα ποιηθήσεται ψυχῇ, id est, Præterea quæ fiunt animæ, aut animo. Credo eos, hoc addidisse, vt ostenderent, nullum opus vile aut quod manibus exercetur eo die fieri posse, sed opera animi nõ prohiberi, quod quia nemo tam obtuso ingenio esset, qui suspicaretur: prohiberi scilicet animi opera, ideo frustra additur.

Oblationem spontaneam.] Vt habet Hebraicum, מסת נדבת ידך Hoc est, Oblationem voluntatis, aut deuotionis manus tuæ. Septuaginta paulo secus καθὸς ἡ χείρ σοῦ ἰσχύει, id est, Quemadmodum valet manus tua. Aliud enim hoc videtur esse, vt prudenti patet.

Et mutant verba iustorum.] ,יסלף id est, Peruertũt, deprauant, Septuaginta nõ tam aperte ἐξαίρει λόγους δικαίων, id est, Extrahunt extorquent verba iustorum.

CAPVT XVII.

I *Ntra vnam portarum tuarum.*] Admonendi semper sumus portas his locis, pro vrbibus esse accipiendas, de more illius linguæ. Ideo Septuaginta non semper portas interpretati sunt, sed vrbes, vt hoc loco ἐν μιᾷ τῶν πόλεων σοῦ, id est, In vna vrbium

C tuarum. Hæc annotauimus ne in errorem propter sermonis peregrini inscitiam, laberemur.

Solem & lunam.] ,ירח Nescio cur luna omittatur apud Septuaginta. Imo tota hæc periodus in impressis codicibus ferè male legitur τῷ ἡλίῳ, ἢ παντὶ τῶν ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ οὐρανοῦ, Hoc est, Soli, aut omni eorum quæ ex cælo. Deest enim fortasse καὶ. Hebraice vero legitur vt nostra habet æditio.

Ad portas ciuitatis tuæ.] Etiam portæ hoc loco pro vrbibus accipiuntur. Eum præcepit ad vrbes è latebris extrahendum, qui idololatriam fecisse conuictus sit. Quanquam Septuaginta non vrbes, sed portam interpretentur ἐξάξεις τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ἐπὶ τὴν πύλην, id est, Extrahes hominem illum ad portam. Lex enim iubet vt omnibus è locis diligenter perquirantur, siue in montibus, siue in vallibus, seu in speluncis, siue vbicunque terrarum delitescant, qui diuinum cultum reliquerunt, cælique sydera, aut dæmonas, aut id genus alia adorare cœperunt: hique ad vrbes deducantur, vbi ius exerceri, & scelerati plecti solent, vt ibi omni populo collecto, omnium suffragio condemnentur, omniúmque manu trucidentur: quippe qui scelus horribile, execrandum, dignum non hac luce, sed quod in penitissimis tenebris sepeliendum sit, perpetrarint: ne tanta rei fœditate humanum genus respergatur. Hæc itaque sententia est. Septuaginta id sensisse videntur, vt si quis idololatra conuictus in vrbe sit, extemplo lapidandus extra portas deducatur, ibique omni multitudine

collecta lapidibus obruatur. Sed prior sensus videtur verisimilior, & magis hisce litteris consentaneus. D

Et lapidibus obruentur.] Ex hoc loco vel manifestum fit, quantum necesse sit sermonis Hebraici callere proprietatem. Nam id quod sæpius ostendimus, nostram æditionem esse omnibus, quotquot fuerint vnquam, illustriorem ac meliorem, quę minus phrases Hebraicas secuta sit, sed eas clarissime explicuerit, & ad nostrum sermonem accommodarit, hinc maxime licet cognoscere. Nam hæc sententia sic effertur Hebraice, וסקל תם באבנים id est, Et lapidabitis eos in lapidibus. Quam sententiam mutata loquendi consuetudine, vides quàm eleganter, noster reddiderit interpres. Audi Septuaginta, qui Hebraica penitus sequebantur, καὶ λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις, id est, Et lapidabitis eos in lapidibus. Quæso quis eorum, qui minus ad hęc soliti sint, in præpositionem sumendam hoc loco, pro eo quod est, cùm existimet? Nónne potius crederet, vt in lapidibus obruantur, id est, vbi sit aceruus lapidum. Nam ἐν apud Græcos stationem in loco significat. Hæc igitur obscuritas, ex eo accidit, quòd in apud Hebræos sumitur pro cum, quod non ita sit apud Græcos & Latinos.

Inter lepram & non lepram.] נגע לנגע id est, Plagam & plagam. Quare non arbitror de lepra esse intelligendú, sed omni plaga, de qua à iudicibus exacte diiudicari nó possit. Omnis enim lepra à sacerdotibus iudicabatur, ad alios non attinebat iudicare. Septuaginta ambigue transtulerunt, & lepræ quidem nihil meminerunt ἀνὰ μέσον ἁφὴ ἁφῆς, Hoc est, Inter tactum & tactum, aut læsionem & læsionem, siue puncturam ac puncturam. His enim vocibus vti nos necesse est. E

Non intumescat superbia.] לא יזידון, Hoc est, Non erit pertinax, obstinatus. Quod vitium aliud faciunt Septuaginta πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας φοβηθήσεται καὶ οὐκ ἀσεβήσει ἔτι, id est, Et omnis populus audiens formidabit, & nó aget impie in posterum. Sed vocis proprietas est, vt noster vertit interpres, & ipsi paulo ante transtulerunt Septuaginta. Vbi dicitur, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἐὰν ποιήσῃ ἐν ὑπερηφανίᾳ, Hoc est, Homo qui fecerit in superbia.

Constituam super me regem.] מלך, Quem non adeo proprie Septuaginta ἄρχοντα, Hoc est, Principem vertunt. Principes enim quilibet magistratus est: at reges, summa monarchia.

Quæ alliciant animum eius.] De illo, hoc dicitur, non de mulieribus, לא יסור לבבו Hoc est, Non deprauabit, non peruertet cor suum. Sicut & Septuaginta καὶ πληθυνεῖ ἑαυτῷ γυναῖκας, ἵνα μὴ μεταστῇ αὐτοῦ ἡ καρδία, Hoc est, Non multiplicabit sibi ipsi vxores, ne auertatur, ne immutetur cor eius.

CAPVT XVIII.

Habunt sacerdoti armum ac ventriculum.] Aliud etiam ponitur quod sacerdotibus dandú esset, omissum ab interprete, scilicet, לחיים Hoc est. Mandibulas, maxillas. Quod non omittitur apud Septuaginta τὸν βραχίονα, τὰ σιαγόνια, τὸ ἤνυστρον, Hoc est, Armum, mandibulas, ventriculum.

Primitias vini.] תירשך, Hoc est, Musti tui primitias: quanquam nihil interest, sed multa ad explicationem nobis ponuntur. Septuaginta & ipsi ἀπαρχὰς τοῦ οἴνου σου, id est, Primitías vini tui. F

Excepto eo, quod in vrbe sua.] Optime quidem & clarissime reddidit sententiam, quæ erat Hebraice obscurissima, לבד ממכריו על האבות, Hoc est, Exceptis emptionibus super patres, vel iuxta patres, aut secundum patres. Exponúntque Hebræi hanc sententiam, sicut interpretatus est Hieronymus. Quæ in eadem remansit propemodum obscuritate apud Septuaginta qua fuisset Hebraice πλὴν τῆς πράσεως τῆς κατὰ πατριάν, Hoc est, Præter emptionem eam quæ secundum patriam est. At Rabbi Salomon hoc exponens ait חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד, Hoc est, Præter id quod emerunt patres, prioribus temporibus: clarum igitur est, quid hæc sibi velint.

Qui lustret filium suum ducens per ignem.] Imò ea non erat lustratio, aut lustrum: sed filiorum exustio, vt ante visum est. Atque ideo eum ritum execrabatur Deus, quod sine humanis calamitatibus non fieret. Putauit igitur Hieronymus filios suos illas gentes per ignem lustrare solitas: sed vt dixi non lustrabant, sed penitus exurebant: quanquam eius sententiæ videantur Septuaginta priores extitisse, quos Hieronymus sectatus est, οὐχ εὑρεθήσεται ἐν σοὶ περικαθαίρων τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν πυρί, Hoc est, Non inueniatur in te, qui lustret siue expiet filium suum igni. Sed hæc non est sententia. Dubiámq; & falsam eam fecerunt addendo lustrationem, cú Hebraice tantúmodo habeatur, לא ימצא בך מעביר בנו באש Hoc est, nó inueniatur in te, qui trásire faciat filium suú in ignem. Et de hoc quidem pessimo ritu sæpius dictú est.

Aut qui

A *Aut qui hariolos sciscitetur.*] Omnia hæc, non ad consulentes ac sciscitantes referenda sunt, sed ipsos qui eam respondendi superstitionem exercerent. Nam Hebraice קסם qua voce vtimur hic, non sciscitantem significat, sed ipsum magum, ac hariolum. Prohibentur igitur esse harioli, magi, vaticinantes, augures, & id genus. Sicut etiam transtulerunt Septuaginta μαντευόμενος μαντείαν, id est, Vaticinans vaticinium. Prohibetur astrologia omnium superstitionum mater impiissima, Chiromantia, Geomantia, Augurium, Pelecymantia, Capnomantia, Magia, quæ diabolos sciscitatur. Tandem & Necromantia, quæ sciscitatur defunctos, quæ tempestate Mosis inueniebatur, & de ea scripsit etiam Homerus. Vigent adhuc hæ superstitiones non in vniuersum, sed priuatim, apud hebetissimos quosque, & quibus facile istæ præstigiæ imponunt. Dignæ capitali supplicio superstitiones, ob quas Deus perdidit eas gentes, & æterna obliuione deleuit, quæ his erant deditissimæ. Verisimiléque est, nullum spurcitiæ genus, nullam fœditatem, non fuisse inter eas nationes, propter harum superstitionum impietatem, quas earũ pater Diabolus, homines docuerat, vt per eas ad homicidia, adulteria, veneficia, furta, ad suas explendas quisque insatiabiles cupiditates perducerentur. E quibus nascerentur inimicitiæ, odia, fraudes, miseriæ, calamitates, quas pessimus diabolus incredibiliter affectat. Vt enim Deus lætatur gaudiis, felicitate, pace, & tranquillitate nostra: Ita pascitur diabolus nostris seditionibus, luctibus, miseriis, calamitatibus, tum ridet, tum miris afficitur gaudiis. Ipse igitur harum impietatum fuit inuentor, vt his ad optatum finem attingeret. Nam qui has super-
B stitiones persequitur, neque ipse felix est vnquam, neque aliis præter calamitatem & mala, quicquam attulit. De his autem vaticiniis ante in libro Leuitici dictum est.

Astrologia superstitionũ mater.

Ego vltor existam.] אנכי אדרש, id est, Ego requiram, ex eo repetam. Septuaginta tamen & ipsi eodem modo ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. Ego vlciscar ex ipso, aut ex ipso pœnam sumam. Vna omnium sententia est.

Quod si tacita cogitatione respondens.] וכי תאמר בלבבך, Hoc est, Et cùm dixeris in corde tuo. Sicut & Septuaginta ἐὰν δὲ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Hoc est, Si dixeris in corde tuo. Est ergo elegantissime & apposite versum à nostro interprete, nõ seruatis verbis, nec locutione Hebraica, quod sæpissime facit. Ex quo & venustissima & elegantissima nostra æditio inter omnes est. Inuitis etiam pessimis & maledicis Iudæis: inuitis & illis qui Iudæis fidem arrogant. Aut illis etiam inuitis, qui duas tenentes voculas Hebraicas, miseras & infelices, ilico tantum autorem, erecto & fastuoso supercilio damnare aggrediuntur, & se æditiones meliores facere posse iactant. Ridebunt igitur nostri homines Iudæos, & malignos esse dicent, cùm eos nostram damnare æditionem audierint. Respondebúntque eis: Vos Iudæi maligni & improbissimi estis, qui nostra etiam si pulcherrima atque optima sint infringere, lacerare nitimini. Quod spero confidentius quosque facturos, cùm me scierint, diligentissime veritatem Hebraicam, & translationem Septuaginta cum nostra æditione contulisse, ac præter leuissima, nihil aliud dissonum in ea reperisse. In qua re, & si multa à me fortasse prætermissa sunt, viam saltem cæteris qui in eo laborare voluerint, ostendimus.

C *Non timebis eum.*] לא תגור ממנו, id est, Non timebis eum. At Septuaginta longe diuersius οὐκ ἀφέξεσθε ἀπ' αὐτοῦ, Non abstinebitis ab eo. Quare diuersius interpretati sunt, & fortasse non recte.

CAPVT XIX.

Dolore stimulatus.] כי יחם לבבו, Hoc est, Quando ardet, quando æstuat cor eius. Sicut & Septuaginta ὅτι παρατεθέρμανται τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, id est, Quando incaluit in corde suo. Quanquam nostrum interpretem hoc non fugerit: verum vt sæpius diximus, ad nostrum loquendi modum, horriditatem Hebraicam accommodat.

Non misereberis eius.] Et hoc perspicue immutatur, pro eo quod est Hebraice לא תחוס עינך עליו, Hoc est, Non parcet oculus tuus super ipsum. Necesse enim est, hæc dicendi genera, atque hæ translationes, in alias quæ nostris auribus minime duræ sint, cõuertantur. Septuaginta vero nihil immutarunt οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμὸς σοῦ ἐπ' αὐτῷ, Hoc est, Non parcet oculus tuus super ipsum.

Accusans eum præuaricationis.] סרה, Hoc est, præuaricationis, quo nomine omne peccati genus denotatur. At Septuaginta καταλέγων αὐτοῦ ἀσέβειαν, id est, Accusans eum impietatis. Videntúrque impietatem pro omni facinore ac scelere accepisse.

Sicut fratri suo facere cogitauit.] זמם Cogitauit, machinatus est. Et proprie id quod transtulerunt Septuaginta ὃν τρόπον, ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι, id est, Sicut malignatus est, pessime ma-

chinatus est facere, à quo ,זמה Hoc est, scelus, facinus, improbitas. D

Pedem pro pede exiges.] Nouissime hoc additur apud Septuaginta καθ' ὅτι ἄν τις δῷ μῶμον τῷ πλησίον, οὕτω δώσετε αὐτῷ, Hoc est, Secundum quod quis labem ac notam proximo suo incusserit, dabitis ei, quæ in contextu Hebraico non habentur, quę puto esse ad explicationem ab ipsis interpretibus addita.

CAPVT XX.

Scribæ in euangelio qui dicantur.

D*Vces quoque per singulas turmas.*] השטרים Hoc est, Duces, principes, magistri militum. Quos Septuaginta interpretantur γραμματεῖς, id est, Scribas. Ex quo intelligimus, scribas in euangelio proprie eos dici, qui principes ac duces populi essent. Quos improprie vt pleraque alia, scribas appellarunt ipsi Septuaginta interpretes. Euangelium vero æditionem Septuaginta, quæ iam in omnium pectoribus radices egerat, sequebantur: & res his nominibus appellabant, quibus & illi appellassent. Vsus enim inoleuerat, vt nō viderentur dura quæ illi transtulissent, & consuetudo emolliisset. Atque hoc est, quòd sæpenumero testimonia ex æditione Septuaginta ab eis proferuntur, licet à veritate Hebraica dissentiant. Quid enim faciebat ad erudiendos homines, codicum varietas, & illos Septuaginta, quorum iam esset recepta fides, ostendere imperitos? Id non modo ædificationem fecisset, sed pietatem vehementer læsisset, rebus præsertim tam recentibus. Neque enim vnius voculæ dissonantia, aut impropria translatio, labefactat pietatem: sed arrogantia, superbia, & discordia, & fastus eorum qui docent.

Vnusquisque suos ad bellandum cuneos præparabit.] Aliter hæc sententia ab Septuaginta trāsfertur, aliter habetur in Hebraico. Illi enim καὶ καταστήσουσιν ἄρχοντας τῆς στρατιᾶς προηγουμένους τοῦ λαοῦ, hoc est, Et constituent principes exercitus præcedentes ipsi populo: pro eo quod est Hebraice, ופקדו שרי צבאות בראש העם hoc est, Et recensebunt principes exercitus summam totius populi. Quare nec nostra nec Græca tralatio, cū Hebraico consentit. Innuitur enim, cùm principes locuti fuissent, & formidolosi ad sua recessissent, reliquam multitudinē recensuerunt, quæ remansisset ex his, Quos vti meticulosos dimitti iusserat. E

Offeres ei primum pacem.] וקראת אליה לשלום, hoc est, Et vocabis cum ea pacem. Quod est intelligendum, vt interpretatus est Hieronymus. Verum Septuaginta aliquanto diuersius ἐκκαλέσεις αὐτοὺς μετ' εἰρήνης. hoc est, Euocabis eos, cum pace. Quorsum enim tendit, Euocabis. Quasi extra ciuitatem euocandos esse demonstret, quod ne somniatur quidem his litteris.

Omnem prædam exercitui diuides.] כל שללה תבוז לך, hoc est, Omnem prædam diripies tibi. Quemadmodum & Septuaginta καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν προνομεύσεις σεαυτῷ, hoc est, Et omnē prædam, aut supellectilem diripies tibi.

Nullum omnino permittes viuere.] כל נשמה, Omne quod spirat, omne quod aliquo vitæ genere sustinetur: tam de hominibus, quàm reliquis animantibus. Sicut & Septuaginta, οὐ ζωγρήσετε ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἐμπνέον, hoc est, Non captiuum facietis quicquam quod spiret. Spectat igitur ad omnia animantia.

Quando obsederis.] Patet ex errore à librariis negationem additam esse in codicibus Gręcis, ἐὰν δὲ μὴ περικαθίσῃς, hoc est, Nisi obsederis. F

Nec securibus debes vastare.] Pro securi, Septuaginta, σίδηρον, hoc est, Ferrum posuerunt. Sicut & Chaldaica æditio.

Quoniam lignum est, non homo.] Per interrogationem effertur Hebraice כי האדם עץ השדה id est, Nunquid enim lignum agri, homo est, Vt exeat in bellum contra te. Sic & Septuaginta, μὴ ἄνθρωπος τὸ ξύλον, τὸ ἐν δρυμῷ, id est, Nunquid homo, lignum est, quod est in syluis. Æditio quoque Chaldaica eodem ferè modo, ארי לא כאנשא אילן, hoc est, Quoniam non est sicut homo ipsa arbos.

Nec potest contra te augere numerum.] Hoc modo effertur: lignum non est sicuti homo ,לבא מפניך במצור hoc est, Vt veniat contra te in obsidione, dum scilicet obsides. Quod Septuaginta secus aliquanto, εἰς ἐλθεῖν ἀπὸ προσώπου σου εἰς τὸν χάρακα, hoc est, Vt ingrediatur, à facie tua in vallum. Est vt diximus sententia aliquantum immutata.

CAPVT XXI.

V*os elegerit dominus.*] Nō de aliquibus Leuitis hoc dicitur, sed de omnibus. Sic enim habet, כי בם בחר יהוה, id est, Quia eos elegit dominus. Sicut & Septuaginta, ὅτι αὐτοὺς ἐξελέξατο κύριος, Quoniam eos elegit dominus.

Hominis cadauer occisi.] Idipsum quidem significatur voce Hebraica חלל quā non tam proprie

A proprie Septuaginta transferunt τραυματίαν, hoc est, Vulneratum. Potest enim quis esse vulneratus, sed minime occisus. Eáq; voce vtuntur historici Græci, non pro his, qui occisi sint, sed qui sint vulnerati, & adhuc superuiuant.

Quem redemisti.] Quod Septuaginta exprimunt, vnde eos videlicet eripuerit, οὓς ἐλυτρώσω ἐκ γῆς αἰγύπτου, hoc est, Quos redemisti de terra Ægypti.

Tu autem alienus eris.] ואתה תבער הדם הנקי, hoc est, Et tu expiabis sanguinem innocentem. Sicut & Septuaginta, σὺ δὲ ἐξαρεῖς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον, id est, Tu vero extrahes sanguinem innocentem: quare in nostra æditione sensus non tam apertus.

Quæ radet cæsariem.] Hæc omnia de ipsa muliere dicuntur, vt ea hæc omnia faciat. Sic enim habet Hebraicum, וגלחה את ראשה, hoc est, Et radet caput suum. Quare male à Septuaginta refertur ad ipsum virum, per secundam personam, καὶ ξυρήσεις τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, hoc est, Et rades caput eius. Eodemq; errore additur, καὶ περιονυχίσεις αὐτήν, hoc est, Et vngues eius circumputabis. Et aliud quod sequitur, καὶ περιελεῖς τὰ ἱμάτια τῆς αἰχμαλωσίας αὐτῆς, hoc est, Et auferes vestem captiuitatis eius.

Dimittes eam liberam.] Recte & prudẽter à Septuaginta locutio mutata est pro eo quod est Hebraice, Dimittes eam, לנפשה, hoc est, Animo suo, Voluntati suæ. Septuaginta igitur, ἐξαποστελεῖς αὐτὴν ἐλευθέραν, hoc est, Dimittes eam liberam. Quos sequitur Hieronymus.

Quando peccauerit homo.] Hæc paulo obscurius sententia à Septuaginta reddita est, ἐὰν γένηται ἔν τινι ἁμαρτία κρίμα θανάτου, καὶ ἀποθάνῃ, hoc est, Si fuerit in aliquo delicto iudicium

B mortis, & mortuus fuerit. Desunt aliqua.

Non permanebit cadauer eius.] Et hoc non adeo proprie ab Septuaginta redditur, ἐπικοιμηθήσεται τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐπὶ ξύλου, hoc est, Obdormiet & corpus eius super lignum.

Quia maledictus à Deo.] כי קללת אלהים תלוי, hoc est, Quia maledictio domini est, qui pendet in ligno, aut qui suspensus est. Sed denominationibus pro denominatis vtũtur Hebræi. Dicentes id esse mendacium, esse veritatem, esse maledictionem, esse benedictionem, pro eo quod est, esse falsum, verum, maledictum, benedictum. Septuaginta, ὅτι κεκατηραμένος ὑπὸ θεοῦ πᾶς κρεμάμενος, hoc est, Quia maledictus a Deo est, omnis suspensus. Citatur is locus à diuo Paulo ad Gal. cap. iij. Atque eum maledictum appellat, qui in ligno pendeat, verbo Græco ἐπικατάρατος. Ex quo contemnimus expositionem Hebræorum, qui maledictum hoc loco dicunt accipi pro despecto. Nulla enim ratione id dicitur, & in contrarium est tanti viri, & veterorum interpretum autoritas.

CAPVT XXII.

N*On tenebis eam cum filiis.*] Est quidem istud præclarum humanitatis exemplum, quo etiam admonemur, quantũ Deo grata iustitia humanitásq; sit, quando ne in beluas quidem & irrationabilia, voluit nos esse immites. Non quòd ius nobis sit cum illis, sed quòd nihil est tam à diuina natura, & moribus humanis alienum, quàm inclementia & crudelitas. Docemúrque quantum momenti ad propagandam hanc corpoream vitam, & acquirendam futuram habeat, si placidi ac benigni simus. Additur enim causa, Vt sitis, in-

C quit, longæui super terram. Qui enim crudelis & inhumanus est, is quantũ de alterius ademit vita, tantumdem detraxit suæ. Dumq; alienæ vitæ insidiamur, iure quodam diuino fit, vt ruinam nobis quandam præparemus. Ideóque homicidæ breuissimis vitæ suæ spaciis peractis, eodem interitu ferè semper occumbunt, quo ipsi peremerunt alios. Docemur ergo, hoc præcepto humanitatem, benignitatem, & clementiam. Id quod etiam scribit hoc loco Theodoritus his verbis, τούτῳ τῷ προστάγματι φιλανθρωπίαν παιδεύει· εἰ γάρ τις, τὰς τικούσας λάβοι, καὶ καταλείπῃ τοὺς νεοττούς, ἀπολοῦνται πάντως οὐκ ὄντος τοῦ τρέφοντος. εἰ δὲ καὶ τούτοις, κἀκείνους θηρεύοι, διαφθαρήσεται δῆλον, ὅτι τῶν ὀρνίθων τὸ γένος, εἰ πάντες τὰ ὅμοια δράσαιεν, hoc est, Hoc præcepto humanitatem nos docet. Nam si quis auicularum matrem abstulerit, ipsósque pullos reliquerit, omnino morientur ea sublata, quæ eos alebat. Sin vero & hanc & illos cœperit, clarum est, omne auium genus breui periturum, si consimilia cæteri facerent.

Facies murum tecti.] ועשית מעקה, hoc est, Facies sepimentum quoddam, aut munimentum circa tectum tuum, cùm domum tuam ædificas, nequid inde labatur, & aliquem interficiat, & in domum tuam cædis causa referatur, ac ita quoque polluatur. Tota itaque sententia non recte apud nos versa videtur. Neque enim vult fieri murum tecti, sed aliquid aliud, quod retineat, quæ collapsura è tecto sunt, dum ædificatur. Nam & Rabbi Salomon hoc ipsum attestatur, qui quod noster interpres vertit murum, ipse exponit, גדר סביב לגג, hoc est, Sepimentum, per circuitum totius tecti. Vel igitur aliquid desuper fieri præcipit, vt quæ

cadunt ibi sustineantur. Aut innuit, vt in ædificanda domo, fiat quoddam vallum, ne quis D
inde transeat, & aliquid delabens eum interficiat. Id quod & Chaldaica innuit æditio. Quæ
loco mahache, quod Hieronymus interpretatur murum, habet, תיקא quod Rabbi Salomō
exponit, פטטר מה שבתוכו hoc est, Munimentum quoddam, quod intra ipsum tectum, & viam
est. Hoc Septuaginta verterunt στεφάνην, id est, coronam, vallū. Sed in eo erratur apud ipsos,
& nos, quia quod Hebraice ad materiā cadentem è tecto refertur, ipsi & noster interpres
ad homines inde præcipitantes retulerunt. Ex quo & sententiam obscuram fecerunt. Cū
enim dicitur, facies vallum circa tectum in imo, ne effundatur sanguis in domo tua, & sis
reus labente alio, &c. Sic habet Hebraice, כי יפול הנפל ממנו hoc est, Cùm ceciderit id quod cadit ex ipso tecto. Is error à Septuaginta profectus est, qui & ipsi, ἐὰν πέσῃ ὁ πεσών, hoc est, Cū
ceciderit qui lapsus est: scribendum potius, τὸ πεσόν. Atque ita omnia quadrabunt.

Non seres vineam tuam altero semine.] לא תזרע כרמך כלאים, hoc est, Non seres vineam siue agrum tuum ex diuersis permixtis. Sicut alibi ipse noster vertit interpres. Hanc enim varietatem, & commixtionem execratur Deus. De qua re Leuitici capite decimonono, dictum est, Sicut & Septuaginta, οὐ κατασπερεῖς τὸν ἀμπελῶνά σου διάφορον, id est, Ne seras vineam tuam ex diuersis.

Ne sanctificentur.] Quemadmodum sæpenumero dictum est, pleraque apud Hebræos inueniuntur verba, quæ contraria significent, inter quæ & præsens vox. Nam קדשה significat sanctam & pollutam ac meretricem. Ergo vbi dicitur, פן תקדש id est, Ne forte sanctifices: potius inquam vertendum, ne fortè polluas, id quod & ipsa ostendit sententia. Licet E
Septuaginta non secus, & ipsi transtulerint, ἵνα μὴ ἁγιασθῇ τὸ γένημα, hoc est, Vt non sanctificetur semen: quod fecit, vt Græci aliter hunc locum interpretarentur. Si quis, inquiunt, non obseruauerit hoc, sanctificabitur eius prouentus, & sementis, id est, cędet in vsum Dei. Atque hanc esse dicunt mulctam transgredientium. Ego vero existimo intelligi per id pollutionem quandam. Nam & viris & mulieribus prohibet, diuersis coloribus vti. Et omnino omnem varietatem, & dissidium ac confusionem execratur, quare & pollutio quædam erit sementis commixtæ. Sicut & initus diuersorum animalium. Statim quoque & alia varietas infertur.

Verberabunt illum.] ויסרו אתו, hoc est, Et erudient, castigabunt, emendabunt, quemadmodum & Septuaginta, καὶ παιδεύσουσιν αὐτόν, hoc est. Et erudient eum, & castigabunt.

Quoniam fecit nefas.] נבלה, hoc est, Nefas, stultitiam. Quemadmodum & Septuaginta ὅτι ἀφροσύνην ἐποίησεν, hoc est, Quia dementiam, ac stultitiā fecit. Nulla enim maior dementia quam peccatum. Nam peccatum ex animo dementi & cæco proficiscitur.

Vir quia humiliauit.] אשר ענה, Hoc est, Quia oppressit, afflixit, subegit, quanquam & Septuaginta verterint, ἐταπείνωσε, id est, humiliauit.

Quinquaginta siclos argenti.] חמשים כסף, hoc est, Quinquaginta argenteos. Nam nescio an recte sicli vocentur argentei: Præterea qui sunt sicli argentei? quanquam & Septuaginta siclos reddiderint πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου, Hoc est, Quinquaginta didrachmas argenti.
Solent enim siclum vocare didrachmam. De qua re alibi dictum est. F

Nec reuelabit operimentum eius.] ולא יגלה כנף אביו, hoc est, Et non reuelabit alam, aut plumas patris sui. Neq; dubiū est, quin ala siue pluma hoc loco, pro operimento accipiatur. Quemadmodum etiam verterunt Septuaginta καὶ οὐκ ἀνακαλύψει συγκάλυμμα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, hoc est, Et non reuelabit operimentum patris sui. Credo vero significari eo omnem ignominiam, ac dedecus, atque vituperationem.

CAPVT XXIII.

Non intrabit eunuchus.] Totum quod hic de eunuchis dicitur, non aliter exponitur ab Hebræis: Præsertim Rabbi Salomone, qui quasi nostram æditionem secutus sit, & ab ea edoctus, ad verbum exponit, sicut noster ipse sensit interpres. Apud Septuaginta vero non adeo clara sententia est. Quod autem dicitur: nō intrabit ecclesiam domini, exponit Rabbi Salomon, לא ישא ישראלית hoc est, Non assumet vxorem Israëlitida, & quasi ex eo populo non censebitur, non poterit ecclesiam conficere, & ex Israëlitico populo haberi.

Hoc est de scorto natus.] Quod obscurius est apud Septuaginta οὐκ εἰσελεύσεται ἐκ πόρνης, εἰς ἐκκλησίαν κυρίου, hoc est, Non ingredietur de meretrice in ecclesiam domini. Fortasse demptus est articulus ὁ ἐκ τῆς πόρνης. Nullúsq; tunc remaneret scrupulus. Dimittitur quoque ex errore in codicibus Septuaginta, vsque ad decimam generationem.

Gerens

A *Gerens paxillum in baltheo.*] Imò vero sic, ויתד תהיה לך על אזנך hoc est, Et paxillus erit tibi vice ligonis: sicut interpretatur Rabbi Salomon, qui ait, כמו יזן Erit ei, inquit, iste paxillus perinde ac ligon. Ortus est autem error in nostra æditione, ex editione Septuaginta qui & ipsi καὶ πάσσαλος ἔσται σοι ἐπὶ ζώνης σοῦ, hoc est, Et passalus erit tibi in zona tua. Quare enim in zona haberetur paxillus? ex æquiuocatione nominis error accidit. De baltheo itaque & zona nihil scribitur, sed ea vox ligonem significat. Nota vero sententia est. Erit, inquit, vice ligonis, quo fodias, terráque stercora contegas.

Quo reuelatus es.] וכסית את צאתך, Hoc est, Et operies excrementum tuum. Septuaginta & ipsi apertius καλύψεις τὴν ἀσχημοσύνην σοῦ, hoc est, Operies turpitudinem tuam.

Nec precium canis.] Canis dicendum est. Hebraice, כלב, id est, Canis: manifesta est sententia.

Extra ne efferas.] ואל כליך לא תתן, hoc est, Et in sportam tuam non pones. Septuaginta diuersius καὶ δρέπανον οὐ μὴ ἐπιβάλῃς ἐπὶ τὸν ἀμητὸν hoc est, Et falcem in messem alterius ne imponito. Omiserunt enim suo loco id quod de vuis dictum est, & post eius rei meminerunt. Messis enim præposita est. Quare nec ipsi dissentiunt si lectio in suum locum restituatur εἰς δὲ ἄγγος οὐ μὴ ἐπιβάλῃς, hoc est, In vas autem tuum ne coniicito. Vuas igitur quis vsque ad satietatem degustare ex aliena vinea potest, Afferre autem secum non potest. Quæ iura cùm diuina sint, & ab ipso Deo exarata, quis tam vecors, tam miseræ mentis, tam infelici animo est, qui ea seruare nolit?

B

CAPVT XXIIII.

NOn accipies loco pignoris.] Quæ de mola superiore & inferiore hic scribuntur, non secus exponuntur ab Hebræis. Si quidem Rabbi Salomon, à nostra vt quidem existimo æditione edoctus, de prima mola quæ vocatur רחים scribit, היא התחתונה hoc est, Hæc illa est, quæ dicitur inferior, alteram vero, scilicet רכב dicit esse, היא העליונה hoc est, Superiorem: quæ etiam significantissime vocantur à Septuaginta οὐκ ἐνεχυράσεις μύλον, οὐ δὲ ἐπιμύλιον, Hoc est, Non fœneraberis molam, aut super molam, si nobis sic loqui liceat.

Quia animam suam apposuit tibi.] כי נפש הוא חבל, Quia animam pignori dat, aut accipit. Quod Chaldaica æditio, hoc modo accipit, vt non tam de anima fœnerantis dictum intelligamus, sed omnium anima, qui inde molunt farinas, ac viuunt, ארי בהון מתעבד מזון לכל נפש, hoc est, Quia cum ipsis datur cibus omni animæ. Clarior igitur hoc modo est sententia. Septuaginta nihil dissentiunt ὅτι ψυχὴν οὗτος ἐνεχυράζει, Hoc est, Quia animam iste pignori dat.

Si deprensus fuerit homo.] Hæc quidem sententia non aliter intelligitur, quàm vt noster vertit interpres. At apud Septuaginta aut alia est, aut certe obscura, & quæ possit à quàm paucis intelligi, vt intelligenda est ἐὰν δὲ ἁλῷ ἄνθρωπος κλέπτων ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Si quis deprensus fuerit furari animam suam, ex fratribus suis. Quis quæso intelligeret his verbis innui, quod noster transtulit interpres? Quoniámque sententia clara est, alias expositiones non producemus.

Et habeas iustitiam coram.] Fortasse non alienum est quod Septuaginta iustitiam verterint ἐλεημοσύνην, hoc est, Misericordiam, cõmiserationem: nam & recentiores Hebræi צדקה vocãt eleemosynam, ac commiserationem, vt videre est apud eos, qui de moribus scribũt, ethicámque Aristot. interpretantur.

Et ex eo sustentat animam suam.] Sicut etiam habẽt Hebraica ואליו הוא נשא את נפשו hoc est, Et cum ipso tollit, aut sustinet animam suam. Quam sententiam nescio an ita recte reddiderint Septuaginta καὶ ἐπ' αὐτῷ ἔχει ἐλπίδα. hoc est, Et in ipso spem habet: possumus eos putare, magis sententiam, quàm verba secutos.

Si fruges collegeris oliuarum.] כי תחבט זיתך לא תפאר, hoc est, Cùm oliuam excusseris, ramos iterum non excuties. Neque mirum est, quod Hieronymus hoc ipsum verbum חבט non semper excutere transtulerit. Delectatus est enim illa necessaria & nobis vtili varietate. Quis enim admiserit si dicatur oliua excuti? Neque enim cùm earum fructus colligimus, eas excutimus, sed conscendunt mercenarij cum canistris, eásque sic decerpunt, ne frangantur. Atque ita videmus rationabiliter fecisse Hieronymum vt verbum mutarit. Neque ex his friuolis rebus colligitur, æditionem non esse Hieronymi eo quòd & alibi sit aliter interpretatus. Secutus est autem hoc loco etiam Septuaginta qui transtulerunt ἐὰν δὲ ἐλαιαλογήσῃς, hoc est, Si autem oliuas collegeris. Ecce neque ipsi, excutiendi verbum hoc loco non quadrare ignorauerunt. Hæc dicuntur propter illustrem virum Ioannem Phorcensem.

CAPVT XXV. D

Dignum plagis.] Is locus abunde testari potest, quàm necesse sit sermonis Hebraici scire proprietatem, & quantum momenti in ea repositum sit. Quem enim dignum plagis Septuaginta & Hierony. transtulerunt Hebraice vocatur, בן הכות hoc est, Filius plagarum, aut filius percutiendi. Neque aliud est intelligendum, quàm quod senserunt interpretes. Eodem videlicet loquendi genere, quo quempiam filium mortis appellant. Filium veritatis, filium mendacij, filium orientis. Quibus in locis, filius in virum mutandus est, vt dicamus virum mortis, virum veritatis, aut mendacij, qua de re alibi dictum est. Non esset igitur idoneum argumentum, neque Græcam æditionem esse ipsorum Septuaginta, neque nostram esse Hieronymi, si alibi eam locutionem non immutarint, quod faciunt plerique hac tempestate: varie siquidem loquuntur, variéque transferunt ea, quæ possint multis rationibus transferri.

Nomine illius appellabit.] Non tam hoc innuitur, quàm vt qui primus ex ea nascitur, nomine illius censeatur, vt dicatur esse filius illius, atq; illius, nō ipsius fratris qui eum genuit. Atque hoc videntur significare verba Hebraica, quem primum inquit genueris, יקום על שם אחיו המת hoc est, Surget, aut stabit nomine fratris sui defuncti. Sic etiam transtulerunt Septuaginta καταςαθήσεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ τετελευτηκότος, Hoc est, Stabit aut constituetur ex nomine fratris sui defuncti. Quare non videtur præcipi, vt qui primus nasceretur, nomine defuncti vocaretur.

Perget mulier ad portam ciuitatis.] Etiam hoc loco porta, pro vrbe sumitur, licet & Lxx. portam posuerint καὶ ἀναβήσεται γυνὴ ἐπὶ τὴν πύλην, hoc est, Ascendet mulier ad portam. E

Et extremos agminis tui.] Eleganter & secundum scriptorum Græcorum morem hos vocant Septuaginta τὴν οὐραγίαν, ab ὖρος, hoc est, Cauda, & ἄγω duco οὐραγία igitur est extremitas ac cauda exercitus. Hebraice vero sic, occurrit tibi in via Amalech, ויזנב בך כל הנחשלים hoc est, Et decaudauit in te omnes defessos, ac laxos: hoc est, interfecit.

Delebis nomen eius.] תמחה את זכר עמלך hoc est, Extingues, delebis memoriam Hamalech: licet & Septuaginta memoriam in nomen commutarint ἐξαλείψεις τὸ ὄνομα ἀμαλὴκ, hoc est, Delebis nomen Hamalech. Verum hæc leuissima sunt, neque vehementer sententiam immutant. Vitiumq; magis mihi videtur ea annotare.

CAPVT XXVI.

In cartallo.] Sumpta vox est à Græcis, nam & Septuaginta hoc loco, καὶ ἐμβαλεῖς εἰς κάρταλλον, hoc est, Et pones in cartallo: pro eo quod est Hebraice, בטנא id est, In canistro & corbe.

Profiteor.] Recte quidem pro eo quod est Hebraice, הגדתי hoc est annunciaui. Quemadmodum & Septuaginta ἀναγγέλλω σήμερον κυρίῳ τῷ θεῷ σου, hoc est, Nuncio hodie domino Deo tuo.

Syrus persequebatur.] ארמי אבד אבי, hoc est, Syrus perdebat patrem meum, proprie quod vertit Hieron. Septuaginta vero longe aliter ædiderunt συρίαν ἀπέβαλεν ὁ πατήρ μου, hoc est, Syriam amisit pater meus. Sed profecto sententia est, vt nostra habet æditio. F

Ac infinitæ multitudinis.] Hyperbole quæ non est in Hebraico, pro eo quod positum ibi est, ורב id est, Et plurimæ. Sicut & Septuaginta πλῆθος πολὺ καὶ μέγα, hoc est, Multitudinem multam ac magnam.

In ingenti pauore.] במרא גדל, hoc est, In horribilitate magna: vt sic loquar, quod à Septuaginta non ponitur.

Epulaberis in omnibus bonis.] Etiam hoc loco est verbum exultandi. Quemadmodum & apud Septuaginta καὶ εὐφρανθήσῃ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς, hoc est, Et exultabis in omnibus bonis.

Attuli quod sanctificatum est.] בערתי הקדש, hoc est, Extuli, protuli: quod dissimilius verterunt Septuaginta ἐξεκάθαρα τὰ ἅγια ἐκ τῆς οἰκίας μου, hoc est, Expiaui sancta de domo mea. Error ex eo accidit, quia tametsi alibi verbum כפר expiare significet, hic tamen aliud denotat. Voces autem ancipites debent locis & significationibus accommodari. Quis enim intelligeret hoc loco, expurgaui sancta mea, de domo mea? Expiatio enim rerū pollutarum est, vertit autem Hieronymus hoc ipsum verbum, paulo inferius separaui.

Nec separaui ea in qualibet immundicia.] Hoc quia clarum est Hebraice, & obscurum in nostra æditione ipsa Hebraica ponamus, ולא בערתי ממנו בטמא hoc est, Et non tulit ex eo, cum pollutione. Nihil, inquit, attuli ex eo, quod pollutum esset. Aut quod attuli, quod domino oblatus sim, non immunde & pollute attuli: quanquám obscura & apud Septuaginta hæc senten-

A sententia sit οὐκ ἐκάρπωσα ἀπ' αὐτῆς εἰς ἀκάθαρτον, hoc est, Non decerpsi ex eis ad immundiciam. Res igitur clara est. Accidit autem ex eo obscuritas, quia non sibi in eadem voce transferenda constant. Nam quod verterat paulo ante ἐξεκάθαρα, hic ἐκάρπωσα inter quæ plurimum inest discriminis: declaratur autem quæ sit ea immundicia, primum dum dicitur, Non comedi ex ea in luctu meo. Deinde, nec expendi quicquam in re funebri: quæ omnia, oblationes maxime polluebant, vt retro in Leuitico visum est.

Neque expendi ex his quicquam in re funebri.] Recte quidem, quod erat paulo obscurius Hebraice, ולא נתתי ממנו למת hoc est, Neque dedi ex eo, mortuo, pro re, scilicet funebri. Vt exponit etiam Rabbi Salomon, quasi à nostra æditione accipiens לעשות ארון hoc est, Ad faciendam ei arcam, & alia quæ ad funus spectant. Quare Septuaginta, quamuis veritatem Hebraicam interpretentur, obscure tamen id fecerunt οὐκ ἔδωκα ἀπ' αὐτῆς τῷ τεθνηκότι, hoc est, Non dedi ex eis, mortuo.

Respice de sanctuario tuo.] ממעון קדשך, hoc est, Ex habitaculo sanctitatis tuæ. Sicut & Septuaginta ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σου, hoc est, E domo sancta tua. Nam sanctitas, pro eo quod sanctus vel sancta ponitur. Sicut Hebraica lingua vocatur, לשון הקדש hoc est, Lingua sanctitatis: quod nos diceremus, lingua sancta. Vtuntur enim denominationibus pro denominatis, vt sæpius diximus. Quare delyrant qui hoc non intelligunt, & dicunt, aut tabernaculũ sanctitatis, aut linguam sanctitatis, & huiusmodi.

Et de excelso cælorum habitaculo.] Hoc immutatum est, non quòd sententia alia facta sit, B sed verba transposita. Tantummodo enim est, מן השמים hoc est, E cælo. Sic & Septuaginta ἐκ τοῦ οὐρανοῦ è cælo.

Dominum elegisti.] האמרת, hoc est, Elegisti, siue vehementer amplexus es, prætoptasti, hunc esse dominum Deum tuum. Verum & Septuaginta posuerunt εἵλου σήμερον εἶναί σου θεόν, hoc est, Elegisti hodie vt esset Deus tuus.

Quas creauit.] אשר עשה, hoc est, Qui fecit te, scilicet in laudem, gloriam &c. Quare non ea sententia est, quam nostra ostendit æditio. Non enim eas gentes creauit in eorum laudem, sed propter eorum scelera deletæ sunt, vt retro in hoc libro dicitur. Septuaginta quoque in hanc sententiam transtulerunt ὃς ἐποίησέ σε ὀνομαστὸν, καὶ καύχημα, καὶ δεξαστόν, hoc est, Qui creauit te celebrem, gloriosum, nobilem. Ad gentes ergo non refertur creatio, sed ipsum Dei populum.

CAPVT XXVII.

D*E saxis informibus & impolitis.*] אבנים שלמות hoc est, E lapidibus perfectis, integris, scilicet ac vndique insectis, non ferro exsectis, non detruncatis: sed ita in ędificium iniectis, vt è suo loco sumpti fuerant. Idem quidem innuit, & Hieronymus, sed aliis verbis. Septuaginta cum Hebraico sentiunt λίθους ὁλοκλήρους οἰκοδομήσεις τὸ θυσιαστήριον, hoc est, Lapides integros ædificabis altare.

Comedesque ibi.] Addiderũt Septuaginta καὶ ἐμπλησθήσῃ ἐκεῖ, hoc est, Et impleberis illic.

C *Attende & audi.*] הסכת ושמע, Hoc est, Attende & audi. Quod male Septuaginta σιώπα καὶ ἄκουε, hoc est, tace & audi. Ex errore autem factum est, vt alterũ pro altero acceperint. Sunt enim inter se similia, הסה id est, siluit & סכת id est, attendit, auscultauit. Aut igitur hæc eos similitudo fefellit, aut aliud legerunt illi, quàm nunc in Hebræorum codicibus habeatur, scilicet verbum tacendi. Sed primum est vero vicinius.

Respondit omnis populus amen.] Sicut Hebraice אמן quod eleganter Septuaginta γένοιτο fiat, esto, ita sit. Sicut alibi annotauimus.

Qui non honorat patrem.] מקלה Qui vilipendit, qui despicit, ac contemnit: licet & Septuaginta eodem modo ὁ ἀτιμάζων, id est, qui despicit, contemnit.

Iudicium pupilli.] Septuaginta ὀρφανοῦ, id est, orphani: qua voce, tam Latine, quàm vulgari sermone vtimur Italice.

Qui dormit cum omni iumento.] Miror Hieronymum, quod vocis significationem non distinxerit, cùm שכב Hebraice & dormire & coire significet. Verum etiam id peccatur à Septuaginta ἐπικατάρατος ὁ κοιμώμενος μετὰ παντὸς κτήνους, hoc est, Maledictus qui dormit cum omni iumento. Dictum de eo alibi est.

Qui clam percusserit proximum suum.] Sicut & Hebraice בסתר hoc est, in abscõdito. At Septuaginta aliud ἐπικατάρατος ὁ τύπτων τὸν πλησίον δόλῳ, id est, Maledictus, qui verberat proximum dolo. sed illud verius. Qualiscunque enim percussio, maledicta est, siue cũ dolo, aut

sine dolo. In abscondito auté, quia ex eo cognoscitur esse facinus. Potest tamen & Septua- D
ginta sententia stare. Nam & dolum, vox Hebraica quandoque significat.

Maledictus qui dormit cum uxore proximi.] Omittitur hęc maledictio hoc loco in cõtextu Hebraico, licet de eo sępe antea præceptũ sit. Omittitur etiam à Septuaginta. Additũ vero ab Hieronymo arbitror, quòd inter alia præcepta etiam hoc includatur. Si enim maledicti sunt, qui alia leuiora perpetrarunt, multo magis, qui vxorem proximi sui corruperunt.

CAPVT XXVIII.

Alio modo inchoatur hoc caput à Septuaginta. Addita enim est particula ex superiori capite, scilicet καὶ ἔςαι, ὡς ἂν διαβῆτε τὸν ἰορδάνην εἰς τὴν γῆν, ἣν κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν δίδωσιν ὑμῖν, hoc est, Et erit, vt transieritis Iordanem in terram, quam dominus Deus vester dat vobis. Diximus frequenter in æditione Septuaginta, locos esse trãspositos. Quod existimo minime ab eis esse factum.

Et benedictæ reliquiæ tuæ.] ומשארתך, hoc est, Victus tuus, annona tua, alimentum tuum. Verum Septuaginta quoque verterunt reliquias καὶ τὰ ἐν καταλείμματα σου, hoc est, Et reliquiæ tuæ, aut repositiones tuæ. Atque ita accederent propius. Nomen ductum à verbo relinquendi.

Corruentes in conspectu tuo.] נגפים לפניך Hoc est, Percussos, vulneratos. Septuaginta & ipsi aliquid simile συντετριμμένους, id est, confractos, contritos, deletos, oblitteratos.

Famem & esuriem.] המארה את המהומה, Quorum primum Rabbi Salomon nostræ æditioni consone interpretatur, חסרין, hoc est, inopiam, defectum. Ita quidem verterunt & Septua- E
ginta τὴν ἔνδειαν, id est, inediam, egestatem. Potest forte & animi defectum, insaniam, consilijque inopiam referre, vt sequens declarat vocabulum. Secundum vero non esuriem interpretantur, sed stuporem, perturbationẽ, consilij inopiam Hieronymus in eo Septuaginta sequitur τὴν ἐκλιμίαν, id est, Famem, esuriem.

Et increpationem.] המגערת id est, Sonitum, strepitũ. Quod Chaldaica ędítio vertit, שגושיא, id est, pauorem, strepitum, perturbationem. Increpatio igitur hoc loco, non reprensionem significat, sed pauoris iniectionem, sonitum, tumultum. Septuaginta dissimiliter τὴν ἀνάλωσιν, hoc est, absumptionem.

Pestilentiam.] דבר, id est, pestilentiã. Quod hic & alibi Septuaginta θάνατον, id est, mortem, interpretantur: fortasse non recte.

Percutiat te dominus egestate.] שחפת, Quod Hebræi dicunt tumorem corporis significare, horribilem, scilicet inflationem, vt exponit Rabbi Salomon. Verum Hieronymus Septuaginta secutus est πατάξαι σε κύριος ἀπορίᾳ, id est, percutiat te dominus egestate, inopia.

Febre.] קדחת, Quod & febrim, & sacrum ignem, & carbunculum significare asserunt, quæ omnia imprecatur Hebræis. Septuaginta & ipsi πυρετῷ, id est, febre.

Et frigore.] דלקת, Etiam hac voce ardor significatur. Frigus autem postea ponitur.

Aëre corrupto.] שדפון, hoc est, Ariditate qua tellus inarescit. Septuaginta vero aëre corrupto primi reddiderunt ἀνεμοφθορίᾳ, Hoc est, ventorum corruptione.

Ac rubigine.] ירקון, hoc est, aurugine, vredine. Vitio, scilicet ac morbo segetum. Septua- F
ginta vertunt ὤχρᾳ, id est, pallore. Quod nescio ad quæ referendum sit: quãquam hæc vox à ירק ducatur, id est, pallore.

Amentia.] שגעון hoc est, furore, insania. Septuaginta verterunt παραπληξίᾳ, hoc est, stupore, siue alienatione. Cætera quadrant.

Et eris perditus.] לשמה hoc est, In perditionem, in desolationem. Deinde dicitur in prouerbium ac fabulam. Miror ergo Septuaginta transtulisse καὶ ἔσῃ ἐκεῖ αἰνίγματι, hoc est, Et eris ibi ænigma. Nulla enim huius rei in contextu commemoratio. Arbitrati vero id sunt, propter ea quæ subsequuntur.

Imponet iugum ferreum.] עול, hoc est, iugum. Septuaginta κλοιὸν, hoc est, torquem ferreũ, aut catenam, siue compedem, sententiam non verba sequentes.

Gentem procacissimam.] עז פנים, id est, crudelem, immitem. Septuaginta & ipsi ἀναιδὲς, id est, impudentem, procacem.

Inuidebit fratri suo & vxori.] Deest hoc, וביתר בניו אשר יותיר hoc est, Inuidebit & reliquis filiis suis, quos reliquit. Sic & Septuaginta καὶ καταλελειμμένα τέκνα ἃ ἂν καταλειφθῇ, hoc est, Et reliquos filios, quos reliquit.

Et illuuiarum secundarum.] שליתה, Quod Rabbi Salomõ interpretatur בנים קטנים hoc est, filios minores. Sicut & LXX. καὶ τὸ χόριον αὐτῆς τὸ ἐξελθὸν διὰ τῶν μηρῶν αὐτῆς, hoc est, Et infantulũ suum,

A suũ, qui egressus est de fœmore eius. Quare lõge à veritate nostra declinat æditio. Deuorabunt, inquit, vrgente fame, matres, filiolos, quos vlnis amplectuntur, quos & in delitiis habuissent, sed necessitas impellet ad crudelitatem.

Augebit dominus plagas.] ,והפלא hoc est, mirificabit, mirabiles faciet, stupendas, horribiles. Quemadmodum & Septuaginta, παραδοξάσει κύριος τὰς πληγὰς, hoc est, Prodigiosas faciet plagas tuas.

Perseuerantes.] ,נאמנות hoc est, Certas veras, aut stabiles, fideles. Sic & Septuaginta πιστὰς, id est, fideles, aut stabiles.

CAPVT XXIX.

Xceptis lignorum cæsoribus.] Imò hi primi in numero ponuntur, hoc modo, כחטב עציך עד שאב מימיך hoc est, Ab eo qui ligna cædit, vsque ad eum qui haurit aquam. Sicut & Septuaginta, ἀπὸ ξυλοκόπου ὑμῶν ἕως ὑδροφόρου, A lignario, vsque ad aquantem.

Et in iureiurando.] Quod non tam proprie à Septuaginta, ἐν ταῖς ἀραῖς αὐτοῦ, hoc est, In imprecationibus eius. Licet alibi imprecationem significet. Burgensis tamen dicit significari hic, illas imprecationes, ac maledicta, quæ superius posita sunt. Quod non improbo.

Ne forte sit inter vos radix germinans fel.] Mutata est metaphora ab Hieron. quæ Hebraice sic habet, פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה, hoc est, Ne forte sit in vobis radix, germinans toxicum, ac tribulationem & miseriam. Septuaginta vero non mutarũt, μήτις ἐστὶν ὑμῖν ῥίζα ἄνω φύουσα ἐν χολῇ, καὶ πικρία, hoc est, Ne qua vobis sit radix, sursum pullulans in amaritudine

B & acerbitate.

Pax erit mihi.] Quemadmodum habet & Hebraicum, quod nescio quamobrem reddiderint Septuaginta, ὅσιά μοι γένοιτο, hoc est, Sancta mihi sint: cur Shalom, id est, pacem, sanctitatem esse velint, non video. Nónne enim & tota sententia immutatur?

Et assumat ebria sitientem.] ,למען ספות הרוה את הצמאה hoc est, Vt addatur ebria sitienti, aut ebrietas siti: quasi diceret, vt auidissime pessimos quosque errores imbibant, vt eorum malefaciendi sitis, fiat quædam ebrietas. Inebrientur malefactis, quod tantopere prius cupiebant. Hæc cùm sit sententia, nescio quid in mentem venerit Septuaginta, quod hunc locũ sic reddiderunt, ἵνα μὴ συναπολέσῃ ὁ ἁμαρτωλὸς, τὸν ἀναμάρτητον, hoc est, Ne in interitum peccator abducat eum, qui sine peccato est. Videmus quantum intersit.

Et dominus non ignoscat ei.] Etiam hoc obscure à Septuaginta versum, οὐ μὴ θελήσῃ, ὁ θεὸς, εὐιλατεύσαι αὐτῷ. Credo vltimum verbũ esse deprauatum, pro eo quod est, ἐλεεῖν. Dicendumq; ne dominus nolit parcere illi, εὐιλατεύσαι autem dicemus bene vertere.

Et solis ardore.] Restituenda vox in suũ locum, pro eo quod Hebraice est ומלח שרפה hoc est, Et salis ardore, aut sale ardẽte: cuiusmodi est sulfur. Pro sole igitur, sal restitui debet. Sic & Septuaginta, πληγὰς ἃς ἀπέστειλε κύριος ἐπ' αὐτὴν θεῖον. καὶ ἅλα κεκαυμένην, hoc est, Plagas quas immiserit dominus super ipsam. Sulfur, & salem ignitum. Licet in eo varient, quòd actiuum, in passiuum verterint, salem exustum dicentes, nõ vrentem: qua varietate corrumperetur sententia.

C *Et quibus non fuerant attributi.*] ,ולא חלק להם hoc est, Et nõ erat pars eis: hoc est, Cum quibus nihil eis commercij. Qui dij nihil ad ipsos Hebræos attinebant, vtpote, qui ab vsque prima origine, præter verum Deum, alios ignorarint. Hanc sententiam, & obscure, & improprie reddiderunt Septuaginta, οὐδὲ διένειμεν αὐτοῖς, hoc est, Neque distribuit ipsis: quod vix sudantes intelligeremus.

Abscondita à domino Deo nostro.] ,הנסתרת יהוה אלהינו והנגלת לנו hoc est, Quæ abscondita sunt apud Deum nostrum. At manifesta nobis, ac filiis nostris. Horum verborum hæc videtur sententia. Videtur enim eis minari. Quæ enim inquit, respectu Dei nunc minime videntur, minime noscuntur, fient manifesta filiis nostris: propter scilicet eorum scelera patefient tunc, quæ nunc quasi abscondita videntur. Vt nunc quidem quasi clausa, & tenebris sepulta, apud Deum sint: Tunc vero in lucem extrahentur, venient in propatulum. Hæc omnia mala, omnes hæ miserabiles calamitates, quas recensui sunt in fatis absconditæ, ac tenebris inuolutæ: Tunc erunt manifestissimæ.

CAPVT XXX.

N ore tuo & in corde tuo.] Addunt Septuaginta, καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ποιεῖν αὐτὸ, hoc est, Et in manibus tuis, vt facias illud.

Considera.] ,ראה id est, vide, intuere: quod recte ab Hieronymo in illud versum est. Omissum à Septuaginta, ἰδοὺ δέδωκα πρὸ προσώπου σήμερον τὴν ζωὴν, hoc est, Ecce dedi ante

faciem tuam,hodie vitam. D

Reliqva in hoc capite nullius mihi momenti visa sunt: Mittimus enim quæ sunt friuola,& quæ contentiosi magis,quàm veritatis studiosi consectarentur. Diligenter autẽ, & Hebraicam veritatem contulimus,& æditionem Septuaginta, & quæ quidem digna viderentur,annotata sunt.Leuiora autem dimisimus. Imò vt verius dicam,cætera vehementer consentire inuenimus. Quare tam calumnias Iudæorum, quàm argutias quorundam Christianorum paruipendamus,qui cùm duas tenuerint voces Hebraicas, in ostentationẽ suæ imperitiæ,dicunt nostram æditionem esse deprauatam. Quæ si optima non est, quantum esse possit,nulla erit vnquam. Est autem & is eorum mos, qui Græce paucis ante diebus didicerunt.Hi enim omnes etiam doctissimorum hominum carpunt ęditiones, si quid ab illis,in Latinum versum sit. Gens nimirum ingrata, & parum pia, qui & alienæ inuident laudi,& cum suo detrimento, vtilitatis suæ sunt studiosi, & alios suis impiis maledictis, ad beneficia præstanda reddunt tardiores. Quamobrem quæ ex falso,aut maligno iudicio potius,quàm veritate proficiscuntur,audacter contemnamus.

CAPVT XXXI.

Viriliter agite & confor.] ,חזקו ואמצו hoc est,cõfortamini,viriliter agite. Quod à Septuaginta per singulare, ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε. Atque ita quæ sequuntur, μὴ φοβοῦ μηδὲ δειλία. Quæ imperatiuæ voces ad plures in contextu Hebraico referuntur. Puto autem locum esse à scriptoribus deprauatum, vt quod paulo ante ad Iosue pertineret, nunc ad populum transtulerint. Nam & ad Iosue dicit,ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε. E

Detrahéntque mihi.] ,ונאצוני hoc est,Et despicient me,& aduersabuntur me. Quod & Septuaginta non proprie,καὶ παροξυνοῦσί με,id est,Et prouocabunt me,& irasci me facient.

Et respondebit ei canticum.] Sicut habet & Hebraicum, verum Septuaginta eandem quidem sententiam,sed aliis eam verbis exprimunt,τὴν ἄρτι καταστήσεται ἡ ᾠδὴ αὕτη, hoc est, Et obsistet,& resistet,siue propositum ei erit canticum istud,in testimonium videlicet.

Scio enim cogitationes eius.] יצרו Hebræi quidem, præsertim qui philosophantur, dicunt eo nomine intentionem,conceptum,cogitationem significari. Estq; ea vox apud eos creberrima.Quare non sentiunt cum eis Septuaginta,qui hoc ipsum verterunt, ἐγὼ γὰρ οἶδα τὴν πονηρίαν αὐτῶν,hoc est,Ego enim noui malignitatem,siue improbitatem ipsorum.

Quæcunque facturus sit.] ,אשר הוא עשה היום hoc est,Quæcunque facit hodie. Non ergo de futuro dicitur,sed de eo,quod iam cerneretur: quanquam Septuaginta & ipsi per futurum verterunt,ὅσα ποιήσουσιν ὧδε,hoc est,Quæcunque facient hic.

Contentiose egistis contra dominum.] Sicut habet & Hebraicum, semper rebelles, pertinaces,contentiosi fuistis contra dominum. Hoc itaque vltimum Septuaginta diuersius reddiderunt,τὰ πρὸς θεόν,hoc est,In his quæ ad Deum pertinent, fortasse clarius explicantes. Verum veritas habet,vt nos protulimus.

Quanto magis post mortem meam.] Septuaginta aduerbium post, scilicet אחרי semper ferè reddiderunt,ἔσχατον,id est,extremũ.Quod saltem hoc loco non quadrat, sic ἔσχατον τοῦ θανάτου μου,id est,extremum mortis meæ:parum clara oratio. F

CAPVT XXXII.

Audite cæli.] Hebraice est verbum ab auribus ductum ,האזינו hoc est, Auriculauit vt rem nouam, nouo vocabulo demonstremus ab .אזן Quam formam etiam apud Græcos, Septuaginta expresserunt, formantes & ipsi ab οὖς ὠτὸς verbum ὠτίζω. Quod cùm crebro apud illos fiat, miror non esse factum etiam hoc loco, qui pro eo quod audite cæli,noster interpres vertit,πρόσεχε οὐρανὲ reddiderunt,hoc est,Attende cælum.Itaque & in eo differunt, quòd cælum per singulare extulerunt. Quod potest etiam esse rationabiliter factum.Incertum enim propè est, num ex vlla causa acciderit, vt cæli numero plurium proferantur apud Hebræos, per singulare vero nunquam. Sunt qui mystice factũ asserant. Alij ex ea consuetudine,qua & apud nos dicuntur tenebræ, non tenebra, diuitiæ, non diuitia. De qua re quia alibi & scripsimus, & scripturi sumus, non plura nunc pertractabimus.

Quæ Loquor.] ,ואדברה hoc est, Et loquar: vt totus versiculus sic habeat. Audite cæli & loquar.Sicut & Septuaginta, πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω, hoc est,Attende cælum & loquar.

Concrescat vt pluuia.] יערף כמטר לקחי Hoc est, Defluat, destillet sicut pluuia doctrina mea.

Diuersius

A Diuersius autem Septuaginta, προσδοκάσθω ὡς ὑετὸς ἀπόφθεγμα μου, hoc est, Expectetur sicut pluuia eloquium meum. Sententia clara est, & patet quo modo sit intelligenda & verbi proprietas ex aliis quoque locis est manifesta.

Fluat vt ros.] תזל, id est, Fluat, vt reliqui diuinæ scripturæ loci ostendunt: quod Septuaginta per aliud non multo diuersius, καταβήτω ὡς δρόσος, id est, Descendat vt ros.

Quasi himber super herbam.] כשעירים עלי דשא. Quod longe diuersius ab Hebræis exponitur, hoc modo, Quasi venti, aut afflatus, siue vapores, super herbam. Siquidem hac voce Rabbi Salomon, dicit ventos tempestatis significari. Quemadmodum habet & Chaldaica æditio כרוחי מטרא, hoc est, Spiritus, aut venti pluuiæ. Quemadmodum, inquit, hi spiritus, crescere & adolere faciunt herbas, ita quæ de sacra lege narrantur, clarius ostendunt eius doctrinam, & augeri faciunt. Hieronymus cum Septuaginta ὡσεὶ ὄμβρος, ἐπ᾽ ἄγρωστιν, hoc est, Sicut himber super gramen.

Quasi stillæ.] כרביבים, Qua voce etiam stillæ Hebraice significantur. At Septuaginta paulo diuersius, ὡσεὶ νιφετὸς, hoc est, Quasi leuissima pluuia. Aut grando, quæ rori similis sit, quasi leuis nix.

Quia nomen domini inuocabo.] Sicut Hebraice per futurum, scilicet. At Septuaginta, ἐκάλεσα, hoc est, Inuocaui. Non est autem dissentiendum ab ipso fonte, præsertim cum sine ratione fit.

Dei perfecta sunt opera.] הצור תמים פעלו hoc est, Eius qui fortis est, perfectū est opus, opus
B integrum, absolutúmque est. Septuaginta vero aliquanto secus, θεὸς ἀληθινὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, hoc est, Deus vera sunt opera eius. Ecce omnes loco eius nominis diuini, quo petra, aut fortitudo significatur, ipsum Deum posuerunt.

Peccauerunt ei non filij.] Cum negatio spectet ad filios, quia hi filij esse Dei negantur, Septuaginta inuerterunt sententiam, quia negationem ad Deum retulerunt, ἡμάρτοσαν οὐκ αὐτῷ τέκνα μωμητά, hoc est, Peccauerunt non ei, filij contaminati, aut reprensibiles. Nisi rectius eam sententiam interpretemur.

Et creauit te.] ויכננך, hoc est, Stabiliuit te, firmauit te: quod & ad creationem, & alia beneficia diuina ac maxima pertinere potest. Septuaginta & ipsi, ἔπλασέ σε, id est, & pinxit te, formauit.

Dierum antiquorum.] ימות עולם, hoc est, Dies sæculi, aut dies æternitatis, dies ex quo mundus esse cœpit, & antea. Cogita, inquit, totam æternitatem, siue ante homines, siue post eos. Septuaginta cum Hebraico, μνήσθητε ἡμέρας αἰῶνος. Recordamini dies sæculi.

Iuxta numerum filiorum Israël.] Non dubium est, quin locus is apud Septuaginta sit deprauatus ex alio ei simili, κατ᾽ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ, hoc est, Secundum numerum angelorum Dei. Est vt dixi hoc ex alio loco desumptum: vbi id dicitur: quod huc transpositum est, non ab ipsis factum.

Inuenit eum.] Sicut habet Hebraicum. Locum vero esse deprauatum apud Septuaginta existimo. Vt pro eo quod dicendum fuisset, εὗρεν, aut εὕρηκε, Hoc est, Inuenit, mutatum
C sit in αὐτάρκησεν, Quod non habet locum hic. Imò sententia penitus corrumperetur. Hebraice ימצאהו Hoc est, Inuenit eum.

In loco horroris.] בתהו, Hoc est, Thou. Quod vastitatem, ruinam, deformitatem, horrorem, & Chaos significat, vt alibi nobis dictum est. Miror autem Septuaginta qui cùm bene hanc vocem in principio Genesis verterint transferentes Thou in ἀόρατον, Hoc est, Inuisibile, hoc loco, tam sibi dissimiles sint, vt ipsum interpretentur δίψος, Hoc est, sitim. Hoc modo ἐν δίψει καύματος ἐν ἀνύδρῳ, Hoc est, In siti incendij, in loco inaquoso. Credo vero eos potius sententiam, quàm verborum proprietatem esse secutos, Solitudiné illam asperam, atque acerbam describentes.

Et vastæ solitudinis.] ילל ישמן, Hoc est, Doloris, gemitus, ac vastitatis, ac ruinæ. Inuenit eum inquit in Thou, hoc est, in chao, deinde addit Ielel, Ieschimon, hoc est mœroris, vlulatus, ac vastitatis, pro eo quod est, in chao tristi, lachrymabili, ac vasto, & deformi. Hæc omnia de illa horribili solitudine dicuntur, quæ herbis & arboribus denudata, præter exustas cautes, & decocta à sole: & inter se confusa saxa nihil habebat aliud. Quamobrem non iniuria talis dicitur fuisse mundus, antequam res essent distinctæ, & decorem atque ordinem accepissent.

Et docuit eum.] Si verbi Hebraici יבוננהו proprietaté exprimere vellemus, dicendū esset, intellectificauit eum. LXX. sicut & Hieronymus καὶ ἐπαίδευσεν αὐτὸν, Hoc est, & docuit eum.

Sicut aquila prouocat.] כנשר יעיר קנו Hoc est, Sicut aquila excitat, suscitat, exurgere facit nidum. Et quemadmodum elegantissime transtulit Hieronymus quod non tam proprie Septuaginta ὡς ἀετὸς σκεπάσαι νοσσιὰν αὐτοῦ, Hoc est, Sicut aquila protegit, obumbrat nidum suum. D

Super excelsam terram.] במותי ארץ. Hoc est, Super altitudinem terræ, super cacumina atque fastigia. Si enim visus est aquilæ similitudine, quæ suos pullos prouocat ad volandum, ac super eos volitat, adducitque ad cacumina montium: ita Deus populum suum, per doctrinam, lucem ac veritatem, quam eis attulit, super cacumina montium collocauit, hoc est, Super omnes populos terræ, eósque cunctis gentibus nobiliores fecit, vt essent quasi cælestes. Quamobrem cùm hæc sit sententia, & verborum proprietas quam attulimus, nõ recte interpretantur Septuaginta, ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν ἰσχὺν τῆς γῆς. Hoc est, Adduxit eos ad virtutem, aut robur terræ. Mirórque eos, qui non per inscitiam lapsi sint, nam alibi hanc vocem, secundum suam proprietatem transtulerunt, vt retro visum est.

Et filiorum Basan.] בני בשן, id est, Filiorum Basan. Mirórque Septuaginta quòd vocem hominis propriam, in aliam commutarint μετὰ στεάτος ταύρων καὶ τράγων, Cum pinguedine filiorum Taurorum. Vides eos, tauros reddidisse, quod erat nomen hominis. At qui ne minima quidem vmbra eius significationis extat apud Hebræos. Filij enim Basan hic commemorantur, de quo ante sæpius dictum est. Quem superarunt Hebræi, eiúsque terra diuino auxilio potiti sunt. Atque id innuitur hoc loco. Basan vero etiam, pinguem significat.

Meracissimum.] חמר. Idem quod vertit Hieronymus, quod omittitur ab Septuaginta nescio quamobrem. E

Incrassatus est dilectus.] ישרון, Videtur nomen duci à שרה, Hoc est, Satiauit, atque inde factum esse præsens nomen, id est, satur, pinguis, obesus, vt tota periodus sic habeat, Incrassatus est, pinguis, ac satur. Verum etiam Septuaginta verterunt ἠγαπημένος, Hoc est, Dilectus: ac ipse quidem nescio, à quo verbo id nomen duci possit, si dilectum significat. Inferius Hieronymus vertit rectissimum.

Et recessit à Deo.] וינבל צור ישעתו Hoc est, Et spreuit, contempsit, petram, aut Deum salutare suum, aut salutem suam. Vbi ponitur nomen Iesu scilicet Ieshua. Ita enim scribitur, eáque est deductio, relictis cabalisticis superstitionibus.

Quos non coluerunt patres eorum.] Ea est vocis Hebraicæ significatio. Septuaginta οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν, Hoc est, Quos non cognouerunt patres eorum. Exiguum quidem discrimen.

Deum qui te genuit reliquisti.] תשי, Hoc est, Obliuisceris. Ducitur enim à נשה, id est, oblitus est. Verum etiam Septuaginta sicut Hieronymus, θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες, Hoc est, Deum qui te genuit reliquisti.

Considerabo nouissima.] אראה. Hoc est, Considerabo, videbo: quod miror Septuaginta vertisse καὶ δείξω, id est, Et ostendam. Videntur in eo errasse, quòd putarunt esse tertiæ inflexionis apud Hebræos, quod est primæ, vt peritis patet. Eóque errore sæpe lapsi sunt.

In vanitatibus suis.] Sicut habet & Hebraicum בהבליהם, Hoc est, In vanitatibus suis. Septuaginta exprimunt has vanitates ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, id est, In idolis suis. Verum alia quoque genera vanitatum possunt intelligi. F

Vsque ad inferni nouissima.] עד שאול תחתית, Hoc est, Vsque ad subter infernum. Vsque ad interiora inferni, sicut optime & Septuaginta ἕως ᾅδου κατωτάτου, id est, Vsque ad infimum infernum. Est autem maxima iræ diuinæ significatio.

Super eos mala.] Sicut habet & Hebraicum רעות, id est: mala. Sic Septuaginta συνάξω εἰς αὐτοὺς κακά, Coaceruabo super eos mala.

Sagittas complebo.] אכלה, id est, Exhauriã, deficiẽt omnes meæ sagittæ, in eos eiaculatę.

Deuorabunt eos aues.] ולחמי רשף, Hoc est, Et deuorationibus resheph, id est, consumabuntur deuorationibus resheph. Quod varie interpretatur: Alij carbonem ignitum, exustionémque: Alij dæmonem vrentem: Alij pestilentiam ardentem. Amplectitur autem Rabbi Salomon, quod dæmones significentur: sic enim locum hunc exponit השדים לחמוהם Hoc est, dæmones deuorabunt eos: aut pugnabunt contra eos. deinde addit והם שדים, id est, atque hi sunt dæmones. Verum Chaldæus interpres non dissentit à nostro interprete, qui hunc locum ita vertit, Sæuient in eos אכילי עוף Hoc est, Morsus auium. Sed obstat quod idem interpres intulit, quasi exponens Hebraicum, aitque ותכשי רוחין בישין, Hoc est, Et confractiones, contusiones, spirituum sceleratorum, aut malorum. Secutus est noster interpres

Apres Septuaginta καὶ βρώσεις ὀρνέων, Et morſus auium, immittam in eos.

Morſu amariſsimo.] קטב מרירי, Etiam hoc nomen dæmonis eſſe perhibent. Itaque exponit Rabbi Salomon. Immittam in eos Chęteb, hoc eſt, contritionem, afflictionem, concuſſionem. שד ששמו מרירי id eſt, Eius dæmonis, qui vocatur meriri. Primum igitur nomen, afflictionem ſignificat. Secundum eſt nomen diaboli, forte ab amaritudine ductum. Arbitror autem ipſe, tam ſuperius nomen, quàm hoc, de quo hic agitur, non dæmonem ſignificare, ſed eſſe ægritudinũ genera, ardores ſcilicet, quibus conficiuntur corpora. Chaldæi vero interpretes qui erant cabaliſtæ, & alij qui eos ſecuti ſunt præſertim cabaliſtæ, exiſtimarunt eſſe dæmones, à quibus eiuſmodi ægritudines immitterentur. Quod non adeo verum arbitror. Fieri enim non poteſt, vt hoc ignorarint Septuaginta & Hierony. & tot alij apud Græcos, interpretes. Vt autem pleraque alia falſa & commentitia, apud cabaliſtas reperiuntur, ita & hoc ipſum falſum eſſe exiſtimo. Sunt autem & alij Hebræi in contrarium, qui eo nomine maxima corporis incendia ſignificari aſſerãt. An vero mortalium afflictiones, atque caſus, à diabolo excitentur, vel natura contingant, video non huius eſſe loci explicare. Præſertim quia rationes in vtranque partem ſunt, & multa ſuper eos falſa & periculoſa aſſeri poſſunt. Quare in eiuſmodi rebus, puto melius eſſe, aſſenſum cohibere, quam aliquid imprudenter & temere proferre. Porphyrius qui multa falſa de natura dæmonum comminiſcitur, ait eorum opera fieri λοιμοὺς, ἀφορίας, σεισμοὺς, αὐχμοὺς, id eſt, peſtilentias, fames, terræmotus, ſquallores terræ, de qua re alibi diſputatum eſt. Septuaginta aliud
B ægritudinis genus eſſe id arbitrati ſunt. Vertúntque καὶ ὀπισθότονος ἀνίατος, Hoc eſt, Opiſthotonos immedicabilis. Eſt autem ægritudo, qua poſteriores corporis partes intenduntur.

Cum furore trahentium.] Hoc æditio Chaldaica ſic vertit עם חמת תניניא דזחלין בעפרא Hoc eſt, Cum furore draconum, qui ſerpunt per terram. Explicatáque eſt ſententia. Trahentes enim dracones intelligimus. Ponitur enim omne genus beſtiarum, à quibus mala eſſent perpeſſuri Hebræi: aues, beſtiæ, dracones. Sic etiam interpretatur Rabbi Salomon.

Ne forte ſuperbirent.] פן ינכרו צרימו, Hoc eſt, Ne forte ſibi appropriarent, aut attribuerẽt hoſtes eorum, vt exponit Rabbi Salomon. Miror vero Septuaginta quòd huius vocis interpretationem penitus à vero deuiam, hoc loco attulerint ἵνα μὴ μακροχρονίσωσι οἱ ὑπεναντίοι, Hoc eſt, Ne forte diutius viuant aduerſarij, Ne vmbram quidem huius ſignificationis video in voce Hebraica.

Vtinam ſaperent.] Hebraica nihil penitus diſſentiunt. Sed perperam tota hęc ſententia redditur apud Septuaginta οὐκ ἐφρόνησαν συνιέναι, ταῦτα καταδέξασθαι, εἰς τὸν ἐπιόντα χρόνον, Hoc eſt, non cognouerunt vt ſcirent, hæc accipient in ſubſequens tempus. Nihil vnquam tam admiratus ſum, quàm hanc varietatem, ne dicam aliud.

Et dominus concluſit eos.] Placet quod interpretantur Septuaginta καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτούς, id eſt, Et dominus tradidit eos: licet Hebraice ſit, vt vertit noſter interpres.

Et inimici noſtri ſunt iudices.] פלילים Quæ vox exponitur ab Hebræis, vt noſter reddidit interpres. Rabbi Salomon שהרי צורנו מכרנו להם אויבינו שופטים אותנו, Hoc eſt, Inimici noſtri iu-
C dicant nos, quòd iam Deus noſter, vendiderit nos illis. Aut, ideo iudices noſtri ſunt, quia vendidit nos illis Deus, tanquam mancipia propter noſtra ſcelera. Quare neſcio quo modo ferri debeant Septuaginta qui vertunt οἱ δὲ ἐχθροὶ ἡμῶν ἀνόητοι, Hoc eſt, Inimici autem noſtri ſtulti ſunt. Nam quorſum hoc tendit? cùm neque cum ſuperioribus, neque cum his quæ ſequuntur coniungantur?

De ſuburbanis Gomorræ.] משדמות, Hoc eſt, De agris, de ſolo Gomorræ. Quod omittitur à Septuaginta καὶ ἡ κληματὶς αὐτῶν ἐκ γομόῤῥας, Hoc eſt, & palmes eorum de Gomorra. Suburbana non admodum quadrat.

Inſanabile.] אכזר, Hoc eſt, Crudele, crudum. A Septuaginta ſumpſit Hieronymus καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος, Hoc eſt, Furor aſpidum inſanabilis: licet in eo varient, quòd ראש id eſt, fel, furorem interpretentur, non recte, ſi recte ipſe exiſtimo.

Infirmata ſit manus.] אזלת יד, Hoc eſt, Defecit manus, ſcilicet robur, potentia. Septuaginta, partim conſentiunt, partim diſcrepant εἶδε γὰρ αὐτοὺς παραλελυμένους, Hoc eſt, Vidit enim eos diſſolutos, diffluentes, deficientes.

Reſidui quoque conſumpti ſunt.] ואפס עצור ועזוב, Hoc eſt, Et defecit præſidium aut ſaluatio, & confortatio. Vel ſic, defecit, ſeruatus, & confirmatus, qui fuerat inquit ſeruatus & adiutus, defecit. Atque ita exponit Rabbi Salomon. Mitto alia quæ ſuper hunc locum ex autoribus Hebræis ab Ioanne forcenſi citata ſunt. Hieronymus vertit reſiduum, quia, עזוב

& relictum, & confirmatum significat. Septuaginta vt in præcedente sententia, ita in hac, D deuiant vehementer. Vidit eos καὶ ἐκλελοιπότας ἐν ἀπαγωγῇ καὶ παρειμένους, Hoc est, Et defecisse in seductione, & effluxisse. Nec quærimus rationem huius varietatis, quid enim opus est?

Si acuero vt fulgur gladium meum.] Imò non fit comparatio, sed sic אם שנותי ברק חרבי, Hoc est, Si acuero fulgur, aut ardorem gladij mei. Sed à Septuaginta posita est comparatio ὅτι παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν, τὴν μάχαιράν μου, Hoc est, quoniam acuam sicut fulgur, gladium meum.

Et de captiuitate nudati inimicorum.] מראש פרעות אויב, Hoc est, A principio dispersionis inimici, aut sic, A principio vindictarum contra inimicos. Nam caput non corporis membrũ, sed principium significare hoc loco contendunt. Rursum quod denudationem & vindictam significat, pro vindicta hic sumendum asserunt. Denudatio capitis inimici, non adeo certum est, quid significet. Septuaginta suo more penitus deuiant ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐθνῶν, Hoc est, A capite imperantium gentibus: quæ sententia ex his vocabulis, quæ hoc loco habentur nõ potest colligi. Significatur ergo vltio, quę contra inimicos populi Dei, desæuiet.

Laudate gentes.] Tota hæc sententia in codicibus Septuaginta deprauate legitur, & videntur quæ hoc loco apud eos leguntur, esse aliunde transposita εὐφράνθητε οὐρανοί, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ, Hoc est, Exultate cæli, sanguis ei est, & adorent eum omnes angeli Dei. Et forte is locus est, qui citatur in Epistola ad Hebræos capite primo. Huius igitur sententiæ nihil in contextu Hebraico fit mẽtio. Ideo neque in nostro. Aliunde est huc transposita.

CAPVT XXXII.

E

MOses vir Dei.] Chaldaica æditio sic habet, נביא דיהוה. Hoc est, Propheta Dei.

Ignea lex.] Eo quòd in igne lata esset, vt Chaldæus vertit interpres, & Rabbi Salomon exponit.

Sanctorum millia.] Septuaginta expresse hos sanctos transferunt ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι ἄγγελοι, Hoc est, A dextris eius angeli angeli. Sicut sentiunt Hebræi, & Chaldæus vertit interpres.

Omnes sancti in dextera.] Has putant Hebræi animas iustorum, quæ cum Deo versantur.

Et sit paruus in numero.] Ratio ostendit, codices Septuaginta esse ab aliis corruptos, quia is locus apud eos bene legitur, sed hoc additum est καὶ συμεὼν ἔστω πολὺς ἐν ἀριθμῷ, id est, Et Symeon sit multus numero. Primum Symeon interpositum est, Deinde non est verisimile eos in hac locutione esse lapsos, quam bene aliis locis reddiderũt, scilicet מתי מספר, Hoc est, Mortui numero: quod significat paruos numero, vt etiam ipsi alibi transtulerunt.

Perfectio tua ac doctrina tua.] Quid hoc loco dicant Septuaginta, eo quòd vehementer aliena sunt, non produco.

Nescio vos.] לא ראיתיו, Hoc est, Non vidi eum. Idem tamen est, ita habent & Septuaginta οὐχ ἑώρακά σε, Hoc est, Non vidi te.

Iudicia tua ò Iacob.] Imò sic יורו משפטיך ליעקב, Hoc est, Docebunt iudicia tua ipsum Iacob. Sicut & Septuaginta δηλώσουσι τὰ δικαιώματά σου τῷ ἰακώβ, Hoc est, Indicabunt, manifestabunt iustificationes tuas ipsi Iacob. Sunt autem prophetica verba, & ad varia placita possunt torqueri. Hebræi ad suas torquent opiniones. Quorum delyramenta non recito, ne tædium afferant, & bonas horas, in re nauci, & tota penè ficticia consumamus. F

In furore tuo.] באפך, Quod quanquam furorem significat, hic tamen potius nares significare videtur, vt dicamus: ponent thymiama in naribus tuis. Admouebunt inquit, holocaustum naribus tuis. Septuaginta & ipsi ἐν ὀργῇ σου, In furore tuo.

Quasi in thalamo tota die commorabitur.] חפף עליו כל היום, Hoc est, Proteget eum tota die. Sicut habet & Chaldaica æditio. Quare nescio quid sibi velit hoc loco nostra translatio. Et tamen Septuaginta cum Hebræo sentiunt, καὶ ὁ θεὸς σκιάζει ἐπ' αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας, Hoc est, Et dominus obumbrat eum, omnibus diebus.

De pomis cæli.] ממגד שמים, Hoc est, de dulcedine cæli, de delitiis cæli. Atque ita vbique hoc loco intelligendum est, vbi de pomis nostra loquitur æditio. Septuaginta dissimilius ἀπὸ ὡρῶν οὐρανοῦ, id est, A motibus cæli, nisi locus mendosus sit, & loco ὡρῶν, legendum sit ὡραίων, Hoc est, à pulchritudine, à pulchris cæli.

Atque abysso.] Addunt aliquid Septuaginta καὶ ἀπὸ ἀβύσσων πηγῶν κάτωθεν, Hoc est, Et ab abyssis, fontibus deorsum.

De ver-

A *De vertice antiquorum montium.*] מראש הררי קדם, Hoc est, De vertice montium antiquitatis, siue præcedentis sæculi. Septuaginta ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἀρχῆς, Hoc est, à vertice montiũ principij: vbi principium pro anteriore temporis parte sumitur.

Benedictio illius qui apparuit.] Hoc idem innuitur in æditione Chaldaica, quæ habet יעל משה אתגלי באסנא, Hoc est, Benedictio etiam eius, qui Mosi apparuit in rubo. Sic & Septuaginta καὶ τὰ δεκτὰ ἐν τῷ ὀφθέντι ἐν τῷ βάτῳ, Hoc est, Et acceptabilia, in eo qui visus est in rubo.

Verticem Nazarei.] Stupeo quid hoc loco dicant Septuaginta ἐπὶ κορυφῆς δοξασθεὶς ἐν ἀδελφοῖς, Hoc est, Et in vertice glorificatus inter fratres: quasi nescirent quid esset Nazir, cùm retro vbique rectè eam vocem interpretati sint.

Quia inundationem maris.] כי שפע ימים יינקו, Hoc est, Quia diuitias, copiam maris suget. Habitatio enim Zabulum erat iuxta mare, cuius diuitiis eum potiturum dicit. Quamobrem melius hoc exprimitur à Septuaginta & Hebraicæ veritati magis consentanee ὅτι πλοῦτος θαλάσσης θηλάσει, Hoc est, Quia diuitiæ maris pascent te, siue lactabunt: quod exponens Rabbi Salomon inquit, Zabulon & Isacar ים נותן להם ממון בשפע Hoc est, Dabit eis mare diuitias in abundantia.

Et thesauros absconditos harenarum.] Hoc partim intelligitur de lapidibus preciosis, qui in harena delitescunt, partim secundũ æditionem Septuaginta, quæ hunc locum sic transfert. καὶ ἐμπορία ἀπὸ ἔθνων παράλιον κατοικούντων, Hoc est, Et mercatura à gentibus, iuxta mare

B habitantibus. Ita enim sentiunt Hebræi, eius diuitias in eo maxime futuras, quòd gentes frequenter essent aduenturæ, & diuitiis eas terras repleturæ.

Benedictus in latitudine Gad.] מרחיב גד Quod & hoc modo possumus interpretari, Benedicta latitudo Gad: aut sic, Benedictus qui dilatat Gad. Quod & Septuaginta sequuntur εὐλογημένος ἐμπλατύνων γάδ, id est, Benedictus qui dilatat Gad. Quanquam Rabbi Salomon cum nostra æditione sentit.

Brachium & verticem.] קדקד, id est, Verticem. Septuaginta hunc verticem exprimunt συντρίψας βραχίονα καὶ ἄρχοντα, id est, Conterens brachium & principẽ. Sed nescio, an etiam de aliis possit intelligi. Est autem similitudo à Leone sumpta, qui & brachia & caput deuorat. Potest ergo ad multa trahi. Nolo hoc pelagus ingredi. Producendæ enim essent opiniones Hebræorum, & in infinitum res excurreret, danda prius opera est, vt littera probe intelligatur, super quam sententias proferamus. Reliqua præterea huius loci apud Septuaginta non cito. Sunt enim penitus aliena.

Neptalim abundantia perfruetur.] נפתלי שבע רצון, Hoc est, Nephtalim abundantia voluntatis aut placationis, aut abundantia acceptabilis. Sicut & Septuaginta νεφθαλεὶμ πλησμονὴ δεκτῶν, Hoc est, Nephtalim satietas acceptabilium. Hebræi dicunt, terrã Nephtalim eam fuisse, vt omnibus habitantibus eam, auiditatem expleret, adeo delectabilis erat, atque amœna: atque hoc innuitur in contextu Hebraico. Ita quoque exponit Rabbi Salomon. Quoniam vero sacrificia voluntatis, dicuntur acceptabilia & gratissima, eadem ratione,

C hoc loco sumendam putarunt Septuaginta רצון, Hoc est, Voluntatem.

Sicut dies iuuentutis tuæ.] וכימיך דבאך Hoc est, Et sicut dies tui, senectus tua: aut robur tuũ, vt ait Chaldæus interpres, & aliquot Hebræi sentiunt. Quare nihil innuitur aliud, quàm nostra ostendit æditio. Atque ita exponit etiam Rabbi Salomon. Nam primos dies exponit ימי נעוריך Hoc est, Dies iuuentutis tuæ. Alios autem ימי זקנך, Hoc est, dies senectutis tuæ: vt sis florentissimus, robustissimus. Fiant inquit dies senectutis tuæ, sicut fuit iuuentus. Septuaginta quanquam secundum vocabulorum proprietatem interpretantur, hoc tamen quod diximus minime innuunt ὡς αἱ ἡμέραι σου, ἡ ἰσχύς σου, Hoc est, Sicut dies tui, robur tuum.

Rectissimi.] ישרון, Hoc est, Recti. Quem semper Septuaginta interpretantur ἠγαπημένον, Hoc est, Dilectum: nescio ex qua deductione, ex qua forma.

Magnificentia eius discurrit nubes.] ובגאותו שחקים, Hoc est, Et in fortitudine, aut magnificentia sua, nubes equitat, quod multo secus Septuaginta καὶ ὁ μεγαλοπρεπὴς τοῦ στερεώματος, Hoc est, Et magnificus firmamenti. Est autem manca oratio. Firmamentum quoque pro nubibus sumpserunt.

Habitaculum eius sursum.] מענה אלהי קדם Hoc est, Habitaculum Dei æternum, vel æternitas, aut vetustas. Habitaculum Dei vetustum, aut sempiternum. Nam Cadmut Holam, vocant Hebræi æternitatem mundi. Quare Cadmon, vetustum & æternum significat. Ita hoc loco Chedem, significabit æternitatem priorem. Secundum autem ęditionem Hiero.

sequemur expositionem Hebræorũ, qui dicunt nubes pauloante dictas, habitaculum Dei vocari hic. Atque hoc est quod Hieronymus dicit sursum. Septuaginta vehemẽter discrepant. Quid enim est, quòd hanc sententiam interpretantur σκεπάσῃ θεοῦ ἀρχῆς. Quæ ne in Latinum quidem verti possunt. Credo codices esse deprauatissimos. D

Cæli caligabunt rore.] יערפו טל, Hoc est, Stillabunt rorem, quanquam Septuaginta eo modo reddiderunt καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτῷ συννεφὴς δρόσῳ, Hoc est, Et cælum ei caligans rore, aut condensum, aut stipatum rore.

Scutum auxilij tui & gla. &c.] His subauditur Deus est. Deus auxiliator tuus, & gloria gladij tui. Quod non tam proprie exprimitur à Septuaginta, καὶ ἡ μάχαιρα καύχημά σου, Hoc est, Et gladius gloria tua. Non enim eo modo sententia intelligitur. Falsa enim esset, & iniqua ostentatio si gladium Hebræorum Moses diceret eorum esse gloriam.

Hoc loco vbi Hebraice dicitur ואשר חרב גאותך, Quod si communiter esset exponendum diceremus, & qui gladius fortitudinis tuæ. Ex hoc inquam loco ipse colligo, vere autem non affirmo, asher, significare beatum, & inueniri eam vocem in numero singulari, contra quàm existimetur. Videtur enim correspõdere ei, quod pauloante dictum fuerat: beatus tu Israël, nunc infert. Et beatus gladius potentiæ tuæ: per quod significatur robur ac potentia, quam à Deo accepisset Israël. Nec mirum videatur si primum numero plurium profertur: Cùm enim dicit beatus tu Israël, totam Israëlitici populi collectionem denotat: cùm vero infert, Et beatus gladius tuus, id est, beata valetudo, potentia, robur tuum, ad vnum tantum spectat. Hæc à me dicuntur, vt neque vehementer improbem, neque sim non aliter existimaturus, si melius mihi constiterit. E

אשר singulariter pro beatus.

Eorum colla.] במותימו, hoc est, Eorum excelsa, eorum sublimia. Tamen Rabbi Salomon exponit secundum Hieronymum. Adducitque locum huic similem שמו את רגליכם על צוארי מלכים האלה hoc est, Ponite pedes vestros, super colla regum istorum. Ita & Septuaginta interpretati sunt καὶ σὺ ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν ἐπιβήσῃ, hoc est, Et tu super collum eorum calcabis: quod etiam accidit, vt ostensum est.

CAPVT XXXIIII.

ET *sepeliuit eum ibi.*] Ita quidem habet & Hebraicum ויקבר אותו, hoc est, Et sepeliuit eum. Videtúrque innui, sepultum fuisse Mosen à domino per manus angelorum, Sicut habebatur in libris Apocryphis, ex quibus citat locum sanctus Iudas in sua Epistola, vbi scribitur, angelum Dei cum Satana pugnasse, qui corpus Mosi volebat esse in propatulo, vt Hebræi aliquando ad idololatriam prouocarentur, cum adorantes quem prope diuinum cognouissent. Quia igitur sepulchrum Mosi à nemine cognitum est, necesse est, cum à nullo homine fuisse sepultum. Quare mendosa est æditio Septuaginta hoc loco quæ habet καὶ ἔθαψαν αὐτὸν, ἐν γῇ μωάβ, hoc est, Et sepelierunt eum in terra Moab. Videtur enim ex hac æditione colligi, Mosen à filiis Israël fuisse sepultum. Quod vt dixi falsum esse, necesse est, quia illius sepulchrum à nemine fuisse cognitum dicitur. Suspicor igitur, locum esse deprauatum, vt pro eo quod illi transtulerunt ἔθαψεν, id est, sepeliuit, ab imperitis scriptoribus positum sit ἔθαψαν, hoc est, Sepelierunt. Facilisq; est, ab vna ad alteram litteram lapsus. F

Moses sepultus à domino per angelorum manus.

Contra phegor.] Deest nomini, Bet, dicendúmque Betphegor: quàm improprie, & is locus redditur apud Septuaginta, ἐγγὺς οἴκου φογώρ, hoc est, Prope domum phogor. Nam Mul Hebraice, ex aduerso, non prope significat. Bet præterea licet domum significet, Est tamen de essentia nominis Phogor, hoc loco.

FINIS.

A

AVGVSTINI STEVCHI
IGVINI EPISCOPI KISAMI, SEDIS APOSTOLICÆ BIBLIOTHECARII,
in librum Iob,
PRÆFATIO.

B SCRIPTVRVS interpretationes in librum Iob, illud potissimum præ oculis habui, vt quoniam is omnium librorum difficillimus apud Hebræos habetur, breuiter quid in Hebraica veritate esset, ostenderem, collatis more nostro, Hebræis & Græcis, ac Latinis inter se diligenter interpretibus, & verissimis quibusque selectis, claris autem, ac facilibus dimissis. Est autem apud Hebræos is liber obscurus, quod instar poëmatis sit contextus, verbis & locutionibus ab vsitato loquendi modo discrepans. Syras etiam quasdam voces peregrinúmq; sermonem, vt Hebræi fatentur intermiscens. Agitur hoc libro de diuina prouidentia, humanarúmque rerum administratione, quæ sæpe apud mortales dubia, desiderata, aut abesse credita, elucet nonnunquam: & quæ patienter iniurias miseris illatas, aut humanas querimonias dissimulasset, manifesta post, præsentiæ suæ præbet indicia. Quæ quidem tunc clare proposita fuit, cùm virum integrum, ac innocentem, omnibus cladibus affligi, sciens & prudens voluit. Sed ruinarum initia ignota cæteris, & inuisibilia mortalibus, ostensa sunt hoc libro, vt hoc exemplo, cæteri admonerentur, quicquid accidat incommodi, id fieri tali quodam ordine, qui nunc est descriptus. Habent enim aliorum mortalium clades, obscuriores causas, quas ex isto libro licebit cognoscere. Si enim iustus vexaris, Satanas expetiuit te, vt probareris. Si sceleratus, & iniustus, luis meritas pœnas. Si malus euehitur, si ad altos honores subleuatur, ne turberis: stat sua cuique dies. Nec iustitiæ diuinæ est, nisi tollerantem, conniuentemq; esse, reiicere in longum, & procrastinare vindictam. Tum tanto grauius, quanto serius puniuntur. Si iustus &

Liber Iob obscurus, quare.

Libri Iob subiectum.

Tribulationem causæ.

C immeritus vexaris, fit tibi tolleratio terrestrium malorum occasio cęlestium bonorum. Ac dubitatio quidem, an iste liber editus sit ab ipso Iob, an fuerit vnquam Iob, qui hæc sit perpessus, apud Hebræos, Græcos, ac Latinos circumfertur. Probatur omnibus præcipue grauioris auctoritatis, fuisse virum huiusmodi quendá, quod ad alias rationes, etiam apud Ezechielem sit perspicuum testimonium, qui nominet tres iustos, Noë, Iob, & Daniel. Quod si eum velis alterum fuisse Iob etiam, vt ait AuenEsra, alterum dicere Danielem, & Noë, cogeris. Nostri quoque, idest Olympiodorus apud Græcos, profert testimonium diui Apostoli dicentis ὑπομονὴν ἰὼβ ἠκούσατε. Audistis patientiá Iob. In libro quoque Tobiæ, est exéplum de patientia Iob, comparaturq; cum ipsius Tobiæ. Ille quoque Arabs Auerois in moralibus Aristotelis, disserens de animi magnitudine, & aduersæ fortunæ sustinentia, Iob in exemplum adducit, eum beatum apellans. Tum omnis descriptio, patriæ, fortunarum, domus, propinquorum, amicorum, id abunde testatur, quę in fabulis, fictísq; argumentis non ita adhiberentur. Fuerút autem, qui etsi Iob fuisse asseuerarent, at negarent tamen eum libri autorem. Aliiq; vt ait Olympiodorus, quendam Hebræum eruditum, propriæ eruditionis ostentationem facientem, qui cùm olim hanc rem accidisse audisset, eam poëmate descripserit. Alij amicos ipsius Iob, præsertim cùm ipse dixerit, Quis det vt scribantur verba mea? Facileq; eos potuisse cuncta, quæ disseruisset complecti, referétes quicquid acerbius viderentur dixisse Iob. Alij Mosen, quod & Origenes, & antiquiores Hebræi fatentur, scri-

An verè extiterit Iob.

Ezech. 14.

Iacob. 5.

Tob. 2.

Mos. huius libri autor.

psisse librum,& posteritati,sicut & quinque libros tradidisse.Id eo tempore ab eo fieri po- D
tuisse,cum exul ab Ægypto in terris Arabum cum sacerdote Madian,idest gentis Arabiæ, vnde genus ducit Iob,quadraginta annos est versatus.Nam Hebræorum,& Grecorũ antiqua monimenta aperte testātur,Mosen in regiam à filia Pharaonis introductum,omnibus disciplinis,ac litteris imbutum fuisse.Hecq; sententia,quoniam & verisimilior est,& pluribus probatur,& ex antiqua successione traditur Hebreis,tum quicquid aliud diceretur,esset incertius,videtur maxime probanda. Atq; hi qui apud Græcos in Mosen, librum retulerunt,potissimum ἐκ τοῦ χαρακτῆρος moti sunt,quod in eo mira,& altiora quædam referātur: Ob id Hebræis librum mirabile appellantibus.Qui autem dubij extiterunt, vt ne historia fuerit vera,eo vel maxime sunt compulsi,quod in extremis capitibus,Deus iactare potentiam suam apud homũculum immodice videatur.Tum narrationis ordo, quo datur cuiq; è quatuor suus dicẽdi locus,suspicionẽ,ne ab aliquo dispositus liber,nõ casu res cecidisse videatur,exhibuit.Sunt quædam alia de quibus omnibus dicendum est:de ordine,neminem debere simulatum quid suspicari,cùm id naturaliter potius,non casu euenisse, sit indiciũ. Nam magno aliquo Philosopho,piissimoq; viro in calamitatem incidente, euersa familia, bonis omnibus corporis, & fortunæ multato, necessario, ipsi admirationem, & cæteris stuporem, quibus cum viuere & philosophari consueuisset, res afferret: vt cùm inopinato,cum præter certum prouidentiæ ordinem, tempestas acciderit, necessaria cadat super ea dubitatio,multusq; & eius qui præter spẽ meritaq; sit perpessus,& eorũ, quos anteactæ vitæ comites sẽper & sodales,de his & id genus rebus philosophatos habuisset,sermo cre- E
bresceret.Venientes autem familiares Iob,necessario quisque super re vehementer prodigiosa,suã dixit sententiam.Et necessario vbique respondit Iob: Fieri enim secus non potest,cũ ea præcipue inter philosophos,& theologos versentur. Quod autẽ Deũ iactare suã potentiam asseuerant,si quis alios scriptores sacros adeat,vbique videbit, ex persona diuina,spiritu sancto tonãte,indicia predicari potẽtiæ diuinæ.Totus fermè Esaias tali sermone cõtexitur,inuitans homines ad contemplationem Cæli & terræ,rerũq; terrestriũ,& cælestium,vt tollant oculos in cælum,aspiciant ordines syderum, ac motus, lucem, perpetuitatem,terram è nihilo creatam.Eadem est apud Iob philosophia.Exaggeratior quidem,& particularia quæque,prodigiosasq; rerum naturas magis prosequens.Eo argumenti genere,etiam scriptores profani,in demonstranda diuina prouidentia sunt vsi,cum naturas etiã cancrorum,Echeneidum,pinnarum,post celi & terræ naturas commemoratas attulerunt, omnia miracula esse,omnia ab aliqua mente magna,nobis occulta creari, & regi, his testimoniis probantes.Sic cum præsentia diuina in disquisitionem apud amicos Iob venisset, illis non negata, cælitus,& intonantius est prædicata, vt omnis error,ac dubitatio abesset. Fuit igitur,& perpessus est ea Iob.Liber autem est à Mose cũ in Arabia versaretur perscriptus,eo sermonis genere,quo vsus est in suis canticis, cũ cecinit, Audite cæli, quæ loquor. Et Domine refugium factus est nobis.Et in benedictione filiorum Israel,vbi sermo est elegãtior quàm historiarũ.Nam in Iob à principio,vsq; ad illum locum,Pereat dies,in qua natus sum.Simplex est historia, deinceps est veluti carmen, similisq; psalmorum & prophe- F
tarum,librorùmq; Salomonis oratio. Hieronymo autem ab eo loco,totum,excepta extrema historia librum,pedibus spondeo,& dactylo decurrere scribente,intelligendum est,nõ prorsus his pedibus,& eo syllabarum numero,sed quasi simili,cum apud Hebræos minime vt apud Græcos & Latinos tempora syllabarum numerentur, neque similia carmina habeantur, sicut non sunt apud Latinos, Rhythmi Ethrusci. Illud item sciendum est, editionem Latinam libri Iob vulgatam, esse diui Hieronymi ex Hebraico: Propterea longe incorruptiorem quàm Sept.apud Græcos. Nam,vt in cæteris libris veteris testamenti, sic in Iob duas editiones fecit Hieronymus,vnam è Græco,quã emẽdauit adiutus aliis Græcis interpretationibus,appositis asteriscis, & obeliscis: altera recte vertit ipse ex Hebraico: quæ nostra est vulgata,eoq; duas in hunc librum eius præfationes inuenies:licet vna tantum,idest postrema conueniat.Nã prior ad editionẽ,qua superioribus seculis vteretur Ecclesia spectat.Nec possum assentiri Olimpiodoro in eos indignãti,qui Sept.admirabiles illos,vt ait interpres,Hebraica non probe percepta habuisse,sed verborum ambiguitate deceptos,alia pro aliis transtulisse,fateantur,diuinis potius patribus credendum esse,qui ab Apostolis hunc librum iuxta editionẽ Sept. accipientes,reliquis omnibus editionibus præposuerint:cæteros enim interpretes post Christi aduentũ,qui Christiani non essent,magis ad suum arbitrium,quàm veritatem transtulisse.Illos autẽ,qui & ante aduentũ Christi floruissent

A fuissent, & cōsentire inter se, separati à Ptolomæo cogniti fuissent, quasi ex vna lingua, nihil ad gratiam aut odium edidisse: ac veluti nusquam suspectos concorditer fuisse receptos: quod si quando aliorum interpretum editione vtamur, id nos facere perspicuitatis causa, non quod melius istos, quàm illos edidisse, quod absit asseramus. Ego quidem, vt pro re pauca loquar, optarim maxime, quæ dicit esse vera: sed cùm sint exempla in contrarium, cùm ad rem ventum est, eos melius edere potuisse, in aliam sententiam vocamur. In primis liber is, apud eos discrepat à fonte, vt nulla sit, si veritatem, & perspicuitatem spectes cum nostro, quem ex Hebraico vertit Hieronymus digna collatio. Est autem principium narrationis calamitatum Iob, quasi poëticum, occultumq; mortalibus, & inusitatum, sed diuinis oraculis, quibus nihil abstrusum, exhibentibus manifesta, quæ dubia nobis essent, clarum. Nam, & gladium Angeli, quo cædebat populum, vidit cum paucis Dauid, & ab oraculo dicitur, centum octoginta millia Assiriorum, ab Angelo cæsa. Pluráque alia nobis ignota & occulta, prophetis fuere perspicua ac visibilia. Arbitrandum quidem Mosen minime ignorasse eiusmodi stupendarum calamitatum principium, vt quod in nostris item litteris habetur, diuum Antonium à Satana, volente Deo circumuentum, multisq; plagis ferè exanimatum: quod solitarie gestum, scriptoribus, tamen omni fide dignis, Athanasio nempe, aliisq; fuit notum. Talisque venit in conspectum Dei Satanas, qualem Alecto dirarum à sede sororum, seua Iouis coniux exciuit, si poëtica licet conferre sacris. De quibus post dicendum est. Præclarum autem patientiæ propositum est hic exem-
B plum, eóque admonent Græci esse librum nulli non sexui, ætatique vtilem: cùm viderint hominem quondam Regia veste fulgentem, gregibus seruorum septum, omnibus fortunę, corporisq; bonis florentem, nullo suo scelere, in tot tantásque calamitates, pietate tamen incolumi, cecidisse, vt nullus mortalium grauiora sit perpessus, nec fortiorem animum, adeóq; inuictum ostenderit: Cúmque finem viderit, quicunque hæc leget, gloriosum, necessario iudicabit, aut in hac vita, aut alia fore, omnis fortitudinis ac tolerantiæ, eximia merita, rutilantésque coronas.

 D

INCIPIT LIBER IOB,

CAPVT PRIMVM.

Vir erat in terra Hus nomine Iob, & erat vir ille ſimplex, & erat rectus.

IRVM iuxta Græcos, & Hebræos, eum prænominauit vt eſſet hiſtoria clarior, vt ſcias de quo hæc dicantur, nulláque pars ad hiſtoriæ cognitionem prætereatur: Opinionis etiam, & grauitatis eſſe nomen viri, interpretes Hebræi fatentur, Poëtæ quoque. Arma virúmque cano. Et Homerus.

ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσα.

Eſtq; ſcriptoris exordium. Virum tibi deſcribo, egregium, E
inſignem, toto Oriente nobiliſſimum: opibus, familia, florentem. Nec tam proprie Sept. dixerunt ἄνθρωπος τις iuxta Poëtam, ego dixiſſem ἀνήρ. Tum perſequitur, quæ ad hiſtoriam ſunt neceſſaria, patriam, nomen, fortunas. Patria fuit Hus non ſacris ſolum litteris, ſed etiam profanis nota. Nam Ptolemæus Huſitas ponit in Arabia. Nonnulli Hebræi putarunt eſſe Armenia, ſed cùm vicinæ ſint Armenia, & Arabia, non intereſt ab vtroque ſenſu multum. Hus, qui primus huic regioni dedit nomen, filius fuit Eſau, frater autem Ará, à quo Aramea, ſiue Armenia dicta. Sicq; duo fratres vicinas duas regiones tenuerunt. Quod Hus, à quo Huſitæ fuit filius Eſau, is vero filius Iſaac filij Abraham, inde argumentátur Hebræi, Iob, quoniam fuit de genere Hus, fuiſſe de ſtirpe Abrahæ, vt quo tẽpore creſcebat proles Iſaac in Chananea, eodem proles Eſau in Arabia, propinquiſq; regionibus. Hinc Græci, & Latini iuxta traditiones antiquas quintum dixerunt Iob ab Abraham: ſuſpicati Iob eſſe, quem catalogus ſtirpis Eſau, vocet Iobab. Inſomnium exiſtimatur ab Auẽ Eſra, vt ſi perſpicuũ ſit Iob fuiſſe Huſitam, haud protinus certum fuiſſe quintum ab Abraham. Mihi vero non ab re videntur illi Hebræi, & noſtri ſuſpicati, Iob eſſe quintum illum Iobab. Nam cum in eo catalogo omnes principes Huſitarum nominentur, Iob autem toto Oriente inſignem hiſtoria dicat, cuius nulla ſit ibi mentio, certe videtur eſſe ille Iobab. Quin tralatio Sept. Theodotioniſq; in fine libri dicit, eum fuiſſe Iobab: Eumq; non poſt legem, ſed ante floruiſſe, eo vel maxime probat argumento Olympiodorus, quod dicatur fuiſſe μακρόβιος, & ſupra ducentos annos vixiſſe, quod vitæ ſpacium, poſt legem non fuiſſe certum eſt. Quoniam vero de ſtirpe optimi, ac ſapientiſſimi Abraham, eum fuiſſe, conſtat, putant Hebræi factum, vt paternam pietatem, cultumq; erga Deum cæli, retinuerit, totámq; Theologiam è fontibus eius potarit. Sic amici eius ex eodem, & ipſi genere, erant pij. Deumq; cognoſcentes, & nomina eorum erant nomina maiorum ſuorum, à quibus genus ducerent. Nam primus fuit Eliphas, quo nomine dictus eſt primogenitus Eſau, dicitúrque fuiſſe Themanites, quæ & ipſa eſt regio Arabiæ. Siquidem Theman fuit filius Eliphas, qui erat primogenitus Eſau, à quo natus filius, nomen loco dedit. Quamq; Themanites ſit potius nomen cognationis à patre Theman, ſicut Heraclides ab Hercule. Cæteros quoq; ab Abraham genus traxiſſe ab Hebræis demonſtratur. Additum autem nomen Iob, perſpicuum argumentum fuiſſe, hanc veram hiſtoriam fuiſſe: itémq; mores eius, quod fuerit ſimplex, pro quo Hebraicè eſt תם Tham, duobus ſignificatis, ſimplicis, & perfecti: vt dicat eum fuiſſe, aut ſimplicem, aut perfectum. Perfectum vox deſignat, vt lex domini immaculata Hebraicè תמימה themima, perfecta, abſoluta: eiuſmodi fuiſſe Iob virum integrum, abſolutum, ſincerum, ideo pro eo Sept. dixerunt ἀληθινός veridicus, aut verus, quod ſinceritas, & perfectio & integritas ſit ipſa veritas, & verus atque integer idem. Falſitas au-

tem,

A tem, veritati aduersa, vitium contrariũ integritati: Veritas quoq; idẽ pollet atq; ens apud Philosophos: vitiari autem est in falsitatẽ delabi. Estq; veritas, nõ ore solum, sed cogitationibus etiam: Falsos autem, aut fallaces vocamus, à vera vita, moribusq; declinantes, quasi adumbratos, & simulatos, pictos homines non veros, vt ait Chrysostomus. Designare autem nunc hãc vocem perfectum, & absolutũ, apparet ex tralatione Chaldaica, pro תם Thã Hebraico, ponente, שלם shalim, quod sine controuersia, etiam Hebræis signat perfectum, secutus est noster interpres Aquilam, & Simmachum, vt sępe solet, quorum prior reddidit ἁπλοῦς, simplex, alter ἄμωμος inculpatus. Rectum quoq; cũ dixit, quasi iustũ: Est enim iustitia æquitas, iniustitia iniquitas. Æquus & rectus, idẽ. Vt in corporibus obliqua, & recta, & à corporeis, visibilibusq; nomina rerum non sensibilium nanciscimur, ita in animis. Quid autem sit in moribus, & quid valeat obliquitas licebit ex corporibus noscere, si prauũ nasum, aut oculos obliquos aspicias. Ideo Sept. metaphorã resoluẽtes, duobus nominibus expresserũt quod Hebraicè est ישר iashar, rectus ἄμεμπτος. δίκαιος, irreprehensibilis, iustus, sed ἄμεμπτος multò rectius redditur Latinè irreprehẽsibilis, siue inculpatus, quã quod quidã olim Latini, sine querela, cũ Græca vox nõ actionẽ, sed passionẽ designet. Tertio dicit eũ fuisse Dei timentẽ, quod quã vim habeat, optime docuere Sept. vertentes θεοσεβὴς pius, cultor, Dei venerator. Quo agnoscis, Hebræis timere Deũ esse, colere, suspicere, admirari, Is timor nõ est δεισιδαιμονία, sed animi vigilia, vt recte cuncta faciat, Deumq; propitiũ nõ ob malefacta, iratũ habeas. Ecce igitur præclara absoluti hominis descriptio. Nam cùm duas Platone auctore *Iustit. duæ*

B partes habeat iustitia, erga Deũ, & erga homines: ergaDeũ, vt reddas ei quæ debes, pietatẽ, *sunt partes* venerationẽ, colas omnibus modis, sacrificando, templa adeũdo, multo autẽ magis animo, & puris cogitationibus venerando: erga homines, vt ne noceas, tũ prosis pro viribus: vtrãque dat Iob. Propterea vocauit eum perfectum. Qui enim erga Deum iustitiam, & erga homines serunt, hic absolutus est, hic vndequaq; perfectus. Præclare ait Chrysostomus apud *Homin. &* Philosophos, hominis esse descriptionem, quod sit animal rationale, mortale: sacrarum au- *homin chri* tem litterarumhominem esse, qui retineat imaginem, & ex virtute humanitatem indicari, *stiani dis-* virtute carentem, hominem non esse. Seruare autem characteres hominis, & lineamenta. *crimen.* Nam homo cùm in honore esset, comparatus est iumẽtis insipientibus, & similis factus est *Psal. 48.* illis. Et, Nolite fieri sicut equus & mulus, in quibus non est intellectus. Theologia igitur *Psal. 31.* teste, fieri possumus, equi, & muli, & sine intellectu esse, etiam in humanis lineamentis. Et Salomon dicit totum hominem esse Deum timere, & mandata eius seruare. Quod autem dixit, Recedens à malo, Est solita litterarum sacrarum philosophia, eum dicentium esse verum hominem, qui non solum recedat à malo, sed etiam faciat bonum. Recede à malo, & fac bonum. Nec satis est nemini nocentem ociari, stertere. Non hoc contentus est Deus, *Psal. 36.* vult te vlterius progredi. Id dicit habuisse Iob. Hac discriptione colentem Dei fuisse Iob probari. Tenuisse autem vllam scientiam, aut Philosophum fuisse, hic non describi, sed ex responsis eius postea intelligi, nonnulli Hebræi proferunt. Neque vero sacris litteris multi fit scientia rerum occultarum, sed fit plurimi pietas, timor domini, quæ vera est sapientia.

C Eius fuit singularis pietas. Item ex responsis apparet excellens Theologia. Ob pietatem autem par est opes eius accreuisse, & Deum ei benedixisse, vt Hebræi quoque testantur. Describens autem familiam, bonaq; fortunæ vt Philosophi dicunt, post præclara illa animi bona, à quibus corporea proueniunt, septenarium filiorum numerum, & ternarum filiarum proponit. Quod etsi casu, atque natura fieri potuisse censeam, Hebræis tamen Abraham, vtrũque hunc numerum ait esse celeberrimum, maximiq; ponderis. Et septẽ Latini dixisse videntur à Græco σεπτὸς, venerabile. Didymus septẽ filios figurate, septẽ gratias designari. Sed vt ait Chrysostomus, filios commemorauit, propter sequentia, tum vt doceat non rapacem patrem, propter filios fuisse, tum qua educatione eos instituerit. Tum in bonis corporis est proles. Quodq; ait. Fuit possessio: Eodem nomine Hebręi possessionem, atque armẽtum dicunt מקנה mikne, quod antiquorũ possessio esset in armentis. Ideo pro possessione, Sept. posuerunt κτῆνος armẽtum, pecus, vtrumq; quadrat. Numeratq; alia bona fortunæ, ordinate, prius bona animi, hiroicasq; virtutes, tum hæc minora, in quibus primum habet locum proles, post, diuitiæ. Et Olympiodorus pulchrè monet hãc Theologiam ponere, vt intelligas, non obstitisse diuitias, quo minus iustus esset, nam copia sæpe parit satietatẽ, vnde violentia. Sapienterq; Philo Iudeus τῆς κόρου ὕβρις ἔγγονον γνήσιον. Legitimam prolem satieta- *Violentia* tis esse violentiam, faciliusq; est in paupertate, quàm diuitiis seruare iustitiam. Sciendum *mater satie-* etiam Iob Arabem, Arabicas diuitias possedisse, nempè greges camelorum, ouium, asino- *tas.*

eum. Vitam enim illi agitant paſtoralem ſub pellibus: vnde à tentoriis Scenitæ dicti. Fortaſſe verum eſt, quod Chaldæus interpres ſeptem millia ouium, ad ſeptem filios refert, vnicuique mille oues attribuens: Tria vero millia camelorum ad tres filias: dans cuique mille camellos, quinquaginta autem paria boum, ipſi patri, quingentas aſinas vxori: famulitium autem vnicuique ingẽs. Ac pro familia Hebraicè eſt עבדה abuda, ſeruitium, famulitium vt vertit Aquilas, quem noſter ſequitur δουλεία quaſi famulorum copia. Clarius Symmachus οἰκετεία vt intelligas, ad agros, ædificia, prata, paradiſos, plantationes, multos ſeruos adhibitos. Iuſtiſſimos, vt ait Chryſoſtomus habebat quæſtus ex agricultura, & gregibus: quo lucro nõ eſt iuſtius. Fuit apud Grçcos obeliſco cõfoſſum καὶ ὑπηρεσία πολλὴ σφόδρα & famulitium multum nimis. Quod fieri non debuit. Nam obeliſcus notabat ſuperflua, hoc vero nõ redundat, ſed eſt apud Hebræos. Nam vt ait Chryſoſtomus. χρὴ εἰδέναι ὅτι ὅσα ὠβέλισται ἐν τῷ ἑβραϊκῷ οὐκ ἔκειται, ὑπὸ δὲ τῶν ἑβδομήκοντα μόνον πρὸς σαφήνειαν ἐτέθη. Scire conuenit, quicquid obeliſco ſit confoſſum in Hebraico nõ eſſe, ſed a Sept. ſolum adiectũ eſſe, perſpicuitatis cauſa. Hoc vt dixi in Hebraico eſt. Quódq; ait: Magnus inter omnes Oriẽtales. Hebraicè גדול מכל gadol, micol, maior omnibus Orientalibus, & Simmachus, quem ſequitur noſter μέγιστος πάντων ἀνατολικῶν. omniũ Orientalium maximus. Claritas erat, diuitiis, prole: Orientémque Arabiam, Armeniam, Perſida, Theologia vocat. Quoniam Sept. hãc magnitudinem ad generis claritatem retulerunt, pro magno transferentes εὐγενής generoſus, ingenuus, referunt id interpretes ad ſtirpem Abraham, ſed, vt dixi, potius ad filios & diuitias ſpectat. Quodq; ait eos feciſſe conuiuium, concordiam, & mutuam eorum inter ſe charitatem, vt felicitas patris eſſet perfecta, deſignat. Charitatem, quam ab optimo patre didiciſſent. Dicénſq; [vnuſquiſq; in die ſuo] Chaldæus, quod proponit etiã Nicolaus, ſeptẽ hebdomadę, dies deſignari oſtendit: agentibus illis conuiuia, donec hebdomada expleretur, ſeptem diebus, ſeptem filiis adiudicatis. Et Chryſoſtomus, ac Olympiodorus, mirabilem eorum fuiſſe charitatem, quod non ad alios ſed ſuos diuerterent, nulláq; diſſenſio inter eos eſſet, nemo ſibi primatum vſurparet: Sorores vocatæ venirent, eo, & eorum probitatem, temperantiamq; oſtendi, quod non alienas fœminas introducerent. Quodq; ait. [In orbem trãſiſſe dies] verè iuxta Hebraicũ הקיפו hikiphu circuiſſent, obambulaſſent, in ſe redeundo, reuerſa extrema die ſeptima, ad primã. Quod apertius volentes Sept. explicare verterunt συνετελέσθησαν. abſoluti, completi eſſent, idem & Chaldæus כד שלימו kad shelimu. Quãdo erant cõpleti. Sicque explanat AuenEſra, quando expleuerant orbem ſeptem dierũ, quia ſeptem eſſent filij. Sunt apud Hebręos qui putent non ſemper eos in conuiuiis fuiſſe, neq; patrem eorũ æque id laturũ fuiſſe, vt omnibus diebus, ſympoſia agitarẽt, expletaq; hebdomadæ, rurſum repeterent, ſed ſemel quoq; anno. Quare enim pro eis ſacrificia ſemper obtuliſſet, veritus ne peccarent, ſi craſtina reparãdũ eſſet conuiuium? [Mittebat autem] Fuerunt nonnulli apud Græcos, qui explanarẽt, quod Sacerdotes eo tẽpore eſſent volũtarij, nullis ſuffragiis electi quemadmodũ Melkizedek, ſic Iob fuiſſe ſponte ſua ſacerdotẽ, offerentem, & mittentẽ ſacrificia. Olympiodorus verbum mittendi deſignare ἐπιμέλειαν, diligentiam, ſollicitudinem. Ego dicerem, aut cum mittere ſolitum ad templum hoſtias, aut filios cõuocare ad expiationem, vt præſentes eſſent, dum ſacrificaretur, ſicut Iacob cõuocauit filios ad ſacrificium. Ideo cùm miſiſſet, ſanctificabat, quod apertius Sept. ἐκαθάριζεν purgabat, mundabat, expiabat. Eã expiationem nonnulli Hebræi à mulieribus dicũt, tum vt veſtes mutarẽt, aut mundarẽt, vt pura in veſte adeſſẽt, θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοις claudatur porta profanis, ait Orpheus & Pindarus ἑκὰς, ὅστις ἀλιτρός. Me bello tãto digreſſum, & cæde recẽti, attrectare nefas. Quãto magis Sacra illa. Mũdamini qui fertis vaſa domini, Sãctificationẽ eſſe poſſe etiã ipſũ ſacrificiũ ipſáq; hoſtiæ oblationem, Græci ſuſpicãtur, corporeas autẽ delitias, pollutionẽ attrahere palã eſt. Abraham, ſicut & ſuperius, putat ſanctificationem eſſe præparationem ad ſacra, vt illud. Sanctificamini hodie filij Iſraël, nempè mundi eſtote, purgate, expiate animum, & corpus, puras veſtes ſumite. Sic Chaldæus hoc loco pro ſanctificabat eos, dixit זמינו zaminũ præparabat eos. [Conſurgere autem diluculo,] Hebræi, & Græci eximiam pietatem oſtẽdere conſentiunt, acceptabileq; eſſe ſacrificium matutinum, cùm ante omnia quærimus regnũ Dei, Ad te de luce vigilo, inquit ille. Studiũ ergo, & diligentiam erga cultum Dei, & expiationẽ filiorũ, vir pius præ ſe ferebat cùm diluculo ſurgeret. Quodq; noſter dicit, per ſingulos, eſt pro ſingulis, Hebraicè מספר כלם miſpar culam, pro numero omnium. Totidem hoſtias offerebat, quot eſſent filij. Quo loco pleraque addiderunt Sept. confodienda obeliſco, quippe quę non habeãtur in Hebraico καὶ μόσχον ἕνα περὶ ἁμαρτίας περὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν.

Et

A Et vitulum vnum pro peccato, pro animis eorum. Hæc addita esse ex alio loco, palàm est, licet à Chrysostomo, & Olympiodoro exponantur. Eóque in nostra editione, quæ recta fluit ex Hebraico, non habentur. Quódque ait, [Dicebat enim ne forte peccauerint filij mei, & benedixerint Deum in corde suo] Dicebat, cogitabat, secum reputabat, videbat quàm difficile sit inter voluptates seruare constantiam, lasciuiis corporis prouocantibus ad contemptum Dei, & superbiam. Hoc ille videbat, & timebat, ne forte peccassent, & benedixissent, Quo loco obseruandum, quod etiam Nicolaus, & Hebræi hic demonstrant, & Chaldæus, Sept. quoque benedicere in sacris litteris, duas habere inter se contrarias significationes, bonę, & malę locutionis, sicut Latinis Sacrum: Auri sacra fames: Morbus sacer, execrabilis. Græcis quoque sunt quędam verba, quæ ipsi μέσα media dicunt, vt δαίμων, τύχη: malum & bonum Dæmonem, propitiam, & aduersam fortunam indicantia. Itaque Hebræi afferũt exemplum. Benedixit Naboth Deum, & regem, pro, maledixit. Horret enim, ac refugit, in Deo verbũ maledicendi, scriptura. Et Sept. pro benedixerint, posuerũt κακὰ ἐπενόησαν κατὰ τὸν θεόν. Male cogitauerint de Deo. Id & Chaldæus. ארגיזו קדם יי ברשעיהון Arghisu Kodam Adonai Berainchon, prouocauerint, irritauerint Deum, prauitatibus suis. Sicque exponunt cæteri Hebræi, dicentes, diuitias & voluptates, tumidum ac superbum, contemptorémque animum reddere. Iacrassatus est dilectus, & recalcitrauit. Effrenati quidem & scelesti, peccant cogitatione & factis, meliores, si non factis: at cogitationibus possunt cadere in superbiam. Hęc pius, & prudentissimus timebat, & timens, omnibus diebus, quibus

Benedicere duplicem eámque cõtraria habet significationem.

Verbũ maledicere abhorret scriptura.

B conuiuia & epulæ agitabantur, totidem hostiis occurrebat. Quódque ait. Quadam die venisse filios Dei, vt assisterent coram domino, & Satan affuisse, Duæ sunt sententiæ apud Hebræos de die, vna est Chaldæi, quam plerique sequuntur, qui adiecit hoc loco quędam, tanquam paraphrastes, & factum est in die iudicij, in capite anni. Et venerunt cateruæ Angelorum, vt starent in iudicio, coram domino. Quod Auen Esra exponens, principium anni inquit omnes mortales, ante conspectum Dei assistunt. Aut inquit, in die iudicij solius Iob. Abraham quoque iunior, apertius hæc explicans ait. Hunc diem maiores nostri intellexerunt caput anni, qui est dies iudicij & principium ordinis insequentis anni, in reuolutione suarum causarum à corporibus cælestibus, quæ iam inde ab initio inchoarunt vel fundarunt iudicium à domino omnis terræ, antequam montes nascerentur. Hæc ille dicens, innuit eam quæ Latinis dicitur prædestinatio, Græcis προορισμὸς prædiffinitio, qua diffinitum fuit, vt Iob probatur: Hanc autem destinationem vult fuisse ante terram, & cælum, quando in suis causis omnia cõtinebantur, licet minus religiose in corporibus cælestibus, dicat prædestinationes illas æternas super humanis rebus insitas. Quoniam igitur, hæc nimium incerta & dura sunt, & potius astrologica, quàm diuina, Chaldaica, quam sacra, tenendum est, quod secundo loco dicitur etiam ab ipsis Hebræis, hanc esse quandam chronographiam, quales multæ inueniuntur. In die, qua Deus creauit cælum, & terram. Et fuit dies, & transiuit Eliseus ad Sunam. Et, non post multos hos dies. Temporis igitur est descriptio, illius silicet quo Deus statuit probare ipsum Iob, qualis fuit ille dies, quo tenta-

C uit Abraham, iubens, vt sibi filium primogenitum sacrificaret. Huic erit conforme, quod secundo loco dixit Auen Esra, diem iudicij, ipsius Iob, quo Deus, cum statuit iudicare, idest ponderare, metiri, perpendere, probare quis esset. Fuit dies probationis. Ideo noster Hier. bene, Quadã diẽ, designãs certũ quoddã tẽpus, quo hoc factũ est. Idem innuit palã Chaldęus, die iudicij vocãs, quo Angeli referrent Deo, quos oculos & aures Dei dicit Philõ, quę fiant in terris. Die qua Deus cõuocauit Angelos, vt sibi nũtiarẽt, quę fiãt per orbẽ. Propositis igitur multis sententijs, seligendę sunt meliores. De assistẽtia quoq; filiorũ Dei, & de Satan inter eos. multæ sunt, & esse possunt sentẽtiæ, è quibus meliores deligemus. Primũ admonendi sumus, aliud esse res ipsas, aliud earũ similitudines & repręsentationes. Non enim sequitur, vt si quãdã rei alicuius imaginẽ vidisti, mox res repręsentata sit talis. Vidit Ioãnes virũ è cuius ore prodibat ex vtraq; parte ensis acutus, iste vir nusquã est, sed designatur, iudiciũ formidabile, quo dãnati lætali vulnere cõfodiẽtur. Vidit Esaias thronũ, cęlũ & terras contingentẽ, & virũ desuper sedentẽ, quẽ adorat multitudo Angelorũ. Vidit Daniel hircũ arietãtẽ in omnes mũdi partes, Alexandrũ Macedonẽ designantẽ. Postremo vidit in libro Regũ, Sedechias dominũ sedẽtẽ super solio maiestatis suę, & Angelos eius circũstãtes eũ, & interrogãtẽ, quis deciperet Achab, vt caderet in bello q̃ parabat: cõtinuo quẽdã ex assistẽtibus, pollicitũ se decepturũ eũ, spiritũ mẽdacẽ infũdẽdo in prohetas Achab, qui ei propitia canebãt. Atqui spiritus mendaces nõ sunt inter assistẽtes Deo. Sũt igitur visiones tantũ

Visiones scripturæ nõ sunt ad amussim rebus ipsis coaptandæ.

quæ ad res ipsas reuocatæ, non debent ad amussim coaptari, vt quicquid in visione fuit, D
sit item in ipsa re, sicut non est gladius in ore Dei, sed sermo formidandus, iudicium secu-
rum. Similiter si dicuntur filij Dei stetisse coram summo patre, & Satá interfuisse, Scito vi-
sionem fuisse tantum; quæ si ad veritatem reuocetur, debes apta colligere, quæ minus,
similitudini relinquere. Non enim, etiam si per visionem alicui offeratur, inter multos An-
gelos, qui throno Dei assisterent, interfuisse Satan, reuera Satan in cælo esse, aut aliquando
cui Angelis fuisse debes suspicari. Nec Deus loquitur cum diabolo. Visio fuit & apparen-
tia, designans tamen aliquid simile, vt appareat quo modo à Deo in tentationes labi, sit Iob
permissus. Neque sunt eædem visiones reorum, atque res ipsę: cur enim Deus, cui nota sunt
omnia, interrogasset Satan, vnde veniret? Vna igitur hæc est sententia, vt non res, sed visio
prophetica hæc fuerit. Secunda est quorundam Hebræorum consentium, hic neque rem
fuisse, neque visionem, sed esse parabolam tantum, id est similitudinem quãdam in oratio-
ne. Veluti quas Christus proponebat, de Lazaro & Epulone, de nuptiis, de decem virgini-
bus, de eo qui venit superseminare zizania, de duobus filiis, altero prodigo. Hæc enim for-
tasse nunquam fuerunt, sed his similitudinibus erudiebantur homines, ad similia. Sic fer-
mè putant Hebræi nonnulli, neque factum, neque visum nunquam quod hoc principio
refertur, sed virum sanctum, ac prophetam, qui scripsit hunc librum, parabolice & figura-
te, principium calamitatum, Iob proposuisse, veluti cùm Iuno apud poëtam, dirarum à
sede sororum euocat Alecto, quasi hunc ipsum Satan: & apud Homerum Iupiter agit præ-
cipitem. Attende cælo, Hæc enim, & si non fuissent, habent tamen tale quiddam in rebus E
humanis. Sic diuino prophetæ cui notum esset, diabolum aduersari, à Deo autem ad cor-
roborationem virtutis, id permitti, proposuit rem, vt par esset, accidisse: sicut quinque vir-
ginibus exclusis, quinque admittuntur. Erit item hæc quasi prosopopœia, datur enim per-
sona ipsi calamitati vel Nemesi, vt steterit coram Deo vt locuta fuerit, perinde si quis in-
duceret inuidiam loquentem personatam, qualem describit Ouidius. Nam reuera Satan
rationem habet inuidiæ, & calumniæ, sic Ate à nocendo dicta est πάντας ἀᾶται. Et bellum,
habet personam apud Poëtas. appellant autem hanc Hebræi מדת דין midat hadin, ratio-
nem iudicandi personam indutam, cum Deo loquentem. Hæc est secunda sententia. Tres
sunt reliquæ, quòd diabolus assistat inter Angelos, vt assistentia rerum humanarum sit ad-
ministratio, quæ fiat per angelos, Deo, quæ fiant in terris, referentes, intercedentes, inter
nos, & Deum, & vt ait Plato διαπορθμεύοντας καὶ ἑρμηνευτὰς medios interpretes. In hac autem
assistentia, & administratione, etiam dæmon, per quem virtus probetur, aliquem habeat
locum. Hoc secutus est Gregorius Theologus, & apud nos Nicolaus, estq; fermè idem
cum primo, eo excepto, quòd illic in visione ostẽsum, hic autem explicatur quid lateat sub
visione. Est secunda, quæ est Rabi Saadias, non spiritum isto loco, neque enim Angelos
aduersari, & inuidere posse, sed hominem aduersantem, & inimicum designare, quem
Deus passus sit irruere in Iob. Quæ sententia, licet in sacris litteris, etiam homines dican-
tur Satan, de Salomone, Suscitauit ei dominus aduersarium, Hebraicè Satan. Et diuo Pau-
lo Angelus Satanæ datus, vbi Chrysostomus dicit Satan, quosdam qui eum insectarentur, F
vocasse: refellitur ab Auen Esra, ostendẽte etiam Angelos bonos appellari Satan. Nam in
Balaam de Angelo, & stetit angelus domini in via, vt aduersaretur ei, Hebraicè לשטן לו le-
satan lo, in Satan ei, in aduersarium. Sic duo Angeli euerterunt Sodomam. Sed nec ista
mihi probatur. Igitur meliorem ac veriorem censuerim priorem, vt fuerit quædam visio
repręsentans hoc ipsum, non per bonos Angelos factum, sed aduersantes, & inuidentes.
Neque vero, tametsi audias Deum cum Satan loquentem, eúmque interrogantem, mox
in suspicionem venire debes, non secus habere rem ipsam. Pingit quicquid libet Omni-
potens, & per visiones loquitur, volens simulacra esse quasi locutiones & sermones suos.
Sicut per oblatum thronum Esaiæ grandem, cælum & terras attingentem, maiesta-
tem suam ostentabat. Vidit igitur Moses, aut amici Iob qui librum scripsissent, cum qui-
bus etiam locutus est Deus, vt in fine libri ostenditur, talem visionem. Nam creber-
rimæ erant eo tempore visiones Angelorum, visiones inquam non corporeæ, idest
corporeis oculis oblatæ, sed per animum, sensibus sopitis, quales creberrimæ extant
apud Prophetas: ob quam causam, videntes appellabantur, & de quibus Ioel. Filiæ
vestræ visiones videbunt. Et aut penes paucos, aut vulgo fama erat, harum calamitatum,
eiusmodi fuisse principium, visum ab aliquo sancto viro in animo, in visione. Hoc vide-
tur probabilius, quàm vt re acciderit, qualis fuit visio Dei & Angelorum ipsi Abrahæ:
quos

Hebræi visionem Iob, parabolam putant.

Ioel. 2.

A quos corporeis oculis, in figura humana apparentes, conspexit. Cæterum non esse absurdum Satan cum angelis bonis interesse, à Græcis ostenditur. Iam inde ab initio, in Paradiso vbi creator cum Angelis suis, aderat, affuisse etenim dæmonem, serpentem antiquum. Eritque hoc in Iob, simile his, quæ fuerunt in Paradiso, vbi in visibili, spectabilique præsentia, Deus & Angeli & serpens letifer affuit, & cum serpente est Deus locutus eum maledicens. indutus præclara humana figura, vt cuius late tendat omnium gerendarum rerum potestas Hæcq; sola proponuntur à Græcis & Latinis. Igitur pro filiis Dei, Sept. & Chaldæus posuerunt Angelos, vt mira sit, & digna consideratione Theologia, filios Dei Angelos vocans. Quam prorsus antiqui Poëtæ, iidem & Theologi audientes, & cum sacris litteris magnopere consentientes, patrem hominúmque, Deúmque celebrant. Atque inuenies vicissim, tum homines, tum Angelos appellari filios Dei, sed frequentius Angelos: quod possint homines esse boni & mali. Cum autem boni fuerint, eos appellari filios Dei, frequens est: Ex Aegypto vocaui filium meum, de Israël. Ego dixi Dij estis, & filij excelsi omnes. & dedit eis potestatem filios Dei fieri. Tunc ergo sunt homines filij Dei, cum vitæ probitate & innocentia, conditionem Angelorum assequûtur, qui verius filij Dei dicuntur, tanquam altissimo patri optimi filij, & similes autori suo obsequentes. Hac ratione in sacra Theologia audita enuntiant Poëtæ. *Osee.11.* *Psalm.81.*

ὦ πάτερ ἡμέτερε κρονίδη ὕπατε κρειόντων.

O genitor noster sancte, & summe induperantum.

B Cúmque ait, Cum venissent,] ex hoc loco obseruant Hebræi, cùm id necessario fuerit occultum, prophetam fuisse, qui librum scripserit, quem res non latuerit. Stare autem coram domino, & si Nicolaus refert ad merita portata coram domino ab Angelis, ego magis ad illam visionem retulerim, sicut in libris Regum, Vidi dominum sedentem super solio maiestatis suæ, & omnem militiam cæli stantem circa eum, à dextris, & à sinistris. Inducitúrque à sacris litteris Deus, innumerabilibus Angelis circumsisti, tanquam dominus & Imperator omnis orbis. Et pro Satan Sept. sicut soliti sunt, posuerunt, διάβολον & semper verbum aduersandi transferunt διαβάλλειν, calumniari, cùm illud sit propius, & possit esse verum, quod quidam Hebræi suspicantur, hic Satan esse quasi diuinam Nemesin, omnia lustrantem, nihil inexploratum relinquentem, per omnes terras obambulantem, ex quo Græci dicunt δεινὸς δίκης ὀφθαλμός acerrimum esse oculum iustitiæ: cum qua per prosopopœiam Deus loqui inducatur, quæ non patiatur quenquam intumescere, & inter voluptates, Dei obliuisci. Quod cùm Iob non fecisset, iure admirabatur, in se Nemesin impetum fecisse, & per totum librum, reddit à se actæ vitæ rationem, eóque, Deus ei cuncta restituit. Quod autem Deus eum rogat, vnde veniat, sæpe interrogatio in sacris litteris datur Deo. Vbi est Abel frater tuus? Qui sunt hi viri, qui venerunt ad te? Et in Hemorroissa, Quis me tangit? Hæ interrogationes, vt responsio sequatur, ponuntur. Circuitionem terræ, Hebraicè שוט shot, circuitionem, & inuestigationem, Hebræi interpretantur, alij insidias. dæmonis, qui circumeat, quærens quem deuoret, prius vt Græci dicunt, θεόμαχος postea μισάν-

C θρωπος. Hebræi cum multis oculatam iustitiam seuere omnia intuentem, personatam, veluti si Iupiter, inuidiam aut somnum alloqueretur. Græci dæmonem dicentes, responsione eius, accusationem suam declarasse: quòd circumeat instabilis, vagus, necis sitibundus, qui iustitiam & Nemesin, quòd eius sit omnia cernere, non dormitare, vt stulti credunt, noctu, & interdiu vbique adesse, etiam intimas cogitationes intuentem. Et cùm Deus eum rursus interrogans dicit Hebraicè, an posuerit cor suum ad Iob, Sept. quod obseruandum est, posuerunt pro corde τὴν διάνοιαν, mentem, cogitationem, & bene Hiero. eam dixit obseruantiam. Responsio autem Satan, etiam iustitiæ conuenit, non quidem inuidenti, sed eximiam erga Deum pietatem, desideranti, volenti nos, etiam in aduersis, eius esse veros amatores. Eum enim verum esse amorem, qui in tentatione non succumbat, palam est, sicut non sunt veri amici apud mortales, qui amicos in aduersa fortuna desererent, aut vbi amici prodesse cessassent, illi cessarent amare. Huiusmodi proditores potius dicerentur. Si de dæmone, ad insidias eius pertinebit, sitimque nocendi. Et Chaldæus hic adiecit, quod, & ad dæmonem & iustitiam potest referri. Circuiui terram vt quærerem opera hominum. Quódque respondit. Nunquid frustra Iob timet Deum?] Probatur, veram charitatem erga Deum non esse, quæ solum in secunda fortuna vigeat, restante discedat, sed esse veram, quæ nullis queat casibus conuelli. Illud idem fit palam, nihil, aut dæmonem, aut Nemesin accusare Iob

potuiſſe, cùm nullum ei crimen obiecerit, tātum, quod eſſet pius & iuſtus, diues & beatus, D
fieri poſſe, vt Deum coleret, quo præmium conſequeretur, mercenarius, vt Græci dicunt: & quoniam ſe beatum, ſecundiſque ſpirantem ventis fortunam cerneret, eo corroboraretur, animaretur ad cultum Dei. Huic item cauſæ nullum eſſe locum, voluit Deus. Quódque ait. Nonne tu vallaſti.] Hebræi verbum vallandi exponunt, ſicut vinea ſepibus vallatur, ne quiſquam noceat. Sicque ad prouidentiam Dei pertinet, quod omnia prohibuerit, propulerit aduerſa. Quo volebat innuere Satan, non habuiſſe hactenus cauſam apoſtaſiæ, iuſtitiæque violandæ vllam, Iob cuncta aduerſa, quibus ſæpe cogimur delinquere, ſubmouente Deo. Vallare igitur, illi exponunt tegere, obumbrare, defendere. Sicque Græci, etiam exponunt, propter clarum verbum in Græco περιέφραξας ſepiuiſti, muniiſti, Et Olympiodorus. In profundo ocio tranquilla pace quieſcit, nihil infeſtat, nihil turbat. Non probatur, quaſi forti præſidio eum circundediſti. Opera autem manuum Polychrónius exponit, agrorum felicitatem, felices ſegetes, vinearum fertilitates, quicquid agriculturam conficit, vbera diſtenta capellis: auctus pecorum, & armentorum. Ideo poſſeſſio etiam armentum dici poteſt, Hebraicè mikne, & armentum eius impleuit terram. [Niſi in faciē benedixerit] Cum Hebraicè pro Niſi, ſit אם לא im lo, ſi non, dicunt Hebræi, deeſſe verbum. Tange inquit omnia, quæ habet, & vide, ſi non benedicet te, quia non te benedicet vt ſolet, non erit adeo tibi deuinctus. Sic exponit Ranban. Poteſt verbum benedicendi eſſe ſicut ſuperius in contrarium, & erit, vt ſolent Poëtæ pulchra ἀποσιώπησις. Vulnera inquit eum paululum, ſi non te execrabitur, & in faciem mittet conuitia. Hicque tacet, fermè innuens, Diſpeream. Sicque videtur intellexiſſe Chaldæus, transferens hic ירגזינך E
irghezinak, te ad iram prouocabit. Etiam Abraham ſic interpretatur. Et contra faciem inquit benedicet te, vt loquatur conuitia, contra quàm ſolitus eſſet. Etiam intellexit Nicolaus: Didymus item exponens quod tranſtulerunt Sept. οὐχ ἴδιεσι ἐὰν μὴ τότε φανερῶς βλασφημήσῃ. Si non tunc aperte te maledicet, inſoleſcet in te, acuet linguam. Data autem ei poteſtate, non exagito quæſtionem Hebræis, Græcis, Latinis diu ventilatam, de infeſtationibus viri iuſti. Requirit enim ordo iuſtitiæ diuinæ, vt fiat amoris probatio. Sic tentatus eſt Abraham, Tobias, prior omnibus Adam, plenus eſt mundus probationum harum. Sed apud Chriſtianos magis eſt clarus locus is, quàm Hebræos, omnia ad hanc vitam referentes, eóque in multis hallucinantes. Græci, videlicet Chryſoſtomus, ignarum futuri dæmonem, victoriam ſibi pollicitum, Deum præſcium dediſſe poteſtatem. Apollinarius hinc intelligi nullam in homines dæmonem habere poteſtatem. Si referas ad Nemeſin, ſenties omnia per mittente Deo ad bonum. A facie autem exiuit, vt referas ad viſionem, ipſúmque propoſitum modum, alioquin vbique ante faciem eius ſumus. Illatæ autem clades, videntur apertum præbere teſtimonium, hunc non fuiſſe dæmonem, ſed fuiſſe per proſopopœiam, probationem diuinam, ſiue iuſtitiam, aut Nemeſin. Non enim dæmon latronum turbas incitaſſet, nec reor in ignem cæleſtem, poteſtatem habuiſſet, nec ventos impuliſſet, quanquam Græci accepta poteſtate deſuper: aut calamitates ad hunc quidem modū cecidiſſe potuerunt, modus autem parabolicus eſt, occultiorésque à Deo habens cauſas. Cæ- F
terum non videtur diuinæ prouidentiæ conſentaneum, vt propter patris probationem, filij interficerentur, niſi forte aliquo peccato impliciti, quod hic non refertur. Neque enim voluit occidi Iſaac: nec vnquam hoſtiis humanis delectatus eſt, ſed potius eas execratus. Sed ſæpe tamen cum ſceleratis patribus extincti ſunt innocentes filij, de quibus ratio indicat in alio mundo, præmia eorum eſſe parata, aut eis eſſe expiationem peccatorum huius vitæ ſupplicia. Multa alia miranda acciderunt, de quibus prudenter eſt iudicandum. Ioannes eſt occiſus vir ſanctiſſimus, occiſus Chriſtus, tot hominum millia, iuſtitia diuina ſinente, & maiora hinc bona eliciente. Locus is videtur habere quiddam parabolæ, vt cum rex miſit ſeruos ſuos ad operarios vineæ, quos illi interfecerunt. parabola, comparatio, ficta materia, exemplum fictum, repræſentans aliud verum. Nec ad cogitandum aptum eſt, vt eodem tempore omnis ingruerit calamitas, vt ſoli nuncij remanſerint ſuperſtites, præſertim igni cæleſti & ruina, domo cadente. Quanquam Græci dicunt dæmones ſe in latrones vertere potuiſſe, vnúmque ex his, miſiſſe vt nuncium. Chryſoſtomus, non ignem verum, nec veros ventos, ſed à dæmone ſimulatos. Sed quod nobis fortaſſe videtur alienum, non eſſet apud prudentiores. Nam Abraham hinc putat colligi, tametſi pater bonus eſſet, tales non fuiſſe filios, delitias vbique perſequentes. Cæterum Chaldæos, Sabæos latrones nominat Arabiæ propinquos, vagos per regiones

nes illas

A nes illas,ficut Arabes. Nuntium autem harum calamitatum, præfertim excuffæ domus, Chryfoftomus dæmonem ipfum fuiffe, vult. Quod & ipfum difficile eft ad cogitandum. Tonfionem autem capitis, abiecta vefte, defignare volebat,quod effet,cùm in lucem veniffet.Quódque dixit,Nudus egreffus fum de vtero matris meæ, & nudus reuertar illuc.] Etiam apud Poëtas,tellus mater,alma parens,terræ omni parentis alumnus,& offa matris poft diluuiũ.Hebręis viciffim tellus dicitur mater,& vterus maternus terra.In inferioribus terræ,eft in vtero materno. Eóque Iob eodem modo pronuntiauit, ac fi vna, eadémque mater effet maternus vterus,& tellus ipfa.Fuere è Græcis, qui fciffionem veftis putarint fymbolum fletus,cuiufmodi multa inuenies.Mihi magis probatur, quod etiá ex parte ipfis eft vifum,abiectionem veftis,ex philofophia fuiffe,contemptu omnium humanarum rerũ ftatus,vtq; Hebręis explanatur,probatio fit,nihil noftrum effe,qui nudi venerimus in lucẽ, fi domino placeat fua repetere,nõ debere non indignari.Procubuiffe autem humi, adorationem, etiam in aduerfis defignat,& fecus quàm Satan dixiffet,nifi in faciem benedixerit tibi.Et quod nofter dixit.Neque ftultum quicquã cõtra Deũ locutus eft. Multo clarius quod ad Hebraicum quàm Sep. καὶ οὐκ ἔδωκεν ἀφροσύνην τῷ θεῷ. Non dedit Deo ftultitiam. Omnis blafphemia,linguæq; procacitas contra Deum,ftultitia eft. Nam,dixit infipiens in corde fuo,non eft Deus.Et ille in aduerfa fortuna.

Quem non incufaui amens,hominúmque Deúmque?

Amentem fe fuiffe dicit,cùm Deum incufaret.

B

CAPVT II.

ITERATVR eadem vifio,aut eadem res,vel parabola: Ac Græci dicunt Satan interrogatum, refpondentémque fe circumiffe terras, reticuiffe pudore,quod victus effet,mendaxq; apparuiffet:Deum autem detexiffe, Satá ad aliud extemplo refugiffe, quòd leuiora,minorifq; põderis prima mala effent.Quódque ait,[Adhuc retinens innocentiam:] licet non admodum differat,Hebraicè eft תומתו tumatho,perfectionem fuam. Olympiodorus quoque pro eo,quod Sept.dixerũt ἀκακίαν,innocentiam,quod nofter eft fecutus,ait effe Hebraicè τελειότητα,perfectionem.Sed innocentiam dicunt Latini,omnem virtutem, non folum quæ nemini noceat, fed etiam omnem integritatem. Deinde quod ait, Cõmouifti me:]Hebraicè eft ותסיתני vatefitheni,proprie,tentafti me, vnde nifaion tentatio.Quod ἀνθρωποπαθῶς dici monent Hebræi.Aquilas vertit ἀνέστησας με ἐπ' αὐτῷ confurgere me fecifti.Quod autem dixit nofter, Vt affligerem eum,] Hebraicè quiddam terribilius לבלעו lebalceo,vt abforberem eum,deglutirem eum. Eóque Aquilas τοῦ καταποντίσαι αὐτὸν vt præcipitarem,fuffocarem eum. quod nofter, quoniam effet obfcurius, fequi recufauit.Fruftra quoque eo fpectat,quòd nihil tale meritus effet, aut quòd hæ machinæ, nihil eum loco pulfuræ effent:Fruftra immiffa hæc tela.Quod vero ille refpondit, Pellem
C pro pelle,]iuxta Hebræos hunc habet fenfum:membrum pro membro, ficut dixit Chaldæus,vt cùm quis minatur capiti, opponimus brachium: magis referre caput integrum effe,quàm manum fcientes.Sic ad hanc rationem,habere Iob adhuc aliquid carius. Filios fuiffe tanquam brachium,ipfum tanquam caput: Sic omnia exteriora pro feipfo, vnumquenque daturum.Symmachus autem liquidius pro pelle, dixit χρῶτα ὑπὲρ χρωτὸς corpus pro corpore,quod idem eft,corpus alterius pro fuo. Nam anima hoc loco more facrarum litterarum,eft vita,fpiritus, ipfemet:quifque cuncta dabit pro anima fua, ideft pro feipfo. Sic quod paulò poft. Animam eius ferua, hoc eft ipfummet. Simili locutione Qui amat animam fuam,perdet eam.Nimirum. Qui amat feipfum, perdet feipfum. Qui diligit iniquitatem,odit animam fuam,odit feipfum.Nec aliud fonat hoc loco anima,dicat Rabi Salomon,quicquid velit,quod pro ratione accipiatur, quam illæfam Deus effe voluerit. Potius indicat,datam in corpus præterquã mortis,omnẽ poteftatẽ.Quanquã Didymus eius fuit fententię,hoc exponẽs παρακοπὰς, παλαισμοῦ, καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ παραστροφὰς, ἐν τισὶν ὁρῶμεν γινομένας. Demẽtationes,illufionis,& deprauationis videmus in nõnullis. Eadẽ Olympiodorus. *Sedere in fterquilinio,quid.*
Ego prorfus fequor primũ,ex fermonis Hebraici cõfuetudine edoctus.Dedit dęmoni,corporis vlcerandi poteftatem,interficiendi nõ dedit.Quod placuit etiã Olympiodoro.Sedere autẽ in fterquilinio,eft domus penuria,amicorũ defectio. Addiderunt autem Sep. ἔξω τῆς πόλεως extra vrbem,fedebat in fterquilinio extra vrbem.Quod Gręci exponẽs,referunt in

elephantiosin, ideſt lepram, à ſimilitudine elephantinæ pellis dictam. Hac attactos ſecedere ab vrbe cogebant. Idem erat apud Hebræos, mos. Hoc quidem fieri poteſt. In Hebraico non habetur, obeliſco cōfodiendum, vt alia pleraque. Hinc Polychronius aitraſiſſe cum teſta, vlcera non permittentem ad ſe accedere quenquã, ne labe attingeretur. Quódque vxor dixit. Benedic Deum, & morere: Apparet ironicè dictum, vt apud noſtros, D

Egregiam vero laudem, & ſpolia ampla refertis,

I nunc, & Deum cole, imo morere. Hoc enim ſupereſt, hoc præmium Neque aſſentior Nicolao, putanti hic Benedicere, eſſe ſicut ſuperiora, maledicere. Sed potius ironicos dictum, vt, Ecce Adam factus eſt ſimilis nobis. Addita eſt autem hoc loco apud Sept. maxima periodus, quam ne à recentioribus additam ſuſpiceris, inuenies in commentariis Origenis, in explanationibus Chryſoſtomi ſuper Epiſtolas Pauli. Eſt autem hoc omne, vt ſi quando in libris Græcorum repereris, ſcias in Hebraico non haberi, ſuperfluáque eſſe χρόνου δὲ πολλοῦ προβεβηκότος εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μέχρι τινὸς προσκαρτερήσεις λέγων, ἰδοὺ ἀναμένω χρόνον ἔτι μικρὸν, προσδεχόμενος τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μου. ἰδοὺ γὰρ ἠφάνισταί σου τὸ μνημόσυνον ἀπὸ τῆς γῆς. τῆς ἐμῆς κοιλίας ὠδῖνες καὶ πόνοι οὓς εἰς τὸ κενὸν ἐκοπίασα μετὰ μόχθου. σὺ δὲ αὐτὸς ἐν σαπρίᾳ σκωλήκων κάθησαι, διανυκτερεύων αἴθριος. κἀγὼ πλανῆτις καὶ λάτρις. τόπον ἐκ τόπου περιερχομένη, καὶ οἰκίαν ἐξ οἰκίας, προσδεχομένη τὸν ἥλιον, πότε δύσεται, ἵνα ἀναπαύσωμαι τῶν μόχθων, καὶ τῶν ὀδυνῶν αἵ με νῦν συνέχουσιν. εἶπόν τι ῥῆμα πρὸς κύριον, καὶ τελεύτα, ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτῇ. Quæ ſunt. Longo autē tempore progeſſo, dixit ei vxor eius. Vſque quo retines patientiam, dicens: Ecce expecto adhuc exiguum tempóris, præſtolans ſpem ſalutis meæ: Ecce enim deleta eſt memoria tua de terra. Dolores, & labores vteri E
mei, quos incaſſum exantlaui cum gemitibus. Tu vero ipſe in ſterquilinio vermium ſedes, pernoctans ſub diuo. Aſt ego vaga, & ancilla, locum ex loco circumerrans, domúmque ex domo, expectans Solem, vt occidat, vt à laboribus, & doloribus requieſcam, qui me nunc premunt. Dic aliquod verbum domino, & morere. Is autem reſpiciens eam. Hæc palam ſuperuacanea ſunt, licet à Græcis recipiantur, & exponantur. Sunt autem ex his, quæ in libro Iob erant addita vbique, eóque liber is, totus obeliſcis fuerat confoſſus: In noſtro non habentur, quoniam ex Hebraico eſt, Mali autem ac boni receptionem, in Deum referens, prouidentiæ certam penes ſe opinionem indicat. Hebraicè tamen ſic habet. Etiam bonum accipiemus à domino, & malum non recipiemus. Poteſt quidem legi interrogatiue, poteſt & enuntiatiue. Non poteſt à domino eſſe malum. Tametſi ab eo ſunt bona, non ſunt tamen mala. Non eſt quod eum autorem malorum facias. Quod malum videtur, non eſt malum: non enim eſt Deus malorum, ſed corrector noſtrorum flagitiorum. Non peccaſſe in his Iob labiis ſuis, Chaldæus, quod mihi nulla ratione probatur, appoſuit. Verumtamen cogitationibus voluit loqui, videlicet blaſphemare. Quis enim mortalium poteſt ſcire, quid Iob cogitauerit? Et potius in bonum, quàm in malum ſunt omnia interpretanda. Licet maiores Hebræi in hoc conſentiant: & Rabi Moſes putat dictum, in omnibus his non peccauit Iob. Quaſi hactenus, vſquequo venerunt amici. Nam poſt maledixit diem. Sed ego falli eos omnino dixerim. Nam de blaſphemia ſermo eſt. Nec ſi maledixit, peccauit in Deum. Siquidem & Hieremias diem, qua natus eſſet, maledixit. Tres autem amicos, F
vt dixi, & genus idem, & patriam, atque Iob habuiſſe, eorum nomina indicant. Nam Baldad Suites de genere erat Abrahæ, cui ex ſecunda vxore Ketura fuit filius Shuc, à quo is genus traxit. Tertium quidem obſcurum eſt, vt ait Auen Eſra, an prouinciæ, an cognationis ſit nomen. Erant autem è propinquis regionibus, forſan & ipſi reguli: Eóque Sep. addiderunt, quòd eſſet rex Eliphas Themanitarum: Baldad tyrannus Shuchitarum: Sophas Rex Naamanitarum. Ad conſolandum venerunt, ſed quod ab imprudentibus fit, potius vulnera obducta exulcerarunt: nimium ſibi ipſis tribuentes, cùm ad parem, ac Iob ſapientiam nondum perueniſſent. Eorúmque ex reſponſis, licet mores eorum, ingeniáque iudicare. Spargere autem in caput cinerem, ſcimus mœroris fuiſſe ſignum, cùm ſe turpes, & obſcœna illuuie aſperſos vellent oſtendere, ſicut veſtes nitentes, lætitiæ ſignum. Romani pullas veſtes ſumebant in luctu, amicorúmque calamitate, purpureas in lætitia. Illi ſcindebant, vt laceri viderentur: indignationem & dolorem præ ſe ferentes, caput deturpabant cinere. In cælum autem dixit, verſus aërem iacto puluere. Septem dies cum eo ſediſſe declarat è locis longinquis eos veniſſe, & tanquam hoſpites ibi aliquandiu fuiſſe. Sedendi verbum, Hebræis etiam habitationem ſonat, vt dicat eos ſimul habitaſſe, viciſſim interquieſcentes. Taciturnitatem autem ad ſeptem dies ne referas, ſed ſubito cùm veniſſent. Septem autem diebus, ſunt ſuper his philoſophati.

CAPVT III.

CAPVT III.

A HIc mutatur oratio,& quaſi elegiacum & flebile carmē texitur. Eſt enim deploratio,& verba ſunt poëtica,difficilia,ab vſu remota. Sicut threni,id eſt lamentationes Hierem.& qualis oratio eſt apud Prophetas,apud Salomonem: Eóq; attentiſſimos nos eſſe,ſenſibus & verbis explicandis, prolixitate vitata, conuenit. Primúmque ſciendum Hebræos minus recte ſentire de Iob. in primis ferunt eum de prouidentia diuina dubitaſſe,cum pietatem,iuſtitiámque nihil profuiſſe vidiſſet. Nec eſſe qui res hominum cernat, omnia in terris fluctuare: à die natali, ab aſtris, conditiones hominum,ac ſortes pendere: Eóque diem natalem ſuum, & conceptum maledixiſſe, quod horoſcopus præbeat omnibus,bona,& mala. Hæc communi conſenſu perhibēt illi. Quorum ſententia eo falſa deprehenditur,quòd Hieremias qui diem natiuitatis maledixiſſet,ſimili errore,ſceleratáq; ſuperſtitione fuiſſet implicitus. Quod de ſancto Propheta,credere indignum,& ſtultū eſt,itaque melius Græci,ac Latini,hęc cognouerunt,vt maledictio diei,nō ad aſtra,& horoſcopos ſpectet, quæ eſt impia ſuperſtitio, inuiſa etiam ipſi Iob, vt videbis poſtea,ſed indignationem,& conſiderationem humanarū miſeriarum, in quibus nihil ſtabile ſit ad lætum, vt plerique dixerint, melius futurum fuiſſe, ſi nunquam homo in lucem editus eſſet. Alij natum ſubito occidere. Salomon mortuos viuis prætulit, vtriſque autem eos, qui nunquam nati, miſerias vitæ huius experti non eſſent. Idémque fecit Salomon, pronuntiando de humana vita,quod Iob maledicendo. Maledicere enim eſt optare nō eſſe,

Hebræi exiſtimant Iob male de prouidentia ſenſiſſe.

Maledicere diem natiuitatis ſuæ, quid.

B Iob optauit ſe nunquam natum eſſe:Salomon pronuntiauit melius eſſe,nunquam ad Solem veniſſe. Et Iob de ſe tantum, Salomon autem vniuerſaliter. Apparet igitur homines ſapientes conſiderationem humanarum calamitatum adduxiſſe, vt optarent res humanas non eſſe. Melius eſt enim non eſſe,quàm male eſſe. Hoc dixit Iob. Aſtrologiam autem quodam peculiari fauore,Hebręi,vt ſolent pleriſque in locis,induxerunt,multa in eam referentes,à totis ſacris litteris alieniſſima. Itaque Gręci ſapienter admonent,nō eſſe virtutē in alienatione ſenſuum,Dolere,& algere,indignari,ingemiſcere,hominis eſſe, ſapiētis autem,his fortiter reſiſtere, non excidendo è tramite recto, clauúmq; rationis relinquendo. Perſpicuum igitur fit,verum eſſe vbique,quod in principio pro toto libro dictum eſt,nihil ſtultum contra Deum,Iob fuiſſe locutū,tametſi potuerit dolere,& in tantis afflictionibus, ingemiſcere. Hebræos minime veridicos putabimus,ſe ſolos,& homines gētis ſuæ ſanctos dumtaxat,cæteros autem omnes impios iactantes,nimiúmque ſua tollentes, aliena deprimentes. Hæc etiam,vt dixi, Græci ſentiunt, Olympiodorúſque oſtendit, vel ipſum Dauid maledixiſſe montes Gelboe,vt nec pluuia,nec ros veniat ſuper eos, quia ceciderunt ibi fortes Iſraël,cōtra Deum nihil dixiſſe,neq; hanc deteſtationē in Deum ſpectare. Hoc declarato,verba ſunt aperienda. Primum vt ait Auen Eſra,cupit diem qua in lucem editus eſſet, aboleri, in nulla memoria eſſe, noctem item. Eſt autem Hebraicè futurum pro præterito, vt vult Rabi Moſes,vt ſit ſenſus, vtinam dies illa periiſſet,qua ſum conceptus: vtinam nunquam dies illa natalis fuiſſet. Abraham autem,quod fit ſimiliter apud Hebræos atque Græ

Virtus non eſt in ſenſuum alienatione.

C cos,futurum vult eſſe pro optatiuo:Sed illud Rabi Moſis vehementer accōmodum, vt maledictio cadat ſuper id,quod tunc eſſet,non in pręteritum,quòd nuſquam extet. Deſiderare,enim vt pereat dies, qua natus ſis, eſt deſiderare vt pereat,quòd nuſquā eſt. Igitur dicit vtinam illa dies nunquam fuiſſet,qua ſum conceptus,quę ſi nō fuiſſet,ad tantos labores nō veniſſem. Quod ſi ad pręſens referas,aut erit idem ſenſus,aut vult diem illum eſſe inglorīu, ignobilem, de numero dierū tolli, vt cùm ſit vnus è ſeptem, hebdomas vna die careat: Aut quoniam ab orbe cōdito,tempus confectum eſt ex vnaquaq; die, nulla res fuit vnquā,quæ ſuum natalē diem, annū conficientem nō habuerit, quod vſque ad hæc tēpora peruenerit, optat diem illam ex anno, omniúmque dierum ſerie eximi,vt dies qui intercalares vocantur,cùm è duobus fit vnus, aut vnus obliteratur, neque explet numerū. Sed quoniam huic diei optat etiam tenebras,& caliginem,id autem fieri non poteſt,quoniam præteritū,nullam,præterquam in animo & mente numerante,habet ſubſiſtentiā:videtur illud Rabi Moſes eſſe probabile,vt ſit hic futurum pro præterito,vt,Tunc cecinit Moſes,Hebraicè eſt futurum ישיר iashir. Tunc ædificauit Salomon, Hebraicè יבנה ibneh,futurum. Similiter nunc, יאבד יום אולד בו Iobad iom iualed bo,Periiſſet dies illa qua natus ſum. Olympiodorus quidē dicit eum maledicere rem οὐχ ὑφεστηκὸς non ſubſiſtentem,doloris magnitudinem exprimēs, nullam in rem præſentē, maledictione cadēte. Sed mens reſpicit tempus illud,& illud præſens,quo conceptus & æditus eſſet. Et bene etiā dicit Chryſoſtomus,cum non diem male-

dixiſſe,ſed id,quod fiat in die:ſicut dies mali dicuntur,& dies boni: dies albo lapillo ſignan D
dus. Atq; quod ſuperius dicebat Auen Eſra,quòd ſi in die cõceptus eſſet,perire hanc optet, ſimiliter noctem,ſi noctu,poteſt iuxta Hebraicum, quod noſtra tralatio ſequens Symmachum exprimit,primum pertinere ad natalem diem, ſecundũ ad cõceptum, qui plerumq; fit noctu,vt natiuitas diei tribuatur,ſeminatio nocti. Nã & Symmachus ἐν ᾗ ἐκυήθη ἄνθρωπος, in qua cõceptus eſt homo. Porrò pro homine expreſſius eſt Hebraicè גבר gaber, maſculus, vt ſpectet ad ipſum Iob. Chaldæũ autem dicentem, Pereat Angelus vel nuntius,qui præfectus eſt cõceptui nocturno,non puto ſuperſtitioſe aliquid ſentire:ſed nuntium tranſtuliſſe eum,qui nuntiet conceptũ nocturnũ,cuius rei cognoſcendæ,fortaſſe periti tunc eſſent. Is pereat inquit,qui patri meo,quaſi felix aliquid nũtiaturus,prædixit, genuiſti filiũ maſculũ, prolem maſculam ſuſcipies. Secunda deteſtatio eadem eſt, atque prior, ſed varijs verbis. Nam quòd eadem velit inuolui caligine,videlicet,illa cupit caligine,quæ rerum eſt carentia. Priuatio omnium rerum,quales tenebræ erant ſuper faciẽ abyſſi. Olympiodorus tamẽ, & hunc non aſpernandum adhibet ſenſum,interemptionem diei eſſe noctem. Si nox, dies illa fuiſſet,dies non fuiſſet:dies dici non potuiſſet,ſicq; periiſſet,intercepta nocte,cõtinuatáque priore cum poſteriore,nõ interlucẽte die. Sic deprecatur,ne Deus eam requirat deſuper. Omnes enim dies,omnia tẽpora ſunt innumerato apud Deum. Nullum eſt temporis momentum,præteriti,præſentis,futuri,quod nõ ſit ante oculos eius. Deprecatur ergo,cùm ſint omnia tẽpora in mẽte ſummi Dei,illam oblitterari diem,è memoria eius,numeróq; totius tẽporis,deleri. Hier. id volens exprimere,licet nõ eſſet in Hebraico, appoſuit. Et nõ ſit E
in recordatione. Eadẽ repetitio,obſcurent tenebræ,& vmbra mortis,id eſt vmbra mortifera,horrida,tenebroſa,lætalis,inferorũ denſiſſimarúmq; tenebrarum nuncupatio. Sic tertia παλιλογία,occupet eã caligo: quæ tribus nominibus idẽ præpollẽtibus, optime à tribus declaratur. Nam Aquilas νέφωσιν,nubilũ,denſitatem nubiũ. Symmachus ἀχλὺν caliginẽ,quẽ noſter eſt ſecutus: Theodotio γνόφον,tenebras, opacitatẽ tranſtulerunt: pulchre omnes, & pulcherrime noſter. Sicq; dies illa interficitur,tollitur è medio omnibus modis à Iob. Quódq; noſter dixit. Inuoluatur amaritudine,eſt Hebraicé. יבעתהו כמרירי יום iebaatuhu chimrire iom. Quod eſt. Exterreãt eam amari dies. Nomẽ ergo mererim,alij dixerũt apud Hebræos, nomina dæmonũ meridianorum: Auen Eſra dicit eſſe חזק החום kozek hachom, caloris vehementiam,vehementiſſimũ æſtum,incendium,cauma diurnum. Sciendum hoc nomẽ duobus modis poſſe legi,vt ſit vna dictio,kameririm,aut ſint duæ,ca Meririm. Prior,vt ait Abraham,ducitur à Camar,incendere: Secunda deſignat amaros,amaritudines. Iuxta primam Auen Eſra vocem interpretatur æſtum,incendium, Abraham, Moſes & quidam alij, vapores accenſos tanquam è fornace aſcendentes,vt Iob imprecetur. Sit dies illa ardentiſſima, vapores,ac nubes eam exterreant,turbulentámque faciant, attonitam, nubilam. Iuxta ſecundam dictionem, iidem explanant amaros, vel amarum diei, eos, qui genus omne calamitatum ſunt experti: quibus triſtiſſima dies fuiſſet: è quibus exemplum ponit Chaldæus Hieremiam,quando ingemuit ſuper euerſione templi: Et Ionam, quando proiectus eſt in mare Tarſis. Tãlis,inquit Iob,ſit dies illa,ſit mœſtiſſima,ſit plena mœroris: exterreant, ma- F
ledicant,inuadant eam amari animo, vel amaritudines: maledicatur, ſicut hi, qui maledicunt diem ſuum & ortum,aut diem,in qua clades vlla acciderit eis. Sic alio in loco,dicitur. Morſu amariſſimo,vbi eſt meriri. Quod peſtilentiam nõnulli Hebræi exponunt. Hæc ergo omnia ſenſit Hiero. diuerſis verbis exprimens,quod eſt in Hebraico. Sept. pro meriri,eodẽ ſenſu,tranſtulerũt καταράσαιτο αὐτὴν ὁ καταρώμενος maledicat eam qui maledicit. Quanquã hunc Græci Deum exponunt,qui poſſit ſolus maledicere: ſed ad mœſtos pertinet. Eadem ferme iterat de nocte, qua plerunque fiunt conceptus humani,fitq; generatim ſeminatio: vt ſit tenebroſa,turbida,horrida,maledicta,indicibilis,execrabilis, deteſtabilis. Sic repetitur,vt ne ſit in menſibus anni,nullum inter tempora locum habeat, deleatur ex annalibus, ex omni tempore: ſit ſolitaria,nullum in ea animal incedat, magis apta morti, quàm vitæ: refugiant omnes mortales ire per eam,ſicut poëta,noctem miſeram deſcribens,

Quis cladem illius noctis,quis funera fando,
Explicet,aut poſſit lachrymis æquare dolorem?

Talem fingebant noctem conceptus ſui,Iob:lachrymoſam,funeſtã,ſine lætitia,imo lachrymarum,lamentationúmque redundantem. Sic iteratur,vt maledicatur à deſperatis,ab his, qui lucem execrantur, Inuiſam cupiunt quàm primum erumpere lucem: quique dicunt, ò diem atram,infauſtã,qua lucem aſpexi. Quod verò ait, Qui parati ſunt ſuſcitare Leuiathã]

Duæ

A Duæ ſunt apud Hebræos ſententiæ, prior, quòd leuiatan, nunc nō ſit nomen piſcis, vaſti, immanis, ſed deſignet potius luctum, gemitum. Eſtq; vox ſimplex, leuia deſignans, vt ait Auen Eſra לוי אבל planctum, luctum. In relatione ad numerum multitudinis, Leuiatan, luctū ſuum ipſorū. Quo loco ait Auen Eſra, eſſe nun, loco mem: Dicēdum enim fuiſſe leuiatan. Agnoſcúntque Hebræi ad hanc vocem apud maiores ſuos, in Talmud Hieroſolimitano. Mulier non ſuſcitet luctū ſuum in die feſto, vbi pro luctu ſuo, eſt leuiathaa. Maledicant ergo hi, qui parantur ad luctum, quibus funeſta clades, lachrymiſque plena impendet. Alius eſt ſenſus, vt leuiatan ſit nomen piſcis immanis, qui Græcè, propter corporis magnitudinem, dicitur κῆτος, cetus, vaſtitas, magnitudo: Cetumque tranſtulerunt Septua. Is piſcis omnium eſt immaniſſimus, infeſtus ſi quando apparuit gentibus & locis, prohibens nauigationes, infinitáque mala perpetrans, in quem nautæ cum inciderint, eos maledicere diem, qua nauim aſcendiſſent, neceſſe eſt: turbati, mœſti, lachrymantes: beluam immanem proſpiciēs, integra nauigia abſorbentem, ſe autem minime effugere impetum, celeritatémque valentes. Vt autem ſit hoc clarius, proponam pauca ex his, quæ de immani tempeſtatis ſuæ ceto, ſcribit Procopius, in propontide, ante Byzantium ſæpe apparente. Primumque refert belluam, plus quinquaginta annos, Byzantium vicináque loca infeſtaſſe, non quidem ſemper, ſed certis temporibus: tum addit. καὶ πολλὰ μὲν κατέδυσε πλοῖα, πλῶ δὲ τοὺς ἐπιβάτας ξυνταράττοντι καὶ βιαζομένον ὡς ἀπωτάτω ἀπήνεγκεν, ἐν ταῖς ἁμάξεις ἐνθέμενοι, εὗρισκον μῆκος μὲν πηχῶν μάλιστα τριάκοντα ὄν, εὖρος δὲ δέκα. Et multa quidem nauigia demerſit, multos nautas, turbans, & inſtans
B violenter, longiſſime fugauit. Denique captus, & carris impoſitus, longitudine triginta cubitorum, latitudinis decē, inuentus eſt. Iure igitur Iob, cui notum erat mare Perſicū, homines mœſtos requirens, adhibuit eos, qui in hanc fatalem beſtiā, quam in ſe ſuſcitāt ingreſſi mare, incidāt. Suſcitare refert Auen Eſra, quòd tempeſtate demerſi, eorū corpora prouocant beluas ad deuorandū. Nam cetū etiā ſcribit Procopius multos delphines deuoraſſe, vt multo magis homines. Sunt Hebræi, qui paratos vel futuros ſuſcitare Leuiatan, interpretentur virtutes quaſdā ſupernas, quæ ſolę poſſint ſuſcitare & capere Cetū. Quicūque autē ab his maledictus ſit, maxime maledictus ſit, neceſſe eſt. Priores duos ſunt veriores ſententiæ, magiſq; naturales. Huic ſenſui quē dixi, cōforme eſt, quod Græci, quoniā Sept. pro eo, quod noſter, qui parati ſunt ſuſcitare Leuiatā, dixerunt ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι. Qui capturus eſt magnū Cetum. Hunc capturum, Chriſtum interpretantur, cetum diabolum. Quod allegoricum eſt, nō ex textu & vero fonte: dicat Burgenſis quicquid velit. Nicolaus autem dicit ſe audiſſe hanc expoſitionem: Qui orbādi ſunt de ſocietate ſua. Vere quidem Leuiatan poteſt coherētiam, ſocietatémque ſonare à לוה leuia, adhæſit, Et עור orer, quod ſonat ſuſcitare, ſonat etiam orbare, tollere. Chaldęus tamen poſuit primum אלו יתחון aluaiathehon, fletum ſuum. Concurrunt autem ſenſus is & prior: prior apud Hebræos, Auen Eſra, Rabi Moſen magis extat. Quódque ſequitur, Caligine no[illegible]s,] Hebraicè obſcurentur ſtellæ נשפו niſpo, crepuſculi eius, quādo ſidera incipiunt radiare, licet Hebręi crepuſculum noctem interpretētur. Sit inquit ſine ſideribus nox illa, ἀσέληνος, vt ſi etiam expectetur
C lux cæleſtis aſtrorum, Solis, Lunæ non appareat, diffugiat lux in æternū, nullam videat aurorам, aut palpebras auroræ, vt ait Hebraicū, Quando, croceum linquit aurora, cubile incipitque aperire oculos. Extulit os ſacrum poëta de lucifero dixit. Reliquitque palpebrarū metaphoram Hiero. ſicut & Sept. quòd fortaſſe non æque pulchra latinis, & Græcis foret ſicut nec Latinis, quòd Homero pulcherrimum ῥοδοδάκτυλος ἠώς. roſidigita aurora: Sic Iob, velut poëta dedit auroræ palpebras. In illū ergo diem omnia refert accepta mala, non quidem Aſtrologicè, ſed quòd ille dies principiū fuerit vitæ: Quo potuerit claudi hoſtiū vteri materni, quo portabatur, nec amouerit, clauſo itinere, quo venit in vitā, tot clades. Sic hoc reddens clarius repetit rogans, & optans, cur nō extēplo natus, extinctus fuerit, ne veniret ad auras, cura vulua, vel à foribus vuluæ, licet in vulua Hiero. dixerit, nō perierit, vuluā egrediens aut egreſſus, ſimul interemptus. Etiam cur genua mulieris obſtetricis, cum cōplexa fuerit, tenentis inter genua, cur exceptus, & lactatus. Principium enim & progreſſum totius natiuitatis perſequitur: quoniā ſi ea non fuiſſent, nunc letali ſomno ſopitus quieſceret: nullus in eo præſentium malorum ſenſus eſſet. Sed cum regibus quieſceret, quoniā in morte eadem omnium eſt mortalium conditio. Mors æquo pulſat pede, pauperum tabernas, regúmque turres. Omnes æquales ſunt apud manes, ſimilis pauper ac diues, felix quondam & calamitoſus. In caterua regum interſunt pauperes, eiſdem in campis omnes. Idem pauperrimus Irus, & Crœſus ditiſſimus, ſimilis Therſites, quo non deformior alter, vene-

Leuiatan quid.

rat ad Troiá,atque Nireus,formosissimus.Cum his ait essem,nunc miserrimus,túc regibus D
& principibus,vtcumq; par.Principibus inquam,qui domos aureas,vt Nero ędificassent:vt famam latius propagarét,in locis prius incultis,statuere vrbes,autores vrbium códitarum. Quod gloriæ est & famæ,vrbem præclará statui,mea mœnia vidi,Cum his famigeratis regibus essem:cum Nino,Semiramide,qui pręclaras vrbes erexerút. In cœtu tantorú essem: idq; quo ad mortem,nó quòd,vt Hebręi monent,nullú putaret esse discrimen post morté, inter bonos & malos:cú principibus argento & auro ditissimis,nec mihi mea noceret paupertas,nec arcerer procul pauper.Ideo ne fuisset illa dies. Repetit etiá eadem animo. Cur nó fuerit abortiuus,terra sepultus,ex oculis amotus.Primú enim conceptum,tum partum detestatus fuerat,nunc abortiuú inducit,& infantes natos statimq; extinctos. Ibi scelerati & impij,viribus destituti iacent.Non in pauperes impetú faciunt,nó perturbát pios.Furor eorum,rabies & superbia deferbuit: cú superbissimis illis, humillimus ego & abiectissimus essem,quorú superbia minime noceret.Illic ęquali in loco sunt superbissimi ac robustissimi quondam,atq; deiecti,imbecilles,debiles.Sic,qui erant carceribus,à duris exactoribus vincti,nó diuturnitate carceris exterriti vexabuntur. Sine molestia sunt ibi,sine dolore.Sic liberi & serui,seruitute liberati.Si hęc ita habent inquit,Cur nati sunt miseri,qui nó nati,regibus& principibus æquales essent? Aut repetit lamétationem.Nunquá nasci debuisse miseros & calamitosos.Abrahámq;,sic inducit loquenté Iob.Atque equidé nescio,cur Deus, qui summe bonus est,dederit lucem ei,cui clades & miseriæ parabantur,vt optaret morté
non venientem.Et qui sic afficiendi essent,vt lux,esset eis odio frustra certe sunt nati,vt mi E
rus sit is,qui dederit vitam. Vbi auté noster interpres dicit,Quasi effodientes thesaurum.] Clarius Hebraicè ויחפרוהו ממטמונים vaiachperuhu,mimatmonim,Quod est,Et effodiunt eam de absconditis.Sensúsq; iuxta Hebræos est,indagant morté,scrutantur eam vbique.Fodere enim Thesauros,Hebræis est scrutari intime,Græcis μεταλλᾶν, vnde metalla effossa. Nec ad thesauros spectat,sed ipsam quæsitam,optatamq; mortem,vt declarant sequentia, & vt ipsa nostra tralatio limpide docet.Itaq; lętati cum repererint morté,libéter eunt in discrimen, libenter occúbunt.Quod quidem in paucis est,& his tantú,qui Inuisam,quàm primú cupiunt,abrumpere lucé,Et qui ingemuere reperta.Et qui dicunt,Huc me fata impia tangunt.Hi lætantur adueniente morte,inuento sepulchro. Relicto auté numero multitudinis,ad singularé transit.Hoc inquit accidit,hæc cupiditas,miseranda,lachrymandáque lætitia,viro cui via sua abscódita est,cui nullú patet malorum effugium,nó habet vnde clades oblatas euitet:aut cui incerta est vita,illaqueatus est,irretitus,malis impeditus.Non potest procedere.Nihil assequitur eorum,quæ cupit.Sícque exponunt Hebręi.Et quod sequitur, declarat,Quod circundederit eum Deus tenebris,inuoluerit calamitate,lucem suam subduxerit.Burgensis refert ad ipsum Iob.cui ratio vitę fuerit,ignota:qui pro cultu & pietate, clades receperit & incómoda.Videtur potius de omnibus miseris dici,quibus nihil sit certi,desint vitæ necessaria.Tanta est ait Iob,magnitudo calamitatum,vt omni tempore ingemiscam.Exordiumq; cœnę semper sunt lacrymæ,imo de pectore suspiria,gemitúsque gra-
ues,rugitibus similes.Aut ita vociferor,sicut aquæ late resonantes.Ingeminant suspiria, si- F
cut labentium,liquentiúmque aquarum,vt ait Abraham: Et hoc omne malum inquit semper,tanquam saxum impendens habui, vt ne tum quidem felicitate fruerer cùm maxime beatus haberer. Videbam fortunæ instabilitatem: Nemeses illas timebam. Quod autem noster per interrogationem dixit. Nonne dissimulaui,nóne silui?] potius negatio expressa. Non שקטתי sacateti, quieui. Non נחתי nahti tranquillus fui? Timebat enim non propter se, sed propter filios.Sic & Sept. ὔτε εἰρήνευσα, ὔτε ἡσύχασα. Et timens nunquam erat animo tranquillo.Et quod timebat,accidit,sed alio ordine,aliisque de causis.

CAPVT IIII.

HOc capite dicunt Hebræi, maxime Abraham, vbi Eliphas intellexisset Iob, in eo errore esse, vt fatis omnia amandata diuina prouidentia, tribueret: voluisse errorem coarguere.Id quidem, vt anteà dixi,aperte fictitiú est,cùm in ea senté-tia Iob haudquaquam fuerit. Eliphas autem, quòd eius erat maxime, diuinam prouidentiam monstrauit falli non posse, nec spes nostras eam deludere,sed bene esse bonis, malis male. Quod erit clarum ex sequentibus, primúmque quòd ait, Si cæperimus loqui.] Duo sunt sensus apud Hebræos,propter verbum הנסה hanissa quòd sonat,nunquid incipiemus, vel conabimur loqui:eo sensu,quo transtulit noster. Secundú exponit Rabi Salomon,ille qui tentat,nunquid inquit,quia Deus tentauit te,defatigaberis? Sed duriusculú

est:

Aest: Abraham vero sic intelligit. Si tecum disceptabimus super his, scio quòd ægre accipies. Sed primus sensus est, manifestus, Hócque & sequens, eleganter & perspicue vertit noster. Nã Hebraicè horride. Si tentabimus loqui ad te, defatigaberis, & stringere, aut claudere in verbis quis potest? Verus est nostræ tralationis sensus. Siquidẽ & Symmachus ἐὰν ἀναλάβωμεν λόγον μοχθήσεις, Si sermonẽ aggrediemur fatigaberis. Theodotio, εἰ λαμψόμεθα λαλῆσαι πρός σε, κοπιάσεις. Si sermonem tecũ assumpserimus, fatigaberis? Quod exponẽs Olympiodorus, scis inquit O Iob, nunquam nos tibi molesta fuisse locutos, vt te indignationem induceremus: nunc quoniam verborũ tuorum acerbitatem ferre non possumus, ad cõtradicendum procedimus. Nam cùm oporteret te creatori habere gratias, quòd te crearit cùm nõ esses, & pœnitendo eorũ, quæ perpetrasses, eum placare, nihil de eo, quod deceat cogitare, ausus es cõtra eum, contráque natales tuos inuehi. Hæcq; dixit Eliphas nescius eorum, quæ Iob dixisset. Sic Olymp. Et quod ait. Ecce docuisti plurimos,] duobus modis potest intelligi aut ἰρονικῶς. Ecce inquit multis pietas tua profuit: Ecce sapiẽtia tua: En authoritas illa grauis tua: O prçclarũ doctorem. Sicq; exposuit Rabi Moses: Cçteri dicunt esse enuntiatiuũ. Ecce quoniã cæteris longe sapientior es, cognoui, quòd plurimos, cùm peccarent, & falsis hisce cogitationibus implicarẽtur, erudisti: Et manus quæ sunt operationũ principia, ad bonum segnes, roborasti. Retraxisti ab errore multos, cum videres vacillantes opinionibus falsis: verbis tuis confirmabas, erigebas, rectissimisque monitis stabiliebas. Sic genua labantia, à rectóque excidentia, à sensu vero aberrantia, corroborasti, dicebásq; eis dari mala mortali-
B bus, propter expianda eorum delicta. Ecce nũc orationem vita destruit, vt iure de te possit dici, Facile cùm valemus, cõsilia ægrotis damus. Ex his colligit Olympiodorus, præter alias virtutes, Iob etiã charitatem sapientiámq; admonendi, cõsolandi, docendi, cõfirmandi in aduersis, habuisse. Quod vero dicit, Vbi est timor tuus, fortitudo tua, patientia tua?] Secus Hebraicè videtur, cóque diuerse locum Septua. transtulerũt. Hebraicè הלא יראתך כסלתך תקותך ותם דרכיך Nonne timor tuus, fiducia tua? spes tua, & perfectio viarum tuarum? Quibus verbis, hunc adhibet sensum Abraham. Nonne timor tuus, hoc est, pietas tua, erat spes tua? Huic nitebaris, hæc erat spes tua, te fore semper diuitem, quod Deum timeres? fuit pietas tua mercenaria. Spes tua, erat perfectio viarum tuarum, Colebas Deum, scelere abstinebas, vt amplius lucrareris, vt ditior esses. Est alius sensus fortasse melior, Rabi Mosis: Cur times, cur defecisti, & turbatus es? cùm timor tuus, id est θεοσέβεια pietas tua, sit tua fiducia? Hac duce mergi non potes: Fieri non potçst, vt deseraris à Deo, in cuius cultu, spem tuam omnem posuisti: In eum debes sperare: tua pietas, est spes tua, confidentia tua, perfectio totius vitæ tuæ: Ea fuit omnium tuarum virtutum complementum: Eóque turbari non debes. Non enim vidi iustum derelictum, & filios eius quærentes panem. Is verior sensus. Hunc ergo locum, non ad fontem verterunt Sept. putantes chissathecha, designare hoc loco, stultitiam, cum testibus Hebræis, vt alibi, nunc sonet fiduciam. Itaque dixerunt πότερον οὐχ ὁ φόβος σου ἐστὶν ἐν ἀφροσύνῃ, καὶ ἡ ἐλπίς σου, καὶ ἡ κακία τῆς ὁδοῦ σου, Vtrum non timor tuus, in dementia est? & spes tua, & scelus vitç tuæ? Quorum ferè nihil est in Hebraico. Re-
C ctius ergo Aquila, duo nomina, ἀφροσύνη κακία, quæ nullo pacto poni debuissent, immutauit, pro primo ὑπομονὴ, sustinentia, fiducia, expectatio: pro secũdo ἁπλότης simplicitas, integritas: verúsq; sensus est Rabi Mosis tantum. Nam Abraham, quodã priuato odio, videtur affectus in Iob. Sic nec Græci locum potuerunt expendere. Auen Esra etiã dicit kissateca, esse rem cui nitimur, cõsentiens scilicet cũ superioribus. Huic sensui respõdent omnia sequentia. Pietatem perire nõ posse, innocentes & rectos, id est ἀληθινοὺς veraces, æquos, iuxta Sep. deletos esse nunquam. Hæc argumentatio verissima est. Si Deus pro nobis, quis cõtra nos? Alia quoque collectio, Quicquid seminatur, metitur, fructibus, seminibus respõdentibus: Pietatem seminasti, perire igitur nõ potes. Nam perditio, est fructus impietatis. Dolorẽ noster dixit, quod Hebraicè עמל amal, quod est, tum dolor, tum iniquitas, à qua labor, dolor: vt rectè sit hic pro fructu iniquitatis. Eóq; explicans fructũ impietatis & aduersç vitç, perituros iniquos à flatu Dei dicit, idq; tropicῶs, vt sit flatus Dei, pro spiritu, indignatione, impetu, animo inuehẽte, impressionem faciente. Bisq; idẽ posuit duobus diuersis nominibus Hebraicis, neshama, ruach. Ira ferbet, spumat, spirat μέγα πνέει. & Paulus, cædes, & minas spirabat. Hæc ira diuina, tempore certo & diuersis occasionibus se ostendit: tum morbis corporis, tum aduersa fortuna, tum occultç sunt Erinnyes. Sic alias allegorias ponens, ostendit interire superbiam, iniquitatem deleri: Omnis arrogantiæ, esse tristem exitum. Rugientes leones, leænásque & rapaces, rabidósque eorum dentes: indomitam superbiam, inusita-

támque inſolétiam, cuius Deus ſit vltor; intellige: Sicut ille parabolicos aut allegoricos le- D
enam, inuidiam innuebat. Frangitúrque ſuperbia, quod ſæpe ad miſerrimam ſortem adducitur, & abiuratæ rapinæ, prædæq; abactæ deponuntur. Leones & Pardi leænæque, viſitate rapaces crudeléſque in Theologia dicuntur. Liberauit me dominus de ore leonis, ait diuus Paulus, Neronem deſignans. De ore leonis, libera me domine. Hi ſunt quos ſuperius dixerat, ædificatores iniquitatis, ſeminantes iniuſtitiam: pereúntque præda & robore ſuo, qui ad alienas opes anhelabant: imo rugiebant, vt leones ad gregem. Quódque ait. Et ad me dictum eſt verbum abſconditum,] Hebraicè, quanquam idem eſt ſenſus, habet, & ad me, verbum יגנב iegunab, ſublatum eſt, ablatum, furatum, ſi Latine dici poſſit. Celatum eſt mihi verbum Non ſatis percipio. Tota autem hæc eius oratio, vt ait Moſes, eo tendit, quod per prophetiam, aut viſionem vult indicatum eſſe ſibi, iuſtitiam perire non poſſe: iniuſtitiã extingui neceſſario ac deleri. Sed clam ſe eſſe, nec perfecte ſe alloqui potuiſſe, aliquid adhuc in abſtruſo eſſe, aut ſe furtiue, clam, & per ſecretam prophetiam audiuiſſe. Quod autem dicitur in noſtra editione, Venas ſuſurri eius] Mendoſum eſt, cùm ſit Hebraicé. Et ſuſcepit auris mea שמץ מנהו parum ex eo. Venæ ſuſurrj, nuſquam ſunt, neque eſſe debent. Omnes autem Hebræi exponunt shemez, parum, exiguum ἀχεραῖον. Iſq; locus cùm ſit clarus in Hebraico & in noſtra tralatione, mendoſiſſimus eſt apud Sep. Eóque torſit Græcos. Sed non eſt opus proferre. Quódq; noſter dicit, In horrore viſionis,] Idem fere Hebraicè, בשעפים מחזינות biship im mechezionoth, in horripilationibus viſionum, aut, in viſionibus terrificis. Terrificas autem, quia ſupra captum meum, vt ait Abraham. Ex- E
terrent enim ſæpe inuſitatæ ſpecies. Sic ille vidit rationem prouidentiæ diuinæ: Vidit præmia: vidit ſupplicia, per prophetiam, ſed ita obſcure, vt perfecte intelligere non potuerit. Noctu vidit cum feſſos ſopor occupat artus. Repetit, inculcátq; eãdem rem multis verbis: quòd territus ſit, intremuerit, inhorruerit. Et quod tranſeunte ſpiritu, arrectæq; horrore comæ, & vox faucibus hæſit. Spiritum ſentit, ventum illum vehementẽ, qui fit in aduentu numinis diuini. Sic in Elia, Moſe, in Apoſtolis: Sic horruit Pharao & Nabuchodonoſor. Poteſt ſpiritus ipſiuſmet Eliphas intelligi. Nam Hebraicè habet. Et ſpiritus prope: vel ante, faciẽ meam tranſiuit. Vt dicat receſſiſſe ſpiritũ ſuum in illo horrore: vt, Vox faucibus hæſit apud Poëtas, deficiente ſpiratione ad tempus. Primum ego probo, vt poſtea declarat. Potes ſpiritum intelligere illam imaginem, de qua poſtea: pro auraleni pulchrè, Hebraicè דממה וקול demama vakol, vox ſilens, vox tenuis, inſomnis. Hanc ergo prophetiam ait ſe vidiſſe, audiſſe Eliphaz, hominem à Deo iuſtificari, haberi iuſtum, ſi iuſtus ſit: Non eſſe Dei prauum iudicium, de bonis bene, de malis male ſentientem. Aut iuxta alium ſenſum, & iuxta Hebræos per interrogationem. Nunquid homo iuſtior erit Deo, & creatore ſuo innocẽtior? Si quid mali iuſto eueniat, num poterit quaſi melior ille in ius trahere Deum? & conuerti contra creatorem ſuum? Aut, nũquid ſi curat homo res ſuas, filios ſuos aſpicit, bonis eorum conſulit, erga eos charitate afficitur: nõ idem faciet Deus erga homines, quos loco filiorũ habet? Et, quando vidiſti bonum, cui male eſſet, malum cui bene? Num audebit, quis diuinam incuſare prouidentiam? Hunc fermè ſenſum Hebræi exhibent. Quódque ait, Ecce F
qui ſeruiunt ei nõ ſunt ſtabiles, & in Angelis reperit prauitatem,] Hebraicè eſt. Ecce ſeruis ſuis non credet, & in Angelis ſuis ponet laudem, vel ſtultitiam. Primum ſciendum eſt, interpretem Chaldæum, ſeruos, interpretatum eſſe prophetas: Húncque locum Rabi Moſes exponit, vt de ſeruo fideli dicatur: quemadmodũ de Dauid, in omni domo mea fidelis eſt. Itaq; ſerui poſſunt intelligi homines: Ac dicit Rabi Moſes locũ ſic eſſe intelligendũ Deum non confidere ſeruis ſuis, vt credat eis arcana ſua & cogitata: neque ſunt illi fideles domus ſuæ, quibꝰ liceat arcana eius, & ſecreta noſcere. De Angelis ſic explanat. Ponet in eis תהלה thahola, cogitatione & ſcientia ſua, attribuat eis ſtultitiam, aut lucem. Scit eos eſſe præ ſe, infimos, minimos, imbecillos, ne attingant ad omnia arcana eius. Quia non ſunt viæ ſuæ, viæ illorum, neque cogitationes ſuæ, eorum cogitationes. Abraham vero ſic. Nónne vides, haud fas eſſe, creatum in gubernando eſſe creatore ſuo abſolutiorem? qui in ſupernis quidem ſeruis ſuis credet, eos à ſe perfectionem ſubſtantiámque habere ſuam. Hoc eſt, nõ eſſe fas, vt vitam eorum ab illiſmet pendere dicas, vt quæ à Deo ſe teneat, à quo ſuſtineãtur, viuant neceſſe eſt? Quod ſi ſerui eius, quorum gradus & perfectio, humanæ longe præcellit, nõ habent in ſe cautam vitæ ſuæ, multo certe magis homines erũt ſuo creatore inferiores. Ex quo volebat oſtendere Eliphaz, Deum iure omnia facere. Ad hũc etiam modũ exponit Auen Eſra, & Rabi Leui. Sciendũ eſt igitur, quod noſter vertit prauitatẽ iuxta Sep. σκόλιόν τι

peruerſum

Aperuersum quiddam, Hebraicè thahola, diuersis subesse significatis. Sonat stultitiam, prauitatem, Chaldæúsque hoc significatum sequitur pro thaholah, ponens שילא ila, iniquitatē. Sequitur Auen Esra dicens hoc esse ex eo, quod dicitur. Dixi iniquis, nolite inique agere, vbi est תהולו הוללים holelim theholuh. Id etiam Sept. pro eo ponentes σκόλιον obliquum. Rabi autem Leui, & Abraham, sequuntur aliud, אור or, lucem, splendorem, laudem, à verbo halal: Sensúsque priorum est, vt dicatur in Angelis Deum ponere, deprehendere imbecillum quiddam, debile quiddam, quandam imperfectionem. Qui autem lucem, prædictam vocem interpretantur, in eadem sunt sententia, vt negatio in duo pertineat. In seruis suis non credet, & in Angelis non ponet lucem, id est cognitionem, veritatē suam, arcana sua. Quod si affirmatiue legas, ponet lucem, erit idem sensus. Ponet in eis lucem, siue laudem, gloriam, quia sine eo nihil possunt, scientia eorum à Deo est, nihil à se habent. Quibus omnibus ostenditur altitudo scientiæ, & sapientiæ Domini, quam incomprehēsibiles sunt viæ eius, vt non debeant homines turbari super his, quæ eueniūt, referentes omnia ad profundum illud sapientiæ pelagus. Is est verus sensus. Neque vero de casu Angelorum, vt arbitratur Nicolaus, est nunc sermo: quoniam quod noster dixit instabilitatem, in Hebraico est, quòd eis non credat: Visóque fonte, intelligitur quid noster senserit interpres. Et locus bene declaratur ab Hebræis: idq; ostendit tota oratio. Si qua melior est sententia, illam sequaris. Terrenam habitationem, non solum de domo, sed etiam de corpore sentias iuxta Hebræos. Quódque ait, Consumentur velut à tinea,] declarat assiduum mortalium interitum, semper aliquid decidere. Tempus edax rerum, túque inuidiosa vetustas, Omnia destruitis: Corpúsque minuitur defluens paulatim, in horas, in dies delabens, ad omnia momenta, incorruptionem tendens, Eóque corruptibilia hæc, Plato, non ὄντα, existentia vocare dignatus est, sed γινόμενα fientia, quæ semper mutentur, fiant, verum esse nunquam habentia. Conteret autem, vt est Hebraicè, corpus eos, aut domus corruptibilis, habitatio terrena. Quódque ait. Et quia nullus intelligit,] pulchrè, quod Hebraicè, Quia nullus ponit, adduntque Hebræi, cor suum, Nemo eorum hæc considerat. De superbis autem & impiis, rapacibúsque loquitur, eunt in sua scelera, effrenatásque libidines, præcipites, in æternum delebuntur. His sempiterna clades, non cultoribus Dei impendet. Hos scito perituros. Quódque noster dicit. Qui autem reliqui fuerint, morientur ex eis] Eum quidem sensum ipse arbitratus est esse: Hebraicè tamen clarius & melius sic הלא נסע יתרם בם halo nisa ithram bam, nonne amotum est, sublatúmque reliquum in eis. Verba quidem obscura. Is sensus. Vox Hebraica יתר iether, sonat residuum superabundantiam, ἐξοχὴν, excellentiam. Eámque pro perfectione humana accipiunt Hebræi, pro vi intelligendi, pro humana excellentia, qua differant à brutis. Exponénsque hoc Rabi Moses, An ne vides inquit, ablatam esse eis præstantiam & virtutem, quæ in eis esset, vt moriantur, & non in sapientia: vt cognoscant & intelligant videlicet, prospiciántque suum interitum? Abraham vero, ecce profecto video, maiore ex parte, generi humano ablatam excellentiam intelligēdi, quòd opiniones terrestres persequantur, vt morientes careant sapientia, quam C decuerat eos vsque ad extremum retinere. Eadem sentit Rabi Leui, Auen Esra vero, superiorem vocem iother, quod est, redundantia, putat nunc, sicut interdum alibi, accipiendam pro diuitiis. Vnde etiam Græcè πλεονεξία vt dicat Eliphas, Ablata est eorum affluentia, morientur, & cum eis eorum diuitiæ interibunt: Sapientia quoque vacui, quia nemo sapiens vnquam auaritiam reginam omnium vitiorum concupiuit. Hi duo sensus, sunt limpidi, solidi, vt vel dicat, morientur sublata ex eis intelligentia: vel diuitiæ eos non sequētur. Hique duo sensus, ex vna voce iether, dependent. Quod autem in nostra tralatione est, vt iether sint residui, & superstites eorum, sceleratorúmque stirps, quæ & ipsa peritura sit, habet fortasse aliquid probabile. Mihi priores probātur, quia dicitur: Nonne ablata est redūdantia eorum, Fitque interrogatio, non pronuntiatur. Notat Nicolaus sequens sensum nostræ tralationis, in Hebręo non esse, ex eis, Sed si de stirpe sermo esset, id illustraret eum sensum. Mihi, quæ Hebræi proponunt, maxime probantur. Chaldæus quoque priores sensus ponit, pro iether זכותא zacutha, puritatem, excellentiam, præstantiam.

D

CAPVT. V.

VOCA ergo,] Audacius vbi de fine impietatis pronuntiasset, nunc ad Iob accedit: attingens eum priuate: & ab vniuersali ad particulare orationem redigens. Proponit autem Rabi Moses hæc verba in hunc modum. Voca inquit in hac lamentatione tua, in hac disceptatione, qui tibi ferat opē verbis suis, & ad aliquem è sanctis vertere, vt tibi respondeat. At Abraham, & si te inquit putas, attollisque te tanquam iustum aliquem, si iustus tibi sicut dixisti, videris, nō te meruisse hæc supplicia putas, voce ingenti inclama, si sit qui tibi ex supernis creaturis respondeat, vel ad aliquem è sanctis vertere. Auen Esra vero, si ita inquit, vt dixi non est, postula, si possis aliquem qui tibi respondeat, aut ex ore cuius è sanctis, qui fuerunt in terra audisti? Proposui omnium sententias, vt verum sensum depromerem. Igitur vt Eliphas dixit antea, se, per visionem ac prophetiam, & per aduentum numinis, cognouisse rationem prouidentiæ diuinæ, sic ea exposita, rogat Iob, vt vocet, qui secus ostendat, siue homo sit, siue Angelus, siue propheta. Num sit aliquis, qui contra dicat, quasi nullus esse possit, vt vera omnino hæc sit sententia, quòd malis male, bonis bene esse necesse sit. Et quòd Deus sit incorruptibilis, infinitæ sapientiæ. Omnes homines bonitate, & sapientia præcellens, clauum rectum, vbique tenens, de quo nemo iuste queri possit. Posset etiam dici. Respice num quis è sanctis perinde atque tu fertur transuersus? Hoc sensisse videntur interpretes Hebræi. Voca qui me refellat, veriora demonstret: qui tibi iusto, iniustè Deum obtulisse hæc funera, possit ostendere, qui me mendacem comprobet. Et quoniam mihi non creditur, maior homine sit hæc approbatio. Postuletur igitur altioris ingenij quis. Quo proposito, ipsum Iob aggreditur. Solere imprudentes & stultos, frustra in aduersis calumniari Deum, qui non videant, quid mereantur, quantum à recto discesserint in omni vita: Incandentes autem & intumentes furore & blasphemia, corripi, transuersósque agi, vt à furore pœnæ interficiantur. Hoc stultorum, & inconsideratissimorū esse. Sicque exponunt Hebræi. Repetit eandem sententiā. Et paruulum interficit inuidia. Quod Hebraicè limpidius pro paruulo פתי pethi, stultus, insanus, deceptibilis, simplex: pro inuidia קנאה Kinca, zelus, furor, iracūdia, impatientia, impotētia. Postea, vt ait Rabi Moses, cum bonis bene, malis esse male necessario docuisset, reuertitur ad id, quod per prophetiam audiisset, quod cum primis cogit de prouidentia addubitare. E

Sed cùm res hominum tanta caligine volui,
Aspicerem, letósque diu, florere nocentes,
Vexaríque pios, rursus labefacta cadebat Religio
Sed & ipse placatus exemplo quieuit.
Abstulit hunc tandem Ruffini pœna, tumultum.
Absoluitque Deos
Tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant.

Similiter Eliphas pronuntiat de his, qui florere aliquando videantur: vsus eodem, atque Claudianus nomine, משריש mashrish, radicantem, radices facientem, florentem late. Cuius mihi displicuit (inquit) felicitas, eámque sum execratus, quia scirem eam breui perituram: stultus autem ipse, quia id non prospiceret. Hæc illa diuinitus reuelata sapientia, de stultorū felicitate. Maledixi autem, id est execratus sum, vel agnoui maledictam, non fore diuturnā, vt ait Moses, quoniā non ipse solum, sed tota etiam stirps, cum eo delebitur. Nam illi per se ab omni salute destituētur, & paterna nocebit eis impietas, cuius fieri non potest, quin sæpe filij sint participes, & tales sæpenumero filios videas, quales parentes habuissent. Quod autem dixit, In porta] Rabi Moses exponit coram senioribus, & toto populo. cum solerent eo tempore sedere in portis vrbis. Sic Auen Esra, in vulgo, multitudine. Palam inquit omnibus spectantibus cadent. Nicolaus ait, à iudicibus ciuitatis, qui in porta tum sederent. Veriora sunt illa Hebræorū. Nam & in Psalmo, Aduersum me loquebátur, qui sedebant in porta. Quod non pertinet ad iudices, sed totum vulgus. Nam antecedi, & factus sum illis in parabolā. Quomodo locus is intelligi debeat, de filiis impiorum, Chaldæus optime declarat, quod & ab ipsis Hebræis adducitur, & approbatur. Elógabuntur filij eius à redemptione sæculi futuri, & cruciabuntur suppliciis gehennæ, in die iudicij: vt si non videas eos castigari in præsenti vita, pro certo habeas reijci pœnas in supremū iudicium. Quódque ait, Et ipsum rapiet armatus,] pro armato Hebraicè מצנים mizinim, possúntque F

A súntq; esse duæ partes, me, id est de, & zinim spinæ. Vt sit sensus, & ipsam messem rapiet de
spinis: sicut exponit Moses pro zinim ponens קוצים kozim, sic etiam Abraham. Efficiet in-
quit Deus, vt grana cadát inter spinas, & inde à famelicis extrahantur: quanquã etiam ad-
hibet sensum. Et ipsam messem rapiet is, qui egreditur de spinis,] nempe ignobilis, obscu-
rus, vt ostendat diuersis itineribus, in impios impelli cladem: multis è locis venire fures, qui
bona eius diripiãt. Sensus tamen interpretis nostri, est bonus. Nam & Chaldæus ponit hic
duo genera latronũ, eos nominibus Græcis apellans polemosin, & listim, primũ sonat bella,
bellicosos, armatos, alterũ fures, qui secreto furantur: milites enim palàm. Ad horũ manus
ait venturas opes impij. Rabi etiam Moses eos interpretatur viros belli. Quódq; ait, Nihil
in terris fit sine causa.] Hoc quidem in contextu non est. Est autem vice eius, quia nõ egre-
ditur de puluere iniquitas,] Dicitur allegoricòs, Hebręique sentiũt, nõ esse in puluere, & in
sabulo iniquitates & scelera, sed eorum fontes esse in hominibus. Ab his nasci peccatum, à
malis cupiditatibus, & ab hominibus etiam peccata castigari: vt à quo natum fuit homici-
dium, & rapacitas, ab eodem, idest in eadem specie, ab alio iniquo nascatur eadem volũtas
rapiendi. Omnino sentit hominũ esse peccata, ideo in hominibus castigari. Potest & is esse
sensus qué noster posuit, ponit & Abrahã, און auen, quod iniquitaté transtulimus, designet,
vt sæpe solet, laborem, pœnam, suppliciũ: vt dicat, Non nascitur è puluere suppliciũ, sed à
Deo. Non hæc sine numine diuum eueniunt. Eóque à Græcis dicuntur θεηλάται, diuinitus
illatæ plagæ: veluti si quis diceret, Non è duro robore nascitur homo, non è lapidibus, sed
B humano semine. Sic supplicia malorum non aliunde quàm à diuinis consiliis existunt. Re-
petitque hanc ipsam sententiã. Quódque addit, Homo ad laboré nascitur.] Respicit ante-
dicta, hominem impium, ad pœnam natum esse, & in pœnam viuere. Aut de omnibus ge-
neratim loquitur, positas esse certas hominibus metas: reddituros eos rationem de omni-
bus: Vndique instare supplicia, quibus cruciemur, nostráque peccata expiemus: Neminé
adeo iustum esse, cui non impendeat pœna. Imperfectioné quoque hominũ declarat. Hæc
humana vita, nulla diuturna felicitas: Incisa est ea lex in natura, & à Deo posita, vt ad labo-
res veniremus. Eadé deploratio est apud Mosen in oratione. Quidquid mali est, in Deum,
prouidentiámque eius, referri debet, non in astra & fata: datur cuique quod debetur ei. Ille
enim idem fecit naturam, facit naturæ miracula, omnipotens vbique. Cúmq; imperfectus
sit homo, cognitione breui, obtusa, non ad gloriam, sed miserias nascés, multa fieri possunt
à Deo, quorum ille non percipiat rationé. Hac consecutione, nectunt Hebræi locum hunc
cum superioribus. Sic & Olympiodorus dicit sensim cõsolari Eliphas Iob, esse vexationes,
& incõmoda, humanã rem. Quod autem ait. Et auis ad volatum.] Pro aui, Hebraicè בני רשף
bene resheph, filij resheph. Est autem resheph, teda, carbo ignitus, filios eius scintillas in-
terpretantur, pari conditione, vt nascantur è carbonibus scintillæ, sic labores, parere, pro-
ducere humanã naturam. Hæ nascuntur ad volandum, tollũtur in altum, subleuantur. Ean-
dem vocem Hier. alibi volucre, aut volatile, putauit designare: nempe pennas sagittarum:
Eóque hic transtulit auem. Quódque noster ait, Deprecabor,] est אדרוש edros, requiram,
C quasi me ad eum conuertam, in eum tanquam omniũ auctorem & causam, respiciã: Illum
omnium quæ fiant in terris fatebor autorem. Continuo, vt accidat aliquid, in eum, sapien-
tiámque eius respiciam: Magna & inscrutabilia, ad naturalia referũtur. Proponit & res hu-
manas, quæ & ipsę sunt miserabiles, & pro malignis sunt ערומים arumim, astuti. Versuti, versi
pelles. Horum proprie est consiliũ: eos etiam Hebræi malignos, id est, malæ mentis inter-
prętãtur. Et pro, quod cęperant, est תושיה tusia, id est, vt exponũt Hebræi, consiliũ, sapientia,
decretum, dogma, lex. Ne possint perficere decreta sua & ordines, & ea quæ instituerunt,
solertérque instruxerunt. Et pro eo Chaldæus posuit חכמתהון chakimathehon, sapientiã, vel
astutiam suam. Impedit eis manus, quæ sunt rerũ gerendarum principia, ne solertiã & astu-
tiam suam perficiãt, vt nihil eis prosit hæc solertia, à Deo infatuata. Minus proprie hoc Se-
ptuag. transtulerunt ἀληθές. Eandem sententiam multis modis repetit per exaggeratio-
nem. Tenebras autem cæcitatem eorum vocat, consiliorum cæcos exitus. Hac ratione in-
fatuatum est consilium Akitophelis, & omniũ est mortaliũ consensus, Deum quorum velit
res euertere, consilia corrumpere. Ad eius ergo prouidentiã spectat, sceleratos extinguere,
pauperes ac destitutos seruare, vt, tum eos ab eorũ fraudibus, iniquisue cõsiliis eripiat, tum
calũniis falsis. Tertia est prouidentiæ pars, quòd corripimur ab ea sæpe, & ad emendationé
nostrorũ delictorum irrogãtur supplicia, vt beatus sit, qui ab eo corripitur: Interim tamen,
pauperes, & sperátes in eum, non deseruntur, quoniã si tanguntur ad tépus, etiam sanantur.

Quod autẽ ait, In ſex tribulationibus, liberabit te, & in ſeptimã non tanget te malum.] Etiã D Hebræi numerũ ſeptenariũ perfectum, vſitatimq; in Theologia dicunt. Vt, ſepties cadet iuſtus, & reſurget. Septies in die laudem dixi tibi. Et apud nos, Non tantum ſepties, ſed ſeptuagies ſepties. Et ergo is numerus in conſuetudine, ſicut ternarius apud Poëtas.

Ter conatus ibi collo dare brachia circum,

Ter fruſtra compreſſa manus effugit imago.

Enumerat autem nonnulla ex his mala Quódque ait, Abſconderis,] exponunt etiã Abraham, quod in calumnia non nominaberis, non veniet in mentem tui, eius qui calumniatur. Poteſt etiam intelligi, ſi calumnia coniecta in te ſit, abſconderis, non attingeris, defenſaberis ab ea. Ea autem erit defenſio, quòd à vaſtitate, quam calamitatẽ noſter dicit, Hebraicè שד shod, clades, vaſtitas, ruina, vnde shedim dęmones nocẽtiſſimi πονηροὶ ὀλέθριοι vt Grçci dicunt, liberaberis: à ruina, quæ naſcitur à calumnia. Addit, & repetit, in vaſtitate, ſeu calamitate (nam eſt eadem vox) ridebis: Metaphoricõsq; dixit Cum lapidibus regionũ pactum tuum, & in corpus tuum, ne iaciantur, ne offendas ad lapidem pedem tuũ: quod omnes ruinas & caſus deſignat. Et quos dixit Lapides regionum,] eſt Hebraicè lapides השדה haſade, agri, campi, vbi lapides late iacent, lapides campeſtres. Sic etiam quas beſtias terræ dixit ſunt חית השדה chaiath haſade, beſtiæ, agri, feræ cãpeſtres, agreſtes: feræ agri, cũ quibus fœdus habebis, vt plerique ſanctiſſimi, quos venenatæ ſerpentes, & truces leones, lædere non potuerunt. Obturauerunt enim ora leonum, extinxerunt impetũ ignis. Dicens etiam tabernaculũ, fore tranquillum, ſecurum, more Orientaliũ loquitur, quorũ tabernacula, ſunt E domus. Viſitare quoque ſpeciem, Hebraicus loquendi modus. Nam ſpeciẽ vocant domum opulentã, vbertatem, diuitias florentes. Et pro eo poſuit Chaldęus tria nomina, medor, bet, maskena, quæ ſonant omnia habitationẽ, domum. Viſitare autem eſt nunc gubernare: pacate inquit, & ſine ſcelere, & ſine diuini numinis offenſione, bene, beatéque gubernaculũ domus tuę tenebis. Nicolaus tamen adhibet etiam bonũ ſenſum, conſiderans proſperitatẽ tuam non peccabis, viſitare interpretans cõſiderare, Quod quadrat. Nam & Chaldęus, pro nõ peccabis, dixit תסניק taſnik, offendes. Tum ſequitur, cum trãquilla ſenectute reſoluendũ: vſque ad extremũ vitæ futurũ beatum: non immatura morte periturũ, ſed ita matura, ſicut maturæ fruges in horreũ reponuntur, cum eas tempus ad maturitatẽ adduxit. Id inquit ita eſt, & ſecus eſſe non poteſt, ratione didicimus, cõmuni ſenſu probantur, dicuntur ab omnibus, à maioribus ad nos poſteros peruenerunt. Ea tu nunc agnoſce, perſpice, ex his cõſolare te, ſicut eſt Hebraicè, דע לך da lak, ſcito tibi, obſerua, cõſidera. Facit autẽ epilogum huius capitis Abrahã, ſummã reſponſionis Eliphas eſſe, omnes res humanas in particulari cognoſci, conſiderari à Deo: ſupplicia, pœnáſque accidere propter peccata, etiam iuſtis: Neminem enim eſſe ſuper terra, etiam iuſtum, qui non peccet. Nocẽtes non diu florere, non ire in longum, ſiue iuſtorum pœnas, ſiue malorum felicitatem: Hæcq; ſibi indicata deſuper.

CAPVT VI.

F

HOc capite refellit Iob, rationes Eliphas, quas procul à calamitate poſitus protuliſſet, futurus alterius ſentẽtiæ, ſi illic eſſet. Refellítque quod dixerat. Correctionem Domini ne reſpuas, quia ab eodem ſanitas ſit, atque dolor. Si enim ille ſit caſtigator, at quæ ſibi vires, vt expectare poſſit, dum deferbeat ira? minorémque ſe eſſe docet, quam vt poſſit tempeſtati reſiſtere. Contra etiam ea, quæ dixit, clarum eſſe deleri impios & peccatores: iuſtos omni clade liberari. Hinc omnia fieri iuridice: nec ſine culpa ſæuire fortunam, nec correctiones eſſe, vbi non ſit, quod non corrigatur. Reſpondet per commemorationem humanarum miſeriarum, pugnam, & aſſiduum conflictum eſſe vitam hominis ſuper terra: vitam eſſe breuiſſimam, homines in nihilum redigi: nemini prodeſſe probitatem, vt ne moriatur. Hócque de iuſtis, qui omnino pereant, etiam cum ſua iuſtitia: de impiis quoque pronuntiat. Quòd quemadmodum iuſtitia, innocentem & iuſtum, non eripit à morte, ſic nihil malorum accumulat peccanti: Multáque alia obiicit, quæ poſſunt facile contra prouidentiam diſputari, vt niſi maior fides, & ad alia tempora, ſæculúmque futurum, cogitatio penetraret, facile potuerit Iob contra ineptum prouidentiæ aſſertorem diſſerere. Ac primum dicens, Vtinam appenderentur peccata mea, quibus iram erui, calamitas quam patior in ſtatera.] Primum ſciendum pro peccatis, Hebraicè eſſe, כעשי kaeſi indignationem, aut iram meam. Chaldæus item indignationem

A tionem dixit, vertens hoc Hebraicum רגזי rugzi,iram, furorem meum. Tum sequitur והותי vehauathi,& calamitas mea. Quorũ dictorũ is sensus est, quia dixerat cum Eliphaz furore, & impotẽtia correptum, nunc optat cõpensari indignationem & calamitatem,ostendens multo minorem fore indignationem,quã ruinam. Nec adeo se fuisse exacerbatum, quantum magnitudo calamitatis prouocasset, Mitiorémque se fuisse, quàm vllus mortalis, cui tãtum malorũ fuisset oblatũ. Vtinam ergo ait, ista impotẽtia,atque indignatio,quam mihi obiicis, cum calamitate, æqua lance examinaretur: videres perturbatione mea, longe maiora supplicia,vt arena maris possit in exemplũ adduci. Is est verus sensus,quem,vt ait Burgensis, non resonabat nostra tralatio. Putauit enim Hieronymus hic indignationem esse pro peccato, vt dicat Iob, maiora longe esse supplicia, quàm peccata, quæ perpetrasset. Sed ab omnibus reclamatur. Nam & Septuaginta supradictam vocem transtulerunt τὴν ὀργὴν iram. Et Chrysostomus cum Polychronio exponit hic iram, τὴν ἀθυμίαν animi consternationem,dolorem animi, qui fit ex calamitatibus: exponénsque hunc locum inquit, In alienis malis vos philosophamini: & procul à calamitatibus meis, ingrata mihi offertis solamina: quasi fieri possit, vt dolores mei ponderentur, cum arena maris,minore futura, cum doloribus collata. Olympiodorus autem iram Dei, cum quibusdam aliis interpretatur, quæ nunc in ipsum Iob, impetum fecerit, sed Hebræi,vt dixi, indignationẽ exponunt minorem longe,quàm plagas illatas: Eóque sequitur, verba mea dolore sunt plena,] iuxta Symmachũ λόγοι κατάπικροι, amara oratio mea. Hebraicè vero לעו làu,quod exponunt Hebræi, נבלעו niblau, deglutita sunt,intercepta sunt dolore, exire non possunt: vox faucibus hæsit, præ doloris magnitudine. Et quod sequitur euidentius. Sagittę Domini,] pro Domino שדי shadai omnipotentis, vastantis, destruentis. Iuxta illud psalmi. Sagittæ tuæ infixæ sunt mihi. Abrahã quoque adhibet hunc sensum,dictas esse sagittas Dei,sicut montes Dei nempe sublatos,excelsos, ingentes. Sic diuinæ sagittæ immanes,terribiles,vt apud Homerum ἁλὸς θάλασσα. & quod dixit Quarũ indignatio,] pro indignatione est חמתם chamathá fel, venenum,vt dicat quarum fel, amaritudo,acerbitas exugit spiritũ meum. Dolor enim cõtrahit,spiritus tristis exsiccat ossa. Absumunt sanguinẽ,exorbent vires. Terrores quoque diuinos Hebræi dicunt,sicut montes Dei,nempe immanes,sæuos,horribiles,vastos. Quódque ait, Nunquid rugiet,] Hebræi locum intelligunt, non frustra hanc indignationem,lamentationémque erupisse de pectore suo:non caruisse è causis,quòd neque ratione carentia animalia, ingemiscant,cum necessariis potiantur: Esse magnitudinem calamitatis,magnorum dolorum indicium. Abraham vero, dicit Iob,hoc in amicos dixisse, qui tanquam pastę pecudes,aut asini,non vociferarentur: Et veluti cerberus,obiecta offa latrare destiterint. Onagrũ autem, id est asinum agrestem nominauit, animal regionibus illis assuetũ, & pro præsepe pleno,est, בלילו belilo,quod fœnum,& cibus est boum,& pecorũ. Et quod ait, Aut poterit comedi insulsum, quod non est sale conditum.] Sensus est iuxta Rabi Mosen. Verba vestra insulsa quis ferat? Non penetrãt in aures meas,non sapiunt mihi,verbose philosophamini extra calamitatẽ, cui grata erunt,quæ dicitis insulsa? Quod vero sequitur. Aut

C poterit quis gustare,quod gustatũ affert mortem?] Hebræi dissentiunt. Nam sic habet fons אם יש טעם בריר חלמות Im iesh, taam berir chalamuth. Quod est, Aut est gustus albuginis vitelli? Dicũt ergo Hebræi apud maiores suos,chalmuth, sicut Chaldæus ostẽdit: esse ruffum oui,id est vitellũ,album autem,siue albuginẽ vocari ריר rir: Estq; sensus super re insulsa. Tale enim est ouum sine sale. Hunc sensum, non proprietatẽ verborum transtulit Symmachus, οὐδὲ γὰρ ἔστι γεῦμα ἐν ῥήμασι κενοῖς. An est item gustus in verbis inanibus? Et Olymp. hunc locum explicans,quomodo inquit parebo vestræ cohortationi, in qua neque probabile,neque ad consolandũ aptum quicquã inest? Vt enim cibus sine sale non comeditur, sic verba inania audiri non possunt. Gustũ enim appellat, πειθὼ persuasionẽ: Eóque dicebat Apostolus. Verbum vestrum semper sit gratia,& sale conditum, nempe iucundum, demulcens auditores, vlcera sanans. Eadem fermè exposuit Isidorus. Quare locus est clarus. Ideo sequitur. Animæ enim esurienti, etiam amara, dulcia videntur.] Quod & ipsum longe secus in fonte, מאנה לנגוע נפשי meana lingòa naphsci. Renuit tangere anima mea, Renuit has consolationes: Hæc vestra philosophia non sapit: eam anima ita respuit, renuit admittere, sicut palatum respuit insulsa. Præterea sum adeo infelix, adeo dolore stupidus,vt nihil sentiam. Nihil est, quod reducere vulnera possit. Sciendũ tamen supradictã periodon,adiectam esse ex glossa interlineari, in textu redundare. Hebraico autem,quod protulimus, respondet. Quæ prius tangere nolebat anima mea. Quod quomodo debeat intelligi, exposui. Aut quod inquit

Abraham. Renuit anima mea contactum corporis fœdi, fœtentis. Nunc præ angustia cibi D
mei sunt,] Hebraicè, המה כדוי לחמי Hemmah Kiduc lachmi. Ipsi dolores sunt cibus meus. Is est mihi cibus, hoc alor, hoc vnum habet nunc animus & corpus: dolores, vlcera. Non est aliud, quod mihi possit offerri: Hi maxime instant contra. Rabi quoque Leui exposuit, dolores carnis meæ, vt לחם lehem, cibus siue panis sit pro carne. Aut quod ait Abraham, Hæ plagæ sunt dolores cibi mei, implent cibos meos amaritudine. Sicque exponit etiam Abraham, dicens, nunç eum reuerti ad sagittas, quæ sint dolores, amaritudines cibi sui, esca sua venenata. Sic eas dixerat prius bibere spiritum suum. Ipse quidem Leui dicit, Ecce cibi mei præ amaritudine, non modo non suaues sunt, sed dolores mihi sunt, & supplicium. Quocirca non sentit vestra solamina, fractus animus, nec gemitus iste, causas non ingentes habet, Amaritudinis omnia redundant. Locus is Græcis est obscurus, & longe alius. Sequiturque cupiens è medio funditus tolli, potiorem esse sibi mortem, quàm vitam, quàm correctionem, has pœnas: Totáque hæc petitio clara. Quódque ait. Et hæc mihi sit consolatio,] Designat, vt aiunt Hebræi, in eo fore solamen sibi, si funditus è medio tollatur, beatúmque se fore, sensu dolorum extincto. Quódque dicit. Nec contradicam sermonibus sancti.] Licet me conterat, euertat, gratias tamen habebo, quòd meos dolores morte interpellauerit, soláque in morte voluptas: mori lucrum miseris. Et quod ait, Quæ est virtus mea, &c.] respicit quod dixerat Eliphas, supplicia ad correctionem dari: dicit vires suas, non eas esse, vt sustinere queat tam atrocia supplicia, maiorem esse correctionem, quàm vires. Quódque dicit. Et quis est finis?] Mi- E
seriarum nempe atrocium nulla requies: eóque non possum ad hæc resistere: Aut quod ait Abraham, & quis esse poterit finis meus, si produxero longius vitam? quid ad animum meum attinebit, qui senex sim & infirmus, & iam capularis? Hortaris, vt bono sim animo, redituram enim tranquillitatem. At hoc qui fieri potest homini hoc ætatis? Tum videlicet redibit tranquillitas, cùm in limine extremæ vitæ adsum, interea consumptis viribus terræ inutile pondus. Potest tamen אאריך aarik, esse quod dixit Hieronymus, vt patienter agam, designans plagarum, cruciatuúmque finem, quem ipse nesciat, & vt dicat. Ad cruces durare non possum. Quódque sequitur, Ecce non est auxilium mihi, necessarij quoque mei,] Hebraicè per interrogationem. Nonne mihi auxilium non est? Hoc est, vt ait, Moses an non est auxilium mihi, vt non diiudicem, quæ dixistis, quàm recta non sint? vt reuertatur ad superiores interrogationes. Nunquid rugiet onager, nunquid insulsa comeduntur? Nunquid sensu careo, quorsum hæc dicantur? Hunc autem sensum ob id proponunt Hebræi, quod pro eo, quod dixit Hieronymus, Necessarij quoque mei, pro necessarij, תושיה thusia, quod, vt superius admonuimus, sonat sapientiam, legem, solertiam, vt dicat. Et an tusigia, hoc est, sapientia, sublata, excisa, sensus communis, mos humanus euasit, erupit. Necessarij nusquam sunt. Et quod sequitur. Qui tollit ab amico suo.] Etiam Hebræi sic interpretantur, vt à nostro tralatum est. Ei deesse diuinum auxilium, deesse sapientiam, pietatem, qui erga amicum suum non afficitur: qui amici non miseretur, Qualis ipse Eliphas. Non est opus ait ista philosophia, misericordia opus est, Ea vera sapientia, F
verum sapere: Verum humanitatis exemplum: in eo homines sumus. In eo pietas. Qui non amat hominem, ne Deum quidem. Fratres autem, amicos innuit, non præsentes solum, sed plures alios, qui eum deseruerunt: ostendítque quanta sit hominum perfidia, Raram esse veram amicitiam. Et quod sequitur. Qui timent pruinam, veniet super eos nix,] Hebraicè sic habet, pro timent, est הקודרים hakoderim, quos Hebræi torrentes profundos, interpretantur, nempè obscuros, nigros, cælantes aquas. Eámque Rabi Moses omnium ferè interpretum dicit esse sententiam. Esse autem eos tempore קרח Karach, frigoris, atros, propter profundum, tum super niue incumbēte, magis abscondi, vt illinc aquas haurire nemo possit. Tales innuebat Iob, physicis exemplis vtens, amicos suos, occulte præterfluxisse, abiisse latentes, non apparuisse. Veterem amicitiam nunc dissimulare. Hos item torrentes innuebat, vt ait Rabi Leui, certo tempore liquentibus niuibus, magnam aquæ vim, continere. postea gelari. Tales fuisse amicos suos, & familiares, amantes, obseruantes quondam, post arefactos, discessisse, deseruisse. Item in eo exemplum, quòd hi torrentes gelati niue desuper tecti, quàm magis pleni fuissent, tam magis veniente Sole, diffluant, liquescant. Tales amicos fuisse. Quare non est, qui timēt. Nam ad superiora insistit exempla. Indicat animi rapidos torrentes, qui hyeme consistentes gelati, tecti niue, postea vere nouo, cum canis montibus humor liquitur, feruntur rapidi, pleno alueo. Tales illi fuge-
runt.

A runt. Et quod ait. Tempore quo fuerint, dissipati, &c.] declarat idipsum, pertinétque ad ra-
pidos torrẽtes, non eos, qui timent. Nam tametsi koderim, interdum designet mœstos, tre-
pidantes, Hebræi tamen concorditer, atros torrentes, & profundos interpretantur. Sequi-
túrq; sẽsus expeditus, & clarus. Est enim alio ordine Hebraicè בעת יזרבו נצמתו beet iezorebu,
nizmathu: In tẽpore, diffluent, dissoluentur, siccabuntur, sine aqua erunt, arescẽt. Hæc ver-
ba, primum quidem iezotuú, exponunt eodem sensu, licet diuerse, currẽt, liquescent, cale-
scent, secundum nizmathu, alij dissipabuntur, destruentur, alij congregabũtur in mare sci-
licet, siue catervatim aquę ferentur & collectim. Sequitur idem sensus. Et cum incaluerit,
cum æstas appulerit, destituent sedes pristinas, priorem alueum. Eadem reiteratio. Inuo-
lutæ sunt semitæ gressuum eorum, ambulabunt in vacuum & peribunt. Secus aliquando
Hebraicè pro inuolutæ sunt ילפתו ilaphetu, mutabunt, transibunt. Mutabunt inquit ea flu-
mina vias, & cursus suos. Flumen, seu torrens amplius non erit, Vade æstate per id genus
torrentes, nihil torrenti simile reperies, nihil aquæ. Factæ sunt, (quod Hebraicè dicitur to-
hu) nihilum, qualis dicitur fuisse terra, antequã crearetur. Erat thohu, erat nihil, ex nihilo
facta est terra. Ante ipsam erat thohu, ipsum nihil. Non fuit sempiterna materia aut Chaos
ęternũ, sed è nihilo facta est. Sic in nihilum redeũt torrentes illi rapidi, profundi, atri quõ-
dã. Is est verus sensus, & à torrentibus ad amicos te recipies. Inducitq; clarũ & domesticũ
exẽplũ è suis regionibus Themã, quæ est Arabia, & ex Sabæis item, qui & ipsi Arabes sunt.
Apud hos, sæpe fit, vt mercatores, qui gregatim, propter pericula, eunt ad aliquẽ torrẽtem,
B paucis ante mensibus rapide, plenóque alueo decurrẽtẽ, accedẽtes, quo sitim & æstũ vehe-
mentẽ tẽperent, illusi discedãt, sicca omnia, & arida offendẽtes. Sic, & istud exẽplũ, est do-
mesticũ, sicut de onagro. Hoc loco, toto (vt aiunt cælo aberrat à sensu Hebræorũ Nicolaus,
quod vehementer demiror. Quódq; sequitur. Cõfusi sunt quia speraui. Nõ dubiũ est, quin
locus sit mendosus, vt nõ sit dicẽdũ speraui, per primã personã, sed est בטח batach, spes, fidu-
cia, vel fidebat. Confusi inquit sunt, quia spes erat, & fiducia, aquam inuenire: qua non re-
perta, illusi abeunt. Sicque exponit Auen Esra, quia batach idest fidebat, sperabat cor co-
rum. Cæteri quoque Hebræi consentiunt. In nostra tralatione nullus est sensus. Quódque
sequitur, Venerunt quoque vsque ad me,] Minus & istud recte habet. Sed venerunt עדיה
adea, hoc est, vsque ad eas, Nempe aquas, torrentes, accesserunt propius, hausturi, ebibituri
aquam, sitim mitigaturi: nihil offendentes delusi sunt. Hadea, est tertię personę relatiuum,
non primæ. Sicque intelligunt omnes Hebræi. Ac superiorem locum bene Græci intelle-
xerunt, è quibus Chrysostomus, Olimpiodorus, & Didymus, Sic inquit, & ego sum desti-
tutus ab omnibus, perijque. Nulla est mei memoria neque vestigium pristinæ felicitatis,
vt nix ceu glacies à calore dissolutæ, priorẽ locũ relinquũt, vt ne vestigiũ quidã earum su-
persit. Ita me tanquam nunquam fuerim minime agnoscunt amici & consanguinei, qui
mecum dolere debuissent. Et quod erat antea occultum, casus ipse fecit perspicuum, eos
amicos non fuisse, sed fictos tantum amicos. Locum igitur cognouerunt Græci, sed po-
steriorem: cùm ait, Considerate semitas Teman,] secus. Credunt enim hortationem esse
C ipsius Iob, ne admirentur opes humanas, opulentas mercaturas. Cui sensui multa refra-
gantur. Quódque ait, Nunc venistis,] Hebraicè כי עתה הייתם לו ki atà heij them lo. Quia nunc
fuistis ei. Quod exponens Abraham. Quia inquit fuistis similes ipsi torrenti. Tales vos estis
inquit. Sic etiam exponit Rabi Leui: Auen Esra vero putat dictum. Quia fuistis ei, idest in
hoc loco, venistis, & vidistis plagas meas, & exhorruistis, retrocessistis, vt qui improuiso
pressit sentibus anguem. Sed vterque sensus similis. In eũdem sensum interpretatur Chal-
dæus. Fuistis tanquam non fuissetis. Nempe amicitia vestra est inutilis. Ecce, ait, affuistis, en
adestis, & expauistis, vt fueritis perinde, atque si non fuissetis. Declarat quod sequitur, eum
sensum, Nunquid dixi, afferte mihi,] An, vt aiunt Hebræi, vnquam vestra suffragia implo
raui, aut petulans fui, vt postularem munera à vobis? Ad opem vestram confugi, vt quasi
sim vobis debitor, vt mihi insultetis audacius? ostendite vestram sapientiam, & vbi lapsus
sim docete, vnde hæc tempestas, ostendite, qui nunc in alieno dolore philosophamini. Et
quod ait, Quare detraxistis,] Hebraicè נמרצו nimrezu, violata sunt, detracta sunt, peruersa
sunt verba recta, vera. Potest & is esse sensus, quem Hebræi proponunt, vt nimrezu, sonet
vim, virtutem, vt sonat certe, & מה ma, nunc non significet quare, sed quàm, quantum,
vt dicat. Quantum inualuerunt verba recta. O quanta est vis veritatis, quæ vi sua patet in-
telligenti. Sic exponit Rabi Moses. Quàm sunt valida verba vera, etiam sine argumenta-
tione? In verbis autem vestris, nulla est persuasio. Nam si quid sensus, ac rationis haberent,

O

impellerent, mouerent. Magna enim est vis veritatis. Et quod ait, Cùm è vobis nullus sit, D
qui possit arguere me.] Hebraicè. Et quid redarguet, redarguens ex vobis? Quod duos habet sensus, eum, quem noster interpres est secutus. Et alterum, si arguere, vt solent recentiores Hebræi vsurpare, sonet argumẽtari, rationes texere: vt dicat. Et quid ratiocinabitur quis ex vobis? quòd desit ratio differendi, & veritas demonstrandi. Deest argumentis tuis veritas. Vnus, idémque sensus. Et quod ait, Ad increpandum tantum. Est eadem fermè Hebræorum interpretatio: An putatis ait, arguere me, dicendo verba mea esse inania in quibus non sit sensus? & animo vestro consingitis, quòd quæ vociferabar, sint ventosa verba, verba viri abominabilis, contempti, desperantis. Verba mea nullius esse ponderis. Et quod ait, Et in ventum, verba profertis,] Hebraicè sic præcise, Et in ventum, verba נואש noash, desperati, abominabilis. Talem eum putabant amici eius, Et verba eius similiter abominanda? Ideo audacius, quem prius verebantur, super eo philosophabantur. Quódque sequitur, Super pupillum irruitis.] Talis nempè erat Iob, destitutus omni ope. Ita in eum inuehentes, atque si quis in orphanum. Hebraicè, pro irruitis, תפילו tapilu, facietis cadere: Quod Abraham exponit, laqueos, scandala facietis cadere super pupillo. Et quod ait, Veruntamen quod cœpistis explete.] Hebraicè secus שובונא shubuna, Reuertimini, redite, reuocate. Tum sequitur אלתהי עולה al thei aula. Ne sit iniustitia, in vobis scilicet. Reuocate vosmet, ne sit in vobis hoc scelus. Tum sequitur, Et reuertatur etiam iustitia mea in ea: quod est, Abiicite has calumnias: sola veritas esto, quam certe de me facile inuenietis. Potest tamen stare tralatio nostri interpretis. Nam Abraham E
exponit, Reuertimini adhuc ad arguendum me, vere & integre, profectò inuenietis esse iustitiam in eo. Ex his, & quæ sequuntur verbis Iob apparet eum, & si diem natalem suum optasset nunquam fuisse, contra Deum tamen & prouidẽtiam, nihil fuisse locutum conscius enim erat sibi. Verum Hebraicè, pro eo quod dixit noster. Nec in faucibus meis, stultitia personabit,] Est, An palatum meum non intelliget הוות hauoth, ruinas, cladem, plagas illatas mihi, Palatum autem dixit, quoniam vt ait Abraham, qui dolet, omnes cibos abominatur, dulciáque amarà sunt. Videbitis ergo inquit, an modeste doluerim: an ad maximas plagas constans fuerim, an iudicare potuerim, & rationis retinere clauum.

CAPVT VII.

MILITIA est vita hominis.] Pro militia, sicut habet Hebraicum, pulcherrimè Sept. dixerunt πειρατήριον tentationem, probationem. Innuit omnia circunstare nos pericula, veluti eos, qui sunt in bello, hæc autem pericula, sunt probationes, exercitationes. Sicut probabatur homo in paradiso, quæ erat sua militia, nudúsque erat in acie, sic omne hominum genus probatur in vita, tanquam in paradiso. Sed varia probatio, multiplex militia. Et Polycronius ait esse clarum & certum, vitam plenam esse πειρασμῶν. aduertendum tamen Hebræos Paulo secius sentire de militia, vt dicatur vitam esse breuem & ad tempus, sicut duobus vel tribus mensibus, fit F
bellum, postea canitur receptui, sic ad tempus viuimus, ad tempus laboramus: tum ab Imperatore canitur receptui, domino iubente, è præsidio decedimus. Atque Rabi Moses dicit, nunc Iob reuerti ad illam rationem, qua dixisset Eliphas gloriose, iustis non deesse sua præmia. Iob autem ait vitam esse breuissimam, quæ morbis, & incommodis vexata, & ad senium, aut mortem adducta, non sit præmiorum capax, vt nesciam, qua ratione hæc à te dicantur inquit. Hunc sensum Hebrçorum etiam Græci agnouerunt, Nam Chrysostomus διὰ τούτων οὖν βούλεται δεῖξαι τὸ ἐπίπονον τοῦ βίου, καὶ βραχύ. In his inquit, vult ostendere erumnas & breuitatem vitæ. Et quid sonet militia, declaratur exemplo mercenarij, & ipso pulcherrimo & aptissimo ad humanam conditionem, & breue viuendi spatium intelligendum. Quódque dicit, sicut seruus,] sic dicendum est, non ceruus. Hebraicè enim עבד ebed, Grçce θεράπων, vmbram autem nocturnam, vt quiescat, solísque occasum sentiet. Quódque de ipso dicit, Sic ego habui menses vacuos.] Est, vt ait Abraham, sensus, sic ego expectaui in cõtrarium supplicia, dolores, quoniam vbi merces debebatur & præmium, datum est supplicium. Hæreditaui menses vacuos, tempora ærumnosa, breuia. Breue tempus, plenum lachrymarum, & hoc ad vitam mihi computatur. Et cùm spectarẽ meliora, decidi in peiora. Hæc mea merces. Sicq; enumerat suas miserias. Et vbi dicit noster, Expectabo vesperam, Hebraicè מדד metior, mẽsuro, cum vsque ad tenebras,] Hebraicè pro tenebris נשף nesheph,

crepusculum,

A crepuſculum, licet ſit etiam pro crepuſculo noctis. Dicendum igitur, metior veſperam, totam noctẽ ducẽs inſomnẽ, vt ij, qui ſunt ſummis cladibus circumuenti, expectóque mane. Et quos dixit dolores,] ſunt נדודים nedudim, quod ſonabit, vel gemitibus, vel aſſiduis motionibus ſuper lectulo, quando dormire nõ poſſumus, huc illuc corpus volutãtes, nũc in vnũ, nunc in alterũ latus. Idẽ accidit ægrotis. Et quod noſter dixit, putredine, Hebraicè רמה rimma verme. Exulceratus, corroſus a vermibus, dormire non poterat. Eóque Sept. φύρεται δέ μου τὸ σῶμα ἐν σαπρίᾳ σκωλήκων. Miſcetur corpus in ſterquilinio vermiũ. Et quod dixit, Sordibus pulueris, pro ſordibus eſt quiſquilias, furfura. Innuitq; vt ait Abrahã, ex corrupto corpore labẽtes cruſtas, vt in plagis, in impetigine, alopecia, elephantioſi. Hunc ſenſum etiam Sep. clare trãſtulerũt τήκω δὲ βώλακας γῆς ἀπὸ ἰχῶρος ξύων. Deſtillo glebas terræ, ob marcorẽ, eas ſcalpens. Quẽ ſenſum Nicolaus nõ videtur attigiſſe dicẽs, quia ſedebat in ſterquilinio. Nã quod ſequitur antecedens indicat. Cutis mea aruit, & cõtracta eſt.] Quod Hebraicè ſimile fermè cutis mea forata, & cauernoſa facta eſt: וימאס vagimaes & abominabilis facta eſt. Quod etiã exponitur ab Hebræis, effugit, diſceſſit, ſiue, videlicet conſumptã iã & in marcorẽ, putridúmq; humorem, reſoluta & delapſa, ſiue cõtracta, & extenuata. Et quod infertur, quàm à texente tela ſucciditur.] Hebraicè dicitur clarius, Dies mei leuiores ſiue velociores fuerunt מני ארג mini aregh, quàm radius textoris. Nã Abrahã dicit de aregh. Eſt inquit inſtrumentũ currens, in quo eſt filũ, ad texendũ ſub tegmen, impellitúrque a textore. Hoc ergo clarius eſt Succiditur,] nuſquã eſt. Atque ait vitã velociſſime abiiſſe, ſed cũ calamitate, clade, vexatione, nullámq; supereſſe ſpẽ amplius. Erat enim ſenex, & quod Deus ſu-
B pereſſe voluiſſet, omnibus fortunæ ictibus, fuit expoſitũ. Conuertitúrq; ad Deũ, ac pro vẽto Hebraicè eſt רוח ruach, quod & ventum, & ſpiritũ deſignat. Eóq; dant etiã alios ſenſus Hebræi, vt ſit, quale illud in Pſalmis. Spiritus vadens, & nõ rediens. Sed verior ſenſus eſt, vt ruach nunc ſit ventus. Queritur enim aduerſus id, quod dixerat Eliphas, quomodo ad ſe poſſit redire felicitas, eáq; frui, cũ iã ſit capularis, à cladibus illis accelerata morte, vt in vno menſe, quo vulneratus iaceret, totũ vitæ reſiduũ ſit abſumptũ: Vento, & radio citior aufugerit vita. Id ergo deſignat cũ ait, nõ reuertetur oculus meus videre bonum, Hebraicus loquẽdi modus. Bonũ, felicitas εὐδαιμονία priſtina beatitas. Hócq; verũ erat ad humanã rationẽ, ſed eſt ratio maior. Et quod ait, Nec aſpiciet me viſus hominis.] Abſumpta videlicet iã tot cladibus vita, iã iã non erit, qui me vſquã videat ſuperſtitẽ. Et oculi tui, O Eliphas, aut ad Deũ ſermo eſt: circumſpiciẽt, nuſquã me reperiẽtes. Adhibet & nubis exẽplũ. Et quod ait, Qui deſcendit ad inferos,] Pro inferis eſt שאול ſcol, quod inferos, ideſt profundiſſimũ locum deſignat, & foſſam, ſiue ſepulchrum. Nec dicit ſed deſcẽſurum ad inferos, ſed ſepulchrum. Sicut etiã monet Nicolaus. Chaldæus item poſuit קבורתא keburtà, ſepulchrum. Quódque ait, Nunquid ego mare ſum?] Mare propter tempeſtatem exponunt. Num ait ſum mare vaſtum, latiſſimum, capax omnium tempeſtatum, capax vexationum? Sic cetum dixit, belluam immanem, fortem, obſiſtentem, duram, vt in fine clarebit. Et pro ceto in Hebraico thanin, draco, Chaldæus Leuiathan. Quo noſcis Leuiatan eſſe cetum. Et pro carcere
C eſt משמר miſmar, cuſtodia, clauſtrum. Et Abraham exponit, vt capias me, ne ſubterfugiam clades tuas. Perfugia etiam nocturna, cum nobiſcum requieſcentes confabulamur, & inſomnia non diuinitus oblata dicit, ſed phantaſmata ſuarum vexationum recurrentium. Ingeminant curæ rurſúſque reſurgit ſæuus amor. Eóque optabat mortem, ſic oſſa optare mortem, oſſáque dixit, vt ait Abraham, quòd ea tantum ſupereſſent, carne abſumpta. Quódque ait, Deſperaui,] Hebraicè eſt מאסתי לא לעולם אחיה maaſti lo leolam echie, ſpreui, contempſi, recuſo. Hebræi ſic. Et ego inquit ſpreui, vel abominatus ſum vitam meam, quia ſcio, quòd non viuam ſemper, ideſt non viuam amplius: & hoc propter ſenectutem, multitudinémq; calamitatum. Quomodo igitur adduci poſſum, vt putem vnquam affore tranquillitatem? Is eſt verus ſenſus. Deſperaui, nuſquã eſt. Quòdque ait. Parce mihi] Pro, Parce, eſt חדל chadal, ceſſa, deſine, recede, relinque: Ne mihi ſis amplius iratus: ne me crucies. Quid enim vitæ ſupereſt? Actum eſt de me. Et quod ſubiicit. Quid eſt homo, quia magnificas eum?] Eſt vt Hebræi ſentiunt: Cùm vermes ſint homines, muſcæ, cur adeo eos attollis, vt cernere eorum facta, adamuſimq; reſecare labores, hucque altiſſimæ maieſtatis tuæ oculos defigas, quaſi digna ſint, quæ à te cernantur? Perinde ſi quis contra muſcas bellum apparet. At plumbei Philoſophi, imò Philoſophorum ſimulacra, dixere Deum humana cernentem, vileſcere. Hæc eſt igitur magnificatio, quia dignum ducit ſuper eos aperire oculos. Sic locum etiam Græci intellexerunt. Olympiodo-

rus, τὸ τοῦ ἀνθρώπου εὐτελὲς καὶ τὴν θεοῦ περὶ αὐτὸν κηδεμονίαν. Hominis prædicat contemptibilem naturam, Dei autem circa eum, prouidentiam. Quod autem sequitur. Visitas eum diluculo, & subito probas illum.] Est clarius, & verius quiddã in fonte. Visitas eũ לבקרים לרגעים libcarim lirgaim, singulo quoq; mane, & ad omne momentum. Hæc verior lectio, quã credo nostrũ interpretẽ innuere voluisse. Nã regaim Hebraicè momenta & exiguę tẽporis partes dicuntur: designátq; acute, humana facta Deũ cernere, ex quo, Gręcis dicitur δεινοὶ ὀφθαλμοὶ τῆς δίκης Acres oculi iustitiæ, nihil inexploratũ relinquẽtes. Hincq; apparet Iob apertissimè diuinã prouidentiã fateri, licet quædam verba dixisse videatur, quibus negligere eum iustos asserat. Soluit enim ipse seipsum. Visitare autẽ, & probare verba sunt prouidentiæ. Est enim probare Hebraicè בחן bachan vestigare, scrutari, resecare. Idq; à luce, ab exordio rerum gerendarum, Quódque addit. Vsquequo non parcis,] Hebræi כמה לא תשעה ממני kamma lo thisse, mimenni, Quousque non respicies à me? Quando auertes acres istos oculos tuos à me? Quando desinent me aspicere? Aut, Quousque non discedes à me? Nec datur respirandi locus? Ac vt dem vera dixisse Eliphas, me peccasse, quid tandem tibi nocui? Quid ad te attinet peccatum meum? Quod detrimentum, tibi, rebúsque tuis peccãdo attuli? O hominum acerrimus obseruator, curiosissimus humanorum factorum explorator. Quamobrem elegisti me, in quem totus impetus tuus impressionem faceret? Scopum me tuarum sagittarum esse voluisti, cum multa scelera abeant impunè, solum me ad dira supplicia postulasti? Quod si facta humana obseruas, & scis quid quisque peccauerit: Cur ego solus tãta supplicia expendo, vt iam vitæ ac lucis, me pigeat? Tedétque poli conuexa tueri, lucémque E perosus diffugere cupio. Quod si peccaui, si quid occultum est, quod te grauissime à me perpetratum offenderit, cur non mihi parcis, qui clementissimus diceris, cur non oblitteras ea crimina, vt sit maior bonitas tua, quàm iniquitas mea? Et si multis pepercisti, cur itẽ mihi non parcitur? Quod autem ait. In puluere dormiam,] pro puluere עפר aphar, limus, lutũ, resolutio omnium rerum, hyle, chaos. Quæres autem me mane, dicens, non illud mane designat, sed est verbum שחר shichar, quod est, mane, tempestiue surgendo aliquid quærere, explorare, totámque diem indagine insumere. Pro, non subsistam,] est, איננו enenni, Ego nusquam, in nullo loco. Hæc est responsio Iob, ad compescendos verbosos illos idonea. In qua ostendit, tametsi peccasset, tanta tamen supplicia se non méruisse, si verum sit, propter peccata, accidere aduersa. Et scriptor ipse dixit Iob fuisse iustum, & pium: Tum quòd non dederit stultitiã Deo. Quod si iustus fuit, superest, vt admiremur, cur meliora malis quàm bonis dentur, cũ iam ætas Iob, bona capere amplius non posset. Cætera quoque clara sunt argumenta. Adhúcque lis pendet, reiectis rationibus Eliphas.

CAPVT VIII.

QVOD ait, spiritus multiplex,] est verbosus, multa vera & falsa congerens, sic enim ipse calumniabatur. Spiritus etiam indignans, magnum spirans, superbe, arroganter loquens contra Deum. Et quod ait, Supplantat, Hebraicè יעוח ieaueth, deprauat, peruertit. Quódque ait, Etiam si filij tui peccauerunt ei & dimisit eos, in manu iniquitatis suæ] Sciendũ est hanc orationẽ secus legẽdã esse, vt dicat. Quod si filij tui peccauerunt, at Deus itẽ eiecit eos ob iniquitatẽ eorũ. Eiecit, fugauit, pepulit ex auris, extinxit. Manus autẽ designat causã, mediũ, auctorẽ. Dimittere ergo שלח shalach, Hebræi exponunt abiicere manũ, sicut interpretatur Chaldæus באתר מרדהון beatar mardehõ, loco, vel propter apostasiã, defectionémque eorum. Quod autẽ sequitur. Tu tamen si diluculo &c.] Tu inquit Abraham, qui viuus remansisti, à plagis in manibus superstes, afflictus tamen, & cladibus circunuentus, si opem, fidémque eius imploraueris, fortasse, si meritus fueris, si purus es, atque innocens, & scelere, (vt dicis) abstinuisti, exaudiet vocem tuam, euigilans ad te, seséque excitans, & pacem dabit, ac tranquillitatem domui tuæ. Pro domo, siue habitàculo, Hebraicè נוח neuath, quod est formosum, speciosúmque habitaculum: Potéstque, & pro ipsa domo accipi, vt aiunt Hebræi, & pro corpore, quod habitaculum est animi. Rabi Leui, habitaculum iustitiæ animam interpretatur, in quã inhæreat iustitia. Potest pro habitaculo & domo, vt dixi, accipi, cũ qua sunt alia ad vitam necessaria: Adeóq; ait, domus erit opulenta tua, vt priorẽ felicitatẽ cũ futura cõferre nõ liceat. Hócq; probat exẽplis, & testimoniis antiquorũ, apud quos id genus multa deprehẽdãtur, quia nunquã visus est iustus derelictus: Nos.n. ait, iuuenes sumus nuper nati, vita nobis breuissima data est, cũ illi longęui essent, per quos, & scientiã maiorem, & maxima prouidentiæ exempla cucurrisse, probabile fit. Videbis hęc supplicia illata tibi, si me-

A si meritus nō fuisti,ad maiorem felicitatem. Sicque melius Baldad opinabatur, ac rectius: interdum iustis irrogari mala,ad maiorem eorum gloriam & probationem. Ex quo volebat innui,iudicia diuina, nefas esse subiacere cogitationibus humanis: quia sæpe homines bona pro malis,mala pro bonis habeant. Hæcq; maiorum,vt dixi,probat testimoniis. Nam quod noster dixit, Hesterni quippe sumus,]sonat,vt ostendit Hebraicum, nuper nati, iuuenes,heri exorti:sicut apud Platonem de Græcis ab Aegyptio sacerdote dicebatur παῖδές. Quódque sequitur, Nunquid virere potest scirpus?]Inducit pulcherrimum exemplum de improbitate,quæ non diu possit subsistere,sicut nec scirpus, siue iuncus, sine humore vel terra lutulenta & humida,vt est Hebraicè בצה biza,crescere,& virere, neque אחו ahu carectum,siue alga,aut fœnum sine aqua. Nondum ait succiditur,& tamen deficiente humore languescit. Licet ait nō sit,qui hæc in ipso flore & virore legat,tamen paulò post interibūt, humore non supetente. Cadunt etiam non humana manu,& cadunt ante cætera virentia, citóque languescunt: Sic qui Deum obliuiscuntur,ad tempus florentes,sic,& omnis hypocrita, pro quo Hebraicè חנף chaneph,scelestus,impius,nequam. Et Sept. transtulerunt ἀσεβοῦς impij. Quódq; ait, Non ei placebit vecordia sua,] Pro placebit, clarius & manifestius Hebraicè יקוט iacot,Quod Hebræi interpretantur,succidet,amputabit. Subducēda quoque est negatio,vt quæ etiam non sit in Hebraico. Ac dicendum. Amputabit vecordiam eius, Deus scilicet. Est tamē pro vecordia eius כסלו Kislo,quod sonat etiam spem,fiduciam eius: Sensúsque est clarus, prius implicatior & perplexior, vt dicat, Amputabit, succidet Deus

B fiduciam eius. Exemplóque pulcherrimo araneæ,declarat,quòd omnis eius spes, cui nititur,fit araneæ similis,cito rescindenda,cui plurimum niteretur,casura breui: siue stet, non diu in loco futura,siue lapsabunda,nullo substentaculo sustinenda. Reuersus quoq; ad exēplum floris,aut viridis germinis applicat ipsum ad hominem, beatum ad tempus. Quanquam Hebræi hoc,quod dicitur, Humectus videtur antequam veniat Sol:]de iusto interpretantur: qui ante Solem sit floridus, eodem exoriente, etiam florescat resistens calori. Deinde quod sequitur, Super aceruo petrarum radices eius,]Pro aceruo est גל gal, sonat interdum aceruum,nonnunquam fontem,scaturiginem aquarum,radices eius densabuntur. Simile ei,quod in Psalmo, Erit tanquam lignum plantatum secus decursus aquarum. Nam,& illic erat sermo, de piis,iustísque. Ante Solem floret,post Solem quoque aliud nō addit, Videtur tamē aceruum lapidum potius designare nunc gal, quia sequitur simile. Et inter lapides commorabitur,]vt de firmissima,quæ quondam videbatur, radice, sit sermo, & totum spectet ad impium & hypocritam: propterea,quę sequuntur. Si absorbuerit eum de loco suo.]Quasi abstraxerit, euerterit,in ruinam dederit. Negabit autem eum, videlicet is qui tollet, & euertet, aut omnis viator, aut ipse locus negabit vnquam fuisse. Abraham tamen sic exponit. Si surrexerit quis, qui velit eum eradicare, negabit eum dicens, Non sequar. Quantum vis trahas, rapias, haud sequar. Græci autem, de impiis, vt nostra habet tralatio,interpretantur. Atque etiam Sept. gal,aceruum transtulerunt,ἐπὶ συναγωγὴν λίθων κοιμᾶται. Sequar ipse igitur hunc sensum,quem ostendunt sequentia. Hęc est enim lętitia viæ eius. Etiam Rabi Moses de impio sentit,vt sit sensus. Hæc est ratio gaudiorum,opu-

C lentiæ,felicitatis impię,peribit tandem,ruinámque dabit. Is finis,huc tendunt,huc euadūt consilia impiorum. Et quod infert, Vt rursum de terra,alij germinent,] Hebraicè pro, vt, est copula: Et de terra aliud germinabunt. Quod Rabi Moses sic intelligit. Quidquid repullulet ex eis,simili ratione interibit. Significet similitudo, quòd vt ex eis nascantur, qui eis succedant in opulentia,non secus tamen atque parentes,eos euertendos. Quam sentētiam concludens Hebraicè dicit, Ecce Deus non aspernatur simplicē,innocentémque,nec sustinet manum scelerate agentium. Deest in nostris,הן hen,ecce,habet emphasin. Et quod infert, Donec impleatur risu os tuum,]Aut scilicet super euersa impia gēte: lætitiā autem esse iustis, interitum impiorum,theologia antiqua prædicat. Aut,quod ait Moses, redibis ad gloriam pristinam,& maiorem, impiis in profundum præcipitantibus: Etiam qui tibi clades attulissent,grauiter gementibus,vt fiat mira rerum conuersio. Nam & Claudianus super Rufini felicitate indignatus,similiter conclusit.

Abstulit hunc tandem Rufini pœna tumultum,
-Absoluitque Deos.
Tolluntur in altum,vt lapsu grauiore ruant.

Clara capitis huius philosophia,etiam dictis Philosophorum,Oratorumq;,confirmata,sæpiúsque exagitata.

CAPVT IX.

D

HOc capite, vt ait Rabi Moses, aperte fatetur Iob, & se purgat, vt ne quisquam putet eum, deprauatum iudicium Deo tribuere. Vt autem ait Didymus, quoniam Baldad dixerat, nunquid Deus supplantat iudicium, occurrit statim hac responsione, sibi exploratum esse, nihil esse humanã iustitiã præ diuina: haud tãti ponderis esse hominem, vt cum Deo velit disceptare: Eóque omnẽ hic esse philosophiam dicunt Græci. Nam ad alia si homo cum Deo velit agere de iure, cúmque inclamare vt assistat, quis coget nolentem? vel si affuerit, vno tantum fortasse verbo ad omnia, vt summi principes, respondebit, aut ipse reus obmutescet. Quid quod fortissimus est omnipotens, sapientissimus, nos autem muscæ, vermes? Quis ei potest impunè resistere, superbã ceruicẽ attollens? Cuius ne montes quidem impetum sustinere poterũt, & magnũ (vt de suo Ioue dicit Homerus) *Ad nutum, tremefacit Olimpum.*

Vultu, quo cælum tempestatésque serenat,

Et ventorum temperat iras.

Dicens autem, Et nescierunt hi, quos subuertit in furore suo,] de montibus dicit: Nescierunt autem mortales, ignari rerum tantarum diuinarúmque causarum. Hæc autem montium mutatio, proculdubio ea est, quam Aristoteles, cæterique Philosophi in naturales causas retulerunt:

-Vidi factas ex æquore terras.

Et vetus inuenta est in montibus anchora summis. E

Ait Pythagoras apud Ouidium: Vt naturalia tanquam primum auctorem in Deum referantur. Possunt aliæ in particulari euersiones montium intelligi, aut factę, aut affuturæ, volente Deo. Sicut sistunt ad nutum eius amnes, Mare aruit. Eadem de concussa terra senties. Columnas autem terræ senties, infimas partes, pondera sua, ponderibus librata suis. Simili metaphora tribuit Homerus columnas Atlanti, quibus cælum, ac terras sustineat. Pro columnis tamen Hebraicè עמודים amudim, dicere possis stabilitates, pondera, libramenta bases, fundamenta, quæ ventis quassata, supernam quoque terram commouent. De Sole similiter, aut quod acciderit, deliquium horribile, vt in Aegypto, vt Christi funere. Et,

Impiáque æternam timuerunt sæcula noctem

Aut dicit non facta, sed faciẽda cùm velit, nutúmque Dei, locutionem appellat, Sub signaculo autem claudere.] Et figura Hebraica, Abscondere, celare, vt cùm litteræ obsignantur, cæteráque, quæ absconduntur. Chaldęus absconsionem, & sigillationem de nubibus intellexit. Potest (vt dixi) aut factum aut faciendum sentire. Moses opinatur, quod nulla ratione probauerim, signaculum hoc stellarum, referri ad diuinationes cælestes, quas Deus abscondat sapientibus & Astrologis. Nimium hæc remota. Esse autem ei imperiũ super Sole, eo probat, quòd ipse solus extendit cælum, vt si cælum, multo magis Solem. Hícque latissime de potestate Dei philosophatur. Ingredi quoq; super fluctus maris designat tum tempestates diuino iussu posse suscitari, tum easdem ab eodem comprimi, turbatáque æquora placat, vt nihil præ illo possit tempestas. Quanquam putat Abraham designari à Iob elementorum concatenationem. Moses tamen, quod & ego sequor, primum proponit. Gręci quoque, propter naturæ puritatem, per omnia diuinum numẽ penetrare. Quod autem dixit, Arcturum Hebraicè vocatur עש as, cõsentiúntque Hebræi esse sidus: nec magni refert, quod diuersis nominibus, id vocetur. Fuerũt enim ex Hebræis arbitrãtes esse sidus in cauda arietis. Sept. transtulerũt πλειάδας pleiades. Arcturus dicitur à cauda vrsæ. Sidus notum, eóque in exemplum adductum. Orion quoque sidus est, quod vt etiam testatur Olympiodorus, Arcturus item conficit, cùm sit vnum ex sideribus Orionis. Oriónque est is, qui dicitur etiam Arctophylax, custos vrsæ. Tertium sidus est Hyadas, Latinis succulæ dictæ, sed peruerso nomine, vt monet Cicero. Nam cùm à pluendo ὕω à Græcis sint vocatæ hyades, veteres Latini à sue, qui vocatur Græce ὗς appellatas existimarunt. Memorantur igitur sidera notiora, memorabiliora, vt, qui hęc creauit, cętera quoq; possit intelligi creasse. Interiora autem, etiam Sept. dixerunt, σημεῖα νότου. Signa Austri, Sidera videlicet, quæ solum in australi parte degentibus visuntur: Eóque dicũtur Hebraicè חדרים Chadarim, quasi cubicula intima, abscondita: vt sidus, quod in Aegypto solum incipit videri, in Europa degentibus ignotum. Facere autem mirabilia referunt Hebræi ad quotidiana naturæ miracula, licet ad omnia alia maiora naturæ possit referri. Venire autem ad se, respicit, tum ad iudicium, quod superius proposuerat, Si in ius Deus euocandus sit: tum vt aiunt Hebræi, F

A & quod Aristoteles, cùm sit fortissimus, pulcherrimus, omnipotens, est etiam Inuisibilis oculis humanis, & inscrutabilis, transitq; per omnia non visus: Deum nanque ire per omnes, Terrasq; tractusq; maris, cælumq; profundum. Et, Iouis omnia plena. Et, Iupiter est, quodcunque vides, quodcunque moueris. Transit igitur ante oculos nostros, incognitus, inuisibilis. Cumq; sit maximus, nulli tamen videtur. Quodq; ait, Si repente interroget,] Pro hoc, clarius in Hebraico, יחתף iachtoph, rapiat, absorbeat. Et pro respondebit, est clarius ישיבנו ieshibennu, Quis inquit reuocabit, quis eripiet, cùm rapuerit, absorbuerit ille? Idq; declarat, quod sequitur, Cur ita facis.] Quare, interrogatio, & responsio nõ habent locũ. Et verũ sensum etiã Septuaginta posuerũt ἐὰν ἀπαλλάξῃ, τίς ἀποστρέψει. Si abstulerit, quis recipiet, reducet? Sicq; quod sequitur huic simile est. Nã quod dicit noster, Deus cuius iræ resistere nemo potest, Est melius & clarius in fonte, Deus לא ישיב אפו lo iashib appo, non reuocabit furorem suum. Si rapuerit inquit, abstraxerit, euerterit, nemo terrere minis eum poterit, vt absistat, nec ad eorum minas, iram suam reprimet. Et tu vis me ad eum diluculo consurgere. Isq; sensus est clarus, & verus. Nec irreuocabilem iram diuinam, dicit, sed contra sceleratos ferbentem eorum robore vinci non posse. Et quod addit Sub quo incuruantur, qui portant orbem,] Pro portantes orbem sunt עוזרי רהב ozre rahab, auxiliantes fortiter. Innuit robustos, validos, viribus præpotentes. Aitq; Rabi Moses. Hi sunt magni magnorum, idest fortissimi, Hos Chaldæus interpretatur רשיעיא reshaia, impios, nempe ἀντιθέους, θεομάχους. *Et coniuratos cælum rescindere fratres.*

B *Hic, & Aloidas geminos immania vidi*
Corpora qui manibus magnum rescindere cælum
Aggressi, superisque Iouem detrudere regis.

Itaq; portare orbem, & si obscurum erat, Gigantes tamen intellexit noster interpres. Vehementerq; miror Nicolaum hos Angelos interpretantem, cùm sermo palàm sit, vt Chaldæus monstrat, de impiis: meliusq; & si non verius Septuaginta qui portent orbem iuxta nostrum, interpretati sunt κήτη τὰ ὑπ᾽ οὐρανόν. Cæti, qui sunt sub cælo, nimirum vasta, superba animalia, quæ Deo resistere non possint. Res tamen clara est, de arrogantissimis superbissimisq; hominibus, ac Gigantibus. Et Symmachus, cuius testimonio iuuantur Græci, dixit ὑποκάτω δὲ αὐτοῦ καμφθήσονται οἱ ἐπηρειδόμενοι, ἀλαζονίᾳ. Sub ipso incuruabuntur, qui nituntur arrogantia. Græciq; exponunt eodem sensu ἵνα εἴπῃ, ὅτι καὶ ὑπερηφάνων κατασπᾷ τὴν ὀφρύν. Vt innuat, quòd etiam superbis detrahit supercilium. Cete quoque eodem sensu exponunt. Interpretatus est autem Symmachus ἀλαζονία arrogantiam, quod Hebraicè רהב rahab. Id enim sonat fortitudinem, arrogantiam, superbiam, quod noster transtulit orbem. Eoq; Auen Esra interpretatus est, qui portant, viros præpotentes sicq; infert. Iob, quorum causa hæc dixisset, nimirum nihil se esse, vt velit cum tanto contendere. Cum quo etiam si iustus sim, haud vnquam contenderim, Auertat ipse hanc immanem audaciam. Aut nulla est facultas cum eo differendi, quia vt ait Abraham, etiam si iustus fuero, non respondebit mihi, aut non respondebo: nesciam quid ei respondeam, Forte etiam euertet me. Et C quomodo orabo, iudicem meum, idest qui me ad supplicia deputauit, acerbaq; iudicia? Quod si etiam clamauero, & visus fuerit mihi respondisse, non credam tamen eum esse, & se se ad me, propter summam maiestatem flectere. Vt dem inquit, eum mihi responsurum, mens tamen mea non acquiescet, eum esse. Et hoc adduxit, vt ait Moses, Propter atroces plagas, ob quas, sæpe dubitauit, se Deo non esse curæ. Rogauerat etiam, vt eas à se repelleret, Propterea putabat tantam esse diuinam maiestatem, tantam autem hominis imbecillitatem, vt non posset esse inter eos commeatio, & colloquium. Infertq; simile quid, quod Ioue ad Semelem in sua maiestate accedentem, apud Poëtas perpessa dicitur, fulmine terrifico, & scintillante igne correpta. Sic vbiq; præsentia diuina apparens, horribilis fuit spectantibus: & in monte talis ostẽdebatur, vt omnis populus intremuerit, nec auderent vlterius procedere. Tale quid memorat Iob. Nam turbo, siue tempestas est, quæ fit aduentu Dei, vt in Elia, & Apostolis, factus est sonitus spiritus vehementis: Sicq; multiplicandas suas plagas, dicit, quia terror & horror accedet maior: Frustra autem, vel sine causa, quia aduentus eius nihil prodesset, aut non merenti graues cruciatus dabuntur. Eóque non erit respiratio consternato, pauido, ægritudinibus redundantibus. Hæc omnia dixit Iob contra Baldad, frustra eum consolari, quia dixerit. Si mane surrexeris ad eum. Tum infert, est fortissimus, eoq; terrebor, expauescam, si eum videro, & si data fuerit copia fandi, quis pro me feret testimonium? Quis, si voluerit ille, me peccasse, contradicet pro

me, mihiq; apud illum patronus erit, negans, quæ Deus affirmasset? Sic apud eum, nihil D
mea valebit innocentia. Quodq; ait, Etiam si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea,] Hebraicè, simplex ego, nesciam animam meam, abominabor vitam meam, quod Abraham explanat, simplex sum, ignoro animam meam: non video quid merear, nescio pondus delictorum: eoq; tedium me cœpit viuendi, cum nullum pateat effugium, & nesciam cur hæc tam atrocia mala sim perpessus, cum nihil videam me meruisse. Adhibet & hunc sensum. Cum esset tempus quiescendi, super cognitione sui meditandi, afflictus sum hisce malis, nunc nescio me ipsum, propter summa supplicia. Prior sensus probatior. Et quod sequitur. Vnum est quod locutus sum.] Hebræi secus locum intelligunt. Pro vno, est, אחת achath, vna. Et non est, locutus sum, Sed absolute, vna est, vel vnum est. Explanant igitur, vt dicat, vna est omnium ratio, vna via, vno modo cuncta iudicantur. Non interest inter bonos, & malos, vt bonus, ita & malus. Hunc sensum declarant sequentia. Videbat enim (quod multos etiam turbauit) eadem mala, & sæpe grauiora tangere tam bonos, quàm malos. Et diuus Cyprianus, de pestilentia ad eos scripsit, qui quererentur, eadem lue rapi iustos, ac iniustos, pulchreq; satisfecit. Temere autem omnia cadere dicebat Iob, dixit & diuus Cyprianus, sed ea prouidentia, quia non curet Deus, si iusti celeriter ex hac vita rapiantur, ad se reuertentes: sæpe patitur, eos, aut purgare peccata, aut fieri meliores, vt maiora præmia sequantur. Et quod addit, Et non de pœnis innocentium rideat,] Secus habet, Subducenda enim negatio, quæ in Hebraico non est, vt dicat, ad plagam innocentium ridebit. Hoc autem non de Deo, sed de impio, rectius Hebræi interpretantur. E
Impius inquam ridet affligi, vexariq; pios. Quia impius cito tollitur, Iustis autem eunt supplicia in longum tempus. Moses tamẽ de Deo exponit, qui quasi rideat super iustis vexatis. Et conniueat, vt ait Tullius. Vtrunque probem. Septuaginta dixerunt ἀλλὰ δίκαιοι καταγελῶνται. Sed iusti irridentur. Nempè vel à Deo, vel hominibus, potius hoc postremum. Quia terra data est in manus impij.] Eóq; dæmones principes, impiorũ dicantur κοσμοκράτορες, mundi dominãtes, tenentes mundum. Quódque dicit, Vultum iudicum eius operit.] Innuit ipsam terram domicilium impiorum, celare oculos, tegere vultum, iudicum terrestriũ, ne videant scelera cuiusque. Hoc est, Terra nutrit cæcos iudices, oculos à recto auertentes. Monstra alit terra, corruptissimos iudices, in quorum manus traduntur iusti. Moritur iustus, & nemo considerat. Quódque dicit. Quod si ille non est, quis ergo est?] Hebraicè ad hunc modũ, si non hic, quis ipse? Quod Abraham exponit, si ita non est, quis redarguet me? Quis dicet ita non esse? Ostendat secus esse. Quis ipse? videlicet negabit, in contrarium sentiet. Potest, & sic explicari, iuxta nostrum interpretem, & Rabi Mosen. Quis est horũ auctor, nisi ipse? Ergo ait, vita mihi in angustia coarctata est. Et quod addit, Naues, poma portantes,] Hebraicè sunt naues, אבה ebe, nomenq; esse Hebræi assentiuntur à verbo אבה aba, voluit: vt sint naues voluntatis, naues cupide, non impedite currentes: portantes eos, qui celerent. Sic exponunt Abrahã, Leui, qui hæc ad verbũ, Naues ebe ait, volũtatis, voluntarias. Nauesq; sunt per quas, quod cupiunt, peragũt nauigãtes accelerare coacti. Hoc intelligens Symmachus, locum vertit, ἀπῆλθον ὁμοίως ναυσὶ σπευδούσαις. Abierunt F
similes nauibus festinantibus. Chaldæus quoque dixit, similes nauibus, quæ portant מגדיא migdaiia, fructus suaues, more mercatorũ, nẽpe velocissimæ. Transtulit autẽ noster, poma, quia ea vox sonat arborẽ fructiferam, virgultum. Sed nunc sonat expresse voluntatem, & è duobus significatis, euidentius sumas. Sicq; his exemplis, ereptam sibi omnem felicitatem, expertam omnium bonorum se semper fuisse asserit. Et quod subiicit, cùm dixero, nequaquam ita loquar, commuto faciem meam, & dolore torqueor.] Sensus est iuxta magistros, Si dixero, si proposuero non ita loqui, obliuisci harum calamitatum, nolle amplius in hæc verba prorumpere, & אעזבה eezba, reliquero, amandauero פני panai, furorem meum, hanc indignationẽ, & אבליגה abliga, roborabor, confortabor: nequaquã potero, non possum omittere has querimonias, non possum dolori obsistere. Apparet clarior sensus. Nã & si panim sonat faciem & furorẽ, pro postremo hic omnino accipiendũ est. Tum verbũ, quod noster dixit, Dolore torqueri, proculdubio designat roborari. Exponunt enim ipsum Hebræi, אתחזק ethchazac, confortabor, roborabor, ipsumq; Chaldæus transtulit אתגבר ithgabar, roborabor. similiter quod noster, faciẽ meam. ille רוגזי rughsi, querelam, indignationem. Et quod dixit, Omnia opera mea,] imò est עצבותי azebothai, dolores meos, vt ostendunt ipsi, vsitatúsq; nominis significatus. Omnes ait dolores, & pœnas meas timeo, vt quas nonmodo minui cernã, sed augeri: Itaque ad pœnas meas intremisco, indignationẽ, quere

lám-

A lámque,hanc supprimere nō possum.Sciens quod apud te nunquam ero sine crimine,nūquam innocens,scelerisque purus:nunquam me habebis innocentem.Hócque modo,melius nostra tralatio intelligitur,parcere eum,dixit,quod Hebraicè תנקני tenakeni, purū me facies,habebis.Quodq; addit, Si autem impius sum,]Sensus est:Quod si impius sum,sicut me putasti,O Baldad,quare diluculo ad Deum consurgam, vt paulò ante monuisti? Certum enim est Deum,iram suam non reuocaturum, quia sontem, & insontem ipse consumit.Cur ego vociferer frustraq; laborem?Si vel candore niuali extitero,& puræ, nitidæq; fuerint mihi manus,quæ opera,actionésq; designant:Si quicquid gessi, fuerit iustissimum, sordibus intinges me,pro quo melius Hebraicè בשחת תטבלני bashachath titbeleni.Ruina,interitu,perdet me,perire me faciet,licet mundissimnm,iustissimum,abominandúmq; exhibebit,& impura erunt vestimenta mea, cum sim mortalis, remanens in peccatis eisdem: quia Deus non est vir,sicut ego, vt cum eo disceptem,me defendere possim, meámq; innocentiam probare,vt veniamus simul in iudiciū.Quod si detur,vt in iudicium veniamus, amoueat has plagas,hunc terrorem,nemo exterreat,tunc loquar iudicium meum cum eo. Loquar inquam intrepide.Amoto autem sanguineo flagello, securus ero in iudicio. Non enim sic me impium existimo,sicut vos asseruistis.

CAPVT X.

B HOC caput sic hæret cum superiore,quòd refert,quæ sæpe iam est confessus:Eò se ob dolorum,calamitatumq; præsentium acerbitatem,deuenisse', vt lucis eum tædium iam ceperit.Tum ita se viuere dicit, vt sit tanquam mortuus, quia viuat in pœna.Ac quod noster dixit,Tedet animam meam, vitæ meæ.]Hebraicè aliquanto secus נקטה נפשי בחיי naketa naphshi bechagiai, perturbata est, & fracta, vt exponit Abraham,Anima mea,in vita mea.Quoniam in vita sum mortuus.Et quod ait.Aduersum me,est עלי super me.Effundam ait, habenas sermonis, hoc superstite vtar perfugio, quod mecum lamentabor super cladibus meis.Et quod ait, Noli me condemnare,] est תרשיעני tarshieni,impium me facere,in numero sceleratorum habere, quo mihi imponas has plagas. Tum addit, Scire velim cur in me tantopere immeritum desæuias. An bonum tibi est,& dulce, ac delectabile,humana videre supplicia? lætari super immerito gementibus? Estq; interrogatio, pro negatione. Et quod dixit, opprimas,] est, תמאס timeas, asperneris, abiicias, abominabile habeas, abs te creatum. Atqui omnis opifex amat opificium. Pater erga prolem, claritate afficitur. Quod autem addit, Consilium impiorum adiuues.] Est, bonos atrociter persequaris, impiis autem faueas. An bonum est hoc? Ac proprie Hebraicè, pro adiuues, הופעת hophaata, lucem præbeas, consiliis impiis lucem præbeas, vt perficiant, quod consultassent. Num debes falli in iudicando, cùm peccare & hallucinari,bonos in malis, malos in bonis habere, humanum sit,non diuinum? Quasi tu mortalis sis, non æternus, mutabilis, variæ mentis, quæ à tempore in C varias sententias traditur. Polychronius quoque exponit. Nonne omnia sub oculis tuis sunt, præsentia, præterita, futura? Cur non, & hic eodem iudicio es? omnem angulum, omnes latebras euoluis,vt me reū habeas,& dánes immeritū:vt hæc mihi obtulisse mala, fermè sit eius,qui mores meos, vitamq; omnem ignorarit.Et tamē scis me nihil impie peccasse.Noras etiā(vt ait Rabi Moses)quòd mihi,si clades importares,nemo futurusesset,qui me posset eripere. Is sensus melius intelligitur ex Hebraico,pro,& scias על דעתך al daathecha. Cū scias,noscas:Repetitq;,quod paulò ante dixit,Opus manuū tuarū.Quo apparet eū & à Deo,creatū hominē credidisse,& asseruisse.Ac dicit eum membratim corpus fecisse, circunducta manu:nullum esse membrum;quod non manu diuina (vt in Genesi, & apud Priscos Græciæ Theologos extat in Prometheo,) id est,vt ait Cornutus, prouidentia vniuersali,sit constructū. Et quod dixit,præcipitas.]Est תבלעני tebaleeni, absorbebis, deglutiees me,in nihilum dissolues.Et quod dixit,Sicut lutum,]Clarissimum fit ex isto loco, non solis Hebræis,nec vni Mosi,res antiquas,atque mundi, hominumq; creationem notam fuisse. Totus enim is locus,ante Mosen, ex philosophia diuina clarius erat, è limo terræ factum hominem, & in puluerem(quod melius Hebraicè עפר aphar, limum, humum) rediturum. Ac ponit totam creationem,primum,proposita protoplasti, quæ fuit è limo,versa in carnem, vt posteritas, per seminationem nasceretur. Prima creatio fuit è limo, secunda ex semine:eamq; appellat coagulationem, tanquam lactis, virili semine rationem coaguli,

cum muliebri coagulato, habere. Quorum commistione fit creatio, sicut caseus è lacte, & D
coagulo. Totumq; fuit inuentum Dei. Et hæc etiam Græci, & Hebræi hic referunt, ac dicit Chrysostomus, totum hunc locum pro me explicans. Sicut lac mulsum, inquit, fit caseus, sic semen destillans, & compactum, facit compactionem, quæ dicitur embryo. Nam semen in aruum genitale coniectum, coactum, & constipatum, vt caseus, fit natura. Quod quidem postea informatur, & veluti charactera accipit, humidaq; natura coit, separaturq; semen, & abit in pellem, carnem, ossa, & neruos. Hæc, præsente anima, habent vitalem motum, discedente, ignaua remanent. Sic ille. Quodq; ait. Vitá, & misericordiam tribuisti.] Spectat ad animationem, post organum corporis. Idem Chrysostomus, refert ad conseruationem vitæ, cibos, escam. Sicut alibi. Qui dat escam omni carni. Hæc est vita, & misericordia. Hebraicè חסד chesed, beneficium, clementia, humanitas. Visitationem autem Hebræi referunt ad ipsammet vitæ donationem, & assistentiam: per virtutes interiores: sine quibus vita esse non potuisset. Potest & ad prouidentiam vniuersalem, & particularem pertinere. Sẽtit etiam Chrysostomus καὶ παρὰ πάντα τὸν βίον, προνοίας ἀπήλαυσα τῆς σῆς. Et omni vita, tuæ prouidentiæ fructum sum consecutus. Ea enim est visitatio. Quodq; ait: Licet celes hæc in corde tuo.] Hebraicè proprie sic. Et hæc celasti in corde tuo. Quod Hebræi exponunt, cum totum corporis, atque animi opificium sit à te profectum, vt in hoc indicare tuam erga me benignitatem volueris: cur ex aduerso, inimicitiã in corde retinuisti, dissimulans erga me, quod à creatione concepisti, odium, altera manu panem offerens, altera letalem ensem abscondens? Creasti, duxisti, prouidisti. Et hæc mala dissimulasti, prospiciens quid facturus esses. Sic exponit Auen Esra, Moses, Abraham, vt designet, aliqua delicta Iob, Deum mente retinuisse, quia post creationem nihil scelerate, & impie admisisset, vt necessario Deus eum creando hæc cogitarit. Sæpe enim questus est, cur Deus crearit hominem ad interitum. Quodq; addit, Si peccaui, & ad horam pepercisti mihi,] Hebraicè sic. Si peccaui, & obseruasti me, & ab iniquitate mea non mundabis me? Quod sic sonat. Si vere ita est, vt velle videris, me peccasse, etiã ne oculatus eris, obseruare ne debes, & exacte custodire me, & ad amussim mea facta resecare? etiã ne à scelere nõ me eripies? Nõne mihi debes parcere? Hoc modo etiam Hebræi exponunt. Nam Abraham, esto (inquit) peccauerim coram te, sit verum me tibi peccasse, an fas est te, obseruare me, & oculo inimico aspicere? Et pones me in carcerem calamitatum, quas super me induxisti? Quodq; sequitur. Et si impius fuero, væ mihi.] Is est sensus, siue iustus, siue iniustus, eodẽ carcere grauabor: Ve mihi, vel pio, vel impio: Nam si pius, sum vexatus, laceratus, crudeliter affectus: Quid si impius? Leuare caput magnitudinem suppliciorum indicat, sic satiari suppliciis. Et quod addit, Et propter superbiam.] Verius in fonte ויגאה veighee. Et crescet, augebitur, ingrauescet, nempè supplicium meum, pœna antedicta. Et quod sequitur, Et quasi leenam capies me.] Est clarius Hebraicè, שחל shachal, idest leo, est, qui prædatur, venatur, agens non patiens, leo (inquit) irrues in me, ero tibi veluti leoni, prẹda. Et quod ait, Reuersus mirabiliter me cruciat,] pulchre expressit Hebraicum. Et reuerteris, & mirificaberis in me. In me (inquis) quotidie omnes furoris tui laxabis habenas. Et quos dixit testes, Moses, & Abraham, plagas illatas interpretatur, quę testes sint, Iob esse impium, Deo inuisum. Expressa signa, crudelia supplicia, notæ inustæ. Et quod dixit, pœnæ militant in me, pulchrè, licet sit Hebraicè, חליפות chaliphoth, varietates, siue percussiones, sunt velut acies in me. Ruunt agmine magno. Sicq; infert hominem adeo miserum, & calamitosum, Deoq; inuisum, nũquam nasci debuisse, nunquam videri, sed natum subito mori, abortiuum ad sepulchrum portari. Fuisset enim tanquam non natus. Quod si me aliquando liberare statuisti, vt amici pollicentur. quid vitæ superest? Nonne breui abibo? Et quod addit, Plangam paululum dolorem meum,] Secus Hebraicè ואבליגה מעט veabliga meat. Et roborabor paululum. Dimitte me, iam morti propinquum, vt conforter aliquantulum, viresq; colligam, respirem ab his pœnis. Nam Hebræi abliga exponunt אתחזק ethchazak, confortabor, instaurabor. Chaldæus quoq;, sic locum vertit ואנוח זעיר va anuach zeir. Et paululum requiescam. Quare non est plangã. Septuaginta quoque eodẽ modo ἐασόν με ἀναπαύσασθαι μικρὸν. Dimitte me, vt paulum interquiescam. Quodq; ait, Et non reuertar,] Etiam Hebræi dicunt, non attendere hunc librum ad resurrectionem mortuorum, sed loqui tantum de hoc statu. Quod autem dixit. Terram miseriæ,] Non est miseriæ, sed עיפתא ephatha, quod exponunt Hebræi tenebras, opacitatem, nam in morte, & priuatione, non est miseria, nec ad miserias ire, sed exire volebat Iob. Septuaginta quoq; dixerunt εἰς γῆν σκοτεινήν. In terram tenebrosam.

E (margin, beside "prospiciens")

F (margin, beside "Abraham")

A fam. Nullum autem ordinem ibi eo dicente, temporum, intelligendum est, vt Hebræi sentiunt. Id etiam Græci agnoscunt, Nam Olympiodorus ὅπου τάξεις ἡλίου καὶ ἄστρων οὐκ ἐστί, οὔτε τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Vbi ordines Solis, & astrorum, non sunt, neque humanarum rerum. Et quod adiecit, Sempiternus horror.] Non est sempiternus, sed horror, siue caligo, vel obtenebratio tantum, ne sempiternam mortem videatur prædicare. Est autem tota hæc descriptio, non alicuius rei, aut loci, sed mortis, & priuationis. Sicut Poëtæ describunt inferos, omnia opaca, inania, vacuasq; figuras, cælum sine Sole, & Stellis.

CAPVT XI.

NVNQVID qui multa loquitur.] In ipsum Iob dicũtur, quasi loquacem & verbosum, pluraq; de Deo, & seipso repetentem quàm deceret, & longa responsione, aliorum sermonem remorantem. Nunquid (ait) credis ob multitudinem copiamq; sermonis, neminem fore, qui te possit coarguere, & hæc refellere, quæ iactas? An etiam putas copia sermonis, iustitiæ, sanctitatisq; tibi titulum vendicaturũ? Quodq; addit. Tibi soli tacebunt homines.] Est, tibi soli מתים methim, mortales tacebunt. Nec per interrogationem exponunt Hebræi, sed per simplicem pronuntiationem. Tibi vni tacebunt mortales. Idest (vt ait Abraham) Ecce sentio, quòd propter te, & cogitationes falsas tuas, quas in corde tuo concepisti, tacebunt homines audientes, & deridebis Deum, & prouidentiam eius. Quasi innuat, impia esse cogitata, & locutiones eius, eoq; homines super eo silentium habituros. Vterque sensus stat. Et dices (ait) te mundum, purumq; esse. Et quoniam optasti Deum adesse tibi, vt cum eo posses loqui: vtinam esset præsens, essetq; inter vos sermo. Et quæ dicit, Secreta sapientiæ,] referenda sunt, vt etiam Hebræi sentiunt ad ea, cur super bonis cadant mala, totamq; prouidentię rationem profundissimam, in multos anfractus abeuntem: Ad quam rationem, etiam diuus Paulus, O altitudo sapientiæ & scientiæ diuinæ: Et quod ait. Et quod multiplex sit lex eius] Pro multiplex est כפלים kiphaim duplex. Et Hebraicè dicitur, duplex ad tushigia, ad correctionem, ad legem, ad ius. Atque Abraham explanat. Et videres, quòd duplo magis meritus esses hæc mala. Quasi duplex sis ad ius. Duplicandum tibi sit ius. Quanquam mihi placet sensus nostræ interpretationis. Nam & Rabi Moses explanat his verbis. Vtinam loqueretur Deus tecum, nuntiaretq; tibi arcana sapientiæ suæ: profecto tibi ostenderet, occultam sapientiam esse in factis suis: quia quicquid est in mundo, duplex est, partim manifestum, partim occultum: & in eo est sapientia occulta, & abscondita. Videlicet quòd prouidentia eius in rebus creatis, est bona, & palam: In mundo, recte & vtiliter cuncta gubernat, melioremq; norimus eius sapientiam, quàm vt possit nostra mens capere. Et quod dixit Qui multo minora exigaris ab eo.] Hebraicè sic præcisè. Et scias quod tollet tibi Deus de iniquitate tua. Estq; idem sensus. & quod additur. Forsitan vestigia Dei comprehendes.] Elegantius factum. Inuestigabis, Deũ C inuenies, si vsq; ad extremum, omnipotentem inuenies. Potest, & hæc esse lectio, An inuestigando, Deum inuenies? an vsq; ad extremum omnipotentem venies? Hæc enim sunt illa inscrutabilia arcana, quæ à te reperientur. Vultq; eum docere, quæ superuenissent, incommoda, habere posse aliquam rationem, sed occultam, & incognitam mortalibus. Quapropter moderandum esse linguam. Et per quantitatem corpoream, magnitudinem eius ostẽdit. Nihil est altius spacio inter cælum, & terram. Et nomen inferni, quod alias sonat fossam, omnino pro inferno est, loco scilicet profundissimo, in centro terræ. Centrum autem, est in tota sphera remotissimum à circunferentia. Vbi eo veneris, itur in aliam partem ad circunferentiam. Terræ quoq; latitudo, & vastitas maris proponitur, & ipsa maxima, ab Homero ob id, dicta εὐρεῖα lata, ingentia. Quodq; ait, Si subuerterit omnia,] Pro subuerterit est, יחליף iachaloph, transierit, vel transire fecerit: Exponitq; Abraham, plagas, flagella. Si super humanum genus, transire fecerit flagellum: Aut quod noster sensit, si transire cuncta fecerit idest subuerterit, coarctare quoq; exponunt, velut, qui claudit in carcerem. Si quempiam, inquit, quasi in carcerem flagellis & pœnis circunscripserit. Aut quod noster sensit, omni mundo euerso, vnam tantum rem superesse voluerit: Additur Hebraicè יקהיל vehiakeil, & congregauerit, quod exponitur ab eis. Si diuulsa, dissipata, in vnum locum reduxerit. Hæc omnia, ad maximam quandam, occultamq; nobis omnipotentiam, præcipue super rebus humanis proponuntur: Additq;, cum

considerare quid cuiq; debeatur: notam illi esse vanitatem, mendaciumq́; humanum. Eodemq́; reuoluitur sermo. Hæc enim non negat Iob, sed se purum, & innocentem tot malis affligi non debuisse queritur. Quodq; sequitur. Vir vanus in superbiam erigitur,] Hebraicè habet, vir inanis, corde dotabitur, fiet cordatus. Et pullus onagri, homo natus est. Quorum sensum talem vult esse Rabi Moses, Homo vanus est, & de corde eius egreditur iudicium peruersum, asinoq; est, cùm nascitur simillimus. Sic etiam Abraham putat innui, Deú esse perfectissimum, tantundem hominem imbecillum, imperitum, fermeq; asinum, educatione indigentem. Omninoq; falli mortales in iudicando: non considerantes, quid cuique debeatur. Ostenditurq;, hominem nasci sine corde, idest scientia, sapientia, postea dari ei rationem, Deum autem semper esse sui similem. Et pro ילבב ilabeb, quod noster dixit, in superbiam erigitur, Chaldæus dixit יתחכם ithchacham, fiet sapiens, accedet ei sensus, eo carens cùm nascitur. Eodem sensu Græci, nam Didymus, diuinæ cognitionis æternam stabilitatem, conferens cum imbecillitate humana νήχεσθαι, quod verbum est apud Septuaginta natare eos frustra dicit, non valentes omnem Dei, comprehendere sapientiam. Asinumq; syluestrem adhibens, declarat maximam hominis tarditatem in cóprehendédis iudiciis Dei, superuacaneo laborantis. Quodq; sequitur, Tu autem confirmasti,] Est conditio, Si confirmasti, stabilisti cor tuum, vt esses, videlicet in rebus tuis, stabilis sententiæ: Si coluisti, precibus, Si iustus fuisti, siquid lapsus, pedem retulisti. Nec ex miserorum opibus, ré tuam auxisti. Fieri non potest, quin faciem tuam attollas sine macula: in fronte sceleris vestigium non habens impressum, & sis stabilis. Hebraicè מוצק muzak, durus, fortis, inconcussus. Obliuiscerisq; præsentis miseriæ, præsentiú malorú, quæ perinde abibút, ex animo, atq; aquæ fluxæ. Et quod ait, Et quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam.] Hebraicè [illegible], & ex meridie consurget חלד cheled, vita, sæculum: Et Chaldæus proœposuit יומיך iomaik, dies tui. Hebræiq; interpretantur זמן עולם zeman olam, tempus, sæculum. Exponiturq; ab eis, & illucescet tibi vita, fulgentior meridie: Redibit vitę nitor, táquá ex meridie, tanquam in meridie illuminaberis, tenebris miseriarum excussis. Quocirca editio nostra obscurior. Nam sequitur תעופה כבוקר תהיה taupha, caboker thiheihe. Fulgebit, & sicut lucifer erit. Pro quo apud nos. Et cùm te consumptum putaueris, orieris, vt lucifer. Et quod noster dixit, Et defossus securus dormies.] Est וחפרת vechapharta, & fodies, siue vestigabis. Quod Hebræi in suo idiomate, quid sonet, bene norunt. Et quidquid inquit, scrutaberis, quocunq; animum applicueris, securè facies: felix vbiq;, & fortunatus quiesces: nil veritus: ab omnibus cultus, Refugium autem impiorum dixit, auxilium, laqueum autem animæ dolorem perturbationémq; iuxta Hebræos, quòd vbi plurimum fiderent, in eo maxime labentur. Fidebant diuitiis, audacia sua, quibus destituti cadent ferme irretiti. Hoc dictú est, quoniam Iob eandem bonorum, ac malorum esse conditionem asseruisset. Amici proponunt diuersos exitus, etiam si ad tempus mali floreant, rideant, gemant boni.

CAPVT XII.

QVOD ait, Ergo,] est Hebraicè affirmatiua particula, אמנם amnam. Profecto, certe, proferendaq; ἰρονικῶς. Vos videlicet soli sapientes estis, ad omnesq; amicos, est sermo, quod non cessarent contradicere, & super miseriis eius vt diximus philosophari. Ipse autem inculcat malis esse bene, bonis male, vbiq; probitatem, & innocentiam suam contestans. Et quod dixit, Vos estis soli homines,] Duo sunt sensus. Nam pro homines, est Hebraicè עם am, populus, vulgus, Potest dicere. Vos soli estis populus, vulgares estis, vobiscum morietur, vel mortua est sapientia. Propter stultitiam vestrá, mortua est in vobis sapientia, nusquá est. Certe video vos è media plebe, qui negatis ea, quæ sensui patét, oculisq; probátur: vt sensu cómuni carere videamini. Asseueratis autem ea, quæ nusquam sunt. Hunc sensum omnes Hebræi sequuntur, idest Moses, Auen Esra, Leui, Abraham. Est alius, vt dictum sit, ἰρονικῶς sicut. Ecce Adam factus est similis nobis, sciens bonum, & malum. Multaq; id genus. Quem sensum declarant sequentia. Et Rabi Moses, exponit. Vos estis populus, velut ille. Magni ipse agminis instar, præcipui in populo. Pro toto eo, etiam Chaldæus pro populo ponens חבריא chabraia, lecti, præcipui. Sit vterq; probabilis, Et quod dicit. Et hæc, quæ nostis, quis ignorat?] Hebraicè mutila oratio ואת מי אין כמו אלה veeth mien chemo elleh. Et quis non sicut hæc, vel hi? Abraham quidé exponit, respósiones videlicet. Et quod est, nósicut vestra arguméta. Quid rarum, ac singu-

A singularem habent vestræ rationes? Idem atque apud nos sensus. Et quod addit. Qui deridetur ab amico suo.] Difficilia quidem sunt hæc verba in Hebraico, sed sensus tamen est, quem noster transtulit, idq; exponitur ab Hebræis. Vt sit, Qui irridetur ab amico suo, ero, vel erit, vt sit aleph, pro iod, vt ait Moses inuocans Deum, & exaudiet eum. Irridetur iustus, integérque. Vt sit שחוק sechok, (quod videtur) participium, pro שחק sachuk, irrisus. Et quod sequitur, Lampas contempta apud cogitationes diuitum,] Hebraicè eo quidem modo. Sed hunc sensum agnoscunt Hebræi: Namq; Abraham ait. Ecce ego hoc tempore sum sicut lampas, vel fax, contempta, quæ reiicitur, pelliturque ab homine, quòd timeat, ne proxima comburat. Sic ego despicior, abiiciorq; vt lampas extincta. A me procul omnes aufugiunt. Tãquam a face stant procul. Hoc præcipue diuites, amici nostri delicati faciunt. Est alius sensus Auen Esræ, vt לפיד lapid, sint duæ partes, la, idest ad, pid, ruina, vt dicat. Ad ruinam, in ruinam contemnor. Propter ruinam despicior Amici contra me loquuntur audacissime, & velut inimici: qui me consolari potius debuissent, sceleratum me etiam, & hæc mala merentem appellant. Et quod addit, Parata ad tempus, statutum.] Potest esse totius periodi is sensus. Fax contempta, à diuite & beato, parata est tempore pedis. Hebraicè enim est רגל reghel, pedis vel pedi. Parata est diuiti sua ruina, Gressibus eius, sunt pedicæ paratę. Est (ait) miseris refugium apud Deum, Diuiti autem stat sua certa dies, qua pes eius irretiatur. Potest igitur, aut ad cõtemptum ipsius Iob pertinere, qui tanquam fax reiiciatur, paratus ad festum pedis, idest, vulgi iam fabula factus. Aut secundus ille sensus est verus. Prior videtur propior, vt reucitatur

B ad solitas querimonias, lætari, florere malos, pios vexari. Sequẽtia huc tendũt. Et quod ait. Et audacter prouocant Deum] Hebraicè est. Et fiducia est למרגיזי אל lemarghize el, prouocantibus, irritantibus Deum. Cætera clara sunt: quorum illatio est omnia quidem subiacere nutibus Dei, idq;, vel mutis pecudibus, iumentis, volucribus, piscibus esse notũ: neq; his tantum, sed etiã sensu carentibus. Cuncta item à Deo nata, conseruariq; ab eo ob æternam eius, incorruptibilemq; sapientiam: Necis, & vitæ, eum habere potestatem, quoniam ipse est omnis auctor vitæ: Vniuersa ab eo proficisci. Inducitq; ad hæc, perspicuam rationem, ita hoc sentiri scientia, & ratione, sicut sonus capitur aure, gustus palato, & faucibus. Probatur item ea ratione, quod omnium antiquorum ea sit sentẽtia, in quibus plurimum inesset sapientiæ, propter diuturna experimenta. Aut pertinent, & ad exemplum sapientię diuinæ, vt si sunt homines sapientes, quanto magis par sit illum omnium esse sapientissimum, qui sit æternus, & infinitas æui respondeat sapientiæ infinitæ. Eadem de fortitudine dicit, consilio, sapientia, intelligentia. Qui possit destruere ruinis æternis aliquam vrbem, montes, imò totum cælum ac terras: possit homines includere, ligaréque vinclis, nunquam dissoluendis: possit pluuias, fontes, flumina compescere, quę penitus arescant: possit diluuia inducere, terram vniuersam demersura. Omnis in eo vis, omnis inuentio. Quódq; ait, Ipse nouit, & decipientem, & eum, qui decipitur,] Hunc sensum cernunt, maxime Hebræi, quòd in potestate eius sit, vt homo in errorẽ inducatur, aut alij eũ decipiant. quod sæpe fit in consultationibus maximarum rerum. Et quod noster dixit. In stultum finem,] Est He-

C braicè שולל sholal, in prædam: adducit sapientes in prædam, qui se sua patientia, præuertere hostium consilia opinabantur, Rabi tamen Moses interpretatur iuxta nostra, dicens. In præda scientię. Et quod dicitur, in stuporem est, יהולל ieholel, infatuat: Iudices (inquit) infatuat, vt ita stulte consulte nt sicut se sapienter posse consulere putabant. Hisq; sapientiã eius constat omnem aliam antecedere. Et quod ait, Balteum regum dissoluit, pro balteo, est מוסר mussar, vinculum, quo subiecti sub regibus alligantur. Transfert inquit regna, efficitq;, vt qui sub alicuius tyrrannide vincti, pressiq; gemebant, dissoluta tyrannide, in libertatem vindicentur. Est verus etiam significatus huius vocis balteus, vt sit verus sensus Nicolai, balteo, virtutem militarem designari, quæ à regibus discedat: eritq; idem propemodum sensus. Quod vero transtulit funẽ, spectat ad capturam regum. Estq; pro fune אזור ezor ligamen, vinculum. Sacerdotes inglorios] sicut, & superius, pro inglorio, est שולל sholal, in prędam, aut mentis, aut hostium. Pro optimatibus sunt איתנים ethanim, fortes, nobiles. Pro veracibus sunt נאמנים neemanim, fideles, crediti. Commutat autem horum labium, iuxta Hebræos, aut sicut Hebraicè מסיר messir, alligat, efficit vt nihil loquantur, eloquẽtes reddit elingues, Sic senibus adimit prudentiã, quibus respublicæ creditæ essent: qui verissima, quæq; loqui, & augurari, prius credebantur. Pro doctrina est טעם taam, sensus, gustus, sapientia. Effundere autem despectionem, siue בוז buz, dedecus super principes,

est,efficere eos dedecorosos,ignominiæ plenos, idq; multis modis. Et quod addit. Et eos, D
qui oppressi fuerant,releuat.]Hebræi secus intelligunt, est enim Hebraicè ומזיח אפיקים רפה vmziacha Phikim rippa,Et robur fortium dissoluit.Exponunt enim meziach,fortitudinē. Proprie igitur innuit. Et robur fortium remittit,ralaxat.Illuminationis quoq; affert exēplum.Cui subest is sensus,quòd reuelat secreta, cæcaq; consilia, quæ tenebras profundas, vmbráq; mortis dicit.Sicq; eius est populos longe lateq; diffundere,rursum abolere,quod fit multis casibus,præcipue pestilentia.Immutare autem cor principum populi, est, quòd sæpe peruerse,volente Deo,consulunt. Et quod frustra, & per inuiam incedere dixit, est בתהו bethohu, per inania, per nihilum,vbi non sit exitus,cæcos consiliorū exitus,Id Græce dicitur ἀμηχανία vt sint tanquam cæci palpantes, ebrij.

CAPVT XIII.

SVPERIORA illata sunt à Iob, vt se eadem religione & pietate, atque eos imbutum esse ostenderet, vt in quo verbosam ostentationem facerent, in eo illum parem esse intelligerent: quoniam in hac ostentatione sapientiæ,eum oblique & recte sugillabant: vt hæc quoque calamitas oppresso,accederet,eos mendaces appellat,inuētoresq; falsarū rationū:eoq; ad Deū,quādo tā peruersi essent,vertitur.Superiusq; eos irriserat,nūc etiā vanos appellat,& mendaces. Ac primū quod noster dixit. Cultores peruersorū dogmatū, E
est in fōte רופאי אליל rophee elil,struētes vana,in vētū loquētes. Antecedēti simile.Et quod dixit,correctiones,]Nomen Hebraicū תוכחת tokacha,sonat correctionē & argumētationē, vt sit pro vtroq;.Quāquā Abrahā correctionē sētit,& increpationē Iob in amicos.Et quod ait,Nunquid Deus indiget vestro mendacio?]Est Hebraicè.nunquid Deo loquemini peruersa,& falsa?Esto(ait)apud me mentiamini,apudDeum erit ne mendacio locus?Sic etiam est,nunquid ei loquemini dolū,fraudem? Et quod dicitur Faciem eius accipitis,] Accipere sæpe honorare est, & venerari Hebræis:Facies quoq;,est præsentia.Vultis ne inquit honorare eum, hac vestra inani philosophia? an arbitramini hoc illi honori esse, quasi vos maiestatem eius defendatis, pro eo contra me stetis? Is est verus sensus. Nam & Abraham accipere faciem exponit לכבדו lekabedo, ad honorandum eum.Quare accipere faciem hic non est, vt sentit Nicolaus, quasi partem eius accipere, pro eo iudicare.Et quod additur. Aut placebit ei, quem celare nihil potest?] Est aliquanto secus.An placebit כי יחקור אתכם ki iachkor ethkem, vt quærat vos. Quorum sensus est: An Deo visum est quærere vos patronos suos,qui causam eius cōtra me defendatis?An placuit ei,vos defensores suos eligere,vt penè periclitanti opem feratis? Hæcq; irrisione, vt meriti erant illi. Deinde sequitur is sensus.Si mendaces estis apud me,an putatis posse fieri apud Deum, vt vestra cōtra me calumnia,sit efficax,& crimē quod falso impingitis,locum etiam apud eū habeat? Et quod additur.Quoniam in abscōdito faciem eius accipitis.]Similiter hoc loco,accipere est honorare,in abscondito autem dixit, hoc est in rebus arcanis, attribuendo ei arcanam sapientiam,occultum, rerum tegendarum modum. Sicut superius dixerat Eliphas, F
Etiam si,inquit Iob,eum honoretis dicendo sapientiā eius arcanā esse,reprehendet,& coarguet vos tanquam imperitos.Id exponit etiam Leui. Hunc sensum non attigit Nicolaus. Et in nostra tralatione non est,quoniam,sed אם im,si,vt dicat.Arguet vos,si in abscondito faciem eius honoratis. Abraham tamen abscondita interpretatur rationes falsas,incertas, vt sit sensus.Si eum argumentis falsis,alienisque honoratis, arguet vos.Et quod noster ait. Statim,vt se commouerit,]Hebraicè est שאתו seetho, idest altitudo eius, inquit nonne exterrebit vos?quāquam seat denotat etiam, quod noster transtulit,elationem, commotionem. EtSymmachus hunc locum μὴ οὐχὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ πτοήσει ἡμᾶς. Nonne commotio eius exterrebit vos?Et quod additur,Memoria vestra comparabitur cineri,]Duo sensus,vt spectet ad extremam iuternecionem,aut quod proponit Abraham, memoriam argumentādi,& respondendi dicit,quam luto,& cineri comparat.Quódq; sequitur,Ceruices vestræ.] Pro ceruicibus,est גבכם ghabekem superbia vestra,elatio vestra. Vestra(inquit(arrogantia, & superbia, cineri, & luto haud dissimilis, quia vos lutei, & terrigenæ. Et Sept. transtulerunt hāc vocem γαυρίαμα,superbiam,elationem.Et quod sequitur. Tacete à me,]Omittite(inquit)has aduersū me cōtumelias:Sinite me loqui. Nō prosūt vestra solamina.Et quod noster dixit.Quodcunque mihi mens suggesserit.] Est Hebraicè מה ma, aliquid, exiguū quid

A quid. Lamentationem quod laceret carnem, Hebræi recte dicunt. Quid ait peccaui, quid commerui, quod eo miseriarum, dolorúmque adductus sum, vt lacerem carnes dẽtibus? Hocq; dixit hypolicῶs.vt, & fluctu sidera lambit. Et cælum territat armis. Ponere autem animam in manu, est Hebraicus tropus, Abrahamq; ait. Ponere animam in manibus, ad minuẽdas plagas, ne eas sentiat. Videtur mihi dilaceratione designari. Manibus fit dilaniatio, sicut dentibus carnes lacerare se dixit, sic manibus animam dilaniare. Idq; hyperbolicè. Et quod sequitur. Etiam si occiderit, in ipso sperabo,] Hebraicè est negatio לא אייחל lo aiachel non sperabo. Videntur tamen omnes Hebræi interpretes legere, pro לא non sine aleph, לו ipsi. Idq; etiam ponit Chaldæus. Quare Aleph subducenda est. Ac dicit, tametsi vehementissimæ sunt plagæ, non deesse sibi spem: animæ dicunt Hebræi, quæ meliorem sortem nanciscatur. Quanquam vos immites, crudeles, ille tamen placidus erit. Et dabit his quoque finem. Ad vitam futuram, hanc spem referunt magistri, quod lacerato corpore, anima sit euolatura, præsertim nullo scelere admisso. Ad cõspectũ enim ei⁹ nõ veniet hypocrita,] Pro quo Hebraicè, vt superius חנף chaneph, sceleratus, impius. Et quod noster dixit, ænigma, in fonte אחוה achuà, Hebræiq; exponunt dictum, nuntium, propositum, fatum, enuntiationem, Sic & Sept. ἀπαγγελῶ γὰρ ἡμῶν ἀκουόντων. Annuntiabo, vobis audientibus: Isq; est verus significatus. Et pro, Si fuero iudicatus.] Est, ecce ערכתי arakti, præparaui, disposui iudicium. Ecce præparo cõtra vos rationes: & quod dixit, Iudicetur mecũ:] est clarius יריב iarib contendat, disceptet. Quis mecum disceptabit? Acceleret, veniet, B quia tacendo absumor. Querelas continere non possum. Duóque postulat, futurus cum Deo, in iudicio, vt ei det, quasi cautionem, vt cùm in conspectum principis alicuius venimus, longe manum suam ab eo faciat, refertur ad prȩsentes clades, eásque postulat deferbescere, vt releuatus, audacius loquatur. Timor autem, pertinet ad præsentiam, qua sæpe numen diuinum visum attonitos, exaniméśque reddidit, vt etiam obmutescerent. Ob quas causas Iob loqui cum Deo non posset. Tum rogat Deum, exigítque numerum suorum delictorum, vt à quibus se sciret intactum, vt iniustè sibi plagas inditas ostendat. Et vt turbidos, agitat mẽs, oratione in diuersadi scursante, sic diuersa effundit. Cur se Deus abscondet, cur hoc iudicium non fiat, vbi exquisite de causa tota agatur, præsente iudice Deo. Aut cur de acerbitate non remittat. Sunt grauissima, ingentis doloris indicia. An ait, Fas est tam fortem, tam potentem, contra adeo nihili, & nauci ostentare potentiam? Et scribis, idest destinas, definis, decernis, vt exponunt Hebræi, quotidie dolores, & amaritudines maiores in me. Et ne parum sit, me peccata senectutis expiare, etiam reuocas ad tormenta, quæ in iuuentute gessi. Obseruasq; omnem incessum meum, ne vel in dextram, vel sinistram abeam, quasi ad scopulos aliquos, insulas relegatus, adeo tamen corruptibilis, fragilis.

CAPVT XIIII.

C EASDEM humanas miserandas conditiones, memorat. Et tamen inquit nosti hominem, quem mulier peperit, breuissimæ vitæ esse, omnibus incommodis in vita patere. Et quas dixit miserias, Hebraicè רגז roghez, indignatione, querela, perpetua in lamentatione, in perpetuo luctu, vita est inquit. Et quod ait, Sicut flos egreditur,] corpus eius (ait) est, vt flos, vt rosa, vt folium, nascens citoq; marcescens, & delabens. Homerus etiam vetustissimus Theologus, hac comparatione vsus est, οἵη περ φύλλων γενεὴ, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν. Atq; etiã hos tãtopere viles, aspernãdos, aspicis tamen: oculosq; ad eos intẽdis. Hocq; in vniuersũ profert. In particulari. autẽ ad se: Et adducere eũ tecũ in iudiciũ.] Hebraice, Et me adduces in iudiciũ tecũ. Iudiciũ autẽ, cõdẽnationem, vulneraq; illa sua, quæ gerebat, appellat. Quod autem sequitur, Quis potest facere mundũ, de immũdo cõceptũ semine?] Hebraicè. Quis dabit mũdũ ex polluto? nõ vnus. Idẽ, atq; in nostris, sensus. Quis erit, qui mũdũ reddat eũ, qui est immũdus? Ne vnus quidem. Nemo mortaliũ hoc faciet. Aut ne vnus quidẽ, mũdus est. Itaq; cũ ab origine causas peccandi nobiscũ afferamus, cur nõ hoc cõsideras, seuerissime iudex? Nõne vides nos ita esse cõpactos, vt propensiores ad vitiũ, quã virtutem simus? Sep. hunc locũ sic verterũt τίς γὰρ καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, ἀλλ' οὐδείς, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Quis est mundus à sordibus? at nemo, ne si vna quidem die vita eius sit super terra. Dico Iob non ita fuisse locutum, sed vt apud nos, tantum. Quodq; sequitur. Breues hominis dies sunt,] Hebraicè חרוצים charuzim, præcisi, definiti. Intra certam metam præscripti, estq; conditio, si præcisi, præscripti sunt dies

eius, recedas ergo ab eo, vt in eo, quod superest vitæ spacio acquiescat. Interpone requiē: D
remitte flagellum. Aut donec requiescat,] Hebraicè ויחדל veiechdàl viuat, transigat sęculum. Quodq; ait, Donec optata veniat,] Hebraicè secus עד ירצה ad irtzeh, donec velit, idest, vt etiam Hebræi concordant, donec senescat, vitaq; satiatus obeat, senectute bona, tranquilla, dulci: expleat vitæ cursum. Tunc dies eius, est sicut mercenarij, quòd vsque ad vesperam procedit opus: Ad calcem dici, ad certam metam. Hæc de se, vt etiam Græci exponunt, Iob dicebat. Nicolaus quædam aliena ingerit. Exemplum quoque arboris ostendit, dum vita supersit, posse aliquam requiem, & felicitatem repullulare. Et quod noster dixit, In puluere,] Hebraicè עפר aphar, nunc significat limum, terram humidam, vbi radices arborum diffunduntur, hærentes altum. Quodq; ait, Donec atteratur cælum.] Hæc, vt dixi, iuxta communem sensum dixit: Nam resurrectio est arcanum, oraculumq; diuinū alias declarandum. Ac quod noster dixit. Donec atteratur,] Hebraicè est. Donec nō sit cælum: De attritione, nullum verbum, licet eleganter id attritionem dixerit. Omnium enim rerum attritio, est corruptio, corrumpuntur, quia paulatim atteruntur. Quod si in cælo quoq; aliquid sensim diminueretur, perinde atque cætera mortalia, corrumperetur, irétque ad nihilum. Quod autem optat apud inferos abscondi, in loco videlicet remotissimo totiusq; orbis terrarum, angulo abditissimo, idq; hyperbolicōs, vt quam longissime à furore eius discedat. Et ab humanis ducitur exemplum, licet apud Deum nihil occultum sit, etiam inferorum latibula. Dauid testis. Si descendero in infernum, ades. Vtinam ergo inquit Quando corruptibilis sum, discederem aliquem in occultum locum, vbi te mei pœnitus oblito, deferberent dolores, modo statueretur tempus, ne perpetua esset obliuio. E
Hócque loco obseruant Hebræi, fieri posse, vt resurrectionem mortuorum innuerit. Cū dicat. Et constituas mihi tempus, in quo recorderis mei.] Ac dicens. Putas ne rursum viuet homo mortuus?] Suapte, scilicet vi, quod fieri nō potest, vt maior vis omnino sit necessaria. Militare autem se dixit, vt superius: vitam hominis super terra, militiam esse. Immutationem vero vocat mortem, transitum. Nam vox חליפה chaliphà, quam noster immutationē dixit, sonat etiam transitum. Cæteri tamen apud Græcos interpretes, Aquilas scilicet, & Theodotio ἄλλαγμα mutationem transtulerunt. Et Symmachus videtur resurrectionem spectasse vertens, donec veniat ἡ ἁγία φύσις μου. Sancta natiuitas mea. Quod Olympiodorus exponēs προσδοκῶ τὴν παλιγγενεσίαν, καὶ ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀλλαγὴν καὶ ἀλλοίωσιν, ὅτι σὺ μὲν τέλλῃς τοῖς νεκροῖς ἀναστῆναι, ἐγὼ δὲ ὑπακούσομαι. Expecto (inquit) regenerationem, & in meliorem statum, mutationem, & conuersionem. Cùm tu quidem iusseris mortuos resurgere, ego vero obsequar tibi. Tres autem sensus dat Abraham de immutatione vt innueret mortem, vt mutationem fatalem, siderúmque ad melius: vt resurrectionem mortuorum. Ex quibus prior, & posterior veriores, posterior à pluribus asseueratur. Similiter vocationem, & responsionem Græci putant, cùm vocati mortui ad resurgendum, extemplo parebunt. Potest esse oratio, & deprecatio, vt postulet. Voca me domine, fac me ad te acciri, ostēde te mihi, & ipse præsto adero. Rabi vero Moses putat ad mortem referri, vt postulet vocari à Deo ad diem fatalem, se vltro venturum. Et quod noster dixit, Porriges dexteram.] Est תכסף tiksoph, desiderabis. Desideres (inquit) capiat te desiderium operis tui, opificij diuini tui Hoc ostēdit superius fuisse deprecationē. Gressuúq; dinumeratio, designat peruigilē, suorū factorū acerrimáq; obseruatricē Nemesim, ineuitabilēq; Adrastiā. quapropter, Hebraicè pro, Sed parce peccatis meis] Est, nō obserues peccata mea. Quod signata in sacculo delicta sua dicit, est pro sacculo, licet etiam Septuaginta verterint βαλαντίον Hebraicè צרור zeror, quod & si sacculum, vel fascem designat, est alius item significatus. Nam lapilli, & calculi dicuntur zeror. Itaque signata dicit: delicta sua calculis, exacte dinumerata, obseruata. Omnia in numerato esse apud Deum. Eadem tamen erit sententia, si in sacculo signata ea dicat, prius numerata, dein sigillo clausa sub certo numero. Quodq; ait. Sed curasti iniquitatē meam.] per futurū proferendū, vt Hebraicè ותטפל על עוני vatitpòl al auoni. Compones super iniquitate mea. Estq; contrarius sensus, atque in nostris. Non enim dicit, curata sua peccata, sed multiplicata, aucta, extructa, Abraham, titptol explanat תחבר תוסיף techaber, toseph, associabis, addes. Sic etiam Rabi Leui. Quodq; additur Mons cadit] Hebraice est aduersatiua particula ואולם veulam. Atque, verùtamē. Sensus est, omnium esse consūmationem, omnia, vel durissima, & adamantina, frangi, mollescere. Sicq; peccata mea aliquem finem habere debent, aliquando deleri, & obliterari. Est alia illatio, & sensus. Omnia intereunt, omnia orta occidūt, & aucta senescūt. Simi-

A militer homines. Quodq; ait, Roborasti eum paululum.] Est quod etiam Hebræis placet. Plagas in eum vehementes importasti: fecisti eum fortem ad vulnera. Potest verbum Hebraicum תתקפהו tithkephehu, corroborasti te in eum. Id quod sequitur, Rabi Moses & Auen Esra. Aduersus eum inualuisti, fortem te in eum demonstrasti. Cui similem quendam sensum etiam Septuaginta posuerunt ὤσας αὐτὸν εἰς τέλος, impulisti eum in æternum. Sicq; rursum deplorat (vt aiunt Græci) coram Deo humanæ vitæ breuitatem, humanamq; imbecillitatem. Dolorem autem carnis, & animæ referunt Hebræi ad conditionem moriendi. Licet inquit moriturus homo, & abiturus ex hac vita, nihilominus tamen, quicquid viuit, est miserrimus, animo, & corpore semper ingemiscens.

CAPVT XV.

ARGVIT Eliphas Iob loquacitatis, inconstantiæ, etiam improbitatis, & impotentię. Et quod sibi sapientiam, iudiciumq; arrogaret: ostenditq; multis collectis exemplis, mirandam Dei sapientiã. Quod igitur ait, Nũquid sapiens respondebit quasi in ventum loquens, & implebit ardore stomachum suum?] Hebraicum, quod Hieronymus interpretis officium secutus, solet ordine verborum, locutionibusq; Hebraicis mutatis, clarius efficere, habet ad verbum. Nunquid sapiens respondebit scientiam venti & implebit vento, vel Euro ventrem suum? Tota igitur periodus clara reddita est à nostro, & nostra cum
B Hebraicis quadrant, eo excepto, quòd ardorem dixit noster, pro quo Hebraicè קדים kadim, nomen venti Orientalis. Dicitur Kadim à kedem Oriente: Hebræi quoq; interpretes eam vocem interpretantur רוח קדים ruach kadim, ventum qui dicitur kadim. Et Chaldæus interpres, huic nomini addidit ventum, transferens ventum kadim. Igitur iteratur, Hebraicè ventus, secundo loco, quod sæpe fit. Itaq; Nicolaus, qui ardorem, pro iracundia, putet accipiendum, Hebraicum non consuluit. Fuit causa, cur noster nomen venti, transtulerit ardorem, quòd ventus is calidus sit & sæpe pro vento vrente positum inuenies. Igitur non ardore, sed vento dicendum est. Longe tamen nostra noua Hieronymi, quàm antiqua Septuaginta interpretatio, hic est clarior πότερον σοφὸς ἀπόκρισιν δώσει συνέσεως πνεῦμα, καὶ ἐνέπλησε πόνον γαστρὸς: Vtrum ne sapiens, responsionem dabit intelligentiæ, ventum, & implebit laborem ventris? Sensus igitur est clarus. non conuenire homini sapienti, qualis esset, aut se esse putaret Iob, ventosa, plena vanitatis, & leuitatis. Huiusmodi apud nostros responsiones, & irrisiones.

An tibi Mauors,
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?

Damnatur tum iactantia, & loquacitas, tum arrogantia, aduersus numen Dei: deinde quòd pueriliter queratur, & contra quàm deceat sapientem, diuinam in dubium vocet sapientiã. An (inquit Rabi Leui) fas est sapientem argumentationibus falsis agere, quæ iure dicũtur,
C verba ventosa, inania? Num est in more sapientibus agere rationibus, quæ nihil ad veritatem illustrandam valeant? Ecce dum hac ratione vteris, fieri non potest, quin in maximum scelus adducaris. Scientiam igitur venti, aut ventosam, inanemq; senties, aut falsam: quod sequitur Leui. Quod ergo sequitur apud Hieronymum. Arguis verbis eum, qui non est æqualis tibi, & loqueris quod non expedit.] Hebraicum ad verbum hoc modo. Arguere verbo quod non proderit, & sermonibus, in quibus non est vtilitas, Hierony. igitur dicens, Eum, qui non est æqualis tibi, videtur verbum Hebraicum יסכון iscon quod hoc loco est deduxisse à sake, æqualis: indeq; putauit formari iscon, æqualis erit. Hebræi tamẽ aliud significatum sequuntur exponentes יסכון iscõ per aliud notius יועיל ioil, proderit, vt dicat. An arguet, vel disceptabit sapiens verbis inutilibus, dicens videlicet ea, quæ prouocent diuinam nemesim: aut ea, quæ nullam rationem, & causam habeant, quo referantur, è quibus nulla futura sit vtilitas? Verbum igitur iscon, designare hoc, quod Hebræi ex aliis locis demõstrãt, id est proderit, vtile erit, ex eo possit intelligi, quod sicut in psalmis, sic apud Iob fit reiteratio. bisq; dicitur idem eadem sentẽtia verbis diuersis. Secũdo autẽ loco est verbum quod sonat vtile: igitur & primum. Sicut in antecedente versiculo. Primum dixit ventum: secundo kadim, ventum Orientalem. Nunc ergo primum iscon quid sonet, Disce: ex secundo יועיל ioil, quod perspicue sonat vtile erit, expedit. Sept. quoq; interpretes vidẽtur eũ significatũ secuti, qui proponitur ab Hebræis ἐλέγχων ἐν ῥήμασιν οἷς οὐ δεῖ, arguẽs ver-

A aut formaretur terra, & orbis. Ostendit vates creatorem, ante res creatas fuisse. Tale quid rogat Eliphas, an se esse Iob persuaderet, quòd adeo superbe loqueretur. Simile quod subiicit. Nunquid consilium Dei àudisti, & inferior te erit eius sapientia?]Secunda hęc pars Hebraicè est:& minuisti ad te sapientiam:vel diminuta est ad te sapientia?Sensus autem est,vt addat hoc simile superiori,sicut eum rogauit,an ante creationem mundi extitisset,sic nunc,an cum Deo versaretur:quod sapientia de se prædicat apud Salomonem. Cum eo eram cuncta componens. Sic nunc rogat Eliphas:an cum Deo fuisti, & arcana eius vidisti?vidisti quę faciebat antequam mundum formasset,propiúsque cum eo aderas, consiliorum,curarumque eius particeps?Deinde sapientia tota tecum permansit:ad te digressa est tota,cæteri insipientes nati sunt:diminuta,detractáque est cæteris, quia tota tua fuit. Is est igitur verior sensus, pro eo quod noster dixit: Et inferior te erit eius sapientia. Nam de sapientia Dei nihil est in contextu,sed sapientia ponitur absolute: Quem sensum Hebræi sequuntur,quibus ego assentior. Rabi quoque Leui ait. An audisti secreta Dei, & reuelata sunt tibi soli,adeo,vt deposita sit,& conuersa ad te sapientia, & erit tibi soli, non cæteris?Nam neque tanta hyperbole vsus esset, vt inferiorem sapientiam Dei diceret,nec quadrat quod admissus ad arcana Dei, fiat eo sapientior. Refertur ergo ad alios, non sapientiam Dei.Et pro consilio,Hebraicè סוד sod,secretum, mysterium,arcanum. Quod & consilium designat.Quódque sequitur refellit, istud ipsum quod ironicè interrogauerat. Quid nosti, quod ignoremus,quid intelligis, quod nesciamus?]Quod durius & scabrose, B Hebraice.Quid sciuisti,& non sciemus,intelliges,& non nobiscum?id est clarius à nostro, & ad morem loquendi nostrum redditum: estq; manifesta sententia. Omnia(inquit) ista perspecta sunt nobis.Quod si tibi propter caniciem arroges,ecce non desunt nobis senes, etiam te,& tua prosapia vetustiores.Est autem Hebraicè periodus hæc.Etiam senex,etiam antiquus in nobis grandior patre tuo diebus. Quod melius & clarius, & ad nostram linguam accommodatius factum est à nostro,manente eadem sententia, scilicet. Et senes, & antiqui sunt nobis, multo vetustiores quàm patres tui.Sunt, qui senes, cæteros amicos eius,eo seniores sentiant,vt Chaldæus.Infertur autem.Nunquid grande est, vt consoletur te Deus? sed verba tua praua hoc prohibent. Hebraicè sic. An parum à te consolationes Dei,& verbum absconditum tecum,Sciendum est,vocem אל El,quam Hierony.ac cæteri, Deum interpretantur.Rabi Leui,accipere,vt sit apocope,pro אלו ellu,isti,vt dicat. An parum consolationes istorum tibi videntur?Spreuisti eas tanquam parum efficaces. Amicos medicos inanes appellasti:vt vndequaque reprehendat Eliphas ipsum Iob, tanquam superbum,aliorúmque contemnentem.Et verbum arcanum, quod dixerunt de prouidentia diuina,tecum est quippe,quos vocaris,compositores mendacij. Te solum autem putas sapientem,tu solus es mysteriorum omnium gnarus. Alius est sensus, vt El, sit nomen Dei, sicut Chaldæus sentit vertens,El, Eloha,vt dicat. An parum à te consolationes Dei, absunt? An putas abesse clementem dominum qui te consoletur. An modicum abest dominus? Vel sic, An defuerunt tibi consolationes diuinæ, & res in abscondito C tibi est? Tu nosti eam, tu probe didicisti, quæ tua felicitas, desupérque demissa, opulentia esset. An exigua tibi videntur,quæ tibi attulit Deus? dissimulas Dei beneficentiam, & taces? non recordaris opulentiæ, & beatitatis tuæ? Is sensus. Nam quod noster vertit vocem Hebraicam לאט laat,praua, Hebræi suæ linguæ periti docent, & exempla ex scriptura demonstrant,designare velare, abscondere. Sed neque in Hebraico est, prohibent,nisi laat,credidit esse,& legit לעט leat,parum. Quasi dicat. Et verbum parumper à te.Quod ipse dixit prohibent.Sed cùm Iob sit obscurissimus,si qua verborum aut sentētiarum dubietas occurrit,melioribus,& clarioribus, debemus esse contenti. Nam, &apud Septuaginta prorsus est diuersa sententia ὀλίγα ὧν ἡμάρτηκας μεμαςίγωσαι, μεγάλως ὑπερβαλλόντως λελάληκας. Parum,ob quæ peccasti,flagellatus es vehementer, superbe locutus es. Hoc autē transtulerūt illi quia vocem Hebraicam תנחומות tanchumoth,putarunt sonare flagellationē cōpūctionē,vt sonat interdum.Sed melius,& clarius videtur, quodposteriore loco diximus,non fuisse exiguas cōsolationes Dei prouidentiam, ac beneficia erga illum. Ideo subdit. Quid eleuat cor tuum,& quasi magna cogitás,attonitos habes oculos?]Quod Hebraicèad verbū.Quid eleuat te cor tuū,& quid innuunt oculi tui? Quorū est sensus, ad ea, quæ antecedunt respōdens,Cùm sit prouidentia,cùm ea tibi affatim acta suggesserit,largásq; aperuerit manus,quid te nūc ad blasphemandum incitat cor tuū?Annuúntque oculi ad maledicta:assentiuntur blasphemiis:designant contra Deū aliquid?Non solum os, sed

itē oculi sunt petulantes. Hunc etiam sensum reddidit Leui. Quomodo rapuit te cor tuū D
& quomodo annuunt oculi tui,ad mouēdum contra Deum Spiritum tuum,& ex ore tuo
verba, contra eum protulisti? Subiicit, Quid tumet cor tuum, vt proferas contra Deum
huiusmodi sermones?] Et quoniam Iob arrogauerat sibi probitatem, innocentiam, qua
fretus, Deum in ius vocabat, totáque eius querela in eo versatur,quod dolet sibi non me-
renti mala Deum importasse, refellit hanc eius persuasionem Eliphas, ostendens non esse
hominem qui non peccet: eóque stulte agere eum,qui iustitiam suam iactet apud Deum
dicitque,Quid est homo vt immaculatus sit, & vt iustus appareat,natus de muliere?Quid
(inquit)in homine est, cur se putet innocentem, cùm potius in contrarium,testentur om-
nia, eum semper esse peccantem? Quomodo inquit Rabi Leui.Putabis te innocentem,&
iustum, vt nefas sit, te suppliciis affici?Proponitque Eliphas ex omnibus purissimis rebus
exemplum, quæ tamen non careant labe in conspectu Dei.Ecce inter sanctos eius nemo
immutabilis, & cæli non sunt mundi in conspectu eius.]Quod Hebraicè sic dicitur.Ecce
in sanctis suis non credet, & cæli non sunt puri, vel mundi in oculis eius.Sanctos, Hebræi
cum nostris,angelos interpretātur. Et Chaldæus,quod secūdo loco,cæli sunt nomine græ-
co,ponit ipsos Angelos,continens pro contento, cælum pro Angelis,quibus figuris vtūtur
scriptores. Duæq; possunt esse sententiæ:vel cælos appellat ipsos Angelos,quia sint in cę-
lo:aut quia corpora ipsa,orbésque cęlestes regāt,& circumuertant.Prior Theologię magis
conformis. Nam & Chaldæus,quod Hebraicè dicitur.Et cæli non sunt mundi,]interpre-
tatur.Et Angeli in excelso, non sunt mundi,vt cælum, quod Angelis attribuitur,tanquam E
habitaculum,non tanquam quod moueant,sit attributū. Potest, & de ipsius corporis cæ-
lestis claritate esse sermo,quæ prę claritate diuina,sit tenebrę.At quod noster pro Hebrai-
co, non credet,dixit,immutabilis,est fermè idem,explicatius aliquanto. Deus non credet
eis, non confidet,tanquam immutabilibus:non, credet eos immutabiles: non fidet. Cre-
dimus enim,& fidimus his,quæ non mutantur.Fides enim est de re inconcussa: & fidi di-
cuntur,quibus stat incōcussa mens.Est igitur idem sensus. Cæterum vt superius admonui-
mus,sciamus cōparationē hic esse nō proprietatē.Vt enim cælū est clarissimū & purissimū,
collatū tamen cum claritate,puritatéque diuina,tenebrosum erit. Sic Angeli nō sunt qui-
dem suapte natura immutabiles,quoniam sunt diuini, collati tamē cum maiestate diuina,
& sanctitate,nihil sunt.Tanto igitur magis homo corruptibilis,& cōtemptibilis, qui bibit
iniquitatē sicut aquam,quia videlicet eam amplectitur,exosculatur,redundat ea,haurit,ea
plenus est.Nihil agit fermè,quod non peccet:scatet inanibus semper cogitationibus ani-
mus.Ideo philosophatur accepta hac occasione Eliphas de prouidentia diuina cōtra ma-
los,de pœnarum generibus multa differit. Ac postulat auditorem attentum. Deinde ait,
quæ dicit antiquorum Philosophorum sententiis comprobari, adhibens,suorum oculorū
testimonium.Quod enim dicit.Et non absconderunt patres suos.[Est Hebraicè. Non ab-
scondunt à patribus suis.Designátque:non absconderunt,quæ à patribus suis audierunt.Id
exponit Leui,& Chaldæus inquit.Non absconderunt,quę à patribus suis didicerunt.Sem-
per,& Plato,& Aristoteles cū quid diuinum dicturi sunt,aut de Deo, aut de prouidentia, F
aiunt παλαιὸς λόγος.antiqua fama est.Et Hebræi,Dixerunt maiores nostri.Et Pythagorei αὐ-
τὸς ἔφα.Sic ferunt maiores nostri,à quibus nos substantiam accepimus: eóque & religionē,
& veritatem:quos posterioribus sapientiores fuisse,quia propius ad Deum, principiáque
generis humani accederent,par est.Et Aristoteles,senioribus maxime, propter multarum
rerum experimenta esse credendum. Ferunt inquam Philosophi,id ex successione doctri-
næ vsque ad Deum, accipientes,nō esse diu felices impios.Sapientibus autem solis datam
esse terrá,& quod non transibit alienus per eá.Duos habet sensus,aut quod à Deo,solis illis
creatus est mundus,ná de bonis solis benemereri voluit Deus:& propter iustos,sustinet,&
patitur iniustos:aut refertur ad homines, quibus communis consensus tradiderit terram,
idest respublicas regendas. Facti sunt propter singularem sapientiam excellentiámque,
domini rerū.Nam & Marcus cū multis aliis magnis,viris putat,eum qui dispersos in mon-
tibus homines congregauit,sapientissimum fuisse.His igitur data solis, terra. Quanquam
Nicolaus putat terram,terrena bona,quæ data sint illis. Mihi superiora magis probantur,
Alienus autem non transibit per eos,]Hebraicè,in medio eorum.Communi(ait)consensu,
nemine sese alterius sententiæ homine opponente,id decreuerunt:Aut data est eis digni-
tas omnis,nemine abripiente,nemine de gradu eos deiiciente, vt referatur, aut ad ipsam
eorum sapientiam,quam alienus,idest contraria sentiens,non possit labefactare: aut ad di-
gnitatem

A gnitaté, quá nemo prærípiat. Ná alienus, Hebræis ſonat hoſtem, inimicũ. Septuaginta hũc locũ vertẽrũt καὶ οὐκ ἐπῆλθεν ἀλλογενὴς ἐπ' αὐτούς. Et nõ ſuperuenit in eos, alterius generis. Nõ rapuit alienus terrá, è manibus eorũ. Quod (vt dixi) referes, ad illos duos ſuperius ſẽſus. Infert, quę ſapiẽtes, & maiores dixerũt. Cũctis diebus ſuis impius ſuperbit, & numerus annorũ incertus eſt tyrannidis eius] Hebraicè ad verbũ. Cũctis diebus, impius ipſe parturit, aut dolet, & numerus annorum abſconditus eſt forti. In eo igitur paulum variat Hieronymus, quòd vertit, ſuperbire, quod Hebraicè eſt מתחולל mithcholel, ideſt dolet, vt parturiens. Idẽ enim Hebræis, atque Græcis verbum pariendi, ac dolendi ὠδίνειν. parere, & dolere, ſic Hebraicè חלל Chalal. Senſus igitur eſt hoc loco, quem etiam Hebræi proponunt, quale ſæpenumero ſublimis Orator, refert in ſuis orationibus, de tormentis conſcientiæ. Alia ſunt, alia inquam, ò perditiſſimi homines, & amentiſſimi, multo miſeriora. Nam, quo maior vis eſt animi, quàm corporis, hoc ſunt grauiora ea, quæ concipiuntur animo, quàm illa, quæ corpore. Miſerior igitur qui ſuſcipit in ſe ſcelus quàm is qui alterius facinus ſubire cogitur. Hæc ille de cruciatu. Vidéſque eum, eodem verbo vſum, atque Hebraicum, concipiuntur animo, ſic Hebraicè mithcholel, parturit, concipit, & parit. Sæpe, & noſtri Theologi, præcipue Chryſoſtomus, de tormentis eius, quod ipſi appellant τὸ συνειδὸς, conſcientiam, loquuntur. Hunc igitur aſſiduum animi impij innuit cruciatum. Nam Rabi Leui. Vidi (inquit) oculis meis, quòd impius, & ſi proſpere cedunt ei res, cruciatur tamen omni tempore, videlicet, quòd inuadunt eum tormenta animi, timentem ſemper ſupplicia. Secundo loco, vbi noſter dixit, tyrannidis eius, pro eo eſt

B nomen ipſum עריץ ariz, quod fortem ſonat. Et Chaldæus tranſtulit תקיפא takipha, & Sep. δυνάστην. potentẽ. Hunc fortem, etiam Hebræi interpretantur impium, ſic appellatum, quia faciat alios tremiſcere. Nam verbum ערץ eſt terrefacere. Iure igitur eum Hier. vocauit tyrannum, vitámque eius tyrannidem. Deſcribitúrque hoc loco, quaſi Dionyſius quidam, aut Phalaris. Scis enim Dionyſium, quibus ad omne tempus, cruciatibus torqueretur. His incerta eſt vita, ſonat vox formidabilis in aures eorum, ſemper pauent futura mala, præcipue poſt mortem: nec ſciunt quandiu viuendum eis eſt: impendere calamitatem, (norunt enim ſua flagitia, ſciúntque ſe ad pœnas vocari) ſemper ſuſpicantur. Ideo exaggerans. Sẽper (inquit) ſonitus terroris in auribus: & cùm pax ſit, ille ſemper inſidias ſuſpicatur.] Quod Hebraicè ad verbum. In pace vaſtator, veniet ei. Hier. retulit ad ſuſpicionem, ac formidinem. Hebraicum ad ipſam rem, euentúmque rei. Sícque exponunt etiam Hebræi, vt Rabi Leui. Et ecce cùm in quiete eſſet, ſuperuenit ei calamitas, & preſſura, adeo, vt non putet ſe à tenebris & calamitate illa redire poſſe. Additque Eliphas, vt deſperationem etiam oſtendat. Non credit, quòd reuerti poſſit à tenebris ad lucem, circumſpectás vndique gladium.] Tenebras illas repentinas, in quas cadit animus malis circumuentus, ſicut lux gaudium eſt, & alacritas. Vides hic gladium illum Dionyſij tyranni, tyrannorúmque in Tragœdiis celebratos cruciatus. Deſcribítque omnia pœnarum eius genera Eliphas, Cùm ſe mouerit ad quærendum panem, nouit quòd paratus ſit in manu eius, tenebrarũ dies.] Hebraicè res

C certa deſignatur נדד noded, ideſt, mouetur, vagatur. Deſcribit enim iam præſentem eius penuriam, nuditatem, egeſtatem, ſicut Dionyſius de tyrannide deiectus, dicitur mendicaſſe, ludúmque litterarium in Gręcia aperuiſſe. Adeo inquit miſer eſt, qui prius fortis, & formidabilis, vt mendicet panem. Quem mendicans, ſemper timet mortem, & ſe fame periturũ ſuſpicatur. Suſpicatur alia miſeriora, quæ tenebrarũ nomine deſignãtur. Terrebit eũ tribulatio, & anguſtia vallabit eum, ſicut regem, qui paratur ad prælium.] Quod noſter dixit regem per caſum accuſandi, potius eſt caſus nominandi. Sicut Rex (inquit) terrebit anguſtia, tanquam regina horribilis, tanquam Alecto, aut Tiſiphone. Ac quod noſter dixit prælium eſt כידור kidor, propriéque deſignat orbem militarem, acies inſtructas, circunſtantes. Sic (in quit) tribulationes facta quaſi corona circumſtabunt eum. Quanquam Rabi Leui. Putat deſignari eo, homines damnatos, ad orbem, quibus ligant caput inter genua, manus item, & pedes, vt efficiant orbem, vt non poſſint exire ex orbe, vel anulo. Addit autem cauſam Eliphas cur tyranno futurum ſit hoc malum. Tendit enim aduerſus Deum, manum ſuam, & contra omnipotentem roboratus eſt.] Deſignatur eo immanitas, prodigioſa, giganteáque ſuperbia. Quod & Poëtæ, de ſimilibus impiis loquuntur.

Hic, & Aloidas geminos immania vidi
Corpora, qui manibus, magnum reſcindere cælum,
Aggreſſi, ſuperíſque Iouem detrudere regnis.

Sic,& isti tyranni,& fortes mouerunt manus suas contra cælum, contra Deum, voluerunt D
eum è superis regnis detrudere,se fortiores arbitrati. Describit ἀντιθέους θεομάχους,gigantésque illos impios. Sic per tralationem, & ipse dicit Eliphas. Cucurrit aduersus eum erecto collo, & pingui ceruice armatus est.]Quod duobus modis potest intelligi : aut quòd ipse peccator erexerit contra Deum ceruicem suam, vt referat eandem sententiam, atque superius, Aut de ipso Deo loquitur, qui impetum faciet in eũ, & per collum ceruicésque tumentes,eũ corripiet,vt superbum, sternétque. Vterque sensus elici potest ab Hebraico, quod ad hunc præcise modum habet.Curret ad eum,in collũ,in dẽsitate,superbia scutorũ. Sentit ergo Hebraicum,in primo sensu. Primo(inquit)inuadet collũ,deinde inuadet vbi clypeus defendit,vbi robustius est scutum:vbi dẽlatur magis propugnaculum. Nam quod scutum reddidimus,idest מגן maghen,designat omnem protectionem. Vbi(ait)magis protegitur:in loricam,in thoracem inuadet.Rabi Leui simile,vbi corpora scutorum eius, magis densa,& fortia sunt.Alius est sensus,vt dicat,peccator curret aduersus eum,in collo,idest cum collo,& ceruice,& cum scuto,tanquam præliaturus cum Deo. Is magis quadrat. Quod sequens periodus declarat.Operuit faciem eius crassitudo,& de lateribus eius aruina dependet.]Licet Hebraicè sit,hoc postremum.Et fecit aruinam, siue pinguedinem super lumbis.Aruinam dixit,quod Hebraicè פימה pimach,pinguedo,crassities, hinc Latinè opimum.Sanctes vertit lumbricos.Idem sensus.Hæc igitur testantur superiora quoque de peccatore esse intelligenda.qui currat aduersum Deum ceruicémque attollat,vt dixerunt Septuaginta ἐπ' αὐχένα.Nunc ait opima viscera,vbertatémque terrenorũ bonorũ, superbiam,animósque illi dedisse. Pinguissimum esse,vt facies sit adipe sepulta è luctibus miserorum ei carnem accreuisse.Designat ergo impiorum opulentiam, iniuste partam, & ex opulentia,superbiam.Nam omnis superbia,à copia est.Abundantia panis fuit peccatũ Sodomiticum,quia manum egeno non porrigebant, contemptores omnium. Et Salomon duorum malorum à Deo materiam fugendorũ postulabat:paupertatem, ne cogeretur furari,diuitias, ne insolesceret, blasphemaret.Ideo difficile est diuitem intrare in regnum cælorum. Et Solon ille sapientissimus legum lator. Copia vim parit ex opibus generata beatis.Proponítque supplicium.Habitabit in ciuitatibus desolatis, & in domibus desertis,quæ in tumulos sunt redactæ.]Duos habet sensus, At habitabit in locis desertis,societatéque destitutis,vt possit impunè grassari, & quemlibet occidere, & prædari transeuntes: aut habitat domos vertendas in cineres, citóque tumulos ruinarum futuras. Nam quod per prçteritum noster dixit,Sunt redactæ,Hebraicè per futurum התעתדו hithathedù paratæ sunt,futuræ sunt in tumulos. Videbis hoc Romæ quæ fuerat pinguissima quondam, & superbissima,nunc cineres, & ruinæ:quas qui contempletur,lacrymas continere non possit. Hic omnia animalia accumbant,quæ dixit in Babylone euertenda, moratura,Esaias. Aedificauerat igitur villas,& palatia extruxerat: sed quoniam ex rapina, ecce in cineres, & solitudinem redigentur.Prosequitur supplicia. Non ditabitur, nec perseuerabit substantia eius,nec mittet in terram,radicem suam.]Quod secundo loco dixit,radicem, Hebraicè מנלם minlam,sonátque perfectionem suam,vel eorum:idq; exponit Auen Esra, & Leui. F
Est idem tamen.Nam perfectionem appellat,radicem, stirpémque ipsorum, quam negat fore superstitem.Est enim perfectio,vltimum,& quod postremo remanet,id proles est genitoribus.Hanc negat impio superstitem futuram.Fortéque ipsum innuebat Iob, vt ostẽdunt antecedentia,eritque tralatio à floribus,plantis:quarum radices,& propagines exicantur.Quanquam Rabi Leui, existimat hoc ad ædificia potius attinere, non relinquenda,sed euertenda,complananda.Sensus est clarus.Septuaginta obscurius,dixerunt οὐ μὴ βάλῃ ἐπὶ τὴν γῆν σκιάν.Non iaciet,in terram, vmbram. Sed Hebræi communi consensu testantur menel,sonare complementum,perfectionem,vmbram nunquam : nisi fortè respexerint,quod sequitur.Nõ recedet de tenebris,ramos eius arefaciet flãma.& auferetur spiritu oris sui ab eo.]Tenebras,calamitates,mœrores,appellat,vt solẽt scriptores sacri, ramos, vel ramum,vt Hebraicè est,vel germen,viriditatem & opulentiam, felicitatem, copiam, cùm floreret,cùm vireret.Flammam dicit calamitates, miseriarum incendia, afflictiones, pressuras, dolores,æstus.Spiritum oris sui,sentit ventum flatum ex ore Dei,impulsum,missum à Deo,quo tollentur omnes,longe fugabuntur diuitiæ.Vt enim fortunam,quæ Deus ipse est,dicunt flare,secundósque ventos prędicant,& celebrant nostri:reflare autem dicitur fortuna,quoties longe alio vultu nos aspicit,& accumulatas euertit opes,in æstum,pelagúsq; sæuum proiicit nauiculam:sic spiritu idest vẽto ex ore Dei misso, omnẽ eius ait felicita-

A licitatem differendam, dissipandam. Hebraicéque est. Et auferetur spiritu oris sui. Ipse, scilicet diues & beatus, abibit, asportabitur, aut ramus eius. Quare superuacaneum est in nostris: Ab eo. Addit alia incommoda. Non credet frustra errore deceptus, quòd aliquo pretio redimendus sit,] Hęc tota periodus, sic est Hebraicè. Non credet ęquo, is qui decipitur, vel ipse deceptus, quia mendacium erit loco eius. Potest, & sic transferri. Non credet in vanum, vel frustra deceptus, quod frustra cōmutatio eius. Sensus igitur est clarus, cui etiã Hebręi astipulantur. Ille ipse beatus, euertetur, tolletur è medio repente, quia errore deceptus, & ebrius vanitatibus mũdi, nõ credebat, se periturũ venturáq; in nihilum omnia, quæ parasset. Sciendum Hebraicè שוא shaue, si cũ aleph scribatur signare frustra, in vanũ, si sine aleph, æquum, iustum. Vtraque lectio est, primo loco, vt vel dicat: Non credet æquitati, & æquo vir deceptus, aut: Non credet in vanum deceptus. Secundo autem loco, vbi dicitur, quòd aliquo pretio redimetur. Hieronymus vocem Hebraicam תמורתו themuratho, quæ sonat commutationem, vicem credit esse pro pretio. Hebræi tamen, quod melius, idq; loquendi consuetudo comprobat, accipiunt id, pro vice eius: loco eius: pro eo, vt sit aduerbium, non nomen: Diciturque. Non credet frustra deceptus, fore mendacium, vel vanitatem loco eius, vice eius, scilicet illius rami, felicitatis, opulentiæ. Non credet, quòd pro ea felicitate, succedet vanitas, nihilum, euersio, redactio ad nihilum. inane, mera fabula erit, in nihilum redibit. Is verus sensus. Nam de pretio, non potest sermo esse, quoniam loquitur de tota impij ruina, nunquam reparanda, redimenda. Ac mihi magis placet lectio, vt shaue sit cum aleph, sonétque frustra, in vanum. Ipsis etiam Hebræis arridet. Prosequetur alias calamitates. Antequam dies eius impleantur, peribit, & manus eius arescent.] Auferendum, periturúmque, vt plerisque impiis certo Deo consilio accidit, prædicit, abscidente medium vitæ cursum eius ipso Deo, ne diutius genus humanum diuexet importuna lues. Quod autem noster dixit, Manus eius arescent, Hebraicè est. Et ramus eius non viruit. Nam vox כפה kippà, quam noster manum transtulit, sonat ramum. Videtur noster accepisse Kippà, loco כף Kaph, quæ sonat palmam, manum. At manus non viret, sed ramus. Et alibi hanc vocem vertit ipse Hieronymus Spatulas palmarum. Non sequetur ergo opulentia, arescet. Eadémque figura infert. Lædetur quasi vinea in primo flore botrus eius, & quasi oliua proiiciens fructum suum.] Quod primum florem dixit, est Hebraicè בסרו bisro, vua acerba eius. Perdetur (inquit) sicut perditur vitis, aut vua, quando est acerba, quando maturescit, quando crescit: Quanquam noster addidit botrum. Sed Hebraicè sic. Lædetur, vastabitur, tanquam vitis, vua eius acerba. Pro duobus igitur flore, & botro, est vnum Hebraicè bisrò, vua acerba eius, & immatura. Periit (inquit) immatura morte impius. Pro fructu quoque oliuæ, est נצתו nizatho, idest flos eius. Duæ similitudines immaturæ mortis. Concludénsque & declarans exempla inquit. Congregatio enim hypocritæ sterilis, & ignis deuorabit tabernacula eorum qui munera libenter accipiunt.] Pro hypocrita, Hebraicè חנף chaneph, impius, sceleratus. Et Septuaginta ἀσεβοῦς. impij. Pro sterili est גלמוד galmud, desolata destituta, in solitudinem redacta. Congregationem

C autem dicit ipsum, & totam stirpem, totam familiam, sicut superius, ipsúmque forte respicit Iob. Ideo etiam ponit tabernaculum pro tota domo, sicut apud nos & Græcos, domus est familia. Orientales autem pro domibus, tabernacula habent. Quos autem dixit noster. Eorum qui libenter munera accipiunt.] Hebraicè tantum. Tabernacula שחד shochad, muneris, vsuræ. Tabernacula vsuræ, idest (vt ait Leui) Constructa ex muneribus & vsura, ex alienis opibus, ex corruptis largitionibus. Sequutus est Septuaginta noster, οἴκους δωροδεκτῶν. Domus eorum, qui munera accipiunt. Idem sensus. Absoluítque orationem, suo fine. Concepit dolorem, & peperit iniquitatem, & vterus eius, præparat dolos.] Quod noster dixit, dolorem Hebraicè עמל amal, sonat laborem, & iniquitatem, scelus sicut Græcè, à πόνος labore, πονηρός, malignus, prauus. Id vitium labore, & malo afficit habentem, & alios. Sicut item κακία, vitium, scelus. Concepit ergo scelus, & peperit, prius in corde, postea in opere. Deinde ex his, & cum his, secutus est labor & dolor. Dat item ventri præparamentum & conceptum fraudis per tralationem. Erant (inquit) fœti fraudibus, sceleribus. Quocirca superinduxit eis Deus, omne malum: innuens ipsum Iob, cui ad cæteras miserias, accessit amicorũ suorũ crudelitas, qui eum magis cruciarent, merito clades accidisse contendentes. Fit peruerso iudicio sæpenumero, vt credamus à Deo merito flagellatos, quos ad gloriam, passus sit subire incommoda.

CAPVT XVI.

RESPONDENS autem Iob dixit. Audiui frequenter talia. Consolatores onerosi vos estis. Vt ratio, naturæq; postulabat instinctus, Iob respondit, reiiciens, & refellens eorum crudelitatem, inhumanámque consolationem. Ac rectè dixit, sæpe se eiusmodi ab eis audisse. Quoties inuecti sunt id genus in eum blasphemiis: neque fermè aliud toto libro agitur. Illi reprehendunt, qui consolari debuissent, is respondet, expurgátque se se. Cósolatores onerosi, Hebraicè est, cósolatores עמל amal, laboris, carét enim deriuatiuis Hebræi, cósolatores laboris, sút cósolatores laboriosi, operosi. Hócque propius, quá quod Sept. παρακλήτορες κακῶν. Cósolatores malorú. Quod intelligi nó potest. Sed de eorú tralatione, quando nobis vsui non est, pauca. Núquid aliqué finem habebunt verba ventosa, aut tibi aliquid molestum est si loquaris?] Reiicit in eos verba vétosa, inania, aut falsa. Ventosa verba, in quibus iactatio, ostentatióque inanis sapientiæ. Ea cum primis est, cùm aliorum vitam, vt iniustam, & impiam incessimus, & despicimus, interim nostram minime introspectantes. Quod autem dixit. Aut tibi aliquid molestum, si loquaris.] Obscure redditum, & nó proprie. Hebraicè hoc modo. Aut quid. ימריצך amrizcà, roborabit te. Hoc est (vt ait Rabi Leui) Quid tibi virium affert tua argumétatio? tot verba, quem tibi honorem ferent, aut quid valent ea tibi cùm sint inania? Quanquam Auen Esra, adhibet húc sensum. Quis te fortior erit & vincet te? Sed ille superior, verior, & clarior. Quid tibi proderit, si loquaris? Clare igitur Hebræis maraz sonat robur, roborare, vires addere, aut inualescere. Et quòd sub eadem voce latet significatus peruersi sermonis, vt designet, violare, peruertere, eo videtur Hieronymus id verbum dixisse molestare, quasi simile quid. Et apud eum sensus est. An aliquam molestiam, capis ex his quæ loqueris? An te pigebit aliquando talia loqui? Sed prior sensus, est magis expositus. Eadémque refellens addit. Poteram, & ego similia vestri loqui, atque vtinam esset anima vestra, pro anima mea. Consolarer, & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos.] Facilius, cum valemus, consilia ægrotis damus. Tu si hic esses aliter sentias. Hi cuncta optime perpendunt, qui se alterius pellem induunt, ponúntque sese eorum in loco. Ac quod ait, Poteram: potuissem (inquit) si sanus essem, si me dolor iste non tangeret: si vos in his plagis sederetis: si meas calamitates sentiretis, consolari vos dicere similia: exulcerare verbis inimicis dolorem, plagas, & cruciatus miseris addere. Vtinam igitur, quando tam sæua est vestra oratio, fieret ista commutatio, & quibus vexor cladibus, sentiretis, quando quidem verum earum sensum, non percipitis. Et nunc instatis consolando, & quod imprudentius est, maiores dolores misero accumulatis. Animam autem dixit personam ipsam, ipsosmet. Anima vestra (inquit) pro anima mea, ipsimet, pro meipso. Mouere quoque caput, Hebręis peculiari loquendi modo, est consolari. Et quod noster dixit: Poteram & ego similia loqui: Hebraicè pręcise, Etiam ego, sicut vos loquerer: Vt sit tempus incertum, respiciens, quod non esset, sed esse posset. Et quod dixit: Consolarer & ego, est אחבירה achbirah, accumularem: congererem verba, aggregarem, vt per contemptum loquatur, appellans verba eorum, quasi faraginem, aceruúmque nugarum. Eandem (vt solet iste liber, & psalmi) repetit sententiam. Roborarem vos ore meo, & mouerem labia, quasi parcens vobis] Hebraicè: Roboraré vos ore meo, & cósolatio labiorum meorum, leniret, mitigaret. Nam, quod est Hebraicè ניד nid, quod motum designat, est vt dixi Hebræis, pro consolatione. Itaque motus labiorum est consolatio, sicut motus capitis, omnia signa συμπαθείας, condolentiæ. Et quasi de nostro dolore detrahitur, cú aliqué doloris participem habemus. Futurú in Hebraico יחשך iachshòk, idest parcet, mitigabit, refertur ad motum idest consolationem labiorum. Idipsum tamen sensit Hier. Et Rabi Leui, qui paraphrastice librú exposuit. Si sic daretur (inquit) consolarer vos, verbis meis, & quod cópaterer vobis, loquédo minueré plagas vestras, lenireq; doloré. quoniá vehementer interquiescit, plagis affectus, quando consolamur cú, narramúsq; mala, & incómoda. Sed quid agá? si locutus fuero nó quiescet dolor meus, & si tacuero non recedet à me. Nunc auté oppressit me dolor, & in nihilum redacti sunt omnes artus mei.] Hebraice ad hunc modum. Si loquar non prohibebitur, aut mitigabitur dolor meus: & cessabo, quid discedet? Idem, atque in nostris, sensus, clarior factus à nostro interprete, paucis, quæ sensum nó varient, sed illustrent, additis. Si cessabo (inquit) vel desistá, aut omittá loqui, quidquid agá, doloris vndique vrgentis, nulla subleuatio. Quoniá (inquit) nó sit ista cómutatio, vt vos sitis pro me, & has plagas accipiatis: ego auté incolumis sim: non video mihi quid faciendú sit, an maledicta refellam, an taceam. Quidquid egero, nulla doloris

A loris mitigatio:adſunt idem cruciatus:& quæ ſunt amiſſa, reparari nõ poſſunt. Vos tuto,& ocioſè,animóq; quieto nugamini:mihi neq; loquẽti,neq; tacenti ſalus,nec mitigatio doloris oſtenditur. Hæc vobis conſideranda fuiſſent. Nunc autem oppreſſit me dolor, pro quo Hebraicè הלאני helcani, laborare fecit me,quod referri poteſt,tum ad dolorẽ, tum Deum ipſum,quoniã abſolute ponitur,laborare me fecit. Rabi Leui ſentit Deũ qui fecerit eum laborare ego dolorem ſentirem. Quanquam mutata perſona ſubiũgat & in nihilum redacti ſunt artus mei. Pro quo eſt ſecũda perſona השמות hashimòtha, deſolaſti, euertiſti, deſtruxiſti. Et pro artubus eſt כל עדתי col adathi,omnẽ congregationẽ meã. Etiã vero Hebræi ſentiũt hoc nomine ,totã membrorũ compagem. Rabi Leui. Totam (inquit) membrorũ ſtructuram, numerũq; diſſipaſti. Poſſet intelligi cõgregatio, etiam tota ſubſtãtia, tota familia. Perſequitur cæteras miſerias. Rugæ meæ,teſtimoniũ dicunt contra me: & ſuſcitatur falſiloquus aduerſus faciem meam contradicens mihi.] Hebraicè, Rugare feciſti me, in teſtem fuit, & ſurrexit in me,macies mea: in faciem meã reſpondebit. Quadrant omnia, excepto eo, quod vertit falſiloquum. Eſt autem pro eo Hebraicè כחש kachas, vox duo ſonans,macilentiam,& mendaciũ. Pro ſecundo accepit. Hiero. pro primo accipiunt Hebræi: locuſq; ipſe teſtatur, deſignare maciẽ, non mendaciũ,quia ſuperius rugas memorauit. Dicendũ igitur: Et macies mea,reſpondet, vel teſtatur contra me. Et Rabi Leui locum exponens. Non alio teſte indigeo,ad dolorẽ,miſeriaſq; meas exprimẽdas,quoniã rugæ meæ,præ macie ſũma teſtantur contra me: & macies mea,& miſeria mea, oſtendũt magnitudinem plagæ, &
B doloris mei. Itaque locus eſt clarus. Nam falſiloquus hic non apparet, nec videtur in quem poſſit referri. Quomodo enim cohæret falſiloquus cum rugis? Nicolaus, falſiloquum diabolum ſentit. Res mihi clara videtur. Ac dat quaſi perſonam doloris, & maciei, eos tanquã crudeles in ſe teſtes inſurgentes, appellans. Collegit furorem ſuum in me,& cõminans mihi, infremuit contra me dentibus ſuis: hoſtis meus terribilibus oculis intuitus eſt.] Totum referunt Hebræi in ipſum Deum, cui referebat ſemper acceptas clades, vt ſuperius ſæpe viſum eſt. Ac Hebraicè eſt. Furor eius rapuit me,& odio habuit me, fremuit contra me dẽtibus ſuis hoſtis meus: acuit oculos ſuos in me. Eundem ſenſum habent, atque noſtra. Mutabat enim Hier. cui præcipua ſermonis cura fuit, phraſes Hebraicas, in orationem Latinam. Vt autem, ſi quis ad verbum tranſtuliſſet Hebraicam,duram, horridamq; orationem, inſuper etiam non intelligibilem ſæpe feciſſet, ſic fit interdum,vt verba,totamq; orationis ſeriem mutuantes, verum ſenſum ad amuſſim non exprimamus. Hanc igitur omnem doloris, ac cladis ſuæ exaggerationem, rectius Hebræi referunt in Deum, quàm dæmonem Nam,nec fortè norat Iob,diabolum in ſe,familiã,opeſq; impetum feciſſe, cognitum ei poſtea, ex aliqua reuelatione. Nam, quod in Deum ſint referenda, apparet ex ſequenti. Concluſit me Deus.] Clara eſt omnis tralatio, de furore,de fremitu dentium,de odio, trucíque aſpectu. Ac vides Hiero. pro odio, quod eſt in Hebraico dixiſſe , comminationem, quæ ex inimicitia,& odio eſt. Acute autem reſpicere,dixit oculis terribilibus,quanquam poſſit referri, quod acutiſſimè viderit, vbi feriendus eſſet. Sed idem erit tandem. Vt igitur , cladis
C magnitudo, intelligatur, deſcribit Deum, tanquam, hoſtem, odio , & furore, armatum in ſe ruere: vt dixi, per tralationem. Exaggeranſq; miſerias, proſequitur. Aperuit ſuper me ora ſua, & exprobrantes percuſſerunt maxillam meam, ſatiati ſunt pœnis meis.] Nihil eſt varium à fonte, ſolum mutata ſunt nomina, ſeriéſque orationis. Nam quod dixit exprobrantes,eſt Hebraicè cum opprobrio, cum ignominia. Cum ignominia (inquit) aperuerũt ora ſua: quid aliud, niſi exprobrantes,probra iacientes? Quod autem dixit. Satiati ſunt, eſt Hebraicè. Simul contra יתמלאון ithmalaùn. Quod duos habet ſignificatus. Aut ſatiati, expleti ſunt, quod noſter eſt ſecutus: aut congregati, collecti, quod Hebræi. Vterque quadrat. Hoc item Hebræi de amicis Iob dictum volunt. Sicut enim tacite Eliphas, redegerat Iob, in numerum impiorum, ei ſceleratos mores, obliuionem, contemptumq; Dei, ob quæ affirmabat clades, illas tanquam grandinem,& tempeſtatem ſuperceccidiſſe,attribuerat, ſic tacite vocat eos crudeles, contumelioſos, prorſúſque inhumanos Iob, oſtendens hoc aliud additum ſibi ex amicis ſuis ſupplicium. Poſſunt per proſopopæiam plagæ, calamitatéſque,tanquã hoſtes, quæ agmine facto in eũ inuaſerint, appellari. Noſtri, dæmones ſentiunt, quos inimicos appellet. Mihi ſuperiora probantur: eandémque,vt ſolet,inculcat ſententiam. Concluſit me Deus apud iniquum, & manibus impiorum me tradidit.] Pro iniquo eſt עויל auil, mendacium, peruerſitas,innuítque mẽdacem, ſceleſtúmque Eliphas, eum falſis reprehenſionibus cruciantem,impiúmque vocantem. Et,pro me tradidit eſt ירטני iritèni, quod ad Hebræis exponitur, diuertit, remouit à ſtatu felici in manus inimici. Ego

ſentio, quòd vertit noſter. Impulit me manus impiorum, deuoluit, præcipitauit. Ego ille D quondam opulentus repente contritus.] Hebraicè, opulentus, aut quietus eram. Quietum quoque Septuaginta dixerunt, & pacificum εἰρηνεύοντα, quiete agentem. Alterum ex altero ſequitur, ex opulentia quies. Deiectus ſum ex tanta felicitate, pacéq; profunda. Quodq; ad malorum exaggerationem addit. Tenuit ceruicem meam, confregit me, & poſuit me ſibi, quaſi ſignum.] Eadem inculcantur, & per tralationem, tanquam inimico datur animus hoſtilis, & impetus Deo: nihilque quod ad deſcriptionem crudelitatis ſpectet, omittitur. Porrò quod dixit ſignum, Hebraicè eſt, מטרה mattaráh. Hebræi ſignum ſagittantium, & ſcopum interpretantur, vt Iob dicat ſe factum, & poſitum, in quem Deus ſua ſpicula dirigeret. Septuaginta quoque dixerunt σκοπὸν. Intelligis ergo, quid ſignum ſit. Aliud crudelitatis, inimicique animi ſubijcit indicium. Circundedit me lanceis ſuis, conuulnerauit lumbos meos.] Hebraicè alio ordine, ſed eodem ſenſu. Circuierunt me רביו rabbù, iaculatores eius, vt exponit Leui dicens, hos eſſe iacientes ſagittas. Siquidem Hebraicè רבב rabab, ad alia ſignificata, deſignat iaculari. Septuaginta tamen etiam ipſi lanceas dixerunt. ἐκύκλωσάν με λόγχαις. Circundederunt me lanceis. Quod autem dixit, conuulnerauit, Hebraicè יפלח iephalach, quod Leui exponit, diuiſit, diſcerpſit, eadem ſunt omnia. Quos autem dixit lumbos, Hebraicè כליותי kiliothai, renes meos. Perſtátque in deſcriptione plagarum. Non pepercit, & effudit in terram viſcera mea.] Pro viſceribus, eſt מררתי mereratlu, fel meum, dictum Hebraicè ab amaritudine. Sept. quoque dixere fel χολήν μοῦ. Hier. viſcera dixit, quò eſſet clarius. Pars pro toto in Hebraico. Proſequitur. Cócidit me E vulnere, ſuper vulnus, irruit in me, quaſi gigas.] Redditú clarius: quàm Hebraicè ſit. Concidit, vel dirupit me diruptione, ſuper diruptionem. Et quem gigantem dixit, eſt Hebraicè גבור ghibbor, quod fortem, & gigantem deſignat. Et quaſi per excellentiam gigantes in ſacris litteris dicútur, fortes, ſicut Græce ab eo, quod è terra ſint geniti, propter corporú proceritaté, vt ego reor, quia primi homines, qui ex terra facti ſunt, fuere proceri, hiq; proprie gigantes. Inde factum vt omnes ſimiles illis, gigantes, ideſt terrigenæ dicerentur. Ad extremam calamitatem addit. Saccum conſui ſuper cutem meam, & operui cinere carnem meam,] quod dixit carnem meam, Hebraicè קרני Karni, quod ipſi exponunt caput meum. Noſter totum pro parte. Et pro cinere eſt puluis. Cinere autem, aut puluere in luctu, & calamitate, caput aſpergebant: nunc forte reſpicit, & ſterquilinium in quo ſedit, & furfura, quæ ex carne eius putrefacta, cadebant, toto ſcatente vlceribus, corpore. Subijcit, Facies mea intumuit à fletu, & palpebræ meæ caligauerunt.] Quòd dixit, intumuit à fletu, eſt חמרמרו chomarmerù, quod exponunt ipſi deducentes à chomer luto, cœno, humore, vt dicat facies mea, fœdata eſt lachrymis & humore, aſſidue defluente: vt hoc Hebraicum verbum, ſit quaſi transferendum: Lutuit, luteſcit facies mea: ſit chomer, ideſt res humefacta, lutum: Sed tumor id deſignat, accreſcente ex humore, & lachrymis, neſcio quid in vultu. Idemq; eſt ſenſus. Et quod dixit eleganter, & perſpicuè caligauerunt, eſt Hebraica figura, zalmaueth, vmbra mortis. In palpebris meis (inquit) eſt vmbra mortis. Sed quid nobis Latinis, eſt vmbra mortis? Ergo caligo pulchrè dicta eſt. Sic, & F Sept. dixere σκιὰ vmbra. Cónumeratiſq; malis, oſtédit, ſecus quàm calúniaretur Eliphas, immerito ſibi obueniſſe. Hæc paſſus ſum, abſq; iniquitate manus meæ, cùm haberé múdas, ad Deum, preces meas.] Ad perſpicuitaté adiecit. Hæc paſſus ſum, cùm Hebraicè ſit dútaxat. Propter nó iniquitas in manu mea, & oratio mea munda. Vides, vt declarauerit transferendo vitata κακοζηλία. Iniquitatem auté dixit, quod Hebraicè חמס chamas, violentiá, rapinam. Duóque ponit maxima ſcelera, omnium aliorum principia, quę ſe vitaſſe dicit, iniuſtitiam, & rapacitatem erga homines, impietatem erga Deum. Neque (inquit) ius humanæ ſocietatis vnquam violaui, neque impius vnquam fui, Deúmq; non colens, & implorans, adiénſque ad templa, animo puro, & innocenti, omníque ſcelere expiato: ne quid animo polluto precarer, contráque me oraré dicens: fac mihi, quod cæteris facio: dimitte, ſicut debitoribus ego meis dimitto. Quod autem addit. Terra ne operias ſanguinem meum, neque inueniat in te locum latédi, clamor meus:] Duo poſſunt eſſe ſenſus: primus vt poſſit eſſe quaſi mutila oratio. Terra ſi ita eſt, quod amici mei dicunt, me impiú fuiſſe, ne recipias ſanguiné meú, nec ſit locus clamori meo: nemo ſit, qui laméta mea exaudiat. Hunc ſenſum proponit Auen Eſra aſſumens exemplú ex alio loco. Iniquitaté ſi aſpexi in corde meo, non exaudiat Dominus. Verútamen exaudiuit Dominus Deus. Alius eſt ſenſus, qui mihi magis probatur: O terra ne operias ſanguiné innocenté. Contra ſanguiné innocenté vociferati ſunt amici:

effude-

A effuderunt, quaſi hoſtes : aut ipſe Deus tanquam gigas effudit ſanguinem meum innocentem. Fac, vt pateat hæc iniuſtitia : ſit manifeſta, ne abſcondas in viſceribus tuis, ſanguinem meum, quem innocentem, effuſum accepiſti : & non ſit clamori meo locus, id eſt vbi lateat abſconditus, nemini cognitus, ſed cognoſcatur, ſentiatur, audiatur, ſit manifeſtus, veniat ad aures Dei, non abſcondatur in terra. Hunc ſenſum noſter innuit. Innuit & Leui. Et eſt verior. Sciendum terram recipere ſanguinem dici Hebraica phraſi, & clamare tanquam teſtem in aures Dei ſuper ſanguine innoxio, ſicut cælum & terram conteſtantur ſacri ſcriptores. Nam quoniam ſanguis in terram effunditur, ea veluti ſanguinis iſtius conſcia dicitur in aures Dei vociferari. Dicitúrque in Geneſi. Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Tale quid Iob poſtulabat, terram inclamare, vociferari, ſuper effuſo ſuo iniuſtè, & innocenter ſanguine. Et Auen Eſra inquit. Sunt, qui dicant, Terra reuela iniuſtitiam, quæ contra me fit, non ſit locus, in quo clamor meus abſcondatur, ſed ſtatim aſcendat. Burgenſiſq; cum declarauit ſenſum. Nam Nicolaus, qui terram pro amicis Iob, qui felicitatem ſuam ponerent in terrena proſperitate, dicit aliena, & longinqua petit. Huic ſenſui etiam, quod ſequitur aſtipulatur. Ecce enim in cælo teſtis meus, & conſcius meus in excelſis.] Hebraicè : Etiam (inquit) nunc ecce in cælo teſtis meus. Hoc quoque poteſt duobus modis intelligi : aut quòd Deum innuat, qui teſtis, & conſcius ſit iuſtitiæ, ſanctitatiſque ſuæ, aut cælum ipſum appellat teſtem, ſicut & Moſes. Audite cæli quæ loquor. Et Eſaias. Audi cælum, & percipe terra. Et noſtri Poëtæ.

B *Vos æterni ignes, & non violabile veſtrum,*
Teſtor numen ait. Et apud Tullium: cælum, noctemq; conteſtans. Sic nunc ait in cælo apparere teſtimonium ſuæ innocentię, ſicut terra teſtabatur de ſanguine eius innoxio. Flectiturq; poſt querelas, & lamentationes, apertè ad ipſos. Verboſi amici mei : ad Deum ſtillat oculus meus.] Verboſos congruè dixit, qui ſunt Hebraicè מליצים melizim, eloquentes, differentes, nugantes. Hinc in primo pſalmo, pro eo, quod nos habemus. Et in cathedra peſtilentiæ non ſedit. Hebraicè eſt. Et in cathedra lecim deriſorum, quaſi nugacium, ab iſta voce. Quare non ſignificat nunc interpretem, duraq; nimis eſt expoſitio Burgenſis. Quódque ſtatim ſubiungit : Ad Deum diſtillat oculus meus. Loquamini (inquit) impunè vos contra me : ſit veſtræ libertatis mentiri : explete vos maledicendo : ad Deum verto flentes oculos meos: ille meas lachrymas aſpiciat, illi luctus meos oſtendo. Agnoſcat ille queſtus & planctus meos. Magiſque oſtendit hunc ſuum affectum. Atque vtinam ſic iudicaretur vir cum Deo, quomodo iudicatur filius hominis, cum collega ſuo,] Si audias Hebraica, hoc modo habent. Et arguat ad virum cum Deo, & filius hominis cum proximo ſuo : Quod ſcabroſum eſt. Eſt ſenſus, quem noſter clarius reddidit. Nam & Rabi Leui. Quis det inquit, vt poſſet homo, diſceptare cum Deo, ſicut diſceptant inter ſe homines ? Vides in his, quod noſter dixit iudicaretur, ſignificare, diſceptaret, argueret. Vtinam (inquit) liceret adire aliquam aulam, aliquod forum, in quo Deus ſemel in hebdomada, aut menſe, aut anno, aut die ſederet iudex, cauſáſque omnium diligenter

C attenderet, egóque ad tribunal eius accedens, poſſem agere cum eo, cúmque rogare, quid commeruerim, quòd me tot malis oppreſſerit : quod ſcelus tantum admiſerim, cui tam atrocia ſupplicia illata ſint. Et quoniam omnium rerum eſt prudentiſſimus, eius teſtimonio probarem, qui penitus omnes cogitationes & facta mea habet explorata, mendaces eſſe amicos meos. Cur autem hoc optet, addit. Ecce enim breues anni tranſeunt, & ſemitam, per quam non reuertar, ambulo.] Quod Hebraicè eſt. Quia anni numero ibunt, & ſemitam non reuertar, quam ambulo. Quoniam (inquit Rabi Leui) numerus annorum, qui mihi reſidui ſunt ad viuendum, veniunt nunc, & moriar, aut ſpiritus meus attenuabitur. Numerus igitur annorum deſignat, quòd anni numerantur nunc tanquam breues, tanquam pauci, attẽditur ad hunc numerum. Sicut quibus breue tempus eſt negocio exequendo, omnia momenta numerant. Itaque Iob cùm ſenectam videret præcipitantem, cum circum tempora canos cerneret, optabat de cauſa ſua coram Deo agere, vt eo ſententiam, pro innocentia ferente, abſolueretur, vt ſi quid vitæupereſſet, quiete & curis, morbiſque leuatus ageret. Da mihi (inquit) aliquod ſolamẽ antequam, moriar, antequam canicies vltra proſerpat, nam vitæ curſus reuocari non poteſt, fugit irreuocabilis ætas.

CAPVT XVII. D

HOc caput statim attexitur ad superius, nullúmque est in sententiis interuallum: Cætera prosequitur mœsta, quibus attenuatio, decurtatióque vitæ significatur. Ac dicens, Spiritus meus attenuabitur,] spiritum appellat vigorem, vitam ipsam corpoream, quæ spiritus est, hanc ait attenuatam, attritam, non annis solum & tempore, quod omnia exedit & consumit, sed etiam cladibus illis. Attrito spiritu, anni velocius abierunt. Pro vno anno non fuit dimidium, sicut quibus vitæ interciditur cursus: dimidium ætatis, cladibus illis est detractum. Nam spiritus corporeus vexatur, & atteritur, animi & corporis languoribus, quæ affatim incubuere ipsi Iob. Propria igitur est spiritus attenuatio. Hebraiceq; dicitur חבלה Chubalah, id est, dispersus est, dissipatus. Et Leui demolitus ait, euersus, fractus. Et quod ait. Solum mihi superest sepulchrum.] Apparet nostri interpretis, vt esset clarior tralatio, diligentia. Nam Hebraicè est sepulchra mihi. Et quod ait. Non peccaui,& in amaritudinibus moratur oculus meus,]Hebraicè sic ad verbũ. Si non fallaces, aut illusores mecum, & in amaritudinibus morabitur oculus meus. Oratio mutila, sic intelligenda, vt ab Hebræis quoque intelligitur. Si non(inquit) detur hoc forum, hoc tribunal Dei, ad quod miserrimus ego confugiã, ecce illusores adsunt amici, qui procul à cladibus positi, irrident me, illudunt, inuolitant, super doloribus meis philosophantur, quoniam Deus iustus est, fieri non posse, vt afflixerit immeritum: reliquum esse, vt tantum impius fuerim, quantum malorum desceuit in me, E fortunásque meas. Veniat igitur ipse Deus, sedeat iustus iudex, applicemus ad tribunal eius, præbeat se mortalibus oculis conspicabilem, iudicet ipse, videat, qualis omnis ante acta vita mea fuerit. Ni fiat istud, aderunt canes inaudita in me rabie, circumlatrantes, illudentes. Cogor illachrymari: adduntur oculis fletus, ingeminant lachrymæ, perpetuo in lachrymis immorãtur mea lumina. Nam cùm omne studium meum in eo fuerit, vt Deum piè, sanctéque colerem, nec cogitatione, sermone, operéque offenderem, cùm pietatem rebus omnibus præferrem, ecce dicor impius, Dei contemptor, rapax, conflasse mihi opes, ex alieno sanguine. O rem lachrymis dignam! O Dei iudicium, qui conscius omnium rerum es. Ad hunc sensum sequitur. Libera me, & pone me iuxta te, & cuiusuis manus pugnet contra me.] Hebraicè sic. Pone quæso, fidem iube, aut vadare mecum, quis est, qui manibus stipuletur? Is sensus fateor in nostra tralatione non est. Horum vera sentẽtia est, quoniã perstat in ea postulatione, vt adsit iudicium Dei, veniat ipse iudex. Rabi igitur Leui sic. Pone quęso cor tuum ad me ò Deus, ad respondendum, in disceptãdo, & da mihi vadem, aut vadimonium, vt possim fidere, quod respõdebis verbis meis, quia desiderium meum est, disceptare tecum, non cum istis. Deinde ex persona Iob. Ah Domine summe & benedicte, adhibe cor tuum ad me, ad audiendum verba mea, & ad respondendum super eis, quoniam desiderium meum est, disceptare tecum, si fieri posset, quia nosco, te non venturũ ad agendũ mecum, nisi rectè, & iustè non falsis argumẽtationibus quod faciunt isti. Et si esset possibile, da mihi vadẽ, vt possim fidere ei, quòd perficies disceptationem mecum. Ecce ego vehementer cupio inuenire aliquem, qui præhendat, manus meas F quasi promittens & affirmans, quod erit disceptatio inter me, & te, si esset possibile. Hócq; omne dixit Iob, vt doceret, veritatẽ esse pro se, & vt coargueret falsitatẽ, mẽdaciáq; amicorũ suorũ. Hucusq; Iudęus ille. Quare sensus est clarus. Nam quod noster dixit. Libera me, redundat. Et quod sequitur. Pone me iuxta te. Hebræi quoniã pone est absolutũ, & non est, iuxta te, dicunt pone cor tuũ, adhibe mentẽ, ad respondendũ, disceptandúmq; mecum. Et quod dixit. Et cuiusuis manus pugnet contra me.] Primũ reliquit verbũ in medio ערבני עמך imach, id est vadare, da mihi vadẽ apud te, da fideiussorẽ, da qui promittat mihi pro te, venturum te esse mecum ad disceptãdum. Quod autem dixit. Pugnet, Hebraicè לידי יתקע leiadi orbèni ithakèa, manus meas capiat, ille vades det mihi dexterã, quod venies in iudiciũ, fidẽ suã obliget pro te. Hæc tota significatio colligitur ex verbis Hebraicis, estq; vera. Quare autẽ cum Deo, non cum amicis, disceptare, agereq; de causa sua velit, subiicit. Cor eorũ longe fecisti à disciplina, propterea non exaltabuntur. Prædã pollicetur sociis, & oculi filiorũ eius deficiẽt.] In origine. Quia cor eorũ abscondisti ab intelligentia, ideo non exaltabis eos. Ad blandiendum annuntiabit amicis, & oculi filiorum eius deficient. Prior periodus clara. Eis Deum non aperuisse cur mala Iob intulerit. Eis non dedisse Deum sapientiã: carere eos iudicio, tanquam secordes: nihilque aspicientes præcipitare iudicium: temerarie iudicare:

non

A non agnoſcere veras rerum cauſas. Fas (inquit Leui) erat vt eos non lateret, quòd ob dolores, & amaritudines, quas maledicendo, detrahendóque meæ probitati, attulerunt mihi, non exaltabis eos. Non modo, non exaltabis, ſed condemnabis etiam: vt apparebit in fine libri, vbi ſe contra amicos Iob, oſtendit Deus iratum. Carent ergo ſapientia, abſcondiſti eis arcana ſapientiæ ac prouidentiæ tuæ: nec explicare queunt, quare iuſti vexantur: temeréque hallucinantur, putantes cuncta illata hominibus ſupplicia, ex eorum impietate proficiſci: cùm tamen plura mala iuſtos pati videamus, quàm iniuſtos: qui ſæpe vſque ad extremam ſenectam ſunt beati. Ergo alia ratio ſubeſt, quam iſti, nec capere, nec explicare ſciunt: non eſt eis à Deo reuelata, ideo non exaltabit eos Deus: aut quia cõtra eos iraſcetur (vt dixit Leui) aut quoniam hac carent ſapientiæ diuinæ, prouidentiæq́; cognitione, erunt inglorij. Sunt imperiti, famam, & decus non promerentur. Exaltationem refert Nicolaus ad futuram vitam, quam non puto hoc loco deſignari, niſi longinque. Secundo autem loco, vbi noſter dixit, prædam pollicentur: eſt Hebraicum verbum לחלק lekelec, quod poteſt deſignare, aut ad diuidendum, aut ad blandiendum. Sub eadem voce diuiſio, & blanditio, licet ſit varius canoniſmus. Ergo Hierony. ſignificatum diuidendi, ſecutus eſt, diuiſionémq; prædam dixit. Chaldæus item id ſecutus eſt למפלג lemaflig, ad diuidendum. Etiam Septuaginta τῇ μερίδι ἀναγγελεῖ κακίας. parti annuntiat vitia, Hebræi vero ſecundum proponunt. Sciendum quoque hanc vocem, quæ in Hebraico eſt רעים reim, amphibolam eſſe. Deſignat cogitationes & amicos. Pro cogitationibus accipit Leui, vt di-
B cat. Qui ad blandiendum annuntiabit cogitationes. Id eſt, qui volens, quaſi Deo blandiri, & in gratiam eius iuſtos opprimere, annuntians & explicans intimas ipſius Dei cogitationes, conſilia, arcana, quaſi factorum ab eo teneat rationes: habens innumerato: non is ſolum peribit, ſed filij quoque eius deficient, mendicabunt, lachrymabuntur, erunt orphani, & inopes, propter paternam iniquitatem, vt ad verbum dicit Leui. Ille (inquit) qui ad blandiendũ efferet, annuntiabit cogitationes, quæ aſcendũt in corde ſuo, vt te liberet ò Deus, quòd non ſis patrator iniuſtitiæ, & iniquitatis. Certè dignis eum ſuppliciis afficies, quòd in te ſtultè peccauit, vt homines ſolent: adeo, vt oculi filiorum eius deficiãt. Hęc ille. Quod ſi ſequaris eum ſenſum, vt dicas. Ad diuidendum annũtiabit amicis. Hoc eſt, vt noſter ſenſit, ad prædandum, vt Iob reiiciat in amicos crimen rapacitatis, quod ſibi obieciſſent, daturóſque dicat pœnas, non ipſos ſolum, ſed etiam filios, vt ſẽmper illachrymẽtur, erit etiam congruus ſenſus. Nec te moueat, quòd poſt numerum multitudinis amicorum, tranſeat ad ſingularem, ad prædandum, vel blandiendum annuntiabit, quoniam & hæc oratio eſt vniuerſalis. Quicunque facit, quicunque detrahit, quicunque blanditur. Memineris etiam Iob eſſe obſcuriſſimum, vt propoſitis probabilibus ſenſibus, ne quæras amplius. Cúmque prouocaſſet ad forum diuinum, atque amicos inſipientes oſtendiſſet: qui, quaſi cauſam Dei agere patroni eius vellent, reuertitur ad quærimonias, ſuarúmque miſeriarum cogitationes. Poſuit me, quaſi in prouerbium vulgi, & exemplum ſum coram eis. Caligauit ad indignationem oculus meus, & membra mea, quaſi in nihilum redacta ſunt. Quod dixit exemplum.
C Hebraicè eſt תפת thòpheth, tres ſunt ſententię, vt ſit thau in fine adiectitia, ſitq́; תף thoph tympanum, vt in omnibus ſcripturis reperies. Secundo vt ſit locus vallis Thopheth, nomen vallis filiorum Amon, locus execrandus, deteſtabilis: eóque deſignat etiam Geenam, Tartarum. Tertius ſignificatus eſt, vt ſit vox Chaldaica denotans Dominũ, vt ait Leui. Ad omnes ſignificatus hos, ſequuntur ſenſus. Primus duarum primarum ſignificationum. Factus ſum tympanum, plauſus: plaudunt mihi ridentes, clamantes omnes. Pulſor vndique obſtrepor: plaudunt contra me manibus, pedibus omnes. Vndique explodor, aut ſum cunctis prodigium, res execrabilis, horribilis, tanquam à dæmone, & Tartaro declinant omnes à me. Tertius ſenſus eſt quoniam Hebraicè pro præſenti, Sum coram eis, eſt futurum, אהיה eheieh. Et futura Hebręis ſunt pro præteritis imperfectis, erã: Et Thopheth, id eſt Dominus eram eis. Leuíque explicans inquit. Poſuit me Dominus, vt eſſem in prouerbium, & fabulam, pro eo, quod eram ante hac eis vt Dominus, & princeps. Noſter, primas ſignificationes, ſecutus eſt. Sept. Thopheth dixerunt γέλως, θαῦμα, riſum, miraculum, prodigium. Clara ſunt, quæ ſuperius diximus ex ipſis ſcripturis. Quod autem ſecundo loco dixit. Et membra mea quaſi in nihilum redacta ſunt: Hebraicè, pro membris meis, ſunt יצרי iezurai, quod à ſingulari eſt יצר iezer, ſonatq́; cogitationẽ, figmentum animi, conceptum mentis. Quod nec ipſe Hieronymus ignorabat. In Geneſi, Cunctaq́; cogitatio hominis intenta

esset ad malum. Vbi est iezer. Pro cogitationibus, accipit Rabi Leui, exponens hanc vocem alia מחשבות machsheuoth. Sed Auen Esra, sicut, & noster, pro membris, ponens pro ea clariorem אברים ebarim, membra. Et pro. In nihilum redacta sunt, est Hebraicè zel, vmbra. Cogitationes, aut membra mea, tanquam nihilum facta, tanquam vmbra. Tanta fuit indignatio ad quam illi me prouocarunt, quia deridebant, vt caligarit oculus meus: aut lachrymis, quibus deplorabam irrisionem, aut animi commotione, & mœrore, qui sæpe tenebras offundit. Vnde Græce mœror ἀθυμία sine animo esse. Hanc autem oculorum caliginem antecessit dolor animi, quo factum est, vt quidquid cogitarem, nihil subsisteret, dolore dissipante animum, & absorbente, vt Græce dicitur, quia tollit animum, tollit cogitationes, non sinit cernere. Hoc in mœrore, & indignatione. Quod si referas ad membra idem erit. Genua labant, ex mœrore & timore, non stant, non subsistunt, non sunt membra, vigore dissipato, euanescente. Poeticeq; omnia dixit, & per magnas hyperboles. Vt, Feror ingenti circundata nocte. In æternam clauduntur lumina noctem. Tenebris nigrescunt omnia circum. Prosequitur lachrymans, ostendénsque si non illusoribus ipsis amicis suis, certe rectis iudiciis & iustis, fore rem stupori, admirationi, iustis calamitates has accidere. Stupebunt iusti super hoc, & innocens contra hypocritam suscitabitur. Et tenebit iustus viam suam, & mundus manibus addet fortitudinem.] Pro hypocrita, vt sæpe dixi, est חנף chaneph, impius, aut quod nunc Septuaginta παράνομος exlex. Mirabuntur igitur, & stupebunt recti, quos iustos noster dixit, recti inquam iudicij, mentis æquæ, & prudentis, super his malis, quæ iustis obueniunt, qui nihil egissent, quamobrem E
ea mererentur. Excitabitúrq;, & euigilabit, & animo commouebitur, innocens idest purus, noxius contra, id est super sonte, & impio, quòd peccans, felix tamen est & beatus. Id enim commouit multos, videntes sceleratos, magnis facinoribus perpetratis, nullas dare pœnas: contra bonos interfici, neminem esse, qui vel illis pro malefactis incutiat meritas pœnas: aut his pro iustitia & pietate præmia digna tribuat. Ac nisi reuelata desuper esset altera vita, prædicatúmq; oraculis cælestibus Deum constituisse diem in qua iudicaturus sit mundum, quod non potest nisi in vltimis sæculis fieri, hæc dubitatio, mentes nũc quoque mortalium torqueret. Sed, vt olim fuit magna super ea dubitatio, sic nunc magna certitudo, futuram diem, in qua scelerati iudicabuntur à Deo, stabuntq; ante tribunal eius trementes, æternis suppliciis deputandi. Iusti autem coronati, laureati, omnium oculis conspicui. Hæc nunc certissima sunt. Quod autem dixit. Et tenebit iustus viam suam. Rabi Leui, verum sensum demonstrat. Non tamen (inquit) iustus à iustitia sua discedet, sed viam probitatis solitam sequetur, & cui manus puræ sunt, & insontes, vt quas, neq; sanguine, neque rapinis contaminauit: addet fortitudinem, magis confirmabitur, vt pietatem, iustitiámque retineat. Neque enim tametsi iusti & recti mirantur sceleratos nihil pœnarum pendere, ob id ad mores eorum, flagitiáque declinant: sed multo magis confirmantur. Reuocántque se totos ad pietatem, & iustitiam. Sic ego inquit Iob, tametsi videam vos florentes, & beatos, me autem prostratum, saucium, non adeò turbor, vt sim pietatis F
proditor. Nam quæ præter nostram culpam accidunt, sunt causa maiorum bonorum. Cúmque corrigant animum, melioremque faciant, etiam ad æternas coronas agunt. Itáq; Deus auertat ò Eliphas, quod tu dixisti, me abiecisse timorem Dei. Non abieci, ò Eliphas, sed magis sum confirmatus. Potius hæc culpa vestra est. In eos iure merito inuehitur. Igitur omnes vos conuertimini, & venite, non inueniam in vobis vllum sapienté.] Expurgatis criminibus: Stultè (ait) iudicastis, peruerso iudicio estis: nihil in vobis est sapientię. Priuauit vos Deus sapientia & intellectu: quibus male est in hac vita, scelera eorum castigari, proiectos à Deo, damnatósque ad pendẽda supplicia: Felices autem ac beatos creditis, bonos, ac pios. Quo nihil stultius dici potest. Cùm non solum bona corporis, & fortunę sint, vt Aristoteles ait, temeraria, dentúrque meritis & immeritis, vt indignum sit ea Deo, accepta referre: sed fit etiã sæpe, vt peiores, magisq; fraudulenti sint ditiores. Videte igitur vestra iudicia. Conferamus omnia, videamus, nihil in vobis deprehendetur sapientiæ. Hócque cõmemorato, reuertitur ad solitas querimonias. Non potest enim mens in doloribus consistere. Et vulgo dicitur. Lingua remeat, vbi dolor est dantis. Dies mei transierũt, cogitationes meæ dissipatæ sunt, torquentes cor meum. Noctem verterunt in diem, & rursum post tenebras, spero lucem.] Quod dixit, Torquentes cor meum, Hebraicè est מורשי לבבי morashè lebabi. Id duobus significatis potest accipi. Vt morashè, sit quasi participium à verbo ירש iarash, quod

non

A non solum signat hæreditare, sed etiam dissipare, diruere. Hoc significatum secutus est noster. Secunda significatio est, vt denotet cogitationes, sitq; repetitio, vt ait Auen Esra. Cogitationes meæ dissipatæ sunt, cogitationes inquam cordis mei. Auen Esra igitur hanc vocem declarans, ponit pro ea notiorem שעפים sheiphim, cogitationes. Rabi quoque Leui, ponit pro ea, machsheuòth, id est cogitationes. Quod autem dixit. Post tenebras spero lucem. Est in fonte. Lux propinqua ante tenebras. Quod duos habet sensus. vt dicat lucem aduentare post calamitates illas. Vel erit accusatiuus, seruiens antecedenti verbo. Noctem verterunt in diem. Lucem propinquam ante, vel propter tenebras. Is secũdus est verus sensus, quem Rabi Leui enodans paraphrastice inquit. Ecce præ multitudine dolorum meorũ, quoniã immeritus veni ad extremũ vitæ: quoniámque dies mei abierunt, sunt cogitationes, cõsumptæ à me, quæ erant cogitationes mentis meæ. Quia mens, quando vult vestigare quid, diuidit, voluítque prius partes eius rei, quam cogitat, conferens, quæ eam asserant, & quæ infirment. Ecce inquam, mea illa vis animi & acumen cogitandi, corruptum & turbatum, & confusum, facit, vt res, quæ essent antea mihi claræ & perspicuæ, sicut ipsa lux diurna, obtenebratæ fuerint, & absconditæ, sicut nox: & lucem, quæ erat propinqua mihi, & claritatem omnem, reddiderunt tenebrosam, & vt noctem, propter tenebras tribulationum ac miseriarum: pro eo, quòd vos consolamini me, fore, vt tandẽ emergam, tollámque caput ad sidera. Hæc ille. Vides igitur, quomodo corruptionem, dissipationémque cogitationum, sit interpretatus: nempè vim animi, cladibus & doloribus ex-
B tinctam & obrutam, sicut extinctum corporis robur, ætásque tempore non suo dissipata. Nimirum, quod Poëta noster dixit,

Omnia fert ætas, animum quoque.

Si ætas, multo magis vexationes & clades. Et quod dixit. Noctem verterunt in diem.] Est tanquam ὑπέρβατον diem reddiderunt noctem. Fecerunt, vt quod dies esset, id est lux & claritas, caligauerit. Vt dixi, tum ad vigorem cogitandi, referri potest, tum ad gaudia & mœrores. Gaudia in sacris litteris, sicut, & profanis dicuntur lux, claritas. Vt Poëta noster.

Noua lux oblata, timorem leniit.

Sic tenebræ, mœrores dicuntur. Igitur (inquit) omnium rerum facta est conuersio, excussa mihi est alacritas omnis: tenebris nigrescunt omnia circum. Noctem diei immerserunt. Pulsa dies aduentu noctis. Lucem fecerunt propinquam tenebris. Fitque repetitio eiusdem rei, diuersis nominibus: prius diem dicit, postea lucem: prius noctem, postea tenebras. Illud obserua, verterunt, aut posuerunt, alios referre ad calamitosas cogitationes, quæ cunctis caliginem obduxerint: alios ad amicos, qui verbis acerbis omnia mœsta reddiderint. Placet primum. Sensus igitur in nostra tralatione: Post tenebras spero lucem: non est in fonte, & in hac quærimonia, nihil de spe sua loquitur, plena lamentis omnia, etiam sine spe. Ideo similia superioribus infert. Si sustinuero, infernus, domus mea est, & in tenebris straui lectulum meum. Putredini dixi, pater meus es, mater mea, & soror mea vermibus.] Calamitatibus deploratis, ostendit nullam aperiri spem ad meliora. Si (inquit) expectem, si
C sperem, si circũuertam animum, nihil aliud cerno, quàm paratum infernum, id est fossam, sepulchrum. Etenim Hebraicè שאול sheol, infernus, vel sepulchrum. Hæc ait, domus mea, in tenebris subterraneisque locis, qui Græcè etiam dicuntur ἀειδὴς quasi sine forma, decore: erunt mihi sedes: putrescam: vermes erunt mea familia: illi sorores, mater, pater, Domus, sepulchrum: cubiculum, quod olim auro radiabat, tenebræ: famulitium, cognati, affinésque, & amici, & socij, vermes. Hoc expecto: hæc mea spes, hoc superest. Vbi est ergo nunc præstolatio mea, & patientiam meam quis considerat? In profundissimum infernum descendunt omnia, putas ne saltem ibi erit requies?] Hunc locum explicans per paraphrasim Leui inquit. Ecce vbi nam est spes, & præstolatio mea. An expectabo venturam felicitatem corpoream, post interitum? Aut dicit hoc cõtra id, quod illi dicebant, discrimen esse inter bonos, & malos, quando superuenerint eis calamitates: quòd impius non sperabit reditum in tenebris & calamitate: verum iustus confidit, quòd Deus benedictus tollet clades illas ab eo. Vera dicit ergo Leui, hęc Iob locutum, vt refelleret ea, quæ dixerat Eliphas, eósque insipientes argueret. Nam si non essent alia præmia, quam vitæ huius, iusti, probi, miserabiliores essent cunctis hominibus, sicut Paulus inquit. Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, quibus dignus non erat mundus. Et sæpe calamitosè, id est in tormentis vitam iusti finiere. Si cuncta ad hanc vitam referas, plena sunt iniquitatis omnia, plus est mali bonis, quàm malis, qui & prudentius ea deuitant & inferrè sunt parati, séque vlcisci. Et vt i. le

inquit. Et Iupiter iacit fulmen: quod sæpe nocentes prǽterit, exanimátque indignos, ínque D
merentes. Infernum ergo, malim hic fossam interpretari: quam vt Hebræi & alij centrum terræ. Descendunt autem non omnia. Neque enim, & istud est in Hebraico. Item non est profundissimum. Sed omnes æquè boni, & mali eodem fine cuncta clauduntur. Et quod noster dixit. Putas ne saltem ibi erit requies? Hebraicum non interrogat Sed sic. Simul super puluerem requies. Id est simul bonorum, & malorum est requies in puluere. Hebraicè עפר aphar, humo, luto, lutulentis sepulchris. In lutulentis (ait) sepulchris, est simul requies bonis & malis, simul descendunt in humum, terram. Hæcque sæpissimè prædicauit Iob. Præcipuè primo capite, cùm diceret. Principes magnos, & paruos, diuites, & pauperes requiescere sub terra, ostendens vnam omnium conditionem. De inferno igitur, & requie, nulla mentio: etiam Hebræi hic centrum terræ commemorant. Profundissimum quoque non est in fonte. Sed בד badè, profundum, vel profunda, quod ad fossam commodè refertur. Græcis quidem, Pluto vocatur à diuitiis, quòd ad eum tandem vniuersa deferátur. Sed, & illud ad sepulchrũ spectabit. Quod si philosophari velis, quod & ego sæpe sum arbitratus, ad inferos dicebant vniuersa deferri, quod nulla esset redemptio. Et sub eadem primi hominis culpa, cuncta propago tenderet ad inferos. Sicque ait neminem esse, qui spem illam suam consideret, quoniam ea sit natura humana.

CAPVT XVIII.

RESPONDENS autem Baldad Suchites dixit. Vsque ad quem finem verba ia- E
ctabis? intellige prius, & sic loquamur. Quare reputati sumus, vt iumenta, & sorduimus contra te?] Eadem inculcantur, & quod faciunt altercantes occupati in obiiciendis sibi inuicem criminibus, sæpe eadem crimina repetunt: & veluti inter duos absentes altercatione coorta, agitur de eadem causa diligétius. Tale quid factum est inter Iob, & amicos. Hinc eadem vbique materia. Illic repetunt, solos malos adire clades, si vel aliquandiu floruissent: ipsum Iob tacite innuentes: Iob tum sese expurgat, tum regerit in illos non quidem idem crimen, sed probat suam innocentiam, tum deplorat calamitates, perpetuúsque est apud eum luctus. Itaque quod noster dixit. Verba iactabis, numerus multus est, iactabitis. Sic etiam: Intellige, est intelligite: vt ad vtrumque spectet Iob & Eliphas. Ac Rabi Leui asserit, id dixisse Baldal, cõtra Iob, quoniam super eadem re, multa verba faceret, easdémque rationes adhiberet. Verum omnium illorum ea culpa est. Ac quoniam gliscebat animus Baldad loqui, impatienter cæterorum orationem ferebat: breuitérque inculcat eadem, atque Eliphas. Indignatúrque quòd illis loquẽtibus, ipse tacens, quasi contemni & præteriri videretur: Indignatúsque est contra ambos, non contra Iob solum. Nam quod noster dixit, Coram te: est etiam numerus multus, coram vobis. Sordescere autem se dixit, & alios, in oculis eorum, quoniam dixerat Iob memoriam eorum cineri comparandam. Et quoniam non inueniretur in eis sapiens: & quod Deus subtraxerit ab eorum pectore, sapientiam. Ideo subdit. Quid perdis animam tuam in furore tuo? Nunquid propter te derelinquetur terra, & transferentur rupes de loco suo?] Quod dixit, per- F
dis, est טורף toreph, rapis, dilanias, discerpis. In ira, furore, indignatione. Desertam autem terram dixit, magna hyperbole. Tanta ne est sapientia, tanta maiestas tua, vt vnus sis instar omnium? vt te moriente, tota terra collapsura sit? Aut propter te Deus turbabit decreta sua, agétque sursum ac deorsum omnia? Cuncta ad nutum tuum disponet? Et quoniã nunc indignaris, minitarísque, terra propter te deserta erit? Aut quoniam quæreris, te innocentem oppressum, multáque de diuina prouidentia, eam in dubium vertens dixisti, putabis ob id, terram præsentia Dei destitutam? Labentur omnia nauclero absente? Cadent montes, eritque chaos? Hi sunt duo sensus, derelinquenda terra, quòd vel ironicè dixit de magnitudine Iob: vel spectat ad prouidentiam. Rupes autem dixit, pro montibus, qui sæpe in exemplum diuinæ sapientiæ, ac potentiæ adducuntur. Sunt enim mirabiles. Hi præcipuè facti a Deo prǽdicantur, & stare firmante, sustinentéque eo dicuntur. Cuius vinculis destituti collabantur: sequetúrque omnium interitus. Vertitúrque cõtra Iob iuxta superiores, cum in impiorum numero recensens: vt qui videretur illa repentina increpatione noua dicturus, nihil noui afferat, sed eadem repetat. Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius? lux obtenebrescet in tabernaculo illius, & lucerna, quæ super eum est, extinguetur.] Lucem, intelligentiam, consilium, sapientiámque appellat, quam ait extinguendam, vt qua celebres essent, qua diuitias quæsissent. Aut appellat, vt sæpe, lucem,

alacritatem,

A alacritatem,felicitatem,beatitudinem.Hanc (ait) extinguendam. Térque repetit per epitasin eandem lucem extinguendam : Lucernam non arsuram.Tribus similibus nominibus significans eandem rem,luce,igne,flamma, lucerna. His alacritas, felixque successus designatur,opulentia,beata vita,placidáq;.Splendor etiam Latinè dicitur magnificentia,opulentia.Regali splendida luxu.Nobiles item,& insignes facit opulentia.Excutietur (ait)omnis alacritas,omnis honos impio. Et vulgo operire focum domus suæ dicuntur, quibus nihil post mortem superest.Tota familia extincta.Tabernaculum dicit domum ipsam,quod vsus tabernaculorum esset apud Arabes: Eóque peculiariter dicuntur scenitæ, in tabernaculis habitantes.Declarat apertius, Arctabuntur gressus virtutis eius,& præcipitabit eum consilium suum. Immisit enim rete in pedes suos, & in maculis eius ambulat,] Verba clarent.Et in maculis eius ambulat.Latinè noster,maculas rete dixit.Virgilius.

Maculas & retia ceruus ponere.

Hebraicéque pro maculis שבכה sebakà,rete,maculę.Arctari gressus dicit:Cursum intercidi:cursum inquam,aut felicitatis,aut fraudum,cōsiliorum,vitæ,quam degit. Eóque appellat potētiam eius,quam noster virtutem dixit. Eámque (ait) procedere, & gressus, quibus crescebat,& florebat,intercidentur,breuiabuntur,non ibunt longius.Cingentur indagine certa.Dempta erit libertas,eundi,faciendi : cogetur intra præscriptum. Et quod primum erit,efficiet Deus,vt consilia ea proferat,ex quibus domus euersio, ruináque sequatur. Vt sæpe fit,vno consilio,& voluntate,cogitationéue,quam quis male consultasset,totam vrbē
B corruisse,trucidatúmq; impium iacuisse:vt capiatur mirabili modo. Horum exemplorum vita refertissima insperatis calamitatibus,quas nunquam credidissent,impios circumuentos.Atque etiam Plutarchus autor,Deum parantem alicui mala,primū euertere mentem, consiliáque obscurare, vt aggrediatur ea, è quibus sequatur euersio : Quod est intelligendum propter peccata mortalium,ita iustitia diuina requirente.Itáque sic à Deo capiuntur tales,sicut ab aucupe aues,à venatoribus feræ,quibus,aliqua cogitatione oblata,in qua vtilitas earum appareat,capiūtur,& in laqueo præcipitātur. Offertur & impiis aliquod emolumentum,quod impietatum est catastrophe. Quam est infinita Dei sapientia,tam varias potest efficere pœnarum causas. Repetit,inculcátque eadem nominibus diuersis.Tenebitur planta illius,& exardescet contra eum sitis,Abscondita est in terra pedica eius,& decipula illius super semita.] Quod dixit : Exardescet contra eum sitis. Est Hebraicè præualebit contra eum צמים zamim,cui varios adhibent significatus.Leui exponit פריץ pariz,sceleratum,præuaricatorem,fortem. Auen Esra,lingua Arabica,lapides designari,vt sit contrarium ei,quod dixerat superius,cum lapidibus agri pactum tuum.Nunc in contrarium.Lapides agri contra eum.Omnino vox designat sitientes.Ac mihi placet vehementer sensus Septuag.interpretum,vt verbum, quod est in Hebraico יחזק iachazek,non referatur ad id, quod dixit sitim,sed Deum.Sic enim illi,κατισχύσει ἐπ' αὐτὸν διψῶντας.Confirmabit,corroborabit Deus cōtra eum sitientes. Sitientes dixit,aut sitibundos sanguinis,sicut exposuit Leui,præuaricatores,robustos:aut Arabas illos latrones,qui deserta,solitudinésque incolunt,
C dicuntúrque à Græcis Troglodítæ,æstum, in subterraneis cauernis fugientes: Híque sunt sitientes, habitantes in locis aridis. Hæc erit pedica, is laqueus, Incidet in hominem crudelem,robustum.Hic tandem deueniet impius. Repetit,inculcátque eádem,verbis diuersis,sententiam. Vndique terrebunt eum formidines, & inuoluent pedes eius. Attenuetur fame robur eius,& inedia inuadat costas eius.] Quod dixit:Inuoluent pedes eius. Est יפיצהו hephizuhu,dispergent eum.Deinde pedibus suis.Quorū sensus est,quod eum dissipabunt, cogéntque huc,& illuc diffugere,consulere sibi fuga.Timor addidit alas. Neque aderit, vt ait Leui iumentum,super quo conscendat fugiens persequentes, datus in manus hostium, ad pendendas pœnas scelerum.Quod autem dicit.Attenuetur fame robur eius.Pro robore,est און onò,quod duo signat, robur, vim, dolorem: & filium progeniem. Idq; exponunt Hebręi cōcorditer.Vt Beniamin dictus ben oni.Nam dolorē,qui hac voce designatur,Hebræi partum vocant.Hinc Græcè idem est verbum dolendi,ac pariendi. Erit ergo (inquit) semen eius famelicum.Quanquam Hebraicè sit imprecatio.Sit famelica propago eius:nō ipse solus,sed etiam familia pendat pœnas.Duo igitur sunt sensus.Posteriorem vnanimiter Hebræi squuntur. Quod autem dixit. Et inedia inuadat costas eius. Pro inedia est איד ed, quod perniciem,calamitatémque sonat:Idq; est hoc loco.Et calamitas (vt est in fonte) parata est in latus eius.Nam vox,qua noster dixit costas צלע zalò,sonat etiam latus.Ecce igitur præmia malorum. Non ipsi solum reddunt cum fœnore, & puluisculo, quæ fecissent,

abstulissent, sed etiam eorum propago. Circunstabunt angustiæ, attenuabitur, consumetur D fame robur, aut posteritas eorũ, qui posteris omnia pararent: vt plerosque videmus insano amore cæcos, opes suis accumulare, nescientes nõ multos post annos mẽdicaturos, in quorum gratiam, orbem terrarum auide spoliassent. Deuoret pulchritudinem cutis eius, & consumat brachium illius primogenita mors. Auellatur de tabernaculo suo fiducia eius, & calcet super eum, quasi rex interitus.] Quod dixit, Deuoret, bis subaudiendum est, sicut Hebraicè, Deuoret primogenita mors, cutem eius nitentem, curatam, deuoret brachia: & quod dixit, Pulchritudinem, est בדי bade, vt ait Auen Esra, & Leui, ramos cutis eius, per tralationem, id est virorem cutis, Videlicet, quod noster pulchritudinem. Sic & Septuaginta, κλῶνες rami. Secundo loco vbi dixit, brachia illius, est eadem vox בדיו badaù, id est, membra eius, vel ramos, quos noster dixit, brachia. Pro membris hoc secundum accipit Leui: Auen Esra exponens eam vocem ramos, interpretatur filios. Omnis hæc significatio latet sub eo nomine. Signat enim ramos. Sed ramos alij sentiunt membra corporis, quæ ramorum instar protenduntur, alij propaginem, posteritatem. Primogenitam autem mortem, quadam peculiari linguæ suæ figura, maximam cladem, principem calamitatem, maximam furiam, horribilem Allecto, cui nomina mille, mille nocendi artes, cui tristia bella, iræq; insidiæque, & crimina noxia cordi, Hebræi vocãt. Nam Auen Esra inquit, Primogenita mors, vis valida mortis, aut principium moriendi, & id, quod antecedit, antequam moriaris. Rabi autem Leui, maximus (ait) morbus ex his, qui adducunt mortem. Eodem quasi sensu Nicolaus dicit mortem anticipatam, id est dolores præeuntes. Septuaginta, vero, Primogenitum nõ ad mortem, sed eum cui infertur malum, retulerunt. Deuoret αὐτοῦ τὰ ὡραῖα θάνατος E eius primogenita, pulchra, tempestiua, formosa quoque, ipsa mors. Sed lingua Hebraica, secus docet, & Hebræi bene rem ipsam explicarunt. Nam bechòr, primogenitũ ad omnes res, non animalia solum, sed inanimes etiam referunt Hebræi, primogenitũ dicentes, præcipuum, validius, melius. Quod autẽ dixit. Et calcet super eum, quasi rex interitus. Clarum est. Hebraicè sic. Et adducat eum ad regem terrorũ, formidinum. Dixit ergo eadem figura regem formidinum, atque primogenitam mortem. Est scilicet tralatio in vtroque. Regem autem formidinum sentit, Hebræis testibus, maximam formidinem, terribilem pauorem, qui ei tanquam rex superueniat. Adducere autem, refertur ad cõsilium, aut Deum. Deducet (inquit) consilium eius, fiducia, spes, aut Deus, eum ad regẽ formidinum. Deus efficiet, vt cadat in miserrimam formidinem, quæ eum tanquã rex terribilis opprimat. Nam quod noster dixit. Calcet, est תצעדהו thazhidehu. Designat, deducet eum. Fiduciam tabernaculi dixit, Diuitias, opes, potentiam domus suæ. Addit alias imprecationes. Habitent in tabernaculo illius, socij eius, qui non est: aspergatur in tabernaculo eius sulphur. Deorsum radices eius siccentur, sursum autem atteratur messis eius.] Hebraicè est. Habitabit in tabernaculo eius, ita vt nõ ei: verbúmque ipsum in futuro, est fœminini generis. Refert Auen Esra, vt sit fera, vel animal: vt dicat. Habitabit alienũ animal in tabernaculo eius, ita vt amplius eius nõ sit. Leui autem subaudit הבהלה habahalàh, terror, formido. Deinde addit. Propterea, quòd non eius, quia ex alieno sanguine, alienis opibus ipsum extruxerat. Pro sociis igi- F tur nihil est in Hebraico, sed habitabit, tantũ fœminini generis. Diuersa intelligunt, alij feram animal, alij formidinem. Et quod noster dixit. Eius, qui non est, cùm sit Hebraicè, & ipsum mutilum, מבלי לו mibeli lò. Duobus modis exponitur, vt non sit ei. Habitabit terror in tabernaculo eius, vt amplius nõ pateat ei locus: Aut quia nõ eius erat, sed ex alienis opibus, rapinis, ipsum construxerat. Ideóque aspergetur, effundetur sulphur super ipsum, vt consumetur, diruatur, concremetur. Fiat habitatio ferarum. Sulphur Deus immittet, concremabit domum, fiétque horribilis habitatio, habitatio ferarum. Talem Romam videas euersam, sub terram horribiles cauernæ, porticus, aulæ, cubicula, latibula luporũ, vulpium, serpentium. Sulphur autem, aut manifestum, aut occultum. Dixitque sulphur, quidquid cælitus demittitur mali. Quod autem dixit radices deorsum, sursum ramos: appellat diuitem tanquam arborem, quondam florentem, virentem, felicem, late ramos, radicésque spargentem. Nunc superueniente calamitate exiccatis radicibus, ramis cõcrematis, totam arefactam. Ac quam noster dixit, messem, est Hebraicè קציר kacir, quod messem quidẽ interdum denotat, nunc ramum, palmitem, surculum. Itaque prædicat eum, & totam propaginem periturum. Sunt futura, non optatiua, sitq; eorumdem exaggeratio diuersis sententiis. Memoria illius pereat de terra, & non celebretur nomen eius in plateis. Expellẽt eum de luce in tenebras, & de orbe transferent eum.] Imperatiua (vt dixi) potius futura sunt.

Absolutam

A Abſolutam proponit hominis impij ruinam, quòd non modo, ſummo de vertice corruet, ſed ne memoria quidem eius ſuperſtes erit, recenti tantum eius ruina per ora, poſt in æternum abolenda. In contrarium autem. In memoria æterna erit iuſtus in hac vita: vniuerſalius autem, & perfectius in altera, vbi & maior numerus eorum, qui pia facta celebrent, & omnes ſunt boni. In plateis autem dixit quod illuc confluit multitudo, ibi de negociis, cæteriſque rebus ſermo varius circumſonat: ibi de impij interitu, opibus euerſis, creberrimus ſermo, poſt ſilebitur in æternum. Tales fuiſſe putandum eſt, Romana florente rep. multos, quorum nulla nunc extet memoria. Quod autē dixit. Expellent eum de luce. Calamitates illum proſtraturas, decus, ſplendorem, felicitatem, quę lux dicitur ablaturas, impulſuras in æternum in tenebras interpretatur. Si tenebras inferorum ſentias, lucem cæli empyrij, vbi diuina claritas refulgeat, ad quam impiis aditus non detur bene ſenties: lucem, viuentium, ſentit Leui. Non erit ſemen eius, neque progenies in populo ſuo, nec vllæ reliquiæ in regionibus ſuis. In die eius ſtupebunt nouiſſimi, & primos inuadet horror.] Quod ſemen dixit noſter, eſt נין nin Filium ſonat: progeniem, eſt נכד neked, nepos. Vt neque filium, neque nepotem ſuperſtitem futurum demonſtret, magna ruina impio corruente. In regionibus ſuis, eſt מגוריו meguraù, habitationibus ſuis. Quod dixit: In die eius: Clarius in fonte. Super die eius, ſuper illo die, quo ruent omnia. Mirabūtur diem illum extremi interitus eius. Quod dixit: Nouiſſimi, & ſi nouiſſimos deſignat, proprius eſt tamen poſteri, Hebraicè אחרונים acharonim, ab achár. Poſtea quos dixit, Primos, ſunt קדמונים kadmonim: Maiores,
B antiqui. Fortaſſe prędicat miraturos maiores & minores, antiquos & iuniores. Omnis ætas (ait) ſtupebit ſuper eo. Quod dixit. Horror, pulchrè & Latinè, Hebraicè שער shàar, horripilatio. Vnde shaarim, piloſi, dæmones, potius ſatyri, qui piloſiſſimi ſunt. Clara eſt ſententia quam nouiſſimè cōcludens. Hæc ſunt ergo tabernacula iniqui, & iſte locus eius, qui ignorat Deum.] Hæc illa opulentia, illæ diuitiæ, ex rapinis conflatæ: finis impietatis & iniquitatis. Altera ab altera, à maiore minor, ab impietate iniuſtitia: quia iniuſti dicunt Deo, recede à nobis: & qui non amat hominem, quem videt, multo minus Deum, quem non videt. Hoc ergo dicit Leui intereſſe inter Iob, & Baldad, quòd Iob bonis & malis, æqua conditione dari mala dicebat: Baldad aſſerit id quidem, ſed mala impiorum fore ſempiterna, vt ad felicitatem nunquam reuertantur: bonos autem repullulare, aut ſuo tempore, aut in filiis. Nos quidem reuelata cælitus veritate, filios, & poſteritatem non multum morantes, dicemus reflorere iuſtos in patria vera. Florebunt enim ſicut lilium in ciuitate domini. Sanctorúmque velut aquilæ iuuentus renouabitur. Hæc ſpes faciet omnium incommodorum, ærumnarúmque tollerantiſſimos.

CAPVT XIX.

VT erat conſentaneum, Iob reſpondit conquerens, quòd tam inhumaniter, & crudeliter agerent ſecum: apparétque ex reſponſione Iob, quæcunque videretur dicere in vniuerſum Eliphas, in vnum Iob eſſe directa:
C quod ipſe animaduertens dixit. Quouſque animū meum dictis venenatis ſauciabitis? letales ſermones in me iactabitis, vt attenuetis, diſſipetiſq; ſpiritum meum? Decies ſuper eadem re, verba feciſtis: ad ſacietatē inculcaſtis, me pœnas impietatis dediſſe. Et non pudet contumelia, dedecore me afficere. Sola crimina iactatis: ſolis criminibus, & accuſationibus agitis, rationibus minimé. Eiſdem cōtumeliis decies inuectis: toties oportuit eum reſpondiſſe. Si Iob loquitur, nihil audias niſi lamenta, querimonias miſeriarum exaggerationes, deſperationem quandam. Si loquuntur amici, eiuſdem rei inſatiabilis repetitio, de ruina impiorum, de cladibus illatis in æternum, de quibus cùm ſobrie diſſerendum ſit, quoniam ſæpe ſunt exempla in contrarium: cùm lōge ſint in hac vita inferiores, egentioréſque boni, quàm mali, & pleroſque diuites non bonos videas ἐπὶ γήραος οὐδῷ limina ad vſque ſenectæ florentes, felicéſque ſemper: hi tamen ſuper re tantopere dubia verbosè loquuntur. Nempè etſi ignoraui, mecum erit ignorantia mea. At vos cōtra me erigimini, & arguitis me opprobriis meis.] Quid eſt cur adeo vos error meus, ſi fuit vllus, commoueat? Non erat prudentiæ veſtræ toties errata mea inculcare. Cur in amicorum vitiis tam cernis acutū? Dabo pœnas ipſe, ſiquid erraui. Nihil ad vos attinet. Quod ſi pergitis obtrectare, imò dilaniare, proſcindere me (quod Hebraicè dicitur ingrandeſcere, inſurgere,) vt identidem eaſdem contumelias in me euomatis: at perſpicite diligenter, Deum æquo iudicio afflixiſſe me. Quod autē dixit, Flagellis

ſuis cinxit,pro flagellis eſt מצוד mezudò,rete,plaga.Septua.aliam ſignificationem,& aliam D deductionem ſecuti dixerunt,robur,propugnaculum.Cingere igitur retis eſt,& laquei,nõ flagelli. Itaque etiam Hebræi ponunt rete. Quódque noſter dixit. Si clamauero vt impatiens.Pro impatiente eſt חמס chamàs, iniquitas, iniuſtitia. Si (inquit) clamauero, iniquitas fit mihi,fit iniuſtitia,iniuriam patior,nõ erit,qui exaudiat. Non erit iudicium vſquam,quæ res calamitatem adauget,accuſantibus amicis, & acriter inſtantibus. Nihil ait egi tale. Et quod iniquius eſt,nõ poſſum probare. Si Deus adeſſet,ipſe,qui nouit corda omnium, aperiret.Sed ſi eum inclamauero,non eſt qui exaudiat. Non adeſt quiſquam, qui iudicet. Itaque incluſus ſum vndique,nuſquam me vertere poſſum.Perinde,ac ſi laqueo captus eſſem, ſtringor,arctor vndique,& premor. Tenebroſa eſt ſemita,aſperſa caligine,horrore,cæcitate,vt quo velim, pergere non poſſim, quòd Deus offudit caliginem, ſepſit nube cæca circum me omnia. Incluſio ſignat vno in loco eum obſideri, nullum patere à tantis miſeriis exitum,ac reſpirationem,inſtantibus vndique malis, à quibus non detur euadere, vt quaſi captiuus à miſeriis teneatur,indagine quadam malorum ſeptus. Spoliauit me gloria mea, & abſtulit coronam de capite meo.Deſtruxit me vndique,& pereo,& quaſi euulſæ arbori, abſtulit ſpem meam.] Aliis tralationibus exprimit eaſdem calamitates. Spoliatione gloriæ:decus,honorem,ſplendorem quaſi veſtimus:exuimus,& deponimus. Sic Adam nudus in certamine, & arena erat gloria induendus. Sed quoniam peccauit, pro veſte glorioſa, quam accepturus erat,accepit mortalem veſtem,coriaceam. Alia eſt tralatio coronæ, fœlicitatis inſignæ.Tertia tralatio radicis,floris,viriditatis. Appellamus etiam nos beatos, & E felices, florentes, virentes,dicimus ætatem florentem,florentem remp.Ipſe quoque ſpem vocauit virorem,quem dicit exiccatum,exaruiſſe.Cæſas eſſe vndique radices ſuas tãquam ſtipitem arefactum remanſiſſe. Rabi Leui coronam ſentit, per tralationem filios, quia dicitur.Corona ſenum filij filiorum.Vtrumque probãdum. Aliis vtitur tralationibus. Iratus eſt furor eius in me,& ſic me habuit,quaſi hoſtem ſuum. Simul venerunt latrones eius, & fecerunt ſibi viam per me, & obſederunt in gyro tabernaculum meum.] Tralationes ſunt: Deus iratus, quòd eum tanquam hoſtem habeat. Quod latrones immiſerit. Latrones autem,calamitates ſunt,vt Hebræi quoque ſentiunt. Sic earum dixit,vt ſuperius, (Nam ſæpe fit inculcatio,iteratúrque eadem tralatio) obſeruationem.gyrum.Sunt autem pro latronibus גדודים ghedudim,latrones, prædones, expediti milites.Quod autem dixit.Strauerunt ſibi ad me,tanquam ad vrbem oppugnandam, iter direxerunt, viam latam, regiámque ad me fecerunt,vt vnanimiter ad me,atque agmine facto concurrerent.Aperta,patefacta eſt eis via ad me.Memet oppugnatum venerunt,tabernaculumque meum, id eſt domum expugnauerunt, captiuus abductus ſum ab eis, in poteſtatem crudelium hoſtium redactus. Fratres meos lõge fecit à me,& noti mei,quaſi alieni receſſerunt à me. Dereliquerunt me propinqui mei,& qui me nouerũt,obliti ſunt mei.]Fratres,propinquos amicos,notos,alienatos à ſe,aufugiſſe oblitos ſui,retroceſſiſſe,quæritur,propter maximas clades,quia,

Tempore felici multos numerabis amicos,
Tempora ſi fuerint nubila,ſolus eris. F

Siquidem dictum externorum Philoſophorum, ſapientem in cruciatibus eſſe beatum, ſi vel taurum adhibeas,ab aliis irriſa,præcipuè noſtris,qui probarent,niſi pietas,& ſpes, cuius gratia cruciatus perferantur,adeſſet,vanam fore,ſolúmque ſpecioſam hanc prædicationẽ. Quam ſpem non quidem prorſus Iob affulſiſſe crediderim, fuiſſe tamen aliquam non dubitauerim:præcipue,quod a principio dixit,ſi putes omnium rerum proſperarũ, & aduerſarum Deum autorem.Tunc enim nihil ſine cauſa,nutúque Dei fieri cognoſcens,tolerantius,æquiúſque feres omnia,ſperans à Deo, nihil inique fieri poſſe. Inquilini domus meæ, & ancillæ meę ſicut alienũ habuerunt me,& quaſi peregrinus fui in oculis eorum.Seruum meum vocaui,& non reſpõdit,ore proprio, deprecabar illum.] Non ſolum (inquit) fratres, & amici receſſerunt, ſed ipſi quoque vernaculi, ancillæ, qui longo tempore in domo mea fuerãt,diffugere omnes,imò quod miſerius eſt,cum ex eis aliquem vocarem, accedere recuſauit,vt me pro eo haberent, quam nunquam vidiſſent, agnouiſſent. Tunc enim maxima dat exempla ingratitudo:illique amici,& à Deo,& hominibus,veri,qui ſortem ſemper amici comitantur. Vos eſtis, qui permãſiſtis mecum in tentationibus meis. Eiuſmodi longe pauciſſimos reperias.Quocirca paucis datur regnum cælorum.Ardua eſt via quę ducit ad vitam.Etiam (inquit) preces adhibui, vocans ſeruum meum, vt ad me accederet, vt vel abſtergeret vlcera,aliquid officij præſtaret, aut eius colloquio lenirem dolorem: contempſit,

A psit, cernens me, vt medicum, vel vt vnum ex his, qui ante fores templorum sedent, sanie vlceribusque scatentes stipémque petentes. Eos nec attendimus, vocantes refugimus. At Christus dixit. In carcere fui, & visitastis me. Talium erit regnum cælorum. Halitum meum, exhorruit vxor mea, & orabam filios vteri mei. Stulti quoque despiciebant me, & cum ab eis recessissem, detrahebant mihi.] Quod dixit, Halitum. Hebraicè, spiritus, vt possit halitum designare, ipsúmque spiritum. Sed melius primum. Eleganter quoque dixit. Exhorruit. Quod Hebraicè, alienus. Halitus meus, alienus vxori meæ. Posset intelligi aliud, quàm fœtor, halitus: vt quoniam vxores accumbunt viris, spiritúmque eorũ habent notum, Iob conqueratur, quòd vxor eum non recognoscat, vt sit ei spiritus suus, alienus, alterius viri. Ac forte non aspernandus, est sensus Rabi Leui. Spiritus meus alienus fuit vxori meæ, etiam si deprecabar eam vehementer, vt suscitarem ex ea filios. Hunc sensum dat quòd vbi noster dixit. Orabã filios vteri mei. Hebraicè est לבני בטני libnè bitni. Propter filios meos, vt designet, propter restaurandos ex vtero meo. Est alius sensus. Orabam eam per filios meos, quos communi consensu, & coniunctione genuissemus. Per eos eam deprecabar. Nam sensus nostræ tralationis non prorsus stat. Quomodo enim orabam eos, qui iam defuncti erant? Quanquam Septuaginta dixerunt. προσεκαλούμην δὲ κολακεύων υἱοὺς παλλακίδων μου. vocabam, orabam blandiens filios concubinarum mearum. Vt non filios legitimos innuat iam oppressos, sed nothos. Id forte secutus est Hieronymus. Et Rabi Leui ait, fieri posse vt habuerit alios filios, qui nesciamus tempus, quod intercessit ab
B interitu filiorum ad hanc querimoniam cum amicis. Mihi res videtur clara. Orabam eam per cõmunes filios, per filios vteri mei, quos ex ea genuissem. Quos autem in secũda periodo dixit, stultos, sunt Hebraicè עוילים auilim exponunt eos duobus significatis, aut iuuenes, pueros, aut prauos. Vtrunque vsitatæ ea vox denotat. Vt dicat, Pueri quoque irriserunt me, quod sæpe faciunt. Aut praui, iniqui. Pro vtroque exposuit Auen Esra. Pro postremo Leui. Et quod noster dixit. Cùm ab eis recessissem, potest quidem is esse sensus, quoniã Hebraicè est אקומה akùmah, surgerem. Cùm surgerem, cùm discederem. Est alius tamẽ sensus. Surgebam, assurgebam eis, eos venerabar, attamen contumeliis, irrisionibúsq; me insectabantur. Hoc præmij assequebar ab eis. Pergit ad alia generis eiusdem. Abominati sunt me quondã consiliarij mei, & quem maximè diligebam, aduersatus est me. Pelli meæ cõsumptis carnibus adhęsit os meũ, & derelicta sunt tantúmodo labia circa dentes meos.] Et quoniam Hebraicum dicere non poterat consiliarios, carens deriuatiuis, dixit, Viros consilij. Illi (ait) qui mihi intimi erant, quibus cum de omnibus consultare solebam, versi mihi sunt in hostes, vt me etiã abominentur. Secũda periodus simili sensu, sed apud nos clarius, habet Hebraicẽ. Ad pellẽ meam, & ad carnem meam, cohæsit os meũ. Noster dixit, Consumptas carnes, non dixit Hebraicum. Sed enim necessarium est. Neque enim ossa ad carnem adhęsissent, nisi ipsa carne absumpta. Erat necessarium sentire, quod noster trãstulit. Quę est ad radices dentium, vt Hebræi sentiunt, solam carnem remansisse. Atq; est Hebraicè, pro: Et derelicta sunt tantummodo labia circa dentes meos. Et euasi cum pelle dentium mei. Pellem ergo
C Dentium, Hebræi sentiunt carnem ad radices dentium. Noster, labia, quæ dentibus adiacent. Vbiq; (inquit) pellis adiacet ossibus, carne consumpta, prætерquã in dentibus, vbi crassior esse solet. Vix ossibus hærent. Miseremini mei miseremini mei, saltem vos amici mei, quia manus domini tetigit me. Quare persequimini me sicut Deus, & de carnibus meis saturamini?] De carnibus meis saturamini. Per negationem proferendum est, nõ saturamini. Nulla est vobis super carnibus meis satietas: non cessatis eas vorare, & absumere quasi lupi, canes carniuori, circumlatrantes. Eadem lectio est apud Sept. ἀπὸ δὲ σαρκὸς μου οὐκ ἐμπίπλασθε. Ex carne mea, non implemini. Hoc ergo bene habet in his miseriis, & cladibus, quòd eas illatas à Deo confitetur. Quo constituto, facile euades alia incommoda. Si Deus est bonus, bonus neque vult, neque potest nocere, necessario siquid mali cecidit, cuius causam in Deum referas, interpretaberis, aut te meruisse, peccatisque tuis illata esse, aut maioris causa boni obuenisse, alia quàm tibi videantur, cogitante prouidentia. Vulgi autẽ voces te cõdemnantis, nihili pendes. Est autem hic duplex lectio, sicut superius. Nam quod dixit. Sicut Deus] pro Deo, Hebraicè אל el. Quod & nomen Dei est, & potest esse apocope, ab אלו ellu, isti, vt dicat: Quare me persequimini sicut isti illusores & iniqui? Sed prima lectio probatior etiam Hebræis non dissentientibus. Post quæstus postulat aliquod malorum refugium, leuamen. Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei? Quis mihi det, vt exarentur in libro, stillo ferreo & plumbi lamina, vel certè sculpantur in silice?] Hebraicè quis

det, aduerbium, quod nobis dicitur vtinam. Item dicit Hebraicum. Quis nunc mihi tri- D
buat, id eſt. Vtinam nunc ſcribantur ſermones. Tum facit eius rei repetitionem. Vtinam
ſcribantur in libro. Liber enim etiam primo loco ſubaudiendus erat. Quod autem no-
ſter dixit. Et plumbi lamina: lamina quidem eſt, ſed ſimul dicitur, vtinam exarentur in li-
bro, ſtilo ferri, & plumbi. Quare plumbum videtur referri ad ſtilum, non laminam. Poſtu-
lat ſtilum ferreum & plumbeum non laminam. Quod etiam Septuag. viſum eſt ἐν γραφίῳ
σιδηρῷ καὶ μολίβδῳ. Stilo ferreo, & plumbeo. Pro eo autem quod noſter dixit. Vel certè ſcul-
pantur in ſilice. Fuere, qui in noſtris legerent, pro certe, celte. Putantes id eſſe, quem cæ-
lum dicunt, id eſt ſcalpellum: ſed vera lectio eſt, certe. deeſt autem in noſtris, quod plurimi
refert. Pro certe, לעד laad, in ſempiternum. Vtinam (inquit) ſcribantur in libro, ſtilo fer-
reo vel plumbeo, in ſempiternum, in petra imprimantur, ad ſempiternam memoriam. Id
etiam poſuit Chaldæus, pro Hebraico laad, dicens לעלמא lealmà in æternum. Licet id præ-
termiſſum ſit etiam à Septuag. At Leui exponens inquit. Vtinam nunc ſcriberentur verba
mea in ea materia, vt manerent in ſempiternum. Ter repetit hanc ſuam cupiditatem. Vti-
nam ſcribantur verba mea. Vtinã ſtilo ferreo, vel plumbeo, ſcribantur. Chaldæus quoque
ait. קולמוס דברזלא kolmòs debarzelà, calamo de ferro, vbi vox Græca eſt Chaldaica, & arti-
culus Italicus, Chaldaicus. Vtiam in ſempiternum, in petra incidantur, Huius autẽ loci ſen
ſum, ſecus Hebræi, ſecus Chriſtiani intelligunt. Ac fermè nõ eſt alius ſenſus, quàm noſtro-
rum, quod ex ipſis verbis bene examinatis cognoſcitur. Videamus ſequentia, propter quæ
optauit verba ſua ſcribi ad memoriam ſempiternam. Scio enim quòd redemptor meus E
viuit, & in nouiſſimo die de terra ſurrecturus ſum, & rurſum circundabor pelle mea, & in
carne mea, videbo Deum. Quem viſurus ſum ego ipſe, & oculi mei cõſpecturi ſunt, & non
alius.] Verba paulum variant ab Hebraico. Habent in hunc modum. Et ego noui, quòd
redemptor meus viuit, aut noui redemptorem meum viuentem. Et nouiſſimus de terra
conſurget. Et poſt pellem meam, circundata, vel conſumpta ſunt hæc, Et de carne mea,
videbo Deum. Quem ego videbo mihi, & oculi mei viderunt, & non alienus. Verba dif-
ficilia quidem intellectu, ſed enodabimus. Vides, quod noſter videtur legiſſe אקום acùm
per primã perſonam, reſurgam, vel ſurrecturus ſum, nunc in Hebraico legi per tertiam יקום
iakùm reſurget. Variata autẽ perſona, variatur nouiſſimi adiunctio. In noſtra lectione. Ego
nouiſſimus conſurgam: In Hebraico Deus nouiſſimus. Et noſter dixit: De terra Hebrai-
cum ſuper terra על עפר Quod autem dixit noſter. Rurſum circundabor pelle mea, in He-
braico eſt ואחר עורי נקפו זאת veachàr ori nikephù zoth. Quæ quidem verba difficile poſ-
ſunt intelligi quid innuant, nec vno modo reddi poſſunt Latinè. Variatur enim nume-
rus verbi nikephù, in quo duplex eſt ſignificatus. Nam Hebraicè נקף nakaph ſonat con-
ſumere, deſtruere, & circumuoluere. Ab hoc verbo fit nikephù, quod iuxta canoniſ-
mos Hebraicos, eſt paſſiuum præteriti perfecti, numeri multi, vt deſignet, vel deſtructa
ſunt, vel vallata, circundata. Sed quoniam, & antecedens nomen עורי ori, pellis mea, &
ſubſequens זאת zoth, hoc, vel hæc, eſt numeri ſingularis, non videtur, quo ſit ille nume-
rus multus verbi referendus. Cæterum cùm multa extent exempla, nomina ſingularia iun- F
gi perſonis pluralibus Hebraicè, & cùm paulò ante id obſeruatum ſit, vbi erat Hebraicè.
Et quẽ dilexi verſi ſunt mihi. Qui locus Hebraicè eſt, ſicut iſte וזה אהבתי נהפכו בי vezèh ahàb-
thi neepekù bi. Sic videtur, & ipſe interpretandus, vt dicat. Et poſt, aut iterum pelli meæ
circundatum eſt hoc: Id eſt corpus hoc meum, hæc mea caro, circundata eſt, vel circunda-
bitur (quia ſunt præterita pro futuris, Hebræis) pelle mea. Hunc autem eſſe veriorem ſen-
ſum, apparet ex ſequenti, quod eſt perſpicuum. Et de carne mea videbo Deum. Nam il-
le alius ſenſus, qui eſt in illo verſiculo, qui poteſt reddi: Et poſt pellem meam, contriuerunt
hanc: Si, & ex hac pelle & carne, quæ conſumpta eſt, videbo Deum, erit idem ſenſus.
Non enim ex iſta carne conſumpta videbit Deum. Quomodo? Sed ex ea ipſa refloreſcen-
te, redeunte ad oſſa, & circundante. Sequentes igitur in Iob, qui nonnullis in locis eſt ob-
ſcurus, probabiliora & clariora, reliqua dimittere nos conuenit. Sunt igitur duo ſenſus,
ex verbis ſic declaratis, vt ſpectet ad vltimam corporum reſurrectionem: vel quòd paulò
poſt reflorebit, reſanabitur ipſe Iob. Ac iuxta lectionem Hierony. Nouiſſimus conſurgam:
non quidem ego ſolus nouiſſimus, ſed, vt denotat Hebraicum, in nouiſſimo tempore: אחרון
acharòn, poſterior, id eſt in fine ſæculorum, eſt prior ille ſenſus. Quod ſi referas ad Deum,
qui nouiſſimis, id eſt in vltimis ſæculis ſurgat ad iudicandum, idem fermè erit ſenſus: vtrun
que ad reſurrectionem ſpectabit. Ac ſiue legas, ego ſurgam vel ipſe ſurget, bene quadrat,
quod

A quod sequitur. Videbo illum, qui surrexit super terram ad iudicandum, aut ego, qui surrexi super terra, stetique in pedes, meis oculis contuebor: ille nouissimus, aut ego, id est in vltimis sæculis. Is est enim vnus sensus apud nostros, quem noster interpres, variato filo orationis Hebraicè, posuit. Græci quoque id est Chrysostomus, quanquam haberent tralationem obscurissimam, plurimúmque à fonte dissentientem, quia tamen Septua. dixerunt οἶδα γὰρ ὅτι ἀέναος ἐστὶν ὁ ἐκλύειν μεμέλλων ἐπὶ γῆς ἀναστήσεται τὸ δέρμα μου τὸ ἀναντλοῦν ταῦτα. Scio enim quòd perennis est, qui me super terra dissoluet, suscitabit pellem meam, quæ absumit hæc: Sentiunt hic de resurrectione. Est alius sensus, vt hæc non referantur ad nouissimum resurrectionis tempus, sed paulò post futurum, vt dicat se resanandum, rediturúmque ad pristinam gloriam, vt dicat Hebraicum. Et ego noui, redemptorem meum viuere, & posterior, id est post hoc, super terrá cõsurget, veniet, aderit. Et postea quàm pellis mea deuorata, cõsumpta fuerit ista, de carne mea videbo Deũ, & oculi mei videbunt, & non alius. Sicut certè factũ est. Nam in vltima libri parte refertur, quòd apparuit ei Deus, cum eo locutus est, surrexit Deus super terra, venit, sese obtulit: idq; factum est, pelle iam consumpta, & arescente. Tunc apparente ei Deo, subito pristinę redditus est sanitati: factus est formosus, rediit pristina caro, vigórque. Stabátque Iob coram Deo, præsens, præsentem videbat, sicut vidit Abraham, Moses, & alij. Vidit ipse, non alij, non amici, vt apparet eo ipso loco. Is sensus maxime liquet ex lectione Hebraica, quæ est יקום iakum, surget, ipse dominus. Tum non dicit de terra, sed super terra. Nomen autem acharòn, quod sonat postremum, B posteriorem, bene referetur ad vltimam miseriarum finem, qua miseriæ, clades, doloréśque cessabunt. Ille Deus posterior, id est tandem, post vos omnes, qui me laceratis, surget, videbo eum ex ipsa carne, istis meis oculis. Is sensus apparet maximè ex verbis Hebraicis. Nam quod noster dixit. Et rursum circundabor, Hebraicè אחר achar, sonat rursum, denuo. Et postquam (inquit) pellis mea absumpta fuerit, videbo Deum. Hunc sensum posuit etiam Chaldæus transferens hebraica. Et ego noui, quòd redemptor meus viuit, est, subsistit: Et post hæc redemptor ipse super terra consurget: & postquam consumpta fuerit pellis mea hæc, de carne mea videbo Deum. Is igitur videtur clarior sensus & apertior. Tunc antecedentes periodi melius intelligentur: Cur optaret verba sua in petra excidi. Nimirum vsque ad illud tempus, quo Deus illo erepto, tantisque cladibus liberato, cognoscent amici, cum vera dixisse, quod nihil cõtra maiestatem singularis Dei peccauerit, quòd iustitiam non violauerit, quod contra sua merita, cladibus hisce vexatus fuerit. Hæc (ait) nunc ego deploro, nunc contestor, vtinámque scriberentur ad memoriam sempiternam, vt apparerent eo tempore, quo me Deus liberabit, veniétque præsens ipse, cuius aduentu, omnia bona cum sanitate ad me redibunt. Ideo Chaldæus dixit. Et ex carne mea, videbo bonum Dei, id est felicitatem allatam à Deo his duobus sensibus positis, non probo dictum Leui, qui putat Deum appellatum nouissimum super terra, quasi nouissimum agentium, quia respectu nostri, & vt nobis videtur, sit nouissimum agens: quia nos incipimus à posterioribus, procedimúsque ad priora, verum ipse est primum omnium en-C tium. Hæc ille dicens reuocat ad sacras litteras philosophiam, quod sæpe facit ineptissime, cupidus eius gloriæ apud suos, vt Philosophus videretur. Cuius commentatio, quoties philosophatur, cum simili errore placeat Hebræis, iactantibus eum esse profundum, vt sunt vbique præpostero iudicio: sanis iudiciis non placebit. Non sunt ea nomina apud Iob & Mosen, antiquissimos Theologos. Vbi autem noster interpres dicit. Reposita est hæc spes in sinu meo. Hebraicè est longè secus כלו כליותי בחקי kalu kiliothai becheki, defecerunt, consumpti sunt renes mei, in sinu meo. Sed nomen, quod sinum interpretati sumus, sentiunt Hebræi, hic designare corpus, vt etiam Chaldæus transtulit. Et Leui pro eo גופי guphi corpus meum. Videtur ergo sensus. Reuertitur ad superiores querimonias, dicitque pellem illam suam iam esse consumptam, iam corpus absumptum, omnia euanuisse: pellem exaruisse, interioréśque partes absumptas esse: Adesse tempus illud, quo videat Deum, quo Deus restituat ei pristinum statũ. Non video cur noster dixerit vocé Hebraicam kiliothai, spem cum perpetuo designet renes. Nec Septua. interpretes spem dixerint, sed conformius, omnia hæc, quia Kalal, & kal, vnde putarunt duci hanc vocem, signat vniuersale. Quare ergo nunc dicitis persequamur eum, & radicem verbi, inueniamus contra eum? Fugite ergo à facie gladij, quoniam vltor iniquitatum gladius est, & scitote esse iudicium.] Hoc Hebraicè refertur ad superiora ob præpositionem, aut particulam, quæ est in Hebraico, vt sit mutila oratio, sicut exponit Leui. Erat congruum, vt diceretis. Quare

R ij

perſequemur eum? Ecce inuenta mihi radix verbi, quòd fas eſt me quæri in eo, quod quæror & iudicare, quòd Deus non cuncta attendat: quia vos ſcitis me iuſtum eſſe, ac rectum. Hebraicè igitur non eſt: Et radicē verbi inueniamus cōtra eum: Sed, Et radix verbi inuenta eſt mihi. Vt deſignet ſuum eſſe ius, ſuam æquitatem, ſe iuſtum eſſe, iuſtè ſe conqueri. Refertúrque ad ea, quæ dixerat: Vtinam ſcriberentur ſermones mei: quibus innocentiá ſuam comprobat. Sic etiam nunc ait, veritatem & æquitatem ſtare à ſe. Ideo minatur eis indignationem diuinam, quam in vltimo libro inuenies. Vbi Deus dicit ad Eliphas. Iratus eſt furor meus cōtra te, & amicos tuos. Conſiderate (inquit) hæc omnia quæ dixi, vos qui vobiſcum ſtatuiſtis euertere me, verbiſque infeſtis oppugnare. Stat ęquitas à me: pugnabit etiam pro me Deus ipſe: & contra vos iratus deſæuiet, vt paulò poſt videbitis. D

CAPVT XX.

IDCIRCO cogitationes meæ, variæ ſuccedunt mihi, & mens in diuerſa rapitur. Doctrinam, quam me arguis, audiá, & ſpiritus intelligentiæ meæ reſpondebit mihi. Hoc quoque capite eſt eorundem repetitio, nec aliud differit Sophar, atque ſuperius Eliphas, & Baldad, de euerſione, interitúque impij, innuens, & ipſe nocentem Iob. Audies igitur eaſdem ſententias, eandem aſſertionem, peccantibus pœnas tantummodo importari non innocentibus. Quódque dixit, Ideo, illatio eſt ad ſuperiora. Quod E (inquit) talia loqueris, cogitationes meæ cōceptæ, tumeſcunt, geſtiúntque erumpere: & vt ait Hebraicum, reſpondere facient me. Et pro, mens in diuerſa rapitur, eſt: Et propter ſenſum meum, mihi: aut, & quia ſenſus meus mihi. Id ſcilicet, quod noſter tranſtulit, quia ſentio, quia video quid dixeris, video quid velis. Quia motus & ſenſus incitatur mihi. Et quod dixit. Doctrinam, eſt מוסר muſſar. Deſignátque doctrinam, & reprehenſionem, argutionem, vt frequentiſſimum eſt. Et ipſe noſter dixit, qua me arguis. Ad verbum Hebraicè, & reprehenſionem, aut correctionem, כלימתי Kelimmathi, opprobrij mei, audiam: Vt ſit interrogatio. Feram ne, vt me contumelia iſta afficias? Num patiar me adeo paruipendi à te? Spiritum autem intelligentię appellat ſapientiam. Ideo ſpiritus, qui ferebatur ſuper aquas, erat ſpiritus intelligentiæ & ſapientiæ, qui cælum ſuper aquis extēdebat. Ipſa (inquit) mea ſapientia, pro me reſpondebit tibi. Reſpondebo tibi ſapienter & prudenter. Non ſum ſtultus & vacuus ſapientia, vt tu contumelioſè dixiſti, ſed perſiſto in eadem, atque cæteri aſſeueratione. Iuſtiſſimè tibi plagas has illatas, & quòd omnes impij damnantur, id euidenter infert. Hoc ſcio à principio, ex quo poſitus eſt homo ſuper terra, quòd laus impiorum breuis ſit, & gaudium hypocritæ ad inſtar puncti. Si aſcenderit vſque ad cælum ſuperbia eius, & caput eius nubes tetigerit, quaſi ſterquilinium in fine perdetur, & qui eum viderant, dicent vbi eſt?] Omnia quadrant cum fonte: tantummodo, quod noſter dixit per primam perſonam, ſine interrogatione: Hoc ſcio à principio, eſt, nonne hoc noſti ab æterno? id eſt ex quo mundus factus eſt. Nam Hebraicè, ſi ad verbum velis reddere, dicendum eſſet à F ſemper, מני עד mini ad, ab vſque ſemper. Nonne noſti ab vſque ſemper? Et Leui exponit. Ex quo mundus eſt. Et, ex quo creatus eſt homo, & poſitus ſuper terra. Quod autem dixit, laus, in fonte רננת rinenàth exultatio, lætitia. Sic etiam Septuag. εὐφροσύνη ἀσεβῶν. alacritas impiorum. Licet etiam Hebraicum ſonet laudem. Eleganterque noſter dixit, Breuis, quòd Hebraicè מקרוב mikaròb, à propinquo, non longius ſcilicet tendens, non ingrediens vltra. Hypocritam, vt dixi ſæpe, noſter appellat, qui eſt Hebraicè חנף kaneph impius, improbus, ſceleſtus. Inſtar puncti. pulchrè à noſtro dictum, quod Hebraicè: Vſque ad punctum, momentum. Id etiam Hebræi exponunt, momentaneam, tranſeuntem, vaniſſimam gloriam impij ſemper fuiſſe. Quod duobus modis poteſt intelligi: Vt etiam ſi tota vita fuiſſet beatus, id reſpectu æternitatis, in qua dolendum eſt, gloria illa in miſeriam redacta, nihil fore quæ eſt vera de cunctis, quæ iuſtis obueniunt malis ſolutio: aut etiam in hac vita, breuia fore gaudia improborum. Sapientes item, & qui rerum arcana ſcrutantur, addunt, improbos ſemper infelices eſſe. Adde, quòd ſunt infames quæ eſt ſumma miſeria, maledicitúrque eis ab omnibus, odióq; habentur. Quo, quid eſt miſerius? Cętera manifeſta ſunt, de magna ſuperbia. Similia dixit Claudianus. Primum miratus lamentánſque florere malos.

Sæpe mihi dubiam traxit ſententia mentem
Curarent ſuperi terras, an nullus ineſſet

Rector

A *Rector,& incerto fluerent mortalia casu.*
Nam cùm res hominum tanta caligine volui
Aspicerem,lætósque diu florere nocentes.

Deinde soluit ambagem,quietémque adducit.

Abstulit hunc tandem Ruffini pœna tumultum.
Tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant. Quod autem noster dixit in fine, Hebraicè לנצח lanèzach, in sempiternum. Hócque (ait) super impio fuisse à Deo decretum, etiam si caput intra nubila condat, Et cælum territet armis,& sidera lambat,lapsurum ingenti ruina, fore vilissimum quid,aut per mortem, aut commutationem fortunæ.Repetit eadem,vt solet,verbis diuersis, variisque tralationibus. Velut somnium auolans non inuenietur, transiens sicut visio nocturna.Oculus,qui eum viderat,nõ videbit, neque vltra intuebitur eum, locus suus.] Est eadem sententia,exaggeratióque verborum. Comparat impium deiiciendum,cõterendum sterquilinio,somnio,quæ est etiam visio nocturna.Nihil est somnio inanius.Fit item exaggeratio,térque repetitur,quod qui eum viderant,nõ videbunt amplius. Illi ipsi oculi,illimet homines,qui videbant eum florentem, fortéque indignabátur, mirabantúrque diuinam dormitare & conniuere prouidentiam, videbunt eum lapsum, qualis Ruffinus ille apud Claudianũ.Hæc quidem vera sunt.Sed,quid dices,ò Baldad,cum bonos etiam videris eodem modo periisse,quãdo bestiis tradebantur, tormenta corporibus corũ admouebantur,patrimonio spoliabantur,in exilium,in Gyara mittebantur?Si dixeris glo-
B riosum eis fuisse,pro pietate tot exanclare labores,rectè dixeris:Sed hęc responsio apud te non est. Et sicut falleris, innuens Iob impium esse, quem hic describis, qui potius vir optimus fuit, sed ob probitatem & integritatem tentatus à Deo, sicut Adam, & Abraham, quod tu nunquam dixisti, nec cognoscis: sic arbitror te falli in hac vniuersali pronuntiatione,cùm potius sit vt dixi alia ratio,quod probátur,quòd eos meliora manent,quòd tolleratio terrenorum malorum,fit pręmium cælestium bonorum,quod virtus in infirmitate perficitur,quod incommodis animus humiliatur,expiatur.Hæc ergo sentio,claráq; video. Sed tamen eo tempore, quo bona & mala ad hanc maxime vitam referebantur, exiguum locum habuit hæc ratio.Vidi impium superexaltatum sicut cedros Dei,& transiui,& ecce non erat. Filij eius atterentur egestate,& manus eius reddent illi dolorem suum.Ossa eius implebuntur vitiis adolescentiæ eius, & cum eo in puluere dormient.]Quod noster dixit. Atterentur egestate,est Hebraicè, filij ירצו דלים ierazzù dallim. Quod est: Volent pauperes. Quod explanant ipsi, pro eo quod pater oppresserat pauperes, ecce filij subiicientur pauperibus vilibúsque viris, vt faciant quidquid imperauerint:Subiicientur, substernẽtur, deuenient in manus pauperum,indigebunt eorum quos pater expilasset. Noster dixit atterentur,quia similia sunt verbum atterendi,& volendi.Primum est razàz,secundum razà. Potuit noster dixisse.Filios eius atterẽt,affligent pauperes,vt sit secus,quàm pater fecisset, conuersa fortuna,filij diuitis illius,à pauperibus premantur:habeant pauperes in eos potestatem,qui prius à patre fuissent oppressi.Is sensus esse potest,quoniã ierazù,quod Hebræi
C exponunt,volent,potest esse à razaz,per apocopem in futuro,quod fit interdum.Sept. igitur τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ὀλέσαισαν ἥττονες. Filios eius perdent minores. Apparet Hiero.dalim,quod sonat pauperes accepisse pro ipso nomine egestatis.Habes igitur duos sensus,alterũ Hebræorum,alterum Sept.qui clarior,& expeditior est,quàm apud nostrũ. Dolorem autem manuum,clarum est rapinam designare,manuum rapacitatem,sequitur dolor,calamitas.Manus, quæ rapuerunt, eædem doloris causa erunt. Vna rapinam, dolorémque fecit manus. Quod autẽ noster dixit per futurũ.Implebuntur,est præteritum מלאו maleu,plena fuerant, repleta fuerant. Clarúsque est sensus, etiam Hebræis non refragantibus quoniam is in iuuentute,lasciuiis,stupris,alienisq; thoris corrumpendis,studuerat,rapuerat,violẽtus, atrox fuerat,ossibus eius libidine flagrantibus,bullientibus,spumantibus: Ecce ea ipsa ossa mortua iacebunt arida,puluerescent,fient terrea,in quibus tantus olim vigor fuerat.Addit causam. Cùm enim dulce fuerit in ore eius malum, abscondet illud sub lingua sua.Parcet illi, & non derelinquet illud,& celabit in gutture suo.] Futura sint præterita: fitq; vsitate apud Hebræos,vt futura,sint pro præteritis imperfectis,quibus carent Hebræi.Ergo dicendum: Abscondebat illud,parcebat illi, non derelinquebat illud,celabat. Tralatio à dulcedine & palato,ad scelera, & mentem. Vt placent palato dulcia, sic impiæ menti,flagitia, peccata, voluptates.Dulcescebat igitur malũ,rapina,adulterium,sanguinis effusio:grata erant hæc omnia,suauia,iucunda,eáque palato & lingua retinebat,non amittebat, elabi non sinebat.

Parcebat, hoc est, non sæuiebat in ea, velut castigator, censórque seuerus iniquitatis suæ, D
sed parcebat, condonabat sibi ipsi, ignoscebat, velut placentia retinebat, hærebant palato vti suauia, dimitti nō poterant. Sic enim semel ingressæ voluptates, cæteráque vitia dominantur, fiúntque patroni, possessoré sque hominis, vt abire, expellique amplius nequeant. Hinc Græci captiuos vitiorum dicunt ἥττονες τῆς ἡδονῆς, φιλαργυρίας. quasi in potestate libidinis, auaritiæ, contra κρείττονες, superiores, victores libidinum. Clariúsque est hic sensus, posito scelere & peccato, pro quadam libidine, & dulcedine. Aliis tralationibus vtens addit.] Panis eius, in vtero illius, vertetur in fel aspidū intrinsecus. Diuitias, quas deuorauit, euomet, & de ventre illius, extrahet eas Deus.] Panis, Hebraicè est לחם lèchem, quicquid pascit, esca, cibus. Et quod dixit. Fel aspidum. Nota in sacris litteris tralatio, ab aspide, cuius venenum amarissimum dicunt, vt ea potissimum re, sit lætale. Fel Hebræi מרורה meroràh, quod amaritudinem sonat. Itáque fel aspidum, est amaritudo aspidum. Incredibilis amaritudo, lætalis amaritudo. Nam non felle solum amaras esse aspides, & in solo felle habere amaritudinem, declarat, quod sequitur, caput aspidum suget. Malim ego dicere, amaritudinem aspidum, sicut apud Mosen. Fel draconum, amaritudo draconum. Sed (vt dixi) fel appellant omnem amaritudinem Hebræi. Itaque fel draconum, & aspidum, est eorum lætalis amaritudo, quam in veneno præcipue habent. Ait ergo illam rapiendi, stuprandi dulcedinem, vertendam in lætalem, venenatámque amaritudinem. Tralatio à ventre, sicut superius à palato. Superius gustabat rapinas, stupra, flagitia, hic deuorat, in ventrémque demittit. Ecce cuncta lætalia toxica, quia scilicet, quod & ipsum tralatio est ab homine, Deus E
eripiet, extorquebitque è manibus eius prædam. Sicut vorauerat, in ventrémq; demiserat, sic etiam ex intimis visceribus extrahentur. Illic impetus, insanáque libido rapiendi, vt vocata sit, quasi luporum deuoratio, hic impetus Dei, certa ratione, modo, per hostem, aut aliud, ad extrahendas, è manibus eius opes. Addit fermè easdē metaphoras. Caput aspidū suget, & occidet eum lingua viperæ. Non videat riuulos fluminis torrentis, mellis, & butyri. Luet, quæ fecit omnia, nec tamen consumetur.] In capite aspidibus esse venenum, videlicet saliuam, quæ in capite est, & dentibus, clarum est, sicut in aculeis, & in cauda apibus, scorpionibus. Linguam autem dixit, non dentes, per tralationem, & partem pro toto ore. Nam quæcunque venenum habent in ore, in lingua habent, in qua præcipue est saliua. Itaq; dentes rumpunt carnem, ex lingua defluit venenata saliua, patefacta à dētibus carne, commiscetúrque sanguini, spargitúrque in venas, quod mortiferū est. Caput igitur pro veneno dixit. Sunt item tria nomina per exaggerationē. Non videbit riuulos, aut eruptiones, vt Hebraicè פלגות pelagòth, vnde pelagus Græcū. Non videbit eruptiones, flumina torrentes mellis, & butyri. Latini quoque abundantiam vocant flumen, torrentem. Orationis flumen, torrentem verborū. Is ingentem opulentiam vocauit pelagus, flumen, torrētem, præcipue, quod de lacte, & butyro sit sermo, quæ & ipsa exundant, inundántq;. Sunt autem hæ diuitiæ Orientalium, in armētis, rurensibusq; diuitiis, apibus, pecoribus. Sic à principio describens diuitias Iob, eas in armentis, gregibusq; camelorū, pecoribúsq; statuerat. Quod autē noster dixit, Luet, quæ fecit omnia: Est clarius Hebraicè. Restituet, reddet laborē, Alios F
labores reddet, reddet quæ aliorū labore fuerant accumulata. Aut (vt ait Leui) laborē suū dabit aliis. Mirum est autem, cur noster dixerit: Nec tamen consumetur, cùm sit Hebraicè luculenter, adhęrens antecedenti ולא יבלע velò iblàh. Et nō deuorabit. Reddet (inquit) & nō deuorabit, non deglutiet. Huic autē periodo, est hoc, quod sequitur adiunctū. Iuxta multitudinem adinuentionū suarū, sic, & sustinebit. Quod Hebraicè. Iuxta multitudinem תמורתו themuratò, retributio sua. Id est, sicut rapuit multum, multum item exoluet. Quātum prædatus est, tantumdem persoluet. Deinde vbi noster dixit. Sic, & sustinebit, habet Hebraicum ולא יעלוס velò, iaalòs. Et nō gaudebit. Vt tota periodus habeat: Iuxta opes, vel copiam, erit retributio sua, & non exultabit. Non fruetur rapacissimè partis diuitiis: exoluet, etiam cum tormento, & calamitate sui, suorúmq;. Superaddit rationem. Quoniam confringens nudauit pauperum domum, rapuit & nō ædificauit eam, nec est satiatus vēter eius. Et cùm habuerit, quod concupierat, possidere non poterit.] Ordine verborum diuerso Hebraicè est. Quia confregit, reliquit pauperes. Domum rapuit, & non ædificauit eam. Frangere dixit, atterere, vexare, euertere, vastare: siue opes auferendo, siue etiam diruēdo. Ita domum fractam, attritam reliquit, euertit. Quod autem dixit. Et non est satiatus venter eius, Hebraicè aliud prorsus. Quia non cognouit felicitatem in ventre suo, in suo desiderio nō euadet. Quorum sensum sic exhibet Rabi Leui. Quia non cognouit, quòd periit felicitas, aut abundantia

A abundantia in viſceribus ſuis, ſed erunt omnes fractæ, attritæ opes illæ, ſicut ipſe attriuit pauperes. Et non euadet in cupiditate & diuitijs ſuis quidquam, ꝙ non pereat, eo quòd rapuit, expilauit domum, in qua non laborauerat. Ex quibus apparet ſenſum eſſe, quẽ noſter reddidit interpres, quod tametſi abſorbuit, deglutiuit diuitias non erunt ſuaues, nõ erit fructus, voluptas ex eis, non ſatiabitur, non habebit, ex eis ſatietatem: ſed vertentur in venenũ aut ita auferentur, vt eis minimè fruatur. Nam quod noſter dixit, Non eſt ſatiatus venter eius, deſignat eum non habiturũ voluptatem ex raptis diuitiis. Non remanſit de cibo eius, & propterea nihil permanebit de bonis eius. Cùm ſatiatus fuerit, arctabitur, æſtuabit, & omnis dolor irruet in eum. Cibum eius dixit, vt eſt Hebraicè לאכלו leoclò, deuorationi ſuæ. Non remãſit quidquã quod non voraret, rapaciſſima, inſatiabilis auaritia. cũcta abſumpſit. Hunc etiam ſenſum agnoſcunt Hebræi, quoniã (vt dixi) pro cibo, eſt voratio, quæ referatur ad ipſum voratorẽ: vt dicat. Nõ fuit reſiduũ deuorationi ſuę. Et quod ait, Non permanebit de bonis eius: Eſt Hebraicè, Non יחיל iakil, abũdabit bonũ eius. Idem etiam eſt Hebraicè, pro ſatiatus ספקו ſiphcò, ſufficientia, abundantia eius. Cùm fuerit, ait, expletus, cùm multũ vorauerit, proceſſerit, tum vero, abundantia illa reprimetur. Eóque Auen Eſra dicit. Cùm attigerit ad omnia, quæ ſufficiãt ei, tũ minuetur, breuiabitur: Tunc erit ei (inquit Leui) czar, anguſtia tribulatio. Ad explicandũ vim huius vocis, adiecit noſter. Æſtuabit, quod in Hebraico non eſt, vt deſignet anguſtiã illam. Et pro, omnis dolor, eſt: omnis manus laborãs adueniet ei. Hoc eſt, (vt ait Leui) Omnes laborãtes, omnes pauperes, vel omnis manus iniqua,
B & praua veniẽt ad ruinã eius. Poteſt eſſe ſenſus interpretis noſtri, quia עמל amal, ſonat laborẽ, & prauitatẽ. Addit ſimilia. Vtinã impleatur vẽter eius, vt emittat in eũ, iram furoris ſui, & pluat ſuper illum bellũ ſuum. Fugiet arma ferrea, & irruet in arcum æreum.] Quod noſter fecit optatiuũ, poteſt quidẽ imperãtis eſſe. Hebraicè יהי iehi ſit, at item futurũ eſt, vt dicat. Erit ad ſatietatẽ venter eius, mittet in eum iram furoris ſui, & pluet, vel pluere faciet ſuper eum bellũ ſuum. Cùm fuerit (inquit) expletus, dataq; fuerit facultas ſeſe explẽdi, vt ſeſe expleret, tum demũ ei Deus indicet bellũ. Et ille fugiẽs haſta irruet in arcum, vt effugere non poſſit, quem mala diuerſa inuicem ineuitabiliter excipient. Pluere autem bellũ, dixit, elegãti tralatione. Siquidem, & Virgilius bellũ tempeſtatẽ vocat. Párq; per omnes, tempeſtas it. Grando quoq; dicuntur tela, armáque volãtia. Tum bellum ruit, turbinis in morem, ac tempeſtatis. Gladius eductus & egrediens de vagina ſua, & fulgurans in amaritudine ſua. Vadent, & venient ſuper eum horribiles, omnes tenebræ abſcõditę ſunt in oculis ſuis.] Hebraicè eodem ſenſu verbis diuerſis, variatóque orationis ordine, ſic. Nudauit, & exiuit de corpore, & fulgurauit. De felle eius vadet, ſuper eum terrores. Erant igitur implicata Hebraica verba, & ancipitia, quo referantur. Gladius quidẽ in Hebraico nõ eſt, ac quanquã nudationẽ referunt Hebręi ad ſuperius, ideſt iaculatorẽ, qui nudet ſagittã, deprõmátq; è pharetra, aptari tamẽ poteſt ad gladiũ, quẽ noſter appoſuit, vt clarior eſſet oratio. Quã autẽ noſter dixit vaginã, eſt Hebraicè גוה gheuah, quod ſonare corpus, conſuetudo ſermonis Hebraici demõſtrat, vt dicat, de corpore impij gladius, vel ſagitta exiuit. Et, quoniã, vt corpus
C eſt vagina animi, ſic in vagina eſt gladius, poteſt fieri, vt tẽpeſtate Hier. hoc nomen Hebræi exponerẽt pro vagina, cui cũ corpore ſit magna ſimilitudo. Fulgurãs autẽ, vel ipſum verbũ fulgurãdi, poteſt referri tum ad ipſum gladiũ, vel ſagittã haſtámq; fulgurantẽ, vt alibi quoque fulgurare dicitur haſta: aut (vt exponit Auen Eſra) ipſe iaculator tanquã fulgur accurrens, inſiliénſq; in eum. Et quã noſter dixit amaritudinẽ. Sonat etiam fel: Hebraicéq; cùm ſit de amaritudine, aut felle ſuo, ſenſus eſt, (vt docet Rabi Leui:) de felle eius egredietur ſagitta, iaculũ, qui ſit locus intimus, vt qui ibi attactus fuerit, amplius viuere non poſſit. Quos autẽ dixit noſter, Horribiles, nõ eſt diuerſum, quòd ſit Hebraicè אמים emim, terrores, formidines. Quanquã vox ſonat etiam calamitates, interitũ. Quod autem dixit. Omnes tenebræ, in occultis eius. Duo ſenſus, aut omnis impietas, omne ſcelus, clauſum erat domi, tenebræ flagitiorũ occultæ, quod exponit Leui: aut quod malim, omnes tenebræ, omnes pauores, ſolicitudines, triſtéſque curæ in arcanis cõſcientiæ, in pectore intimo. Deſcribit eas calamitates, quę bello importantur. Tum aliud genus. Deuorabit eum ignis, qui non ſuccenditur, affligetur relictus in tabernaculo ſuo: Reuelabũt cæli iniquitatẽ eius, & terra conſurget aduerſus eum.] Quod dixit. Qui non ſuccenditur, indicat noſter alium ignem, quàm noſtratẽ, quem flatu ſuccendimus: ignem repentinũ ſubito corripientem. Poteſt, quoniam, quod dixit. Succenditur, eſt נפח naphàch, quod ſonat ſufflare, deſignare ignem, qui nullo afflatu, aut vento, poſſit extingui. Quod autem dixit. Relictus, eſt שריד sharid, ſonátq; reſiduũ,

superstitémq;, vt possit referri, vel ad ipsum impium, omni præsidio destitutũ, vel residuum D nepotem, qui propter impium patrem, affligatur, sicut superius dicebat, vt tota domus pereat. Reuelare autem cælum & terram, impietatem, & tanquam testes insurgere aduersus eum, luculenta locutio. Omnia enim plena Deo, nihil fit, quod ipse non videat. Omnia patent oculis eius. Mortalibus autem, qui hunc vbique inuisibiliter præsentem non cernunt, cernunt autem cælum, & terrá sursum, & deorsum, dantur hæc vniuersalia, ad cognoscendam maiestatem illam inuisibilem, quæ sic vbique per omnia intenta est, & cõmeat, sicut vbique cælum est, & terra, & hæc pro inuisibili Deo, ipsa visibilia ferre testimoniũ dicuntur: videntia sua præsentia corporea cuncta, sicut inuisibiliter Deus aspicit omnia. Nemo igitur sit, qui facta sua, diuinã latere posse maiestatem, arbitretur. Vbicũque peccaueris, locus ipse feret in te testimoniũ: quia etsi locus nescit, scit tamen Deus, vniuersalis in omni loco. Potest per antonomasian, pro cælo, Angelos, pro terra homines dixisse: sed figurata locutio pulchra. Apertum erit germen domus eius, detrahetur in die furoris Dei. Hæc est pars hominis impii à Deo, & hæreditas verborum à domino.] Quod dixit, apertum erit, Hebraicè יגל ighel, nec designat hoc loco reuelare. Nam verbum galà, Hebræis duo denotat, reuelare, detegere, & euoluere, migrare, alterúmque ab altero nascitur. Nam migrare, est quasi aperiri, reuelari, denudari de loco suo. Hoc igitur loco dicendum. Migrabit germen domus eius, transmigrabit, transferetur. Inde vocant Hebræi exilium, & captiuitaté, galùth. Periturum igitur dicit, non ipsum impium modo, sed omnem item stirpem, vt nihil prorsus supersit. quod auté dixit, Detrahetur, est in fonte נגרות niggaròth: vox E Hebræis testibus designat, præcipitantia rapidáque flumina, vt dicat eum velut rapidũ fluuium periturum, abiturum, euolaturum. Idq; etiam noster expressit. Diem furoris, vocat, cum calamitas ingruit. Cùm velut agmine facto incubuere mala. Partem autem dixit, id quod est in sequẽti, hæreditatem, portionem suam, præmium, id quod ei datur à Deo, pro sua parte, pro extrema hæreditate. Quod vero noster dixit, Hęreditas verborũ: pro verborum est, אמרו imro verbi eius, vt dicat, & hæreditas verbi ipsius impij, præmium locutionis, contra Deum: pro eo, quòd cõtra Deum blasphemus fuit, insurrexit in eum, insolentérq; Deum blasphemauit, maledixit, detraxit. In quo superbia clara est. Ac (vt ait Leui) Iob oblique designabatur.

CAPVT XXI.

RESPONSIO Iob, vt semper fit in hoc libro, destruit antecedentia, perstans in sua asseueratione, non esse rationem rerum gubernandarũ, quam isti iactabant. Bene multos impios & flagitiosos, beatos viuere, felici nauigatione vsq; in portum senectutis ferri. Ideo postulat auditorem attentum. Audite (inquit) longe alia dicentem vobis. Quod igitur transtulit: Et agite pœnitentiam, Hebraicè idem est verbum pœnitendi, & consolandi. Itaq; hoc loco est & hæc תנחומתכם tanchumothekèm, consolatio vestra: Estq; (vt perhibet Leui) sensus. Audite quæso verba mea, & tacete, & sit hæc consolatio vestra, qua consolemini me, nempe si tacueritis. Quia plus mihi prodest vestra F taciturnitas, quàm responsio: quippè qui me incredibili molestia afficitis. Habes igitur sensum meum, vt ego arbitror, vt sit consolatio actiuè intelligenda, qua ipsi consolentur ipsum Iob. Posset etiam sensus esse, Et hæc sit consolatio vestra, estote contenti hac mea responsione, hoc sermone. Sustinete me, & ego loquar, & post mea (si videbitur) verba ridete. Nunquid contra hominem disputatio mea est, vt merito, non debeam contristari?] Tria proponit, vt cum audiant, tum attente diiudicẽt, vt ex responsione sua cognoscant, irridendus sit nec nè. Audite (inquit) percipite rationes, vestrá istam verbositaté refellentes. Nunc ne contra me insurgite, ne carpite, ne lacerate, sed attendite diligentius quid vobis obiici possit, quod me expurget. Atq; vbi noster dixit, Ridete, est in singulari תלעיג talig, subsanabis, ridebis, quod aduersus Eliphas dictum putat Leui, qui cæteris erat arrogantior & infestior. Nonne (inquit) cum homine est sermo, nõ cum aliquo cælitũ, quibus non est cum hominibus conuersatio? Cum homine loquor fragili, carneo, mei simili. Quæ me igitur ratio prohibeat, cur nõ loquar cum eo, audacter memet expurgás, offeréns q; rationes quibus eorum arrogantiá refellam? & quoniam cum homine sermo est, & homo ego sum, nonne spiritus meus præ se ferre doloré debeat? Qui enim fieri potest, vt non doleam, excrucier, audiens talia contra me ipsámque veritaté? Subiicit similia. Attendite me & obstupescite, & superponite digitũ ori vestro. Et ego quãdo recordatus fuero pertimesco, & cõcutit carné

meam

A meam tremor] Cùm homo innocens (inquit) crudelia supplicia sit perpessus, hoc obstupescite, hoc admiramini. Hic, vt super re inaudita, insolita, obmutescite, & vt fert humanus instinctus indolete, commoueamini. Requirite causas, dolorem ostendentes. Sicut ille cùm vidisset Deiphobum.

Deiphobum vidit lacerum crudeliter ora,
Ora, manúsque ambas, populatáque tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares,
Vix adeò agnouit pauitantem, & dira tegentem
Supplicia, & notis compellat vocibus vltro.
Deiphobe armipotens genus alto à sanguine Teucri.
Quis tam crudeles optauit sumere pœnas?
Cui de te tantum licuit? Hæc amicus ille bonus cum lachrymis. Simile quid affici illi debuerant tam crudelia fuisse perpessum, vt recordatio pristinæ gloriæ, præsentium suppliciorũ, efficiat illi tremorẽ, ossiumque concussionẽ. Terribilis recordatio. Hæc vos considerare, & obstupescere debuissetis. Tremor quoque ossiũ, & ingens animi æstus, potest ad id, quod sequitur referri. Quare ergo impij viuũt, subleuatiq; sunt cõfortatiq; diuitiis? Semen eorum permanet corã eis, propinquorum turba, & nepotũ in conspectu eorũ.] Quod dixit, subleuati sunt. est עתקו atekù, quod est senuerunt. Viuunt, inquit, impij, senescunt, non vt paulò ante iactabas breui extinguntur. Sept. quoque interpretes, hoc verbũ transtulerunt
B ἐπεπαλαιώνται senuerunt. Quod etiam dixit, confortati sunt, idipsum Hebraicè גברו gabrù, roborati, inualuerunt diuitiis, creuerunt, inundarũt. Et quàm eleganter, & clare dixit, propinquorum & nepotum turbam. Est צאצאיהם zeezachèm, quod est, germina eorum, propagines, cóque etiam Chaldæus transtulit, filios filiorum. Et Septuaginta τὰ τέκνα filios. Vox à stirpibus & arboribus, virgultísque tralata, quæ hac voce denotantur. Quæ nunc quæritur Iob, etiam apud alios sacros Scriptores inuenies. Mei autem penè moti sunt pedes, penè effusi sunt gressus. Quia zelaui super iniquos, pacem peccatorum videns. Quia non est respectus morti eorum, & firmamentum in plaga eorum. In labore hominũ, non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur. Ideo tenuit eos superbia, operti sunt iniquitate, & impietate sua. Et alia, quæ sequuntur. Dem úmque, Et dixi ergo sine caussa iustificaui cor meum, & laui inter innocentes manus meas. Existimabam, vt cognoscerem hoc, labor est ante me. Sed, vt ille scriptor sacer, concludit, Subito defecerunt, velut insomnium, eadem est conclusio apud Iob. Interim res dura, & dubia, florentibus impiis, bonis egentibus & gementibus. Cuius solutio est, quam illi quidẽ attulerũt, sed melior omnibus, quæ de æternitate vitæ profertur, ad quam sapienter, bona, & mala refert Pater hominum, atque Deorum. Domus eorum securæ sũnt & pacatæ, & non est virga Dej super illos. Bos eorum concepit, & non abortiuit: vacca peperit, & non est priuata fœtu suo.] Describit res feliciter, & prospere, sceleratis cedentes proponens bona fortunæ, in quibus principem locum habet copiosa proles, copiosæ diuitiæ, quas superius proposuerat. Nunc alia fortunę bona de-
C scribit, ea, videlicet, quæ diuitiæ erant Orientalibus, quorum opes erant in armentis præcipue. Sed primum pacem & tranquillitatem, quæ solet dulcia reliqua omnia efficere, sine qua nihil suaue est, & vt sapientes loquuntur, bellum fit propter pacem. Quippe quæ sit vltimus finis. Nec multum refert, quod Hierony. retulerit ad fœminam, quod est mascule in Hebræo: Bos eorũ concepit, & non abortiuit, Hebraicè שורו shorò taurus eorum, vel bos ascendit, & non proiecit, scilicet genitale semen. Secundũ autem pertinet ad fœminam. Venuste vero dixit interpres: Securæ, quod Hebraicè pax in domibus eorum à terrore. Secura Latinis, quæ sine cura, terrore, metu malorũ, vel præsentium, vel impendentiũ. Hinc, quos Græci ἀδεῆς sine timore, Latini securos dicant. Et μελεδῶνες curę vocantur, quòd edant, absumántque membra. Spiritus enim tristis exiccat ossa. Animus autem lætus ætatẽ floridam facit. Virga Dei flagellum, clades. Simile quid apud Poëtam de Deo suo.

Quam cum sanguineo sequitur bellona flagello.

Tribuunt, & ipsi Diis suis, sagittas, arma, hastas.

Aureus ex humeris sonat arcus. Ab Homero desumptum.

Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo.

Exin, prolem numerosam, fœcunditatémq; filiorum, descriptis diuitiis, bonísque fortunę recenset, vt solet plurimũ, diuersis verbis eadem re proposita: quæ cùm sensus dubios, obscuraq; verba non habeant, omittentur. Ad lætitiam, triũphos, chori, cantusq; adhibentur,

vt apud Poëtam. Omnibus in templis matrum chorus. Quod autem dicit. Et in puncto ad D
inferos descendunt, Omni Hebræorũ classe consentiente, est, eos leni morte, placidaq; dissolui, morte subita, velut cum poma matura lapsa cadunt, non morte, quæ diuturnitate doloris affligat. Illi cum diu beate vixissent, cùm ἐπὶ γήραος οὐδῷ. ad limina senectæ cõtigissent. Iam felicitate, rerúmque secundarũ successu, voluptatibusq; omnigenis, & vitæ diuturnitate satiati, naturæ concedunt. Hebraicè igitur nomẽ inferorum sheol, designat nunc inferos, nunc sepulchrũ. Pro sepulchro est hoc loco. Sensúsque est, Et cita, maturáq; morte veniunt ad sepulchrũ. Quod autem sit is sensus, Hebræi testes. In puncto (inquit) Abrahã nimirũ sine doloribus. Rabi vero Leui. Breui (inquit) velocique tempore obeunt, non longo dolore decedunt. Hoc etiam vidit Nicolaus. Hanc autẽ tam variam cunctisque bonis stipatam, circunfusam beatitudinẽ, prædicat accidere malis, potius quã bonis, in subsequentibus duobus versiculis, quorũ est clarus sensus, de contẽptoribus Dei. Quod autem additur. Verumtamẽ, quia non sunt in manu eorum bona sua. Heb. dicitur. Et non sunt in manu eorum bona sua, non est in manu eorũ felicitas eorum: non erit diuturna: non est perẽnis: arbitrio, ac potestati eorum non subiacet: non erunt quandiu voluerint felices, ac beati, sed eis inuitis auferetur. Verũ enim est, quod non modo litteræ cælestes prodiderũt, sed quod omnes homines docuit natura, extántq; apud Cæsarem in commentariis. Consuesse Deos immortales, quo grauius homines ex cõmutatione rerum doleãt, quos pro scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorẽ impunitatem concedere. Quoniam hoc, inquit Iob, ita est, & felicitas impiorũ non est diuturna, non sum adeo demẽs, vt E
tametsi dixerim eos felices, approbẽ hanc felicitatẽ, nec amplius requirã. Sit procul à me vanitas hæc: non sit hæc mea sentẽtia. Is sensus exponitur etiam ab Hebræis, nostrisq; concorditer. Quódque (ait) Lucerna impiorũ extinguetur: lucernæ, lumini, faci, cadẽtiq; stellę felicitatẽ hanc impiorum aptissimè comparat. Quod autem noster dixit. Inundatio, Hebraicè, אידם edàm, ruina eorum, interitus eorũ. Nam ed vbique sonat Hebræis interitum, vaporem. Idem tamen sensus. Et quod dixit: Dolores diuidet furoris sui. Irę diuinę sagittas: vulnera illata impiis: diuisa, nempè distributa, importata, impacta. Quod autem comparat eos paleis, aptissimũ interitus, excidiique eorum exemplum, vsque ad extremũ euersorum. Maius etiam quod sequitur: in puluerẽ eos, aut fauillã dissipandos. Est autem in Hebraico pro fauilla מץ moz, idem fermè, atque fauilla. In paleis, & area minutum quiddam, quod à vento, sublatis in altum frumentis à ventilantibus, tollitur, vt sit propinquum paleis exemplum. Hoc à nostris sæpe vertitur puluis. Simile quid vaticinatus est Dauid de impiis, & huic ipsi, siue pulueri, siue minutiis, ac quisquilus eos comparauit. Non sic impij, non sic, sed tanquã puluis, quem proiicit ventus. Vbi pro puluere, est præsens vox. Quod autem sequitur. Deus seruabit filiis illius, dolorẽ patris eius,] Clarius Hebraicè. Deus seruabit filiis eius, אונו onò, dolorem eius, siue iniquitatẽ eius. Sciẽdum vocem און quam noster reddidit dolorem, modo sonare dolorem, modo scelus, iniquitatem, violentiã, scelere, & dolore aptissime sub eadem voce conclusis: quod ex scelere nascitur dolor acerbus, & nullum fermè scelus dolorem non habet comitẽ. Pro scelere & rapina, exponitur nunc ab Hebræis. Vbique au- F
tem in sacris litteris decantatur fore, vt iniquitas, aut sacrilegia, & rapinæ patrum, à filiis reddantur. Et tertiam generationem magnorum scelerum fore participem: quod de malis dumtaxat, sceleri paterno fauentibus verũ est. Persoluet igitur (inquit) omnia cum fœnore, & puluisculo. Seruabit Deus filiis illius iniquitatẽ, scelúsq; eius: vsq; in posteros eius pœnas demittet. Hoc experietur, hoc sentiet. Gustabit vere, non contemnere res humanas, hominúmque, Deúmque, patrem. Suis hæc oculis, adeo res erit clara, in propatulo videbit, contuebitur. Interfectionem autem noster dixit, quod Hebraicè כידו chido, nempè calamitas interitus, vastitas. Gustare autem & bibere furorẽ, tralationes Hebraicè. Attribuere quoq; Deo furorem, iram, pene Hebraicum est. Quãquam Philosophi, iram Deo tribuerint. Lactantiusque eos, qui id pernegarent, refellit. Quod vero sequitur. Quid enim ad eum pertinet de domo sua?] Nullam curam posteritatis habuerat: sceleri, flagitiis, noctes atque dies studuerat, nec cæcus videbat, quid posteritati prodesset. Excæcauerat cor eius impietas, iniustitia, ad omnia bona caligarat, nescius hæc omnia super domum suam, filiósque recisura: tametsi in vita sua, pœnas ipse non dedisset. Quod autem ait Menses eius dimidiatos] Licet felix vitam traduxisset, delitiis circumfusus, voluptatibus, illecebrísque, quas rapina comparasset delinitus, annos exegisset, duo tamen mala consequetur, quod & posteri persoluent hæc omnia, quanquam hæc eum cura, propter auidam improbitatem non tangit.
Tum

A Tum vita ipsius non eum numerum explebit, quem expleuisset, ipso pie, iustéque viuente. Promittitúrque longitudo dierum iustis, & piis, in sacris litteris. Tanta est profunditas (inquit in sequenti versiculo) iudiciorum Dei, tam impenetrabilis sapientia, vt omnia quidem iuste disponat, digerátque per annos, sed ab hominibus nec animaduertantur, nec animaduerti debeant. Deus enim (inquit Plato) ineffabilis dictu, difficilis cogitatu. Quis igitur erit mortalium, qui meliora in iudiciis Dei, quasi docturus eum, quærat? Cuius ea est sapiētia: vt principes, sapientes & supremos quosq; diiudicet. Quos autē excelsos dixit, qui & in Hebraico dicuntur רמים ramim, excelsi, à Chaldæo, & à nonnullis Hebræis, exponuntur pro Angelis. Chaldæus pro excelsis posuit cælos supernos, nempè supernas potestates: nonnulli Hebræi ipsos expresse nominant Angelos. Glossema quoque nostrum: Angelos interpretatur. Nam tremunt videntes Angeli, & potestates, maiestati, iudicióque eius subiacentes. Potest de cunctis regibus, & principibus generatim intelligi. Quódque sequitur. Iste moritur robustus, & sanus:] Reuertitur ad superiora contradicens amicis, sapientiam iactantibus, & in eum vociferantibus, aduersam fortunam, in malos dumtaxat & improbos, inuehi: flagitiosos modo, non bonos cadere: patrimonio, domicilio spoliari. Hoc abunde reuincit. Pars alia, quòd quanquam sceleratis plerunque secundæ res, & diuturnior impunitas concedatur: at refugit, execratur, improbat hanc eorum fallacem felicitatem. Rationésque adiecit superius, & nunc persequitur, & inculcat superiora, cum magna verborum exaggeratione. Eam igitur partem felicitatis B describit, qua plerique nullis vnquam corpore morbis attacto, robusti, pingues, obesi, bene curata cute vitæ concesserunt. Súntque aptæ tralationes ad eos, quos beatos Latini dixerunt. Opponit ex aduerso miseros omnes, in cineres vertendos, & in regione defunctorum æquales futuros omnes. Simile quid agens, quod Lucianus, in sua νεκυιά. Illic fore diuites & pauperes, formosos ac deformes similes cunctos: nec Crœso diuitias profuturas, nec Iro pauperiem obfuturam. Quod autem sequitur Certè noui cogitationes vestras.] Spectat eo, quod vbique nugaces eos, ventosósque coarguit, & in suam contumeliam de prouidentia diuina vaniloquos: quæ pro meritis omnes, vel supplicio plectat, vel attolat: Vt qui patitur aduersa, qui variis cladibus & iniquitate fortunæ premitur, iure & pro meritis ea patiatur. Hoc coarguit Iob, & comprobat sæpe bonos male periisse, malis bene processisse: Totúsque locus clarissimus est, quòd omni libro eadem inculcantur. Designant igitur ipsum Iob, cuius superbia iuste cecidisset. Quod in sequenti versiculo declaratur, & pares habet apud omnes interpretationes. Vbi vero dicit. Interrogate quemlibet de viatoribus.] Vocat horum præcipuè testimonium super re testata ac certa, quòd hi diuersas pouincias obeuntes: vt is, qui mores hominum multorum vidit & vrbes, pleraque norunt, semper easdem sedes obtinentes, latentia. Quod vero dixit. Hæc eadem illum intelligere cognoscetis.] Hebraicè eodem sensu, sed non eisdem verbis, hoc modo. Et signa eorum non cognoscetis. Hæc signa Hebræi, casus, calamitatésque quotidianas interpretantur, quas viatoC res referunt, variis in locis auditas. Burgensis maiora quædam de viatoribus philosophatur. Quod vero sequitur. Quia in diem perditionis seruatur malus] In fonte sic. In die perditionis subtrahetur malus. Ideo ponunt Hebræi contrarium sensum. In die calamitatis & cladis, pereuntibus bonis, malus, impius, flagitiosus, eripitur. Hoc (inquit) audire potestis ab eis, qui varias gentes vrbésque adeunt quotidiè. Hoc (inquit) Hebræus interpres illi narrabunt, referent, aliqua die calamitosa, in vrbe, vel prouincia, subtractus est vir malus, ne clades illum contingeret: & propter incredibilem felicitatem, rerúmque successum, è medio pereuntium ereptus. Verbum igitur, quod Hieronymus transtulit seruatur יחשך iechashèch, signat Hebræis longari, protrahi. Quod ille accepit in eum sensum, sed sequentia declarant sensum Hebræorum esse veriorem. Nam quod eodem versiculo dixit. Et ad diem furoris ducetur.] Hebraicè est. In die furoris, portabitur: Hoc (vt dixi) potest designari, quod noster transtulit: verum sequentes versiculi declarant, sermonem esse de scelerato cum cæteris non pereunte, vt constet vanitas amicorum Iob. Nicolaus sequitur, quod offerebat tralatio. Quódque ait. Quis arguet coram eo, vias eius, & quæ fecit, quis reddet illi?] Is est sensus, quem etiam comprobant & efferunt Hebræi, cùm malus, & improbus ille, beatè vitam traduxerit, ereptus ab omni calamitate fuerit, quid post illum futurum sit, quis indicabit, vt doleat de futuris,

vt norit pendendas eſſe pœnas? Vt interim dolore tabeſcat, adueniente aliquo Propheta, D
qui ei prædicat ob antedictam vitam impendentes calamitates. Imò vero (inquit) fecit, quæ voluit, libidines expleuit: quis illi reddet paria? quis illum tantum dolere faciat, quantum lætatus fuiſſet? Is ſenſus, quem ex parte etiam noſtri ſequuntur. Quod autem ait: In congerie mortuorum vigilabit.] Congeriem ſentiunt, interpretantúrque Hebræi ſepulchrum, ad quod aggregantur vniuerſi, & quaſi quod Græcè κοιλίαν. Vigilare autem, ſic interpretantur, vt deſignet, vſque ad corruptionem vigilabit: portatus ad ſepulchrum vigilabit: permanebit vſque ad reſolutionem: delatus inter cadauera computreſcet. Loquendi modus & tralatio Hebraica. Quod vero dixit, Glarea cocyti.] Cocytus in Hebraico non eſt, ſed nomen ad omnes torrentes & valles commune נחל nàchal. Eadem vox, deſignat etiam vallem demiſſam. Nam pro ea ponunt aliam clariorem ipſi Hebræi המישור hamishòr, planiciem. Abrahámque lingua Arabica ait eo vocari locum ſepulchrorum. Ex tralatione vero, quoniam ſepulchra ſub terra ſunt, nunc pro ſepulchro eſt. Dicitur ergo iuxta expoſitionem Hebræorum, quæ vera eſt, mihíque probatur. Dulcis fuit ei ſtatio ſepulchri: Vſque ad ſepulchrum beatus fuit. Dulciter requieſcit, non ſolum in vita, verum etiam in morte beatus: In ſepulchro dulciter requieſcit. Hanc eandem interpretationem mirum in modum concordes cum Hebræis, viderunt Græci, tametſi tralationem haberent obſcuriſſimam. Nam quod noſter ait: Dulcis ei fuit glarea cocyti. Septuaginta tranſtulerunt ἐγλυκάνθησαν αὐτοῦ χάλικες ἐκ χειμάῤῥου. Dulce facti ſunt eius chalices ex torrente. Hoc Græci exponentes ὅτι τῷ ἀσεβεῖ, καὶ φιλαμαρτήμονι, καὶ αὐτὸ τὸ χειμαῤῥοειδὲς ὄρυγμα, τὸ μετὰ τε- E
λευτὴν, τὸ σῶμα αὐτοῦ ὑποδεξόμενον, καὶ οἱ ἐπιβαλλόμενοι ἄνωθεν λίθοι καὶ χάλικες, γλυκύ τι δοκοῦσι. Impio, & ſcelus amanti, ipſa etiam foſſa inſtar torrentis, quæ poſt mortem, corpus eius excipit, & lapides qui ſuper imponuntur, lapillique dulce quiddam videntur. Hoc etiam Hebræi ſentiunt. Et ante eum, & poſt, infinitus numerus, eadem lege reſoluentur. Quocirca quæ iactatis de prouidentia, ipſa experientia probat ſecus eſſe. Reſponſio veſtra, reliquum eſt, vt ſit praua, peruerſa.

CAPVT XXII.

RECTE monuit in exordio capitis huius Nicolaus, quibus nihil amplius occurreret dicendum iam victis, quorúmue ſententia iam fuiſſet toties reiecta, replicare eadem, & inculcare, ne victi viderentur. Itaq; nil aliud fit hoc capite, quàm quod ſuperior omnis oratio retexitur. Dicitur Iob, vti malus & improbus, non immeritus tot clades pertuliſſe. Plena contumeliarum oratio. Principio, quod noſter dixit. Nunquid Deo comparari poteſt homo?] Quod tranſtulit Comparari, Hebraicè יסכן iſcon, Hebræis deſignat comparari, & prodeſſe, vtilem eſſe. Pro hoc poſtremo accipitur ab ipſis, vt dicat. Nunquid homo proderit Deo? vtilitatem afferet Deo? Et quod ſubiicitur. Etiam cùm perfectæ fuerit ſcientiæ.] Eſt in fonte. An afferet vtilitatem intelligentiæ? An
proderit inquam homo ipſi Deo, dans ei ſcientiam, intellectum, qui dicitur Hebraicè maſ- F
chil? Igitur Hebræi exponunt iſcòn, per aliam vocem clariorem יועיל ioil, proderit, iuuabit. Sed quoniam eadem vox polyſema eſt, deſignás modo comparare, modo docere, fit, vt diuerſis ſenſibus exponatur. Nam Græci, Sept. οὐχὶ ὁ κύριος ἐστὶν ὁ διδάσκων σύνεσιν, Nonne Deus eſt, qui docet ſapientiam? Significatum docendi, etiam Chaldæus poſuit יאליף iaaliph, dicens. An docebit homo Deum? Ergo poterimus iuxta varios ſenſus dicere. Nunquid Deo proderit, aut ſcientiā afferet homo? Aut, nunquid Deo comparabitur, vel æqualis erit homo? Aut, nunquid docebit Deum homo? omnia dicuntur in contumeliā ipſius Iob, quem quaſi in ius vocare Deum, calumniabantur amici. Et quem de ſua iuſtitia, integritate, innocentia adeo gloriari aſſerebant, vt videretur à Deo magna præmia probitatis ſuæ poſtulare, quaſi emolumentū ingens dederit illi, quod iuſtè vixiſſet, quod peccare pepercisſet. Huc igitur pertinēt ſenſus omnes, qui ſequuntur. Nunquid (ait Hebraicū) voluntas, cupiditas Dei eſt, vt ſis iuſtus? Aut lucrum fiet illi, ſi vias tuas rectè inſtitueris? Num timebit te, & trepide coarguet, & tanquam reo diem dices illi, tu accuſator, ille φεύγων Accuſatus, reus, erit? Redditurus rationē tibi, quòd te crudeliter oppreſſerit? Nonne ſcelus tuū ingens eſt, & ſine fine flagitia extrema impietas? Imprimis, ꝙ extremæ fuit crudelitatis pignoraſti fratribus pecuniā. Sine cauſa, vt Symmachus Grecè tranſtulit ἀναιτίως, id eſt, vt Græci exponunt, nihil debentes:

A debentes:& qui nihil tibi deberent, ab his, pignus exigebas, vel pauperibus crediturus, pignus accipere solebas, vt eos, & alios, ob vsuram, veste spoliares. Nec sitienti, nec famelico misericors fuisti. Quódque sequitur. In fortitudine brachij tui possidebas terram, & potentissimus obtinebas eam.]Hebraicè est Et vir brachij eius, est terra, & honoratus facie, habitabat in ea. Hoc duos habet sensus, & hunc, quem reddidit noster, & alter, quem proponunt Hebræi, &, quem Septuaginta & Græci norunt. Solos (inquit) eos habebas charos, gratósque, qui plurimum possent. Hi apud te valebant, hi dominabantur. Spretis, & contemptis debilioribus, ac pauperioribus, plurimi faciebas potentiores. Hi domum tuam veniebant frequentes : hos suspiciebas. Leui interpres Hebræus. Viros præpotentes regnantésque honore afficiebas, qui sunt facie eleuati, vel honorati. His conuiuia Symposia parabas : hi in domo tua domini videbantur. Sic ille. Ad hunc sensum Septuaginta Græcè transtulerunt, ἐθαύμασας δὲ τινῶν τὰ πρόσωπα. Suspiciebas autem facies quorundam. Hoc Græci referunt ad iudicia προσωπολήπτης γὰρ γέγονας. Acceptator (aiunt) personarum fuisti, ferens suffragium, pro potentioribus : humilioribus oppressis, damnatísque iudicio. Hæc omnia latent sub illo versiculo, mihi cuncta probantur. Declarant melius sequentia improbitatem, vt qui pauperes, viduásque contempserit, siue in iudicio, non eripiens eos à diripientibus, & opprimentibus, imò fauens inimicis, siue in omni commiseratione. Propterea circunsteterunt te clades, & insperato superuenerunt, quæ nunquam affore putasses. Præ

B tenebris non aspicies. Sicut est in Hebraico, quanquam noster, alium quendam sensum posuit, non multum ab isto distantem. Et inundatio calamitatum, miseriarúmque cooperiet te.]Is sensus est, etiam apud Græcos. Symmachus enim reddidit, & multitudo aquarum circunteget te. Ob hoc (inquiunt) ex luce ad tenebras reciderunt res tuæ, ex præclara felicitate, in horrendam, execrabilem infelicitatem. Nonne Deus est inuictæ virtutis, maiestatis immensæ? In cælo maiestas eius elucescit : in cælo est sublimis, vt dicit Hebraicum : In cælo sublimis, quòd in cælo maximè dicitur præsidere. Tendimus enim orantes, & deprecantes, omnes in cælum manus. In Hebræo igitur non dicitur Excelsior cælo. Sed, excelsus in cælo. Dicitur quoque. Et caput stellarum suspice. Nempe sublimitatem stellarum, considera vbi Deum habitare mortales credunt : hic (inquit) scito regnare potentem. Inde late terras, maria respicit. Hominum facta non latent illum. Tu vero tecum dicebas. Quid Deus nouit ex his quæ fiunt in terris? Nunquid per caliginem, quæ, vel obsidet terras, eripitúrque cælestibus prospectus rerum terrestrium, aut, quia facta latent humana, iudicare, immittere aciem possit? Tenebras quibus occultantur, quæ fiunt ab hominibus, nunquid oculus eius penetrare potest? Circunstant eum dicebas, nubes & caligo magna, siue illa quæ media interiacet cælum ac terras, siue quædam alia, ignorantiæ, qua res hominum perspicere, & tranare nequeat. Quos autem cardines cæli dixit Hieronymus Hebraicè est חוג שמים chùg shamàim. Gyrum cæli, & Septuaginta γῦρον οὐρανοῦ διαπορεύεται.

C Gyrum cæli perambulat. & Græci exponentes. Nam cæli (inquit) circuitum perambulat. Sentit ergo definitionem cælestem, infra quam negat oculos diuinæ maiestatis tendere. Illic metas regni, maiestatis, & prouidentiæ eius finiri. Cætera magnis occultari & circunfundi tenebris. Illud Epicuri, Deum, nec habere, nec facere cuiquam negocium. Id & ille dubitabat.

Dij, si qua cælo est pietas, quæ talia curet,

Quod auté ait. Nunquid sémitá sæculorú custodire cupis? Melius, & clarius ex ipso fonte intelliges. Nunquid viam sæculi, viam mundi obseruasti? Num attendisti, mores hominú, retroactas ætates considerasti? Hebraicè igitur vox עולם olam designat modo sæculú, modo ipsum mundum. Via sæculi, siue via mundi, est vniuersalis hominum vita, mores, ratio vitæ, iuxta quod dicitur in Psalmo. Et deduc me in viam æternam, Hebraicè in viam mundi. In viam vniuersę carnis. Ergo monet, vt cósideret vniuersi generis humani casus. Quidquid egerint homines olim, quidquid eis acciderit. Visurum enim, apertéque cogniturum, impios, nefarios corruisse demú, tam maioré dedisse ruinam, quàm nequiores fuissét. Is est verus sensus, quem, etiam Nicolaus agnouit: exponens viam sæculi, vitam hominum sæculariter, & dissolutè viuentium. Græci agnoscere non potuerunt propter tralationé Sept. quæ trás fert τρίβον αἰώνιον viá æterná. Hanc illi putant viá diuinæ prouidétię : viá

A iuxta superiora. Ideo exponit Leuita: Et erit aurũ tuũ copiosum, graue: Et erit pecunia tua duplicata præ ea, quæ fuerat quondã. Coacceruationem dixit noster Hierony. quod Hebraicè fermè similiter תועפות thoaphòth, quę vox modo sonat fortè, ingens, modo duplicatum. Quod expressit noster interpres. Sciendum interpretationẽ, quã posuit noster. Et erit omnipotens cõtra hostes tuos.] Etiã ab Hebræis adhiberi, sed probatur eis magis prior sensus, vt tota oratio consentiat de auro & argento, & vbertate. Quod autem sequitur. Tũc super omnipotente delitiis afflues.] Ne sit error, secus est. Tũc super omnipotente delectaberis. Illæ delitiæ tuæ erunt. Ex eo, voluptas omnis, tibi. Quod autẽ noster ait. Et vota tua persoluens.] Habet hũc sensum iuxta Hebræos. Quidquid optabis, perficies. Nihil obstabit desideriis tuis. Is verior sensus. Hier. secutus est, quod Sep. Græcè reddiderũt δώσει δέ σοι ἀποδοῦναι τὰς εὐχάς. Dabit tibi, vt vota persoluas. Quod autẽ dicit. Decernes rẽ.] Nempè iuxta Hebraicũ, pronuntiabis verbũ, & illico aderit, quod postulas. Præfulgebit tibi diuina lux. Cætera quadrant cum fonte. Nã quod ad postremũ, ait, Saluabitur autem in mundicia manuũ tuarũ.] Variata persona describit eũdẽ Iob. Liberabitur innocens ille. Nẽpè tu ipse propter mũdiciã manuũ tuarũ, qui castas, innoxias, nõ rapaces, nõ sanguinolentas habueris manus. Aut liberabit iustus insulam, ne mergatur, ne fluctibus alluatur, cousq; poterit oratio eius.

CAPVT XXIII.

RESPONSIO Iob, ad ea, quæ disseruerat, calumniatúsque fuerat Eliphas de diuina prouidentia, de cladibus, quas boni pariter cum malis, nullo discrimine patiantur. Inculcantur, vt sæpius, eadem. Hypothesis cæteris similis, sermo quoq;

B filúmq; orationis eadem sonans. Mihi maiora, veráque verborum ac sententiarum explanatio, cordi erunt, eorum, quæ possint ab aliis suppeditari, non curiosus. Principio quod ait. In amaritudine sermo meus.] Duobus sensibus, quod sermo tantus, querimoniáque assidua & indignatio: os reddiderat amarum. Aut orationem mœstã, tristemq; designat. Et quod sequitur. Manus plagę meę.] Rectè Hier. addidit plagę meę. Cũ in Hebraico sit tantum. Manus mea aggrauata, propter gemitum meũ. Manum sentiunt etiam Hebręi, ipsam plagam, flagellum. Grauis (inquit) est calamitas, atrox vulnus, propter gemitum, aut cum gemitu meo super gemitu meo, aut quia tantum ingemisco, quæror, lachrymosis vocibus resono. Postulat autẽ ascendere in cælũ, præsénsq; fieri iudici cælesti. Rectè enim noster dixit. Solium eius.] quod Hebraicè תכונתו thecunathò, stabilitatẽ eius. Ibi defixũ, stabilitum est soliũ eius. Eóq; dicitur χαλκοβατὲς δῶ & στερέωμα ærata domus. Chaldæus quoque hoc loco vertit בית מקדשיה beth muchdesheeh domum sanctitatis suæ. Nẽpè ipsum cęlum. Hoc quoque vertit Symmachus μεχρὶ τῆς ἕδρας αὐτοῦ. Vsque ad sedem eius: quod obscure, & non intelligibiliter dixerant, Sept. εἰς τέλος, in finem, vt si Gręci auxilio aliorum interpretũ caruissent, verum sensum nunquam assequi possent. Cętera patent. Vtinã (inquit) daretur vt scirem quo in loco sit Deus æternus, eóque reperto, ad solium eius accederẽ. Quod si fieri posset, præpararem sisteremq; ante eũ causam meam: disceptarem cum eo validis rationibus. Tunc ego cernerem, quid responderet: intelligerem quid loqueretur: nossem

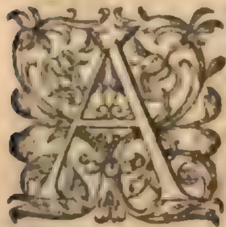
C veritatem. Reuera enim non congrederetur mecum, quemadmodum hi, calumniis falsis. Inuaserũt enim in me, multis flagitiis cõmemoratis, à quibus ipse prorsus alienus sũ. Quod ergo noster interpres dixit. Nolo multa fortitudine contendat mecũ, magnitudinis suæ mole me premat.] Est Hebraicè. Nunquid magnitudine potestatis suæ mecũ disceptaret? Minimè. Sed ipse poneret in me vim, robur: Adderet mihi robur. Quódq; sequitur. Proponat æquitatem contra me.] Hebraicè. illic cũ eo. Est veritas in propatulo, ipso pronuntiáte, hæc autem veritas, veráque sententia liberaret me. Hoc autẽ est in Hebraico. Pro eo quod noster transfert. Et perueniat ad victoriam, iudicium meũ. Hoc enim Hebraicẽ. Et liberarem in æternum iudicium meũ. Nam quod noster dixit, victoriam, Hebraicè נצח nèzach, victoriam æternitatémq; sonat. Sed pro æternitate nunc accipiẽdum, Hebræi, Chaldæúsq; docẽt. Et quod sequitur. Si ad Orientẽ iero, nõ apparet.] Quoquo (inquit) me vertero, nusquã apprendam: auroram versus, & ortum ad dexteram, aut in occasum ad sinistram. Sciẽdum Hebraicè quattuor partes poni. Ante, retro, ad dexteram, ad sinistram, quæ etiam ab Hebræis referuntur ad ortum, & occasum, aquilonem, meridiémque. Sequitur, cur opto (inquit) præsentiam Dei? cur tribunal eius, quemadmodũ in die supremo ostẽdi? Quia mendaces homines, calumniosi, malæ bestiæ: Deus autem nouit abscondita cordis: ideo vera decernens. Ille scit institutum vitæ meæ. Studia, mores, per semitas, quas ille præcidit, incessi: secus omnia, quàm vos calumniati estis. Nec refert, quòd Hebraicè non sit.

Quasi aurum,quod per ignem probatur,sed duntaxat. Quasi aurum egressus sum. Quod D
autem additur. Ipse enim solus est.Hebraicè והוא באחד vehu beechàd.Et ipse in vno.Quod quem habeat sensum,difficile explicatu est: Et Abraham testatur sub hoc, altum latitare mysterium,nec à se explicari posse.Leuita censet,in vno , in vna re. Sed & id non consequitur cum tota serie. Mihi probatur sensus interpretis nostri, qui etiam extat apud Hebræos nonnullos, qui censent redundare præpositionem , in , dumtaxátque dicendum. Et ipse singularis. Interpretes Græci varium quiddam respexerunt εἰδὲ χϱ᾽ αὐτὸς ἔκϱινεν οὕτως. Si autem , & ipse iudicauit sic, Quis auertet ? Ita in verbis ambiguis,ambiguas esse interpretationes accidit. Certe de potestate vnius ipsius inuicta , insuperabili , à nullo prohibenda,sermo est. Mihique probatur, vt quoniam beth, & caph in scribendo possunt confundi,dicendum esse.Et ipse tanquam vnus. Nemo(inquit) potest ei præscribere: Ab illo,ad alium quenquam,nulla est prouocatio.

Sic volo,sic iubeo,sit pro ratione voluntas.

Et quod additur. Cum expleuerit in me, voluntatem suam.]Hebraicè. Quia explebit, perficiet,חקי chuki,decretum meum , fatum meum , sortem meam , quam super me diffiniuit. Is sensus idem cum interpretatione nostra , affertúrque etiam ab Auen Esra,mihíque probatur. Quódque ait,demolliuit cor meum. Nempè reddidit molle, timidum, debile. Quod autem ait. Non enim perij propter imminentes tenebras.]Hebraicè. Non enim perij extinctúsue sum,ante tenebras, vel propter tenebras. Et à facie mea , operuit caligo.Qui quidem sermonis ordo,& si varius est à nostro,idem tamen sensus. Nã Hebræi E declarant locum.Optare Iob,interitum suũ anteaquam ad clades has venisset:anteaquã ad tenebras dolorum , ad caliginem.Ad has miserias(inquit)parabar , nascebar,non solũ ablatus anteaquã irruerent. Nec texit me, & defendit mors(quã nil timuissem)ab hac caligine.

CAPVT XXIIII.

AB omnipotente non sunt abscondita tempora.]Hebraicè non asseueratur hoc, sed per interrogationem dicitur. Quare ab omnipotente non sunt abscondita tempora ? Quis autem sit sensus , docet Auen Esra. Si essent(ait)abscondita tempora ab omnipotente, non lamentarer, quererérque aduersus eum,quia qui norunt eum nescissent,quid futurum esset. Nunc quoniam ipse scit futura tempora,in quibus impij operabuntur impietatem,quare tacebit?Sciendum igitur Chaldæum interpretem , pro his quos Hebraicum vocat, qui norunt eum ידעיו iodeau ponere sapientes. Erit ergo sensus , quare Deus æternus,præbet Philosophis,& omnibus ferè mortalibus,qui sciunt dies eius,idest,ea,quæ singulis diebus operatur , causam , vt querantur, lamententur ? Nam cùm sapientes habeant exploratum , Deum prouidere futura , necessario turbantur , & queruntur, quod prospiciens multa scelera euentura , conniuet tamen, & tacet sciens, & prudens poténsque prohibere flagitium,quod nefarius quis molitur. Quare optarim potius inquit eũ nescire futura,vt sapientes quoq;,qui vident ea,quæ facit, aut fieri sinit,hac perturbatione carerent,eadẽ inscitia,vtilitatẽ illis afferente.Melior enim est inscitia rerũ futurarũ , quàm F scientia.Est alia lectio iodeai cognoscentes me,quàm legit Chaldæus ידעני qui norunt me,referturq; ad amicos Iob,Quare non sunt abscõdita tempora ab omnipotente , & qui non norunt me,non vident dies eius,nempè Dei,nesciunt, quid agat in mundo, rationéq; prouidentiæ.Prosequitur flagitia,quæ Deus prospiciẽs auertere,si voluisset,potuisset,Græcum hoc loco,toto(quod aiunt)aberrat cælo,non affirmans,sed negans Deum præscire futura.διὰ τί κυϱίου ἔλαθον ὧϱαι.Quare dominum latent horæ,tempora? Hinc nullus apud Græcos sensus.Recenset,vt dixi scelera,prædas iniquorum:quod transferunt terminos, populantur agros,terram,greges abigunt:& antiquis pastoribus eiectis,ipsi pascunt:Sic asinum, equum,bouémque pauperis, aut viduæ:nempè miserorum pignerantur. Quod autem ait. Subuerterunt pauperum viam.]Hebraicè est,declinare fecerunt pauperes è via:inambulantes scilicet,eos per summam contumeliam de via deiecerunt.Id fit interdum à violentis , aut celant se à conspectu eorum , ne ferant egenis opem. Quódque eodem versiculo dicitur.Et oppresserunt pariter mansuetos terræ.In Hebraico est. Simul חבאו chubeù, tecti sunt,absconditi sunt mansueti terræ. Nimirum(vt aiunt Hebræi explanantes) quoniam mites,humiles,debiles,videbant superbum illum iactabundum,ventosum,violẽtum, norántque violentiam,abscondebant sese, deuitabant aspectum eius. Hactenus descripsit prędiuitem,superbum,crudelem,violentum.Exin proponit exemplum domesticum.Nam

A Onagri, nempè asini syluestres, ignauissimum pecus, & ad nihil vtile, in regionibus Orientis visuntur gregatim in syluis pascentes: visóque homine extemplo diffugientes, omnes agros deuastant. His comparat prædones, rapaces, qui sua putant aliena, & in bona aliorum impetum faciunt. Apud quos viuitur ex rapto. Quod autem ait eodem versu. Vigilantésque ad prædam, præparant panem liberis.] Hebraicè ad hunc præcise modum. Desertum ei panis pro pueris suis. Nimirum, desertum, solitudóque illa, vbi prædas abigunt, est panis, est victus filiorum suorum. Nam cùm Iob esset Arabs & Ismaëlita, describit latrones illos domesticos, nomades, & shenitas Græcè dictos, quòd vagantur sedibus incertis, tum sub tentoriis degunt. Hi nunc quoque victitant præda, viatores, omnésque in quos inciderunt (eunt enim gregatim) adorientes, eos, & quidquid ferunt secum, abducentes. Hos abominatur Iob, iustissimus vnus, qui fuit in illis, & seruantissimus æqui. Illis autem mos est non modo prædas abigere, sed agros, vineásque inuadere: populántque ingentem farris aceruum. It nigrum campis agmen, prædámque per herbam Conuectant calle angusto: & in syluas pennis ablata recessit. Quódque eodem versu dicitur. Et vineam eius, quem vi oppresserant, vindemiant.] Hebraicè aliud quiddam: & vineam hominis scelerati deserunt, prætereuolant. Diripiunt (inquit) bonos, at improbis, suique similibus parcunt. Nullúmque genus latrocinij, quod ab illis non admittitur, omittit. vt sunt indumentorum ablatores, qui Græcè dicuntur λωποδύται. quódque sequitur. Quos hymbres montium rigant, & non habentes velamen amplexan-
B tur lapides.] Etiam Hebræi assentiuntur huic sensui, designari extremæ paupertatis homines, qui domiciliis, quæ diripuerunt violenti prædones illi, carentes, necessario, saxa speluncásque montium amplexantur: vt sunt Eremitæ, quos ob hanc ipsam miseram habitationem, sæpe Hippocrate indigere testatur Hieronymus. Et quod sequitur. Et vulgum pauperum spoliauerunt.] Hebraicè nescio quid diuersum. Et super pauperem pignerantur. Quod ab Hebræis ad vestimenta, de quibus paulò ante. Tanta (inquit) horum crudelitas, vt hyeme pauperes expolient pignus accipientes. Quod autem prosequitur. Nudis, & incedentibus absque vestitu.] Clarius, & dilucidius, Hebraicè. Nudum incedere fecerunt sine indumento. Spicas autem, notissimum est in lege præcipi, vt pauperes dimittantur colligere in messe superantes. Quod ab illis nulla ratione seruatur. Septuagiuta quod Hieronymus dixit, Spicas. Hebraicéque, est עמר omer, dixerunt Græcè ψωμία. nempè annonam, cibum, quod idem est, si referatur, ad mensuram, qua triticum mensuratur. quódque sequitur, Inter aceruos eorum meridiati sunt, qui calcatis torcularibus sitiunt.] Quod noster dixit aceruos, Hebraicè, est שורת shuròth, parietes. Dicítque Hebraicum. Intra parietes suos, meridiantur, nempè pauperes illi, oleum, aut vinum conficientes, in torcularibus sitiunt. quia superueniunt latrones illi, vinum, oleúmque illorum diripientes. Is est verus sensus, proponitúrque etiam ab Hebræis. Hæc non attingit Nicolaus. Septuàginta ad omnes insidias, quod sequitur Nicolaus, retulerunt, ἐν στενοῖς ἀδίκως ἐνήδρευσαν. In angustiis, iniustè insidiati sunt. Sed, vt dixi, sermo est de pauperibus,
C qui vinum, aut oleum intra parietes conficiunt, quod mox latrones illi diripiant. Quódque sequitur. De ciuitatibus fecerunt viros gemere.] Hebraicè dicitur ad sensum, clamát, vociferátur miseri mortales in vrbibus vulnerati, aut interfecti. Et quod ait. Et Deus inultum abire non patitur.] Ironicè, quasi, dictum. Et quomodo (inquit) ais tu ò Eliphas, Deus abire non patitur inultum? vt Hebraicè, frustra, in vanum? Vides tot cædes in vrbibus, quis vlciscitur, quis prohibet eas? Quis adest, qui flagitiosos, aut nocere bonis non sinat, aut vbi nocuerint vlciscatur? Is sensus etiã Hebræorum est. Quos autem vocat rebelles lumini, luci, etiam Hebræi fatentur improbos esse Deo, quem lucem hic appellari assentiuntur, qui sit lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Non est malum, quod Nicolaus dictamentum rationis ait lucem hic vocari. Quanquam affirmant Hebræi, & mihi quoque probatur, Lucem diuinam, hic designari, quam, qui male agunt, odio habent. Qui male agit, odit lucem, Noctu grassatur: noctu lupus obambulat. Idq; indicant sequentia. Describit duo genera malorum: eorum, qui in propatulo perperam operantur, cædes appetentes: & eorum, qui rapinis inhiant noctu. Tametsi, quod dicitur Mane consurgit homicida.] Hebraicè est, Ad lucem consurgit. Leuita interpretatur, propter lucem venturam, consurgit è stratis homicida præuenit aduentũ lucis: timet videri. Id mihi non displicet. Cętera clarent de adulteris, noctem adamátibus induta persona. Perfodere autem domos, aut de his latronibus dixit, quos ob hoc

ipsum Græci vocant τειχόρυχους. aut certe perfodere, penetrare dixit, adulterorum more. D
Quod autem dixit noster in dimidio versiculi, Et sic in tenebris, quasi in luce ambulant.] Hebraicè dicitur. Cùm viderit, aut agnouerit, quasi terror vmbra mortis. Id scilicet, quod paulò ante: Auroram, aduentantémque lucem timent, execrantur, detestantur, pauore, trepidatione sollicitantur cùm cognouerint, cùm alter alterum incipit dignoscere. Prosequitur. Leuis est super facie aquarum,] De fugiente, & auersante lucem, & timente fraudes suas apparere dicitur. Comparátque eum aquis, quas ille velocitate præuertat, velocius rapidissimo fluuio, & præcipiti torrente diffugiens. Pedibus timor addidit alas. Fugit ocyus euro. Citior aqua diffugit, aut ea re, quæ super aqua fertur. Húc sensum etiam Symmachus reddidit Græcè, sed à Græcis secus intelligitur. Dixit enim Symmachrus ἐπιπλέων ὕδατι. Supernatans aquis. Græci vero ὥσπερ φησὶ τὰ κοῦφα τὰ ἐπιπολάζοντα τῷ ὕδατι ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν ὑδάτων, οὕτω καὶ πᾶς κακοῦργος ὑπὸ πειρασμῶν ἕλκεται. Quemadmodum (inquit) leuia supernauigant aqua, ab impetu aquarum, sic omnis improbus, à tentationibus rapitur. Hebræi vero non ad tentationes, sed fugam improbi, adulteri, furis luce appetente, referunt: quod quadrat magis vniuersæ lectioni. Prosequitur. Maledicta sit pars eius; in terra, nec ambulet per viā vinearū.] Obscurus sensus, sed verus Hebræis assentientibus, est, quòd maledicta est pars eorum nempè, quòd illi nō eunt nisi per terram maledictam, nempè incultam, inaratam, desertam. Et quod non ambulant per vias vinearum, nempè cultas, habitatas, tritas, ne inueniātur. Is est vnus sensus. Potest esse quoque vt imprecetur eis omne malum, quod Hebræis non displicet. Quódque sequitur. Ad nimium calorem trāsiet ab aquis niuium, & vsque ad inferos peccatum illius.] Hebraicè dicitur. Siccitas & calor auferunt aquas niuis, inferos vel fossam peccauerunt. Quorum est sensus iuxta Hebræos. Ecce peccatores & scelerati illi, quantum vis iniquè vixerint, nullas in vita pœnas pertulerunt: sed quam facile calor liquefacit niues, tam fossa resoluet hos, qui peccauerūt. Is est sensus Leui. Abraham sic interpretatur. Quam facile dissoluit calor niues, tam facile descendent ad inferos hi qui peccauerunt. Est, vt sæpius dixi, amphibolum, שאול sheòl, ad inferos, & sepulchrū. Is mihi sensus placet magis, quàm ille superior. Cui applaudūt ex parte nostri. Cętera clarent. Quod autē ait, Pauit enim sterilem, & quæ non parit.] Duo sensus. Nā pascere, Hebræis est, etiam vorare, depascere. Latinè quoque. Et miseros depascitur artus. Sic hoc loco, pauit, nimirum deuorauit, absumpsit eam, quæ non parit, viduam scilicet marito carentem, aut (vt ait Leuita Gerson) quæ tam affligitur, vexatur, vt non pariat. Pascere quoq; sterilem, posset intelligi de meretricibus, quæ sibi fœcunditatem medicamentis adimunt. Illud Leuitæ mihi arridet. Quod vero sequitur. Detraxit fortes in fortitudine sua, & cùm steterit, non credet vitæ suæ.] Hebraicè dimidium versiculi. Et cùm steterit, nō credet vitæ suæ. Est ad hunc modum. Exurget, non credet vitæ. Quorum est iuxta Hebræos sensus. Crudelis ille & violentus, adeo robustus erat, vt etiam fortes vinceret & perimeret. Quocirca quilibet eorum pertimescens, nec vitæ suę confidens, aufugiebat, deuitabat superbū, immanem. Quare in Hebræo non est, Cùm steterit, sed pro eo, Exurget. Quod autem sequitur. Dedit ei Deus locum pœnitentiæ, & ille abutitur eo in superbia.] Longe secus F
intelligitur locus ab Hebręis. Est enim Hebraicè. Dedit ei ad confidendum, & innixus est, & oculi eius super vias illius. Locus obscurus. Primum sic intelligit, & exponit Gersō Hebræus, Dederant munera improbo, nefario illi, fidebant, secure ociabantur. At ille non pepercit vlli, sed oculis intentis obseruabat, quo pergerent, vbi pedem sisterent. Auen Esra vero alium sequitur sensum, Dedit illi Deus quidquid vellet, & confidebat, quòd posset vlcisci eum, & oculi eius super vias illius. Oculi, inquam diuini, qui obseruarent, quo pergeret improbus. Ita in ambiguis verbis, diuersas sententias esse contingit, quemadmodum nonnunquam apud Homerum, Virgilium. Sanctes Pagninus addit multa, quæ non sunt in Hebraico. Qui velit interpres esse, nō paraphrastes, nec plus, nec minus debet, quàm in fōte est ponere. Quod autē sequitur Eleuati sunt modicū, & nō subsistent, & humiliabuntur sicut omnia, & auferentur.] In fonte hoc modo. Eleuati sunt Paulū, & nō est ipse, & humiliati sunt omnes, congregabunt, & sicut caput aristæ succidentur. Quorum est sensus iuxta Hebræos. Recesserunt paululum, amouerunt sese viri isti, de quibus dixi, quos ille superbus, truculentusq; tyrannus insequitur in vrbe, non adest ille: sed oculi eius vestigant, quo pergant, vt eos interficiat. Itaq; capit tyrannus eos, interficitq;, & caput in terram decutit, vt excutitur aristis. Hunc sensum adhibet Gerson, & ex parte Abraham. Iob, vt sæpe dixi, est tenebrosus totus, velut Lycophron quis. qui magis arridet sensus is

A sus is melior esto. Quod ad extremum additur. Quasi ita non est.] Etiam Hebræi attestantur, ad postremum concludere Iob contra Eliphas, qui dixerat impios sine fauore diuino esse, & tandem scelerum persoluere pœnas: quam orationem ipse vbique refellit. Quis (inquit) secus ostendet, cum sensus adsit testis? Vbi autem noster dixit. Et ponere ante Deum verba mea.] In Hebraico, dictio אל diuersis subnotata punctis designat Deum: & est negatio, non. Hieronymus legit אל El, Deus, at nunc legitur אל al, non: Vt dicat Hebraicum. Et ponet ad nihilum verba mea. Qui sensus mihi magis probatur.

CAPVT XXV.

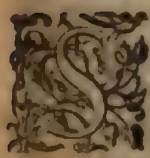
EXORDIVM responsionis huius, congruunt interpretes omnes Latini, Græci, & Hebræi, fuisse de magnitudine, potestate, maiestate diuina: vt quoniam Iob arrogauerat sibi eximiam probitatem, & innocentiam, quam suspicarentur amici, diuinæ bonitati, & integritati voluisse conferre, parte alia ad solium Dei prouocauerat, tribunal eius desiderauerat, dicere causam ante eam postulauerat: hinc Baldad Suchites proposuit responsionem de diuina maięstate. Græci quoque superaddunt, hac terroris diuini prædicatione, Iob inuitari ad pietatem, cuius initium, vel ipsamet est timor domini. Id minus, quàm superiora, placet. Terror autem & potestas, sunt perinde si dicas formidanda potestas. Tremunt videntes Angeli. Tremunt potestates. Et apud antiquissi-
B mum vatem Homerum ἐλέλιξεν ὄλυμπον,

Nutu tremefecit Olympum. Et nostrum.

Vultu, quo cælum tempestatesque serenat.

Italicus autem Poëta. Solo nutu componit elementa. Hoc igitur Baldad dixit: Potestas & terror apud eum est. Quod autem ait: Qui facit concordiá in sublimibus suis. Et illud, quod modo nostrates Poëtæ canebant, Cælum tempestatesq; serenat: Componit elementa. Hebræi ex philosophia, moueri ad nutum, imperiumq; eius, ordines cælestes: Solem, Lunam, omnemq; molem. Moueri autem summa concordia: cunctis ad vnius imperium, motus suos peragentibus. Quod pulcherrimè ab Aristotele describitur in compendio philosophiæ. Res clara est, nec multa disquisitione, quemadmodum laborat Nicolaus, desudandũ. Chaldæus ad spiritus supernos aduolat, nominatim appellans, Michaelem, Gabrielem præfectos elementis, in quibus Deus faciat pacé. Quod auté sequitur. Nunquid est numerus militum eius?] Diuinè dixit, Milites, siue cælestes ordines, siue cælestia corpora desuper lucentia. Appellatur enim in sacris litteris, militia cælestis, aut exercitus, omnis Angelorum multitudo. Item omnes Stellæ, vt cùm prohibentur adorare militiam cæli. Sic Græcè dicitur κοσμὸς, διακόσμησις. Idq; tum de Angelis, tum sideribus. Hos appellat milites eius. Quibus non est numerus: quia millia millium assistebant eí, & decies centena millia ministrabant, Stellæ quoque innumerabiles. Et quód ait Super quem non surgit lumen illius.] Propter multitudinem siderum toto cælo super vniuersum terrarum orbe lucentium. Ac-
C censa sunt ab eo hæc lumina: Ab eo nitescunt, vt aiunt Hebræi. Cùm sit eius tanta diuinitas, homo quid erit prę illo? Quod autem sequitur, Ecce Luna non splendet.] Refertur etiá ab Hebræis ad deliquia Lunæ, & decrementa. Luna deliquium patiente, indicium est fuisse, & esse qui eá sic instituerit. Esse aliqué semper in maiestate sua relucenté, nó quemadmodũ illa, cuius lumẽ sæpe deficit. Crescit, & dicrescit aliquo húc ordiné moderáte. Nec de Luna solum, cuius lumen opacatur, id dico, verum etiam contendo splendoré luminum cælestium, cunctarumq; Stellarum, tenebras esse, præ claritate Dei. Longe igitur magis deiectus est & debilitatus homo infra creatorem suum. Cuius lumen est æternum, à quo lucent sidera cælestia. Quem tremunt Angeli, iussis eius elementa, maria, terræ obtemperant. Prę tanto, quid eris ipse homo animal imbecillum, diurnum, hortus Adonidum, mane florens, vespere arescens & decidens?

CAPVT XXVI.

SVPERIORE capite is, qui disserebat, quasi pro Deo causam suscepisset, eíque suppetias latum venisset, ita se gesserat, vt contra Iob, multa de maiestate eius locutus, pro eo depugnaret. Refellit igitur Iob, irridens inanes, nec vsquam pertinentes orationis eius conatus. Et ne videretur solus Baldad sapere, quæ de summo Deo disseruit, locupletat ipse latius. Nunquid (ait) accuristi, auxilium, vt ferres ei,

qui nil possit, qui si imbecillis sine robore, brachiis debilitatis? Ea, quę sunt clariora, nos docere voluisti, quasi nesciremus hæc omnia, quæ tu ore grandiloquo profudisti. Quod noster dixit. Et prudentiam tuam ostendisti plurimam.] Hebraicè est. Et legem, aut sapientiã ad multũ scire fecisti. Est autẽ pro eo, quod noster transtulit prudentiam, in fonte תושיה thushigia pro quo Chaldæus vertit חכמתא chocmetha, sapientiam, Et Græcè Septuaginta σοφίαν, Quod docuerit Baldad sapientiam, non Deum, sed ipsum Iob: quanquam Græci interpres, in Deum referunt τίνι συμβεβούλευσαι, οὐχ ᾧ πᾶσα σοφία. Cui consuluisti? nonne ei, cui est omnis sapientia? Sed rectius de Iob. Et quod sequitur. Quem docere voluisti? nonne eum qui fecit spiramentum?] Alio ordine, & alio sensu legitur in fonte. Cui nuntiasti verba? & spiramentum, cuius, vel quod exiuit à te? Iuxta magistros Hebræorum, vim locutionum suarũ apprime callẽtes, hoc sapit AuẽEsra. A quo suscepisti sermones hos quos locutus es? Videtur autem esse ὑπέρβατον, vt dicat. Quod spiramentum, quæ ventositas exiuit à te? Quæ iactantia hæc tua est? D

Larga quidem Drance, semper tibi copia fandi.

Hæc mihi magis probatur explanatio. Quod vero sequitur. Ecce gigantes gemunt sub aquis, & qui habitant cum eis,] Locus obscurus, alio longe sensu ab Hebræis intelligitur. Quos noster, & Septuaginta apud Græcos transtulerunt Gigantes, Hebraicè autem הרפאים harphaim, sunt quidem in sacris litteris eo nomine vocati Gigantes, sed rursum eadem voce sæpe vocantur mortui. Rephaim ergo significat mortuos. Quod autem dixit Hieronymus Gemunt, Hebraice, יחוללו iecholalu, quod designat, interfecti sunt. Quod Septuaginta nescio quo sensu vertunt, μαιωθήσονται obstetricabuntur, nempè renascentur, parturientur, vt Græci lucubrantur. Itaq; Hebræi, non admittunt hoc loco Rephaim pro Gigantibus, sed pro mortuis. Mortuos autem interpretantur grana & semina, quæ Deus faciat nasci sub aquis, vt Deum, etiam in abditissimis mũdi partibus, mira inoperari fateatur. Hoc proponit Auẽ Esra, cumq; sequitur Gerson dicens, sermonẽ esse de plantis, quæ sub imis aquis & in profundo pelago, fluminibusq; nascantur. Diuinæ potentiæ mirabile argumentum, vt aquæ non prohibeant incrementum harum plantarum. Proponit etiam Gerson alium sensum de mineralibus, quæ vocentur hoc loco rephaim. Sed expositiones hæ mihi nulla ratione probantur. Neque enim decet tam longinquos vocum petere significatus: vt quod denotat vsitate Gigãtes, aut mortuos, pro plantis, aut mineralibus accipiatur. Quinetiam non est quemadmodum inferius vlla diuinæ potestatis prædicatio de seminibus sub aquis pullulantibus. Non cohæret cum sequentibus, nec quadrat ad prædicationem diuinæ potestatis. Quare ego malim rephaim, Gigantes appellari, designariq; Gigantes illos, quos diluuium abstulit. Ingressus enim Iob, ad prædicandum diuinam potentiam, primum recenset, quemadmodum Poëtæ nostrates, vt vasta illa corpora deiecerit. Quorum tanta fuit arrogantia, vt, E

Ter sint conati imponere Pellion osse. Et
Hic, & Aloidas geminos immania vidi
Corpora, qui manibus magnum rescindere cælum
Aggressi, superisque Iouem detrudere regnis. F

Similiter de viribus Herculis.

Hic iuuenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt, vt prima nouercæ
Monstra, manu, geminosque premens eliserit angues.
Vt bello egregias idem disiecerit vrbes
Tu nubigenas inuictæ bimembris.
Hileumque, polumque manu, tu Cressia mactas
Prodigia.
Te stygij tremuere lacus, te ianitor Orci

Similes laudes ingressus decantare Iob cœpit à Gigantibus, diluuio sublatis. Quod ergo noster ait Gemunt, Hebraicè dicit, יחוללו iecholalu, interfecti sunt, Gigantes etiam dixit, editio Chaldaica nẽpè גבריא ghibaraià, Et quos dixit idem noster. Et qui habitant cum eis est omnis impia manus. Omnis societas eorum, quemadmodũ Chaldæus trãsfert, משריתהון mashriathehõ. Omnis illa impiorum manus: Castra aquis extincta, qui superis detrudere regnis, Iouem conabantur. Exin prosequitur laudes alias, sed prior hæc proposita, vt infringeret Iob arrogantiam criminatorum suorum, simile quid illis intentans, quod Gigãtibus

A tibus oblatum eſt propter ſuperbiam. Aliæ laudes ſunt de naturali poteſtate Dei, primum decãtat, quale diuinus Orpheus de eodem æterno Deo,

παντ' ἐφορᾷς, καὶ πάντ' ἐπακούεις, καὶ πάντα βραβεύεις.

Cuncta vides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Sic ait Iob, ante oculos eius apparere omnia quantum vis abdita, à luce, ab aſpectu remota, tenebris altiſſimis circumſepta. Non eſt autem locus vllus à luce remotior, quam infernus, qui, & אבדון abadon, ideſt, interitus, perditio vocatur. Hanc, ait, quanquam ſit abditiſſimus ſub terra locus, apparere Deo. Proſequitur aliud miraculum. Qui extendit aquilonem ſuper vacuum.] Eſt autem laus hæc, qualis apud Ouidium, & Claudianum. Priorem

Principio terram ne non æqualis ab omni

Parte foret, magni ſpeciem glomerauit in orbis.

Claudianum autem,

Terram medio librauerit axe.

Super vacuum autem dixit, innuens terram è nihilo creatam: ſuper nihilo fundatam, atque erectam: non quemadmodum priſcorum quidam, qui mundum quidem creabant, materiam autem ſempiternam ſubiiciebant, quæ propoſita eſſet opifici. Aquilonem autem dixit, pro vniuerſa terra, quòd reſpectu noſtri, qui ſupernum hemiſpherium incolimus, aquilonarius magis, quàm auſtralis ſit habitabilis. Hebræi quoque locum interpretantur, quòd Deus tetenderit vniuerſum orbem terrarũ, ſuper centrum, punctumq́; medium mundi. Et quòd terra nulli corpori nitatur, ſed nutet in ſeipſam, ob quam cauſam, ſuper nihilo fundata prædicetur. Mirabile certe prodigium. Græci vero dant alium ſenſum, non multo diſſimilem: quoniam Septuaginta reddiderunt aquilonẽ βορέαν boream, Deum cuius ſit æterna poteſtas repleuiſſe, & referſiſſe aëris tenuitate, totum intra cælum, terrámque ſpacium, quod vacuum ſit, ſi cogitando ipſum aëra ſubmoueas. Illud Hebræorum rectius, lectionique conſonantius. Declarat id dimidium eiuſdem verſiculi, quo repetitur idipſum miraculum. Et appendit terrã ſuper nihilo.] Quod vero ſequitur. Qui ligat aquas in nubibus ſuis.] Coactas pluuias in nubibus & conſtipatas innuit, proſequens vniuerſam philoſophiam. Intra leuiſſimum aëra, tot flumina, tanta vis aquarum, tot nimbi, qui delapſi rapiunt montes, & obiecta quęque, continentur. Id plane miraculum. Quod ſequitur. Qui tenet vultum ſolij ſui, & expandit ſuper illud nebulam ſuam.] Vultum ſolij ſentit ſuperficiem conuexam, vel concauam, ſolium autem vocat cælum, quod eſt ſedes Dei: ſuper cælum per vniuerſam regionem aëriam longe, latéque nubes effundit expanditque Deus. Denſatur aer, & conſtipatur in nubes, omniſq́; ſublimis aſpectus inhorreſcit. Quod vero ait. Terminum circundedit aquis vſque dum finiãtur, lux & tenebræ.] Hebraicè totum hoc dicitur. Decreuit, vel ordinauit circulum, vel orbem, ſuper aquis. Vel hoc modo, terminum, vel decretum circumduxit ſuper aquis. Hoc primum ab Hebræis intelligitur. Deum poſuiſſe legem mari, decretis ſuis ipſum circundediſſe, ne tranſiret fines datos: vt appareret pars hæc terrarum habitabilis aquilonaris, in qua tot res viuunt, & ſubſiſtunt. Id C autem eſt vbicunquè viciſſim dies ac noctes ſuccedunt. Vbicunque nox & dies, partibus æquis, tempora diuidunt. Alius eſt ſenſus, vt apparuit in Coſmopœia. Circundedit orbem ſuper aqua. Orbem cęleſtem ſuper aquas illas immenſas primordiales, extendit. Orbem inquam lucis, per quem rotando. Sol dies, ac noctes diuidit. Hunc orbem Deus æternus à principio ſuper aquis extendit vt per ipſum, dies ac noctes ſuccederent terris. Proponitur enim hic tota creatio fermè iuxta ordinem Moſaicum. Primum de fundatione terrę: Tum de aëre circumfuſo terris, quod firmamentum, vel aëria diffuſio vocatur apud Moſen: Tũ fonte illo, qui aſcendebat è terra, qui vocatur Hebraicè Ed, vapor, exalatio maris & terrarum. Demum de creatione ſiderũ, Solis, Lunæ, quorũ circulis circũ cælũ & terras rotatis, definitur nox & dies. Hęc fortaſſe verior interpretatio, quæ etiã in antiqua tralatione Chaldaica reperitur, quia dicitur. Definiuit habitare למשרי lemashre firmamentum, ſuperficies aquarum. Prior eſt apud Hebræos, Latinos, & Græcos. Nam Septuaginta locum tranſtulerunt πρόσταγμα ἐγύρωσεν ἐπὶ πρόσωπον ὕδατος. Imperium circunduxit ſuper faciem aquæ. Sed Symmachus dilucidius ὅρον περιέγραψεν, Terminũ circumſcripſit. Quod autem proſequitur. Columnæ cæli contremiſcunt, & pauent ad nutum eius.] Columnas cæli nonnulli Hebræi ſentiunt, eas terræ partes, quæ terræ motu quatiuntur, quem viſceribus eius incluſus aër efficit. Dictas columnas cæli, quòd cælum quaſi terris inniti videatur: vt terræ motum nunc innuat Iob. Mihi probatur magis expoſitio Græcorum, quadam tralatione di-

ctas cæli columnas,firmas eius ſedes,firmitates cæleſtes, quibus nititur, ac conſiſtet inter D
duos cardines cælum,vertunturq́; ſemper ſidera eius,& partes omnes.Corpus autem eundem tuetur locum.Chryſoſtomus hoc ediſſerens καὶ αὐτὰ φησὶ τοῦ οὐρανοῦ τὰ στηρίγματα καὶ αἱ κίονες ἀποσαλεύονται. Et ipſæ(inquit)cæli firmitates & quaſi ſubſtentacula,& firmamenta diſcedunt,quatiunturq́; , cum ipſe imperauerit. Sic ait,per metaphoram igitur cælo columnas dedit,quæ ad nutum Dei quatiantur.Illud videlicetHomeri,& Poëtarum ἐλέλιξεν Ὄλυμπον

Annuit,& nutu totum tremefecit Olympum,

Solo ſupercilio. Horatius.Idem primo Odiſſeas quaſdam cælo,ingentes tribuit columnas. At Nicolaus longinquius cæli columnas Angelos interpretatur.Quod autem ſequitur. In fortitudine eius repente maria congregata ſunt, & prudentia eius percuſſit ſuperbum.] Quod noſter dicit.Cōgregata ſunt.Melius ſignificatur Hebraicè de poteſtate Dei.In fortitudine(inquit)eius mare רגע raga, quieſcit, ſedatur:Fluctus, qui ſæpe ſidera tangunt: & mare quod fluctu nonnunquam verberat aſtra, intra montes, ſineſq́; ſuos continetur, & quieſcit.Stat quaſi iuſſa timens,vocemq́; terribilem,ſeq́; intra ſuas metas premens. Recte igitur Gerſon Hebræus,verbum linguæ ſuæ raga,quod ſonat fluctuare, ſonat & quieſcere, ſedareq́;,pro hoc poſtremo ſumpſit. Id etiam tranſtulerunt Septuaginta ἰσχύϊ κατέπαυσε τὴν θάλασσαν. Quem autem noſter dixit, ſuperbum, Hebraicè eſt רהב rahab, hunc Septuaginta interpretes,vt ſuperius tranſtulerunt κῆτος Cetum,quoniam de mari ſermo eſt. Vox Hebraica ſonat ſuperbum,fortem,vt tranſtulit Chaldæus גיבריא Hunc ſuperbum,nonnulli Hebræi ſentiunt ipſum mare tumeſcens,iratum,fremens, quod & monſtrum à Poëta no- E
ſtro vocatur.

Me ne ſalis placidi,vultum,fluctúsque quietos
Ignorare iubes?me ne huic confidere monſtro?

Hac ratione fortaſſe vocatur hoc loco,ſuperbus,elatus,mihiq́; probatur.Illud Græcorum licet arrideat,remotius à nomine. Et de ceto inferius ſermo eſt. Quod vero proſequitur. Spiritus eius ornauit cælos & obſtetricante manu eius,eductus eſt coluber tortuoſus,]Nihil cælo fieri potuit abſolutius.Vere ob hanc cauſam vocatum κόσμος ornamentum mundus,nomen proprie cæli.Dixit, & facta ſunt. Spiritus item nunc,ſapientia. Quod autem ait,obſtetricante manu eius.Oſtetricatio,nunc eſt creatio, formatio.Idq́; ſonat magis Hebraicum verbum חלל chalal: coluber autem tortuoſus mihi non diſplicet, iuxta ſententiam Gerſon,vt ſit ille ſtellarum aſpectus in cælo, quem Græci, ac Latini ſerpentem, ſiue colubrum vocant,de quo Poëta.

Maximus hic flexu ſinuoſo labitur anguis,
Circum,pérque duas in morem fluminis arctos.

Nam cùm de cælo philoſophetur Iob,non debuit tam repente in mare deſcendere. Sunt enim etiam ex Hebræis,qui ſerpentem tortuoſum exponant, qui ſæpe in ſacris litteris celebratur,Cetum marinum, alio nomine dictum Leuiatan, propter corporis vaſtitatem, apud Prophetas inter miracula, podigiaq́; Dei commemoratum. Tortuoſum dixit,quod Hebraicè bariach,id ſonat,nunc vectem, ob quod noſter dixit Tortuoſum, nunc à verbo F
ברח barach fugere,fugacem,velocem,ab Oceano ad Oceanum vagum.pelagus ſecantem. Probatur mihi hæc quoque interpretatio.Fuerunt, qui diabolum intelligerent nimium allegoricè. Denique concludit. Hæc pauca locutus ſum ſuper potentia, maieſtatéque eius.] Longe plura dici potuiſſent. Et cùm vix paruam ſtillam ſermonis eius audierimus.]idest, vt clarius, lucidiuſq́; legitur Hebraicè: & quàm exiguum eſt, quod in hoc omni ſermone complexi ſumus?Quis poterit tonitrum magnitudinis eius intueri?] Hebraicè melius & clarius.Et tonitrum maieſtatis eius,quis intelligat?tonitrum ſentit vocem quandam diuinam,cæleſtem,qua prodigia diuina referantur. Ac fere concludit Iob, quale poſt multa viſa ſibi prodigia,dixit Sibylla apud Poëtam.

Non mihi ſi linguæ centum,ſint,oráque centum
Ferrea vox,omnes rerum comprendere formas:
Omnia naturæ percurrere nomina poſſim.

CAPVT

A

CAPVT XXVII.

ONGRVIT inter omnes, quòd nullo amicorum Iob quicquam respondente, iam calumniis, & obiectionibus deficientibus, audacius repetit rationem de iustis & iniustis, piis, & impiis in hac vita. Exaggerat felicitatem improborum, clades, & incommoda bonorum. Demum quid sentiat proponit, veluti illi, apud Ciceronem de natura Deorum disserentes. Quod primum dicit, Qui abstulit iudicium meum.] Duobus sensibus: aut quod solium, tribunalq;, quod toties postulauit, vbi coram Deo diceret causam, non obtulit, non dedit, aut si vera dicunt aduersarij, bona, & mala diuinitus esse, mihi præter, fas, procul omni iure, iudicio, calamitates inflixit: contra omne iudicium, his miseriis implicuit. Ac secundum designat primum: in amaritudinem adduxit animam. Quod vero affirmat. Quia donec *superest spiritus in me.] Est velut illud Virgilianum.

Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus:
Semper honos, nomenque Dei, laudesque manebunt.
Nunquam scelus ex ore sonabit.

Persto in hac sententia: viribus totis, pietaté innocentiamq; retineo. Absit vt vos, qui me sceleratum impiumq; prędicastis, veros esse sinam. Omnem dabo operam, quo mendaces
B sycophantæq; conuincamini. Nullum enim est flagitium, cuius conscientia diuerberet animum. Inimicus mihi, planeq; aduersarius esto, qui malefactis applaudit suis. Quæ enim demum sunt præmia scelerum? Quid hypocrita, vel vt Hebraicè melius חנף chaneph, nefarius, flagitiosus, assequitur rapinis, & auaritia? Et non liberet animam eius, Deus.] Melius Hebraicè ישל ieshel. Et felicitet eum Deus. Faciat eum in hac vita beatum, fortunatum, quo tandem desinet hæc felicitas? Quanquam potest esse sensus illius verbi, rapiat, auferat. Quid (inquit) assequitur improbus, ob ante actam turpiter vitam, cùm Deus rapuerit, segregauerit animum eius à corpore? Is quoque sensus mihi probatur, Verbum enim Hebraicum ישל ieshel potest esse à שלל shalal, rapuit, & à שלה shalah, felicitatus est. Vnde Latinè salus. Hoc (inquit) impij præmium ferunt improbitatis, quod adueniente super eis repentina calamitate, Deiq; opem implorantes, minime exaudiuntur. Idq; erit, quoniam super omnipotente non est delectatus, non ei cohæsit. Eoq; vocem eius implorantes propter desuetudinem, inimicitiamq; cum eo, non exaudiet. Nam dixerat antea Eliphas aduersarius. Et super omnipotente delectaberis. Cõfirmo igitur (inquit) etiam ipse malos male perire, si quis vniuersa respiciat non solum præsentibus intendat. Quod autem ait. Docebo vos per manum Dei.] Nempe quæ diuinus spiritus efflauit. Nam nobis quoque insidet Deus. Aperiam arcana Dei. Vos enim ipsi vidistis. Ante oculos, intérque manus, sunt omnia, vestras. Quare tam ventosa loquacitas insumitur, in re perspicua? Verba prodigitis cùm sit res in aperto de bonis & malis, de finí-
C bus eorum. Hoc enim datur improbo diuinitus, hanc habebunt mercedem scelerati ac perditi latrones, violenti, rapaces. Totam cum stirpe videbis, procubuisse domum. Ferro, fameq; conficientur: Hæredes, ac posteri, morte vorabuntur, absumentur: Viduæ vero nõ plorabunt: aut quòd cum maritis tollentur, aut quòd periisse iuuabit: nefandos illos, perditosq; Gigantes, Sodomæq; viros, vtriusq; diluuij, quorum me numero inique vos aggregastis. Ego vero tantum abest, vt approbem, si quid feliciter vixerunt, vt hanc, de stirpe, posteritateq; illorum: vixerint illi, quantum velint, beate, sententiam pronuntiem. Possum ne igitur cum eiusmodi sentire? Quantum velit ditescat, auro argentoq; fulgeat: opum cumulos exaggeret: suppellectile splendescat impius: ad iustos, innocentesq; tandem omnia deuoluentur, redibunt opes ad eos, quibus fuerant ablatæ. Domus eius luculenter ædificata, velut aranea, velut domus tinearum, quæ morsu, voracitateq; victitant deiicietur. Similiter vmbraculum, quod custodes vinearum faciunt, breue ad tempus tollitur.

Nam qui diuitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis, quæ maxima turba est,
Inclusi expectant pœnas.

Tum profectis eis è vita: velut montano gurgite torrens, Tollet tempestas diuitias omnes, quam cito quis aperit oculos, tam fluent omnia velociter, vt si remearet ad superos, nihil sit prorsus reperturus. Apprendet eum sicut aqua, inopia.] Pro quo, Hebraiçè. Appre-

A igitur viatores ſtagnans,& tumeſcens,torrens. Parte alia aquę,quas pes humanus neſciret, obliuioni hominibus eſſent,auolarunt,abierunt, exaruerunt. Hoc ergo Hiero. obſcure dixit. Nam quod ſcripſit,Pes egentis.] Non eſt egens in Hebraico. Nam דלו dallu nũc nõ ſonat egenũ,ſed verbũ eſt,q ſonat exhauriri exareſcere. Egenus aũt dicitur דל dal. Populus quoq; nõ eſt hoc loco,ſed prępoſitio עם im. Populus autem dicitur עם am. Ad verbũ ergo verſus habet. Diuidit torrens,ſeparatq; à peregrino,quæ ſunt in obliuione,à pede, exaruerunt,ab homine diſceſſerunt. Quod autem ſequitur. Terra de qua oriebatur panis,in loco ſuo,igni ſubuerſa eſt.] Memorat aliud ex philoſophia. Terram frugiferam quondam, hominumq; alumnam,ab imis radicibus, ruptis fornacibus ignis, & ſulphuris exaruiſſe late fruges,vt nullas proferret deinceps. Hoc tempeſtate noſtra fuit perſpectiſſimum puteolis. Flammarumq; globos, liquefactáque voluere ſaxa Vidimus feraces agros. Quódque legitur. Locus ſapphiri, lapides eius, & glebæ illius aurum. Semitam ignorauit auis, nec intuitus eſt eam oculus vulturis.] Senſus eſt iuxta Hebræos. Memorans omnia naturæ miracula:ſuper quibus,oculos,etiam Philoſophi aperuerunt,in admirationem prius commoti,refert, quemadmodum terra frugum altrix, poſt temporum tractum, ab imis fundamentis,emicãte igne,exaruiſſet:ſic alias eſſe terras,lapidũ pretioſorum,gemmarũq; feraces:vbi naſcitur ſapphirus: ibi quoq; glebas auri refulgere, quòd vna ſit ambobus origo. Hæc aũt loca,adeo inculta eſſe & hominibus incognita,veſtigiiſq; humanis calcari neſcia, vt auibus quoq; ignorẽtur,quibus nõ ſit in his locis habitatio,quod nõ habeãt vbi nidos figãt,nec quibus alãtur cibis:memoratq; pręcipue vulturẽ,quemadmodum aiũt Græci,q hi

B ſint acerrimis oculis:qui deſuper altiſſime cernãt in imo iacentia. Quod autem ſequitur. Non calcauerunt eum filij inſtitorum.] Quos Hiero. dixit. Filios inſtitorum. Hebraicè eſt בני שחץ bene shachaz, Melius eſt,& cum Hebræis,Chaldæoq;,magis concordat, quod tranſtulerunt Sept. Non calcauerunt eam υἱοὶ ἀλαζόνων,filij ſuperborum. Superbos autem interpretantur Græci maiores beſtias,præcipue leones. Itaque etiam Chaldæus,filios ſuperbos interpretatus eſt בני אריון benè ariauan, Filios leonum. Feras quoque cæteri Hebræi exponunt. Et vox Hebraica shachaz,ſonat ſuperbum,elatum. Cui quadrat,quod ſubditur,leęna. Proſequitur de poteſtate diuina. Ad ſilicem mittit manum ſuam.] Eſt ſcilicet, quale cecinit Dauid. Tange montes,& fumigabunt. Si vellet,editiſſimos mõtes euerteret. Quod autem ait. In petris riuos excidit.] Eſt id ingens miraculum. Sępeq; ego vidi & obſtupui, vt flumina medios ſecantia montes, hinc, atque hinc altiſſimos, in cælúmque minantes ſcopulos relinquunt, ipſa magno fragore per ſaxa, rimantur iter. Hoc vero mirabile. Quod autem ait. Omne pretioſum,vidit oculus eius.] Nullum eſt vſquam miraculum, cuius a Deo non fuerit origo:cuius inuentio non fuerit ex mente diuina.

Iupiter eſt quodcunque vides,quodcunque moueris.

Exemplũ ſcilicet maieſtatis,ſapientiæq; eius:Omne pretioſum Hebræus Auen Eſra interpretatur, & bene, fontes è petris prorumpentes. Quod vero ſequitur. Profunda quoque fluuiorum ſcrutatus eſt.] Hebraicè paulo ſecus. Ne fluerent flumina,prohibuit. Nam quod

C Hieronymus dixit, Profunda, eſt Hebraicè מבכי mibechi, quod ſonat,ne fleant, ne fluant. Quod Abraham exponit recte,ne currant. Sic quoque Gerſon exponens hunc locum,ait. Fuit quoque tempus quando Deus,curſus fluminum repreſſit. Et quod eſſet in profundo eorum,extraheret in lucẽ. Sic vere locus intelligitur ab Hebræis. Id etiã Sept. priores, qui tranſtulerant ἀνεκάλυψεν καὶ βάθη ποταμῶν. Et profunda fluminum reuelauit. Reuelatio igitur profundi,& alueorum,deſignat ſenſum antecedẽtem,quem afferunt Hebræi,eſſe veriorẽ. Ideo enim fundum fluuiorum, alueuſq; reuelatus eſt, quia Deus prohibuit aquas ne fluerent. Siſtere aquam fluuiis,& flumina vertere retro. Quod vero ſequitur. Sapiẽtia vero vbi inuenitur,& quis eſt locus intelligentię?] Propoſitis tot miraculis,quibus infinitã Dei maieſtatem comprobaret,nunc de ſapientia vera philoſophatur,oſtendens eam nõ aliam eſſe quàm hunc ipſum,cuius miracula recenſuit,colere,venerari. Hos eſſe deniq; theſauros veros,& incomparabiles diuitias. Id autem elaborat Iob contra aduerſarios, qui ei ſapientiã hanc non modo non concederent, vt etiam detraherent. Ex his autem comprobat, quoniam boni poſſident ſapientiam veram,mali autem non poſſident:ſolos eſſe bonos beatos, miſeros autem ſolos malos. Quod in noſtris habetur. Nec inuenitur in terra ſuauiter viuẽtium.] Redundat ſuauiter. Dicendum ſimpliciter. Nec inuenitur in terra viuentium: Nempè in hoc mundo,Difficilis inuentu. Itaq; neq; in profundis terrarum partibus, quẽadmodum,aurum,gẽmæq; reperitur. Quãquã Heraclitus dicebat in puteo latitare verita-

tem. Pretiosissima sapientia, cui nulla mortalis res queat æquiparari. Ne aurum quidem pretiosissimum. Quod autẽ noster dicit. Non conferetur tinctis Indiæ coloribus.] Pro tinctis coloribus, Hebraicè est כתם אופיר chethem ophir, aurea massa ophir. Vbiq; in sacris litteris aurum ophir est celebre, præponderans aliis. Est autem ophir regio Indiæ ferax auri optimi. Quare apud nullos sunt, tincti colores. Nam etiã Sept. verterunt χρυσίῳ τοῦ σωφείρ. Et chethem, Hebraicè non sonat colores, sed massam auream, vt solet idem noster sæpenumero transferre. Cætera clarent de incomparabili sapientia. Quod noster dixit vitrũ,] Hebraicè זכוכית zechuchith, perspicuum, diaphanum. Itaq; Abraham dicit esse lapidem pretiosum, perlucidum, nempè Adamantem: quáquam idem refert posse designari vitrum. Sept. quoq; vitrum transtulerunt χρυσίον καὶ ὕαλος aurum, & vitrum. Quod autem idem noster interpres dixit. Vasa auri excelsa, & eminentia, Hebraicè est simpliciter כלי פז cheli paz. Vasa aurea. Non aliud Hebraicè. Neque etiam Græcè σκεύη χρυσᾶ vasa aurea, Vbi autem in nostra editione dicitur. Nec commemorabuntur in comparatione eius: nempè, vt est in Hebraico ראמות וגביש ramoth vegabis, quas Hebræi putant margaritas. Sept. in Græco reliquerunt Hebraicum nomen intactũ, gabis. Hoc loco sciendum est, quòd dimidium vel siculi superioris, vbi noster dixerat. Vasa excelsa, & eminentia, videtur huius esse versiculi. Nam hæc nomina, quæ putant Hebræi margaritas pretiosas, propter similitudinem vocis Symmachus transtulerat ὑψηλὰ καὶ ὑπερκείμενα οὐ μνησθήσεται. Vasa excelsa, & eminentia, non commemorabuntur. Hunc ergo sequutus est Hierony. Sed Hebræi, vt dixi ראמות ramoth, margaritas vnionesq; pretiosos exponunt. Nec alienum fortasse est; quoniam Hebraicè ראם reem, dicitur vnicronis, siue rhinoceros, hac voce designari cornua illa pretiosissima, quæ hodie quoque magno in pretio habentur, & in thesauris reposta, quandoque ostẽduntur: Aut pelles eius animalis, quibus pretiosæ vestes conficiuntur. Quod autẽ noster ait. Trahitur sapientia de occultis.] Sciẽdum quod Hier. vertit, Trahitur, Hebraicè, est משך meshech, id sonat tractionẽ. Sonat etiã pretiũ, honorẽ. Itẽ quod transtulit occulta, Hebraicè פנינים peninim, signat quidẽ interiora, sed itẽ margaritas, aut coralia, vt Hebræi sentiũt. Dicitur ergo Hebraicè. Et pretiũ sapiẽtię, est supra margaritas. Hunc sensum etiam Græci acceperũt. Nam illa occulta, quæ dixit noster, & Sept. τὰ ἐσώτατα abstrusissima, iidẽ Græci exponunt τὰ κειμήλια thesauros recõditos, quos lõgo interuallo antecedat sapiẽtia. Et quod noster. Topazius de Aethiopia.] Hebraicè פטדת pitdath. Topazium etiam Sept. posuerunt. Sũt qui putent potius esse smaragdum, qui in Aetiopia nascitur. Rursum, quam dixit Hier. Tincturam mundissimam.] Est, vt superius כתם chethem. Id sonat massam auream. Vbi igitur sapientiam tot laudibus prouexisset, optimas quasque res collatas cum ea vilescere ac sordere probasset, redit ad eandem ipsam sapientiam, & more Philosophorum cupit eam velut indagine, definitione circumscribere. Non minus ait hæc, quàm omnes thesauri, gemmæq;, latet abstrusa, fugiens obtutum, non hominum modo, sed earum etiam volucrum, quas esse visus acerrimi perhibent, loca thesaurosq; gemmarum vt Gryphes, asseruantes. Infernus quoque & mors, nempè tartarus, locusq; omnis à cælo remotissimus, negant eam apud se esse. Vt non est hominibus, vt feris, & auibus, qui nubes tranant, terrasq; omnes despiciũt, nota, sic neq; Tartaro, manibusq;. Vni Deo nota, ac perspicua. Cuius, vt Orpheus canit, est ἄλκιμον ὄμμα oculus robustus, acerrimus, omnia collustrans, omnem terrarum orbem vnico prospectu complectens. Is enim est, qui dedit pondus, & partes æquas elementis, miro concentu tẽperatis: aeraq;, & aquã ita moderatus est, vt ad decorem cõmodumq; fieri nihil melius posset. Pluuiarũ quoque repertor: & qua via terras fœcundarẽt, non alluerent, autor, fulminator altitonans. Nã quod Hiero. dixit. Procellis sonantibus.] est לחזיז קולות lachaziz coloth, Apparentiæ, idest fulgetris, & tonitruis. Septuaginta quoque Gręcè ἐν τινάγματι φωνὰς & viam dedit concussioni, & voces. Sed Symmachus, clarius, εἰς κτύπον φωνῶν. Ad strepitum vocum. Quod Græci rectè exponunt. Is parauit, inquiunt καὶ τὰς βροντὰς, ἃς τινασσόμενος ἀὴρ ἀποτελεῖ. Et tonitrua, quæ concussus aër efficit. Quod autem ad postremum dicitur. Tunc vidit illam, & narrauit.] Respicit exordium mundi, cum miro concentu temperabat elementa: cum leges astris, sideribusq; dabat: omnia suis ritibus insistere iubebat. Tum sanxit, quàm vellet esse veram sapientiam, edixit, exposuit, quam viderat, norat q;. Vera sapientia pietas: hac homines sapientes comprobantur: hoc à stultitia discedunt: hoc sunt in mundo beati. Beatos enim Philosophi prædicant virtutibus præditos, iustos, temperantes, modestos, libidinibus fortiter resistentes. Omnium autem virtutum harum fons & principium est timor domini.

C A-

A

CAPVT XXIX.

AGRAECIS argumẽtum pulchrè ſic introducitur. Cùm de poteſtate Dei, de ſapientia, mira prædicaſſet docuiſſetq́; Iob, nihil eſſe ſapientia pretioſius, eúdéq; ſapienté eſſe, ac pium innocentéq́; amici conticuere nihil amplius habentes, quod opponerent. Itaq; Iob aliũde exorditur orationem, deſiderans priſtinæ felicitati, diuinçq́; prouidẽtię, qua quondã fruebatur, reſtitui. Et quoniã amici multa aduerſus eũ conuitia impietatis iniuſtitięque iactauerãt, recte factorũ ſuorũ catalogũ recenſet, fermè dicẽs, quod Apoſtolus ad poſtremũ. Factus ſum inſipiens, vos me coegiſtis. Pluraq; addũt alia Græci, mihi ad veros ſenſus, difficilioraq́; properãti prętereũda. Principio, quod ait. Quis mihi tribuat, vt ſim iuxta mẽſes priſtinos?] Sept. Græcè tranſtulerãt. Quis me ponat iuxta mẽſes priores, quibus me Deus cuſtodiebat? Symmachus & Aquila, quãquã fermè idẽ eſt dixerũt τίς δώη μοι κατὰ μῆνας τοὺς πρώτους. Quis me ponat iuxta mẽſes priores? quãdo me Deus ab omni clade defẽdebat, & fulgor eius mihi præfulgebat, tenebræ cedebãt, luce eius coruſcãte, prioribus annis? cũ Deus clã iret mihi comes, multitudo ſeruorũ filiorũq́; circumſtabat? Butyro lauabam pedes: vt vnguentis, Romanis præ luxu mos erat. Quanquam per tralationem dici, arbitratur Abraham. Sic petram, ſilicémque, riuos olei deſtilaſſe. Quod vero noſter ait,

B Et in platea, cathedram parabant mihi.] Hebraicè paulò ſecus. In lato parabam, ponebam ſedem meam, cedentibus cunctis, ſpaciúmque dantibus, mihi ſedes in medio ponebatur: eóque iuuenes cedebant, ſe ſe proripientes, adueniente illo, magna comitante caterua. Senes autem erecti ſtabant, ipſiq́; magiſtratus, duceſq́; taciti exaudiebant eũ loquẽtem. Summis autem laudibus efferebant probitatem, integritatemq́; eius, quod miſeros, flenteſq́; adiuuaſſet, dextram inopi dediſſet. Benedictio pereuntis, aut iam perituri, niſi ille iuuaſſet, ad eum veniebat. Poſſum enim ait, citra inſolentiam, prædicare me iuſtiſſimum fuiſſe. Iuſtitiam integritatemq́; fuiſſe inſignia mea, quaſi coronas: vt qui fuerim oculus cæco, claudóq; pes: pauperum pater: contereb am autem molas iniqui, qui velut leo feraq́; ſæuiſſima dẽtibus corripuiſſet, ſic manibus, prædã. Hac ratione putabam me fore longęuum, quoniã probis ac iuſtis, longitudo vitæ promittitur, velut palmam ſemper habiturum virorem: quæ fertur annos multos florere. Eſt autẽ palma etiam apud Sept. φοῖνιξ phœnix. Sed in Hebraico חול chol harena, diciturq́; : Et ſicut harenam multiplicabo dies meos. quod forte magis conuenit, & ab Hebræis proponitur. Gerſon, ſemper ſperabam ætatem mihi diuturnam, vſq; eo, vt dies mei, velut harena maris forent præ numero. Ero, ait, floridus velut arbos, quæ per humorem late ſparſit radices. Quod autem Hieronymus dixit. Et ros morabitur in meſſione mea.] Pro meſſione, Hebraicè, eſt קצירי chechiri, ramus meus, vt exponunt omnes interpretes Hebræi. Quare non debuit nunc noſter interpres ſequi Græcos, qui tranferunt καὶ δρόσος αὐλισθήσεται ἐν τῷ θερισμῷ μου. Et ros morabitur in

C meſſe mea. Nam iidem Sept. bene ſciebant deſignari ramum, palmitem hac voce, vt in Pſal. Extendens palmites ſuos vſque ad mare. Dicitur ergo. Et ros morabitur in palmite meo, nempè florebit, virebitq́; ſemper, cæleſti rore viriditatem dante. Quas tralationes declarat ex ſequenti. Gloria mea ſemper innouabitur.] Quod autem ait. Et arcus meus in manu mea inſtaurabitur.] Exponitur Hebræis hæc vox תחליף tachaliph, innouabitur, inſtaurabitur: Videlicet, ſemper robuſtus ero, ſemper fortis: vigebit haſta mea: vires meæ ſemper florentes. Ecce principes pendebant ab ore meo, iuſſaq́; expectabant, parere parati. Non audebant addere verbis.] Vel, vt Hebraicè eſt, non mutabant conſilium, ſententiámque meam. Eſt etiam ſenſus verus. Non iterabant. Stillabat autem ſermo,] quoniam fluuius eloquentiæ quoque, Latinè dicitur. Ipſe velut dictator. Declarat tralationem. Putabant ſe augeri & creſcere verbis meis, velut himbre. Non credebant autem cùm ridebam ad eos, quoniam non putabant riſum irriſionémque, ſi vel eos irriſiſſem. Irriſionem, pro ioco accipiebant. Sicq́; exponit Gerſon. Sic, & Auen Eſra. Nam ſi vel conuitiis domini ſeruos inſectentur, propter reuerentiam ſerui nõ iraſcũtur, vultum demiſſi tacent. Idemq́; eſt ſenſus, quòd lux vultus non cadebat in terra, vel cadere non faciebant: omnia ſcilicet comprobabant: nihil reiactabant, non irriſionem pro irriſione: nullo ab eis probro afficiebatur. Quod vero ait. Si voluiſſem ire ad eos.] Quoniam dicitur Hebraicè. Eligebam viam eorum, & ſedebã primus. Duo ſunt ſenſus: alter, is Hiero. alter, quòd ipſe quid agerẽt,

præſcribebat,conſulebat,docebat,& docens primus concilio præſidebat.Quod ait ad poſtremum.Eram tamen mœrentium conſolator.]quoniam D

Cunctis iura dabat,legeſque æquabat in omnes.

Mœrentes, afflictos ſolabatur, ignaróſque viæ, docebat. Detrahendum eſt , tamen,nihil nunc vtile.

CAPVT XXX.

QVOD primum ait,Non dignabar ponere cum canibus gregis mei. Nempè ad cuſtodiam,vt Hebræi nonnulli interpretantur, vt cum canibus domú aſſeruarent:Sed rectius,vt cum canibus, velut viliſſimis animalibus, & ad dedecus.Nos item Arabas canes,itidemq; illi,nos appellāt.Optimū,quod & Græci,Nō eos dignatus fuiſſem præficere canibus,dare cuſtodes canū. Qui canes gregis alerēt.Munus viliſſimū.Cętera clarēt,eos tāto deiectiores minoreſq; ſe fuiſſe,vt cōtēnere poſſet quidquid valerent,Nullo ſcilicet numero hominũes.Hæc,& quæ ſequitur omnis cōtumelia,atq; deſcriptio:ſpectat in amicos Iob præſentes,qui nunc cú,quem olim verebantur,magis irridēt,quàm conſolātur.Quod vero noſtra editio dicit.Et vita ipſa putabantur indigni.]Hebraicè dicitur.Super ipſis אבד כלח abad calach. Periit tempus, vel ſenecta.Sic exponunt communiter Hebræi : ſenſúſq; eſt. Tanta fuit egeſtas horum,tanta inopia ſemper imbecillitaſq; ex quo in lucem venerunt,vt perierit eis omne tempus nihil valentibus. Illud ſcilicet ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης. Terræ inutile pondus. Et ſenex ille apud Poëtam. E

Iam pridem inuiſus diuis,& inutilis,annos,
Demoror.

Quod autem ſequitur. Egeſtate & fame ſteriles.] Eſt Hebraice:penuria,& fame ſolitarij. Egeſtas,ait Gerſon, & fames,qua premebantur, cogebat eos perſequi loca deſerta & inculta,vbi celarentur,conſpectumq; hominum vitarent. Quare totum hunc locum paulò ſecus à fonte reddidit noſter.Quod vero ſequitur. Et mandebant herbas.] Pro communi nomine herbarum,eſt particulare,Hebraicè מלוח maluach.Nonnulli putant vrticam.Probatur mihi,vt ſit malua,& ab Hebræo,nomen ad Latinos veniſſe.Pro hac, Sept.poſuerunt herbam,quæ dicitur ἄλιμα,nēpè ſine fame,de qua ſcribunt Gręci ἄλιμα βοτάνη τις ἐστὶν ὥς φασὶ ταχὺ πληροῦσα τὸν ἐσθίοντα, καὶ κόρον ἐμποιοῦσα. Alima herba eſt,vt ferunt,celeriter implens edētem,& ſatietatem efficiens.Similiter quod noſter dixit.Et arborum cortices,Symmachus ἀποκνίζοντες φλοιοὺς τῶν φυτῶν. Vellicantes cortices arborum.Nam pro hoc in Hebræo, minus clarum eſt. Super virgulto. Quanquam nonnulli Hebręi ſic ſenſum accommodant. Prę fame,cededant,terebant maluam ſuper arbore,vt comederent eam:omnia parum inter ſe diſtat.Cætera ſunt eadem apud omnes.Quod vero dicitur.Qui de conuallibus iſta rapiētes,cum ſingula reperiſſent,ad ea cum clamore currebant.] Longe ſecus à fonte, hoc modo.De medio expellebantur,clamabant ſuper eos,veluti fures.E medio, Gerſon exponit, F ex media ciuitate,Abrahā,ex medio hominū.Quod mediū concorditer Hebræi exponūt, Hebraicè dicitur גו gheu,quod ſonat etiā vallem ſi addideris iod & aleph, nempè גיא ghe. Hoc videtur legiſſe Hiero.Melius,quod affertur ab Hebræis.Nam & editio Chaldaica,& ſenſus teſtimonio eſt,eos recte interpretari:totaq; periodus noſtra variat à fonte. Veritas eſt quam oſtendi,claruſq; ſenſus:illos adeo contēptibiles fuiſſe,vt è medio reiicerentur,ſuperq; eius,velut furibus,omnes conclamarent.Sequitur.In deſertis habitabant torrentiū.] Pro deſertis, eſt Hebraicè ערוץ aroz, ideſt,in foramine,fiſſura,foſſa,atteſtanturq; Hebræi, foſſas eſſe, quas efficiunt torrentes. Quare dicendum. In fiſſuris torrentium, habitabant : concauas ſcilicet quaſdam effectas à fluminibus cauernas,tenebant. Et quod dixit glarea, eſt כפים chephim, petris. Vnde cepha, petra. Quod autem ſequitur. Qui inter huiuſcemodi lætabuntur.] Verius in fonte. inter arbores rugiebant, fremebant, gemebant, ſcilicet velut onagri,feri & agreſtes,ſolitudines colentes.Fames eos,egeſtaſq; mugire,rudere,cogebat.Et quod in eodem verſu dicitur.Et eſſe ſub ſentibus delitias computabant.]Hebraicè ſic.Et ſub ſentibus cōgregabātur.Omnis eorū familia,domos has:nō alias obtinebat.Quanquam verbum,quod ab Hebræis exponitur congregabantur, יספחו ieſupachu,teſtibus eiſdem deſignat quoque,vulnerabantur. Sub ſentibus (inquit) eorum caro vulnerabatur, ſauciebatur. Et quod noſter in dimidio ſequentis verſiculi dixit. Et

in terra

A in terra penitus non parentes,]etiam Hebræi interpretantur hos,inferiores,debiliores ipſa terra.Dicitur enim Hebraicè, נכאו מן הארץ nicheu min haarez, Eliſi, debilitati ſunt, præ terra:Humiliores, quàm ipſa terra.Et quod in altera periodo dicitur. Factus ſum eis prouerbium.]Hebraicè eſt.Factus ſum eis in orationem,in verba:nempè de me dumtaxat loquūtur:ſermo de me vbiq; populo iam fabula factus.Quodq;:paulo poſt ait.Et faciem meá conſpuere non verentur.]Eſt Hebraicè etiam eodem modo. Et faciem meam non verentur conſpuere.Quod autem ſequitur.Pharetram enim ſuam aperuit.] Poteſt ex Hebraico colligi duplex ſenſus.Is quem noſter, & Græci poſuerunt,pharetram ſuam,ſiue arcum, vt eſt Hebraicè יתרו ithro,quod Auen Eſra teſtatur ſonare arcum. Græci autem ἀνοίξας γὰρ φάρετραν αὐτοῦ ἐκάκωσέ με. Aperta enim pharetra ſua,vulnerauit me. Poteſt inquam is eſſe ſenſus.Eſt alter Hebræorum.Reſoluit,aperuit, lentum reddidit arcum meum: nempè vires meas:Omne robur populatus eſt.Huius autem omnis verſiculi ſenſus eſt fortaſſe,quem poſuit Rabi Gerſon,videlicet.Horū omnium malorum cauſſa,omniſq; hæc irriſio mihi fit, quia Deus reſoluit funem meum,quo homines ante hac alligati tenebantur, timorem videlicet,quo me timebant.Itaque vnuſquiſque inſectatur,vexat, cruciat, enecat me,quia frenum timoris,quod erat eis, depulerunt.Hæc ille.Is ſenſus de freno,dependet ex eo,q. in Hebraico dicitur. Et frenum propter me,vel à facie mea abiecerunt. Vt frenum ſit timor.Quod autem ſequitur,Ad dexteram orientis calamitates meæ illico conſurrexerunt, & oppreſſerunt,quaſi fluctibus,ſemitis ſuis.]Longe aliud in Hebraico eſt. Quod enim noſter dixit,Orientem,Hebraiceq; eſt פרחח pirchach.Hebræis teſtibus deſignat puerum,germen,plantam.Idq; tranſtulerunt etiam Sept. ἐπὶ δεξιῶν βλαστοῦ.Super dexteram germinis. Itaque Abraham ait. Hoc nomine deſignantur pueri, qui quaſi florent, pullulant. Senſus igitur eſt:Ad dexteram pueri conſurrexerunt,pedeſq; implicuerunt,impulerunt,vt laberer,vt corruerem.Direxerunt ſuper me vias contritionis ſuæ.Hoc eſt. Struxerunt ſemitas,quibus ruerem,quibus offenderem.Hunc etiam ſenſum animaduerterunt,& reddiderūt Sept. καὶ ὡδοποίησαν ἐπὶ ἐμὲ τρίβας ἀπωλείας αὐτῶν.Et ſtrauit aduerſum me ſemitas perditionis eorum. Quare ſenſus clarus. Et mirum tam diuerſe noſtrum tranſtuliſſe. Proſequitur Diſſipauerunt itinera mea, inſidiati ſunt mihi.]Nempè,vt ait Gerſon.Cùm quid pararem extemplo ſubuertebant conſilium meum,vias impediebant,ne fieret,quod apparabam.Et vbi noſter dicit,Non fuit,qui ferret auxilium, dicitur Hebraicè non erat eis adiutor.Senſum hunc habet iuxta ſuperiora.Non erat eis auxiliator. Tanta erat eorum imbecillitas: Adeo debiles erant.Et quod ait.Quaſi rupto muro.]Poteſt quidem,ruptura muri intelligi,ſed melius Hebræi ſentiunt rumpentes aquas,impetum aquarum,cui ſimiles eſſe aduerſarios ſuos queritur.Quod vero apud nos dicitur.Redactus ſum ad nihilum.] Hebraicum eſt,conuerſi ſunt contra me terrores.Nam בלהות balahoth,ſonat terrores.Et quod ait.Abſtulit quaſi ventum deſiderium meum,]eſt Hebraicè. Velut vētus, ſequitur deſiderium meum:videlicet. Aut auolauit ſicut ventus,aut ipſi terrores perſequuntur animam meam: Vbiq; adſunt velut ventus,ac nubes aduolantes. Itaque ſalus mea, Speſq; omnis fugit o-
C cyus euro. Et quod ait. Nunc autem in memetipſo marceſcit anima mea.] Dicitur in fonte. Nunc effuſa eſt anima mea. Quod Hebræi interpretantur iuxta ſuperiora. Effuſa,euerſa eſt vita mea:ætas mea tranſiit impete vaſto, ſecus quàm putaram, cùm me perpetuo felicitatis curſu prouehendum crederem. Quodque ſequitur. Nocte os meum perforatur doloribus.] Eſt, vt clarius intelligatur. Noctu doloribus perforantur oſſa mea.Quod autem noſter ait. Et qui me comedunt,non dormiunt.] Dicitur in origine. Et perſecutores mei non requieſcunt.Nam Hebræi exponunt hanc vocem ערקים orchim,fugere facientes:ponentes loco eius notiorem דופקים dophchim, ideſt pulſantes, Et quoniam deſignat etiam pulſus, pro eo accepit Gerſon dicens. Orchim,pulſus ſunt, qui non quieſcunt,quod motus eorum non interquieſcit omnino cum ſomno,propter doloris magnitudinem.Græci interpretes, quos iſte pulſus, illi neruos tranſtulerunt τὰ δὲ νεῦρά μου διαλέλυται. At nerui mei reſoluti ſunt. Ego cum Hebræis ſentiam. Quodq; ſequitur. In multitudine eorum conſumitur veſtimentum meum.] Dicitur in fonte. In multitudine poteſtatis mutatur veſtimentum meum.]Hoc Hebræi exponunt.Prę nimio ſudore,quem dolor,& indignatio efficit, totus immadeſco. Sicq; veſtimentum immutatur,marceſcit. Et quod eodem verſiculo ſubditur,Et quaſi capitio tunicę ſuccinxerunt me.]Hoc ſentit,vt ora veſtimenti,aſtringit,totumq; premit corpus,ſic ſudor & dolor aſtringūt,tenent me totum.Hūc etiam ſenſum Hebręi admittunt.Quod autem ſequitur.Comparatus ſum luto,]

ƈta mea velut in ſtatera. Videat innocẽtiã, integritatẽ (Id enim eſt, quod noſter dixit ſimplicitatem) num à recto deuiarim, num quodcunque vidiſſem ſimul appetiuerim, ſimul apprenderim, rapuerim. Tum vero mihi terra dehiſcat. Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras. Diripiant alij, quæ ſeminaui, germina, ideſt prolem, vel agros populentur excindant, ſi ad aſpectum mulieris cor meum deceptum raptúmque eſt illecebra: & amore inconceſſo ludificatum: ſpecie, quæ debuit relinqui, comprobata, vt noctu fit ab adulteris, inſidioſe ad fores amatæ delitui. Tum vero ſit, quod in prouerbio eſt. Ab alio expectes, alteri quod feceris. Scelus eſt adulterium, & iniquitas maxima.] Quod Hebraicè, iniquitas פלילים pelilim, quod interpretantur, grauiter animaduertenda: iudicio vendicanda, à verbo palal, iudicauit. Quocunque enim inuaſit zelotypia, cædes videas & ſanguinem: inflammátque domos rabies. Vel, vt Hebraicè, imperat, ac deuouet. Is ignis deuoret, excindat, abſumat omnia germina mea, tum in agris, tum totam domum. Proponit aliud ſcelus. Si ſum, inquit, aſpernatus audire cauſſam ſerui mei, vel ancillæ, ire in forum ſi diem dixiſſet domino, ob debitum, vel offenſam,] Quæ enim ei, qui ſic deliquerit, apud iudicem rerum humanarum fides erit, quin ſimili ratione condemnetur, vel contemnatur, qua debiles inferioréſque ipſe contempſiſſet? Quod vero noſter ait. Nunquid in vtero fecit me.] Hebraicum ſic. Nonne qui fecit me, fecit illum? Non ſunt pauperes, ſerui, ancillæ contemnendæ, qui fecit nos, illos etiam creauit, vnus eſt eorum, atque noſter creator. Rabi quoque Gerſon, hoc exponens. Nonne qui fecit me in vtero materno, fecit etiam illum? Et creator vnus Deus æternus, qui nos formauit in vtero materno. Quocirca nefas eſt, me ſic efferri, inſoleſcere contra ſeruos, vt contemnam, aſpernérque iudicium, ſi mecum diſceptent, Quod vero ſequitur. Si negaui, quod volebant, pauperibus.] Eodem modo Hebraicè. Nam quod ait. Et oculos viduæ expectare feci, Hebraicè fermè ſimiliter. Et oculos viduæ אכלה achaleh, ideſt conſumpſi. Quod etiam Septuaginta tranſtulerũt χήρας ὀφθαλμὸν οὐχ ἐξέτηξα. Oculum autem viduę, non liquefeci, non conſumpſi. Id rectè Græci declarant. Vel inquiunt, ob paupertatem non permiſi liquefieri, vel præ lachrymis, aut quòd attente reſpicerent, & nõ aſſequerentur, ſed potius deſpicerentur. Cætera clarent, quod miſericors fuerit erga pupillos, vt eos aleret: quod ab vtero cum eo creuit commiſeratio: quod prætereuntes nudos protexerit: veſtem prębuerit. Verum quod noſter dixit. Ab infantia creuit mecum miſericordia,] ab Hebræis paulò ſecus, locus exponitur iuxta fontem. Quia ab adoleſcentia mea creuit mecum, ſicut cum patre. Creuit (inquit) pupillus apud me, velut proprium parentem. Non nominatur igitur in Hebræo miſeratio, ſed ſimpliciter ponitur quòd creuerit. Ex antecedente autem intelligitur pupillus, qui creuerit apud eum, veluti parentem. Quem ſenſum etiam Septuaginta in Græco tranſtulerunt. ὅτι ἐκ νεότητος ἐξέτρεφον ὡς πατήρ. Quoniam ab adoleſcentia nutriui tanquam pater. Et Græci locum explanantes. Vſque, inquiunt, in perfectam ætatem, educaui, artes docui, donec cura mea, non magnopere indigerent. Hoc illi. Similiter aliud dimidium eiuſdem periodi. Et de vtero matris meæ, egreſſa eſt mecum.] Hebraicum dicit, & ab vtero matris meæ, ducebam illam. Hoc ab Hebræis refertur ad viduam, de qua etiam ſuperius. Miſerebar (ait) viduam ſemper, ex quo lucem videre cœpi. Hæc veritas eſt. Exponitúrque ab Hebræis. Duxi, docui viduam, præſcripſi quid faceret. Hoc verbum etiam Septuaginta poſuerunt ὡδήγησα Duxi, docui, viã oſtendi. Licet de vidua non ſentiant Græci. Hebraicũ claret. De veſtimento quoque, quòd præberet pereuntibus frigore, quoſque vexabat egeſtas: & quod latera, ſiue vt habet Hebraicum חלציו chalazau, lumbi eius, protecti à frigore benedicerẽt quadam tralatione: clarũ eſt. Quod vero ait. Si leuaui ſuper pupillum manum meam.] Exponitur à cunctis, ad flagellandum, cedendum. Dimidium autem eiuſdem orationis. Cùm viderẽ me in porta ſuperiorem.] Hebraicè fere ſimiliter: cùm viderem in porta auxilium meum. Nimirum iuxta Hebræos, quia viderẽ me præpotentem, viderem ſeruos circunſtantes, qui mihi ferre poſſent opem, eóque non timerem eum offendere. Cætera clarent de imprecatione, qua ſibi cadere, abſcindíque humeros, & oſſa confringi imprecatur. Quod vero ſequitur. Semper enim quaſi tumentes ſuper me fluctus, tumui Deum.] Hebraicè dicitur. Quia pauor ſuper me, contritio Dei. Nimirum, vt aiũt Hebræi, his ſceleribus omnibus abſtinui & caui, quod timerem, ne Deus induceret ſuper me calamitatem: vaſtitatem. Itaque Hieronymus reddidit fluctus timentes, vocem Hebraicam איד Ed, quæ ſonat contritionem, calamitatem: ídque facit ſæpe. Symmachus, hic eam conuertit in Græcam, eiuſdẽ ferè ſignificatus. βάρος pondus, grauitatem. Sep. dixerant λῆμμα, captionem, iacturam. Sonat, vt ſępe vidimus, cala-

do donorum, inclinet te: Melius Hebraicè, clariúſque Multitudo כפר còpher, propitiatio- D
nis, non declinet, id eſt eripiet, non tollet te. Superueniet, ait, anguſtia, calamitas: nulla te propitiato poterit eruere: nulla clementia aderit. Superioré vocem etiam Chaldæus tranſtulit propitiationem פורקנה purchanà. Eadé ſignat pretium: Poteritq; intelligi. Nec pretium vllum te redimet. Superueniet clades, tempeſtáſque atra, nullo pretio ſi adeſſet, redimi poſſes. Declinare igitur facere, deſignat tollere, auferre, eripere. Chaldęo quoq̃ue teſte, qui pro eo poſuit clariùs יצלנך iecilnacha, declinare faciet, te eripiet. Vel melius, vt tráſfert Hierony. Ne te indignatio rapiat tranſuerſum, & multitudo ſalutis, clementiæ. Quod autem proſequitur. Depone magnitudinem tuam abſque tribulatione, & omnes robuſtos fortitudine.] Hebraicè, היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח haiaaròch shuachà, lò bezàr vechòl maamacè chòach. Nimirum an æſtimabit diuitias tuas, nõ aurum? Et omnes robuſtos fortitudine? Clarum eſt, quid loquatur, aſſentientibus etiam Hebræis. Nam Auen Eſra exponit. An proderunt diuitiæ tuæ? Non æſtimabit, neque diuites, neque potentes robore? Cõſentiunt igitur cum ſuperioribus. Nec te pretium redimet, nec tibi profuerint diuitiæ, aut auxilium cuiuſquam præpotẽtis, vt iuuare poſſint in tempore. Similia Plato diuinitus ſcripſit. Ad tribunal Dei, non affore patronos, qui coram iudice cauſſam tuam defendant: non propinquorum, domeſticorumque cateruas, quorum fretus auxilio, iudicium nõ pertimeſcas. Quare longe alius ſenſus in fonte. Similiter quod ſequitur. Ne protrahas noctem, vt aſcendant populi pro eis.] Hebraicè ſic clarius אל תשאף àl thisheaph. Ne deſideres noctem ne reſpicias, ne ſatagas ad noctem. Nempè, vt aiunt Hebręi: Ne dormias, ne dormites, ſom- E
no nec deditus eſto, ne cor tuum inclinet ad lectum: vt aſcendát populi pro eis, quaſi venturi ſint, qui te eripiát: quaſi expectes populos, qui te protegát, liberent. Pro eis autem melius Hebraicè, & à Chaldæo declaratur תחתם tachtam, in loco ſuo. Chaldæus באתריהון beathrehòn, in loco ſuo. Et Gerſonites במקומם bimcomam, loco eorum. Dicit ergo ne nocte amplectaris, dormiens in vtranque aurem ſecurus, quaſi congregentur populi in loco ſuo, vt tibi ferant opem cateruatim, atq; agmine magno. Hoc autem expectans, dormias, ſtertas: Imo ſatagendum, vigilandum. Is eſt verus ſenſus. Quem ſubſequentia clarius oſtendunt. Caue ne declines ad iniquitatem, hanc enim cœpiſti ſequi poſt miſeriam.] Hanc iniquitatem recte magiſtri interpretantur: ne vendicet Deo, quemadmodum ſuperius, iniuſtitiam, negligentiam humanarum rerum, quarum curam non ſuſcipiat. Hoc caue opineris. Hanc proiice mentem. Hanc iniquitatem, ex calamitatibus tuis peperiſti, vt te in aperta mala lapſum vidiſti, continuo contra ſuperos exclamaſti. Hæc iniquitas nata eſt, & parta, ex calamitate, miſeriáque tua. Hanc igitur fuge. Noli propter plagas has, impius fieri: Noli erumpere in blaſphemias, quas hactenus propter aduerſam fortunam, effudiſti. Ad hunc ſenſum proſequitur. Ecce Deus excelſus in fortitudine ſua, & nullus ei ſimilis in legiſlatoribus.] Proponit quantus Deus ſit, ne quis homuntio audeat ei obtrectare. Si Deus tantus, ſi iuſtiſſimus eſt, quis illi obganniat? Vbi autem dicit. In legiſlatoribus.] Hebraicè dicitur. Quis ſicut ille מורה morèh, docens, doctor. Similiter editio Chaldaica cum noſtra concordans dicit. Quis ſicut ille מליף תריצותא maliph therizuthà, docens rectitudinem, ve- F
ritatem. Si Deus igitur docet alios veritatem, doctor cæleſtis, quis illi vendicet iniuſtitiam, humanarúmque rerum negligentiam? Vbi noſtra editio habet. Ecce Deus excelſus in fortitudine ſua.] Hebraicè paulò ſecus ישגיב iaſghib, exaltabit, prouehet, videlicet hominem, curam eius ſuſcipiet. Ideo dixit eum doctorem, legiſlatorémque hominibus eſſe. Stat etiá primus ſenſus, eumque Chaldæus proponit. Habes igitur, quomodo intelligas legiſlatores. Declarant ſequentia ſimilem ſenſum. eſſe vias eius, ſapientiam, maieſtatem, conſilium inſcrutabile: neminem ei poſſe prę́ſcribere, arguere, quòd male ſit operatus: Id autem propter rerum eximiam pulchritudinem. Quodque mox ſequitur. Memento quòd ignores opus eius.] Pro hoc in Hebraico eſt. Memento, vt תשגיא taſghi, magnifices, exaltes, extolllas opus eius. Quare ſecus eſt, quam noſtra editio tranſtulit. Sunt autem duo verba in Hebraico idiomate שגג shagàg, ignorare. Alterum שגא ſagà, exaltare, extollere. Aut igitur hanc ambiguitatem noſter interpres (quod nefas eſt) neſciuit, aut quòd melius id, in ſuo codice legit. Dicendum igitur iuxta fontem: Memento, vt exaltes opus eius: Memineris maieſtatem eius excelſam, eminentem, ſuperantémque omnia. Hoc tu de illo prædica. Mirum eſt ſuperius verbum. Hieron. poſuiſſe, cum Septuag. interpretes legerint, vt eſt in Hebraico μνήσθητι ὅτι μεγάλα αὐτοῦ τὰ ἔργα. Recordare, quòd magna ſunt opera eius. Dimidiúmque eiuſdem verſiculi habet. De quo cecinerunt viri.] Hoc declarat ſuperiorem ſenſum

eſſe,

A esse, quem nos posuimus. Hortabatur, vt magnificaret, attolleret, nō deprimeret opera diuina. Hoc ait, fecerunt viri iustissimi. Et Philosophi admirati opera Dei, continuo super his philosophari, & creatorem laudare cœperunt. De hoc ait, cecinerunt viri. Chaldæus superaddit, Viri צדיקים czadichim, iusti: quales veri, insignésque Philosophi. Quod nostra editio dicit: Cecinerunt Hebraicè שורו shorerù, viderunt, intuiti sunt: sicq; exponit Gersonites, Auen Esra. Sed idem verbum sonat etiam canere: hócque sequuta est editio Chaldaica, ponens pro eo שבחו ssabechù. Laudauerunt, cecinerunt. Prosequitur similia. Omnes homines viderunt eum. Potest Hebraicum, quod est בו bo, exponi. Viderunt illud, vt referatur ad opus. Omnes mortales vident hoc diuinum opus: per omnes mundi partes diffusa est, patétque diuina maiestas, ex opere mundano, clara. Procul sidera, cælúmque stellatum suspicimus, semper ordines, modósque suos, astra seruantia cernimus. Diuina mente gubernari videmus. Ecce Deus magnus, æternus, cuius vita nullis temporibus, sæculísque definitur: qui fuit antequam essent cælum, ac terra, & homines: ætas eius innumerabilis. Vbi sequitur in editione nostra. Qui aufert stellas pluuiæ, & effundit imbres ad instar gurgitum.] videlicet serenator, & hymbrificus.

Vultu, quo cælum, tempestatésque serenat.

In cuius potestate sit, pluuias cohibere, terris auferre nubes, hymbre graues:

Rursum in pluuias totum effundere cælum.

Gurgites, flumina, dimittere cælo, latè super homines, terrásque inundantia. Qualis, quan-
B táque hæc tempestatum moderandarum potestas? Si voluerit extendere nubes, quasi tentorium suum, & fulgurare lumine suo desuper. Cardines quoque maris operiet.] Hebraicè totum hoc proprie dicitur. Etiam intelliget varietates, partitionésque nubium, tonitrua tabernaculi sui. Ecce diuisit, extendit super ipsum, lumen suum, & radices maris operuit. Horum omnium sensus est. Pulchrè enim Gersonites ostendit quæ sint hæ varietates nubium, alias esse ventorum genitrices, aliàs hymbriferas, aliàs elisas, & fractas inardescere, tonare, alias niues gignere. An hæc, inquit, intelliget homo, noscétue illum, quem vocat antiquissimus vates Homerus ὑψιβρεμέτα altitonantem. hoc illi dat etiam nunc epitheton, tabernaculúmque, siue tentorium suum: cælum nūcupat. Quémque vocat idem vates fulminatorem, eodem ab Eliu insignitur epitheto, luménque eius fulmina vocauit, radices autem maris dixit Hebraicum, quas noster Cardines. Id duos habet sensus, vt radices appellet fundamenta maris, late, tantis aquis subiacentia, tantis culminibus aquarum cooperta, idque nunc referat Eliu, Deum inter alia prodigia, miraculáque potestatis suæ, fundamenta maris, tantis aquis cooperuisse, tantam aquæ vim superextendisse sedibus imis. Aut certe per tralationem, radices maris, dixit adusque littora per sinus omnes tendentes aquas, vt mare quasi, quibusdam radicibus ab alto pelago sese, adusque littora protendat. Qua tralatione historici, Poëtæq; brachia, sinusque tribuunt mari. Has autem radices, omnémque maris latitudinem, quę littoribus, quasi radicibus extremis definitur, canit Eliu vaporibus, nubibúsque offundi perstans in decantandis meteoris. Radices quoque maris transtulerūt
C Septuag. καὶ ῥιζώματα τῆς θαλάσσης ἐκάλυψεν. Et radices maris operuit. Græcique exponunt, neminem scire, quibus radicibus mare sustineatur, quòd Deus eas operuit. Latini nihil dicunt. Sciendum est, superiora etiam ad hunc modum explanari posse. Primum quòd super ipsas nubes extenderit lucem suam, scilicet vel coruscationes, vel Solis lucem, per nubes fulgentem amplexámque omnes desuper irradiare terris, tum mare quoque cooperire, vel scilicet vaporibus exalatis, & nubibus offusis, aut eadem ipsa luce. Scilicet, Deum prodigiorum artificem per omne cælum, nubésque desuper candentes per omne mare, lucem Solis, quem creauit, ipse diffundere. Quódque subiicit. Per hæc enim iudicat populos, & dat escas multis mortalibus.] Non dubiū est, quin iudicare, vocauerit nunc prouidere, prospicere: prospicit per hæc, nempè, vt aiūt Hebræi, pluuias, lucémq;, quibus viuitur in terris.

Nam Iupiter plurimus hymbre
Coniugis in gremium late descendit, & omnes
Magnus alit, magno permistus corpore fœtus.

Multos autem mortales dixit, qui dicitur Hebraicè למכביר lemachbir. Hoc exponitur, vt, vel multis, vel multum, affluentérque, copioséque dicat prodesse Deum summum. Et Symmachus hoc transtulit παρέξει τροφὴν παμπόλλην præbebit escam copiosam. Quódque sequitur. In manibus abscondit lucem.] Pro manibus, Hebraicè est כפים capaim. Ea vox designat interdum manus, aliàs sonat nubes: sicq; nunc ab Hebræis accipitur, vt dicat, in nu-

bibus abscondit, tegit lucem. D

Et inhorruit vnda tenebris.

Teucrorum ex oculis pontum nox eripit atra.

Hócque melius. Quanquam etiam Sept. sicut & Hierony. Ἐπὶ χειρῶν ἐκάλυψε τὸ φῶς. In manibus abscondit lucem. Potuit per tralationem dixisse manus, quoniam manibus omnia absconduntur. Græci manus potestatem interpretantur. Dimidium autem eiusdem versiculi. Et præcipit ei, vt rursus adueniat.] Quod noster dixit, adueniat, Hebraicum habet במפגיע bemaphghia, in occurrente, vel orante, aut occursu, vel oratione. Præcipit super ipsa luce propter orantem, aliquo viro sancto deprecante, fugiút vasto æthere nimbi. Hoc Chaldæus transtulit. Et præcipit super ipsa למיחת בטול מצלי lemechath metul mezalé. Vt descendat propter orantem. Auen Esra vero superiorem vocem exponit הגשם haghèshem, id est pluuiam. Quid sentiat non video. Superiora clarent. Gersonites quoque nihil non dicit, sed nimium violenta, coactáque. Placet igitur etiam, quod transtulit Hierony. Sept. transtulerunt, vt superius diximus καὶ ἐνετείλατο περὶ αὐτῆς ἐν ἀπαντῶντι. Et præcepit de ea, in occurrente. Quod cum esset obscurum, Symmachus clarius, quem secutus est Hieronymus, transtulit καὶ ἐπιτάξει αὐτῷ, ὥστε ἀπαντῆσαι. Et præcepit ei, vt occurrat. Præcepit scilicet luci, lumini, vt adueniat.

Tunc me discussæ liquerunt nocte tenebræ.

Is verus sensus, non alius. Quódque sequitur. Annuntiat de ea, amico suo, quòd possessio eius sit.] Hoc totum Hebraice habet. Annuntiabit super ea רעו rehò, nempe amico suo. E Sed sciendum, eandem vocem ab Auen Esra exponi תרועתו והוא חרעם theruathò, vehe haraam. Tonitrum strepitum suum, & est tonitrus. Designat igitur ea vox nó modo amicum suum, sed etiam rumorem, fragorem. Cæteri, & Græci, & Hebræi, & Chaldæus, exponunt pro amico, socio. Sed socium Gersonites aliud vaporis genus interpretatur, quasi socium, amicumque nebulæ. Mihi vehementer arridet expositio Auen Esræ, propter subsequentia. Dicitur ergo in versiculo. Annuntiabit super ipsa nube, fragorem suum. Faciet, ait, exaudiri inter nubes fragorem. Dat, scilicet Deo solitum Poëtis epitethon altitonans ὑψιβρεμέτα, indicántque sequentia eiusmodi sensum. Námque pro eo, quod dicitur ab interprete nostro, quod possessio eius sit, & ad eandem possit ascédere, Hebraicè est מקנה אף על עולה micnè aph al olè. Indignatio, furor super ascendente. Ecce declarat strepitum, fragorem inter nubes. Vocat eum furorem, indignationem. Ascendentem autem vocat nubem excelsam, raptatámque ventis, discussam, elisámque, inter æstum, frigúsque discissam. Clarius est igitur versiculus, quo dicitur. Annunciabit super ipsa nube, fragorem suum, furorem, indignationem, super ascendente. Sciendum autem vocem מקנה micnè, posse designare possessorem, à verbo chanà, vnde Chain possessio. Est eiusdem vocis alius significatus. Zelus, indignatio: Hócque transtulit Symmachus, ζῆλον περὶ ἀδικίας. Indignationem, pro iniquitate. Trãstulit autem Symmachus, iniquitatem, quod Hebraicè est עולה holè, quod sonat ascendentem, sonat etiam iniquitatem. Ideo iuxta Symmachum, posset esse sensus. Annuntiabit fragorem, fulménque suum demittet, furorem, indignationem contra peccatorem. Torquebit in sceleratos sua fulmina. Si quoties peccant homines, sua fulmina mittat Iupiter, exiguo tempore inermis erit. Et quod Latinus Poëta F

Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab vmbris
Mortalem infernis, ad lumina surgere vitæ.
Ipse repertorem medicinæ talis & artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit ad vndas.

Simile quid dicitur hoc loco iuxta editionem Symmachi, quæ forte vera est. Ecce igitur in hoc versiculo, magna est vocum amphibologia, & πλεύσημον. Vna vox רעו reo, sonat amicum suum, & fragorem suum. Altera מקנה micnè, sonat possessorem, & zelum, indignationem, eóque modo transtulit eam Chaldæus, ponens clariorem רוגזא rugzà. Tertia עולה ole, designat, ascendétem, & iniquitatem. Hæc æquiuocatio facit varietatem editionum. Sed omnibus adhibitis, eligenda sunt meliora, ac potiora.

CAPVT XXXVII.

VPER hoc expauit cor meum, & emotum est de loco suo.] Prosequitur Eliu miracula. His ait miraculis naturæ cósideratis, obstupui, quale veri Philosophi, qui cunctis perspectis exclamarút. O altitudo sapientiæ, & scientiæ Dei. Quod vero sequitur. Audiet auditionem in terrore vocis suæ, & sonum de ore illius proceden-

A procedentem.] Hebraicè שמע scimhù inuitat. Audite auditionem. Vocem autem eius,& sonum de ore eius, Hebræi tonitrum, fragorémque supernum interpretantur. Græci simile quid, ex ira diuina contra mortales desuper allatas clades considerandas, nempè fulmina, nimbos, coruscationes, ventos: idque genus meteora. Quæ ferme cócordant cum Hebræis. Explicat apertius quid sentiat. Subter omnes cælos ipse considerat, & lumen eius vsq; ad extremú terræ.] Hoc Hebręi referunt ad fulmina, coruscationes, propter antecedentia,& subsequentia. Nam sequitur. Post eum rugiet sonitus.] Atque hoc in miraculis Dei recésetur, quòd, vt ait Gersonites, duplex miraculum appareat in fulmine: nasci, gigni inter nubes aquosas ignem, subitóque inflammari in regnis aquosis: alterum cuius natura sit ascendere, cótra præcipitare in terras. Hoc prodigium. Fuerunt ex Hebræis, qui lumen hoc, Dei lumen, claritatem, diuinitatem, quæ per omnes terras commeet, & decurrat, interpretarentur, quod Abrahæ propter superiores & inferiores versiculos, minime placet. In his etiam Nicolaus est. In Græcis non est is sensus. Lumen eius igitur senties coruscationes, fulgura: Sed verbum quod noster transtulit, considerat, Hebraicè ישרהו ishrèhu. Designat etiam rectitudinem, directionem eius, vt dicat. Subter omnes cælos rectitudo eius, scilicet fulminis. Dirigitur, ait, fulmen subter omne cælú: cælitus in terras impete vasto fertur rapidum fulmen. Hoc etiá transtulit Chaldæus ponens loco eius תריצותיה therizuthèe, rectitudinem eius. Sunt alij vocis eiusdem, quos affert Auen Esra, & Gersonites, significatus: sed hi vero propiores, minúsque coacti, vt, vel designet rectitudo eius, vel considerat,

B intuetur, poteritque id etiam de fulmine dici, quòd sese ostendat terris, & videatur. Nec est subter omnes cælos, in fonte, sed tantum subter cælum. De lumine diuino, non credo intelligi posse, propter ea, quæ sequuntur. Post eum rugiet sonitus, tonabit vocem magnitudinis suæ, & non inuestigabitur cùm audita fuerit vox eius.] Vocem magnitudinis suæ senties, vocem, fragorem vastum nubium collisarum, qua nulla vox terribilior, potentior. Quod autem dicit. Et non inuestigabitur.] Hebraicè יעקבם ieachebèm, non tardabit eas, iuxta expositionem Auen Esræ, & Gersonitæ. Non tardabit scilicet voces illas horribiles. Simul coruscat, simul vox horribilis auditur. Nulla mora, imò verò cum lumine fragor vno, eodémque tempore frangitur, sed oculus præcurrit ad lumen, auris non potest præcurrere, expectat ad se per aëra, traiicientem fragorem. Dicendum igitur. Et non tardabit כי ישמע קולו chi ishamàh colò. Quia audietur vox eius. Subiicit eandem sententiam, vt solet sæpissime. Tonabit Deus in voce sua mirabiliter.] Prosequitúrque omnia miracula, cum primis, ea quæ sublimibus locis, ob quam causam Græcè dicuntur μετέωρα, gignuntur, nix, tonitru, fulmen, pluuia, nimbus, himber. Himbrem autem fortitudinis suæ dicit, himbrem fortissimum, vehementem, procellosum. Quod autem sequitur. Qui in manu hominum signat, vt nouerint singuli opera sua.] Quod noster interpres trástulit signat, Hebraicè est יחתום iachtòm. Hoc autem duo denotat, aut signat, sigillat, aut claudit, abscondit. Et quod dicitur in nostra tralatione, vt nouerint singuli opera sua, dicitur Hebraicè לדעת ladaath, ad cognoscendum. Duos igitur habet sensus iuxta expositionem Hebræorum. Lo-

C cutus erat de nimbis, de pluuia vehementi. Tunc, inquit, cùm pluuia magna per agros decurrit, præcipitésque cadunt, ex æthere nimbi, auferúntque hominum, boúmque labores. Tunc claudit, prohibet homines exire ad opera sua cognoscenda. Coguntur domi sedere. Atque Rabi Gerson exponens supradictú verbum יחתום iachtòm, interpretatur, יסגור ויסתום עד שלא יוכל איש לצאת לחוץ מרוב המטר Isgòr, veistòm, adshelò iuchàl ish, lazèth lachùz, meròb hamatàr. Quæ sunt, prohibet, vetat, vt non possit exire quisquam extra, propter ingentem pluuiam. Similiter Auen Esra, ipsa pluuia, inquit, prohibet eos exire ad cognoscédum opera sua in agris, cultus agrorú suorum. Is est vnus sensus. Alter est, vt dicat ipsum Deum omnipotentem designare in manu vniuscuiusque opera ab eis gerenda, ponere in libertate, potestatéque illorú, quę dicitur Hebraicè manus, quid operentur, quid velint. Hoc autem nunc, vbi sermo sit de pluuia, vt doceat ex pluuia dari facultatem, potestatémque hominibus serendi, colendique agros, iuxta illud, quòd alibi dicitur. Si audieritis, dabo pluuiam in terris vestris. Hac opinione proposita, Auen Esra magnus apud Hebræos interpres subiicit. Mihi, inquit, videtur, de semente, de satu agrorum loqui hoc loco, quia post pluuiam, seminant homines. Et Deus designat in manu cuiusq; quid futurú sit ex semine. Ecce duos habes apud Hebræos, quibus linguæ suę proprietas notissima est, sensus: eósq; bonos, & veros. His expositionibus assentiens Nicolaus, sequénsq; ea, quæ dixit Auen Esra testatur, per manum, quę est organum organorú, designari potentias operatiuas. Huic ipsi manui, & his

potentiis operatoriis, temporum varietates Deum assignare. Facultatibus operationibúsque nostris Deum, signa quædam rerum gerendarum dedisse: eóque Moyses, ait sidera Deum fecisse, vt essent in signa, tempora. Sic alibi testatur. A signis cæli nolite timere. Et circulus per quem Sol decurrens, efficit anni varietates, temporáque rerum gerendarum terris ostendit, vocatur signifer. Taurus, Virgo, Capricornus, reliquiue ex duodecim, signa dicuntur, quod his nascentibus, aut occidentibus in terris tempora variátur, signáque dantur mortalibus rerum gerendarum. Poëta quoque noster, hęc signa cecinit, D

Sol quoque, & exoriens, & cùm se condet in vmbras
Signat dabit.

Dat igitur (dicit diuina scriptura) Deus signa cælestia in potestate nostra: designat manibus nostris, quando operentur: ostendit manibus nostris signa de cælo, signa serendi, signa pluuiarum: quæ vates doctissimus in suis Georgicis copiose prosecutus est. Is quoque verus sensus. Græci priorem, quem Gersonites Hebræus posuerat, sequuntur. Námque Sept. sic ediderút ἐν χειρὶ παντὸς ἀνθρώπου κατασφραγίζει. In manu omnium hominum sigillat. Quid autem hoc denotet, docent Gręci, è quibus Apollinarius, & Olympiodorus ὁ χειμὼν φησι κατασφραγίζει καὶ οἱονεὶ καταδεσμεῖ τῶν ἀνθρώπων τὰς χεῖρας ἐκ τῶν ἔργων ἀποκωλύει, ἵνα γνῷ πᾶς ἄνθρωπος τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν. Tempestas, inquit, hyémsque sigillat, & quasi ligat, deuincit manus hominum, & ab operibus prohibet: vt vnusquisq; imbecillitatem suam intelligat. Vides quémadmodum locum interpretentur. Ex omnibus igitur hisce propositis interpretationibus, quas ego volens, prudénsque addidi, potest conuinci, refelli, irrideri, non modo scelerata, impiaque, sed falsissima, vanissima quorumdam superstitio, qui Chiromantiæ propter summam mentis imbecillitatem fauentes, ei petunt, aucupantúrque fauorem ex sacris litteris, non modo inepti, quia talem superstitionem profitentur, sed etiam quia volunt sacras litteras, quas peruerse intelligunt, & interpretantur, de ea fuisse locutas. Omnes enim hæreses olim simili morbo laborantes, impietates suas, falsis sacrarum litterarum interpretationibus adiuuabant, colorabant. Nemo igitur, vt vidimus, neque Hebræorum, neque Græcorum, neque Latinorum, locum húc sic intellexit, aut exposuit, vt diceret Deum posuisse in manu nostra signa Chiromantiæ: quod Hebræi, quos vbique superstitiosos deprehendas, & apud quos Chiromátia celebris est, maxime arripuissent, si vidissent eiusmodi quippiam pretendi. Chiromantia vanissima superstitio, de qua neque Plato, nec Aristoteles, nec Philosophus bonus vnquam, vel verbum quidem fecit. Quod Aristoteles de lógis, aut breuibus lineis manuum locutus est, hi ad omnes lineas, operationésque humanas, magna superstitione, retulerunt. Sed his omissis, Cætera prosequamur. Ingredietur bestia latibulum suum.] Ex hoc, superiorem Græci, Hebræique expositionem, quod signat, sigillat, ligat manus Deus, niue, vel pluuia cadente, posuerunt. Fugiunt enim etiam ad antra, speluncásque suas feræ. Quod dicitur. Ab interioribus egredietur tempestas, & ab arcturo frigus.] Interiora quemadmodum superius, sunt interiora austri. Ab imis austri partibus, à polo antarctico, nobis incognito fertur pluuiosus auster, madescúntque maria, & terræ nostræ, collectis nubibus aquosis, ab austro. Gersonites non male, hæc interiora exponit, interiora nubis madidæ, è qua ventus erumpit, inclusis intus vaporibus contrariis. Ad priorem sensum transtulerunt Septuag. ἐκ ταμιείων ἐπέρχονται ὀδύναι. A thesauris, à penitissimis partibus, dolores veniunt. Dolores appellant alienе nimis, tempestatem. Pro eo autem, quod noster dixit, arcturum, Hebraice est מזרים mezarim. Multæ sunt huius vocis apud Hebræos expositiones, quas vbi proposuisset Auen Esra, demum, ait, sibi placere, stellas esse, quemadmodum inferius apparebit, vbi dicitur: Nunquid educes, proferes arcturum in tempore suo? Hæc expositio est sensus interpretis nostri. Græci nil tale. Gersonites, quia mezarim potest Hebraice designare dissipantes, à verbo זרה zarà, putat appellari, designarique ventos boreales, aquilonésque, qui dissipant propellúntque nubes, clarescitq; cælum. Ab his aquilonibus frigus efficitur. Vterque sensus mihi probatur, suas habet rationes. Nam Auen Esra testatur quosdam putare hac voce designari partem Septétrionalem. Quod autem prosequitur. Flante Deo, concrescit gelu, & rursum latissime funduntur aquæ.] Hebraicè dicitur. A flatu, Deus dabit frigus. Nempè spirante Borea, quem Deus autor omnium spirare dedit, frigus, gelu, glacies concrescit. Sunt, qui flatum Dei, voluntatem eius interpretentur, non male. Dimidium autem eiusdem versiculi. Et rursum latissime diffunduntur. Hebraicè dicitur. Et latitudinem aquarum במוצק bemuzàch. Hanc vocem exponunt, Auen Esra quidem terram, quæ sit tanquam punctum in medio orbium cælestium. At Gersonites E F

senti t

A ſentit hanc vocem deſignare,vt certe deſignat,anguſtiam,locum anguſtum,ſicut dicebat etiam Auen Eſra,de puncto terræ. Sēſum autem vult eſſe,vt dicatur. Et latitudinem aquarum in anguſto:hoc autem fieri,quando gelaſcit ros,fitq; pruina , vt ſit ſermo de glacie & pruina,quæ ex multa aqua,in anguſtum coarctantur. Hæc cum ex ſuorum verborum, quā habent perſpectiſſimam,proprietate colligant,nobis vehementer probantur: vt vel dicat Deum demittere latitudinem aquarum in terram,quæ nunc dicitur muzach,vel congelationem facere pruinæ. Quod vero proſequitur, Frumentum deſiderat nubes,& nubes ſpargunt lumen ſuum.] Quod noſter dixit,frumentum, Hebraicè ברי beri, deſignat clarum,purum,perlucidum. Et quod dixit,deſiderat, eſt יטריח iatriach,laborare faciet. Ac primum dicit,puritas & ſerenum,ſudumq; cęlum laborare faciet nubes,nempè diſſipabit,differet,inutiles eſſe coget nubes : quoniam fit ſæpe , vt nubes collectæ toto cælo , ad effundendas in terras pluuias,nihil effundant,repentina ſerenitate cunctas diffundēte,purgante. Serenitas igitur, tempuſq; ſerenum,purum,laborare faciet,turbabit nubes: Fugiunt vaſto æthere nimbi. Ideo ſubiicit. Et nubes ſpargunt lumen ſuum.] Apertæ ſcilicet, patefactæ,purgatæ grauibus nimbis. Hæc expoſitio,Hebræorum eſt,eaq; bona , Sciendum tamen , vocem ſupradictam,quam Hierony.tranſtulit frumentum,non ſolum deſignare,purum,vt diximus verum etiam, vt tranſtulit Hierony.frumentum: vt illud in pſalmo. Erit frumentum in mō tibus,vbi eſt præſens vox. Ac quod Hierony.dixit,Deſiderat. Credendum eſt potius eum tranſtuliſſe , iuxta tralationem Symmachi,quem ſæpiſſimè ſequitur , irrigat,vt dicat. Fru-
B mentum irrigat nubes. Aquoſa nubes irrigat , fœcundat frumentum. Nam Symmachus, quem Hieronymus hoc loco ſecutus eſt,ſic tranſtulit

Ἀλλὰ καὶ καρπῷ ἐπιβρίσει νεφέλη.

Sed & fruméto,ſiue frugibus nubes impendebit. Exponūtq; hoc Gręci ἐπελεύσεται ἐπιχυθήσεται. Superueniet,ſuperfundetur. Is etiam ſenſus mihi probatur,quoniam duo contraria videtur poſuiſſe,primum cùm nubes demittunt flumina cælo,implentur foſſę , ſternunt ſata læta,boumq; labores. Sic dici poterit , quòd nubes aquoſa, madida,quæ nimbos in terram demittit,laborare faciet ſegetes,quas irrigat affatim, & in terras decumbere cogit. Alterū vbi terris ſerenitas redditur. Sept.quoniā eadē vox ברי beri,deſignat etiā electū,nēpè purū, præclarū,tranſtulerunt ἐκλεκτὸν καταπλήττει νεφέλη. Electum obſtupefacit nubes. Sed Græci electum iuxta tralationem Symmachi,ſentiunt frumentum καρπὸν ſegetes, fruges. Nicolaus expoſuit,naturaliter deſiderare nubes fruméntum,quia finis earū ſit irrigare ſata. Hoc & ſi verum,nimis remotum. Proſequitur. Quæ luſtrant cuncta per circulū,quocunque eas volūtas gubernantis duxerit.] Hoc deſignat epitheton magnorum Poëtarum νεφεληγερέτα. Et Serenator, Et

Vultu quo cælum,tempeſtateſque ſerenat. Et,

Sed pater omnipotens ſpeluncis abdidit atris.

Quod autem noſter dicit, Siue in vna tribu, ſiue in terra ſua.] Quod dixit,in vna tribu, Hebraicè eſt, לשבט leshèbet, Hæc vox shebet,ſonat quidem tribum,ſed etiam ſceptrum , virgam,flagellum.
C Quocirca etiam præter ſenſum tralationis noſtræ , poteſt alius eſſe , quem etiam Sept.apud Gręcos ediderunt,vt dicat. Siue ad flagellum, ſiue in terram ſuam pro flagello. Sept. παιδείαν, eruditionem, correctionem: Sicq; Græci optime ſentiunt has pluuias,nimboſq; ingentes,interdum dari diuinitus ad vtilitatem,interdum ad correctionem peccatorum: quando ſępe ſternūt ſata læta boūq; labores. Et ſpes interit anni. Grando ſæpe tollit vinum,pariter cum frumēto, tollit oleum . Hæc ad emendationem diuinitus eoque interdum לשבט leshebet ad flagellum,caſtigationem,interdum לחסד lacheſed,ad miſericordiam,beneficium. Quod ſi dixerit in vnam tribū,deſignabit particularem terræ virorum bonorum irrigationem. Poſtremus ſenſus proponitur ab Auen Eſra ad flagellum, exponens להשחית הזרע lehaſchith hazera,ad corrumpendas ſementes. Exinde inuitat eum, ad rerum,quas dicturus eſt,contemplationem. Nunquid ſcis,quando præceperit Deus pluuiis,vt oſtenderent lucem nubium eius?] Hebraicè ſic verius. Nunquid noſti quando Deus præceperit עליהם alchē , ſuper eis ? Non ſunt igitur in Hebraico pluuiæ : referturq; magis ad nubes,quàm pluuias: Eritq; ſenſus. An percipiſti , an ea philoſophia tibi patefacta eſt, qua Deus congregat nubes,totoq; mundo ſparſos vapores,ſubito collectos,oſtentat terris deſuper? Aut cum diſiectis tenebris pluuiarum, ſerenat cælum,lucemq; per medias nubes, quanquam inter nos , ſolemq; obiectas , ſed nimbis exoneratas , demittit in terras late? Dic,ait , quonam id artificio fiat. Is eſt verus ſenſus. Nā ſenſus tralationis noſtræ quomodo

A ponunt. Senſus horum inquiunt. Ipſe à principio firmamentum fecit robuſtum, & firmum, ex fuſili, defluáque natura aquarum, ſuntque πῆξις καὶ κρυστάλλωσις. Congelatio quædam ad inſtar cryſtalli. Et quanquam gelata ſit aqua illa, atque compacta, ἀλλ' ὅμως ἡ ὅρασις αὐτοῦ, ὡς ὅρασις ἐστὶν ἐπιχύσεως, τουτέστιν ὑδατικῆς, καὶ κεχυμένης οὐσίας. Attamen aſpectus eius, velut fuſionis eſt nempè aquaticæ, & fuſæ ſubſtantiæ. Ecce igitur omnes expoſuerūt vocem muzâc, rem effuſam, liquabilem: vt duas qualitates, opifex diuinus iuxta philoſophiam Elīu, orbi cæleſti addiderit: Duram, robuſtam, vnde vocat Homerus cælum χαλκοβατὲς δῶ, domum, ſolum æratum ἀσφαλὲς, ſemper ſecuram, incorruptam: Hinc dicitur firmamentum. Altera qualitas, quod quanquam cœlum ſit robuſtum, ſolidum, eſt tamen perſpicuum, velut dura cryſtallus, aut adamas. Is eſt verior vocis illius ſenſus. Sed quoniam vox illa muzac, interdum ſignat rem liquabilem, duratam, compactam, poſſet ſtare ſenſus Hierony. vt dicatur. Robuſti ſunt cæli ſicut ſpecies æris. Nam æs funditur primum, inde dureſcit, vt Poëta,

Fluit æs riuis, aurique metallum.

Habes duos ſenſus. Prior à pluribus approbatur. Poſterior ab Hierony. Proſequitur vt nos ſimus magnis inſitiæ tenebris obuoluti. Mortalia cuncta craſſis occultata, & circumfuſa tenebris, eóque nos arcana Dei ſcrutari non poſſe. Quod autem dicit. Quis narrabit ei, quæ loquor? etiam ſi locutus fuerit homo, deuorabitur, at nunc non vident lucem.] Obſcura ſunt. Is autem ſenſus etiam iuxta Hebræos, & Hebraicum. An erit quiſpiam, qui referat Deo, te velle loqui cum eo? Sic enim dicitur Hebraicè. An narrabitur illi, quod ego
B loquar? Hæc illa difficultas myſteriorum diuinorum: ſolus ille nouit, perſpectáque habet. Siquis hominum accedat velut ad oraculum ab eo docendus, quis erit nuntius proferens mandata, me foribus aſtare ſuſpenſum, reſponſa expectantem? Dixerat enim ſuperius, nos magnis tenebris obuolutos. Quod ſi voluerit, mortalis, imbecillus, ignarus, cum eo diſſerere, ad myſteriorum profunda penetrare, nę ille demens, cum periculo ſui capitis, id facturus. Deuorabitur, abſorbebitur, vt Plato diuinus ille de Deo, eum eſſe velut Solem, ſi procul cernas, videas quoad fas eſt. Si propius accedas, calliges, tenebriſque oculos obfuſos reportes. Sic prohibiti, ne montem propius contingerent, qui gloriam Dei vidiſſent, interficiendi. Hæc omnia præfatur nunc Elīu. Subiicit ſimilia. At nunc non vident lucem, ſubito aër cogetur in nubes, & ventus tranſiens fugabit eas.] Reuertitur ad meteora, paulò ante conuerſus per apoſtrophen ad Iob, & homines imbecillos, qui ſcire miracula, naturǽque arcana prohibeantur. Non videri lucem in terris בהיר bahir, puram, vt eſt in textu. Nam pro, ſubito aër cogetur in nubes, Hebraicè dicitur. Nō vident lucem purā, claram הוא בשחקים hu bashechachim, quę eſt in nubibus: lucē purā, quæ ſit in nubibus, in aëre. Inhorreſcit, ait, interdū terra tenebris, nox atra polum circūuolat vmbra: tenebriſq; denſiſſimus auſter, cogit vapores, terris eripiens lucem puram. Ecce autem ventus aduerſus exoriens, fugat cælo toto nubes, diémque reducit. Et claro cernes ſyluas aquilone moueri. Inculcat igitur eadem, atq; ſuperius miracula: idq; Hebræi, Græcique ſentiunt. Et quod ſubiicit. Ab aquilone aurum venit, & à Deo formidoloſa laudatio.] Pulcherrimè vocat aurum, vt ait
C Auen Eſra, ſerenitatem, candorem, puritatem cæli: quam pulſis nebulis parit terris aquilo. Et Sep. Græce tranſtulerunt ἀπὸ βορρᾶ νεφέλη χρυσαυγοῦντα. Ab aquilone nubes velut aurū candentes, lucentes. Ipſiq; Græci declarant vento aquilone cogi nubes micātes, puras. Sed de ſerenitate cæli, ſermo eſt, non nubibus, quas ex omni mundo fugat aquilo, propellens in auſtrum, mitténſque ad antipodas: dans illis pluuias, qui nobis ſerenum dediſſet. In contrarium auſter purgans hemiſpherium inferius, terráſque antipodū ſerenans, ad nos quicquid vaporum, nubiúmque vbique ſit remittens. Hoc diuinum artificium, nobis nox, illis dies, dies nobis, nox illis. Sic pluente nobis cælo, ſerenus aër illis, tranſmiſſis ad nos totius mundi vaporibus. Ex aduerſo nubes, cælo noſtro relicto, illic colliguntur. Quod autem ait. A Deo formidoloſa laudatio.] Recte, prudentérque interpretantur Hebræi. Laudem Dei apparere terribilē, nempè admirabilem, ſtupendam, cum Sol egreditur ſuper terras, aut ob omnia miranda opera eius. Tunc mortales admirantur, admirantes incipiunt philoſophari, & collaudare Deum ſummum, æternum opificem, cuius ſapientiæ nullus eſt finis: penes quem ſpes omnes noſtræ, cunctæ curæ, omnis admiratio. Quod autem ſequitur. Digne eum inuenire non poſſumus,] perorat ſuper maieſtate eius. Quod dixit: Digne, explicauit nomen diuinum שדי shadai, ſonat omnipotentem, ſonat etiam, quod Græcè αὐτάρκης ſibi ſufficiens, Hieronym. quem non ſufficit os noſtrum laudare recte. Et quod dixit: Enarrari non poteſt, Hebraicè לא יענה lò ieaneh. Non reſpondebitur, non

poterit enarrari. Aut non affliget, quia dicit eum iuſtum. Duo ſunt ergo ſenſus, propter D
ענה anàh. Cætera clarent, caligare mortales ad contemplationem eius.

CAPVT XXXVIII.

Relictis aliis perſonis, quoniam in infinitum ſermo proceſſiſſet, reſpondentibus inuicem & calumniantibus, neceſſario proponitur Deus, qui lites omnes, controuerſiáſque diſſoluat, per caligině, Iob alloquitur, quemadmodũ, Moſi, & Eliæ, multiſque aliis Prophetarum námq; Eliç Prophetarũ maximo, apparente Deo, præceſſit vẽtus, & tempeſtas. Sic in Moſe totus mons caligabat, coruſcationes videbantur, tonitrũq; tremiſcunt ardua terrarum. Hæc ſigna pompáque venturi Dei. Quod ex parte mortales, qui ſibi nomen quoque diuinum vſurparunt, imitati pulſare lebetes vaſtos, tonitrua columnis æreis mitti, ſtrepitúſque magnos cieri iubent principe veniente. Allegoricè vero Auen Eſra, quòd hæc miracula, quæ recenſuit, aëria, ſunt, vt deſignetur æſtus, & turbo miſeriarum, quas perpeſſus Iob ſit. Sed primum præſtat. Quid putes in ſua maieſtate veniente Deo? Reſpondit igitur ipſi Iob, quoniam ſermoni finis aliquis debebatur, de turbine, de caligine, de aëre illo & tempeſtate, quam maieſtas eius, per viſum, & theoriam, expreſſerat. Quod dixit. Inuoluens ſententias ſermonibus imperitis.] Hebraicè מחשיך עצה machshich ezah, obſcurans conſilium. Duo ſenſus, aut obſcurans conſilium meum, quemadmodum tranſtulerunt Septuag. κρύπτων μου βουλήν. abſcõdens meum conſilium: Idq; etiam E
Auen Eſra poſuit: Aut certe, quod Hierony. imitatus Symmachum, obſcurans ſententias ſuas: Loquens tenebras, obſcura, ſine luce, ſine lumine ſapientiæ. Hoc exprimens Symmachus, cuius editio Græcis auxilio eſt ad ſenſus veriores. Quis is σκοτεινὸς γνώμῃ. tenebricoſus mente, ſenſu? Poſtea iubet eum parare ſeſe ad reſpondendum. Magna philoſophia proponitur, quam mortales partim explicauerunt, partim dumtaxat admirati, intactam reliquerunt. Iure quæſtio rerum tãtarum, tanquam ignotarũ, Deo naturæ totius artifici tribuitur. Vniuerſa philoſophia repetitur altius. Nihil in mũdo vetuſtius origine terræ. Terra creata rerum corporearum, viſibiliúmque prima, fundamentum mundi, cui machina mundi tota ſuperſtructa eſt. A fundamento terræ prior quæſtio. Docetur, quæ diuina maieſtas, quæ ſapientia, ſolertia, vt hinc intelligant homines, cũ Deo contendere, in ius venire cum eo, nefas eſſe. Terrę creatio, vt in Coſmopœia docuimus, vocatur fundatio: Deus ęternus artifex aderat, homines nuſquam. Quis poſuit menſuras eius?] An velut artificium humanum poſita? Eadem requirit Epicureus apud Marcum Tullium. Quibus enim oculis intueri potuit veſter Plato, fabricam illam tanti operis, qua conſtrui à Deo, atq; ædificari mundum facit? Quæ molitio, quæ ferramenta, qui vectes, quę machinæ, qui miniſtri tanti muneris fuerũt? Quemadmodum autem obedire, & parere volũtati architecti aër, ignis, aqua, terra, potuerunt? Hæc eadem ferè nunc apud Iob. An facta quemadmodũ ædificia mortalium ad perpendiculum, ad menſuram? Ne non æqualis ab omni parte foret, magni ſpeciem glomerauit in orbes? An baſes, libramentáque habeat? tum ſi habet, vbi cohæreant? Vbi primus la- F
pis, prima materies poſita? Vnde exordiũ totius molis? Super nihilo enim fundamenta terræ. Ipſa in ſe tota cohæret, grauiáque tendunt deorſum. Ergo prima terræ fundatio, nullo in loco ponebatur. Super nihilo fundabatur. Eóq; mirabile, quòd cùm omnia corpora indigeant, ob grauitatem, cui nitantur, grauiſſimum terrę pondus non erat cui niteretur. Lineá vocat, vt ait Auen Eſra, circulum orbis terrarum, columnas, montes. Mihi id non placet. Potius per ſimilitudinem noſtrorum ædificiorum, & perpendiculum, id eſt lineam, qua forma molis dirigeretur, & columnas, quibus ſuſtineretur, attribuit. Similiter lapidẽ angularem, cui latera nituntur. Cuncta ex ſimilitudine noſtrorum, idq; Hebræi, Græci, cuncti contendunt. Quod autẽ ait. Cùm me laudarent aſtra matutina, & iubilarent omnes filij Dei.] In verbis diſcrimen nullum. Senſus duplex: Primum, vt omnem creationem rerum terreſtrium, ac cæleſtium, pariter extitiſſe, demonſtret: Dum fundaretur mundus inferior, rerum terreſtrium exordia ponerentur, ecce deſuper cælum, cunctúſque aſtrorum chorus, quem veſperi, manéque ſuſpicimus, oriebantur: Orientes creatorem laudare cœperunt. Omnes item angeli, quorum eſt cæleſtis habitatio, laudabant, afferebant omnibus præconiis, maieſtatem, ſapientiámque eius, quòd crearet mundum, quòd ſciret, qua ratione creandus. Conſentiunt enim Hebræi aſtra matutina eſſe, cæleſtes orbes, ipſas acies cæleſtes. Matutina autem, quòd maxime mane ſuſpiciantur. Laudare dicuntur, vt opus

laudat

A laudat opificem: & vt ſæpe inuitantur ad laudem Dei, etiam ſenſu carentia. Laudate eum Sol, & Luna, laudate eum Stellæ, & lumen. Id ait Burgenſis. Filios Dei nemo eſt, quin Angelos ſentiat. Nam pro filiis Dei, Chaldæus poſuit acies Angelorum explicans Hebraicum. In tempore, quo me laudabant Stellæ matutinæ,& iubilabant כל כתי מלאכיא còl chithè malachiia. Omnes acies Angelorum. Hoc quoque eſt apud Septuaginta ᾔνεσαν δέ με μεγάλῃ φωνῇ πάντες ἄγγελοί μου. Laudarunt autem me voce magna cuncti Angeli mei. Is eſt vnus ſenſus, & verus. Vno eodémque tempore cæleſtis, & terreſtris creatio. Supernæ familiæ laudabant naſcentes, quòd & eas Deus creaſſet,& quòd terram fundaret. Sed ex hoc deducit Chryſoſtomus, prius Angelos fuiſſe,quàm mundus inferior crearetur. Laudem eorum pulcherrimè declarat, ſtuporem, admirationem operum diuinorum,qui cernerent copiam, venuſtatem, poſitum, vſum,varietatem, ſplendorem,concentum,cæteráque omnia,quæ longe quàm nos exquiſitius cernerent. Is eſt vnus ſenſus Hebræorum, ex parte Latinorum,Gręcorúmque. Nam etiam noſtri, filios Dei,qui terrá fundari cernerent, diuinis operis adeſſent,Angelos interpretátur. Poſſet quidem ex hoc loco theologia deduci,fuiſſe cùm conderetur mundus terreſtris, Angelos, cunctámque diuinorum animorum gentem:at & illud poſſit affirmari,vno tempore filios Dei,ſurſum in cælo, & terram deorſum apparuiſſe. Alter eſt ſenſus, vt filios Dei, ſentias id quod prius ponitur, aſtra matutina, quæ quaſi filios ſuos, nempè opera ſua, partus ſuos Deus appellat. Stellas, quæ Deum ſemper laudent,exulténtque nempè cæleſtes orbes,in quibus ſtellæ defixæ ſunt, quia col-
B laudabant, efferebantur lætitia cum Angelis, & hoc erat cùm corpora cæleſtia conderentur,tum terra tanquam eorum medium ac centrũ ſupponebatur. Stellas matutinas ſeptem planetas, Auen Eſra dicit vocatas ſtellas luminis, aut lucis in Pſalmo. Filios Dei, cæleſtes acies, ordinéſque ſtellas ſcilicet collucentes, laudem eorum, & exultationem motum, ordinémque interpretatur. Habes ſecundum ſenſum,vt filij Dei ſint ipſa ſidera.

Vos æterni ignes,& non violabile,veſtrum
Teſtor numen,ait.

Prior ab antiquioribus, quibus res diuinæ notiores erant, proponitur. Poſt fundationem terræ,maris inundationem,& orbium,ſtellarúmque creationem. Proſequitur. Quis cõcluſit hoſtiis mare?] Venuſte vocantur etiam in fonte, hoſtia maris, termini, circumſcriptiones totius maris,fluctibus oppoſiti montes, littoráque, quibus quaſi ianuis Deus mare circumquaque claudit. Tunc hi termini dati ſunt,cùm mare,quaſi de vulua procedens erumpebat. Nam cùm neſciret alio explicare modo creationem maris, eam vocauit eruptionem,exundationem,vt cùm ex vtero matris infans prorũpit. Erumpebat autem mare,nullo ex vtero, aut vulua, ſed ex fœcundiſſima Dei ſapientia. Terræ creatio dicitur fundatio, maris eruptio,profuſio,cúmque impetu vehementi, iubente Deo prorumpet:futurũ erat, vt terras allueret. Sed pater omnipotens,quaſi quibuſdam hoſtiis littoribus coërcuit. Fuerunt è Græcis, qui vuluam interpretarentur abyſſum, vnde mare prorumperet: ſed iidem melius adhibent ſecundũ ſenſum,poteſtatem diuinam:& vt nos diximus fœcundiſſimam
C Dei ſapientiam,quæ fuit cunctis rebus origo,atque mater,vuluam interpretantes.

Prima fuit genitrix ſapientia,amórque.

Proſequitur. Cùm ponerem nubem, veſtimentum eius, & caligine illud quaſi pannis infantiæ obuoluerẽ.] Vnum, idémque dicit bis, vt ait Gerſonites. Nubes hæc,& caligo,duobus ſenſibus exponitur, aut vapores illi, quos è mari ſuperimpendentes cernimus, quod opinatur Gerſonites: ídque etiam Græci ſentiunt,qui & vapores nominant è mari ſurgentes:& item aëra,qui circumambiat mare. Philoſophus Latinus, exinde, inquit, finitimus mari eſt aër. Iſq; eſt elementorum ſitus. In fundo, centróue terra. Secundus locus eſt mari. Tertius aëri,qui quaſi panno,inuolucróque circumueſtit mare. Pános infantiæ, per circũſcriptionem dixit,quòd Hebraicè חתלתו chathulathò,faſciam eius,qua ſcilicet obuoluitur infans. Nam & ſuperius matricem,vuluámq; vſurpauerat. Alius eſt ſenſus,vt caligo intelligatur,tenebræ,quas Moſes quoque vaſtis aquis,abiſſóq; incubare dixit. Et tenebrę,inquit, erant ſuper faciem abyſſi. Hæc illa fortaſſe,quá dicit Hebraicum, ערפל araphèl, tenebroſitas,horror. Erant enim ſuper aquis creatis, quæ terris omnibus, montibúſque innatabant, (Nam ſuper montes ſtabant aquæ,ait de hoc ipſo Dauid) horror,& tenebrę. Fortaſſe prior ſenſus melior,vt vel nubes,vel aër,qui veſtiat mare, dicatur in hac philoſophia. Quod autẽ ſequitur. Circundedi illud terminis meis.] Pro hoc in Hebraico ואשבר vaeſbòr. Et præcidi ſuper illud decretum meum. Nimirum ordinaui,inſtitui. Vectes,& hoſtia,vt ſuperius,ex ſi-

militudine,montes, rupésque fluctibus oppositos, & littora, margine circundantia terras. D
Inde mare dicitur, Amphitrite, quòd circũsonet orbem, quòd definiat terras. Tanto autem munimine, tam seuera custodia vinci, stringi, coërcerique mare, ne prosiliat in terras, ait, vt veluti vectibus obserari contendat. Hócque decretum Dei summi, terminos hosce rebus esse, decernentis, eóque terras fluctibus æquoreis, quanquam minacibus semper, allui non poterunt. Prosequitur omissa creatione, terræ, maris, siderum, reliquũ diuinum opificium, iuxta theologiam Mosaicam. In qua cùm principium rerum post fundatam terram, effusamq; desuper abyssum, luci dedisset, denuo retulit lucis, nempè Solis creationem. Sic nũc cum prius astra matutina commemorasset, repetit auroræ, & lucis exortum. Nunquid post ortum tuum, præcepisti diluculo, & ostendisti auroræ locum suum?] Hoc cum primis commemoratum velut singulare miraculum, obseruant Hebræorum, & Latinorum nonnulli, quod non idem semper sit ortus auroræ, sed nunc ortus æstiuus, nunc hyemalis, dimidium cæli Sole mensibus senis peragrante, ortúsque, & occasus, varianti. Super hoc, velut miraculo, Deus sciscitatus est, vt quæstione physica, profunda, qua lucis mirabiles ordines, totum annum variantes ostenduntur, vt omnis locus, regióque sursum, ac deorsum, sit eius particeps, illáque temporum designatur harmonia, qua mundus omnis mirificis modis conseruatur. Námque nobis æstate calores efflante, frugésque nostras maturante, sub pedibus iacentes terras grauidat hyems, præparátque ad partum mox æstate reditura. Ecce autem cùm redit ad illos æstas, nostras inuisens terras hyems: succis radices replet, reiecto in viscera calore natiuo. Mirus vbiq; ordo, concentúsque lucis. Quod autem prosequi- E
tur. Nunquid tenuisti concutiens extrema terræ, & excussisti impios ex ea?] Non videtur is sensus ex fonte. Dicitur enim. לאחז בכנפות הארץ leechòz bichnephòth haàrets. Vt apprendat alis terram. Sensus igitur verus est, quòd hoc refertur ad auroram, cui dátur alæ in hac sacra poësi. Nam pennas, siue alas diluculi, commemorat etiam Dauid in Psalmo. Noctis, simili modo noster Poëta, quibus amplectatur terras.

Nox ruit, & fuscis terras amplectitur alis.

Sic nunc dicitur: Nunquid nosti locum, ortúmque auroræ, cùm terras amplectitur alis? Nostine, quibus alis, terras amplectitur aurora? Si sumpsero pennas meas diluculo, dicitur in Psalmo. Imò sic verius. Si sumpsero pennas diluculi, pennas auroræ. Is sensus etiam extat apud Septuag quanquam alio modo ἐπιλαβέσθαι πτερύγων γῆς. Vt apprehendat alis terram. Eóque modo exponitur à Græcis. Impios autem excussos sentias, referásque ad lucem ipsam, aut terram, lucis exortes impios: luce carentes: priuatos luce: excussos ex luce. Eodem imperio lux funditur super terra, atque impij ea sæpe priuantur. Is verior sensus. Quod autem sequitur. Restituetur vt lutum, signaculum, & stabit sicut vestimentum.] Quod noster dixit, restituetur, in Hebraico est, תתהפך tithhapech. Vertetur, versabitur, vt terra. Sensus autem horum. Locutus fuerat de terra, quam lux vbique diffusa peragret, nunc iuxta philosophiam prædicat terram, in varias formas se vertere, vocás terram, ipsam materiam subiectam cũctis formis, quas induit iugiter, ac velut sigillũ, (Id enim est in Hebraico חותם chotham) suscipit figuras omnigenas, artifice naturæ, imprimente. Hæc sen- F
tiunt, exhibéntque Hebræi: hócque mihi magis probatur, quàm quod Nicolaus de terræ motu. Quod autem in dimidio eiusdem versiculi dicitur. Et stabit sicut vestimentum, In fonte numerus multus ויתיצבו veithiazebù. Et stabunt: Id Auen Esra sentit de hominibus, qui stent, cooperiántque terram, velut vestimentum. Habitatores vbique diffusi. Gersonites autem sentit de formis ipsis, quibus materia perenniter induat sese, stantibus, velut vestimentum, inuolucrum, quo terra vestitur ad omne tempus, alias formas suscipiens, alias exuens, & deponés. Vtrũque mihi probatur magis, quàm, quod Nicolaus de terræ motu, & de scissuris per terræ motum. Hinc subiicit pœnas impiorũ, sub hac varietate cadentes. Vt auferatur ab impiis lux sua.] Alia nempè pars diuinæ prouidentiæ, quàm vigilat ad perennem rerum instaurationé, tam ad supplicia scelestorum. Proponit aliud miraculum. Nunquid ingressus es profundum maris?] Quãtum videlicet distet inter humanam, atque diuinam sapientiam, quam ne profunda quidem demersáque sub altissimis latebris lateat abyssus: cui pateant ab oculis humanis disiunctissima: cuius conspectum nõ aufugiant, quæ profundis aquis absconduntur. Scrutatur scilicet inscrutabilia, eius, vt prisci dixerunt ἄλκιμον ὄμμα fortissimus oculus: per omnia secreta, profunda, latitãtia, peruius. Dixit autem noster, maxima, quod Hebraicè חקר chècher, dixeris rectè, scrutatio, secretum, arcanũ. Et in arcanis abyssi deambulasti. Prosequitur. Nũquid apertæ sunt portæ mortis? Portas mortis,

& hostia

A & hostia tenebrosa, consentiunt omnes esse centrum terræ, vbi densissimus horror, & caligo, vbi mors regna tenet. Vbi Pluto, Tartarus, Herebus, Cocytus fletibus redundás, Acharon inamabilis, nescius gaudij: Pyriphlegetontes, ignea flumina. Hæ portæ mortis, hostia tenebrosa, ad quæ, quátum velint à luce, Sole, æthere, & alto disiuncta, diuinus oculus aspirat, haud obstátibus altissimis tenebris, spacióq; immenso à cęlo, quo minus illuc perueniat. Videt igitur inferos, videt abyssum, penetrat ad centrum terræ. At nos, quæ sunt ante pedes, nemo spectat. Hostia igitur tenebrosa dixit, quale illud nostri Poëtæ.

Vt tristes sine Sole domos, loca turbida adires,
Per loca senta situ, noctémque profundam.

Alia quæstio proponitur de latitudine terræ, quáquidem nihil non audentes mortales metiri conati sunt. Vbi autem noster ait. Indica mihi si nosti omnia.] Refertur iuxta Hebraicum, ad ipsam terrá, vt dicat. Considerasti latitudinem terræ: indica mihi, si nosti כלה culáa, totam ipsam nempe terrá. Prosequitur. In qua via habitat lux: & tenebrarum quis locus sit.] Hæc quæstio pulcherrima spectans ad ordines, vicissitudinésque dierum, ac noctium totius anni pulcherrimum concentum: cùm dies nobis, antipodibus nox, cùm sæuit hyems nobis, illis æstas serena. Vicissim nostra æstas, hiems illis, ob discessum, vel apulsum Solis, à quo, noctium, dierumque mirabilis ordo. Nunquid, ait, nosti semitas, quibus Sol incedens, noctes, atque dies variat in omne tempus: efficitque nonnullis in locis, nempè sub verticibus ambobus, vt vna dies sex menses effulgeat, nox sex alias inB horrescat? Quid hoc ordine pulchrius, mirabilius? Hunc tu nosti? inquit. Atque hic, vt ait Nicolaus: omissis terrestribus, ascendit ad meteora, ad aeria. Quod autem noster interpres ait. Vt ducas vnumquodque ad terminos suos] Hebraicè est clarius כי תקחנו אל גבולו chi thicachènnu elghebulo, vt apprendas terminos eius, vt noscas, lucis, atque noctis terminos. Vidisti ne, inquit, semitas Solis, diei, noctísque cursus, terminos eorum nosti? qua ratione dies, noctésque, nunc maiores, nunc minores? Huc pertinet, quod subiicit. Et intelligas semitas domus eius.] Solis scilicet semitas, & domú, quomodo defixus sit in cælo: quis fluuius tantæ lucis, quis ordo, quo terris distribuitur: quæ lucis tanta perénitas: quò dixit illum sapientissimus vates Homerus ἀκάμαντα, indefatigabilé. Prosequitur. Sciebas túc, quòd nasciturus esses, & numerum dierum tuorum noueras?] Eo sensu dictum vel Hebræi contédunt, quòd ex eo quærit ea, quæ sensu, & præsentia, percipiantur, necesse est: vt si quis non adesset, naturam vimq; eius ędificij, ac molis, exordium quoque nequeat assequi cogitádo. Affuisti ne, inquit, tu, cum Sol rapidus crearetur? Scis ne te affuisse tunc? edissere numer. m dierum tuorum. Quantum temporis vitæ tuæ cursus obiuit, vt adesse posses, cùm flammæ cælestes efferuescerent ce[l]errimis motibus, insistere iuberentur. Is est sensus verus, vt dicat. Sciebas ne hæc, quæ te rogaui: propterea, quod iam natus esses, & numerus dierú tuorú, multus est: Longęuus es, propter ea nosse poteras. Perinde, ac roget eum, an Sole nascente, sideribusq; toto cælo efferuescétibus, quemadmodú magnus Deus, & opifex ipse quoq; interesset. Nicolaus, & Burgensis paulò secus, sed is verior sensus. Descédit ad alia. Nunquid C ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grádinis aspexisti, quæ pręparaui in tépus hostis, & in die pugnæ, & belli:] Clara sunt, nihil à fonte dissonantia. Recte vero thesauros niuis, ac grandinis dixit, quòd velut in thesauris abscondantur, depromantúrq; interdum præter opinionem, expectationémq; mortalium. Sæpe cælum niues, aut grádines effudit, quas vbi códitas haberet (námque serena facies erat) nemo scire posset. Nullæ per omne cęlú nubes apparebant procul aspicimus puros caligine colles. Ecce auté repente ruit æthere grando, aut albescunt omnia niue. Quibus hæc igitur thesauris depromuntur? Certe diuinis, arcanis. His vtitur Deus nónunquá contra sæuos hostes, his armis depugnat. Dextráq; potenti, terrifica iacit in terras, fulmina. Aut obruit exercitus impiorú grandine, lapidibúsq; aëriis. In Aegyptios lapides ingentes cælo, grandinémque missam, Moses testis. Et Chaldæus aperte nominat Pharaonem, Aegyptiósque, contra quos his telis Deus depugnauerit. Nicolaus & alios ex sacris litteris adducit, deletos his telis. Prosequitur. Per quam viam spargitur lux, diuiditur æstus super terram?] Repetit quod superius memorauerat. Ac primum dicitur Hebraicè, per quam viam יחלק iechalèch, diuiditur, distribuitur lux? Quis, ait, diuinus ille, & mirabilis ordo, quo Sol quotidie variat ortus, occasúsque suos, distribuens omnibus terris lucem, atque calorem? Qua via, qua ratione geritur hæc admiranda varietas, ac distributio? Ex hac mirabili vicissitudine, fit distributio caloris, omnibus terris datur æstas, quam totus orbis habere non potuisset, nisi Sol, ortus, locáque variasset, nunc ad hos,

nunc illos propius accedens. Vna eademque opera, diuiditur lux, diuiditur æstus super terra. Pro æstu, in Hebraico est קדים cadim, quod æstum quidem sonat, sed item, ventum vrentem, nempè orientalem. Itaque fuerunt ex Hebræis, qui sensum huius versiculi asserent esse, vt lux sit pro pluuia, quæ distribuatur omnibus terris, ventus item dicatur distribui. Sed nimis violente. Clara nomenclatura lucis in Hebraico. De vento cadim concedi possit, vt, & distributionem lucis, & Euri venti, qui flat ab ortu: eoq; vocatur subsolanus, philosophetur: Chaldæusque expresse dixit רוח קדימא ruàch cadimà, ventum orientalem, siue australem à quo pluuia, de cuius distributione, nunc sit sermo. Prosequitur. D

Quis dedit hymbri cursum, & viam sonanti tonitrui, vt plueret super terra absque homine in deserto, vbi nullus mortalium cōmoratur?] Proprie dicitur. Quis diuisit ad inundationem תעלה thealah, aquæ ductum? Appellat vt par est, idq; etiam vidit Hier. inundationē, nimbum præcipitem, vberrimā aquam: eandem item vocat aquæ ductum. Lapsum vehementis, largique hymbris è cælo, quasi per canalem, & aquæ ductum. Etiam Symmachus, & Aquila transtulerunt supradictam vocem Hebraicam ὑδραγωγὸν, aquæ ductum, transferentes τίς δ' ἔτειλεν κατακλυσμῷ ὑδραγωγόν. Quis autem diuisit, aut misit diluuio aquę ductum? Quod autem ait. Et via sonanti tonitrui. Pro quo Hebraicè, & viam לחזיז קולות lachaziz coloth, coruscationi tonitruorum. Sonat enim chaziz, vt superius demonstratum est, coruscationem, apparentiam, fulgetram. Quanquam Aquila, & Symmachus prior, eam κτύπον, alter ψόφον, strepitum, boatū, reddiderunt. Sed Hebræi cōstanter asseuerant, eam designare fulgetram: idq; vere, vt ex aliis locis probatur. Nam חזה chazà, sonat videre, licet sine altero zain. Chaldæus vero, qui tribus modis transfert hunc versiculum, semper eam vocem traducit עננא ananà nubes, vapores, dicēs. Quis parauit viam etiam nubibus, à quibus descendit pluuia cum tonitru? Verùm Gersonites existimat dici. Quis parauit viam coruscationi, & tonitrui? subaudit scilicet coniunctionem. Verior igitur significatus est coruscatio. E

Quod autem ait, pluuiam cadere in deserta loca, & solitudines, redditur etiam ab Hebræis vera causa: vt pabula pecoribus, ferisq; succrescant. Et quia feriūt summos fulmina mōtes: insuper, vt hic clare significatur, quia solitudines Arabiæ, vbi hæc scribebantur, siti, & squallore laborant, atque cælestis hymbris inopia, siccata tellus infrugifera, tantum sabuli, lapillorúmque aggeres ostentat, iure nunc beneficium diuinum locis arentibus, pluuia dicitur. Eóq; nūc eremus illa vasta vocatur inuia, desolata. Nam duas hasce voces שאה ומשואה shoà, vmshoà, quas noster, inuiam, & desolatam dixit, Hebræi sonare contendunt desertū, arentiáque loca. Sept. quos sequitur noster, transtulerunt ἄβατον καὶ ἀοίκητον, inuiam, & inhabitabilem, & id vero sensu. Sciscitatur deinde super genitore pluuiæ, rorisq;, nocturni, quo nam hæc genitore creantur. Quod à philosophis cognitum, & declaratum, ipso Deo lumen humanæ rationi præferente. Pluuiæ causa exalatio maris & terræ. Hæc exalatio siue, vt Græcè dicitur ἀτμὶς duplex, altera crassior, altera exilior, prior nubes, roréſque gignit: posterior ventos. Verum profunda, supremáque horum cognitio, non datur mortalibus, multáque super his remanent incognita. Rogitat deinde super glacie, quo ex vtero prodeat. Id quoque perceptum est. Quod autem noster ait. Et gelu de cælo quis genuit?] Pro gelu in fonte כפור chephòr, ros, pruina. Nec vero dicitur, Et gelu de cælo, Sed. Et pruinā cæli, quis genuit? Sept. quoque clare pòsuerunt pruinam, πάχνην δὲ ἐν οὐρανῷ τίς τέτοκεν, Pruinam vero in cælo, quis genuit? Prosequitur. In similitudinem lapidis aquæ durātur, & superficies abyssi constringitur.] Proprie dicitur Hebraicè sicut lapis, aquæ יתחבאו ithchabàu, absconduntur. Declaratur ab Hebræis eo sensu, quem noster interpres adhibuit, eo vsque durescere conuertíque aquas in aliam naturā, nempè lapideam, glacialem, vt amplius aquæ non videantur. Quod ait. Superficiem abyssi constringi, res eadem, atque prius. Id maxime perspiciunt experiuntúrque gentes, oceano boreali finitimæ: gelascit illic mare, fluminaque ingentia: super astricta glacie, currus agunt, orbita rotarum gelatū frigus designat. prosequitur alia generis eiusdem miracula. Nunquid coniungere valebis, micantes stellas pleiadas, aut girum arcturi poteris dissipare?] Stellæ micantes, pleiades, assentiuntur etiā Hebræi, tales nomine Hebraico, quod est hoc loco, designari כימה Kima. Aiunt enim esse stellas in parte Septentrionali. Quas autem noster dixit arcturum, Hebraicè כסיל kesil, esse in parte australi. Priores dicuntur Septentriones nempè septem stellæ bouis. Prisci nanque boues, triones dixere. Testatur etiam Auē Esra priscos Hebræos prodidisse Kima esse septem stellas minores in fine arietis. Ipse putat vnicum sidus ingens, luminosum, qui dicatur aspectus bouis. At Kesil ingens astrum, cor scorpionis. Multáque alia vana suæ professionis effutiens. Sed non F

multis

A multis opus, res clara, hæc signa esse cælestia, pleiadas, scilicet & arcturum, vt Sept. aliíque transtulerunt, quæ ex congregatione multarum stellarum perficiuntur. Hoc ergo percunctatur, an potestatis suæ sit, stellas illas congregare. Quis eas congregauerit in vnum aspectum. Quis fecerit illarum stellarum collectionem. Hoc sentiunt Hebræi. Et Symmachus apertius transtulit hunc locum εἰ συνάψεις μόρια πλειάδος. An, inquit, congregabis, coniunges partes pleiadis? Hoc Græci declarantes. Quæ inquiunt necessitas ποῖος συνδεσμός, quæ collectio, eas stellas cōgregauit, fecítque eas stellas vnitas esse? Secunda quęstio est, an possit disiungere stellas, quæ dicuntur arcturus. Vt prius quærat, an possit pleiadas cōgregare, deinde, an possit alias stellas, quæ dicuntur arcturus, dissociare, diuidere ab inuicem. Vtrunque fuit diuinæ potestatis fecisse, vt stellæ, siue astra multa, in vnum aspectum coirent, in cælóque proxime inter se, & quasi coniunctæ apparerent. Is est verus sensus, etiam iuxta Hebræos. Nicolaus item vidit, & exposuit. Septuaginta pro arcturo posuerunt Orionem, quē eundem ferunt esse, qui dicitur βοώτης, bootes. Hunc autem esse collectionem viginti duarum stellarum. Sunt autem iidem arcturus, Orion, Bootes, arctophylax. Namque is postremus est custos vrsæ. Bootes à bobus, & curru, & trionibus, nempè bobus, & plaustro circum verticem borealem. Proponitur alia quæstio. Nūquid producis luciferum in tempore suo, & vesperum super fines terræ consurgere facis? Quod noster dixit luciferum, Hebraicè est מזרות mazaroth, hanc esse quoque stellarū coniunctionē, asserunt Hebręi. Et Gersonites putat, aspectum esse siderū australium, quæ non viderentur in terra Iob, nisi breue ad tem-
B pus. Eoque dixisse. Nunquid producis in tempore suo? Auen Esra quoque asserit, esse stellas multas. Sunt item in hac sententia Græci, quoniā Sept. ipsam vocem Hebraicam mazaròth, intactam reliquerunt. Hanc Chrysostomus, Olympiodorus, & Cyrillus declarantes μαζουρὼθ τὰ συστήματα τῶν ἀστέρων, ἃ ἐν τῇ συνηθείᾳ ζώδια καλοῦνται. Mazaròth (aiunt) cetus astrorum sunt, quas vsus obtinuit, vt zodia, nempè signa zodiaci, animalia parua vocarētur. Quęrit igitur Deus, qua sapientia, signa hæc quorū maxima pars latet, paulatim in lucem proferuntur: núncque Sol est in ariete, nunc in tauro, cæterisq; signis. Hæc illi sentiunt veriora, fortasse etiā cum Hebræorū opinionibus non discrepantia. Nam prohibet, quo minus mazaròth sit lucifer, quod noster putauit interpres: quia mazaròth, est numerus multus, multitudinem stellarū designans, Lucifer vnicū sidus. In re autem obscura, valeat testimoniū plurimorū. Insuper vbiq; solét Hebræi signa zodaici, vocare mazaroth, quæ paulatim promuntur. Secundū sidus, quem noster secutus Sep. transtulit vesperum, Hebraicè dicitur עיש aish. De hac quoque quædam dissensio. Arbitrantur nonnulli congeriem stellarum, in cauda vrsæ, quæ dicātur Græcè arcturus, nempè cauda vrsæ. Et hæc vox in Hebraico sonat collectionē. Superius capite nono, transtulit eā Hier. Orionem. Ecce igitur incertus ipse, quod sidus hac voce denotetur, certus autem designare sidus. Illic igitur verius sensit, & significatum illud à pluribus approbatur. ἕσπερον vt dixi, tarduxerunt Sept. quos sequutus noster, satis bene haud scio. Nanque etiam Rabi Leui dicit esse aspectum siderum Septentrionalium, quæ nunquam nobis occultentur.

C *Arctus Oceani metuentes æquore tingi.*

Dicitur autem in Hebraico, pro eo, quod noster,

Et hesperum super fines terræ consurgere facis.

Et arcturum על בניה al banèa, cum filiis suis minabis, duces. Filios arcturi vocat stellas minores, quæ circunstent eum, velut filij. Prosequitur. Nunquid nosti ordinem cæli, & pones rationē eius in terra?] Quod dixit noster (nam cætera clarent rationē, est Hebraicè משטרו mistarò, id sonat imperiū dominatum, Dicítq;, num pones imperium, dominatúmque cęli super terra? Dicitur enim in Genesi de Sole, & Luna. Vt dominarētur diei, ac nocti. Circū terras cingit cælū, & à superioribus corporibus reguntur inferiora. Arbores, animalia, humores, hymbres, sola ratione sui Domina. Prosequitur. Nunquid eleuabis in nebulā, vocem tuam, & impetus aquarū operiet te?] Clarū est, de pluuiis cælitus euocandis, quæ velut imperante Deo, iussísque eius audientes, ruant, agros fœcundis hymbribus irrigantes, diffudit arator. Hinc rogat de fulminibus, fulguribus, quæ ab altitonante imperata præcipitent in terras, & quasi dicentia, præsto sumus, parere parata. Quod autem ait. Quis posuit in visceribus hominis sapientiā, vel quis dedit gallo intelligentiā?] Quod noster dixit, viscera, Hebraicè est בטחות batuchòth, id sonat occulta, abscondita, vt dicat. Quis posuit in occultis, arcanis, sapientiā? Recte igitur hęc occulta. Hier. interpretatus est viscera. Nam & Chaldęus, pro ea voce Hebraica, posuit alterā notiorē. Quis posuit בכליין becoliiā, in renibus, sapientiā?

A natura. Super hac ferarũ illarũ venãdi sciẽtia percũctatur, qua probatur fuisse, qui dedit eis ad salutem sui generis, ingeniũ. Similiter de coruo. Quod in Psalmo quoq; extat. Et pullis coruorũ inuocatibus eũ. Et in alio Psalmo. Qui parat escã omni carni. Hæc ad vniuersalem prouidentiã, rerũ mundanarum gubernatricem spectat. Et à Philosophis ad cõprobationẽ prouidentiæ late disserta, vt apud Ciceronem de prouidentia, diuinoq; spiritu, qui per omnes mundi partes pertineat, disserens Balbus.

CAPVT XXXIX.

PARTVS ibicum in petris.] Quas dixit ibices, Hebraicè sunt יעלי iahalè, forsan à verbo עלה alach, ascendit, quod sint pernicissimę, & ad altissimos scopulos ascendentes. Caprarum genus, de quibus hæc Plinius. Sunt ibices pernicitatis mirandæ, quanquam onerato capite vastis cornibus, gladiorũq; vaginis, in hæc se librant, vt tormento aliquo rotati, in petras potissimum è monte aliquo, in alium transilire, quærentes, atq; recessu pernicius quo libuerit, exultant. Ecce in his Hebraici nominis explicatio: q́ sint pernicissimæ: quod exiliãt, quod è monte in aliũ mõtẽ transiliant: quod petras, rupesq́;, vt hic dicitur, colant. Pariunt igitur in petris, naturæ miraculum. Sed Sept. transtulerunt tragelaphos: quod nominis compositio declarat mistum animal ex hirco, & ceruo: Latinè hircoceruus. Eius etiam extat apud Plinium descriptio: barba tantũ, & armorũ villo distare à ceruo. Sed ab ibice ad hircoceruũ nõ magnũ interuallũ, si corporis, cornuũq; habitum cõsideres. Subiicit animal simile, nẽpè ceruas. Loquitur potissimũ de partu, q́ eas natura videatur (omissis magnis super his fabulis Rabenorũ, quibus nec ipsi Hebręi fidẽ habent) in eo à cęteris animalibus distinxisse. De pariendi quoq; difficultate, & tempore: quo ferunt conceptus, multus apud eos sermo. Plinius quod ante partũ, herba se purgant, quo faciliore vtero vtantur. Dicitur autẽ Hebraicè. Incuruantur fœtus suos, aut filios תפלחנה thephalèchna, elidunt, conterunt, premunt. Hoc Hebræi exponunt, ne fugiant, ne sese proripiant. Ego malim, premere eas filios editos desiderio, dulcedine amoris. Quanquam Gersonites bene, quòd rugitus, vel, vt est in Hebraico, dolores edant, parientes. Ideo fœtus elidunt, premunt dolore quo parientes ob vuluæ angustiam, vexantur. Prosequitur de ceruis. Separãtur filij earũ.] Pro hoc in Hebraico יחלמו iachlemu, roborantur crescunt filij earũ ad pabula, nec curant amplius matres. Sed alia multa mira retulit Plinius, & Aristoteles de ceruis. Hic de conceptu, partuq; duntaxat, Quæritur dein de onagro, nempè asino syluestri, qui vagus, suaq; libertate fruens, non seruiãt homini. De libertate hac quæritur. Frequẽs animal in Arabia deserta. Quod autem dicit eum habitare in terra salsuginis, est loci nomen, cuius alibi fit mẽtio. Ea est in Arabia, loca salinarum, mare salsissimũ dicit interdũ Hier. Hic ferus habitat. Prosequitur. Cõtemnit multitudinem ciuitatis, clamorem exactoris nõ audit.] Refugit scilicet multitudinẽ: desertis locis, & solitudine sua tãtũ lætus. Quod aũt ait eũ clamorem exactoris nõ exaudire: Durũ agasonem, vrgentem, & singulis diebus C operã exigẽtem designat. Laudauerat aũt libertatem, cui nõ sint humanæ suppetiæ necessariæ, sed liber, pascuisq; dũtaxat intentus, vireta perquirat, montes circũuagus sicubi pascuus locus sese offerat. Ad aliud animal descẽdit. Nũquid volet rhinoceros seruire tibi, aut morabitur ad præsepe tuũ?] Rhinoceros Græce dicitur q́ in naso cornu gerat, cornu vice nasi. Ac fortasse vocatur hoc animal, Hebraicè רם rem, quod eo nomine, naris, nasúsque dicatur, Græcè ῥὶν, ῥινός. Animal nasutum, vastum, liberum, vagum, contemptor hominum. Plinius, quod magnitudine elephantis, quod illi inimicus, quod colore buxeus: quod aluum petat, quam sciat esse moliorem. Hic de libertate dumtaxat, quod non patiatur quemadmodum bos, asinusq; humanam seruitutem: quod ei non possit aratrum imponi: & qui vastus, robustusúe sit, labores humanos tamẽ nõ adiuuet. Hoc animali relicto, accedit ad struthionem. Penna (inquit) struthionis similis est pennis Herodij, & accipitris.] Quem noster dixit, struthionem, Hebraicè vocatur רננים renanim. Ea vox designat exultantes, canentes. Et pro, similis est, Hebraicè נעלסה neelasa, nimirum, vt exponitur ab Hebræis, exultat, gaudet, vt dicat. Penna Renanim, exultat. Est autem renanim, auis quidem, etiam iuxta Hebræos, sed hanc alij sentiunt pauonem, qui pennis lucentibus, ad Solemq; patefactis exultet, lætetur, animal gloriosum. Chaldæus autem transtulit, gallum syluestrem, qui pẽnis plaudat, exultet. Ideo Sept. & Symmachus melius, & Hebraico vicinius, priorem vocem transtulerunt, priores penna τερπομένων, exultantium, lætantium. Alter

πτερὸν ἀγλαϊσμοῦ Penna exultationis. Quamobrem nemo dixit, similis est. Nam Chaldæus D quoque, pro Hebraico נעלסה neelása, posuit משבחא messabechà, quod expresse designat, laudat, exultat. Pro struthione quoque melius est pauo, vel gallus, quorũ pennæ exultent, hylarescant. Herodius autem, & accipiter. prior Hebraicè dicitur חסידה chasidah, posterior נוצה nozah. Herodium, vel ciconiam transtulit priorẽ vocem, Aquila tralator ex Hebraico in Græcum, vt Græci testantur. Sed mea sententia rectius ciconia, quàm herodius. Vox enim Hebraica chasidah, designat misericodem, benignam. Ea est ciconia, quæ senes parentes in nido decumbentes pascit, reddens beneficium, quod ab eis accepisset. Hinc Græce ἀντιπελαργεῖν quoties beneficia rependimus. Secunda nozà, accipitrẽ reddidit Aquilas interpres. Hebraicè quidem נץ dicitur accipiter, & omne γαμψώνυχον sed item hoc verbũ נצה nazah sonat volare, vt dicat iuxta veriorem sensum, eúmq; etiam Hebræorũ totus versiculus. Penna, aut ala pauonis, aut galli exultat, etiam penna ciconiæ volat, vt duas insigniores aues assumat. Alteram cuius pennæ mirabili varietate distinguantur, alteram quæ multis de causis sit apud omnes nobilis. Fuerunt tamen apud Græcos, qui transferrent ὀρνίθια passeres, aut omnes generatim auiculas, fuerunt qui renanim, auem nocturnam interpretentur, vlulantem, quod mihi ex hoc loco non videtur. Struthio, Latinè magis dicitur struthiocamelus. Quare de struthione non videtur hic sermo. Quod autem prosequitur. Quando derelinquit oua sua in terra, tu forsitan in puluere calefacies ea?] Hebraicè sic verius dicitur. Derelinquit in terra, oua sua, & super puluere calefacit ea. Nam quod Hier. secundum verbum applicet ad personam Iob, non probat sensus, sed potius de eadem fœmi- E na aui sermo est, cùm dicit תחמם techamèm calefaciet ea, ipsa auis non Iob. Sic quoq; Sept. verterunt. καὶ ἐπὶ χοῦν θάλψει. Et super puluere calefaciet. Hoc ergo dicatur ne de pauone, an ciconia, vel accipitre, incertum. Nam ciconia, in excelsis locis nidificat. De pauone melius intelligitur, illo præcipue Indico, cuius nuper in Italia magna copia procreata est, cui cum gallina quædam similitudo. Ea in Aphrica, locisq; calentibus in puluere, in terra, nidificat, quales nostrates coturnices. Vbi oua posuerunt, auolant, sed tamen filios, & oua reuisunt. Auolat autem ipsa timens ea, quæ filiis non timuisset, priuata intelligẽtia, quòd non quemadmodum aliæ volucres suspendat nidũ in excelsis, aut locis, aut arboribus, quo mater cum filiis secure degat. Ostenditur his naturæ mira varietas. Stoliditas quidem pauonibus, & struthiocamelis alia datur à scriptoribus, quòd vbi caput occultauerint, reliquum corpus latere putent. Quod autem sequitur. Cùm fuerit tempus, pennas in altum erigit, deridet equum, & ascensorem eius,] Hoc de struthiocamelo dici non potest, qui supra terra, præ vastitate corporis nunquam tollitur, sed cursu velocissimo, alis extensis, aufugit: calcitrat in aduersos equino more. Dicitur ergo de pauone, quanquam nec ille volat multum, sed tantum, dum se fuga proripiat tecta petens, vbi nidificare, parare proli securitatem, si sapuisset, potuisset. Prosequitur. Nunquid præbebis equo fortitudinem?] Equorum natura, alacritas, animus, sensus quidam similis humano multis scriptoribus, decantata. Quod autem ait. Nunquid suscitabis eum quasi locustas?] Hebraicè liquidius, sensuiq; aptius. Nunquid תרעישנו tarishènnu, cõmouebis eum, exterrebis, paucfacies, vt subito diffugiat strepitu tuo F exaudito, velut locusta? Imo si propius, accedas, te calcibus petat, procúlque submoueat. Quod autem ait. Gloria narium eius terror.] Hebraicè dicẽdum. (Quanquam bene reddit noster) הוד hòd, gloria, sonitus, strepitus narium eius, terror. Strepit naribus, vt exterreat. Perflat terribile, stare loco nescit: pulsat pede terram: non timet arma: obuius ire parat: nullus terror: haud retro fugit à gladio. Sonat super ipso pharetra. quam ferunt equites sagittarij, tela, clypeúsque. Quod autem ait. Feruens, & fremens sorbet terram.] Eadem fermè dicuntur Hebraicè. Absorbere terrã, per tralationem dicitur, vt apud nostrates carpere iter, radere littora. Sic equus velocitate terram, spaciaq; absumit. Hocq; exponunt etiam Hebræi, pro eo, quod est in contextu יגמא iegamè, quod noster dixit sorbet, ponẽtes aliud clarius בלע bolèa, quod manifesto sonat deglutire. Virgilius de his ipsis equis, præcipiti certamine campum, corripuere. Hoc à Sep. non recte editũ est, eoq; nec recte à scriptoribus expositum καὶ ὀργῇ ἀφανιεῖ τὴν γῆν. Et ira delebit terrã. Hoc illi de inimicorũ terra dictum putant. At de velocissimo cursu sermo est. Illum ad tubæ sonitum exultare, quod & à doctissimo vate proditum est.

Primus & ire viam, & fluuios tentare minaces,
Audet, & ignoto sese committere ponto.
Tum si qua sonum procul arma dedere,

Stare

A *Stare loco nescit, micat auribus, & tremit artus.*
Collectúmque premens voluit sub naribus ignem.
Cauátque tellurem.

Hęc omnia nunc in sacris litteris referuntur. Quod dicat vah, interiectio exultantis, aut irridētis. Hucusque de equo. Prosequitur de accipitre, qui dicitur Hebraicè, vt superius memorauimus נץ nez, de plumis eius rogat, quibus ad miraculum plumescit, cùm nudus esset. Sed enim Hebraicè videtur alius sensus, aliterq; ab Hebręis exponitur. Ná quod noster dixit plumescet, Hebraicè יאבר iaaber, id sonat, auolabit. Nunquid, ait, ex intelligentia, & prouidentia tua volabit accipiter versus austrum, quęrens videlicet prædam, & loca calidiora, vbi frigidus annus,

Trans pontum fugat, & terris immittit apricis?

Hinc Aphrica dicta, quod frigore, qui Græci φρίκη, careat. Huc versus aues ire parát. Sciscitatur de aquila, quę ad imperiũ Dei volet altissime, & in altissimis montibus, quales Apennini montes, vbi sedes aquilarum, nidum figat: quod in scopulis, præruptisq; silicibus commoretur: quòd sit acerrimis oculis, procul despiciens cadauera, prædásque, quòd pulli eius sanguine, cadaueribúsque victitent. Quod autem ait Deus ad Iob, vbi nihil Iob responderet. Nunquid qui cõtendit cum Deo, tam facile conquiescet?] Pro hoc postremo Hebraicè. Nunquid qui contendit cum Deo יסור isor, eruditus erit? Num sapientiæ est, doctrinæ est, contendere cum Deo? Et an congruit, vt Deus cũ homine disceptet? Vel sensus est, quẽ B noster adhibuit: qui cum Deo disceptare voluit, iudicium, fidémque eius implorauit, vtiq; respondere debet. Tunc demum Iob locutus est. Qui leniter locutus sum.] Pro quo Hebraicè, eiusdem fermè sensus קלתי kalothi, nempè vilui, vilesco, vilissimus sum, Quid respõdebo? Quid respondeat mortalis Deo summo?

Eóque conticesco, digito compesco labellum.

CAPVT XL.

RESPONDIT Deus ipsi Iob de medio turbine.] vel quemadmodum transferunt apertius Sept. ἐκ τοῦ νέφους ex nube. Respondit quoniã Iob ad iudiciũ eius prouocauerat, dare se Deũ mortali in conspectũ deprecatus, apud quem querimonias omnes exoneraret, rationẽ prouidentiæ, qua res hominũ æternis regit imperiis exposceret. Nũc iubet eũ esse paratũ ad respõdendũ, fortẽ animo (cõciderat enim quemadmodum aiũt Græci, atq; terror inuaserat Iob, astãte Deo in maiestate sua) inuicto. Queritur Deus, quod iudiciũ suũ ac prouidentiã dictis insectatus fuerit: dormitare, aut abesse procul à mũdo, prædicare ausus fuerit. An tu, inquit, æquitati, iustitięq; meæ detrahes, quo tibi probitatẽ, quæ nõ debuerit subitis calamitatibus opprimi, vẽdices? An tibi virtus diuina inest, an vox, quemadmodum Deo terribilis, tonitruiq; instar? Vestire igitur, si tãtus es, maiestate, gloria, decore diuino. Sic enim Hebraicè. Vestes, in Hebraico non sunt. Sed, vestire maiestate, celsitudine, gloria, decore. Exequere velut Deus cælestis: ius prouidentiæ, qua Deus in impios arrogantésque iratus, è sublimi deiicit in terram, eorúmque superbiã C euertit ἀντιθέους θεομάχους, cyclopas, & gigantes, quorum violentia grassatur in terra, funditus impellit in ruinã. Et vsq; in tartara mittit, dedecorat, deturpat, defœdat, qui superbi quondam, omniúmq; contemptores incederent. Hæc prouidentia diuina, hic vigilat. Hoc si feceris, te Deũ, dextrãq; tuã omnipotentẽ pronuntiabo. Accedit hoc exordio præfatus, ad miracula naturæ, maiestatis, sapientiæq; suæ testimoniũ: loquitúrq; late de duabus bestiis, altera terrestri Behemoth, altera marina Leuiathan. Vocis prioris Behemoth duæ sunt significationes, inde duo sensus deducuntur. Prior est, vt Behemoth sit nomẽ multitudinis è singulari behema, id designat, bestiã, numerus multus behemoth, bestię. Hoc primum sequitur Chaldæus interpres, & Sep. apud Græcos. Prior pro behemoth, posuit in Chaldæo בעירא beiraia, bestias, pecudes. Sep. vero dixerũt. ἀλλὰ δὴ ἰδοὺ θηρία παρὰ σοι, χόρτον ἴσα βόες ἐσθίει. At enim inquit. Ecce feræ apud te, fœnũ æque, atq; boues pascũtur. Vides vt trãstulerint θηρία feras, quod Hebraicè behemoth. Iuxta igitur hãc significationẽ, dicitur in cõtextu, opificẽ mundi cũ hominibus, creasse bestias terræ, quas ipsa terra pascit, quos edidisset, pabulis enutriẽs. Magnæ profecto sapientiæ prouidẽtiæq; argumentũ. Nec Græci aliũ sẽsũ agnoscũt. Hoc tantũ cũ nonnullis, è nostris cõsentientes, quòd non defuerũt apud eos, qui similiter, atq; nostri longius vagarentur, Behemoth, & bestias dæmones interpretãtes, cũ tota descriptio, quæ videbitur inferius, animantem terrestrem repręsentet. Benéq; idẽ. Græci monent. Olympiodorus πολλοὶ περὶ τοῦ διαβόλου εἰρῆσθαι νομίζουσι, κατ᾽ ἀναγωγὴν ἐκλαμβάνοντες. δεῖ δὲ πρότερον τῆς ἱστορίας ἐπιμεληθῆναι, καὶ τότε ἐπὶ τὸν ἀκροατὴν ὠφελεῖν, καὶ ἐκ τῆς ἀναγωγῆς μὴ

παρεῖδεν. Multos suspicari dicta hęc de dæmonibus per anagogiam. Oportere autem primũ accurate quid historia scribat perpẽdere. Tum auditorem ex anagogia iuuare. Recte quidem hæc Olympiodorus. Mihi vero nulla ratione hæc anagogia probatur: quæ de sensibilibus clarissime traduntur, ad inuisibilia, nulla necessitate cogente transferre. Nã ea quæ in hac descriptione, Nicolaus in animantẽ terrestrẽ referri non posse scribit, ob quã causam catholici coacti fuerint, hęc de diabolo interpretari, ostendemus recte verbis consideratis in animantem terrestrem duntaxat, spectare. Principiũ autem hæreseon, falsarũq; opinionũ est allegoria, si perperã intelligatur. Alter igitur est sẽsus, & altera significatio, vt behemoth, sit animal vastũ, eximię magnitudinis, quo non sit in omnibus animãtibus grandius. Is est iuxta nonnullos elephas, siue rhinoceros. Sed potius elephas, quoniam de rhinocerote scripserat superius. Nicolaus elephantem sentit, cui propter corporis vastitatem nomen multarũ bestiarũ est inditũ. Describit primũ omniũ pabulum, quòd non sanguine, & carnibus, sed fœno viuat. Ad hæc, quod vigor, & robur ei sit in renibus, & vmbelico. Putat id Nicolaus spectare ad genituram, vt post pabulũ describat generationẽ Gersonites quòd vel in his partibus sit robustissimus, quæ sint in aliis animantibus debiles. Cæterum sciendum pro renibus, Aquilam fortasse melius transtulisse νῶτον, tergus, dorsum, vt dicat, fortitudo eius in dorso. Symmachus transtulit ὀσφύων coxendices. Hæc magis quadrant, quàm renes, quanquam Hebraicum מתנים sonat renes. Prosequitur. Stringit caudam suam quasi cedrum, nerui testiculorum eius perplexi sunt.] Quod noster nimis aliene dixit, stringit, (Quid enim est, stringere caudam sicut cedrum?) Hebraicè est יחפץ iachpoz, id exponitur à magistris vere per aliud notius יניע iania, mouebit, agitabit, vt cedrus agitatur à vento. Huc illuc flectit caudam vastam, eximiæ magnitudinis, qualis cedrus. Haud secus ingens cauda, ab ingenti belua circum agitur, flectitur, quàm cedrus excelsa, ventorum turbine propellitur. Is est vnus sensus bonus, & is Rabi Gersonitæ. Tunc hoc verbum legetur non per zaddi in vltima, sed per zain יחפז iachpos, nempè accelerabit, celeriter mouebit. Alter est, vt rectius, & æqui, bonique cõsulamus, quod transtulit Hieronymus si stringere dixisse putemus eum, vt intelligitur ab Hebræis, & Sep. Nam Auen Esra exponit supradictum verbum iachpoz per aliud notius יעמיד iaamid, videlicet stare faciet: arriget caudam. Hæc cauda membrum genitale est, hoc habere beluam, erectum, ingens qualis cedrus, comparat ipsum cedro excelsæ, erectæ. Locutus enim est de renibus, de vmbelico, tum de membro genitali, exin de testiculis. Chaldæus igitur etiam ipse transtulit כפין caphin, stringit, intendit caudam: tentigine magna tenditur pẽnis eius. Sep. quoque transtulerunt ἔστησεν οὐρὰν ὡς κυπάρισσον. Sistit, arrigit caudam, vt cypressum. Is est verior sensus de membro genitali, ingenti, vasto, enormi, duro, robusto: Eóque statim subiicit. Nerui testiculorum eius perplexi. Nempè fortissime concathenati, astricti, deuincti. Descendit ad ossa. Ossa eius velut fistulę æris.] Hoc proprie dicitur in fonte. Ossa eius אפיקי נחושה aphiche nechusa, fortia, robusta, vt æs. Ossa ænea, ferrea. Et quoniam אפיק aphiche, sonat etiam vincula, iũcturas, possit dici ossa eius iuncturæ æris, ęneis vinculis, vinciũtur ossa eius. Repetit idem. Cartilago illius, quasi laminæ ferreæ.] Pro cartilagine sunt גרמיו gheramau, ossa eius, eiusdem, atque superior vox significatus. Ossa eius ærea, ossa eius, & iuncturæ ferreæ. Pro lamina est מטיל metil, baculus. Ossa eius velut baculus ferreus. Prosequitur. Ipse est principium viarum Dei.] Hæc illa sunt quæ non intellecta deduxerunt homines Hebraici sermonis imperitos, ad peruersas, fabulosas, ne dicam impias, allegorias. Recte, veréque exponitur hoc ab Hebræis, idq; ex libro Geneseos facile intelligitur, cùm scribitur, creauit Deus cete grandia, creauit bestias terræ. Simile quid refertur hoc loco. Ingentem beluam behemoth, Deum creasse. Inter omnes animantes hanc fuisse priorem creatam. Aut cùm omnes crearentur è terra, inter omnes, hanc fuisse memorabilem, incredibilis magnitudinis. Principium viarum. Nimirum inuentionum diuinarum. Diuinæ potestatis præcipuum, principale testimonium. Vt enim in descriptione marinorum, Moses præcipue commemorauit, propter corporis vastitatem, cete grãdia. Et Dauid loquens de marinis beluis. Draco iste, quem formasti ad illudendum in eo, nempè cetum in mari: sic Iob cùm de potestate Dei, in creandis animalibus scriberet, in his maximum, eximięq; magnitudinis monstrum memorauit, ipsúmque principium, nempè præcipuum, principale opus Dei, ob hãc causam dixit. Vias igitur Dei hoc loco, quemadmodum semper vocat, inuentiones diuinas, opera, opificia. Principium autem horum operum dicit, primũ opus, principale, non tẽpore, sed proceritate, vastitate, magnitudine, eximium, ac stupendum. Atq; loquitur nũc sacra scriptura, quemadmodũ cũ Iacob

A Iacob benedicens filios, de Ruben dixit. Principium doloris mei. Idest primogenitus, primus inter filios. Sic behemoth primus inter bestias terræ, non tempore, nam simul cuncta creabantur,) sed proceritate, magnitudine. Is est verissimus sensus etiam iuxta Hebræos synceriores. Septuaginta quoque clare ἀρχὴ τοῦ πλάσματος. Quod autem subiicit. Qui fecit eum applicabit gloriam suam, huic montes, herbas ferent. Dicendum, accommodandáque hoc modo oratio. Ipse est principium viarum Dei, qui fecit illum, applicabit gladium eius. Dicendum gladium suum. Hócque refertur ad Deũ creatorem: dicitque iuxta Auen Esram. Qui fecit eum חרבו יגש iaghesh, charbo, admouebit gladium suum. Nimirum, qui creauit, potest interficere, beluam immensæ magnitudinis, robustam, vastam: potest qui creauit, conficere. Quod autem ait, montes huic pabula sufficere, clarum ex seipso. Nam & superius fenum, vt bos comedet, designat voracitatem: pabuli copiam, qua vescitur. Quod autem sequitur. Omnes bestiæ agri ludent ibi.] Pulchrè & verè ab Hebręis exponitur, cùm belua non sit carniuora, sed herba vescatur, minores beluæ non timent eam, in eisdem pascuis versantur, ludunt, lasciuiunt iuxta illum. Exin describit accubitum. Sub vmbra dormit, in secreto calami, in locis humentibus. Hebraicè parum dissimiliter. Sub arboribus opacis accumbit. Inter calamos, arundines secretos. Nempè, vt ait Auen Esra, inter carecta, paludésque iuxta fluuios. Eóque in lócis humentibus in limo, in paludibus. Prosequitur. Protegunt vmbræ, vmbram eius.] Ambitus corporis, arboribus opacis absconditur: tegitur salicibus, quas humor, palúsque producit. Prosequitur. Absorbebit fluuium, & non mi-
B rabitur, & habet fiduciam, quòd influat Iordanis in os eius.] Hebraicè sic. Ecce rapiet, absorbebit fluuium, & non יחפז iachpos, non festinabit, non accelerabit. Primum putat Auen Esra eo spectare, vt dicat. Tantus est behemoth, tantæ magnitudinis belua, vt timeat cùm bibit, ne fluuius deficiat. Eóque rapit, absorbet, properat. Bibit autem non accelerate, quòd nec hominem, nec aliam beluam timeat. Eóque securus bibit, habet fiduciam, quod Iordanis in os eius influat. Posset esse & is similis. In paludibus, & propter ripas affluentis amnis habitat, bibit securus, non timet sitim, & æstum, quoniam aquæ suppetunt. Circunstat agmen aquarum. Non quemadmodum reliquæ bestiæ, quas sitis, & aquæ inopia exasperat. Eóque non accelerabit (id enim dicendum est, pro eo, quòd noster dixit, mirabitur) nam semper affatim potus suppetit, cui data sit propter fluuios, habitatio. Aut quemadmodum ait Gerson. Non festinabit fluuius, dum corripitur à belua. Haustus beluæ fluminis impetum remoratur. Quod autem subiicit. In oculis eius, quasi hamo capiet eum, & in sudibus perforabit nares eius.] Hebraicè sic ad verbum, in oculis suis, (neque enim ad vllius alterius oculos, nisi ipsius beluæ refertur) rapiet eum. Rapit, inquit, belua, fluuium ante oculos suos, corripit totam aquam, absorbet, rapit fluuium ante oculos suos fluentem, corripit fluuium præsentem. Et dum corripit, immittit nares inter carecta, iuncósque, quorum aculeis, nares eius perforantur. Nanque impetum agno corripit aquam, non timens rapidum fluuium, hinc sudibus, & iuncis nares eius perforantur. Is sensus Hebræorum etiam est, quem obuoluit, obscurúmque fecit noster inter-
C pres. Nam nusquam est in Hebraico hamus, vt dicat, quasi hamo capiet eum, sed vt diximus. Eóque factum est, vt Nicolaus exponat absurde totum locum. Græci quoque in dæmonem referentes dissident à vero. Omisso autem behemoth terrestri, accedit ad Leuiathan marinum: ac primum ait. An extrahere poteris Leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius?] Leuiathan piscis ingens, quem Sept. interpretes vocitare solent alibi cetum. Qui parati sunt suscitare Leuiathan, ipsi Græcè dixerunt, magnum cetum. Et hoc loco Græci fatentur Leuiathan eundem esse, atque cetum. Eum Sep. transferunt, nunc draconem, de quo in Psalmo. Draco iste, quem formasti ad ludendum in eo. Sunt ergo nomina eiusdem maximi piscis, Leuiathan, cetus, draco, & balena. Hunc suæ libertatis propter incredibile robur prædicat, nõ obnoxium humanæ prædæ, quemadmodum reliqui pisces. Quod noster dixit, hamo, Hebraicè חכה chacca, Hebræi rete interpretantur. Prosequitur. Nunquid pones circulum in nares eius?] Pro circulo est אגמון agmon. Hebræi sentiunt hamum. Non multum discriminis ab alterutro. Et quod noster di cit. Armilla perforabit maxillam.] Pro armilla est חוח choach spina Sicque à cunctis Hebræis exponitur. Spina, qua solent piscatores maxillas piscium perforare. Sep. dixerunt χαὶ χαλινῷ τρήσεις σιαγόνα αὐτοῦ. Et freno teres maxillam eius: sed facilius sequor Hebręos. Prosequitur per tralationem, vt nõ sese precibus ad homines inflectat, nec quemadmodũ cicures, alimẽtis hominũ indigeát. Quod non feriat pactũ, fœdusq; velut seruiturus æternã seruitutẽ. His docetur, quã vastus

A braicum verbum,nempè perficere,& reddere)non mihi placet.Neque ſpectat ad exemplū diuinæ potentiæ. Proſequitur.Non parcam ei verbis potentibus,& ad deprecandum cō-poſitis.]Mirabile quod noſter interpres hac tralatione, cui nullus ſenſus ſubeſt, ſuſpicatus fuerit.Redde igitur Hebraica fideliter,videbis ſēſum,quem videre nequeas in noſtris. Quod dixit,Non parcam,In fonte,non אחריש acharish,tacebo,ſilebo. Vt taceant ad me inſulę.Vbi pręſens vox החריש.Quod vero tranſtulit,verbis potentibus,eſt בדיו badau,membra eius,deinde,& verbum potentiarum, & vim ſtructuræ eius. Totúſque verſiculus habet. Non tacebo membra eius,& verbum facultatum,& vim ſtructurę eius.Verus igitur ſenſus eſt.Reuertitur ad beluam,copioſius ſuper ea loquens.Nō tacebo,ait,badau, membra eius, vt Hebræi declarant,nec potentiam,facultatémque membrorum,nec robur compoſitionis eius. Is eſt verus ſenſus,etiam teſtibus magiſtris. In noſtra tralatione nullus,& apud Græcos variant omnia.Proſequitur.Quis reuelabit faciem indumenti eius, & in medium oris eius,quis intrabit?]In his quædam a fonte diſſonantia.Nam quod dicit.Et in medium oris eius,quis intrabit?Eſt in fonte melius & clarius בכפל רסנו מי יבוא bekephel riſno mi iabo.Cum duplici freno ſuo,quis veniet?Is eſt verus ſenſus.Nam Gerſonites,de nomine reſen dicit.Eſt quod adhibent ori beſtiæ,quo ducunt eam quocunque volunt.Hieronymus non video,cur tacuerit frenum.Sēſus igitur clarus.Quis releuabit faciem indumēti eius?] Facies indumenti,ipſum indumentum. Vt facies aquarum,facies terræ,facies cæli. Ipſa nempè apparentia,ipſa res apparens. Indumentum eius, aut vocat, vt ait Auen Eſra, pro-

B fundum,pelagus,vbi tegitur belua,veſtitúrque,& abſconditur ab aquis:aut maxillas ipſas abſconditas,vt dicat.Quis deteget,aperiet locum,vbi beſtia vaſta decumbit? Quis latibulum eius efferet in lucem,quo cum peruenerit imponat ori eius frenum? duplex duplicatum propter maxillas vaſtas,extrahátque in lucem?Aut quis aperiet ſecretas oris partes, quæ teguntur intrinſecus,quibus ipſa compoſita eſt,veſtitúrque,& has freno conſtringat? Is eſt ſenſus clarus,bonus.Proſequitur declarās hoc ipſum.Portas vultus eius,quis aperiet? per gyrū dentium eius formido.]Hoc erat,quod paulo ante,faciem indumenti eius.Recte portas oris,de ceto dixit.Si enim vt perhibent,vorat naues, hiatum neceſſe eſt maximum, latiſſimúmque eſſe.Formidabilem, terribilémque prædicat, ordinem dentium quantum par eſt,tātæ magnitudinis beluam,cuius vbique celebratur apud ſcriptores voracitas,poſſidere.Subiicit.Corpus eius quaſi ſcuta fuſilia, & compactum ſquammis ſe premētibus.] Hebraicè proprie dicitur,vaſtitas,magnitudo,fortia ſcuta.Structura,ſeu ſquammæ denſæ, ſtrictæ.Hoc totum etiam in tralatione noſtra,eo excepto, quòd Hebraicè non ſunt ſcuta fuſilia,(quid enim eſt ſcutum fuſile?) ſed ſcuta אפיקי aphiche, quod ab omnibus conſtanter exponitur חזקים chazachim, fortia, robuſta. Sed Hieronymus ſecutus eſt Aquilam,qui principium huius verſiculi tranſtulit.

Σῶμα δὲ αὐτοῦ ὑπέρχυσις θυρεῶν

Corpus autem eius ſuperfuſio ſcutorum.Huius cauſa eſt,quòd אפיק aphich, non ſolum fortem deſignat,ſed etiam fluctum, inundationem, fontem.Sed perſpicuum eſt,vel Hebræis

C teſtibus,fortia ſcuta dicendum,non fuſilia,quadrátq; magis ſcutis fortitudo, robur, quam fuſio.Cætera conueniunt.Proſequitur,vt altera ſquamma deuincta ſit alteri:vt nec ſpiraculum quidem per eas traiiciat.Et ſuper hoc exaggeratur oratio,eadem inculcātur.Quod autem ait.Sternutatio eius,ſplendor ignis.]Ab Hebræis ex ipſo fonte melius,& ad intelligendum facilius proponitur.Eſt enim in fonte.Sternutationibus eius accēditur ignis. Sicque exponit Gerſonites quòd ex ſternutatione eius accenditur ignis,propter vehementem calorem,qui velut ignis è naribus exeat.Poſſet hac ratione dixiſſe. Tanta eſt efflatio flatus adeo vehemens,cùm ſternutat,vt ignis poſſit accendi, flammáque corripi. Eóque oculi eius,velut palpebræ auroræ ſplendent,cùm luceſcit aurora,roſeóſque crines exoluit. Monſtra in Oceano boreali immenſæ magnitudinis perhibent eſſe, quibus oculi flammeſcant,eóque indicio procul nautæ diffugiūt.Quod vero ſubiicit. De ore eius lampades procedunt quaſi tedæ ignis accenſæ.]Quod dixit(nam cætera cōueniunt) tedæ ignis, Hebręi vocem ſuam כידודי chidode,ſplendores,ſcintillas interpretantur,& melius.Hoc autem cur dixerit,mox ſubiicit apertius.De naribus eius procedit fumus,ſicut ollæ ſuccenſæ,atq; feruentis.]Clarent omnia,id obſeruandum,quod poſtremo dixit, atque feruentis. Sic dicendum.Sicut ollæ accenſæ,& אגמון agmon,lebetis vaſti,cacabi.Exaggerat, inculcátq; eadem.Halitus eius prunas ardere faciet.]Simile,vt de naribus.In collo eius morabitur fortitudo.]Ceruices robuſtæ,grandes,latæ. Quod vero in dimidio eius verſiculi. Et faciem

eius præcedet egestas:]Hebraicè proprie dicitur.Et ante faciem eius תדוץ דאבה thaduz deabah.Lætabitur dolor.Cuius esse sensum volunt Hebræi,& vere. Ante eum non est dolor, nihil illum dolere facit.Nihil illi resistit,à nulla re aduersa oppugnatur,à qua dolorem perpetiatur.Quod cæteris animalibus dolor,hoc illi lætitia.Omnis dolor in lætitiam illi vertitur.Continet enim omnia.Corpus illi robustissimum,ferreum, doloris expers. Hos hyperbolicos.Nullum enim animal nō dolet.Is verus sensus.Prosequitur. Membra carnium eius cohærentia sibi.]Quod dixit membra.Hebraicè מפלי mapele,partes,particulas,Hebręi interpretantur,quæ sunt in aliis separatę ab inuicem, in ceto autem vnitæ, connexæ, cohærentes sibi,Quod autem dicit.Mittet contra eum fulmina,& ad locum alium non feretur.]Mirabile cur ad hunc modum Hieronymus reddiderit,cum sit clarum in fonte, hoc modo יציק עליו בל ימוט iazuc alau,bal imot.Corroborabitur super ipso, non mouebitur. Loquitur de carnibus eius piscis, de membris inter se constipatis,cohærentibus.Corroborabitur,ait,vnaquæque particula super se,aut super ipsum piscem:non mouebitur, non luxabitur.Fortiter inter se vinciuntur.Hoc beluæ robur.Nusquam hic sunt fulmina. Nec sensus vllus.Prosequitur similia,quibus antecedentia declarantur. Cor eius indurabitur quasi lapis,& stringetur quasi malcatoris incus.]Cætera conueniunt. Quod dixit,Incudem malcatoris,est Hebraicè פלח תחתית pelach tachtith,mola inferior.Nam pelach sonat fragmen rei cuiuscunq;.Exponitur ab Hebræis,pro lapide inferiore, è duobus lapidibus molaribus fortiore,& duriore.Quamobrem neque malcator,neque incus hoc loco.Secutus est Græcos,qui posuerunt σφύραν malei. Sed reclamatur ab Hebræis. Peius in nostra tralatione, E
quod sequitur. Cùm sublatus fuerit, timebunt Angeli,& territi purgabuntur.]Sciendum longe secus in Hebræo haberi,quàm reddiderit Hieronymus quem vocum amphibologia videtur abduxisse.Quod dixit,sublatus est משתו misetho,propter elationem eius, propter sublationem eius, nimirum superbiam,altitudinem,vt Hebræi cōcorditer exponunt, qui pro setho,ponunt duas voces clariores רוממתו ותקפו romamto,& tichpho,quę sonant expresse,altitudinem eius,& fortitudinem eius.Hoc ergo clarum. Deinde,quod dixit, timebunt Angeli.Pro Angelis in Hebraico אלים elim.Id duo denotat,aliquando Deos, Angelos,nonnunquam fortes,robustos.Pro hoc vltimo,recte,& vere accipitur ab Hebræis vnanimiter.Nam loco eius posuit Gersonites manifestiorem vocem חזקים chazachim fortes. Et Auen Esra exponit.Ob ipsum,inquit,timebunt הגבורים haghiborim fortes.Et Chaldæus תקיפיא tachiphia,fortes,robusti.Est igitur sensus verus.Propter beluæ vastitatem,proceritatem, robur, timebunt etiam fortes, vel illi ipsi gigantes, & bellicosi. Timebunt item ob elationē eius,cùm sese supra pelagus extulerit.Tunc belua conspecta,timebunt etiam animosi,fortes milites quotidianis præliis exercitati. Dimidium autem eiusdem versiculi. Et territi purgabuntur] Hebraicè sic משברים יתחטאו mishebarim ithchatau.Nimirum,à contritionibus purgabunt sese.Contritiones Hebræi exponunt fractos fluctus,motúsque ingentes,quos belua ciet in mari.Propter hos,timebunt,expauebunt.Purgabuntur autem, quia Deum summum,qui ferat opem implorabunt.Contritiones etiam,pauorem cordis, & ingentem cōmotionem,iidem recte interpretantur. Alij ferunt esse sensum, qui mihi quoque probatur,vt verbum ithchatau, designet inquinationem. Inquinabuntur timentes F
resolutis præcordiis.Chaldæus autem dixit:aspergent, proiicient super se, nempè contritiones,pauores,formidines.Aut ipsæ beluæ,fluctus instantes efflabunt, vt ait Auen Esra. Fluctibus,& vndis eos aspergent.Prosequitur. Cùm apprehenderit eum gladius, sustinere non poterit,& hasta,& gladius,neque hasta,neque thorax.]Is sensus etiā testibus Hebręis. Si gladius admouebitur,quo piscis cedatur,vt apri,leones,ceruíque feriūtur à venatoribus non poterit subsistere.Nam belua correptum gladium franget,tantum ei robur. Similiter nec hasta, nec quodcunque telum, quod Hebraicè מסע ושריה massa,vesciria,hasta scilicet Macedonica.Reputabit hæc arma, & omne ferrum, belua illa immanis, velut paleam. Eóque sagittas,lapides funditorum nauci faciet.Quasi stipulam existimabit malleum. Pro malleo est תותח tothach.Hanc machinam bellicam, qua lapides immensæ magnitudinis ad ruinam ædificiorum iactantur,suspicatur Gersonites.Alij arietem. Omniáq; quadrant, quàm malleus ad bella,cedesq; inutilis.Cætera clarent.Quod autē subiicit. Sub ipso erunt radij Solis,& sternet sibi aurum,quasi lutum.]Mirum cur hoc Hier.transtulerit. Hebraicè melius,& clarius ad hunc modum.Sub ipso,חדודי חרש chadude charesh,acutæ petræ.Sciendum Hebraicè chadud, designare acutum. Radium autem nunquam. Alterum nomen charesh,amphibolum ad Solem, & testa,quanquam testa dicitur חרש cheresh.Sol autē חרס chares.

A chares, Rectius igitur, & melius iuxta Hebræos, locus is intelligitur, vt dicat. Sub ipso acutæ petræ. Nimirum recubat super acutis petris, quæ latent in profundo. Super his bestia recumbit, nec petrarum sentit acumen. Hoc illi cubile. Tanta autem pellis durities, vt asperitatem scopulorum non sentiat. Quocirca radii Solis, nulla ratione intelligi potest, quid significet. Et longe clarius transtulerunt hoc Græci, Septuaginta ἡ στρόμνη αὐτοῦ ὀβελίσκοι ὀξεῖς. Cubile eius acuti obelisci. Obeliscos vocat, acutissimas petras. Teodotio vero, cubile eius σιδηρᾶ τέκτονος, velut ferrum artificis, aut cubile ferreum. Nempè acutissimum velut ferrum, quo cedunt artifices ligna. Nam charash ad superiores significatus, sonat etiam artificem. Apparuit igitur verus sensus, Dimidium autem eiusdem versiculi Sternet sibi aurum quasi lutum.] Quod noster dixit, aurum, Hebraicè חרוץ charuz, id sonat acutum, acuminatum, dentatum. Itaq; erit sensus. Sternet sibi petras acutas, dentatas super lutum, in profundo scilicet pelago, sub altissimis harenis, vt sit etiam descriptio cubilis. Si vero charuz (quoniam significat etiam aurum) pro auro accipi placeat, erit sensus. (latent enim in profundo mari venæ auri) Sub se sternat harenas aureas. Hæ cubile eius sunt. Sed quoniam de petris acutis sermo est, quas habeat pro cubili, melius, ac rectius est illud primum. Quod sequitur, Feruescere, atq; æstuare facere beluā profundū maris, ob exalationē eructationēq; aquarū, quas euomit, & quasi vas vnguentarium ebullire, clarum est. Id enim faciunt beluæ marinæ, Delphines, Testudines multo magis belua vasta ructans aquas halitu ingenti. Fit sonitus spumāte salo. Quod autem subiicit. Post eum lucebit semita, æstimabit abyssum, quasi

B senescentem.] Verus sensus Hebræis consentientibus. Fertur belua per mare impetu vasto ebullit, feruet mare, illa pelagus secante, & magna se mole mouente. Relinquitur semita, apparent, lucentq; vestigia, quacunque belua incessit. Hoc Hebræi cum Latinis pariter. Quod vero dicit. Quasi senescentem. Probatur mihi maxime sensus Hebræorum. Tanta est vndarum concitatio, belua secante mare, vt tum vestigia, semitaq; exprimatur, tum fit tanta spuma, tanta canicies vndarum, vt qui respiciat, existimat mare canum, velut senes, quibus canicies incompta iacet. Referunt igitur Hebræi, æstimabit abyssum, quasi senescentem: Non ad ipsam beluam, sed eum qui viderit, aspexeritq; mare. Cuius vndæ, propter ingētē beluæ motū canescāt velut canicies senis. Is verus sensus, ac proprie Hebraicè æstimabit, debet esse impersonale, iuxta morū Hebraicæ dialecti, vt dicat æstimabitur: reputabitur, abyssus velut senilis canicies. Is sensus verior, quàm vt dicat æstimabit abyssum debilem, inualidam, vt senes, quod opinatur Nicolaus. Subiicit. Nō est potestates super terra, quæ cōparetur ei, qui factus est vt nullū timeret.] Hebraicè melius, & citra causam sensus absurdioris. Non est super terra משלו moshlo. Hoc duo sonat, nunc similitudinem, nunc dominatum, imperium. Sensusq; est. Non est super terra dominatio eius, sed in mari. Est belua maris, monstrorum marinorum, quasi domina. Non in terra, sed mari præsidet. Non in terra, non super beluis terrestribus. Hunc sensum proponit Auen Esra, & ex parte Gersonites. Proponit etiam Chaldæus, pro voce Hebraica æquiuoca subiiciens manifesto designantem dominatum שולטנה shultance, dominatio eius. Symmachus quoque hoc sequi-

C tur οὐκ ἔστιν ἐπὶ χθονὶ ἐξουσία αὐτοῦ. Non est super terra potestas eius. Alter est sensus, vt dicat. Nō est simile super terra. Nō est super terra cōparatio eius. Hoc sequitur Sept. οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἐπὶ τῆς γῆς ὅμοιον αὐτῷ. Nō est quicquā super terra simile illi. Quod autē dicit, eū factū vt nihil timeret. Si dominatur in beluis marinis, iure nullā aliā beluā timet. Cōgrue igitur refertur ad beluas pelagi, quarū cùm cetū sit maximum, iure nullam earum extimescit. Superius quoq; demōstratū est robustissimos quoq; timere bestiam. Quamobrem nulla superstitio cogit hæc referre in dæmones plana, perspicua de belua marina. Similiter clarescunt, quæ sequuntur de eadem maxima balena. Omne sublime videt, ipse est rex super omnes filios superbiæ.] Pulcherrimè ab Hebræis exponitur primum. Tanta est beluæ magnitudo, vt cùm sese supra fluctus extulerit, tanquam mons appareat in mari. Inde sublato capite vasto, velut è monte, è mole sua circunspicit omnia. Videt procul dissita. Circunspicit è sublimi loco, quoniam corpus, & caput altissime tollit. Hæc igitur sublimitas nisi corporis, molisq; vastæ sentienda non est. Quod autem in dimidio versiculi dicitur. Ipse est rex super vniuersos filios superbiæ.] Posset hæc tralatio malum ingenerare sensum, sed si fontem, & Hebræos adeas videbis veritatem. Pro filiis superbiæ. Hebraicè sunt: Filij שחץ shachaz. Ea vox exponitur duabus clarioribus ab illis גבהא חוזק gobaa chozech. Sublimitas, fortitudo. Estq; verissimus sensus. Ipse dominatur super omnes filios potentes, robustos. Filios roboris, & potentiæ. Hebræi sane quā apposite interpretantur omnes beluas ingentes, omnia

marina monſtra,quibus ait, balenam,ſiue cetum dominari velut regem, principem.Incul- D
cans , quod ſuperius ſæpenumero prædicauit. Eſt cetus omnium marinorum beluarum, monſtrorumq́; pelagi rex,præſidet omnibus,ſi corporis vaſtitatem reſpicias.Et pulcherrimè ſunt interpretati hunc locum Septuaginta αὐτὸς δὲ βασιλεὺς πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασιν.Ipſe eſt rex omnium,quæ in aquis. Auen Eſra vero Hebręus adamuſſim eodem modo exponés filios ſuperbiæ כל נולד במים col nolad bamaim. Omne, quod producitur in aquis.Nec video, nec vſquam reperio,quod Burgenſis ſcribit de shachaz,cùm ea vox,palam pro robore ſumatur ab Hebræis.

CAPVT XLII.

B I Deus ſummus multis exemplis,quibus exuberat natura,potentiam, prouidentiamq́; ſuam cõprobaſſet,iure proponitur Iob confitens humanam imbecillitatem,ad myſteria diuinæ prouidentiæ,ſapiẽtiæq́; penetrare,non valentem.Quid enim ſupereſt tot viſis,& animaduerſis in omni mundo miraculis,quam obſtupeſcere, & aliquem ſummæ ſapientiæ, qui fecerit omnia,regatq́; ad omne tempus,confiteri? Hoc Iob nunc cõfitetur.Ac quod ait,(cætera enim clarent) Quis eſt iſte, qui celat aſque ſcientia?] Abraham Hebræus hunc exhibet ſenſum. Quis ille eſt,qui celat,negat,abſcondit conſilium,ſapientiamq́; tuã,tam inſipienter?Quis ille eſt,qui ſapientię,maieſtatiq́; tuæ E
detrahit,abſcondit,ſermone ſubducens, obſcurans? Græci quoque bene. Quis abſcondit ſilendo maieſtatem tuam?Melius igitur hoc intelligitur de conſilio Dei,quàm cuiuſuis alterius,vt putat Nicolaus.Proſequitur.Ideo inſipienter locutus ſum, & quæ vltra modum excedunt ſcientiam meam.]Hebraicè ad hunc modum. Annunciaui,aut effatus ſum,& nõ intellexi.Mirabilia ſunt,quàm vt poſſim capere.Exaudi igitur tu voces noſtras,quibus à te poſtulamus ſapientiam.Nos ex te ſciſcitabimur,tu,nos reſponſis digneris. Audio, videoq́; te Hoc gloriari poſſum vidiſſe,audiſſeq́; te. Certa ſunt omnia,nullis ambagibus obuoluũtur.Idcirco me reprehendo,nempè,vt eſt,Hebraicè,quicquid locutus ſum aperte refello. Quod autem dixit, Et ago pœnitentiam.] Hebraicè verbum pœnitendi נחמתי nichamthi deſignat etiam conſolatus ſum.Poteſtq́; dici, conſolatus ſum ſuper his,quæ in cinere hoc, & ſterquilinio ſedens, dolui, quòd fuerim deſpectus cunctis. Aut certè pœnitet eorum, quæ locutus ſum.Hanc pœnitentiam in cinere, & fauilla,quibus caput pœnitentis aſpergitur,ago.Vterque ſenſus ab Hebræis adhibetur.Quæ ſequuntur in capite, manifeſta ſũt. Illud quod ait.Faciem eius ſuſcipiam,vt non nobis imputetur ſtultitia.] Suſcipere faciem, notũ eſt Hebręis eſſe,honorare honore proſequi quẽpiã.Illud vero,Vt non nobis imputetur ſtultitia.]Aliquanto ſecus in fonte.Ne faciam vobiſcum נבלה nebalah ſtultitiam, non Dei,ſed illorum.Ne deuoluam ſuper caput veſtrum,ſtultitiam veſtram,qua me,meámque prouidentiam defendere profeſſi, hominem innocentem proſcidiſtis,laceraſtis. Eos ad Iob ire iuſſit,velut illis longe iuſtiorem,quippe factis, & in ipſa harena philoſophatum,illi F
tantum nugando.Meritoq́; Iob,vt iuſtior exauditus eſt,ſibi,amiciſq́; beneficiis cæleſtibus impetratis Rediitq́; priſtina felicitas,qualia multa legas videasq́; omnibus ſæculis exempla. Plurimos enim, quos fortuna, vel in tartarum præcipites egiſſet,attolere caput,longe quã antea beatiores,cernas.Quod autẽ ait,ſocios,cognatóſq́; ad eum veniſſe, conſolatoſq́; eum eſſe,iure conuerſa,diuinitus fortuna.

Tempore felici multos numerabis amicos,
Tempora ſi fuerint nubila,ſolus eris.

Attulerunt autem munera,amicitiæ , cognationiſq́; ſignum,velut apophoretum xenium. Apud Poëtas Priſcos,mores antiquos deſcribentes.

Pallam ſignis,auroque rigentem.
Et circumtexto croceum velamen acantho.
Colloque monile
Baccatum,& duplicem gemmis,auroque coronam.

Non ſecus hoc libro,dicuntur amici,attuliſſe Iob inaures.Vbi autem noſter interpres ait ouem vnam.Pro oue, Hebraicè eſt, קשיטה Keſita,id ſonat nummum, obolum , teſtibus Hebræis.Quod magis quadrat hoc loco. Hoc ait capnio. Sed ſciendum, Auen Eſra eam vocem exponit כבשה קטנה chibſa Ketana,ouem Paruam.Quare non diſſentit noſter ab Hebræis

Abræis. Quodq; ait, cum familia, filiisq; auctum, vocasseq; vnam è natis, diem. Hebraicè, est pro die, iemima. Ea vox, etsi diem denotat, relinquendum tamen nomen ipsum fuerat. Hieronymus ponit nominum etymologias, non ipsa nomina. Nam nomen secundæ casiæ. Hebraicè קציעה Keziah, id sonat casiam. Tertiam dictam cornu stibij. Stibium vocat fucum. Ea vox Hebraica est הפוך haphuch, fucus, & stibium idem sunt. Hebraicè igitur dicitur, Cornu fuci. Seruatur enim fucus quemadmodum Nicolaus ait, in cornu. Septuaginta nescio cur dixerint ἀμαλθείας κέρας. Cornu Amalthææ. Docent Græci quid sit cornu amalthææ. Vocasse Priscos Amalthææ cornu, bonorum copiam. Amalthæam nutricem Iouis fuisse, quem capræ supposuerit, eius capræ vnum cornu Iouem Amalthææ dedisse, quo cuncta bona, quæ quis optare posset, continerentur. Sed, vt dixi, cornu Amalthææ in Hebraico non est. Colligunt autem Græci, dignum memoratu, Iob in ea calamitate septem annos mãsisse, quoniam centum septuaginta annos, iuxta tralationem Septuaginta post plagam, dicitur vixisse, quorum dimidium sint octoginta quinque. Vniuersam autem vitam fuisse ducentos quinquaginta annos, è quibus septem subduxerit scriptura, vt designaret illud miserabile tempus, vitæ non debere deputari. Sed sciendum tralationem Septuaginta nõ minus hoc libro in recensendis annis, quam multis aliis diuinæ scripturæ locis, variare à fonte. Nam non sunt in Hebraico centum septuaginta anni post plagam: sed vt habet tralatio nostra, centum quadraginta. Tempus item quo Iob ante calamitatem vixit non refertur vsquam, quare vniuersæ vitæ tempus colligi non potest. Illud item sciendum apud

B Græcos ex editione Septuaginta & Theodotionis addi quædam in fine libri, quæ in editione Symmachi, & Aquilæ sequentium Hebraicũ non habeantur. Ea sunt, vt ferunt Græci ex editione Syriaca, nempè Chaldæa quadam. Sunt autem omnia, quæ vice præfationis habentur apud Latinos in principio libri, quòd habitauerit in regione Ausitide in finibus Idumeæ, & Arabiæ, quod accepta vxore Arabessa genuerit ex ea filium, cui nomen fuerit Emon. Eadem illa, quæ in præfatione leguntur. Cumq; deprehendatur ex hac historia, Iob fuisse quintum ab Abraham, prætermisso scilicet ipso Abraham, deprehenditur fuisse ferè coætaneus Mosi, qui & ipse quintus ab Abraham, si numeres primum ipsum generis caput Abraham, inde Isaach, Iacob, Leui, tum Amram patrem Mosis. Itaque quo tempore graui seruitute gementes Hebræi, breui liberandi, & in terram promissionis educendi erant, vir iustus florebat, iamq; calamitates eas egredientibus Israëlitis ex Ægypto, perpessus fuerat, cuius res gestæ toto oriente claræ, propietatis exemplo, Hebræis esse potuissent. Denique dicitur apud Græcos οὕτως ἑρμηνεύεται ἐκ τῆς συριακῆς βίβλου, ἐν μὲν γῇ κατοικῶν τῇ αὐσίτιδος ἐπὶ τῶν ὁρίων τοῦ εὐφράτου. προϋπῆρχε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰωβάβ. ἦν δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ζαρὲθ ἐξ ἀνατολῶν ἡλίου, ἰὼβ ἀπὸ πόλεως γεθέμ. Fertur item ab eisdem Græcis ex testimonio Chrysostomi, patriam Iob fuisse Vs in Arabia, vbi sepulchrum eximij viri, & sterquilinium in quo sedit monstretur: insuper honores, quos singulis annis, vt fama est, exhibeant incolæ. Hinc Auerroes Aristotelis interpres, sermone Arabs, in moralibus, Iob ad fortitudinis exemplum produxit, vocans eum beatum

C

FINIS.

תם ונשלם תהלה לבורא עולם

 D

VVLGATA EDITIO AN SIT DIVI HIERONYMI.

Etsi non videbatur poscere hic liber, vt de vulgata editione, quam esse sanctissimi doctissimique Hieronymi in annotationibus in Pentateuchum contenderam, hic dissererem: rem tamen tanti momenti, & cui multi refragantur, sæpe confirmare & perspicuam reddere, non erit forte etiam ab hoc opere, in quo eandem ipsam editionem interpretamur, alienum. Est certe magni momenti res, sicut Græci & antiqui Latini quondam de tralatione Septuaginta gloriabantur, ita quoniam antiqua illa editio est summota, persuasum esse nobis, aliquem doctissimum, sanctissimúmque fuisse virum, id est ipsum Hieronymum, quem cócorditer omnis Ecclesia receptum, & approbatum, super eius tralatione conquiesceret. Miserabilius autem esset, si Hieronymus verus ille noster fuisset interpres, aliquam in contrarium leuem suspicionem in nostris animis surrexisse, aut extitisse aliquem, qui fallacibus coniecturis suis, quales sæpe mortales ludificantur, nobis hanc veritatem extorqueret. Accidit miseranda hæc calamitas præcipue hoc tempore, vt multa quę & antiqua essent, & a sanctissimis patribus reperta, reiecta veluti noua, ab his qui eorum vetustatem, autoritatémque ignorarent, fuerint. Asserebam igitur in annotationibus vulgatam editionem esse Hieronymi, idque ea cumprimis ratione, quòd hæc editio non esset cuiusquam Græcorum, non Septuaginta, non Aquilæ, non Symmachi, non Theodotionis, non Luciani, non quinta, non sexta. Et tunc ob hanc rationem, tum quia ex Hebraico appareret tralata, tum aliis multis coniecturis, eam affirmabam esse sanctissimi doctissimique Hieronymi. Itaque vt nunc omnia melius innotescant, altius aggrediar, prolixior forte, sed vitare prolixitatem propter contentiosos, non possum. Prima vt dicebamus sacrarum scripturarum veteris testamenti ex Hebraico tralatio in Græcam dialecton, fuit sub Ptolemæo Philadelpho de qua omnes Gręci semper honorificè loquuntur. De ea scribunt Chrysostomus, & Iustinus martyr, idem & Philosophus, & Theodoritus, quorum omnium vt res sit clarior & dilucidior seorsum citabo testimonia. Chrysostomus igitur contra Iudæos, Πτολεμαῖος ὁ φιλάδελφος τὰς πανταχόθεν βίβλους συναγαγὼν, καὶ μαθὼν ὅτι καὶ παρὰ Ἰουδαίοις εἰσὶν γραφαὶ περὶ θεοῦ φιλοσοφοῦσαι, καὶ πολιτείας ἀρίστης μεταπεμψάμενος ἄνδρας ἐκ τῆς Ἰουδαίας, ἑρμήνευσεν αὐτὰς δι᾽ ἐκείνων, καὶ ἀπέθετο εἰς τὸ τοῦ Σεράπιδος ἱερὸν, καὶ γὰρ ἦν ἕλλην ἀνὴρ, καὶ μέχρι νῦν ἐκεῖ τῶν προφητῶν αἱ ἑρμηνευθεῖσαι βίβλοι μένουσι. Ptolemæus, inquit, Philadelphus, cùm omnes vndique libros congregaret, & intellexisset esse apud Iudæos libros, qui de Deo & de optimo reipublicæ statu philosopharentur, viris à Iudæa accersitis, per eos transtulit, reposuitque has scripturas in templum Serapidis, Erat enim gentilis. Et nunc vsque libri prophetarum ibi tralati habentur. Hæc vir aureus, Eadem hæc paulo vberiora narrat etiam Theodoritus, qui quoniam ea loquitur super hac re, quæ à me ipso fuissent dicenda, proferam eum pro me disserentem. Magnum, inquit, ac salutare scripturarum donum, solum erat penes Hebræos celatum & abditum. Sed omnium rerum moderator non est passus latere mysterium, gentibus, etiam voluit fieri manifestum. ἀλλ᾽ ἐξήγειρε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον Κύριος τοῦ Πτολεμαίῳ τινὶ βασιλεῖ τῶν Αἰγυπτίων τῷ καὶ φιλαδέλφῳ καλουμένῳ καὶ πᾶσαν γραφὴν ἑλληνικήν τε καὶ Ῥωμαϊκὴν, ἔτι τε καὶ Αἰγυπτίων ἐξασκήσαι παρεσκεύασεν, γνοὺς δὲ καὶ τοὺς Ἰουδαίους ὁ αὐτὸς τὴν γραφὴν ἰδίαν ἔχειν, καὶ μάλιστα αὐτὴν κατ᾽ ἐξοχὴν, τὴν τῇ προσβυτικῇ προστέχουσιν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ καταστρέφεσθαι ἔρωτι ταύτης σχεθεὶς, πρέσβεις τοῖς τὰ Ἑβραίων λαχοῦσι κατ᾽ ἐκεῖνο καιροῦ διέπειν τε καὶ διοικεῖν, ἐπιστέλλει, μὴ στερῆσαι τῆς ὠφελείας τὸν ἐπιδεόμενον,

τοιγάρτοι

Prima tralatio sacrarũ litterarum ex Hebraico in Græcum.

E

F

A τοιγάρτοι δώροις τούτους ἐκμειλιττόμενος, καὶ σκεύη χρυσᾶ τῷ τηνικαῦτα περιβοήτῳ τεμένει προσαφιερώσας, πατρῴας τε φειδοῦς ὑπομνήσας καὶ εὐεργεσίας. κάμπτει τούτους τῇ αἰτήσει, οὗ τοί γε ὡς εἰκός, οἷα τε δῆθεν ἐπὶ δεσπότου, καὶ δυναμένου βλάψαι εἰ βούλοιτο, ἐκλιπαρούμενοι, ἐκ περιχαρείας ἀμέτρου ἐσκιρτηκότες, χρυσέοις γράμμασι τὴν πᾶσαν γραφὴν ἐυσημηνάμενοι, ἔστειλαν τῇ ἰδίᾳ φωνῇ, δεξάμενος τε οὗτος ταύτην καὶ ἀναπτύξας μὴ τετυχηκέναι τῆς ἐφέσεως ἔφασεν, εἶτα αὖ πάλιν ἀντιγράφει λέξας, θησαυροῦ καὶ σοφίας, κεκρυμμένου, καὶ πηγῆς ἀφανοῦς ποία ὄνησις. βουλὴν τ' αὖ παραχρῆμα οὗτοί γε τὴν καλλίστην τε καὶ θείαν βουλευσάμενοι ἐκ πάσης φυλῆς τοῦ ὅλου ἔθνους, οἷα τινὰς καρποὺς ἡδίστους περιανθέντας τήν τ' ἔξω, καὶ τῇ ἰδίᾳ γραφῇ ἐρανισάμενοι ἑβδομήκοντα, τὸν ἀριθμὸν ἄνδρας κατὰ τὸν τύπον, ὃν πάλαι Μωυσῇ Κύριος προστέταχεν, ἐπί τε καὶ πνεύματος θείου ἐνδιαιτήματα πεφηνότας, προσαναπέμπουσι αὐτῷ, ὅπως, καθὼς βούληται τὴν ἔκδοσιν τῆς γραφῆς ποιήσοιντο. καὶ τούτους ἀποδεξάμενος, διαιρέσει οἰκίσκοις ἐμβαλὼν πρὸς τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καλουμένῳ φάρῳ, ὅπως μὴ κατὰ τὸ αὐτὸ γενόμενοι συμφωνήσαντες παραλείψωσι τὴν ἀλήθειαν. καὶ δὴ τοῦτο ποιήσας, συνήθροισεν ἄρδην τὰ ἐκδοθέντα, καὶ τοσοῦτον εὗρεν αὐτοὺς συμφωνήσαντας, ὡς μήδε ἐν λέξει παρηλλαχότας, μήτι γε μὴν ἐν νοήμασι. δεξάμενος τοίνυν τὴν ἔκδοσιν, καὶ μειζόνως ἀπευχαριστήσας τοῖς ἠγωνισμένοις περὶ τοῦτο, πλείστοις τε ὡς εἰκὸς φιλοτιμησάμενος δώροις, καὶ τὸ ἔθνος εὐφημίᾳ μεγαλύνας, ἐξαπέστειλεν. πρώτη δὲ αὕτη ἡ ἔκδοσις ἐγένετο πρὸ τριακοστοῦ πρώτου ἔτους τῆς μετὰ σαρκὸς, πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας τοῦ θεοῦ λόγου καὶ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Quæ sunt: Excitauitque spiritum sanctum dominus Ptolemæo regi Ægyptiorum, qui & Philadelphus vocatus est, vt omnes & Græcas & Romanas insuper & Ægyptiacas litteras excoleret. Intelligénsque idem etiam Hebræos, habere proprios libros, cum primis antiquitate & veritate omnes alias scriptiones superantes, amore harum incensus, misit his qui B eo tempore res Hebræorũ moderarentur, ne eum indigentem hac vtilitate priuarẽt. Quibus etiam muneribus placatis, & missis ad celeberrimum tunc temporis, templum vasis aureis, item paterna erga eos indulgentia, beneficiisque cõmemoratis, flectit precibus. Illi qui ab eo obsecrarentur, qui si vellet, nõ mediocriter posset offendere, ingenti gaudio elati, aureis litteris omnem scripturã exaratam propria lingua miserũt. Rursúmq; rex rescripsit in hunc modum. Thesauri & sapientiæ abditæ, & fontis ignoti quæ vtilitas? Ergo pulcherrimo rursum & diuino cõsilio excogitato, ex omni tribu totius populi, proprio & externo suffragio cõprobatos, Septuaginta viros quasi suauissimos in maturitate flores iuxta formam, quam Deus tradiderat Mosi, quique spiritus sancti sedes esse viderentur, miserũt ei, vt transferrent vti ipsi placuisset. Quos acceptos ille diuisit ab inuicem in priuatis cellulis, in loco iuxta Alexandriam qui dicitur Pharos. Ne si essent eodem in loco cõcordes, veritatem non exprimerent. Quo facto, omnium editiones cõgregauit. Adeóque eos reperit inter se consentientes, vt ne indictione quidem vna, nedum in sententiis discreparent. Accepta itaque editione, multóque maioribus gratiis ob tantos exantlatos labores, habitis, & maximis, vt par erat, eos muneribus affectos laudibúsque ea gente cumulata remisit. Hæc prima editio fuit ante trecentesimum primum annum quàm seruator noster Iesus Christus homo veniret in mundum. Hæc Theodoritus, apud quem habes ferè quicquid item scribit Aristeas super hac re, sed ne sim in citandis autoribus super re clara, prolixior, Aristeam & alios prætèribo, Est Iustinus martyr, qui in Apologetico, quẽ fecit Latinũ doctis- C simus princeps Mirandulanus Ioannes Franciscus, vidíq; ipse etiam Græcum, & bibliothecæ Alexãdrinę illius meminit, omnib⁹ libris refertissimæ, & vt Ptolemęus audito esse apud Hebræos propriis eorum characteribus descriptos libros, incensus eorum videndorum cupiditate, accersierit, interpretes, eósq; non in vrbe, sed in Pharo procul Alexandria septem stadiis, in cellulis deputatis transferre iusserit. Et vt astantibus ministris omnẽ quidem habere curam interpretũ iusserit, sed prohibuerit ne se inuicem adirent, vt interpretatio exactior, & consonantia deprehenderetur. Agnoscens autem eos non solum in sententiis, sed ne in verbis quidem vsquam dissensisse, vti diuinos interpretes multis muneribus donatos dimiserit. Hásque non fictas fabulas dicit esse, sed auditu incolarum Phari sibi relata: tum in Alexandria vestigia cellularũ asserit à se visa: citátq; idem tralationis huius testes Philonem & Iosephũ. Quod nos & apud Philonem & Iosephũ vidimus. Prima igitur editio multo ante Christi tempora, fuit ipsorum Septuag. quæ propter relatas causas, maximæ venerationi à Græcis & Latinis habebatur, adorabatur, suspiciebatur. Ex ea citarũt Apostoli testimonia, eam interpretati sunt omnes qui apud Græcos, diuinas litteras sunt cõmentati. Lege Origenem, Basiliũ, Chrysostomũ, Gregorium vtrunq;, alió sq; sanctissimos ac doctissimos. Ex superiore autem Chrysostomi testimonio, cùm dixit vsq; ad sua tempora haberi libros prophetarum repositos in fano Serapidis, refellitur quod suspicatus est Iosephus asserens, Septuag. Pentateuchum tantum transtulisse, vt testatur etiam diuus Hierony. Quæ sit

Septuaginta interpretes.

Septuaginta pẽtateuchum tantum transtulisse.

autem tralatio Septuag. apud Græcos notiſſimum eſt,ea videlicet,quę apud eos eſt vulgatiſſima, quæ vt dixi à ſanctis doctoribus vbique citatur & exponitur: hócq; dico quatenus licuit Græcorum libros euoluere. Nam neque Luciani editionem,neque alterius cuiuſquã vidi vnquam niſi in declarationem editionis Sept. citatam & enarratam. Ac licet Hieronymus quadam ſuo tempore teſtetur fuiſſe diſſenſionem,vt alij Septua.interpretationem, alij Lucianum, alij Theodotionem vel hexapla Origenis legerent, apud ſcriptores tamen vnica eſt interpretatio Septuag. Poſt Septuaginta iam Euangelio coruſcãte, id eſt à prima illa editione circiter quingentis annis,emerſerunt noui tralatores. Quorum tempora & genus, & profeſſionem,moreſque & cauſas interpretandi deſcribit idem Theodoritus,quem pro me loquentem, háncque rem clare diſſerentem propono: δευτέρα δὲ ἔκδοσις γέγονεν οὕτω, ἀκύλας τις ἀπὸ σινώπης τῆς πόντου ὑπάρχων ἕλλην ὢν ἐβαπτίσθη ἐν ἱεροσολύμοις, καὶ τοῖς ἑλληνικοῖς πάλιν ἀναστρεφόμενος ἤθεσιν, ἐπετιμήθη παρὰ τῶν κηρύκων τῆς χάριτος καὶ λυπηθεὶς, ὥσπερ κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον ἀνέστρεψεν, καὶ ἀναθεματίσας τὸν χριστιανισμὸν τοῖς Ἰουδαίοις προσδραμὼν, ἡρμήνευσε καὶ αὐτὸς τὴν θείαν γραφὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ βασιλέως τοῦ λεπρωθέντος μετὰ τετρακόσια τριάκοντα ἔτη τῆς τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνείας καμπύλῳ καὶ διεστραμμένῳ λογισμῷ. Quæ ſunt: Secunda editio in hunc modum fuit. Aquila quidam Sinopeus è Ponto,cum eſſet prophanus,baptizatus eſt in Hieroſolymis: Cúmque in prophanorũ gentiliúmque moribus iterũ volutaretur,obiurgatus eſt à præconibus gratiæ. Et dolore affectus tãquam canis ad proprium vomitum eſt reuerſus,execratuſq; Chriſtianiſmũ,& ad Hebręos ſe recipiens,interpretatus eſt & ipſe diuinas ſcripturas ſub Adriano imperatore leproſo,poſt editionem Septuag.anno quadringenteſimo trigeſimo,doloſo & peruerſo animo. Sic ille. Aquilas igitur ſecũdus interpres, cùm verborum proprietati maxime inſtitiſſet, nõ quidem vnquam eſt publice receptus, ſed legebatur ad declarationem tralationis prioris. Sic Euſebius,Origenes,Theodoritus,cæteriq; vt vbiq; in noſtris apparet,apparebitq; annotationibus,eius ſunt vſi tralatione, raro videlicet, & nõnullis tantũ in locis. Cui fidẽ derogabant tum reditus ad gentes,tum ad Iudæos acceſſus, deinde quòd ſentiebant paſſim obliqua & peruerſa mente eum tranſtuliſſe. Cõtemptus etiam eſt,vt ait diuus Hieronymus,vti ſcrupuloſior,& qui quędam verborum portenta videretur excogitaſſe,qualia multi nunc inuexerunt,vt herbificare,motabilitare,& id genus, quæ cũ à Hieronymo de optimo genere interpretandi irrideantur, cõſtat alienum à mente eius eſſe, vt iſto modo apud Latinos loquamur,cùm ne Græci quidẽ ferre potuerint. Secuta eſt tertia editio Symmachi quę ſimiliter à Theodorito deſcribitur, ἡ γοῦν τοῦ Συμμάχου ἔκδοσις τρίτη ὑπάρχει, οὗτος τοίνυν Σαμμαρείτης ὢν, φίλαρχος ὑπάρχων, καὶ ὑπεροψίαν νοσῶν, μὴ τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἔθνους, τοῖς Ἰουδαίοις προσφεύγει, καὶ ἐκδευτέρου περιτέμνεται, καὶ πρὸς διαστροφὴν τῶν Σαμμαρειτῶν ἑρμηνεύει καὶ αὐτὸς τὴν θείαν γραφὴν ἐπὶ Σεβήρου. Ergo tertia, inquit, fuit editio Symmachi, Is cùm eſſet Sammarites, magiſtratuum,honorúmq; cupidus, plenúſq; faſtu nec à propria gente ad honores aſcitus, refugit ad Iudæos,iteratóq; circũciditur. Et ad euerſionem Sammaritarũ,ſcripturas & ipſe eſt interpretatus ſub Seuero. Hucuſq; Theodoritus. Ecce igitur & Symmachus bis circũciſus,nunquam Chriſtianus,ad euerſionem ſuę gentis,id eſt Sammaritarum denuo edidit. Diſcrepabant enim libri Sammaritarũ à libris Iudæorum,multáq; erant adiecta,multa detracta,vt interdum oſtendit eximius Hierony. vt illud, Dixitq; Kain ad Abel, Egrediamur foras,nõ eſt apud Hebræos,ſed erat in libris Sammaritanorum. Vt enim eorum ſcripturas, quos oderat, oſtenderet mendaces trãſtulit ad Græcos oſtendens quantũ errarent in ſcripturis Sammaritæ. Hac editione ſimiliter atque Aquilæ vſi ſunt Græci. Nunquã eſt publice recepta,nonnullis in locis inducta ad declarationem prioris,&vbique receptiſſimæ tralationis. Semper enim inuenies apud Euſebium,cæteróſq; Græcos λευκότερον, σαφέστερον, id eſt clarius,apertius vel Symmachus vel Aquila tranſtulit, nunquam dicentes verius oſtendentes editionem Sept. potius obſcuram eſſe,quàm non veridicã. Secutus eſt Theodotio quartus poſt Septuaginta interpres, de quo etiam Theodoritus, τετάρτη ἡ τοῦ Θεοδοτίωνος πέλει ἔκδοσις, οὗτος τοίνυν τῆς αἱρέσεως Μαρκιανοῦ τοῦ Ποντικοῦ ὢν, ἐξέδωκε καὶ αὐτὸς τὴν ἑρμηνείαν ἐπὶ κομμόδου τοῦ βασιλέως ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις, πρὸς διαστροφὴν τῆς αὐτοῦ αἱρέσεως. Hoc eſt: Quarta fuit editio Theodotionis. Is erat ex hæreſi Marciani Põtici, & in euerſionem ſuæ ſectæ edidit ſcripturam ſub Cõmodo imperatore. Sic ille. Etiã igitur Theodotio,quia hæreticus eſſet, nũquam eſt receptus,nunquam præpoſitus antiquis interpretibus, quos afflatu ſpiritus ſancti tranſtuliſſe tota Græcia aſſentiebatur,eos adorabant,venerabantur,ſolétque interdũ apud eos Theodotio citari, ſicut Aquila & Symmachus, publice lectus & receptus nunquam. Scripturas autem Marcioniſtarum deprauatas & falſatas fuiſſe, ſicut Sammaritanorum, & in eo-

Aquila interpres, apoſtata.

Symmachus interpres Sammarites.

Theodotion interpres, hæreticus.

D

E

F

mmm

A rum euersionem hæreticum Theodotionem verisimile est transtulisse, post quem secutæ sunt aliæ editiones, quæ tum à Græcis, tum ad imitationem Græcorum sæpenumero citantur à diuo Hieronymo. Erant autem editiones, quarum ignorabantur autores, appellatæ à prima quæ fuit Septuaginta. Quinta, Sexta, Septima, de quibus idem Theodoritus, ἡ πέμπτη δὲ ἔκδοσις ἐν πίθοις εὑρέθη ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ βασιλέως, ἐν Ἱεριχῷ, καὶ ἡ ἕκτη δὲ ὁμοίως ἐν πίθοις εὑρέθη κεκρυμμένη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαμμαίας παιδὸς, ἐν Νικοπόλει τῇ πρὸς ἀκτίοις. Quinta, inquit, editio in dolus est reperta sub Caracalla imperatore in Hierico. Similiter & Sexta in dolus est reperta, abscondita, sub Alexandro Mammeæ imperatore in Nicopoli aquilonari. Hæc Theodoritus. Post has editiones Septima fuit sancti Luciani inducta ob varias superiores editiones, quæ circunferebantur, de quo non est opus me multa dicere cùm Suidas plurima scribat, & idem Theodoritus hoc loco. ἑβδόμη τε ἔκδοσις ἐστὶν ἡ τοῦ ἁγίου Λουκιανοῦ τοῦ μεγάλου ἀσκητοῦ καὶ μάρτυρος, ὅστις ταῖς προγεγραμμέναις ἐκδόσεσιν ἐντυχὼν, ἐγκύψας δὲ καὶ τοῖς Ἑβραϊκοῖς, μετ' ἀκριβείας τὰ λείποντα ἢ τὰ περιττεύοντα, καὶ τοῦ καταλόγου τῆς ἀληθείας πόῤῥω τυγχάνοντα διορθωσάμενος ἐν τοῖς οἰκείοις τῆς γραφῆς χωρίοις ἐξέδοτο τοῖς Χριστιανοῖς ἀδελφοῖς. ἥτις ἔκδοσις μετὰ τὴν ἄθλησιν καὶ μαρτύριον τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Λουκιανοῦ, τῆς τοῦ Διοκλετιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ καταλήξασης μανίας εὕρηται ἐξ ἰδιοχείρου γεγραμμένη, ἐν Νικομηδείᾳ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως παρὰ Ἰουδαίοις ἐν πυργίσκῳ μαρμαρίνῳ καὶ κεκονιαμένῳ. Septima, inquit, editio est sancti Luciani, magni illius militis & martyris, qui superioribus editionibus insistens, tum & Hebraicis se tradens, diligenter quæ deessent, quæque redundarent, & quæ à Catalogo veritatis procul essent

Editiones Quinta & Sexta.

Editio Septima, sancti Luciani.

B correxit, in propriis scripturæ locis, ediditque Christianis fratribus, quæ editio post eius certamen & martyrium, deferbente Diocletiani & Maximiani insania, reperta est propria manu scripta in Nicomedia sub Constantino imperatore apud Iudæos, in turri parua marmorea calce illita. Hæc Theodoritus, Cum quo similiter Suidas scribit, Lucianum transtulisse obuiámque ire voluisse corruptioni, à temporibus, & crebris transcriptionibus, tum malis hominibus, in exemplaria illatæ. Eumque fuisse Syrum ex Samosatis. Eóque facilius nouit Hebraice propter vtriusque linguæ affinitatem. Hanc editionem nunquam ferè vidi citari & commemorari à Græcis, diuóque Hieronymo: non quod vt reor non haberent fidem, sed quòd adessent superiores editiones. Nunquam autem summota fuit antiqua editio Septuaginta quòd ea & apostoli vsi essent, & quòd longe esset antiquior & augustior cæteris omnibus. Hanc interpretantur, vt dixi, Græci Theologi, ex ea citant testimonia. Psalterium quoque quod canitur in Ecclesia & Septuaginta non Luciani, Nam hoc interpretantur ipsi iidem Theologi Theodorus, Theodoritus, Basilius, Chrysostomus, Gregorius, Origenes. Idem etiam habetur apud Latinos è Græco tralatum. Estq; ad alia innumera, vel illud testimonium, quod istud enarrat Hierony. citans ipsum sub nomine Septuaginta, sic superiores Græciæ theologi, vt ibidem expresse cernitur. Græcę igitur editiones in hunc habuere modū. Nam de Hesychio nihil reperi. Fuit etiam Hexaplos Origenis, in quo opere conferebantur è regione sex editiones, videlicet ipsi Septuaginta Aquila, Symmachus, Theodotio, tum Quinta & Sexta editio: idcirco inscriptū

Hexaplos Origenis.

C opus Hexaplos, quasi sextuplex. Citatur interdum à theologis. Hoc igitur est, quod hucusque narrauimus, quicquid apud Græcos de varietate tralationum, refertur. Quibus cognitis venio ad Latinos, ad quod peruenit sanctorum theologorum tempora, prior illa, adorata, & culta semper apud omnes editio Septuaginta dico ante sanctissimum eloquentissimúmque Cyprianum, ante Lactātium, ante Hieronymum, Augustinum, Ambrosium. Eáque eodem in honore fuit, similitérque in Ecclesiis legebatur Latinorum Latinè, atque Gręcorum Græcè. Tanta fuit autem veneratio quam erga hanc editionem veluti diuinam veluti à spiritu sancto inspiratam, Latini habuere, vt diuus Hieronymus, qui primus apud Latinos, & varietatem illam editionum apud Græcos cognouit, & Septuaginta à fontibus Hebræorum plurimū recessisse perspexit, eóque primus eam vel emendare, vel illustrare conatus est, non modo non fuerit eo primo tempore receptus, sed multos etiam hostes ob hanc causam sibi conflauerit. Quorum est locupletissimus testis diuus ipse Augustinus, quem necesse est audire hoc loco. Decimooctauo de ciuitate libro scribens primum narrat vt à Ptolemæo Philadelpho remissi fuerant Iudæi quos pater eius Ptolemęus Lagi egerat captiuos: Vt dona ad templū miserit, postularitque ab Eleazaro scripturas & interpretes: Vt stupendo miróq; cōsensu separati, quia spiritus vnus in eis esset, inter se concordes fuerint. Tum addit: Nam cùm fuerint & alij interpretes, qui ex Hebręa in Græcam linguā sacra illa eloquia transtulerint, sicut Aquila, Symmachus, Theodotio, sicut etiam est

illa interpretatio cuius autor nõ apparet,&ob hoc,sine nomine interpretis Quinta editio D nuncupatur:hanc tamen quæ Sept.est,tanquàm sola esset,sic recepit Ecclesia, eaq; vtũtur Græci populi Christiani,quorum pleriq; vtrum alia sit,ignorant. Ex hac Septuaginta interpretatione,etiam in linguam Latinam interpretatum est, quod Ecclesiæ Latinæ tenent. Quamuis non defuerit presbyter Hieronymus homo doctissimus, & omnium linguarum trium peritus qui non ex Græco,sed ex Hebræo in Latinum eloquium easdem conuertit scripturas. Sed eius tamen litterarum laborem, quamuis Iudæi fateantur esse veracem, Septuaginta vero interpretes in multis errasse,contẽdãt,tamẽ Ecclesiæ CHRISTI tot hominum autoritati ab Eleazaro tunc pontifice,ad hoc tantum opus electorum neminem iudicant præferendum. Quia etsi non in eis vnus spiritus apparuisset, sine dubitatione diuinus,sed inter se verba interpretationis suæ Septuaginta docti,more hominum cõtulissent, vt quod placuisset omnibus,hoc maneret,nullus eis vnus interpres debeat anteponi. Cùm verò tantum in eis signum diuinitatis apparuit, profecto quisquis alius, illarũ scripturarũ ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres est verax,aut congruit illis Septuaginta interpretibus,aut si non congruere videtur,altitudo ibi prophetica esse credenda est. Hæc & multa alia diuus Augustinus, cuius testimonium eo vel maxime citaui, vt plura super hac re fierent his qui ea nesciunt,manifesta. Primumq; tãtus honos habitus sit Septuaginta vt tota Græcia censuerit neminem eis esse præferendum. Deinde hãc Septuaginta tralationẽ peruenisse ad Latinos,&in Ecclesia quicquid diuinarũ scripturarũ legeretur,& haberetur esse ex hac tralatione. Testatur etiam diuus Augustinus doctissimũ Hieronymũ ex E Hebræo transtulisse sed propter reuerentiam Septuaginta non fuisse receptum. Hoc igitur erit primum & prudentissimum quenque mouens quàm maxime argumentum, & in considerationem excitans, cùm autoritas illorum Septuaginta esset in Ecclesia roborata, stabilita,vt tanquam cælites & oracula cælestia adorarentur, quem Ecclesia tam magnis viris postea prætulerit,cum necessario aliquem maximum fuisse virum,fuisse doctrinæ tãtæ & authoritatis, vt eum Ecclesia,prius etiam Augustino, multisq; dissentientibus, tot tamq; celebribus viris anteponere non dubitarit. Summota est autem editio Septuaginta nunc apud Latinos. Illa inquam editio,quæ tempore Hieronymi,Augustini,Ambrosij,omnibus in templis legeretur,omnium manu tereretur,quam Augustinus item affirmat Ecclesias relinquere noluisse, etiamsi & errasse Septuaginta & Hieronymum bene vertisse, ab Hebræis audirent,tanta inquam tamq; venerabilis tralatio,in tanta nominis celebritate hoc tempore apud Latinos nusquam est. Græci retinuerunt, Latini non retinuerunt. Hinc apud diuum Gregorium pontificem maximum, apud Strabum, Bedam, multosq; alios inuenies interdum citari antiquam tralationem,ipsorum videlicet Septuaginta,vt in toto opere videbimus. Quid igitur fuit in causa,quæ tãta temporũ,sententiarũq; mutatio, vt quam antea summa veneratione colerent,quam sanctorum,doctissimorumq; episcoporum,firmaret,stabiliretq; autoritas,cui nullam aliam ad ea tempora prætulissent,præferẽdamq; cum Græcis censuissent,mutarint postea sententiam,eam reiecerint,alteram loco eius habuerint. Qui fuit tantus ille vir,tam celebris,tantæ doctrinæ & sanctitatis,qui fecerit hanc mutationem? Qui roboratam in ecclesia,id est,in omnium Christianorum pectore opinionẽ firmatam LXX. interpretum,sua magnitudine commutarit, propeq; euerterit? An Aquilas,Symmachus,Theodotio,qui omnes hæretici,aut semichristiani,aut bis Iudæi fuerunt. Qui ne apud Græcos quidem obtinuerunt vnquam,vt reciperentur? Quosq; ducentis annis ante nunquam recepissent? An Lucianus, cuius editio vix Græcis ipsis est nota,nedum Latinis? Quem nunquam apud vllos Latinorum inuenies,præter vnum, idq; raro,Hieronymum,nominari. De quo & Hesychio altero translatore Hieronymus ipse in præfatione Euangeliorum, Prætermitto,ait,eos codices,quos à Luciano & Hesychio nũcupatos, paucorũ hominum asserit peruersa contentio,quibus vtiq; nec in toto veteri instrumento post Sept. interpretes emẽdare quid licuit,nec in nouo profuit emendasse. Sic Hier. negat Lucianum quicquam emendare potuisse,quia recepti essent iam longo tẽpore Septuaginta. Deinde si non est ab ecclesijs Græcorum receptus,dico quoad licet & scripturas Græcorum,& ecclesiastica officia nunc videre,nõ fuisset etiam ab ecclesiis Latinorum. Tum quis sibi persuadeat pluris ecclesias fecisse Lucianum, quàm LXX. quos instinctu spiritus sancti asserebant trãstulisse? Deinde credendũ est Lucianum in transferendo. Hebraismum maxime fuisse secutum,qui nusquam apparet in vulgata editione. Iã si litteris mandatũ est apud Græcos de interpretibus,de tẽpore,de causa tralationũ, siluissent ne F

A Latini, super interprete isto suo quẽ Sept. tantis, tã claris viris prætulissent? Cùm ergo fama sanctitatis ac doctrinę Hier. fuerit maxima, vt totũ orbem Christianum circũsonaret, hũc certe hunc, non aliũ credendũ est ecclesias Sept. nominatissimis illis viris postea anteposuisse, & id maxime credendũ est factum fuisse, quando deificatus est Hier. quãdo ecclesia cum numero diuorum adscripsit. Tũc credendum est, tanti viri sanctitatem ac doctrinam eodem ecclesiæ suffragio fuisse consecratã. Nõdũ enim tempore Augustini erat consecratus, eóq; Augustinus doctissimũ eũ appellauit, nihil de sãctitate locutus. Apud iuniores autem, id est, eos qui post Augustinũ floruerunt, sanctus & ecclesię doctor dicitur. Neq; verisimile est ecclesiam summa custodia retinentem & conseruantem opera Hier. editionem sacrarum scripturarum, quæ maximi ponderis esset, cęterisq; omnibus præstaret, aut in curia amisisse, aut vllo modo deprauari permisisse. Nec potuit eodem tempore apud omnes ecclesias editio eius extingui & aboleri. Primũ igitur argumentũ vulgatam nostram tralationem, non esse cuiusquam alterius, nisi Hieronymi, quia non est antiquorum interpretum, non est vllius eorum, qui post LXX. interpretes transtulerunt, non Aquilæ, non Symmachi, non Theodotionis, non Quinta, non Sexta, nõ Septima. Ostende tu non vanas mihi proferens coniecturas, sed vera testimonia producens, quomodo aliqua istarum editionum sit nostra vulgata editio, ego veris testimoniis & rationibus cõuincam non esse. Cùm igitur à Græco nostra tralatio non fluat, eam ab Hebraico venire necesse est, & propter superiores rationes, quia videlicet ante lata est editioni vetustissimæ & venerabilissimæ, B necesse est esse maximi Hieronymi. Illud quod quis suspicari posset, aut ab alio suspectum audiret, mistionem quandam factam Græcarum illarum editionum, & hanc esse nostram sciat id partim hebetissimæ mentis esse iudicium, partim hoc ipso Hieronymi editionem esse hanc nostram demonstrari, quo Hieronymi non esse illi probare niterentur. Primum necesse fuit eum qui mistionem hanc faceret, vt facta reciperetur, fuisse tum maximæ doctrinæ & famæ, famæ inquam tantæ, vt extingueret veterum tralatorum nomen. Deinde eruditionis & iudicij tanti, vt sciret & diiudicare posset vbi melius Aquila, melius Symmachus, melius Theodotio transtulisset. Quod est maximi iudicij. De qua re Hieronymus ipse in præfatione Euangeliorum, Primum, inquit, difficile est omnes legere qui in Euangelia scripserint. Deinde multo difficilius adhibito iudicio, quæ optima sunt excerpere. Tum istud examen sine cognitione fontis, fieri non potuisset. Ad quem enim scopum respicias, vt scias melius Aquilam, interdum melius Symmachum transtulisse. Ad quam veritatem oculos intendat, cùm in isto delectu verfaris, nisi videlicet Hebraicam? cùm igitur istud examen editionum, in vnum corpus conflatarum, sine fontis cognitione fieri nequiret, sine maxima litterarum Græcarum peritia, proferre non poteris aliquem è Latinis, nisi Hieronymum, qui esset ad id idoneus. An Ruffinum dices, virum ignobilem, & quem non solum scripta eius testantur nec Græce nec Latine admodum fuisse peritum, sed id ei præcipue obiicit Hieronymus. An istum, inquam, potius recepisset ecclesia, quàm Hieronymum, cùm etiam voluerit, vbi fuisset taxatus ab Hieronymo, merito fuisse taxatum? Sic enim legimus in decretis Põtificum C distinctione quinta decima. Item Ruffinus vir religiosus plurimos Ecclesiastici operis edidit libros, nonnullas autem scripturas interpretatus est. Sed quoniam beatus Hieronymus, in aliquibus eum de arbitrij libertate notauit. Illa sentimus, quæ beatum Hieronymum prędictum sentire cognoscimus. Et non solum de Ruffino, sed etiam de vniuersis, quos vir sępius memoratus, zelo Dei & fidei religione reprehendit. Hucusque decretũ. Vides hic maximam Hierony. autoritatem, vides quo loco scripta eius haberi velint. Cùm nonnullas scripturas dicit Ruffinum interpretatum, sentit vt Clementem, vt Iosephum, quos vertit è Græco, sed mendose admodum. Quis igitur sibi persuadeat, vt interpretante clarissimo Hieronymo scripturas, alius se ingerere auderet, aut ausum potius eum quàm Hieronymũ ecclesiam recepisse? Mixtam ignobilis viri tralationem, aut celeberrimæ tralationi veterum interpretum, aut eminentissimo Hieronymo prætulissent? Deinde profero tibi, si vis nostram hanc tralationem, esse mixtam ex illis Græcorum editionibus, Hieronymum ipsum id fecisse, qui solus facere ex omnibus Latinis & Græcis poterat. Nam nemo apud Græcos & Latinos vel nouit Hebraice nisi vnus Hieronymus, vel nouit tantum, quantum ipse. Dico Origenem, Eusebium, aliósque Græciæ doctores. Hieronymus ergo in transferendo nunc Aquilam, nũc Symmachum est secutus, nunc Theodotionem, nunc Quintam, nunc Sextam editionem, nunc secũdam editionem Aquilę. Lege illius vel in prophetas, vel in Ecclesiastẽ commentarios, vel librum quæstionum He-

braicarum,vel alia ſcripta eius.Sequebatur autem nunc iſtum,nunc illum,referens ad fon- D
tes Hebraicos,totam iſtam veritatẽ.Sine cognitione veritatis Hebraicæ nec ipſe,nec alius
quiſquã ſe expedire in tãta editionum varietate nec extricare potuiſſet. Quod ipſe Hier.
euidentiſſime eſt confeſſus,in prefatione ſuper Eſra.Deinde,inquit,etiam qui exemplaria
aliorum interpretũ habuerint,& Hebræi ſermonis ignari ſunt magis errabunt, ignorãtes
quis è multis verius dixerit. Quod etiã ſapientiſſimo cuidã nuper apud Græcos accidit, vt
interdum ſcripturæ ſenſum relinquens,vniuſcuiuſque interpretis ſequeretur errorẽ. Nos
autem qui Hebrææ linguæ ſaltem paruam habemus ſcientiam,& Latinus ſermo nobis vt-
cunq; non deeſt,de aliis magis poſſumus iudicare,& ea quæ ipſi intelligimus in noſtra lin-
gua promere.Hæc loquitur vir doctiſſimus:cuius teſtimoniũ ſi vel legiſſent, vel diiudicare
potuiſſent,qui factitios interpretes ſomniarunt,non erubeſcentes tam falſa ſuorũ animo-
rũ iudicia proferre,nũquam id fortaſſe feciſſet.Vides Hier.expreſſe cõfitentem,neminem
Hebraici ſermonis ignarum poſſe de interpretationum varietate iudicare.Cum igitur no-
ſtra editio paucis exceptis,quę vel temporũ longinquitas,vel aſſidua tranſcriptio,aut alius
quis caſus demutauit,reſpondeat ad Hebraicum,cum ſit aperta, clara,cùm ab homine ſit
cõflata,quem neceſſe eſſet ſermonis Hebraici eſſe peritum,nõ minus item Græci & Lati-
ni, cum ſit confecta tũ ad fontem Hebraicũ, tum ad collationem & imitationem aliorum
Grǽcię interpretũ,cùm arguat tralatorem & autorẽ ſuum,linguã Latinã,orationis perſpi-
cuitatem,apprime calluiſſe,& in transferendo prudentiã illi & iudiciũ non defuiſſe,certe
nõ poteſt eſſe niſi doctiſſimi Hier.qui cõfitetur hæc omnia & neceſſaria ſacrarum littera- E
rum eſſe interpreti, & ſibi modeſte fatetur ſuppetiſſe.Quæ res maioribus etiã & validiori-
bus argumentis demonſtratur,argumentis inquã tã claris & certis,vt mirer,vnde in cõtra-
rium ſuſpicio dimanauerit. Niſi forte ex his quæ ſæpe ſolent in iudicãdo contingere,cùm
ad primas quáſq; rationes,quæ ſeſe offerunt,commouemur,vlterius penetrare nõ laborã-
tes.Sed antequam ad hæc clara argumẽta veniamus,colligamus quæ ſunt ſuperius exami-
nata.Primũ,veterem LXX.editionem celebrem,famigeratã,poſt tempora Hier.fuiſſe reli-
ctam,& amotam ex Eccleſia.Deinde editionem quę ei ſucceſſit,non eſſe vllius eorum qui
poſt Sept.in Græcam linguam tranſtulerunt,quod vbiq; in tota editione cognoſcitur,col-
latis his quæ ex tralatione Aquilæ,Symmachi,Theodotionis reperiũtur apud Gręcos.Ter
tium eſt,vulgatam noſtram editionem ex Hebraico fluere,tum ſequi eã cæteros interpre-
tes,nunc vnum,nunc alterum,reſonantem, ſed magna cum prudentia & iudicio eius qui
hoc faciebat,Hebraicum cum primis reſpicientis,& verba interpretum nonnunquam im-
mutantis,ſenſibus integris.Demum conſtat teſtimonio ipſius Hieronymi,neminem poſ-
ſe miſtam hanc interpretationem facere , niſi & Hebraicè bene & optime Græce peri-
tum.Tum ſermonis ſui,in quem transfert apprime gnarum. Clariora autem & irrefraga-
bilia argumenta,quæ ſi primum fuiſſent prolata,tanta diſputatione non fuiſſet opus , hæc
ſunt.Nemo poteſt negare libros prophetarum,qui ſunt in vulgata editione,quóſque quo-
tidie in publicum legit Eccleſia,eſſe Hierony. Videbis enim hos eoſdem in operibus diui
Hierony.ab eo interpretatos & enarratos,omnibus reſpõdẽtibus.E regione eſt editio LXX F
ex altera parte editio ipſius Hierony.in commentariis Hierony.ipſe ſemper dicit. Nos ita
vertimus,ita trãſtulimus,ſic vertit Aquila,ſic Symmachus,quem nos ſecuti ſumus. Hæc &
id genus ſępiſſime ille loquitur in commentariis,& hoc quod vt ſuum adducit,eſt in vulga-
ta editione.Nam vt alia innumerabilia in re tam clara omittam,in hac vulgata editione in-
uenies illa quæ multis in locis queritur Hierony. in codicibus olim LXX. interpretum de-
fuiſſe,& in codicibus haberi quos nuper ex Hebraico ipſe tranſtulerit:Videlicet,Ex Aegy-
pto vocaui filium meum.Et,Quia Nazareus vocabitur. Et, Flumina de ventre eius fluent
aquæ viuæ.Et,Videbunt in quem compunxerunt.Et id genus alia de quibus fuse loquitur
in libro de optimo genere interpretandi. Deinde in libro Danielis capite XI.hæc ſcribit:
Hucuſque Danielem in Hebraico volumine legimus,cæterà quæ ſequuntur vſq; in finem
libri de Theodotionis editione tralata ſunt.Ionas item propheta arguit Hier.tranſtuliſſe.
Nam ad alia,cucurbita illa quæ tantos tumultus excitauit,facile teſtatur.Erat enim in an-
tiqua editione LXX. cucurbia, pro cucurbita Hieronymus teſtatur in epiſtola ad Augu-
ſtinum , & in commentariis ſe Aquilam cum cæteris ſecutum, poſuiſſe hederam. Hoc er-
go videbis in editionevulgata. Ex quibus fit clarum & perſpicuum libros prophetarum
eſſe Hieronymi,nec quẽquam arbitror fore tã inepte proteruientem,qui id neget. Agno-
ſcet enim omnia ſi libros & commentarios adierit.Sunt autem prophetæ maiores & mi-
nores

Anores,quorum numerus efficit maiorem partem Bibliorum.Habito igitur pro claro & cõperto dimidiú ſcripturarum & libros difficiliores eſſe Hier.quod ipſo ſole eſt clarius, quid ſupereſt niſi vt intelligas reliquam partem eſſe eiuſdem autoris? Nam qui prophetas receperunt, etiá cætera eiuſdem autoris par eſt eos recepiſſe.Nec eſt veriſimile factum corpus totius veteris teſtamenti dimidiú ex Hier.dimidiú ex alio quopiam autore. Ex hac editione prophetarú,id eſt ex ſtilo quem in vertendis prophetis eſt Hieron. ſecutus,& ex documentis quę tradidit ipſe in libro de optimo genere interpretandi,poteſt intelligi,quam ſit in cæteris vertendis libris rationem ſecutus:& quid cenſuerit in transferendo aliquo autore eſſe faciendum.Duplex eſt ratio tráſferendi,vt idem docuit. Cùm verba tantum exprimentes, filum orationis verborumq́; ordinem intactum relinquimus. Alia cú ſenſuú ſynceritate ſeruata,ordinem immutamus.modum linguę ſequentes ad quá tráſferimus:Prior ratio,non ſolum inepta eſt & inutilis, ſed etiam ab omnibus neglecta,repudiata,quòd tralatio non ſolú eſſet turpis,horrida & incõcinna quod ſaltem tolerari poſſet,ſed etiá obſcura,intellectu difficilis,laborioſa,moleſta. Quid enim ſi verba tátú tráſferens ſequaris filum orationis Græce in vertendo aliquo Græco autore,quales erát antiquæ tralationes Ariſtotelis,Hippoc.Galeni,quas vbi maius lumen acceſſit, iure merito iuniores reiecerũt:Quis vnquam eruditus è tam multis, ſi vel ab ipſo Cicerone incipias vertens Græca in Latinú, non ſequendum ſibi Latinæ orationis ordinem exiſtimauit: Meritoq́; eá transferendi rationem doctiſſimus & prudentiſſimus Hier.tenendam in ſcripturis non cenſuit,quas non

Interpretãdi duplex ratio.

B ſolum ex Hebraico vertere,ſed lõge facere clariores ſtatuit,quàm eſſent in editione Sept. interpretum,qui ſequentes Hebraiſmos,& penè ad verbum transferentes vbiq; ſunt difficiliores: vt ſi noſtrá conferas cum eorum tralatione,magnum in omni orationis proprietate diſcrimen agnoſcas.Hieron. ergo qui præter infinitá propè eruditionem,etiam exactiſſimi iudicij eſſet,& vbiq; ſermone claro,& aperto eſſet delectatus,quippe quẽ facilem ſemper haberet,& in promptu,& promere ſine difficultate poſſet,non eſt horrorem ſermonis Hebraici ſecutus,ſed temperatum orationis genus,nũc verba,vt ipſe ait in Iob, nũc ſenſus nunc ſimul vtrunque reſonás.Quod idem teſtatur feciſſe ſuperiores interpres, qui nũc vel verbum è verbo, vel ſenſum è ſenſu, vel ex vtroq; commixtum,& medie temperatum genus tralationis,expreſſerint. Vnde & in præfatione in libros Regũ vocat ſe vel interpretẽ, vel paraphraſten.Idemq́; ait contra obtrectatores ſuos in libro de optimo genere interpretandi,conſideranda non verba in ſcripturis,ſed ſenſus.Quod autẽ de mẽte diui Hier.ſit, vt in ſcripturis verba inuſitata & dura minimeq́; Latina fugiamus,apparet ex eodẽ libro, in quo ait,Aquilam merito à ſe & àChriſtianis proiici,veluti contentioſum interpretem,qui non ſolum verba,ſed & etymologias verborum transferre conatus ſit.Quis enim, inquit, pro frumento,& vino,& oleo,poſſit vel legere,vel intelligere χεῦμα,ὀπωρισμὸν,στιλβότητα, ꝙ nos poſſumus dicere,fuſionem,pomationemq́; & ſplendentiam, Vides Hieron. exhorrentem verba inuſitata,qualia hodie formantur à nonnullis,vt herbificare, motabilitare idq́; genus multa Hier.etiam eum dicit κακόζηλον,qui ſyllabas interpretatur & litteras,vt dicat

C σείει τὸν οὐρανὸν,καὶ σείει τὴν γῆν. Quod Latine dicitur, Quatit cælum,& quatit terram. Quod Latina,inquit,lingua omnino non recipit.In quibus oſtendit Hieron.debere nos omittere quæ lingua Latina non recipit,innuit autem repetitiones iſtas Hebraicas, Quatit cælũ, & quatit terram.Sicut illud:Oritur ſol & occidit ſol.Et,Gyrens gyrando vadit ſpiritus,& in ſuos circulos reuertit̃ ſpiritus.Et Noë vir iuſtus,perfectus erat,in generationibus ſuis,cũ Deo ambulauit Noë.Et genuit Noë tres filios. Ibidemq; ait Hieron. Quanta, inquit apud Gręcos bene dicuntur.quę ſi ad verbum transferamus,in Latino non reſonant.Et è regione quæ apud nos placent,ſi vertantur iuxta ordinẽ,apud illos diſplicebũt.Ex quibus Hier. verbis fit perſpicuum oportere interpretes, verborum mutare ordinem,non curantes verbum verbo reddere,idq́; non ſolú in tráſferendis Græcis,ſed etiam Hebraicis. Eadẽ enim eſt ratio.Hũc ſtilũ expreſſit idẽ in prophetis,quos eſſe eius nemo negare poteſt.Quod ſi fecit in prophetis,nõ mirũ ſi etiá in cæteris locis eádem eſt rationem ſecutus.Liber quoque Heſter,nemo poteſt inficiari quin ſit Hier.qui cap.x.in medio ferè capitis,ſic ſcribit:Quæ habẽtur in Hebræo,plena fide expreſſi.hæc autẽ quæ ſequuntur,ſcripta reperi in editione vulg.quæ Græcorũ lingua & litteris cõtinetur. Rurſum cap.x i. Hoc quoq; principiũ erat in editione vulgata,quod nec in Hebræo, nec apud vllum fertur interpretũ. Rurſum cap. duodecimo.Hucuſq; proœmium,quæ ſequuntur,in eo loco poſita erant,vbi ſcriptũ eſt in volumine.Et diripuerunt bona vel ſubſtantias eorum, quæ in ſola vulgata editione repe-

rimus. Cap. XIII. Hucusq; exemplar epistolæ. Quæ sequuntur post eum locũ scripta reperi, vbi legitur: Pergensq; Mardocheus, fecit omnia quæ mãdauerat ei Hester. Nec tamẽ habetur in Hebraico, & apud nullũ penitus ferũtur interpretũ. In fine capitis. Hæc quoq; addita reperi in editione vulgata, cap. sequenti. Nec non & ista quæ subdita sunt: in editione vulgata reperi. Ex his omnibus intelligimus quid esset vulgata editio tẽpore Hie. Agnoscimus Hieronymũ ex Hebraico transtulisse. Hæc non cõsiderarunt, qui nos in assertione rei testatissimæ, qua solent vbiq; procacia, præcipites asseruerunt. Sed quoniam cæcitas eorũ manifesta est, nec cupimus eos imitari, nõ refellã maledicta maledictis. Satis est nobis asserere veritatem. Liber igitur Hester magno vociferatu clamat se esse Hier. Respice igitur stilum istius libri, vide an retineat Hebraismos, an sonet idiotismos. Videbis eum esse Latinum, filum Latinę & apertæ, claræq; orationis & proprię ducentem. Ex stilo, quẽ tenuit in eo libro transferendo Hier. possis agnoscere cæteros libros eiusdem stili scripturæ totius veteris testamenti esse eiusdem autoris. Neq; etiam verisimile est cùm libri prophetarũ, cũ liber Hester sit Hieronymi, cæteros ex Hebraico nõ esse eiusdem. Arguit igitur & stilus & ratio eũdem omnium fuisse tralatorem. Nulla deniq; superest dubitatio, quin stilus vulgatæ editionis arguat Hieronymum interpretem, quippe qui expresse fatetur, in trãslatione ex Hebraico se magis sensa quàm verba fuisse secutũ. In epistola ad Augustinũ, vbi inquit de correctione editionis LXX. loquens, Græca transtulimus, hic de ipso Hebraico, quod intelligimus, expressimus, sensuum potius veritatem, quàm verborum interdum ordinem conseruantes. Postea declarat quod genus interpretationis sit sequendũ, nempè quod in libro de optimo genere interpretandi demonstret, & in præfationibus diuinorũ voluminũ quas editioni suæ præposuerit. Ex quibus irrefragabilia argumẽta colliguntur eius esse vulgatam, editionem, quę & stilum supradictũ sonet, & ei tales pręfationes sint præpositę. Venio nunc ad alios duos libros Psalteriũ & Ecclesiasten, qui duplices habẽtur & diuersi: sunt enim in vulgata editione, & inter opera Hieronymi, diuersa interpretatione. De quibus sciendũ est, principio Psalterium quod canitur in ecclesia, non est Hier. sed est Psalterium antiquum, quod canebatur & legebatur in Ecclesia tempore Hier. quod ipse Hieronymi, commentariis explanauit. Est autem Psalterium antiquæ tralationis LXX. interpretum, quod & à Græcis Græce canitur, & enarratur, & sub nomine Sept. citatur, tam ab ipsis quàm Hieronymo in commentariis. Nam Hieronymus contra ęmulos testatur non odisse se, nec detraxisse antiquæ tralationi LXX. vt quam in conuentu fratrũ exponeret. Hæc igitur commẽtaria in antiquum illud Psalterium habentur inter opera eiusdẽ. Quoniãq; ab Hebręis carpebatur Psalteriũ antiquũ, vertit ex Hebraico postulanti Sophronio, nihil dũtaxat sententiæ vt ipse ait demutãs. Testatur ergo se de sentẽtia tantũ nihil mutasse, verba vero, & orationẽ sæpe mutauit, nõ tamẽ tãtopere, quantopere in cæteris libris, quia Psalteriũ poëma sit nudũ diuersis sensibus expositũ. Mutauit autẽ sæpe Hebraismos, vt quod est Psalmo secundo: Quare turbabũtur gentes, Hebraice, Turbatæ sunt, רגשו rageshu. Et Habitator cæli: Hebraice, habitans cælũ. Et, Super Sion montem sanctũ meum: Hebraicè, Mõtẽ sanctitatis meæ. Et, in virga ferrea: Hebraicè, in virga ferri. Et, Nũc ergo reges intelligite Hebraicè, Et nũc reges intelligite. Psalmo quoq; quarto, vt mittã multa, q; habet Hebraicè Filij hominũ, vsquequo gloria mea in cõtẽptũ: Ipse, Filij viri vsquequo incluti mei. Transferẽs quod erat Hebraicè gloria mea, incluti mei. Et alia multa, quę proferre ociosi esset, & tẽpore abutentis. Mutauit ergo sæpissime Hebraismos, quantũ genus sermonis illud patiebatur. Quare autẽ cũ receptæ sint aliæ scripturæ veteris testamẽti, quas trãstulit Hier. solũ antiquum Psalterium Sept. interpretum remãserit, pulchram & veram assignat causam Hier. ipse ad Sanian & Fritellam his verbis. Hoc enim quod Sept. interpretes transtulerũt propter vetustatem in Ecclesia cantãdum est, & illud ab eruditis sciendũ, propter notitiã. Sic Hierony. docet, & vt docuit factum est, Psalterium antiquum propter autoritatem & vetustatem esse in ecclesia cantandum, si quid autem verius, in Hebraico videatur, retinendũ ab eruditis ad scientiam. Sicut ait Orator. Vsum populo cõcessi, scientiã mihi reseruaui. Factum igitur est, vt docuit ipse Hierony. Fuit præterea quoddam aliud Psalterium Sept. quod Hieronymus asteriscis & obelis emendauerat, extinctum prorsus, & tempore eiusdẽ ad pristinas corruptelas reuersum. Bis enim eã correctionem addiderat. Ad Ecclesiasten accedo: Sciendumq; primum duas esse interpretationes libri qui dicitur Ecclesiastes, vnam in vulgata editione, alteram inter opera diui Hieronymi, in quam edidit commẽtarios ipse ad Blesillã antequam totum corpus Bibliorum transtulisset, verbis & orationis filo

pluri-

A plurimum discrepantes, sensibus non multum. Hæc editio quam commentariis illustrauit Hieronymus est vetus editio Septuaginta tralatorum, quæ erat vsui ante & tempore diui Hieronymi. Perindéque in hanc scribit commentarios, sicut in veteres Psalmos, qui erant Septuaginta. Quę quidem vt erant vbique Septuaginta, horridior est & difficilior, retinens Hebraismos, intactámque sermonis Hebraici seriem relinqués. Hæc, inquam tralatio, non est prorsus facta ab Hieronymo, sed à Gręco est, ad Hebraicos tamen codices nonnullis in locis, ab eo qui eam explanabat, repurgata, & emendata. Vnde in præfatione istius libri Hieronymus ait transferentem de Hebraico se magis consuetudini Sep. coaptasse. Innués se veterem editionem quam explanabat, secutum, miscentem nonnunquam de Hebraico. Esse autem Ecclesiasten, non nouam aliquam Hieronymi ex Hebraico tralationem, sed antiquam ipsorum Septuaginta totus ipse textus testatur. Essétque necesse totum proferre librum. Esse item duram & difficilem, & sine commentarijs vix intelligibilem, paucis exemplis demonstrabo. Vbi in nostra germana ipsius Hieronymi tralatione, in qua Hieronymus iuxta consuetudinem & præcepta sua, magis sensa quàm verba est secutus, dicitur clare & aperte, enucleate, Oritur sol & occidit, & ad locum suum reuertitur, Septuaginta iuxta Hebraicum trãstulerunt, καὶ ἀνατέλλει ὁ ἥλιος, καὶ δύνει ὁ ἥλιος, καὶ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ ἕλκει. Quod in illa tralatione, quam explanauerat olim Hieronymus, sic ad verbum tralatum inuenies, Oritur sol, & occidit sol, & ad suum locum ducit. Vides pro eo quod in antiqua illa editione erat, ducit, Septuaginta posuisse ἕλκει, id est trahit, vel ducit. Quod quidem ob-
B scurissimum est, vt nisi locus explanatione iuuetur, omnino non possit intelligi. Rursum in ea interpretatione eodem cap. obscure, & inusitato Latinis modo. Est ne verbum de quo dicatur, vide hoc nouum est, Septuaginta transtulerũt, ὃς λαλήσει καὶ ἐρεῖ, ἴδε τοῦτο καινόν ἐστι. Qui loquatur & dicat, vide hoc nouum est. Rursum eodem capite: Et ecce omnia vanitas, & præsumptio spiritus. Septuag. καὶ ἰδοὺ πάντα ματαιότης, καὶ προαίρεσις πνεύματος. Vbi pro eo quod nostra vulgata Hieronymi editio habet clare & aperte, afflictio spiritus, Græce est proæresis, quod Latini transtulerunt præsumptionem. Id enim Græcum videbatur eis designare à πρὸ ante, αἱρέω capio, sumo, eodem cap. in illa editione dicitur; Peruersum non poterit adornari, & imminutio non poterit numerari. Apud Septuagin. διεστραμμένον οὐ δυνήσεται ἐπικοσμηθῆναι, καὶ ὑστέρημα οὐ δυνήσεται ἀριθμηθῆναι. In secundo cap. in illa horrida editione. Veni nunc tentabo te in lætitia. Septuaginta, δεῦρο δὴ πειράσω σε ἐν εὐφροσύνῃ. Dicit etiam ibidem Hiero. vocem, προαίρεσιν magis sonare voluntatem, quam præsumptionem. Quo fit perspicuum, id antea in editione Latina fuisse. Nam nunquam credo Hier. ipse προαίρεσιν, præsumptionem transtulisset, cùm neget id esse verum vocis significatum, & ex Hebraico demõstrat, aliud esse legendum. Testatur etiam ipse in præfatione, se legisse Blesillæ Ecclesiasten, & certe credendum est eum legisse fœminæ iuxta vulgatam illius temporis editionem, id est ipsorum Septuaginta sicut explanabat eorum tralationem in conuentu fratrum, & sicut enarrauit eorum Psalmos: Legisse autem declarando Græcum ex fontibus Hebraicis, inuenies cap. quinto apud eundem. Notandum quoque quòd hic περισπασμὸς, in meliori parte acci-
C pitur pro occupatione spirituali, veræq; lætitiæ. Cùm dicit hic, designat illam tralationem, quam habebat præ manibus. Eóque ait in præfatione magis se interpretum Septuag. consuetudini coaptasse. Cap. quoque vndecimo ait, Sciendum quoque, quod vbi nunc Sept. interpretes posuerunt, τὸ ἀμύγδαλον. Quod dicit nunc, declarat eum præ oculis tralationem Septuaginta habuisse. Eodem cap. porro quod ait, Impinguabitur locusta. Sciendum vbi in nostris codicibus legitur locusta, in Hebræo scriptum גוב, Nostros codices dicit vulgatam ipsorum Sept. editionem, eodem cap. vbi in textu dicitur, obmutescent omnes filiæ carminis: Ipse Hieronymus, inquit, in commentariis, Obmutescere, siue vt melius habet Hebraicum, surdescere filias carminis. Erat ergo, estq; in editione Septuaginta, quam explanabat Blesillę obmutescent, quod corrigit in cõmentario ex Hebraico, non in textu autem, quod non esset magni momenti discrimen. Item eodem cap. In eo vero vbi nos habemus capparim, in Hebræo habet אביונה Cùm dicit: Vbi nos habemus, profecto illam designat interpretationem in qua erat vox illa capparis. Nec mireris interdum eum dicenté: Vbi nos posuimus, Septuaginta interpretati sunt, ponitque aliquid aliud: declarabat enim, vt dixi, cum Hebraico vulgatam editionem Septuaginta, ponens nonnunquam aliquid clarius. Quoniam igitur hæc editio magis erat ipsorum Septuaginta, quàm sua, magis Græca quàm ex Hebræorum fontibus, quoniam eam enarrauerat vt eo tempore circunferebatur, idq; antequam vertisset reliqua opera ex Hebraico, postea cùm mentem appulisset ad totam edi-

tionem, & ad Ecclesiasten peruenisset, non se Septuaginta interpretum consuetudini, sed suæ, & præceptis suis coaptauit. Si enim in prophetis, si in Daniel, si in Iona, si in Hester, magis sensa, quàm verba fuerat secutus, & si irriserat, irridendósq; monstrauerat qui verbum è verbo inepte, obscure, puerilitérque redderent cur non decuit eum idem facere in Ecclesiaste suo? Et si ad diuum Augustinũ fatetur se in editione ex Hebraico magis sensa, quàm verborum ordinẽ posuisse recedentẽ scilicet ab eo ꝙ fecerant Sept. cur non debuit in Ecclesiaste memor esse sui, & nos cur non eius esse Ecclesiasten in vulgata editione putare debemus, cùm id habeat, quod fatetur se in transferendo fecisse, splendorem scilicet, & perspicuitatem addidisse, & obscura transferendo aperta fecisse. Sed nolo alium magis testẽ quàm ipsummet Hieronymum, sit ne Ecclesiastes, qui est in vulgata editione, eius nec ne vt mirabilis fuerit error eorum, imo vero impudentia, qui ex tam contrarijs rationibus conati fuerint probare vulgatam editionem non esse Hieronymi. Hanc igitur Ecclesiastæ, quæ est in vulgata editione esse ipsius Hieronymi veram, germanámque editionem ipse doceat. Satis quidem prudẽtibus, & linguarum peritis id probaret stilus ipse Hieronymianus, verborum proprietas, enucleata, apertáq; oratio, pulcher ordo & dispositio, fuga Hebraicę obscuritatis, multáque alia, quę arguũt doctissimũ, prudentissimúmq; interpretem, vt liber non videatur Hebraicus, sed ab aliquo è Latinis eruditissimo conscriptus. Nam si capias vnum caput, puta primum ex illa tralatione, & cõferas cum hac nostra, videbis tantum interesse, quantũ inter antiquam quandam Aristotelis tralationem, atque eam quam fecit Argyropilus, aut quam Theodorus in libris de animalibus, quos ante eum in antiqua editione nemo poterat intelligere. Quis enim quæso est sensus, Oritur sol, & occidit sol, & ad suum locum ducit? Quid est ducit? Scio quidem ducit designare spiritũ trahit, quasi fessus quiescit, aut aspirat ad suum locũ, & quasi anhelat festinus, sed nihil horũ intellexissem, nisi vox Hebraica, & Hier. ipse, cæterique interpretes adiuuassent. Et tamen non significat aliud, quàm quod clare & aperte dicitur in nostra tralatione, reuertitur. Præsumptio quoq; spiritus quid designat, cùm in nostra tralatione sit clarissimũ? Est enim nota vox Hebraica rehuth quæ vt ipse docet Hier. notat afflictionem, miseriam. Ex his igitur quæ cùm essent obscura, ambigua, siue apud Sept. in priore tralatione, siue in Hebraico in commentarijs illustrauit & aperuit Hieron. collatis more suo cæteris interpretibus, eáque habentur in nostra editione, intelligimus Ecclesiasten, quem habemus in vulgata editione, esse eius. Conferam quædam tantum, cætera suo loco. Vbi igitur in antiqua tralatione Septuag. videlicet in illa quam enarrat Hieronymus Blesillæ, primo capite habetur, Oritur sol, & occidit sol, & ad suum locum ducit, & oritur ipse ibi. Hierony. docet in commentarijs pro eo quod est ducit, Symmachum & Theodotionem vertisse, recurrit: addens quia videlicet sol reuertatur ad locum suum. Ille igitur qui in nostra editione, pro eo quod habebat editio vulgata, Et ad suum locum ducit: posuit, & ad suum locum reuertitur. Ecce fuit Hierony. secutus, sicut vbique solet, tum in prophetis, tum in cæteris declarationibus scripturæ sacræ, Symmachum & Theodotionem. Quis etiam nisi Hieronymus fuerit, qui pro, Et oritur ipse ibi, Vadit ad austrum & gyrat ad aquilonem, gyrans gyrando vadit spiritus, & in circulos suos reuertitur spiritus: claro & aperto, miniméque inusitato orationis ordine posuit. Ibique renascens gyrat per meridiem, & flectitur ad aquilonem, Lustrans vniuersa in circuitu pergit spiritus, & in circulos suos reuertitur. Quãto melioribus & clarioribus verbis eandem sententiam explicuit? reijciens superuacuam solis & spiritus reiterationem, & intra periodum colligens orationẽ. Hinc est quòd se appellat vel interpretem vel paraphrasten. Quis fuit igitur is, nisi Hiero. clare semper orationis studiosissimus, & qui eadem hæc ipsa verba posuit in commentarijs? Quanto etiam est verius quod nostra habet editio, Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat. Quã quod illa, Omnes torrentes vadunt in mare, & mare nõ impletur? Nónne verius, pro torrẽtibus flumina, pro vadere, intrare, pro impletur, redundat? Similiter paulo ante, Generatio vadit, & Generatio venit, & terra in sæculũ stat. Noster autẽ, Generatio præterit, & generatio aduenit, terra autem in æternũ stat. Quanto verius & apertius, Generatio præterit: id enim propriũ est. Verius etiam est, Terra in æternum stat: quàm in sæculum. Nam sæculũ non est æternitas, Græce autem αἰών, & Hebraice עולם olam, æternitas est, licet etiam sæculum. Illud etiam, quod in illa editione, omnes sermones graues non poterit vir loqui. In nostra longe apertius, mutato ordine, & verbis clarioribus positis. Cunctæ res difficiles, non potest eas homo explicare sermone. Apud Hebræos דבר dabar, notat sermonem & rem: Vt, Verba dierum, id est, Res gestæ temporum.

Et, Si-

A Et, Sicut scrip tum est in libro verborum regum Israël: id est rerum gestarum. Sic isto loco, qui vidit pro eo quod habebat antiqua editio, λόγοι sermones, dicendum esse, res, erat Hebraicæ linguæ peritus, norat vocem frequentius designare rem sicut Græcis, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Nos diceremus, Nihil ad rem. Noluit sequi veterem tralationē. Fuit ergo Hiero. qui exponēs eundē locum in cōmentariis, sui similis ait: Non solum de physicis, sed de ethicis quoq; scire, difficile est. Nec sermo valet explicare causas, naturásque rerū. Agnoscis eundē in cōmentariis atque in editione? Vides, difficile, explicare, verba eadem in cōmentariis, atque in tralatione? Rursum in illa editione, Et non est omne recens sub sole. Quis hoc intellexisset? Quanto apud nos apertius relicto Hebraismo? Nihil nouum sub sole. Et ipse Hierony. in commentariis sæpe iterat, nihil nouum, iuxta comicum. Ibidem in illa tralatione: Estne verbum de quo dicatur, vide hoc nouum est. Hieronymus ibidem ait, Apertius hoc Symmachus transtulit, putásne est, qui possit dicere, vide hoc nouum est. Itaque id ipsum posuit in nostra tralatione, Nec valet quisquam dicere, ecce hoc recens est. Rursum ibidē, Et ecce vniuersa vanitas, & præsumptio spiritus: pro præsumptione, vt dixi, nostra editio habet afflictio, positum nō nisi ab Hieronymo, qui dicit in commentariis: Dicebat mihi Hebręus, quo scripturas sanctas instituente perlegi, quod supra scriptum verbum רעות rehuth, id est præsumptio, magis hoc loco afflictionē, & κάκωσιν, quàm pastionem & volūtatem significaret: id est, miserias spiritus, quibus homo à diuersis cogitationibus affligatur. Ergo qui dixit in nostra èditione, pro præsumptione afflictionē, liquido fuit ipse Hierony. Rursum eodem

B dem capite in illa editione, peruersum non poterit adornari, & imminutio non poterit numerari. Quis sit sensus, quoniam obscurus est, audiamus ipsum Hieronymum, tum videbimus eundem ipsum, in germana sua editione, id est vulgata, eūdem posuisse sensum. Tāta, inquit, exponens eum locum, malicia in mundi huius capacitate versatur, vt ad integrum boni statum, mundus redire non valeat. Deniq; tantus est numerus seductorum, & eorum qui de grege Domini, à diabolo rapti sunt, vt supputatione nō queat cōprehendi. En idem Hierony. sibiipsi consonans in germana sua, luculentáque interpretatione, eundē sensum posuit, Peruersi difficile corriguntur, & stultorū infinitus est numerus. Transferens scilicet aperte ad personas, quod obscure dicebatur sine personis in Hebraico. Eodem cap. in illa editione, Quia in multitudine sapientiæ multitudo furoris: pro furore, quod erat obscurū & ineptū, nam nec Græcū ὀργήσεως, sonabat furorem, sed iram, vel indignationem: In nostra editione est, indignatio. Et Hierony. in commentariis, Quanto magis quis sapientiā fuerit assecutus, tanto plus indignatur subiacere vitiis, & procul esse à virtutibus quas requirit. Ecce indignatio etiam apud Hieronymum. Secundo autem cap. in illa editione, vbi dicitur, Consideraui in corde meo vt traherem in vino carnem meā. Ipse Hieron. interpretatur, Volui vitam meam tradere delitiis, & quasi vino, sic voluptate sopire. Nostra autem editio videtur dicere cōtrarium, Cogitaui in corde meo, abstrahere à vino carnem meam. Dicendū, duplicē esse sensum, trahere in vino carnem, propter verbū Hebraicum משך mashac, quod tum designat trahere, tum procul facere, ducere in longum, ablōgare. Itaq; cùm

C essent duo sensus, postremum magis est in editione secutus, cùm ante & post, sint aliæ sententiæ de repudiatis voluptatibus. Antè, Risum reputaui errorem, & gaudio dixi, cur frustra deciperis? Post, Vt animum meum transferrem ad sapientiam. Videtur ergo is verior sensus. Ostendā autem ipsum Hieronymum, variante interdum in plures sensus voce Hebraica, modo vnum, modo alterum fuisse secutum. Vt in secundo psalmo vertit ex Hebraico quod est in vulgata editione, Apprehendite disciplinā, Adorate pure. In commentariis autem in psalmos Septuaginta interpretū, exposuit, adorate filium. Quod obiicit ei Ruffinus. Respondet suæ libertatis esse, è duobus sensibus, quem velit sequi, nec alterum ab altero destrui. Deinde non est ex vno exemplo pugnandum, cùm tot habeas in contrarium. In vulgata quoque nostra editione habetur, Feci mihi cantores & cantatrices, & delitias filiorum hominum, scyphos, & vrceolos: Pro sciphis & vrceolis in illa antiqua editione est, Ministros vini & ministras, iuxta videlicet Septuaginta οἰνοχόους καὶ οἰνοχόας. Hieron. autem in commentariis dicit Aquilā non viros & fœminas, sed vasculorum species nominasse κυλίκιον, καὶ κυλίκια, quod Hebraice dicitur שדה שדות shidda shiddoth. Nec Symmachum longe esse ab hac opinione. Ergo idipsum quod sibi verius videbatur. Posuit vulgata editione, scyphos, & vrceolos, non ministros vini, & ministras, vt habet illa editio, quam ipse explanat Blesillę. Capite sexto in illa editione obscurissime, Melior est aspectus oculorum super ambulantem in anima, Clare autem, & enucleate, & expresse in propria tralatione: Melius

est videre quod cupias, quàm desiderare quod nescias. Hanc sententiam positam ab Hieronymo in vulgatainterpretatione, liquet ex commentariis,cùm ait, Dilucide hoc interpretatus est Symmachus dicens, Melius est prouidere,quàm ambulare vt libet: id est,melius est iuxta sensum cuncta agere, qui animæ est oculus, quàm voluntatem cordis sequi. Hoc est enim ambulare in anima,sicut Ezechiel ait, Qui ambulant in voluntate cordis sui. Ex quibus Hieronymi verbis liquet eum fuisse, qui in vulgata editione dixit,Melius est videre quod cupias, id est, agere iuxta sensum, vt sentis, vt palam est, melius sequi prompta, aperta, clara, patentia, quàm infinitas & incertas sequi cordis cupiditates: id est, desyderare quod nescias,te ab incertis cupiditatibus rapi sinere,desiderando quod nescias & non videas. Exposuit igitur Hieronymus, & iuxta expositionem est interpretatus, in sua vera interpretatione, secutus Symmachum,quem sæpissime sequitur. Videmus hic quanta fuerit eorum cæcitas, qui sibi ipsis oculos effoderunt, ne viderent aduersum se tendere, quæ ex summa hebetudine,sibi propitia & fauentia crediderunt. Eodem capite,est hęc sententia obscure. Si genuerit vir centum filios, & annis multis vixerit, & plures fuerint dies annorum vitæ eius, & anima eius non repleatur bonis,nec sepulchrum fuerit illi,dixi melius esse ab eo abortiuũ. Quid est melius ab eo? Clare igitur in nostra tralatione, Hoc ego pronuntio,quòd melior illo sit abortiuus. Si tãto igitur oratio est melior,quanto clarior,certe longe anteit nostra editio, & hominẽ doctissimum suum interpretem vbique vociferatur. Fuitque hominis eruditissimi dicere tam appropriate. De hoc ego pronuntio, scientis relinquere obscura,duráque,& ea transferendo illustrare,qui videret Hebraica & Græca,sed E intelligeret, vt essent apertiora, alio modo Latine esse dicenda. Aspice quæso reliquum illius capitis, videbis quanta in his obscuritas, easdem tamen res claras, apertas, in nostra editione. Capite nono in illa editione,Et quidem caritatem,& quidem odium,non est cognoscens homo, omnia in facie eorum. Quis vnquam hoc intelligat sine interprete? quàm clare & aperte in nostra editione? Et tamen nescit homo vtrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta. Quod autem hoc transtulerit Hieron. apparet ex cõmentariis, vbi ponit eadem verba, & eundem sensum. Etiam, inquit, hunc locum Symmachus manifestius est interpretatus,dicens,Omnia hæc ita statui in corde meo,vt ventilarem vniuersa,quia & iusti & sapientes,& opera eorum in manu Dei sunt. Et insuper neque amicitias, neque inimicitias scit homo, sed omnia coram eis incerta, In futuro igitur scient, &c. Ecce fuit Hierony. qui posuit clariorem sensum in germana, genuináq; sua interpretatione, secutus & hoc loco Symmachũ. Voluit enim, vt ipse testatur,omnia in vnã conferre veram editionẽ, quæ sparsa apud omnes interpretes habebantur,ne quisquã grauaretur tot facere sumptus,& quia nesciret Hebraicũ,nullum in interpretibus haberet delectũ. Cap. decimo, in illa interpretatione: Pretiosa est super sapiẽtia & gloria, stultitia parua. Vulgata autẽ Hieronymi editio,clarius & apertius & verius: Pretiosior est sapientia atque gloria,ad tẽpus stultitia. Quo in loco incredibilis fuit,nescio cuius cęcitas,qui hãc sententiã,vt eam monstraret dissentire ab Hebraico, citauit: Pretiosior est auro sapientia: non animaduertens redũdare,auro, in codice mendoso suo. Quod autẽ nostra tralatio eo loco F sit melior & verior,& q, is sit sensus Hieronymi,perspicuũ est. Dicit enim Salomõ,meliorẽ esse stultitiã paruam, & ad tẽpus ascitã, quàm sapientiã & gloriam. Melius esse aliquando stultum esse,quàm sapientẽ. Hanc stultitiã, paruam Salomon,interpres stultitiã ad tempus dicit,& in cõmentariis simplicẽ quandã,mediocremq; sapientiam,præcipue vt vltionẽ reseruemus Deo,videamúrq; potius stulti,inimicos vlciscentes,sub velamẽto prudẽtię,exercere malitiam. Hæc stultitia est, omni sapientia melior, is est sensus Hieronymi enucleatus ab eo in commentariis & positus clare & aperte in sua insigni, veraq; tralatione, in qua conatus est explicare, & euoluere obscuritates Hebraicas. Sic per totum Ecclesiasten, qui recte & prudenter animaduertet, intelliget eundem commentarios scripsisse, atque vulgatam editionem fecisse. Magnus profecto & incomparabilis vir, qui cùm videret Hebraicum difficillimum, duplicem nobis laborem exantlauit, & præclarum beneficium præstitit, vt non solum verba, sed etiam sensus transferret. Nam verba tantum reddere, non magnæ difficultatis, in sensibus autem exprimendis est & studio incredibili, & maxima prudenria opus. Fuit etiam Latinitatis studiosus, & orationis apertæ, & ordinatæ, vt qui doctissimus esset, singularéque à Deo donum assecutus, vt esset admirabilis non solum sentiendo,sed etiam eloquendo. Quapropter omnia clamant, feruntq; omnia clara testimonia, vulgatam editionem esse Hieronymi. Sed rationes sub epilogo colli-

A colligamus: Primum testimonium vulgatā editionē esse Hieronymi fuit, quòd præposita
est, etiam resistente prius Augustino, celeberrimę editioni Septuaginta vt qui est loco LXX.
admissus, necessario fuerit maioris autoritatis & opinionis, quam illi. Secundum, quòd cum
vulgata editio non sit vllius eorum, qui apud Græcos transtulerunt, necessario fluxit ab He
braico, ideóque Hieronymi fuit. Tertium, quòd aut non est facta hæc editio ex mixtio-
ne Græcarum editionum, aut si facta est, non potuit fieri nisi ab vno, qui Græce & Hebrai-
ce peritissimus esset, & cui iudicium, summáque prudentia non deesset. Cùm autem id so-
lus habuerit Hieronymus, cùm apud hunc vnum & primum apud Latinos cognitio diuer-
sorum interpretum, exactáq; collatio deprehendatur, solus is ex diuersis interpretibus ve-
rissima quæq; & apertissima colligens, referénsque ad fontes Hebraicos, exactissimam &
omnium illarum Græcarum interpretationum vice vnam potuit dare editionem. Quartū
sunt præfationes, quas ipse Hieronymus ad Augustinum & contra Ruffinum dicit se edi-
tioni suæ ex Hebraico præposuisse. Fierique non potest, vt tantus error in ecclesia, præci-
pue in sacris litteris inoleuerit, vt præfationes præpositę fuerint alteri, quàm Hieronymia-
næ tralationi. Quintum, stilus ipse validissimum est testimonium, qui non solum referat do-
ctissimum Hieronymum, cùm sit illustris, apertus, clarus: sed Hieronymus etiam ipse cum
aliis in locis, tum vero ad Augustinum, confessus est se transferentem ex Hebraico, expres-
sisse quod intelligeret, sensuum potius, quàm verborum ordinem interdum cōseruantem.
Et quod se dicit fuisse veluti paraphrasten. Et quod in libro optimo genere interpretandi,
B insectatur κακοζηλίαν, id est, cùm verbum à verbo redditur, non sensa potius exprimuntur.
Et quod dicat se parare vnam voluisse editionem, quæ vice omniū illarum Græcarum edi-
tionum esset. In quibus alius verbum è verbo, alius sensum ex sensu, alius vtrunque expres-
serat. Sextum ac vltimum, & irrefragabile testimoniū est, quòd expresse & extra omnem
controuersiam libri prophetarum sunt Hieronymi. Sunt autem idem libri prophetarum,
quos vt suos explanat Hieronymus, atque hi qui in vulgata habentur editione. De qua re
clarissimum est testimonium, apud ipsum in prima apologia aduersus Ruffinum: Commen
tarij, inquit, in duodecim prophetas, & meam, & Septuaginta, editionem edisserunt. Hoc
ergo quod Hieronymus testatur, videbis in commentariis aperte, in quibus è regione est
vulgata editio, quam Hieronymus suam dicit, parte alia editio Septuaginta. Tum Daniel,
in quo se fatetur ex Hebraico transtulisse vsque ad duodecimum caput. Ionas item, in quo
pro cucurbita, est hædera. Deinde & liber Hester, in quo sæpe fatetur interpres se ex He-
braico trāstulisse. In quibus omnibus est idem etiam stilus, nec verbum è verbo sed potius
sensus reddetur clarè & Latinè. Cùm autē similes sint cæteri libri, his qui palàm sunt Hie-
ronymi, certe clarissimum est, omnium vnum fuisse interpretem. Superest vt adducamus
ea quę suspicari fecerunt vulgatam editionem non esse Hieronymi. Tres autem in summū
sunt rationes, Vna, quòd tot errata in ea deprehendantur, vt fieri non possit toties doctissi-
mum errasse Hieronymum. Secundo, quòd in libro Hebraicarum quæstionum, vbi corri-
gitur vulgata editio Septuaginta interpretum, quæ tunc erat vsui, in nostra editione con-
C traria his quæ ibi dicuntur, inueniuntur. Et quod illic emendatur, ac reiicitur, veluti male
positum, ab Hieronymo, reperitur in nostra tralatione. Ex quo non videtur fuisse idem is
qui scripsit eum librum, & qui vulgatæ editionis fuit autor: ille autem est Hieronymus: nō
ergo sibi contraria diceret. Tertia ratio magis Iudæos, & sciolos Hebraicarum litterarum
Christianos, mouens, est, quòd ordo loquendi prorsus est immutatus, vt alio modo dica-
tur in Hebraico, quàm in Latino, & phrases inuicem sibi non respondeant. Ex quo fit, vt
Hebræi non sentientes orationem nostram orationi suæ respondere, corruptissimam cla-
ment nostram interpretationem. Verbi causa: quod noster dixit, Peruersi difficile corrigū-
tur, & stultorum infinitus est numerus. Horum ferè nihil est in Hebraico. Sed, Peruersum
non poterit corrigi, & imminutio non poterit numerari. Imperitiores Hebræi, quorū ma-
xima turba est, hic lapsum interpretem clamarent. Quod etiam faciunt quodā suæ naturæ
instinctu, qui non solum non de nostris, sed ne de suis quidem bene vnquā loquuntur. Nec
vidi ferè eorum quenquam, qui proximum suum laudaret, semper seipsos omnibus præfe-
rentes. Has igitur rationes, præstigiosas esse, diligens, exactáque examinatio comprobabit.
Non enim sufficit, auiditate contradicendi currentem, vnam in contrarium proferre ra-
tionem, plures alias fauentes veritati relucere. Illi vere sunt præcipites & cæci, qui hoc fa-
ciunt, non agnoscentes detectis erroribus eorū, fabulam se bonis iudiciis futuros. Primum
de ratione transferendi quòd non sit de mente Hieronymi, vt in transferendo verborum

ordinem sequaris,& quod hæc vera sit interpretandi ratio, superius ex dictis ipsius Hiero- D
nymi est ostensum. Qui cum huiusmodi reprehensores suo quoque tempore habuerit, qui
eum carperent, quod transferens ab ordine discederet: ipse respondit, quæ respósio etiam
hodiernis reprehensoribus quadrabit. Respondit autem se primum defendens exemplo
Ciceronis in tralatione duarum orationū Aeschinis & Demosthenis,& præcepto Hora-
tij: Nec verbum verbo curabit reddere, fidus interpres. Tum ait, Terentium interpretan-
tem Menandrum, Plautum & Cecilium veteres comicos, non hæsisse in verbis,& tam de-
corem & elegantiam in tralatione conseruasse, quam veritatem interpretationis. Sed pro-
ponam verba ipsius Hieronymi, quibus omnis hæc responsio continetur, vt qui eum au-
dierit, sciat ipsum pro se respondisse. Difficile est, inquit, alienas lineas insequentem, non
alicubi excidere:& arduum, vt quæ in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in tra-
latione conseruēt. Significatum est aliquid vnius verbi proprietate, non habeo meum, quo
id efferam,& dum quæro implere sententiam, longo ambitu vix breuis vitæ spatia consu-
mo. Accedunt hyperbatorum anfractus, dissimilitudines casuum, varietates figurarum. Ip-
sum postremo suum,& vt ita dicam, vernaculum linguæ genus. Si ad verbum interpretor,
absurde resonant, si ob necessitatem aliquid in ordine, vel in sermone mutauero, ab inter-
pretis videbor officio recessisse: Quod si cui non videtur aliquid linguæ gratia in interpre-
tatione mutari, Homerum ad verbum exprimat in Latinum. Plus aliquid dicam eundem
sua in lingua prosæ verbis interpretetur, videbis ordinem ridiculum,& poëtam eloquentis-
simum, vix loquentem. Deinde, me semper ab adolescentia non verba, sed sentētias fateor E
transtulisse. Alij syllabas aucupentur & litteras, tu quære sententias. Hæc Hieronymus ip-
se pro se ipso ad cauillationē ineptorū respōdēs, qui tralationē eius tāquā non veridicā ac-
cusant, quia verborū ordinē non sequatur. In qua more suo, magis sententias quàm ver-
ba & syllabas quæsierit interpres. Secunda ratio, cùm aiunt, in vulgata editione tot errata
deprehēdi. Primū sciendū est accidere potuisse atque etiā accidisse Hieronymianę editio-
ni, quod accdit olim interpretationi LXX. De qua Hier. ipse in præfatione in libros Para-
lipom. Sed si Septuaginta interpretum, inquit, pura,& vt ab eis versa est in Gręcum, editio
permaneret, superflue mi Chromati, episcoporum sanctissime, atq; doctissime, impelleres,
vt Hebræa tibi volumina, Latino sermone transferrem. Hoc igitur & in editione eius
sciamus nōnunquam accidisse, vt tū assidua transcriptio, & imperitia scriptorum plurima
loca deprauarit, tum omnes alij casus, quibus subiectas esse litteras nemo est qui nesciat.
Non est opus me comprobare, cùm elaboratissima, exactissimaq; impressio Frobeniana,
infinita penè loca, collatis multis,& his antiquis codicibus, restituerit. Multa quoque de-
prauauit nominum vocumq; similitudo, vt quod legimus in Job: Sicut ceruus desiderat
vmbram, cùm dicendum sit, seruus: & solis ardore, pro salis ardore. Sicut item in Psalmis
quotidie deprauate legitur, Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: cùm dicēdum sit,
Fortem, viuum, Hebriace חי, Græce ἰσχυρόν. Et Interfecta est terra à sanguinibus: Pro, Infe-
cta. Et id genus, Quanta olim corruptela inuaserat in Græcos & Latinos codices, quod vs-
que ad rauim toties queritur Hieronymus: Quot locis Cicero, Virgilius, aliiq; boni auto- F
res mendosi reperiuntur? Dico autem quorundam tantum locorum deprauationem, non
totius editionis, sicut quidam temerarij proferre audent. In quo cauendum, ne Manichæo
rum impietatem sectemur, de quibus Augustinus ad Hieronymū, Manichæi, inquit, pluri-
ma diuinarum scripturarum, quibus eorum nefarius error clarissima sententiarum perspi-
cuitate conuincitur, quia in alium sensum detorquere non possunt, falsa esse contendunt:
ita tamen vt eandem falsitatem non scribentibus apostolis tribuant, sed nescio quibus co-
dicum corruptoribus. Hæc Augustinus. Hic ego sæpe dubitaui, ne qui conantur persuade-
re vulgatam editionem nō esse Hieronymi, aut esse quidem, sed ab inimicis eius fuisse cor-
ruptam, id faciant, quo facilius scripta eorum & editiones recipiantur. Quod quidem non
prorsus affirmo, nec si de quibusdam esset id verum, alios quibus diuersus animus fuit, hac
dubitatione cōprehensos velim. Nā vt mittā alios, si qui sunt Sāctes Pagninus vir optimus,
& pari doctrina, atque probitate præditus, testatus est se non in euersionem vulgatæ edi-
tionis transtulisse, sed vt collatione tralationis suæ hæc editio magis interdum claresceret.
Quod & apud Græcos partim viri Christiani fecerunt, vt Lucianus, partim hæretici, aut
semichristiani, vt magna fuerit illorum, atque istorum temporum similitudo. Secundo sciē
da est alia causa, quæ facit credere Hieronymum errasse, quod quidem apud viros pruden
tes, iudicioq; præditos non est error. Diuersa scilicet lectio, quæ vel in syllabis,& litteris,
vel

A vel in his quæ puncta apud Hebræos dicuntur (sunt autem illis vice vocalium) exiſtit. In punctis autem fuit maior cauſa variandi. Puncta ſunt Hebræis notulæ, dictionibus ſubſcriptæ. Quibus variatis, eiuſdem dictionis & diuerſus ſonus, & diuerſus ſignificatus exiſtit. Verbi cauſa, dictio El, ſi ea vocali, aut puncto ſubnotetur, qui vocatur Zere אֵל, ſignat Deũ: ſin eo, quod dicitur Segol אֶל, præpoſitio eſt, ad. Ex quo factum eſt, vt (quoniam ſicut tempore Septuaginta, ſic tempeſtate Hieronymi iſtæ notulę apud Hebræos non habebantur, ſicut nec accentus apud Græcos, veteres, libróſque antiquos Gręcorum nullis accentibus notatos reperies) eadem dictio minus facile, atque nunc, ſignificatu eſſet accipienda, poſſet intelligi, manente eadem voce ambigua, & ſola prolatione, non ſcriptura, valente diſtingui. Nunc autem, quando poſt multa tempora, cœperunt Hebræi notulis vti, ſicut & Græci accentibus, cùm apud veteres ſine accentibus dictiones ſcriberentur, polyſemæ Hebraicæ dictiones in vnum tantum ſignificatum reuocatæ ſunt. Sicut accentus Græcus multa nunc diſtinguit, quæ ſine accentu eſſent ambigua. Proponam duo tantum exempla hoc loco, nam plura in noſtris annotationibus, & apud eruditiſſimos quoſque reperies. Secundo Pſalmo, vbi vulgata editio habet, Prædicans præceptum eius, Hieronymus in ſuo Pſalterio ex Hebraico vertit, Annunciabo Dei præceptum, Hebraica autem dictio אל ſi puncta reſpicias, non ſonat Deum, ſed ad, vt dicendũ ſit, Annunciabo, vel referam ad præceptum. Qui igitur hic lapſum interpretẽ contenderet, ipſe potius reprehenſione dignus eſſet, cum in codice eius eadem dictio poſſet ad diuerſos trahi ſignificatus. Alterũ exemplum erit Gen. capite XXXVIII. de Iuda, Aſcendebat ad tonſores ouium ipſe, & Hiras

B opilio gregis. Pro opilione, qui Hebraice dicitur רעהו rohe, id eſt, paſtor, in Hebraico non legitur רעהו rehehu ſocius eius, eiſdem litteris. Ex quo apparet cum ſubſtractis notulis poſſet dictio duos habere ſignificatus: Hierony. ſecutum fuiſſe priorem, qui fortè verior eſt, cum de tondendis ouibus ſit ſermo. De qua re meminit etiã ipſe in quæſtionibus Hebraicis, & cauſam cur opilionem, non ſocium tranſtulerit, docet. Pro paſtore, inquit, amicus legitur, ſed verbum ambiguum eſt, quia iiſdem litteris ſcribitur. Hæc varietas & apud Septuaginta, & Hieronymum interdum deprehenditur, in quo quidẽ nullus eſt error. Fuiſſe autem olim Hebraicas litteras ſine notulis, & probatiſſimi Hebręorũ autores ſunt, & clara extat ex ſcriptis eorum & noſtrorum ratio. Afferunt illi hoc validiſſimum argumentum, notulas has antiquas non eſſe, quòd apud Rabinos ſuos antiquos, quos Thalmudiſtas appellant, cum ſæpiſſime de litteris & nominibus litterarum diſſeratur, nunquam extet nomen iſtarum notularum: Nunquam nominatur aut citatur, camez, sheua, zere, ſegol, & alia, cùm ita neceſſitas poſtularet, vt de his fieret aliqua mentio, ſicut etiam de litteris, & ſyllabis. Eadem eſt ex noſtris ſcriptoribus cõprobatio. Cur cùm vitari non poſſet hæc cõmemoratio nunquam apud Origenem, Euſebium, Hieronymum noſtrum nunquam inuenitur, cum præſertim etiam in punctis tota conſiſtat Hebraici ſermonis ratio. Cùm ex his varientur ſignificatus, dictiones in multas ſpecies abeant? Et tamen mirum eſt vbiq; ſilentium.

C Idq; cum primis mirabile eſt apud Hieronymũ, qui toties Hebraicas litteras, & pondus earum examinat, nunquam notulas has commemorans, vt eas prorſus videatur ignoraſſe. Nos quidem ſine notulis hiſce in explicatione vocum Hebraicarum, nihil poſſumus loqui. Ac veriſſimile eſt iuniores Hebræos ita reperiſſe hæc puncta, ſicut reperti ſunt à iunioribus Græcis accentus. Proferebantur quidem dictiones cum accentu, ſed non ſcribebantur, ſicut Itali, cæteræq; gentes accentibus in loquendo vtentes, ſcribendo non vtũtur. Vix autem fieri poſſe nobis videretur, vt poſſemus Gręce loqui, niſi accentibus iuuaremur. Veteres tamen, quibus lingua vſitatiſſima eſſet, facile & expedite, & recte ſine accentibus loquebantur. Sic iuniores Hebræi, cùm iam dimittere ſermonis ſui conſuetudinem diuerſis caſibus affecti cogerentur, & lingua propter deſuetudinem fieret difficilior, repererunt notulas vt quę facile maiores effari ſine punctis propter conſuetudinem poterant, hoc poſteri aſſequerentur, notulis illis adiuti. Cuius cùm ſint efficaces comprobationes, quas diximus, accedit etiam expreſſum & clarum Hebræorum teſtimonium. E quibus Auen Eſra hæc ſcribit ראיתי בספר צחות כן מנהג חכמי טבריה והם העקר כי מהם היו אנשי המסורת ואנחנו מהם קבלנו כל הנקוד Quæ ſunt: Vidi in libro qui dicitur Zachoth, conſuetudinem & morem fuiſſe ſapientum Tyberiadis, qui radix ſunt & præcipui, quòd ab eis extiterunt hi qui notationes Maſoreth repererunt, & nos accepimus ab eis totam punctandi rationem. Sic ille fatetur à ſapientibus Tyberiadis, de quibus ſcribit etiam Hieronymus, habuitq; vnum ex eis præceptorem, profectas has notulas hodiernas. Eóſque cœpiſſe primos his vti, procul dubio poſt Hiero-

nymum, qui quoniam doctissimi, primorésque in omni doctrina habebantur, non iniuria D
receptum est a cæteris Hebræis, quicquid illi inuenissent, vt qui etiam in terra sancta degerent. Alterum est testimonium in libro qui dicitur Mosnai, id est, bilances, אחרי בעלי התלמוד היו אנשי התורה והם אנשי מסורת אחריהם מחברי ספרי דקדוק Quæ sunt Latine: Post autores Talmud extiterunt scriptores in legem & hi qui Mesoreth condiderunt, post eos fuerunt grāmatici. *Mesoreth.* Sic & istud testimonium affirmat ea quæ dicitur Mesoreth, quę maxime in punctis existit, *Thalmud.* est autem per omnem scripturam, diligentissima quædam obseruatio, quot modis quæ- *Grāmatici.* cunque occurreret vox, cæteris in locis, varietur fuisse post Thalmudistas, qui sine dubio *Hebræi.* fuerunt post Christi aduentum. Tum post hos ipsos extitisse scriptores librorū grammatices, quæ tota pené in variatione punctorum posita est. Hinc vetustissimos Hebraicos libros sine punctis inuenies. Neque enim difficile antiquis illis erat sine punctis legere, tum propter consuetudinem, tum quia prolatio apud eos erat distinctior. Nam vel hinc facile liquet multa iuniores amisisse, quòd apud eos nunc non est punctorū aut vocalium distincta prolatio, Eodémque modo profertur Cames atque Pathach. Et tamen verisimile est diuersam fuisse prolationem. Sic Segol, Sheua, Zere. Quemadmodum nunc apud Græcos, prolatio litteræ Ita, non est distincta à prolatione ypsilon, cùm apud antiquos clarum esset discrimen. Sed de hac re non est hic disserendi locus. Et hæc dixi motus quorundam imperita audacia, quibus dempta loquendi de cæteris temeritate, cętera, iudicio, veráque doctrina vacuos eos deprehēdas. Sunt aliæ causæ, à quibus interdum à fonte varietas est profecta, quas oculis intentis obseruare, & animo diiudicare oportet. Nam sæpe quod videbatur error, error nullus erat, sed animi tui potius hallucinatio. Exempli causa, quod dicitur in Psalmo CXXXIX. vbi in vulgata editione dicitur, Et substantia mea in inferioribus terræ. Hieronymus in suo psalterio iuxta Hebraicum רקמתי rukamthi, dixit, Imaginatus sum. Quod qui non recte perpēderet, lapsum diceret interpretē. Recte tamen dixit, Quasi imago fictus sum, quasi depictus & varietate quadam distinctus, sicut ibidem nobis ostensum est. Ac libenter, citráque omnem ruborem fateor, interdum me suspicatum à fonte aut vero sensu interpretem variasse, posteáque errorem potius fuisse meum cognouisse, Et nunc hanc profero vocem, longe facilius esse, vt ego errem in annotando atq; obseruando, quàm interpretes in transferendo. Quem nos nec carpsimus vnquam (Deus auertat à nobis tam stultam audaciam) nec si verba porrexerūt iniquis hanc vel fictam, vel veram suspitionem (id est qua suspicarentur, vel fingerent se suspicari) animum illuc vel minimum spectantem habuimus. Denique norimus etiam diuum Hierony. hominem fuisse, & quem aliquid effugere licet non tam facile, potuerit. Duo sunt genera eorum quæ nos effugiunt: vnum eorum quæ prorsus ignoramus: alterū non ignoramus quidem, sed vel aliqua causa, diuersum sentire coëgit, vel aliud attendente animo. Hoc postremum & Hierony. & mihi fateor accidere potuisse, idémque sæpe magnis contigit viris. Multos errores, vt alios taceam, deprehendit apud superiores medicos Leonicenus, cōplures cum notarunt eadem in re: Sic in Dioscoride eruditissimo Hermolao, & à Marcello id genus acciderūt. Ac vidi, vbi taxasset Marcellus Hermolaum, qui Hermolaum acriter tuerentur, ostendentes eum potius hallucinatum. Sic si reuiuisceret Hieronymus, multa nos doceret, nostrámque imperitiam coargueret, pulchrúmq; ab se dictorū, quod fecit & in vita, redderet rationem.

Superest tertia ratio quæ coëgit homines suspicari vulgatam editionem non esse Hierony. Eáque est de libro Hebraicarum quæstionum. Nam vt alia taceam, vbi in nostra tralatione habetur Gen. cap. VI. Non permanebit spiritus meus in homine: Hieronymus, in quæstionibus Hebraicis ait. In Hebræo scriptum est: Non iudicabit spiritus meus homines istos in sempiternum, quia caro sunt. Ex quo dicto Hieronymus videtur comprobari, non fuisse eum autorem huius tralationis. Sed quoniam quibus non placet aliquid cupiúntque id euertere si possunt, leuissimis quibusque rationibus assentiuntur: veluti si quis odio habens aliquem, ad omnem & falsam & veram calumniam, habet aures patentes: sic profecto in hac disceptatione apparet accidisse: qui autem oculos ad solam veritatem habent intentos, omnia explorant, ita nos probamus ex illo magis libro, quàm omni alio innotescere vulgatam editionem esse Hierony. Primúmque sciendum, quòd duos in Hebraico sensus habeat, sicut à cæteris scriptoribus fit, sic factum item ab Hieronymo vt alio vno in loco, alio, in altero redditum fit. Cuius cùm ipse adducat rationem, non est quod nos cogat hæc res addubitare, aut perturbet. Ruffinus eum calumniabatur, quòd in secundo Psalmo vbi legitur: Apprehendite disciplinam, exponens eum locum dixit haberi in He-

A in Hebraico נשקו בר nashekubar, quod ipse interpetatus est, adorate filium: in tralatione autem Psalterij ex Hebraico, transtulit alio modo, Adorate pure. Huic ergo calumnię respondet ipse ad hunc modum. Et reuera ignoscendum est ei, si ignoret linguæ Hebraicæ veritatem, qui interdum in Latinis hæsitat. נשקו nashku, vt verbum de verbo interpreter καταφιλήσατε, id est, deosculamini, dicitur, quod ego nolens transferre putide, sensum magis secutus sum, vt dicerem adorate. Quia enim qui adorant, solent deosculari manum, & capita submittere, quod se beatus Iob, elementis & idolis fecisse negat, dicens: Si vidi solem cum fulgeret, & lunam incedentem clare, & lætatum est in abscondito cor meum, & osculatus sum manum meam ore meo, quæ iniquitas maxima est, & negatio contra Deum altissimum. Et Hebræi iuxta linguæ suæ proprietatẽ, deosculationem pro veneratione ponunt, id transtuli, quod ipsi intelligunt, quorum verbum est. Bar בר autem apud illos diuersa significat: Dicitur enim & filius, vt illud Bariona, filius columbæ, & Barptolemæus, filius Ptolemæi, & Barchimeus, & Barchiseus, & Barrabbas. Triticum quoque, & spicarum fasciculus, & electus ac purus. Quid igitur peccaui, si verbum ambiguũ diuersa interpretatione conuerti? Et qui in commentarus vbi libertas est disserendi dixeram, adorate filium, in ipso corpore ne violentus viderer interpres, & Iudaicæ calumniæ locum darem, dixerim adorate pure & electe: quod Aquila quoque & Symmachus transtulerunt. Hæc Hieronymus. Ex quibus hæc duo intelligimus, tum eum magis sensa, quàm verba transtulisse, non enim dixit, osculamini, sed adorate, vt Hebræi sentiebant, deinde in verbis ambiguis nostræ esse libertatis, nunc vnum nunc alterum sequi significatum. Quod igi-

Deosculare, pro venerari.

בר

B tur hoc loco dictum est ab eo, sciamus in multos alios pertinere locos. Quod clarum erit studiosis ac prudentibus. Itaq; verbum quod est Gen. VI. Non permanebit spiritus meus, duos cùm haberet significatus, Hebræis etiam attestãtibus, vt nostræ annotationes ostendunt, designat enim iudicare, & induere, ac subire, & inclusum esse, sicut in vagina conditur gladius, alterum in quæstionibus, alterum in editione sua posuit. Clara autem & irrefragabilia testimonia ex illo libro passim colliguntur vulgatam editionẽ esse illius, qui scripsit eum librum, eadem ratione, atque ex commentariis claruit Ecclesiasten esse eius. Proponam igitur aliquot exempla, nam alioqui totus clamat liber eundem illius atq; vulgatæ tralationis autorem. Principio vbi dicitur in nostris codicibus, Compleuitque Deus in die septimo opus suum, quod fecerat. Pro die septimo, LXX. interpretes posuerant die sexto. Hieronymus dicit haberi in Hebræo, die septimo. Ecce igitur idem posuit in sua editione, quod quidem non erat ambiguũ, sed necessario oportebat dicere, die septimo. Quis ergo alius esse potuit, nisi Hieronymus idem? Eodem capite, in nostra editione habet, Plantauerat autem Dominus Deus paradisum voluptatis à principio. Antiqua tralatio Septuaginta interpretum habebat, pro voluptate, Eden: pro à principio, κατὰ τὰς ἀνατολάς, versus orientem. Hieronymus, ibi dicit Eden interpretari voluptatem, & ipsos LXX. postea transtulisse voluptatem, quod antea velut nomen proprium transtulissent: & Symmachũ idem

C edidisse. Ex quibus apparet eum fuisse potius hoc significatum secutum, quod pluribus videretur, scilicet paradisum voluptatis, quàm vt diceret, paradisus in Eden. Pro, à principio quoque ait haberi in Hebraico מקדם mikedem, quod Aquila, Symmachus, Theodotio, non orientem, sed à principio concorditer transtulerant. Ergo hoc ipsum posuit in sua editione. Quia plures scilicet in id significatum inclinarent. Plurium autem sequebatur autoritatem. Docuimus autem superius, nostram vulgatam editionem nullius esse eorum qui in Gręcum transtulerunt. Mistionem autem ex illis interpretibus factam quidem interdum, sed nisi à doctissimo, prudentissimóque Hieronymo & sermonis Hebraici cum primis perito fieri non potuisse. Rursum eodem cap. vbi in vulgata editione dicitur, Immisit Dominus soporem in Adam: pro sopore, antiqua tralatio habebat, extasim. Hieronymus autem dicit Aquilam & Symmachum, priorem καταφοράν, posteriorem κάρον transtulisse, id est, graue & profundũ soporẽ. En igitur hoc secutus est, in sua tralatione. Eodẽ capite, pro eo quod habet nostra editio, Hæc vocabitur virago, refert Hieron. Sept. transtulisse. Hæc vocabitur mulier: & subiicit, Nõ videtur in Græco & Latino sonare, cur mulier appelletur, quoniã ex viro sumpta sit, sed etymologia in Hebræo sermone. Vir quippe vocatur איש is, & mulier issa אשה. Recte igitur ab is, est appellata, mulier issa. Vnde & Symmachus pulchre etymologiã etiã in Græco voluit custodire, dicens: αὕτη κληθήσεται ἀνδρίς ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη. Quod nos Latine possemus dicere, Hæc vocabitur virago quia ex viro sumpta est. Hęc Hieron. Nihil est hoc testimonio clarius, non nisi Hieron.

vulgatæ editionis autorem fuiſſe, qui poſuit in ſua Latina tralatione quod olim iudicauerit Symmachum pulchrè tranſtuliſſe. Hæc vocabitur virago. Tertio cap. Quod habet vulgata editio, Serpens erat callidior: antiqua habebat, Serpens erat ſapientior. Hieronymus teſtatur in Hebręo haberi ערום harum, quod Aquila & Symmachus πανοῦργον tranſtulerunt, id eſt nequam & verſipellem: tum ſubiicit, Magis itaque ex hoc verbo calliditas & verſutia, quam ſapientia demonſtratur. Ecce Hieronymus in vulgata editione poſuit quod magis in voce Hebraica ſignificabatur, Serpēs erat callidior. Eodem cap. Quod apud nos eſt, Ad auram poſt meridiem, cum eſſet anceps ſenſus Hieronymus ait Theodotionem manifeſtius dixiſſe, ἐν τῷ πνεύματι πρὸς καταψύξιν τῆς ἡμέρας, vt meridiano, inquit, calore tranſacto, refrigerium auræ ſpirantis oſtenderet. Vides vt tranſtulerit, quod putabat Theodotionem manifeſtius dixiſſe, cúmque ad amuſſim ſecutus, dixit, Ad auram poſt meridiem. Aura, & poſt meridiem, refrigerium deſignant. Ex hoc etiam habes vulgatam editionem, non eſſe vllius Græcorum. Nam hic ſequitur Theodotionem, ſuperius ſequebatur Symmachum. Mixtio autem facta eſt, ſed ab Hieronymo vt vides. Et talis mixtio nō quæ ſit confuſio, ſed pulcherrimus delectus, prudentiſſimo iudice legente. Dies autem me deficeret, ſi cuncta vellem recenſere. Sed mihi ſatis eſt, his exemptis totum librum demōſtraſſe, infinita alioqui alia ante oculos habens. Vbicunque autem (quod rarum eſt) aliquid illic diuerſum interpretem à noſtra tralatione poſuiſſe comperies, ſcito ancipitem fuiſſe ſignificatum: meliorem autem & vero propiorem, quod tempus dubia ſæpe reddens clara, demonſtrabat eſſe eum, qui ſit in noſtra editione. Sed annotationum hoc erit officium, in quibus polliceor me huius rei, quando habent, quod nunquam crediſſem, aliquot aduerſarios, fore obſeruantiorem Res igitur adeo clara eſt, vt vitium fuiſſe meum potius intelligam, qui tot verba in tam perſpecta cauſa profuderim. Vulgata igitur editio eſt Hieronymi. Omnes autem libri Hebraici & Chaldaici vulgatæ editionis, quos præfationibus ſuis, vt ad diuum Auguſtinum & aduerſus Ruffinum ſcribit, muniuit Hieronymus, illius ſunt. Liber autem Sapientiæ, & Eccleſiaſticus Sirak qui πανάρετος dicitur, & Baruch cū epiſtola Hieremiæ, ex antiqua Latinorum traſatione apud nos remanſerunt. Licet Hieronymus teſtetur, ſe Eccleſiaſticum Hebraicum reperiſſe. Sed iam Gręcus erat, & ex Græco in Latinum tralatus. Sic & librum Machabæorum primum teſtatur ſe Hebraicum reperiſſe. De quibus omnibus clare ipſe in prologo Galeato. Hic prologus, inquit, ſcripturarū, quaſi galeatum principium omnibus libris, quos de Hebræo vertimus in Latinum, conuenire poteſt, vt ſcire valeamus, quicquid extra hos eſt, inter apocrypha eſſe ponendum. Igitur ſapientia, quæ vulgo Salomonis inſcribitur, & Ieſu filij Sirak liber, & Iudith, & Thobias, & Paſtor, non ſunt in canone. Machabæorum primum librum Hebraicum reperi, Secundus Græcus eſt, quod ex ipſa phraſi poteſt intelligi. Hæc ille. Licet igitur Hebraicum & hunc librum repererit, erat tamen apud Græcos, & in Latinum tralatus habebatur. Eſræ tertius & quartus fabuloſiſſimi ſunt, quos neque in Hebraico, neque apud Sept. reperies, & Hieronymus teſtatur ſe eos ignorare. Nec in antiquis Biblijs Latinorum habebatur, quod & laudatiſſima Colonienſis impreſſio teſtatur. Cenſuerimque ego, vt doctiſſimis viris adhibitis, reijceretur è canone ſcripturarum, ſicut & Paſtor eiectus eſt, qui nuper emerſit. Illud quoque non eſt ignorandum, duas Hieronymū editiones dediſſe, priorem è Græco in Latinum, transferentem ſcilicet eam, quam fecit Origenes, in qua editionem Theodotionis admiſcuit vulgatæ editioni Septuaginta, cuius rei multis in locis meminit ipſe. Ac primum in epiſtola ad Auguſtinum, his verbis, Quod autem in aliis quæris epiſtolis, cur prior mea in libris canonicis interpretatio aſteriſcos habeat, & virgulas prænotatas, & poſtea, aliam tralationem abſque his ſignis ediderim, pace tua dixerim, videris mihi non intelligere quod quæſiſti. Illa enim interpretatio Septuaginta interpretum eſt, & vbicunque virgulæ, id eſt, obeli ſunt, ſignificatur quòd Septuaginta plus dixerint, quàm habetur in Hebraico. Vbi autem aſteriſci, id eſt, ſtellulæ prælucentes, ex Theodotionis editione ab Origene additum eſt. Et ibi Græca tranſtulimus, hic de ipſo Hebraico, quod intelligebamus, expreſſimus, ſenſuum potius veritatem, quam verborum ordinem interdum conſeruantes. Hæc diuus Hieronymus. Quæ declaratio plurimum obſeruanda eſt. Siquidem plures præfationes ſunt in hanc è Gręco tralationem aſcriptæ alteri verè ſuę ex Hebraico tralationi. Vbicunque igitur duas præfationes in editione vulgata reperies, ſcito alteram in tralationem è Græco, alteram in tralationem ex Hebraico congruere. Quod ipſis quoque præfationibus ſit manifeſtum, in quibus aſteriſcorum meminit, & obeliſcorum. Duæ

fuerunt

A fuerunt igitur editiones Hieronymianæ, vna ex Græco, posterior ex Hebraico. De prima præter quàm quòd meminit ad Augustinum, etiam aduersus Ruffinum de ea sic scribit. Egóne contra LXX. aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissime emendatos, meæ linguæ studiosis dedi? Præfatio igitur prima, quæ incipit, Desiderij mei desideratas accepi epistolas. Est in Pentateuchum versum ex Hebraico, quod ipse testatur. Desiderij obsecrantis, inquit, vt tralatum in linguam Latinam de Hebræo sermone pentateuchum, nostrorum auribus traderē. Præfatio quoque in Iosue & Iudicum, est in editionem Hebraicam, quod & ipsa testatur, quæ de tralatione ex Hebraico, & de codicibus Græcorū loquitur. Et se excusat autor, se non in iniuriā LXX. transferre, quod ei obiiciebat Ruffinus. In libros quoque Regum est vna prefatio, in editionē vulgatam ex Hebraico, vt ipse docet aduersus Ruffinum. Liber autem Paralipomenon duas habet præfationes, in duas, quas diximus editiones. Ac prior quę incipit, Tantus ac talis est liber iste, est prefatio editionis ex Hebraico, vt testatur contra Ruffinum. Vbicunq; enim se excusat quod non in contumeliam antiquæ tralationis transferret, proculdubio Hebraicam editionem respicit. Nam transferens è Græco, veterem editionem ipsorum LXX. illustrabat, nec opus erat ea excusatione. Secunda autem præfatio congruit in editionem è Græco, in qua meminit asteriscorum, & obeliscorum, & claret vel maxime his verbis, eam ex Græco esse. Ita enim, inquit, in Græcis & Latinis codicibus hic nominum liber vitiosus est, vt non tam Hebræa, quam barbara quædam & Sarmatica nomina coniecta arbitrandum sit. Nec hoc B Septuaginta interpretibus, qui spiritu sancto pleni, ea quæ vera fuerant, transtulerunt, sed scriptorum culpæ ascribendum est, & quæ sequuntur. Deinde ait, Vbicunque ergo asteriscos, id est, stellas, radiare in hoc volumine videritis, ibi sciatis de Hebræo additum, quod in Latinis codicibus non habebatur. Ex quo intelligis additum aliquid ex Hebræo in ea editione, non totam Hebraicam fuisse tralationem. Falluntúrque qui queruntur subtractos è libris asteriscos & obelos. Nam liber Paralipomenon in vulgata editione, est ex Hebraico, nec habet, aut habuit vnquam asteriscos & obelos. In hac etiam præfatione de sensuum tralatione meminit. Liber quoque Iob duas habet præfationes, alteram in Græcam illam editionem, olim emendatam, alteram in editionem ex Hebraico. Cuius rei locupletissimus testis ipse Hierony. aduersus Ruffinum his verbis: Transibo ab librum Iob, quem post LXX. interpretum editionem, quam Origenes obelis asteriscisque distinxit, ante annos plurimos Latino sermoni datum, cùm rursum iuxta ipsum Hebraicum verterem, sic locutus sum. Cogor per singulos scripturæ diuinæ libros, & quæ sequuntur. Paulo post. Cæterum apud Latinos, ante eam tralationem, quam sub asteriscis & obelis, nuper edidimus, septingenti ferme, aut octingenti versus desunt, vt decurtatus & laceratus, corrosúsque liber, fœditatem sui publice legentibus præbeat. Ex quibus Hieronymi verbis apparet præfationem in Hebraicam editionem, esse eam, cuius aduersus Ruffinum principium citauit. Altera autem præfatio, quæ incipit, Si fiscellam iunco texerem, est in editionem C è Græco: in qua etiam meminit obeliscorum & asteriscorum. Vulgata autem Iob editio, sicut cæteri libri sacri, est ex Hebraico vera illa Hieronymi tralatio. Ac quoniam submota est editio antiqua LXX. etiam ea quam olim Hieronymus emendasset, est submota, recepta in solidum Hebraica & vera eius tralatione. Remanserunt autem nonnullis in locis præfationes Græcæ editionis propter vtilitatem eorum quæ in ipsis referrentur. Et forte in antiquis Latinis codicibus, Hebraicæ duntaxat editionis, id est, vulgatæ, præfationes habebantur, deinde ex operibus Hieronymi sunt & hæ interiectæ, ab his, qui discrimen istud Hebraicæ & Græcæ editionis ignorarent, suspicatis vnam atque eandem esse tralationem, & eiusdem duas præfationes, quod etiam magnos hac tempestate viros fefellit. Diuus igitur Hieronymus vulgatæ editionis est autor. Et hæc est illa vera eius, cuius tot meminit locis, nobilissima, inclytáque tralatio, omnibus antiquis, aut futuris vnquam vsque ad rerum consummationem, editionibus longe præcellens, quæ ex sermonis Hebraici asperitate (nam horridum & durum esse sermonem Hebraicum, cùm primis testis est ipse Hieronymus in præfatione in epistolam ad Galatas, in qua queritur his verbis, Sed quid agam? loquar? sed omnem sermonis elegantiam, & Latini eloquij venustatem, stridor lectionis Hebraicæ sordidauit) in apertam & claram, facilémque orationem est reuocata, vt legi & intelligi ab omnibus posset. In quam nos superiore quinquennio annotationes aut recognitiones edidimus vsque in Pētateuchum, in quo opere cùm, vt fit, quædam in quodam quasi angulo, ad mores horum temporum spectantia dixissem, nullius

quidem personam attingens, nonnulli qui se maxime peti suspicarētur, vt se defenderent, D accuratissimis oculis opus ipsum collustrarunt, si quid posset eis regerendi criminis materiam suggerere. Fueruntque, quos offenderet, quod vulgatam editionem Hieronymi contendissem, alij in eo se læsos putarunt, quod dixissem quosdam sciolos Hebraicarum literarum Christianos, cum vix summis labris earum cognitionem degustassent, impudenter huic editioni detraherent. A quibus ergo longius tunc aberam, quàm ortus ab occasu, cùm eos nec vultu, nec scriptis, aut fama cognouissem. Itaque hac indignatione cōcepta, præter alia, obiecerunt mihi quod ipse potius Hieronymianam editionem damnarem, cum eam tot locis tam malè, vt ipsi dicebant, suggillassem. Ad quæ, spretis aliis, hæc tantum respondemus: Multa hoc tempore indignam in religione Christiana accidisse, quæ quoniam atrocia sunt, si nullum doloris indicium è nobis excuterent, aut nos consortes esse & essentientes testarentur, aut esse tanto stupore docerent, vt etiam in apertis malis essemus immobiles. Si quis igitur est qui horum alterum velit nos esse, iam per nos ei licet, vt quicquid velit, loquatur. Quod si nos cupiat in tam indigna causa modestiores, fatemur vbique meliorem esse modestiam, quàm impetum. Verum, & illud admonemus. Sæpe fieri, vt quo res sunt indigniores, hoc magis efficere, vt minus nobis temperare possimus. Quos autem optima conscientia tuetur, nulla re nec possunt, nec debent offendi. Quod ad Hieronymū attinet, libentissime fatemur, facilius fuisse, vt tum in Pentateucho tum reliquis libris nos laberemur in annotando & exponendo, quàm Hierony. in transferendo. Longéque propensius esse, vt nostrum, quàm eius caliget iudicium, dum credimus aliquid eum effugisse, quod nos potius effugit, ab illo quidem bene versum, à nobis bene animaduersum, non ita. Cùm vero vel diuersum quid à fonte annotamus, vel nostrá editionem dicimus interdum aliquo casu prolapsam, non esse interpretis æqui asseueramus, clamare, nos aut interpretem, aut interpretationem damnasse. Idq; indicium esse hominis iam male affecti, & sibi quodcunque ferat sese, patrocinium quærentis. Nec putamus aut nostram inconstantiam, aut interpretis vituperationem, vt quam agnoscimus & fatemur inclytam tralationem, omni quæ fuerit vnquam apud Græcos, aut apud eos & Latinos futura sit, meliorem postea in recognitione eius aliquid obseruasse. Ac sicut LXX. interpretes non damnabat Hieronymus, rursum transferens, in quo sæpe ab æmulis suis queritur se accusatum: sic ipsi, Latina exemplaria ad Hebraica & Gręca recognoscentes, non damnamus, sed recognoscimus, locáque variantia annotamus. E

Vulgata vero editio an sit Hieronymi, ipsa, sua luce veritas comprobabit. Ac tametsi non magni refert, à nobis tam exiguę virtutis hominibus quenquam vel laudari, vel reprehendi, hæc tamē profitemur, Vt displicent qui sibi ipsis, iudiciisq; temerariis suis credētes, ab antiqua, sacrosanctáque religione desciuerunt, sic amamus & colimus quos vera probitas & doctrina ab his distinguit. F

FINIS.

Coronam

D

E

F

G

Humor

Mala

N

O

P

Species

T

V

Vetustiora

Z

FINIS.

LVTETIÆ,
Typis cudebat Ioannes Mettayer Typographus,
impensis Michaëlis Sonnij Bibliopolæ,
Anno domini millesimo quingentesimo septuagesimo septimo,
pridie Kalend. Nouemb.